Türkiye'de

BİTKİLER İLE TEDAVİ

Geçmişte ve Bugün

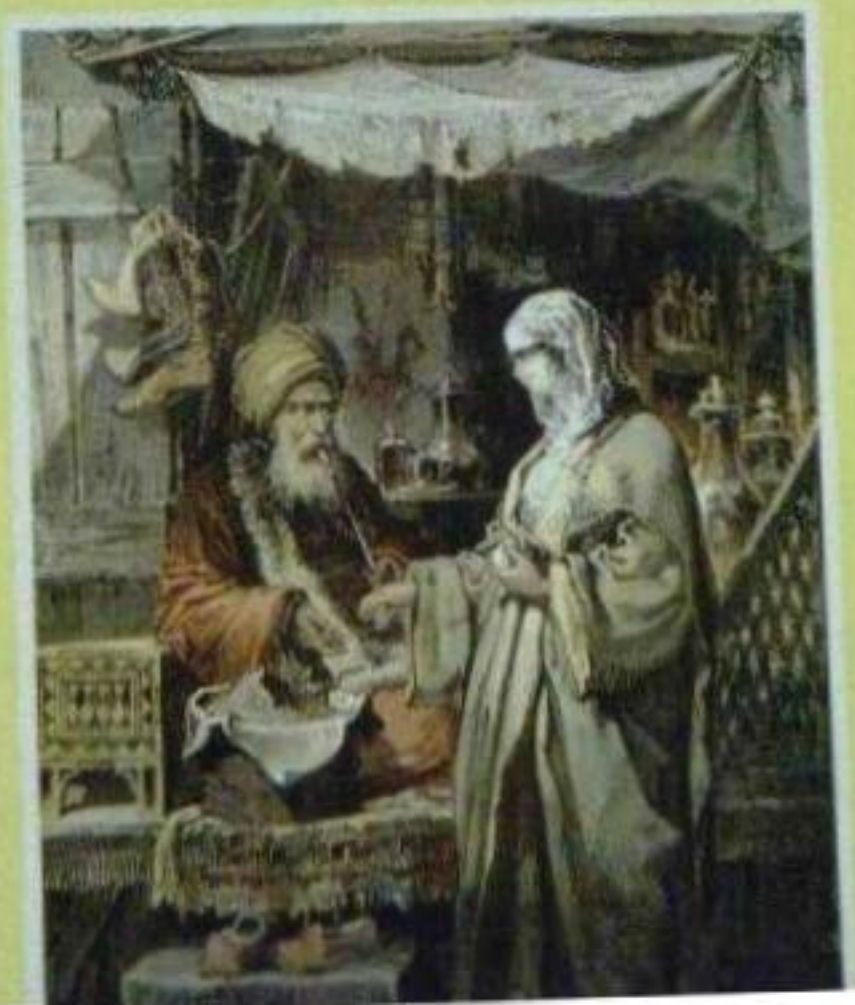

İ Ç İ N D E K İ L E R

I — GİRİŞ ... 3
1 — Gıda ... 5
2 — Baharat ... 5
3 — Boyar madde ... 6
4 — İlâç ... 7
5 — Büyü ... 8
6 — Zehirli bitkiler ... 9

II — TARİH VE GELİŞİM ... 13

1 — Mezopotamya uygarlığı dönemi ... 13
2 — Mısır » » ... 14
3 — Hitit » » ... 15
4 — Grek » » ... 17
5 — Roma ve Bizans » » ... 18
6 — İslâm » » ... 24
7 — Selçuk » » ... 34
8 — Osmanlı » » ... 36

III — TIBBİ BİTKİLERİN TANINMASI ... 67

IV — TÜRKÇE BİTKİ İSİMLERİ ... 71

1 — Türkçe kökenli isimler ... 71
2 — Farsça » » ... 74
3 — Arapça » » ... 74
4 — Avrupa » » ... 74

V — TIBBİ BİTKİLERİN YETİŞTİRİLMESİ ... 79

VI — DROGLARIN HAZIRLANMASI ... 85

1 — Toplama ... 85
2 — Kurutma ... 86
3 — Saklama ... 89

VII — TIBBİ BİTKİLERİN BİLEŞİMİ ... 93

1 — Glikozitler ... 93
2 — Organik asitler ... 93
3 — Tanenler ... 93
4 — Alkaloitler ... 93
5 — Sabit yağlar ... 93
6 — Uçucu yağlar ... 94
7 — Reçineli bileşikler ... 94
8 — Vitaminler ... 94
9 — Antibiyotikler ... 94

VIII — ETKİ VE KULLANILIŞ ... 97

1 — Drog ... 97
2 — İlâç ... 97
3 — Veriliş yolları ... 98
4 — Etkili madde ... 98
5 — Etki mekanizması ... 98
6 — Itrah ... 99
7 — Teşhis ... 99
8 — Tedavi değeri ... 99

XI — KULLANILIŞ ŞEKİLLERİ ... 103

1 — Toz ... 103
2 — Hap ... 103
3 — İnfusyon ... 103
4 — Dekoksiyon ... 103
5 — Merhem ... 104
6 — Tıbbi yağ ... 104
7 — Kokulu yağ ... 104
8 — Tentür ... 104
9 — Hulâsa ... 104

X — TÜRKİYE FLORASININ OLANAKLARI ... 107

1 — Kuzey Anadolu bölgesi ... 107
2 — Batı ve Güney Anadolu bölgesi ... 107
3 — Orta ve Doğu Anadolu bölgesi ... 107

XI — TÜRK TABABETİNDE BİTKİSEL DROGLARIN YERİ ... 113

XII — TÜRKİYE TIBBİ BİTKİLERİ ÜZERİNDE ARAŞTIRMALAR ... 123

1 — Morfolojik ve anatomik araştırmalar ... 127
2 — Kimyasal » ... 127
3 — Farmakolojik » ... 129
4 — Folklor araştırmaları ... 130
5 — Tıbbi bitkiler ile ilgili toplantılar ... 133
6 — Bitkisel drog araştırma ve üretim merkezi ... 133

XIII — DROG TİCARETİ ... 137

1 — Drog ve baharat nakliyatı ... 138
2 — Anadolu drogları ... 139
3 — Ormanlarda yetişen bitkilerden drog elde edilmesi ... 140
4 — Dışsatım için drogların hazırlanması ... 142

XIV — KATIŞTIRMA ... 147

1 — Mikroskopik inceleme ... 147
2 — Kül miktar tayini ... 147
3 — Su miktar tayini ... 148

XV — TÜRKİYEDE KULLANILAN TIBBİ BİTKİLER ... 151

XVI — RENKLİ RESİMLER ... 425

XVII — BİTKİLERİN TEDAVİ ETKİLERİNE GÖRE SINIFLANDIRILMASI 463

1 — Basit droglar ... 465
2 — Drog karışımları ... 471

XVIII — KAYNAKLAR ... 477

XIX — LATİNCE İNDEKS ... 481

XX — TÜRKÇE İNDEKS ... 501

ÖNSÖZ

Bitkiler binlerce yıldan beri tedavi amacıyla kullanılmaktadır. Bu nedenle tıbbi bitkiler ve bunların tedavi alanındaki kullanılışları ile ilgili pek çok eser yazılmıştır. Bununla beraber bu kaynak henüz tükenmekten uzaktır. Bugün de araştırma ve gözlemler devam etmekte ve kitaplar yayınlanmaktadır.

Anadolu tıbbi bitkileri ile ilgili bilgilerimizin kaynakları çok eski tarihlere dayanmaktadır. Örneğin Hititler döneminde Anadoluda bazı bitkisel drogların (Haşhaş başı, Mazı, Safran gibi) elde edilip dış ülkelere satıldığını biliyoruz.

Anadoluyu da gezmiş olmaları nedeniyle, DIOSCORIDES ve IBN BAYTAR gibi ünlü yazarların eserlerinde Anadoluda yetişen tıbbi bitkiler hakkında çok geniş bilgiler bulunmaktadır.

P. BELON, P. DE TOURNEFORT, G. A. OLIVIER ve nihayet İsviçreli ünlü botanik bilgini E. BOISSIER'nin eserlerinde ise Anadolu florası hakkında, gözlemlere dayanan, ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

Anadolu tıbbi bitkileri üzerindeki ilk araştırmalar 19. yüzyılın ortalarından itibaren Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (École Impériale de Médecine de Constantinople) hocaları tarafından başlatılmıştır.

İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden Ord. Prof. Dr. A. HEILBRONN Türkiyenin tıbbi bitkileri ile yakından ilgilenmiş ve bu alanda bir monografi serisinin yayınlanmasını sağlamıştır.

A. HEILBRONN'un yanında çalışmaya başladığım 1944 yılından itibaren, Türkiyenin tıbbi bitkileri ve bitkiler ile tedavi konuları ile yakından ilgilenmiş ve 1963 yılında "Türkiyenin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri" isimli bir kitapta Türkiyenin tıbbi bitkileri üzerinde yapılan araştırmaların sonuçlarını biraraya toplama olanağını bulmuştum. Son yıllarda memleketimizde tıbbi bitkiler ile tedaviye karşı oluşan geniş ilgi, bu kitabın yazılmasına neden olmuştur.

Bu kitabın hazırlanmasının başlıca 4 nedeni bulunmaktadır.

1 — Tıbbi bitkileri tedavi amacıyla kullananlara yardımcı olmak, yani hekimlere, eczacılara ve halka bitkisel drogların özellikleri, etkileri ve kullanılış şekilleri hakkında bilgi vermek.

2 — Halen Türkiyenin birçok bölgesinde kullanılan ve fakat kentleşme nedeniyle unutulmaya başlayan tıbbi bitkiler ve bunlarla yapılan tedavi yöntemleri hakkında bilgilerin yok olmasını önlemek.

3 — Türkiye tıbbi bitkileri üzerinde araştırma yapanlara, bugüne kadar yapılmış olan araştırmaların sonuçlarını biraraya toplayarak, yardımcı olmak.

4 — Türkiyede kullanıldıkları halde, yayınlarda haklarında noksan, yanlış veya hiç bir bilgi bulunmayan droglar (Beyaz sakız, Çibritza, Çiriş, Kefe kimyonu, Poy, Yakı sakızı gibi) hakkında, kişisel gözlem ve araştırmalarımıza dayanan bilgiler vererek, bunların tanınmasını sağlamak.

Kitap bilhassa eczacılık öğrencileri ve halk için hazırlanmış olduğundan, ancak bunların yararlanabileceği bir düzeyde bilgi verilmiştir. Daha etraflı bilgi için, verilen kaynaklara başvurulabilir.

Genç araştırıcıların, her konuyu ilk defa kendilerinin incelediği düşüncesine kapılmalarını önlemek ve kendilerinden önceki araştırıcılar ve çalışmaları hakkında bilgi edinmelerini sağlamak amacıyla, "Tarih ve Gelişim" bölümü oldukça geniş tutulmuş ve eski yayınlara mümkün olan genişlikte yer verilmiştir.

Türkiye florasının yaklaşık olarak 8.500 kadar tür taşıdığı bilinmektedir. Buna karşılık ilâç, baharat veya sebze olarak kullanılan türlerin miktarı hakkında kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır. Kitabımızda tedavi amacıyla kullanıldığı bilinen 650 kadar türün ismi bulunmaktadır. Bu miktarın ilerki araştırma ve çalışmalar sonucu daha da artacağı şüphesizdir.

Kitabın hazırlanmasında ilk önce, Türkiye tıbbi bitkileri ile ilgili araştırma ve yayınların sonuçlarına dayanılmıştır. Burada 1300 den fazla yayın kaynak olarak gösterilmiştir.

İkinci olarak, 1945 yılından beri Anadoluda yaptığımız araştırma gezileri sırasındaki gözlemler ve toplanan materiyelden yararlanılmıştır. Toplanan bitki örnekleri İstanbul Eczacılık Fakültesi Herbaryumu (ISTE) nda bulunmaktadır. Drog numuneleri ise aynı Fakültenin Farmakognozi Anabilim Dalı kolleksiyonuna konulmuştur.

Üçüncü olarak, başta İstanbul olmak üzere, Anadolunun başlıca merkezlerindeki (Bursa, Diyarbakır, Erzurum, İzmir, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Van gibi) aktarlarda araştırmalar yapılarak, bunlardan örnekler alınmış ve bu şekilde halk tarafından kullanılan drogların ekserisi saptanmıştır.

Bu kitaptaki bilgilerin toplanmasında yüzlerce kişinin emek ve katkısı bulunmaktadır. Bunların isimlerini burada teker teker saymak olanağına sahip değilim. Hepsine birden en içten teşekkür ve şükranlarımı sunarım.

Katkısı büyük ve devamlı olan ve bu nedenle özel olarak teşekkür etmek istediklerime gelince :

Türkiyede yetişen tıbbi bitkilere ait örnekler genellikle eşim Prof. Dr. ASUMAN BAYTOP tarafından tayin edilmiştir. Bu nedenle bu kitapta birinci derecede emeği bulunmaktadır. İçten teşekkürlerimi burada da tekrarlarım.

Anadoluda yaptığımız araştırma gezileri sırasında başvurduğumuz bütün eczacı meslekdaşlarımız, her konuda bize yardımcı olmuşlardır. Bu kitapta bulunan birçok yöresel bilgi onların yardımlarıyla toplanabilmiştir. Bu meslekdaşlarım arasından, büyük yardımlarından ötürü, SAVAŞ ARPACIOĞLU (Amasya), SERVET BİLGEHAN (Van), EDİP BİLİR (Beyşehir), MUSTAFA KILIÇER (Kayseri), MEHMET NECEF (Antalya), NEŞET UÇKAN (Urfa), ALİ YÜCESOY (Mardin) ve Dr. TALÂT ÖZBALCI (Divriği) nın isimlerini buraya yazmaktan ve kendilerine tekrar teşekkür etmekten büyük bir zevk duyuyorum.

Ayrıca meslekdaşlarım Doç. Dr. ARSLAN ARSOY (Erzurum), Prof. Dr. EKREM SEZİK (Ankara) ve Prof. Dr. NECMETTİN ZEYBEK (İzmir) gezilerimiz sırasında bize yardımcı olmuş ve bölgelerindeki tıbbi bitkiler hakkında bilgi vermişlerdir.

Adana ve Mersin bölgelerindeki araştırmalarımız sayın MUSTAFA PİYALE nin ilgi ve yardımları sayesinde başarılı ve verimli olmuştur.

İstanbulda drog ticareti yapan eczacı DİLAVER KADIOĞLU, halk arasında kullanılan droglar ve drog ticareti hakkında bize çok değerli bilgiler vermiştir.

Gaziantepte Arslanyürek firmasının sahibi İLHAN ARSLANYÜREK, Güney-Doğu Anadolu kökenli birçok tıbbi bitki ve drog hakkında bilgi vermiş ve örnekler sağlamıştır.

Anadoludaki gezilerimizin bir kısmı, İstanbul Fen Fakültesi Nebatat Bahçesi şefliğinden emekli, değerli dostum AHMET ATTİLA ile birlikte yapılmıştır. Türkiye soğanlı bitkilerini tanıma ve yetiştirme alanındaki bilgisi ve gezilerdeki yardım ve arkadaşlığı ile araştırmalarımıza büyük katkısı olmuştur.

İstanbul Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi Bilim Dalı Başkanı Prof. Dr. ARSLAN TERZİOĞLU, Tarih ve Gelişim bölümü'nün yazılması sırasında karşılaşılan birçok sorunun çözümünde ve ihtiyaç duyulan yayınların sağlanmasında bize yardımcı olmuştur.

Konumuz ile ilgili bazı nadir yayınların bulunmasında yardımı olan veya bunlardan yararlanmamızı kolaylaştıran İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi müdürü EROL PAKİN, Süleymaniye Kütüphanesi müdürü MUAMMER ÜLKER, Beyazıt Devlet Kütüphanesi müdürü HASAN DUMAN ve Atatürk Kitaplığı müdürü SEYFİ AKYIL'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

20 yıldan fazla bir süredir İstanbul Eczacılık Fakültesi Farmakognozi laboratuvarında beraber çalıştığım NADİ BİLMENOĞLU'na da teşekkür borçluyum. Birçok örneğin İstanbul aktarlarından sağlanması kendilerinin yakın yardımları ile gerçekleşmiştir.

Çalışmalarımız sırasında değerli yardımlarını esirgemeyen İstanbul Üniv. Eczacılık Fak. Farmakognozi Anabilim Dalı öğretim elemanlarından Yard. Doç. Dr. NURHAYAT SÜTLÜPINAR, Dr. SEMRA BİNGÖL, Dr. BARUYR DAMATYAN, Dr. NÜSHET GÜNER, ve Türkiyede bulamadığım bazı yayınları Paris'teki kitaplıklardan sağlayan Yard. Doç. Dr. AFİFE ÖZTEKİN ve Mme MİCHELE NİCOLAS'ya tekrar teşekkür ederim.

SEYİT ÜNSAL, 1964 ile 1982 yılları arasında İstanbul Eczacılık Fakültesi Farmakognozi ve Farmasötik Botanik kürsüleri otolarının şoförlüğünü yapmıştır. Dikkatli, bilgili ve temkinli görev yapması nedeniyle, Anadolu dağlarında 18 yıl emniyet ve rahatlıkla araştırma yapma olanağı bulunmuştur. Kendilerine tekrar teşekkürü bir borç bilirim.

Anadolu dağlarında bilmediğimiz bölgelere gidebilmek ve istediğimiz bitkileri bulabilmek için ihtiyacımız olan rehberlik işini, her zaman büyük bir istek ve zevk ile yapmış olan köylü çocuklara da teşekkür edeceğim. Genellikle 8-10 yaşlarında olan, iyi niyetli, dikkatli ve bölgelerini çok iyi tanıyan bu çocuklar,

araştırmalarımızda bize büyük kolaylıklar sağlamışlardır. Bu gençlere bir armağan olarak, Kağızman lâlesi (*Tulipa kaghyzmanica*) ni bulmak için, 1982 ilkbaharında benimle beraber yağmur altında Kağızman dağlarını saatlerce gezmiş ve sonunda bu lâlenin bulunduğu yeri göstermiş olan üç çocuğun resmini aşağıya koyuyorum. Bu resim, Anadolu dağlarını birlikte gezdiğimiz ve bitki örnekleri topladığımız, cesur ve becerikli köy çocuklarını bana büyük bir zevk ile hatırlatmaktadır.

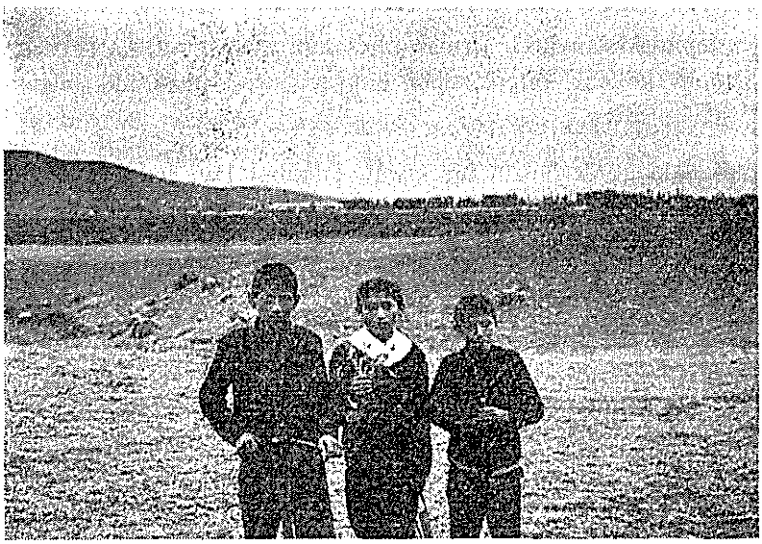

Kitabın yazılmasına Mayıs 1981 tarihinde başlanmış ve 3 yıl içinde tamamlanmıştır. Basım işi ise Temmuz - Ekim 1984 tarihleri arasında yapılmıştır. Kitabın basım işini büyük bir titizlik ile yürüten ve 4 ay gibi kısa bir sürede sonuçlandıran SANAL BASIMEVİ (İstanbul) sahip ve çalışanlarına en içten teşekkürlerimi sunarım.

T. BAYTOP

I — GİRİŞ

1 — GIDA

2 — BAHARAT

3 — BOYAR MADDE

4 — İLÂÇ

5 — BÜYÜ

6 — ZEHİRLİ BİTKİLER

Dünya üzerinde 750.000 - 1.000.000 arasında bitki türünün bulunduğu tahmin edilmektedir. Bunlardan 500.000 kadarı tanımlanıp isimlendirilmiştir. Her yıl 2.000 kadar yeni tohumlu bitki türü tanımlanıp isimlendirilmektedir (1).

Gıda elde etmek için yetiştirilen türler 3.000 civarındadır. Buna karşılık, gıda olarak kullanılan, yabani bitki türlerinin adedi 10.000 sayısının üzerindedir (2).

Tedavi maksadıyla kullanılan bitkilerin miktarı, antik çağdan beri, devamlı bir artış göstermektedir. Mezopotamya uygarlığı döneminde kullanılan bitkisel drog miktarı 250 civarında idi. Grekler döneminde 600 kadar tıbbi bitki tanınıyordu (3). Arap-Fars uygarlığı döneminde bu miktar 4.000 civarına kadar yükselmiştir (4). 19. asrın başlarında ise bilinen tıbbi bitki miktarı 13.000 sayısına erişmiştir (5).

1979 yılında Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO) tarafından yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, farmakopelerde kayıtlı olan, beş ülkeden fazla ülkede kullanılan ve ticarette bulunabilen bitkisel drogların miktarı 1.900 olarak saptanmıştır (6).

Ayni kurumun 91 ülkenin farmakopelerine ve tıbbi bitkileri üzerinde yapılmış olan bazı yayınlara dayanarak hazırladığı bir araştırmaya göre de tedavi amacıyla kullanılan tıbbi bitkilerin toplam miktarı 20.000 civarındadır (6, 7). Şüphesiz ki bu adet hakiki miktarı göstermekten çok uzaktır. Çünkü G. Penso araştırmasında (7) Türkiye için 140 kadar tıbbi bitki kaydetmiştir. Bunlar 1948 ve 1974 Türk kodekslerinde kayıtlı bitkilerden ibarettir. Halbuki halen Türkiye'de tedavi maksadıyla kullanılan tıbbi bitkilerin miktarı en az 500 civarındadır. Bu örneğin diğer ülkeler için de geçerli olabileceği düşünülür ise, gerçekte kullanılan tıbbi bitki miktarının 100.000 civarında olması gerekir.

1 — Stace, C.A.: Plant taxonomy and Biosystematics 7, London (1980).
2 — Kunkel , G.: Plants for human consumption, An annotaded checklist of the edible phanerogams and ferns, Koeingstein (1984).
3 — Saber, A.H.: Chronological notes on medicinal plants-Hamdard 25 (1-4) : 57 (1982).
4 — Levey, M.: Early Arabic pharmacology 173, Leiden (1973).
5 — Dragendorff, G.: Die Heilpflanzen der verschiedenen Völker und Zeiten 2, Stuttgart (1898) (reprint München 1967). (Bu kitapta 12.705 tıbbi bitki ismi kayıtlı bulunmaktadır).
6 — Inventory of medicinal plants: selection and characterization - WHO Chronicle 33: 56 (1979).
7 — Penso, G.: Index plantarum medicinalium totius mundi eorumque synonymorum, Milano (1983).

Son yıllarda tıbbi bitkiler ve bunlardan elde edilen aktif maddeler üzerindeki çalışmalar ve bunlara karşı olan ilgi çok artmıştır. Bunun başlıca sebepleri şunlardır (1).

1 — Yeterli düzeyde bir kimya endüstrisine sahip bulunmayan kalkınma yolundaki ülkelerin, memleketlerindeki bitkilerden yararlanarak, kolay ve ucuz bir tedavi olanağı elde etmek istekleri. Bu yolda Mısır, Hindistan ve Pakistan gibi ülkeler büyük gayretler sarfetmekte ve olumlu sonuçlar almaktadır.

2 — Tedavi alanına sokulan yeni sentetik maddelerin bazılarında görülen tehlikeli yan etkiler. Bitkisel droglar çok uzun bir zamandan beri tedavide kullanıldıkları için yan etkileri iyi bilinmektedir. Buna karşılık tedaviye yeni sokulan sentetik maddeler, yeterli kontrol zamanına sahip olmadıklarından, bazı tehlikeli yan etkilere sahip bulundukları, ancak kullanılma alanına girildikten sonra anlaşılmakta ve bu durum da onarılması olanaksız zararlara sebep olmaktadır.

3 — Bazı ilâç ilkel maddelerinin, bitkisel droglardan, sentetik olanlardan daha ucuza ve daha kolaylıkla elde edilebilme imkânları. Steroit bileşikler, kınakına alkaloitleri, afyon alkaloitleri, çavdar mahmuzu alkaloitleri, Atropa alkaloitleri, Rauwolfia alkaloitleri, Strychnos alkaloitleri, Digitalis glikozitleri bu yöndeki uygulamalara örnek olarak verilebilir.

4 — Bitkisel drogların diğer bir üstün yanı da birkaç etkiye birden sahip olmalarıdır. Sentetik bileşikler genellikle bir tek etkiye sahiptirler. Bunların bazıları ise, antibiyotikler gibi, yan etkilerini önlemek için diğer bazı ilâçlara ihtiyaç gösterirler. Bitkisel droglarda böyle bir durum yoktur (2).

Yontmataş (paleolitik) çağından beri (M.Ö. 50.000-7.000 yılları) Anadolu'da yaşamakta olan (3) «Anadolu insanı» devamlı olarak çevresindeki bitkilerden yararlanmıştır. Bunları gıda, yakacak, silah veya mesken yapımı için kullanmıştır. Zamanla bitkilerden ilâç hazırlamayı da öğrenmiştir. Bitkilerin hastalıklara karşı kullanılışı oldukça geç başlamıştır. Bütün topluluklarda olduğu gibi Anadolu halkı da ilk dönemlerde hastalıkların bir Tanrı işi olduğu inancına sahip bulunuyordu (4). Hititler döneminde uygulanan dinsel törenler bu görüşün kanıtlarıdır (5). Hastalıkların tedavisi için uzun süre sihirsel ve dinsel tedbirlerden fayda umulmuştur. Deneylere dayanan önlemler, yani ilâçlar ile tedavi yöntemleri, çok daha sonraları gerçek bir önem kazanmıştır. İlâç ile tedavide de uzun yıllar tıbbi bitkiler en önemli yeri almışlardır (6, 7).

1 — Aboolenein, A.A.: Back to medicinal plants therapy-Hamdard 25 (1-4) : 40 (1982).
2 — Hakim Mohammed Said : Medicinal and aromatic plants in history - The history of medicinal and aromatic plants 13, Karachi (1982).
3 — Umar, B.: Türkiye halkının ilkçağ tarihi 1 : 2, İzmir (1982).
4 — Acıpayamlı, O.: Türkiye folklorunda halk hekimliği ve özellikleri - Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Derg. 26 (1-2) : 1 (1969).
5 — Ünal, A.: Hitit tıbbının ana hatları - Belleten 44 : 475 (1980).
6 — Paris, R.: Evolution de la Pharmacognosie-Anais da Faculdade de Farmacia do Porto 12 : 1 (1952).
7 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 1 : 7 (1980).

Türk halkı, çoğunluğunun kırsal bölgede yaşaması nedeniyle, yabani bitkiler ile yakından ilgilidir. Halk yabani bitkilerin bir bölümünden gıda, baharat, boyar madde veya ilâç olarak yararlanmaktadır. Bazı bitkiler büyü yapmak maksadıyla kullanılır. Bir kısım bitki ise, zehirli bileşikler taşıması nedeniyle, halk ve hayvan sağlığı yönünden önem taşımaktadır.

1 — Gıda : Anadolu'da yabani bitkilerin gıda olarak kullanılışı oldukça yaygındır. Birçok yabani bitkinin toprak üstü kısmı veya kökleri sebze olarak kullanılmaktadır. Bunlar çiğ veya pişmiş olarak yenilir (1,2).

Çiğ olarak yenenler : Bunlar genellikle tuz ekildikten sonra yenilir. Çiğdem, Işgın, Kuzukulağı ve Yemlik bunların başında gelir.

Pişirildikten sonra yenenler : Bunlar önce suda haşlanır ve kaynatma suyu atılır (zararlı maddeler suya geçer). Kaynatılarak zararlı maddelerinden kurtarılmış olan bitki yağ, soğan ve yumurta ile karıştırılarak pişirilir. Bunlardan ayrıca pilav veya börek de yapılmaktadır. Kenger, Evelik, Madımak, Ebegümeci, Çiriş gibi bitkiler pişirilerek yenen bitkilerin başında gelir.

Halk ihtiyacını, civar dağ ve ormanlardan kendisi toplayarak karşılar. Bu iş ile bilhassa kadınlar ve çocuklar ilgilenmektedir. Bununla beraber bazı bölgelerde (bilhassa Batı ve Güney Anadolu), sebze olarak kullanılan yabani bitkiler, mevsimi geldiğinde, semt pazarlarına getirilerek satılır (3).

Yabani bitkilerin sebze olarak kullanılışı yalnız kasabalarda değil büyük kentlerde de devam etmektedir.

1984 yılı ilkbaharında İstanbul'un bazı pazarlarında (Çarşamba pazarı, Pendik pazarı gibi) Çiğdem (bu isim altında *Ornithogalum sibthorpii* W. Greuter türü çiçekli ve yumrulu olarak satılmaktadır), Ebegümeci (*Malva sylvestris* L.), Evelik (*Rumex crispus* L.), Gelincik (*Papaver rhoeas* L.), Hindiba (*Taraxacum officinale* Weber), Hodan (*Trachystemon orientalis* (L.) G. Don), Isırgan (*Urtica dioica* L.), Kazayağı (Delimaydanoz), Kuşotu (*Stellaria media* (L.) Vill.), Kuzukulağı (*Rumex tuberosus* L.), Mındıkotu, Rezene (Arapsaçı) (*Foeniculum vulgare Miller*), Turpotu gibi isimler altında yabani bitkilerin sebze olarak satıldığı görülmüştür.

Türkiye'de yabani bitkilerin gıda olarak kullanılışı oldukça yaygın olmasına karşılık, bu alandaki yayın ve araştırmalar ne yazık ki çok azdır.

2 — Baharat : Yabani bitkilerin koku ve tad verici olarak kullanılışı da Anadolu'da oldukça yaygındır. Bazı türler (*Allium, Origanum, Mentha, Thymus* vs.) yemeklere koku ve tad vermek için kullanılır. Bazı türlerin (bilhassa *Salvia* ve *Sideritis* türleri) yaprakları veya çiçek durumları «Adaçayı», «Dağçayı», «Yaylaçayı» gibi isimler altında tanınmakta ve bunların sıcak suda haşlanması ile elde edilen hulâsa, içecek olarak kullanılmaktadır. Bu şekilde kullanılış Batı ve Güney Anadolu'nun dağ köylerinde oldukça yaygındır.

1 — Başar, Z.: Erzurum ilinde halkın beslenmesinde yabani bitkilerin önemi - Türkiye Tıp Akademisi Mecm. 8 (1-2) : 26 (1973).
2 — Kırzıoğlu, Ü.: Kars'ta yenen çeşitli bitkiler - Türk Folklor Araştırmaları 17 (326) : 7774 (1976).
3 — Kalças, E.L.: Food from the fields, 2. baskı, Bornova (1980).

3 — Boyar madde : Eskiden kumaş veya dokumaların boyanmasında genellikle bitkisel kökenli boyar maddeler kullanılmakta idi (1). 100 sene kadar önce boyar maddelerin sentetik olarak yapılma olanaklarının bulunması ve bunların ucuz olarak ticarete çıkartılması, bütün dünyada olduğu gibi, memleketimizde de sentetik boyar maddelerin geniş bir oranda kullanılmasına neden olmuştur. Bununla beraber Anadolu'nun bazı bölgelerinde halen de bazı bitkisel kökenli boyar maddeler kullanılmaktadır (2). Son yıllarda bitkisel boyar maddelere karşı olan ilgi artmıştır. Bunun başlıca nedeni birçok bitkisel boyar maddenin renklerini ve parlaklıklarını uzun zaman korumaları yani özel deyimi ile haslıklarıdır.

Bitkisel boyar maddeler tek başlarına, birkaçı bir arada, mordan ile birlikte veya mordansız kullanılmaktadır (3). Kullanılan genel yöntem şöyledir: 50 gr toz hale getirilmiş boya bitkisi 15-20 gr şap ile birlikte 500 gr su içinde, yarı yarıya kalıncaya kadar, kaynatılır. Elde edilen sulu hulâsa süzülür. Boyanacak iplikler sıvı kısım içine konur ve yarım saat kaynatılır. Mordan olarak şap, mazı veya demir (paslı çivi veya demir parçalar) kullanılmaktadır.

Boyar madde olarak kullanılan bitkisel materyelin boyama özelliğini veren maddelerin kimyasal yapıları iyi bilinmektedir. H. Böhmer Anadolu halılarının boyanmasında kullanılan bitkisel boyar maddeleri, bu yönden, çok iyi bir şekilde incelemiştir (4).

Anodolu'da, iplik boyamasında kullanılan başlıca maddeler (boyar madde taşıyan bitkiler, mazı ve şap), bol olarak bulunduğu için Orta Asya'dan Türkler tarafından getirilen boyacılık sanatı Anadolu'da büyük bir gelişme göstermiştir (5).

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde kumaş boyacılığı bilhassa Bursa'da ileri durumda idi. Bu şehirdeki boya sanatkârlarının tümü Türk ve Müslüman idiler. 1641 yılından itibaren hıristiyanların da boyacılık sanatında çalışmalarına müsaade edilmiştir (6).

Bursa Mahkeme-i Şeriye sicillerinden 1794 yılında Bursa'da çalışan bir sanatkârın dükkânında aşağıdaki malzeme ve aletlerin bulunduğunu öğreniyoruz (6).

«Deli Yorgi dükkânında mevcut iki top köy bezi ve bir köylü sarığı ve altı adet küp ve altı adet fıçı ve otuz kıyye üç adet köhne kazan ve bir miktar sarı ağaç boyası ve iki gözlü tekne ve on bir adet bakkam ağacı ve bir miktar ayt boyası ve sarı ot ve kök boyası ve elli adet sırık ve mengene ve yüz dirhem zaçıkıbrıs ve yüz dirhem zerdeçal ve iki yüz dirhem şap».

Bursa Mahkeme-i Şeriye sicillerindeki kayıtlardan; Boyacılık sanatının Osmanlı Türklerinin ilk başkenti olan Bursa'da ileri bir durumda ve teşkilâtlı olduğunu, Türklerin bu sanatı bildiklerini, hıristiyanların ancak 1641 yılından sonra boyacılığa başladıklarını, Osmanlı Türklerinin boyacılık sanatını sonradan yerleştikleri yerlerde öğrenmeyip ana vatanları olan Orta Asya'dan, öz sanatları olarak, beraberlerinde getirdiklerini öğreniyoruz (6).

1 — Baylav, N.: Türkiye'nin boya bitkileri ile Türkiye'de kullanılmış olan yabancı memleket boya bitkileri ve boyaları - Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri 1: 732 (1963).
2 — Eyüboğlu, Ö. ve ark.: Doğal boyalarla yün boyama, İstanbul (1983).
3 — Korur, N.R.: Türkiye'de nebati boyalar, Y. Ziraat Enst. Çalışmaları Sayı 41, Ankara (1937).
4 — Böhmer, H.: Die chemische und botanische Untersuchung der Farben in anatolischen Teppichen-W. Brüggemann und H. Böhmer: Teppiche der Bauern und Nomaden in Anatolien 88, Hannover (1980).
5 — Hasan Sabri: Boyacılık Tarihinde Türkler - «Türk Tarihinin Ana Hatları», eserinin müsveddeleri, Seri: II, No. 8, İstanbul (1934).
6 — Hasan Sabri: Boyacılık Tarihinde Türkler - «Türk Tarihinin Ana Hatları» eserinin müsveddeleri, Seri: II, No. 8/a, İstanbul (1934).

4 — İlâç : Anadolu halkının yabani bitkileri ilâç olarak kullanışı çok eski devirlere kadar uzanmaktadır. Hititler dönemi tıbbi tabletlerinde bulunan reçete formüllerinde kayıtlı bitki adları bunun bir kanıtıdır. Bu dönemlerde yabani bitkilerden yararlanıldığı gibi, bazı önemli tıbbi bitkiler, drog elde etmek için yetiştirilmekte idi. Ayrıca Hititler ve Bizans döneminde Anadolu'dan elde edilen bazı drogların dış ülkelere satıldığını da bilmekteyiz.

Kırsal bölgelerde, ilâç hazırlamak için, genellikle çevrede yetişen veya yetiştirilen bitkiler kullanılmaktadır (1). Şehirlerde ise droglar eczane veya aktarlardan sağlanmaktadır. Bunlar ekseriyetle çok tanınmış, yerli veya yabancı kökenli droglardır (2-5).

Tıbbi bitkiler ile tedavi bir kültür ve gelenek varlığına dayanmaktadır. Bu nedenle halk tababeti ancak eskiden beri mevcut şehir ve kasabalarda (Diyarbakır, Gaziantep, Erzurum, İstanbul, Kayseri, Sivas gibi) halen de sürmektedir. Buna karşılık yeni yerleşim merkezlerinde (meselâ Ankara) halk tababeti hemen hemen hiç bulunmamaktadır. Bu nedenle İstanbul'da halen de halk tababetinde kullanılan drogları satan özel bir çarşı (Mısır çarşısı) ve 30 dan fazla dükkân var iken Ankara'da ancak iki dükkân bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadolu'nun tıbbi bitkileri ile ilgili yayın ve araştırmalar çok azdır. Bu durum Anadolu'nun ormanları, bitkileri, hayvanları ve madenleri gibi diğer konularda da aynidir. Bunun başlıca nedeni, Osmanlı toplumundaki kıymet hükümlerinin bugünkünden çok farklı olması ve o dönemlerde bu konuların güncellik ve bir değer taşımamasıdır.

Anadolu ile doğrudan ilgili konular ancak Cumhuriyet döneminde güncellik kazanarak ön plâna geçmiş ve bu nedenle de yukarıdaki konular üzerinde araştırma ve yayınlar başlamıştır.

Bugün elimizde olan bilgilerin çoğu Cumhuriyet döneminde yapılmış olan araştırma ve çalışmaların sonuçlarıdır. Bu bilgiler arzu edilen miktar ve nitelikte değil ise bunun nedeni 50 yıl gibi çok kısa bir sürenin ürünleri olmalarıdır.

Anadolu halkının bilgi edinmek için başvurduğu kaynaklara gelince; bunlar genellikle meşhur hekimlerin akrabadinleridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde aşağıdaki eser bilhassa büyük bir önem kazanmıştır.

Hoca Nusret efendi (ölümü: İstanbul 1795) tarafından hazırlanıp 1302 (1884) yılında İstanbul Vefa'da Tevfik efendi matbaasmda basılmış olan Ma-hazer (Önceden hazır olan) veya Nusret Efendi Risalesi ismi ile tanınan 72 sayfalık küçük bir risale uzun yıllar Anadolu halkının kullandığı bir tedavi kitabı olmuştur.

Halkın anlayabilmesi için basit bir dil ve kolaylıkla okuyabilmesi için üstün ve esre ile işaretlenerek yazılmış olan bu kitabın ilk kısmı (sayfa 1-42) sihir ve tılsıma dayanan tedavi yöntemlerine ayrılmıştır. İkinci kısma (sayfa 42 den sonra) ise maddi devalar (droglar ve terkipler) alınmıştır.

1 — Bayatlı, O.: Bergamada şifalı otlar, 3. baskı, İstanbul (1942).
2 — Belger, M.: Un aperçu des matières animales, végétales et minérales employées comme médicament par le peuple turc - Liječnički Vjesnik 60 (9) : (1938).
3 — Baylav, N.: Attar, Attarlar - İstanbul Ansiklopedisi 3 : 1326 (1959).
4 — Heilbronn (Başarman), M.: Eski Mısır çarşısı hakkında - T. Eczacıları Birliği Mecm. 2 : 10 (1959).
5 — Demirhan, A.: Mısır çarşısı drogları - İstanbul Üniv. Tıp Fak. doktora tezi, İstanbul (1975).

İlâçlar içinde yağlar (kurşun yağı, fülfül yağı, ahirkarha yağı, kiremit yağı, sondoros yağı, gül yağı, kirpit yağı, ferfiyon yağı, yumurta yağı), sular (nahve suyu, et suyu, oğulotu suyu) ve droglar (havlican, üzerlik tohumu, amber, misk, kunduz hayası) yer almaktadır.

Halkın her zaman karşılaştığı hastalıkları, zamanın basit yöntemleri ile tedavi yollarını gösteren bu küçük kitap, Anadolu halkı tarafından çok tutulmuştur. Cumhuriyet döneminde bile gizlice basılan bu kitap, İstanbul sahaflarının söylediğine göre, Süleyman Çelebi'nin «Mevlit»inden sonra Anadolu'da en çok satılan kitaptır.

Bu kitap (1) halkın anlayıp uygulayabileceği bir biçimde yazılmış olan kitapların kazanacağı başarıya bir örnek olduktan başka 19. yüzyıldaki halk tababeti, inançları ve ilâçları hakkında bilgi edinilebilecek önemli bir kaynak niteliğindedir.

Halk tarafından çok tutulmuş olan diğer bir eser de Tarsusî El Seyyid Osman Hayri Efendi tarafından yazılmış olan «Kenzü's Sıhhatül Ebdâniyye» isimli kitaptır. 1882 yılında İstanbul'da Matbaa-i Osmaniye'de basılmış (2) olan bu kitap halen de halk tarafından aranmaktadır.

Ayrıca Tıbb-ı Nebevi (Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (S.A.V.)'ın sağlık ile ilgili hadisleri) Anadolu'da sağlık konularında bir rehber görevini yapmıştır. Tıbb-ı Nebevi'nin Arapça birçok yazma ve basma nüshaları vardır. Latin harfleriyle de yayınlanmıştır (3).

Halk için yazılmış, tıbbi bitki kitapları 1960 yıllarına kadar çok azdır. Bununla beraber tıbbi bitkilerin kullanılışı, belirgin bir kesinti olmadan, devam etmiştir.

Bazı şahısların, hastalıkların tıbbi bitkiler ile tedavisine ait, bastırdıkları birkaç sayfalık reçeteler çok alâka çekicidir. Bu reçeteler gezici esnaf tarafından köy ve kasabalarda, küçük bir bedel ile, halka satılmıştır. İlginç olan bu reçetelerde sayılan ilâçların hepsinin (Sarımsak, Elma, Günlük, Susam, Meyan kökü, Palamut, Kereviz, İncir yaprağı, Soğan, Üzerlik tohumu, Ebegümeci yaprağı, Nane yaprağı, Isırgan yaprağı, Söğüt yaprağı, Bakla çiçeği, Muşmula tohumu gibi) Anadolu'da yetişen bitkilere ait olması ve belirgin bir tedavi etkilerinin bulunmasıdır (4).

5 — Büyü: Aktarlarda satılan drogların bazıları, tıbbi etkilerinden ziyade, büyü yapmak için kullanılmaktadır. Bu gibi droglar bilhassa kadınlar tarafından satın alınmaktadır. Büyü yapmak için kullanılan bitkisel veya hayvansal droglar, kullanılış şekilleri ve maksatları hakkındaki araştırma ve yayınların (5-11) azlığı nedeniyle bu alandaki bilgilerimiz oldukça noksandır.

1 — Hoca Nusret Efendi: Ma-Hazer (Nusret Efendi risalesi), İstanbul (H. 1302 M. 1884).
2 — Tarsusî, Osman Hayri: Kenzü's Sıhhatül Ebdâniyye, İstanbul (H.1298 - M. 1882).
3 — Denizkuşları, M.: Peygamberimiz ve tıp (Tıbb-ı Nebevi), İstanbul (1981).
4 — Hınçer, İ.: Bazı halk ilâçları - Türk Folklor Araştırmaları 5 (104): 1660 (1958).
5 — Müsahipzade Celal: Eski İstanbul yaşayışı 111, İstanbul (1946).
6 — Bayrı, M.H.: İstanbul folkloru 160, İstanbul (1947), 2. baskı (1972).
7 — Başar, Z.: Erzurum'da tıbbi ve mistik folklor araştırmaları - Atatürk Üniv. doçentlik tezi, Ankara (1972).
8 — Aytar, S.: İstanbul tıbbi folkloru - İstanbul Üniv. doktora tezi, İstanbul (1980).
9 — Stern, B.: Medizin, Aberglaube und Geschlechtsleben in der Türkei (Türkiye'deki tıp, batıl inançlar ve seksüel hayat) 2 cilt, Berlin (1903).
10 — Eyupoğlu, İ.Z.: Anadolu büyüleri, İstanbul (1978).
11 — Eyupoğlu, İ.Z.: Cinci büyüleri ve yıldızname, İstanbul (1978).

6 — Zehirli bitkiler : Tıbbi bitkilerin bazıları, belirli bir miktarın üzerinde, kullanıldığı zaman zehirlenmelere sebep olmaktadır. Yanlışlıkla, gıda olarak kullanılan bazı zehirli bitkiler de halk sağlığı yönünden büyük bir tehlike yaratmaktadır. Bu nedenle zehirli bileşikler taşıyan bitkilerin «Toksikolojik etki» leri ayrıca açıklanmıştır.

***

Son yıllarda Avrupa (1,2,3) ve Amerika'da olduğu gibi memleketimizde de biyolojik kökenli ilâçlara karşı bir ilgi artışı meydana gelmiştir. Bunun sonucu olarak da birçok amatör değişik isimler altında, bitkiler ile tedavi veya tıbbi bitkiler konulu kitaplar yaymlamışlardır. Tıp veya eczacılık öğrenimi yapmamış yazarlar tarafından, çeviri veya derleme yoluyla, hazırlanan bu kitapların birçoğu ne yazık ki tedavi yönünden yararlanılabilecek bir nitelik taşımamaktadır.

Tıbbi bitkiler ile tedavi alanındaki istekleri karşılamak amacıyla hazırlanmış olan bu kitaba Türkiye'de yetişen ve tedavi maksadıyla kullanılan bütün önemli bitkiler, Türkiye'de yetişmemesine karşılık halen de ilâç hazırlamakta kullanılan veya geniş bir kullanımı olmamakla beraber tarihi bir değeri olan bitki ve droglar alınmıştır.

Her tıbbi bitki veya drog için; tanıtıcı özellikler, dış görünüş, bileşim, etki ve kullanılış ve kullanılış şekli hakkında bilgi verilmiştir. Hekimlik veya eczacılık öğrenimi yapmamış olanların da kitaptan kolaylıkla yararlanmalarını sağlamak amacıyla hekimlik veya eczacılıkta kullanılan özel terimlerin kullanılmasından, mümkün olan oranda, kaçınılmıştır. Bununla beraber kullanılması zorunlu olan bazı terimler kitapta ayrı bir bölümde açıklanmıştır.

Kitabın hazırlanmasında, konumuz ile ilgili ana kaynaklardan (Bölüm XVIII), 1945 - 1984 yılları arasında Anadolu'da yaptığımız 100 civarındaki araştırma gezisi sırasında toplanmış olan bilgi ve materyelden ve İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumu (Direktör : Prof. Dr. Asuman Baytop)nda bulunan örneklerden yararlanılmıştır.

Türkiye tıbbi bitkileri ve drogları üzerindeki araştırmalara 1945 yılı yazında, zamanın İstanbul Üniv. Farmasötik Botanik ve Genetik kürsüsü başkanı Ord. Prof. Dr. A. Heilbronn (1885-1961)'un başkanlığında, Uludağ (Bursa)'a yapılan bir gezi ile başlanmıştır. Anadolu'da yaptığımız geziler sırasında toplanmış olan bütün bitki örnekleri İstanbul Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi Herbaryumu (İSTE) de bulunmaktadır. Toplanan örneklerin bir kısmı Türkiye florası için yenidir. Bunlar Flora of Turkey (4) de kayıtlıdır. Örneklerin bir kısmı ise ilim için yenidir. İlim için yeni olan tür ve alttürlerin isimleri ve yayınlandıkları yerler aşağıda gösterilmiştir.

Allium baytopiorum Kollm. et N. Özhatay, Notes R.B.G. Edinb. 41 (2) : 245 (1983).
A. macrochaetum Boiss. et Haussk. subsp. **tuncelianum** Kollm., Notes R.B.G. Edinb. 41 (2) : 262 (1983).
Astragalus baytopianus Chamb. et Mathews, Notes R.B.G. Edinb. 29 (3) : 292 (1969).
Colchicum baytopiorum C.H. Brickell, Notes R.B.G. Edinb. 41 (1) : 49 (1983).
C. burttii Meikle, Curtis's Botanical Magazin 181 (3) : 134 (1977).
Crocus abantensis T. Baytop et B. Mathew, Kew Bull. 30 (2) : 243 (1975).
C. adanensis T. Baytop et B. Mathew, Kew Bull. 30 (2) : 245 (1975).

1 — Shellard, E.J.: Herbal remedies in Europe - The Pharmaceutical Journal 212: 495 (1974).
2 — Phillipson, J.D.: The pros and cons of herbal remedies - The Pharmaceutical Journal 227 : 387 (1981).
3 — Maghami, P.: Production française des plantes médicinales destinées à l'herboristerie - Bull. Soc. Pharm. Lille (1-2) : 5 (1983).
4 — Davis, P.H.: Flora of Turkey and the East Aegean Islands, 8 cilt, Edinburgh (1965-1984).

C. asumaniae B. Mathew et T. Baytop, Notes R.B.G. Edinb. 37 (3): 469 (1979).
C. baytopiorum B. Mathew, Kew Bull. 29 (1) : 88 (1974).
C. cancellatus Herbert subsp. **lycius** B. Mathew, B. Mathew: The Crocus 69 (1982).
C. flavus Weston subsp. **dissectus** T. Baytop et B. Mathew, Kew Bull. 30 (2) : 241 (1975).
C. kotschyanus C. Koch subsp. **cappadocicus** B. Mathew, Notes R.B.G. Edinb: 38 (3) : 393 (1980).
C. kotschyanus C. Koch subsp. **hakkariensis** B. Mathew, Notes R.B.G. Edinb: 38 (3) : 393 (1980).
C. olivieri Gay subsp. **istanbulensis** B. Mathew, B. Mathew : The Crocus 99 (1982).
C. pallasii Goldbach subsp. **turcicus** B. Mathew, Plant Syst. Evol. 128: 98 (1977).
C. reticulatus Steven ex Adams subsp. **hittiticus** (T. Baytop et B. Mathew) B. Mathew, B. Mathew : The Crocus 72 (1982).
C. speciosus M. Bieb. subsp. **ilgasensis** B. Mathew, B. Mathew : The Crocus 111 (1982).
Cyclamen cilicicum Boiss. et Heldr. var. **intaminatum** Meikle, Notes R.B.G. Edinb. 36 (1) : 2 (1978)
Galium baytopianum Ehrend. et Schönb. Tem., Notes R.B.G. Edinb. 37 (2) : 254 (1979)
Gypsophila baytopiorum Kit Tan, Notes R.B.G. Edinb. 41 (1) : 65 (1983).
Hypericum pamphylicum Robson et Davis, Notes R.B.G. Edinb. 38 (1) : 103 (1980).
İris purpureobractea B. Mathew et T. Baytop, The Garden 107 (11) : 445 (1982).
İ. xanthospuria B. Mathew et T. Baytop, The Garden 107 (11) : 445 (1982).
Nepeta baytopii Hedge et Lamond, Notes R.B.G. Edinb. 38 (1): 40 (1980).
Scutellaria orientalis L. subsp. **porphyrostegia** Edmondson, Notes R.B.G. Edinb. 38 (1) : 55 (1980).
Sternbergia candida B. Mathew et T. Baytop, The Garden 104 (7): 302 (1979).

İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumu (İSTE)nda bulunan bitki örneklerinin adları Asuman Baytop tarafından bir liste halinde yayınlanmıştır (1).

40 yıla yakın bir süre içinde yapılan çalışma, araştırma ve gözlemlerin sonuçlarını taşıyan bu kitap, aşağıdaki olanakların bir araya gelmesi ile hazırlanabilmiştir.

İstanbul Üniv. Eczacılık Fakültesinde «Farmakognozi Enstitüsü» nün kurulması ve direktörlüğüne araştırma ve çalışmaları içten destekleyen, Prof. Dr. Sarım Çelebioğlu'nun getirilmesi.

Farmakognozi Enstitüsünde araştırmaların yapılabileceği bir araştırma laboratuvarı ve bitki örneklerinin saklanacağı bir Herbaryum'un kurulması.

Enstitü, araştırma laboratuvarı ve herbaryum giderlerinin ve eleman gereksinmesinin İstanbul Üniversitesince karşılanması.

Bitki örnekleri ve bilgi toplamak için Anadolu'da yapılan araştırma gezilerinin masraflarının Üniversitece karşılanması ve bu araştırmalar için iki arazi arabası ve şoför temini.

Dış ülkelerde araştırmalar yapılabilmesi için gerekli iznin verilmesi ve giderlerin Üniversitece karşılanması.

Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun tıbbi bitkiler üzerinde yapılmak istenen araştırmalara ait projeleri maddi yönden desteklemesi.

Kitabın hazırlanması sırasında, Anadolu'ya has oldukları halde, kitaplarda haklarında bir bilgi bulunmayan droglar özellikle incelenmiş; bunların kökenleri, elde edildikleri bölgeler, etkileri, kullanıldıkları yerler ve kimyasal yapıları hakkında, kişisel araştırma ve gözlemlerimize dayanan, bilgiler verilmiştir.

1 — Baytop, A.: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumundaki Türkiye Bitkileri, İstanbul (1984).

II — TARİH VE GELİŞİM

1 — MEZOPOTAMYA UYGARLIĞI
2 — MISIR »
3 — HİTİT »
4 — GREK »
5 — ROMA VE BİZANS »
6 — İSLÂM »
7 — SELÇUK »
8 — OSMANLI »

Hastalık etkenlerinin insanlardan önce dünya üzerinde bulundukları düşünülmektedir. Ele geçen pek eski devir kemikleri ve bazı fosiller bu fikri kuvvetlendirmektedir (1). Bu yüzden ilk insanların hastalıklara karşı bir korunma yöntemi olmalıdır. Akla gelebilen ilk ihtimal hastalıklara karşı içgüdüleri ile savaşmış olmalarıdır. Zamanla tedavi dini inanışlara bağlanmıştır. Sümerliler ay ve yıldızların hareketleri ile dünyada olup bitenler arasında bir ilişki bulunduğuna inanır ve hastalıkları da bu hareketlere bağlarlardı. Bu tip inanışlar insanları hastalıkların tedavisi için sihirden yardım aramaya kadar götürmüştür (2).

Uzun ve bizce oldukça karanlık bir dönemden sonra insanlar yavaş yavaş etraflarındaki tabiat elemanlarını (su, toprak, bitkiler vs.) tedavi aracı olarak kullanmaya başlamışlardır. Bu döneme ait hiç bir önemli kaynağa sahip değilsek de atalarımızın, birçok acı deneyden sonra, bitkileri faydalı ve zehirli diye iki bölüme ayırmış oldukları kanısı kuvvetlidir (3,4). Önceleri tuzak veya ok zehiri (halen Senegal ve Somali yerlilerinin kullandıkları bitkisel ok zehirleri gibi) olarak kullanılan bitkilerin tedavi amacıyla kullanılışı çok geç olmuştur.

Anadolu'da tedavi maksadıyla kullanılan bitkiler üzerindeki halk bilgilerinin kökenini anlayabilmek için yararlı ve ilerki araştırmalar için temel olması nedeniyle tıbbi bitkiler ile ilgili eski kaynaklar (5) hakkında bilgi vermeyi faydalı ve zorunlu gördük. Bu bilgiler uygarlık dönemleri içinde açıklanmıştır.

1 — MEZOPOTAMYA UYGARLIĞI : Sümer, Akkad ve Asur uygarlıklarını kapsar. İ.Ö. 3000 yıllarına kadar uzanmaktadır. Ninova kitaplığında saklanmış olan tabletler (6) ve diğer tabletlerin bulunup okunması sonucu, bu uygarlık döneminde tedavinin rahip hekimler tarafından sihir ve ilâç yardımıyla yapılmakta olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz (7-10).

1 — Castiglioni, A.: Histoire de la médecine 20, Paris (1931).
2 — Sevinç, N.: İslâm öncesi Türk tababeti - Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi 1 (2) : 45 (1979).
3 — Baytop, T.: Nebatların tedavideki rolü - Konferanslar, Ege Üniv. Rektörlük Yay. 2 : 123 (1961).
4 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 1 : 7 (1980).
5 — Hakim Mohammed Said : Medicinal and aromatic plants in history - The History of medicinal and aromatic plants 13, Karachi (1982).
6 — Bu şehrin arşivinde 300.000 kadar tablet bulunuyordu. Halen bu tabletlerin bir kısmı Amerika'da Pensilvanya Üniversitesinde, bir kısmı İngiltere'de British Museum'da ve çok az bir miktar da İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunmaktadır.
7— Contenau, G.: La médecine en Assyrie et en Babylonie, Paris (1938).
8 — Galip Ata (Ataç) : Sumerlerde hekimlik, Eski Mısır'da hekimlik, İskitlerde hekimlik - «Türk Tarihinin Ana Hatları» eserinin müsveddeleri, Serii 1, No. 3, İstanbul (1932).
9 — Sayılı, A.: Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda matematik, astronomi ve tıp 411, Ankara (1966).
10 — Oppenheim, A.L.: Mesopotamian medecine-Bull. Hist. Medicine 36 : 97 (1962).

İlâçların mühim bir kısmı bitkisel droglar ile hazırlanmaktadır. Hayvansal ve mineral kökenli droglar çok azdır. İlâç şekli olarak dekoksiyon, maserasyon, lapa, merhem, liniment, süppossituvar ve şurup gibi şekillere rastlanmaktadır. Sıvağ olarak bira, şarap ve tereyağı gibi maddeler kullanılmaktadır (1, 2).

Tabletlerde yazılı bitkisel drog isimlerinin hangi bitkilere karşılık olduğunu saptamakta büyük güçlüklerle karşılaşılmaktadır. Bununla beraber arkeolojik, linguistik, bitki morfolojisi ve bitki coğrafyası araştırmalarına dayanılarak (3), reçetelerde bulunan, bitki isimlerinden bir kısmının karşılığı saptanabilmiştir (4,5,6). Bir bölümü hakkında ise henüz bir bilgimiz bulunmamaktadır.

Bitkisel drogların bir kısmı yerli kaynaklardan bir kısmı ise diğer ülkelerden sağlanıyordu. Drog elde edilmesi için bitkilerin özel zamanlarda (gece, güneş doğmadan önce, güneş battıktan sonra gibi) toplanmasına ve bunların gölgede kurutulmasına özel bir önem veriliyordu (7).

Bugünkü bilgilerimize göre, Mezopotamya uygarlığı döneminde bilinen bitkisel droglarının miktarı 250 civarındadır (8). Bu döneme ait tabletlerdeki reçetelerde Adamotu, Banotu, Çöpleme, Eğir kökü, Haşhaş, Hardal, Kekik, Kitre, Meşe Mazısı, Nane, Nar kabuğu, Rezene, Safran, Terementi gibi, bugün dahi tababette kulanılan, droglara sık sık rastlanmaktadır (8, 9, 10).

2 — MISIR UYGARLIĞI: Eski Mısır tababeti ve ilâçları hakkındaki bilgilerimiz uzun zaman yalnız Grek tarih yazarları (meselâ Heredotus, İ.Ö. 480-425) nın verdikleri bilgilere dayalı kalmıştır (11). Ondokuzuncu yüzyılın ortalarında Eski Mısır dönemine ait tıbbi papirusların bulunması Mısır tıbbı ve ilâçları hakkındaki bilgilerimizi çok genişletmiştir.

İlâçlar ve tedavi ile ilgili papirusların en önemlisi İ.Ö. 1550 yıllarında yazıldığı tahmin edilen Ebers papirusudur. Bu belge 1862 yılında Alman egiptologu G. Ebers tarafından Teb'de El Assassaif'in mezarında bir mumyanın bacakları arasında bulunmuş (12) ve 1875 yılında yayınlanmıştır (13,14,15). Bu belge 110

1 — Köcher, F.: Keilschrifttexte zur assyrisch-babylonischen Drogen - und Pflanzenkunde-Akademieveröffentlichung No 28, Berlin (1955).
2 — Goltz, D.: Mitteilungen über ein assyrisches Apothekeninventar - Archives internationales d'Histoire des Sciences 21 : 95 (1968).
3 — Huınmel, K.: Die Identifizierung alter orientalischer Pflanzennamen - Mitt. dtsch. pharmz. Ges. 37 (6) : 113 (1967).
4 — Thompson, R.: The assyrian herbal, A monograph on the assyrian vegetable drugs, London (1934).
5 — Thompson, R.: A dictionary of assyrian chemistry and geology, Oxford (1936).
6 — Thompson, R.: A dictionary of assyrian botany, London (1949).
7 — Friedlander, G.: Plantes médicinales du Proche Orient dans l'ancien temps et de nos jours-Fol. Farm. 2 : 87, 106, (1952).
8 — Köcher, F.: Aynı yayın.
9 — Goltz, D.: Aynı yayın.
10 — Limet, H.: Pharmacopée et pharmacie sumériennes - Rev. Hist. Pharm. 25 (238) : 147 (1978).
11 — Herodotos: Herodot tarihi (Türkçesi M. Ökmen) 129, 131, İstanbul (1973).
12 — Halen Leipzig Üniversitesi kitaplığındadır.
13 — Kremers, E. ve Urdang, G.: History of pharmacy 6, Philadelphia, London, Montreal (1945).
14 — Ebers, G.: Papyrus Ebers, das hermetische Buch über die Arzneimittel der alten Aegypter in hieratischer Schrift, 2 cilt, Leipzig (1875).
15 — Ebbell, B.: The Papyrus Ebers, the greatest Egyptian medical document, Copenhagen (1937).

sayfa ve 2289 satır olup 700 kadar bitkisel, hayvansal ve madensel drog ve 800 den fazla reçete taşımaktadır (1). Reçetelerde en çok ismi geçen bitkisel droglar şunlardır: Acımarul, Adasoğanı, Ardıç meyvası, Banotu, Çiğdem, Hardal, Hintyağı, İncir, Centiyane, Keten tohumu, Kişniş, Mürver, Nar kabuğu, Pelinotu, Safran, Sakız, Sarısabır, Soğan, Tarçın, Terementi, Üzüm (2).

Elimize geçen Mısır papiruslarının yazılış tarihleri İ.Ö. 1500 - 2000 yılları arasında olmakla beraber, bu papirusların daha eski eserlerden kopya edilmiş olmaları nedeniyle, taşıdıkları bilgilerin İ.Ö. 3000 yıllarına kadar dayandığı varsayılmaktadır (3).

Değersiz maddelerden değerli madenleri (altın, gümüş gibi) yapmayı amaçlayan simya ile ilgili ilk bilgi ve deneylerin kökeni de şüphesiz eski Mısır'dır (4). Bu alanda yazılmış papirusların çoğu Romalılar tarafından yok edilmiştir. Buna sebep Roma idaresi altında yaşayan halkın, bu papiruslardan yararlanarak değerli madenleri elde ederek zengin olmaları sonucunda Romahlara başkaldırmaları endişesidir (5).

Dioscorides'in kitabında eski Mısırlılardan alınmış, madenler ile ilgili, bazı bilgilerin bulunması, Eski Mısırlıların bu sanat ile İ.Ö. ki dönemlerde de ilgilendiklerini göstermektedir.

Eski Mısırlılar kalay-bakır alaşımından kılıç ve zırh gibi harp aletleri, tekerlek, lövye, makara ve çıkırık gibi eşya yapıyorlardı. Çimento ve alçı gibi yapı malzemelerini yapmayı, çanak çömlek gibi eşyayı çeşitli renklere boyamayı biliyorlardı. Tıbbi ecza ve boya yapımı gibi kimyanın sanayiye uygulama işinde ve kumaş boyama alanlarında çok ileri idiler (6, 7).

3 — HİTİT UYGARLIĞI: Hititler İ.Ö. 2000 yıllarında Orta Anadolu'ya yerleşerek bir uygarlık kurmuşlardır. Hitit tıbbı ve ilâçları hakkında bilgilerimiz, Hitit devletinin başşehri olan, Boğazköy (Hattuşaş) da bulunmuş olan Hitit arşivindeki tabletlere dayanmaktadır (8). Genel kanı Hitit tababetinin Mezopotamya tababeti ile aynı olduğu yönündedir (9). Bununla beraber Hititlerin de bu tababete bazı katkıları olmuştur (10).

Hititler hastalığı Tanrıların insanları cezalandırması olarak kabul ediyorlardı. Bu nedenle tedavide sihir ve ilâç beraberce kullanılıyordu (11). İlâçların çoğunu bitkisel droglar (Hititçe Waşşi) teşkil etmektedir. Tabletlerde ismi geçen bitkilerin karşılıkları henüz

1 — Kremers, E. ve Urdang, G.: Aynı yayın, sayfa 6.
2 — 15-19 Aralık 1980 tarihinde İskenderiyede yapılmış olan «History of Medicinal and Aromatic Plants» toplantısında eski Mısır uygarlığı döneminde kullanılan tıbbi bitkiler hakkında yapılan tebliğler Hamdard dergisinde yayınlanmıştır (vol. 25, No. 1-4 1982).
3 — Sayılı, A.: Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda matematik, astronomi ve tıp 115, Ankara (1966).
4 — Berthelot, M.: İntroduction à l'étude de la chimie des anciens et du moyen âge 4, Paris (1889).
5 — Berthelot, M.: Origine de l'alchimie 72, Paris (1885).
6 — Saraç, C.: Eski Mısır'da bilim ve teknik - Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Derg. 1 (15) : 111 (1943).
7 — Berkem, A.R.: Lavoisier, Lavoisier'e kadar kimya tarihine bir bakış, İstanbul (1983).
8 — Bunların miktarı 3 bin civarında olup halen İstanbul Arkeoloji Müzesinde saklanmaktadır.
9 — Güterbock, H.G.: Hittite medicine - Bull. Hist. Medicine 36 : 109 (1962).
10 — Burde, C.: Hethitische medizinische Texte, Wiesbden (1974).
11 — Ünal, A.: Hitit tıbbının ana hatları - Belleten 44 : 475 (1980).

tam olarak bilinmemekle beraber Hititler devrinde kullanılan başlıca bitkisel drogların isimlerinin karşılığı saptanabilmiştir (1, 2).

Hitit tabletlerinde kayıtlı reçetelerde Adamotu, Alıç, Aksırıkotu. Arpa, Badem, Banotu, Buğday, Defne, Dişotu, Hardal, Haşhaş, Kayısı, Köknar, Mazı, Mersin, Meyankökü, Safran, Sarımsak, Sedir, Selvi, Soğan, Söğüt, Susam, Sütleğen, Şimşir, Üzerlik, Üzüm, Zeytin gibi Anadolu'da yetişen bitkiler yanında Abanoz ağ., Myrrha, Mekke pelesengi, Şeytantersi gibi dış ülkelerden getirilen droglara da rastlanmaktadır. Hititler bitkisel drogları yabani bitkilerden elde ettikleri gibi, bazılarını elde etmek için, ekim yaptıklarını ve bunlardan bazılarını (Safran, Haşhaş, Soğan, Sarımsak vs.) dış ülkelere sattıklarını da biliyoruz.

Reçetelerde birçok bitkisel drog bir arada kullanılmaktadır. Madensel maddelere çok nadir rastlanmaktadır. İlâcın yapılması için kullanılacak drog miktarı ekseriya yazılmamıştır. Nadiren «biraz», «fazla» veya «yarım» kaydına rastlanmaktadır. İlâcın ne zaman alınacağı «gece» veya «gündüz» şeklinde belirtilmiştir. İlâcın hazırlanış şekli etraflı olarak anlatılır. Haricen merhemler veya yağlı çözeltiler kullanılmaktadır.

Tabletlerde bulunan her reçetenin sonu «*Böylece hasta iyi olacaktır.*» cümlesi ile tamamlanır. İkinci reçete ise «*Eğer iyi olmazsa*» diye başlar ve diğer bir formül verilir. Aynı şekilde birbirini takip eden reçetelerde, etkinin yükselmesi ile ilgili bir durum saptanamamıştır (3).

Hititler Mısır ve Asurlular ile yakın ilişkilere sahiptiler (4). Bu nedenle kraliyet ailesine ait bazı hastaların tedavisi için Mısır ve Babilden hekim ve ilâç getirildiğine dair yazılara da rastlanmıştır.

Diğer önemli bir nokta da bazı önemli kişilerin (meselâ kralların) hastalık nedenlerini anlamak (5) veya tedavi edecek hekimi seçmek için (6) fal yöntemine başvurulmasıdır.

Çok dindar olan Hitit toplumunda salgın hastalıklar (veba, kolera, tifo gibi) kızdırılan tanrıların, halkı cezalandırmak için, yaptıkları bir iş olarak kabul edilirdi. Böyle durumlarda salgını durdurması için özel törenler düzenlenir ve dualar edilirdi. Hitit kralların-dan II. Murşiliş'in «veba duası» ismi verilen yakarışı buna bir örnek olarak gösterilebilir (7).

«Ey Hatti'nin fırtına tanrısı, benim efendim,
Ve ey siz, benim efendim olan bütün tanrılar
Doğrudur,
İnsan günah işler.
Benim babam da günah işledi,
Hatti'nin fırtına tanrısının, benim efendimin
sözünü dinlemedi.
Ama ben, hiç günah işlemedim.
Doğrudur,
Babanın günahı oğluna da geçer.
Bana da babamın günahı geçti.
Şu anda Hatti'nin fırtına tanrısına, benim
efendime,

1 — Ertem, H.: Boğazköy metinlerine göre Hititler devri Anadolu'sunun florası, Ankara (1974).
2 — Güterbock, H.G.: Oil plants in Hittite Anatolia J. Amer. Oriental Soc., New Haven, 88 : 66 (1968).
3 — Burde, C.: Hethitische medizinische Texte, Wiesbaden (1974).
4 — Umar, B.: Türkiye halkının ilkçağ tarihi 50-73, İzmir (1982).
5 — Ünal, A.: Hitit sarayındaki entrikalar hakkında bir fal, Ankara (1983).
6 — Edel, E.: Aegyptische Aerzte und aegyptische Medizin am hethitischen Königshof, Neue Funde von Keilschriftbriefen Ramses' II. aus Boğazköy, Göttingen (1967).
7 — Akşit, İ.: Hititler 79 (Sandoz yay. No. 2), İstanbul (1981).

Ve efendim olan bütün tanrılara iletirim ki,
Doğrudur, biz bunu yaptık.
Ve şimdi ben babamın günahını doğruladığıma göre,
Ey Hatti'nin fırtına tanrısı, ey benim sahibim,
Ve ey benim sahibim olan bütün tanrılar,
Niyetiniz artık değişsin!
Artık benim için de yeniden dostça şeyler düşünün!
Ve artık vebayı Hatti ülkesinden kovun!
.....
Sizlere.
Ülkem için,
Ülkemi vebadan kurtarmanız için,
Kefaret kurbanları sunuyorum.
Bu acıları çekip çıkarın yüreğimden benim,
Ruhumdan bu korkuları alın benim.»

4 — GREK UYGARLIĞI : Akdeniz'in doğu kıyıları ve Adalarda oluşmuş bir uygarlıktır. Mezopotamya ve Eski Mısır ile yakın ilişkileri ve temasları bulunduğundan bu uygarlıklardan etkilenmiştir. Bu dönemde tedavi ve bitkisel droglar hakkında çok önemli eserler yazılmış ve bu eserler yüzlerce yıl İslâm ve Avrupa tababetini etkilemiştir. Tıbbi bitkiler ile ilgili en önemli şahıs ve eserler şunlardır :

Hippocrate (İ.Ö. 460-377): İstanköy (Cos) adasında doğmuş, bu adada yaşamış ve Teselyadaki Larissa kasabasında ölmüş olan ünlü bir grek hekimidir. Osmanlı dönemi kitaplarında ismi «Bokrat» veya «İbokrat» olarak geçer.

Hekimliğin babası olarak kabul edilir. Tababetin kurucusu değildir. Fakat tababeti filozofi ve dinden ayırıp ilmi esaslara bağlamış, ilmi ve ahlâkı yüksek bir hekimdir (1). Hekimlik ve sağlıkla ilgili 150 kadar eseri bulunmaktadır. Bunlar birçok dillere çevrilmiştir (2). Hippocrate'ın eserlerinde bulunan drogların miktarı 400 kadar olup bunların çoğunu bitkisel kökenli droglar oluşturmaktadır (3). Hippocrate tedavide pehrize çok önem verirdi. Müshil olarak Mahmude, Hintyağı, Ebucehil karpuzu, Çöpleme gibi kuvvetli müshilleri ancak mecbur oldukça, Sütleğen, Dafne, Lahana ve Kavun gibi hafif müshilleri ise daha sık kullanırdı. İdrar arttırıcı olarak Sarımsak, Soğan, Pırasa, Salatalık, Kavun, Karpuz, Rezene; uyutucu olarak Haşhaş, Adamotu, Afyon veya Banotu tohumu, boğaz hastalıklarında Kekik, Nane, Kereviz, gibi bitkilerden hazırlanan gargaraları, çıbanları olgunlaştırarak ağrıyı dindirmek için merhemler veya kokulu bitkiler (Mersin yaprağı, Gül çiçeği, Ak zambak çiçeği) ile bir müddet maserasyona bırakılmış zeytin yağı kullanmıştır (4). Kusturucu droglardan da yararlanmıştır (5).

Hippocrate'ın pek çok sözü hekimler ve halk arasında atasözü haline gelmiştir. Bunlardan birkaç örnek şunlardır (1,6).

— Herşeyden önce hastaya zarar vermeyeceksin.
— Ağrıyı dindireceksin.
— Hayat kısadır, sanat uzun, fırsat kaçıcıdır, deney emin değil, karar zordur.
— Hekimin görevi nadiren hastayı iyileştirmek, çok kere ağrısını dindirmek, fakat her zaman için teselli etmektir.
— Susan cahil, cahillerin filozofudur.

Theophraste (Tyrtamos) (İ.Ö. 370-287): Midilli (Lesbos) adasında Eresos kasabasında doğmuş ve Atina'da ölmüştür.

1 — Ünver. S.: Tıb tarihi 50, İstanbul (1943).
2 — Littré, E.: Oeuvres complètes d'Hippocrate, Paris (1881).
3 — Kremers, E. ve Urdang, G.: History of Pharmacy II, Philadelphia (1945).
4 — Boussel, P. ve Bonnemain, H.: Histoire de la pharmacie ou 7000 ans pour soigner l'homme 47, Paris (1977).
5 — Marroin, A.: Etat de la matière médicale et la thérapeutique au temps d'Hippocrate - Gazette Médicale d'Orient 12 : 33 (1868).
6 — Ünver, A.S.: Hippocrate'ın birkaç sözü - Tıp Tarihimiz Yıllığı 1 : 6 (1966).

Botaniğin babası olarak isimlendirilir. Pek çok eser (240 kadar tahmin edilmektedir) yazmış olmasına karşılık bunlardan pek azı, zamanımıza kadar gelebilmiştir. Botanik ile ilgili iki eseri bilinmektedir. Bunlardan birincisi «Bitkiler hakkında incelemeler» ismini taşır, 9 kitaptan oluşmuştur ve pek çok bitki türünün tarifini taşır. İkincisi «Bitkilerin sebepleri» olup 6 kitaptır. Burada bilhassa cinsler arasındaki farklar incelenmiştir (1).

Theophraste eserlerinde tıbbi bitkilerden ziyade bitkilerin beslenmesi, büyümesi, üremesi ve birbirlerinden olan morfolojik farkları üzerinde durmuştur. Bununla beraber hekimlik de yapmıştır. Eğrelti otunun etkilerini bildiren ilk hekim olarak kabul edilir (2).

5 — ROMA ve BİZANS UYGARLIĞI : Roma ve Bizans uygarlık dönemlerindeki tıp ve kullanılan bitkiler hakkında oldukça geniş bilgilere sahip bulunmaktayız (3-6).

Hıristiyan imanına dayanan Bizans tababeti dünyadan ümidini kesmiş, hasta, günahkâr ve talihsizlere hitap eden dogmatik bir tababet idi. Hastalık ve ölüm genellikle Tanrı işi kabul edilirdi. Allah yapacağını bilirdi. Ölüm saçmışsa demek ki istediği öyle idi. Kul buna karşı gelme cesaretini nasıl gösterebilirdi? Bu nedenle bu dönemde hastalığın seyrini tetkik etmeye ve ilâçlara önem verilmiyordu.

Tıp ilminin ilerlemesine büyük bir önem vermeyen Bizans devleti buna karşılık, Tanrıya hoş görünmek için, memleketin değişik yerlerinde fakir çocukları barındırma yurtları, öksüzler evi, ihtiyarlar bakım evi gibi, genellikle manastırlara bağlı, sosyal ve hamiyet kurumları açmıştır (7).

Bizans döneminde hakiki anlamda hastaneler çok azdır. Bunlar genellikle düşkünler evi biçiminde olup, kilisenin kontrolünde ve 30-40 yataklıdır. Bizans döneminin en büyük ve en meşhur hastanesi olan, İstanbul'daki Pantokrator manastırının yanındaki hastanenin 1135 yılında düzenlenmiş olan vakviyesine göre 11 hekim ve 100 kadar yatağının bulunması, bu dönemde tababete ne kadar az önem verildiğini göstermesi bakımından ilgi çekicidir (8).

Bu dönemde tedaviye sihirbazlar, muskacılar, büyücüler ve efsurcular egemen olmuştur.

11. yüzyılda Anadolu'da elde edilen bitkisel drogların bir kısmı bizanslı tacirler tarafından dış ülkelere (meselâ Rusya) de satılıyordu (9). Bu durum Anadolu'nun Eski Yunan uygarlığı devrinde başlamış olan bitkisel drog ticaretinin Bizanslılar döneminde de devam ettiğini göstermesi bakımından değerlidir.

Roma-Bizans döneminde bitkisel drogları toplayan, satan ve bunlardan ilâç veya kosmetik preparatlar hazırlayan birçok meslek grupları bulunuyordu. Bunların en önemlileri şunlardır (10).

1 — Hort, A.: Theophrastus enquiry into plants..... with an English translation, London (1916).
2 — Kremers, E. ve Urdang, G.: Aynı yayın, sayfa 12.
3 — Ünver, A.S.: Tıp tarihi 62, İstanbul (1943).
4 — Uzluk, F.N.: Genel tıp tarihi 68, Ankara (1958).
5 — Şehsuvaroğlu, B.: Eczacılık tarihi dersleri 112, İstanbul (1970).
6 — Reymond, A.: Histoire des Sciences exactes et naturelles dans l'antiquité Gréco-Romaine 204, Paris (1924).
7 — Atabek, E.M.: Ortaçağ tababeti 6, İstanbul (1977).
8 — Eyice, S.: Bizans devrinde İstanbul'da tababet, hekimler ve sağlık tesisleri - İstanbul Üniv. Tıp Fak. Mecm, 21 : 657 (1958).
9 — Levtchenko, M.V.: Bizans 266, Milliyet yayınları No. 45, İstanbul (1979).
10 — Schelenz, H.: Geschichte der Pharmazie 111, 140 Berlin (1904).

Aromatarius (çoğul : Aromatarii) : Kokulu maddeler satan (Parfumeur).
Herbarius (çoğul Herbarii): Otsu bitkileri toplayıp satan.
Pharmakopoeos (çoğul : Pharmakopoeoi) : İlâçları hazırlayan. Eczacı.
Pharmakopolos (çoğul: Pharmakopoloi): İlâç satıcısı.
Pharmakopolae circumforaneae: Seyyar ilâç satıcıları.
Pigmentarius (çoğul: Pigmentarii): Renkli kozmetik preparatlar, bitki usareleri ve merhemler hazırlayan ve satan.
Rhizomatos (çoğul: Rhizomatoi): Bilhassa yerli drogları toplayıp satan. Kökçü.
Speciarius (çoğul : Speciarii): Yemeklere lezzet vermek için kullanılan maddeleri satan. Baharatçı.
Unguentarius (çoğul : Unguentarii) : Merhemleri yapıp satan.

Bizanslılar döneminde esnaf çok iyi bir şekilde sınıflandırılmıştı. Esnafın dahil oldukları gruplara göre satabilecekleri maddeler, satış yerleri, kâr hadleri gibi hususlar belediyece saptanırdı. Bir esnaf ancak kendi grubuna ait malları satabilirdi. Belediyece saptanan kurallara uymayanlara kırbaçlama, traş etme, sürgün ve loncadan çıkartma gibi cezalar verilirdi.

Bizans imparatorlarından Leon VI. (saltanat yılları 886-911) tarafından İstanbul esnaf loncaları hakkında hazırlanmış olan emirnamede yukarıdaki hususlar çok etraflı bir şekilde gösterilmiştir (1).

Bizans döneminde aynı mesleği yapanlar şehrin belirli bir bölümünde ve bir arada bulunurlardı. İlâç hazırlanmasmda kullanılan drog ve baharatı satan aktarlar Ayasofya mabedinin yakınındaki bir sokakta toplanmışlardı (2,3). Kokulu drogları ve boyar maddeleri satanlar ise Sultanahmet meydanı civarında bulunuyorlardı (1).

Roma-Bizans döneminin tanınmış hekim-eczacıları şunlardır :

Eupator Mithridates, VI. (İ.Ö. 132-63) : Pontos kralı olup Romalılar ile yaptığı savaşlar kadar kendi ismini taşıyan antidot (panzehir) ile de meşhurdur.

Mithridates küçük yaşta babasının hileli bir şekilde öldürülüşünü görmüş ve annesinin kendisini de öldüreceğinden korkarak Pontos dağlarına (Kuzey-Doğu Karadeniz bölgesi) kaçmıştır. Bu dağlarda yedi sene yaşayan Mithridates yabani zehirli bitkiler üzerinde pratik bilgiler edinmiştir. Pontos kralı olduktan sonra, zehirlenmeye karşı kendini korumak için, özel bir antidot (panzehir) hazırlamıştır. Mithridaticum denilen bu panzehir'in terkibinde 48 drog bulunuyordu (4). Sonradan, bilhassa Romalı hekimlerin etkisiyle, terkipte bazı değişiklikler yapılarak yeni formüller ortaya atılmıştır. Bunlardan biri Theriaca (tiryak) ismiyle çok meşhur olmuştur. Bu karışımın terkibinde de zamanla değişiklikler olmuştur. 1837 tarihli Fransız Kodeksinde verilen formülde 71 drog bulunmaktadır (5).

İlk zamanlar bir panzehir olarak bilhassa zehirli hayvan sokmalarına karşı kullanılan tiryak zamanla, her derde deva bir ilâç olarak, şöhret kazanmıştır. Avrupa'nın bazı şehirlerinde (Venedik, Napoli, Paris, Madrit ve diğerleri) senenin belli günlerinde, özel törenler ile tiryak hazırlanır ve eczacılara devredilirdi. Venedik uzun zaman bu karışımın

1 — Nicole, J.: Le livre du préfet ou l'édit de l'empereur Léon le Sage sur les corporations de Constantinople 49, Genève et Bale (1894).
2 — Muhammed Et-Tanci: İbni Batûta seyahatnâmesi 1: 247, İstanbul (1983).
3 — Janin, R.: Constantinople byzantine, Développement urbain et répertoire topographique 96, Paris (1950).
4 — Lemery, F.: Pharmacopée Universelle, 3. baskı, 623, Paris (1734).
5 — Codex, Pharmacopée Française 397, Paris (1837).

Şekil 1. Bizans döneminde (XIV. yüzyıl) bir hekim muayenehanesi. A — hekim, B — hastalar, C — eczacı, D — eczacı yardımcısı (1).

hazırlama yetkisini elinde bulundurmuş ve burada hazırlanan tiryak «Theriaca Veneta» ismi altında birçok ülkelere ihraç edilmiştir. Paris'de de 17. yüzyılda Eczacılık Okulunda, özel bir tören ile tiryak hazırlanır ve hazırlanan bu tiryak eczanelere devredilirdi (2).

Tiryak 19. yüzyılın ortalarına kadar (1835) gerek Mısırçarşısı aktarlarında ve gerekse ordu eczanelerinde bulunuyor (3,4) ve Avrupa'dan getirtiliyordu (5).

Manisa'da Kanuni Sultan Süleyman tarafından annesi Hafize Sultan için 1539 yılında yaptırılan darüşşifanın ilk başhekimi Merkez efendi tarafından yapılıp halka dağıtılan macun (Mesir macunu) da bir nevi tiryak olup ilk formülünde 41 drog bulunuyordu. Bunların bir listesi A.S. Ünver tarafından verilmiştir (6). Halen bu macunun 12-20 kadar drog ile yapıldığı söylenmektedir.

1 — Bu resmin aslı Nicolas Myrepsos'un De compositione medicamentorum isimli eserinde olup 1925 yılında yayınlanmış (E. Jeanselme et L. Oeconomos: Un dispensaire médical à Byzance au temps des Paléologues d'après une peinture du MS Grec, Paris 2243, Aesculape 26, Janvier 1925) ve sonradan birçok yazarın kitap ve makalelerinde yer almıştır.

2 — Dorvault, F.: L'Officine, Répertoire général de pharmacie pratique 820, Paris (1945).

3 — Şehsuvaroğlu, B.: Eczacılık tarihi dersleri 103, İstanbul (1970).

4 — Baylav, N.: Eczacılık tarihi 203, İstanbul (1968).

5 — Şehsuvaroğlu, B.: ayni yayın, sayfa 268.

6 — Ünver, A.S.: Mesir tarihimiz - Tıp Tarihi Yıllığı II, 43, İstanbul (1983).

Dioscorides (20-79?) : Kozan ilçesinin kuzeyinde bulunan Anazarba şehrinde doğmuş bir grek hekimidir. Padanius takma adıyla da tanınır. Osmanlı dönemi kitaplarında adı «Skoridos» olarak geçer.

İskenderiye ve Atina'da tıp öğrenimi yaptıktan sonra Neron (İ.S. 54-68) ve Vespasien (İ.S. 69-79) ordularında hekim olarak bulunmuş ve bu ordular ile Doğu ülkelerini ve Anadolu'yu gezmiştir. Bilhassa tıbbi bitkiler ile ilgilenmiştir. Grekçe olarak yazdığı «Peri hyles iatrikes» (İlâçlar bilgisi) isimli eseri Arapçaya «Kitab-al Haşayiş» Latinceye ise «Materia Medica» ismiyle çevrilmiştir (1).

Bu eser 1500 yıl kadar tedavi alanında ve tedavi kitapları yazarlarınca ana kaynak olarak kullanılmıştır.

Dioscorides'in eseri 5 kitaptan ibaret olup droglar aşağıdaki sıraya göre gruplandırılmıştır.

Kitap 1: Kokulu bitkiler, yağlar, merhemler ve ağaçlar. Kitap 2 : Canlılar, süt ve süt mamulleri. Kitap 3 : Kökler, usareler ve otlar. Kitap 4 : Otlar ve kökler. Kitap 5 : Şaraplar ve anorganik maddeler.

Bu eserde 500 kadar tıbbi bitkinin tarifi verilmekte ve tedavi özellikleri anlatılmaktadır. Kitapta ismi geçen bitkilerin önemli bir kısmı Anadolu ve Akdeniz bölgesi bitkileri olup halen de tedavi maksadıyla kullanılmaktadır. Bu kitap Anadolu tıbbi bitkileri hakkında bilinen en eski ve en önemli kaynaktır.

Erken devirlerde (IX. yüzyıl) grekçeden süryaniceye, süryaniceden de arapçaya çevrilmiştir. İstanbul kütüphanelerinde birçok arapça yazma bulunmaktadır. Bunlar A.S. Ünver tarafından iyi bir şekilde incelenmiş ve süryaniceden arapçaya birkaç defa çevrildiği sonucuna varılmıştır (2,3).

P.H. Matthioli'nin latince çevirisinden, 1184 (1770) yılında, Belgratlı Osman bin Abdurrahman tarafından Türkçeye çevrilmiş ise de, bu çeviri ne yazık ki, bugüne kadar yayınlanamamıştır (4).

Kitabın orijinal yazması elde değildir. Grekçe olarak yazılmış en eski kopya «İstanbul kodeksi» (Constantinopolitan Codex) veya «Viyana kodeksi» (Vienna Codex, Wiener Dioskurides-Kodex) ismiyle tanınan nüshadır (5). Bu kopya 312 yılında Bizans imparatorlarından Anicius Olybrius'un kızı prenses Juliana Anicia adına hazırlanmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman (1494-1566) ın başhekimi Musa bin Hamon'un oğlundan, Avusturya İmparatoru Ferdinand'ın Kanuni Sultan Süleyman nezdindeki sefiri O.G. Busbecq'in tavsiyesi üzerine, 100 düka altını (yaklaşık 3.000.000 Türk Lirası) karşılığında satın alınarak Viyana'ya götürülmüştür.

Busbecq hatıratında bu kitap için şöyle demektedir :

«İstanbul'da koca bir hazine bıraktım. Bu Dioscurides'in bir eseridir. Gayet eskidir, majüskül harflerle yazılmıştır. İçinde nebatat resimlerile, eğer yanılmıyorsam, bazı «Cratevas» parçaları ve kuşlar hakkında küçük bir eser de vardır. Kitap Hamon isimli bir Yahudinin oğluna aittir. Hayatında Süleyman'ın doktoru idi. Kitabı satın alacaktım. Fakat fiyatı beni korkuttu. Yüz düka altınından bahsedildi. Buna benim kesemden ziyade imparatorun kesesi dayanabilir. İmparatoru, bu kadar muhterem bir muharriri böyle bir esaretten kurtarmak için teşvik etmekten geri kalmayacağım» (6).

1 — İlk latince baskı 1478, ilk yunanca baskı 1504 ve ilk resimli baskı 1543 yılında yapılmıştır (F.J. Anderson : An illustrated history of the herbals 15. New York, 1977).

2 — Ünver, A.S.: İstanbul'da Dioscorides eserleri ve Artıklılar - Dirim 16 : 129 (1941).

3 — Şehsuvaroğlu, B.N.: Dioscorides'in Materia Medica'sı ve tesirleri - Eczacılık Bült. 3 (3) : 37 (1961).

4 — İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T.Y. 1221.

5 — Levey, M.: Early Arabic pharmacology 101, Leiden (1973).

6 — Busbecq, O.G.: Türk mektupları 301, Çeviren : H. Cahit Yalçın, İstanbul (1939).

Şekil 2. Dioscorides'in eserindeki resimlerden bir örnek. Haşhaş (Papaver somniferum), resmin üzerinde arap harfleriyle «Haşhaş» yazılıdır (O. Mazal'dan).

O.G. Busbecq'in önerisi üzerine satın alınan kitap halen Avusturya Milli Kitaplığı (Österreichische Nationalbibliothek) nda muhafaza edilmektedir.

Bu nüsha da Dioscorides ve Galen'in eserlerinden ayrı olarak son kısmında kuşlara ait bir risale bulunmaktadır. 31 × 38 sm büyüklüğünde 984 parşömen (deri) sayfadan ibarettir. 392 tam sayfa ve 87 metin içinde olmak üzere 479 renkli bitki resmi taşımaktadır. Bu resimlerin bir kısmı İskenderiye devri eserlerinden diğer bir kısmı ise Pontus kralı altıncı Mithridates (İ.Ö. 132-63) in hekimi Crateuas'ın resimlerinden istifade edilerek hazırlanmıştır. Bu resimler tıbbi bitkiler yönünden olduğu kadar sanat tarihi yönünden de önemlidir.

İstanbul'daki Prodromos Petra hastanesinden çıkma olan bu yazmanın, Viyana Devlet Kitaplığı'na gelmeden önce, değişik dil konuşan kişilerin malı olduğu anlaşılmaktadır. Bu kişilerden bazıları elyazmada bulunan resimlerin kenarlarına, kendi dillerinde, o planştaki bitkiye verilen ismi yazmışlardır. Bitki resimlerinin kenarlarında Arapça, Farsça, İbranice, Latince ve Türkçe bitki isimleri bulunmaktadır. Değişik dillerdeki bu bitki isimlerinin Latince karşılıkları K.J. Basmadjian tarafından verilmiştir (1).

Halen Viyana'da bulunan elyazmanın ilk tıpkıbasımı, siyah beyaz olarak, 1906 yılında yayınlanmıştır (2). İkinci tıpkıbasım, renkli olarak, H. Gerstinger tarafından Almanca olarak hazırlanmış olan bir açıklama cildi ile birlikte, yapılmıştır (3).

O. Mazal, etraflı bir açıklama ile birlikte, Dioscorides'den seçtiği 26 planşı renkli olarak yayınlamıştır (4). Bu kitap Dioscorides'in bilinen en eski elyazmasındaki resimler hakkında tam bir bilgi verecek niteliktedir.

Viyana'da bulunan elyazmasından yararlanılarak Dioscorides'in eserinin Almanca ve İngilizce çevirileri de yapılmış ve yayınlanmıştır (5,6).

Galen (Galenus) (130-201): İslâm yazarları tarafından «Calinos» ismiyle tanınan Romalı bir hekimdir. Bergamada doğmuş öğrenimini Bergama, İzmir ve İskenderiye'de yapmıştır. Bir müddet Bergama'da çalışmış sonra Roma'ya giderek İmparator M.A. Antonius (161-180) zamanında saray hekimi olmuştur. 192 yılında Bergama'ya dönerek 70 yaşlarında bu şehirde ölmüştür.

Tedavi ilmine ait 50 kadar eser yazmıştır. Bunlar süryanice, arapça ve latinceye çevrilmiştir. C.V. Daremberg Galenus'un eserlerini toplu halde fransızcaya çevirerek yayınlamıştır (7).

Galenus hekimliği kadar yaptığı ve kullandığı ilâç tertipleri ile de tanınmıştır. Müshil tertipleri ve tiryak formülü çok meşhur olmuştur. Galenus, kullandığı ilâç tertiplerini kendi hazırlardı. Bu yüzden hekim olduğu kadar eczacı olarak da kabul edilmektedir. 500 kadar bitkisel, hayvansal ve mineral drogun tarifini yapmış ve etkilerini belirtmiştir.

Galen Romada çok meşhur olmuştur. İmparatorun kendisine verdiği bir madalyonu üzerinde «Romalıların İmparatoru Antonius'dan hekimlerin imparatoru Galenus'a» yazılı olduğu rivayet edilir (8).

1 — Basmadjian, K.J.: Des noms des plantes du Codex Constantinopolitanus de Dioscoride-Journal Asiatique 230: 577 (1938).
2 — Dioscorides, Codex Aniciae Julianae picturis illustratus, nunc Vindobonensis Med. Gr. 1, phototypice editus, Leyde (1906).
3 — Dioscurides, Codex Vindobonensis Med. Gr. 1, Graz (1970) (800 adet basılmış olup 1983 yılındaki fiyatı 10.000 D.M.dır).
4 — Mazal, O.: Pflanzen, Wurzeln, Säfte, Samen, Graz (1981).
5 — Berendes, J.: P. Dioskurides, Arzneimittellehre in fünf Büchern, Stuttgart (1902).
6 — Gunther, R.T.: The Greek herbal of Dioscorides, ikinci baskı, London, New York (1968).
7 — Daremberg C.V.: Oeuvres anatomiques, physiologiques et médicales de Galien, 2 cilt, Paris (1854-1856).
8 — Şehsuvaroğlu, B.: Eczacılık tarihi dersleri 118, İstanbul (1970).

Galenus döneminden sonra Romada tababet gerilemeye başlamış ve tedaviye sihir ve şarlatanlığın hakim olduğu kabul edilir.

6 — İSLÂM UYGARLIĞI: Bu bölümde Arap veya Acem dili ile yazan Müslüman toplulukların meydana getirdikleri eserler konu olarak alınmıştır. Bu diller ile meydana getirilen eserler 800-1100 yılları arasında en yüksek noktasına erişmiş ve Moğol istilaları sonucu ortadan kaybolmuştur (1,2,3).

Bu devirde Bağdat'taki ilk halifelerin himayesi altında, Hippocrate, Galen, Dioscorides ve diğer önemli tıp üstatlarının eserleri grekçe asıllarından veya süryaniceden arapçaya çevrilmiştir. Bu çeviriler sayesinde, asılları kaybolmuş olan, birçok Grek ve Roma eseri zamanımıza kadar gelebilmiştir (4). Arapça diline yapılan bu çevirilerin önemi hakkında, Ebu Reyhan Birûni'nin Kitâb al-Saydala isimli eserinin önsözünde yazmış olduğu cümleler, bilgi verecek durumdadır (5).

«..... Dünyanın her tarafından arabçaya kitaplar tercüme edilmiş ve ilimler bu dile çevrilmiş olmakla arabça zenginleşmiş ve gönüllerde yer bulmuş ve bu dilin güzelliği gönüllerden damarlara geçmiş ve işlemiş bulunmaktadır.»

«..... Evvelce kitaplar ya yunanca veya süryanice idi ki bunlara hristiyanlardan başka kimseler yol bulamıyorlardı. Bunlar arabçaya çevrildikten sonra müslümanlar da paylarını alarak ilerlemeye başladılar ve içlerinden seçkin adamlar yetiştirdiler.»

Müslümanlar tarafından ilk hastane El-Velîd bin Abdülmelik tarafından 706 (88 H.) yılında Dimaşk (Şam) da kurulmuştur (6). Sonradan Mısır, Suriye, Irak ve Anadolu'da birçok hastane yapılıp çalışmaya açılmıştır.

Bütün bu hastanelerin kurulma ve işletilmelerinin başlıca nedeni fakir ve kimsesizleri tıbbi imkânlara kavuşturmaktır. Bunlar aynı zamanda iç hastalıkları ve göz hastalıkları hekimleri, cerrah ve eczacıların çalıştığı birer tıp merkezidir. Zamanla bu konuda öğretim de yapan müesseseler haline gelmişlerdir (7).

İslâm tababeti geniş bir biçimde Grek ve Hint hekimliğine dayanmaktadır. İslâm hekimleri bilhassa Galenus'un kitaplarından yararlanmışlardır. İslâm âleminde, insan veya hayvan kadavralarında otopsi yapılması mutlak olarak yasaklandığından, anatomi bilgileri için de Galenus'un kitaplarına başvurulmuştur. Bununla beraber İslâm tababetinin tıp ilmine katkısının yalnız eski bilgileri günümüze aktarmaktan ibaret olduğu da düşünülemez. İslâm hekimleri, eserleriyle eski bilgileri günümüze aktarmakla kalmamış, kişisel görüş ve buluşlarıyla da tıp ilminin ilerlemesine yardımcı olmuşlardır (8).

İslâm hekimleri bitkisel droglar ile tedaviye büyük bir önem vermişlerdir (9,10). M.F. Nafiz (Uzluk) bitkiler ile tedaviye önem veren hekimler ve kitapları hakkında değerli bir inceleme yayınlamıştır (11).

1 — Levey, M.: Early Arabic pharmacology 171, Leiden (1973).
2 — Nouridjan, J.: Aperçu historique sur la Médecine Arabe, Constantinople (1876).
3 — Leclerc, L.: Histoire de la médecine Arabe, 2 cilt, Paris (1876).
4 — Çelebioğlu, S. ve Baytop, T.: Ortaçağ eczacılık tarihine kısa bir bakış ve ilk bitkisel droglar, İstanbul (1947).
5 — Ünver, A.S.: Tıb tarihi 72-74, İstanbul (1943).
6 — Ahmed İssa Bey: Histoire des Bimaristans (Hôpitaux) à l'Epoque İslamique, Cairo (1929).
7 — Şeşen, R.: Salâhaddîn devrinde Eyyûbiler devleti 238, İstanbul (1983).
8 — Mieli, A.: La science Arabe et son rôle dans l'évolution scientifique mondiale 25, 76, Leiden (1966).
9 — Hakim Mohammed Said: Medicinal and aromatic plants in history - Hamdard 25 (1-4) : 13 (1982).
10 — Anawati, G.C.: Drogues et médicaments dans l'antiquité et le moyen âge, Le Caire (1959).
11 — M F. Nafiz (Uzluk): İslâm tababetinde farmakoloji ve saydilani nebatlar - Türk Tıp Tarihi Arkivi 1 (1) : 10 (1935).

İslâm tababetinin ilerlemesinde Türk kökenli hekimlerin (İbn Sina, Razî gibi) de büyük katkıları olmuştur. Bu büyük hekimlerin, zamanın usulüne uyarak, eserlerini arapça veya farsça yazmış olmaları bunların Arap veya Acem sayılmalarına sebep olmuştur (1). Yukarıdaki düşünce Cumhuriyet dönemi ile birlikte birçok yerde ileri sürülmüş ise de bu alanda etraflı ve derinliğine araştırmaların yeteri kadar yapılamamış olması nedeniyle, yabancı araştırıcılar bugün bile bu tezi kabule yanaşmamaktadırlar.

Dineveri (Dinaveri), (Ebu Hanife Ahmed bin Davud) (820-895): Dinever (İran) de doğmuş, Basra, Kûfe ve İshafan şehirlerinde yaşamış ansiklopedik bir alimdir. Dil, din, astronomi, matematik ve botanik ile ilgili 20 den fazla eseri vardır.

Konumuz ile ilgili en önemli eseri «Kitâb an-nabât» isimli olup altı ciltlik bir botanik ansiklopedisidir. Birinci Dünya savaşından önce Halep'teki bir kütüphanede bulunuyordu. Sonradan kaybolmuştur. Harp sırasında Hollandalı bir orientaliste satıldığı söylenmektedir (2). Bu kitabın kopyalarından 3. cilt Yale Üniversitesinde, 5. cilt ise İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır.

Bir botanik ansiklopedi olan bu kitapta yalnız tıbbi bitkilere değil, bilhassa botanik ilmine yer verilmiştir. Bitkilerin sınıflandırılması, morfolojik özellikleri, yetişme şartları, faydalanma olanakları, fayda ve zararları gibi bölümler bulunmaktadır. Kitap bir sözlük bölümü ile tamamlanmıştır (3,4,5).

Dioscorides'in arapçaya çevrilmesinden önce yazılmış olan bu eser, İslâm aleminin orijinal bir çalışması olarak kabul edilebilecek niteliktedir (4).

3. ve 5. ciltler B. Lewin tarafından incelenmiş ve kısmen yayınlanmıştır (6,7).

Muhammed Hamidullah, Dineveri'nin botanik kitabı ile yakından ilgilenmiş, yıllar süren titiz bir çalışma sonucu, yan kaynaklara dayanarak Kitâb an-nabât'ı kısmen restore etmeyi başarmış ise de yalnız 6. cildi, fransızca bir giriş ile yayınlanabilmiş (2,3) diğer ciltler yayınlanmadan kalmıştır.

Dineveri'nin konumuz ile ilgili ikinci eseri «Kitab al-bâh» adını taşır ve cinsel gücü arttırıcı maddelerden bahseden bir tıp kitabıdır (2,8). Doğu ülkelerinde pek meşhur olmuştur.

Ebu Reyhan Birûni (973-1051): Hive (Türkmenistan) de doğup Gazne'de ölmüş olan bir tabii ilimler bilginidir. Uzun süre bugün Afganistan olan bölgede yaşamış ve Gazneli Mahmud'un Hindistan'ı zaptetmesinden sonra Hindistan'a gitmiş ve Hint ilmi ile geleneklerini incelemiştir. 100 den fazla eseri bulunmaktadır.

Konumuz ile ilgili olan Kitâb al-Saydala fi al-Tıb» (Tıp müfredatı hakkında kitap) Birûni tarafından hayatının sonlarına doğru tamamlanmış olup eczacılık, droglar ve drogla-

1 — Ünver, A.S.: İslâm tababetinde Türklerin mevkii hakkında - Türk Tıp Tarihi Arkivi 1 (3) : 103 (1935).
2 — Hamidullah, M.: Le Dictionnaire botanique d'Abû Hanîfa ad-Dînawari (Kitâb an nabât), Le Caire (1973).
3 — Hamidullah, M.: Dineveri ve eseri (? - 895) - Türk Biol. Derg. 13 : 113 (1963). (çeviren : N. Keklik).
4 — Silberger, B.: Das Pflanzenbuch der Abu Hanife ad-Dinawari-Zeit. Assyriologie 24: 225 (1910) ve 25: 39 (1911).
5 — Ahmed İssa Bey: Abou Hanifa el Dinawari et son «Livre des plantes» - Bull. de l'İnstitut d'Egypte, XVI (1934).
6 — Lewin, B.: The book of plants of Abû Hanifa ad-Dinawari, Uppsala (1953).
7 — Lewin, B.: The 3 rd part of the Kitâb an-Nabât of Abû Hanife ad-Dinawari-Orientalia Suecana 9: 131 (1960).
8 — Şehsuvaroğlu, B.: Eczacılık tarihi dersleri 151, İstanbul (1970).

rın muhtelif dillerdeki isimleri hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Birûni'nin bu kitabında 200 kadar bitkisel drog kayıtlıdır. Bunlar arasında Karabiber, Keçiboynuzu, Mahlep, Meşe mazısı, Oğulotu, Sinameki, Süsen kökü gibi bugün de Türkiye'de kullanılan droglar bulunmaktadır (1,2).

Bu eserin yazma bir nüshası Bursa'da Orhan Gazi kütüphanesinde bulunmaktadır. Giriş kısmı Ş. Yaltkaya tarafından Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır (3,4).

İbn Sina, Ebû Ali (980-1037): Buharalı büyük bir alim, filozof ve hekimidir (5,6). Batı âleminde «Avicenna» ismiyle tanınmaktadır.

Öğrencisi Abu Ubayd al-Cüzcani'ye yazdırdığı biografisi günümüze kadar gelmiştir. Bu biografi M.Ş. Yaltkaya tarafından Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır (7). W.E. Gohlman ve N. Keklik ise İstanbul kitaplıklarında bulunan İbn Sina biografilerini inceleyerek karşılaştırmalı (tenkitli) olarak yayınlamıştır (8,9). Biz bu biografiler ve diğer yayınlardan (10,11) yararlanarak, İbn Sina'nın hayatını ve çalışmalarını özetledik.

Abu Ali al-Hüseyin bin Abdullah İbn Sina 980 tarihinde Türkistan'da Buhara'nın 40 km. kadar kuzeyinde bulunan Efşene kasabasında doğmuştur. Babası Nuh İbn Mansur'un bir vergi memuru idi. Efşene'de Sitare isimli bir hanımla evlenmiştir. İbn Sina bu şahsın iki çocuğundan ilkidir. Babası Balkh'lı olup, aile halen Tajikistan Cumhuriyetinin merkezi olan Dushanbe şehrinden gelmiştir.

İbn Sina 5 yaşından 21 yaşına kadar Buhara şehrinde yaşamıştır. Fevkalade zekâsı, hafızası ve öğrenme isteği sayesinde devrinin akli ve müsbet ilimlerini çok kısa bir zamanda tamamen öğrenerek genç yaşta bir alim olmuştur. 10 yaşlarında Kuran'ı hıfzetmiştir. Sonra filozofi, matematik, geometri, tabii ilimler ve metafizik dallarını hocalardan, kitaplardan ve bu kitapların şerhlerinden okuyarak öğrenmiştir. Daha sonra tıp ilmiyle ilgilenmiştir. Biografisinde bu hususu şöyle açıklamaktadır.

«Tıp, güç ilimlerden biri olmadığı için, çok kısa zamanda bu alanda o derece ilerledim ki zamanın seçkin hekimleri tıp ilmini benden tahsil etmeye başladılar.» Bu sıralarda İbn Sina 16 yaşlarında idi. 18 yaşına eriştiğinde devrin bütün ilimlerini öğrenmiş 21 yaşında ise ilk eserini «Toplama» (Compilation) ismi altında Abu'l-Hüseyn al-Aruzi için yazmıştır. Bu eserde, matematik hariç, diğer bütün ilimler ile ilgili bilgileri bir araya toplamıştır.

1 — Meyerhof, M.: Le livre de la droguerie d'Abu'r-Rayhan al-Béruni - Bull. de l'Inst. d'Egypte 22 : 133 (1940).
2 — Şehsuvaroğlu, B.: Abu Reyhân Bîrûni ve Kitâb Al-Saydala-İstanbul Üniv. Tıp Fak. Mecm. 22 : 1010 (1959).
3 — Ünver, A.S.: Ebu Reyhan Biruninin farmakolojiye ait fikirleri - İstanbul Üniv. Tıp Fak. Mecm. 1 : 233 (1938).
4 — Ünver, A.S.: Ebu Reyhan El-Beyruni'nin farmakoloji ile ilgili görüşleri - Beyruni'ye armağan 41, Ankara (1974).
5 — Ünver, A.S.: Tıb tarihi 87, İstanbul (1943).
6 — Terzioğlu, A.: Büyük islâm hekimi ve filozofu İbn Sina-Bifaskop 2 (3) : 26 (1981).
7 — Yaltkaya, M.Ş.: İbn Sina'nın İbn Ebi Usaybia'nın Tabakat'ındaki hal tercemesi - T.T.K. yayınlarından VII, seri No. 1, İstanbul (1937).
8 — Keklik, N.: Türk-İslâm filozofu İbn Sinâ (980-1037) hayatı ve eserleri - Felsefe Ar. sayı 22-23 : 1 (1981).
9 — Gohlman, W.E.: The life of İbn Sina, A critical edition and annotated translation, Albany, New York (1974).
10 — Afnan, Soheil, M.: Avicenna, his life and works, London (1958).
11 — Shellard, E.J.: Avicenna, 980-1037-Pharm. Journ. August 30 (1980).

İbn Sina'nın yaşadığı bölgeye Semaniler ve Gazneliler hakimdi. Devamlı olarak siyasal kargaşa ve harp içindeydi. Bu nedenle İbn Sina bir gezgin hayatı sürmek zorunluluğunda kalmıştır. Buhara, Horasan, Hamedan ve İsfehan şehirleri arasında dolaşmış, hamilerinin evlerinde veya hükümdarların saraylarında yaşamış, vezir olmuş, hapse atılmış ve fakat araştırmayı ve yazmayı terketmemiştir.

Kitaplarını genellikle arapça olarak yazmıştır. Gençlik döneminde bütün ilimleri derinliğine öğrenmiş olması nedeniyle, kitap yazarken hiç bir diğer kitaba bakmaya ihtiyaç görmez ve çok çabuk yazardı. Kitaplarının tam adedi bilinmemekle beraber 100 den fazla olduğu sanılmaktadır (2). Konumuz ile ilgili en mühim eserleri «Şifa» ve «Kânûn fit

Şekil 3. İbn Sina'nın gezdiği ve yaşadığı yerler (E.J. Shellard'dan)

Durumu hakkında yazdığı kasîdede, şehir şehir dolaşmak zorunda kaldığını belirten beyit, N. Keklik tarafından aşağıdaki şekilde türkçeye çevrilmiştir (1).

Gâlibâ yok, bana dar gelmeyecek bir belde;
Değerim çok, alacak müşteri bilmem nerede?

tıb» dır. Şifa isimli eseri 18 kitaptan ibaret olup yazık ki dilimize çevrilmemiştir.

Kânûn fit tıb, her biri ayrıca bölümlere ayrılmış, 5 kitaptan oluşur. 1. kitap ana kitap olup insan vücudunun tarifi, anatomisi, fizyolojisi ve diğer özelliklerine ayrılmıştır. 2.

1 — Keklik, N.: ayni yayın, 23.
2 — Ergin, O.: İbni Sina bibliografyası, İst. Üniv. Tıp Tarihi Enst. Yay. No. 51, İstanbul (1956).

kitap basit ilâçlar (droglar), 3. kitap genel sağlık, 4. kitap hastalıkların tedavisi, 5. kitap ilâç formülleri konularına ayrılmıştır.

Konumuz bakımından önemli olan 2. kitapta 785 kadar bitkisel, hayvansal ve madensel drogun tarifi ve tıbbi kullanışları verilmiştir. Bu kitapta yazılı drogların çoğunluğu Dioscorides ve Galenus'da bulunan droglar olmakla beraber İbn Sina Arap ve Hint kökenli drogları da alarak kitabındaki drog listesini zenginleştirmiştir. Bunların ekserisi kuvvetli kokulu ve baharlı droglardır (1). Kânûn'da ismi çok geçen droglar şunlardır:

Afyon, Banotu, Demirhindi, Kâfur, Karabiber, Kargabüken, Kebabiye, Kenevir, Kurtboğan, Mahmude, Ravent, Sakız, Sarısabır, Sığlayağı, Tarçın.

İlâç formüllerine esas olarak Galenus tarafından verilen karışımlar alınmış ise de Galenus'un karışık ilâç tertipleri basitleştirilmiş ve bunlar alfabetik sıraya göre yazılmıştır (2). Kânûn'da Mithridat ve Tiryak'ın terkiplerinde bulunan drogların listesi de verilmiştir(3).

Kânûn fit tıb 12. yüzyılda latinceye çevrilmiş (Canon Medicinae Avicennae), 15. ve 16. yüzyıllarda 36 defa basılmış, 17. yüzyılın ortalarına kadar tıp okullarında «ders kitabı» olarak okutulmuş ve birçok hekim yazara kaynak olmuştur (4).

Kânûn birçok dillere (fransızca, ingilizce, rusça vs.) çevrilmiş ve pek çok defa yayınlanmıştır (5).

Türkçe çevirisi Sultan Mustafa III. (1757-1774) devrinde hekim Tokatlı Mustafa efendi tarafından yapılmış ise de şimdiye kadar yazık ki basılamamıştır (6).

2. cildinde (Edviye-i müfrede) renkli resimler taşıyan bir nüshası Süleymaniye kitaplığında bulunmaktadır (Ayasofya bölümü No. 3748). Bu ciltteki resimler, Dioscordes'in eserine yazdığı şerh ile tanınmış, İtalyan hekimi P.A. Matthioli (1500-1577) nin 1554 yılında yazdığı kitaptan alınmıştır (7). P.A. Matthioli'nin eserinden bir nüsha İstanbul'da Köprülü kütüphanesinde (Fazıl Ahmed paşa bölümü No. 371) bulunmaktadır.

İbn Sina eczacılık ve el-kimya ile de yakından ilgilenmiş ve bu alanlardaki düşüncelerini kitaplarında belirtmiştir.

İlâçların yapılışı, muhafazaları ve etkileri hakkında etraflı bilgiler vermiştir (8).

El kimya alanında yaptığı incelemeler sonunda; bazı sanatkârların adi metallerden değerli metallere benzer metaller yapabileceklerini kabul etmekle beraber, adi metallerin değerli metallere (gümüş, altın) dönüştürülemeyeceği kanısına varmıştır (9).

---

1 — Tschirch, A.: Handbuch der Pharmacognosie 3. kısım, 1363, Leipzig (1933).
2 — Schelenz, H.: Geschichte der Pharmazie 281, Berlin (1904).
3 — Baylav, N.: İbn Sina ve eczacılık - Doğumunun 1000. yıldönümü nedeniyle milletlerarası İbn Sina kongresi, Bildiriler 30, İstanbul (1980).
4 — Terzioğlu, A.: İbn Sina'nın hekimliği ve dünya tababetine tesirleri - Doğumunun 1000. yıldönümü nedeniyle milletlerarası İbn Sina kongresi, Bildiriler 20, İstanbul (1980).
5 — Gruner, O.C.: A treatise on the Canon of medicine of Avicenna, London (1930).
6 — Süleymanye kitaplığı, Hamidiye No. 1015.
7 — Baylav, N.: İbn Sina Kanunu'nun ikinci cildi olan edviye-i müfrede'sinin renkli resimlerle süslü ayrı bir nüshası, İstanbul (1963).
8 — Doğramacı, İ.: İbn Sina yaşamının ve çalışmalarının bazı yönleri - Uluslararası İbn Sina sempozyumu, Ankara (1983).
9 — İhsanoğlu, E.: İbn Sina ve El-kimya hakkındaki görüşleri ile ilgili yeni bir değerlendirme - Uluslararası İbn Sina sempozyumu, Ankara (1983).

İbn Sina'nın kitaplığı ve eserlerinden bir kısmı Cibâli Meliki Hasan bin Hüseyin'in Gazne'yî alınası sırasında yokolmuştur (yıl 1150). Ahmed bin Mahmud Selçuk-Nâme'sinde olayı şöyle anlatmaktadır (1) :

«Şeyh Hakîm Ebû Ali bin Sinâ'nın bütün eserlerini ve kitaplarını ve mallarını aldılar, getirip o kitapları Gazne'nin kitab hazinesinde sakladılar. O kitaplar Cibâli Meliki Hasan bin Hüseyin'in Gazne'yi almasına kadar orada kaldı ve sonra o kitapların hepsi yakıldı.»

İbn Sina'nın milliyeti çok tartışma konusu olmuştur. Eserlerini arapça yazmasından dolayı Arap, İran'da yaşamış, babasının İsmailiye meshebinden, anne adının acemce kökenli olması nedeniyle de Acem olduğu öne sürülmüştür.

Buna karşılık İbn Sina'nın yaşadığı yerlerde o dönemde Orta Asya Türklerinin çoğunlukta olduğu bilinmektedir. M.Ş. Günaltay İbn Sina'nın ölümünün 900. yıldönümü nedeniyle 1937 yılmda yapılan toplantıda, çok etraflı bir inceleme ve bulgulara dayanarak, İbn Sina'nın Türk ırkından olduğunu ortaya koymuştur (2).

İbn Sina'nın Hamedandaki eski türbesindeki kemiklerin yeni anıtmezara nakli sırasında alınan kafatası fotoğraflarını inceleyen Ş.A. Kansu İbn Sina'nın Âri (yani İranlı) bir ırktan değil Turanî (yani Türk) ırkından olduğunu antropolojik verilere dayanarak açıklamıştır (3).

İbn Sina 21 Haziran 1037 yılında 57 yaşında Hamedan'da vefat etmiştir.

Bu büyük alimin anısına birçok anma törenleri yapılmıştır (4). Türkiye'deki ilk toplantı ölümünün 900. yılı nedeniyle 21 Haziran 1937 tarihinde Türk Tarih Kurumu ve İst. Üniv. Tıp Tarihi Enstitüsünün yönetiminde yapılmış ve sunulan bildiriler bir cilt halinde yayınlanmıştır (5). İkinci toplantı doğumunun 1000. yılı nedeniyle 1-5 Haziran 1980 tarihinde İst. Tıp Fak. Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü tarafından tertiplenmiştir (6). Bu nedenle Türk Nümizmatik Derneği, bronz ve gümüş olarak, iki tip İbn Sina madalyonu bastırmıştır (7). Türkiye'deki üçüncü toplantı 17-20 Ağustos 1983 tarihinde Ankara'da yapılmıştır (8).

İbn Sina'nın doğumunun 1000 yıldönümü nedeniyle, 19-26 Eylül 1980 tarihlerinde Sovyetler Birliğinde bir haftalık bir kutlama töreni düzenlenmiş ve bu nedenle Taşkent'de yapılan İbn Sina anıtı açılmıştır (9).

1 — Ahmed bin Mahmud: Selçuk Nâme (Türkçesi: E. Merçil) 1: 15, İstanbul (1977).
2 — Günaltay, M.Ş.: İbni Sinâ, milliyeti, hayatı, kültürü - Büyük Türk filozof ve tıp üstadı İbn Sina şahsiyeti ve eserleri hakkında tetkikler, T.T.K. neşriyatı, seri VII, No. 1, İstanbul (1937).
3 — Kansu, Ş.A.: İbn Sina'nın başının morfolojisi üzerinde bir gözlem - VIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler kitabı 1: 26 (1979).
4 — Gürkan, K.İ.: Ebû Ali İbn-i Sina, İstanbul Üniv. Tıp Fak. Yay. No. 598 İstanbul (1954).
5 — Büyük Türk filozof ve tıp üstadı İbn Sina şahsiyeti ve eserleri hakkında tetkikler - TT.K. neşriyatı, seri VII, No. 1, İstanbul (1937).
6 — Doğumunun 1000. yıldönümü nedeniyle milletlerarası İbn Sina kongresi, İstanbul (1980).
7 — Fişekçioğlu, G.: İbn Sina hatıra madalyonu (Avicenna) - Yeni Kolleksiyon (Filateli-Nümizmatik Dergisi) sayı 24: 48 (1981).
8 — Uluslararası İbn Sina Sempozyumu, 17-20 Ağustos, Ankara (1983).
9 — Shellard, E.J.: Avicenna anniversary celebrations - Pharm. Journ., December 13 (1980).

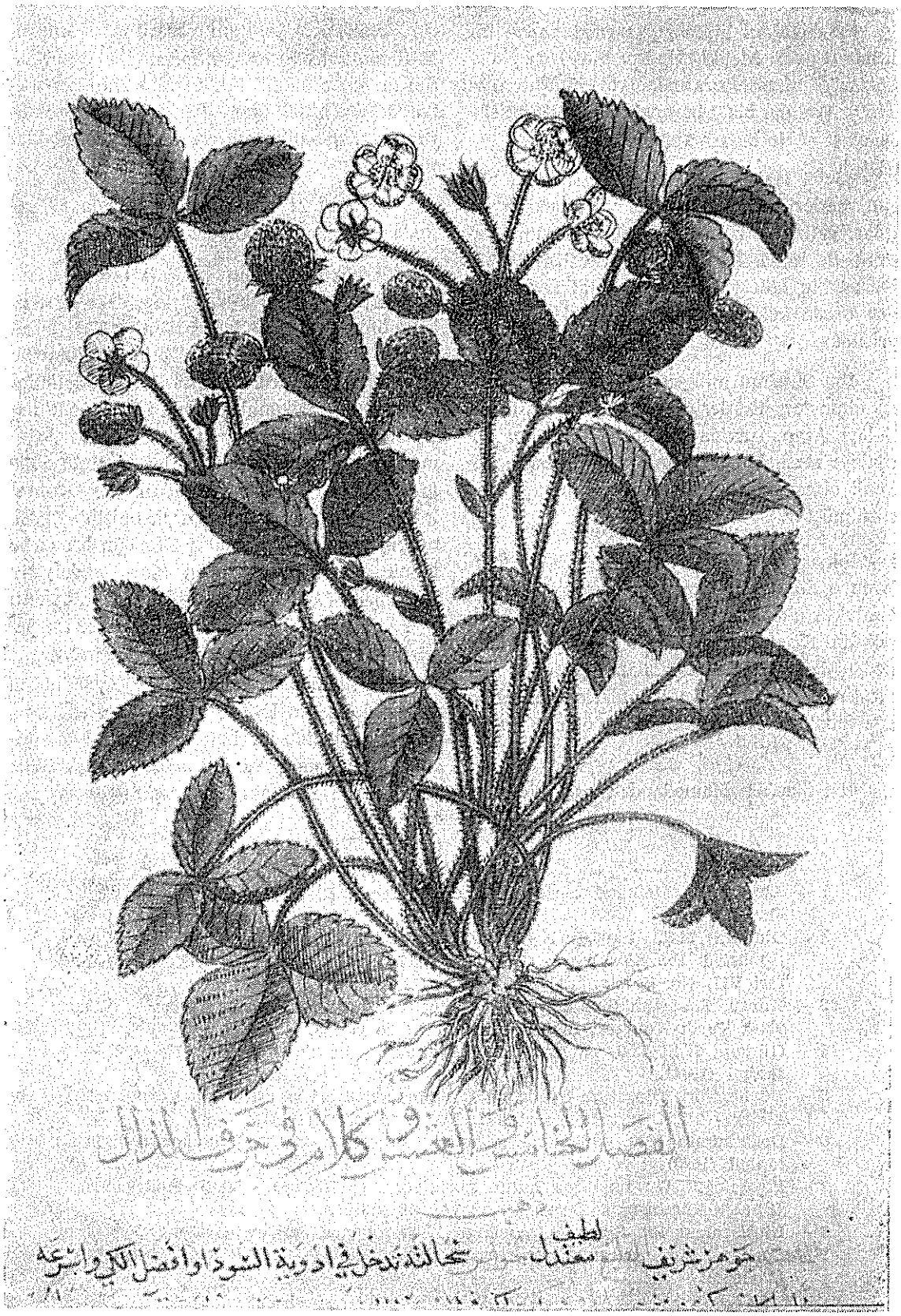

Şekil 4. İbn Sina'nın resimli yazma nüshasında bulunan resimlere bir örnek. Çilek (Fragaria vesca).

Büyük alim İbn Sina (Avicenna) nın adı bazı bitkilere verilmiştir. Bunlarda *Abutilon avicennae* Gaertn. (Syn: A. theophrastii Medik.) (Malvaceae) sarı çiçekli ve hatmi görünüşünde bir bitki olup Anadolu da yetişmektedir.

Bu büyük tıp üstadının da, diğer büyükler gibi, birçok karşıtı ve düşmanı vardı. Ölümü üzerine, düşmanlarından birinin yazdığı mısralar, N. Keklik tarafından aşağıdaki şekilde türkçeye çevrilmiştir (1).

İbn-i Sinâya bakın, herkese düşmân olmuş,
Ölmüş artık, kötü bir illete kurbân olmuş,
Olmamış hiç de Şifâ'nın ona faidesi,
Ve Necât'ıyla bu dünya, ona zindan olmuş.

İbn Sina'nın ölümünün 900. yıldönümü nedeniyle 1937 yılında İstanbul'da yapılan toplantıdan sonra, ülkemizde bu büyük bilginin hayatı, şahsiyeti, ilmi ve eserleri hakkındaki araştırma ve yayınlar çok artmıştır. Bu alanda Türkiye'de yapılan yayınların bir listesi 1983 yılında Milli Kütüphane, Bibliyografya Enstitüsü tarafından yayınlanmıştır (2).

A **B** **C** **D**

Şekil 5. 1963 yılında Ayasofya Kütüphanesinde İbn Sina'nın resimli nüshasının tetkiki sırasında Kütüphane bahçesinde çekilen bir resim. A - Kütüphane başmemuru Abdurrahim Alpsar, B - Turhan Baytop, C - Naşid Baylav, D - Asuman Baytop (İbn Sina'nın resimli yazma kitabı ile birlikte).

1 — Keklik, N.: Aynı yayın, 44.

2 — İbn Sina Bibliyografyası (Yurt içi yayınlar), İbn Sina haftaları için bibliyografik hazırlık çalışması, Ankara (1983).

Al-Gafiki, Abu Cafer Ahmed bin Muhammed (ölümü 1165): Devrinin en büyük eczacı ve nebatatçısıdır. Cardoba'da doğmuş ve Andalûsia (İspanya) da ölmüştür. Konumuz ile ilgili önemli eserinin ne yazık ki yalnız birinci cildi günümüze kadar gelebilmiştir. Bu cilt A dan K harfine kadar olan kısmı kapsamaktadır. İbn Baytar eserini yazarken Al-Gafiki'den geniş bir oranda yararlanmıştır. İbn el-ibri (Gregorius Mefrain) El Muntakhab isimli kitabında Al-Gafiki'nin eserini özetlemiştir. Kahire İslâm Sanatı Müzesi'nde Al-Gafiki'nin eserinin 990 hicri yılda kopya edilmiş olan bir nüshasının birinci cildi bulunmaktadır. Renkli resimleri de taşıyan bu cilt H.A. Awad tarafından iyi bir şekilde incelenerek tanıtılmıştır (1).

Al-Gafiki eserinin girişinde şöyle yazmaktadır:

«Kitabımı kendim için yazdım ve başlangıçta kopya edilmesini iki nedenle kabul etmedim: birincisi, doğru ile yanlışı ayırt edemediklerinden kitabımı kötüye kullanabilecek, bir çok cahil şahsın bulunması, ikincisi ise eserimin değerini küçültecek birçok kıskanç insanın varlığıdır. Fakat dostlarımdan birçoğu, kitabımın kopye edilmesine beni razı ettiler ve sonunda ben de yaptım» (1).

Al-Gafiki kitabını genellikle Dioscorides ve Galenus'dan alınmış bilgiler ile hazırlamıştır. Bununla beraber şahsi görüş ve buluşları da bulunmaktadır.

İbn Baytar (İbn El-Beithar), Ziyaeddin (1197-1248): Endülüste Malaga şehrinde doğmuş ve Şam'da ölmüş olan Arap hekimidir. Afrika, İtalya, Yunanistan, Anadolu (Antalya, Antakya, Diyarbakır vs) (2) ve Suriye'yi gezmiş ve Memlük saraylarında hekimlik yapmıştır.

Dioscorides, Galen gibi tanınmış yazarlar ve kendi gözlemlerine dayanarak, arapça olarak yazdığı «Kitab al-Cami al-Müfredat al-Adviye vel-Agdiye» isimli tedavi kitabı (Baytarname) çok meşhurdur. Yazar kitabının önsözünde kaynakları şöyle anlatmaktadır:

«Burada basit ilâçlar ve günlük hayatta sürekli kullanılan yiyecekler üzerinde duracağım ve bunlara ilâveten insanlara dahilen ve haricen faydalı olan tüm şeyleri anlatacağım.

Değerli Dioscorides'in kitabının 5 bölümünün ve ünlü Galen'in ilâç olarak kullanılan bitkileri anlatan 6 kitabının içindekileri burada metne uygun ve eksiksiz olarak yazacağım.

Hayvansal, mineral, bitkisel ilâçlar hakkında modern yazarların söylediklerini, yukarıdaki iki yazarın söz etmediklerine ilâve edeceğim. Eskilerin bahsetmediklerini, güvene lâyık modern yazarlardan ve botanikçilerden ödünç alacağım. Bu ödünç alınan kısımlarda metinlere aralıksız olarak yazarların isimlerini iliştireceğim ve bu bilgilerin bana hangi yolla geldiklerini bildireceğim. Doğruluğunu garanti edebileceğim kendi kendime öğrendiğim şeyleri de özellikle belirteceğim.»

Kitapta 150'den fazla yazar ismi geçmektedir. İsmi en çok geçen yazarlar Dioscorides, Galen, İbn Sina, Razi, Dinaveri ve al-Gafiki gibi tıp üstatlarıdır (3).

M. Meyerhof; İbn Baytar'ın eserinin, 12. asır İslâm hekimleri arasında en büyük farmakoloji ve botanik alimi olarak kabul ettiği, al-Gafiki'nin kitabına dayandığını ileri sürmektedir (4,5).

1 — Awad, H.A.: El-Ghafiqi, A manuscript of El-Ghafiqi in the Islamic Art Museum (Cairo) - The History of medicinal and aromatic plants 86, Karachi (1982).
2 — Leclerc, L.: Traité des simples par İbn El-Beithar 1 : 19, Paris (1877).
3 — Levey, M.: Early Arabic pharmacology 170, Leiden (1973).
4 — Meyerhof, M.: Esquisse d'histoire de la pharmacologie et botanique chez les Musulmans d'Espagne-Al-Andalus 3: 17 (1935).
5 — Meyerhof, M.: Un glossaire de matière médicale de Maimonide, XXIX ve XXXIV - Mémoires de l'İnstitut d'Egypte, tome 41, Caire (1940).

İbn Baytar'ın eserinde 200 defadan fazla al-Gafiki'nin ismi geçmektedir.

İbn Baytar'ın bu anıtsal eserinde 2330 paragraf ve 1400 kadar drog bulunmaktadır. Bunlardan 300 kadarı daha önceki tedavi kitaplarında bulunmamaktadır. Her bir drog için arapça ve grekçe isimleri, özellikleri, etki ve kullanılış yerleri ile daha önceki yazarların bu droglar üzerindeki düşünceleri etraflı bir şekilde verilmiştir. Eser arapça olarak, 4 cilt halinde, 1291 (1874-75) yılında Kahire'de basılmıştır. 1840 yılında J.V. Sontheimer tarafından Almancaya, 1877 yılında ise L. Lerclerc tarafından fransızcaya çevrilerek yayınlanmıştır (1,2).

İbn Baytar'ın bu eseri, kendisinden önceki yazarlara dayanmakla birlikte, bu alanda önemli bir gelişme sağlamıştır. Bu eser İslâm hekimlerince geniş bir şekilde incelenmiş, yararlanılmış ve buna dayanılarak bir çok tedavi kitabı hazırlanmış olmasına karşılık, hıristiyan Avrupa tababeti üzerinde önemli bir etkisi olmamıştır (3).

Şekil 6. İbn Sina'nın Kânün'unun Pavia'da 1510 yılında yayınlanan lâtince çevirisinin kapağındaki bu resimde İbn Sina (Avicenna) ortada bir hükümdar olarak tahtta oturmakta solunda Hippokrat (Hippocrates), sağında Galen (Galenus) yer almaktadır (A. Terzioğlu'ndan).

1 — Sontheimer, J.W.: Grosse Zuzammenstellung über die Kräfte der bekannten einfachen Heil-und Nahrungsmittel von Ebn Baithar, aus dem Arabischen übersetzt, 2 cilt, Stuttgart 1 (1840), 2 (1842).

2 — Leclerc, L.: Traité des simples par İbn El-Beithar, Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale, Paris, T.23 (1877), T. 25 (1881), T. 26 (1893).

3 — Mieli, A.: La science Arabe et son rôle dans l'évolution scientifique mondiale 212, Leiden (1966).

İlk Türkçe çevirisi 14. yüzyılda Aydınoğlu Umur Bey (ölümü 1348) namına yapılmıştır (1,2). 1681 tarihinde hekim Mehmed Rindânî tarafından ikinci defa Türkçeye çevrilmiştir. İstanbul kitaplıklarında bu çeviriye ait birçok yazma nüsha bulunmaktadır (3).

İbn Baytar Anadolu'yu da gezmiş olması nedeniyle, kitabı Türkiye tıbbi bitkileri için çok önemli bir kaynaktır. Bu eser Osmanlı imparatorluğu döneminde yazılmış olan bir çok Türkçe tedavi kitabı için ana kaynak olmuştur.

Davud al-Antaki (Antakyalı Davud) (1541-1599): Antakya'da doğup Mekke'de ölmüş olan İslâm tabip, alim ve şairdir. Doğuştan veya sonradan görmez olduğu ve grekçe bildiği rivayet edilir. Tezkere-i Davud isimli eseri konumuz ile ilgili olup Yakın Doğu'da çok tanınmıştır. Bu eserin yazma nüshaları İstanbul kitaplıklarında bulunduğu gibi Mısır'da birçok defa basılmıştır.

Ansiklopedik yapıda olan Antaki'nin bu eserinde 1700 kadar drog bulunmaktadır. Bilgiler genellikle İbn Baytar'dan alınmakla beraber, bazı ilâvelerin de yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Antaki'nin hamamlar ve yıkanmanın fayda ve zararları hakkında da bir eseri bulunmaktadır.

7 — SELÇUK UYGARLIĞI: Anadolu'da Selçuk uygarlığı dönemi 1071-1308 yılları arasında yani iki yüzyıl kadar sürmüştür. Selçuklular bu kadar kısa bir sürede Anadolu'da büyük bir uygarlık meydana getirdikleri gibi hemen hemen her büyük şehirde bir sağlık tesisi (bimaristan, maristan, darül'âfiye veya darüşşifa ismi verilen) kurmuşlardır (4-8).

Bu sağlık kuruluşları sağlam binaları, yeterli hekim, eczacı ve sağlık kadrosu olan tam teşekküllü hastaneler durumunda idiler.

Selçuklular devrine ait eczaneler ve ilâçlar hakkında vesikalar çok az olmakla beraber O. Turan (9,10). Selçuklu devri vakfiyelerine dayanarak aşağıdaki sonuca varmaktadır.

> «Selçuklu Türkiyesi şehirlerinde tıbbî ecza satmaya mahsus dükkânlar (eczahâneler)a Hindistan'dan bile tıbbî nebatlar (ilâçlar) getirilip satılıyordu. Hattâ kervansaray hastanelerinde dahi, kendi ölçülerinde, eczahâneler mevcut idi.»

Selçuklular döneminde kullanılan bitkisel droglar ve ilâçlar hakkında özel araştırmalar bulunmamaktadır. Bu alanda bize etraflı bilgi verecek olan en önemli kaynaklar Dineveri, Ebu Reyhan Biruni ve İbn Baytar'ın eserleridir (11,12).

1 — Adıvar, A.A.: Osmanlı Türklerinde ilim 3, İstanbul (1943).
2 — İstanbul Üniv. Kütüphanesi, T. 1204.
3 — Hekim Mehmed Rindanî: Mu'âlecât-i İbn Baytar tercümesi - İst. Tıp Fak. Deontoloji Anabilim Dalı kitaplığı No. 4118.
4 — Ünver, A.S.: Selçuk tababeti, Ankara (1940).
5 — Şehsuvaroğlu, B.: Eczacılık tarihi 184, İstanbul (1970).
6 — Şehabeddin (Uzluk): Anadolu'da Selçuki hastaneleri - Türk Tıp Tarihi Arkivi 3 (12) : 135 (1939).
7 — Yetkin, Ş.: Anadolu'da Selçuklu şifahaneleri - Türk Kültürü, sayı 10 : 23 (1963).
8 — Terzioğlu, A.: Selçuklu tıp merkezleri ve Avrupa tababetine tesirleri - Kayseri Üniv. Gevher Nesibe Bilim Haftası ve Tıp Günleri 71, Ankara (1983).
9 — Turan, O.: Selçuklu kervansarayları - Belleten 10 (39) : 471 (1946).
10 — Turan, O.: Türkiye Selçukluları hakkında resmi vesikalar 54, Ankara (1958).
11 — Lewin, B.: The book of plants of Abu Hanifa ad-Dinawari, Uppsala (1963) (İstanbul Üniv. Kütüphanesinde bulunan tek elyazmasından yararlanılarak hazırlanmıştır).
12 — Baytop, T.: Selçuklular devrinde Anadolu'da eczacılık - 1. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi tebliğleri 2 : 183 (1981).

Anadolu Selçukları döneminde kullanılan eczacılık aletleri ve bronz dirhemler hakkında bazı bilgileri T. Baytop bir araya toplamıştır (1).

ha Şam'daki Bimaristanı Nuride aşşab Şeyh İshak'ın mülküne intikal etti. Kitap da Kimyayı Itriye aiddir» şeklindeki kayıt bu eserin Selçuklular döneminde de kullanılmakta ol-

Şekil 7. Bağdat'da 12. yüzyılda (Selçuklular dönemi) önemli bir hastanın İslâm hekimler tarafından muayenesi (2).

9. yüzyılda Yakub bin İshak El-Kindî tarafından yazılmış olan uçucu yağ taşıyan droglar ve uçucu yağlar hakkındaki kitap (3) ın 1015 yılında kopye edilmiş bir nüshası İstanbul Süleymaniye kitaplığında bulunmaktadır (4). Bu kitabın baş sayfasındaki «Bu nüs-

duğunu gösterir (5). Bu kitap uçucu yağlar, aromatik sular ve pomatların yapımı, bunların ve diğer kıymetli drogların (Misk, Amber, Safran ve Kâfur gibi) taklitlerinin hazırlanması için kullanılan yöntemleri vermesi bakımından çok ilgi çekicidir. Aynı zamanda

1 — Baytop, T.: Selçuklu ve Bizans dönemlerinde Anadolu'da tedavi ve eczacılık-Kayseri Üniv. Gevher Nesibe Bilim Haftası ve Tıp Günleri 98, Ankara (1983).
2 — Turner, C.W.: L'İslam et la médecine-Revue Ciba 1 (5) : 130 (1939).
3 — Garbers, K.: Kitab Kimya Al-Itr. Wat-Taş'idat, Ya'qub B. Ishaq Al-Kindî, Leipzig (1948) (Deutsche Morgenländische Gesellschaft, cilt 30).
4 — İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya No. 3594.
5 — Ünver, A.S.: Kütüphanelerimizdeki eski yazma tıp kitapları üzerine nazarı dikkati celbe şayan bir eser-Türk Tıb Tarihi Arkivi 2 (6) : 61 (1937).

Selçuklar döneminde, uçucu yağlar hakkındaki, bilgilerin sınırlarını göstermesi bakımından da değerlidir.

Anadolu Selçukluları devrinde meydana getirilen tıp medreseleri ve hastaneleri (Kayseri'deki Gevher Nesibe Sultan şifaiyesi, H. 602. M. 1206, bunların ilkidir) (1) ve Selçuk ordularında kullanılan seyyar hastane sistemi (2), devri için büyük yenilikler olup, Avrupa tıbbını da etkilemiştir (3-6).

Selçuklular devrinde Anadolu'da kurulmuş olan kervansaray ve hastanelerin binaları, taştan ve çok sağlam olarak yapılmış olmalarına karşılık, bugün genellikle harabe halindedir. Bunun başlıca sebebi harpler ve bazı isyanlar esnasında bu binaların sığınak olarak kullanılmaları ve galip gelenlerin, tekrar sığınak olarak kullanılmasını önlemek için, bunları yıktırmış olmalarıdır.

O. Turan Konya-Aksaray yolu üzerinde bulunan Alâaddin Keykubat hanı hakkında anlattıkları yukarıdaki düşünceyi doğrular niteliktedir (7).

«Anadolu'da zulmiyle meşhur olan, Moğol kumandanı İrincin kendisine karşı ayaklanan İlyas adlı bir Türk beyile mücadeleye girişti. İlyas İrincin'e karşı dayanamadığı için bu kervansaraya sığındı. Moğol kumandanı İlyas'ı teslim almak maksadıyla iki ay kadar kervansarayı muhasara etti. 20.000 kişilik okçu kuvvetler yanında zamanın taş atan (arrâde), ateş saçan (neffâte) ve mancınıklar gibi bütün muhasara silâhları ile gece gündüz uğraştı ise de kervansarayı düşürmeye ve İlyas'ı elde etmeye bir türlü muvaffak olamadı».

Cumhuriyet döneminde bu tip binaların bir kısmı onarılmıştır. Bunlara en iyi örnek olarak Kayseri'deki Gevher Nesibe Sultan darüşşifası gösterilebilir. Bu Selçuk hastane ve medreseleri Kayseri Üniversitesi rektörlerinden Prof. Dr. Hüseyin Sipahioğlu'nun gayretleri ile «Kayseri Gevher Nesibe Tıp Tarihi Müzesi» haline getirilerek 11 Mart 1982 günü yapılan bir merasim ile açılmıştır (8,9).

8 — OSMANLI UYGARLIĞI : Osmanlı tababeti genellikle Selçuk ve dolayısıyla İslâm tababetinin bir devamıdır (10,11). Aradaki önemli fark kullanılan dilden ileri gelmektedir. Arapça veya farsça yerine türkçe kullanılmıştır.

Osmanlı uygarlığının ilk dönemlerinde tıbbi bitkiler ile ilgili en mühim kaynak İbn Baytar'ın «Kitab al-Cami al-Müfredat al-Adviye vel-Agdiye» isimli eserinin Türkçe çevirileri olmuştur. Sonradan Hippocrate, Galen

1 — Gürkan, K.İ.: L'Hôpital-Ecole de Kayseri-Pagine di Storia della Medicine 8 (6), Roma (1964).
2 — Ünver, A.S.: Selçuklular zamanında seyyar hastanenin müessisi - Türk Tıp Tarihi Arkivi 5 (18) : 70 (1940).
3 — Ahmed İssa Bey: Histoire des Bimaristans (Hôpitaux) à l'Epoque Islamique, Cairo (1929).
4 — Terzioğlu, A.: Ortaçağ İslâm-Türk hastaneleri ve Avrupa'ya tesirleri-Belleten 34 : 137 (1970).
5 — Talbot Rice, T.: The Seljuks in Asia Minor 143, London (1961).
6 — Sayılı, A.: Certain aspects of medical instruction in medieval islam and its influences on Europe-Belleten 45 (2) : 9 (1981).
7 — Turan, O.: Selçuk Kervansarayları-Belleten 10 (39) : 471 (1946).
8 — Sipahioğlu, H.: Kayseri Gevher Nesibe Sultan tıp sitesi, 1206, Kayseri (1981).
9 — Kayseri Üniversitesi Gevher Nesibe bilim haftası ve tıp günleri, 11-13 Mart 1982, Kayseri (1982).
10 — Osman Şevki (Uludağ) : Osmanlı tababeti - Türk Tarihinin Ana Hatları, Seri I, No. 25 (1932), Seri II, No. 16 (1934), Seri III, No. 11 (1936).
11 — Ünver, A.S.: Osmanlı Türlerinde hekimlik ve eczacılık - Farmakoloğ 21 (10) : 365 (1951).

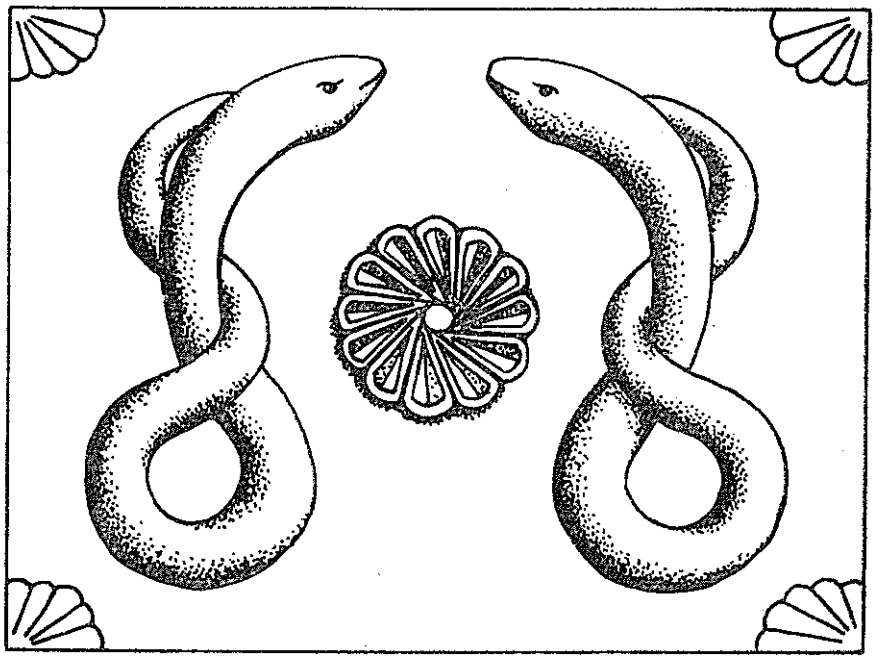

Şekil 8. 1206 yılında Kayseri'de Gevher Nesibe Sultanın adına yaptırılmış olan Selçuklu Şifaiyyesi'nin giriş kapısındaki mermer kitabenin üstünde bulunan iki yılan kabartması (1).

(Calinos), İbn Sina, İbn Baytar ve Razi gibi yazarların eserlerinden yararlanılarak yazılan Türkçe kitaplar önem kazanmıştır.

Osmanlılar Anadolu'ya yerleştikten sonra Selçuklulardan kalma bütün tedavi ve yardım kurumlarını muhafaza etmekle beraber Anadolu ve Rumelide yeni tıbbi kurumlar ve hastaneler meydana getirmişlerdir. Bunlar 1399 yılında Sultan Bayezid'in Bursa'da bir hastane yaptırması ile başlar (2,3). Bu hastanede ilâçların yapılması, ilkel maddelerinin toplanması ve hazırlanması ile Şerbetyan, Saydelan ve Uşşaban diye isimlendirilen şahısların görev aldığı 802 (M. 1399) tarihli vakfiyede kayıtlıdır (2).

Şerbetyan isminden de kolaylıkla anlaşıldığı gibi şurup ve şerbetleri hazırlar. Uşşaban (Aşşab) tedavide kullanılan bitkileri tanıyan, bunları toplayan veya satın alarak hastanenin kilerine teslim eden kişidir. Macunları, hapları, dirhemleri, kursları yani esas ilâçları yapan ise saydelan (eczacı) dır.

Osmanlı devletinin kuruluşundan (1299) Mehmet II. (Fatih)nin culusuna 1451 kadar geçen bir buçuk asırlık zaman içinde müsbet ilimler Osmanlı Türkleri arasında özel bir mevkiye sahip olamamıştır (4). Büyük ilerlemeler Sultan Mehmed II. ile başlar.

Sultan Mehmed II.nin ilme olan katkısına tanıklık eden abidelerin en önemlisi Fatih camii etrafında yaptırdığı medreselerdir. Medreseler ile birlikte bir de darüşşifa bulunmak-

1 — Elkovan, T.: Gevher Nesibe Şifaiyyesi'nin kapısında bulunan ve kaybolmakta olan yılan kabartması üzerine bir araştırma - Erciyes Üniv. Tıp Fak. Derg. 5 (1) : 3 (1983).

2 — Uludağ, O.Ş.: Eczacılığımız - Farmakoloğ 22 : 11 (1952).

3 — Atabek, E.M.: Ortaçağ tababeti 27, İstanbul (1977).

4 — Adıvar, A.A.: Osmanlı Türklerinde ilim 16, İstanbul (1943).

tadır. Fakat maalesef elimizdeki vakfiyelerde, bu darüşşifada tıp öğretimi de yapılacağına dair bir kayıt bulunmamaktadır (1). Çok yazık ki bugün darüşşifanın harabesi bile yerinde değildir. Arsası parsellenerek halka satılmıştır (2).

Fatih döneminde bazı hekimler tıbbi bitkiler ile ilgilenmişlerdir. Bunların başında Sultan Mehmed II.nin hocası Ak Şemseddin gelir. Ak Şemseddin'in hekimlik yapmış olduğu ve tıbbi bitkiler ile yakından ilgilendiği bilinmektedir (3).

Osmanlı imparatorluğu döneminde, konumuz ile ilgili ilk Türkçe eserler, 14. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanmıştır. Bunlar tercüme veya yarı toplama ve yarı telif sayılabilecek eserlerdir. Bildiğimiz ilk çeviri eser Müfredât-İbn Baytar Tercümesi'dir (4). Çevireni bilinmeyen bu çeviri Aydınoğullarından Umur Bey (ölümü 1348) namına yapılmıştır. Bundan sonra Türkçe olarak yazılmış olduğunu bildiğimiz en eski eser Geredeli **İshak bin Murad**'ın 792 (1389-90) tarihli Edviye-i Müfrede isimli kitabıdır (5,6). Sade bir türkçe ile yazılmış olan bu eserde zamanında kullanılmakta olan droglar alfabetik bir sıraya dizilmiş ve her bir drogun özelliği, hangi hastalıklara iyi geldiği, zararları ve zararlarının giderilme yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir. Metnin sonunda arapça, farsça ve türkçe bir terimler sözlüğü bulunmaktadır. Bu kitapta bulunan drogların türkçe isimleri, latin harflerine çevrilerek, N. Baylav tarafından yayınlanmıştır (7). O. Spies, metinden parçalar vererek, kitabın etraflı bir tanımını yapmıştır (8). M. Canpolat aynı şekilde ve fakat daha geniş ve sözlük kısmı ile birlikte, bir tanıtma yayınlamıştır (9).

Yazar kitabının giriş kısmında eserini şöyle açıklamaktadır (10) :

«Ve şimdi, bu sahifelerin yazarı, değersiz kul, İshak bin Murad, Allahın inayetine sığınarak bu kitabı yazmaya karar vermiştir. Burada basit tıbbi maddelerin bulunuş yerleri, türkçe isimleri, özellikleri, fayda ve zararları ile zararlarının giderilmesi hakkındaki bilgiler türkçe olarak verilmiştir. Kitap kolay anlaşılabilmesi için alfabetik olarak düzenlenmiştir. Risale 792 hicri yılın Şaban ayı içinde Gerede kalesi yakınında Arkut dağı üzerinde bulunan Pınarüzeri'nde tamamlanmıştır. Kitap iki kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısımda bitkilerin tanıtılması yapılmıştır. İkinci kısım biraz kısa tutulmuştur. Burada tıbbi kullanışlara yer verilmiştir.»

Gerede kalesi üstündeki Arkut dağında (11) yazılmış olan bu kitaptaki drogların pek çoğunun, halk arasında bugün de aynı isimler ile tanınıp aynı maksatlar için kullanılmakta olması dikkate değer bir konudur.

A. Adnan Adıvar bu kitapta bulunan bilgilerin büyük bir kısmının Zeyneddin bin İs-

1 — Adıvar, A.A.: Aynı yayın 32.
2 — Ünver, A.S.: Fatih külliyesi ve zamanı ilim hayatı 225, İstanbul (1946).
3 — Ünver, A.S.: Aynı yayın 224.
4 — İstanbul Üniv. Kütüphanesi T. 1204.
5 — Adıvar, A.A.: Osmanlı Türklerinde ilim 7, İstanbul (1943).
6 — Millet Genel Kütüphanesi, Ali Emiri, tıp No. 109.
7 — Baylav, N.: Eczacılık tarihi 112, İstanbul (1968).
8 — Spies, O.: Das türkische Drogen-und Medizinbuch des Ishaq bin Murad-Wiss. Z. Üniv. Halle 17 (2-3) : 185 (1968).
9 — Canpolat, N.: XIV. yüzyılda yazılmış değerli bir tıp eseri, Edviye-i Müfrede-Türkoloji Derg. (Ankara) 5 (1) : 21 (1973).
10 — Bugünkü dile çevrilerek.
11 — Bazı yayınlarda ismi «Erkut dağı» olarak geçmektedir. Bu bir okuma hatası olmalıdır.

mail-ül-Cürcanî'nin eseri olan Zahîre-i harzemşâhi ve İbn Sina'nın Kanun'undan alınmış olduğunu bildirmektedir (1).

Bu dağ halen de aynı ismi taşımakta olup Gerede halkı yazın yaylalarına gitmektedir. İshak bin Murad'ın kitabını tamamlamasından yaklaşık 600 yıl sonra, 9 Mayıs 1984 günü, Geredeli eczacı H. Ziya Çakmak'ın yardımıyla Arkut dağı üstünde bulunan Gerede kalesi (eski ismi: Carus Vicus) bölgesini gezdik. Kale bugün «Keçi kalesi» ismiyle tanınmakta olup yaklaşık 1750 m yükseklikte bir tepenin üzerinde ve tamamen bir taş yığını halindedir. İshak bin Murad'ın bahsettiği pınar halen de mevcut olup mesire yeri olarak kullanılmaktadır. Arkut dağı *Pinus sylvestris* L. (Sarıçam) ve *Abies nordmanniana* (Stev.) Spach subsp. *bornmuelleriana* (Mattf.) Coode et Cullen (Köknar) ormanlarıyla kaplıdır.

15. yüzyılın ilk yarısında Amasya darüşşifasında başhekim olarak çalışmış olan **Şerafeddin bin İlyas Sabuncuoğlu** (doğumu 1385-6) nun Zahîre-i Harzemşâhi'den çevirdiği ve iki bap ilâve ettiği Akrabadin (Tercûme-i Akrabadin-i Harzemşâhi) (2) 15. yüzyılda Anadolu'da kullanılan droglar hakkında etraflı bilgi taşımaktadır. Bu hekimin Mücerrepname (Deney kitabı) isimli eseri ise, kullanıldığı ilâçların etkilerini saptamak için yaptığı deneylerin sonuçlarını vermesi bakımından, çok ilgi çekicidir. Sabuncuoğlu kullandığı tiryak'ların yılan zehirine karşı etkili olup olmadığını saptamak için bir deneyde kendi parmağını, diğer bir deneyde bir horozun budunu yılana ısırtmış ve bundan sonra tiryak almış ve sonuçlarını Mücerrepname'de yazmıştır (3).

Sabuncuoğlu Tiryakı Faruk'un yılan zehirine karşı etkili olup olmadığını saptamak için horoz üzerinde yaptığı deneyi şöyle anlatmaktadır (3) :

«Bir gün gördüm, bir havi geldi. Bir iyi kuvvetli ef'i yılanım vardır diye. Öyle olsa ol kişiye ettim. Benim kuvvetli bir tiryakım vardır, var ol ef'ini getir, ol tiryakı tecrübe edelim dedim. Ol kişi vardı. Ol yılanı getirdi. Gördüm bir sehimnâk ef'idir. Şöyle ki zehiri dişlerinin dibinde eski inci tanesi gibi durur. Ol saat bir horoz hazır edip bir budunu yoldum. Yününü giderdim. Ol ef'iye ol horozu tutturdum, üç kere ısırdı. Bu tiryakdan bir pare ol horozun boğazından aşağı soktum. Ol horozu bir höcreye bıraktım. Bir zaman sonra geldim, horozu tuttum. Buduna nazar ettim, gördüm ki horozun ol yılan ısırdığı budu yeşil yaprağın rengine dönmüş, bu hali göricek şüpheye vardım ki tiryaki az vermişim, mukavemet etmedi diye. Öyle olsa ol horozu yine höcreye bıraktım. Ertesi gün geldim, gördüm, horoz banlar ve gezer ,öyle olsa ol horozu tuttum. Ol yılanın urduğu buduna nazar ettim, gördüm, kim ol yeşillik gitmiş, ağarmış. Ama yılanın dişleri yeri kızılca olmuş. Andan sonra tiryakın baki tecrübelerinden dahi ettim. Tiryakı Farukun mecmu faidesini bu terkibde buldum.»

Sabuncuoğlu kişisel deneyleri, gözlemleri ve ameliyatlara ait resimleri taşıyan «Cerrahname» isimli eseri ile de tanınmıştır. Bu eser resimleri ile birlikte fransızca olarak yayınlanmıştır (4,5).

Aynı dönemlerde yaşamış olan Amasyalı hekim **Amirdovlat** (1415-1496) tarafından 1478 yılında yazılmaya başlanan ve 1482 yılında İstanbul'da tamamlanan «Tıbbi maddeler sözlüğü» bu dönemde Anadolu'da kulla-

1 — Adıvar, A.A.: Osmanlı Türklerinde ilim 7, İstanbul (1943).
2 — İstanbul kitaplıklarında birçok yazma kopyaları vardır. Süleymaniye Kütüphanesi No. Fatih 3536.
3 — Ünver, A.S.: XV inci asırda Türkiye'de tecrübi tababete ait iki misal - İstanbul Tıp Fak. Mecm. 12 (3) : 359 (1949).
4 — Ünver, A.S.: Şerefeddin Sabuncuoğlu: Kitabül Cerrahiyei İlhaniye (Cerrahname), İst. Üniv. Tıp Tarihi Enst. Yay. No. 12, İstanbul (1939).
5 — Huard, P. et Grmek, M.D.: Le premier manuscrit chirurgical Turc, Paris (1960).

nılan drogları ve bunların ermenice, grekçe, arapça, acemce ve türkçe isimlerini vermesi bakımından önemlidir. Bu eserde 1400 kadar bitkisel, hayvansal ve madensel drog, galenik preparatlar, bitkisel usareler ve boyar maddeler ve bunların kullanılış alanları, etkileri ve kullanılan miktarlar hakkında etraflı bilgi bulunmaktadır.

Amirdovlat'ın bu eseri Dr. K.J. Basmadjian tarafından, muhtelif kitaplıklardaki yazmalar karşılaştırılarak, paragraflar numaralanarak ve fransızca bir giriş ve indeks ile birlikte hazırlanarak 1926 yılında Viyana'da yayınlanmıştır (1,2).

Amirdovlat'ın tıp ve eczacılığa ait 8 kadar eseri bulunmaktadır (2).

17. yüzyılda konumuz ile ilgili en mühim eser Sultan Murad IV. başhekimi **Emir Çelebi** (Muhammed el-Hüseyni)nin Enmûzec-üt-tıb (Tıbbın örneği) isimli kitabıdır. Emir Çelebi bu eserin kendinden önce yaşamış olan yazarlardan yararlanarak hazırlamış olmakla beraber, kendi deneylerinin sonuçlarını da bildirmiştir. Bunlardan bir tanesi drogların etkisinin iklim ve kökene göre değişeceği düşüncesidir. Sakomonya (Scamonium - Mahmude)yi misal olarak almış ve «Antalya sakomonyası» ile «Basra sakomonyası» nın aynı etkide olamayacağını, bu nedenle de İstanbul' da Antalya sakomonyası'nın Basra sakomonyası miktarında vermenin yanlış olacağını açıklamıştır (3).

Emir Çelebi Mısır (Kahire) da okumuş, Kalavun-Mansuriye hastanesinde hekimlik yapmış ve sonra İstanbul'a gelerek Unkapanında muayenehane açmıştır. Zamanla Padişah hekimliğine kadar yükselmiştir. Kendisinin bu yükselişini çekemeyen karşıtları padişaha afyon kullandığı hakkında ihbarlar yapmışlardır. Bağdat seferi sırasında Nizip civarında Sultan Murad IV., Emir Çelebi'nin üzerinde bulduğu afyonu zorla kendisine yutturmuş, öğrencilerinin kurtarma gayretlerine karşılık, afyon zehirlenmesi sonucu feci şekilde ölmüştür (1638).

Sultan Mehmet IV ve Süleyman II dönemlerinde hekimbaşı görevi yapmış olan **Hayatizade Mustafa Feyzi** efendi (ölümü İstanbul 1778) tıp ve tedavi ile ilgili bazı eserler meydana getirmiştir (4). Konumuz ile ilgili olan «Haza Fihristi Risâlei Feyziye fi Lugâtı Müfredatı et Tıbbiye» isimli kitaptır(5). Kitap iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde tıpta kullanılan bitkiler, o devirde kullanılan isimlerine (arapça ve türkçe) göre, alfabetik sıraya konulmuş ve diğer dillerdeki isimleri verilmiştir. İkinci bölümde, yine alfabetik sıra ile, bitkilerin ve bazı hayvansal drogların etkileri ve kullanılış yerleri belirtilmiştir. Yazar önsözünde, eserini meydana getirmek için, kendinden önceki devirlerde yaşamış olan Grek, Arap ve Acem yazarlarının eserlerinden faydalandığını ve ayrıca kendi görüşlerini de eklediğini bildirmektedir.

Osmanlı dönemi farmakoloji eserlerinin tipik bir örneği olan bu kitap Hadiye Tuncer tarafından, 1. bölümü «Yabani Bitkiler Sözlüğü», 2. bölümü «Yabani Bitkilerin Tıbda İlâç Olarak Kullanışları» ismi altında bugünkü türkçeye çevrilmiş ve Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından 1978 yılında iki cilt halinde bastırılmıştır (6).

---

1 — Amirdovlat (d'Amasie) : Inutile aux ignorants ou Dictionnaire des substances médicales (yayınlayan : K.J. Basmadjian), Vienne (1926).

2 — Enézian, G.M.: Les connaissances médico-pharmaceutiques de l'Antiquité et du Moyen-Age à travers les manuscrits arméniens 78, Rheinfelden (1982).

3 — Emir Çelebi : Enmûzec-üt-tıp, varak 5-9 (İstanbul Üniversite kitaplığı, Yıldız, tıp No. 28).

4 — Bursalı Mehmet Tahir: Osmanlı Müellifleri 3: 207 (1975).

5 — Konya'da İzzet Koyuncuoğlu Müzesi, İstanbul ve Ankara Tıp Fak. Deontoloji Anabilim Dalı kitaplıklarında yazma nüshalar bulunmaktadır.

6 — Tuncer, H.: Yabani bitkiler sözlüğü, 1. cilt, Ankara (1978), Yabani bitkilerin tıbda ilâç olarak kullanılışları, II. cilt, Ankara (1978).

Kitaba A.K. Bedevian'dan (1) alınmış olan bitki resimleri konulmuştur. Bedevian da kitabındaki bitki resimlerinin ekserisini H. Coste'dan (2) almıştır. Bu nedenle H. Tuncer'in çevirisindeki resimlerin kökeni H. Coste'un eseridir.

H. Tuncer'in çevirisindeki resimlerin klişelerinin sıralanmasında bazı düzensizlikler yapılmıştır. Bunun sonucu olarak da resimler ile metin arasında pekçok uygunsuzluklar meydana gelmiştir. Yani birçok resim metinde anlatılan bitkiye değil, başka bir bitkiye aittir.

Diğer taraftan metnin türkçeleştirilmesi sırasında yapılan bazı okuma yanlışlıkları ve noksanlıklar metnin bazı kısımlarını anlaşılmaz bir duruma sokmuştur. Bu durum O.Ş. Gökyay tarafından etraflı bir şekilde açıklanmış ve sonuç olarak aşağıdaki kanıya varılmıştır (3).

«Kitapta fotokopisi verilen on yaprağın herbirinde irili ufaklı birçoklarıyla karşılaştığımız bu yanlışların sayısı altmışı bulmaktadır. Yanlış okuma ve bu yüzden yanlış yazma örnekleri küçümsenecek, azımsanacak çizginin çok ötesindedir. Kitabın bütününe vurunca bunların sayısı korkulacak bir toplama çıkacaktır.»

Arap harflerini bilmeyenler için 17. yüzyılda kullanılan drog ve ilâçlar hakkında bilgi edinmelerini sağlayacak, latin harfleri ile yazılmış, tek kaynak niteliğini taşıyan, bu yayın, yukarıda belirtilen nedenler yüzünden ne yazık ki güvenilir bir kaynak olmak niteliğini kaybetmiştir.

Mehmed Mümin Hüseynî Tankabunî isimli bir saray hekimi, 1669 yılında Şah Süleyman (1666-1694) adına farsça olarak «Tuhfet ül-Müminîn» isimli bir tedavi kitabı yazmıştır. Bu kitap 1733 yılında hekimbaşı Ahmed Sânî ibn Hasan tarafından, farsça aslından Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa (1689-1757) için, «Gunyet ül-muhassilin fi tercemeti Tuhfet ül-Müminîn» ismiyle türkçeye çevrilmiştir (4, 5).

Eser 5 bölümden ibaret olup üçüncü bölümde droglar alfabe sırasıyla, arapça, farsça, sanskritçe ve türkçe isimleri verilerek anlatılmaktadır. Bu kitabın İstanbul ve Avrupa kitaplıklarında farsça ve türkçe birçok kopyaları bulunmaktadır. 1850-1867 yılları arasında İran'da farsça olarak üç defa basılmıştır.

Bu kitapta bulunan ilâç terkipleri Toulouse'lu Fransız rahibi Ange de la Brosse (P. Ange de Saint-Joseph de denir) (1636-1697) tarafından latinceye çevrilerek «Pharmacopoea Persica Ex İdiomate Persico in Latinum Conversa» ismi altında 1681 yılında Paris'te yayınlanmıştır (6).

Bu eser Osmanlı hekimlerince çok kullanılmıştır. Arapça, farsça ve süryanice 30-40 kadar eserden faydalanılarak hazırlandığı gerekçesiyle, zamanında İbn Baytar'ın eserinden de üstün tutulmuştur (7). Çeviri bitkisel drogların türkçe isimlerini taşıması nedeniyle, botanik yönünden de, önemli bir kaynaktır.

1 — Bedevian, A.K.: İllustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names, Cairo (1936).
2 — Coste, H.: Flore descriptive et illustrée de la France, de la Corse et des contrées limitrophes, 3 cilt, Paris (1900-1906).
3 — Gökyay, O.Ş.: Destursuz bağa girenler 188, İstanbul (1982).
4 — Bursalı Mehmed Tahir Bey: Osmanlı müellifleri 3: 198, İstanbul (1975).
5 — Adıvar, A.A.: Osmanlı Türklerinde ilim 176, İstanbul (1943).
6 — Bu kitabın mikrofilmi 1982 yılında Bibliothèque Nationale (Paris)den getirtilmiş ve bir kopyası Süleymaniye Kütüphanesine verilmiştir (No. 3032). Mikrofilmi yaptırıp İstanbul'a getiren Mme Michèle Nicolas (İnstitut d'Etudes Turques-Paris) ya tekrar teşekkür ederim.
7 — Şehsuvaroğlu, B.N.: Eczacılık tarihi dersleri 304, İstanbul (1970).

Mehmet bin Ali 'nin 1102 (1690-91) yılında tamamladığı Tercemei cedide fil havassül müfrede» (Nebati ilâçlarla tedavi) isimli eser (1) de konumuz ile yakından ilgilidir. Yazar kitabının giriş kısmında da belirttiği gibi eserini Batı kaynaklarından yararlanılarak hazırlanmıştır. Kitap (el yazması nüsha) 91 sayfa olup, bahsedilen tıbbi bitkilerin 3-4 renk ile yapılmış resimlerini taşımaktadır. Resimler gerçeğe çok yakın olup, batı kaynaklarından yararlanılarak çizilmiştir.

Yazar her bir tıbbi bitki için latince, arapça ve türkçe (frengi, arabi ve türki) isimler, özellikleri, yetiştiği yerler, etki ve kullanılış alanları hakkında etraflı bilgi vermektedir.

Taşbasması olarak basılmıştır.

17. yüzyılı izleyen dönemin sonlarında Osmanlı hekimliği Avrupa tababetinin etkileri altına girmeye başlamış ve batılı hekimlerin eserlerinden çeviri veya yararlanma yoluyla birçok kitap yazılmıştır. Bu dönem «Tıbb-ı Cedit» (Yeni tababet» denilen dönemin başlangıcıdır.

Fatih Darüşşifası'nda uzun süre başhekimlik yapmış olan Hekimbaşı **Salih Bin Nasrullâh Bin Sallûm** (ölümü 1669) un A.P. Paracelsus (1493-1541) dan yararlanarak hazırladığı «At Tıbb al Cedid al-Kimyâ'i Alladi'lıtara- alıü Barâkalsüs» (Paraselsus tarafından bulunan yeni tıbbî kimyaya dair kitap) isimli eser bu dönemin öncülerindendir (2, 3).

18. yüzyıldan itibaren batı hekimliğinin Osmanlı hekimliği üzerindeki etkileri genişlemiş batı tıbbından yararlanılarak veya türkçeye çevrilerek birçok kitap hazırlanmıştır.

Bursalı hekim **Ali Münşi** (ölümü 1733) nin eserleri konumuz ile yakından ilgilidir. Bu hekim «Bidaat al-Müptedi», «Kurazat al-Kimya» ve «Karabadin tercümesi» gibi tedavi kitapları yanında İpeka ve Kınakına gibi tedavi alanına yeni girmiş olan droglar hakkında da monografiler hazırlanmıştır (4). Bu monografiler, batı dillerinden çeviri olmakla beraber, bir tek drog hakkında etraflı bilgi veren ilk eserler olmaları yönünden ilgi çekicidir (5, 6).

Şâni Zade Mehmet Ataullah (1771 - 1826) tarafından 5 cilt olarak hazırlanmış olan «Miyâr al-Etibba» (veya Hamse-i Şâni Zade-Şâni Zade Beşlisi) isimli eserin ilk dört cildi zamanında yayınlanmış ise de konumuz ile ilgili olan 5. kitap (Elkitabül Hamis Fi Zikril Edviye) zamanında yayınlanamamıştır. Bu kitabın, yazarın el yazısı ile olan, birinci bölümü F.N. Uzluk tarafından bulunmuş ve latin harflerine çevrilerek yayınlanmıştır (7).

19. yüzyıl başında bilinen ve kullanılan drogların kullanılış yerleri, şekilleri ve türkçe isimlerini vermesi bakımından önemlidir.

1 — Doğruer, F.: Tercemei cedide fil havassül müfrede ve ondaki diş ilâçları - Türk Tıb Tarihi Arkivi 4 (16) : 183 (1940).
2 — Şehsuvaroğlu, B.: Eczacılık tarihi dersleri 295, İstanbul (1970).
3 — Kolta, S.: Hekimbaşı Sâlih bin Nasrullâh bin Sallûm'un görüşüne göre Paracelsus - Türk Alman Tıbbi İlişkileri, Simpozyum bildirileri 93, İstanbul (1981).
4 — Şehsuvaroğlu, B.: Aynı yayın 303.
5 — Uzluk, F.N.: Die Monographie über die Chinarinde von Ali Münsclıi aus Bursa-Acta Medica Turcica (Ankara Üniv. Tıp Fak. Mecm.) 7 : 67 (1955).
6 — Uzluk, F.N.: XVII. yüz yıl Türk hekimlerinden Ali Münşi'nin İpecacuanha monografisi, Ankara (1954).
7 — Şânizade Ataullah: Elkitabül Hamis Fi Zikril Edviye (yayınlayan: Feridun Nafiz) - Türk Tıb Tarihi Arkivi 3 (12) : 115 (1939), 4 (13) : 1 (1939), 4 (14) : 89 (1939), 4 (16) : 173 (1940).

Osmanlı imparatorluğu döneminde Yüksükotu yaprağı (Folium Digitalis) hakkında ilk etraflı bilgi bu kitapta verilmiştir.

Şani Zade Mehmet Ataullah efendi hekim olduktan başka mühendis, tarihçi ve şairdir. Bu konularda da kitaplar yazmıştır (1, 2). Hayatı ve eserleri hakkında etraflı bir inceleme yayınlamış olan F.N. Uzluk (1902 - 1974) (3) bu değerli hekimin ölümünü şöyle anlatmaktadır (1).

«S. Mahmud Yeniçeriliği kaldırmak istiyordu. 1825 yılında Ş.Z. yi Vakanüvislikten azl ettirdiler. 1826 Haziranında malûm hâdiselerle Yeniçerilik top ateşleriyle tamamen kaldırıldı. Yeniçerilik Bektaşiliğe dayanıyordu, o halde Bektaşileri de bu fırsattan istifade ile kaldırmak lâzımdı. Burada tafsil etmiyeceğim. Şâni Zadeyi de arpalığı olan Tire kazasına, Ferruh Efendiyi Bursa'ya, Mahmud Babayı Kayseri'ye sürdüler.

Şâni zade bu hâdiseden çok müteessir oldu. Orada 40 güne yakın kaldı. S. Mahmud böyle yedi dil bilen zamanın en büyük Hekimi, Mühendisi bir zatın Tireye haksız sürgün edilmesinden elem duymuş olacak ki Affı için Ferman yazdırdı. Tirede halkın anlattığına göre Fermanı getiren Çavuş kasabaya gece girmiş.

Eskidenberi Padişah Fermanları gürültü ile getirilirmiş. 1242 yılı Muharreminin başlangıcı 1826 yılının Ağustosu iptidasına rastlıyor. Tire yüze gelenlerinden Mihal zade Lutfullah efendinin evinde misafir olan Ş.Z. diğer misafirler, ev sahibiyle birlikte akşam yemeğini yemiş, Kahve - Çubuk içiyorlar. Solgun bir hilâl sararmaya başlıyan ağaçların tepesine hafif ışıklar saçıyor. Sakin, sakit bir gece, bu Konağa doğru adamlar gürültüyle koşuyorlar. Orada Ş. Z. den başka Menfi yok, bu muhakkak ona olacak. Yaralı kuş, kafesde inliyen arslan birden irkiliyor. Ev sahibinden gelenin kim olduğunun sorulup anlaşılmasını rica ediyor. Salon gibi büyük odadaki iri mumların yarı aydınlattığı çehrelerde duyulan felaketin ilk endişeleri his ediliyor.

Aşağıdan kaba bir ses yükseliyor:

— Şâni Zade efendinin İ t i l â f ı n a Ferman getirdim. Bir anda zavallı sürgün, tali'siz âlim canevinden vuruluyor, filcan bir yana çubuk, bir yana kendisi de oracığa yıkılıyor.

Lutfullah efendi, ne itilâfı deyince aşağıdaki uğursuz ağız, bu defa aman efendim yanıldım, İ t l a k ı n a Ferman, getirdim diyor, amma iş işten geçmiş, ok yaydan fırlamış, olacak olmuş, asırların seyrek yetiştirdiği büyük insan aldığı öldürücü haberle daha fazla yaşayamıyarak bir kaç gün sonra fani aleme veda' ediyor.

Demek bütün çalışmaları, Tıbbımızın varlığını Avrupalılara tasdik ettirmesi, 18 eseri, Riyaziye bilgisi, Ressamlığı, Hattatlığı, Ayın, Güneşin tutulacağı vaktinden önce haber verişi, Avcılığı, pek güzel Tanbur çalışı evet evet herşey meğer hiçmiş, İstanbul'daki Hekim arkadaşları nihayet bu merdce, insanca olmıyan oyunla onu arkasından vurdular.

Lutfullalı efendinin konağının ilerisindeki mezarlığa bir törenle gömüldü, kabri yine ev sahibi tarafından yaptırıldı. Bu gün taşı Tire Müzesindedir.»

Üç defa hekimbaşı olmuş ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane nazırlığı (dekan) yapmış olan (4 - 7) zamanının büyük hekimlerinden **Abdülhak Molla** (Efendi) (1786-1853) nin Bebek'teki yalısında (Pembe yalı) bulunan eczanesinin kapısının üstüne :

1 — Uzluk, F.N.: Şâni Zade Mehmet Ataullah, Ankara (1951).
2 — Şehsuvaroğlu, B.N.: Hekim Şânizade Ataullah Efendi ve modern Türk tababeti - Sağlık Derg. 26 : 449 ve 528 (1952).
3 — Terzioğlu, A.: Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'un Türk ve kültür tarihine hizmetleri - Tıp Dünyası, Eylül/Ekim, 195 (1980).
4 — Uzluk, F.N.: Hekimbaşı Mustafa Behçet - Ankara Üniv. Tıp Fak. Tıp Tarihi Enst. Yay. No. 3, Ankara (1954).
5 — Uzluk, F.N.: Hekimbaşı yalısı - Vakıflar Derg. sayı IX, 251 (1971).
6 — Bütün, R.: Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın Sultan II. Mahmud'a yazdığı iki reçete örneği - Dirim 56 (3-4) : 104 (1981).
7 — Ünver, A.S.: Abdülhak Molla - Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı 10 (37) : 1 (1941).

«Ne ararsan bulunur derde devadan gayri»

yazısını taşıyan bir levha asmış (1) olması ve aynı hekimin

«Elimizden ne gelir Hakka duadan gayri»

mısraının sahibi bulunması (2) 19. yüzyılın ortalarında bile Osmanlı hekimliğinin durumunu ve Abdüllhak Molla'nın eleştiri gücünü göstermesi bakımından çok ilgi çekicidir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde tedavide kullanılan drog ve ilâçların özelliklerini ve etkilerini bildiren ve formüllerini veren kitaplara Akrabadin (veya Krabadin) denilmiştir. 14. yüzyıldan beri yazılmaya başlanmış olan bu tip kitapların, en önemlilerinin, kronolojik olarak sıralanmış bir listesi F. Nafiz Uzluk ve B. Şehsuvaroğlu tarafından verilmiştir (3, 4).

Bu eserlerde Hippokrat (Bokrat), Galenus (Calinos), Dioscorides (Skoridos) İbn Sina ve İbn Baytar'dan alınmış bilgiler bulunmaktadır. Bazılarına yazarın veya çevirenin kişisel düşünceleri veya deneyimleri de eklenmiştir.

İstanbul kitaplıklarında bu tipte birçok yazma bulunmaktadır.

Tedavi kitaplarında, genellikle eski yazarlardan alınmış, klasik bilgilerin bulunmasına karşılık, Anadoluyu gezmiş olan araştırıcıların seyahatnamelerinde Anadolu'ya has droglar hakkında orijinal bilgiler vardır.

Anadolu'yu gezerek bitkisel droglar hakkında bilgi vermiş olan İslâm yazarlarının başında İbn Batûta ve Evliya Çelebi gelmektedir.

İbn Batûta (1304-1369): Tanca'lı bir Arap gezginidir. 1330 yılından sonra Alanya'dan Anadolu'ya gelmiş ve birçok bölgeyi gezmiştir. Seyahâtnamesinde yemekler, giyimkuşam ve gelenekler hakkında bilgi verdiği gibi bölgenin önemli droglarından da bahseder. Örneğin Haşhaş (afyon) kullanılışı hakkında şöyle demektedir (5) :

«Bir defasında düşman gemileri Sinob limanını bastığında Gazi Çelebi hepsini bu şekilde batırmış ve içindekileri esir almıştı. Adı geçen hükümdarın pek çok meziyetleri varsa da, çok haşhaş kullandığı ve bu yüzden öldüğü anlatılmaktadır. Rivayete göre bir gün fazla miktarda haşhaş aldıktan sonra ava çıkmış, bir ceylan kovalamaya başlamış, hayvan ağaçlık bir yere sığınmış, o da hızla buraya dalmış ve başını bir ağaca çarparak düşüp ölmüş. Bundan sonra Sultan Süleyman, Sinob'u ele geçirerek oğlu İbrahim Bey'i oraya tayin etmiştir. İbrahim Bey'in de selefi gibi haşhaş aldığı rivayet olunur. Gerçekten Anadolu halkı haşhaşın kullanılmasında bir sakınca görmezler. Nitekim bir gün Sinob camiinin kapısından geçerken, ön taraftaki peyklerde oturan insanlar arasında ileri gelen askeri emirlerin de bulunduğunu gördüm. Önlerinde bir hizmetkâr elinde içi kınaya benzer bir madde dolu bir kapla durmakta ve emirler bundan kaşık kaşık alıp yemekte idiler. Yanımda bulunanlardan birine bunun ne olduğunu sorduğumda, bu haşhaştır, dedi.»

Göynük'de Safran elde edilip ticaretinin yapıldığı ile ilgili bilgi ise şöyledir (6) :

«Burada ne bağ ne de bahçe vardır. Safran'dan başka bir şey yetiştirilmez. Kadın bizi safran almaya gelen tüccarlardan zannederek bunlardan epeyce bir miktar getirdi.»

1 — İbnül'Emin Mahmud Kemal (İnal) : Son asır Türk şairleri 1 : 21 (1930).
2 — Bütün, R.: Aynı yayın.
3 — Uzluk, F.N.: Şani Zade Ataullah, Elkitabül Hamis Fi Zikril Edviye - Türk Tıp Tarihi Arkivi 3 (12) : 115 (1939).
4 — Şehsuvaroğlu, B.: Eczacılık tarihi dersleri 280, İstanbul (1970).
5 — Muhammed Et-Tanci : İbni Batûta seyâhatnâmesi (sadeleştiren : M. Çevik) 1 : 222, İstanbul (1983).
6 — Muhammed Et-Tanci : Aynı yayın 1 : 215.

İbn Batûta seyahâtnamesinin yazılması 1355 yılında tamamlanmıştır. Bu seyahâtname Damad Mehmed Şerif Paşa (1874- ?) tarafından fransızcadan türkçeye çevirilerek yayınlanmıştır. Münir Çevik bu çeviriyi esas alarak, Seyahâtnameyi türkçeleştirerek 1983 yılında tekrar yayınlamıştır.

Evliyâ Çelebi (1611-1681 ?): İstanbul'da doğmuş olan ünlü Türk gezginidir. Anadolu, Balkanlar, Doğu Avrupa, Suriye, Irak, İran, Mısır, Kafkasya, Kırım gibi ülkelerde yaklaşık 50 yıl seyahat etmiş ve 10 ciltlik bir «Seyâhatnâme» yazmıştır. İstanbul kütüphanelerinde elyazması nüshalar vardır. 1897 yılında, arap harfleri ile, basılmaya başlanmış ve 1938 yılında 10. cilt yayınlanarak basım işi tamamlanmıştır. Zuhuri Danışman 1969 yılında, Seyahatnâme'yi türkçeleştirerek yayınlamaya başlamış ve 1971 yılında 15. cildi yayınlayarak basım tamamlanmıştır (1)

Evliyâ Çelebi Seyâhatnamesi'nde Anadolu'da kullanılan birçok drog hakkında bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiler kitabımızda ilgili yerlerde verilmiştir. Bu bilgiler hakkında bir fikir vermek için Seyâhatnâme'den bazı bölümler aşağıya alınmıştır.

Belen kasabası civarından çiçek soğanı toplanıp satışı ile ilgili bilgi şöyledir.

«Dağlarında olan sünbül ve müşk-i rûmisi. salıraları süsleyip (Bakras sünbülü ve müşk-i rûmisi) diye meşhurdur. Mevsiminde insanın damağını kokulandırır. Halkın işleri, bağ ve bahçe dağlarında çiçek soğanları çıkarıp İstanbul'a ve diğer şehirlere götürüp satmaktır» (2).

Bingöl dağlarındaki tıbbi bitkiler :

«Bingöl yaylasının ahalisi... Yaylanın mahsulleri, beşinci iklimdeki yirmidokuz dağdan en verimlisi bu Bingöl dağıdır. Nice çeşit bitki ve otları olduğu gibi kimya otu dahi vardır. Nice kere binlerce koyunların dişleri altın ve gümüş gibi cilalanmıştır. Sarı tutya, kırmızı tutya, mor tutyalar var ki güzel kokusundan adamın damağı kokulanır. Bütün sürmeciler bu tutyaları toplayıp göz ağrılarına tutulanların gözlerine sürme ederler. Allah emriyle görme kuvveti ve uzağı görme hasıl olur. Yetmiş, seksen evli müşkü Rumi ve perçemli, beyaz, mavi sümbülleri, kırk, elli türlü yirmişer evlı olur. Beyaz sarı ve kırmızı çeşitli menekşe, fesliğeni, erguvanı, dibası, gülleri içinde dahi çeşitli nilüferleri, meyvadan her tanesi Arapkir dütü kadar lezzetli çileği olur. Çeşitli kefkeri, ekmeği, ravendi, sümbülü Rumisi, asfuri, nergisi, hasılı doktorluğa ve doktorlara yarayan bitki ve çiçekleri olur ki hesabını cenab-ı bâri bilir» (3).

Malatya'nın yiyecekleri ve meyvaları için şöyle yazmaktadır.

«Dağlarında Gerengu denilen kudret helvası olur. Allah emriyle gökten yağıp meşe ve pelit ağaçlarının yapraklarında olan bir müshil helvadır. Dağlarında mazı, salıralarında pazı, ıspanak ve lahanası ve diğer meyvaları boldur. Yedi türlü kayısısı, seksen türlü sulu armudu, sicillerde kayda geçmiştir. Yedi türlü ayvası, ve yirmi türlü elması, üzümü, kirazının şöhreti dünyayı tutmuş olup aşağıda yazılıdır.» (4).

Ünnap suyu'nun etkisi hakkındaki bilgiler şöyledir.

«Kara Biga toprağının vasıfları... Beğenilen şeylerinden bağ ve bahçelerinde unnab ağacı dünyayı tutmuştur. Unnab meyvesi gayet meşhurdur. Bu şehir unnab suyu kullandıklarından Hunnak ve diğer boğaz hastalığı olmazlar.» (5).

Anadolu tıbbi bitkileri üzerinde yabancı araştırıcılar tarafından yapılan araştırma ve yayınlar 16. asrın ortalarından sonra başla-

1 — Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi (Türkçeleştiren: Z. Danışman), 15 cilt, İstanbul (1969-1971).
2 — Aynı yayın 4 : 243.
3 — Aynı yaın 5 : 119.
4 — Aynı yayın 6 : 105.
5 — Aynı yayın 8 : 157.

mıştır. Bunlar arasında **P. Belon** (1), **P. de Tournefort** (2) ve **G.A. Olivier** (3) nin seyyahatnameleri büyük bir önem taşır (4). Bu araştırıcıların Anadolu bitkileri hakkında verdikleri bilgiler diğer araştırıcıların dikkatini çekmiş ve Anadoluya, daha doğrusu Osmanlı İmparatorluğu bölgesine, bitki örnekleri toplamak için yapılan bilimsel geziler artmıştır. Yakın Doğu ülkelerine yapılan geziler sırasında toplanan bitki örneklerine dayanarak İsviçreli ünlü botanik bilgini **Edmond Boissier** (1810-1885) «Flora Orientalis» isimli 5 ciltlik eserini hazırlamıştır (5). Bu eser Yunanistan ile Hindistan arasında kalan ülkelerin bitkileri için bir temel kaynaktır. Bu Flora'nın yazılmasında kullanılan bitki örneklerinin ekserisi halen Cenevre herbaryumunda saklanmaktadır (6).

Tıbbi bitkileri konu alan dersler Sultan Mahmud II. nin 1839 yılında öğrenime açtığı Galatasaray Askeri Tıp Okulu (Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhane) döneminden beri tıp ve eczacılık öğretim programlarında bulunmaktadır. Bu konuda ders kitapları da yayınlanmıştır (7-11). Bu kitaplar devrinin fransız yazarlarından çeviri yoluyla hazırlanmış genel tıbbi nebatat kitaplarıdır. Tedavide kullanılan drogların elde edildiği bitkiler ve bu bitkilerin bağlı bulundukları familyalar hakkında bilgi verirler. Anadolu'da halk tarafından tedavi amacıyla kullanılan bitkiler veya droglar ile ilgili hiç bir bilgi bu kitaplarda bulunmamaktadır.

1909 yılında İstanbul Tıp Fakültesine bağlı olarak kurulan Eczacı Okulunun öğretim programına, bitkisel drogları öğretmek amacıyla ««Farmakognozi» ismi altında bir ders konulmuştur (12, 13). Bu konu programa konmakla beraber öğretim kadrosunda bu dersi vermekle görevli bir öğretim üyesi bulunmuyordu. Ancak 1913 yılında bu ders için bir kadro açılmış ve farmakognozi ve toksikoloji derslerini vermek üzere bu kadroya tabip Mehmet Akif (Aykut) efendi atanmıştır (12, 13).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Anadolu'da serbest hekimlik yapan şahısların aynı zamanda eczacılık yapmalarına, yani hastaların ilâçlarını da hazırlayıp vermelerine karşılık, devlete ait sağlık kuruluşlarında eczaneler ve eczacı kadroları bulunuyordu. Hekimlerin kontrolü altında çalışan bu personele vakfiyelerde «tabbah-ı eşribe», «hafız-ı eşribe», «edviyegû», «aşşab» gibi isimler verilmiştir (14). İlâç hazırlamakta kullanılan drog-

1 — Belon, P.: Les observations de plusieurs singularités et choses mémorables trouvées en Grèce, Asie, Judée, Egypte, Arabie et autres pays étranges, Paris (1588).
2 — Tournefort, P.: Relation d'un voyage du Levant 3 cilt, Paris (1717).
3 — Olivier, G.A.: Voyage dans l'Empire Ottoman, l'Egypte et la Perse, 2 cilt Paris (1801-1807).
4 — Baytop, T.: Türkiye'nin tıbbi ve zehirli bitkileri 2, İstanbul (1963).
5 — Boissier, E.: Flora Orientalis, 5 cilt, Genevae et Basileae, 1 (1867), 2 (1872), 3 (1875), 4 (1879), 5 (1884), Sup. (1888).
6 — Conservatoire et Jardin Botaniques, Genève (İsviçre).
7 — Bernard, C.A.: Elémens de botanique, Constantinople (1842).
8 — Hacı Ali Paşa, Nebatat, 3 cilt, İstanbul (1291) (1874 M.).
9 — Esad Şerefeddin (Köprülü) : Nebatat-ı saydelaniyye, İstanbul (1328) (1912M.).
10 — Şerefeddin Mağmumi : İlm-nebatat, Kahire (1326) (1909 M.).
11 — Şerafettin (Tertemiz) : Tıbbî nebatlar (Botanique médicale), İstanbul (1932).
12 — Zafir, M.: Eczacı Okulu ders programına ilk defa Analitik kimya ve Farmakognozi derslerinin sokulması-Ecz. Büll. 3 : 131 (1961).
13 — Aykut, A.: Eczacı Okulu tarihçesi - Türk Farmakoloğ Talebe Birliği 7, İstanbul (1936).
14 — Şehsuvaroğlu, N.B.: Anadolu'da dokuz asırlık Türk tıp tarihi - Dünya Tıp Birliği XI. genel kurul toplantısı tebliğleri 10, İstanbul (1957).

lar ise «aktar» veya «attar» denilen bir esnaf sınıfı tarafından satılmaktadır. Asırlar boyu drog ihtiyacı aktarlar tarafından sağlanmıştır. 19. asrın ortalarında bunların miktarının, yalnız İstanbul'da 500 civarında olduğunu söylersek, bu esnafın sağlık hizmetindeki önemini belirtmiş oluruz.

Aktarlar ve eczacılar, kazanç vergisine esas olmak üzere, sınıflara ayrılırlardı. 1844 yılında hazırlanan deftere göre İstanbul'da bulunan 492 aktar 9 sınıfa ayrılmıştır. Sınıflara göre aktar miktarı şöyledir :

Birinci sınıf 35, ikinci sınıf 30, üçüncü sınıf 27, dördüncü sınıf 35, beşinci sınıf 35, altıncı sınıf 65, yedinci sınıf 65, sekizinci sınıf 100, dokuzuncu sınıf 100.

Aynı yıl, İstanbul'da bulunan ispençiyar (eczacı) esnafı da 5 sınıfa ayrılmıştır (1).

Aktar (Attar) : İlâçların yapılmasında kullanılan bitkisel, hayvansal ve madensel ilkel maddeleri (drog) satanlar için kullanılan bir kelimedir. Bu kelimenin arapça «attar» (güzel kokular satan) kelimesinden geldiği bazı sözlüklerde (2, 3) kayıtlı ise de S. Ünver bunun doğru olmadığını, bu kelimenin «akkar» kelimesi ile ilgili olduğunu, aşağıdaki şekilde açıklamaktadır (4).

«Aktar tabiri Akkar'dan gelir. Tıpkı attar veznindedir. Akkar, devaların aslı ve kökeni anlamınadır. Bunun cemi ise Akakir'dir. Akakir'in aslı ise arapçaya yunanca veya süryanice gibi başka bir dilden girdiği zannolunur ve bu günkü anlamı (drog) mukabilidir.»

Bizce her iki açıklama da doğru olabilir.

Bizanslılar döneminde drog ticaretinin merkezi İstanbul idi. Bu şehirde drog ticareti ile uğraşanlar kokucular (bunlar koku, boyar madde ve baharat satma hakkına sahiptiler), aktarlar (eczaneler), baharatçılar ve kökçüler olarak sınıflandırılıyorlardı (5, 6). Bunların kâr hadleri devlet tarafından saptanıyordu. Saptanan kâr miktarı, diğer esnaftan daha yüksekti. Meselâ baharatçılara tanınan kâr haddi %16.66 iken kasap, balıkçı, mezeci ve fırıncı gibi esnafın kâr haddi %4 idi (5).

Evliyâ Çelebi 17. asrın ortalarında İstanbul'da sağlık ile ilgili maddeleri satan dükkânların miktarı hakkında aşağıdaki adetleri vermektedir.

Attar: 2000, ilâç suları satan: 500, macuncular: 300, gülsuyucular: 41, amberci: 35, buhurcu: 25, ilâç yağları: 8, ayrıca bir de «Ot bulucular esnafı» bulunduğunu kaydeder.

Aynı dönemde İstanbul aktarlarında satılan başlıca droglar, narh defterlerindeki kayıtlara göre (7, 8, 9), aşağıdaki şekilde saptanmıştır.

Anber
Anason
Balmumu (sarı)

1 — Ünver, A.S.: 1260 (1844) de İstanbul'da attar ve ispençiyarların sayısı - Dirim 21 : 415 (1946).
2 — Türk Ansiklopedisi 1 : 382 (1943).
3 — Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu yayınları, sayı 247, Ankara (1966).
4 — Ünver, A.S.: Aktar - Akkar - Dirim 22 : 276 (1947).
5 — Guillou, A.: La civilisation Byzantine 306, Paris (1974).
6 — Guitard, E.-H.: L'évolution de la pharmacie et du pharmacien à la lumière des noms qu'ils ont portés 13, Paris (1968).
7 — Kütükoğlu, M.S.: 1009 (1600) tarihli Narh Defterine göre İstanbul'da çeşitli eşya ve himet fiyatları-Tarih Enstitüsü Dergisi (9) : 1 (1978).
8 — Yücel, Y.: 1640 tarihli es'âr defteri 8, Ankara (1982).
9 — Kütükoğlu, M.S.: Osmanlılarda narh müessesesi ve 1640 tarihli narh defteri 98, İstanbul (1983).

Büber (Karabiber)
Cebel-i Hind
Cevz-i bevvâ (Küçük hindistan cevizi)
Cevz-i Hindî dânesi (Hindistan cevizi)
Cevz-i Hindî lubbun (Hindistan cevizi içi)
Cûb-i Çini (Çöpüçini)
Çörekotu
Darçın
Dar-ı fülfül (Uzun biber)
Dürdî (frengî)
Dürdî (İstanbul) (Şarap tortusu)
Dürdî (Marmara)
Gülâb (Gülsuyu)
Günlük
Havlan-ı Mekki
Havlican
Hıyarşembe
Horasani
Kâbilî kurusu
Kâfur
Kahve
Kakule
Karanfil
Kardeşkanı
Kassab-ı zerîre
Kibrit
Kimyon
Kiriş (Hallaç)
Kiriş (Yük)
Kitre
Kökboya (Kırmızı)
Mazı (Beyaz)
Mazı (Siyah)
Merg-i mâhi
Mevzek
Misk
Mürdeseng (Kurşun oksit)
Nahve-i Hindî
Nûre
Rastıktaşı (Antimuan sülfür)
Ravend-i Çini
Ravend-i Rûmi
Sakız
Samg-ı Arabî
Separine (Frengî)
Separine (Cezayir)
Soğan tohumu
Şab (Beyaz)
Şabb-ı surh
Temr-i Hindî (Demirhindi)
Tutkal (Leş)
Tutkal (Sarı)
Tutkal (Siyah)
Türübüd (Türbit)
Üdülkahr
Za'feran (Safran)
Za'feran (Viranşehir)
Zencefil
Zerdeçav
Zurumbat
Akide (Ağız misi)
Akide (Mümessek)
Akide (Sade)
Anber sükkeri (Şekeri)
Anison sükkeri
Darçın sükkeri
Frengi badem sükkeri
Saray badem sükkeri
Gül sükkeri
Karanfil sükkeri
Kişniş sükkeri
Peynir sükkeri

Evliyâ Çelebi aktarlar hakkında ayrıca şu bilgileri de vermektedir (1).

«Pirleri Hazret-i Lokmandır. Yeryüzünde bulunan bütün bitkilere Allah dil vermiş ve hepsi (Ben şu derde devâyım) diye Lokmana söylemiştir. Peygamber zamanındaki pirleri Zünnün-i Mısri'nin oğlu Hidayetullah'dır. Mezarı Hicaz dağlarındadır. Bitki toplarken yılan sokmuş, şehirden ilâç yetiştirinceye kadar vefat etmiştir».

1 — Evliya Çelebi seyâhatnâmesi (Türkçeleştiren: Z. Danışman) 2: 228, 229, 283, 284, İstanbul (1969).

Lokman hekim İslâmlıktan önce yaşadığı kabul edilen bir hekimdir. Kur'an'da ismi geçer (Sûre 31, 12. ayet).

Yedi kartal ömrü (560 yıl) yaşadığı, beslediği yedi kartaldan sonuncusu ölünce kendisinin de öldüğü söylenir (1). Lokman hekim, hekimlerin atası olarak tanınmış olup, her derde deva bulduğu inancı yaygındır. Lokman hekim bitkilerin dilinden anlar ve bitkiler ona hangi dertlere deva olduklarını söylerlerdi. Ölümsüzlük ilâcını da bulmuş olduğu aşağıdaki şekilde anlatılır. Çukurova'da birbirleriyle konuşan çiçeklerden ölümsüzlük ilâcının nasıl yapıldığını öğrenir. Fakat öğrendiklerini yazdığı kâğıt Ceyhan üzerindeki Misis köprüsünde (Yakapınar yakınında) elinden uçar ve böylece ölüm insanoğlunun çare bulamadığı felâketlerden biri olarak kalır.

Diğer bir inanış da şöyledir. «Lokman ölüme dahi çare bulup bunu kitabına yazmış ise de, bir gün eseri elinde Asi nehrinden geçerken, Cebrail, kanadı ile vurup onu nehre düşürür, nehir taşar, arpa tarlalarını basar. O yıl mahsül çok bereketli olur.»

Hatay'dan akan nehire de, hayat veren manâsına, Asi nehri denir. Mahsulü biçerken kitabı bulurlar, fakat ölüme çare yaprakları bulunmaz (2).

Lokman'a izafe edilen bazı tedavi kitapları halen de halk hekimleri arasında kullanılmaktadır. Bunların en tanınmışları «Kitabül Hikmet» ve «Hikmet-ül Lokman» isimlerini taşımaktadır (2, 3).

Lokman'a yakıştırılan birçok hikâye ve masal halen halk arasında bilinmektedir (4).

Eskiden İstanbul esnafının çoğunluğu belirli bir semtte toplanırdı. İlaç yapımı ile ilgili maddeleri satan aktarlar Mısırçarşısında, kökçüler ise Beyazıt'ta Beyazıt camiinin güney duvarı çevresinde toplanmışlardı. Ali Rıza Bey İstanbul'daki kökçüleri şöyle anlatmaktadır (5).

«Beyazıt etrafındaki Kökçüler kapısında vaktiyle meşhurdu. Bu kökçüler, şimdiki eczacıların yerine geçerdi. Doktorlar ilâçlarını burada yaptırırlardı. Kökçüler kendilerine lâzım olan otları İstanbul civarından, İzmit, Bursa ve diğer yerlerden getirirlerdi. Yaralar ve çıbanlar için türlü ilâç bulunurdu. İlâçları (Nüzhetülebdan fi tercümei afiyet) kitabından yaparlarmış».

Mahmut Paşa çarşısında da yahudi aktar dükkânları bulunuyordu (6).

1 — Akıncı, A.C.: Lokman Hekim 8, İstanbul (1973).
2 — Kızıldağlı, E.: Lokman Hekim'in kitabından birkaç örnek - Türk Folklor Araştırmaları 12 (249) : 5586 (1970).
3 — Kızıldağlı, E.: Hikmet-ül Lokman kitapları - Türk Folklor Araştırmaları 13 (255) : 5764 (1970).
4 — Kızıldağlı, E.: Lokman hekimin vasiyeti - Türk Folklor Araştırmaları 14 (286) : 6656 (1973).
5 — Ali Rıza Bey: Bir zamanlar İstanbul (Tercüman yay. No. 11) 46, İstanbul (1973).
6 — Ünver, A.S.: Tıp Tarihimiz Yıllığı - 1 : 45, İstanbul (1966).

Mısırçarşısı : İstanbul'un Eminönü semtinde bir kapalıçarşıdır. Bu çarşının yerinde Bizanslılar devrinde «Makron Emvolos» ismiyle bilinen bir kapalı çarşı bulunuyordu ve semtte yahudiler oturuyordu. Çarşının yapılması ile, yahudiler buradan Balat semtine nakledilmişlerdir. Çarşı, Yenicami (Valide camii) nin yapılışı sırasında bu camiyi gelir getirmek amacıyla yapılmıştır. Caminin yapımı Sultan Murad III.ün eşi (Sultan Mehmed III. ün annesi) Safiye Sultan tarafından başlatılmıştır. İnşaata 10 Muharrem 1006 (1597 M.) tarihinde mimar Dâvud ağa tarafından başlanmış ve uzun bir duraklamadan sonra Sultan Mehmed IV.ün annesi Hatice Turhan Sultan tarafından mimar Mustafa ağaya tamamlattırılmıştır (1074 H., 1663/64). Çarşının hakiki mimarı Mustafa ağadır (1-4).

Yenicami külliyesine dahil olan Mısırçarşısı, sonradan ilâve olmayıp, cami ile birlikte yapılmıştır.

Hatice Turhan Sultan'ın Yenicami vakfiyesinde bu çarşıdan bahsedilmekte ve çarşıyı koruyacak olan iki kapıcı hakkında şöyle yazılmaktadır (5) :

«İki nefer mu'mini müteayyinis-salâh ve mütedeyyini mütebeyyinil-felâh hıfz'ı hirasette nazirleri nadir ve hizmeti lâzimelerine kema yenbağı kadir kimseler çarşu kapıcıları olup minavebe tariki ile geleni ve gideni görüp gözedip çarşı kapılarını akşam kapayıp ve sabah namazında geri açıp ciddi tam ve say'y-u ma lâ kelâm edüp kat'an bir ferdin ve aslan bir şahsın kalil ve kesir ve celil ve hakir nesnesi zayi olmamak babında gayette ihtiyat ve ikdam ve nihayette ihtirazu ihtimam edeler ve ücreti yevmiyeleri sekizer akça ola.»

Bina önceleri medrese olarak kullanılmıştır. Burada yaşayan mollaların (öğrencilerin) ayaklanması üzerine çarşıya çevrilmiştir.

Mısırçarşısı (L) biçiminde bir bina olup 6 kapısı vardır. İlk devirde çarşıya «Valide çarşısı» veya «Yeni çarşı» ismi verilmişse de 18. yüzyılın ortalarından sonra «Mısırçarşısı» ismiyle tanınmıştır. Buna sebep burada satılan drog ve baharatın genellikle Mısır yoluyla gelmekte olmasıdır.

Bina çarşı haline getirildikten sonra aktar ve pamukçulara tahsis edilmiştir. 6. kapısından 3 tanesi (Balıkpazarı, Hasırcılar ve Ketenciler) aktarlara, diğer 3 tanesi (Yenicami, Haseki ve Çiçekpazarı) pamukçulara ayrılmıştır. Bu dönemde çarşıda bulunan 100 dükkândan 49 tanesi aktarlara, geri kalanı ise pamukçu ve yorgancı esnafına verilmiştir (6).

Mısırçarşısında kapılara verilen isimler zamanla değişmektedir. Plânda görüldüğü gibi bugün kapılara sırası ile Eminönü kapısı (Yenicami kapısı), Balıkpazarı kapısı (Tahmis kapısı, Hasırcılar kapısı), Ketenciler kapısı (Tahtakale kapısı), Çiçekpazarı kapısı, Yenicami kapısı (Yeni çiçekpazarı kapısı) ve Bahçe kapısı isimleri verilmektedir.

Bu binanın ilk resmi (Şekil : 10), Yenicami ile birlikte, yapılışından 17 yıl sonra G.J. Grelot tarafından yayınlanmıştır (7).

1 — Öz, T.: İstanbul camileri 1 : 153, Ankara (1962).
2 — Erdenen, O.: İstanbul çarşıları ve Kapalıçarşı 14, İstanbul (1965).
3 — İstanbul Yenicami ve Hünkâr kasrı (Vakıflar Genel Müd. Yay.), Ankara (1976).
4 — Cezar, M.: Typical commercial buildings of the ottoman classical period and the ottoman construction systems 130, İstanbul (1983).
5 — İstanbul Yenicami ve Hünkâr kasrı 82, Ankara (1976). Hatice Turhan Sultan'ın Yenicami vakfiyesi halen İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır (No. 150).
6 — İstanbul Yenicami ve Hünkâr kasrı 18, Ankara (1976).
7 — Grelot, G.J.: Relation nouvelle d'un voyage à Constantinople, Paris (1680).

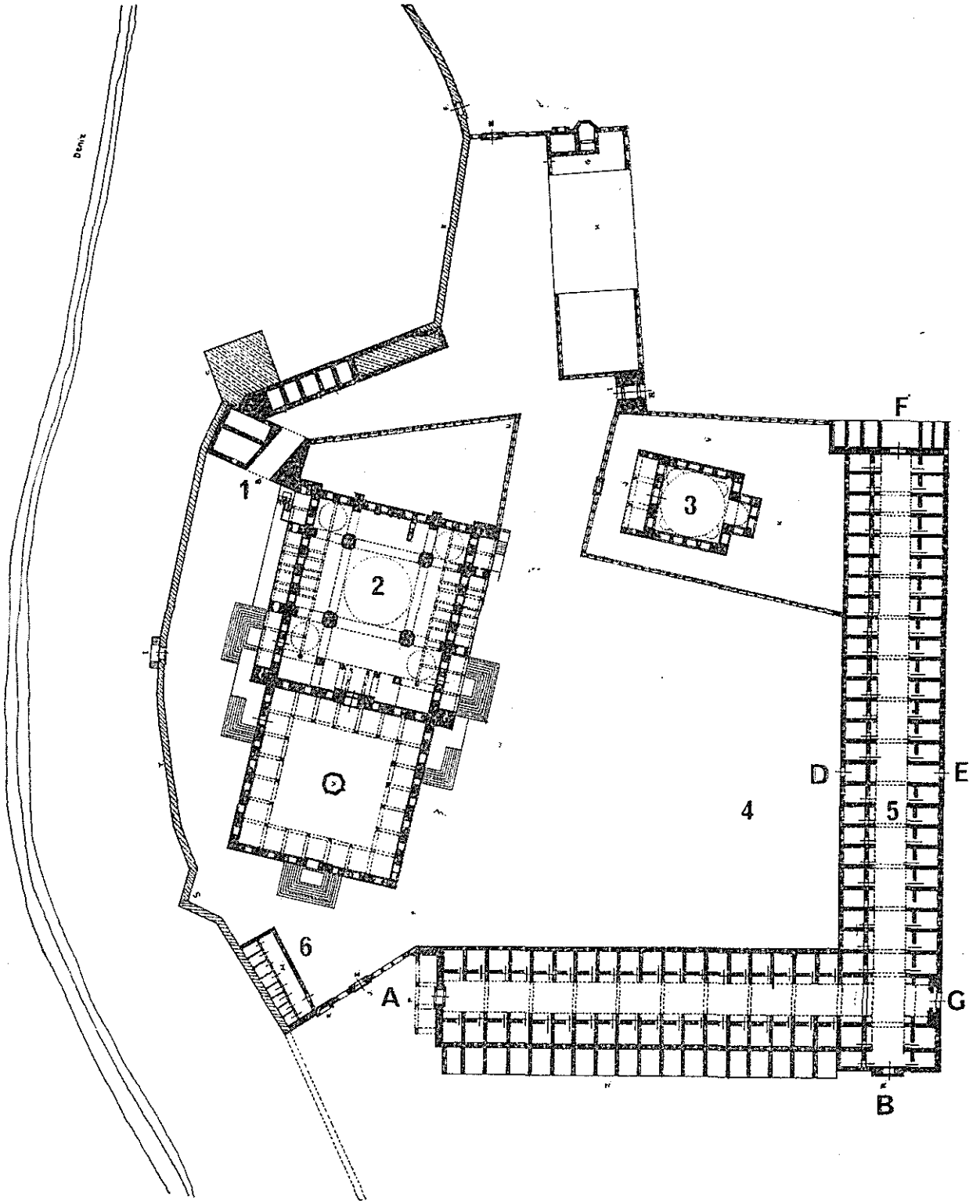

Şekil 9. Yenicami külliyesi planı. 1- Hünkâr kasrı, 2- Yenicami, 3- Türbe (Hatice Turhan Sultan), 4- Çiçek pazarı, 5- Mısır çarşısı, 6- Muvakkithane, A- Eminönü kapısı (Yenicami k.), B- Balıkpazarı kapısı (Tahmiş k., Hasırcılar k.), C- Ketenciler kapısı (Tahtakale k.), D- Çiçekpazarı kapısı, E- Yenicami kapısı (Yeni Çiçekpazarı k.), F- Bahçe kapısı (İstanbul Yenicami ve Hünkâr kasrı, Vakıflar Genel Md. Yayınları, 1976).

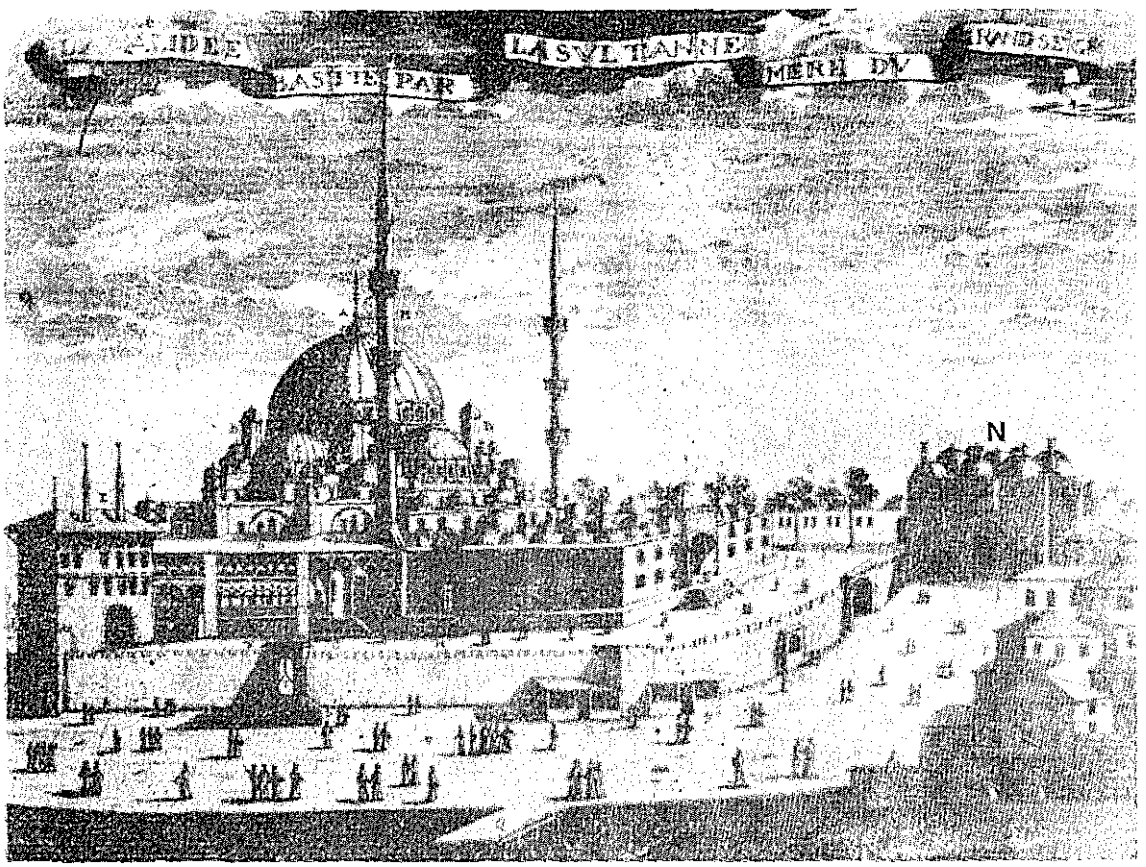

Şekil 10. Yenicami külliyesi'nin, inşaatın tamamlanmasından 17 yıl sonra (1680) yapılmış bir gravürü. N-Mısırçarşısı (G.J. Grelot'dan).

Aktarlara ait olan dükkânlar iki kısımdan ibaretti. Önde ahşap peyke halinde satış yapmaya ve drog kaplarını sıralamaya yarayan bölüm, arkada ise depo ve imalâthane olarak kullanılan kısım bulunuyordu. Geceleri dükkânların önleri ahşap kepenkler ile kapatılırdı. Dükkânların önlerinde ahşap süslemeler bulunur, droglar ise özel biçimli cam kavanoz, toprak çömlek, tahta veya teneke kutularda saklanırdı. Bazı dükkânların saçaklarında, dükkânın kolaylıkla tanınmasını sağlayan, bir senbol (yangın kulesi, küçük bir kayık, devekuşu yumurtası, makas, püskül gibi) bulunurdu (1,2). Bu senboller yardımıyla halk istediği dükkânı kolaylıkla buluyor veya diğer bir kimseye tarif edebiliyordu.

Çarşının Kuzey-Doğu yönüne açılan Balıkpazarı kapısının üzerinde, birbirine karşılıklı durumda, iki «vav» harfi bulunmaktaydı. Bu senbollerin ne zaman yapıldığını tam olarak bilmiyoruz. 1845 yılında yayınlanmış olan bir gravürde görülmektedir (Şekil 11). Bu harfler 1940 yılında çıkan yangından sonra yapılan tamir sırasında ortadan kaldırılmıştır.

Bu iki «vav» harfinin anlamına gelince; halk arasındaki söylenişe göre «İtteku'l vâvât» (vavlardan kaçının) sözünün senbolüdür.

1 — Baylav, N.: Eczacılık tarihi 138, İstanbul (1968).
2 — Gülersoy, Ç.: Mısırçarşısı-Bifaskop 2 (4) : 33 (1981).

Yani «vav» ile başlayan bazı işleri yapmayın. Vekil, vasi, veli olmayın gibi bir anlam taşımaktadır. Charles White ise bunun dinsel bir senbol olduğunu ve Tanrı'yı temsil ettiği görüşünü ileri sürmektedir (1).

Evliyâ Çelebi ise kitabında V (vav) harfinin manalarını aşağıdaki şekilde açıklamaktadır (2).

«V=vav», ved yani Allah sevgisi ile Vehud adına mazhar olmaktır. «V=vav», Vahdehu'dur, refah'dır. Yâni ahdine, bîatine ve ikrarına vefa etmektir.»

Bursa Ulucami'sinin duvarında bulunan 4 vav'dan yapılmış motif de bu açıklamanın geçerliliğine bir kanıt olarak kabul edilebilir.

İstanbul'a gelmiş olan yabancı araştırıcı ve yazarların ekserisi İstanbul çarşılarından bu arada Mısır çarşısı ve droglarından bahsederler.

Fransız şairi A.de Lamartine de bunlar arasındadır. Haziran 1833 tarihinde, İstanbul'da bulunduğu esnada, pazarları gezmiş ve anlatmıştır (3).

Dünyaca tanınmış İtalyan edibi Edmond de Amicis Constantinopoli isimli seyyahatnamesinde Mısırçarşısının 1874 yılındaki durumunu şöyle anlatıyor (4) :

«Yola devam edince, kemerli ve asma dallarıyla tezyin edilmiş eski bir kapının altından geçilir ve ortasından uzun, düz, üstü örtülü, tıklım tıklım insan, sandık, sepet, çuval, eşya dolu loş dükkânlarla çevrilmiş bir yol geçen büyük kârgir bir binanın karşısına gelinir. İçeriye girer girmez, insanın burnuna öyle keskin bir nebat kokusu çarpar ki, neredeyse gerisin geriye dönülür. Burası, Hindistan, Suriye, Mısır ve Arabistan'dan gelen her türlü baharatın toplanarak, odalıkların ellerini yüzlerini boyayan, evlere, hamamlara, ağızlara, sakallara ve yemeklere güzel kokular veren, asabî paşalara kuvvet kazandıran, bedbaht zevceleri yatıştıran, tiryakileri uyuşturan, muhteşem şehre hayal, sarhoşluk ve keyif dağıtan esans, hap, toz, merhem haline döndüğü Mısırçarşısıdır. Çarşıda biraz yürüyünce insan sersemlemeye başlar ve hemen uzaklaşır oradan; fakat bu sıcak ve ağır havayla, sarhoş edici kokuların tesiri, açık havaya çıkınca bile, bir müddet devam eder ve zihninizde Şark'ın en mahrem ve en manalı izlerinden biri olarak dipdiri kalır.»

İngiliz diplomatı G. Young Mısırçarşısını ve droglarını anlattıktan sonra, çarşının başlıca çekiciliğinin kokular karışını olduğunu ve insanın çarşıdan güzel kokulara bürünmüş olarak çıktığını kaydediyor (5).

C. White ve E. Mamboury Mısırçarşısını tarif ederlerken burada ilâç hazırlamakta kullanılan her türlü bitkisel drog yanında sülük, yılan gömleği, kaplunbağa kabuğu, deniz hayvanları kabukları gibi hayvansal droglarının ve ayrıca her türlü baharat ve boyanın satılmakta olduğunu bildirmektedirler (6).

E. Mamboury 1925 yıllarında çarşının yarısının mobilyacılar tarafından işgal edildiğini ve elektrik ile yapılan aydınlatmanın Mısırçarşısının doğuya has özelliğini kaybettirdiğini kaydediyor (7).

Mısırçarşısı eski görünüşünü, 1940 yılında meydana gelen yangına kadar, az çok muhafaza etmiştir. Bu yangından sonra yapılan tamir ile, tarihsel görünüşünü tamamen kaybederek, bugünkü duruma gelmiştir.

Mısırçarşısı ile Yenicami arasında eskiden tatil günlerinde «Yenicami pazarı» ismiyle bilinen bir pazar kurulurdu. Her türlü eş-

1 — White, C.: Three years in Constantinople 1 : 172, London (1845).
2 — Evliyâ Çelebi seyâhatnâmesi (Türkçeleştiren : Z. Danışman) 2 : 202 (1969).
3 — Lamartine, A.de: Voyage en Orient 2 : 216, Paris (1856).
4 — Edmondo de Amicis : İstanbul (çeviren : B. Akyavaş) 103, Ankara (1981).
5 — Young, G.: Constantinople depuis les origines jusqu'à nos jours 226, Paris (1934).
6 — White, C.: Aynı yayın 176.
7 — Mamboury, E.: Constantinople, guide touristique 145, İstanbul (1925).

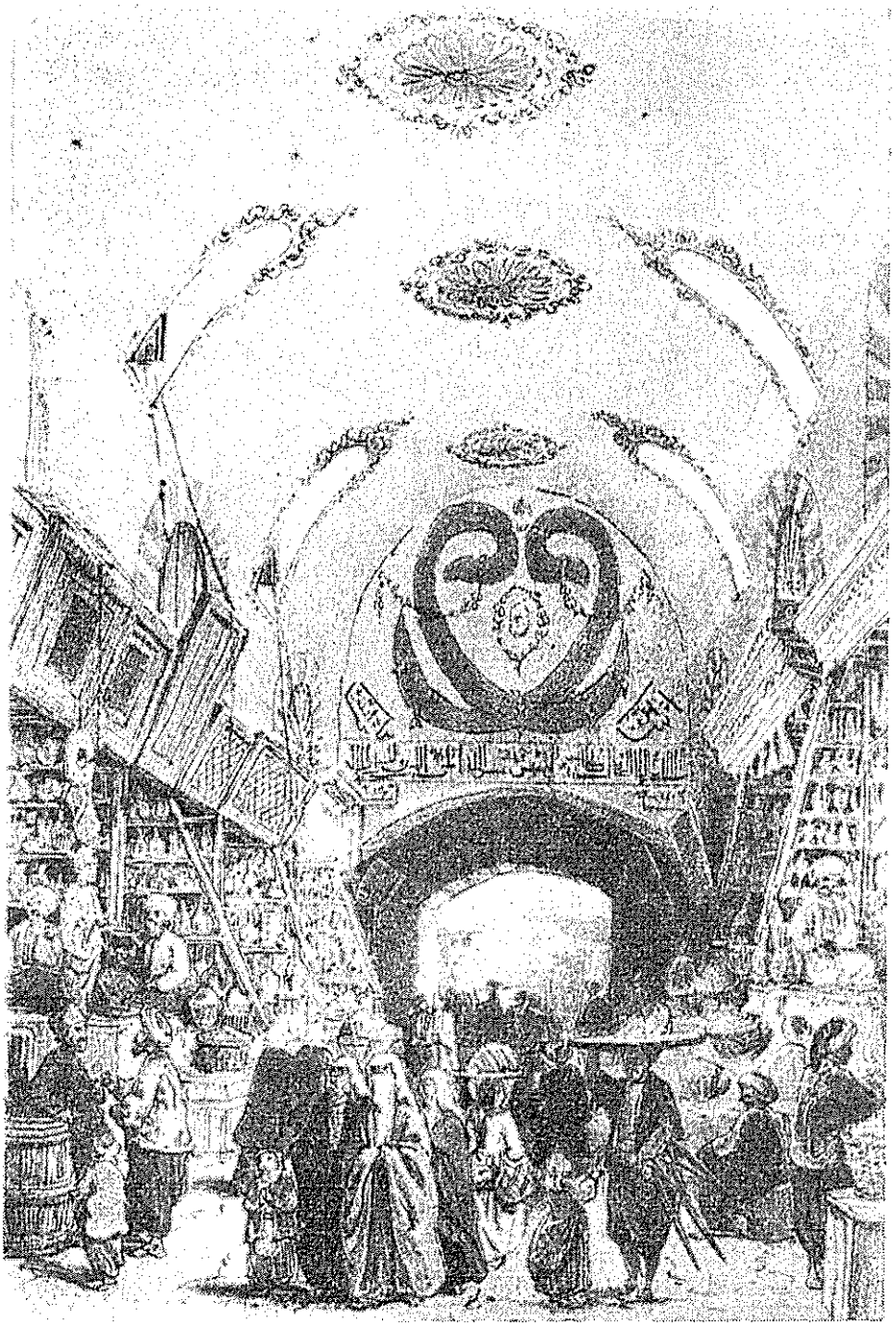

Şekil 11. Mısırçarşısı Balıkpazarı kapısının 1844 yılındaki görünüşü (C. White'den).

yanın satıldığı bu pazar izinli askerlerin, işçi ve köylülerin hemşerileri ile buluşup konuştukları bir toplantı yeri olarak da ün yapmıştır (1).

Burada esnaf, drog ve baharatı dış ülkelerden getiren yahudi tüccarlardan toptan alır, halka ve küçük esnafa perakende olarak satardı. Mısırçarşısı esnafının ayrıca çiğ kahve, şeker ve kalay'ı ithalatçılardan alıp diğer esnafa satma imtiyazı vardı. Bu hak değişik dönemlerde, fermanlar ile, yenilenmiştir.

Bu konu ile ilgili H. 1074 (1664), H. 1146 (1733) ve H. 1178 (1764) tarihli üç ferman 1969 yılında 5000 lira karşılığında İstanbul sahaflar çarşısında satışa çıkartılmıştır. Fermanların satışa çıkartıldığı İst. Üniv. Eczacılık Fakültesine ve Tıp Tarihi kürsüsüne bildirilmiş ise de tahsisat yetersizliği nedeniyle bu değerli fermanlar İst. Üniversitesine mal edilememiştir (2,3).

Prof. Dr. B. Şehsuvaroğlu bu fermanların resimlerini çektirerek İst. Üniv. Tıp Tarihi ve Deontoloji kürsüsü arşivine koymuştur. Bu resimlerden biri ve latin harfleri ile çevirisi aşağıda verilmiştir.

Fermanlar bir Hollandalı tarafından satın alınmış olup halen nerede bulundukları bilinmemektedir.

1074 tarihli fermanın lâtin harfleri ile yazılışı (4) :

Dustur-mükerrem müşir-i müfahham nizanı -ül alem müdebbir-i umur-ül cumhur bilfikr-üs sakıb mütemmim-i meham-ül enam birrey-il damin müntehid-ül bünyat-üt devle vel ikbal-i şehir-i erkan-üs saade vel iclal-ül mahfuf bisunuf avatıf melik-ül a'lâm.

Asitane-i Saadetimde vezaret-i uzma vekâlet-i kübra kaim makam olan vezirim İbrahim Paşa İdam Allahhütealâ iclalehu tevki'i refi'i hümayun vasıl olacak malum ola ki seyyidet-ül muhadderat ikli let-ül muhassanat ac-ül mesturat meliket-ül melekat safiyetül mebani vel müberrat sahibet-ül hayrat velhasenat validem Sultan damet-i ismetiha vezadet-i iffetuha mahmiyye-i Kostantiniye camil-i ayn-al afat vel beliyede vaki Bahçekapusu kurbünde hasbeen lillah-i taala ve taleben limerzatih-il ala ümmeti Muhammed-i kesiret-ül Muhammedet-ül fissubhi velems-i eday-i ferayiz-i hums edüp ikamet-i mevacib-i taat ve idamet-i levazim-i ubudiyet ve ibadat etmek için latif ve şerif vesiat-ül kaza ve fesihat-ül fata bina eyledügi cami-i şerifin mahzenli kargir dükkânlar çarşusun hâlâ attarlar tutup oturup lâkin zikrolunan çarşu şenlenmek ve rağbat-ı nas ziyade olmak için Asitane-i Saadetime gelüp bey'olunan çiğ kahve ve şeker ve kalay zikrolunan çarşuda satulub ve mezad olunub ahıryerde mezad olunmamak babında ferma-ı alişanım sadır olmuştur. Buyurdum ki :

Vusul buldukta bu babta sadır olan ferman-ı celil-ül ünvanım mucibince amel idüp dahi Asitane-i Saadetime gelüb bey'olunan çiğ kahve ve şeker ve kalay zikr olunan çarşuda mezad olunub ve satulub min bade ahır yerde mezad ettirmeyub işbu emr-i şerifimin mazmun-u münifi ile amil olasın, şöyle bilesin alamet-i şerife itimad kılasun tahriran fi evasit-ı şehri şaban-ül muazzam.

Sene erbaa ve seb-in ve elf. (1074).
Bi makam-ı Edirnet-ül-mahrusa

2 Ocak 1691 gecesi Mısırçarşısında büyük bir yangın çıkmış ve 24 saat devam etmiştir. Yangın sırasında çarşıya girilemediğinden tek bir eşya bile kurtarılamamıştır.

1 — Bareilles, B.: Constantinople, ses cités franques et levantines 243, Paris (1918).
2 — Fermanların satışa çıkartıldığını İstanbul Sahaflar çarşısında «Bizim Kitaevi» sahibi Nizamettin Aktuç (1897-1977) Prof. Dr. Şehsuvaroğlu ve bana bildirmiş ve resimlerinin çekilmesine izin vermiştir. İst. Üniv. kitaplıklarına bir çok değerli kitap ve dokümanın kazandırılmasında yardımı bulunan merhum N. Aktuç'u burada hürmet ve rahmet ile anarız.
3 — Kaynardağ, A.: Sahaflar çarşısı ve diğer belgeler - Milliyet gazetesi 30 Mayıs 1983.
4 — Eczacı Naşid Baylav tarafından çevrilmiştir.

Şekil 12. Çiğ kahve, şeker ve kalay'ın Mısırçarşısında mezat edilerek satılması ile ilgili Sultan IV. Mehmed'in 1074 H. (1664) tarihli fermanı.

Zamanla Mısırçarşısı aktarlarının düzeni bozulmuş esnaf ilâç yapımında kullanılan droglar yanında kendilerince hazırlanan bazı ilâçları (basur hapı, müshil hapı, öksürük hapı, pehlivan yakısı, yara merhemi, romatizma merhemi vs.), ak sülümen (Hydrargyri chloridum) ve sıçanotu (Arseni trioxidum), gibi öldürücü zehir (Semmi kâtil)leri, tıbbi müstahzarları (1,2), afyon ve esrar gibi uyuşturucu maddeleri ve barut gibi patlayıcı ve yanıcı maddeleri de satmaya başlamışlardır. Daha 16. asırda bazı bilgisiz aktarların halka yalnış ilâç verdiği hakkında şikâyetler üzerine bunların aktarlık yapmalarını önlemek için yasaklar konulması düşünülmüştür (3).

19. yüzyılın sonlarında İstanbul'da azınlık ve yabancı uyrukluların açtıkları eczanelerin çoğalması, tedavi alanına hazır ilâçların girmesi, bazı aktarların hazır ilâç satmaya başlamaları ve müslüman halkın aktarları tercih etmeleri gibi sebepler sonucu eczaneler ile aktarlar arasında büyük bir rekabet meydana gelmiştir (4).

Eczacılar kazançlarının azalmasına sebep olduğuna inandıkları aktar rekabetinden kurtulmak için, bazı azınlık ve yabancı uyruklu hekimlerle de birlik olarak, aktarların halk sağlığı için bir tehlike oluşturduğunu ileri sürerek işi İstanbul'daki bütün aktar dükkânlarının kapatılmasını istemeye kadar götürmüşlerdir.

Bu dönemde Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye başkâtibi olan Mehmed Muhtar Efendi'nin şahsi gayretleri ile aktarlığın kaldırılması önlenmiştir (5). Buna karşılık ilâç yapımı ve satımının yalnız eczanelere bırakmak amacıyla, 25 Nisan 1884 tarihinde, «Attarlar ve Kökçüler Nizamnamesi» hazırlanarak yayınlanmıştır. Bu nizamname ile aktarların zehirli drog ve bileşikleri, terkibi gizli ilâçları, tıbbi müstahzarları satmaları ve hekim reçetesine göre ilâç hazırlamaları yasaklanmıştır. Bu nizamname uyarınca aktarların satmaları yasaklanan drog ve bitkisel maddeler şunlardır (6) :

Acıbadem suyu ve esansı
Acıçiğdem ve preparatları
Adasoğanı ve preparatları
Afyon ve preparatları
Akonitin ve tuzları
Altınkökü
Apomorfin
Atropin ve tuzları
Balıkotu ve pikrotoksin
Baldıran ve preparatları
Banotu
Belladon ve preparatları
Beyaz çöpleme
Bitotu ve preparatları
Çavdarmahmuzu ve preparatları
Digitalin ve preparatları
Ebucehilkarpuzu ve preparatları
Esrar ve preparatları
Haşhaş ve preparatları
Hintyağı tohumu
İnyas baklası
Jaborandi yaprağı ve pilokarpin
Kafein ve tuzları
Kalabar baklası
Kara ardıç
Kara çöpleme
Kargabüken ve preparatları
Katalomba
Kodein
Kroton tohumu ve yağı
Kurtboğan ve preparatları
Morfin ve tuzları
Papazotu
Podofilin

1 — Revue Médico-pharmaceutique 3 : 101 (1890).
2 — Aynı dergi 5 : 141 (1892).
3 — Ahmet Refik (Altınay) : On altıncı asırda İstanbul hayatı 62, İstanbul (1935).
4 — Baytop, T.: Son 100 yılda Türk eczacılarının bazı sorunları - «Eczacılık Günü» nedeniyle İst. Eczacılık Fak.de yapılan açış konuşması (14 Mayıs 1982, yayınlanmamıştır).
5 — Ünver, A.S.: Akkar, Aktar ve Attarlık - Tıp Tarihi Yıllığı 2 : 56 (1983).
6 — Baylav, N.: Eczacılık tarihi 256, İstanbul (1968).

Santonin
Striknin, brusin, igazürin
Sedefotu
Taflan suyu ve esansı
Tatula ve preparatları
Yüksükotu ve preparatları

Kökçüler ise, yukarıdaki drogları, ancak eczacılara satabileceklerdir.

Birinci dünya harbi sıralarında kontroller Belediye ve Sağlık müdürlüğü tarafından sıklaştırılmış ve sonuç olarak Mısırçarşısı «İlâç pazarı» niteliğini tamamen kaybederek bir «Baharat çarşısı» haline gelmiştir.

1940 yılında çıkan bir yangın sonucu Mısırçarşısı büyük hasar görmüş ve eski görünümünü tamamen kaybetmiştir. Yapılan onarım ve değişikliklerden sonra çarşı 1943 yılında tekrar açılmış ve dükkânlar her çeşit esnafa kiralanmıştır.

Bugün (1984) Mısırçarşısında yalnız 9 aktar dükkânı bulunmaktadır. Bunlar da aktar olmaktan çok baharatçı dükkânı şeklindedir. Diğer dükkânlar kuyumcu, mobilyacı, kasap, bakkal, kuru yemişçi, tuhafiyeci, sepetçi, manifaturacı, börekçi vs. gibi çok değişik bir esnaf gurubu tarafından işletilmektedir.

Kalan bu son baharatçı dükkânlarının vitrinlerinde ise Kına, Defne yaprağı, Kekik, Ihlamur çiçeği, Kırmızı biber, Kara biber, Karanfil, Tarçın, Zencefil, Kürküma, Anason vs. gibi drog ve baharat görülmektedir. Bu çarşıda aktar ve baharatçılar tarafından satılan drogların listesi, N. Baylav (1959) M. Heilbronn (1959) ve A. Demirhan (1975) tarafından yayınlanmıştır (1,2,3).

Bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğunun baharat ve drog satış merkezi olan bu çarşı halen bu görevini tamamen yitirmiş, bitkiler ile tedaviye meraklı bir grup halk ile doğu drogları ile ilgili yabancı turistlerin uğradığı bir çarşı haline gelmiştir. Son yıllarda bütün dünyada bitkisel maddelere karşı artan ilgi bu çarşının da bir miktar canlanmasına neden olmuştur.

Eski aktarlar bugün genellikle «Baharatçı-Tohumcu» şekline dönüşmüştür. Dükkânlarında bilhassa baharat, sebze ve çiçek tohumları bulunmaktadır. Bununla beraber bazıları bilhassa tedavide kullanılan drogları bulundurmaktadırlar. Bunlara «İnce aktar» ismi verilir. 1983 yılında İstanbul'da çalışan bazı ince aktar dükkânlarında yapılan sayım sonunda bunların 200 kadar bitkisel drog bulundurdukları saptanmıştır. Ayrıca 50 kadar hayvansal ve anorganik kökenli drog da vardır.

İstanbul aktarlarında halen satışa sunulan başlıca droglar şunlardır.

1 — Bitkisel kökenli droglar :

Acıağaç (Lignum Quassiae)
Acıbadem (Semen Amygdali amarum)
Adaçayı yağı (Oleum Salviae)
A. yaprağı (Folium Salviae)
Adasoğanı (Bulbus Scillae)
Akasya çiçeği (Flos Robiniae pseudoacaciae)
Ak günlük (Olibanum)
Ak sedefotu (Herba Polii)
Alman papatyası (Flos Chamomillae romanae)
Amber kabuğu (Cortex Cascarillae)
Anason (Fructus Anisi)
Anzarut (Sarcocolla)
Arap zamkı (Gummi Arabicum)
Ararot (Amylum Marantae)
Ardıç tohumu (Fructus Juniperi)
Asilbent (Gummi Benzoe)
Atkestanesi tohumu (Semen Hippocastani)

1 — Baylav, N.: Attar, Attarlar-İstanbul Ansiklopedisi 3 : 1326 (1959).
2 — Heilbronn (Başarman), M.: Eski Mısırçarşısı hakkında - I. Eczacıları Birliği Mec. 2 : 10 (1959).
3 — Demirhan, A.: Mısırçarşısı drogları - İstanbul Üniv. İst. Tıp Fak. doktora tezi, İstanbul (1975).

Şekil 13. İstanbul Sahaflar çarşısının Beyazıd kapısı dibindeki Nadir Efendi'nin aktar dükkânı, yıl 1940 (Resim: Salih Sinan, İstanbul Ansiklopedisi, 1959).

Ayçiçeği tohumu (Semen Helianthi annui)
Ayrık kökü (Rhizoma Graminis)
Ayva çekirdeği (Semen Cydoniae)
Ayvadana (Herba Artemisiae)
Badem yağı (Oleum Amygdalae)
Baldıranotu (Herba Conii maculati)
Bamya çiçeği (Flos Hibisci)
Besbase (Macis)
Beyaz santal (Lignum Santali album)
Biberiye (Folium Rosmarini)
Bitotu (Semen Sabadillae)
Boruçiçeği (Flos Stramonii)
Boyacıkökü (Radix Rubiae tinctorum)
Böğürtlen yaprağı (Folium Rubi)
Buhur (Cortex Thymiamatis)
Burçak tohumu (Semen Lathyri)
Cavi (Resina Agathi)
Ceviz kabuğu (Cortex Juglandis regiae nucum)
C. yağı (Oleum Juglandis regiae nucum)
C. yaprağı (Folium Juglandis)
Çadıruşağı (Gummi Ammoniacum)
Çam katranı (Pix Liquida)
Ç. sakızı (Terebinthina communis)

Çekem tohumu (Fructus Visci albi)
Çemen tohumu (Semen Foenum graeci)
Çeşmezen (Fructus Paliuri)
Çibriska (Herba Saturejae)
Çiriş (Radix Eremuri)
Çörekotu tohumu (Semen Nigellae sativae)
Ç. yağı (Oleum Nigellae sativae)
Çöven kökü (Radix Saponariae albae)
Dağ nanesi (Herba Sideritis)
Dardare darısı (Semen Panici miliacei)
Dar fulful (Fructus Piperis longi)
Darı, Dağdağan darısı (Fructus Milii)
Defne tohumu (Fructus Lauri)
D. yağı (Oleum Lauri)
D. yaprağı (Folium Lauri)
Defne yezit kökü (Radix Gentianae)
Demirhindi (Pulpa Tamarindorum)
Denizkadayıfı (Carrageen)
Devedikeni tohumu (Semen Cardui mariae)
Ebegümeci yaprağı (Folium Malvae)
Edrefil tohumu (Semen Amomi paradisi)
Eğir kökü (Rhizoma Calami)
Enginar tohumu (Semen Cynarae)
Ferfelek tohumu (Semen Arecae)
Fındık yağı (Oleum Coryli)
Gelincik çiçeği (Flos Rhoeados)
Gıcır
Gutalampa (Gummi Guttae)
Gül kurusu (Flos Rosae)
G. suyu (Aqua Rosae)
G. yağı (Oleum Rosae)
Hardal tohumu (Semen Sinapis)
Haşhaş tohumu (Semen Papaveris)
Hatmi çiçeği (Flos Althaeae)
Hatmi kökü (Radix Althaeae)
Havacıva kökü (Radix Alkannae)
Havlican (Rhizoma Galangae)
Havuç tohumu (Semen Dauci)
Hindiba kökü (Radix Cichorii)
Hint yağı (Oleum Ricini)
Hiyarşember (Fructus Cassiae fistulae)
Hünnap (Fructus Jujubae)
Ihlamur çiçeği (Flos Tiliae)
Isırgan tohumu (Semen Urticae piluliferae)
İğde çiçeği (Flos Elaeagni)
İncir yaprağı (Folium Caricae)
Kabak çekirdeği (Semen Cucurbitae)
Kâthindi (Catechu)
Kâfur (Camphora)
Kâfurotu (Herba Artemisiae camphoratae)
Kahve çekirdeği (Semen Coffeae)
Kakao yağı (Oleum Cacao)
Kakule (Fructus Cardamomi)
Kantaron (Herba Centaurii)
Karabaldır (Herba Adianti)
Karabaşotu (Flos Lavandulae romanae)
Kara biber (Fructus Piperis nigri)
Kara dut yaprağı (Folium Mori nigri)
Kara halile (Fructus Myrobalani nigri)
Karanfil (Caryophyllus)
Karaot kökü (Radix Hellebori)
Karatopalak (Tuber Cyperi)
Kardeşkanı (Sanguis Draconis)
Kargabüken (Semen Strychni)
Karnıyarık tohumu (Semen Psyllii)
Kasnı (Galbanum)
Kebabiye (Fructus Cubebae)
Kediotu kökü (Radix Valerianae)
Kefekimyonu (Fructus Laseri)
Kekik (Herba Origani)
K. yağı (Oleum Origani)
Kenevir tohumu (Semen Cannabis)
Kenger kökü (Radix Gundeliae)
Kereviz tohumu (Fructus Apii)
Keten tohumu (Semen Lini)
Kına (Folium Lawsoniae)
Kınakına kabuğu (Cortex Cinchonae)
Kırkkilitotu (Herba Equiseti)
Kırmızı biber (Fructus Capsici)
Kırmızı santal (Lignum Santali rubrum)
Kısamahmut otu (Herba Chamaedrys)
Kızılcık kurusu (Fructus Corni)
Kimyon (Fructus Cumini)
Kişniş (Fructus Coriandri)
Kitre zamkı (Gummi Tragacanthae)
Kodamanotu çiçeği (Flos Helichrysi)
Kozalak (Servi) (Fructus Cupressi)
Kökenfiye (Rhizoma Veratri albi)
Kudretnarı (Fructus Momordicae)
Kuşburnu (Fructus Cynosbati)

Küçük hindistancevizi (Fructus Myristicae)
K.H. yağı (Oleum Myristicae)
Lavanta çiçeği (Flos Lavandulae)
Lif kabağı (Fructus Luffae cylindricae)
Limon kabuğu (Cortex Citri fructus)
Mahlep tohumu (Semen Pruni mahaleb)
Maydanoz tohumu (Fructus Petroselini)
Mazı (Gallae Quercinae)
Melisa yaprağı (Herba Lippiae)
Menekşe çiçeği (Herba Violae tricoloris)
M. kökü (Rhizoma İridis)
Mersin yaprağı (Folium Myrti)
Mevzek tohumu (Semen Staphisagriae)
Meyan balı (Succus Liquiritiae)
M. kökü (Radix Liquiritiae)
Mısır püskülü (Stylus Maydis)
Misvak (Stipites Salvadorae)
Nane yağı (Oleum Menthae)
N. yaprağı (Folium Menthae)
Nar çiçeği (Flos Granati)
N. kabuğu (Cortex Granati fructuum)
Nişasta (Amylum)
Oğulotu yaprağı (Folium Melissae)
Ödağacı (Lignum Aquilariae)
Ökaliptus yaprağı (Folium Eucalypti)
Palamut (Semen Querci)
Pamuk tohumu (Semen Gossypii)
Panama kabuğu (Cortex Quillajae)
Papatya çiçeği (Flos Chamomillae)
Papazotu tohumu (Semen Sabadillae)
Pelinotu (Herba Absinthii)
Raziyane (Rezene) (Fructus Foeniculi)
Ravend kökü (Rhizoma Rhei)
Reçine (Colophonium)
Reyhan tohumu (Semen Basilici)
Safran (Stigmata Croci)
Sakız (Gummi Mastix)
Sakız, kara (Resina Nigra)
Salep (Salep)
Saparna kökü (Radix Sarsaparillae)
Sarı halile (Fructus Myrobalani citrinae)
Sedefotu (Herba Rutae)
Santal odunu (Lignum Santali)
Sarısabır (Aloe)
Sığırdili (Herba Anchusae)
Sinameki yaprağı (Folium Sennae)
Sinirliot yaprağı (Folium Plantaginis)
Sumak yaprağı (Folium Rhois coriariae)
Susam (Semen Sesami)
Şahtere otu (Herba Fumariae)
Şalgam tohumu (Semen Rapae)
Şeftali çekirdeği (Semen Persicae)
Tarçın kabuğu (Cortex Cinnamomi)
Turunç kabuğu (Cortex Aurantii amarae)
T. yaprağı (Folium Aurantii amarae)
Üdülkalırı (Radix Pyrethri romani)
Üvez kurusu (Fructus Sorbi domesticae)
Üzerlik tohumu (Semen Pegani)
Vanilya (Fructus Vanillae)
Yabani hıyar (Fructus Elateri)
Yapışkanotu (Herba Parietariae)
Yenibahar (Fructus Pimentae)
Zencefil (Rhizoma Zingiberis)
Zerdeçal (Rhizoma Curcumae)
Zulumba kökü (Rhizoma Zedoariae)

2 — Hayvansal kökenli droglar :

Ak amber (Ambra Grisea)
Alabalık yağı (Oleum Truttae)
Ayı yağı (Oleum Ursi)
Bal (Mel)
Balık nefsi (Cetaceum)
Balık tutkalı (Colla Piscum)
Balık yağı (Oleum Morrhuae)
Balmumu (Cera Flava)
Balmumu çamuru (Cera Flava)
Denizköpüğü (Ossa Sepiae)
Deve yağı (Oleum Cameli)
Domuz yağı (Adeps Suillus)
Misk (Moschus)
Sülük (Hirudo)
Şeytantırnağı (İblistırnağı) (Unguis Diaboli)
Tavşan yağı (Oleum Cuniculi)
Yılangömleği (Yılanhavı) (Serpentina Exuvia)

İlâç yapımında hayvansal kökenli droglar, bitkisel kökenli olanlara oranla, çok daha az kulanılmaktadır. Bu nedenle hayvansal droglar hakkında bilgi veren yayınlar da çok azdır (1,4).

3 — Diğer droglar (5) :

Barut (Pulvis Fulminalis)
Beni İsrail zeytini (Lapis Judaicus)
Beyaz potas (Kalium Cyanatum)
Cıva (Hydrargyrum)
Çivit (Pigmentum İndicum)
Demirbozan (Stibin minerali)
Güherçile (Kalium Nitricum)
Göztaşı (Cupri Sulfas)
İngiliz tuzu (Natrii Sulfas)
Kaya tuzu (Sal Gemmae)
Kırımtartar (Kalii Tartras)
Kilermeni (Bolus Armeniae)
Kükürt (Sulfur)
Mürdesenk (Lithargyrum)
Nişadır (Ammonii Chloridum)
Pomza taşı (Lapis Pumicis)
Rastık taşı (Stibium sulphuratum nigrum)
Saçıkıbrıs (Ferrum Sulfuricum oxydulatum)
Sıçanotu (Arseni Trioxidum)
Sürur (Hydrargyri Oxidum rubrum)
Şap (Alumen)
Tenkâr (Sodii Boras)
Tuz (Natrii Chloridum)
Yılancıktaşı (Lapis Ophites)
Zencefre (Hydrargyri Sulfidum rubrum)
Zırnık, kırmızı (Arsenium Sulfuratum rubrum)
Zırnık, sarı (Arsenicum Sulfuratum flavum)

Aktarlar sattıkları drogları değişik yerlerden sağlamaktadırlar. Dış kökenli droglar ithalatçı veya toptancılardan alınmaktadır. Dışalımı yasal olarak yapılmayan bazı yabancı ülke drogları ise, küçük miktarlarda, özel şahıslarca getirtilmektedir. Yerli droglar üreticiden veya toptancıdan sağlanır. Satış miktarı az olan ve İstanbul çevresinde yetişen bitkilerden elde edilebilen bazı droglar ise, drog toplamayı kendine meslek edinmiş olan, çingeneler tarafından toplanıp aktarlara getirilmektedir. Bir de Anadolu'da elde edilen bazı drogları, elde edildikleri yerlerden alıp aktarlara getiren, gezici esnaf vardır. Bunlar sattıkları drogları aldıkları bölgeleri bir sır olarak saklamaktadırlar.

Halen aktarlarda satılan drogların ekserisi hakkında kitaplarda yeterli bilgiler bulunmaktadır. Bununla beraber bazı droglar yalnız ismen tanınmakta, bunların kökenleri veya elde edildikleri yöreler hakkında tedavi ve botanik kitaplarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Biz Anadolu'ya has oldukları halde kitaplarda haklarında bir bilgi bulunmayan drogları özellikle inceleyerek kökenlerini, elde edildikleri bölgeleri ve kullanılış yerlerini saptamaya çalıştık.

19. asrın ortalarından itibaren, diplomalı eczacılar tarafından yönetilen eczanelerin çoğalması ve hazır ilâçların tedavi alanına girmeleri ile aktarlık mesleği eski önemini kaybetmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak da şehirlerdeki aktar dükkânlarının adedinde bü-

1 — Baytop, T.: Hayvani droglar, Eczacı kütüphanesi neşriyatı No. 11, İstanbul (1953).
2 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 2 : 305, İstanbul (1971).
3 — İzmirli, C.: Hayvanlardan elde edilen ilâçlar, İstanbul (1974).
4 — Şengün, A.: Eczacılar için genel zooloji, İstanbul (1982).
5 — Tedavide kullanılan anorganik bileşikler için bakınız : Günergun (Baytop), F.: Osmanlı yükseliş devrinde (14-17 yy.) kullanılan anorganik ilâçlar ve elde ediliş metotları - İstanbul Üniv., İstanbul Tıp Fak. doktora tezi, İstanbul (1984).

yük bir azalma olmuştur. 17. asrın ortalarında İstanbul'da 2000 civarında aktar dükkânı bulunuyordu. 1844 yılında aktar dükkânı sayısı 492, eczane sayısı ise 52 idir (1). 1983 yılında ise İstanbul'da yalnız 30 aktar dükkânı çalışmaktadır (2). Türkiye'nin diğer şehirlerinde de aynı şekilde azalmalar gözlenmektedir. Meselâ Manisa'da 17. asır ortalarında 160 aktar dükkânı bulunur iken bugün yalnız bir tek aktar dükkânı kalmıştır (3). 1830 tarihinde nüfusu 23.000 civarında olan Ankara'da 58 aktar dükkânı (4) ve 3 hekim (5) bulunuyor-

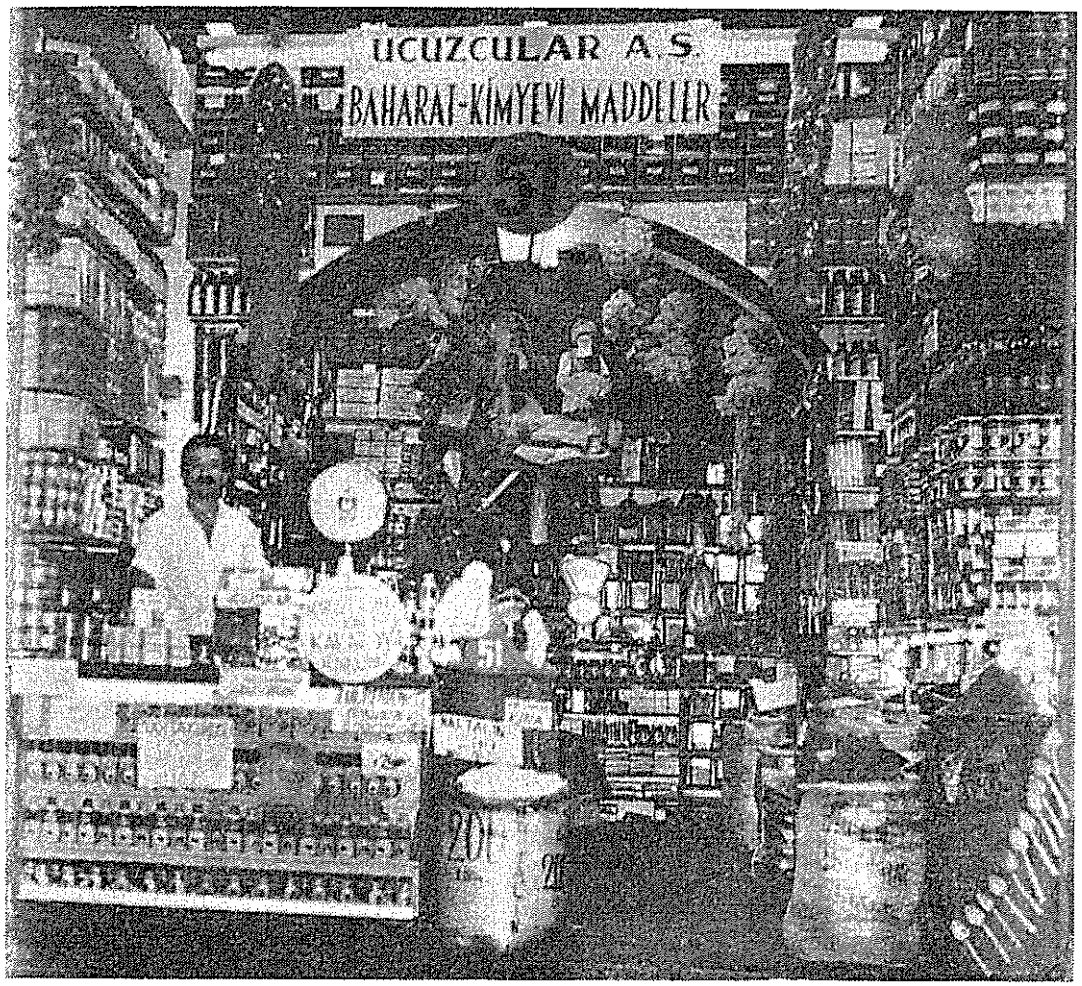

Şekil 14. 1983 yılında İstanbul Mısırçarşısında bir aktar dükkânının görünüşü.

1 — Ünver, A.S.: 1260 (1884) de İstanbul'da attar ve ispençiyarların sayısı - Dirim 21 : 415 (1946).

2 — Bu bilgi halen Mısırçarşısında aktar dükkânı bulunan ve aktarlara toptan drog satışı yapan eczacı Dilaver Kadıoğlu tarafından verilmiştir.

3 — Akçiçek, E.: Türkiye'de ve Manisa'da attarlık - İzmir Eczacı Odası Bült. 1 (1) : 27 (1983).

4 — Ongan, H.: Ankara'nın eski esnafını açıklayan bir vesika - Türk Etnografya Derg. (2) : 56 (1957).

5 — Çadırcı, M.: 1830 genel sayımına göre Ankara şehir merkezi nüfusu üzerinde bir araştırma - Osmanlı Araştırmaları 1 : 109 (1980).

du. Bugün ise Ankara'da iki aktar dükkânı vardır.

Bu dönemde eczanelerde kullanılan drogların adedi 200 civarındadır. Maltepe (İstanbul) Askeri Hastanesinin kayıt defterinde yazılı 187 drogdan 125 tanesi bitkisel kökenlidir (1).

Aktarlarda satılan drogların ekserisi için bugün de Osmanlıca isimler (genellikle arapça veya farsça kökenli) kullanılmaktadır. Bu osmanlıca isimlerin latince karşılıklarını bulmak için Pharmacopoea Castrensis Ottomana (2), Düstur-ül Edviye (3), Türk Kodeksi (4) ve l'Officine (5) gibi kaynaklara başvurulabilir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, insan sağlığı için kullanılan droglar, ilâçlar, aletler ve kitaplara ait örnekler ise 1962 yılında İstanbul Üniv. Eczacılık Fakültesi bünyesinde kurulmuş olan «Türk Eczacılık Müzesi» nde bulunmaktadır (6).

Osmanlı imparatorluğu döneminde büyük evlerde «Mualece dolabı» (İlâç dolabı) denilen dolap veya sandıklar bulunurdu. Bu dolaplarda ilâç olarak kullanılacak yağlar, ruhlar (esanslar), macunlar, merhemler, haplar, tozlar ve bitkisel droglar şişe, kavanoz, kutu veya paketler içinde muhafaza edilirdi.

A. Süheyl Ünver 18. yüzyılın sonlarına doğru, bir ilâç dolabında bulunan ilâçların isimlerini ve kullanılış yerlerini gösteren bir listeyi yayınlamıştır (7).

Bu dolaptaki ilâçlar, hafif hastalıklar ve acil durumlarda, bir ilk tedavi aracı olarak kullanılırdı. Zamanın anlayışına uygun olarak, ilâçların büyük bir bölümü bitkisel kaynaklıdır.

Hekim ve eczacısı bulunmayan küçük kasaba ve köylerde ise ecza sepeti denilen hasır sepetler bulunurdu. Bunlar içinde çeşitli bitkisel maddeler ve ilâçlar ile havan ve terazi gibi aletler muhafaza edilirdi (8).

1 — A. Süheyl (Ünver) : Tam bir asır evvel bizde eczanelerde bulunan ilâç listeleri - Farmakoloğ 4 (7-9) : 892 (1934).
2 — Bernard, C.H.: Pharmacopoea Castrensis Ottomana, Constantinople (1844).
3 — Hüseyin Bey : Düstur-ül Edviye, İstanbul (1291/1874).
4 — Türk Kodeksi, 1. baskı, İstanbul (1930).
5 — Dorvault, F.: l'Officine, 18. baskı, Paris (1945).
6 — Paris, M.-L.: Souvenir français au Musée d'Histoire de la Pharmacie d'Istanbul-Rev. Hist. Pharm. 20 (208) : 314 (1971).
7 — Ünver, A.S.: Eski evlerimizde mualece dolapları, sandıkları ve ihtiva ettiği ilâçlara ait bir misal - Türk Tıb Tarihi Arkivi 4 (15) : 120 (1939).
8 — Bütün, R.D.: 1838-1908 yıllarında Osmanlı'larda eczacılık ve deontolojisi - İstanbul Üniv. Cerrahpaşa Tıp Fak. doktora tezi 65, İstanbul (1984).

III — TIBBİ BİTKİLERİN TANINMASI

İlâç yapımı için kullanılacak bitkisel materiyel (yaprak, kök, tohum vs)in toplanması esnasında, istenen materiyelin elde edileceği bitkinin çok iyi tanınması gerekmektedir. Aksi halde kolaylıkla yanlışlığa düşülür ve istenen materyel yerine etkisiz veya zehirli diğer bir materiyel toplanır. Tecrübeli kişiler genellikle arzu ettiği materyeli toplayacağı bitkiyi çok iyi tanımaktadır. Acemiler ise, başlangıçta tecrübelilerin yanında çalışırlar ve zamanla, bitkileri tanımayı öğrenirler. Bununla beraber, resimli bir tıbbi bitkiler kitabı bu konuda toplayıcılara geniş oranda yardımcı olabilir. Şüpheli durumlarda bitkinin bir örneği (bu örnek mutlaka çiçekli olmalıdır) Eczacılık fakültelerinden birine gönderilerek, numunenin arzu edilen bitki olup olmadığı sorulabilir.

Bitkilere bilimsel olarak latince isimler verilmektedir. Her bir bitkinin latince iki kelimeden yapılmış bir ismi bulunur. Mesela «gelincik çiçeği» nin ilmi latince ismi «*Papaver rhoeas*» dır. Ayrıca birbirine akraba olan bitkiler bir familya altında toplanır. Gelincik çiçeği «Haşhaş» bitkisi ile akrabadır. Bu nedenle «Gelincik» ve «Haşhaş» aynı familya altında bulunur. Bu familyanın adı da «Papaveraceae» familyasıdır. Kitapta bahsedilen her bitkinin latince adı yanında ayrıca tırnak içinde bağlı olduğu Familya da gösterilmiştir.

İsmi bilinmeyen ve çevrede tıbbi maksatlar için kullanılan bir bitkinin teşhisi için iki yol vardır. Bunlardan biri, teşhisi istenen bitkinin çiçekli bir örneğinin gazete kâğıdı arasında kurutarak Eczacılık Fakültelerinden birinin Farmasötik Botanik veya Farmakognozi dallarına yollamak. Bu kuruluşlarda, kurutulmuş bitki örnekleri ve drog kolleksiyonları bulunduğu için, istenen bilgi kolaylıkla sağlanabilir. Memleketimizde bulunan Farmasötik Botanik Bilim dallarından en zengin bitki kolleksiyonuna sahip olan İstanbul Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Farmasötik Botanik Bilim dalıdır. Bu kuruluşun bitki kolleksiyonunda halen 50.000 adetten fazla bitki örneği bulunmaktadır (1,2).

Türkiye'de, bitki örneklerini taşıyan, ilk tabiat tarihi müzesi 1839 yılında açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (École Impériale de Médecine de Constantinople) de kurulmuştur. Bu müzede bitki örnekleri yanında, doldurulmuş halde memeli hayvan, kuş ve balık postları, sürüngenler, deniz hayvanları kabukları, fosiller, mineral örnekleri, kaya örnekleri, kristal modelleri gibi birçok materyel bulunuyordu. 1848 Ağustos ayında çıkan yangında müze büyük zarar görmüştür. Yangından kurtarılan örnekler ise bakımsızlık ve ilgisizlik nedeniyle zamanla bozulmuş ve yararlanılamayacak bir hale gelmiştir.

1870 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane idaresi, yararlanılamaz durumda olan, müzenin düzenlenmesi ve zenginleştirilmesi için bir karar almış ve bu karar ile de Mektebin arz

1 — Baytop, A.: İstanbul Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi Herbaryumundaki Türkiye bitkileri - Doğa Bilim Dergisi A2, 8 (1) : 147 (1984).

2 — Baytop, A.: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumundaki Türkiye bitkileri, İstanbul (1984).

ve maadin muallimi albay Abdullah Bey (Carl Eduard Hammerschmidt, (1799-1874) (1)'i görevlendirmiştir. Bunun üzerine Albay Abdullah Bey müzeyi yeniden düzenlemiş, kendi kolleksiyonlarını (bilhassa Uludağ'da topladığı bitki ve fosil örneklerini) müzeye vermiş ve Viyana'ya yaptığı iki aylık bir gezi sonunda Avrupalı dostlarının hibe ettiği veya satın aldığı kolleksiyon ve kitapları İstanbul'a getirerek Tabiat Tarihi Müzesi'ni yeniden kurmuş ve yararlanılabilir bir duruma getirmiştir (2). Bu müzedeki kolleksiyonların bugün nerede bulunduğu hakkında bir bilgiye sahip değiliz.

Cumhuriyet dönemi ile birlikte birçok öğrenim kurumunda botanik, zoologi, mineralogi gibi konularda kolleksiyonların yapılmasına başlanmıştır. Halen Üniversitelerin ekseriyesinin Fen ve Eczacılık fakültelerinin Anabilim dallarında konuları ile ilgili oldukça zengin kolleksiyonlar bulunmaktadır. Buna karşılık bitki, hayvan, fosil, mineral gibi materyele ait kolleksiyonları taşıyan «Ulusal» nitelikte bir Tabiat Tarihi Müzesi ne yazık ki henüz kurulamamıştır.

İkinci yol eldeki bitki örneğini «Flora» denilen kitaplar yardımıyla tayin etme yoludur. Bununla beraber bir «Flora» yardımıyla bitki isimlendirmenin ancak bir uzmanlık işi olduğunu da unutmamak gerekir.

Türkiye bitkilerinin teşhisi için; Prof. Dr. **P.H. Davis** tarafından 10 cilt halinde tertiplenmiş olan «Flora of Turkey and the East Aegean İslands» isimli flora kullanılabilir. Bu eser 20 yıllık bir emek ürünü olup halen büyük bir bölümü (8 cilt) yayınlanmıştır (3). İlk 7 cildin hazırlanması ve yayını için 500.000 sterlin (250.000.000 TL.) civarında bir miktar sarfedilmiştir. Bu para Science Research Council (İngiltere) tarafından karşılanmıştır. Her bir ciltten yaklaşık olarak 1.500 adet basılmış olup birinci cilt halen tükenmiş durumdadır (4).

Türkiye bitkilerinin yayılış alanlarını saptamak için de bu eser en güvenilir ve en geniş kaynaktır.

1 — Unat, E.K.: Osmanlı imparatorluğu zamanındaki tıbbî zooloji ve parazitoloji hocaları - Acta Neuro-Psychiatrica, Ocak-Aralık 505 (1960).

2 — Le Musée d'histoire naturelle de l'Ecole İmperiale de Médecine de Constantinople-Gazette Médicale d'Orient 16 (3-4) : 33 (1872).

3 — Davis, P.H.: Flora of Turkey and the East Aegean Islands, Edinburgh, 1 (1965), 2 (1967), 3 (1970), 4 (1972), 5 (1975), 6 (1978), 7 (1982), 8 (1984).

4 — 3 Ağustos 1982 günü Ankara Üniv. Fen Fak. Botanik Bölümünde yapılan toplantıda Prof. Dr. P.H. Davis tarafından verilen bilgilere göre.

IV — TÜRKÇE BİTKİ İSİMLERİ

1 — TÜRKÇE KÖKENLİ İSİMLER

2 — FARSÇA » »

3 — ARAPÇA » »

4 — AVRUPA » »

Orta Asya'da yaşayan Türk halkının bir bölümü dağlık ve ormanlık bölgelere yerleşmiş olup avcılık ve ormancılık ile geçinirlerdi. Bunlar bitkiler ile yakmdan ilgili olduklarından birçok türkçe bitki ismine sahiptiler. Diğer bir bölüm ise steplerde hayvancılık ile geçinen göçebelerdir. Bunlar yazın yaylalarda, kışın ise kışlaklarda yaşar ve kışlaklar civarında bazı bitkileri (darı, arpa gibi) yetiştirerek ilkel bir biçimde tarım ile de uğraşırlardı. Bunların bitkiler ile ilgileri sınırlı olduğundan bildikleri bitki isimleri de çok azdır. XI. ve XII. asırlarda Orta Asya'dan Anadolu'ya gelenler, geçimlerini hayvancılık ve ilkel bir tarım ile sağlayan bu ikinci bölüme dahil topluluklardır (1).

Bugün de Anadolu'da bilhassa tarım ve hayvancılık ile ilgilenen halkın yabani bitki isimleri hakkındaki bilgileri çok sınırlıdır. Bunlar bitkileri Ot, Ağaç, Çiçek, Diken ve Çalı gibi basit bir biçimde sınıflandırmaktadırlar. Buna karşılık dağ köylerinde yaşayan halk zengin bir bitki ismi hazinesine sahiptir. Bu yörelerde yaşayan halk bitkiler için, bunların dış görünüş ve özelliklerini belirten, çok anlamlı isimler kullanmaktadırlar.

Halen Türkiye'de kullanılmakta olan bitki isimlerinin kökenleri 4 grup altında toplanabilir (2).

1 — Türkçe kökenli isimler : Halen Türkiye'de kullanılan bitki isimlerinin büyük bir çoğunluğu türkçe kökenlidir.

Türkiye'de yetiştirilen tahıl, sebze ve yağ bitkileri ile meyva ve meyva ağaçlarına verilen türkçe isimlerin kökenleri B. Ögel tarafından iyi bir şekilde araştırılıp açıklanmıştır (3). Bu çalışmanın sonuçlarına göre, kültür bitkileri için, halen Türkiye'de kullanılan isimlerin ekserisinin kökeni eski Türk dilinden (Göktürkçe, oğuzca veya uygurca) gelmektedir. Bir bölüm ismin kökeni ise fars-arap kültürüne bağlıdır (4-7).

Türkiye'de yetişen tıbbi bitkiler için kullanılan türkçe adların kökenlerini araştıran bir çalışma bulunmamakla beraber elde bulunan kaynaklardaki bilgilere göre; bunlar için

1 — Nicolas, M.: Les composantes du vocabulaire botanique turc - Der Islam 59 (1) : 114 (1982).
2 — Kerestedjian, B.: Quelques matériaux pour un dictionnaire étymologique de la langue Turque, Londres (1912).
3 — Öğel, B.: Türk kültür tarihine giriş 2: 143 (1978).
4 — Parsa, A.: Flore de l'Iran 7 (1) : 68 (Index des noms vernaculaires, Locaux-Latins) Tehran (H. 1337-M. 1959).
5 — Clauson, G.: A Persian guide to the Turkish language London (1960).
6 — Clauson, G.: An etymological dictionary of pre-thirteen century Turkish, Oxford (1972).
7 — Kaşgarlı Mahmud : Divanü Lûgat-it-Türk (Besim Atalay çevirisi) 5 cilt, Ankara (1939-1943).

kullanılan türkçe adların da, kültür bitkilerinde olduğu gibi, genellikle türkçe kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Az bir kısmı Fars-Arap kaynaklarından alınarak türkçeleştirilmiştir.

Uygur Türklerinden kalan tıbbi yazmaların incelenmesi, halen Anadolu'da kullanılan tıbbi bitki isimlerinden bir bölümünün Uygur Türkleri tarafından kullanılan kelimeleri ile aynı olduğunu göstermektedir (1,2,3).

Dünya üzerinde buzul devrinin sona ermesi (son buzul devrinin 50 bin yıl önce sosona erdiği sanılmaktadır) ile Türklerin anayurdu olan Orta Asya'daki sulak ovalar kuruyarak barındırdığı halkı besleyemez bir duruma gelmiştir. Bu olayın sonucu olarak da bu bölgedeki Türkler dalgalar halinde göçlere başlayarak Güney ve Batı Asya'ya (Anadolu'ya kadar) yayılmışlardır (4).

Bu göçler sırasında Türkler kendilerine has kültürlerini de beraberlerinde götürmüşlerdir. Bu durum, halen Anadolu'da kullanılan bazı bitki isimlerinin Orta Asya kökenli olmasını çok iyi açıklar.

Divanü Lûgat-it-Türk çevirisinde (5) bir çok tıbbi bitkinin türkçe isimleri bulunmaktadır. Bunların bir kısmı halen de türkçede kullanılmaktadır. Bazılarının ise, hangi bitki veya droga ait olduklarını saptamak, verilen bilginin azlığı nedeniyle, mümkün olmamaktadır. Bu sözlükte, konumuz ile yakından ilgili, başlıca türkçe kelimeler şunlardır :

OT-ateş-ilâç hazırlanmasında kullanılan madde (drog). Drogların ekserisinin acı ve yakıcı lezzetli olması nedeniyle.

OT YEM-Baharat (yakıcı yem). Baharat (karabiber, kimyon, tarçın gibi) lezzetinin genellikle yakıcı olması nedeniyle.

OTACI-Hekim, ilâç yapan.

EM-İlâç.

EMÇİ-İlâç hazırlayan (eczacı).

Diğer taraftan halen Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuzeyindeki Sincan bölgesinde yaşayan Türkler için Arap harfleri ile Uygurca yazılmış tıbbi bitki kitaplarında (6,7,8) bulunan bitki isimlerinden bir çoğunun, bugün Anadolu'da kullanılan bitki isimleri ile aynıdır.

Uygur tababeti, eski Hint tababetinin etkisinde kalmış olduğundan H.W. Bailey'in yayınladığı Uygur türkçesindeki tıbbi bitki isimleri listesinde (9) bulunan tıbbi bitki isimlerinin bir çoğunun sanskrit kökenli olduğu görülmektedir. Buna göre dikkatli bir inceleme yapılır ise bugün Anadolu'da kullanılan bazı tıbbi bitki isimlerinin sanskritçe kökenli olabileceği de görülecektir.

Halen Anadolu'da halk tarafından bilinen tıbbi bitki isimlerinden çoğu 14. asırdan itibaren arapçadan çevrilmiş olan İbn-Baytar'ın türkçe çevirilerinde bulunmaktadır. Anadolu Türklerinin ilk türkçe ilmî eserlerinden olan İbn-Baytar çevirileri tıbbi bitki-

1 — Rachmati, G.R. (Rahmeti Arat) : Zur Heilkunde der Uiguren-Sitzungsber. phil.-hist. Kl. 24 : 451 (1930) ve 22 : 401 (1932).
2 — Ünver, A.S.: Uygurlarda tababet, İstanbul (1936).
3 — Caferoğlu, A.: Eski Uygur Türkçesi sözlüğü, İstanbul (1968).
4 — Nizamettin Ali : Türklerde sanayi - «Türk Tarihinin Ana Hatları» müsveddeleri, Seri I, No. 33 (1932) ve Seri II, No. 24 (1934).
5 — Divanü Lûgat-it-Türk tercemesi, Ankara (1939-1943).
6 — Sincan Çin'i bitkisel drogları, Sincan Halk neşriyatı (1978).
7 — Uygur milli tababetinde çok kullanılan droglar, Sincan (1980).
8 — İnayitulla Helimi ve ark.: Chinese-Uighur-English Medical Dictionary (Tıbbi Lugat), Xinjiang Halk Sıhhiye Neşriyatı (1983).
9 — Bailey, H.W.: Medicinal plant names in Uigur turkish-60. doğum yılı münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı 51, İstanbul (1953).

lerin kullanılış alanlarını ve türkçe adlarını saptaması yönünden çok önemli bir kaynaktır (1).

15. asır şair ve tabiplerinden Şeyhi (Hakîm Sinan) nin Nazm-üt Tabayı adlı eserinde bu dönemde kullanılan bitki, yemek ve içeceklerin tıbbi etkileri anlatılmakta ve türkçe isimleri verilmektedir (2). Burada kayıtlı olan isimlerin büyük bir kısmı halen de türkçede kullanılmaktadır.

Ahmed Vefik Paşa, J.W. Redhouse, Şemseddin Sami, Şerafeddin Magmumi ve Handjéri sözlüklerinde (3-7) de türkçe bitki isimleri ile ilgili etraflı bilgi bulunmaktadır. Ahmed Vefik Paşa'nın sebze bitkileri ve meyva ağaçlarına karşı özel bir merakının bulunması, sözlüğünün bu yönlerden, ayrıntılı bilgi taşımasına neden olmuştur.

Şerafeddin Magmumi ise hekim ve botanik hocası idi. Bu nedenle bilhassa tıbbi bitkiler ile ilgilenmiş ve bunları sözlüğünde açıklamıştır.

A. Handjéri'nin sözlüğü türkçe isimlerin fransızca, arapça ve farsça karşılıklarını da taşıdığından, kelimelerin kökenleri hakkında bilgi edinmek yönünden, değerlidir.

Yakın ve Uzak Doğu'da 35 yıl hekimlik yapmış olan Dr. J.M. Honigberger'in kitabında bitkisel, hayvansal ve madensel drogların 4 Avrupa (latince, ingilizce, fransızca ve almanca) ve 5 Doğu (Türkçe, arapça, farsça, hint ve kaşmir) dilindeki isimleri, özellikleri ve etkileri etraflı olarak kaydedilmiştir (8).

J.H. Harvey 1976 yılında yayınladığı bir çalışmada, esas itibariyle Türkiye kökenli bahçe bitkilerini araştırma konusu yapmakla beraber, bu bitkilerin (230 bitki) sırasıyla ingilizce, arapça, farsça, türkçe, ve latince adlarını içeren bir lugatçe de hazırlamıştır. Osmanlı ve Avrupa kaynaklarına dayanılarak hazırlanmış olan bu çalışma (9) Türkiye bahçe bitkileri ve bunların türkçe isimleri üzerinde çalışacaklar için yararlı bir kaynak olacak niteliktedir.

Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmış olan «Derleme Sözlüğü» (10) pek çok türkçe bitki ismi taşımaktadır. Genellikle bu isimlerin latince karşılıklarının verilmediği, «Yemeği yapılan bir bitki», «Dağda yetişen bir ot» veya «Acı ve yapışkan bir ot» gibi tarifler ile yetinildiği için, sözlükte bulunan türkçe isimlerin hangi bitkilere ait olduğunu saptamak olanağı bulunamamaktadır. Buna karşılık bu sözlük, yöresel bitki isimleri için, çok önemli bir kaynaktır.

19. asırda kullanılan tıbbi bitki ve drogların türkçe isimleri Dr. Hüseyin Bey tarafından H. 1291 (M. 1874) yılında yayınlanan «Dustur-ül edviye» isimli kitapta bulunmaktadır. Uzun zaman Osmanlı farmakopesi olarak kullanılan bu eser 1866 tarihli Fransız kodeksinin türkçe çevirisidir ve Mekteb-i Tıb-

1 — Hekim Mehmed Rindâni: Mu'âlecât-ı İbn Baytar tercümesi-İst. Tıp Fak. Deontoloji Anabilim Dalı Kitaplığı No. 4118.
2 — Yücel, H.-A.: Bir Türk hekimi ve tıbba dair manzum bir eseri, İstanbul (1937).
3 — Ahmed Vefik Paşa: Lehçe-i Osmani, İstanbul (H. 1306, M. 1888).
4 — Redhouse, J.W.: A Turkish and English lexicon, İstanbul (1890).
5 — Şemseddin Sami Bey: Dictionnaire Français-Turc, 4. baskı, İstanbul (1905).
6 — Şerefeddin Magmumi: Kamus-u tıbbî (Dictionnaire encyclopedique médical, Français-Turc) 2 cilt, Kahire (1910-11).
7 — Handjéri, A.: Dictionnaire français, arabe, persan et turc, 3 cilt, Moscou (1840-1841).
8 — Honigberger, J.M.: Thirty-five years in the east, 2 cilt, London (1852).
9 — Harvey, J.H.: Turkey as a source of garden plants-Garden History 4 (3): 21 (1976).
10 — Derleme Sözlüğü, 12 cilt, Ankara (1963-1982).

biye-i Şahane matbaasında basılmıştır (1).

Dr. C.A. Bernard (1806-1844) tarafından hazırlanıp yayınlanan askeri farmakopede (2) de, o devirlerde kullanılan tıbbi bitki ve drogların türkçe isimleri bulunmaktadır.

Tıbbi bitki ve drogların günümüzde kullanılan türkçe isimleri ise A. Baytop ve T. Baytop'un yayınlarında (3-6) bulunmaktadır.

Türkçe bitki isimlerinin ingilizce karşılıklarını bulmak için ise A. Vahid Moran'ın sözlüğü (7) çok yararlıdır.

2 — Farsça kökenli isimler : Türkler, Orta Asya'dan Anadolu'ya göç sırasında uzun zaman İran topraklarında kalmışlardır. Bu dönemde İran'da tarım, meyvacılık ve çiçekçilik çok ileri bir durumda idi. Bu nedenle farsça kökenli birçok bitki ismi türkçede yer almıştır. Bazı meyva ağaçları (Armut, Badem, Dut, Nar, Şeftali, Zerdali gibi), bazı süs bitkileri (Lâle, Nergis, Sümbül, Şebboy, Yasemin, Zambak gibi) ve bazı sebze bitkileri (Enginar, Havuç, Ispanak, Işgın, Karnıbahar, Nohut, Patlıcan, Ravent, Rezene, Şalgam gibi) nin kökenleri farsçadır.

3 — Arapça kökenli isimler Yakın doğuda yetişen veya bu bölgedeki tüccarlar tarafından ticareti yapılan birçok bitkisel drog veya bitki isminin kökeni arapçadır. Bu isimler bilhassa Osmanlı İmparatorluğu zamanında kullanılmış olmasına karşılık halen de arapça kökenli kelimeler türkçede kullanılmaktadır. Birkaç örnek olarak Ceviz, Harnup, Haşhaş, Kahve, Kakule, Safran, Salep, Susam ve Zeytin gösterilebilir.

Bugün birçok yakın doğu ülkesi (İran, Irak, Mısır, Suriye gibi) pazar ve aktarlarında satılan drogların mühim bir kısmı için, söylenişe ait bazı küçük farklar dışında, aynı isimler kullanılmaktadır (8-11). Bu isimler genellikle arapça veya arapçalaştırılmış farsça isimlerdir. Halen memleketimizde de kullanılan bu drog isimlerinin kökenlerini belirtmek amacıyla arapça karşılıkları da verilmiştir.

4 — Avrupa kökenli isimler : 19. asırdan itibaren yazılan botanik ve tedavi kitaplarında, Avrupa kültürünün etkisi ile, başta fransızca olmak üzere Avrupa dillerinden çevrilerek meydana getirilmiş bitki isimlerine bol olarak rastlanmaktadır. Bu konu ile ilgili birkaç örnek vermek istenirse : Altınyağmuru (Pluie d'or), Aslanağzı (Gueule de lion), Binbirdelikotu (Mille-pertuis), Çobançantası (Bourse à pasteur), Eşekhıyarı (Cornichon d'âne), Geyikdili (Langue de cerf), Kardelen (Per - ce-neige), Kartal eğreltisi (Fougère aigle), Ke-

1 — Hüseyin Bey: Dustur-ül edviye, İstanbul (H. 1291, M. 1874).
2 — Bernard, C.A.: Pharmacopoe Castrensis Ottomana, Constantinople (1844).
3 — Baytop, A.: Farmasötik botanik, İstanbul (1977).
4 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı, 2 cilt, İstanbul (1970 - 74).
5 — Baytop, T.: The Turkish names of plants, E.F. Steinmetz: Codex Vegetabilis, Amsterdam (1957).
6 — Baytop, T.: Türkiye'nin tıbbi ve zehirli bitkileri, İstanbul (1963).
7 — Vahid Moran, A.: Türkçe-İngilizce Sözlük (A Turkish-English Dictionary) İstanbul (1945).
8 — Ducros, H.A.: Essai sur le Droguier populaire arabe l'İnspectorat des Pharmacies du Caire-Mémoires de l'Institut d'Egypte, tome 15, Caire (1930).
9 — Hooper, D.: Useful plants and drugs of İran and Iraq, Chicago (1937).
10 — Mayerhof, M.: Un glossaire de matière médicale de Maimonide - Mémoires de l'İnstitut d'Egypte, tome 41, Caire (1940).
11 — Ahmed İssa Bey: Dictionnaire des noms des plantes en latin, français, anglais et arabe, Le Caire (H. 1349, M. 1930).

çisedefi (Rue de chèvre) ve bunlara benzer yüzlercesi gösterilebilir (1-4).

Bitki isimleri için hazırlanmış özel sözlüklerde de (5-8) latince, fransızca, almanca veya ingilizceden çevri yolu ile yapılmış, pek çok bitki ismi bulunmaktadır. Bu yol türkçe ismi bulunamayan bitkilere türkçe bir isim vermek için kullanılabilecek bir yöntem ise de ancak en son çare olarak başvurulmalıdır. Çünkü yabancı dillerden çeviri yoluyla elde edilen isimleri halk tanımamakta ve bu yüzden de pratikte bir önemi olmamaktadır. Çeviri yerine, mümkün olan her durumda, halk tarafından kullanılan ve bitkinin özelliğine uyan türkçe bir ismin kabulü en sağlıklı yol olacaktır. Mesela *Fritillaria* türleri için «Damalı çiçekler» gibi tamamen çeviri bir isim yerine, halk tarafından kullanılan ve bitkinin özelliğine uyan «Terslâle» (çiçekleri lâleye benzediği halde, toprağa dönük olması nedeniyle) isminin alınması çok daha uygun olacağı kanısındayız. Anadolu'da yapılacak dik katli incelemeler sonunda çok uygun türkçe isimlerin bulunması mümkün olacaktır. Bu alanda ön çalışmalar yayınlanmaya başlamıştır (9-17).

İsimler ile ilgili diğer bir konu da bölgelere göre değişen isimler konusudur. Bir isim, bölgelere göre, değişik bitki türlerine verildiği gibi, aynı türe değişik bölgelerde değişik isimlerin verildiğine sık sık rastlanmaktadır. Bir örnek olarak «Devedikeni» ismini alabiliriz. Bu isim, bölgelere göre, *Acanthus, Carduus, Onopordon* veya *Picnomon* gibi dikenli bitki türlerine verilmektedir. Buna karşılık *Hyoscyamus niger* türüne, bölgelere göre, Banotu, Gâvurhaşhaşı veya Dağdağan ismi verilmektedir. Bu konu için pek çok misal verilebilir. Bu durum yalnız yöresel türkçe isimler verilerek yapılan folklorik yayınlardan yararlanmayı son derece güçleştirmektedir. Bu nedenle yayınlarda bitkinin yöresel ismi ile be-

1 — Hüseyin Bey: Dustur-ül-edviye (1866 tarihli Fransız kodeksi'nin Türkçe tercümesi), İstanbul (H. 1291, M. 1874).
2 — Mehmed Ali Paşa: Nebatat, 3 cilt, İstanbul (H. 1291, M. 1875).
3 — Şerefeddin, E. (Köprülü): Nebatat-ı Saydelaniyye, İstanbul (H. 1328, M. 1910).
4 — Şerafettin (Tertemiz): Tıbbî nebatlar (Botanique médicale), İstanbul (1932).
5 — Bedeviyan, A.K.: İllustrated polyglottic dictionary of plant names, Cairo (1936).
6 — Akalın, Ş.: Büyük bitkiler kılavuzu, Ankara (1952).
7 — Çelebioğlu, S.H.: Nebat lûgatı, 16.517 nebatın latince, türkçe, ingilizce, almanca, fransızca, italyanca, arapca (latin ve arap harfleriyle) isimlerini ihtiva etmektedir (1927-1956). 30 yıllık bir emek sonucu hazırlanmış olan bu sözlük her bir tür için G. Hegi'den alınmış bir resim taşımaktadır. 10 cilt halinde, daktilo edilmiş kopya, halen Çelebioğlu ailesinde bulunmaktadır.
8 — Eliçin, G.: Sözlük (Bitki Adları), İstanbul (1980).
9 — Polat, Ş.: Suşehrinde bitki ve hayvan isimleri - Türk Folklor Araştırmaları 7 (149) : 2592 (1961).
10 — Baytop, A.: Bitkilerimizin yerli adları - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 4 : 55 (1968).
11 — Baytop, A.: Farmasötik botanik 323, İstanbul (1977).
12 — Sezik, E.: Muğla civarında salep elde edilen bitkilerin mahalli isimleri - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 5: 77 (1970).
13 — Kırzıoğlu, M.F.: Halk takvimi, Çevre ağzı, yemiş, ağaç ve ot adları - Türk Folklor Araştırmaları 13 (262) : 5950 (1971)
14 — Tuzlacı, E.: Honaz dağının bitkileri, II-İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 13 : 47 (1977).
15 — Şentürk, A.: Malatya'da hayvan yemleri ve ot adları-Türk Folklor Araştırları 18 (350): 8433 (1978).
16 — Çakırer, G.: Sultandağları bitkilerinin yöresel adları - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 16 : 89 (1980).
17 — Nicolas, M.: Les composantes du vocabulaire botanique turc - Der İslam 59 (1): 114 (1982).

raber mutlaka latince isminin de verilmesi lâzımdır. Bitki numunesi alındığı zaman, bunun latince isminin, bir botanik enstitüsünde, saptanması çok zor değildir. Bitkinin isimlendirilmesinde yalnız cins isminin saptanmasının da büyük bir yararı yoktur. İsimlendirme mutlaka tür seviyesine kadar gitmelidir. Bir misal vermek gerekir ise; Kayseri'nin Erciyeş dağından toplanmış ve yöresel olarak «Boz geven» denilen bitkinin latince isminin *Astragalus* türü olduğunu yazmak bir önem taşıyamaz. Çünkü halen Anadolu'da 350 kadar *Astragalus* türünün bulunduğu bilinmektedir. «Boz geven» bunlardan hangisidir? İsimlendirme tür seviyesine kadar gider ve «Boz geven» isimli bitkinin *Astragalus microcephalus* Willd. türü olduğu saptanır ise, «Boz geven» için verilen bilgiler bir önem kazanmış olur.

V — TIBBİ BİTKİLERİN YETİŞTİRİLMESİ

$\frac{\partial \mathcal{L}}{\partial \mathbf{x}} = 0$

Tıbbi bitkilerin ekimi tarihten evvelki devirlerden beri yapılmaktadır. Mısırlıların taş devrinde bile keten ekimi yaptıklarını biliyoruz. Gene bu devre ait göl evlerinde haşhaş tohumu bulunmuştur. Bugün bazı drogların (meselâ ardıç meyvası) yabani bitkilerden elde edilmesine karşılık drogların mühim bir bölümü yetiştirilen tıbbi bitkilerden elde edilmektedir. Buna sebep tıbbi bitki yetiştirilmesinin aşağıdaki faydalarıdır (1).

1 — Küçük bir araziden çok miktarda drog elde edilebilir.

2 — Ürünün toplanması kısa bir sürede ve arzu edilen zamanda yapılabilir.

3 — Toplamadan hemen sonra kurutmaya kolaylıkla geçilebilir.

4 — Saf drog elde edilir.

5 — Gerek verim ve gerekse etkili maddesi yüksek drog veren elverişli ırkların yetiştirilmesi mümkündür.

Tıbbi bitkilerin yetiştirilmesinde genel tarım usulleri uygulanır. Ekimde başarılı olmak için toprak, sulama şekli, tohum ve işçilik elde edilmek istenen droga uygun olarak seçilmelidir.

İyi kaliteli, ucuz ve bol miktarda drog ancak tıbbi bitki yetiştirmekle elde edilebilir. Bazı Avrupa ülkelerinde tarım arazisinin azalması ve işçilik ücretinin çok yüksek olması nedeniyle tıbbi bitki yetiştirilmesi hemen hemen terkedilmiştir. Bu nedenle Avrupa ülkeleri drog ihtiyaçlarını dış ülkelerden ithalat ile karşılamaktadırlar.

Türkiye birçok kültür bitkisinin vatanı (2 - 4) ve eskidenberi ileri bir bitki yetiştirme tekniğine sahip (5) bir tarım ülkesi olmasına karşılık tıbbi bitki ziraatinde yeterli bir gelişme gösterememiştir. Anason, biber, boruçiçeği, çay, gül, haşhaş, kenevir, keten, şerbetçiotu, tütün ve yasemin gibi birkaç önemli bitki dışında, tıbbi ve endüstriyel bitki ekimi yapılmamaktadır. Drog elde edilen bitkilerin çoğu yabani türlerdir (6,7,8).

Drog ve uçucu yağ elde edilen bitkilerin yetiştirilmesi için Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri bazı teşvik tedbirleri alınmışsa

1 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 1: 14, İstanbul (1980).
2 — Kurtoğlu, F.: Türk ziraat tarihine bir bakış 15, İstanbul (1938).
3 — Kjellqvist, E. ve Sencer, E.: Orijin merkezleri Türkiye'yi içine alan tıbbi bitkiler - Uluslararası tıbbi bitkiler kollogiumu bildirileri 43, İzmir (1975).
4 — Harvey, J.H.: Turkey as a source of garden plants-Garden History 4 (3) : 21 (1976).
5 — Revnak'ı Bostan (türkçeleştiren: H. Tuncer) Ankara (1961).
6 — Baylav, N.: Memleketimizin tıbbi nebati mahsulleri (drogları) hakkında bir kaç söz - C.H.P. Konferanslar serisi, kitap 22, 31, İstanbul (1940).
7 — Baytop, T.: Türkiye'nin tıbbi ve zehirli bitkileri, İstanbul (1963).
8 — Tayşi, V.: Türkiye'de rastlanan ve yetiştirilen tıbbi, çeşni ve koku bitkileri - Uluslararası tıbbi bitkiler kollogiumu bildirileri 9, İzmir (1975).

(1) da memleketimizde tıbbi bitki kültürü istenen gelişmeyi gösterememiştir. Bitkisel drog ihracatçıları, bitki yetiştirip elde edilen drogu satma yerine, çok daha kolay ve masrafsız olan, yabani bitkilerden elde edip satma yoluna gitmektedirler. İleriyi düşünmeden yapılan söküm ve toplamalar sonucu yabani tıbbi bitkiler büyük zararlar görmüş ve yokolma tehlikesi ile karşı karşıya gelmişlerdir. Bu durumun en tipik örneği Gentiyane kökünün elde edildiği *Gentiana lutea* bitkisidir. Bu bitki ikinci dünya harbinden önce Batı Anadolu dağlarında (Uludağ, Bozdağ) oldukça bol miktarda bulunur iken bugün hemen hemen hiç rastlanmamaktadır.

Buna karşılık, son yıllarda yapılan, bazı tıbbi bitki kültür denemelerinin sonuçlarına (2-8) göre Türkiye'de birçok tıbbi bitkinin, verimli olarak, yetiştirilmesi mümkün görülmektedir.

Tıbbi bitki yetiştirilmesi ve bunlardan drog elde edilmesi yolunun memleketimizde gelişmemiş olmasının başlıca nedeni ekonomiktir. Yüksükotu veya Güzelavratotu yetiştirmeye uygun arazisi olan bir çiftçi deneyiminin bulunmadığı, satış olanaklarını bilmediği ve yüksek gelir getireceği şüpheli olan bu tıbbi bitkiler yerine kolaylıkla yetiştirip satabileceği diğer bir bitkiyi, meselâ Tütün yetiştirmeyi tercih etmektedir. 2-3 yıl içinde malısul veren tıbbi bitkilerin diğer kültür bitkileri ile rekabet etmeleri daha da zor olmaktadır.

Bu durum çiçek soğanı yetiştiriciliğinde çok bariz olarak görülmektedir. Devletçe alınan bütün önlemlere karşılık yabani bitkilerden elde edilen soğan yerine yetiştirilen bitkilerden elde edilen çiçek soğanı satışı sağlanamamıştır. Bunun nedeni tamamen ekonomiktir. Çünkü tohumdan hareket edilerek yapılan bir yetiştirme sonucu, ancak 3-5 sene içinde, satışa çıkartılabilecek büyüklükte soğan elde edilebilmektedir. Bu iş büyük emek ve yatırım istemekte ve sonuçta elde edilen soğanların maliyeti de çok yüksek olmaktadır. Bu nedenle soğan dışsatımı yapanlar az yatırım ve emek ile elde edilen yabani soğanların dışsatımını tercih etmektedirler.

Bununla beraber bazı uygun türler (mesela *Cyclamen* türleri) tohumdan 2-3 yılda yetiştirilebilir. Uygun teknik ve yatırım ile bir çok türlerin soğanlarını tohumdan yetiştirme ile elde etmek mümkündür. Yapılacak kültür denemeleri ile bölgelerde, ekonomik olarak, yetiştirilebilecek çiçek soğanı türleri saptanmalıdır. Bu memleketimiz çiftçisi için bir yan gelir kaynağı olabilecek bir alandır. Memleket florasının ve soğanlı bitkilerinin korunması da bu çiçek soğanı yetiştiriciliğine bağlıdır.

---

1 — Bütün (Dramur), R.: 1906 senesinde Osmanlı'larda bitkisel drog üretiminin teşviki - Ecz. Bült. 24 (2) : 17 (1982).

2 — Vömel, A. ve Ceylan, A.: Ege bölgesinde bazı tıbbi bitkilerin yetiştirme denemeleri - Doğa 1 : 69 (1977).

3 — Tayşi, V., Vömel, A. und Ceylan, A.: Erfahrungen mit Arzneipflanzenanbau in der Türkei-Deutsche Apotheker Zeitung 118 (11) : 399 (1978).

4 — Vömel, A. und Ceylan, A.: Ökologische Grundlagen zur Einfuhrung des Arzneiplanzenbaues in Ege Gebiet der Türkei-Ege Üniv. Zir. Fak. Derg., Vamık Tayşi özel sayısı 63 (1979).

5 — İlisulu, K.: Bazı ilâç bitkilerinin ihtiva ettiği maddeler ve üretimindeki problemler-IV. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, Bildiri özetleri 7 (1982).

6 — Özgüven, M.: Çukurova bölgesinde bazı tıbbi bitkilerin adaptasyonu üzerinde araştırmalar - IV. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, Bildiri özetleri 19 (1982).

7 — İlisulu, K.: Bazı ilâç bitkilerinin ihtiva ettiği maddeler ve üretilmelerindeki problemler - IV. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, bildiriler 71, Eskişehir (1983).

8 — Özgüven, M.: Çukurova bölgesinde bazı tıbbi bitkilerin adaptasyonu üzerinde araştırmalar - IV. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, bildiriler 119, Eskişehir (1983).

Türkiye'de drog elde etmek için tıbbi bitki yetiştirilmesine henüz yeterli düzeyde, geçilmemiş olmasına karşılık, bazı Avrupa ülkesinde droglar eskiden beri kültürü yapılan bitkilerden elde edilmektedir (1,2). Bulgaristan, Macaristan, Romanya ve Yugoslavya gibi bazı ülkeler ise tıbbi bitki yetiştirmeye yeni başlamış iseler de Avrupa drog piyasasında önemli bir yer almışlardır. Bugün Bulgaristan'da yetiştirilen tıbbi bitki miktarının 70 civarında olması (3), Türkiye'nin bu alanda ne kadar verimli olabileceğinin bir kanıtıdır.

Dikkate alınması gereken diğer bir önemli konu da eczacıların ve aktarların, ihtiyaçları olan az miktardaki drogları elde etmek için, tıbbi bitki kültürü yapmaları konusudur. Küçük bir bahçede, az bir emek ile, Alman papatyası, Boruçiçeği, Çöreotu, Hatmi, Kudretnarı, Lavanta, Menekşe, Nane, Oğulotu, Pelinotu, Reyhan, Safran, Sater, Sedefotu ve Yüksükotu gibi tıbbi bitkiler yetiştirilerek yüksek kaliteli, taze ve ucuz drog elde edilebilir.

17. yüzyıl hekimbaşılarından halepli Salih bin Nasrullah (ölümü 1669) akrabadin kitabında, bir eczacıda aradığı özellikleri bildirirken bu konuyu da şöyle anlatıyor (4,5,6).

«Eğer mümkün ise, dükkânı yakınında bostan edine ki, lâzım olan otlardan ve baklalardan bostanda ekip terkip iktiza ettikte taze ve lâtif otlarla yapıla».

Drogların serin ve rutubetsiz yerlerde saklanması gereğine ise şöyle işaret ediyor:

«Ve dükkânı geniş ve mutedil yerde ola ki, üzerine daima güneş ve lodos dokunmaya»

S. Ünver 1950 yıllarında İstanbul'da bazı aktar ve kökçülerin, drog elde etmek için, tıbbi bitki yetiştirdikleri bahçelerinin bulunduğunu kaydetmektedir (7). Halen İstanbul'da tıbbi bitki bahçesine sahip olan bir eczane veya aktar bulunmamaktadır.

1 — Perrot, E.: La culture des plantes médicinales, Paris (1947).
2 — Maghami, P.: Culture et cueillette des plantes médicinales, Paris (1979).
3 — Popov, P.: Schadinsekten der Arzneipflanzenkulturen in Bulgarien - Pharmazie 24: 344 (1969) ve 26: 424 (1971).
4 — Ünver, A.S.: XVII nci asırda hekimbaşı Salih Efendinin eczacılarda aradığı vasıflar - Tıp Tarihimiz Yıllığı 1: 19 (1966).
5 — Baylav, N.: Eczacılık tarihi 191, İstanbul (1968).
6 — Yazma Akrabadin nushaları: Süleymaniye Atıf Efendi Kütüphanesi No. 2819/4, Ali Emiri Millet Kütüphanesi, Tıp bölümü No. 28, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamid-1, No. 1035.
7 — Ünver, A.S.: Türk eczacılık tarihine bir nazar 8, İzmir (1971).

VI — DROGLARIN HAZIRLANMASI

1 — TOPLAMA

2 — KURUTMA

3 — SAKLAMA

Tıbbi bitkilerin drog olarak kullanılan kısımları (yaprak, çiçek, tohum, kök, kabuk, vs.) içlerindeki etkili bileşikler nedeniyle hastalıkları iyi etmektedirler. Bitkilerdeki etkili bileşikler, bitkilerde belirli hayat devrelerinde yapılmakta ve miktarları da belirli bir zamanda en yüksek bir düzeye erişmektedir. Yani her bir bitkide, içindeki etkili bileşiğin en yüksek düzeyde bulunduğu bir dönem vardır. Drogun etkili bileşik bakımından, mümkün olduğu kadar, zengin olması istendiği için drog etkili maddenin en yüksek olduğu dönemde elde edilmektedir. Bu da her drog için özel bir toplama zamanı bulunduğunu gösterir.

Toplanan bitkisel materiyel, nadiren taze halde kullanılır. Bitkisel materiyelin bozulmasını önlemek ve her an kullanılır bir durumda muhafaza etmek için bunların kurutulması gereklidir.

Kurutulmuş olan droglar tedavi özelliklerini genellikle bir yıl muhafaza edebilmektedirler. Bir yıldan sonra, drogdaki etkili bileşikler bozulmaya ve bunun sonucu olarak da, drogun etkisi azalmaya başlar. Bu nedenle toplama tarihi üzerinden bir yılı geçmiş olan droglar tedavi amacıyla kullanılmamalıdır.

Bir yıllık zaman içinde de drogun etkisini kaybetmemesi için drog özel şartlarda saklanmalıdır. Aşağıda etkili bitkisel drog elde etmek ve bu drogları bozulmadan saklamak için gereken genel toplama, kurutma ve muhafaza koşulları anlatılmıştır (1).

1 — Toplama :Toplama genellikle elle veya küçük aletler (tırmık gibi) kullanılarak yapılmaktadır. Bazı materiyel (Papatya, Kuşburnu gibi) in toplanması büyük oranda el emeğine ihtiyaç gösterir. El emeği pahalı olan ülkelerde bu işler için özel makinalar kullanılmaktadır. Bu makinalardan bazıları 100 işçinin yapabileceği kadar bir iş kapasitesine erişmektedir. Bununla beraber makina ile toplama ancak kültürü yapılan bitkilere uygulanabilecek bir niteliktedir (2).

Drog hazırlanmasında kullanılacak materiyel genel olarak aşağıdaki zamanlarda toplanmalıdır.

1 — Yapraklar. Bitki çiçek açmağa başladığı zaman.
2 — Çiçekler : Tamamen açılmadan evvel veyahut tomurcuk halinde.
3 — Toprak altı kısımları : Bitkinin toprak üstündeki kısımları kuruduktan sonra.
4 — Kabuklar : Bitki yapraklarını döktükten sonra.
5 — Meyve ve tohumlar : Özel kayıtlar yoksa, olgunlaştıktan sonra.

Yaprak, çiçek ve otlar hiçbir zaman yağmurlu bir günde veya üzerlerinde çiy veya

1 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 1 : 20, İstanbul (1980).
2 — Des cueilloirs pour les plantes médicinales-Industrie santé No. 86, sayfa 48 (1983).

nem varken toplanmamalıdır. Zira böyle bir günde toplanmış olan ıslak ürünü kurutmak ve iyi kaliteli bir drog elde etmek imkânsızdır. Kabuklar ise bilâkis yağmurlu günlerden sonra toplanmalıdır. Zira bu zamanlarda gövde ve dallardan soyulmaları kolaydır. Kök, yumru ve rizomlar ise yağmurlardan sonra çıkartılmalıdır. Çünki bu zamanlarda toprak yumuşak olduğundan topraktan çıkartmak kolay olmaktadır.

2 — Kurutma : Taze materyel çok kısa bir zamanda bozulur. Bunları bozulmadan saklamanın en kolay yolu kurutmaktır. Kurutma işlemi sırasında materyel ağırlığının ortalama % 75 kısmını kaybettiği için kurutma materyelin taşınması ve depolanması yönünden de yararlıdır.

Kurutma, aşağıdaki usullerden biri takip edilerek yapılır. Seçilecek yol kurutulacak materiyelin cinsine ve taşıdığı müessir maddelerin durumuna göre yapılır. Yalnız enzimlerin en tesirli olduğu ısının 35° - 50° arasında bulunduğunu düşünerek kurutma esnasında materiyelin bu ısıda çok az bir zaman kalmasına bilhassa dikkat edilmeli ve kurutma bu derecelerin üstünde veya altında yapılmalıdır.

A — Güneşte kurutma : Bitkisel malzemenin doğrudan doğruya güneşe serilerek kurutulması yöntemidir. Güneşte yapılan kurutma, malzemenin taşıdığı su miktarına bağlı olarak, birkaç saat ile birkaç hafta arasında tamamlanır. Çok ekonomik ve kolay bir yöntem olmakla beraber, yalnız iklimi uygun olan bölgelerde ve güneşe dayanabilen malzeme için kullanılabilir. Çiçekler için bu yöntem uygun değildir. Çünkü güneş çiçeklerin rengini giderir ve soluk renkli bir drog elde edilir.

Memleketimizde Centiyane kökü, Çöven kökü, Mazı, Meyan kökü, Palamut ve Salep gibi droglar güneşte kurutularak elde edilmektedir.

B — Gölgede kurutma : Malzemenin üzeri kapalı ve yanları açık çardak, sundurma veya hangarlar içinde kurutulması yöntemidir. Burada malzeme doğrudan güneş ile karşılaşmadan, açık havada, kurutulmuş olur. Malzeme demetler halinde asılır veya ince bir tabaka halinde yere veya kurutma rafları (Şekil 15) üzerine serilir. Küflenmeyi önlemek ve kurumayı çabuklaştırmak için malzeme sık sık alt üst edilir.

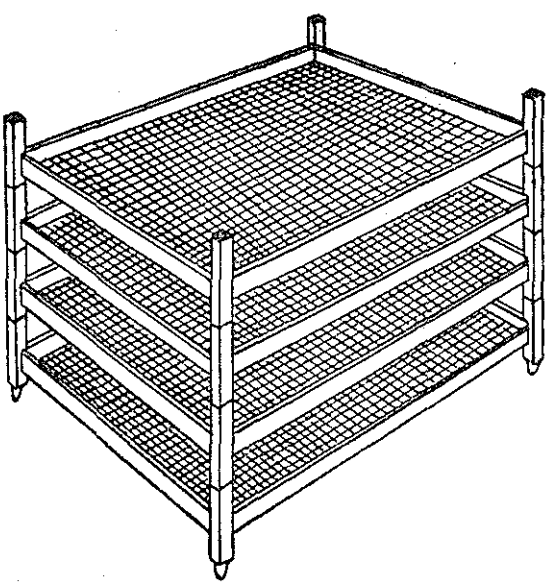

Şekil 15. Üst üste konulmuş kurutma rafları. Orta kısım sık bir tel kafesten yapılmıştır.

İklimi uygun bölgeler için ekonomik ve kolay bir yöntemdir. Yaprak ve çiçek gibi, suyunu kolaylıkla kaybeden malzeme, bu yol ile iyi bir şekilde kurutulabilir. Memleketimizde çok kullanılan bir kurutma yöntemidir.

C — Camekân içinde kurutma : Yukarıda açıklanan iki usulde de malzemenin kurutulması uzun bir zaman alır. Kurutma ısısı yeterli derecede yüksek olmadığından, enzimlerin tesiri ile malzemedeki etkili maddelerin bir kısmı parçalanır. Kurutma süresini kısaltmak ve enzimlerin etkisini azaltmak için kurutma bir camekân içinde yapılabilir. Bu iş için kışın bitkilerin muhafazası için kullanılan bir camekân (sera) çok uygundur. Malzeme camekân içine demetler halinde asılır veya kurutma raflarının üzerine ince bir tabaka halinde serilir.

Bu yöntem İstanbul (Maltepe) da denenmiş ve çok başarılı sonuçlar alınmıştır. Camekân içinde oluşan, su buharı ile doymuş, havanın dışarı atılmasını sağlayan bir aspiratörün camekânın üst kısmına takılması ile çok daha iyi sonuçlar alınmaktadır.

Bu yöntem ile bitkisel malzeme küflenmeden, rengi bozulmadan, temiz olarak ve kısa bir sürede kurutulabilir.

D — Sıcak hava ile kurutma : İklimi açık havada kurutma yapmaya uygun olmayan bölgelerde uygulanan bir usuldür. Masraflı olmasına karşılık iyi kaliteli bir drog elde edilir. Kurutulacak malzemenin miktar ve cinsine göre aşağıdaki usullerden biri seçilir.

a — Kurutma dolabı : Küçük miktarlarda malzemenin kısa bir sürede kurutulması için uygun bir yoldur. Malzeme kurutma dolabı (Şekil 16) nın rafları üzerine ince bir tabaka halinde serilir ve bunların üzerine sıcak hava yollanır. Burada materyelin dayanabileceği en yüksek ısının (50-120 derece) kullanıl-

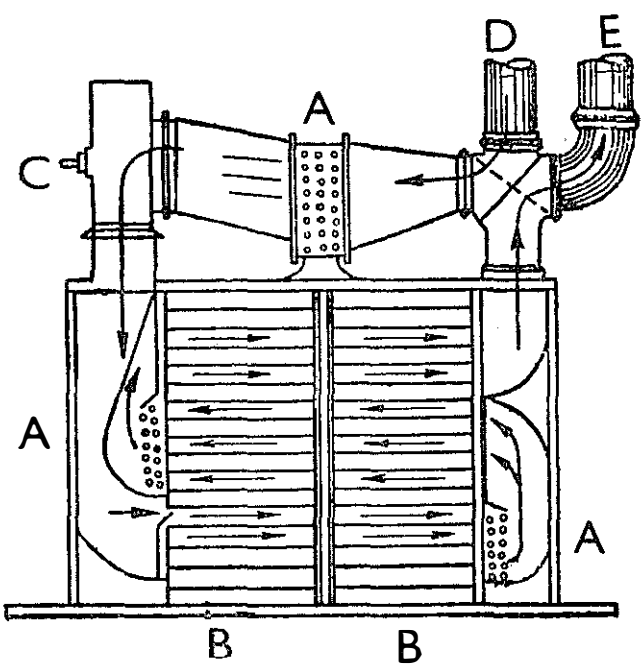

Şekil 16. Sıcak hava ile çalışan bir kurutma dolabının boyuna kesiti. A- ısıtma bölümleri, B- kurutma rafları, C- Aspiratör, D- Hava girişi, E- Hava çıkışı.

nem varken toplanmamalıdır. Zira böyle bir günde toplanmış olan ıslak ürünü kurutmak ve iyi kaliteli bir drog elde etmek imkânsızdır. Kabuklar ise bilâkis yağmurlu günlerden sonra toplanmalıdır. Zira bu zamanlarda gövde ve dallardan soyulmaları kolaydır. Kök, yumru ve rizomlar ise yağmurlardan sonra çıkartılmalıdır. Çünki bu zamanlarda toprak yumuşak olduğundan topraktan çıkartmak kolay olmaktadır.

2 — Kurutma : Taze materyel çok kısa bir zamanda bozulur. Bunları bozulmadan saklamanın en kolay yolu kurutmaktır. Kurutma işlemi sırasında materyel ağırlığının ortalama % 75 kısmını kaybettiği için kurutma materyelin taşınması ve depolanması yönünden de yararlıdır.

Kurutma, aşağıdaki usullerden biri takip edilerek yapılır. Seçilecek yol kurutulacak materiyelin cinsine ve taşıdığı müessir maddelerin durumuna göre yapılır. Yalnız enzimlerin en tesirli olduğu ısının 35° - 50° arasında bulunduğunu düşünerek kurutma esnasında materiyelin bu ısıda çok az bir zaman kalmasına bilhassa dikkat edilmeli ve kurutma bu derecelerin üstünde veya altında yapılmalıdır.

A — Güneşte kurutma : Bitkisel malzemenin doğrudan doğruya güneşe serilerek kurutulması yöntemidir. Güneşte yapılan kurutma, malzemenin taşıdığı su miktarına bağlı olarak, birkaç saat ile birkaç hafta arasında tamamlanır. Çok ekonomik ve kolay bir yöntem olmakla beraber, yalnız iklimi uygun olan bölgelerde ve güneşe dayanabilen malzeme için kullanılabilir. Çiçekler için bu yöntem uygun değildir. Çünkü güneş çiçeklerin rengini giderir ve soluk renkli bir drog elde edilir.

Memleketimizde Centiyane kökü, Çöven kökü, Mazı, Meyan kökü, Palamut ve Salep gibi droglar güneşte kurutularak elde edilmektedir.

B — Gölgede kurutma : Malzemenin üzeri kapalı ve yanları açık çardak, sundurma veya hangarlar içinde kurutulması yöntemidir. Burada malzeme doğrudan güneş ile karşılaşmadan, açık havada, kurutulmuş olur. Malzeme demetler halinde asılır veya ince bir tabaka halinde yere veya kurutma rafları (Şekil 15) üzerine serilir. Küflenmeyi önlemek ve kurumayı çabuklaştırmak için malzeme sık sık alt üst edilir.

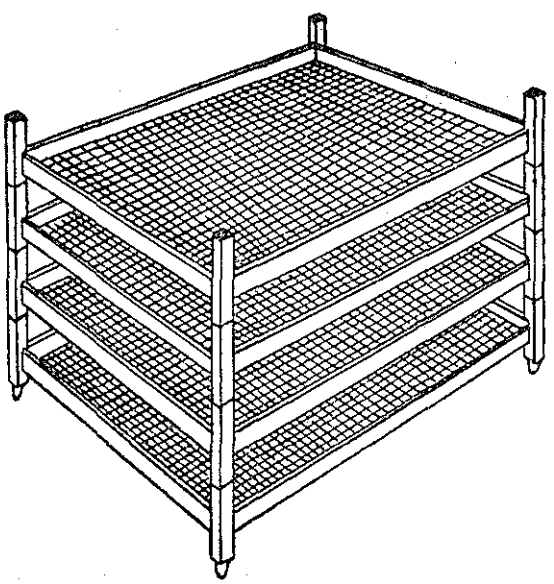

Şekil 15. Üst üste konulmuş kurutma rafları. Orta kısım sık bir tel kafesten yapılmıştır.

İklimi uygun bölgeler için ekonomik ve kolay bir yöntemdir. Yaprak ve çiçek gibi, suyunu kolaylıkla kaybeden malzeme, bu yol ile iyi bir şekilde kurutulabilir. Memleketimizde çok kullanılan bir kurutma yöntemidir.

C — Camekân içinde kurutma : Yukarıda açıklanan iki usulde de malzemenin kurutulması uzun bir zaman alır. Kurutma ısısı yeterli derecede yüksek olmadığından, enzimlerin tesiri ile malzemedeki etkili maddelerin bir kısmı parçalanır. Kurutma süresini kısaltmak ve enzimlerin etkisini azaltmak için kurutma bir camekân içinde yapılabilir. Bu iş için kışın bitkilerin muhafazası için kullanılan bir camekân (sera) çok uygundur. Malzeme camekân içine demetler halinde asılır veya kurutma raflarının üzerine ince bir tabaka halinde serilir.

Bu yöntem İstanbul (Maltepe) da denenmiş ve çok başarılı sonuçlar alınmıştır. Camekân içinde oluşan, su buharı ile doymuş, havanın dışarı atılmasını sağlayan bir aspiratörün camekânın üst kısmına takılması ile çok daha iyi sonuçlar alınmaktadır.

Bu yöntem ile bitkisel malzeme küflenmeden, rengi bozulmadan, temiz olarak ve kısa bir sürede kurutulabilir.

D — Sıcak hava ile kurutma : İklimi açık havada kurutma yapmaya uygun olmayan bölgelerde uygulanan bir usuldür. Masraflı olmasına karşılık iyi kaliteli bir drog elde edilir. Kurutulacak malzemenin miktar ve cinsine göre aşağıdaki usullerden biri seçilir.

a — Kurutma dolabı : Küçük miktarlarda malzemenin kısa bir sürede kurutulması için uygun bir yoldur. Malzeme kurutma dolabı (Şekil 16) nın rafları üzerine ince bir tabaka halinde serilir ve bunların üzerine sıcak hava yollanır. Burada materyelin dayanabileceği en yüksek ısının (50-120 derece) kullanıl-

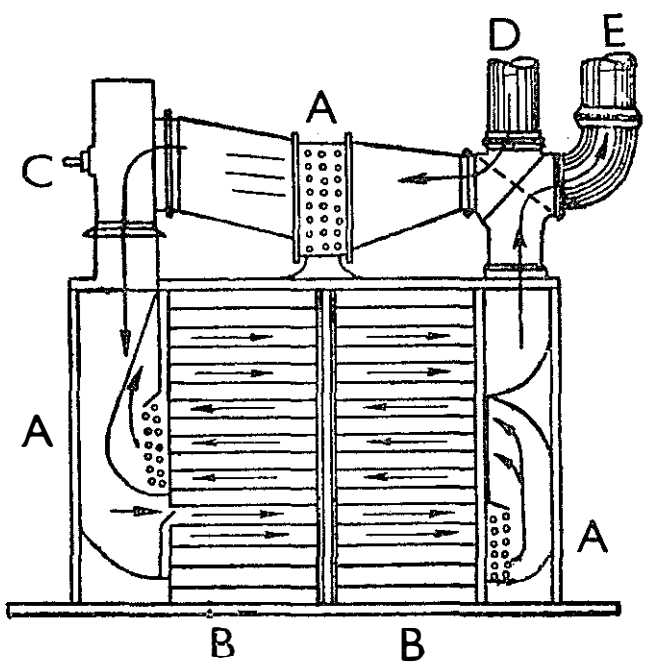

Şekil 16. Sıcak hava ile çalışan bir kurutma dolabının boyuna kesiti. A- ısıtma bölümleri, B- kurutma rafları, C- Aspiratör, D- Hava girişi, E- Hava çıkışı.

masında fayda vardır. Alçak derecelerde kurutma zamanı uzar, fermentasyon başlar ve malzemenin etkili maddesinde parçalanma ve bunun sonucunda da azalmalar olur. Kurutma dolaplarında sıcak havayı sağlayan radyatörler subuharı veya elektrik ile ısıtılmaktadır.

Bu yöntem ile kısa bir sürede iyi bir kurutma sağlanmaktadır.

b — Kurutma odası : Çok miktarda malzemenin kurutulması için kullanılan bir yoldur. Sıcak hava kurutma odasının girişine konan bir soba ile sağlanır. Subuharı ile doymuş havanın dışarı atılması için odanın yanlarında, içinde kuvvetli bir aspiratör olan, iki pencere bulunur. Malzeme kurutma odası (Şekil 17) içine yerleştirilmiş olan kurutma raflarının üzerine ince bir tabaka halinde serilir. Malzemenin arasıra alt üst edilmesi yararlıdır.

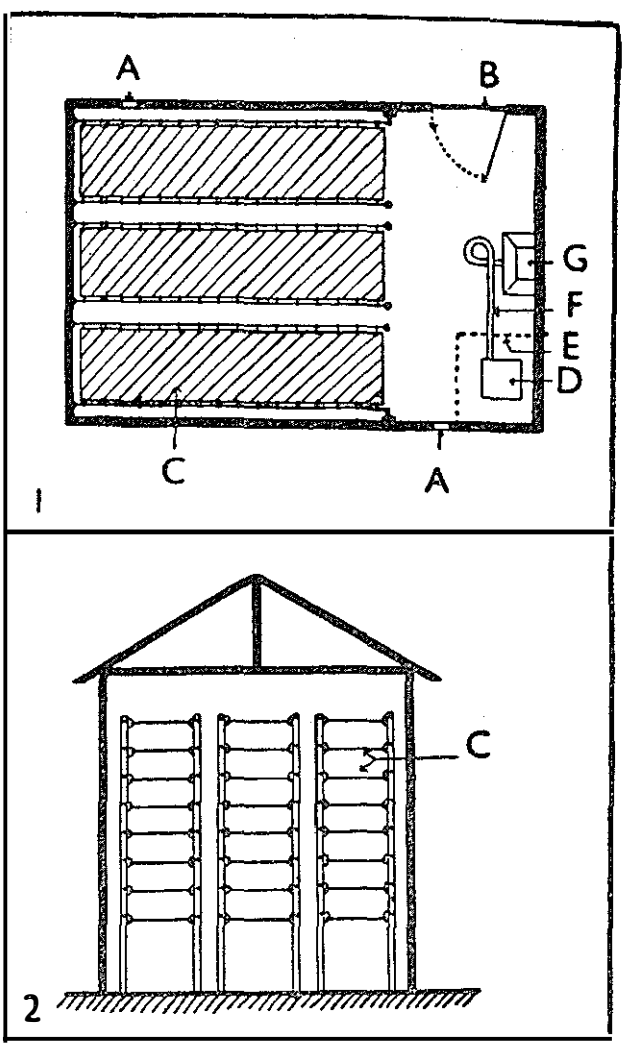

Şekil 17. Kurutma odası (en 5 m, boy 7 m, yükseklik 5 m). şeması.
1- Enine kesit, 2- Boyuna kesit, (T.C. Denston'dan).
A — Hava pencereleri, B — Giriş kapısı, C — Kurutma rafları, D — Soba, E — Tel kafes, F — Soba borusu, G — Baca.

Memleketimizde kolaylıkla uygulanabilecek bir metottur. Bilhassa ilkbahar ve sonbaharda toplanan malzemenin kurutulmasında fayda sağlar (1).

c — Kurutma tüneli : Büyük miktarlardaki materyeli kurutmak için özel olarak yapılmış kurutma tünelleri kullanılmaktadır. Kurutulacak materyel vagonlar içinde kurutma tüneline yollanır ve tünel içinde vagonların gelişinin aksi yönünde bir sıcak hava akımı sağlanır. Bu şekilde sıcak hava materyel ile iyi bir şekilde temas eder ve kurutma kısa bir zamanda yapılabilir.

Açık havada yapılan kurutmalarda hava, materiyelin taşıdığı suyun % 60 kadarını kısa bir zamanda alır. Geri kalan suyun alınması ise çok uzun bir zaman ister. Bu yüzden zamandan kazanmak istendiği vakit karışık kurutma denilen bir sistem uygulanmaktadır. Bu sistemde materiyel önce açık havada kısmen kurutulur ve sonra ısıtılmış hava (soba, ocak vs. kullanılarak) yardımıyle tamamen kurutulur.

Bugün bilhassa tercih edilen usul açık havada ve gölgede kurutmadır. Bu usul ile, uygun iklimlerde çabuk ve iyi kurutma yapılabilir. Materyeli demetler halinde asarak veya dip kısmı kanaviçe veya kafes teli ile kaplı kasalar üzerine ince tabaka halinde (iyi havalandırma için) yayarak yapılır. Memleketimizde elde edilen hemen bütün drogların kurutulması bu usul ile yapılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda bazı yaş materiyelin 100 kısmının kurutulması sonunda elde edilen kuru miktarlar gösterilmiştir.

Kurutma ameliyesinden önce materiyeli temizlemek, lâzımsa parçalamak veya kabuklarını soymak faydalıdır. Zira bu işlemleri drog kuruduktan sonra yapmak çok güçtür.

Tablo 1. Kurutma sonunda elde edilen drog miktarları (2).

Materyel	Kurutma sonunda kalan miktar (%)
Papatya çiçeği	15—33
Gül petali	10
Banotu yaprağı	14—20
Belladon yaprağı	15—25
Tatula yaprağı	30—33
Yüksükotu yaprağı	25—34
Belladon kökü	33—38
Centiyane kökü	23
Meyan kökü	30—33
Kediotu kökü	22—25
Eğrelti rizomu	30—32
Kediotu rizomu	22—25

3 — Saklama : Kurutulmuş olan materiyelin, özelliklerini kaybetmeden, muhafaza edilebilmesi için bazı koşullara uyulması gerekmektedir. Saklama sırasında drogun bozulmasına sebep olan üç etken vardır. Rutubet, sıcaklık ve ışık. Bu etkenlerin tesirini önlemek için, genel olarak drogların serin, kuru ve karanlık bir yerde saklanması gerekir. Drog kese kâğıdı, bez torba, mukavva kutu, teneke kutu veya cam kavanoz içinde saklanmalıdır. Plastik torbalar drogların muhafazası için uygun değildir. Plastik torba içine konan droglar kısa zamanda küflenmektedir.

Genellikle droglar ancak bir yıl saklanabilir. Toplanma tarihinden bir yıl sonra droglar etkilerinden mühim miktarda kaybetmeye başlarlar. Bu yüzden tedavi maksadıyla kullanılan drogların her yıl yenilenmesi gerekir.

1 — Denston, T.C.: A textbook of pharmacognosy 60, London (1945).
2 — Trease, G.E.: A text-book of pharmacognosy 79, London (1961).

VII — TIBBİ BİTKİLERİN BİLEŞİMİ

1 — GLİKOZİTLER

2 — ORGANİK ASİTLER

3 — TANENLER

4 — ALKALOİTLER

5 — SABİT YAĞLAR

5 — UÇUCU YAĞLAR

7 — REÇİNELİ BİLEŞİKLER

8 — VİTAMİNLER

9 — ANTİBİYOTİKLER

A.-L. Lavoisier (1743-1794) ve C.W. Scheele (1742-1786) gibi alimlerin organik kimya alanındaki temel buluşlarından sonra, (1) tıbbi bitkiler üzerinde yapılan deneysel araştırmalar, bitkisel droglarda bulunan bileşikler hakkındaki bilgilerimizi sağlamıştır.

Droglarda sellüloz, nişasta, pektin, protein, şeker vs. gibi tedavi yönünden etkisiz maddeler yanında, çok az miktarlarda bile, farmakolojik etkilere sahip bileşikler de (2) bulunmaktadır. Bu bileşiklere «etkili madde» (müessir madde) ismi verilmektedir. Droglara tedavi özelliğini veren bu maddeler, kimyasal yapılarına göre, aşağıdaki şekilde gruplandırılmaktadırlar (3).

1 — Glikozitler : Enzim veya seyreltik asitler etkisiyle şeker olmayan bir kısım ile bir veya daha fazla şeker molekülüne ayrılan bileşiklerdir. Tedavi etkisi şeker olmayan kısma ait bulunmaktadır. Şeker kısmı bu maddenin suda çözünürlüğünü sağlar. Bitkilerde bulunan glikozitlerden pek çoğunun tedavi yönünden bir önemi bulunmamakla beraber bazıları yüksek farmakolojik etkiye sahiptirler. Meselâ kalp kuvvetlendirici olarak kullanılan yüksükotu yaprağı glikozitleri (digitalin) gibi. İlk glikozit 1830 yılında Fransız eczacısı Leroux tarafından söğüt kabuğunda keşfedilmiş ve «salicine» ismi verilmiştir.

2 — Organik asitler : Bitkilerde karbonhidratların oksidasyonu ile meydana gelen asit reaksiyonlu organik bileşiklerdir. Bitkilerde serbest veya tuz halinde bulunurlar. Ekşi lezzetli sıvı veya katı maddelerdir. Önemli tedavi etkileri bulunmamaktadır.

3 — Tanenler : Fenol yapısında katı bileşiklerdir. Suda çözünürler. Bitkiler aleminde çok yaygındırlar. Bilhassa kabuklarda bulunurlar. Meşe mazısı ve meşe palamutu tanen bakımından çok zengin droglardır. Tedavi ve deri sanayiinde kullanılan tanen bu drog lardan elde edilir. Tanenler antiseptik ve kabız etkilere sahip bileşiklerdir.

4 — Alkaloitler : Yapılarında azot bulunan bazik karakterli bileşiklerdir. Katı ve genellikle renksiz maddelerdir. Asitler ile tuz meydana getirirler. Baz halde suda çözünmedikleri halde tuzları suda çözünür. İlk alkaloit 1803 yılında Fransız eczacılarından Derosne tarafından elde edilmiş olan «morphine»dir. Alkaloitler küçük dozlarda kuvvetli etki gösteren bileşiklerdir. Halen tedavi alanında bir çok alkaloit (morfin, kodein, kafein, atropin, kokain, vs.) kullanılmaktadır.

5 — Sabit yağlar : gliserin ile yağ asitlerinin esterleşmesi sonucu meydana gelmiş bileşiklerdir. Sıvı veya katı halde olup suda

1 — Berkem, A.R.: Lavoisier, Lavoisier'e kadar kimya tarihine bir bakış 106, İstanbul (1983).
2 — Hérail, J.: Traité de Pharmacologie et de Matière Médicale, Paris (1901).
3 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 1 : 43, İstanbul (1980).

çözünmez organik çözücülerde kolaylıkla çözünürler. Bilhassa meyva ve tohumlarda bulunurlar. Buradan sıkma veya organik çözücü ile tüketme yoluyla elde edilirler.

6 — Uçucu yağlar (esanslar) : Esas itibariyle terpenlerden yapılmış karışımlardır. Genellikle sıvı olup, kuvvetli kokulu ve uçucu maddelerdir. Su buharı ile sürüklenir. Suda çözünmez. Organik çözücülerde kolaylıkla çözünürler. Bilhassa çiçek ve meyvalarda bulunurlarsa da diğer organlarda da sık sık rastlanır. Su buharı distilasyonu, organik çözücüler ile tüketme veya sıkma yoluyla elde edilirler. Memleketimizde gül, yasemin ve nane uçucu yağları elde edilmektedir.

Eskiden uçucu yağ veya esans karşılığı olarak «ruh» kullanılırdı. Nane ruhu (Nane esansı) gibi.

7 — Reçineli bileşikler : Karmaşık kimyasal yapılı katı veya sıvı maddelerdir. Suda çözünmezler fakat organik çözücülerde kolaylıkla çözünürler. Belsemler bu gruba dahil olup tedavi maksadıyla kullanılan bileşiklerdir. Memleketimizde bu grup maddelerden terementi (Kızıl çam'dan) ve Sığla yağı (Sığla ağacından) elde edilip kullanılmaktadır.

8 — Vitaminler : Genellikle insan vücudunda yapılmayan ve fakat insanın sağlıklı yaşaması için lüzumlu olan bileşiklerdir. Bitkiler veya hayvansal organlardan tüketilerek elde edilirler. Suda çözünenler (B grubu, C, P, vitaminleri) ve yağda çözünenler (A grubu, D grubu, E,F,K vitaminleri) olmak üzere iki büyük gruba ayrılırlar. Noksanlıkları büyük sağlık problemleri meydana getirir. Vitamin noksanlığına bağlı hastalıklar memleketimizde bugün çok nadir olarak görülmektedir.

9 — Antibiyotikler : Canlılar tarafından meydana getirilen ve çok seyreltik çözeltilerde bile bazı mikroorganizmaların üremelerini durduran veya onları öldüren bileşiklerdir. İlk antibiyotik 1940 yılında İngiliz hekimi A. Fleming tarafından keşfedilmiş ve «penicillin» ismi verilmiştir. Mikroplar nedeniyle meydana gelen hastalıkların tedavisinde kullanılan bir madde grubudur. Türkiye'de tetrasiklin grubu antibiyotikler elde edilmektedir.

VIII — ETKİ VE KULLANILIŞ

1 — DROG

2 — İLÂÇ

3 — VERİLİŞ YOLLARI

4 — ETKİLİ MADDE

5 — ETKİ MEKANİZMASI

6 — ITRÂH

7 — TEŞHİS

8 — TEDAVİ DEĞERİ

Bitkisel kökenli droglar çok eski devirlerden beri hastalıklara karşı kullanılmakla beraber etkili bileşikleri ve etki mekanizmaları hakkındaki bilgilere ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren, yani yaklaşık 100 seneden beri, sahip olmaya başladık. Tıbbi bitkilerin hastalıklara karşı etkilerini ve kullanma imkânları hakkında bir fikir verebilmek için, konumuz ile yakından ilgili, bazı farmakolojik bilgiler aşağıya toplanmıştır.

1 — **Drog** (Drogue) : Kökeni farsça olduğu sanılan bir kelimedir. Eczacılık, kimya ve boya endüstrisinde kullanılan bitkisel, hayvansal veya madensel ilkel maddelere verilen bir isimdir. Osmanlıcada «ecza» karşılığıdır.

Bilimsel yayınlarda drogların ismi latince olarak yazılır. Mesela «Ihlamur çiçeği»nin latince ismi «Flos Tiliae» dır. İlk isim drogun bitkinin hangi kısmı (yaprak, çiçek, kabuk, kök, tohum vs.) olduğunu ikinci isim ise hangi bitkiye ait bulunduğunu gösterir. Aşağıda droglar için kullanılan başlıca latince isimler birer misal ile gösterilmiştir.

Balsamum-Belsem, Balsamum Peruvianum-Peru belsemi.
Bulbus (çoğul: Bulbi)-Soğan, Bulbus Scillae-Ada soğanı.
Cera-Mum, Cera Flava-Sarı Bal mumu.
Cortex (çoğul: Corticis)-Kabuk, Cortex Cinnamomi-Tarçın kabuğu.
Flos (çoğul: Flores)-Çiçek, Flos Tiliae-Ihlamur çiçeği.
Folium (çoğul: Folia)-Yaprak, Folium Althaeae-Hatmi yaprağı.
Fructus-Meyva, Fructus Lauri-Defne meyvası.
Gummi-Zamk, Gummi Tragacanthae-Kitre zamkı.
Herba (çoğul: Herbae)-Ot, Herba Artemisiae-Pelin otu.
Lignum (çoğul: Ligna)-Odun, Lignum Juniperi-Ardıç odunu.
Oleum (çoğul: Olea)-Yağ, Oleum Amygdalae -Badem yağı.
Olea Aetherea, O. Volatilia-Esanslar, uçucu yağlar, Oleum Amygdalae aethereum-Acı badem tohumu esansı.
Olea Fixa, O. Pinguia-Sabit yağlar, Oleum Amygdalae-Badem tohumu yağı.
Pix-Katran, Pix Juniperi-Ardıç katranı.
Radix (çoğul: Radicis)-Kök, Radix Liquiritiae-Meyan kökü.
Resina-Reçineli bileşikler, Resina Pini-Çam sakızı.
Rhizoma-Rizom, Rhizoma graminis-Ayrık rizomu.
Semen (çoğul: Seminis)-Tohum, Semen Lini-Keten tohumu.
Succus-Usare, Succus Citri-Limon usaresi.
Tubera-Yumru, Tubera Salep-Salep yumrusu.

2 — **İlâç** : Hastalıkları iyi etmek veya belirtilerini ortadan kaldırmak için kullanılan, hastalar tarafından alınabilir şekle getirilmiş, drog veya drog karışımlarına ilâç (deva) denilmektedir. İlâçları gıda ve zehirlerden tam olarak ayırmak mümkün değildir. Tıbbi miktarlarda ilâç etkisine sahip bir drog, bu miktar aşılınca öldürücü (zehir) olabilir.

Sınıflandırma: Droglar ve bunlardan hazırlanan ilâçların sınıflandırılması aşağıdaki üç özellik dikkate alınarak yapılmaktadır : 1 — Kimyasal yapı, 2 — Etki yeri, 3 — Kul-

lanma amacı. Bu özelliklerden biri dikkate alınarak sınıflandırma yapılır.

Pratikte elverişli olması nedeniyle, drogları kullanma amacına göre sınıflandırma en çok kullanılan sınıflandırma şeklidir. Bölüm XVI. da bitkisel drogları kullanma amaçlarına göre sıralayan bir cedvel verilmiştir.

3 — Veriliş yolları : İlâçların veriliş yolları çok değişiktir. Hastalığın cinsine ve istenilen etkiye göre değişik yollar kullanılır. Aşağıda en çok kullanılan yolların kısa bir açıklaması verilmiştir.

A — Sindirim sistemi yolu : Buna dahilen alma yolu da denilmektedir. Ağız veya rektal yolla verilir ve sindirim kanalı yoluyla kana geçer. Sindirim sistemi yolu bitkisel droglardan hazırlanan ilâçların verilmesi için en çok kullanılan yoldur.

B — İnjeksiyon yolu: Etkili bileşiğin uygun bir çözücüdeki çözeltisi deri altı, adale içi veya damar içine zerkedilir. Çok çabuk tesir gösteren bir yoldur.

C — Haricen kullanma yolu : Burada ilâç solunum, deri veya mukoza yoluyla verilir. Deri yolu mevzii deri hastalıklarının tedavisinde kullanılır. İlâç şekli olarak bilhassa merhemler tercih edilmektedir.

4 — Etkili madde : Droglar taşıdıkları etkili maddeler nedeniyle tedavi alanında kullanılmaktadırlar. Bitkisel droglarda bulunan etkili maddeler hakkında Bölüm VII. de etraflı bilgi verilmiştir. Etkili maddeler bitkilerin muhtelif organlarında (yaprak, çiçek, meyva, tohum, kök gibi) bulunmaktadırlar. İlk zamanlar drogların etkili maddeleri hakkında bilgilerimiz bulunmadığı için doğrudan doğruya drog veya bundan hazırlanan hulâsalar tedavi alanında kullanılmıştır. Drogların etkili maddelerinin öğrenilmesi ve bunların saf olarak elde edilmesinden sonra, tedavi alanında drog yerine, saf etkili maddelerden hazırlanan ilâçların kullanılmasına geçilmiştir. Bu gün de bu usulde kullanılış devam etmektedir. Bu maddelerin çabuk etki göstermeleri, yan etkilerinin az olması, miktarlarının çok iyi şekilde hesaplanabilmesi gibi özellikleri nedeniyle tercihen kullanılmaktadır. Buna karşı saf etkili maddelerin memleketimizde elde edilmemekte olması, fiyatlarının pahalı, zehirliliklerinin droglara oranla yüksek bulunması, etkilerinin kısa süreli olması gibi mahzurları da bulunmaktadır. Bu nedenlerle tedavide, hastanın durumuna göre, drog veya etkili maddeden hazırlanmış ilâç kullanılması en geçerli yol olmaktadır.

5 — Etki mekanizması : Bitkisel droglar da bulunan etkili bileşiklerin hastalıkları iyi etmekte gösterdikleri etki mekanizması çok değişik ve karmaşık olması nedeniyle henüz tam olarak bilinmemekle beraber bir fiziko-kimyasal olaylar topluluğu olduğu burada bilhassa enzim sistemlerinin rol aldığı anlaşılmıştır. Etki; drogun taşıdığı etkili maddeye, miktarına, alan şahsın fiziksel yapısına, etkili maddeye karşı olan tepkisine, ilâç şekline, verilme yoluna vs. bağlı olarak meydana gelmektedir. İstenen etkiyi elde etmek için genellikle küçük dozlardan başlamak, istenen etki elde edildiği zaman hastalık belirtileri kayboluncaya kadar devam etmek, kusma, ishal, başdönmesi gibi zehirlenme veya yan etki belirtileri görülür görülmez ilâcı kesmek pratikte kullanılması uygun bir yoldur.

Etkili bileşik kan yoluyla dağılarak doku hücreleri ile temasa geçer. Hücre ile temasa geçen etkili bileşik tesirini hücre zarı veya içindeki enzimler üzerinde gösterir. Hücre fonksiyonları enzimlerin etkisi ile yürüdüğü için, enzimler üzerindeki etkiler sonuç olarak hücre fonksiyonları üzerinde ortaya çıkar. Etkili bileşik hücre fonksiyonunu arttırır veya azaltır. Hücre fonksiyonlarını artıran bileşiklere «uyarıcı», azaltan bileşiklere ise «yatıştırıcı» denilmektedir.

Organizmada meydana gelmiş olan patolojik bir fonksiyon değişikliğini, tekrar normal duruma döndürebilme yeteneğine etkili maddenin «tedavi etkisi» denilir. Bu etki drogun belirli bir miktarı ile elde edilebilir. Bu miktara «effektif doz» veya «tedavi dozu» de-

nilir. Etkili bileşikten daha yüksek miktarlarda alındığında maddenin «toksik etki»si görülmeye başlar. Toksik etkinin görülmesini meydana getiren miktarların üzerindeki dozlar ölüm meydana getirebilir. Ölüm meydana getiren miktara ise «letal doz» denilmektedir.

Bitkisel droglarda, etkili saf bileşiklere oranla, effektif doz ile letal doz arasındaki mesafe oldukça geniştir. Bu nedenle bitkisel droglar ile zehirlenerek ölüm ihtimali saf etkili maddelere oranla çok daha azdır. Bu da halk arasında, etkili müessir madde yerine, bitkisel drogların kullanılmasının daha uygun olacağının bir nedenini ortaya koyar.

6 — İtrâh (çıkartmak) : Dahilen alınan droglardaki etkili maddeler, mide veya barsaklarda emilerek kan yolu ile hücrelere ulaşır. Bir müddet sonra bu etkili madde vücuda girdiği gibi, herhangi bir değişikliğe uğramadan, kimyasal bazı yapı değişikliklerine uğrayarak (oksidasyon, redüksiyon, hidroliz vs) veya başka maddeler ile birleşerek organizmadan dışarı çıkar. Bu çıkış en çok, böbrekler vasıtasıyla, idrar ile olur. Bazı bileşikler safra, veya solunum ile de dışarı çıkartılmaktadır. Vücuda giren bileşiklerdeki kimyasal değişiklikler birçok dokuda olmakla beraber bilhassa karaciğer dokusunda meydana gelmektedir.

7 — Teşhis : Halk ilâçları ile tedavide göz önünde tutulması gereken en önemli husus tedavi edilmek istenen hastalığın teşhisidir. İshal, kabızlık, mide bulantısı, karın ağrısı, sinirlilik gibi bazı durumlar kolaylıkla farkedilebilirse de, bunların hangi sebeplenden ileri geldiğini ancak bir hekim saptayabilir. Bu nedenle herhangi bir hastalık arazı, bitkisel bir drog ile, kısa bir sürede tedavi edilemez ise, hemen bir hekime baş vurarak, hastalığın teşhisi yoluna gidilmelidir. Bunda mutlak bir zorunluluk vardır. Teşhis yapılmadan, ilâçlar ile vakit kaybetmek, ilerde telafisi çok zor durumlar yaratabilir. Bu husus bitkiler ve halk ilâçları ile tedavide daima ve dikkatle göz önünde tutulmalıdır.

8 — Tedavi değeri : Bitkisel drogların değeri bazı hekimlerce küçümsenmekte, halk tababetinde ise fazla değerlendirilmektedir. İshal, kabızlık, soğuk algınlığı, nezle, sinirlilik, yorgunluk ve hafif hazım bozuklukları gibi hallerde bitkisel droglar ile çok iyi sonuçlar elde edilebilir. Buna karşılık **bitkisel droglar ile hazırlanan ilâçlardan mümkün olanın üstünde bir etki ümit edilmemelidir.**

Hastalığın ağırlığı belli olan her durumda mutlaka hekime başvurulmalıdır. Ancak bir hekimin, mesleki ve ilmi bilgisi sayesinde, hastalığın teşhis ve tedavisi mümkün olabilir. Bazı hallerde bitkisel ilâçlar hekimin tedavisine yardımcı da olabilirler. Bu durumlarda da mutlaka hekimin görüş ve önerileri alınmalıdır.

Tıbbi bitkiler ile tedaviden, olumlu bir sonuç alabilmek için, tedaviye en az bir hafta muntazaman devam edilmelidir. Müzmin hastalıklarda bu süre üç dört haftayı bulur. Tıbbi bitkilerin etkileri nisbeten yavaş ve fakat uzun sürelidir.

Yasalarca izin verilmemesine (1) karşılık bazı bitkisel madde veya ilâçlar yapımcıları tarafından aşırı bir şekilde değerlendirilmektedir (Şekil 18). Bu drogları kullananlar, yukarıdaki bölümde belirtilen hususları dikkate alarak, bu gibi aşırı reklamlara itibar etmemelidirler.

---

1 — İspençiyari ve Tıbbi Mustahzarlar Kanunu (No. 1262).

Madde: 13. (4.1.1943 - 4348) Müstahzarları öğme yolunda ve bunlara malik olmadıkları şifa hassaları atıf veya mevcut şifai tesirleri büyütmek suretiyle sabit veya müteharrik sinema filimleri, ışıklı veya ışıksız, ilân, radyo veya herhangi bir vasıta ile reklâm yapılması memnudur. Şu kadar ki tarif-

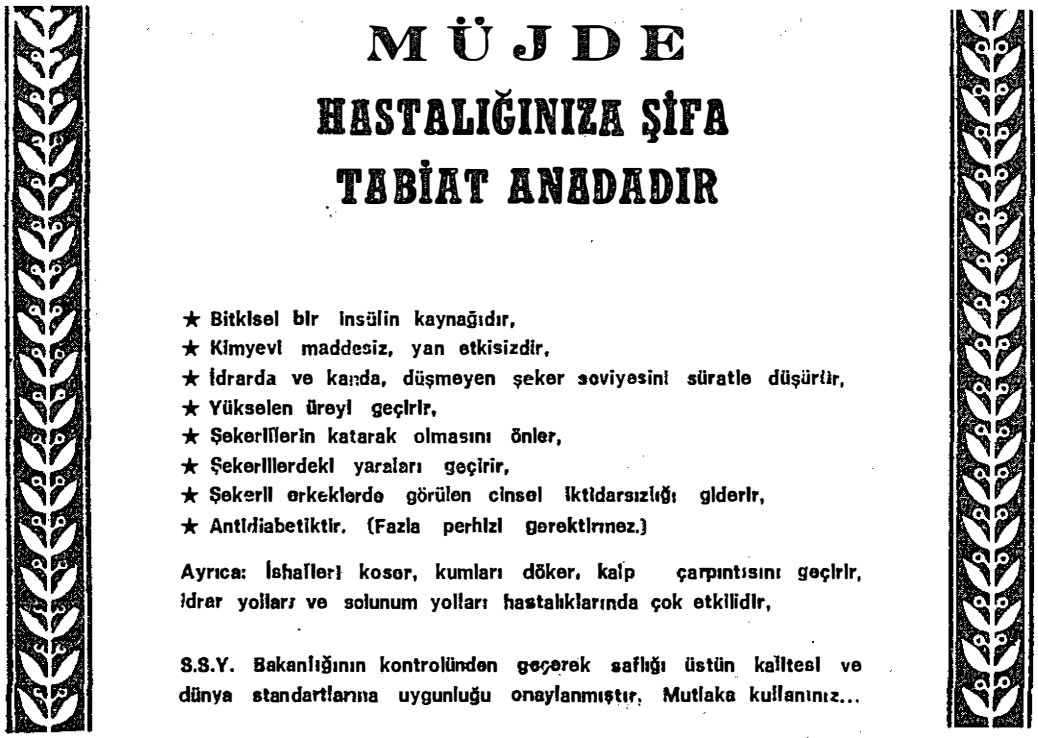

Şekil 18. Bir bitkisel maddenin aşırı değerlendirilmesi.

name ve gazetelerde «..... hastalıklarında kullanılması faydalıdır» şeklindeki ilânlara müsaade olunabilir. Ancak reçetesiz satılmasına müsaade edilmiyen müstahzarların tıbbî mecmualardan başka yerlerde reklâmları yapılamaz. Reklâm nümunelerinin önceden Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâletince tasvip edilmeleri lâzımdır.

Bir müstahzarın ilmî vasıfları hakkında hazırlanmış olan filimler Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nin münasebetiyle ve tayin edeceği yerlerde gösterilebilir.

IX — KULLANILIŞ ŞEKİLLERİ

1 — TOZ

2 — HAP

3 — İNFUSYON

4 — DEKOKSİYON

5 — MERHEM

6 — TIBBİ YAĞ

7 — KOKULU YAĞ

8 — TENTÜR

9 — HULÂSA

Bitkisel droglar ilâç olarak alınabilmek için uygun bir şekle konulmalıdır. En basit yol drogu toz ederek olduğu gibi veya bir güllaç içinde almaktır. Bununla beraber alma şeklindeki kolaylık ve alınan miktarın saptanması bakımından hap, infuzyon ve dekoksiyon şekilleri de kullanılmaktadır. Bu ilâç şekillerinden başka tentür, hulâsa, draje, tablet vs. gibi şekiller de bulunmakta ise de bu şekiller ancak bir eczacı tarafından hazırlanabileceğinden burada bahsedilmemiştir (1).

1 — Toz (Pulveres): Bitki parçalarının bir madeni havanda dövülmesi veya bir değirmende çekilmesi ile elde edilir. Parça büyüklüklerine göre kaba, orta ve ince olmak üzere üç kısma ayrılırlar. Hap veya güllaç içinde alınacak tozların ince olması tercih edilir.

Tozların alınmasında kullanılacak olan en kolay yol, ince tozun yarım bardak kadar su içine dökülmesi ve karıştırıldıktan sonra karışımın içilmesidir.

2 — Hap (Pilulae): İnce toz halindeki drogun bir yardımcı madde (sıvağ) yardımı ile hap haline getirilmesi ile elde edilir. Hapların ağırlıkları 1-2.5 gr arasında olmalıdır. Daha büyük hapların alınması güçtür. Sıvağ olarak bal, şeker şurubu, nişasta, leblebi unu, arap zamkı, meyan balı gibi tedavi etkisi bulunmayan maddeler seçilmelidir. Drog tozu uygun sıvağ maddesi ile hamur haline sokulur, bu hamur avuç arasında döndürülerek uygun uzunlukta bir çubuk yapılır, çubuk bir bıçak ile uygun büyüklükte parçalara bölünür ve her bir parça yuvarlanarak hap haline sokulur. Hapların birbirine yapışmaması için aralarına meyan kökü tozu veya talk tozu konulur.

3 — İnfusyon (İnfusa): Drogların ilâç olarak kullanılmasında en çok kullanılan bir şekildir. İnfusyonu hazırlamak için ufalanmış nebat parçaları üzerine kaynar su dökülür ve karışım kapalı bir kapta, sık sık karıştırılarak, çok hafif ateş üzerinde 5 dakika tutulur, soğuduktan sonra ince bir tülbentten süzülür. Kullanılacak drog miktarı genellikle 100 gr su için 2 gr.dır. Bu kitapta miktarlar (% 2), (% 3), (% 4) ..... (% 10) şeklinde gösterilmiştir. Bu sırası ile 100 gr su için 2,3,4, ... 10 gr drog alınacağını gösterir. Bazı droglar için (% 1-5) şeklinde gösterilmiştir. Bu 100 gr su için, duruma göre 1,2,3,4 veya 5 gr drog alınabileceğini göstermektedir.

İnfuzyonların hazırlanması için kolay olan diğer bir usul de şöyledir: Kaba toz haline getirilmiş drog üzerine kâfi miktar (örneğin %2 oranında bir infuzyon için 2 gr drog ve 100 gr su) soğuk su konur ve karışım kaynayıncaya kadar ısıtılır. Kaynamaya başlar başlamaz karışını ateşten çekilir, soğuduktan sonra hidrofil pamuk veya sık tülbentten süzülür.

İnfuzyonlar her defasında taze olarak hazırlanır. Tadlandırıcı olarak içlerine bir miktar bal veya şeker konulabilir.

4 — Dekoksiyon (Decocta): Dekoksiyon hazırlamak için ufalanmış nebat kısımları üzerine kâfi miktar soğuk su konulur ve hafif ateş üzerinde, sık sık karıştırılarak yarım saat ısıtılır ve sıcak iken ince bir tülbentten süzülür.

1 — Yarar, N.R.: Reçete nasıl yazılır, İstanbul (1948).

Dekoksiyonlarda kullanılacak drog miktarı genellikle 100 gr su için 2 gr dır. Bununla beraber kitapta her drog için kullanılacak miktar ayrıca yazılmıştır. Dekoksiyonlar da infuzyonlar gibi taze hazırlanarak kullanılmalıdır. Tadlandırmak için bal veya şeker kullanılabilir.

Tıbbi bitkilerin ilâç haline getirilmesinde en çok kullanılan yol infuzyon veya dekoksiyon yollarıdır. Bu tip preparatların hazırlanması için, yukarıda bildirilen şekilde, tartı ve ölçü olanakları bulunmayan durumlarda, aşağıda bildirilen yollar ile kolaylıkla infuzyon veya dekoksiyon hazırlanabilir.

1 — Çiçek, ince yaprak veya uçucu yağ taşıyan droglar: Kaba toz edilmiş drogdan bir çay kaşığı dolusu bir su bardağı içine konur ve üzerine kaynar su doldurulur. Üzeri kapatılır ve 5 dakika dinlenmeye bırakılır. Bu müddetin sonunda pamuktan süzülür.

2 — Kaba yaprak veya yumuşak meyvalar: Bir çay kaşığı dolusu drog, bir bardak su ile bir cezve içinde, 1-2 dakika kaynatılır. 5 dakika dinlendirilir ve sonra pamuktan süzülür.

3 — Kök, kabuk, sert meyva ve tohum drogları: Bir çay kaşığı dolusu, kaba toz edilmiş drog, bir bardak su ile bir cezve içinde 3-5 dakika kaynatılır. 5 dakika dinlenmeye bırakılır ve sonra pamuktan süzülür.

Bir çay kaşığı dolusu miktar genellikle bir defada alınacak miktardır. Bir günlük (2-3 bardak) infuzyon veya dekoksiyon hazırlamak için bir çorba kaşığı miktarında drog ve yarım litre su kullanılır. Bununla beraber her sefer için yeni bir infuzyon veya dekoksiyon hazırlamayı tercih etmelidir. Durmuş preparatlarda zamanla koku ve lezzetleri değişir.

5 — Merhem (Unguenta): Katı yağ, sıvı yağ (zeytin yağı, badem yağı), lanolin ve vazelin gibi sıvağlar ile yapılan ve dışarıdan kullanılan ilâç şekilleridir. Merhem hazırlamak için, merhem içine konulacak madde veya maddeler önce havanda iyice toz edilir. Sonra az bir miktar sıvı yağ ile ezilir ve sonra sıvağ maddesi (genellikle eşit miktarlarda lanolin ve vazelin karışımı) azar azar etkili madde üzerine ilâve edilir ve havanda iyice karıştırılır. Merhemler kapalı kaplarda ve serin yerlerde saklanır. Merhemlere «pomat» ismi de verilmektedir.

6 — Tıbbi yağ (Olea Medicata): Genellikle haricen kullanılan bir ilâç şeklidir. 10 kısım kuru drogun 100 kısım zeytin yağı veya haşhaş yağı içinde bir müddet (iki hafta kadar) güneşte tutulması ve sonra bezden süzülmesi ile elde edilir.

Kantaron yağı, Sedefotu yağı, Papatya yağı, Kudretnarı yağı gibi yağlar bu yol ile elde edilir.

7 — Kokulu yağ (Olea Aromatica): Kokulu çiçek veya bitki parçalarının 1-3 gün zeytin yağı veya susam yağı içinde tutulması ve sonra süzülmesi ile elde edilir. Genel elde ediliş yolu şöyledir:

500 gr kuru veya taze çiçek 2000 gr yağ içinde, adi ısıda, 1-3 gün bırakılır. Bu müddetin sonunda bezden süzülür. Sıvı kısım içine tekrar 500 gr çiçek konulur ve üç gün sonra bezden süzülür. Bu şekilde hazırlanan yağlar kuvvetli kokuludur.

Romalılar devrinden beri Anadolu'da elde edilmekte olup haricen kullanılır.

8 — Tentür (Tincturae): Bitkisel materyelin su, alkol veya eter gibi çözücüler ile tüketilmesi ile elde edilen sıvı preparatlardır. Tentürleri hazırlamak için genellikle aşağıdaki yöntem kullanılır.

1 kısım kurutulmuş ve toz edilmiş drog 5 kısım alkol ile, kapalı bir şişe içinde ve sık sık çalkalanarak, 10 gün tutulur ve sonra süzülür. Bekletme karanlık bir yerde ve normal sıcaklıkta yapılmalıdır. Etkisi kuvvetli olan droglar için, 1 kısım droga 10 kısım alkol hesap edilmelidir.

9 — Hulâsa (Extraota): Bitkisel materiyelin su, alkol veya eter gibi uçurulabilen çözücüler ile tüketilmesi sonucu elde edilen solüsyonun belirli bir orana kadar uçurulması ile elde edilen preparatlardır. Bunlar genellikle bal kıvamında veya toz halinde preparatlardır.

Toz, infuzyon, dekoksiyon, hap ve merhem gibi basit preparatlar drogu kullanan tarafından hazırlanabilir ise de tentür ve hulâsa gibi preparatların hazırlanması için bir eczacıya müracaat etmek ve preparatı ona hazırlatmak çok daha yararlıdır.

X — TÜRKİYE FLORASININ OLANAKLARI

1 — KUZEY ANADOLU BÖLGESİ

2 — BATI VE GÜNEY ANADOLU BÖLGESİ

3 — ORTA VE DOĞU ANADOLU BÖLGESİ

Türkiye değişik iklim ve ortam koşullarına sahip olması ve üç floristik bölgenin birleştiği bir kesimde bulunması nedeniyle bitki türü bakımından Avrupa ülkelerinden daha zengindir. Tür sayısı yaklaşık olarak 8.500 civarında olup bitki örtüsü bakımından üç flora bölgesine ayrılabilir (1,2,3).

1 — Kuzey Anadolu bölgesi : Trakyanın Karadenize bakan bölümü (Belgrat ormanı, Istranca dağları) ile Anadolu'nun Karadeniz bölümünü kapsar. İklimi ılıman ve nemlidir. Yaprak döken ağaçların çoğunluğu meydana getirdiği ormanlar bulunur. Bu bölgede Avrupa-Sibirya florası bitkileri hakim durumdadır. Avrupa'da yetişen tıbbi bitkilerin bir çoğu bu bölgede de bulunur. Sık görülen tıbbi bitkiler şunlardır: *Dryopteris filix-mas, Juniperus nana, Helleborus orientalis, Humulus lupulus, Frangula alnus, Rhamnus cathartica, Rhododendron ponticum, Vaccinium arctostaphylos, V. myrtillus, Atropa belladonna, Digitalis ferruginea, Verbascum* türleri, *Valeriana alliariifolia, Tussilago farfara, Colchicum speciosum* vs.

2 — Batı ve Güney Anadolu bölgesi : Trakya'nın güney bölgesi ile Anadolu'nun Ege ve Akdeniz bölümlerini kapsar. Yazın sıcak ve kuru, kışın ise yağışlıdır. Bu bölgede Akdeniz florası bitkileri hakim durumdadır. Bilhassa reçine ve uçucu yağ taşıyan bitkiler görülür (4,5).

Pinus brutia, Juniperus oxycedrus, Laurus nobilis, Myrtus communis, Salvia triloba, Lavandula stoechas, L. cariensis, Origanum, Sideritis ve *Thymus* türleri, uçucu yağ bakımından önemlidir. *Liquidambar orientalis, Ceratonia siliqua, Pistacia lentiscus, Rhus coriaria, Olea europaea, Nerium oleander, Hyoscyamus aureus, Mandragora autumnalis* ve *Urginea maritima* gibi türler bu bölge için karakteristik bitkilerdir.

3 — Orta ve Doğu Anadolu bölgesi : Orta ve Doğu Anadolu bölümünü kaplar. Kara iklimi hakimdir. Yüksek yaylalar ve dağlarda Türkiye için karkateristik pek çok tıbbi bitki yetişir. İran-Turan florası bitkileri bu bölgede hakim durumdadır.

Astragalus türleri, *Hyoscyamus reticulatus, Digitalis orientalis, Peganum harmala, Gypsophila* türleri, *Ferula* türleri, *Rheum ribes, Quercus infectoria, Berberis crataegina* gibi türler bu bölge için tipik tıbbi bitkilerdir.

1 — Regel, C.: Türkiye Flora ve Vegetasyonuna genel bir bakış - Ege Üniv. Fen Fak. Monografiler serisi No. 1, İzmir (1963).
2 — Davis, P.H.: Flora of Turkey and the East Aegean İslands, 1 : 1, Edinburgh (1965).
3 — Baytop, A.: Türkiyenin yerli tıbbi bitkileri ve bunların yayılışı, Farmasötik Botanik 311, İstanbul (1977).
4 — Baytop, A.: Güney - Batı Anadolunun yerli, kültür ve tıbbi bitkilerine kısa bir bakış - Biyoloji Dergisi 26 : 17 (1976).
5 — Vardar, Y.: Aromatic plants, potential, economic importance and the characteristics of the Aegean macchia of Turkey - international meeting of applied botany, Parma 3 - 6 October 1980, tebliğler, sayfa 77.

Türkiye'de gıda, baharat veya ilâç olarak kullanılan yabani bitkilerin sayısı tam olarak bilinmemekle beraber bunun 500 civarında olduğu tahmin edilmektedir (1). Bu miktar Avrupa ülkelerinde kullanılan tıbbi bitki miktarı ile karşılaştırılır ise oldukça düşük olduğu görülür. Misal olarak Fransa da bilinen tıbbi bitki miktarı 1500 kadardır (2).

Türkiye'de yetişmekte olan bitkilerin bir çoğundan yalnız yöresel olarak faydalanılmaktadır. Bunlar önemli bir ekonomik değer taşımazlar. Ekonomik bir değer gösterecek miktarlarda elde edilip dış ülkelere satılan drogların miktarı ise 30 civarındadır.

Son yıllarda bitkisel drog dışsatımında büyük bir ilerleme olmuştur. Eskiden beri elde edilip satılan drogların miktarlarında artmalar olmuş, satışı durmuş bazı drogların tekrar dış ülkelere satış olanakları sağlanmış ve bazı yeni drogların dış satımının yapılmasına başlanmıştır.

Son yıllarda, klasik droglara ilâveten, dışsatımına başlanan drogların en önemlileri şunlardır:

Cortex Rhamni frangulae (Barut ağ.kabuğu)
Herba Asperulae odoratae (Kokulu yapışkanotu)
Herba Violae (Menekşe çiçeği)
Folium Rubi (Böğürtlen yaprağı)
Folium Rumicis (Kuzukulağı yaprağı)
Flos Helichrysi (Ölmezçiçek)
Fructus Alkekengi (Güveyfeneri meyvası)
Fructus Berberidis (Karamuk meyvası)
Fructus Crataegi monogynae (Alıç meyvası)
Fruotus Rhamni petiolaris (Cehri meyvası)
Rhizoma Calami (Eğir kökü)
Radix Gentianae (Centiyane kökü)
Radix Mandragorae (Adamotu kökü)
Radix Paeoniae (Şakayık kökü)
Radix Primulae (Çuhaçiçeği kökü)
Semen Colchici (Çiğdem tohumu)
Stipites Cerasi acidi (Vişne sapı)
Stipites Visci (Ökseotu)

Türkiye'de yetişen veya yetiştirilebilen tıbbi bitki türlerinin yüksek miktarda olmasına ve bunlardan yararlanılmasını öneren yayınların (3-9) bulunmasına karşılık, Türkiye'nin elde edip satışa çıkardığı drog miktarı ve adedi çok düşüktür. Bu durumun başlıca nedeni drogların genellikle yabani bitkilerden elde edilmesi ve drog elde etmek için tıbbi bitki yetiştirilmesine gidilmemesidir. Bu yüzden de ihtiyaçlar istenilen oranda karşılanamamaktadır.

Drog piyasasının istediği kalite ve miktarda drog ancak tıbbi bitki yetiştirmekle mümkündür. Memleketimizin gerek iklimi ve gerekse toprakları bir çok tıbbi bitkinin yetiştirilmesi için uygun bulunmaktadır. Ayrıca

1 — Baytop, T.: Türkiye'nin tıbbi ve zehirli bitkileri, İstanbul (1963).
2 — Fournier, P.: Le livre des plantes médicinales et vénéneuses de France, 3 cilt, Paris (1947 - 1948).
3 — İsmail Hakkı (Yeşilyurt) : Memleketimizin mahsulâtı nebatiyesine bir nazar - Farmakoloğ 1 : 99, 136 ve 201 (1931).
4 — Baylav, N.: Memleketimizin tıbbi nebati mahsulleri (drogları) hakkında birkaç söz - C.H.P. konferanslar serisi 21 : 31 (1940).
5 — Çelebioğlu, S.: Memleketimizin nebati drog kaynakları, İstanbul (1955).
6 — Regel, C.: Probleme pflanzlicher Rohstoffe in der Türkei - Zeitschrift für Pflanzenzüchtung 40 (4) : 346 (1958).
7 — Baytop, T.: Türkiyenin tıbbi nebatları - Ege Üniv. Konferanslar 2 : 77 (1961).
8 — Zeybek, N. ve ark.: Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına katkısı olabilecek bazı bitkisel ham madde kaynakları-TÜBİTAK Bilim kongresi tebligleri, İzmir (1975)
9 — Baylav, N:: Kimya sanayiinde tıbbi ve farmasötik bitkilerin rolu - Kimya ve Sanayi 27 (125 - 128) : 44 (1981).

Anadolu bir çok tıbbi bitkinin vatanıdır (1,2).

Bütün bu elverişli olanaklara karşın Türkiye'nin drog dışsatımı ile elde ettiği gelir çok düşüktür. Bu geliri arttırmanın başlıca çareleri şunlardır (3, 4).

1 — Dışsatımı yapılan drogların mühim bir kısmı yabani bitkilerden gelmekte ve bu nedenle de yeter miktarda ve iyi kaliteli drog elde edilememektedir. Bol miktarda, iyi kaliteli ve devamlı drog elde etmek için mutlaka tıbbi bitki kültürüne gidilmelidir.

2 — Droglar ham drog halinde satıldığı için fiyatlar çok düşüktür. Ham drog yerine bitkisel mahsul (uçucu yağ, ekstreler, alkaloitler gibi) elde etme olanakları aranmalıdır. Halen bu yöntem Haşhaş, Meyan kökü, Palamut, Gül çiçeği, Yasemin çiçeği gibi birkaç drog için uygulanabilmektedir.

1 — Tayşi, V.: Türkiye'de rastlanan ve yetiştirilen tıbbi, çeşni ve koku bitkileri-Uluslararası tıbbi bitkiler kollogiumu, bildiriler 9, İzmir (1975).

2 — Kjellqvist, E. and Sencer, H.A.: Medical plants with centre of origin extending into Turkey - Uluslararası tıbbi bitkiler kollogiumu, bildiriler 37, İzmir (1975).

3 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 1 : 38, İstanbul (1980).

4 — Mahran, G.H.: Industrialisation and production of drugs from medicinal plants in developing countries - Hamdard 25 (1-4) : 105 (1982).

XI — TÜRK TABABETİNDE BİTKİSEL DROGLARIN YERİ

Osmanlı tababeti ve eczacılığı, İslâm tababet ve eczacılığının bir devamıdır. XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da kurulan Selçuklu hastanelerinde eczane ve eczacılar bulunuyordu (1). Ayrıca özel eczaneler de vardır. Bunlar yerli droglar yanında dış ülkelerden gelen drogları da bulunduruyorlardı (1,3).

Kullanılan ilâçların mühim bir bölümü bitkisel droglardan hazırlanmakta idi. Bunların yanında az miktarda hayvansal ve madensel droglar da kullanılmakta idi. Hekim ve eczacılar usta - çırak ilişkisi altında yetiştiriliyordu.

XVII. yüzyıl hekim başlarından Salih bin Nasrullah Akrabadin'inde eczacıyı şöyle tarif ediyor (4) :

«İspeçiyar diye dükkânında otlar, eczalar mevcut olup, tabibin ısmarladığı üzere, şerbetler, macunlar yapan kimseye derler.»

Bu tarifte de görüldüğü gibi ilâçların yapımında otlar (yani tıbbi bitkiler) kullanılır idi.

Memleketimizde bugünkü anlamda ilk eczaneler yabancı uyruklu kişiler tarafından, büyük şehirlerde (İstanbul, İzmir gibi) 19. asrın başından itibaren açılmaya başlamış ve kısa zamanda miktarları artmıştır. 1832 yılında İstanbul'da yalnız Galata ve Beyoğlu bölgelerinde 25 eczanenin bulunması (5) bu dönemdeki eczane bolluğu hakkında bir fikir verecek değerdedir.

1839 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de eczacı sınıfının açılarak (6) diplomalı eczacı yetiştirilmesine başlanması ve burayı bitirenlerin eczane açmaları, bilhassa büyük şehirlerde eczanelerin çoğalmasına sebep olmuş ve bunun sonucu da «Eczacı» ve «Aktar» arasında uzun yıllar süren tartışmaları başlatmıştır. Sonunda aktarların ilâç satmaları yasaklanmış ise de, pratikte tamamen önlenememiştir (7).

Kimya ve ilâç endüstrisinde meydana gelen ilerlemeler tedavide bitkisel ekstre veya droglar yerine saf etkili maddelerin, şahıslar için hazırlanan özel formüllerin yerine hazır ilâçların kullanılmasına sebep olmuş ve memleketimiz de bu akımın etkisinde kalarak tedavide saf etkili madde ve hazır ilâç kullanımı büyük bir gelişme göstermiş ve bitkisel drog kullanımı hekimler tarafından hemen he-

1 — Şehsuvaroğlu, B.: Eczacılık tarihi dersleri 235, İstanbul (1970).
2 — Turan, O.: Türkiye Selçukları hakkında resmi vesikalar 54, Ankara (1958).
3 — Baytop, T.: Selçuklu ve Bizans dönemlerinde Anadoluda tedavi ve Eczacılık - Kayseri Üniv. Gevher Nesibe bilim haftası ve tıp günleri 98, Ankara (1983).
4 — Ünver, A.S.: XVII inci asırda hekimbaşı Salih efendinin eczacılarda aradığı vasıflar - Tıp Tarihimizin Yıllığı 1 : 19 (1966).
5 — Şehsuvaroğlu, B.: Aynı yayın 253
6 — Uludağ, O.Ş.: İlk eczacımız - Farmakoloğ 22 (5) : 213 (1952).
7 — Baytop, T.: Son 100 yılda Türk eczacılarının bazı sorunları-Eczacılık günü nedeniyle İstanbul Eczacılık Fakültesinde yapılan açış konuşması (14 Mayıs 1982, yayınlanmamıştır).

men tamamen terkedilmiştir (1).

Dr. A. Picipio 1861 yılında İstanbul'da yayınladığı bir yazısında özet olarak şöyle demektedir (2) :

«Kimya endüstrisinde meydana gelen ilerlemeler sonucu sayısız hazır ilâç tedavi alanına girmiştir. Bunların miktarı şaşırtıcı bir hızla artmaktadır. Ticarete çıkartılan her yeni hazır ilâç, diğerlerinde bulunmayan etkilere sahip olduğu, yan etkilerinin ise diğerlerine oranla daha düşük bulunduğunu iddia etmektedir. Bu yeni ilâçlar etkili ve fakat ekseriyetle muhafazaları güç ve fiyatları çok yüksek maddelerdir. Bu yeni ilâçların etkisi sonuçu hekimler eski tedavi hazinelerini unutmaya başlamışlardır. Halbuki bu eski ilâçlar yerli kaynaklardan elde edilen basit ve ucuz ilâçlardı. Hekimlerin sık sık yaptıkları şiddetli itirazlara rağmen, hekime gitme ve hazır ilâç alma olanağı bulunmayan veya yapılan tedavi ve aldığı ilâçlardan fayda göremeyen geniş bir halk kitlesi, halen de halk hekimliği ve ilâçlarına başvurmakta ve bir çok hallerde de bundan fayda görmektedir. Bunun başlıca nedeni halk tababeti ve ilâçların etkisinin bilhassa hastanın maneviyatı üzerinde olmasıdır».

Aradan 100 yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına karşılık yukarıdaki düşünceler ve olaylar bugün için geçerlidir ve ilerisi için de geçerli olacağı kanısındayız.

Buna karşılık bir çok Avrupa ülkesinde bitkisel droglar ve bunlardan hazırlanan ilâçlar halen de farmakolojik ve ekonomik bir değere sahip bulunmaktadır (3,4,5). Bitkisel droglara ve bunlar ile yapılan tedavi yollarına karşı olan ilgi, son yıllarda halk arasında, büyük bir oranda artış göstermiştir. Bunun bazı kanıtları olarak 1940 yıllarında çok azalmış olan bitkisel drog satan dükkânların adedinin devamlı olarak artması, tıbbi bitkiler ve bunlarla yapılan tedaviler ile ilgili yayınların çoğalması ve bunlardan bazılarının 2. ve 3. baskılarını yapmaları gösterilebilir.

Bilhassa kırsal kesimdeki dar gelirli halkın ufak tefek rahatsızlıklara karşı halk ilâçlarını tercih etmelerinin sebebi bu ilâçların, hazır ilâçlara kıyasla, çok daha ucuz olmalarıdır. Bir örnek vermek gerekir ise; müshil bir etki elde etmek için, kullanılan 10 gr sinameki yaprağı, aynı etkiye sahip olan ve sinameki yaprağının etkili maddesi (sennozit'ler) ni taşıyan, bir hazır ilâçtan 10 defa daha ucuzdur. Buna karşılık etki her ikisinde de hemen hemen aynıdır. Sinameki yaprağı kullanıldığında ayrıca kasabaya gitmek için harcanacak zaman ve yol masrafından da tasarruf edilmiş olunacaktır.

Son yıllarda memleketimizde bitkisel droglardan hazırlanan ilâçlara karşı artan ilginin sebepleri arasında yukarıdaki ekonomik nedenin de yer aldığı kanısındayız.

Dr. A. Süheyl Ünver 1983 yılında yayınlanan bir yazısında, tamamen haklı olarak, aşağıdaki sonuçlara varmaktadır :

1 — Baytop, T. ve ark.: Türkiye'de yapılan ilâçlarda bitkisel drog veya ekstrelerinin kullanılmasının faydaları. IV. Bitkisel ilâç hammaddeleri toplantısı, bildiriler 7, Eskişehir (1983).

2 — Picipio, M.A.: De quelques médicaments populaires - Gazette Médicale d'Orient 5 : 17 (1861).

3 — Atasü, E. ve Yenen, M.: Bitkisel drogların günümüzde tedavi amaciyla doğrudan kullanımı - IV. Bitkisel ilâç hammaddeleri toplantısı, bildiriler 3, Eskişehir (1983),

4 — Sezik, E. ve ark.: Bazı Avrupa ülkelerinde droglar ve ekstreleri ile hazırlanan müstahzarlar ve bunların Türkiye'dekilerle karşılaştırılması I ve II - IV. Bitkisel hammaddeleri toplantısı, bildiriler 29 ve 37, Eskişehir (1983).

5 — Bisset, N.G.: Economic aspects of medicinal and aromatic plants - IV. Bitkisel ilâç hammaddeleri toplantısı, bildiriler 53, Eskişehir (1983).

«...aktarlık bizde eski usûlde devam etmektedir. Hem buralardan bazı maddeleri eczanelerden daha ucuza temin etmek kolaylığından eski rağbetini muhafaza etmektedirler. Bu daha asırlarla bilhassa şarkta, aktarlık devam edecektir».

«Bunlar her ne kadar çoğalmıyorsa da yine bir çok şehirlerde ihtiyaca göre eski sayılarını muhafaza etmektedirler».

«Şark memleketlerinde bir az da eski hekimlik kaidelerine uygun bu ihtiyaç da eski hızında olmamakla beraber devam edecektir»(1).

Türkiye'de hazır ilâç (müstahzar) 19. asrın sonlarına doğru kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde kullanılan hazır ilâçlar genellikle Batı Avrupa (Fransa, Almanya, İsviçre ve İngiltere) firmalarına aittir. Tıbbi dergi ve kitaplarda (2,3) bulunan hazır ilâç ilânlarından 1890 yıllarında Türkiye'de kullanılan başlıca hazır ilâçların miktarının 100 civarında olduğunu tahmin ediyoruz. Ayrıca İstanbul'un bazı büyük eczanelerinin (P. Apéry, Ph. Meziki, Ad. Matcovich, A. Léfaki, C. Castoriadis eczaneleri gibi) diştozu, dişsuyu, krem, saçboyası, balıkyağı emülsiyonu, müshil hap, kabız hap, nasır ilâcı gibi bazı basit preparatları laboratuvarlarında yazırlayıp, hazır ilâç biçiminde ticarete çıkarttıklarını görüyoruz. Bununla beraber bu dönemde ilâçlar genellikle, hekim reçetesine göre, her bir hasta için özel olarak hazırlanmakta idi.

Türkiye'de bugünkü anlamda hazır ilâç yapımı, Eczacı Ethem Pertev (1871-1927) in İstanbul'da (Aksaray) 1895 (1311 H.) yılında «Pertev Müstahzarat İmalâthanesi» isimli müesseseyi kurması ile başlamıştır.

Ethem Pertev Bey tarafından yapılarak 1895 yılında piyasaya çıkartılan Pertev Şurubu (Sirop Pertev) (4) Türk Eczacıları tarafından hazırlanıp piyasaya çıkartılan ilk müstahzardır (5). Bu hazır ilâçtan sonra, Haseki hastahanesi baş eczacısı Süreyya Bey (1857-1936) 1899 yılında İksir-i Süreyya (Elixir toni-digestif ferrugineux) (6) ismini verdiği hazır ilâcı piyasaya çıkartmıştır (7).

Bu iki müstahzar gerek hekimler ve gerekse halk arasında uzun zaman şöhretini muhafaza etmiş ve Pertev Şurubunun imalatı 1975, İksir-i Süreyya'nın imalatı ise 1968 yılında durdurulmuştur. Buna karşılık Pertev Müstahzarat Laboratuvarı halen faaliyetine devam etmektedir.

Ordunun ilâç ihtiyacının bir kısmı sivil imalâthanelerden temin ediliyor ve bir kısmı da (bilhassa komprimeler) Gülhane hastahanesinde kurulmuş imalâthanede hazırlanıyordu. 1907-1914 yılları arasında Gülhane hastahanesi müdürlüğünü yapmış olan Prof. Dr. Julius Wieting Paşa (1868-1922) bu hastahaneyi askeri hekimlerin staj yapabilecekleri bir kurum haline getirmeye çalışmış (8) ve Almanya'dan getirttiği makineler ile ordu ihtiyacı için komprime (aspirin, kinin, dover gibi) imaline başlayarak (9) bugünkü «Ordu İlâç İmalâthanesi»nin nüvesini kurmuştur.

Pertev müstahzaratının kısa zamanda kazandığı büyük başarı diğer eczacıları da bu

1 — Ünver, A.S.: Memleketimizde tıbbi folklor ve halk ilâçları - Tıp Tarihi yıllığı 2 : 68 (1983).
2 — Revue Médico-Pharmaceutique, 1-24 (1888-1914).
3 — Apéry, P.: Annuaire Oriental de médicine et de pharmacie, Constantinople (1892).
4 — Sirop iodo - tannique lacto - phosphaté (Laktofosfatlı iyodotanen şurubu).
5 — Tez, İ.: İlk müstahzardan bugüne kadar Türk tıbbi müstahzaratçılığı 8, İstanbul (1953).
6 — Citrate de fer ammoniacal %1, Elixir de Garus %50 (Amonyaklı demir sitrat %1, Garus iksiri %50).
7 — Ünver, A.S.: Türk eczacılarının en yaşlı üstadı Süreyya ve tıb tarihine ait hatıraları (1857-1936) - Dirim 12 : 32 (1937).
8 — Terzioğlu, A.: Türkiye'de görev yapmış olan Alman asıllı tıp ve deneysel bilim dallarındaki profesörlerin biyografileri - Türk-Alman tıbbi ilişkileri simpozyum bildirileri 212, İstanbul (1981).
9 — Frik, F.: Türkiye'de sağlık hizmetinde Alman ilâçları - Türk-Alman tıbbi ilişkileri simpozyumu bildirileri 79, İstanbul (1981).

alanda çalışmaya yöneltmiştir. 1929 yılında Türkiye'de ilâç imal eden imalâthanelerin (bir kısmı eczane laboratuvarları olmak üzere) adedi 35 civarına yükselmiştir. Bu imalâthane ve laboratuvarlarda yapılan hazır ilâç sayısı ise 150 civarında idi (1). Bu imalâthaneler küçük tesisler olup genellikle İstanbul'da bulunuyorlardı. Bununla beraber Akhisar, İzmir, Konya ve Manisa gibi şehirlerde müstahzar yapan eczacılar da vardı.

Bu dönemde müstahzar yapan eczacıların en önemli şikâyeti yabancı hazır ilâç rekabetidir. Eczacı Mehmet Daim tarafından 3. Milli Tıp Kongresi üyelerine yazılan açık mektupta aynen şöyle denilmektedir: «Türk eczacısı milli müstahzaratı tıbbiyeyi çoğaltmak ve şeref-i milliye lâyık olan miktara iblağ edebilmek için yalnız himaye ve müzaheretinize muhtaçtır. Türk eczacısı meselâ dahilde yapılan mükemmel, muntazam ve tanınmış bir kuvvet şurubunun ayda yalnız beş yüz şişe satmasına mukabil Avrupa'dan gelen muadilinin 6000 şişe sarf etmesi gibi istatistikler karşısında ağlamaklıdır».

Bu dönemde yerli hazır ilâçlar sermaye, teknik ve bilgi yetersizlikleri nedeniyle yabancı hazır ilâçlar ile rekabet edememekte, yaşayabilmek için hekimlerin ve devletin korumasını istemektedir.

Bu dönemde yapılmakta olan yerli hazır ilâçlardaki bitkisel drog veya ekstrelerin miktarı % 40 civarındadır.

1950 yıllarında hazır ilâç imalâthaneleri ve eczanelere galenik preparat hazırlayan 8 mühim galenik preparat imalâthanesi (Türk Eczacıları, Merkez, Farma, Sarper, Ar, Galinos, Hema ve Esen laboratuvarları) bulunuyordu. Bunlar içinden Türkiye Eczacıları Laboratuvarı tesisleri ve yaptığı galenik preparatlar yönünden bilhassa dikkati çeker. Eczacı Hüsnü Arsan (1898-1949) ın gayretleri ve eczacıların ortaklığı ile 1929 yılında kurulmuş olup (2), halen çalışır durumdadır.

Aradan yaklaşık 40 yıl geçtikten sonra, yani 1967 yılında ilâç imal eden kuruluşların adedi 70 civarına, yapılan hazır ilâçların miktarı ise 2150 civarına yükselmiştir. Bu hazır ilâçlardan drog veya drog ekstresi taşıyanların miktarı ise % 8 civarına düşmüştür (3).

2. Dünya savaşının iktisadi durumda meydana getirdiği karışıklıklar yabancı kökenli hazır ilâçların Türkiye'ye gelişini sınırlamış ve yerli laboratuvarlar, savaş yıllarında, Türkiye'nin ilâç ihtiyacını başarı ile karşılamışlardır. Bu yıllarda elde edilen kazanç ile yerli laboratuvarlar müesseselerini genişletmiş ve modernleştirmişlerdir. 1950 yıllarında yerli ilâç yapımcıları altın çağlarını yaşamışlardır. Türkiye'de demokratik yönetime geçilmesi ile ise, yabancı ilâç yapımcıları Türkiye'de laboratuvarlar kurmaya ve ana firmanın hazır ilâçlarını Türkiye'de yapıp piyasaya çıkartmaya başlamışlardır. Bu durum birçok küçük yerli laboratuvarın sonu olmuştur.

Antibiyotiklerin geniş oranda tedavi alanında yer alması hazır ilâç terkiplerinde değişiklikler meydana getirmiş ve Türkiye'de «saf etkili madde» kullanılma eğilimi başlamıştır. Hazır ilâçlara yapım ruhsatı veren Sağlık Bakanlığı, bünyesindeki «Teknik Kurul»un etkisi ile, hazır ilâç imali için ruhsat isteyen firmaların teklif ettikleri formüllerde bulunan drog veya ekstreleri kabul etmeme eğilimine girmiştir. Hazır ilâç terkiplerindeki droglar veya ekstrelerinin «zayıf etkili, etkisiz, tedavi tesiri şüpheli, stabil kalmaz» gibi gerekçeler ve hattâ bazen hiç bir gerekçe göstermeden hazır ilâcın terkibinden çıkartılması istenmiştir. Müstahzar imal eden laboratuvarların dosyaları, hazır ilâçlarda bulunan drog veya galenik preparatların çıkartılmasını isteyen bakanlık yazıları ile doludur. Birkaç misal vermek gerekir ise :

1 — Nizamettin Talip ve Mehmet Daim : Türk tıbbi müstahzaratı, İstanbul (1929).

2 — Kocaer, R.: Türkiye eczacılar almanağı - 1949, 179 İstanbul (1949).

3 — Tellal, K.: Türkiye spesiyal ilâçlar derlemesi, İstanbul (1967).

1 — «Ruhsatını haiz olduğunuz (.....) adlı müstahzara ait dosya ve fiyat beyannamesi incelendi.

Formülden Cortex Rhamni frangulae ve Rhizoma Calami çıkartılmalıdır. Bu nedenle fiyat beyannamesi tetkike alınmadan ekte iade edilmiştir. Yeniden düzenlenecek formül ve prospektüslerin gönderilmesini rica ederim.»

Burada açıkça görüldüğü gibi Bakanlık formülden iki drogun çıkartılmasını istiyor, fakat nedenini izah etmek zahmetine bile katlanmıyor.

2 — «Ruhsatını haiz bulunduğunuz (..... .....) adlı müstahzarınıza ait gönderilen fiyat beyannamesi ve dosya incelenmiş olup, 1. Kombinasyon uygun değildir. Succus Liquiritiae, Cortex Rhamni frangulae ve Rhizoma Calami formülden çıkartılmalıdır. .....»

3 — «Ruhsatını talep ettiğiniz (.....) adlı müstahzara ait ilgili dilekçeniz ve müstahzar dosyası Bakanlığımızda ve ilgili Teknik kurulda tekrar incelenmiş olup «Tedavi tesiri şüphelidir. İmaline lüzum yoktur kararı verilmiştir.»
Bilgilerinizi rica ederim.

«Tedavi tesiri şüphelidir» gerekçesi ile imaline müsaade edilmeyen formülde drog olarak Fructus Myrtilli'den elde edilen antosiyan karışımı bulunuyordu. Bu maddeyi taşıyan 10 preparat halen Fransa'da tedavi alanında kullanılmaktadır (1).

4 — «Extrait fluide de Passiflora 10 gr
Alcoolat de Crataegus 20 gr
Extrait mou de Salix alba 5 gr
Sirop à 100 gr»

Yukarıdaki formüle sahip olarak ruhsatı alınan bu hazır ilâç sonraları, Bakanlığın isteği üzerine, içindeki Alcoolat de Crataegus ve Extrait mou de Salix alba çıkarılarak, sadece Extrait fluide de Passiflora ihtiva eder durumda bırakılmıştır. Bu son iki drogun hiç mi etkisi yoktur?

Hazır ilâçlarda bulunan drog ve galenik preparatları ayıklama gayreti yıllarca sürmüş ve bu uğraşın sonucu olarak Türkiye'de yapılan hazır ilâçlardaki bu tip maddeler en alt düzeye indirilmiştir. Halen Türkiye'de kullanılmakta olan yaklaşık 2500 preparat (2) üzerinde yapılan araştırma sonucu bunların yalnız 155 tanesinin bitkisel drog veya ekstresini ihtiva ettiğini, bunun da Türkiye'de kullanılan hazır ilâçların % 6 bölümünü kapsadığını saptamış bulunuyoruz.

Türkiye (2), F. Almanya (3) ve Fransa (4)'da hazır ilâçlarda bulunan bitkisel droglardan en çok kullanılan 10 tanesi karşılaştırılırsa (Tablo 2), çok dikkat çekici bir durum görülmektedir. Türkiye genellikle kendi ülkesinde yetişmeyen bitkisel drogları, Almanya ise Türkiye'de yetişen drogları kullanmaktadır.

1 — Bézanger - Beauquesne, L., ve ark.: Les plantes dans la thérapeutique moderne 487, Paris (1975).
2 — İlkay, E. ve Tsiokonas, V.: Türkiye beşeri ilâçlar kılavuzu, İstanbul (1977).
3 — Die Liste Pharmindex, Neu - Isenburg (1977).
1981 yılı Pharmindex'de de aynı droglar bulunmaktadır. Türkiye'ye ait rakamların 1977 yılına ait olması nedeniyle karşılaştırma 1977 yılının Pharmindex'i ile yapılmıştır.
4 — Vidal, L.: Dictionnaire Vidal, Paris (1961).

Tablo 2. Hazır ilâçlarda bulunan droglar.

Türkiye		F. Almanya		Fransa	
F. Belladonnae	28	Fl., Fr., F. Crataegi	88	F. Belladonnae	143
S. Colae	19	S. Hippocastani	84	Fl., Fr., F. Crataegi	89
R. Ipecacuanhae	18	R. Valerianae	74	T. Aconiti	73
Opium	11	H. Thymi	61	F. Boldo	65
F. Laurocerasi	10	H. Chelidonii	49	F. Hamamelidis	64
Fr. Capsici	8	Fl. Chamomillae	48	S. Hippocastani	63
H. Passiflorae	8	Fr. Silybi mariani	47	F. Cynarae	56
F. Hyoscyami	7	Fl. Arnicae	44	F. Hyoscyami	51
R. Senegae	7	R. Liquiritiae	43	R. Valerianae	44
S. Strychni	7	Strobuli Lupuli	43	H. Passiflorae	40

1979 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından kurulmuş olan "Müstahzar İnceleme Bilimsel Kurulu" nun hazırladığı 1.6.1981 tarihli (2. baskı) "Müstahzar ilâç almak için Bakanlık inceleme komisyonuna sunulacak dosyalarda bulunması gerekli bilgiler" isimli broşürde yazılı prensip kararları arasında maalesef yerli ilkel maddeler (bitkisel droglar veya bunların ekstreleri) in hazır ilâçlarda kullanılmasını teşvik edecek hiç bir kararı bulunmamaktadır. Buna karşılık hazır ilâç ruhsatı almak için konulan aşağıdaki iki prensip ancak yabancı ülkelerde keşfedilen ilâçlara ruhsat verilebileceği kanısını uyandırmaktadır.

1 — Klinik kullanılmasına ait literatür, ilâcın keşfedildiği ülke dışında, endüstrileşmiş en az üç ülkede daha yapılmış olmalıdır.

2 — İlâç keşfedildiği ülkede ve endüstrileşmiş ülkelerin çoğunda piyasaya çıkartılmış olmalıdır.

Bu iki prensip kararı karşısında Türkiye'deki ilkel maddelerden ve Türkiye imkânları ile yapılacak olan bir hazır ilâcın ruhsat almasına olanak bulunmadığı açıkça görülmektedir.

Bitkisel drog veya ekstrelerini taşıyan hazır ilâçların tedavi yönünden bir değeri bulunup bulunmadığı hakkında bir fikre sahip olmak için yukarıdaki prensip kararlarını alan "Bilimsel Kurul"un prensip kararlarına dayanak olarak aldığı "Endüstrileşmiş ülkeler"den biri olan Federal Almanya'daki durumu saptamayı faydalı bulduk.

Federal Almanya'da yaklaşık 6000 hazır ilâç kullanılmaktadır (2). Bu hazır ilâçlar üzerinde yaptığımız saptamalara göre, bunlardan 735 adedi bitkisel drog veya ekstresini taşımaktadır. Bu miktar Federal Almanya'da kullanılan hazır ilâçlardan % 13 lük bir bölümünde bitkisel drog veya ekstresi bulunduğunu gösterir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde ise kullanılan ilâçların üçte birinden fazlası bitkisel kökenli olup, birçok sentetik ilâcın ortaya atılmasına karşılık, bu oran yıllardır değişmemektedir (3).

Bu durum karşısında cevaplandırılması gereken soru şudur : Hazır ilâçlarında % 13 oranında bitkisel drog veya ekstresi bulunan

1 — Drogların karşısındaki rakamlar, o droğun ülkede kaç preparatın terkibine girdiğini göstermektedir.
2 — Die Liste Pharmindex, Neu-Isenburg (1977).
3 — Le Moniteur 36 (1502) : 381 (1982).

bu "Endüstrileşmiş ülke" mi doğru yoldadır, yoksa hazır ilâçlarındaki bitkisel drog veya ekstresi oranını % 6 düzeyine düşüren Türkiye mi?

Önerilerinize gelince :

1 — Son yıllarda çekilen ilâç sıkıntısının ilâç hammaddesini dış ülkelerden getirecek dövizin bulunmaması nedeni ile meydana geldiği bilinen bir gerçektir. Hazır ilâçlardan, Türkiye'de yapılan veya elde edilen drog veya ekstreleri çıkartarak bunlar yerine Türkiye'de yapılmayan saf etkili maddeleri koymak için hazır ilâç yapımcılarını zorlamamış olsa idik, ilâçlarımızın bir kısmını, memleketimizde yapılan ilkel maddeler ile karşılar ve bu sıkıntıyı nisbeten hafifletirdik. Çekilen ilâç sıkıntısında, hazır ilâçların terkiplerinden, drog veya ekstrelerini çıkartarak saf etkili maddeleri koyduranların, bir sorumlulukları olduğu kanısındayız.

2 — Türkiye'nin ilâç ilkel maddesine ödediği dövizi bir miktar azaltmak ve Türkiye'yi kendi imkânları ile kendi ilâcının, hiç olmazsa bir bölümünü, kendi ilkel maddesi ile karşılayabilmesini sağlamak için, mümkün olan her durumda, hazır ilâçlarda bitkisel drog veya ekstresinin kullanılması teşvik edilmelidir.

3 — Drog veya ekstre, saf etkili maddeden çok daha ucuz olduktan başka Türkiye'de elde edilip yapılma olanağı vardır. Bu yola gidildiği takdirde tarımsal bir ülke olan Türkiye'de bitkisel drog eldesi ve bunlardan galenik preparatlar hazırlanması büyük bir gelişme gösterecektir; Türkiye'nin ihtiyacından fazlasını, dış ülkelere satmak kolaylıkla mümkündür.

4 — Yukarıdaki önerilerin gerçekleşmesi büyük oranda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın alacağı prensip kararlarına bağlıdır. Türkiye'nin ilâç ilkel maddesi yönünden dışa bağlılığını azaltmak ve bu iş için harcanan dövizden tasarruf etmek için, mümkün olan her durumda, hazır ilâç yapımında yerli drog, ekstre veya ilkel maddenin kullanılması, ilâç yapımcılarına önerilmeli ve bu hususun gerçekleşebilmesi için Bakanlıkça özendirici kararlar alınmalıdır (1).

1 — Baytop, T. ve ark.: Türkiye'de yapılan ilâçlarda bitkisel drog veya ekstrelerinin kullanılmasının faydaları - IV. Bitkisel İlâç Hammaddeleri toplantısı, bildiriler 7, Eskişehir (1983).

XII — TÜRKİYE TIBBİ BİTKİLERİ ÜZERİNDE ARAŞTIRMALAR

1 — MORFOLOJİK VE ANATOMİK ARAŞTIRMALAR

2 — KİMYASAL »

3 — FARMAKOLOJİK »

4 — FOLKLOR ARAŞTIRMALARI

5 — TIBBİ BİTKİLER İLE İLGİLİ TOPLANTILAR

6 — BİTKİSEL DROG ARAŞTIRMA VE ÜRETİM MERKEZİ

Türkiye bitkileri ve florası üzerinde, bugünkü anlamda, ilk araştırmalar 1839 yılında İstanbul'da açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de görev almış olan hocalar ile başlamıştır. Bunlardan bazılarının, örneğin eczacı F. W. Noe (1798-1858), Anadoluda yaptıkları araştırma gezileri sonunda topladıkları bitki örnekleri, halen bir çok Avrupa müzesinde bulunduğu gibi, E. Boissier'nin Flora Orientalis isimli eserinde de kayıtlıdır.

Ayrıca bu dönem hocalarının, bitki toplamak için Anadoluda yaptıkları gezilere ait izin belgeleri de arşivlerde bulunmaktadır. Bunlardan bir örnek aşağıya alınmıştır (1).

"Muharrem 1262 (1845), Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane tabiplerinden doktor İnas Baylanocci'nin nebatat numuneleri tedariki için Anadoluya gitmesi müsaadesi".

Ne yazık ki bu dönemde toplanan bitki, hayvan ve fosil örnekleri Tıbbiye Mektebi binasının yanması ve sonra da birçok yer değiştirmesi nedeniyle günümüze kadar gelememiştir.

Türkiye'de kullanılan droglar üzerindeki bilimsel araştırmalar 19. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır. Bu konu ile bilhassa eczacılar ilgilenmişlerdir. Yerli droglar üzerinde araştırmalar yaparak bunların sonuçlarını yayınlayanların başında Giorgio **Della Sudda** (Faik Paşa) (1831-1913) (2) ve **Pierre Apéry** (1852-1918) (3) gelmektedir.

Bitkisel drogların öğretimi ile doğrudan ilgili bilim dalı olan "Farmakognozi" konusu, memleketimizde ilk defa 1909 yılında İstanbul Eczacı Mektebi ders programına alınmıştır (4, 5). Buna karşılık, öğretim elemanı ve maddi olanakların hemen sağlanamaması nedeniyle Farmakognozi öğretimine ancak 1913 yılında başlanabilmiştir.

Dr. **M. Akif Aykut** (1883-1939) : Devrek hükümet tabibi iken girdiği müsabaka imtihanını kazanarak farmakognozi ihtisası için devlet tarafından Almanyaya (Berlin) gönderilmiştir. Dr. M. A. Aykut Berlin'de farmakognozi enstitüsünden çok kadın-doğum kliniğine devam ederek bu alandaki bilgi ve görgüsünü arttırarak yurda dönmüştür. Dönüşünde, Farmakognozi dalında bilgi ve görgüsünü arttırmak amacıyla Almanyaya gönderildiği dikkate alınarak İstanbul Eczacı Okulu Farmakognozi ve Toksikoloji dersleri öğretim üyeliğine atanmış ve bu görevi vefat tarihi olan 1939 yılına kadar aralıksız sürdürmüştür. Bu dönemde farmakognozi 2., toksikoloji dersi ise 3 .sınıfta yapılmaktaydı (5).

1 — Ünver, A.S.: Tıp Tarihimizin yıllığı - 1 46, İstanbul (1966).
2 — İbrahim Alâettin (Gövsa) : Meşhur adamlar 1 : 319, İstanbul (1933).
3 — Şehsuvaroğlu, B.: Eczacılık tarihi dersleri 354, İstanbul (1970).
4 — Ergin, O.: İstanbul Tıp Mektepleri ve Cemiyetleri 34, İstanbul (1940).
5 — Zafir, M.: Eczacı okulu ders programına ilk defa Analitik kimya ve Farmakognozi derslerinin sokulması - Ecz. Bült. 3 : 131 (1961).

1933 Üniversite reformu sonunda, Eczacı Okulu Tıp Fakültesinden ayrılarak Fen Fakültesine bağlanmıştır. Darülfünun döneminde Eczacı Okulu kadrosunda görev yapan 14 öğretim üyesinden yalnız Dr. M. Akif Aykut, profesör ünvanı ile, Üniversitede ve Eczacı Okulu kadrosunda kalmıştır (1).

Prof. Dr. M. A. Aykut'un, 25 yıldan fazla bir süre, Eczacı Okulunda Farmakognozi ve Toksikoloji öğretim üyesi olarak çalışmış olmasına karşılık, Farmakognozi ile ilgili bir araştırması veya yayını yoktur. Yalnız Toksikoloji ders kitabı yayınlamıştır (2).

Prof. Dr. M. A. Aykut 1933-1939 yılları arasında İstanbul Üniv. Eczacı Okulu müdürlüğü görevini de yapmıştır (3).

1933 Üniversite reformunda Eczacı Okulu ,Farmakognozi ve Toksikoloji doçentliğine Ecz. Kim. **Nâşid Rifad Baylav** (1903-1982) atanmıştır. N. Baylav 1944 yılında bu görevinden istifa ederek İstanbul Lisesi kimya öğretmenliğine geçmiştir. N. Baylav bilhassa eczacılık tarihi ile ilgilenmiş ve bu alanda geniş bir kitap yayınlamıştır (4,5).

Prof. Dr. M. A. Aykut'un vefatı üzerine Farmakognozi derslerinin yürütülmesi görevi, Fen Fak. Farmakobotanik Enstitüsü direktörü Ord. Prof. Dr. **A. Heilbronn** 'a verilmiştir. Kendileri 1945 yılına kadar bu görevi başarı ile yürütmüşlerdir.

1945 yılında Eczacı Okulu tekrar Tıp Fakültesine bağlanmış ve öğretim programı yeniden düzenlenmiştir. Bu yıl Eczacı Okulunda "Farmakognozi Enstitüsü" ismiyle bir birim kurulmuş ve direktörlüğüne, Berlin Üniversitesinde Prof Dr. E. Gilg'in yanında toktora çalışması yapmış olan, Dr. **Hüsnü Sarım Çelebioğlu** profesör ünvanı ile tayin edilmiştir (6).

Prof. Dr. H. S. Çelebioğlu (1897-1982) : 1922 yılında İstanbul Eczacı Okulundan mezun olmuş, aynı yıl Eczacı Okulunda Farmakognozi ve Toksikoloji asistanı olarak Prof. Aykut'un yanına tayin edilmiş, 1927 yılında bir yıl için Almanya (Berlin Üniv.) gitmiş, 1931 yılında Alexander von Humboldt-Stiftung kurumundan aldığı bir burs ile tekrar Almanyaya gitmiş ve doktora tezini Berlin Üniv. de tamamlayarak 1932 yılında Dr. Phil. ünvanını almıştır (7). Kendileri doktor payesi alan ilk Türk eczacısıdır (8). 1933 Üniversite reformu ile Üniversite kadrosu dışında kalmış ve 1945 yılına kadar Ankara Gazi Eğitim Enstitüsünde bioloji öğretmeni olarak çalışmıştır. Bu dönemde öğrenciler için, bilhassa Strasburger'den yararlanarak, bir ders kitabı yayınlamıştır (9).

Prof. S. Çelebioğlu, 1945 yılında başkanlığına getirildiği Farmakognozi Enstitüsü'nü kısa bir zamanda kurarak öğretim ve araştırma yapar duruma getirmiştir. 1949 yılında ilk türkçe farmakognozi kitabını yayınlamıştır (10). Prof. S. Çelebioğlu kurucusu olduğu Farmakognozi Enstitüsünü tanıtmak için "Farmakognozi Enstitüsü Yayınları" ismi altında

1 — Baylav, N.: Eczacılık tarihi 330, İstanbul (1968).
2 — Aykut, A.: Kimyevi toksikoloji, 2. baskı, İstanbul (1937).
3 — Şehsuvaroğlu, B.: Anadolu Türklerinde eczacılık öğretimine bir bakış ve İstanbul Eczacılık Fakültesi - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 1 : 90 (1965).
4 — Baytop, T.: Eczacı hocaları, Türkiye Eczacıları Almanağı 41, İstanbul (1966).
5 — Baytop, T.: Nâşid Baylav (1903 - 1982) - Pharmacia 4 (7) : 21 (1982).
6 — Prof. Dr. Sarım Çelebioğlu ve hayatı, İstanbul (1972).
7 — Hüsnü Sarım (Çelebioğlu) : Über die Opiumgewinnung in der Türkei und die Entwicklung der Milchsaftschläuche bei Papaver somniferum, Berlin (1932).
8 — İlk farmakoloğ doktorumuz - Farmakoloğ 2 (10) : 545 (1932).
9 — Çelebioğlu, H. S.: Botanik - 1 (morfoloji). İstanbul (1944), Botanik - 3 (çiçeksiz bitkiler), İstanbul (1945).
10 — Çelebioğlu, S.: Farmakognozi, İstanbul (1949).

İLK FARMAKOGNOZİ HOCALARI

Mehmet Akif Aykut
(1883 - 1939)

Nâşid Baylav
(1903 - 1982)

Alfred Heilbronn
(1885 - 1961)

Hüsnü Sarım Çelebioğlu
(1897 - 1982)

bir seri yayın başlatmış ve bu seriden 12 yayın yapılmıştır (1).

Prof. S. Çelebioğlu 1971 yılında, yaş haddini doldurarak, emekliye ayrılmış ve 1982 yılında İstanbul'da vefat etmiştir (2, 3).

Prof. Dr. S. Çelebioğlu'nun emekliye ayrılması ile boşalan İst. Üniv. Farmakognozi kürsüsü başkanlığına Prof. Dr. **Turhan Baytop** getirilmiştir. Prof. T. Baytop bilhassa Türkiye tıbbi bitkileri ile ilgilenmiş bu alanda çalışmalar yapmış ve ders kitapları yayınlamıştır (4, 5).

1933 reformu sonunda İstanbul Üniversitesinde botanik öğretim üyesi olarak Ord. Prof. Dr. A. Heilbronn ve Ord. Prof. Dr. L. Brauner görevlendirilmiştir.

Ord. Prof. Dr. **Alfred Heilbronn** (1885-1961) : Fen Fakültesi kadrosunda tıp ve eczacı öğrencilerine genel botanik ve farmasötik botanik dersleri vermiştir (6).

Prof. A. Heilbronn'un direktörlüğüne getirildiği enstitüye "Farmakobotanik ve Genetik Enstitüsü" (İspençiyari Nebatat ve Genetik Enstitüsü) ismi verilmiştir.

Prof. A. Heilbronn bilhassa genetik ile ilgili olmakla beraber, tıbbi bitkiler ve droglarla da ilgilenmiş ve eczacı öğrencileri için bir ders kitabı hazırlayarak yayınlamıştır (7). Prof. A. Heilbronn Türkiyede yaptırdığı doktora çalışmalarının ekserisinin konusunu Türkiyenin tıbbi veya yerli bitkilerinden seçmiş ve bunları "Türkiye Tıbbi Bitkilerinin Farmakognostik Monografileri" ismi altında yayınlatmıştır (8). Bu nedenle Prof. A. Heilbronn, Türkiye tıbbi bitkileri alanında ve bugünkü anlamda, ilmi araştırmaları başlatmak şerefine sahip bir hocadır.

Prof. A. Heilbronn ayrıca Uludağ (Bursa) florasını saptamayı öngören bir araştırma planlamış, Doç. Dr. Mehpare Başarman (Heilbronn) ile, bu dağa birçok geziler yapmış ve materiyel toplamış ise de, bu floristik araştırma maalesef tamamlanamadan kalmıştır. Prof. A. Heilbronn'un Türkiye'de yaptığı geziler sırasında topladığı bitkilerin bir kısmı Flora of Turkey'de kaydedilmiştir.

Prof. A. Heilbronn İstanbul'daki Fen Fakültesi Nebatat Bahçesi'nin de kurucusudur. Bahçenin kuruluşuna 1936 yılında baş-

1 — Bu seriden yapılan yayınlar şunlardır: 1 — Çelebioğlu, S.: Farmakognozi ve yurdumuz için büyük faydası (1947), 2 — Çelebioğlu, S.: Farmakognozinin gayesi ve tetkik konuları (1947), 3— Çelebioğlu, S. ve Baytop, T.: Ortaçağ eczacılık tarihine kısa bir bakış ve ilk bitkisel droglar (1974), 4 — Çelebioğlu, S.: Farmakognozi (1949), 5 — Göksü, V.: Bazı önemli drogların tanıma yolları (1947), 6 — Çelebioğlu, S.: Naylon ve önemi (1948), 7 — Çelebioğlu, S. ve Baytop, T.: Penicillin'in kimyasal karakterleri (1948), 8 — Baytop, T.: Izgın ve Burç hakkında (1948), 9 — Baytop, T.: Terkos gölü civarında toplanan tıbbi bitkilerin listesi (1949), 10 — Çelebioğlu, S. ve Baytop, T.: Bitkisel drogların tetkiki için yeni bir reaktif (1949), 11 — Çelebioğlu, S.: Drog tozlarının analizi (1950), 12 — Baytop, A.: Drog tozlarının mikroskopik-kantitatif analizi (Likopodium metodu) (1951).

2 — Baytop, T.: Prof. Dr. Sarım Çelebioğlu - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm, 8 : 1 (1972).

3 — Baytop, T.: Prof. Dr. Sarım Çelebioğlu aramızdan ayrıldı - Havan, Eczacılık dergisi, sayı 15, sayfa 36 (1982).

4 — Baytop, T.: Türkiyenin tıbbi ve zehirli bitkileri, İstanbul (1963).

5 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı, 2 cilt, İstanbul 1 (3. baskı 1980), 2 (3. baskı 1984).

6 — Baytop, T.: Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn (1885 - 1961) Eczacılık Bült. 3 : 32 (1961).

7 — Heilbronn, A: İspençiyarı nebabat (Pharmakobotanik) İstanbul (1940).

8 — Heilbronn, A.: Pharmakognostische Monographien türkischer Arzneipflanzen-Pharmazie 8 : 94 (1953).

lanmış, dış ülkelerden bahçe uzmanları ve bitki örnekleri getirilerek kısa zamanda muntazam bir öğretim ve araştırma bahçesi kurulmuştur.

1956 yılında emekliye ayrılan Prof. A. Heilbronn aynı yıl Almanyaya dönmüştür (1).

Aynı enstitüde öğretim üyesi olan Prof. Dr. Nebahat Yakar, Prof. A. Heilbronn'un teşvikleri ile Türkiyenin bazı tanınmış bitkilerinin renkli tablolarını yapmış ve sonradan bunları üç fasikül halinde yayınlamıştır (2).

İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesinde 1964 yılında, tıbbi bitkiler üzerinde öğretim ve araştırma yapmak üzere, "Farmasötik Botanik" isimli bir kürsü kurulmuş ve başkanlığına Prof. Dr. **Asuman Baytop** getirilmiştir. A. Baytop kürsüde bilhassa Türkiye bitkilerini taşıyan bir herbaryum (internasyonal kodu ISTE) kurmuş ve 1982 yılında bu herbaryum 53.000 den fazla örnek ile Türkiyenin en zengin herbaryumu haline gelmiştir. (3). Bu kolleksiyon tıbbi ve zehirli bitki örnekleri bakımından zengin olup Anadolunun tıbbi ve zehirli bitkilerinin tayini için sağlam bir kaynaktır. A. Baytop, tıbbi bitkiler hakkında bilgi veren, bir ders kitabı ve Türkiyenin tıbbi bitkilerinin en önemlilerinin resimlerini taşıyan bir atlas yayınlamıştır (4, 5).

Türkiye tıbbi bitkileri üzerinde Türkiyede yapılan araştırmalar, konu bakımından, 4 ana bölüm altında toplanabilir (6).

1 — Morfolojik ve anatomik araştırmalar : Ord. Prof. Dr. A. Heilbronn tarafından 1940 yıllarında başlatılmış olan (7) ve Türkiye tıbbi bitkilerinin morfolojik ve anatomik özelliklerini saptamayı amaç edinen çalışmalardır. Bu yöndeki araştırma ve yayınlar halen de devam etmektedir.

2 — Kimyasal araştırmalar : Türkiyenin tıbbi ve zehirli bitkileri üzerindeki kimyasal araştırmalar 19. yüzyılın ortalarından itibaren F. Della Sudda, G. Della Sudda ve P. Apéry tarafından başlatılmıştır.

Francesco Della Sudda (Faik Paşa) (1814-1866) : İstanbul Tıbbiye Mektebinden eczacı olarak mezun olmuştur. Ordu başeczacılığı ve Merkez ecza deposu müdürlüğü gibi devlete ait görevlerde bulunmuş ve 1859 yılında "Faik Paşa" ismiyle general rütbesini almıştır (8). Faik paşa yerli droglar ile yakından ilgilenmiştir. 1851 ve 1862 yıllarında Londrada ve 1858 yılında Paris'te açılan uluslararası sergilere Osmanlı İmparatorluğunda elde edilen ve kullanılan drog ve ilâçlardan yapılmış kolleksiyonlar göndermiş ve bu nedenle madalyalar almıştır (9). 1862 Londra sergisine yolladığı kolleksiyonda 500 civarında örnek bulunuyordu (10).

George Della Sudda (Faik Paşa) (1831-1913) : F. Della Sudda'nın oğludur. İstanbulda doğmuş ve Paris Eczacı Okulundan 1855 yılında mezun olmuştur. İstanbul Tıbbiye O-

1 — Widmann, H.: Atatürk Üniversite reformu (çeviren : A. Kazancıgil ve S. Bozkurt) 82 ve 155, İstanbul (1981).
2 — Yakar, N.: Renkli Türkiye bitkileri atlası, İstanbul 1 (1964), 2 (1964), 3 (1966).
3 — Baytop, A.: Farmasötik botanik, 3. baskı, İstanbul (1977).
4 — Baytop, A.: Tıbbi bitkiler atlası, İstanbul (1978).
5 — Baytop, A.: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumundaki Türkiye bitkileri - Doğa Bilim Derg. A2 8 (1) : 147 (1984).
6 — Baytop, T.: Present status and development trends in the research on medicinal plants of Turkey - Ankara Üniv. Eczacılık Fak. Mecm. 2 : 55 (1972).
7 — Yakar, N.: Les caractères morphologiques et anatomiques de Digitalis ferruginea L. — İstanbul Üniv. Fen Fak. Mecm. seri B, 9 : 134 (1944).
8 — Gazette Médicale d'Orient 2 : 226 (1859)
9 — Gazette Médicale d'Orient 9 : 143 (1866).
10 — Salaheddin Bey : La Turquie à l'Exposition Universelle de 1867, 20, Paris (1867).

kulunda yarım yüzyıla yakın kimya hocalığı yapmıştır. 1887 yılında paşa ünvanını alan G. Della Sudda Osmanlı İmparatorluğu döneminde kullanılan droglar ve bilhassa afyonlar üzerinde çalışmıştır (1, 2). 1867 Paris uluslararası sergiye yolladığı afyon ve drog kolleksiyonu (3, 4) çok ilgi görmüş ve kendisine Légion d'Honneur nişanı verilmiştir.

Bu kolleksiyon halen Paris Eczacılık Fakültesi Farmakognozi kürsüsü Müzesi (Musée de Matière Médicale de la Faculté de Pharmacie de Paris) nde bulunmaktadır (5).

G. Della Sudda Türkiye Hilâli-ahmer Cemiyeti (Kızılay Derneği) kurucularındandır (6).

Pierre Apéry (1852-1918) : Eczacı Nicolaki Apéry'nin oğludur. 1872 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (Askeri Tıbbiye Okulu) nin eczacı bölümünden mezun olmuştur. İstanbulda Yüksekkaldırımda eczane ve analiz laboratuvarı açmıştır.

Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti (Société des Pharmaciens de l'Empire Ottoman) nin kurucularındandır. Revue Médico-Pharmaceutique isimli derginin kurucusu ve sahibidir. 1888-1918 yılları arasında bu dergiyi aralıksız yayınlamıştır. Bu dergide P. Apéry tarafından yazılmış droglar ve ilâçlar hakkında birçok makale bulunmaktadır (7, 8).

1933 Üniversite reformundan sonra İstanbul Üniversitesi Eczacı Okulunda görev almış olan Ord. Prof. Dr. Leopold Rosenthaler (1875 - 1962) (9 - 12) ve Pierre Duquenois (doğumu 1904) (13) Türkiyenin bitkilerinin kimyası ile ilgilenip araştırmalar ve yayınlar yapmışlardır. Ankara Üniversitesi Y. Ziraat Enst. öğretim üyelerinden Prof. Dr. A. Rıza Gürgen (doğumu 1902) de aynı yıllarda Türkiyenin zehirli bitkileri üzerinde yayınlar yapmıştır (14).

1945 yılından sonra, bu alandaki araştırmalar büyük bir hız kazanmış olup halen de genişleyerek sürdürülmektedir (15, 16, 17).

1 — Della Sudda, G.: Note sur les opiums employés à Constantinople pour les préparations pharmaceutiques - Gazette Médicale d'Orient 7 : 167 (1864).
2 — Della Sudda, G.: Monographie des opiums de l'Empire Ottoman envoyès à l'Exposition Universelle de Paris, Paris (1867).
3 — Salaheddin Bey : ayni yayın, sayfa 47.
4 — Della Sudda, G.: Notice sur les Scammonées de l'Empire Ottoman envoyées à l'Exposition Universelle de Paris, Paris (1867).
5 — Paris, R.: Le Musée de Matière médicale de la Faculté de Pharmacie de Paris-Rev. Hist. Pharm. 22 (224) : 299 (1975).
6 — İbrahim Alâettin (Gövse) : Meşhur adamlar 1 : 319 (1933 - 35).
7 — Apéry, P. et Bonkowski, Ch.: Falsification de Lycopode-Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople 1 : 203 (1879).
8 — Apéry, P.: Le tabac-Revue Médico-pharmaceutique 25 : 159 (1912).
9 — Baytop, T.: Ord. Prof. Dr. Leopold Rosenthaler (1875-1962) - Eczacılık Bülteni 4 : 169 (1962).
10 — Rosenthaler, L.: Notiz über Pontakonitin-Pharm. Acta Hel. 17 : 149 (1942).
11 — Rosenthaler, L.: Türkischen Drogen-Schweiz. Apoth-Ztg. 85 : 761 (1947).
12 — Rosenthaler L. ve Erali, K.: Türkiyede mevcut nebatların kimyevi muayeneleri - İst. Üniv. Fen Fak. yeni enstitülerinin temel atma merasimi dolayısıyla neşredilen travaylar 149 (1948).
13 — Baytop, T.: Eczacı Hocalar, Türkiye Eczacılar Almanağı 47, İstanbul (1966).
14 — Gürgen, A.R.: Türkiye zehirli nebatlarının en ehemmiyetlileri üzerinde araştırmalar, Ankara Y.Z. Enst. yay. no, 138 (1943)
15 — Baytop, T. et Çubukçu, B.: Recherches phytochimiques sur quelques plantes de la Turquie méridionale-Plantes Médicinales et Phytothérapie 2 : 177 (1968).
16 — Baytop, T. ve ark.: Recherches Phytochimiques sur les plantes de la Turquie, II - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 6 : 27 (1970).
17 — Baytop, T.: 1923-1973 yılları arasında İstanbul Üniversitesinde eczacılık öğretimi, araştırmaları ve yayınları - İstanbuul Üniv. Eczacılık Fak. Mecm. 9 : 1 (1973).

Önceleri yalnız bilinen maddelerin teşhis ve miktar tayini yönündeki çalışmaları içeren araştırmalar zamanla gelişmiş, fiziko-kimyasal yöntemler kullanılarak, bilim için yeni maddeler elde edip bunların yapılarının aydınlatılması aşamasına da gelinmiştir (1).

Diğer taraftan, ilâç ilkel maddelerinin sentezinde kullanılabilecek bitkisel maddelerin araştırılmasına yönelik çalışmalara da başlanmıştır (2).

İstanbul Üniversitesi Eczacılık Okul veya Fakültesinde doktora çalışmalarını yapmış olan elemanlardan bazıları halen Ankara Üniv. Eczacılık Fak., Hacettepe Üniv. Eczacılık Fak. ve Ege Üniv. Eczacılık Fakültelerinde bitki kimyası üzerinde çalışmalar yapmaktadırlar.

Son yıllarda yayınlanan kimyasal araştırmaların önemli bir bölümü tıbbi bir değeri bulunmayan bitkiler üzerinde yapılmıştır. Bu çalışmaların, bitki kimyası alanındaki bilgilerimize bazı katkıları bulunmakla beraber, tedavi yönünden hiç bir değerleri yoktur. Bu nedenle de kitabımızda bu tip araştırma ve yayınlara yer verilmemiştir.

3 — Farmakolojik araştırmalar : Türkiyenin tıbbi ve zehirli bitkileri üzerindeki ilk farmakolojik araştırmaları İstanbul Üniv. Farmakodinami ve Tedavi Kliniği direktörü olan Ord. Prof. Dr. Akil Muhtar Özden (1877-1939) tarafından başlatılmıştır (3). A. M. Özden bitkisel drog ve maddelerin etki ve kullanışlarını, en geniş bir biçimde, açıklayan bir kitabın da yazarıdır (4).

Bu alandaki çalışmalara Ankarada görev yapmış olan Alman hocaların (P. Pulevka, R. Stetter) da önemli katkıları olmuştur (5 - 8).

Halen bu sahada yapılmış olan araştırmalar maalesef çok azdır (9 - 12). Halbuki

1 — Sarıyar, G.: Alkaloids from Papaver pseudo-orientale (Fedde) Medw. İstanbul Üniv. Eczacılık Fak. Mecm. 12 : 171 (1976).
2 — Noyanalpan, N.: Anadolu'da doğal olarak yetişen ya da kültüre alınabilen bazı bitkilerin sapogenollerinin steroid ilâçların sentez başlangıcı maddesi olarak kullanılabilirliğine ilişkin çalışmalar - IV. Bitkisel ilâç hammadeleri toplantısı, bildiriler 85, Eskişehir (1983).
3 — Garan, R.: Digitalis ferruginea'ya dair famakodinamik incelemeler-Tedavi kliniği ve Lab. Derg. 9 : 160 (1939) ve 10 : 99 (1943).
4 — Özden, A.M.: Tıp müfredatı, farmakodinami ve tedavi dersleri, 5. baskı İstanbul (1943).
5 — Ökten, N.: Türkiye'de kullanılan ev ilâçları ile bunların farmakolojik tesirleri ve tedavice ehemmiyetleri - Y. Zir. Enst. Çalışmaları No. 67, Ankara (1939) (Yalnız veteriner hekimliğinde kullanılan ilâçlar alınmıştır).
6 — Pulewka, P.: Tatula (Datura stramonium) ile vukua gelmiş nadir bir halk zehirlenmesinin farmakolojik açıklanması - Türk İjien ve Tec. Biol. Derg. 8 : 123 (1948).
7 — Pulewka, P.: Andromedotoxine ihtiva eden bal ve bunun zehirliliğini tayin için biyolojik bir metot hakkında - Türk İjien ve Tec. Biol. Derg. 9 : 7 (1949).
8 — Pulewka, P.: Türk kenevirlerinin nisbi müessiriyeti üzerinde tecrübeler-Türk İjien ve Tec. Biol. Derg. 10 : 281 (1950).
9 — Akman, S.M.: Aydın ve Muğla illerinde yetişen tıbbi ve zehirli bitkilerin en öhemlilerinin farmakolojik - toksikolojik etkileriyle bunlardan hazırlanacak galenik preparatların yabancı memleket müstahzarları ile mukayeseleri - Ankara Üniv. Vet. Fak. Yay. No. 35, Ankara (1952).
10 — Güley, M: Samsun ve Trabzon bölgesi tıbbi ve zehirli bitkilerinin başlıcalarının farmakodinamik etkileri ve tedavideki önemleri - Ankara Üniv. Vet. Fak. Yay. No. 49, Ankara (1953).
11 — Kantemir, İ.: Türk tıbbi folkloru ve bazı tıbbi bitkiler - Türk İjien ve Tec. Biyol. Derg. 21 : 136 (1961).
12 — Kantemir, İ. ve Temelli, E.: Helleborus orientalis bitkisi ile mukayeseli araştırmalar - Ankara Üniv. Tıp Fak. Mecm. 16 : 25 (1963).

Türkiyenin tıbbi bitkilerinin değerlendirilebilmesi için bilhassa farmakolojik araştırmalara ihtiyaç vardır.

Son yıllarda A. Akcasu ve arkadaşları, İst. Üniv. Cerrahpaşa Tıp Fakültesinde, halk arasında kullanılan bazı drogların farmakolojik etkilerini saptamayı amaçlayan araştırmalara başlamış ve ilk sonuçları da yayınlamışlardır (1, 2).

4 — Folklor araştırmaları : Bitkisel drogların halk arasında kullanıldıkları hastalıklar, etkileri ve isimleri üzerindeki tıbbi folklor araştırmaları Cumhuriyet döneminden sonra ilgi çekmiş ve halen de artan bir şekilde devam etmektedir.

Bu çalışmalarda genellikle bitkinin mahalli ismi, kullanılış yeri, etkileri ve kullanılış şekli hakkında bilgi verilmektedir. Üzerinde bilgi verilen bitkiler yeterli şekilde tarif edilmediği ve ilmi (latince) ismi verilmediğinden bitkiyi kesinlikle tanımak olanağı ekseriya bulunmamaktadır.

Yukarıdaki sakıncayı önlemek ve verilen bilgilerin, ilmi olarak, hakiki bir değerinin olabilmesi için bitki örneğini bir Eczacılık veya Fen fakültesinde sistematik botanik ile ilgili bilim dalında tayin ettirmek, örneğin bitkiyi tayin eden kuruluşun herbaryumuna koymak ve herbaryum numarasını almak çok yararlıdır. Yayın bitkinin ilmi ismi ve örneğin bulunduğu herbaryumdaki numarası ile yapılır ise, ilmi değer taşıyan bir folklor araştırması yayınlanmış olur.

Tabiatiyle yukarıdaki isteği, bilhassa amatör araştırıcıların, yerine getirmesi, çok kolay değildir. Üzücü olan, her türlü imkâna sahip, yazarlardan bazılarının yukarıdaki ilkelere hiç uymadan yaptıkları yayınlardır (3).

Halk arasında atasözü yerine geçen bir deyim vardır (4) :

— Doktor kim demişler ? ve şu cevabı almışlar :

— Başından geçen.

Bu nedenle tıp folkloru bakımından bilhassa bir hastalığa (mesela şeker hastalığı) yakalananların bunu tedavi etmek için kullandıkları ilâçları ve aldıkları sonuçları açıklayan yazılarının (4, 5) büyük bir önemi olduğu kanısındayız.

1 — Akcasu, A. ve Kavalalı, G.: Urtica dioica L. bitkisinin antikoagulan etkisi- Turkish J. Pharmacol. Clin. Res. 1 (2) : 103 (1983).

2 — Akcasu, A. ve Kavalalı, G.: A study on pharmacological activities of a new natural choline derivative isolated from the leaves of Apium graveolens L. - 43 rd International Congress of Pharmaceutical Sciences, Montreux 5-9 September 1983, tebligler, 302 (1983).

3 — Asil, E. ve Soner, O.: Erzincan ve Elazığ yöreleri halk ilâçları üzerinde incelemeler, I. - Ankara Eczacı Odası Bült. 4 (3) : 9 (1981).

4 — Es, S.: Konya'da şeker hastalığı sağlatma ilâçları - Türk Folklor Araştırmaları 18 (359) : 8685 (1979).

5 — Hıncer, İ.: Şeker hastalığını iyileştiren halk ilâçları - Türk Folklor Araştırmaları 18 (348) : 8382 (1978).

Folklor çalışmalarına dayanan yayınlar (1 - 28) ilerki bilimsel araştırmalara ışık tutacak ve fikir verecek bir nitelikte olmalıdır.

Tıbbi folklor araştırmaları sırasında ve bilhassa tıbbi bitkileri toplayıp bunlardan, kendi özel usullerine göre, ilâç hazırlayıp

1 — Müşfika, A.: Maraş'ta halk adetleri - Halk Bilgisi Haberleri 1 : 123 (1930).
2 — Şevket, C.: Trabzon'da toplanmış halk hikayeleri - Halk Bilgisi Haberleri 1 : 77 (1930).
3 — Turhan, H.: İsparta'da halk hekimliği - Halk Bilgisi Haberleri 2 : 134 (1931).
4 — Mehmet, A.: Tıbbi ve sınai nebatlarımız - Farmakoloğ 2 : 551 (1932).
5 — Şakir, S.: Gaziantep'de halk ilâçları - Halk Bilgisi Haberleri 3 : 221 (1933).
6 — Şakir, M.: Sinop'ta sıhhate ait halk inanmaları - Halk Bilgisi Haberleri 4 : 141 (1934).
7 — Talat, M.: Kastamonu'da halk inanışları - Halk Bilgisi Haberleri 3 : 283 (1934).
8 — Orhan, H.: Anamur'da halk tedavilerine ait misaller - Türk Tıp Tar. Ark. 1 : 46 (1935).
9 — Aydıner, H.: Pireler kondu'da halk tababeti - Türk Tıp Tar. Ark. 2 : 29 (1937).
10 — Ayral, N.: İstanbul'da halk ilâçları - Halk Bilgisi Haberleri 6 : 237 (1937).
11 — Belger, M.: Un aperçu des matières animales, végétales et minérales employés comme médicament par le peuple turc - Revue Médicale Croate (Yougoslavie) 60 : 527 (1938).
12 — Bayatlı, O.: Bergama'da şifalı otlar, İstanbul (1942).
13 — Aydemir, O.: Sıradan'da hastalıkların tedavi yolları - Türk Folklor araştırmaları 8 (164) : 3016 (1963).
14 — Alp, M.: Eski İstanbul'da halk ilâçları - Türk Folklor Araştırmaları 9 (186) : 3637 (1965).
15 — Batur, M.: Halk hekimliği ve tedavi - Türk Folklor Araştırmaları 10 (208) : 4240 (1966).
16 — Küçükbezirci, S.: Konya ve dolaylarında halk ilâçları - Türk Folklor Araştırmaları 10 (213) : 4393 (1967).
17 — Şentürk, A.: Bazı hastalıkların tedavileri - Türk Folklor Araştırmaları 12 (238) : 5288 (1969).
18 — Işıkoğlu, K.: Urfa'da hastalıkların tedavi şekilleri - Türk Folklor Araştırmaları 13 (259) : 5869 (1971).
19 — Şentürk, A.: Malatya'da ot, çiçek ve meyvalarda yapılan ilâçlar - Türk Folklor Araştırmaları 13 (270) : 6196 (1972).
20 — Demirhan, A.: İlâç yapımı ve kullanımı üzerine bir araştırma - Türk Folklor Araştırmaları 14 (283) : 6564 (1973).
21 — Kızıldağlı, E.: Hatay'da halk ilaçları ve inançları - Türk Folklor Araştırmaları 14 (275) : 6330 (1972).
22 — Aytar, S.: Akbaba köyünde halk tedavi usulleri - Türk Folklor Araştırmaları 15 (297) : 6952 (1974).
23 — Taner, N.: Ağrı bölgesinde halk ilâçları ve şifalı otlar - Türk Foklor Araştırmaları 15 (301) : 7069 (1974).
24 — Cereboğlu, E.: Hatay'da halk hekimliğine ait notlar - Türk Folklor Araştırmaları 18 (344) : 8255 (1978).
25 — Hınçer, İ.: Şeker hastalığını iyileştiren halk ilâçları - Türk Folklor Araştırmaları 18 (348) : 8382 (1978).
26 — Demirhan, A.: Urfa folklorik tıbbından örnekler - Türk Folklor Araştırmaları 18 (353) : 8509 (1978).
27 — Es, S.: Konya'da şeker hastalığı sağlatma ilâçları - Türk Folklor Araştırmaları 18 (359) : 8685 (1979).
28 — Demirhan, A.: Ağız ve diş hastalıklarının tedavi yolları - Türk Folklor Araştırmaları 19 (362) : 8775 (1979).

hayır için veya bir menfaat karşılığı halka verenlerin kullandıkları bitkileri veya ilâç hazırlama yöntemlerini öğrenirken çok dikkatli davranılmalıdır. Eğer bitkiyi toplayan veya ilâcı yapan verdiği bilgilerden sizin bir menfaat kazanacağınız veya ruhsatsız ilâç yaptığı için cezalandırılacağı kanısına kapılır ise size doğru bilgi vermekten kaçınır.

Bu konuya hazırladığı ilâç hakkında bilgi almak için İstanbul Eczacılık Fakültesinin ilgili dallarına başvuranlar ile yapılan konuşmalar sırasında da sık sık rastlanmaktadır. İlâcı veya bitkiyi getiren şahıs bunların zehirli olup olmadıkları veya bir hastalığa (meselâ kansere karşı etkili olup olmadığı hakkında bir rapor ister. Fakat, kazancının tehlikeye düşmesini önlemek için, genellikle ilâcın terkibi veya bitkinin bulunduğu yer hakkında bilgi vermez.

Dr. A. S. Ünver bu konuyu aşağıdaki biçimde açıkamaktadır (1) :

"Onlardan malumat ve numuneler toplamalı ve tesirlerini de sorup kaydetmelidir. Başka türlü bunlar öğrenilemez, elde edilemez. Fakat onlarla konuşurken kendinizi emniyetli göstermelisiniz. Güya bir cezaya çarptırılacaklarmış gibi hissederlerse korktuklarından tam bilgi vermezler. Bu noktayı göz önünde bulundurmalı,,.

Tıbbi folklor ile ilgili bilgilerimizin bazıları çok eskidir. Meselâ Adamotu kökünün topraktan bir köpek yardımı ile çıkartılması ile ilgili bilgiler Dioskorides'in 6. asrın başında yazılmış kopyasında bulunmaktadır (2). Buna karşılık bir kısmı tamamen Anadoluya has ve yöreldir. Bunlara bir misal olarak Konya yöresinde "Mamıza yalamak" diye tanınan tedavi şekli gösterilebilir.

M. Ataman Konya yöresindeki "Mamıza yalamak" adetini şöyle anlatmaktadır (3) :

Bu yazıya konu olarak alınan «Mamıza» da o tip başvurulan tedavi ümitlerinden biri idi. Lâkin, derhal kaydetmeliyim ki, Konya şehri ve civar köyler halkı tarafından bir zamanlar bilinen ve bazılarınca rağbet olunan «Mamıza yalamak» 30—40 yıldanberi unutularak tarihe mal olmuştur.

«Mamıza» nedir, niçin ve hangi hallerde ona ihtiyaç duyulurdu, bu hususta biraz bilgi vermek isterim.

«Mamıza» bir bitki çeşididir. Konya şehrinin kuzeyinden doğusuna doğru uzanan «Bozdağ» sırtlarında ve tepelerinden bulunur. 40—50 santim kadar boy atan, gövdesi kurşun kalemi kadar kalınlaşan, boz renkli, ufak çapta yaprakları olan bu bitki, davarlar tarafından yenildiği için, onu dağın her yerinde kolayca bulmak mümkün olmaz.

«Mamıza yalamak» isteyenler, ekseriye mide, bağırsak ve emsali iç rahatsızlıklarından muztarip veya umumi zafiyete düçar olan kimselerdi. Bir aile efradı, yahut bir kaç dost birleşip at arabası ile, yanlarına aldıkları hafif yiyecekleri ve dağda kalacaklarsa gece örtünecekleri ile bir gün evelinden yola çıkarlardı. Eğer Bozdağ yakınlarındaki Göçü, Divanlar, Yağlıbayat gibi köylerden birinde bir tanıdık var ise gece orada kalınırdı. Yoksa doğruca dağa çıkılır, kamp yeri seçilerek orada sabahlanırdı. Gece nerede geçirilirse geçirilsin, güneş doğmadan dağda Mamızayı arayıp bulmak lâzımdı. Çünkü üst kısmını davarların yediği bitki kolayca bulunmazdı. Tesadüf edilenler ise taşlar arasında kaldığı için etrafını iyice açmak gerekirdi. Etrafı temizlenen bitkinin gövdesi bıçak ile daire halinde çizilince koyu bir süt çıkar, o süt, yere uzanılarak yalanırdı.

Sonra herkes bir kenara, kuytu yerlere çekilir; pantalonlar, şalvarlar çıkarılarak beklenirdi, ki, aradan kısa bir zaman geçer geçmez mide ve bağırsaklarda gurultu, nihayet «ishal» başlardı. Kâfi görüldüğü vakit ishali durdurmak için gayet ekşi çorba içilir, pek hafif şeyler yenilirdi. Herşey öğleden evel biter, sonra yola çıkılır, güle oynaya şehre gelinirdi. Bu suretle, bir takım iç rahatsızlıklarının geçeceği kanaatı beslenirdi.

1 — Ünver, A.S.: Mahallerinde tıbbi nebatları öğrenmek - Tıp Tarihimiz Yıllığı 1 : 51 (1966).

2 — Gunther, R.T.: The greek herbal of Dioscorides 662, London - New-York (1968).

3 — Ataman,M.: Mamıza yalamak üzerine - Türk Folklor Araştırmaları 15 (290) : 6742 (1973).

Anadolu halk tababeti ve ilâçları ile ilgili bilgilerin kökenleri araştırılınca bunların çok büyük bir bölümünün, Osmanlılar döneminde, Dioscorides, İbn Sina ve İbn Baytar gibi bilginlerin eserlerinden derleme suretiyle hazırlanmış olan türkçe tedavi kitaplarına dayandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle halkın kullandığı droglar, ilâçlar ve tedavi yöntemleri incelenerek tedavi ilmi için yenilikler getirme olanakları, sanılanın tersine, çok sınırlıdır.

Bugün kırsal bölgelerde kullanılan drogların pek çoğu yukarıda ismi verilen bilginlerin eserlerinde etraflı bir biçimde kayıtlıdır. Bu droglar, yıllardan beri yapılan araştırmalar nedeniyle, farmakolojik ve kimyasal yönleri ile çok iyi tanınmaktadır. Bu yüzden bu alanda yapılan çalışmalar genellikle zaman, para ve enerji kaybından başka bir yarar sağlayacak bir nitelikte olmayacaktır. Yalnız bu alanda çalışanlar "Araştırma yaptım" diye kendilerini kandıracaklardır.

Halk tababeti ve drogları üzerindeki çalışmalar, Anadoluya has (endemik) bitkiler üzerinde yapıldığı zaman, ilme hakiki bir katkı sözkonusu olacaktır. Diğerleri bilinen meselelerin tekrar incelenmesinden ileriye gitmeyecek, uygulama alanı bulamayacak ve küçük araştırmalar halinde dergilerde kalacaklardır.

5 — Tıbbi bitkiler ile ilgili toplantılar : Tıbbi bitkilerin kullanılış alanları, yararlanma olanakları, kimyasal yapıları, farmakolojik etkileri, tarihleri, ekonomik değerleri gibi konuları kapsayan pek çok uluslararası toplantı yapılmış ve halen de yapılmaktadır. Bunlardan bazıları doğrudan doğruya Türkiye bitkileri ile ilgilidir (1, 2, 3, 4).

Türkiye'nin tıbbi bitkilerinden yararlanma olanaklarını araştırmak ve bu alanda yapılan çalışmaları tanıtmak amacıyla 1976 yılından beri "Bitkisel ilâç hammaddeleri toplantısı" ismi altında ve iki yılda bir olmak üzere memleketimizde ulusal bir toplantı da yapılmaktadır. Türkiye Eczacılık Fakülteleri Farmakognozi Anabilim Dalları tarafından düzenlenen bu toplantılardan şimdiye kadar 5 tane yapılmıştır.

I. Bitkisel İlâç İlkel Maddeleri toplantısı, İstanbul, 17-18 Mayıs (1976).

II. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, Ankara 25-27 Mayıs (1978).

III. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, İzmir 26-28 Mayıs (1980).

IV. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, Eskişehir 27-29 Mayıs (1982).

V. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, Ankara 15-17 Kasım (1984).

Bu toplantı pratik yönden önemli bir yararı olmamış ise de Türkiye tıbbi bitkileri üzerindeki bilgilerimizin artması ve bu alanda çalışan araştırıcılar arasında teması sağlaması yönlerinden faydalı olmuştur.

6 — Bitkisel drog araştırma ve üretim merkezi : Türkiye tıbbi ve zehirli bitkileri üzerinde sistematik, morfolojik, farmakolojik, kimyasal ve tarımsal araştırmalar ve drog üretimi yapmak amacıyla İstanbul Üniv. Eczacılık Fak. Farmakognozi Kürsüsüne bağlı bir

1 — Fédération İnternationale Pharmaceutique, Section des Plantes Médicinales, inceleme gezisi, İstanbul 28 Mayıs - 8 Haziran (1972).
2 — CENTO Panel on natural drugs and their commercial exploitation, Peshawar 11 th - 13 th December (1972).
3 — Uluslararası tıbbi bitkiler kollegiumu, İzmir 16 - 21 Nisan (1974).
4 — The 2th CENTO Pannel on Natural drugs and their commercial exploitation, İstanbul 11 - 13 June (1974).

"Bitkisel Drog Araştırma ve Üretim Merkezi" nin kurulması 1973 yılında tarafımızdan İstanbul Üniv. Rektörlüğüne teklif edilmiştir. Bu istek zamanın rektörü Prof. Dr. Nazım Terzioğlu tarafından uygun bulunmuş ve İstanbul Üniv. nin gelişme alanı olan Avcılar kampüsünde 10 dönümlük bir alan bu iş için ayrılmıştır. Bu işe inanmış olan Rektörün görevden ayrılması, gerekli ödenek ve elemanın sağlanamaması gibi nedenlerle bu proje şimdiye kadar gerçekleştirilememiştir. Ankara Üniv. Eczacılık Fakültesinde de bu yönde bazı girişimler olmuş ve fakat başarılı bir sonuç alınamamıştır.

Bu başarısız girişimlere karşı, dış ülkelere kaliteli ve standart drog ihracı, tedavi ve tarım alanına yeni tıbbi bitkilerin sokulabilmesi için yukarıdakine benzer bir kuruluşun gerçekleştirilmesinin yararlı olduğu kanısındayız.

XIII — DROG TİCARETİ

1 — DROG VE BAHARAT NAKLİYATI

2 — ANADOLU DROGLARI

3 — ORMANLARDA YETİŞEN BİTKİLERDEN DROG ELDE EDİLMESİ

4 — DIŞSATIM İÇİN DROGLARIN HAZIRLANMASI

Baharat ve drog ticareti çok kazançlı bir iş olduğundan eskiden beri ülkelerin dikkatini çekmiş ve aralarında rekabetlere ve harplere sebep olmuştur.

Milattan 4000 yıl önce yazıldıkları kabul edilen kil tabletlerden, bu dönemde Uzak doğu ve Afrika drog ve baharatının ticaret merkezlerinin Babil ve Ninova olduğunu öğreniyoruz. Drog ve baharat eşek kervanları, deniz veya nehir yolu ile bu şehirlere gelir ve depolanırdı. Bu merkezlerden drog ve baharatı alan tüccarlar bunları o devrin en önemli ticaret limanı olan Sur (Tyrus) şehrine taşırlar ve buradan da Fenikeli denizciler aracılığıyla Avrupa ülkelerine nakledilirdi. Drog ticareti uzun zaman bu şekilde devam etmiştir. Zamanla drog ticareti, ticaret merkezleri ve yollarına sırasıyla eski Yunanlılar, Romalılar, Bizanslılar ve nihayet Araplar hakim olmuşlardır.

Orta çağda Bizanslılar, Araplar, Venedikliler ve Cenovalılar Uzak Doğu ülkelerinden gelen drog ve baharatın ticaretini ellerine geçirmişlerdir.

12 Eylül 1492 tarihinde 3 harap gemi ile çıktığı gezide Amerika (Cuba, Haiti) yı keşfeden Christofo Colombo 4 Mart 1497 tarihinde İspanya'ya döndüğünde bir çok bitkisel drogu (tütün, mısır, manihot, kakao, kopahu ve diğerleri) da beraberinde getirmiştir. Bu şekilde yeni bir drog ve baharat kaynağı ve ticareti de bulunmuş oluyordu. Bu tarihten sonra Avrupa ülkeleri (İspanya, Portekiz, Hollanda, İngiltere ve Fransa) sömürge elde etme siyasetine başlamış, sömürgeleri ve kurdukları ticari şirketler yardımıyla Uzak Doğu, Afrika ve Amerika gibi bölgelerin drog ve baharat ticaretini tamamen ellerine geçirmişlerdir.

Yirminci asrın başlarına kadar drog ticaretinin merkezi Londra ve Amsterdam idi. Bu şehirlerdeki büyük firmalar drogları üretici ülkelerden alırlar ve ihtiyaç sahiplerine devrederlerdi. Son 50 yıldır meydana gelen sosyal ve iktisadi değişiklikler bu şehirlerin önemini azaltmıştır. Bugün büyük oranda drog kullanan kurumlar ihtiyaçları olan drogları doğrudan doğruya üretici ülkeden sağlamaktadır. Küçük ihtiyaçlar ise New York, Londra, Amsterdam, Hamburg ve Marsilya şehirlerinde bulunan toptancı firmalar aracılığıyla karşılanmaktadır.

Bitkisel droglar halen eczacılık sanayiinde galenik preparatlar (tentür, ekstre, şurup vs.), tedavide kullanılan saf etkili maddeler (alkaloitler, glikozitler, saponinler vs.), bazı bileşiklerin sentezinde kullanılan ilkel maddeler (diostenin gibi) in hazırlanmasında, gıda, baharat, içki ve parfümeri endüstrilerinde ilkel madde ve halk ilâçlarının yapımı gibi bir çok değişik alanda kullanılmaktadır. Bu nedenle oldukça geniş ve sabit bir ticaret alanına sahiptir.

Bitkisel drogların başlıca alıcıları Amerika B. D., Avrupa (Almanya, Fransa, İngiltere ve İsviçre) ve Japonya'dır. Bu ülkelerin yıllık toplam drog alımları 44 - 67 milyon dolar arasında değişmektedir (1).

1 — Markets for selected medicinal plants and their derivatives, International Trade Centre UNCTAD/GATT, Geneva (1974).

Türkiyenin dışsatım ve dışalımını yaptığı başlıca drogların özellikleri, fransızca ve türkçe isimleri ve gümrük tarife numaraları P. Duru tarafından, L. Massinon'un eserinden yararlanılarak, yayınlanmıştır (1).

Anadolu, Hititler döneminden beri, drog ve baharat ticareti yönünden, büyük bir öneme sahip bulunmaktadır. Anadolunun drog ve baharat ticareti yönünden taşıdığı önem iki bölümde toplanabilir.

1 — Drog ve baharat nakliyatı : Anadolu Uzak Doğu ülkeleri ile Avrupa arasında bir köprü durumunda olduğundan, drog ve baharat nakliyatında, daima önemli bir rol oynamıştır.

Bizanslılar döneminde, 6. yüzyıldan itibaren, İstanbul baharat ve drog ticaretinin merkezi durumuna gelmiştir (2). Uzak Doğu'nun drog ve baharatı (biber, karanfil, küçük hindistancevizi, kâfur, misk, sarısabır, tarçın, zencefil vs.) kervanlar ile Antakya, İskenderun veya Trabzon şehirlerine gelir (3, 4), buradan da gemilerle İstanbula nakledilirdi. Korsanların denizlere hakim olduğu dönemlerde nakliyat karadan, eşek veya katır kervanları ile yapılırdı.

H. Salihoğlu, 16. yüzyılda, kervanlarla yapılan drog ve baharat taşınması ile ilgili etraflı bilgi vermektedir. Buradan Bağdat ile Basra arasında yapılan kervan nakliyatının şeklini ve taşınan drog ve baharatın cinsini öğreniyoruz. Bunlar yukarıda belirtilen drog-lar ile aynıdır (5).

Hititler devrinden beri Anadoluda kullanılan eşek veya katır kervancılığı, yakın zamanlara kadar, Anadoluda mal naklinde kullanılan bir yöntemdir. A. Şentür Malatya ile Halep arasında yakın zamanlara kadar yapılmış olan katır kervancılığının tehlike, zorluk ve kârlılığını çok iyi bir şekilde belirtmiştir (6).

Latinlerin İstanbula gelmeleri tarihine kadar Bizans ile İtalya arasında ticarete Venedikliler hakim bulunuyorlardı. Bizans İmparatorları Venedik tüccar ve gemilerine özel haklar tanımışlardır (7). Haçlı seferleri sonunda Venediklilerin yanında Cenevizliler ve Pizalılar da yakın doğu ticaretinde önemli bir rol oynamaya başlamışlar bunlar Güney Anadolu ve Lübnan sahillerinde birçok ticaret kolonilerine sahip olmuşlardır (8, 9).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Anadolu baharat ve drog nakliyatındaki önemini korumuştur. Yeni yollar ve kervansaraylar yapılmış ve bunların korunmasına önem gösterilmiştir. Kral yolu ve İpek yolu gibi isimler verilen yollar Batı Anadolu limanları ile Doğu ülkelerini bağlıyordu. Bununla beraber deniz yolu taşımacılığı daima tercih edilmiştir. Doğu malları kervanlar ile İran üzerinden Trabzon veya İskenderun limanlarına getirilir ve bu limanlardan da, Avrupanın merkezine gönderilmek üzere, Genova veya Venedik limanlarına taşınırdı (10).

1 — Duru, P.: Mal ve tarife bilgisi İstanbul (1946).
2 — Bréhier, L.: La Civilisation Byzantine 184, Paris (1950).
3 — Heyd, W.: Yakın - Doğu ticaret tarihi (çeviren E. Z. Karal) 59, 60, Ankara (1975).
4 — Guillou, A.: La Civilisation Byzantine 308, Paris (1974).
5 — Sahillioğlu, H.: Bir tüccar kervanı - Belgelerle Türk Tarihi Derg. (9) : 62 (1968).
6 — Şentürk, A.: Malatya'da unutulan bir meslek : Katırcılık - Türk Folklor Araştırmaları 18 (344) : 8275 (1978).
7 — Heyd, W.: Ayni yayın, sayfa 105, 118, 122, 130.
8 — Heyd, W.: Aynı yayın, sayfa 135.
9 — Vasiliev, A.A.: Histoire de l'Empire Byzantin 2 : 227, Paris (1939).
10 — İnan, A.: Aperçu général sur l'histoire économique de l'Empire Turc - Ottoman 76, Ankara (1976).

2 — Anadolu drogları :Anadoluda Hititler döneminden beri afyon, balmumu, kitre, mazı, meyankökü, kara günlük, günlük yağı, palamut kadehi, salep gibi droglar elde edilmektedir. Bunlar her zaman Doğu ve Batı ülkelerine satılmıştır. Bugün de Türkiyenin en mühim drogları bunlardır.

19. asrın başlarında (1816) İstanbuldan ak günlük, asilbent, arapzamkı, çadırşağı, darıfülfül, ebucehilkarpuzu, kasnı, mürrüsafi, sakız ve sinameki gibi drogların dış ülkelere satıldığı gümrük defterlerinde kayıtlı (1) ise de bunların hiçbiri Anadoluda elde edilmemektedir. Bunlar o devirde Osmanlı İmparatorluğuna bağlı ülkeler ile Uzak Doğu ülkelerinden İstanbula getirilmekte ve buradan Avrupa memleketlerine satılmakta idiler. Tıpkı 10. asırda Bizanslıların yaptığı ticaret gibi.

Bu dönemde Avrupa ülkelerinden başka Amerikaya da drog satışı yapılmaktaydı. Amerika ile yapılan ticarette kuru incir ve kuru üzüm yanında Amerikalı tüccarlar Osmanlılardan afyon, gülyağı, zeytinyağı, şimşir ağacı (2), balmumu (3) ve meyankökü (4) de almakta idiler. 1825 yılında Amerikanın Osmanlı İmparatorluğundan yaptığı ithalatın toplamı 498.533 dolar tutuyordu. Bunun 308.738 doları yalnız afyona aittir (5). Amerikan tüccarları İzmirden aldıkları afyonun mühim bir kısmını Çine (Kanton) naklediyorlardı (6).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de dışsatımı yapılan drogların cinslerinde hemen hemen hiç bir değişiklik olmamıştır. Avrupa ülkelerine (bilhassa Fransa ve İngiltere) ve Amerikaya 19. yüzyılın ortalarında satılmakta olan başlıca droglar şunlardır (7 - 11) :

Afyon, ağaç zamkı, anason, balmumu, cehri, gülyağı, keten tohumu, kenevir tohumu, kimyon, kitre zamkı, kökboya, mahmude, mazı, meyan kökü, meyan balı, palamut, palamut kadehi, safran ve tedavide kullanılan diğer kökler.

Bu droglar uzun zaman Türkiye'nin dışsatımını yaptığı başlıca droglar olarak kalmışlardır. Ancak son yıllarda bunlara bazı yeni droglar eklenebilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde drog dışsatımı bilhassa İstanbul, İzmir ve Trabzon limanlarından yapılmaktaydı. Drog dışsatımında en önemli liman İzmir olmuştur (12). Bu şehirden Orta ve Batı Anadoluda elde edilen afyon, cehri, kökboya, mahmude, meyan kökü ve palamut kadehi gibi droglar ihraç edilirdi.

1 — Belger, M.: Tarihte ilâç nakliyatında Türkiyenin ehemmiyeti - Pratik Doktor 2 (12) : 186 (1937).
2 — Üner Turgay, A.: Ottoman - American trade during the nineteenth century-Osmanlı Araştırmaları 3 : 199, 200 (1982).
3 — Üner Turgay, A.: Aynı yayın, sayfa 215.
4 — Üner Turgay, A.: Aynı yayın, sayfa 231.
5 — Üner Turgay, A.: Aynı yayın, sayfa 199.
6 — Üner Turgut, A.: Aynı yayın, sayfa 195.
7 — Collas, R.C.: La Turquie en 1861, 170 - 179, Paris (1861).
8 — Collas, R.C.: La Turquie en 1864, 217 - 227, Paris (1864).
9 — 1895-97 yılları ticari istatistikler-Le Journal de la chambre de commerce de Constantinople 15 (756) : 206 (1899) ve devamı ve 16 (815) : 262 (1900) ve devamı.
10 — Urquhart, D.: La Turquie, ses ressources, son organisation municipale, son commerce 2 : 247, Bruxelles (1837).
11 — Kançal, S.: La conquête du marché interne Ottoman par capitalisme industriel concurrentiel (1838 - 1881) - Economie et sociétés dans l'Empire Ottoman 355 (Colloques internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique, No. 601). Paris (1983).
12 — Marché de Smyrne - Le Journal de la chambre de commerce de Constantinople 18 (888) : 10 (1902).

H. Sahillioğlu, Hollanda sefaret tercümanlarından Rodolpho Bragiotti'nin elyazması bir eserine dayanarak 1763 yılında İzmir limanından ihraç edilen malların bir listesini yayınlamıştır (1). Bu liste 18. asırda ihracat edilen drogları saptaması yanında bu dönemde droglara verilen türkçe isimleri de bildirmesi bakımından değerlidir.

İzmir bölgesi aynı zamanda yabanı tıbbi bitkiler bakımından da zengin bir bölgedir (2). Bu nedenle İzmir limanı uzun zaman drog dışsatımı önemini korumuştur.

Trabzon limanı ise bilhassa Doğu Anadolu ve İran'da elde edilen drogların dışsatımının yapıldığı bir merkez olmuştur (3).

Türkiye eskiden beri 30 kadar bitkisel drogu büyük miktarlarda elde edip dışsatımını yapmaktadır (4). Bitkisel droglar Dış ticaret yıllık istatistiklerinde 9, 12, 13, 32 ve 33. fasıllarda yer almaktadır. Bu droglardan bazıları ilâç ilkel maddesi olduğu kadar gıda, boya ve dericilik endüstrilerinde de kullanılmaktadır. Bu nedenle dışsatımı yapılan droglardan ne miktarının yalnız tıbbi maksatlar için kullanıldığını tam olarak saptamak olanağı bulunmamaktadır.

Büyük miktarlarda dışsatımı yapılan bitkisel drogların cins ve miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Bu tabloya göre 1983 yılında, bitkisel drog dışsatımı ile elde edilen gelir 12 milyar TL. civarındadır (Tablo 3).

Bu miktar Türkiye gibi tıbbi bitkileri bol ve iklim koşulları uygun bir ülke için çok düşüktür. Bunun sebebi tıbbi bitki kültürü yapılarak drog üretimine geçilmemiş ve drog dışsatımı öneminin henüz tam olarak anlaşılamamış olmasıdır. Drog elde etmek için tıbbi bitki kültürüne geçilir ve bu alana gerekli yatırım yapılabilir ise Türkiyede daha çok drog elde edilip dışsatımı yapılabilir. Dışsatımı olumsuz yönde etkileyen ikinci faktör ise elde edilen drogların dış piyasaların istediği kalite ve standarda ulaşamamış olmasıdır. Yabani bitkilerden elde edilen droglar ile her zaman istenen kalite ve standarda erişmek mümkün değildir. Bu nedenle mutlaka tıbbi bitki kültürüne geçilmelidir (5).

3 — Ormanlarda yetişen bitkilerden drog elde edilmesi : Ormanlardan elde edilen ürünlerden, kereste ve odun dışında kalanlara, "orman yan ürünleri" denilmektedir. Bunların başlıcaları şunlardır : Cehri, çam fıstığı, çam yağı, defne yaprağı, defne yağı, günlük, ıhlamur, keçiboynuzu meyvası, kestane, kitre, mahlep, mantar, mazı, meyan kökü, palamut kadehi, palamut tırnağı, reçine, salep, sığala yağı, sumak (6, 7, 8).

Yukarıda sayılan ürünlerin, orman ürünlerinin ihracatına katılma payı, 1974 - 75 yıllarında 7.048.871 amerikan doları ile, % 59. 53 gibi çok yüksek bir düzeyde idi (9). Yani ormanlarımızdan elde edilen ürünlerin dışsatımı ile elde edilen her 100 amerikan dolarının yaklaşık 60 doları orman yan ürünlerinin, 40 doları ise ana ürünlerinin satışı ile elde edilmektedir.

1 — Sahillioğlu, H.: 1763 de İzmir limanı ihracat gümrüğü ve tarifesi - Belgelerle Türk Tarihi Derg. (8) : 53 (1968).
2 — Chassaud, W.: Topographie médicale de Smyrne - Gazette Médicale d'Orient 3 : 148 (1859).
3 — Collas, R.C.: Aynı yayınlar.
4 — Ateş, H.: Türk ihraç malları (Tarım ve Orman ürünleri), İstanbul (1963).
5 — Baytop, T.: Türkiye'nin bitkisel drog dışsatımını arttırma olanakları - V. Bitkisel ilâç hammaddeleri toplantısı, bildiri özetleri, Ankara (1984).
6 — Yiğitoğlu, A.K.: Türkiye iktisadiyatında ormancılığın yeri ve ehemmiyeti, Ankara (1941).
7 — Berkel, A.: Orman mahsullerinden faydalanama bilgisi, İstanbul (1948).
8 — Bozkurt, Y. ve ark. : Türkiye'de orman yan ürünleri, İstanbul (1982).
9 — Özdönmez, M. ve Akesen, A.: Orman ürünlerinin dış ticaretimizdeki yeri - İstanbul Üniv. Orman Fak. Derg. seri B, 28 (2) : 95 (1978).

Tablo 3. Türkiye'nin dışsatımını yaptığı başlıca droglar (1).

Madde	*Miktar (Kgr.)*	*Değer (T.L.)*
Adaçayı (Folium Salviae)	664.106	148.788.957
Anason (Fructus Anisi)	1.850.337	429.299.393
Çöven (Radix Saponariae albae)	391.534	80.442.437
Defne yağı (Oleum Lauri)	138.647	89.059.625
Defne yaprağı (Folium Lauri)	1.989.747	492.067.473
Gül suyu (Aqua Rosae)	18.528	4.563.683
Gül yağı (Oleum Rosae)	4.445	975.339.274
Haşhaş kellesi (Fructus Papaveris)	8.000	3.136.000
Haşhaş tohumu (Semen Papaveris)	1.874.820	501.253.898
Ihlamur (Flos Tiliae)	99.230	70.688.649
Keçiboynuzu (Fructus Ceratoniae)	4.882.658	233.724.063
Kekik (Herba Origani)	2.259.149	791.450.673
Kendir tohumu (Fructus Cannabis)	96.850	16.494.581
Keten tohumu (Semen Lini)	302.000	43.152.663
Kırmızı biber (Fructus Capsici)	620.860	150.956.810
Kimyon (Fructus Cumini)	16.568.023	4.436.099.315
Kitre zamkı (Tragacantha)	176.837	710.282.498
Mahlep (Fructus Mahaleb)	439.262	1.408.804.528
Mazı (Gallae)	1.091.943	491.544.406
Meyan kökü (Radix Liquiritiae)	3.274.874	551.609.150
Meyan balı (Succus Liquiritiae)	412.000	218.003.525
Palamut kadehi (Valonea)	107.420	5.741.050
Palamut tırnağı (Trillo)	19.020	1.148.713
Sığala yağı (Styrax Liquidus)	17.030	27.211.594
Somak (Folium Rhois coriariae)	1.821.013	298.038.672
Terementi esansı (Oleum Terebinthinae)	9.500	8.879.055
Diğerleri	519.429	107.177.547
TOPLAM		**12.294.958.232**

Dış satım veya iç tüketim için ormanlardan yan orman ürünlerinin toplanması 6831 sayılı Orman Yasası'nın 37. maddesi uyarınca izne tabidir.

«Madde 37 — Devlet ormanlarından çıkarılan kerestelik, direklik ve mahrukattan başka diğer her nevi orman mahsullerini tâyin edebilecek mıntıka ve müddetler içinde toplayıp çıkarmaları için 31.nci maddede yazılı yerler (Devlet ormanları içinde veya ormana 10 km. mesafede bulunan köyler) halkına tarife bedelini ödemek şartıyla izin verilir.

Halkın rağbet etmemesi veya iş güçlerinin kâfi gelmemesi hallerinde bu mahsuller orman idaresince istihsal olunup satılır.

Orman idaresince kıymetlendirilemeyen artıklar ile ormana zararlı ağaççıkların ve köklerin orman idaresinin belli edeceği şartlar dahilinde sökülerek ve diğer mazı kozalağı, pala-

1 — 1983 yılı için olup Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine dayanmaktadır.

mut ve tıbbi ve sınai nebatlar gibi mahsulat ile meyvaların toplanarak çıkarılması için isteklilere izin verilebilir.

Bunları toplayanlar kim olursa olsun para alınmaz.»

Yan orman ürünlerinin toplanabilmesi için mahalli orman idaresinden izin istenmesi, tarife bedelinin ödenmesi ve elde edilen ürünün ormandan çıkartılabilmesi için nakliye teskeresi alınması gereklidir. Dış satışlarda gümrük idaresi, çıkış işlemlerine müsaade vermek için, nakliye teskeresini de istemektedir.

4 — Dışsatım için drogların hazırlanması : Dışsatımı yapılacak drogların temizlik, şekil ve kalite yönünden bazı standartlara uydurulması gereklidir. Türkiyede elde edilen bazı drog ve baharatın standartları "Türk Standartları Enstitüsü" (1) tarafından saptanmaktadır. Şimdiye kadar da bazı drog ve baharatın standartları yayınlanmıştır (2).

Temizlik : İlâç veya baharat olarak kullanılacak drogların % 99-99.5 saflıkta olmalı ve içinde hayvan pisliği (fare pisliği, gübre gibi), böcek, kurt, küf, taş parçaları, çamur, tel ve ip parçaları, yabancı bitki parçaları, zehirsiz bile olsa yabancı tohum ve meyvaları taşımamalı veyahut bunların miktarları mevcut yönetmeliklerce kabul edilen oranları aşmamalıdır (3).

Sınıflandırma : Drog piyasasında fiyatlar drogun kalitesine göre değişmektedir. Bu nedenle her bir drog için bir sınıflandırma sırası bulunmaktadır. Memleketimizde genellikle aşağıdaki şekilde bir sınıflandırma yapılmaktadır.

1 — Ekstra
2 — Birinci
3 — Sıramalı
4 — Kalburaltı

Türk Standartları Enstitüsü Bitkisel drog ve baharatı ekstra, 1. sınıf, 2. sınıf ve 3. sınıf gibi sınıflara ayırmaktadır. Bu sınıflandırma ürünün içindeki yabancı madde (kül ve yabancı madde) ve bozuk (böcekler tarafından yenilmiş, rengi veya görünüşü bozulmuş) drog miktarına göre yapılmaktadır.

Ürünlerde (TSE) markasını kullanabilmek için "Türk Standardına Uygunluk Belgesi" alınması gerekmektedir. Bu belgenin alınabilmesi için üreticinin üretiminin her safhasında standarda uygunluk sağlamak üzere sistemlerinin ve kontrol laboratuvarının olması ve ürünün sürekli olarak kalite kontrolüne tabi tutulması aranır.

Avrupa piyasasında ise drogun farmakopelere uygunluğu, taşıdığı en az % etkili madde miktarı, eczane veya endüstride kullanılıp kullanılmayacağı gibi özellikler de dikkate alınarak, aşağıdaki şekilde bir sınıflandırma yapılmaktadır.

1 — Kodeks (uygun bulunduğu kodeksin ismi ve taşıdığı en az % etkili madde miktarı kaydedilir)
2 — Ekstra
3 — Eczanemalı
4 — Sıramalı
5 — Ekstraksiyonmalı
6 — Endüstrimalı

Avrupa piyasasında droglar, hazırlanış biçimlerine göre, aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır :

Totus	— Tam
Concisus	— Kıyılmış
Concisus grossus	— Kaba kıyılmış
Minute concisus	— İnce kıyılmış
Pulvis	— Toz
Pulvis grossus	— Kaba toz
Pulvis subtilis	— İnce toz

1 — Necatibey cad. 112, Bakanlıklar, Ankara.
2 — 1983 Türk Standartları Kataloğu, 403 ve 409, Ankara (1983).
3 — Cleanliness specifications for unprocessed spices, seeds and herbs-American Spice Trade Association, İnc. Englewood Cliffs, NJ. (1971).

Contusus — Ezilmiş
Mundatus — Temizlenmiş (Mesela kabuğu soyulmuş)
Siccatus — Kurutulmuş

Avrupa piyasasında drogların fiyatları, işleniş şekline göre, büyük değişiklikler göstermektedir.

Bir misal olarak tanınmış bir Alman drog satıcısı firmanın, drogun işleniş şekline göre, 1983 yılında saptamış olduğu satış fiyatları aşağıya çıkartılmıştır :

Radix Liquiritiae naturalis :
(Kabuğu soyulmamış meyankökü)

Tota	1.95	DM, kg.
Consica	3.60	»
Minuta concisa	6.00	»

Radix Liquiritiae mundata :
(Kabuğu soyulmuş meyankökü)

Tota	4.60	»

Bu nedenle, dışsatım için, drogların önceden temizlenmesi ve piyasaca istenen şekle getirilmesi (parçalanması, kıyılması veya toz haline getirilmesi), dışsatım fiyatı bakımından çok elverişli olmaktadır.

XIV — KATIŞTIRMA

1 — MİKROSKOPİK İNCELEME

2 — KÜL MİKTAR TAYİNİ

3 — SU MİKTAR TAYİNİ

Katıştırma (tağşiş), birçok maddelerde olduğu gibi droglarda da görülmektedir. Droglarda rastlanan katıştırma çeşitleri iki grup altında toplanabilir.

A — Bir drog yerine, bilerek veya bilmeyerek, diğer bir drog veya bitkisel materyelin verilmesi. Bir örnek olarak; Tıbbi papatya *(Matricaria chamomilla L.)* çiçeği yerine Beyaz papatya *(Anthemis chia L.)* çiçeğinin verilmesi gösterilebilir. Bu tip katıştırmalar drogun makroskopik karakterlerine dayanılarak anlaşılabilir. Yukarıdaki örnekte Tıbbi papatya çiçek durumunun içinin boş, Beyaz papatyanınkinin ise dolu olması özelliğine dayanılarak iki papatya birbirinden ayırt edilebilir.

B — Drogların ağırlığını arttırmak için içine yabancı maddeler ilâvesi. Bu tip katıştırma genellikle toz halde satılan droglarda (Çiriş, Kimyon, Kırmızı biber, Salep ve Tarçın gibi) yapılmaktadır. Bu tip katıştırmalar iki yöntem ile kolaylıkla ortaya çıkartılabilir.

1 — Mikroskopik inceleme : Toz drog, uygun bir belirteç içinde, mikroskopta incelenir. Katkı maddeleri nişasta ve kristal şekilleri, tüyler ve doku yapıları yardımıyla açığa çıkartılabilir (1).

2 — Kül miktar tayini : Bazı droglara kum, alçı veya talk gibi, ağırlığı arttırıcı, anorganik maddeler ilâve edilmektedir. Bu durum kül miktar tayini (2) ile açığa çıkartılabilir. Saf droglarda kül oranı % 3 - 12 arasında değişmektedir. Buna karşılık, ticarette bulunan bazı bitkisel droglar, katkı maddesi nedeniyle, yüksek kül miktarları vermektedir.

Örnek olarak bazı drogların katkılı ve saf hallerinde taşıdıkları kül miktarları verilmiştir (3).

Tablo 4. Katkılı ve saf droglarda kül oranları

	% Kül	*Katkılı*	*Saf*
Çiriş	»	37 - 51	4 - 5
Karabiber	»	10 - 20	5 - 7
Kimyon	»	10 - 20	8 - 9
Kına	»	20 - 38	7 - 10
Kırmızı biber	»	10 - 30	7 - 8
Kişniş	»	10 - 20	5 - 7
Salep	»	10 - 15	3 - 4
Tarçın	»	10 - 20	5 - 6

1 — Baytop, A.: Bitkisel drogların anatomik yapısı, İstanbul (1970).
2 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 1 : 223, İstanbul (1980).
3 — Baytop, T.: Yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.

3 — Su miktar tayini : Bazı droglar, iyi kurutulmamaları veya rutubetli yerlerde tutulmaları nedeniyle, hadden fazla su taşırlar. İyi kurutulmuş ve saklanmış droglarda su miktarı genellikle % 1 - 5 arasındadır.

Su miktarını tayin etmek için, 2 - 5 gr toz edilmiş drog, 100 - 105 derecelik bir etüvde sabit ağırlığa gelinceye kadar tutulur. Soğuduktan sonra tartılır ve ağırlık kaybından % su miktarı hesaplanır (1).

Sabit ve uçucu yağlar da, içlerine ucuz yağların katılması yoluyla, tağşiş edilmektedir. Badem ve Çörekotu yağları genellikle çiçekyağı ile katıştırılır. Bazen bu yağlar yerine saf çiçek yağı satılmaktadır. Bu gibi katıştırmalar ancak kimyasal analizler sonucu meydana çıkartılabilir (2).

Türk Standartları Enstitüsü drog ve baharatın kontrol ve analizinde kullanılacak olan analiz metotlarının tekniklerini yayınlamıştır (3).

1 — Baytop, T.: Aynı yayın, 149.
2 — Baytop T.: Aynı yayın, 220.
3 — Türk Standardı 2109, 2110, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, ve 2136.

XV—TÜRKİYEDE KULLANILAN TIBBİ BİTKİLER

Dünya üzerinde bulunan bitkilerden yaklaşık 20.000 türün tıbbi maksatlar için kullanıldığı bilinmektedir (1, 2, 3). Türkiyede yetişmekte olan 8.500 türden ise ancak 500 kadarı tedavide kullanılmaktadır (4).

Kitabımıza yalnız belirgin tıbbi etkileri bulunan ve oldukça yaygın bir şekilde kullanılan bitkiler alınmış ve bunlar hakkında, önemlerine uygun olarak, bilgi verilmiştir. Bunlar üç grup altında toplanabilir.

1 — Halen önemli bir miktarda kullanılmakta olan drogları veren bitkiler. Bunların tanım, bileşim, etki ve kullanılış alanları ve kullanılış şekilleri hakkında bilgi verilmiştir.

2 — Türkiyede nadiren kullanılmakta olmakla beraber, tarihi bir önemi olan drogları veren bitkiler. Bunların tanımı, bileşimleri ve etkileri hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

3 — Türkiyede yetişmekle beraber tıbbi maksatlar için çok az kullanılan bitkiler. Bunların yalnız isimlerini ve kullanılış alanlarını gösteren bir liste hazırlanmıştır.

Bitkilerin latince isimlerinin seçilmesinde Flora of Turkey (5) ve Flora Europaea (6) tarafından kabul edilen isimlere öncelik verilmiştir. Bununla beraber tedavi kitaplarında eskiden beri kullanılan bazı isimler, bu floralar tarafından geçerli olarak kabul edilmemiş olsalar bile, tarafımızdan esas isim olarak kullanılmış ve bu floralar tarafından kabul edilen isimleri de ayrıca gösterilmiştir. Bu şekilde eski tedavi kitaplarında kullanılmış olan tıbbi bitki isimlerinin, bugünkü geçerli isimleri hakkında da bilgi verilmek istenmiştir.

Drogların latince isimleri için G. Arends'in eserindeki (7) isimler esas olarak alınmış ve gerekli durumlarda modern farmakopelerce verilen isimler de gösterilmiştir.

Türkçe isimler; genellikle kitaplarda kayıtlı olanlar alınmıştır. Bununla beraber, yöresel de olsa, halk arasında kullanıldığı saptanan hemen bütün isimlerin gösterilmesine gayret edilmiştir. Bu kısım henüz tam olmaktan uzaktır. Memleketimizde pek çok bitki ismi yöresel olarak kullanılmaktadır. Bunların çoğu henüz saptanamamıştır. Bu alanda, araştırıcılar için, pek çok olanak bulunmaktadır.

Ana konumuz bitkisel droglar olmakla beraber misk, bal, balmumu gibi birkaç hayvansal drog da, halkın büyük ilgisini çekmesi nedeniyle, kitaba alınmıştır.

1 — Dragendorff, G.: Die Heilpflanzen der verschiedenen Völker und Zeiten 2, Stuttgart (1899) (reprint München 1967).
2 — İnventory of medicinal plants : selection and characterization - Who Chronicle 33 : 56 (1979).
3 — Penso, G.: İndex plantarum medicinalium totius mundi eorumque synonymorum, Milano (1983).
4 — Baytop, T.: Türkiyenin tıbbi ve zehirli bitkileri, İstanbul (1963).
5 — Davis, P. H.: Flora of Turkey and the East Aegean İslands, 8 cilt, Edinburgh (1965 - 1984).
6 — Tutin, T. G. ve ark.: Flora Europaea, 5 cilt, Cambridge (1964 - 1980).
7 — Arends, G.: Synonymen - Lexikon, Leipzig (1891).

ABANOZ ODUNU

(La. Lignum Ebeni, Al. Ebenholz, Fr. Bois d'ébène, İn. Ebony)

Diospyros ebenum Koen. (Ebenaceae) ve diğer *Diospyros* türlerinin dal ve gövde odunudur. Bu türler Hindistan ve Seylanda yetişen büyük ağaçlardır.

Dış görünüş : Siyahımtrak renkli, çok sert, özel kokulu ve lezzetsiz bir odundur.

Bileşim : Rezin ve uçucu yağ taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Abanoz ağacından hazırlanan infuzyonlar (% 5) haricen antiseptik (bilhassa göz hastalıklarında) ve yara iyi edici olarak kullanılmaktadır. Bu odun çok sert olması nedeniyle mobilya, kutu ve süs eşyası yapımında geniş bir oranda kullanılmaktadır.

D. lotus L. (Karahurma) : 10-15 m yükseklikte, basit yapraklı, kırmızımtırak veya yeşilimtırak beyaz renkli çiçekli ve kışın yapraklarını döken bir ağaçtır. Meyvası 15 mm kadar çapta, sarımsı veya mavimsi mor renkli, küremsi şekilli bir drupadır. Yenilebilir meyvası için bilhassa Kuzey Anadoluda yetiştirilmektedir.

Odunu (Lignum Guaiaci patavii) kan temizleyici olarak, dekoksiyon (% 2) halinde, kullanılır. Olgun meyvaları kurutulmuş halde veya reçel yapılarak yenilir. Kabız etkilidir.

Diğer isimler : Hurma eriği, Yahudihurması.

D. kaki L. (Trabzonhurması) : 15 m kadar yükselebilen, meyvası parlak turuncu renkli olan ve kışın yapraklarını döken bir ağaçtır. Vatanı Çin ve Japonya olmakla beraber, meyvası için, bilhassa Kuzey Anadoluda yetiştirilir.

Meyvaları tanen taşır ve bu nedenle de kabız bir etkiye sahiptir.

ACIAĞAÇ

(Lignum Quassiae)

Ticarette iki tip Acıağaç (Lignum Quassiae) bulunmaktadır. Bunların etkileri aynı olup bir fark gözetilmeksizin biri diğeri yerine kullanılır.

JAMAİKA ACIAĞACI (L. Quassiae jamaicense) :

Picrasma excelsa Lindley (Simaroubaceae) türünün kurutulmuş odunudur. Bu tür 10 - 15 m yükseklikte bir ağaç olup bilhassa Antil adalarında yetişir. Bugün ticarette bulunan drog genellikle bu türden elde edilendir. Yalancı acıağaç ismiyle de tanınır.

SURİNAM ACIAĞACI (L. Quassiae surinamense) :

Quassia amara L. (Simaroubaceae) türünün kurutulmuş odunudur. Bu tür tropikal Amerika (Venezuela, Brezilya ve diğerleri) yetişen kırmızı çiçekli küçük bir ağaçtır. Hakiki acıağaç ismiyle de tanınmaktadır.

Dış görünüşü : Sarımsı beyaz renkli ve hafif bir odundur. Kokusuz ve çok acı lezzetlidir.

Bileşim : Rezin, acı maddeler ve uçucu yağ taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : İştah açıcı, kuvvet verici, kurt ve ateş düşürücü etkilere sahiptir.

Kullanılış şekli : Drogdan hazırlanan infusyon çok acı lezzetli olduğundan alınması zordur. Bu nedenle 5 gr yonga halindeki acıağaç 1000 gr su ile 4 saat maserasyona bırakılır. Bu müddetin sonunda süzülür ve bu hulâsadan günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Acıodun, Acıtahta, Acıyonga, Kuasya.

ACIÇİĞDEM TOHUMU

(La. Semen Colchici, Al. Herbstzeitlosensamen, Fr. Semence de colchique, İn. Colchicum seed)

Colchicum autumnale L. (Liliaceae) türünün kurutulmuş olgun tohumlarıdır. Bu tür 10 - 30 cm yükseklikte, otsu ve yumrulu bir bitkidir. Çiçekler sonbaharda, yaprak ve meyvalar ise ilkbaharda meydana gelir. Çiçekler 6 parçalı, morumsu pembe renkli, erkek organlar 6 tane (*Crocus* cinsinden farkı), meyva 3 gözlü ve çok tohumlu bir kapsüldür. Avrupanın sulak çayırlarında bol olarak yetişir. Türkiyede bulunmamaktadır.

Dış görünüşü : 2 - 3 mm çapında, küre biçiminde, kırmızımtırak esmer renkli, sert, kokusuz ve acı lezzetli tanelerdir.

Bileşim : Sabit yağ, şekerler, tanen ve alkaloitler (% 0.30 - 1.2) taşımaktadır. Alkaloitlerin tedavide kullanılanları kolşisin ve demekolsin'dir.

Etki ve kullanılışı : Tohumlar ve yumru (Bulbus Colchici) idrar arttırıcı, terletici, müshil ve romatizma ağrılarını dindirici (bilhassa gut hastalığında) etkilere sahiptir. Alkaloitlerin çok yüksek olan zehirliliği sebebiyle bu droglar dahilen ancak hekim kontrolü altında kullanılabilir.

Eskiden, halk arasında, romatizma ağrılarını dindirici olarak haricen kullanılırdı. Bir tutam acı çiğdem tohumu 2 - 3 diş sarımsak ile havanda iyice dövülür. Elde edilen sulu kısım bir tülbente emdirilir ve bu tülbent ağrıyan kısma sarılır. Bu pansuman her gün yenilenmelidir.

Halen İstanbul aktarlarında acıçiğdem tohumu bulunmamaktadır.

Diğer isimler : Bitkinin latince ismi olan *Colchicum,* "Colchis" (Kolkhis) kelimesinden gelmektedir. Bu isim Doğu Karadeniz ile Güney Kafkasya arasındaki bölge (şimdiki Batum ile Poti havalisi) nin eski ismidir. Bu bölgede *C. speciosum* Steven türü bol olarak yetişmektedir.

Bu bölge aynı zamanda efsanevi büyücü rahibe Medeia ile Pontus kralı Eupator Mithridates - VI'nın da vatanıdır.

Medeia Kolkhis kralı Aietes'in kızı olup erkek kardeşi, kayınpederi ve çocuklarını öldürmekle meşhur bir büyücü kadındır. Vatanından kaçtıktan sonra bir müddet İstanbulda kaldığı, Tarabya'da bir tıbbi bitkiler bahçesi kurarak halkı tedavi ettiği ve bölgenin de bu nedenle Tarabya (grekçe Therapia - tedavi) ismini aldığı söylenmektedir (1).

Eupator Mithridates - VI ise Romalılar ile yaptığı savaşlar ve kendi ismini taşıyan bir antidot (panzehir) ile meşhurdur.

Bitki Osmanlı dönemi kitaplarında Mahrut ve Sürincan (farsça kökenli) ismiyle geçer. Sonbaharda çiçek açan türlere halk arasında Güzçiğdemi, Kalkgit, Vargit ve Morca gibi isimler verilmektedir. Bu isimler bitkinin sonbaharda çiçek açması (Güzçiğdemi), çiçekler görününce yayladan inme zamanının geldiği (kalk git, var git) veya çiçek rengi (Morca) ile ilgilidir. Ayrıca Cambırt (Bulancak), Çomak, Galeden (Yusufeli), İtboğan, Mahmurçiçeği, Zehirliçiğdem gibi isimler de kullanılmaktadır.

Toksikolojik etki : Colchicum türleri zehirli alkaloitler taşımaları (2), nedeniyle insanlar ve hayvanlar için tehlikelidir.

İnsanlarda zehirlenmeler daha ziyade kolşisin taşıyan ilâçların tıbbi miktarların üzerinde alınması ile görülür. Zehirlenme be-

1 — Eyice, S.: Bizans devrinde Boğaziçi 37, İstanbul (1976).

2 — Weil, E. ve ark.: Empoisonnement mortel d'un couple d'adultes à la suite de l'ingestion d'un plat de feuilles de colchique (Colchicum autumnale L.) - Annales de Médecine Légale 42 (1) : 3 (1962).

lirtileri, kusma, salya akması, ağrılı ve kanlı ishaller ile başlar. Ölüm genellikle 1 - 2 gün içinde meydana gelmektedir. Memleketimizde bilhassa hayvanlarda zehirlenmeler görülür. Hayvanlar, yeşil yaprakları ve çiçekleri yemezlerse de, kuru ot içinde bulunan Acıçiğdem yaprağı bilhassa genç hayvanlarda (buzağılarda), ishal ile başlayan, ağır zehirlenmeler meydana getirir.

Memleketimizde Çiğdem *(Crocus)* yumruları çiğ, külde pişirilmiş veya yemek içine konulmuş (çiğdem pilavı) halinde çok kullanılmaktadır. Yanlışlıkla çiğdem yumrusu yerine acıçiğdem yumrusunun yenilmesi bazen çocuklarda tehlikeli zehirlenmelere sebep olmaktadır. Çiğdem yumrusunu Acıçiğdem yumrusundan ayırmak için gövdenin yumrudan çıkış yerine dikkat edilmelidir. Çiğdem türlerinde gövde yumrunun tam ortasından, acıçiğdem türlerinde ise yumrunun yan tarafından çıkar.

Türkiyede *C. autumnale* türünün bulunmamasına karşılık 25 kadar *Colchicum* türü memleketimizde yetişmektedir. Bunların ekserisi yumru ve tohumlarındaki alkaloit miktarı bakımından incelenmiş ve hepsinde de kolşisin bulunduğu gösterilmiştir (1 - 7).

C. baytopiorum C. H. Brickell : Çiçekleri morumsu pembe renkli, yaprakları genellikle 3 adet, dar, uzun ve açık yeşil renkli olan bir türdür. Antalya bölgesinde (Termessos, Kemer, Manavgat) çam ormanları altında yetişir.

Tohumlarında ortalama olarak % 0.068 kolşisin ve % 0.469 oranında demekolsin saptanmıştır (7). Demekolsin yönünden Türkiyede yetişen türlerin en zenginidir.

C. macrophyllum B. L. Burtt : Çiçekleri pembemsi mor, parke biçiminde lekeli (tesselat) olan bir türdür. Yaprakları 30 - 35 cm uzunlukta, tüysüz, sivri uçlu ve boyuna kuvvetli katlıdır. Güney Ege adaları (Girit, Rodos) ve Muğla bölgesinde (Bozburun, Datça) yetişir.

Tohumlarında % 0.016 oranında kolşisin bulunduğu saptanmıştır (7). Kolşisin miktarının düşük olmasına karşılık, tohumlarının çok büyük olması nedeniyle, tohum verimi bakımından ilgi çekici bir türdür.

C. speciosum Steven (Çomak, Vargit, Kalkgit) : Çiçekleri soluk veya koyu morumsu pembe renkli, periantın boğaz kısmı bazen beyaz ve anterleri turuncu - sarı renkli olan bir türdür (Resim : 15). Yapraklarının genişliği (18 - 25 mm) ve küt uçlu, çiçeklerinin büyük (periant parçalarının boyu 2 - 3 cm) olması ile *C. autumnale* türünden ayrılır. Kuzey - Doğu Anadolu, Kafkasya ve Kuzey İranda yaygın bir türdür.

Tohumlarında % 0.2 oranında kolşisin bulunduğu saptanmıştır (7). Halen Kuzey - Doğu Anadolu bölgesi dağlarında (bilhassa Zığana dağları) yetişen bitkilerden elde edilen tohumlar dış ülkelere satılmaktadır. Türkiyede tohumu toplanıp satışı yapılan yegâne türdür.

1 — Gürgen, A. R.: Türkiye zehirli nebatlarının en ehemmiyetlileri üzerinde kimyevi araştırmalar - Ankara Y. Zir. Enst. Çalışmalar sayı 138, Ankara (1943).

2 — Baytop, T.: Trakyada Colchicum cinsi - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 12 : 163 (1976).

3 — Baytop, T. ve Özcöbek, G.: Colchicum chalcedonicum, micranthum, szovitsii ve turcicum alkaloitleri üzerinde araştırmalar - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 6 : 21 (1970)

4 — Baytop, T. ve Leep, H. J.: Türkiye için yeni iki Colchicum (Liliaceae) türü- İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 13 : 29 (1977).

5 — Baytop, T., Sütlüpınar, N. and Phillipson, J. D.: Alkaloids from Colchicum turcicum - Planta Medica 39 : 273 (1980).

6 — Orhon, B.: Colchicum bivonae Guss. yumrularının alkaloitleri üzerinde araştırmalar - İst. Üniv. Eczacılık doktora tezi, İstanbul (1982).

7 — Sütlüpınar, N.: Türkiye'nin sonbaharda çiçek açan Colchicum türleri üzerinde araştırmalar - Doğa Bilim Dergisi, Temel Bilim 7 : 355 (1983).

C. turcicum Janka (Türk acıçiğdemi) : Dış görünüş bakımından *C. autumnale* L. türüne çok yakındır. Trakya ve Marmara bölgesinde yetişir. Tohumlarında kolşisin (% 0.07) ve demekolsin (% 0.07) bulunduğu gösterilmiştir (1).

C. variegatum L. (Güz Acıçiğdemi, Sürincan) : Çiçekleri belirgin bir biçimde parke gibi lekeli (tesselat), yaprakları grimsi yeşil renkli ve dalgalı olan bir türdür. Ege Adaları, Batı ve Güney Batı Anadoluda yaygındır.

Anadolu kökenli tohumlarda % 0.15 oranında kolşisin bulunduğu saptanmıştır (1).

Bu türün yumruları (Bulbus Colchici variegati) eski kitaplarda "Hermodactylus" ismi altında geçen drog olmalıdır (2). Memleketimizde çok yaygın olmasına karşılık tohumlarının toplanması ve satışı yapılmamaktadır.

ACIKARPUZ

(La. Fructus Colocynthidis, Al. Koloquinten, Fr. Fruit de coloquinte, İn. Colocynth apple)

Citrullus colocynthis (L). Schrader (Cucurbitaceae) türünün kurutulmuş meyvalarıdır. Bu tür, karpuz görünüşünde, çok yıllık, sürünücü bir bitkidir. Çiçekler yeşilimsi sarı renkli, yapraklar derin parçalıdır. Meyva küçük bir portakal biçiminde, sarı veya yeşil renkli olup genellikle üzeri lekeli veya çizgilidir (Resim : 14). Lezzeti acı olup çok adette tohum taşır. Kuzey Afrika ülkelerinde yaygındır. Memleketimizde Mersin bölgesinde denize yakın kumluklarda yabani olarak yetişir.

Dış görünüşü : Ticarette kabuğu soyulmuş veya soyulmamış halde bulunur. Açık sarı renkli, çok tohumlu (200 den fazla), kokusuz ve acı lezzetli bir meyvadır.

Kıbrıs kökenli droglar ticarette "Türk acıkarpuzu" ismiyle tanınmaktadır.

Bileşim : Müsilaj, rezin, acı maddeler ve glikozitler (kolosintin ve diğerleri) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Eskiden beri tedavide kullanılan bir drogdur. Dioscorides ve İbn Baytar'da etraflı bilgi bulunmaktadır. Tıbbi miktarlarda müshil ve idrar arttırıcı etkilere sahiptir. Afyonkeşlerde görülen kabızlığa karşı başarı ile kullanılır. Arap hekimleri yılan sokmasına ve tümörlere karşı da kullanmışlardır.

Yüksek miktarlarda alındığı zaman kanlı ve ağrılı ishal, kusma ve idrar tutulması ile kendini gösteren ve genellikle ölümle sonuçlanan zehirlenmeler yapar.

Son yıllarda, kısırlığa karşı kullanılışı, Güney Anadolu bölgesinde, yaygınlaşmışsa da bu yönde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.

Bugün müshil olarak bilhassa veteriner hekimliğinde kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : 0.05 - 0.10 gr drog taşıyan haplardan günde birkaç tane, 3 - 5 gr drogun 200 gr su ile yapılan dekoksiyonundan günde 1 - 2 bardak, alınır. Bu miktarların üzerinde çok tahriş edici olduğundan dikkatle kullanılmalıdır.

Diğer isimler : Acıelma, Ebucehil karpuzu, Hanzal, Şenhiyar, Şingiyar.

C. melo L. (Kavun) : Sarı çiçekli, bir yıllık, sürünücü ve otsu bir bitkidir. Birçok kültür formu, yenilen meyvası için, Anadoluda yetiştirilmektedir (3). Güney Anadoluda yabani bir tür (*C. trigonus* Roxb.) yetişmektedir. Bu türde meyvalar 2 - 4 cm uzunlukta, yumurta biçiminde ve acı lezzetlidir.

Kavun meyvası (Fructus Cucumeris melo) idrar arttırıcı, yumuşatıcı ve gıda olarak,

1 — Sütlüpınar, N.: Ayni yayın.

2 — Lemery, N.: Dictionaire ou traité universel des drogues simples 257, Rotterdam (1727).

3 — Zhukovsky, P.: Türkiyenin ziraî bünyesi 603, İstanbul (1951).

tohumları (Semen Cucumeris melo) ve kökü ise kusturucu olarak kullanılmaktadır.

C. trigonus Roxb. (Şalkabağı, Yabani kavun) : Bir yıllık, otsu, sürünücü ve sarı çiçekli bir bitkidir. Meyva yumurta biçiminde ve 2 - 4 cm uzunluktadır. Küçük bir kavuna benzer. Güney Anadolu bölgesinde (İçel, Kahramanmaraş) yetişmektedir.

Meyvalar müshil etkiye sahiptir.

C. lanatus (Thunb.) Matsum et Nakai (Syn : C. vulgaris Schrader) (Karpuz) : Bir yıllık, sürünücü, otsu, yumuşak tüylü ve sarı çiçekli bir kültür bitkisidir. Yenilen meyvası için, birçok kültür formu, Anadoluda yetiştirilmektedir.

Meyvasının idrar arttırıcı, tohumların ise yumuşatıcı bir etkisi bulunmaktadır.

ADAÇAYI YAPRAĞI

(La. Folium Salviae officinalis, Al. Salbeiblatt, Fr. Feuille de sauge, İn. Sage leaf)

Salvia officinalis L. (Labiatae) türünün çiçek açma zamanında toplanıp gölgede kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 50 - 100 cm yükseklikte, morumsu mavi çiçekli, basit yapraklı, çok yıllık ve çalımsı bir bitkidir. Orta Avrupa ve Batı Balkanlarda yabani olarak bulunur. Türkiyede nadiren bahçelerde yetiştirilmektedir.

Dış görünüşü : 3 - 8 cm uzunluk ve 1 - 4 cm genişlikte, kenarları hafif dişli, her iki yüzden de sık tüylü ve gümüşi renkli, basit yapraklardır.

Bileşim : Tanen, acı madde ve uçucu yağ (% 1 - 2.5) taşımaktadır. Uçucu yağda tuyon (% 30 - 50), sineol (% 15) ve borneol (% 10) bulunmaktadır.

Etki ve kullanılış : Gaz söktürücü, antiseptik (boğaz ve burun hastalıklarında), kuvvet verici ve uyarıcı etkilerden dolayı dahilen ve haricen kullanılır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 1 - 5) dahilen veya gargara halinde.

Yetiştirme : Ege bölgesinde (İzmir) yapılan yetiştirme denemelerinde; 1. yılda 315 kg/da, 2. yılda 450 kg/da ve 3. yılda 374 kg/da gibi yüksek kuru yaprak verimi elde edilmiştir. Uçucu yağ miktarı % 2 civarında bulunmuştur (1, 2).

Diğer isimler : Dişotu, Tıbbi adaçayı.

Adaçayı yaprakları, ilk çağlardan beri, tedavi alanında kullanılmaktadır. Kullanılışı en yaygın olan Tıbbi adaçayı türünün yaprağıdır. Orta çağda bu drog "Her derde deva" bir ilâç olarak kabul ediliyordu.

Anadoluda 90 kadar Adaçayı (*Salvia*) türü bulunmaktadır. Bunlardan bazıları taşıdıkları uçucu yağ ve bu yağlarda bulunan terpenik bileşikler yönünden incelenmiştir (3).

Tedavi alanında kullanılan ve Türkiyede yetişen türler şunlardır :

Salvia tribola L. fil. (Syn : S. fruticosa Miller) (Anadolu Adaçayı) . 120 cm yüksekliğe kadar erişebilen, çalı görünüşünde, çok yıllık bir bitkidir. Dalları yatık ve beyaz renk-

1 — Ceylan, A.: Salvia officinalis L. (Tıbbi adaçayı) üzerinde bir çalışma - Ege Üniv. Zir. Fak. Derg. 13 (3) : 283 (1976).

2 — Ceylan, A., ve ark.: Salvia officinalis L. nin agronomik ve teknolojik özelliklerine azotlu gübrelemenin etkisi üzerinde araştırma - Ege Üniv. Zir. Fak. Derg. 16 (3) : 83 (1979).

3 — Şarer, E.: Anadolu'da yetişen bazı Salvia (Labiatae) türlerinin uçucu yağları üzerinde araştırmalar I ve II - IV. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, bildiriler 149 ve 151, Eskişehir (1983).

li tüylerle kaplıdır. Yapraklar saplı, basit veya 1 - 2 kulakçıklı, grimsi beyaz renkli ve kuvvetli kokuludur. Çiçekler 2 - 6 tanesi bir arada ve leylak renklidir. Batı ve Güney-Batı Anadoluda bol olarak yetişmektedir.

Uçucu yağ (% 3) (1), triterpenler (2) ve flavon türevleri (3) taşımaktadır.

Yaprakları (Folium Salviae trilobae) kimyasal yapı ve tedavi etkisi bakımından Tıbbi adaçayı yaprağına benzemektedir. Memleketimizde, Tıbbi adaçayı yerine, bu türün yaprakları kullanılmaktadır.

Batı ve Güney Anadoluda, bu türün yapraklarından hazırlanan infusyonlar, çay yerine geniş mikyasta kullanılmaktadır.

Türkiyenin bir ihraç ürünüdür.
Diğer isimler : Elma çalbası.

ELMA YAĞI (Oleum Salviae trilobae) : *Salvia triloba* L. fil. türünün yapraklı ve çiçekli dallarından su buharı distilasyonu ile elde edilen uçucu yağdır. Memleketimizde bilhassa Muğla ve Fethiye bölgelerinde elde edilmektedir. Distillasyon ile % 3 civarında uçucu yağ elde edilir. Sarımsı veya renksiz, özel kokulu ve yakıcı lezzetli bir sıvı olup % 60 kadar sineol taşımaktadır (4).

Gaz söktürücü, midevi, ter kesici ve idrar arttırıcı etkileri vardır. Dahilen küçük miktarlarda (günde 3 - 5 damla), bir fincan suya damlatılarak içilir. Yüksek miktarlarda zararlıdır. Haricen yara iyi edici ve antiseptik olarak kullanılmaktadır.

Bu uçucu yağa "Elma yağı" denilmesinin sebebi, bu yağın elde edildiği *S. triloba* türünün bazı dalları üzerinde, küçük bir elmayı andıran, esmer yeşil renkli mazıların bulunmasıdır.

Diğer isimler : Acıelma yağı.

S. aethiopis L. (Yünlü adaçayı) : 30 - 100 cm yükseklikte, dalları yünlü gibi beyaz tüylü, kuvvetli gövdeli ve beyaz çiçekli bir bitkidir. Yapraklar saplı, dişli kenarlı ve genç iken yünlü gibi tüylüdür. Türkiyede yaygın bir türdür.

Yaprakları ve çiçek durumları midevi ve uyarıcı olarak kullanılmaktadır. Antik dönemden beri tanınan bir türdür.

S. dichroantha Stapf (Kutnu) : 25 - 50 cm yükseklikte, tüylü ve çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar 4 - 8 cm uzunlukta ve 1 - 3 cm genişlikte, saplı, sık tüylü, alt yüzde grimsi renkli ve kenarları kırtıklı. Çiçeklerin 2 - 6 tanesi bir arada. Batı ve Orta Anadoluda oldukça yaygın bir türdür.

Çiçek durumları % 0.2 oranında uçucu yağ taşımaktadır (5).

Yapraklarından hazırlanan infusyon, Niğde bölgesinde, haricen yara ve çıbanların tedavisinde kullanılmaktadır.

S. multicaulis Vahl (Kürt reyhanı) : 15 - 50 cm yükseklikte, çok yıllık ve mor çiçekli bir türdür. Doğu ve Güney-Doğu Anadolu bölgesinde bol olarak yetişir.

Yaprakları, Doğu Anadoluda, haricen yara iyi edici olarak kullanılmaktadır.

S. sclarea L. (Ayıkulağı, Misk adaçayı, Tüylü adaçayı) : 100 cm kadar yükselebilen iki veya çok yıllık, leylak veya soluk mavi renkli çiçekleri olan bir bitkidir. Yapraklar

1 — Baytop, T.: Yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.
2 — Leiner, U.: Salvia triloba L. bitkisinin eterde münhal maddeleri - İstanbul Üniv. Eczacılık doktora tezi (1954).
3 — Brieskorn, C. H. und Biechele, W.: Zur Unterscheidung von Salvia officinalis und Salvia triloba - Dtsch. Apoth. Ztg. 111 : 141 (1971).
4 — Berk (Baytop), A.: Elma yağı (l'essence de Salvia triloba L. f.) - Farmakoloğ 21 : 198 (1951).
5 — Baytop, T.: Yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.

saplı, kalp biçiminde ve tüylüdür. Türkiye'de yaygın bir türdür.

Çiçekli dalları (Herba Salviae sclareae) tanen, rezin, acı madde ve uçucu yağ (% 0.3-0.9) taşımaktadır (1).

Çiçekli dallar veya yapraklar midevi, kabız, terlemeyi azaltıcı ve yatıştırıcı olarak, infuzyon (% 5) halinde, kullanılmaktadır.

S. tomentosa Miller (Büyük çiçekli adaçayı) : 100 cm kadar yükseklikte çalı görünüşünde bir bitkidir. Çiçekler leylak renkli, korolla 25 - 30 mm uzunlukta. Yapraklar saplı, uzun oval biçimde ve dip kısmı yuvarlak veya kalp biçiminde. Anadolunun bilhassa dış kısımlarında yetişir. Yaprakları Tıbbi adaçayı yaprağı yerine kullanılır.

S. verbenaca L. (Yabani adaçayı) : 100 cm kadar yükselebilen iki veya çok yıllık, çiçekleri morumsu mavi renkli olan bir bitkidir. Yapraklar basit, saplı, tüylü, uzunca oval veya kalp biçimindedir. Anadoluda yaygın bir türdür.

Yaprakları Misk adaçayı gibi kullanılırsa da kokusu ve etkisi daha zayıftır. Tohumları bol miktarda müsilaj taşır. Bu müsilajın Doğu ülkelerinde göz hastalıklarına karşı kullanıldığı kayıtlıdır (2).

S. virgata Jacq. (Yılancık) : 80 - 100 cm yüksekliğe erişebilen çok dallı ve çok yıllık otsu bir türdür. Çiçekler koyu mor renkli. Yapraklar dip kısımda ve rozet biçiminde bir araya toplanmış, saplı, uzunca yumurta biçimindedir. Türkiyede yaygın bir bitkidir.

Çiçek durumlarında % 0.3 oranında uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır (3).

Yapraklar haricen yara iyi edici olarak kullanılır.

S. viridis L. (Syn : S. horminum L.) (Yeşil adaçayı) : 40 cm kadar bir boya erişebilen bir yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar basit, saplı, dişli kenarlı ve gövdenin dip kısmında rozet biçiminde bir arada. Çiçekler morumsu veya beyaz renklidir. Anadolunun dış kısımlarında ve Trakyada bulunur.

Etki ve kullanılışı Misk adaçayı gibidir.

ADAMOTU KÖKÜ

(La. Radix Mandragorae, Al. Alraunwurzel, Fr. Racine de mandragore, İn. Mandrake root)

Mandragora autumnalis Bertol. (Solanaceae) türünün kurutulmuş köküdür. Bu tür toprak üstüne yatık rozet biçiminde yaprakları olan, mavimsi mor çiçekli, kazık köklü, çok yıllık ve otsu bir bitkidir (Resim 55 ve 56). Meyvalar erik görünüşünde, özel ve kuvvetli kokulu, sarı renkli ve çok tohumludur. Akdeniz ülkeleri ve Türkiyenin Batı ve Güney bölgelerinde (Muğla, Antalya, İçel) boş tarlalar ve taşlık sırtlarda yetişmektedir.

Köklerini topraktan çıkaranın sağır olduğu ve cin çarpması ile kısa zamanda öldüğü inancı yaygın olduğundan bu bitkinin kökleri bir köpeğe çıkartılır. Önce kökün kenarı iyice açılır. Sonra bir ip köke bağlanır ve ipin ucu da köpeğin tasmasına takılır. Bundan sonra aç köpeğe bir yiyecek gösterilir. Köpek yiyeceğe doğru hamle edince, kökü de topraktan çıkarır (4). Bu esnada kökün bağırdığı ve bu sesi işitenin kulaklarının sağır oldu-

1 — Gürgen, A. R.: Türkiyenin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar, I - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 6 (2) : 301 (1946).
2 — Fournier, P.: Le livre des plantes médicinales et vénéneuses de France 3:392 Paris (1948).
3 — Baytop, A.: Salvia virgata Jacq., La plante et l'essence - Fol. Farm. 3:3 (1954).
4 — Parlak, T.: Adam otu - Türk Folklor Araştırmaları 18 (346) : 8329 (1978).

ğu inancında olanlar, davul veya teneke çalarak, sesin duyulmasını önlerler. Bütün bunlar kök çıkartıcıların, başkalarının da kök çıkarmasını önlemek için yaydıkları rivayetlerden ibarettir.

Dış görünüş : Açık esmer renkli ve dallı bir köktür. Dallanma şekli bir insana benzetildiği için bu bitkiye eski devirlerden beri "Adamotu" ismi verilmiştir.

Bileşim : % 0.3 civarında alkaloit taşır. Alkaloitlerin başlıcaları hiyosiyamin ve skopolamindir.

Etki ve kullanılış : Ağrı kesici, uyutucu, yatıştırıcı ve cinsel kudreti arttırıcı etkilerinden dolayı pek eski devirlerden beri haricen ve dahilen kullanılmaktadır.

Ortaçağda büyük bir şöhret kazanmış ve büyücülerin tılsımlı ilâcı haline gelmiştir.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 1) günde 1 - 2 bardak, toz bir defada 0.20 gr hap halinde, günde üç defa alınır. Zehirli alkaloitler taşıdığından dikkatle kullanılmalıdır.

Diğer isimler : Abdüsselamotu, Ademotu, Atelması (Silifke), Hacılarotu, İnsanotu, Kankurutan, Toskafakavunu (Silifke), Yerelması (Side).

Toksikolojik etki : Taşıdığı alkaloitler nedeniyle bütün bitki ve bilhassa kökler zehirlidir. Meyvaları, hoş kokulu olması nedeniyle, bazen çocuklar tarafından yenilmektedir. Meyvaları yiyenlerde baş dönmesi ve sarhoşluk ile belirlenen zehirlenmeler görülür. Bu nedenle Batı Anadolunun bazı bölgelerinde (Silifke) bu bitkiye "Toskafa kavunu" ismi verilmektedir.

İstanbulun semt pazarlarında bazen Adamotu kökü yerine *Tamus communis* L. (Dioscoreaceae) veya *Ecballium elaterium* L. (Cucurbitaceae) türünün köklerinin satıldığına rastlanmaktadır. Bu kökler, birincisinde iğne biçiminde kristaller bulunması, ikincisinin ise alkaloit taşımaması ile hakiki Adamotu kökünden kolaylıkla ayrılabilir (1).

ADASOĞANI

(La. Bulbus Scillae albus, Al. Meerzwiebel, Fr. Bulbe de scille, İn. Squill root)

Urginea maritima (L.) Baker (Syn : Scilla maritima L.) (Liliaceae) türünün sonbaharda toplanıp, dilimler halinde kesildikten sonra, kurutulmuş soğan yapraklarıdır. Bu tür 50 - 150 cm yükseklikte, sonbaharda beyaz renkli ve altı parçalı çiçekler açan, çok yıllık ve soğanlı bir bitkidir (Resim: 92). Güney Anadolu bölümünde (Antalya civarında yaygındır) kumluk, kayalık ve kurak yerlerde yetişir.

Dış görünüş : 1 cm kadar genişlikte, 3 - 5 cm uzunlukta, sarımsı veya pembemsi renkli parçalardır. Hemen hemen kokusuz, keskin ve acı lezzetlidir.

Bileşim : Şekerler, tanen, organik asitler ve glikozitler (% 0.3) taşımaktadır. Tedavide bilhassa sillaren-A kullanılmaktadır.

Etki ve kullanılış : Eski Mısırlılar döneminden beri tedavide kullanılan bir drogdur (2, 3). Bilhassa idrar arttırıcı ve kalp kuvvetlendirici olarak kullanılır. Etkili bir drog olduğundan ancak hekim tavsiyesine göre kullanılmalıdır. Taze drog tahriş edicidir ve dahilen alındığı zaman kusma ve ishal yapar.

1 — Baytop, A. ve ark.: Yalancı iki adamotu - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 1 : 1 (1965).
2 — İmbesi, A.: La "Scille" depuis l'époque des pharaons à nos jours, une plante médicamenteuse de tradition bien lointaine-Hamdard 25 (1 - 4) : 180 (1982).
3 — Ünver, S.: Türkiyede (Scille) Adasoğanı ilâcı tarihi hakkında - Tedavi Seriyatı ve Lab. Mecm. 3 : 193 (1933).

Kullanılış şekli : Toz, 0.1 gr, günde 3 defa hap veya güllaç halinde alınır.

Diğer isimler : Aksoğan, Ayısoğanı, Beyazsoğan, Loteşirsoğanı, Nuteşirsoğanı, Ölüsoğanı.

Toksikolojik etki : Glikozitler nedeniyle kuvvetli bir kalp zehiridir. Tahriş edici etki kalsiyum oksalat kristallerinden ileri gelir. Hayvanlar yaprak ve yumruları yemezler. İnsanlarda zehirlenmeler genellikle Adasoğanı preparatlarının tıbbi miktarın üzerinde alınması ile görülür.

Kuzey Afrikada yetişen ve "kırmızı varyete" denilen varyetenin soğanları (Bulbus Scillae rubrae) taşıdığı sillirozit isimli glikozit nedeniyle çok zehirlidir. Bu nedenle bu varyetenin soğanlarından fare mücadelesinde kullanılan preparatlar yapılmaktadır.

Pancratium maritimum L. (Amaryllidaceae) (Kumzambağı) : Beyaz çiçekli, büyük soğanlı ve geniş yapraklı bir bitkidir. Deniz kenarındaki kumluklarda yetişir. Çiçekler ilkbaharda meydana gelir. Anadolu sahillerinde (Şile, Alanya) yaygın bir bitkidir (Resim : 62).

Soğanları bazen yanlışlıkla, Adasoğanı yerine, kullanılmaktadır. Soğanların kusturucu bir etkisi bulunmaktadır.

AKASMA KÖKÜ

(Radix Bryoniae albae)

Bryonia alba L. (Cucurbitaceae) türünün taze veya kurutulmuş köküdür. Bu tür yeşilimsi sarı çiçekli, dioik, tırmanıcı, otsu ve çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar kalp biçiminde, uzun saplı ve 5 - 7 loblu. Meyva 7 - 8 mm çapında ve olgunlukta siyah renkli. Trakya, Kuzey Anadolu ve İç Anadoluda, orman altlarında ve çit kenarlarında, yetişir.

Kökler nişasta, şekerler, rezin, alkaloitler ve glikozitler (bryonin ve diğerleri) taşımaktadır.

Dahilen idrar arttırıcı ve kuvvetli müshil etkilere sahiptir. Toz (günde 0.5 - 3 gr) alınabilir. Taze kökler haricen romatizma ağrılarına ve basur memelerine karşı kullanılmaktadır.

Bazan bu drog yerine *Tamus communis* L. türünün köklerinin satıldığına da rastlanmaktadır (1). Her iki kök de aynı etkilere sahip bulunmaktadır.

Diğer isimler : Beyaz yabankabağı, Binkulaç, İtkabağı, Semizkabak, Şeytanşalgamı, Ülüngür.

Anadoluda 4 *Bryonia* türü bulunmaktadır. Bunlar henüz kimyasal ve farmakolojik olarak incelenmemiştir.

AKASYA ÇİÇEĞİ

(Flos Robiniae pseudoacaciae)

Robinia pseudoacacia L. (Leguminosae) türünün kurutulmuş çiçekleridir. 25 m kadar yükselebilen ve kışın yapraklarını döken bir ağaçtır. Vatanı Kuzey Amerika olmakla beraber Türkiyede parklar ve yol kenarlarında bol olarak yetiştirilmektedir. Çiçekler kelebek biçiminde, beyaz renkli, hoş kokulu ve birçoğu bir aradadır.

Uçucu yağ ve alkaloit (robinin) taşır. Yatıştırıcı, kabız ve safra arttırıcı etkileri var-

1 — Baytop, A. ve ark.: Yalancı iki adamotu - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 1 : 1 (1965).

dır. İnfusyon halinde (% 2 - 3) kullanılır. Yaprakları ve gövde kabuğu da aynı etkilere sahiptir. Yüksek miktarlarda alındığında hafif zehirlenmeler yapar.

Diğer isimler : Salkım çiçeği.

AKYILDIZ SOĞANI
(Bulbus Ornithogali)

Ornithogalum umbellatum L. (Liliaceae) ve buna benzer diğer türlerin taze yumrusudur. Bu tür 20 - 30 cm yükseklikte, beyaz çiçekli, otsu ve çok yıllık bir bitkidir. Çiçekler gövdenin ucunda ve 8 - 20 tanesi bir arada bulunur. Anadoluda yaygın bir türdür.

Yumruları Dioscorides döneminden beri kusturucu ve çıban açıcı olarak tanınmıştır. Taze veya pişmiş yumru çıban üzerine sarılır ve çıbanın olgunlaşıp açılması sağlanır.

Anadoluda 30 kadar *Ornithogalum* türü bulunmaktadır. Bunlardan aşağıdaki türler sebze olarak kullanılır.

O. comosum L. — Bitki sebze olarak kullanılır.

O. lanceolatum Labill. — Yaprakları Güney Anadolu'nun dağ köylerinde sebze olarak kullanılmaktadır.

O. latifolium Baker — Yaprakları sebze olarak yenir.

O. pyrenaicum L. — Yaprakları sebze olarak yenir.

O. sibthorpii W. Greuter (Syn:O. nanum Sibth. et Sm.) — Çiçekli ve yumrulu bitki, ilkbaharda İstanbul pazarlarında "Çiğdem" ismi altında satılır ve sebze olarak kullanılır.

Ornithogalum türlerinin, bilhassa soğanlarında, kalbe etkili bazı zehirli bileşikler (konvallatoksin ve diğer glikozitler) ve saponinler taşıdığı bilinmektedir. Bu nedenle yumruların yüksek miktarlarda yenilmesi bazı zararlı etkiler meydana getirebilir (1).

Kurutulmuş Akyıldız soğanı, Anadolunun bazı bölgelerinde (Konya) toz edildikten sonra, salep yerine, dondurma yapımında kullanılmaktadır. Bu bitkinin yumruları müsilaj taşıdığından dondurmaya bir kıvam vermektedir.

Akyıldız yumrusu tozu bol miktarda iğne şeklinde kristaller ve az miktarda, çapları 18 - 28 mikron arasında değişen, nişasta taneleri taşıması nedeniyle diğer bitkisel droglardan mikroskobik analiz sonucu kolaylıkla ayrılabilir.

Diğer isimler : Köpeksoğanı, Tükrükotu.

ALIÇ MEYVASI
(Fructus Crataegi)

Crataegus (Rosaceae) türlerinin olgun meyvasıdır. Türkiyede 20 kadar *Crataegus* türü bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının olgun meyvaları, genellikle çocuklar tarafından yemiş olarak yenilir. Kasaba pazarlarında, sonbaharda ipe dizilmiş olarak, satılmaktadır.

Meyvaların kabız ve idrar arttırıcı etkileri bulunduğu söylenmektedir. Aktarlarda bulunmaz.

1 — Jaspersen - Schib, R.: Unsere toxischen Garten - und Zimmerpflanzen - Schweiz. Apotheker - Zeitung 117 : 389 (1979).

Meyvaları yenilen veya tedavide kullanılan başlıca türler şunlardır :

C. monogyna Jacq. (Syn : C. oxyacantha L.) : 10 m kadar yükselebilen, dikenli, beyaz veya pembe çiçekli bir ağaççıktır. Meyva 6 - 10 mm çapında, 1 - 3 tohumlu, esmer - kırmızı veya kırmızı renklidir (Resim: 19 ve 20). Batı ve Güney Anadoluda yaygın bir bitkidir.

Bileşim : Aminler, tanen, vitamin C, triterpen türevleri, flavon türevleri ve acı maddeler taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Yirminci yüzyılın başından beri çiçekleri (Flos Crataegi) nden hazırlanan hulâsalar yatıştırıcı ve tansiyon düşürücü olarak kullanılmaktadır. Etkili maddesi tam olarak bilinmemekte ve aminler olduğu sanılmaktadır. Türk Kodeksi (1948) nde kayıtlı olmakla beraber, halk arasında bir kullanılışı bulunmamaktadır. Yalnız meyvaları yenilir.

Sinir sistemini yatıştırıcı, spazmları azaltıcı, kalp atışlarının hızını yavaşlatıcı, tansiyon düşürücü, idrar söktürücü ve kabız gibi etkileri vardır. Bilhassa kalp üzerine olan etkisi nedeniyle, Avrupada yapılan, birçok hazır ilâcın terkibine girmiştir. Zehirli bileşikler taşımadığı için, kalp hareketlerini yatıştırıcı ve düzenleyici olarak, tehlikesizce uzun zaman kullanılabilir (1).

Kullanılış şekli : Toz, günde 2 - 5 gr, infusyon (% 2), günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Beyazdiken, Ekşi muşmula, Edran, Geviş, Yemişen.

C. pentagyna Waldst.: 3 - 8 m yükseklikte, dikenli, küçük bir ağaçtır. Meyvalarının siyah veya kırmızımtırak siyah renkli ve 3 - 5 çekirdekli olması ile yukarıdaki türden ayrılır. Kuzey Anadolu bölgesi ormanlarında yetişmektedir.

Çiçekleri yukarıdaki tür gibi kullanılır.

C. orientalis Pallas ex Bieb. (Geyikdikeni) : 3 - 5 m yükseklikte küçük bir ağaçtır. Yapraklar 3 - 7 loblu ve yatık tüylü. Meyva 2 cm kadar çapında, 4 - 5 çekirdekli ve kırmızımtırak turuncu renkli. Bütün Anadoluda yaygın bir türdür.

Meyvaları yemiş olarak yenilir.

C. tanacetifolia (Lam.) Pers. (Kuşyemişi) : 8 - 10 m yükseklikte bir ağaçtır. Meyva 2 cm çapında, 5 çekirdekli ve sarı renklidir. Bilhassa Kuzey Anadolu bölgesinde yaygındır.

Meyvaları yemiş olarak yenilir.

Pyracantha coccinea Roemer (Ateşdikeni, Kuşalıcı, Tavşanelması) : 3 m kadar bir boya erişebilen, dikenli ve beyaz çiçekli bir ağaççıktır. Meyvalar 5 - 7 mm çapında kırmızı veya turuncu renklidir. Anadoluda yaygın bir bitkidir.

Avrupa ülkelerinde meyvaları kalp yatıştırıcı olarak kullanılmaktadır.

ALTINOTU

(La. Herba Ceterachi, Al. Milzfarn, Fr. Ceterach officinal, İn. Miltwaster)

Ceterach officinarum DC. (Syn : Asplenium ceterach L.) (Aspleniaceae) türünün toprak üstü kısımlarıdır. Bu tür 5 - 20 cm yükseklikte, çok yıllık, çiçeksiz ve otsu bir bitkidir. Yapraklar genç iken kendi üzerine sarılmış ve saplı. Lamina parçalı, üst yüz çıplak ve yeşil renkli, alt yüz ve sap pas renkli pullar ile kaplıdır. Rizom kısa ve küçük. Kayalar ve taş duvarlar üzerinde yetişir. Kuzey ve Batı Anadoluda yaygın bir bitkidir.

Dış görünüş : Yapraklar 5 - 20 cm uzunlukta, üst yüz çıplak, alt yüz ve yaprak sapı

1 — Leclerc, H.: Précis de phytothérapie 195, Paris (1976).

pullar ile kaplı. Kızılımsı renkli, kokusuz ve biraz acımsı lezzetlidir.

Bileşim : Uçucu yağ, tanen ve müsilaj taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : İdrar söktürücü ve kabız etkilere sahiptir. Memleketimizde haricen bilhassa basura karşı kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 5 - 10) günde 2 - 3 bardak içilir. Basur memeleri bu infusyon ile yıkanır ve pansuman yapılır.

Diğer isimler : Dalakotu.

AMBER

(La. Ambra Grisea, Al. Ambergris, Fr. Ambre gris, İn. Ambergris)

Physeter macrocephalus L. (Physeteridae) isimli hayvan (Kaşalot balığı) ndan elde edilen bir maddedir. Bu maddenin meydana gelişi hakkında birçok düşünce vardır. Bunlar arasında, Amber denilen maddenin Kaşalot balığının gıdası olan kefalopod (*Cephalopoda)* türlerinin iyi hazmedilmemiş artıkları olduğu düşüncesi çok yaygındır.

Çin ve Japon denizleri ile Uzak Doğunun tropikal denizlerinin kenarlarındaki sahillerden toplanır.

Kül renginde, bal mumu kıvamında ve içinde sarımsı lekeler bulunan bir maddedir. Suda çözünmez, organik çözücülerde çözünür. Dumanlı bir alev ile yanar. Kokusu hafif tadı ise acımsıdır.

Amberin denilen bir kollesterol türevi taşır.

Kalp kuvvetlendirici, iştah açıcı ve cinsel arzuyu arttırıcı olarak eskiden pek çok kullanılırdı. Bugün bilhassa parfümeri endüstrisinde koku verici ve sabitleştirici olarak kullanılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde üzerlerinde yazılar ve dekoratif şekiller bulunan amber tabletleri ticarete çıkartılmıştır (1). Bu tabletlerden bazılarının üzerinde bulunan yazılar şunlardır :

«Gıda ola muhabbetine, Ola ruyu esfer.»
«Dilşâd idsun, Hadi'nin buyu amber.»
«Sıhhat bat, Afiyet bat»
«Allah, Maşallah»

Diğer isimler : Ak amber.

AMBERPARİS KÖKÜ

(La. Radix Berberidis, Al. Sauerdorn, Fr. Racine de berbéris, İn. Berberis)

Berberis vulgaris L. (Berberidaceae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 2 m kadar bir yüksekliğe erişebilen, çalı görünüşünde, dikenli ve sarı çiçekli bir ağaççıktır. Meyvası olgunlukta kırmızı renkli olarak kalır. Gövde ve kökün iç kısmı parlak sarı renklidir. Kuzey Anadolu bölgesinde yetişir.

Bileşim : Alkaloitler (berberin, columbamin, jatrorrhizin, palmatin ve diğerleri) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Amberparis (2) kökü veya kök kabuğu (Cortex Berberidis radicis) iştah açıcı, ateş düşürücü ve kuvvet verici etkilere sahiptir. İnfusyon (% 2), günde 2 - 3 bardak içilir.

B. crataegina DC. (Karamukdikeni (3),

1 — Baytop, T. und Terzioğlu, A.: Über die osmanischen Ambra-Tabletten-Beiträge zur Geschichte de Pharmazie 30 (2) : 14 (1978).
2 — Arapça "Amirbaris" kelimesinden.
3 — Agrostemma githago L. (Caryophyllaceae) türüne de "Karamuk" ismi verilmektedir.

Dikenüzümü) : 2 m kadar yükselebilen, çalı görünüşünde, sarı çiçekli bir bitkidir. Meyvalar olgunlukta siyah bir renk alır. Anadoluda yaygın bir türdür.

Bu türün kökleri yukarıdaki türün kökleri yerine kullanılabilir. Meyvaları (Fructus Berberidis crataeginae) tanen, organik asitler (malik, tartrik, sitrik) ve vitamin C taşımaktadır. İdrar arttırıcı ve balgam söktürücü olarak, infusyon halinde, kullanılır. Türkiyenin bir ihraç ürünüdür.

Sivas bölgesinde, taze veya kuru meyvalarından hazırlanan hoşaf, şurup veya Garaş (kara aş) ismi verilen tatlı halinde gıda olarak kullanılmaktadır (1). Meyvaların ekşi lezzetli olması bu tatlılara mayhoş bir lezzet verir.

Bu türün yaprakları (Folium Berberidis crataeginae) meyvalar gibi kullanıldıktan başka, bulgur pilavı ve çorba gibi yemeklere lezzet vermek (ekşi lezzet) için katılır (Konya bölgesi).

Kökleri taşıdığı sarı boyar maddeden dolayı kumaş boyamakta kullanılır. Elde edilen sarı renk zamanla esmerleştiği için makbul bir boyar madde değildir. Ancak çadır, çuval gibi materyelin boyanmasında kullanılır.

Diğer isimler : Kadıntuzluğu, Karamuk ağacı, Sarı ağaç, Sarı odun.

ANASON MEYVASI

(La. Fructus Anisi vulgaris, Al. Anissaat, Fr. Graine d'anis vert, İn. Anis seed)

Pimpinella anisum L. (Umbelliferae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür 30 - 70 cm yükseklikte, tüylü, beyaz çiçekli, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Memleketimizde bilhassa Antalya, Aydın, Balıkesir, Burdur, İzmir ve Muğla illerinde yetiştirilmektedir (2, 3).

Dış görünüş : 5 - 6 mm uzunluk ve 1 - 3 mm genişlikte, armut biçiminde, yeşilimsi gri renkli ve üzeri tüylü tanelerdir. Kuvvetli ve özel bir kokusu ve baharlı bir lezzeti vardır.

Bileşim : Sabit yağ ve uçucu yağ (% 2 - 4) taşımaktadır (4, 5). Uçucu yağ içinde bilhassa anethol bulunmaktadır.

Etki ve kullanılışı : Gaz söktürücü, iştah açıcı, süt arttırıcı ve uyku verici gibi etkileri bulunmaktadır. Uygulamada bilhassa gaz söktürücü olarak kullanılmaktadır.

Bazı içkilerin (rakı, anizet gibi) yapımında kullanılmaktadır. Sezai Deymer rakıda anason esansının miktar tayini için kolay bir metot tarif etmiştir (6).

Kullanılış şekli : Toz 0.5 - 1 gr, günde bir iki defa. İnfusyon (% 1 - 2), günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Enison, Nanahan (Gaziantep), Raziyanei-rumi.

1 — Üçer, M.: Karamuk - Türk Folkloru Araştırmaları yıllığı 295 (1977).
2 — Helvacıoğlu, F.: Yurdumuzda anason - Fol. Farm. 5 : 5 (1964).
3 — İlisulu, K.: Ekim, mesafe ve aralıklarının anason'un önemli özellikleri ve tohum verimi üzerindeki etkileri - Ankara Üniv. Ziraat Fak. Yıl. 17 (2) : 251 (1968).
4 — Arsoy, İ.: Yeşilova'nın kır ve sulak tarlalarında Çeşme anason tohumuyla yapılan deneme ekiminin analitik etüdü - Tekel Enst. Rap. 7:84 (1956).
5 — Tayşi, V., Vömel, A. und Ceylan, A.: Neue Anbauversuche mit Anis (Pimpinella anisum L.) im Ege-Gebiet der Türkei-Zeitschrift für Acker-und Pflanzenbau 145:18 (1977).
6 — Deymer, S.: Rakı ve havi olduğu anason esansı miktarının tayini hakkında - Kimya Annali, No. 20/22 (1939).

ANASON ESANSI (Oleum Anisi) :

Anason veya yıldız anasonu meyvalarından su buharı distillasyonu ile elde edilen bir uçucu yağdır. Anason esansı renksiz veya soluk sarı renkli, özel ve kuvvetli kokulu bir sıvıdır.

Bilhassa anetol (% 75 - 90) taşımaktadır.

Anason esansı bir sinir sistemi uyarıcısıdır. Birçok ilâcın içine koku verici olarak konulur. Anason esansı günde 2 - 10 damla, bir şeker parçası üzerine damlatılarak, alınır. Daha yüksek miktarlarda, önce hafif bir sarhoşluk ve sonra uyku meydana getirir.

Anadoluda 20 den fazla *Pimpinella* türü yabani olarak yetişmektedir. Bunlar henüz, kimyasal yapıları ve farmakolojik etkileri yönünden, incelenmemiş iseler de bazıları halk arasında tedavi maksadıyla kullanılmaktadır.

P. anisetum Boiss. et Bal. (İki yıllık anason) : 50 cm kadar yükselebilen, iki yıllık, beyaz çiçekli ve otsu bir bitkidir. Meyvaları adi anason meyvasından daha küçüktür. Orta Anadoluda yaygın bir türdür. Kayseri, Sivas, Tokat ve Erzincan bölgelerinde güzlük olarak ekildiği kaydedilmiştir (1).

Meyvaların yüksek oranda (% 8.3 - 8.5) uçucu yağ taşıdığı ve bu yağda % 30 anetol bulunduğu gösterilmiştir (2).

Meyvaları adi anason meyvası gibi kullanılır.

P. saxifraga L. (Taş anasonu) : 60 cm kadar yükselebilen, çok yıllık, beyaz çiçekli ve otsu bir bitkidir. Meyva 2.5 mm uzunlukta ve tüysüz. Kuzey ve Doğu Anadolu bölgesinde yetişir.

Kökleri uçucu yağ (% 0.3 - 0.5) taşımaktadır.

Balgam söktürücü ve hazmettirici olarak, köklerden (Radix Pimpinellae albae) hazırlanan dekoksiyon (% 5), dahilen kullanılmaktadır.

YILDIZ ANASONU (Fructus Anisi stellati) :

İllicium verum Hooker fil. (Magnoliaceae) türünün kurutulmuş meyvalarıdır. Bu tür 3 - 5 m yükseklikte ve beyaz çiçekli bir ağaççıktır. Vatanı Güney Çin (Tonkin, Koşinşin, Yunnan) olmakla beraber Japonya ve Doğu Hint adalarında da yetiştirilir.

Meyva 6 - 9 parçadan yapılmış ve yıldız biçimindedir. Her bir parça kayık şeklinde, 12 - 17 mm uzunlukta, esmer kırmızı renkli, tek tohumlu ve anason kokuludur.

Uçucu yağ (% 4 - 5) taşır. Bu uçucu yağda bilhassa anetol bulunmaktadır.

Adi anason gibi gaz söktürücü, midevi ve süt arttırıcı olarak dekoksiyon (% 0.5) halinde dahilen kullanılır. Aktarlarda nadiren bulunmaktadır. Halen bilhassa uçucu yağ üretilmesinde kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Badiyane, Çin anasonu.

ANDIZ KOZALAĞI

(Fructus Juniperi drupaceae)

Juniperus drupacea Lab. (Cupressaceae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür kışın yapraklarını dökmeyen, dioik, bir ağaçtır. Kozalak küremsi biçimli ve 20 - 25 mm çapında, önce yeşil, sonra esmer renklidir (Resim : 47). Toros ve Amanus dağlarında yetişir.

Dağ köylerinde genç kozalakların su ile kaynatılması sonucu "Andız pekmezi" denilen bir ekstre elde edilir. Bu ekstre taşıdığı

1 — Zhukovsky, P.: Türkiyenin ziraî bünyesi 537, İstanbul (1951).

2 — Luzina, B. L.: Türkiyenin yeni anason cinsi, Anizet-Zhukovsky, P.: aynı yayın 538.

şekerler ve vitaminler (1) nedeniyle kuvvet verici ve afrodizyak olarak kullanılmaktadır.

Toz edilmiş kozalak bal ile karıştırılarak dahilen kurt düşürücü olarak alınır.

ANDIZ KATRANI (Pix Juniperi drupaceae) :

J. drupacea Lab. türünün dal ve gövde parçalarının yakılması ile elde edilen katrandır. Toros dağlarının dağ köylerinde (Akseki köyleri) elde edilmektedir.

Siyah renkli, şurup kıvamında, özel ve keskin kokulu bir sıvıdır.

Dahilen solunum ve idrar yolları hastalıklarına karşı tek başına veya çörekotu yağı ile karıştırılarak, hap halinde, alınır. Haricen hayvanlardaki deri hastalıklarına karşı kullanılır. Arı kovanlarında meydana gelen bazı mantar hastalıklarına karşı, yanmış bir tezek parçasına damlatılması ile elde edilen duman, tütsü olarak kullanılır.

Kimyasal yapı bakımından Ardıç katranı (Pix Juniperi oxycedri) na en yakın olan bir katrandır (2). Bu nedenle bu katran Ardıç katranı yerine kullanılabilir.

Türkiyede elde edilen katranların en kıymetlisidir. 1983 yazında kilosunun fiyatı 8.000 lira civarında idi.

Andız ağacının kokusu hoş olduğundan, odunundan Güney Anadolu bölgesinde ağızlık ve sandık yapılmaktadır.

ANDIZOTU KÖKÜ

(La. Radix Helenii, Al. Alant, Fr. Aunée, İn. Elecampane)

İnula helenium L. (Compositae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 1 - 2 m yükseklikte, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar gövdenin üst kısmında sapsız, diptekiler 10 - 15 cm uzunluğunda saplı, lamina tam, kenarları dişli, üst yüzü biraz pürtüklü, alt yüzü yünlü gibi beyaz tüylü. Çiçekler sarı renkli ve dalların ucundaki büyük kapitulum durumlarda toplanmış. Hendek ve çit kenarları ile sulak yerlerde yetişir. Anadoluda birçok alttürü bulunmaktadır. Bunlar Kuzey ve Doğu Anadoluya yayılmışlardır. Parlak sarı renkli çiçekleri nedeniyle Avrupada bahçelerde süs bitkisi olarak ve drog elde etmek için yetiştirilmektedir.

Dış görünüş : 1 - 3 cm çapında, üzeri buruşuk, açık esmer veya esmer sarımtırak renkli ve kolaylıkla kırılabilen çubuklar halindedir. Menekşeye benzer kokulu, acı ve batıcı lezzetlidir.

Bileşim : İnulin (% 40 - 45) ve uçucu yağ taşımaktadır. Uçucu yağda alantolakton ve türevleri bulunur.

Etki ve kullanılış : Eskiden çok kullanılan bir drog idi. Bu nedenle eski tedavi kitaplarında ismi çok geçer. Safra söktürücü, idrar arttırıcı, öksürük kesici, göğüs yumuşatıcı, kuvvet verici ve kurt düşürücü etkileri vardır. Zehirli bileşikler taşımaması ve kabız etkisinin olmaması nedeniyle tehlikesiz bir drogdur.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 2 - 5) günde 2 - 3 bardak veya toz günde 2 - 10 gr hap halinde alınır.

Diğer isimler : Andız kökü, Anduz kökü, İndus kökü.

1 — Selik, M. ve Ziegler, H.: Der Zucker-, Eiweiss- und Vitamingehalt des Beerenzapfensaftes von Juniperus drupacea Labill. (Andız pekmezi) -Qual. Plant. Mater. Veg. 17:265 (1969).

2 — Baytop, T. ve Öztekin, A.: Türkiyede elde edilen bitkisel katran çeşitleri üzerinde araştırmalar - V. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı tebliğleri, Ankara (1984).

Memleketimizde yetişen aşağıdaki *İnula* türleri de tedavi maksadıyla kullanılmaktadır.

İ. dysenterica L. (Syn : Pulicaria dysenterica (L.) Bernh.) : 30 - 75 cm yükseklikte, dallı, tüylü ve kalın köklü bir türdür. Bilhassa Kuzey ve Doğu Anadoluda bulunur. Çiçekli dalları ve kökü dizanteriye karşı kabız olarak infusyon veya dekoksiyon (% 3) halinde kullanılır. Zehirli bileşikler taşımadığından tehlikesiz bir drogdur.

İ. heterolepis Boiss. (Kaya andızı) : 15 - 40 cm yükseklikte, yünlü gibi sık tüylü, yapraklar tam ve saplı, çiçekler sarı renkli. Çok yıllık otsu bir bitkidir. Bilhassa kireçli kayalar üzerinde bulunur. Anadolunun Batı ve Güneyinde yaygındır. Yapraklı dalları infusyon halinde (% 3) iştah açıcı ve basura karşı kullanılır.

İ. viscosa (L.) Aiton (Yapışkan andız) : 1 - 2 m yükseklikte, çalı görünüşünde, sarı çiçekli, yapışkan ve özel kokulu bir bitkidir. Yol, bataklık ve hendek kenarlarında bulunur. Bilhassa Güney ve Batı Anadoluda yaygındır. Taze yaprakları yara üzerine konularak, yara iyi edici olarak kullanılır.

APTESBOZANOTU KABUĞU

(Cortex Poterii spinosi)

Sarcopoterium spinosum (L.) Spach (Syn: Poterium spinosum L.) (Rosaceae) türünün kurutulmuş dal ve gövde kabuğudur. Bu tür 75 cm ve daha da yüksek bir boya erişebilen dikenli bir çalıdır. Türkiyenin Ege ve Akdeniz bölgelerinde çok yaygındır.

Kabuklarda bir saponin karışımı bulunur ve infusyon (% 5) halinde şeker hastalığına karşı kullanılır (1, 2).

Toprak üstü kısmı (Herba Poterii spinosi) ve kökleri (Radix Poterii spinosi) de aynı maksatlar için kullanılır.

Diğer isimler : Abdesbozanotu.

ARABİSTAN ZAMKI

(La. Gummi Arabicum, Al. Arabisches Gummi, Fr. Gomme arabique, İn. Acacia gum)

Acacia senegal Willd. (Syn : A. verek Guill. et Perr.) ve buna yakın türlerin dallarının yaralanması sonucu meydana gelen bir zamktır. Arabistan zamkı ağacı 2 - 6 m yükseklikte, pennat yapraklı, sarı çiçekli ve dikenli bir ağaç olup bilhassa Kuzey-Doğu Afrikada (Sudan bölgesi) yetiştirilmektedir.

Dış görünüş : Beyazımtırak sarı renkli, dış yüzü donuk, çatlaklı, iç yüzü parlak ve şeffaf, az çok yuvarlak şekilli parçalardır. Kokusuz ve yavan lezzetlidir. İki kısım suda, yavaş yavaş ve fakat tamamen erir.

Bileşim : Arabik asidin kalsiyum, magnezyum ve potasyum tuzundan (Arabin) yapılmıştır.

Etki ve kullanılış : Tedavi etkisi zayıftır. Göğüs yumuşatıcı, koruyucu ve karın ağrılarını dindirici olarak kullanılır. Eczacılık, ku-

1 — Quisenberry, M. and Gjerstad, G.: Poterium spinosum, a potential cure for diabetes-Quart. J. Crude Drug Res. 7:957 (1967).

2 — Steinmetz, E. F.: Eine aufsehen-erregende Droge, Poterii spinosi cortex radicis, Neu Mittel gegen Diabetes-Quart. J. Crude Drug Res. 4:582 (1964).

maş, boya ve matbaacılık alanlarında önemli bir maddedir. Yapıştırıcı madde olarak da kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : Dahilen 5 - 10 gr arabistan zamkının 200 ml suda eritilmesi ile elde edilen emülsiyon verilir.

Diğer isimler : Arap zamkı.

SAMAK (Succus Acaciae) :

A. senegal Willd. türünün yeşil meyvalarının ezilmesi ile elde edilen usarenin uçurulması sonucu meydana gelen mahsuldür.

Eskiden kabız olarak (günde 1 - 4 gr) kullanılırdı. Bugün bu drog yerine Kâthindî (Catechu) kullanılmaktadır.

ARDIÇ KOZALAĞI

(La. Fructus Juniperi, Al. Wacholderbeere, Fr. Baie de genièvre, İn. Juniper berry)

Juniperus communis L. (Cupressaceae) türünün olgun kozalaklarıdır. Bu tür 1 - 7 m yükseklikte, kışın yaprağını dökmeyen bir ağaççıktır. Yapraklar dar, sivri uçlu ve 6 - 18 mm uzunlukta. Meyva 6 - 9 mm büyüklüğünde, 3 tohumlu, önce yeşil, ve olgunlukta parlak mavimsi siyah renklidir. Üzerinde ince bir mum tabakası bulunur. Orta Avrupada yaygın bir bitkidir. Memleketimizde yalnız Trakyada ve az miktarda bulunur (1).

Dış görünüşü : 5 - 8 mm çapında, küre biçiminde ve siyahımsı mor renklidir. Kokusu reçinemsi, tadı ise baharlıdır.

Bileşim : Şekerler (glikoz, sakkaroz), organik asitler, reçineli bileşikler, acı madde ve uçucu yağ (% 0.5 - 2) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Orta çağda her derde deva bir ilâç olarak bilinirdi. İdrar arttırıcı, terletici, midevi ve antiseptik özellikleri vardır. Dahilen yüksek miktarlarda veya uzun süre alındığında böbrekleri tahriş eder ve kanlı idrar gelmesine neden olur.

Halen bilhassa kozalak kullanılmaktadır. Eskiden odunu ve uçucu yağı da kullanılırdı.

Meyvalarının suda ezilerek fermentasyonu sonucu elde edilen karışımın distilasyonu sonucu "Gin" (türkçe cin) denilen içki hazırlanır. Bu içki halen bilhassa kuzey ülkelerinde (İngiltere) kullanılmaktadır.

Ardıç meyvası alındığında idrar menekşe kokusu kazanır. Bu nedenle eskiden Romalı kadınlar tarafından çok kullanılırdı.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 1 - 2), günde 2 - 3 bardak içilir. Uçucu yağ, haricen romatizma ağrılarını dindirici olarak, 10 gr uçucu yağın 100 gr zeytin yağındaki karışımı ile ağrıyan yer ovulur. Uçucu yağ dahilen günde 2 - 6 damla, suya veya kesme şekere damlatılarak, alınır.

Diğer isimler : Ardıç tohumu.

J. nana Willd. (Syn : J. communis subsp. nana Syme) (Cüce ardıç) : Meyvalarının büyük (7 - 12 mm çapında) olması ile yukarıdaki türden ayrılabilir (Resim : 46). Kuzey Anadolu dağlarında, 1000 m nin üstündeki yüksekliklerde bol olarak yetişmektedir.

Olgun kozalaklarında % 1.45 oranında uçucu yağ bulunmaktadır (2).

Bu türden elde edilen meyvalar, memleketimizde çok nadir olan, *J. communis* türünün meyvaları yerine kullanılabilir (2).

Katıştırma : Halen aktarlarda bu drog yerine *J. oxycedrus* L. (Katranardıcı) türü-

1 — Baytop, A.: Quelques notes sur la flore de la Turquie d'Europe, IV - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 8:109 (1972).

2 — Baytop, A. ve ark.: Juniperus nana Willd. meyvası üzerinde farmakognostik araştırmalar - İstanbul Üniv. Tıp Fak. Mecm. 23:113 (1960).

nün kozalakları satılmaktadır. Bu türün kozalaklarının olgunlukta 8 - 12 mm çapında (tıbbi olarak kullanılan drogdan daha büyük) ve kızılımsı kahve renkli olması ile tıbbi ardıç meyvasından kolaylıkla ayırt edilebilir.

ARDIÇ KATRANI (Pix Juniperi oxycedri) :

J. oxycedrus L. (Katran ardıçı) türünün dal, gövde ve kök odununun kuru kuruya yakılması ile elde edilen bir katrandır. Bu tür 1 - 9 m yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen, dioik bir ağaççıktır (Resim : 48). Yapraklar dar ve batıcı uçlu. Meyva 8 - 12 mm çapında, küremsi şekilli, önce yeşil sonra kızılımsı kahve renkli, özel kokulu ve reçinemsi lezzetlidir. Anadoluda yaygın bir bitkidir (1).

Elde ediliş : Eskiden, Toros dağları ve Batı Anadolu dağlarında bulunan köylerde, bitkinin gövde ve dallarının büyük küpler içinde yakılması ve elde edilen ürünün süzülmesi ile elde edilirdi (2). Halen Anadoluda Ardıç katranı eldesine rastlanmamaktadır.

Dış görünüş : Şurup kıvamında, kırmızımtırak siyah renkli, keskin ve özel kokulu, baharlı ve yakıcı lezzetli bir sıvıdır.

Bileşim : Uçucu yağ, rezin, kadinen ismi verilen bir triterpen ve fenol türevleri (guaiakol ve krezol türevleri) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : İnsan ve hayvanlarda görülen bazı deri hastalıklarının (uyuz gibi) tedavisinde haricen kullanılır.

Halen memleketimizde, bu katran yerine, Andız katranı, Çam katranı veya Sedir katranı kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : Katran doğrudan deriye sürülür veya merhem halinde (1 K. katran ve 9 K. vazelin karışımı) kullanılır.

KARA ARDIÇ YAPRAĞI (Herba Sabinae) :

J. sabina L. (Kara ardıç) türünün kurutulmuş yapraklı dallarıdır. Bu tür 1 - 4 m yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen, bir ağaççıktır. Yapraklar pul biçiminde, açık yeşil renkli, dal üzerine yatık. Meyva küre biçiminde, 4 - 5 mm çapında, etli, olgunlukta mavimsi siyah renklidir. Bitki hoş olmayan bir kokuya sahiptir. Anadoluda Karadeniz bölgesi dağlarında yetişmektedir.

Bir uçucu yağ (% 1 - 5), reçineli bileşikler ve tanen taşımaktadır. Uçucu yağ içinde bilhassa sabinol bulunur.

Eskiden adet söktürücü, çocuk düşürücü ve idrar arttırıcı olarak dahilen kullanılırdı. Toz edilmiş drog günde 0.3 - 0.6 gr arasında alınabilir. Bunun üstündeki miktarlar tehlikelidir.

Toksikolojik etki : Hayvanlar tarafından yenilmez. Drog ve uçucu yağı adet söktürücü ve çocuk düşürücü olarak kullanıldığı için zehirlenmeler bu tür kullanışlar sonucu meydana gelmektedir. Zehirlenmeler genellikle ölüm ile sonuçlanır. Özel bir panzehiri bulunmamaktadır.

Anadolu dağlarında (Orta ve Batı) oldukça yaygın olan *J. foetidissima* Willd. (Kokar ardıç, Yağ ardıcı) türü de yukarıdaki türe benzer tıbbi ve toksikolojik özelliklere sahiptir.

ARPA

(Fructus Hordei, Semen Hordei)

Hordeum distichon L. (İki sıralı arpa), *H. vulgare* L. (Çok sıralı arpa) ve bunlara yakın diğer türlerin (Gramineae) kabuğu soyulmuş meyvasıdır.

Arpa tanesi % 55 - 65 arasında nişasta taşımaktadır.

Dahilen infusyon halinde (% 2) yumuşatıcı ve bilhassa idrar arttırıcı olarak kullanılır.

1 — Pamay, N.: Türkiyede Ardıç (Juniperus L.) türleri ve yayılışları - İstanbul Üniv. Orman Fak. Derg. seri A, 5 : 91 (1955).

2 — Zafir, M.: Huile de cade hakkında - Farmakoloğ 16 : 132 (1946).

Çimlendirilmiş tanelerinden elde edilen "Malt hulâsası" taşıdığı karbonhidratlar ve enzimler nedeniyle çok iyi bir gıda meydana getirir. Bilhassa hastalıklardan sonra kuvvet verici olarak kullanılır. Malt hulâsası bira yapımında kullanılan bir ilkel maddedir ve halen memleketimizde bol miktarda elde edilmektedir. Arpa viski eldesinde de bir ilkel maddedir.

Kavrulmuş arpa tanesi kahve yerine kullanılır.

ASPİR ÇİÇEĞİ

(La. Flos Carthami, Al. Saflor, Fr. Safran bâtard, İn. Safflower)

Carthamus tinctorius L. (Compositae) türünün kurutulmuş çiçekleridir. Bu tür 20 - 50 cm yükseklikte, sarı çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar sapsız, kenarları ince dişlidir. Orta ve Batı Anadoluda (Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Eskişehir) eskiden beri ekimi yapılmaktadır (1, 4).

Bileşim : Çiçekleri boyar maddeler, meyvası ise bilhassa sabit yağ (% 28 - 40) taşımaktadır (2, 3).

Etki ve kullanılış : Çiçekler boyar madde olarak ve safran tağşisinde önemlidir. Tohum dahilen, dekoksiyon (% 10) halinde, müshil olarak kullanılır. Tohumlardan elde edilen yağ da müshil etkiye sahiptir. Fakat lezzeti çok acı olduğundan dahilen kullanılması güçtür. Haricen romatizma ağrılarına karşı, ağrıyan yere sürülür. Boya sanayiinde ve kandil yağı olarak da kullanılmaktadır.

Çiçekler bazı yemeklere (örneğin Gaziantep bölgesinde "Orman" isimli yemeğe) renk vermek için de kullanılır.

Diğer isimler : Aspir, Aspur (arapça Asfur kelimesinden), Boyacı aspiri, Kırsafranı, Kurtum, Yalancı safran, Zaferan-ı kâzib. Meyvalarına Papağan yemi denilir.

C. lanatus L. (Yünlü aspir) : Çiçekleri altın sarısı renkli, yaprakları derin parçalı ve örümcek ağı gibi tüylüdür. Anadoluda yabani olarak yetişir.

Bu türün çiçekli dalları, infusyon (% 5) halinde dahilen terletici, kurt düşürücü ve adet getirici olarak kullanılmaktadır.

ASİLBENT

(Gummi Benzoe, Resina Benzoe)

Muhtelif *Styrax* (Styracaceae) türlerinden (*S. benzoin* Dryander, *S. tonkinensis* Craib. ve diğerleri) elde edilen bir belsemdir. Bu drogu veren bitkiler büyük ağaçlar olup Sumatra, Siyam, Laos gibi Uzak Doğu ülkelerinde yetişmektedirler. Ticarette Siyam asilbenti (Resina Benzoe Siam) ve Sumatra asilbenti (Resina Benzoe Sumatra) olmak ü-

1 — Synvet, A.: Traité de géographie générale de l'Empire Ottoman 190, Constantinople (1872).

2 — Yazıcıoğlu, T.: Türkiyenin nebati yağ zenginliği, Türkiyenin yağ tohum ve meyveleriyle nebati yağları üzerinde tecrübi araştırmalar - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 2:680 (1945).

3 — Emiroğlu, Ş. H.: Türkiye'nin bitkisel yağ açığında tütün ve aspir'in yeri - 1974 Türkiye yağ semineri 129, İstanbul (1974).

4 — İlisulu, K.: Türkiye'de aspir ziraati hakkında incelemeler - Ankara Üniv. Ziraat Fak. Yıll. 19 (4) : 733 (1970).

zere iki cins asilbent bulunmaktadır. Siyam asilbenti damla, Sumatra asilbenti ise mermere benzer parçalar halindedir. Siyam asilbenti'nin fiyatı Sumatra asilbenti'nin fiyatından iki misli daha yüksektir.

İki cinsin bileşimleri aynı olmamakla beraber, birbirine oldukça yakındır. Reçineli bileşikler, organik asitler (benzoik, sinnamik) ve uçucu yağ taşır.

Haricen merhem halinde, antiseptik ve yara iyi edici olarak, dahilen, veteriner hekimliğinde, solunum sistemi hastalıklarına karşı kullanılır. Ortodoks kiliselerinde buhur olarak yakılmaktadır.

İstanbul aktarlarında Sumatra Asilbendi "Cavi" ismi altında satılmaktadır.

ATKESTANESİ KABUĞU

(La. Cortex Hippocastani, Al. Rosskastanien Rinde, Fr. Ecorce de maronnier d'Inde, İn. Horse - Chesnut bark)

Aesculus hippocastanum L. (Hippocastanaceae) türünün kurutulmuş gövde ve dal kabuklarıdır. Bu tür 25 m kadar yükselebilen, yaprakları 5 - 7 yaprakçıklı, çiçekleri beyaz ve nadiren kırmızı renkli olan bir ağaçtır. Meyva 1 - 3 tohumlu bir kapsüldür. Vatanı Asya (Hindistan) olmakla beraber Türkiye ve Avrupada süs bitkisi olarak yetiştirilir. Avrupaya (Fransa) 17. yüzyıl başlarında İstanbuldan götürülmüştür.

Dış görünüş : 10 - 15 cm uzunluk ve 3 - 4 cm genişlikte, düz veya hafif oluk biçiminde parçalardır. Kokusuz ve hafif buruk lezzetlidir.

Bileşim : Kateşik tanen, saponinler, flavon ve kumarin türevleri taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Kabız, kan kesici, ateş düşürücü ve basur memelerini küçültücü etkileri vardır.

Çiçek (Flos Hippocastani) ve yaprakları (Folium Hippocastani) da kabukların etkisine sahip bulunmaktadır.

Kullanılış şekli : Toz 1 gr, günde birkaç defa. İnfusyon (% 5), günde birkaç bardak içilir.

ATKESTANESİ TOHUMU (Semen Hippocastani) :

Atkestanesi ağacının olgun tohumlarıdır. Tohumlar nişasta, şekerler, sabit yağ, flavon türevleri ve glikozitler (aeskulin, aescin) taşımaktadır. Atkestanesi tohumlarından hazırlanan birçok müstahzar damar daraltıcı ve kılcal damarların çatlamasını önleyici olarak kullanılmaktadır. Tohumlardan hazırlanan infusyonlar, aynen kabuklar gibi, etkilere sahiptir.

Atkestanesi tohumundan hazırlanmış birçok hazır ilâç tedavide kullanılmaktadır.

ATKUYRUĞU OTU

(La : Herba Equiseti, Al. Schachtelhalm, Fr. Herbe de prêle, İn. Shavergrass)

Equisetum arvense L. veya *E. telmateia* Ehrh. (Equisetaceae) türlerinin kurutulmuş verimsiz dallarıdır. Bu türler, 100 cm kadar yükselebilen, çok yıllık, otsu ve çiçeksiz bitkilerdir. Gövde silindir biçiminde, dallı veya dalsız, yeşil veya esmer yeşil renkli, sert ve içi boş. Yapraklar çok küçük, pul biçiminde ve sivri uçlu. Spor ile çoğalır. Spor keseleri verimli gövdelerinin uçlarında başak şeklinde toplanmıştır.

Su kenarları, sulak çayırlar ve orman açıklıklarında yetişir. Türkiyede 7 kadar tür bulunmaktadır. Bunlardan *E. telmateia* Ehrh. (Karadeniz bölgesi), *E. ramosissimum* Desf. (Orta ve Doğu Anadolu) ve *E. arvense* L. (Kuzey ve Doğu Anadolu) türleri en yaygın olanlarıdır.

Bileşim : Saponin, silisilik asit, tanen ve az miktarda alkaloitler (palustrin, nikotin ve diğerleri) taşımaktadır (1).

Etki ve kullanılış : İdrar söktürücü, taş ve kum düşürücü, iç kanamaları (mide kanaması) durdurucu ve yara iyi edici etkileri vardır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 1 - 5) halinde kullanılır. Dahilen günde 2 - 3 bardak içilir. Haricen yaraların yıkanması ve temizlenmesinde kullanılır.

Toksikolojik etki : Genç sürgünleri yiyen hayvanlarda, kan işemesi ile belirlenen, zehirlenmeler görülür. Bilhassa sığır ve atlar bu bitkiye karşı duyarlıdır. Kurutma ile zehirlilik etkisi azalmaz.

İnsanlarda da aynı şekilde zehirlenme belirtileri görülmektedir. Bu nedenle dikkatle kullanılması (tıbbi miktarların üzerinde alınmaması) gereken bir drogdur.

AVOKADO MEYVASI

(Fructus Perseae gratissimae)

Persea gratissima Gaertner (Lauraceae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür vatanı Amerika olan bir ağaçtır. Memleketimizde Akdeniz bölgesinde (Adana, Alanya, Antalya) bahçelerinde yetiştirilir.

Avokado meyvasında sabit yağ ve vitaminler (A, D ve E) bulunmaktadır. Adana bölgesinde yetiştirilen ağaçlardan elde edilen meyvalarda % 27 oranında sabit yağ bulunduğu gösterilmiştir (2).

Meyvalar gıda olarak (meze) yenilir. Sabit yağ kozmetik sanayiinde kullanılmaktadır. Yaprakları taşıdıkları tanen nedeniyle kabız etkiye sahiptirler.

Yaprak ve meyvalardan yapılan sulu hulâsaların hipotansif bir etkiye sahip bulundukları saptanmıştır (3).

Meyvalardan elde edilen yağ cilt bakımında kullanılan merhemlerin terkibine girmektedir.

Diğer isimler : Avukat armudu.

AYÇİÇEĞİ TOHUMU

(Semen Helianthi annui)

Helianthus annuus L. (Compositae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür bir yıllık, sarı çiçekli, otsu bir kültür bitkisidir. Memleketimizde bilhassa yağ elde etmek için yetiştirilmektedir.

1 — Baytop, T. ve Gürkan, E.: Türkiye'nin bazı Equisetum türleri (E. palustre, E. ramosissimum, E. telmateia) üzerinde farmakognozik araştırmalar - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 8:63 (1972).

2 — Yazıcıoğlu, T.: Adanada yetişen Avokado meyvası ve bundan elde olunan yağın vasıf ve konstantları üzerinde bir araştırma - Ankara Üniv. Ziraat Fak. Yıll. 2:292 (1952).

3 — Altınkurt, O. ve Sunal, R.: Avokado'nun farmakolojik etkileri hakkında ön çalışma - Akdeniz Üniv. Antalya Tıp Fak. 1 (2) : 197 (1984).

Meyvalarda % 35 - 50 arasında sabit yağ bulunmaktadır (1). Bu yağ "çiçek yağı" ismi altında yemeklik olarak kullanılır.

İdrar arttırıcı ve göğüs yumuşatıcı etkilere sahiptir. Haricen lapa halinde, çıbanları olgunlaştırmakta kullanılır. Soğuk algınlıklarına ve solunum sistemi hastalıklarına karşı aşağıdaki preparat başarı ile kullanılır. 50 gr ayçiçeği meyvası 500 gr su ile 350 gr kalıncaya kadar kaynatılır, bezden süzülür. Sıvı kısmın üzerine 150 gr cin ve 150 gr şeker ilave edilir. Bu karışımdan günde 3 - 4 defa 1 - 2 çay kaşığı içilir.

Çiçek ve yapraklar ateş düşürücü ve balgam söktürücü bir etkiye sahiptirler.

Diğer isimler : Gündöndü, Günebakan, Ayçiçeği tohumu.

AYIFINDIĞI

(Semen Styrax officinale)

Styrax officinalis L. (Styracaceae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür 2 - 5 m yükseklikte, kışın yapraklarını döken, küçük bir ağaççıktır (Resim : 82). Yapraklar kısa saplı, tam kenarlı, üst yüz yeşil, alt yüz sık tüylü ve beyazımtırak renkli. Çiçekler 3 - 6 tanesi bir arada, beyaz renkli ve hoş kokulu. Meyva 1.2 - 1.4 cm çapında, üzeri sık tüylü ve 1 - 2 tohumlu. Tohum 8 - 12 mm çapında, küremsi şekilli, sert, parlak ve açık kahve renklidir. Bilhassa Batı ve Güney Anadolu bölgelerinde yetişmektedir (2).

Tohumları % 40 - 45 arasında sabit yağ taşımaktadır.

Tohumlardan tesbih yapılır. Taşıdığı yağ nedeniyle İzmir limanından dış ülkelere ihraç edilmektedir.

Eski kitaplarda bu türden bir belsem elde edildiği kayıtlıdır (3,4). Yapılan yeni araştırmalara göre ise bu tür bir belsem taşımamaktadır (5, 6) ve ticarette de bu bitkiden elde edilmiş bir belsem bulunmamaktadır.

Diğer isimler : Çakıldak, Tesbih ağ., Tesbihlik, Yabanayvası.

Koelreuteria paniculata Laxm. (Sapindaceae) (Tesbih ağacı) : Bu tür vatanı Çin olan sarı çiçekli bir ağaçtır. Yapraklar tüysü. Meyva kese biçiminde, 3 parça ile açılır ve genellikle 3 tohumludur. Tohumlar siyah renkli ve bezelye büyüklüğündedir. Tohumlar taze iken iğne ile delinerek ipe dizilir ve tesbih yapılır. İstanbulda bazı bahçe ve parklarda süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

1 — Yazıcıoğlu, T.: Türkiyede nebati yağ zenginliği, Türkiyenin yağ tohum ve meyveleriyle nebati yağları üzerinde tecrübi araştırmalar - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 2:680 (1945).
2 — Siehe, W.: Styrax officinalis in Kleinasien-Mitt. Deut. Dendrol. Ges. 227 (1922).
3 — Lemery, N.: Dictionaire ou traité universel des drogues simples 525, Rotterdam (1727).
4 — Flückiger, F. A. and Hanbury, D.: Pharmacographia 276, London (1879).
5 — Zeybek, N.: Ein Bericht über den echten Storaxbaum (Styrax officinale L.) - Ege Üniv. Fen Fak. İlmi Raporlar Serisi No. 13, İzmir (1963).
6 — Zeybek, N.: Liefert Styrax officinalis L. ein Harz ? - Ber. Schweiz. Bot. Ges. 80:189 (1970).

AYRIK KÖKÜ

(La. Rhizoma Graminis, Al. Queckenwurzel, Fr. Rhizome de chiendent, İn. Couch grass root)

Agropyron repens (L.) Beauv. (Syn : Triticum repens L., Elymus repens (L.) Gould.) (Gramineae) türünün kurutulmuş toprak altı kısımlarıdır. Bu tür 30 - 120 cm yükseklikte, çok yıllık otsu bir bitkidir. Boş tarlalar ve yol kenarlarında bulunur.

Dış görünüş : Sarımsı renkli, parlak, 2 -3 mm çapında, silindir biçiminde, içi boş, boyuna çizgili, değişik uzunlukta parçalar halindedir.

Bileşim : Müsilaj, karbonhidratlar, kalsiyum ve potasyum tuzları taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Halk arasında çok tanınmış bir idrar arttırıcı ve taş düşürücüdür. Etkisi oldukça zayıf olup taşıdığı potasyum tuzlarından ileri gelir.

Kullanılış şekli : Dekoksiyon (% 2 - 5), günde 2 - 3 bardak içilir. Tadı hoş olmadığından dekoksiyona bal veya limon ilavesi uygundur.

İdrar arttırıcı olarak mısır püskülü ve arpa ile beraber kullanılır ise daha etkili sonuç alınır. Bunun için 30 gr ayrık kökü, 30 gr arpa ve 30 gr mısır püskülü bir litre suda beraberce 10 dakika kaynatılır, soğuduktan sonra süzülür, bal veya pekmez ile tadlandırılır ve günde 3 - 4 bardak içilir. Bu karışım etkili ve zararsız bir idrar söktürücüdür.

BÜYÜK AYRIK KÖKÜ (Rhizoma Graminis italici) :

Cynodon dactylon (L.) Pers. (Gramineae) türünün kurutulmuş rizomlarıdır. Bu tür 30 cm kadar yükseklikte, çok yıllık otsu bir bitkidir. Güney Avrupa ve Türkiyede, boş tarlalarda yetişir. Rizomunun yukarıdaki türden daha kalın olması ve nişasta taşıması ile yukarıdaki türden ayrılır. Bu drog infusyon (% 2 - 5) halinde idrar arttırıcı ve müshil olarak kullanılmaktadır.

A. cristatum (L.) Gaertner (Otlak ayrığı) türünün rizomları da aynı maksatlar için kullanılmaktadır.

AYVA ÇEKİRDEĞİ

(Semen Cydoniae)

Cydonia oblonga Miller (Syn : C. vulgaris Pers.) (Rosaceae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür meyva elde etmek için yetiştirilen bir ağaçtır.

Ayva çekirdeği sabit yağ ve müsilaj (% 20) taşımaktadır.

Dahilen dekoksiyon halinde (% 2 - 3) çocuk ishallerine karşı, haricen gargara halinde boğaz hastalıklarında ve deri üzerine tatbik edilerek yumuşatıcı olarak kullanılır.

Ayva meyvası (Fructus Cydoniae) dahilen kabız olarak etkilidir. Komposto halinde veya taze ayvanın sıkılması ile elde edilen usarenin bal ile tatlandırılarak alınması şeklinde kullanılır. Etkili ve zararsız bir kabızdır. İshallerde başarı ile kullanılır. Ayva yaprağı (Folium Cydoniae), dekoksiyonu (% 3) uykusuzluk ve sinirlilik hallerinde yatıştırıcı olarak etkilidir. Zayıf bir ateş düşürücü özelliği de vardır. Kumaş boyamakta da kullanılmaktadır.

AZARON KÖKÜ

(Rhizoma Asari)

Asarum europaeum L. (Aristolochiaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür çok yıllık, sürünücü ve otsu bir bitkidir. Yapraklar uzun saplı, kalp veya böbrek biçiminde. Çiçekler tek başlarına ve siyahımtırak kırmızı renklidir. Bitki ezildiği zaman kuvvetli baharlı bir koku duyulur. Kuzey Anadolu bölgesinin orman kenarlarındaki gölgelik yerlerde yetişmektedir.

Acı madde, rezin, tanen, organik asitler ve uçucu yağ (% 1 civarında) taşımaktadır.

Kusturucu, balgam söktürücü, idrar artırıcı, ateş düşürücü, müshil ve adet söktürücü etkilere sahiptir. İpeka kökü'nün tedaviye girmesinden önce kusturucu olarak çok kullanılırdı. Kusturucu bir etki elde etmek için 1 - 2 gr toz haline getirilmiş kök bir bardak sıcak su içinde içilir. Eskiden fazla içki alanları kusturmak için meyhaneciler tarafından kullanıldığı için, bu droga "Meyhaneciotu" ismi de verilmiştir.

Etkisini çabuk kaybeder. Bu nedenle mümkün olduğu kadar taze drog kullanılmalıdır. Yapraklar da aynı etkilere sahiptir.

Diğer isimler : Avşarotu, Çetükotu, Kediotu, Meyhaneciotu.

BADEM YAĞI

(La. Oleum Amygdalae, Al. Mandeloel, Fr. Huile d'amande, İn. Almond oil)

Amygdalus communis L. (Syn : Prunus amygdalus Batsch) (Rosaceae) türünün acı (var. *amara* DC.) veya tatlı (var. *dulcis* DC.) varyetelerinin olgun tohumlarından soğukta sıkma ile elde edilen bir sabit yağdır. Badem ağacı 8 m kadar yükselebilen, dikensiz, pembe veya beyaz çiçekli bir bitkidir. Birçok kültür formları, çok eski tarihlerden beri, Anadoluda yetiştirilmektedir.

Dış görünüş : Soluk sarı renkli, hafif kokulu ve ceviz tadında bir sabit yağdır.

Bileşim : Badem tohumu protein, sellüloz ve sabit yağ (% 55) taşımaktadır (1).

Etki ve kullanılış : Dahilen müshil (bilhassa bebeklerde), haricen ise yumuşatıcı ve yara iyi edici olarak kullanılır. Eczacılık tekniğinde bazı preparatların hazırlanmasında da kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : Haricen yara ve yanıklara sürülür. Bebeklere müshil olarak vermek için, eşit miktarda, bal ile karıştırılır ve karışım kahve kaşığı ile verilir.

Memleketimizde badem yağı genellikle çiçek yağı ile karıştırılmakta ve hatta bazen badem yağı ismi altında saf çiçek yağı satılmaktadır (2).

ACI BADEM TOHUMU (Semen Amygdali amarum) :

A. communis L. var. *amara* DC. (Syn : Prunus amydalus Batsch) (Acı badem ağ.) türünün kurutulmuş olgun tohumlarıdır. Acı badem tohumları dış görünüş bakımından tatlı badem tohumlarından farksızdır. Fark, lezzetinin acı olması ve ezildiğinde özel bir kokunun açığa çıkmasıdır.

1 — Yazıcıoğlu, T.: Türkiyenin nebati yağ zenginliği, Türkiyenin tohum ve meyveleriyle nebati yağları üzerinde tecrübi araştırmalar - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 2:680 (1945).

2 — Baytop, T. ve Meriçli, A.: Über die Verfälschung der Mandelöls in der Türkei-İstanbul Üniv. Eczacılık Fak. Mecm. 17:27 (1981).

Sabit yağ ve bir glikozit (amigdalin) taşır. Bu glikozitin parçalanması ile, çok zehirli bir bileşik olan, siyanhidrik asit meydana gelir. Tohumlara zehirliliği veren bu bileşiktir.

Dahilen yumuşatıcı, öksürük kesici, idrar arttırıcı ve kurt düşürücü olarak etkilidir. Kurt düşürücü olarak günde 4 - 6 tohum yenilebilir. Yüksek miktarlarda tehlikelidir. 8 - 10 tohum ile zehirlenme belirtileri görülür. Öldürücü miktar 20 tohum civarındadır. Zehirlenme belirtileri görülür görülmez şahsın kusturulması gerekir. Yağ elde edildikten sonra kalan acıbadem küspesi de hayvanlar için zararlıdır. Zerdali ve şeftali tohumları da, amigdalin taşıdıklarından, aynı zehirli etkiye sahiptirler.

Konyada şeker hastalığına karşı kullanılır. Bunun için üç tane sabahları ve üç tane de akşamları aç karnına yenir (1).

Tohumlar da su buharı distilasyonu ile Acı badem suyu (Aqua Amygdalae amarae) hazırlanır. Bu su koku verici ve öksürük kesici olarak Taflan suyu gibi kullanılmaktadır.

BAKAM ODUNU

(Lignum Campechianum, L. Haematoxyli)

Haematoxylon campechianum L. (Leguminosae) türünün gövde odunudur. Bu tür 7-15 m yükseklikte, pennat yapraklı ve sarı çiçekli bir ağaçtır. Vatanı Orta Amerika olmakla beraber bütün tropikal Amerika ve Batı Hindistanda yetiştirilmektedir.

Drog ticarette küçük parça veya yongalar halinde bulunur. Dış yüzü esmer kırmızıdır (Siyah bakam ismi buradan gelir). İç kısmı sarımtırak kırmızıdır. Kokusuz ve buruk lezzetlidir.

Tanen, rezin, uçucu yağ, hematoksilin (hematin) ve hematein isimli kırmızı renkli boyar maddeler taşımaktadır.

Tedavide nadiren kabız olarak kullanılır.

Kırmızı boyalar ve mürekkep yapımında kullanılır. Rengi dayanıklı olmadığından ancak ucuz kumaşların (yazma gibi) boyanması için uygundur. Buna karşılık fiyatı, diğer iyi kaliteli boyalara göre çok ucuz olduğundan, boyacılar tarafından tercih edilmektedir. Osmanlılar döneminde "Edirne kadifesi" gibi değerli kumaşların boyanmasında kullanılan "Lök" ve "Gövez" boyaları yerine, bakam odunundan elde edilen boya ile, boyanmaları yasaklanmıştır (2).

Diğer isimler : Bakkam, Mor bakam, Siyah bakam.

Kırmızı boyar madde taşıyan aşağıdaki drogların da Bakam odunu yerine kullanılabileceği eski kitaplarda yazılı ise de halen İstanbul piyasasında yalnız yukarıda anlatılan drog bulunmaktadır.

KIRMIZI BAKAM ODUNU (Lignum Pernambuci) :

Caesalpinia echinata L. (Leguminosae) ve buna yakın diğer bazı türlerin odunudur. Bu tür Güney Amerikada (Brezilya) yetişen bir ağaçtır. Drog dış yüzü esmer kırmızı, içi kırmızı renkli, kokusuz, sert ve ağır parçalar halindedir. Bazen yonga halinde de bulunur.

Tanen ve boyar madde olarak bilhassa brasilein taşımaktadır. Bazı galenik preparatların (tentür, dişmacunu gibi) boyanmasında ve sanayide boyar madde olarak kullanılır. Kabız bir etkisi de bulunmaktadır.

Diğer isimler : Al bakkam.

1 — Es, S.: Konya'da şeker hastalığı sağlatma ilâçları - Türk Folklor Araştırmaları 18 (359):8685 (1979).

2 — Uludağ, O. Ş.: Bursa kadifeleri - Belleten 1:735 (1937).

HİNDİSTAN BAKAM ODUNU (Lignum Sappan) :

Caesalpinia sappan L. (Leguminosae) türünün odunudur. Bu tür Hindistan ve Java'da yetişen bir ağaçtır. Drog kırmızımtırak renkli ve kokusuzdur.

Tanen ve hematoksilin'e benzer bir boyar madde taşımaktadır. Adet getirici ve kabız etkileri vardır. Bugün bilhassa boyar madde olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Yalancı sandal odunu.

BAKLA ÇİÇEĞİ
(Flos Fabae)

Vicia faba L. (Syn : Faba vulgaris Moench) (Leguminosae) türünün çiçekleridir. Bu tür 50 - 100 cm yükseklikte, yaprakları tüysü, çiçekleri beyaz renkli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Sebze olarak geniş mikyasta yetiştirilir.

Bakla çiçeği, infusyon (% 5) halinde böbrek taşlarının düşürülmesinde kullanılır. Taze meyva (taze bakla) aynı etkilere sahiptir. Dekoksiyon (% 25) halinde idrar arttırıcı, böbrek ve mesane taşlarını düşürücü olarak kullanılır. Zehirli bileşikler taşımadığından tehlikesiz bir ilaçtır. Günde 2 - 3 bardak infusyon veya dekoksiyon içilir.

Bakla tohumu (Semen Fabae) kuvvet verici, idrar arttırıcı ve balgam söktürücü özelliklere sahiptir. Üstündeki derimsi kabuk çıkarıldıktan sonra haşlanır ve püre halinde yenilir.

BAL
(La. Mel, Al. Honig, Fr. Miel, İn. Honey)

Apis mellifera L. (Apidae) (Bal arısı) tarafından çiçeklerden alınarak peteklerde biriktirilen bir maddedir. Amele arılar tarafından çiçeklerden alınan nektarda bulunan şekerler arının bal torbasında, arının tükrüğünde bulunan invertaz tesiri ile, inverti şeker haline geçer. Peteklerde toplanan bal, petekten tazyik veya santrifüj etkisi ile (süzme bal) veya eritilerek (eritilmiş bal) ayrılır.

Dış görünüş : Açık sarıdan esmer sarıya kadar değişen renkli, özel kokulu (genellikle arıların en çok nektar aldıkları çiçeklerin kokusunu taşır), tatlı lezzetli, taze iken şurup kıvamında ve yarı saydam bir maddedir. Su ve etanolde çözünür. Eterde çözünmez.

Bileşim : Glikoz ve levüloz (% 70 - 75), sakkaroz (% 2 - 3), dekstrin ve vitaminler taşır. Bileşimi elde edildiği bölgeye göre değişiklik göstermektedir (1).

Etki ve kullanılışı : Halk tababetinde çok eski devirlerden beri tedavi edici veya tadlandırıcı olarak geniş mikyasta kullanılan önemli bir drogdur (2, 3). Müshil (bir defa-

1 — Zafir, R : İktisat Vekâleti, Merkez Zirai Sanatlar Laboratuvarı yıllık çalışma raporu (1929).

2 — Üçer, M.: Tıp tarihi ve tıp folklorunda bal - Cumhuriyet Üniv. Tıp Fak. Derg. 3 (2):117 (1981).

3 — Üçer, M.: Folklorumuzda bal - II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi bildirileri 5:255 (1983).

da 50 - 100 gr), midevi, besleyici ve kuvvet verici etkilere sahiptir. Mikrop üremesini önleyici (1) ve yara iyi edici özellikleri de vardır. Boraks (sodyum borat, tenkâr) ile bal karışımı (10 K. boraks, 20 K. su ve 80 K. bal) çocuklarda sık görülen ağız iltihapları (aft, ağız ağrısı) karşı başarı ile kullanılır. Bitkisel infusyonların tadlandırılması için infusyon içine % 15 oranında bal konulur.

Doğu Karadeniz bölgesinde elde edilen ve "Azer balı" ismiyle tanınan bal, bilhassa yanık yaralarının tedavisinde, merhem halinde yara üzerine sürülmek suretiyle kullanılmakta ve çok başarılı sonuçlar alınmaktadır.

N. Ülker Türkiye ballarını antibakteriyel faktör bakımından incelemiş ve bu balların bakterisit ve bakteriyostatik tesirini saptamıştır. Bal ile 24 saat temas eden mikropların artık üremediğini ve en hassas deney hayvanlarında enfeksiyon yapamadığını göstermiştir. Balın bu etkisi kaynatılmaya dayanamayan ve diyalize olabilen bir faktörden ileri gelmektedir. Bu faktör serum karşısında da ortadan kalkmaktadır. Antibakteriyel tesir bakımından petek balları sızma ballardan ve Türk sızma balları Alman sızma ballarından üstündür (1).

Diğer isimler : Asel.

DELİ BAL :

Doğu Karadeniz bölgesinde elde edilen ve çok eski devirlerden beri bilinen (2) bir bal çeşididir. M.Ö. 400 yıllarında bu bölgeden geçen Grek ordusundaki askerlerden birçoğunun bu baldan zehirlendiğini Atinalı Ksenophon Anabasis (Sefer) isimli eserinde ayrıntılı olarak anlatmaktadır (3).

"Bu köylerde onları şaşırtan bir tek şeyle karşılaştılar : Birçok kovan vardı ve bu kovanlardaki peteklerden bal yiyen askerler kustular, ishal oldular ve içlerinden hiç biri ayakta duramıyordu; az yiyenler körkütük sarhoş olmuş insanlara, çok yiyenlerse azgın çılgınlara, hatta can çekişen insanlara benziyorlardı. Bu durumda birçoğu bir bozgun sonrasındaymış gibi yere serilmiş büyük bir umutsuzluk başlamıştı. Ertesi gün kimsenin ölmediği görüldü ve sarhoşluk yaklaşık olarak bir gün önce başladığı saatte geçti. Üçüncü ve dördüncü gün müshil almış gibi bitkin düşmüş halde ayaklandılar."

Fatih Sultan Mehmet'in, Trabzonu zaptetmek için, bu bölgeye gelen (1461) ordusundaki askerlerden bazılarının bu balı yiyerek zehirlendiği de rivayet edilmektedir (5).

Bu baldan yiyenlerde bulantı, kusma, ishtahsızlık, halsizlik ve ishal gibi belirtiler gösteren zehirlenmeler meydana gelir (4, 5, 6). Zehirlenmenin şiddeti yenilen bal miktarına bağlıdır. Az miktarda (50 - 100 gr) yenilmiş ise zehirlenme belirtileri kısa zamanda ortadan kalkar. Çok miktarda yiyenlerde ölüm meydana geldiği görülmüştür (4, 5, 6).

Balın zehirliliği taşıdığı andromedotoksin grubu bileşiklerden ileri gelmektedir. Bu bileşik bölgede bol olarak yetişen *Rhododend-*

1 — Ülker, N.: Türkiye ballarının mikropları öldürücü değeri - İst. Vakıf Gureba Hastanesi Mikrobiyoloji Laboratuvarı Çalışmalarından, İstanbul (1964).

2 — Krause, K.: Über den giftigen Honig des Pontischen Kleinasien -Naturwiss. 24:976 (1926).

3 — Ksenophon : Anabasis (Onbinlerin dönüşü), çeviren: T. Gökçöl, 146 Hürriyet yay. No. 88, İstanbul (1974).

4 — Bucak, M.: Zehirli bal - Farmakoloğ 8:31 (1938).

5 — Ungan, A.: Şimali Anadolunun zehirli balı - Türk Hij. Den. Biyol. Derg. 2 : 161 (1941).

6 — Pulewka, P.: Andromedotoxine ihtiva eden bal ve bunun zehirliliğini tayin için biyolojik bir metot hakkında - Türk. Hij. Den. Biyol. Derg. 9:7 (1949).

ron türlerinin çiçeklerinde bulunmaktadır (1, 2, 3). Bu bölgede *R. ponticum* L. (Komar, Kara ağu) ve *R. luteum* Sweet (Zifin, Sarı ağu) türleri yaygındır.

Bilhassa taze bal zehirlenme yapmaktadır. Eskimiş veya kaynatılmış ballarda zehirlenme görülmemektedir.

Deli bal taşıdığı *Rhododendron* polleninin, mikroskopik bir araştırma ile, saptanması sonucu kolaylıkla diğer ballardan ayrılabilir (5).

Diğer isimler : Acı bal, Tutar bal.

BALMUMU (Cera Flava) :

A. mellifera L. türünün yaptığı peteklerin, balının boşaltılmasından sonra, su banyosu üzerinde eritilmesi ile elde edilen mumdur.

Esmer, esmer sarı veya yeşilimtırak renkli, 62 - 65 derecede sıvı hale gelen, bal kokulu ve özel lezzetli bir kütledir. Rengine göre ticarette "sarı balmumu" ve "esmer balmumu" olmak üzere iki kaliteye ayrılır. Sarı balmumu daha değerlidir.

Bilhassa melissil alkolün stearik ve palmitik asitler ile yaptığı esterleri taşımaktadır.

Eskiden dahilen, emülsyon halinde, yatıştırıcı olarak kullanılırdı. Bugün bilhassa merhem ve kozmetik preparatların hazırlanmasında kullanılmaktadır. Yakıların ve cilaların terkibine girer.

Türkiyenin çok eski bir dışsatım ürünüdür. Osmanlı İmparatorluğu döneminde bilhassa Trabzon, İstanbul ve İzmir limanlarından dış ülkelere ihraç edilirdi. 1859 yılında yalnız Fransaya 98.623 Kg. balmumu satılmış olması (5) bu maddenin önemini gösterir.

Balmumu çamuru : Balmumu elde etmek için, balı alınmış, peteklerin eritilmesi sırasında dibe çöken ve yabancı maddeler ile karışık kısma verilen isimdir.

İstanbul aktarlarında satılmaktadır.

BALDIRAN OTU

(La. Herba Conii maculati, Al. Giftschierling, Fr. Herbe de ciguë, İn. Hemlock leaves)

Conium maculatum L. (Umbelliferae) türünün kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 50 - 250 cm yükseklikte, 2 yıllık otsu bir bitkidir. Gövde tüysüz, çok dallı, içi boş ve üzeri esmer lekeli. Yapraklar koyu yeşil renkli, parçalı, parçaların kenarları dişli. Çiçekler 10 - 20 dallı şemsiye durumlarda toplanmış. Kaliks belirsiz. Korolla beyaz renkli. Meyva küçük (genişliği 3 mm den az), tüysüz, iki yarım meyvadan yapılmış. Her bir yarım meyvada 5 omurga bulunur. Yapraklar ezildiği zaman, hoş olmayan ve kedi idrarını andırır bir koku duyulur.

Genellikle gölgeli ve rutubetli yerlerde (viranelikler, bahçeler, duvar dipleri, yol, hendek ve su kenarları) bulunur. Bütün Türkiyede yetişmektedir.

Bileşim : Piperidin türevi alkaloitler (koniin, konisein, konhidrin vs.) taşımaktadır. Otsu kısım alkaloit bakımından oldukça fakirdir. % 0.05 - 0.20 arasında alkaloit taşır.

1 — Altınkurt, 0.: Andromedotoxin'in (Delibal'ın) kolinerjik etkileri - Ankara Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 2:77 (1972).
2 — Karakaya, A. E.: Zehirli balın grayanotoksin içeriği ve Rhododendron türleri ile ilişkisinin araştırılması - Ankara Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 7:111 (1977).
3 — Omurtag, A. C. ve ark.: Yurdumuz zehirli ballarının laboratuvar diyagnostiği üzerinde araştırma - Ankara Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 3:55 (1973).
4 — Ungan, A.: Ayni yayın.
5 — Collas, B. C.: La Turquie en 1861, 191 Paris (1861).

Meyvalarda ise alkaloit miktarı % 1 civarındadır (1).

Etki ve kullanılış : Eski yunanlılar döneminden beri tanınan bir bitkidir. Meyvaları ağrı kesici bir etkiye sahiptir. Fakat çok zehirli olduğundan bugün dahilen kullanılışı terkedilmiştir.

Diğer isimler : Ağu, Yılanotu.

Toksikolojik etki : Bütün bitki zehirlidir. Bununla beraber çiçek durumu ve meyvaların zehirlilik etkileri diğer kısımlardan daha fazladır. Öldürücü miktar insanlarda 6 gr (yaprak), at ve sığırlarda ise 2 - 5 kg. civarındadır. Kuruma ile zehirlilik azalmakla beraber, baldıran karışmış kuru ot yiyen hayvanlarda da zehirlenmeler görülmektedir.

Bilinen zehirli bitkilerin en eskilerinden biridir. M.Ö. 4. yüzyılın başlarında ünlü Grek filozofu Sokrates'in Grek Meclisince baldıran usaresi içmeye mahkûm edildiği ve bu zehirli usareyi içerek öldüğü hemen bütün toksikoloji kitaplarında kayıtlıdır.

SUBALDIRANI KÖKÜ (Radix Cicutae virosae) :

Cicuta virosa L. (Umbelliferae) türünün kurutulmuş köküdür. Bu tür 100 - 120 cm yükseklikte, çok senelik otsu bir bitkidir. Yapraklar parçalı, parçalar dişli kenarlı ve tüysüz. Çiçek durumu 10 - 25 dallı. Çiçekler küçük ve beyaz renkli. Meyva küre biçiminde 1.5 - 2 mm çapında tüysüz. Kökünün içi boş ve bölmeli olması ile diğer türlerden kolaylıkla ayrılır. Sulak çayır ve bataklıklarda yaşar. Türkiyede yalnız Erzurum bölgesinde bulunmaktadır.

Sikutoksin isimli zehirli bir bileşik taşır. Yaprakları (Folium Cicutae virosae) haricen lapa halinde, yatıştırıcı olarak kullanılmaktadır. Kök ve meyvaları (Semen Cicutae virosae) çok zehirli olduğundan dahilen kullanılmaz.

Toksikolojik etki : Bütün bitki ve bilhassa toprak altı kısmı zehirlidir. Memleketimizde insanlarda zehirlenme yaptığına rastlanmamıştır. Bilhassa hayvanlarda zehirlenme yapmaktadır.

BALIKOTU MEYVASI

(La. Fructus Cocculi indici, Al. Kokkelskoerner, Fr. Coque du Levant, İn. İndian berries)

Anamirta cocculus (L.) Wight et Arnott (Menispermaceae) türünün olgun meyvalarıdır. Bitki Hindistan ve Doğu Hint adalarında yetişen tırmanıcı bir ağaççıktır.

Dış görünüş : 7 - 10 mm uzunlukta, yassı veya böbrek şeklinde tanelerdir. Kabuk sert ve siyahımtırak gri renklidir. Kokusuz ve çok acı lezzetlidir.

Bileşim : Sabit yağ, rezin, acı maddeler (pikrotoksin) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Dahilen tenya ve kurt düşürücü ve sara nöbetlerini azaltıcı olarak kullanılmışsa da, çok zehirli olması nedeniyle, halen dahilen kullanılışı terkedilmiştir. Zehirlenmeler genellikle ölüm ile sonuçlanır (2).

Halen memleketimizde, göl ve derelerde, balık avlamak için kullanıldığına rastlamaktadır. Tohumlar solucan ve ekmek içi ile ezilir ve bu hamur yem olarak balıklara atılır. Bunu yiyen balıklar sersemleyerek su yü-

1 — Gürgen, A. R.: Türkiyenin zehirli nebatlarının en ehemmiyetlileri üzerinde kimyevi araştırmalar-Ankara Y. Zir. Enst. Çalışmalar, sayı 138, Ankara (1943).

2 — Della Sudda, G.: Deux cas d'empoisonnement par la Coque du Levant-Gazette Médicale d'Orient 2:186 (1859).

züne çıkar ve toplanır. Toplanan balıkların karınları açılarak hemen temizlenmelidir. Zira zehirli bileşik balığın etine geçer ve bunu yiyen şahıslarda da zehirlenme yapar. Küçük balık yavrularını da zehirleyip balık sürülerinin yokolmasına sebep olduğundan, bu yol ile balık avlama zararlıdır. 16. asrın başından itibaren bu drog ile balık avlama Avrupa ülkelerinde yasaklanmıştır.

Kullanılış şekli : Kurt ve şerit düşürücü olarak toz, 0.02 - 0.05 gr, hap halinde, günde 2 - 3 hap, alınır. Tehlikeli bir drogdur.

BALLIBABA ÇİÇEĞİ

(Flos Lamii albi)

Lamium album L. (Labiatae) (Beyaz ballıbaba) türünün kurutulmuş çiçekleridir. Bu tür 15 - 50 cm yükseklikte, beyaz çiçekli ve çok yıllık otsu bir bitkidir. Gövde dört köşeli ve tüylü, yapraklar saplı ve karşılıklı. Bitkinin kuvvetli ve özel bir kokusu vardır. Tadı biraz acımsıdır. Kuzey ve Doğu Anadolu dağlarında yetişir.

Tanen, müsilaj ve uçucu yağ taşır. Kabız ve kuvvet verici olarak, infusyonu (% 2), günde 2 - 3 bardak içilir.

L. maculatum L. (Lekeli ballıbaba) ve *L. purpureum* L. (Kırmızı ballıbaba) türleri de Türkiyede yetişir ve yukarıdaki tür gibi kullanılır.

Diğer isimler : Ballıkotu.

Wiedemannia orientalis Fisch. et Mey.: 10 - 35 cm yükseklikte, bir yıllık, morumsu kırmızı çiçekli, yumuşak tüylü ve otsu bir bitkidir. Türkiyede yaygın bir türdür. Tarlalar, yol kenarları ve bağlarda bol olarak yetişir.

Bu türün çiçekleri, Anadolunun birçok bölgesinde Ballıbaba çiçeği yerine kullanılmaktadır.

Tohumlarında % 42 oranında sabit yağ bulunduğu saptanmıştır (1).

BAMYA ÇİÇEĞİ

(Flos Hibisci)

Hibiscus esculentus L. (Syn : Abelmoschus esculentus (L.) Moench) (Malvaceae) türünün kurutulmuş çiçekleridir. Bu tür 2 m kadar bir yüksekliğe erişebilen, az çok tüylü, bir yıllık otsu bir bitkidir. Çiçekler parlak sarı renkli, koyu kırmızı lekeli. Yapraklar kalp biçiminde ve uzun saplıdır. Meyvalar uzun, sivri uçlu ve köşeli bir kapsüldür. Meyvaları için yetiştirilir.

Çiçek ve meyvalar bilhassa müsilaj taşımaktadır.

Çiçeklerden hazırlanan infusyon (% 5) dahilen göğüs yumuşatıcı, lapa halinde haricen çıbanları olgunlaştırıcı olarak kullanılır. Genç meyvalarından hazırlanan yemekler müshil ve yumuşatıcı bir etkiye sahiptir. Kabızlığa karşı etkili ve zararsız bir drogdur. Tohumları kavrulup toz edilerek kahve yerine kullanılır.

H. abelmoschus L. (Amberçiçeği, Amber hatmisi) : Bir metre kadar yükseklikte sarı çiçekli, otsu bir bitkidir. Vatanı Hindistandır.

1 — Yazıcıoğlu, T.: Türkiyenin nebati yağ zenginliği, Türkiyenin yağ tohum ve meyveleriyle nebati yağları üzerinde tecrübi araştırmalar - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 2:680 (1945).

Tohumları (Semen Abelmoschi) misk kokulu bir uçucu yağ taşır. Dekoksiyon halinde iştah açıcı ve yatıştırıcı olarak kullanılmaktadır.

H. rosa - sinensis L. (Çingülü) : 3 - 4 m yükseklikte bir ağaççıktır. Yapraklar koyu yeşil renkli, tüysüz ve dişli kenarlı. Çiçekler büyük, tek başına, koyu kırmızı renkli ve çabuk solar. Vatanı Çin ve Japonyadır. Güney Anadoluda bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Çiçekleri (Flos Hibisci rosa - sinensis) halk arasında adet söktürücü ve çocuk düşürücü olarak kullanılmaktadır.

H. sabdariffa L. (Afrika bamyası, Karabamya çiçeği) : 1.5 - 2 m yükseklikte, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Çiçekler pembe veya beyaz renklidir. Çiçeklenme mevsiminin sonunda kaliks etlenir. Kaliks kısmı etli, parçalı, ekşi lezzetli ve koyu kırmızı renklidir. Tedavide bu kısım kullanılır. Vatanı Batı Afrika olmakla beraber halen bütün tropik bölgelerde yetiştirilmektedir.

Kaliks kısmında organik asitler, boyar madde, müsilaj ve tanen bulunmaktadır (1).

Yapraklar hafifçe ekşi lezzetlidir. Ispanak gibi sebze olarak kullanılır. Kaliks kısmı (Flos Hibisci sabdariffae) ismi altında kabız, safra arttırıcı, kuvvet ve koku verici olarak tanınmıştır. Reçel veya şurup halinde kullanılır. Çay yerine de kullanılmaktadır.

Suudi Arabistanda çalışan Türk işçileri tarafından son yıllarda memleketimize getirilmiş olan bir drogdur.

H. syriacus L. (Ağaç hatmi) : 2 - 3 m yükseklikte, çok dallı bir ağaççıktır. Yapraklar kısa saplı, tüylü, 3 loblu ve dişli kenarlıdır. Çiçekler 5 cm kadar çapta, kırmızı, beyaz veya leylak renklidir. Orta kısmında koyu kırmızı bir leke bulunur. Vatanı Güney Asya olup memleketimizde park veya bahçelerde süs bitkisi olarak bol miktarda yetiştirilmektedir.

Çiçekleri, İstanbul aktarlarında, Beyaz hatmi çiçeği ismi altında satılmakta ve hatmi çiçeği yerine kullanılmaktadır.

BANOTU YAPRAĞI

(La. Folium Hyoscyami nigri, Al. Bilsenkraut, Fr. Feuille de Jusquiame, İn. Herbane leaf)

Hyoscyamus niger L. (Solanaceae) türünün çiçekli iken toplanıp gölgede kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 25 - 80 cm yükseklikte, sarımsı mor çiçekli, olgunlukta bir kapak ile açılan meyvasında çok adette küçük tohum taşıyan, bir veya iki yıllık ve otsu bir bitkidir (Resim : 43 ve 44). Avrupa ve Türkiyede, bilhassa viranelik yerler ve tarla kenarlarında, bol olarak yetişir.

Dış görünüş : 30 cm kadar uzunluk ve 8 - 10 cm genişlikte, kenarları derin dişli, kısa saplı veya sapsız, koyu yeşil renkli yaprak veya parçalarından ibarettir. Kokusu bulandırıcı ve ağır, tadı acımsıdır.

Bileşim : Alkaloitler (% 0.04 - 0.20) taşımaktadır (2). Başlıca alkaloitler hiyosiyamin ve skopolamindir.

Etki ve kullanılış : Kuvvetli bir sinir sistemi yatıştırıcısıdır. Yatıştırıcı ve ağrı kesici olarak haricen ve dahilen kullanılır. Zehirli alkaloitler taşıdığı için, dahilen ancak hekim kontrolü altında kullanılmalıdır. Haricen, sinir sistemi yatıştırıcısı ve ağrı kesici olarak; dekoksiyon (% 5) nu, ağrıyan yere sürülme

1 — El-Hamidi, A. ve ark.: İnvestigation of Hibiscus sabdariffa L. -J. Chem. U. , A. R. 9 (1):127 (1966).

2 — Gürgen, A. R.: Türkiye zehirli nebatlarının en ehemmiyetlileri üzerinde kimyevi araştırmalar - Ankara Y. Zir. Enst. çalışmaları, Sayı 138, Ankara (1943).

biçiminde kullanılır. Nefes darlığına karşı, kurutulmuş yaprak tütüne karıştırılmakta ve bu karışım sigara halinde içilmektedir.

Tohumları (Semen Hyoscyami) ve toprak üstü kısmı (Herba Hyoscyami) de aynı etkilere sahiptir ve aynı maksatlar için kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Batbatotu (Erzurum), Bengildek, Berç, Benk (arapça Beng'den), Dağdağan, Deli batbatotu, Gavurhaşhaşı, Siyah banotu.

Toksikolojik etki : Doğu Anadolu bölgesinde, bu bitkinin tohum veya köklerini yeme sonucu, bilhassa çocuklarda zehirlenmeler görülmektedir (1).

Zehirlenmeler baş dönmesi, sarhoşluk hali ve göz bebeklerinin büyümesi (atropin etkisi) gibi arazlar ile meydana çıkar. Ekseri hallerde semptomatik tedavi ile iyileşme elde edilir.

Türkiyede *H. albus* L. (Beyaz banotu), *H. aureus* L. (Altınrenkli banotu, Sarı banotu), *H. leptocalyx* Stapf (Mardin banotu), *H. niger* L. (Siyah banotu), *H. pusillus* L. (Cüce banotu) ve *H. reticulatus* L. (Morçiçekli banotu) olmak üzere 6 Banotu türü yetişmektedir (2). Bu türlerin hepsi de hiyosiyamin grubu alkaloitler taşıdığından (3) insan ve hayvanlar için zehirlidirler.

H. muticus L. (Mısır banotu) : Vatanı Mısır olan bir türdür. Yüksek alkaloit oranı nedeniyle sanayide alkaloit eldesinde kullanılmaktadır.

İsrail'den getirilen tohumlar ile İstanbul (Maltepe) da yetiştirilen bitkilerin kurutulmuş yapraklarının % 0.8 oranında alkaloit taşıdıkları saptanmıştır (4).

BASUROTU KÖKÜ

(Radix Ficariae)

Ranunculus ficaria L. (Ranunculaceae) türünün taze kökleridir. Bu tür parlak sarı çiçekli, 10 - 20 cm yükseklikte, yaprakları kalp biçiminde ve saplı, kökleri parmak gibi etli olan çok yıllık otsu bir bitkidir. Kuzey, Batı ve Güney Anadoluda yaygındır.

Etkili maddesi doymamış lakton türevleridir (ranunkulin, protoanemonin). Bu maddeler yakıcı olduklarından taze drog tahriş yapıcıdır.

Kabız ve yara iyi edici etkiye sahiptir. Haricen merhem halinde basur memelerine karşı kullanılır (5). Günde iki defa kullanmak ile iyi sonuçlar alınmaktadır. Basurotu merhemi şöyle hazırlanır :

Basurotu hulâsası	5 gr
Kavak merhemi	50 gr

Bu iki madde bir havanda iyice karıştırılır.

Dahilen kullanılışı zararlıdır.

Diğer isimler : Basurotu, Yağlıçiçek.

1 — Dirican, D.: Çocuklarda kazai zehirlenmelerin önemi ve Van sosyalizasyon bölgesi grup hastanesinde rastladığımız Atropa alkaloitleri ile zehirlenmeler - Şişli Çocuk Hast. Tıp Bült. 8:183 (1974).
2 — Baytop, A.: Anadolunun yabani solanaseleri - Ecz. Bült. 3:136 (1961).
3 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 2:263, İstanbul (1974).
4 — Baytop, T.: Yayınlanmamış bir çalışmanın sonuçlarına göre (Farmakognozi ders kitabı 2:263, İstanbul, 1974).
5 — British Pharmaceutical Codex 1453, London (1944).

BESBAYE

(Rhizoma Polypodii)

Polypodium vulgare L. (Polypodiaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür kayalar ve duvarlar üzerinde yaşayan, çiçeksiz ve otsu bir bitkidir. Yapraklar derimsi ve 20 - 40 lobludur. Kuzey Anadolu bölgesi dağlarının orman altlarında bulunur.

Toprak altı kısmı saponin, uçucu yağ ve tanen taşımaktadır.

Müshil, safra söktürücü, balgam çıkartıcı ve kurt düşürücü etkilere sahiptir. Köklerden hazırlanan dekoksiyon (% 2 - 5), bal ile tadlandırılarak, günde bir bardak içilir.

Diğer isimler : Basfayic, Besfayic, Bespaye (farsça Bas payak : çok ayaklı, kelimesinden gelir), Kaya eğreltisi.

P. australe Fée : Doğu Karadeniz bölgesi ve Güney Anadoluda yetişmekte olup rizomları yukarıdaki tür gibi kullanılır.

BİBERİYE YAPRAĞI

(La. Folium Rosmarini, Al. Rosmarinblaetter, Fr. Feuille de romarin, İn. Rosemary leaf)

Rosmarinus officinalis L. (Labiatae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 50 - 100 cm yükseklikte, çalı görünüşünde, kışın yapraklarını dökmeyen, çiçekleri soluk mavi renkli, çok yıllık bir bitkidir (Resim : 79). Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Güney Anadoluda (Tarsus, Adana, İskenderun) yabani olarak da yetişmektedir.

Dış görünüş : 2 - 3.5 cm uzunluk, 2 - 4 mm genişlikte, dil biçiminde, alt yüzü açık, üst yüzü koyu yeşil renkli basit yapraklardır.

Bileşim : Tanen (% 8), acı madde ve uçucu yağ (% 1 - 2) taşımaktadır.

Güney Anadolu (Mersin) bölgesinden elde edilen kurutulmuş yapraklarda % 1.7 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır (1).

Etki ve kullanılış : Dahilen kabız, hazım sistemi uyarıcısı, safra arttırıcı ve idrar söktürücü olarak, haricen ise cerahatli yaraların tedavisinde kullanılır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 5 - 10) dahilen günde 2 - 3 bardak içilir. Haricen bu infusyon ile yaralar yıkanır ve pansuman yapılır.

Diğer isimler : Hasalban (arapça Hassâ lubân), Kuşdili.

BİBERİYE ESANSI (Oleum Rosmarini):

R. officinalis L. türünün çiçekli dallarından subuharı distilasyonu ile elde edilen renksiz veya açık sarı renkli, baharlı acı ve serinletici lezzetli, kâfur veya ökaliptus esansına benzer kokulu bir sıvıdır.

Sineol (% 15 - 30), borneol esterleri vs. taşımaktadır.

Haricen romatizma ağrılarını dindirici olarak kullanılır ve romatizmaya karşı kullanılan bazı terkiplerin (Opodeldok gibi) içine girer.

Diğer isimler : Biberiye yağı.

1 — Gürgen, A. R.: Türkiyenin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar, I - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 3:301 (1946).

BİNBİRDELİKOTU

(La. Herba Hyperici, Al. Johanniskraut, Fr. Herbe de millepertuis, İn. St. John's wort)

Hypericum perforatum L. (Guttiferae) ve buna yakın diğer türlerin kurutulmuş veya taze çiçekli dallarıdır. Bu tür 30 - 80 cm yükseklikte, tüysüz, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar karşılıklı ve sapsız. Çiçekler parlak sarı renkli, dalların ucunda ve 5 parçalıdır. Avrupa ve Anadoluda yaygın bir türdür.

Dış görünüşü : Çiçekli ve yapraklı dallardan ibarettir. Çiçekler 5 parçalı, korolla altın sarısı renkli ve kenarları siyah renkli guddeli tüyler ile çevrili. Petal boyu 8 - 15 mm. Erkek organlar çok adette ve 3 demet halinde bir araya toplanmış. Yapraklar ışığa karşı tutulduğunda, yağ guddeleri, parlak noktacıklar halinde kolaylıkla görülür. Bitkiye binbirdelik otu denmesi bu özellikten ileri gelmektedir.

Bileşim : Tanen, uçucu yağ, flavon türevleri ve hipericin taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Dahilen antispazmotik, kabız, yatıştırıcı ve kurt düşürücü, haricen ise antiseptik ve yara iyi edici olarak kullanılır. Bilhassa yanık yaralarının tedavisinde çok etkilidir.

Hipericin fotosansibilite yapan bir bileşiktir. Bu bitkiyi yiyen hayvanlar (koyun, sığır, at) dan yalnız beyaz tüylü olanlarda bazen ölümle sonuçlanan, deri hastalıkları meydana gelir. Siyah tüylü hayvanlarda bu tip bir duyarlılık meydana gelmemektedir.

Kullanılış şekli : Dahilen infusyon (% 1) haricen ise Binbirdelikotu yağı (Oleum Hyperici) halinde kullanılmaktadır. Binbirdelikotu yağı (veya Sarı kantaron yağı) iki şekilde hazırlanabilir.

1 — 100 gr çiçek 250 gr zeytinyağı taşıyan bir şişenin içine konur. Bu karışım, ara sıra çalkalanarak, 15 gün güneşte bırakılır. Bu müddetin sonunda pamuktan süzülür. Bu hazırlama şekli memleketimizde çok kullanılmaktadır.

2 — 100 gr çiçek 1000 gr zeytinyağı içine konulur. Karışım zaman zaman karıştırılarak, iki saat subanyosunda tutulur. Bu sürenin sonunda süzülür. Bu usul çabuk olarak sarı kantaron yağı hazırlamak için uygundur. Memleketimizde nadiren kullanılır.

Her iki şekil için taze veya kurutulmuş çiçek kullanılabilir.

Yanık yaraları veya çıbanlar bu yağ ile pansuman yapılır.

Diğer isimler : Kanotu, Kılıçotu, Koyunkıran, Kuzukıran, Mayasılotu, Sarı kantaron, Yaraotu.

Türkiyede 70 kadar *Hypericum* türü bulunmakta ve bunlardan aşağıdaki türler tedavi maksadıyla kullanılmaktadır.

H. calycinum L. (Büyük çiçekli binbirdelikotu) : 20 - 60 cm boyunda büyük çiçekli (petallerin boyu 2.5 - 4.5 cm) bir türdür. Bilhassa Kuzey Anadolu bölgesinde bulunur.

Koyunlarda zehirlenme yapmaktadır.

H. empetrifolium Willd. (Püren, Sarı püren) : 20 - 60 cm boyunda, dik, dallı ve küçük çiçekli (petal boyu 5 - 10 mm) bir türdür. Bilhassa Batı Anadolu bölgesinde bulunur. Çiçekleri Batı Anadoluda, kumaşları sarıya boyamak için kullanılmaktadır.

H. scabrum L. (Mayasılotu, Kepirotu) : 15 - 45 cm yükseklikte, gövdesi genellikle pürtüklü olan bir türdür. Çiçekler gövdenin ucunda birçoğu bir arada bulunur. Anadoluda yaygın bir türdür.

Kayseri ve Yozgat bölgelerinde, çiçekli dallarından hazırlanan infusyon (% 1), dahilen basura karşı ve kabız olarak kullanılmaktadır.

H. tetrapterum Fries : 10 - 130 cm yükseklikte, gövdesi 4 kanatlı ve küçük çiçekli bir türdür. Kuzey ve Güney Anadolu bölgesinde yaygındır.

Binbirdelikotu gibi kullanılır.

H. triquetrifolium Turra : 20 - 50 cm yükseklikte, küçük çiçekli (petal boyu 5 - 7 mm) bir türdür. Anadoluda yaygın bir bitkidir. Binbirdelikotu gibi etkilidir. Gaziantep bölgesinde ocak tutuşturmak için kullanılmaktadır.

BİRAMAYASI

(La. Faex Medicinalis, Al. Hefe, Fr. Levure de bière, İn. Yeast)

Saccharomyces cerevisiae Meyer (Saccharomycetaceae) mantarının özel vasatlarda üretilmesi ile elde edilen bir mayadır. Bira elde edilmesi sırasında yan ürün olarak da meydana gelir.

Dış görünüşü : Sarımsı renkli bir hamur (Taze maya) veya beyazımtırak renkli toz veya parçalar halinde (Kuru maya) bulunmaktadır. Kokusu özel, tadı ise acımtıraktır. Mikroskopta yumurta biçiminde taneler halinde görülür. Bu tanelerin boyları 2 - 12 mikron arasında değişmektedir.

Bileşim : Protein (% 50), karbonhidrat (% 30), yağ (% 2-- 3), steroller, enzimler ve B grubu vitaminler taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Protein ve vitamin bakımından zengin bir gıdadır. Kansızlık, zafiyet ve barsak bozukluklarına karşı kullanılır.

Kullanılış şekli : Lezzetinin acı olması nedeniyle taze maya nadiren kullanılır. Kuru maya'dan günde 3 kahve kaşığı güllaç içinde veya hap yapılarak alınabilir.

Ticarette, acılığı alınmış ve kısmen hidrolize edilmiş, birçok preparatı bulunmaktadır. Bunlar bilhassa pehrizi olan yaşlılar tarafından kullanılır.

KEFİR (Kephir) :

Kefir kuru iken kirli beyaz renkli, kıkırdak görünüşünde ve muntazam olmayan parçalar halindedir. Taze halde parlak beyaz renkli, bezelye veya nohut büyüklüğünde, az çok küremsi taneler halindedir. Buna kefir tanesi veya kefir yumrusu adı verilir.

Kefir içinde birçok mikroorganizma bulunmaktadır. Bunların en önemlileri *Saccharomyces kefir, Bacillus kefir* ve *B. acidi lactici* türleridir.

Kefir çok eski dönemlerden beri, Orta Asya'da yaşayan halk tarafından, kısrak sütünü fermente ederek, "Kımız" denilen içkiyi hazırlamakta kullanılmıştır. Sonradan kefir dünyanın diğer bölgelerine de yayılmıştır. Halen bilhassa "Kefir sütü" hazırlanmasında kullanılmaktadır.

Kefir sütü hafif ekşi lezzetli, fermente edilmiş bir süttür. Bugün bilhassa inek, koyun veya keçi sütünden hazırlanmaktadır. Eskiden deve ve eşek sütünden de hazırlanırdı. Kefir hazırlamak için birçok yol bulunmaktadır. En basiti şöyledir : Yarım litrelik bir şişe su ile doldurulur ve bunun içine 5-6 gr kuru kefir konulur ve kefirin yumuşaması (veya aktive olması) için bir gece bekletilir. Ertesi sabah şişedeki su, kefir dipte kalmak şartıyla, yavaşça aktarılır. Şişenin içine, dörtte üç kısmına kadar, kaynatılmamış taze süt konulur, ağzı bir mantar ile sıkıca kapatılır ve mayalanmaya bırakılır. Şişenin bulunduğu yerin sıcaklığının 20 derece civarında olması uygundur. Mayalanma 1 - 3 gün içinde tamamlanır. Şişeden süzülerek alınan kefir sütü hemen kullanılmalıdır. Dipte kalan kefir tanelerinin üzerine tekrar kaynatılmamış taze süt konularak kefir sütü elde edilmeye devam edilebilir.

Kefir mayalanması sırasında sütte bulunan yağ, tuzlar ve su oranında bir değişiklik olmaz. Laktoz miktarı azalır ve buna karşılık laktik asit miktarı çoğalır. Kazein kısmen parçalanır. Bu nedenle de süt daha kolaylıkla hazmedilir bir duruma gelir. Alkol miktarı % 0.5 - 1 arasındadır. Ayrıca karbondioksit ve fermentler meydana gelir.

BİTOTU TOHUMU

Halen Türkiyede Bitotu ismi altında iki drog kullanılmaktadır.

PAPAZOTU TOHUMU (Semen Sabadillae) :

Schoenocaulon officinale A. Gray (Syn : Sabadilla officinale Brandt et Ratzeb.) (Liliaceae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür Meksika, Guatamala ve Venezuella gibi ülkelerde yetişen çok yıllık, 1 - 2 m yükseklikte, soğanlı, sarı çiçekli ve otsu bir bitkidir.

Tohumlar 4 - 8 mm uzunluk ve 2 mm çapında, köşeli, bir ucu sivri, siyahımsı veya esmer renkli, kokusuz ve çok acı lezzetli taneler halindedir.

Alkaloitler (veratrin ve diğerleri, % 2 - 5) taşımaktadır.

Eskiden siyatik, romatizma ve nikris ağrılarına karşı ve felçlerde uyarıcı olarak dahilen kullanılırdı. Yüksek zehirliliği nedeniyle dahilen kullanılışı terkedilmiştir. Soğuk kanlı hayvanlara karşı çok zehirlidir. Bugün sinir ağrılarını (nevralji) yatıştırıcı ve baş bitlerini yok edici olarak kullanılmaktadır. Veteriner hekimliğinde, hayvanların vücut parazitleri ile mücadelede, haricen, kullanılmaktadır. Veratrin eldesinde bir ilkel maddedir.

Toz veya tentür, vücut parazitlerine karşı, deriye veya kıllı deriye (saçlara) sürülür.

Diğer isimler : Bitotu.

MEVZEK TOHUMU (Semen Staphisagriae) :

Delphinium staphisagria L. (Ranunculaceae) türünün kurutulmuş olgun tohumlarıdır. Bu tür 100 - 150 cm yükseklikte, 1 - 2 yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar 5 - 9 loblu, yumuşak tüylü, uzun saplı ve kuvvetli kokuludur. Çiçekler morumsu mavi renkli (Resim : 27). Meyva tüylü bir kapsüldür. Tohumlar 3 - 5 mm çapında, grimsi esmer veya siyahımtırak renkli, 3 yüzlü, üzeri ağımsı biçimde pürtüklüdür.

Anadoluda Ege ve Akdeniz bölgelerinin denize yakın yerlerinde yetişir. Dağlarda bulunmaz.

Sabit yağ ve alkaloitler (% 1) taşımaktadır. Ana alkaloitler delfinin ve stafisagrin'dir.

Eskiden yatıştırıcı (kuduz, tetanos, sara), müshil ve kusturucu olarak kullanılırdı. Yüksek zehirliliği nedeniyle dahilen kullanılışı terkedilmiştir. Bugün romatizma ve siyatik ağrılarını yatıştırıcı ve vücut parazitlerini yok edici olarak haricen kullanılmaktadır.

Toz, infusyon (% 1 - 3) veya merhem (10 gram tohum tozu, 200 gr eritilmiş lanolin içinde bir müddet tutulur ve sonra sıcak iken süzülür) vücuda veya başa sürülür. Haricen bile tehlikeli bir drogdur. Bu nedenle dikkatli kullanılmalıdır. Aşağıdaki zehirlenme arazlarından biri görülür görülmez kullanmayı kesmelidir.

Diğer isimler : Kokarot, Kokarotu, Mezevek, Mezvek, Müzüdek.

Toksikolojik etki : Tohumlar çok zehirlidir. Kusma, ishal, kasılma, felç ve nefes darlığı ile başlayan ve bazen ölümle sonuçlanan zehirlenmeler yapar. Tohumların dahilen öldürücü miktarı 4 - 5 gr arasındadır. Zehirlenmeler genellikle tohumların, vücut parazitlerine karşı, kullanılması sırasında meydana gelir (1).

Anadoluda 20 kadar *Delphinium* türü yetişmektedir. Bunlar henüz kimyasal veya toksikolojik yönden incelenmemiştir. Ekserisi zehirli bitkilerdir.

D. ajacis L. (Syn : Consolida orientalis (Gay) Schröd.) ve *D. consolida* L. (Syn : Consolida regalis S. F. Gray subsp. regalis) türlerinden elde edilen tohumlar da parazitlere karşı bitotu tohumu gibi kullanılır.

Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen türlere Hezaren veya Sarayçiçeği ismi verilir.

1 — Güley, M.: Respirasyon işareti veren Delphinium (D. staphisagria) - Ankara Üniv. Vet. Fak. Derg. 7:114 (1960).

BOĞADİKENİ

(Herba Eryngii)

Eryngium campestre L., *E. maritimum* L. (Umbelliferae) ve bunlara yakın diğer türlerinin kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Boğadikeni türleri iki veya çok yıllık, yaprakları parçalı, parçalarının uçları dikenli, çiçekleri beyaz veya yeşilimsi renkli olan otsu bitkilerdir.

Saponin ve tanen taşımaktadırlar.

Öksürük kesici, idrar arttırıcı, iştah açıcı, uyarıcı ve afrodizyak olarak, infusyon halinde (% 5), kullanılır. Kökler (Radix Eryngii) de aynı etkilere sahiptir.

Diğer isimler : Deveelması, Devecidikeni, Devedikeni, Gözdikeni, Tengeldikeni.

Türkiyede 20 kadar *Eryngium* türü bulunmakta ve bunlar bir ayırım yapılmadan yukarıdaki şekilde kullanılmaktadır.

Eryngium türlerinden gövdesi mavimtırak olan türler (*E. maritimum* L.) in dalları, nazara karşı, ev ve oda kapılarının üstüne konulmaktadır. Gözdikeni ismi de bu kullanıştan ileri gelmektedir.

E. billardieri Delar. : 40 - 75 cm yükseklikte, yaprakları parçalı, parçalarının uçları dikenli, çiçek durumları mavimtırak renkli olan çok yıllık bir bitkidir. Doğu Anadoluda yaygındır.

Genç bitkilerin gövdesi, kabuğu soyulduktan sonra, yenilir (Başkale, Van). Reçinemsi bir tadı vardır.

BOYACI KATIRTIRNAĞI

(La. Herba Genistae tinctoriae, Al. Faerberginsterkraut, Fr. Genêt des teinturiers, İn. Dyer's broom).

Genista tinctoria L. (Leguminosae) türünün kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 30-200 cm yükseklikte, dikensiz bir çalıdır. Yapraklar basit, 1 - 5 cm uzunlukta. Çiçekler dalların ucunda toplanmış. Korolla kelebek biçiminde, tüysüz ve altın sarısı renkli. Meyva dar, uzun biçimli ve çok tohumlu bir legümen. Trakya ve Karadeniz bölgesinde yetişmektedir.

Bileşim : Alkaloitler (sytisin, anagyrin ve diğerleri) taşımaktadır. Çiçeklerde sarı renkli glikozitler (luteolin ve genistein) bulunur.

Etki ve kullanılış : Çiçekler (Flos Genistae tinctoriae) veya çiçekli dallar tedavide idrar arttırıcı, terletici ve müshil olarak kullanılmaktadır. Çiçekleri yün ve keten liflerini sarıya veya yeşile (önce maviye boyanır) boyamak için kullanılmıştır. Çok dayanıklı bir renk verir.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 1 - 2), günde 3 - 4 bardak içilir. Daha fazla miktarlar kusma ve ishal yapmaktadır.

Aynı maksat için *G. lydia* Boiss. türü de kullanılmaktadır.

Toksikolojik etki : Bilhassa tohumları zehirlidir. Çiçekler acı bir madde taşır. Zehirliliği Katırtırnağı bitkisininkine benzer.

Anadoluda yaygın olan ve yukarıdaki türe şeklen çok benzeyen *G. lydia* Boiss. türü de yukarıda bahsedilen türe yakın bir zehirliliğe sahiptir.

BOYNUZLU GELİNCİK

(La. Herba Glaucii, Al. Hornmohnkraut, Fr. Herbe pavot cornu, İn. Horned poppy herb)

Glaucium corniculatum (L.) Rud. (Papaveraceae) türünün kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 30 - 40 cm yükseklikte bir veya iki yıllık bir bitkidir.

Yapraklar parçalı, parçaların kenarları dişli. Çiçekler büyük, tek başına. Kaliks 2 parçalı, yeşil renkli ve tüylü. Korolla 4 parçalı, parçalar parlak sarı, turuncu veya kırmızı renkli. Ovariumun üzeri kıllı. Meyva 10 - 20 cm boyunda, çubuk şeklinde, çok tohumlu bir kapsül. Türkiyede yaygın bir bitkidir. Boş tarlalar ve yol kenarlarında yetişir.

Bileşim : Bitkide alkaloitler (protopin, sanguinarin, glausin ve diğerleri), tohumlarda ise sabit yağ (% 30 - 35) bulunmaktadır.

Etki ve kullanılış : Yatıştırıcı, öksürük kesici ve uyutucu bir etkiye sahiptir. Nadiren uyutucu olarak infusyon (% 1) halinde kullanılır. Çocuklarda kullanılışı tehlikelidir.

Yapraklardan hazırlanan ekstrenin ensektisit olduğu ve kalp üzerinde yavaşlatıcı etkisinin varlığı gösterilmiştir (5).

Toksikolojik etki : Halk arasında zehirli olarak tanınmaktadır. Bununla beraber önemli zehirlenmeler yapmaz. Zira keskin lezzetli bir usare taşımaktadır. Bu nedenle taze bitki insanlar ve hayvanlar tarafından yenilmez.

Diğer isimler : Boynuzlu haşhaş, Gülfatma.

Türkiyede 7 *Glaucium* türü bilinmekte olup T. Gözler ve arkadaşları bunlardan bir kısmının alkaloitlerini saptamışlardır (1 - 4).

G. flavum Grantz (Sarı boynuzlugelincik) : 30 - 50 cm yükseklikte, iki veya çok yıllık, otsu bir bitkidir. Çiçekler genellikle sarı ve nadiren kırmızı renkli. Ovariumun üzeri kabarcıklı ve fakat kıllı değil. Gövde yaprakları loblu, dişli kenarlı ve gövdeyi sarmış durumda. Anadolunun sahil bölgelerinde (bilhassa Trakya ve Karadeniz bölgesi) denize yakın kumluk yerlerde yetişir.

Çiçeklerinden hazırlanan ekstrelerin kalp üzerinde yavaşlatıcı etkisinin bulunduğu gösterilmiştir (5).

BOYOTU TOHUMU

(La. Semen Foenu-graeci, Al. Bockshornsamen, Fr. Graine de fenugrec, İn. Fenugreek seed)

Trigonella foenum-graecum L. (Leguminosae) türünün olgun tohumudur. Bu tür 10-50 cm yükseklikte, çiçekleri sarımsı - beyaz, bazen hafif pembe renkli. Meyva düz veya biraz kıvrık, 5 - 11 cm uzunlukta ve 10 - 20 tohumludur. Orta ve Güney-Doğu Anadolu-da, tohumları için yetiştirilir.

Dış görünüş : 3 - 5 mm uzunlukta, sert, köşeli, üzeri ince pürtüklü, esmer kırmızı veya sarımsı esmer renkli, kokusuz ve hoş olmayan lezzetlidir. Tohumlar toz edilince kuvvetli ve özel bir koku duyulur.

1 — Gözler, T.: Glaucium cappadocicum üzerinde botanik araştırma - İstanbul Ecz. Fak. Mecm. 13:121 (1977).
2 — Gözler, T. ve Ünlüyol, S.: Glaucium flavum Crantz (Papaveranceae) çiçeklerinin alkaloitleri - Doğa Bilim Derg. tıp 5 : 25 (1981).
3 — Gözler, T. ve Ünlüyol, S.: Glaucium leiocarpum Boiss. toprak üstü kısımlarında glaucin, isocorydin ve corydin elde edilmesi - Doğa Bilim Derg. tıp 6 : 21 (1982).
4 — Gözler, T.: Alkaloids of Turkish Glaucium species - Planta medica 46 : 179 (1982).
5 — Altınkurt, O.: Glaucium flavum (Sarı gelincik) ve Glaucium rubrum (Kırmızı gelincik) un farmakolojik, insektisit ve antibiyotik vasıfları-Türk Hij. ve Tec. Biol. Derg. 29:113 (1969).

Bileşim : Sabit yağ, müsilaj, fosforlu organik bileşikler (fitin), kolin, trigonellin ve hidroliz sonucu diosgenin veren bir saponin taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Göğüs yumuşatıcı, balgam söktürücü ve müshil etkileri vardır. Eski devirlerden beri kullanılan bir kuvvet verici ve cinsel arzuyu arttırıcıdır. Pastırmanın üzerine sürülen "Çemen" isimli karışımın ana maddesini oluşturur. Bazı baharatın terkibine girer. Konyada şeker hastalığına karşı kullanılır. Bunun için çemen tohumu toz edilir ve bu tozdan, sabah ve akşam aç karnına, iki kahve kaşığı bir bardak su ile içilir (1). Tohumlardan hazırlanan lapa haricen çıbanların olgunlaştırılmasında kullanılır.

Kullanılış şekli : Toz 0.5 - 1 gr, günde birkaç defa, hap halinde. Dekoksiyon (% 5) günde 2 - 3 bardak.

Diğer isimler : Buyotu, Çemenotu.

POY : Tohum alındıktan sonra geriye kalan meyva parçalarının toz edilmesi ile elde edilen bir üründür. Halen bilhassa İnegöl ve Karacabey köylerinde elde edilmektedir.

Açık sarı renkli, hafif kokulu ve lifli bir tozdur. İstanbul ve Bursa bölgelerinde baharat olarak kullanılır. Kullanılışı Bulgar göçmenleri tarafından başlatılmış ve zamanla yaygınlaşmıştır.

BÖĞÜRTLEN YAPRAĞI

(La. Folium Rubi, Al. Brombeerblaetter, Fr. Feuille de ronce, İn. Blackberry leaf)

Rubus caesius L. (Rosaceae) ve buna yakın diğer türlerin kurutulmuş yaprağıdır. Bu tür çalı görünüşünde, beyaz çiçekli, dikenli ve çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar 3 yaprakçıklı. Yaprakçıklar alt yüzde tüylü ve dişli kenarlı. Meyva önce yeşil, sonra kırmızı ve olgunlukta siyahımsı renklidir. Türkiyede yaygın bir bitkidir. Bilhassa yol ve hendek kenarlarında yetişir.

Yapraklar tanen, organik asitler ve şekerler taşımaktadır.

Dahilen, infusyon veya dekoksiyon (%5) halinde, kabız, kuvvet verici, idrar söktürücü ve şeker hastalığına karşı kullanılır. Bademcik iltihaplarında dekoksiyonu gargara halinde kullanılmaktadır. Yara iyi edici olarak, kurutulmuş yaprak ince toz haline getirilir ve bu toz yara üzerine ekilir.

Meyvanın ezilmesi ile elde edilen usare de kabız etkiye sahiptir. Dahilen veya gargara halinde kullanılır.

R. sanctus Schreber (Syn : R. anatolicus Focke) (Anadolu böğürtleni) : Çiçeklerdeki filamentlerin tüylü olması ile yukarıdaki türden kolaylıkla ayrılabilir. Anadoluda yaygın bir türdür. Yaprakları yukarıdaki tür gibi kullanılmaktadır.

Böğürtlen kökü de aynı maksatlar için kullanılmaktadır.

AHUDUDU YAPRAĞI (Folium Rubi idaei) :

R. idaeus L. türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 1 - 2 m yükseklikte, ince dikenli, beyaz çiçekli ve çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar 3 - 7 yaprakçıklı. Yaprakçıkların kenarları dişli ve alt yüzleri, keçe gibi, tüylüdür. Meyva olgunlukta kırmızı renkli, hoş kokulu ve mayhoş lezzetlidir. Karadeniz bölgesi ormanlarında yabani olarak bulunursa da bilhassa bahçelerde yetiştirilmektedir.

Yapraklar tanen, organik asitler ve vitamin C taşır. İnfusyon (% 5) halinde kabız olarak kullanılır.

Meyvaları (Fructus Rubi idaei) organik asitler, şekerler ve vitamin C taşır. İştah açıcı, idrar söktürücü ve kuvvet verici olarak, taze halde kullanılır.

Diğer isimler : Ağaççileği, Sultanböğürtleni.

1 — Es, S.: Konya'da şeker hastalığı sağaltma ilâçları - Türk Folklor Araştırmaları 18 (359):8685 (1979).

CALAPA YUMRUSU

(Tuber Jalapae)

Exogonium purga Bentham (Convolvulaceae) türünün kurutulmuş yumrularıdır. Bu tür tırmanıcı, otsu, çok yıllık ve kırmızı çiçekli bir bitkidir. Meksika'nın dağlık bölgelerinde (Ant dağları) yabani olarak yetişmektedir.

Yumru 3 - 15 cm uzunlukta, iğ, küre veya armut biçiminde, sert, ağır, üzeri buruşuk ve esmer renkli parçalar halindedir. Hafif kokulu, önce tatlı ve sonra keskin lezzetlidir.

Nişasta, şekerler, zamk ve etkili madde olarak da bir rezin (konvolvulin ve jalapin karışımı) taşımaktadır.

İnce barsağa etkili kuvvetli bir müshildir. Tozu hap halinde, günde 0.3 - 1.5 gr miktarlarda, müshil olarak alınır. Bilhassa afyon kullananlarda görülen kabızlık ile mücadelede eski devirlerde bu drog veya bundan elde edilen rezina (Resina Jalapae) geniş miktarda kullanılmıştır.

Bir kısım mahmude kökü ve bir kısım calapa yumrusu tozu karışımının alkol ile tüketilmesi sonucu elde edilen tentür "Alman rakısı" ismiyle tanınır ve müshil olarak kullanılır.

Ticarette Brezilya calapası (Tuber Jalapae brasilensis) ve Meksika calapası (Tuber Jalapae mexicanae) olmak üzere iki cins calapa yumrusu bulunur. Meksika kökenli drogların fiyatı iki misli daha pahalıdır.

CAVİ REÇİNESİ

(Resina Agathis)

Agathis australis Salisb. (Pinaceae) türünden meydana gelmiş ve zamanla fosilleşmiş bir oleoresinadır. Bu tür 25 - 35 m yükseklikte, yaprakları mızrak biçiminde, gövdesi bol reçineli ve kışın yaprak dökmeyen gösterişli bir ağaçtır. Yeni Zelandada ormanlar meydana getirir. Bu ormanlarda meydana gelmiş olan oleoresina uzun zaman toprak altında kalarak fosilleşmiştir. Halen toprak kazılarak, 7 - 8 kg. ağırlığında parçalar halinde dışarı çıkartılmaktadır (1).

Soluk sarı veya yeşilimsi sarı renkli, donuk, üzeri topraklı, terementi kokulu ve değişik büyüklük ve biçimde parçalardır. Kaynar alkolde tamamen çözünür.

Uçucu yağ, rezin, reçine asitleri, acı maddeler ve diğer bileşikler taşımaktadır.

Boya, cila ve muşamba endüstrisinde mühim bir ilkel maddedir.

Halen İstanbul aktarlarında Cavi reçinesi yerine Sumatra asilbendi (Resina Benzoe Sumatra) verilmektedir.

Diğer isimler : Kovri, Kauri.

1 — Dallimore, W. and Jackson, A. B.: A handbook of Coniferae, including Ginkgoaceae 179, London (1948).

CEDVAR

(La. Rhizoma Zedoariae, Al. Zittwerwurzel, Fr, Rhizome de zédoaire, İn. Zedoary root)

Curcuma zedoaria Roscoe (Zingiberaceae) türünün tam halde veya dilimler halinde kesildikten sonra güneşte kurutulmuş rizomudur. Bitki Hindistan, Çin ve Doğu Hint adalarında yetiştirilir.

Dış görünüş : Bitki yuvarlak ve uzun olmak üzere iki değişik biçimde rizom meydana getirir. Bu nedenle ticarette "Yuvarlak cedvar" ve "Uzun cedvar" olmak üzere iki çeşit cedvar bulunur. Genellikle 4 cm kadar uzunlukta muntazam olmayan parçalar veya 1 - 2 cm kalınlıkta dilimler halindedir. Rengi grimsi sarıdır. Kokusu baharlı olup zencefili andırır. Lezzeti biraz acıdır.

Bileşim : Uçucu yağ ve rezin taşımaktadır.

Etki ve kullanılışı : İştah açıcı, uyarıcı, idrar arttırıcı, balgam ve gaz söktürücü etkilere sahiptir. Halen bilhassa baharat olarak kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : Toz 0.5 - 1 gr, günde birkaç defa alınır. Dekoksiyon (% 2 - 5) günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Ceduvar, Zidvar, Zalumba kökü, Zurumbaz (1).

CEHRİ

(La. Fructus Rhamni petiolari, Grana Flava, Al. Gelbbeeren, Fr. Graine jaune, İn. Yellow berry)

Rhamnus petiolaris Boiss. (Rhamnaceae) türünün yeşil iken toplanıp kurutulmuş meyvalarıdır. Bu tür 3 m kadar yükselebilen dikenli bir ağaççıktır. Kışın yapraklarını döker. Meyvalar 6 - 7 mm çapında, esmer yeşil renkli, tüysüz ve iç kısmı parlak sarı renkli taneler halindedir. Orta Anadolu bölgesinde yaygın olup eskiden bilhassa Ankara, Kayseri, Antep ve Maraş bölgelerinde yetiştirilirdi. Halen kültürü yapılmamakla beraber, eskiden kalmış kültür bakiyelerine, tarla kenarlarında sık olarak rastlanmaktadır.

Dış görünüş : 6 - 7 mm çapında, dış yüzü esmer yeşil, içi parlak sarı renkli, kokusuz ve lezzetsiz tanelerdir.

Bileşim : Sabit yağ, antrasen ve flavon türevleri taşımaktadır. Kayseri bölgesinde yetişen bitkilerin meyvalarında % 4 sabit yağ ve % 0.08 - 0.15 arasında serbest antrasen türevi bulunduğu saptanmıştır (2). En önemli flavon türevi ksantoramnin'dir.

Etki ve kullanılış : Meyvaları eskiden müshil olarak kullanılırdı. Halen bu şekilde kullanılışı terkedilmiştir. Taşıdığı sarı renkli boyar madde (ksantoramnin) nedeniyle eskiden beri kumaş (ipekli kumaşlar, yazma, yün) ve yağların boyanmasında kullanılmaktadır (3). Taşıdığı az miktarda antrasen türevi nedeniyle son yıllarda bazı Avrupa ülkelerinde gıda maddelerinin boyanmasında kullanılışı yasaklanmıştır.

Anadoluda iyi kaliteli Cehri Kayseri bölgesinde elde edilmektedir. İhracat bilhassa İzmir ve Samsun limanlarından Amerika, Fransa ve İngiltereye yapılırdı (4). On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Anadoluda elde edi-

1 — Arapça "Gidwar" kelimesinden.
2 — Sütlüpınar, N.: Yayınlanmamış olan bir araştırmanın sonuçlarına göre.
3 — Eşberk, T. ve Harmancıoğlu, M.: Cehri (Rhamnus tinctorius Wald. et Kit.) Ankara Üniv. Zir. Fak. Yıll. 1:67 (1951).
4 — Collas, B. C.: La Turquie en 1864, 219 Paris (1864).

len Cehri miktarı yaklaşık 10.000 ton civarına erişiyordu (1,2). Bugün Anadoluda Cehri ekimi yapılmamaktadır. Sınırlı olan tüketim, eski kültür bakiyelerinden karşılanmaktadır.

Avrupada yetişen *R. infectorius* L. ile *R. tinctorius* Waldst. et Kit. türlerinden elde edilen meyvalar da eskiden boyar madde olarak kullanılmıştır. Bugün ticarette yalnız Anadoludan elde edilen ürün bulunmaktadır.

Diğer isimler : Altın ağ., Alacehri, Boyacıdikeni, Cehni, Cehre, Çehri.

Anadoluda 20 den fazla *Rhamnus* türü bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının meyva ve kabukları tedavi alanında kullanılır. Genellikle müshil bir etkiye sahiptirler. Anadoluda yetişen türlerin ekserisi antrasen ve flavon türevleri yönünden incelenmemiştir.

AKDİKEN MEYVASI (Fructus Rhamni cathartici maturi) :

R. catharticus L. türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür 2 - 6 m yüksekliktl, kışın yapraklarını döken, dikenli bir ağaçtır. Meyva 6 - 8 mm çapında, olgunlukta siyah renkli, 4 çekirdekli, kokusuz, biraz mayhoş ve acı lezzetlidir. Kuzey Anadolu dağlarında yetişir.

Meyva şekerler, organik asitler, flavon ve antresan türevleri (emodin, frangulin ve diğerleri) taşımaktadır.

İdrar arttırıcı ve müshil bir etkiye sahiptir. Etkisi kalın barsak üzerinedir. Taze meyvaların sıkılması ile elde edilen usarenin şeker ile karıştırılması ile hazırlanan şurup, kuru meyvadan hazırlanan toz, 2 - 5 gr, günde birkaç defa veya kuru meyvalardan hazırlanan dekoksiyon (% 10), günde bir iki bardak, içilerek kullanılır. Zehirli bileşikler taşımadığı için zararsız bir müshildir. Gövde ve dal kabukları (Cortex Rhamni cathartici) da aynı etkilere sahiptir.

Diğer isimler : Geyikdikeni ağ.

BARUT AĞACI KABUĞU (Cortex Rhamni frangulae) :

R. frangula L. (Syn : Frangula alnus Miller) türünün kurutulmuş dal kabuğudur. Bu tür 2 - 6 m yükseklikte, dikensiz ve kışın yapraklarını döken bir ağaççıktır. Meyva 6 - 10 mm çapında ve olgunlukta siyah renklidir. Kuzey ve Orta Anadolu dağlarında yetişir.

Kabuklar tanen (% 10), saponin, şekerler, acı madde ve antrasen türevleri (glikofrangulin, frangulin ve diğerleri) taşımaktadır.

Müshil ve midevi etkilere sahiptir. Toz, 0.5 - 1 gr, günde birkaç defa hap halinde veya dekoksiyon (% 10), günde 2 - 3 bardak içilmek suretiyle kullanılır.

Taze kabuklar tahriş edici özelliğe sahip bulunduklarından iyice kurutulmuş ve eskitilmiş (bir yıllık) kabukların kullanılması tercih edilmelidir.

Diğer isimler : Erkek akdiken.

R. alaternus L. (Yalancı akdiken) : 1 - 5 m yükseklikte, kışın yaprak dökmeyen, dikensiz bir ağaççıktır. Meyva olgunlukta siyah renklidir. Anadolunun Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinin kıyı kısımlarında yetişir.

Meyva ve kabuğu müshil etkilidir. Kökü sarılığa karşı kullanılır.

R. oleoides L. subsp. *graecus* (Boiss. et. Reut.) Holmboe (Kördiken) : 2 m kadar yükseklikte, kışın yapraklarını döken, dikenli ve çalı görünüşünde bir bitkidir. Meyva 5 - 6 mm çapında sarımtırak veya siyahımsı renklidir. Bilhassa Güney Anadolunun kıyı bölgelerinde bulunur.

Kabuklarında, serbest ve glikozit halinde, antrasen türevleri (emodin, fiskiyon ve krisofanol) bulunduğu gösterilmiştir (3).

Kök kabukları dahilen sarılığa ve vücutta su toplanmasına karşı, suyu boşaltıcı olarak, kullanılır.

1 — P. de Tchihatcheff : L'Asie Mineure et l'Empire Ottoman-Revue des Deux Mondes, 15 Mayıs (1853).

2 — Baykara, T.: Cehri üzerine notlar - İst. Üniv. Coğrafya Enst. Derg. 8 (16) : 160 (1967).

3 — Baytop, T. ve Sütlüpınar, N.: Rhamnus oleoides L. subsp. graecus (Boiss. et Reut.) Holmboe kabuklarındaki antrasen türevleri üzerinde araştırmalar - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 13:1 (1977).

CENNET BİBERİ

(La. Fructus Amomi, Semen Amomi paradisi, Al. Paradieskoerner, Fr. Graine de paradis, İn. Grain of Paradise)

Amomum granum paradisi L. veya *A. meleguetta* Roscoe (Zingiberaceae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu türler Batı Afrikanın tropikal bölgelerinde bol olarak yetişmektedir.

Dış görünüşü : 2 - 4 mm çapında, az çok piramit biçiminde, esmer kırmızımtırak renkli, parlak, derimsi ve sert tanelerdir. Ezilince baharlı bir kokusu olduğu hissedilir. Lezzeti çok acıdır.

Bileşim : Uçucu yağ (% 0.30 - 0.75), sabit yağ ve rezin taşır.

Etki ve kullanılış : İştah açıcı ve midevi etkilere sahiptir. Bugün daha çok baharat olarak kullanılır. Bazen toz karabibere katıştırılır. Bazı alkollü içkilere, keskinlik vermek için, katılır.

Diğer isimler : Edrefil, Itrıfil, Tıfıl.

CENTİYANE KÖKÜ

(La. Radix Gentianae luteae, Al. Enzianwurzel, Fr. Racine de gentiane, İn. Gentian root)

Gentiana lutea L. (Gentianaceae) türünün sonbaharda toplanıp güneşte kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür 100-120 cm yükseklikte, sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir dağ bitkisidir (Resim : 35 ve 36). Orta Avrupa dağlarında yaygındır. Türkiyede nadir olarak bulunur (Bursa-Uludağ, Ödemiş-Bozdağ). Daima 1500 m yüksekliğin üstünde rastlanır. Çok toplama nedeniyle bu tür memleketimizde çok azalmıştır.

Dış görünüş : 10 - 20 cm ve bazen daha uzun, 1 - 3 cm çapında, silindir biçimli parçalar halindedir. Dış yüzünde esmer sarı renkli ince bir mantar tabakası bulunur. Hoş ve özel kokulu, önce tatlımsı, sonra acı lezzetlidir.

Bileşim : Yağ, pektin, tanen ve acı glikozitler (gentiopikrin) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Zehirli olmayan çok iyi bir acı ilâçtır. Sindirim sistemi sinirlerinin uçlarını uyararak ifrazatı arttırır ve iştahı açar. Eskiden ateş düşürücü olarak da kullanılmıştır. Haricen yara iyi edici olarak kullanılır. Alyuvarları arttırıcı bir etkisi olduğu gösterilmiştir.

Kullanılış şekli : Toz 0.2 - 1 gr, günde 2 - 3 defa, hap halinde. İnfusyon (% 2 - 5), günde 2 - 3 bardak. Daima yemeklerden önce alınmalıdır. Haricen cerahatli yaralar koyu dekoksiyon (% 10) ile yıkanır.

1945 yıllarında, Uludağda yetişen bitkilerin köklerinden bir sulu hulâsa hazırlanarak ticarete çıkartılmıştır (1). Bugün böyle bir üretim yoktur. Az miktarda centiyane kökü İsmirden dış ülkelere satılmaktadır.

Diğer isimler : Centiyan (arapçadan), Cintiyâne, Defneyezit, Güşadotu (farsçadan), Kantaron-u kebir, Sarı gentiyan, Sivri kökü (Bozdağ).

Aşağıda isimleri yazılmış olan türlerin toprak üstü kısımları, centiyane kökü gibi, iştah açıcı ve ateş düşürücü olarak kullanılmaktadır.

1 — Koçak, H.: Birkaç galenik preparat meselesi hakkında - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. doktora tezi (1951).

G. asclepiadea L. (Mavi centiyan, sütlü güşadotu) : 100 cm kadar yükselebilen, mavi çiçekli bir türdür. Çiçekler genellikle 5 loblu. Korollla mavi veya koyu mavi renkli. Yapraklar sivri uçlu. Bilhassa Kuzey Anadolu bölgesi dağlarında bulunur.

G. cruciata L. : 50 cm kadar yükseklikte, mavi çiçekli bir türdür. Yapraklarının küt olması ile yukarıdaki türden ayrılabilir. Korolla genellikle 4 lobludur. Kuzey ve İç Anadoluda yetişmektedir.

G. olivieri Griseb. (Afat) : 20 - 30 cm yükseklikte, mavi çiçekli bir türdür. Korolla genellikle 5 loblu, dış kısmı mavi iç kısmı beyazımsı renkli. İç ve Doğu Anadoluda yaygın bir türdür.

Çiçekli dalları Doğu Anadolu bölgesi (Gaziantep, Erzurum, Urfa) aktarlarında demetler halinde satılır.

Doğu Anadoluda infusyon (% 2 - 3) halinde iştah açıcı ve ateş düşürücü olarak geniş mikyasta kullanılmaktadır.

Menyanthes trifoliata L. (Acıyonca, Suyoncası) : Yaprakları üç yaprakçıklı, çiçekleri soluk pembe renkli olan bir su bitkisidir. Bataklık yerler ve göl kenarlarında yetişir. Kuzey ve Doğu Anadoluda göl kenarlarında bulunmaktadır.

Yaprakları (Folium Menyanthidis) Avrupada kuvvet verici, iştah açıcı ve ateş düşürücü olarak kullanılır. Anadoluda kullanılışına rastlanılmamıştır.

Acı maddeler (menyantin, gentianin) taşımaktadır.

CEVİZ YAPRAĞI

(La. Folium Juglandis, Al. Walnussblaetter, Fr. Feuille de noyer, İn. Walnut leaf)

Juglans regia L. (Juglandaceae) türünün kurutulmuş yaprağıdır. Bu tür 25 - 30 m yüksekliğe kadar ulaşabilen, kışın yaprak döken, gösterişli bir ağaçtır. Yapraklar tek tüysü, yaprakçıklar tam kenarlı ve kuvvetli kokuludur. Kuzey Doğu ve Doğu Anadoluda yabani olarak yetiştiği gibi, bahçelerde de yetiştirilmektedir.

Drog elde etmek için yapraklar haziran - temmuz aylarında toplanır, havadar ve gölgelik bir yere serilerek kurutulur.

Dış görünüş : 20 - 30 cm uzunlukta bileşik bir yapraktır. Her bir yaprakta 7 - 9 yaprakçık bulunur. Yaprakçıklar yumurta biçiminde, tam kenarlı, 6 - 15 cm uzunlukta, koyu yeşil renkli ve derimsi görünüştedir. Taze iken özel ve kuvvetli bir kokusu bulunur. Lezzeti acı ve buruktur (1).

Bileşim : Tanen, uçucu yağ ve acı lezzetli bir boyar madde (juglon) taşımaktadır. Bu maddenin redüklenmiş türevi taze yapraklarda glikozit halinde bulunur.

Etki ve kullanılış : Çok kullanılan bir halk ilâcıdır. İştah açıcı, kabız, kan şekerini düşürücü, kuvvet verici etkileri vardır. Deri hastalıklarında, antiseptik olarak, haricen kullanılır. Ceviz yaprağı veya taze meyvanın üzerindeki yeşil kabuk ile yün, pamuk veya ipek iplikler kahve rengine boyanabilir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk ordusundaki askerlerin çadırları ve elbiseleri ceviz yaprağı ve soğan kabuğu karışımından elde edilen bir hulâsa ile boyanmıştır (2).

Taze yaprakların kuru yapraklardan daha etkili olduğu sanılmaktadır. Yaprak yerine taze ceviz meyvasının üzerindeki kabuk

1 — Eşberk, T. ve Harmancıoğlu, M.: Ceviz (Juglans regia L.) - Ankara Üniv. Zir. Fak. Yıll. 2:42 (1952).

2 — Korur, N. R.: Türkiyede nebatî boyalar - Y. Zir. Enst. Çalışmaları Sayı 41, 31, Ankara (1937).

(ceviz kapçığı) (Pericarpium Juglandis nucum) da kullanılabilir.

Kullanılış şekli : Dahilen infusyon (%2), haricen (gargara) ise dekoksiyon (% 5) halinde kullanılmaktadır.

CEVİZ YAĞI (Oleum Juglandis regiae nucum) :

J. regia L. meyvasının iç kısmının önce soğukta ve sonra sıcakta sıkılması ile elde edilen kuruyucu bir sabit yağdır. Açık sarı renkli ve tatlımsı lezzetlidir.

Anadolu cevizlerinin % 70 civarında yağ taşıdığı saptanmıştır (1).

Ceviz yağı tedavide müshil ve safra arttırıcı olarak kullanılmaktadır. Ceviz meyvası şeker hastalarına gıda olarak verilir.

J. nigra L. (Karaceviz ağ.) : Yaprakların 11 - 23 yaprakçıklı, yaprakçıkların sivri uçlu ve dişli kenarlı olması ile yukarıdaki türden kolaylıkla ayırt edilir. Vatanı Kuzey - Doğu Amerikadır. Odunu için Avrupa ülkelerinde bol miktarda yetiştirilir. Memleketimizde bazı şehirlerde (İstanbul, Ankara) bahçelerde yetiştirildiğine rastlanmaktadır.

Yaprakları ceviz yaprağı gibi kullanılır.

CİVANPERÇEMİ

(La. Herba Millefolii, Al. Schafgarbenkraut, Fr. Herbe de millefeuilles, İn. Yarrow herb)

Achillea millefolium L. (Compositae) türünün kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 10 - 100 cm yükseklikte, yünlü gibi tüylü, parçalı yapraklı, beyaz çiçekli, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Bilhassa Kuzey ve Doğu Anadoluda yetişmektedir.

Dış görünüşü : Yapraklı ve çiçekli dallardan ibarettir. Yapraklar parçalı, parçalar dar, yünlü gibi tüylü. Çiçek durumunda 50 - 150 kapitulum bulunur. Dil şeklindeki çiçekler beyaz renkli. Özel ve kuvvetli bir kokusu ve acımtırak bir lezzeti vardır.

Bileşim : Mavimtırak renkli bir uçucu yağ taşır. Uçucu yağın bileşimi ve miktarı bitkinin varyetesine ve elde ediliş zaman ve yöresine göre çok değişmektedir. Herba kısmında genellikle % 0.2 - 0.4 arasında uçucu yağ bulunmaktadır. Bu uçucu yağda azulen, limonen, borneol, pinenler, seskiterenler vs. vardır (2,3).

Etki ve kullanılışı : İdrar arttırıcı, iştah açıcı, gaz söktürücü, adet söktürücü ve yara iyi edici (bilhassa basurda) etkilere sahiptir.

Kullanılış şekli : Dahilen infusyon (% 5) günde 2 - 3 bardak içilir. Yara iyi edici ve basur ağrılarını dindirici olarak, taze yaprağın sıkılması ile elde edilen usare, bir tülbent ile yaranın veya basur memelerinin üzerine konur ve pansuman günde 2 - 3 defa değiştirilir. Etkili ve zararsız bir ilâçtır.

Diğer isimler : Akbaşlı, Barsamaotu, Beyaz civanperçemi, Binbiryaprakotu, Kandilçiçeği, Marsamaotu.

Türkiyede 40 kadar *Achillea* türü bulunmakta ve bunların birçoğu tedavi amacıyla,

1 — Yazıcıoğlu, T.: Türkiyenin nebati yağ zenginliği, Türkiyenin yağ tohum ve meyveleriyle yağları üzerinde tecrübi araştırmalar - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 2:680 (1945).

2 — Berk (Baytop), A.: Contributions à l'étude pharmacognosique de 4 espèces alpines d'Achillea - Doktora tezi, Ecole Polytechnique Fédérale, Zürich (1949).

3 — Yürekli, A. K. ve Güral, B.: Achillea genusunda bulunan laktonik seskiterpenler - IV. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, bildiriler 105, Eskişehir (1983).

yukarıdaki tür yerine kullanılmaktadır. Bunların başlıcaları şunlardır :

A. aleppica DC. (Yılançiçeği) : 5 - 60 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar tüylü, parçalı, parçalar iplik şeklinde. Çiçekler fildişi beyazı, soluk sarı veya altın sarısı renklidir. Orta ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde yaygın bir türdür.

A. armenorum Boiss. et Hausskn. (Baytaran) : 10 - 25 cm yükseklikte, yünlü gibi tüylü, beyaz çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Kahramanmaraş bölgesindeki dağlarda (Berit dağı) yetişmektedir.

A. biebersteinii Afan. (Syn : A. micrantha Willd.) (Pireotu, Sarı civanperçemi) : 10 - 100 cm yükseklikte, çok tüylü, sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Batı Anadolu hariç, Anadolunun diğer bölgelerinde yaygındır.

Çiçek durumlarında % 0.45 uçucu yağ bulunmaktadır. Bu uçucu yağda % 49 sineol bulunduğu saptanmıştır (1).

Çiçek durumları iştah açıcı ve Elazığ bölgesinde pirelere karşı kullanılmaktadır.

A. kotschyi Boiss. : 15 - 40 cm yükseklikte, yünlü gibi tüylü, parçalı yapraklı, beyaz çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Orta ve Doğu Anadoluda bulunan bir türdür.

A. multifida (DC.) Boiss. (Ebülmülük) : 10 - 30 cm yükseklikte, yeşil yapraklı, beyaz çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Memleketimizde yalnız Uludağ'da (1700 - 2550 m) bulunmaktadır.

A. nobilis L. (Ayvadana, Ayıdanası) : 15 - 70 cm yükseklikte, sık tüylü, soluk sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Memleketimizde 4 alttürünün bulunduğu bilinmektedir. Bu alttürlerden en yaygın olanı subsp. *neilreichii* (Kerner) Formanek alttürüdür. Bu alttüre ait çiçekli dallar İzmir aktarlarında "Ayvadana" ismi altında satılmaktadır. Aynı bitki Bursa'da "Ayıdanası" ismiyle tanınmaktadır.

A. setacea Waldst. et Kit. (Tilkikuyruğu, Yılandili) : 10 - 80 cm yükseklikte, sık tüylü, parçalı yapraklı, beyaz çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Doğu bölgesi hariç, Anadoluda yaygın bir türdür.

Torul (Gümüşhane) bölgesinde, yapraklarının ezilmesi ile elde edilen lapa, haricen yara iyi edici olarak kullanılmaktadır.

ÇADIRUŞAĞI
(Gummi Ammoniacum)

Dorema ammoniacum Don (Umbelliferae) türünden elde edilen bir oleogummiresinadır. Bitki Orta ve Doğu İranın çöl bölgelerinde yetişmektedir. Drog sarımsı veya tarçın renkli, 0.5 - 3 cm çapında az çok yuvarlak biçimli parçalar halindedir. Hemen hemen kokusuz ve acı lezzetlidir.

Uçucu yağ, rezin ve zamk taşır. Uyarıcı, afrodizyak, balgam ve idrar söktürücü özellikleri vardır. Bilhassa balgam söktürücü olarak hap halinde (günde 0.5 - 2 gr) kullanılmaktadır. Mabetlerde tütsü olarak da yakılmaktadır.

1 — Berk (Baytop), A.: L'Achillea micrantha M.B., La plante et l'essence - Farmakoloğ 21 : 242 (1951).

ÇAM TEREMENTİSİ

(Lat. Terebenthina Communis, Al. Terpentin, Fr. Térébenthine, İn. Turpentine)

Değişik *Pinus* (Çam) türlerinin (Pinaceae) gövdesine yapılan yaralamalar sonucu elde edilen bir maddedir. Türkiyede *P. brutia* Ten. türünden ve bilhassa Muğla bölgesinde elde edilmektedir (1) (Resim : 69).

Dış görünüş : Bal kıvamında, soluk sarı veya soluk yeşilimsi renkli, özel balsam kokulu ve acı lezzetli bir maddedir. Suda çözünmez. Organik çözücülerde kolaylıkla çözünür.

Bileşim : Rezin (% 70 - 90) ve uçucu yağ (% 10 - 28) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Solunum ve idrar yolları hastalıklarında kullanılan etkili bir antiseptiktir. Tahriş yaptığından böbrek rahatsızlıkları olanlarda kullanılmamalıdır. Haricen kullanılışı tahriş edici özelliğine dayanır. Boya ve kâğıt endüstrilerinde çok kullanılan bir katkı maddesidir.

Kullanılış şekli : Dahilen günde 0.5 - 2 gr hap halinde alınır. Bazı yakıların (Kantarit yakısı gibi) terkibine girer.

Diğer isimleri : Çamsakızı, Reçine, Terebantin, Terebentin.

Türkiyede, yabani olarak, aşağıdaki 5 *Pinus* türü yetişmektedir (2).

P. brutia Ten. (Kızıl çam)
P. halepensis Miller (Halep çamı)
P. nigra Arn. subsp.*pallasiana* (Lamb.) Holmboe (Karaçam, Toros çamı)
P. pinea L. (Fıstık çamı)
P. sylvestris L. (Sarı çam)

Bu türlerden elde edilen aşağıdaki droglar halen tedavi alanında kullanılmaktadır.

ÇAM FISTIĞI (Semen Pinearum, S. pini pineae) :

P. pinea L. türünün kurutulmuş olgun tohumlarıdır. Bu tür 30 m kadar yükselebilen ve taç kısmı şemsiye şeklinde olan gösterişli bir ağaçtır. Bütün Akdeniz bölgelerinde yetişir veya yetiştirilir. Memleketimizde bilhassa Batı Anadolu bölgesinde (Ayvalık, Aydın, Muğla) ormanlar oluşturmaktadır.

Tohum 1.5 cm kadar uzunlukta, iğ biçiminde, süt beyazı renkli ve yağlımsı lezzetlidir. Halen Kuzey-Batı Anadolu (Kozak tipi), Aydın ve Antalya (Aydın tipi) ve Maraş (Maraş tipi) bölgelerinde elde edilmektedir.

Sabit yağ (% 46 civarında), protein ve sellüloz taşır.

Bal ile ezilmesi ile elde edilen macun kuvvet verici olarak kullanılmaktadır. Bazı yemeklerin içine girer. Türkiyenin dışsatım ürünlerindendir (3).

ÇAM KABUĞU (Cortex Pini) :

Muhtelif *Pinus* türlerinden elde edilen kurutulmuş gövde kabuğudur.

Tanen taşıması nedeniyle deri endüstrisinde sepileyici madde (4,5) ve tedavide ka-

1 — Berkel, A. ve Huş, S.: Kızılçam (Pinus brutia) dan meşcereyi ve ağacın teknik vasıflarını koruyan modern metotlarla reçine istihsali araştırmaları- İstanbul Üniv. Orman Fak. Derg. 6 : 101 (1956).
2 — Kayacık, H.: Orman ve park ağaçlarının özel sistematiği 1 : 182, İstanbul (1980).
3 — Topçuoğlu, A.: Fıstık çamı ormanlarından faydalanma - Orman Genel Müd. Tek. Haber. Bült. 5 (19) : 55 (1966).
4 — Selingsberger, L.: Die Türkischen Kiefern - Rinden und ihre Extrakte - Der Gerber 57 (1937).
5 — Gerngross, O. ve Gülbaran, E.: Gerbstoffanalytische Untersuchungen an den Borken türkischen Kiefernarten Pinus nigra, Pinus silvestris, Pinus pinea und Pinus brutia - Das Leder 3 : 169 (1952).

bız olarak kullanılır. Kabız etki elde etmek için, kabuklardan hazırlanan infusyon (% 5), günde 2 - 3 bardak içilir.

ÇAM KATRANI (Pix Liquida) :

Muhtelif *Pinus* türlerinin dal ve gövde parçalarının kapalı fırınlarda yavaş yavaş, yakılması sonucu elde edilen katrandır. Halen Güney Anadolu dağlarında bilhassa *P. brutia* Ten. ve *P. nigra* Arn. subsp. *pallasiana* (Lamb.) Holmboe türlerinin odunundan elde edilmektedir (1).

Siyah veya koyu esmer renkli, özel kokulu ve acı lezzetli ve kıvamlı bir sıvıdır. Fenol türevleri ve reçine asitleri taşır.

Dahilen solunum sistemi ve idrar yolları hastalıklarında antiseptik olarak, hap halinde, günde 1 - 1.5 gr alınır. Aynı miktar süt içinde eriterek de kullanılabilir. Haricen birçok cilt hastalığına karşı merhem halinde kullanılmaktadır. Bugün bilhassa hayvanlarda görülen cilt hastalıklarına karşı haricen kullanılır.

Bu drog yerine bazen Andız veya Sedir katranı kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Bitkisel katran, Kara katran, Kalın katran.

KATRAN RUHU (Oleum Fagi) :

Fagus sylvestris L. (Fagaceae) türünün odunundan distilasyon sonucu elde edilen bir sıvıdır. Bilhassa fenol türevleri (gaiakol, kresol) taşır. Eskiden dahilen ve haricen antiseptik olarak kullanılırdı.

ÇAM REÇİNESİ (Colophonium, Resina Colophonia, Resina Solida) :

Çam terebantininin distilasyonu sonucu elde edilen bir rezinadır. Açık veya koyu sarı renkli, parlak, kolaylıkla kırılabilir bir maddedir. Suda çözünmez, organik çözücülerde kolaylıkla çözünür. Yakı hazırlanmasında kullanılır. Boya ve kağıt endüstrisinde önemli bir ilkel maddedir.

ÇAM SPORU (Sporae Pini) :

Değişik *Pinus* (Çam) türlerinin (Türkiyede bilhassa *P. brutia* Ten.) olgun sporlarıdır. Bu drog açık sarı renkli, hafif ve kaygan bir toz halindedir.

Bu sporlardan hazırlanan hulâsalar ile yapılan müstahzarlar, vitaminler ve enzimler taşımaktadır. Dahilen kuvvet verici, vücudun mukavemet ve kudretini arttırıcı olarak, son yıllarda, kullanılmaya başlanmıştır.

ÇAM SOYMUĞU : Yapraklarda meydana gelen özsuyun bitkinin diğer organlarına taşınmasını üstlenmiş olan boruların bulunduğu tabakaya verilen isimdir. Bu tabakaya ayrıca floem ismi de verilmektedir.

Çam soymuğunun kuvvet verici ve bilhassa verem hastalığını iyi edici olduğu kanısı halk arasında yaygındır. Bu nedenle ormanlık bölgelerde, soymuğu alınarak yenmek için, her yıl binlerce ağaç yaralanmaktadır.

Diğer isimler : Saymuk, Yalamık.

ÇAM TEREMENTİ ESANSI (Oleum Terebinthinae) :

Terebantin veya çam odununun distilasyonu ile elde edilen bir uçucu yağdır (2,6).

1 — Baytop, T. ve Öztekin, A.: Türkiye'de elde edilen bitkisel katran çeşitleri üzerine araştırmalar - V. Bitkisel ilâç hammaddeleri toplantısı, bildiri özetleri, Ankara (1984).

2 — Okay, İ.M.: Türkiye'de kızıl çam (Pinus brutia) terebantini üzerinde araştırmalar - Ankara Zir. Enst. çalışmaları No. 106 (1940).

3 — Okay, İ.M.: Odun terebantin yağı istihsali üzerine bir araştırma - Ankara Zir. Enst. Derg. 3 : 1 (1944).

4 — Okay, İ.M.: Untersuchung des türkischen Turpentins von Pinus silvestris-Commun. Fac. Sci. Üniv. Ankara, seri B, 7 : 26 (1956).

5 — Okay, İ.M.: Studien über türkische Balsamterpentinöle - Commun. Fac. Sci. Üniv. Ankara, seri B, 13 : 5 (1966).

6 — Rosenthaler, L.: Über türkische Terpentinöle-Fol. Farm. 1 : 57 (1950).

Terebantin esansı özel kokulu, renksiz ve yakıcı lezzetli bir sıvıdır. % 90 kadar pinen taşır. Haricen romatizma ağrılarına karşı, cilde kan toplayıcı olarak ve veteriner hekimliğinde haricen ağrı kesici olarak kullanılmaktadır. Neft yağı ismiyle de tanınır.

Ham petrolün damıtılması sırasında elde edilen bazı karışımlara da "neft" ismi verilmektedir. Petrolden elde edilen neft, kokusunun benzin veya gaz yağına benzemesi ile, çam türlerinden elde edilen neft yağından kolayca ayrılabilir. Petrolden elde edilen yağ bilhassa boya endüstrisinde kullanılmaktadır.

ÇAM TOMURCUĞU (Turiones Pini) :

P. sylvestris L. bitkisinin kurutulmuş genç tomurcuklarıdır. Sarı çam Avrupa ve Kuzey Anadolu dağlarında yetişen bir orman ağacıdır. İlkbaharda (Şubar-Mart) dal uçlarında meydana gelen tomurcuklar, dal ucu ile birlikte kesilerek alınır. Havadar ve gölgeli bir yere ince bir tabaka halinde serilerek kurutulur. Kurutma 1 - 2 ay sürer. İyi kurutulmamış tomurcuklar değersizdir.

Genellikle 5 - 6 tomurcuk kısa bir dal parçasına bağlı olarak bir arada bulunur. Tomurcuklar koni biçiminde ve 2 - 3 cm uzunluktadır. Ortadaki tomurcuk diğerlerinden daha büyüktür. Koku ve lezzeti reçineyi andırır.

Reçineli maddeler, uçucu yağ (% 1 - 2), acı madde taşır. Zehirli madde taşımayan, hafif bir idrar söktürücüdür. Solunum sistemi hastalıklarında yumuşatıcı ve balgam söktürücü olarak kullanılır.

İnfusyon (% 2 - 3), günde bir su bardağı içilir.

ÇAM YAPRAĞI ESANSI (Oleum Pini, O. Templini) :

Değişik çam türlerinin yapraklı dal uçlarından su buharı damıtması ile, elde edilen hoş kokulu, keskin lezzetli, renksiz ve akıcı bir sıvıdır. Avrupada *Pinus mugo* Turra (Syn: P. pumilo Haenke) ve *P. sylvestris* L. türlerinden elde edilmektedir (1).

Pinen'ler, silvestren, kadinen, terpineol ve bornil asetat gibi bileşikler taşımaktadır.

Dahilen göğüs nezlesine karşı, balgam söktürücü, yatıştırıcı ve antiseptik (belsoğukluğunda) olarak, günde 1 - 3 damla (bir kesme şeker üzerine damlatılarak) alınır. Haricen, merhem halinde romatizmaya karşı, ağrıyan yere sürmek suretiyle kullanılır.

Çam yaprağı esansı halen memleketimizde elde edilmemektedir. Bunun yerine tedavide terementi esansı (neft yağı) kullanılmaktadır.

Güney Anadolu dağlarında yetişen *P. brutia* Ten. türünün yaş yapraklı dal uçlarında % 0.64, kurutulmuş yapraklı dal uçlarında ise % 4.20 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır (2). Bu durum bu türün yapraklarından iktisadi olarak uçucu yağ elde edilebileceğini göstermektedir.

ÇANÇİÇEĞİ SOĞANI

(Bulbus Leucoji, Radix Violae albae)

Leucojum aestivum L. (Amaryllidaceae) türünün yumrusudur. Bu tür 30 - 60 cm yükseklikte soğanlı bir bitkidir. Soğan 25 - 40 mm çapında. Çiçekler gövdenin ucunda, sarkık, çan biçiminde, beyaz renkli, 2 - 5 tanesi bir arada bulunur. Kuzey Anadolunun sulak çayırlarında yetişmektedir. Ayrıca süs bitkisi olarak da yetiştirilir.

Bütün bitki ve bilhassa yumruları alkaloitler (galantamin ve diğerleri) taşımaktadır.

1 — Reutter, L.: Traité de matière médicale et de chimie végétale 80, Paris (1923).

2 — Doğan, A.: Kızıl çam "Pinus brunia Ten." yaprakları uçucu yağı üzerinde araştırmalar - Ankara Üniv. Ziraat Fak. Yıll. 27 : 105 (1977).

Taze yumru kusturucu etkiye sahiptir. Haricen çıbanların olgunlaştırılması ve açılmasında kullanılır. Taze yumru ezilir ve bir tülbent içinde çıban üzerine sarılır. Yumrular galantamin eldesi için bir ilkel maddedir. Bu bileşik son zamanlarda çocuk felci hastalığı sonucu meydana gelen arazların tedavisinde kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Akçabardak.

ÇAVDAR
(Semen Secalis)

Secale cereale L. (Gramineae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür bütün Avrupa ve Anadoluda yetiştirilen bir kültür bitkisidir.

Meyvalar bilhassa nişasta (% 60) ve sellüloz taşımaktadır.

Meyvaların öğütülmesi ile elde edilen un dahilen yumuşak bir müshil olarak "Çavdar ekmeği" halinde kullanılır.

ÇAVDAR MAHMUZU (Secale Cornutum) :

Claviceps purpurea Tulasne (Hypocreaceae) isimli mantarın çavdar başakları üzerinde meydana getirdiği bir oluşumdur. Bu mantar bilhassa Orta Avrupa bölgesinde yaygın bulunmaktadır.

Çavdar mahmuzu 1 - 4 cm uzunlukta, 2 - 7 mm genişlikte, az çok kıvrık, siyahımsı mor renkli, kolayca kırılabilen, özel kokulu, silindirik çubuklar halindedir.

Sabit yağ (% 30 kadar) ve ergolin iskeletine sahip alkaloitler taşımaktadır.

Çavdar mahmuzu ekstreleri eskiden kan kesici olarak kullanılırdı. Bugün bu maksat için bilhassa alkaloitleri (ergometrin) kullanılmaktadır.

Son yıllarda uyuşturucu madde olarak çok kullanılan LSD (lysergsäure-diaethylamid) çavdar mahmuzunda bulunan lisergik asidin bir türevidir.

ÇAY YAPRAĞI
(La. Folium Theae nigrae, Al. Tee blatt, Fr. Thé, İn. Tea leaf)

Camelia sinensis (L). O. Kuntze (Syn : Thea sinensis L.) (Theaceae) türünün, fermente edildikten sonra, fırınlarda kurutulmuş yaprağıdır. Bu tür kışın yaprağını dökmeyen, beyaz çiçekli bir ağaççıktır. Vatanı Çin olmakla beraber, Kuzey-Doğu Anadolu'nun sahil bölgelerinde (Rize, Hopa) bol miktarda yetiştirilmektedir (Resim : 89 ve 90).

Rize bölgesinde çay eldesi 1939 yılında başlamıştır. Burada ilk tesis 1945 yılında "Rize Çay Fabrikası" ismiyle kurulmuştur. Bu fabrika halen de çalışır durumdadır. Bölgede bugün çay elde eden 40 dan fazla tesis bulunmaktadır (1 - 7).

1 — Hatipoğlu, Ş.R.: Türkiye'de çay iktisadiyatı, Ankara (1939).
2 — Tekeli, S.: Rizede çay yetiştirme işleri ve Rize çayları - Ankara Y. Zir. Enst. Derg 1 : 66 (1943).
3 — Tekeli, S.: Rizede çay yetiştirilmesi ve Rize çayları üzerinde araştırmalar - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 5 : 347 (1946).
4 — Tekeli, S.: Rize çayları üzerine araştırmalar - Ankara Üniv. Ziraat Fak. Yıll. 1 : 80 (1951).
5 — Tekeli, S.: Rize çayları üzerine araştırmalar - Ankara Üniv. Ziraat Fak. Yıl. 4 : (1955).
6 — Tekeli, S.: Rize bölgesinde çay yetiştirme ve işletmesinin bugünkü durumu ve meseleleri - Ankara Üniv. Ziraat Fak Yıll. 7 : 258 (1957).
7 — Açıl, A.F.: Türkiye çay işletmeleri - Ankara Üniv. Ziraat Fak. çalışmaları No. 79, Ankara (1957).

Dış görünüş : Az çok burulmuş, siyah renkli, özel kokulu ve buruk lezzetli parçalar veya kaba toz halindedir.

Bileşim : Kafein (% 1 - 4), tanen (% 10 - 25), enzimler ve uçucu yağ taşımaktadır (1). Tohumlarında sabit yağ (%23 - 29) (3,4,5) ve saponinler (2) bulunmaktadır.

Etki ve kullanılışı : Midevi, kuvvet verici, idrar arttırıcı ve kabız etkilere sahiptir. Taşıdığı tanenden dolayı alkaloit zehirlenmelerinde panzehir olarak kullanılır. Kafein elde edilmesinde bir ilkel maddedir (7). Tohumlarında bulunan yağ sanayide ve temizlendikten sonra gıda olarak kullanılabilir (6).

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 5), günde 3 - 4 bardak içilir.

Memleketimizde çay yetiştirilmesi için ilk girişimler 1888 ve 1892 yıllarında yapılmıştır. Japonya'dan getirilen tohumlar Bursa bölgesinde ekilmiş ve fakat Bursa ikliminin çay bitkisi üretimi için yeterli rutubete sahip olmaması nedeniyle bu girişim başarıya ulaşamamıştır.

Rize bölgesinde çay üretimi, Batum'da çalışan Rizeli işçilerin, çay fidanlarını Batum'dan getirerek kendi bölgelerinde yetiştirmeleri ile başlamıştır. İlk çay fidanlarının Batum'dan Rize'ye ne zaman getirildiğini tam olarak bilmiyorsak da, Rize bölgesinde yetiştirilen fidanlardan vergi alınmamasını isteyen 22 Haziran 1879 tarihli bir vesikanın bulunması (8), bu bölgede çay fidanı yetiştirilmesinin Bursa'da yapılan girişimden önce başladığını göstermektedir.

ÇAYIRSEDEFİ KÖKÜ

(Rhizoma Thalictri)

Thalictrum flavum L. (Ranunculaceae) ve buna yakın diğer türlerin kurutulmuş kök ve rizomudur. Bu tür 100 cm kadar yüksek likte, sarı çiçekli, parçalı yapraklı, rizomlu, otsu ve çok yıllık bir bitkidir. Bataklık kenarları ve sulak çayırlarda yetişir. Memleketimizde bilhassa Kuzey ve Doğu Anadoluda bulunmaktadır.

Acı madde, flavon türevleri ve alkaloitler (berbrin, palmatin, jatrorrhizin, magnoflorin ve diğerleri) taşınmaktadır.

Müshil ve idrar arttırıcı etkilere sahiptir. Müshil etki için 25 gr drog 300 gr suda kaynatılır ve elde edilen dekoksiyon içilir.

Zayıf bir zehirlilik özelliği vardır. Toprak üstü kısımlarını hayvanların yemesi za-

1 — Rosenthaler, L. und Göknar, N.: Über Teekultur in der Türkei - Pharm. Acta Helv. 18 : 649 (1943).

2 — Bigat, T.: The preparation, purification and some of the physical and chemical properities of Rize tea seed saponin - İstanbul Üniv. Fen Fak. Mecm. seri C, 23: 173 (1958).

3 — Bigat, T.: Türk çay tohumu yağı - İstanbul Üniv. Fen Fak. Mecm. seri C, 28 : 62 (1963).

4 — Bigat, T.: Türk çay tohumu yağının kimyasal ve spektral özellikleri - İstanbul Üniv. Fen Fak. Mecm. seri C, 29 : 170 (1964).

5 — Bilecan, L., Bigat, T.: Türk çay tohumu yağının kağıt kromatografi ile tetkiki - İstanbul Üniv. Fen Fak. Mecm. seri C, 29 : 181 (1964).

6 — Yazıcıoğlu, T.: Memleketimizde çay tohumundan yağ üretilmesi ve bu yağın kullanılması olanakları - 1974 Türkiye Yağ Semineri 145, İstanbul (1974).

7 — Sezik, E.: Çay artıklarındaki kafein'in değerlendirilmesi - Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, proje TBAG - 146, Ankara (1975).

8 — Ülkütaşır, T.: Ülkemizde çayın milli servet olarak kabulü ve yetiştirilmesi - Belgelerle Türk Tarihi Derg. 9 (52) : 20 (1972).

rarsız ise de kökleri hayvanlar için tehlikelidir.

Anadoluda 9 kadar *Thalictrum* türü yetişmektedir. Bunlar arasında *T. lucidum* L. *T. foetidum* L., *T. aquilegifolium* L. ve *T. minus* L. türleri taşıdıkları kuarterner alkaloitler yönünden incelenmiş ve dördünün de palmatin, jatrorrhizin, berberin ve magnoflorin taşıdığı saptanmıştır (1). *T. minus* L. var. *microphyllum* Boiss. türü de yukarıdaki alkaloitleri ve ayrıca 25 kadar alkaloit taşımaktadır (2, 3).

ÇENGEL SAKIZI
(Gummi Chondrillae)

Chondrilla juncea L. (Compositae) türünün köklerinden elde edilen bir sakızdır. Bu tür 40 - 100 cm yükseklikte, iki yıllık, alt kısmı tüylü ve otsu bir bitkidir. Alt yapraklar parçalı ve dişli kenarlı. Üst yapraklar tam. Çiçekler koyu sarı renkli ve dalların ucunda küçük kapitulumlarda toplanmıştır. Trakya ve Anadoluda yaygın bir bitkidir.

Sakız elde etmek için ilkbaharda gövde toprak hizasından kesilir. Meydana gelen süt bıçak ile kazınarak alınır, 2 cm kadar uzunlukta ve silindirik parçalar haline getirilir ve sertleşmemesi için su içinde saklanır.

Midevi olarak çiğnenir. Haricen yara iyi edici olarak da kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Akhindiba, Çengelotu, Cenger, Çenger, Karakavut.

ÇEKEM
(Fructus Visci albi)

Viscum album L. (Loranthaceae) türünün kurutulmuş meyvalarıdır. Bu tür, ağaçlar (bilhassa elma ve armut) üzerinde parazit olarak yaşar. Kışın yapraklarını dökmez. Taze meyvalar bezelye büyüklüğünde ve parlak beyaz renklidir. Yapışkan bir madde taşır. Bu madde çubuklar üzerine sürülür. Bu şekilde küçük kuşları yakalamak için "Ökse" yapılır. Bu nedenle bu bitkiye "Ökseotu" ismi de verilmektedir (4). Çekem halen Siirt ve Mardin (Derik) bölgelerinde elde edilmektedir.

Kuru meyvalar siyahımtırak renkli, üzeri buruşuk, kokusuz ve tadsız taneler halindedir. Tedavide kurutulmuş meyvalar veya yapraklı dallar kullanılmaktadır.

Bitki rezin, saponinler, organik asitler ve alkaloitler taşımaktadır.

Meyva ve yapraklı dallar (Herba Visci albi) ın kabız, idrar arttırıcı, kusturucu, kuvvet verici ve tansiyon düşürücü etkileri vardır. Bilhassa infusyon (% 1 - 2, günde 2 - 3 bardak) halinde kullanılır. Bu bitkinin hulâsasını taşıyan ve tansiyon düşürücü olarak kullanılan birçok müstahzar bulunmaktadır.

Meyvaların yakı sakızı ile ezilmesi sonucu elde edilen karışım, Güney Doğu Anado-

1 — Baytop, T. ve Berghmans, M.: Sur les alcaloides quaternaires du Thalictrum lucidum L. - İstanbul Ecz. Fak. Mecm. 11 : 58 (1975).

2 — Başer, K.H.C.: Thalictrum minus L. var. microphyllum Boiss. alkaloitleri - Doğa Bilim Derg., Temel Bilim 5 : 163 (1981).

3 — Başer, K.H.C.: Thalimicrinone - Thalictrum minus L. var. microphyllum Boiss, yapraklarında yeni bir alkaloit - IV. Bitkisel ilâç hammaddeleri toplantısı, bildiriler 111, Eskişehir (1983).

4 — Baytop, T.: Izgın ve Burç hakkında - Farmakoloğ 18 : 19 (1948).

lu bölgesinde (Gaziantep, Urfa, Van) yakı halinde romatizma ağrılarının giderilmesinde kullanılmaktadır. Etkili ve zararsız bir ilâçtır.

Ezilmiş meyvalar çıban üzerine konarak çıbanın açılması ve cerahatın dışarı çıkması sağlanır.

Diğer isimler : Burç, Çekem tohumu, Gevele, Gökçe, Gövelek, Güvelek, Ökseotu.

ÇINAR KABUĞU
(Cortex Platani)

Platanus orientalis L. (Platanaceae) türünün kurutulmuş gövde ve dal kabuklarıdır. Çınar yaprakları 5 - 7 parçalı, çiçekleri küremsi durumlarda toplanmış, çok gösterişli ve büyük bir ağaçtır. Batı Anadoluda yabani olarak yetiştiği gibi, park ve bahçelerde ve yol kenarlarında yetiştirilir. Bazı ağaçlar çok yaşlı olup bir kısmı tarihe geçmiştir. Bazıları ise tabiat abidesi olarak muhafaza edilmektedir.

Bunlar arasında en tanınmışı İstanbul'un Büyükdere çayırında yetişmiş olan "Büyükdere çınarı" dır. Bu çınar dünyanın tanınmış ağaçlarından biri olup 4000 yıl kadar yaşadığı tahmin edilmektedir. Alt taraftan birbirleriyle birleşmiş 3 grup halinde 9 büyük (sonraları 7) gövdesi bulunuyordu. Kapladığı sahanın çevresi 112 metre kadardı. Bu çınara Türkler "yedi kardeşler", Rumlar "hepta adelphia" Avrupalılar ise "Platane de Godefroy" ismini vermişlerdir. Çınarın Avrupalılarca "Godefroy çınarı" diye isimlendirilmesine sebep; birinci haçlı ordularının İstanbula gelişinde haçlı orduları kumandanı Godefroy de Bouillon'un karargâhını bu ağacın altında kurmuş olmasıdır (1096).

17. ci asırdan itibaren Büyükdere çınarının bulunduğu çayır "Kırkağaç" ismiyle tanınmaya başlamış ve Osmanlı Padişahları bu çayırda birçok av eğlenceleri tertip etmişlerdir. Ecnebiler ise burada sportif oyunlar (bilhassa polo) yaparlardı. II. Mahmut bu çınarın bulunduğu çayıra sık sık gider, yaz günlerinde burada dinlenir ve yeniçeriler tarafından yapılan oyunları (tokmak oyunu) seyrederdi. Bu çınar altında II. Mahmut bazı resmî merasimler de tertiplemiştir. Meselâ, 1829 yılı Kurban bayramı merasimi bu çayırda yapılmış ve aynı sene İngiliz elçisi sultana burada takdim edilmiştir.

Çınarın bulunduğu mahal "Çayırbaşı" ismiyle Birinci Dünya harbi başlarına kadar bir mesire yeri olarak kalmıştır. Bu sıralarda çınarın gövdesinin oyuğunda bir kahve ocağı bulunuyordu. Bu ocaktan çıkan bir yangın sonunda çınar kısmen harap olmuştur. Birinci Dünya harbi esnasında çınarın bulunduğu mıntıka asker tarafından işgal edilmiş ve burada barakalar inşa edilmiştir. Bu esnada da çınarda bazı hasar meydana gelmiştir. Nihayet Cumhuriyet devri başlarında çınarın bulunduğu saha hangar yapılmak üzere bir İtalyan deniz uçakları ortaklığına devredilmiş ve bu idarenin baraka ve hangar inşaatı esnasında asırlık çınardan geriye kalan birkaç gövde de ortadan kaldırılmıştır. Halen eski çınarın bulunduğu yerde askerî depo olarak kullanılan barakalar bulunmakta ve bu barakalar etrafında da sonradan dikilmiş 8 - 10 genç çınar görülmektedir (1).

Kabuk ve yapraklar tanen taşır. Bu nedenle dahilen kabız ve ateş düşürücü, haricen ise antiseptik olarak dekoksiyon (% 5) halinde kullanılır. Göz hastalıklarında dekoksiyon ile göz banyoları yapılır. Yanık yaraları ve cerahatli çıbanlar dekoksiyon ile yıkanır ve pansuman yapılır. Kökleri eskiden yılan sokmasına karşı kullanılırdı. Halen bu şekildeki kullanılışı terkedilmiştir.

Diğer isimler : Kavlan.

1 — Baytop, T.: Büyükdere çınarı - Türk Biologi Dergisi 9 : 89 (1959).

ÇİĞDEM YUMRUSU
(Bulbus Croci)

Crocus cancellatus Herbert (İridaceae) ve buna yakın diğer türlerin taze yumrusudur. Bu tür 4 - 7 yapraklı, sonbaharda çiçek açan, çok yıllık otsu bir bitkidir. Çiçekler mavimsi leylak renkli, 6 parçalı, stamen 3 tane, stilus çok parçalı. Yumrunun üstü koyu kahve renkli ve kafes görünüşünde bir kabuk ile kaplıdır. Doğu ve güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaygın bir türdür.

Nişasta ve şekerler taşımaktadır.

Anadoluda 40 kadar *Crocus* türünün yetiştiği bilinmektedir (1, 2). Bunlardan sonbaharda çiçek açan türlerin (bilhassa *C. cancellatus* Herbert ve *C. kotschyanus* C. Koch) yumruları ilkbaharda topraktan çıkartılarak çiğ veya külde pişirildikten sonra gıda olarak yenilmektedir. *C. cancellatus* türünün yumruları ilkbaharda Güney-Doğu Anadolu (Gaziantep) kasabalarının pazarlarında demetler halinde satılmaktadır.

Diğer isimler : Çidem, Gözenek (Kayseri, Bünyan).

Anadolunun bazı bölgelerinde ilkbaharın gelişi, çocuklar tarafından "Çiğdem pilavı" pişirilerek kutlanmaktadır (3). Baharın müjdecisi olan çiğdemler açınca, mahallenin çocukları, maniler söyleyerek, evleri kapı kapı dolaşırlar. Her eve bir demet çiğdem çiçeği vererek karşılığında pilav yapmak için yağ, bulgur, tuz gibi şeyleri alırlar. Kasabanın dışında uygun bir yerde toplanan çocuklar topladıkları bulgura, çiğdem yumrularını katarak "Çiğdem pilavı" hazırlarlar ve hep birlikte eğlenerek yerler.

Söylenen maniler bölgelere göre değişmektedir. Bir örnek olarak Amasya bölgesinde söyleneni vereceğiz.

"Çiğdem çiçecük,
Ebem küçücük,
Verenin oğlu olsun,
Vermeyenin kızı olsun.„

Halen de devam etmekte olan bu baharı karşılama şenliği Hititler devrinde Anadoluda yapılmakta olan "Bahar Bayramı" (4) nın bir devamı olarak görülmektedir.

Aynı biçimde Navruz çiçeği (*iris persica* L.) de ilkbaharın müjdecisi sayılır. Orta Anadoluda (Kayseri yöresi) "Navruz kavuşturmak" diye bir adet bulunmaktadır. Karların eriyip baharın gelmesi ile çocuklar çıplak ayak ile dağlara gider ve ilk açan navruz çiçeklerini toplayıp evlere getirirler. Toplanan bu navruz çiçekleri, geçen yıl toplanmış olan ve bir dini kitabın sayfaları arasında bulunan navruz çiçeklerinin yanına konur (kavuşturmak). Dualar okunur, sağlıkla bahara eriştirdiği için Tanrıya şükredilir. Bu şekilde, kitabın sayfaları, her sene yeni gelen, navruz çiçekleri ile dolar (5).

1 — Mathew, B.: The Crocus, London (1982).
2 — Baytop, T. and Mathew, B.: Bulbous plants of Turkey 33, London (1984).
3 — Nicolas, M.: La fête des Crocus - Fêtes du Monde (Europe) 23, Paris (1980).
4 — Ar, S.M.: Etilerde bahar bayramı törenleri - Ankara Üniv. Dil ve Tarih - Coğrafya Fak. Der. 2 : 57 (1943).
5 — Bu hususta bana bilgi veren değerli dostum Prof. Dr. Hayrettin Kayacık (İstanbul Üniv. Orman Fak.)'a tekrar teşekür ederim.

ÇİLEK KÖKÜ
(Radix Fragariae)

Fragaria vesca L. (Rosaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür otsu, çok yıllık ve beyaz çiçekli bir bitkidir. Yaprakları saplı ve üç yaprakçıklıdır. Meyva kırmızı renkli ve çok tohumludur.

Kuzey Anadolu ormanlarının rutubetli bölgelerinde yetişir ve meyvaları için yetiştirilir.

Tanen (% 10), şekerler ve triterpenler taşımaktadır.

İnfusyon veya dekoksiyon (% 3 - 5) halinde kabız, iştah açıcı ve idrar arttırıcı olarak kullanılır. Tehlikesiz ve etkili bir drogdur.

Diğer isimler : Çilek sapı.

ÇİRİŞ KÖKÜ
(Radix Eremuri)

Eremurus spectabilis Bieb. (Liliaceae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 100-200 cm yükseklikte, rozet yapraklı, tüysüz, sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Kökler parmak biçiminde şişkin ve sarı renklidir. Doğu ve Güney Anadolu dağlarında yetişmektedir. Bol olarak bulunduğu yerlere "çirişlik" denir.

Bugün memleketimizde çiriş Doğu Anadolu (Bingöl, Kığı, Tekman, Çat) bölgesinde elde edilmektedir. Çiriş elde etmek için aşağıdaki yol kullanılır.

Çirişotu'nun yaprakları sarardıktan sonra (Ağustos) kökleri topraktan çıkartılır ve güneşe serilerek, kemik sertliği alıncaya kadar, kurutulur. Kurutulan kökler (Resim : 33) su değirmenlerinde toz edilir ve ihtiyaç bölgelerine toz halinde yollanır.

Ticaret merkezi İstanbul'dur. Arap ülkelerine de dışsatım yapılmaktadır.

17. yüzyıl ortalarında İstanbul piyasasında Divriği çirişi, Kayseri çirişi ve Bursa çirişi olmak üzere 3 cins çiriş bulunuyordu. Bunlar içinde en değerli olanı Divriği çirişi idi (1).

Dış görünüşü : Açık esmer renkli, kokusuz ve tadsız bir tozdur. Suda çözünmez.

Bileşim : Müsilaj, glikoz ve fruktoz'dan yapılmış bir oligosakkarit taşımaktadır (2).

Çiriş ticarette genellikle alçı ile tağşiş edilmiş halde bulunmaktadır. Bu nedenle piyasada satılan çirişlerde kül miktarı % 37 - 51 arasında değişmektedir. Saf çirişte kül miktarı ise % 4 civarındadır (2). Bu durum piyasada satılan çirişlerin yaklaşık yarı yarıya alçı ile karıştırıldıklarını göstermektedir.

Etki ve kullanılış : Eskiden kökten hazırlanan merhemler, bilhassa arap hekimler tarafından, uyuz ve frengi tedavisinde kullanılırdı. Halen çirişin su ile karıştırılması ile elde edilen hamur yapıştırıcı madde (bilhassa ayakkabı ve kesekâğıdı yapımında) ve ihram üretiminde kullanılan yün ipliğine apre vermek için kullanılmaktadır.

Genç yaprakları, pişirildikten sonra, Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerinde (Göksun, Tercan gibi) sebze olarak yenmektedir.

Çiriş, sarısabır ve limon tuzu (tartrik asit, sitrik asit veya limon suyu) karıştırılma-

1 — Yücel, Y.: 1640 tarihli es'âr defteri 49, Ankara (1982).
2 — Baytop, T.: Yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.

sı ve su ile hamur yapılması ile elde edilen karışım 4 - 5 mm kalınlık ve 10 - 15 cm uzunlukta çubuklar haline getirilip kurutulduktan sonra aktarlarda "Çiriş" ismi altında satılmaktadır.

Bu çubuklar, rahime sokularak, çocuk düşürücü olarak kullanılır. Etki karışımın taşıdığı sarısabırın tahriş edici özelliğinden ileri gelmektedir.

Çiriş çubukları bugün de İstanbul aktarlarında satılmaktadır.

Diğer isimler : Sarı çiriş.

Asphodelus aestivus Brot. (Syn : A. microcarpus Viv.) : 100 - 150 cm yükseklikte, rozet yapraklı, beyaz veya pembemsi renkli çiçekleri olan, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Kökler parmak biçiminde, şişmiş ve yumru görünümü almıştır. Anadoluda oldukça yaygın bir türdür.

Kökleri (Radix Asphodeli) nin tedavide kullanılışı eski yazarlar (Dioskorides, İbn Baytar gibi) tarafından tarif edilmiştir. Bir zamanlar bu türün köklerinin toz edilmesi ile elde edilen drog "Çiriş" yerine kullanılmıştır.

Müsilaj ve glikoz ve fruktoz'dan yapılmış bir oligosakkarit taşır (1). Nişasta ve dekstrin bulunmaz.

Dahilen idrar arttırıcı olarak etkilidir. İslâm tababetinde, merhem halinde, haricen yara tedavisinde kullanılmıştır.

Adana bölgesinde yetişen bitkilerin kökleri kullanılarak biyogaz elde edilebileceği gösterilmiştir (2).

Diğer isimler : Çiriş.

ÇİTLENBİK YAPRAĞI
(Folium Celtis)

Celtis australis L. (Ulmaceae) türünün yapraklarıdır. Bu tür 20 m kadar yükselebilen ve kışın yapraklarını döken bir ağaçtır. Yapraklar 5 - 10 cm uzunlukta, sivri uçlu, dişli kenarlı ve alt yüzden tüylüdür. Meyva 10 - 12 mm çapında, küre biçiminde, siyahımsı esmer renkli, kokusuz ve tadsızdır. Güney ve Kuzey Batı Anadoluda yaygın bir türdür.

Yapraklar ve genç sürgünler tanen taşır ve kabız olarak kullanılır. Meyvası yenilebilir, fakat lezzetsizdir.

İnfusyon (% 5) günde 2 - 3 bardak içilir.

C. glabrata Steven ex Planchon (Gilikşeker) : 3 - 5 m yükseklikte, kışın yapraklarını döken bir ağaççıktır. Yapraklar 3 - 8 cm uzunlukta, sivri uçlu, dişli kenarlı ve genellikle tüysüzdür. Meyva bezelye büyüklüğünde, turuncu renkli ve tatlı lezzetlidir. Orta ve Doğu Anadoluda yaygın bir bitkidir.

Olgun meyvaları dövüldükten sonra, Konya bölgesinde, kavut (3) olarak yenilir.

Diğer isimler : Çıtlık (4).

1 — Neyron, C.: Recherches sur le principe fermentescible des tubercules d'Asphodèle - Paris Univ. doktora tezi (1930).
2 — Çolak, Ö. ve Soran, H.: Çirişotu (Asphodelus sp.) ve sığır gübresinin biyogaz verimi yönünden karşılaştırılması - Doğa Bilim Derg. seri A, 7 : 469 (1983).
3 — Kavut - Buğday ve buna benzer tanelerin kavrulup dövülmesi ile elde edilen yiyecek. Anadolu'da toplantılarda çerez olarak yenilir.
4 — Pistacia terebinthus L. türüne de bazı bölgelerde Çitlenbik ağ. ismi verilmektedir.

ÇİVİOTU
(Herba İsatis)

İsatis tinctoria L. (Cruciferae) türünün yapraklı dallarıdır. Bu tür 50 - 100 cm yükseklikte, tüylü veya tüysüz, parlak sarı çiçekli, 2 veya çok yıllık, otsu bir bitkidir. Birçok alttürü bulunmaktadır. Eskiden boyar madde elde etmek için Anadoluda yetiştirilir ve ihraç edilirdi (1). Halen bu bitkinin kültürü tamamen terkedilmiştir. Yabani olarak rastlanmaktadır. Türkiyede 25 kadar *İsatis* türü yetişmektedir.

Yapraklar, sarı renkli bir glikozit olan, indikan taşımaktadır. Bu glikozitin hidrolizi ve hidroliz ürünün oksidasyonu sonucu, mavi renkli bir boyar madde olan indigo meydana gelir.

Bu bitkiden elde edilen usare uzun zaman yün ipliğini mavi renge boyamak için kullanılmıştır (2). Eski yayınlarda bitkinin yaş yapraklarının ezilmesi ile elde edilen usare ile yün ipliklerin parlak mavi bir renge boyandığı kayıtlıdır. 1880 yılında indigo boyar maddesinin sentez yolu ile elde etme yolunun bulunması sonucu bitki boyar madde olarak önemini kaybetmiştir.

Son yıllarda bitkisel boyar maddelerin önem kazanması üzerine bu bitkiden elde edilen usareler ile yapılan boyama denemeleri, eskiden kullanılan usare hazırlama yönteminin ve fermentasyon koşullarının bilinmemesi nedeniyle, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu yüzden bugün de, halı ipliğini mavi renge boyamak için memleketimizde sentetik indigo kullanılmaktadır (3).

Bitki yara iyi edici ve kabız etkilere sahiptir.

ÇİVİT (Pigmentum İndicum, İndicum) : *İndigofera tinctoria* L. (Leguminosae) türünden elde edilen, mavi renkli bir boyar maddedir. Bu tür 2 m kadar yükseklikte bir ağaççıktır. Afrika, Hindistan ve Hint adalarında yetiştirilir.

Çivit elde etmek için dal ve yapraklar suda fermentasyona bırakılır. Ayrılan sıvı kısım sopalar veya pervaneler ile karıştırılır. Zamanla çivit dibe çöker. Süzülerek alınır.

Çivit bitkide bulunan indikan isimli glikozitin hidrolizi ve meydana gelen aglikonun oksidasyonu sonu oluşan indigo ve diğer boyar maddelerin bir karışımıdır.

Çivit eskiden dalılen sinir hastalıklarına karşı, haricen ise yara iyi edici olarak kullanılırdı. Bugün hemen hemen yalnız boyar madde olarak bir öneme sahiptir.

Halen çivit sentetik olarak da yapılmaktadır. Bitkisel çivit yalnız elde edildiği ülkelerde kullanılır.

Diğer isimler : Bitkisel çivit, Lahur çivit.

ÇOBANÜZÜMÜ YAPRAĞI
(Folium Myrtilli)

Vaccinium myrtillus L. (Ericaceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 30 cm kadar yükseklikte, kışın yapraklarını döken küçük bir bitkidir. Yapraklar 1 - 3 cm u-

1 — Synvet, A.: Traité de géographie générale de l'Empire Ottoman 190, Constantinople (1872).
2 — Lemery, N.: Dictionaire ou traité universel des drogues simples 282, Rotterdam (1727).
3 — Eyüboğlu, Ü. ve ark.: Doğal boyalarla yün boyama 60, İstanbul (1983).

zunluk ve 1 - 2 cm genişlikte, kenarları dişli. Meyva bezelye büyüklüğünde koyu kırmızı renkli. Kuzey Anadolu dağlarının ormanlarında yetişir.

Yapraklar tanen, glikozitler (arbutin), organik asitler ve vitamin C taşımaktadır. Meyvalarda şekerler, organik asitler, tanen ve delfinidin türevi renk maddeleri bulunmaktadır.

Kabız, antiseptik, kuvvet verici ve şeker hastalığına karşı infusyon (% 5) halinde kullanılmaktadır.

Meyvalar yenilir. Tıbbi olarak yapraklar ile aynı etkilere sahiptirler.

Diğer isimler : Yaban mersini.

AYIÜZÜMÜ YAPRAĞI (Folium Arctostaphyli) :

V. arctostaphylos L. (Ayıüzümü) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 1 - 6 m yükseklikte bir ağaççıktır. Kışın yapraklarını döker. Yapraklar 4 - 10 cm uzunluk ve 2 - 3 cm genişlikte, kenarları dişli. Meyva kırmızımtırak siyah renkli. Kuzey Anadolu bölgesi dağlarının orman açıklarında yetişir.

Yapraklar tanen, organik asitler ve glikozitler (arbutin) taşımaktadır.

Kabız özelliğe sahiptir. Dahilen infusyonu (% 5) günde 2 - 3 bardak içilir. Tehlikesiz ve etkili bir drogdur.

Taze yaprakların elle büküldükten sonra kurutulması ile elde edilen ürün eskiden "Trabzonçayı" veya "Sapancaçayı" ismiyle çay yerine kullanılır veya çayın içine ilâve edilirdi (1, 2).

Diğer isimler : Anadoluotu, Avcıüzümü, Çayüzümü, Çay yapraklı Anadoluotu, Likaba.

V. vitis ideae L. (Kırmızı meyvalı ayıüzümü) : Kışın yapraklarını dökmeyen, 25 cm kadar yükseklikte, çalımsı bir bitkidir. Meyvalarının kırmızı renkli olması nedeniyle diğer türlerden kolaylıkla ayrılabilir. Kuzey-Doğu Anadolu dağlarında (Kaçkar dağları) yetiştiği kaydedilmiştir.

Yaprakları hidrokinon glikozitleri (arbutin) ve tanen taşır. Bu nedenle antiseptik ve idrar söktürücü etkilere sahiptir.

Romatizma, nikris ve idrar yolları iltihaplarına karşı, dahilen infusyon veya dekoksiyon (% 5 - 10) halinde, tavsiye edilmektedir.

Bu tür memleketimizde çok nadir olduğundan bunun yerine yukarıdaki türlerin yaprakları kullanılmaktadır.

ÇÖPLEME KÖKÜ

(La. Rhizoma Veratri albi, Al. Weisse Nieswurz, Fr. Racine d'ellébore, İn. White hellebore root)

Veratrum album L. (Liliaceae) türünün kurutulmuş rizom ve kökleridir. Bu tür 50 - 100 cm yükseklikte, yeşilimsi-beyaz çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar büyük, boyuna belirgin damarlı, katlı ve sivri uçludur. Kuzey-Doğu Anadolu dağları (Zığana dağları) nın orman açıklıklarındaki çayırlarda yetişir.

Rizomlar sonbaharda sökülür, tam halde veya ortalarından boyuna ikiye ayrıldıktan sonra, güneşte kurutulur (Resim : 95 ve 96).

Dış görünüşü : 5 - 10 cm uzunlukta, küçük bir havuç biçiminde, 1.5 - 2 cm çapında, üzeri soluk siyah renkli ve kök kalıntıları ile kaplıdır. Tadı acı olup tozu şiddetle aksırtır.

1 — Kasaplıgil, B.: Sapanca çayı, İstanbul (1944).

2 — Tomur, K. ve Arsan, E.N.: Anadoluotu (Vaccinium arctostaphylos) nun özellikleri ve tanınması hakkında bazı tesbitler - Tekel Enst. Rap. 3 : 147 (1944).

Bileşim : Alkaloitler (jervin, protojervin, veratridin ve diğerleri) taşımaktadır. Anadolu menşeli köklerde ortalama olarak % 0.50 oranında alkaloit bulunduğu saptanmıştır (1).

Etki ve kullanılış : Aksırtıcı, kızartıcı ve ishal yapıcı etkilere sahiptir. Çok tahriş edici olduğundan halen drog dahilen kullanılmamaktadır. İnfusyon (% 0.5) haricen bazı deri hastalıklarına ve vücut parazitlerine (uyuz) karşı kullanılmaktadır.

Memleketimizde bugün bilhassa, nezle sonucu meydana gelen tıkanıklıklarda burnu açmak için, enfiye şeklinde kullanılmaktadır. Rizomun iç kısmı bir çakı ile kazınır ve elde edilen toz buruna çekilir. Bu nedenle drog İstanbul aktarlarında "Kökenfiye" veya "Suut kökü" (arapça suût : enfiye) ismiyle satılmaktadır.

Dioscorides döneminden beri Doğu ülkelerinde kullanılan bir drogdur.

Bazı yayınlarda bu drogun *Achillea ptarmica* L., *Cyperus longus* L., *Delphinium* veya *Helleborus* türlerinden elde edildiği kayıtlı (2, 3, 4) ise de, halen İstanbul aktarlarında satılan drog, bu türlerden hiçbirine ait değildir.

Diğer isimler : Akçöpleme, Beyaz çöpleme, Beyaz harbak, Harbak ebyaz, Kunduz kökü, Kökenfiye, Suut kökü.

Toksikolojik etki : Bütün bitki zehirlidir. İnsanlarda zehirlenme nadir görülür. Bu da kökünün ilaç olarak kullanılması sırasında, tıbbi miktarın üstündeki miktarlarda drog alınmasına bağlıdır. Öldürücü doz 1 - 2 gr arasında değişmektedir. Karın ağrısı, ishal ve kusma ile kendini gösteren bir zehirlenme yapar. Ölüm kalp durması ile meydana gelir. Memleketimizde bilhassa genç hayvanlarda (kuzu, buzağı, tay) ishal ile meydana gelen öldürücü zehirlenmeler yapmaktadır.

ÇÖPLEMECİK KÖKÜ

(La. Radix Hellebori orientalis, Al. Christwurz, Fr. Racine rose de Noel, İn. Christmas-rose root)

Helleborus orientalis Lam. (Ranunculaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır (5). Bu tür 60 cm ye kadar yükselebilen, gövdesi yapraksız, çok yıllık otsu bir bitkidir (Resim : 40). Kışın yapraklarını dökmez. Yapraklar 7 - 10 parçalı, parçaların kenarları testere gibi dişli. Çiçekler yeşilimsi beyaz renkli. Meyva 2 - 2.5 cm uzunlukta ve çok tohumlu. Karadeniz bölgesi dağlarında bol olarak yetişmektedir.

Dış görünüş : 3 - 5 cm uzunluk ve 0.5 - 1 cm çapında, etrafı kökler ile kaplı, siyah renkli parçalardan ibarettir.

1 — Gürgen, A.R.: Türkiye zehirli nebatlarının en ehemmiyetlileri üzerinde kimyevi araştırmalar - Ankara Y. Zir. Enst. Çalışmalar sayı 138, Ankara (1943).
2 — Bedeviyan, A.K.: İllustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names 13, Cairo (1936).
3 — Heilbronn, M.: Eski Mısırçarşısı hakkında - Türk Eczacıları Birliği Mecm. 2 (3) : 10 (1959).
4 — Demirhan, A.: Mısır Çarşısı drogları - İstanbul Üniv. İstanbul Tıp Fak. doktora tezi 138, İstanbul (1975).
5 — Avrupa kökenli droglar H. niger L. türünden elde edilmektedir.

Bileşim : Saponinler ve glikozitler (hellebrin ve diğerleri) taşımaktadır (1,2).

Etki ve kullanılış : Çok tahriş edici olduğundan dahilen kullanılışı bulunmamaktadır. Haricen bilhassa veteriner hekimliğinde hayvanların derilerinde bulunan parazitlere karşı kullanılır.

Memleketimizde bu drog sancılanan hayvanları iyi etmek için geniş mikyasta kullanılmaktadır. Sancılanan hayvanın kulağı bir bıçak ucu ile delinir ve meydana gelen yara içine bir kök parçası sokulur (3). Hararet yükseltici bir etkisi olduğu gösterilmiştir (4).

Kullanılış şekli : Haricen dekoksiyon (% 1).

Diğer isimler : Bohçaotu, Boynuzotu, Danabağırtan, Danakıran, Karacaotu, Karaot, Karaca kökü, Kara çöpleme, Siyah harbak.

Toksikolojik etki : Dahilen çok tahriş edicidir. Bu drog ile zehirlenmelerde baş dönmesi, kulak uğuldaması, göz bebeklerinin genişlemesi, nabız yavaşlaması, kalp zayıflaması, ishal, kusma gibi belirtiler görülür. Bu bitki ile insanlarda zehirlenme çok nadirdir. Buna karşılık hayvan zehirlenmelerine sık rastlanmaktadır (5).

H. vesicarius Aucher (Patlakotu) : 60 cm kadar yükselebilen çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Gövdesinin yapraklı ve meyvalarının şişkin olması ile yukarıdaki türden kolaylıkla ayırt edilir (Resim : 41). Güney-Doğu Anadolu bölgesi (Antakya, Gaziantep, Kahramanmaraş, Seyhan) dağlarında yetişmektedir.

Tedavi amacıyla kullanılmaz. Hayvanlarda zehirlenmeler yapar.

ÇÖREKOTU TOHUMU

(La. Semen Nigellae, Al. Schwarzkuemmel, Fr. Semence de nigelle, İn. Nigella seed)

Türkiyede 12 kadar *Nigella* (Çörekotu) türü yetişmektedir. Bunların ekserisi henüz kimyasal ve farmakolojik olaran incelenmemiştir. Halen aşağıdaki türlerin tohumları tedavi alanında ve baharat olarak kullanılmaktadır.

ADİ ÇÖREKOTU TOHUMU (Semen Nigellae sativae) :

Nigella sativa L. (Ranunculaceae) türürünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 20 - 30 cm yükseklikte, az çok tüylü, bir yıllık otsu bir bitkidir. Çiçek 5 parçalı, mavimtırak renkli olup involukrum taşımaz. Meyvada karpeller uç kısımda birleşmiştir. Tohum elde etmek için memleketimizde (Afyon, Burdur, İsparta) ekilmektedir.

Dış görünüş : Üç yüzlü, siyah renkli, 1.5 - 2 mm uzunlukta, acımsı lezzetli ve özel kokulu tanelerdir. Koku tohum ezilince kolayca hissedilir.

1 — Baytop, T. ve Malkoç, G.: Helleborus orientalis Lam. var. hirsutus (Schiffn.) Hay. kökleri üzerinde araştırmalar - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 1 : 18 (1965).
2 — Wissner, W. ve Kating, H.: Botanische und phytochemische Untersuchungen an den europaeischen und kleinasiatischen Arten der Gattung Helleborus - Planta Medica 26 : 228 (1974).
3 — Ökten, N.: Türkiyede kullanılan ev ilâçları ile bunların farmakolojik tesirleri ve tedavice ehemmiyetleri - Ankara Y. Ziraat Enst. çalışmaları No. 67 (1939).
4 — Kantemir, İ. ve Temelli, E.: Helleborus orientalis bitkisi ile mukayeseli araştırmalar - Ankara Üniv. Tıp Fak. Mecm. 16 : 25 (1963).
5 — Güley, M.: Memleketimizde yetişen Helleborus'lar - Ankara Üniv. Vet. Fak. Derg. 7 : 114 (1960).

Bileşim : Sabit yağ (% 30 - 45), uçucu yağ, acı madde ve saponinler taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : İdrar ve süt arttırıcı, iştah açıcı ve adet söktürücü etkilere sahiptir. Yakın Doğuda, ekmek ve çörekler üzerine konularak, kullanılan bir baharattır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 2 - 5) günde 2 - 3 bardak içilir. Nazara karşı tütsü halinde kullanılışı çok yaygındır.

Diğer isimler : Çöreotu, Ekilen çörekotu, Kara çörekotu, Siyah kimyon.

ÇÖREKOTU YAĞI (Oleum Nigellae sativae) :

N. sativa L. türünün olgun tohumlarının sıkılması ile elde edilen, kırmızımtırak kestane renkli ve sıvı bir sabit yağdır.

Ticarette, kirli sarı renkli bir yağ, küçük şişeler içinde çörekotu yağı ismiyle satılmaktadır. Bu görünüşteki yağlar genellikle çiçek yağı karıştırılmış olup tamamen etkisizdir.

Saç dökülmesi ve kepeğe karşı, başa sürülerek kullanılır.

Diğer isimler : Çöğre yağı, Karacaot yağı.

ŞAM ÇÖREKOTU TOHUMU (Semen Nigellae damascenae) :

N. damascena L. türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 20 - 50 cm yükseklikte, bir yıllık otsu bir bitkidir. Çiçek 5 parçalı, açık mavi renkli olup çok parçalı bir involukrum taşır. Meyvada karpeller uç kısımda birleşmiştir. Trakya ve Kuzey Anadoluda yabani olarak yetişir. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirildiğine de rastlanmaktadır.

Tohumlar sabit yağ (% 30 - 35), uçucu yağ (% 0.5) ve alkaloitler (damascein) taşımaktadır.

Kuvvet verici, uyarıcı, idrar arttırıcı ve adet söktürücü özellikleri vardır. Damascein uyuşturucudur. Uçucu yağ çilek kokulu olup parfümeri sanayiinde kullanılır.

YABANİ ÇÖREKOTU TOHUMU (Semen Nigellae arvensis) :

N. arvensis L. türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 20 - 50 cm yükseklikte, bir yıllık otsu bir bitkidir. Çiçekler 5 parçalı, kirli beyaz, yeşilimsi veya mavimsi renklidir. İnvolukrum bulunmaz. Meyvada karpeller uç kısımda bileşik değildir. Türkiyede çok yaygın olan bir türdür.

Tohumlarda sabit yağ ve alkaloitler (damascein) bulunur.

İdrar arttırıcı olarak kullanılmaktadır.

ÇÖRTÜKOTU

(Herba Echinophorae)

Echinophora (Umbelliferae) türlerinin çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Anadoluda iki tür kullanılmaktadır.

E. tenuifolia L. subsp. *sibthorpiana* (Guss.) Tutin (Syn : E. sibthorpiana (Guss.) Tamamsch.) (Çörtük, Tarhanaotu) : 20 - 50 cm yükseklikte, çalı görünüşünde, dikensiz, yumuşak tüylü, iki veya çok yıllık bir bitkidir. % 0.20 - 0.95 arasında uçucu yağ taşıdığı saptanmıştır (1).

E. tournefortii Jaub. et Spach (Syn : E. anatolica Boiss. et Heldr.) (Dikenli çörtük) : 20 - 40 cm yükseklikte, çalı görünümünde, dikenli ve çok yıllık bir bitkidir. % 0.04-0.05 arasında uçucu yağ taşıdığı saptanmıştır (1).

1 — Gürgen, A.R.: Türkiyenin önemli eterik yağları üzerinde araştırmalar, II - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 9 (2) : 332 (1948).

Her iki tür çörtük, yara iyi edici etkiye sahiptir. Dahilen infusyon (% 5) halinde mide ülserine karşı kullanılır. Turşulara koku vermek için yaprakları turşu kavanozları içine konulmaktadır.

Diğer isimler : Çördük, Çövürdük, Çöyürotu.

ÇÖVEN KÖKÜ

(La. Radix Saponariae albae, Al. Seifenkrautwurzel (weisse), Fr. Racine de saponaire blanche, İn. Soapwort root (white).

Bazı *Gypsophila* türleri (Caryophyllaceae) nin ilkbaharda topraktan çıkartılıp güneşte kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Anadoluda çöven elde edilen türler çok yıllık, kalın köklü, basit yapraklı ve küçük çiçekli bitkilerdir. Çiçekler 5 parçalı beyaz veya pembe renkli ve saplıdır. Anadoluda 50 kadar *Gypsophila* türünün bulunduğu bilinmektedir (1, 2). Buna karşılık, aşağıda belirtilen, 5 türden çöven elde edilmektedir (3, 4).

G. arrostii Guss. var. *nebulosa* (Boiss. et Heldr.) Bark.: İç - Batı Anadolu bölgesinde (Afyon, Antalya, Burdur, Konya) yetişir.

G. bicolor (Freyn et Sint.) Grossh.: Doğu Anadolu bölgesinde (Artvin, Van) yetişir.

G. eriocalyx Boiss.: Orta Anadolu bölgesinde (Ankara, Eskişehir, Kayseri, Niğde) yetişir.

G. perfoliata L.: Orta Anadolu bölgesinde (Ankara, Denizli, Kayseri, Konya, Sivas) yetişir.

G. venusta Fenzl : Orta ve Doğu Anadolu bölgesinde (Ankara, Çankırı, Erzurum, Kayseri, Konya, Malatya) yetişir.

Çöven kökü eskiden Orta Anadolu bölgesinde (Beyşehir, Konya) tarlalarda yetişen türlerden (*G. arrostii* Guss. ve *G. venusta* Fenzl) elde edilirdi. Bu bölgede traktör kullanımının yaygınlaşması ve tarlaların derin sürülmesi sonucu, çöven elde edilen bitkiler çok azalmıştır.

Halen çöven bilhassa Van gölü çevresinde *G. bicolor* (Freyn et Sint.) Grossh. türünden elde edilmektedir (Resim : 38). Erken ilkbaharda toprak kürek ile bir metre derinliğe kadar açılarak kökler toplanır. Van gölü çevresindeki tarlaların toprağı kumluk olduğundan bu iş kolaylıkla yapılmaktadır. Kökler toplayıcı tarafından yaş halde aracıya satılır. 1984 yılında yaş çövenin kilosu 40 liradan satılmıştır. Aracı aldığı kökleri bir yere toplar, güneşte kurutur ve kuru halde toptancı veya ihracatçıya devreder.

Dış görünüş : Elde edilen türe göre değişmekte (4) olmasına karşılık, genellikle 20-30 cm uzunluk ve 3 - 5 cm kalınlıkta silendirik parçalar halindedir. Dış yüzü beyaz veya sarımtırak beyaz renkli. Kolaylıkla kırılır. Kırılma yüzü düzgündür. Kokusuz veya hafif kokulu ve acımsı lezzetlidir. Su ile çalkalanır ise kalıcı bir köpük verir.

1 — Huber - Morath, A.: Gypsophila L.,P.H. Davis : Flora of Turkey and the East Aegean Islands 2 : 149, Edinburgh (1967).
2 — Barkoudah, Y.I.: A revision of Gypsophila, Bolanthus, Ankyropetalum and Phryna - Wentia 9 : 1 (1962).
3 — Baytop, T.: Sur l'origine de Radix Saponariae albae - Rap. et Commun. 8 ème Congrès Int. Bot. Paris, Sec. 14 : 13 (1954).
4 — Sezik, E.: Türk çöveni'nin menşei ve kalitesi - Ankara Ecz. Fak. Mecm. 12 : 41 (1983).

Bileşim : Şekerler, rezin ve triterpen sınıfı saponinler (albosaponin) taşımaktadır. Anadolu kökenli çövenlerdeki ham saponin miktarı % 10 - 25 arasında değişmektedir. E. Sezik ve yardımcıları Anadolu çövenlerinin saponinleri ve bunların etkileri üzerinde araştırmalar yapmışlardır (1,2).

Etki ve kullanılış : İdrar ve balgam söktürücü etkilere sahipse de tedavi alanında nadiren kullanılır. İnfusyon (% 1), günde 20-100 ml alınabilir. Ham saponositlerin antiviral bir aktiviteye sahip olduğu gösterilmiştir (3). Antifungal etki zayıftır (4).

Memleketimizde bilhassa tahin helvası yapımında ve yünlü kumaşların temizlenmesinde kullanılır. Değerli bir dışsatım ürünüdür.

Diğer isimler : Çevgen, Çövenotu, Dişi çöven, Helvacı çöveni, Şark çöveni, Tarla çöveni.

Katıştırma : Doğu Anadoluda yetişen bazı bitkilerin kökleri toplanıp ikinci kalite çöven olarak satışa çıkartılmaktadır. Bunların başlıcaları Pişik geveni (*Acantholimon* türleri), Geven (*Astragalus* türleri), Dağ çöveni (*Scorzonera rigida* Aucher) ve *Onobrychis cornuta* (L.) Desv. türüdür.

En yaygın olanı geven köküdür. Doğu Anadoluda geven, traktör arkasına takılan bir tırmık yardımıyla topraktan sökülmekte, üst kısmı yakacak olarak kullanılmakta ve kökü ise bazı tüccarlar tarafından ticarete çıkartılmaktadır.

Geven kökü İstanbuldaki bazı aktarlar tarafından da çöven kökü yerine satılmaktadır. Geven kökü, dış görünüş bakımından, çöven köküne benzerse de etkili madde olan saponinleri taşımadığı için çöven kökü yerine kullanılamaz.

Çöven kökünü geven kökünden ayırt edebilmek için küçük bir kök parçası toz edilir ve bir şişe içinde su ile kuvvetle çalkalanır. Su üstünde kalıcı ve bol bir köpük meydana gelir ise numune çöven köküdür. Geven kökü bu deney ile kalıcı bir köpük vermez.

ÇUHAÇİÇEĞİ KÖKÜ

(La. Radix Primulae, Al. Primelwurzel, Fr. Racine de primevère, İn. Primrose root)

Primula veris L. (Syn : P. officinalis (L.) Hill) (Primulaceae) türünün ilkbahar veya sonbaharda toplanıp kurutulmuş kökleridir. Bu tür 10 - 50 cm yükseklikte, yaprakları tabanda rozet şeklinde toplanmış, çiçekleri altın sarısı renkli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Bilhassa sulak çayırlarda görülür. Memleketimizde Doğu Anadolu (Ağrı, Erzurum, Kars) dağlarında yetişmektedir.

Dış görünüş : 10 - 12 cm uzunluk ve 5 - 6 mm kalınlıkta, etrafı ince kök parçaları ile kaplı, dış kısmı esmer, iç kısmı sarımsı renkli parçalar halindedir. Hafif kokulu ve anasonu andırır lezzetlidir.

1 — Sezik, E. ve Toker, G.: Bazı triterpenik saponinlerin ince kabaka kromatografi ile ayrılması - IV. Bitkisel ilâç hammeddeleri toplantısı, bildirileri 147, Eskişehir (1983), ve Eczacılık Bült. 24 (3) : 38 (1982).

2 — Sezik, E. ve Türköz, S.: Bazı triterpenik saponinlerin kolon kromatografisi ile ayırımı - IV. Bitkisel ilâç hammaddeleri toplantısı, bildiriler 145, Eskişehir (1982).

3 — Sezik, E. ve ark.: Bazı triterpenik saponozitlerin antiviral aktiviteleri - IV. Bitkisel ilâç hammaddeleri toplantısı, bildiriler 139, Eskişehir (1983).

4 — Sezik, E. ve ark.: Bazı saponozitlerin antifungal etkileri üzerinde araştırmalar - IV. Bitkisel ilâç hammaddeleri toplantısı, bildiriler 137, Eskişehir (1983).

Bileşim : Bitki uçucu yağ, saponin glikozitleri ve flavon türevleri taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Taşıdığı saponin glikozitleri nedeniyle balgam söktürücü, idrar arttırıcı ve hafif bir yatıştırıcı etkiye sahiptir. Bilhassa balgam söktürücü ve göğüs yumuşatıcı olarak kullanılır. Çiçekleri Doğu Anadoluda (Kağızman) süs çiçeği olarak pazarlarda satılır.

Çiçekleri (Flos Primulae) terletici, yatıştırıcı ve balgam söktürücü etkilere sahiptir. Eskiden bilhassa göz hastalıklarına karşı kullanılırdı. Evliya Çelebi Bingöl dağlarında yetişen *Primula* türleri için şöyle yazmaktadır (1).

"Sarı tutya, Kırmızı tutya, mor tutyalar vardır ki güzel kokusundan adamın damağı kokulanır. Bu tutyaları toplayıp göz ağrısına tutulanların gözüne sürme ederler. Allahın emriyle görme kuvveti ve uzağı görme hasıl olur".

Taze yaprakları çıban tedavisi için, çıbanın üzerine sarılır ve sık sık diğer bir taze yaprakla değiştirilir.

Kullanılış şekli : Dekoksiyon (% 2 - 3), günde 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Ayıkulağı, Tutya çiçeği (Erzurum ve Kağızman bölgesi). Çiçekleri mor renkli olan *Primula* türlerine Doğu Anadoluda "Suçiçeği" ismi verilir. Evvel baharotu, Felçotu.

Anadoluda yaygın olan *P. elatior* (L.) Hill (Resim : 70) (çiçekleri soluk sarı veya erguvan renkli) ve *P. vulgaris* Huds. (çiçekleri sarı, mor veya beyaz renkli ve bitki gövdesiz) türlerinin kök ve çiçekleri de yukarıdaki tür gibi kullanılır.

DAFNE KABUĞU
(Cortex Mezerei)

Daphne mezereum L. (Thymelaeaceae) türünün kurutulmuş kabuklarıdır. Bu tür 50 - 150 cm yükseklikte, çalı görünüşünde, çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar kısa saplı, 3 - 9 cm uzunlukta, tam kenarlı ve tüysüz. Çiçekler 3 - 6 tanesi bir arada, koyu veya açık pembe renkli ve kuvvetli kokulu. Meyva bir bezelye büyüklüğünde ve kırmızı renklidir. Kuzey-Doğu Anadolu dağlarında yetişmektedir.

Tanen, yağ, kumarin türevleri ve etkili madde olarak bir rezin taşımaktadır.

İdrar arttırıcı, terletici ve müshil etkilere sahiptir. Taşıdığı rezin çok tahriş edici olduğundan dikkatle kullanılmalı ve tıbbi miktarları aşmamalıdır. Dekoksiyon (% 1) bal ile tatlandırıldıktan sonra günde bir iki bardak içilir.

Diğer isimler : Mezeriyon.

Anadoluda 7 *Daphne* türü yetişmektedir. Bunlar taşıdıkları tahriş edici rezin sebebiyle tehlikeli bitkilerdir. Bilhassa meyvalarını yiyen çocuklarda zehirlenmeler görülür. 10 - 12 meyva ile öldürücü zehirlenmeler re rastlanmıştır. Bu nedenle bu türlerin dahilen kullanılmasından çekinilmelidir.

D. oleoides Schreber (Havadana, Develikotu) : 20 - 60 cm yükseklikte, genç dalları tüylü, çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar hemen hemen sapsız, derimsi, genç iken tüylü, oval biçimde ve 1 - 2.5 cm uzunlukta. Çiçekler süt beyazı renkli, kuvvetli kokulu. Meyva yumurta biçiminde, 4 - 6 mm uzunlukta, turuncu-kırmızı renkli. Anadolu dağlarının yaygın bir bitkisidir.

Orta Anadolu (Konya) köylerinde bu türün taze dalları, ağır yük taşımaktan topal olmuş, hayvanların tedavisinde kullanılmak-

1 — Evliya Çelebi : Seyâhatnâme (türkçeleştiren : Z. Danışman) 5 119, İstanbul (1970).

tadır. Tedavi için, güneş doğmadan bu bitkiden alınan bir dal, hasta hayvanın göğüs derisinde açılan bir deliğe sokulur. Bir müddet sonra dal sokulan delikten sarı renkli bir sıvı akmaya başlar ve genellikle hayvan iyi olur.

Bu etkinin kabuklarda bulunan tahriş edici rezinden ileri geldiğini düşünmekteyiz.

D. pontica L. (Kurtbağı, Sırımağu, Sırımbağı) : 50 - 100 cm yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen, tüysüz, sarımsı-yeşil ve küçük çiçekli, çok yıllık bir bitkidir. Meyva 7 - 8 mm uzunlukta ve siyah renklidir. Kuzey Anadolu bölgesinde, orman açıklıklarında, bol olarak bulunur.

Dafnin ve dafnetin taşır (1). Memleketimizin zehirli bitkilerinden biridir.

DAĞÇAYI

Memleketimizde, bilhassa köylerde, bazı *Sideritis, Stachys* ve *Phlomis* (Labiatae) türlerinin çiçek durumları veya yaprakları, iştah açıcı ve midevi olarak geniş mikyasta kullanılmaktadır.

Kullanılan türler genellikle uçucu yağ, tanen ve acı madde taşımaktadır. Kimyasal yapıları henüz etraflı bir şekilde incelenmemiştir (2,3,4).

Uyarıcı, gaz söktürücü, iştah açıcı ve mide ağrılarını kesici özelliklere sahiptirler.

İnfusyon (% 1 - 5) halinde kullanılmaktadır. Pratikte bu bitkilerden infusyon hazırlamak için şöyle hareket edilir : Bir bardak sıcak su içine çiçekli bir dal veya birkaç yaprak atılır. Bardaktaki suyun rengi sarımsı oluncaya kadar beklenir. Sonra atılan drog parçası dışarı alınır. Elde edilen infusyon biraz şeker ile tadlandırılarak içilir.

Kullanılan türler ve bu türlere verilen isimler yörelere göre çok değişmektedir. Memleketimizde çok kullanılan türler ve isimler şunlardır :

I — Stachys türleri :

S. lavandulifolia Vahl — Konya ve K. Maraş (Alırdağ) bölgesi.

S. recta L. — Antalya bölgesi.

II — Sideritis türleri :

S. arguta Boiss. et Heldr. (Dağ çayı, Yayla çayı) — Antalya bölgesi.

S. argyrea P. H. Davis (Eşek çayı) — Antalya bölgesi.

S. bilgerana P. H. Davis — Konya bölgesi.

S. congesta P. H. Davis et Hub. Mor. (Dağ çayı, Yayla çayı) — Antalya bölgesi.

S. hispida P. H. Davis — Konya bölgesi.

S. libanotica Labill. (Dağ çayı) — Güney Anadolu bölgesi.

S. perfoliata L. (Dağ çayı) — Güney Anadolu (Alanya).

S. pisidica Boiss. et Heldr. (Çay çalbası) — Muğla, Antalya.

1 — Ergenç, N.: Daphne pontica L. üzerinde kimyasal araştırmalar - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 4 : 72 (1968).

2 — Sezik, E. ve Ezer, N.: Türkiye'de halk ilâcı ve çay olarak kullanılan bitkiler üzerinde morfolojik ve anatomik araştırmalar I. Sideritis congesta P.H. Davis et Hub.-Mor.-Doğa Bilim Dergisi : Tıp, 7 : 163 (1983).

3 — Sezik, E. ve Ezer, N.: Sideritis congesta'nın diterpenleri ve diğer Sideritis türleri ile karşılaştırılması - IV. Bitkisel ilâç hammaddeleri toplantısı, bildiriler 103, Eskişehir (1983).

4 — Sezik, E. ve ark. Sideritis congesta Davis et Huber - Morath'ın flavonitleri - Ecz. Bült. 24 (1) : 4 (1984).

S. syriaca L. — Güney Doğu Anadolu Antalya.

S. tmolea P. H. Davis (Balbaşı, Sivri çayı) — Ödemiş, İzmir bölgesi.

III — Phlomis türleri : Yaprakları "Ballıkotu", "Çalba" veya "Şalba" ismiyle tanınır ve Adaçayı yaprağı gibi uyarıcı olarak kullanılır. Başlıca türler şunlardır.

P. armeniaca Willd. — Orta Anadolu bölgesi.

P. lunariifolia Sibth. et Sm. — Güney Anadolu (Antalya) bölgesi.

P. lycica D. Don — Batı ve Güney Anadolu (Aydın, Muğla, Antalya) bölgeleri.

IV — Thymbra türleri :

T. spicata L. (Karabaş kekik, Sater, Zater) — Güney-Doğu Anadolu bölgesi (Gaziantep).

V — Dorystoechas türleri :

D. hastata Boiss. et Heldr. ex Bentham (Esas çalba, Gerçek çalba) — Güney-Batı Anadolu (Antalya).

Bu türlerden elde edilen droglar ancak yöresel olarak kullanılmaktadır. İstanbul aktarlarında yukarıdaki türlerden elde edilmiş droglar satılmamaktadır.

DAĞ REYHANI (Herba Ziziphorae) :

Bazı *Ziziphora* (Labiatae) türlerinin kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Tedavide kullanılan türler (*Z. capitata* L., *Z. taurica* Bieb. ve *Z. tenuior* L.) bir yıllık, kuvvetli kokulu ve otsu bitkilerdir. Çiçekler iki dudaklı, morumsu kırmızı renkli. Yapraklar kısa saplı, dar uzun, derimsi ve tüylüdür. Anadoluda yaygın türlerdir. Kurak sırtlar ve yol kenarlarında yetişirler.

Z. taurica Bieb. subsp. *taurica* türünün toprak üstü kısmı "Nane ruhu" ismi altında çay yerine ve karın ağrılarına karşı, İsparta, Denizli ve Aydın yörelerinde, kullanılmaktadır. Bu tür bir uçucu yağ taşır. Uçucu yağ içinde en çok pulegon bulunmaktadır (1,2).

İnfusyon halinde (% 2) dahilen midevi, haricen yara iyi edici olarak kullanılmaktadır.

DARI

(Fructus Milii, Semen Milii)

Panicum miliaceum L. (Gramineae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür 50 - 100 cm yükseklikte, tüylü, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Çiçek durumu dağınık. Meyva sarımsı beyaz renkli, küçük, sert ve parlak. Akdeniz bölgesi ülkeleri ve Anadoluda meyvası için yetiştirilir.

Darı unu göğüs hastalıkları, ateş ve ishale karşı kullanılmaktadır. İdrar arttırıcı bir etkisi de vardır. Memleketimizde halen bilhassa boza yapımında kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Boza darısı, Dağdağan (dağınık) darısı, Kum darı, Saçak darı.

Diğer darı çeşitleri :

Setaria italica (L.) Beauv. (Kirpi darısı, Konak darısı, Kuş darısı, Kuş yemi) : Anadoluda yetiştirilir ve taneleri kuş yemi olarak kullanılır.

1 — Sezik, E. ve Tümen, G.: Ziziphora taurica subssp. taurica'nın uçucu yağının kimyasal yapısı - IV. Bitkisel ilâç hammaddeleri toplantısı, bildiriler 101, Eskişehir (1983).

2 — Sezik, E. ve Tümen , G.: Türkiye'de halk ilâcı ve çay olarak kullanılan bitkiler üzerinde morfolojik ve anatomik araştırmalar, II. Ziziphora taurica Bieb. subsp. taurica - Doğa Bilim Derg. seri C, 2 : 98 (1984).

Sorghum bicolor (L.) Moench (Akdarı) : Taneleri yukarıda bahsedilen türlerden daha büyük olup hayvan yemi olarak kullanılır.

S. technicum (Koernicke) Roshev (Süpürge darısı) : Çiçek durumu dallarından süpürge yapılır. Meyvaları hayvan yemi olarak kullanılır.

Avrupada ve memleketimizde küçük kuşların (kanarya, saka gibi) beslenmesinde kullanılan "Kuşyemi", Anadolunun Akdeniz bölgesinde yetiştirilen *Phalaris canariensis* L. (Gramineae) türünün taneleri (meyvaları) dır.

DEFNE YAPRAĞI

(La. Folium Lauri, Al. Lorbeerblatt, Fr. Feuille de laurier, İn. Laurel leaf)

Laurus nobilis L. (Lauraceae) türünün gölgede kurutulmuş yaprağıdır. Bu tür 3 - 10 m yükseklikte, kışın yaprağını dökmeyen, sarı çiçekli, dioik bir ağaç veya ağaççıktır. Meyva küçük bir zeytin tanesi biçiminde olup olgunlukta (sonbaharda olgunlaşır) parlak siyah renklidir. Memleketimizde bilhassa Ege, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinin sahil kısımlarında bulunur.

Dış görünüş : 5 - 10 cm uzunluk ve 2 - 5 cm genişlikte, derimsi, sert, kenarları dalgalı ve kısa saplı yapraklardır. Sarımsı yeşil renkli, özel kokulu ve baharlı lezzetlidir.

Bileşim : Tanen, acı madde ve uçucu yağ (% 1 - 4) taşımaktadır. Uçucu yağ içinde bilhassa (% 35 - 50) sineol bulunur (1).

Etki ve kullanılır : Terletici, antiseptik ve midevi etkilere sahiptir. Çok kullanılan bir baharattır. Bazı likörlerin terkibine girer. Türkiyenin ihraç ürünlerinden biridir.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 5 - 10), günde 2 - 3 bardak içilir. Aşağıdaki şekil kolay içimi ve kuvvetli etkisi bakımından tavsiye edilir.

Defne yaprağı	4 gr
Kurutulmuş portakal kabuğu	8 gr
Kaynar su	200 gr

15 dakika sonra bezden süzülür ve bal ile tatlandırılır. Bu karışım hazımsızlık, iştahsızlık ve müzmin bronşite karşı faydalıdır.

Diğer isimler : Tehnel yaprağı.

DEFNE MEYVASI (Fructus Lauri) : *L. nobilis* L. türünün olgun meyvalarıdır. Meyvalar zeytin tanesi biçiminde, 1.5 cm kadar çapta, parlak siyah renkli, tek tohumlu, acı lezzetli ve baharlı kokuludur.

Uçucu yağ, sabit yağ (% 25 - 30) ve nişasta taşır (2).

İdrar arttırıcı olarak ve romatizmaya karşı dahilen dekoksiyon (% 5 - 10) halinde kullanılmaktadır.

DEFNE YAĞI (Oleum Lauri expressum): *L. nobilis* L. türünün olgun meyvalarından elde edilen sabit yağdır. Avrupada kurutulmuş ve toz edilmiş meyvaların sıcakta sıkılması ile elde edilir. Memleketimizde ise meyvaları su ile kaynatılarak elde edilmektedir. Kullanılan yol özet olarak aşağıdaki şekildedir (2):

Olgun meyvalar bir kazanda, meyvaların üçte biri kadar su ile, 2 - 3 saat kaynatılır. Bu esnada çekirdekler meyvanın etli kısmından ayrılır Etli kısım su içinde pelte haline gelir. Çekirdekler dipte toplanır. Aktarı-

1 — Gökçe, K. ve Doğan, A.: Marmara bölgesi kokulu bitkilerin eteri yağları üzerinde araştırmalar - Ankara Üniv. Ziraat Fak. Yıll. 20 (3) : 632 (1971).

2 — Yazıcıoğlu, T.: Türk defne (Laurus nobilis L.) meyvelerinin terkibi ve bu meyvelerden elde olunan yağlar üzerinde araştırmalar - Ankara Üniv. Ziraat Fak. Yıll. 2 : 51 (1952).

larak alınan yağ, meyvanın etli kısmı ve su karışımı süzülerek su ve yağlı kısım posa kısmından ayrılır. Su yağ karışımı dinlenmeye terkedilir. Yağ kısmı sudan biraz daha ağır olduğundan kabın dibine çöker. Üstte kalan sulu kısım süzülerek yağ kısmından ayrılır. Defne yağı tenekeler içinde ticarete çıkartılmaktadır.

Halen memleketimizde defne yağı üretimi Antalya, Silifke ve Sinop köylerinde yapılmaktadır (1).

Defne meyvası yağı tereyağı kıvamında, yeşilimsi renkli, özel ve kuvvetli kokulu bir sabit yağdır.

Haricen merhem halinde (10 gr defne yağı, 100 gr eritilmiş iç yağı ile karıştırılır) romatizma ağrılarını dindirici ve vücut parazitlerini öldürücü olarak kullanılır. Veteriner hekimliğinde haricen ağrı kesici ve hayvanları sineklerden koruyucu olarak (hayvanın derisine sürmek yoluyla) kullanılmaktadır.

Güney Anadoluda (Antakya) bu yağ, prina yağı ile karıştırılarak, "Defne sabunu" denilen kirli sarı renkli bir sabun yapılmakta ve bu sabun cilt hastalıklarına ve saç dökülmesine karşı kullanılmaktadır.

DELİCE

(La. Fructus Lolii, Al. Taumellolch, Fr. İvraie, İn. Bearded darnel)

Lolium temulentum L. (Gramineae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür 20 - 100 cm yükseklikte, bir yıllık otsu bir bitkidir. Başak 5 - 40 cm uzunlukta olup 10 - 20 başakçık taşır. Olgun meyvalar 4 - 7 mm uzunluktadır. Akdeniz bölgesi ülkelerindeki ekin tarlalarında (bilhassa arpa) yabani ot olarak yetişir.

Yağ, tanen, nişasta ve alkaloitler (temulin, loliin vs.) taşımaktadır. Halen tıbbi bir kullanılışı yoktur. Zehirliliği yönünden bir önem taşır.

Toksikolojik etki : İlk çağlardan beri zehirliliği bilinen bir bitkidir. Buğday ununa yanlışlıkla karışması sonucu insanlarda tehlikeli zehirlenmeler görülür. Müzmin zehirlenmelere de rastlanılmaktadır. Etkisi sinir ve sindirim sistemi üzerinedir. Zehirlenmelerde baş dönmesi, kulak uğuldaması, dil titremesi, konuşma güçlüğü, görme bozukluğu, uyuşukluk, sendeleme, kusma ve idrar etme arzusu gibi arazlar görülür. Güney Anadoluda (Silifke) bu belirtiler ile meydana gelen zehirlenmeye "Erez tutması" denilir.

Zehirlenmeleri önlemek için, un yapılacak hububat içinden, delice taneleri iyi bir şekilde ayıklanır.

Delicenin hayvanlardaki zehirliliği değişiktir. At, sığır, koyun ve deve gibi hayvanlar deliceye karşı çok hassastır. Buna karşılık domuz, ördek ve tavuklarda belirgin bir bağışıklık bulunmaktadır.

Zehirli etkinin delicenin kendisinden veya üzerinde parazit olarak yaşamakta olan *Chaetomium* cinsine ait bir mantardan ileri geldiği meselesi henüz tam olarak çözümlenmemiştir.

Taneleri suda kaynatmak veya pişirmekle zehirlilik etkisi ortadan kalkmaz.

Yarı uyku ve uyuşukluk yapma etkisinden yararlanarak, Selçuklular döneminde, ameliyatlarda uyuşturucu olarak kullanılmıştır (2).

Diğer isimler : Buğday delicesi, Erez (Silifke), Zivan (arapça).

1 — Öztürk, S.: Defne yaprağı ve yağı üretimi ve satışı - Orman Mühendisliği 16 (4) : 26 (1979).

2 — Ünver, A.S.: Selçuk tababeti 5, Ankara (1940).

DEMİRDİKENİ
(Fructus Tribuli)

Tribulus terrestris L. (Zygophyllaceae) türünün kurutulmuş meyvalarıdır. Bu tür bir yıllık otsu bir bitkidir. Toprak üzerine yatık olarak bulunur. Yaprakları bileşik, 10-16 yaprakçıklı. Çiçekler küçük ve açık sarı renkli. Meyva 10 mm kadar çapında, boynuz şeklinde sivri uçlara sahip. Türkiyede oldukça yaygındır.

Sabit yağ, rezin ve alkaloitler taşır. İnfusyon (% 5) halinde taş düşürücü, idrar söktürücü ve kuvvet verici olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Çarıkdikeni, Çobançökerten, Deveçökerten.

DEMİRHİNDİ
(La. Pulpa Tamarindorum, Al. Tamarindenfruchtmark, Fr. Pulpe de tamarin, İn. Tamarind pulp)

Tamarindus indica L. (Leguminosae) meyvalarının kısmen kurutulmuş etli kısmıdır. Bu tür 20-25 m yükseklikte, pennat yapraklı ve beyaz çiçekli bir ağaçtır. Meyvaları keçiboynuzu ağacının meyvalarına benzer. Vatanı Afrika olmakla beraber, eskiden beri bütün tropikal bölgelerde (bilhassa Hindistan ve Mısır) yetiştirilmektedir.

Dış görünüş : Siyahımsı esmer renkli, yumuşak ve biraz yapışkan bir kütledir. İçinde bir miktar çekirdek ve meyvanın zarımsı kısımlarından parçalar bulunur. Kokusu özel, lezzeti ekşidir.

Bileşim : Serbest veya potasyum tuzu halinde organik asitler (bilhassa tartarik ve malik asit), şekerler ve pektin taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Müshil ve müleyyin bir etkiye sahiptir. Hiçbir tahriş etkisi olmadığı için tehlikesizce ve kolaylıkla kullanılabilir. 20-60 gr müshil olarak tesir eder. Çocuklarda yaş başına 1-2 gr verilebilir. Ekseriya müshil macun halinde kullanılır.

Kullanılış şekli : Demirhindi, sabahları aç karnına, 20-60 gr alınır. Demirhindi macunu : Papatya tozu 3 gr, Sinameki meyvası tozu 30 gr, Demirhindi 50 gr, kâfi miktarda şeker şurubu ile karıştırılır. Müshil etki için yatarken bu macundan bir kahve kaşığı alınır.

Diğer isimler : Temirhindi.

DENİZKADAYIFI
(Carrageen)

Chondrus crispus (L). Stackh. ve *Gigartina mamillosa* Agardh. (Gigartinaceae) isimli alglerin kurutulmuş gövdeleridir. Bu bitkiler Atlantik Okyanusu sahillerinde (İngiltere ve Amerika) kayalar üzerinde ve deniz suyu içinde yetişmektedirler. Denizin çekildiği zamanlarda toplanır, yıkanarak temizlenir ve güneşte kurutulur.

Sarımsı beyaz renkli, dar şeritler halinde ve tel kadayıfı görünüşünde parçalar halindedir. Tuzlu lezzetli ve deniz kokuludur. Kaynar suda bir pelte vererek yumuşar.

Müsilaj (% 20-30), karbonhidratlar (carrageenin'ler) ve az miktarda iyot ve brom taşımaktadır.

Halk arasında, dahilen dekoksiyon halinde (% 1-2), çok kullanılan bir göğüs yumuşatıcı ve öksürük kesicidir.

DENİZÜZÜMÜ
(Herba Ephedrae)

Ephedra major Host (Syn : E. nebrodensis Tineo) (Ephedraceae) türünün kurutulmuş dallarıdır. Bu tür 1 - 2 m yükseklikte, dik dallı, dalları yeşil renkli, yapraklar pulsu ve kın halinde dalları sarmış, çalı görünüşünde ve çok yıllık bir bitkidir. Meyvası (etli kozalak) bezelye büyüklüğünde, kırmızı ve nadiren sarı renklidir. Bu tür bilhassa İç Anadoluda yaygındır.

Dallar efedrin grubu alkaloitler (bilhassa psödoefedrin) taşımaktadır (1).

Dallardan hazırlanan infusyon (% 5) terletici, romatizma ve nikris ağrılarını dindirici olarak, günde iki bardak içilir. Meyvaları astmaya karşı kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Alyanak.

E. campylopoda C. A. Meyer : Dallarının aşağıya doğru sarkık olması ile yukarıdaki türden kolaylıkla ayrılır (Resim : 32) (2). Batı ve Güney Anadoluda yetişir ve dalları aynı maksatlar için kullanılır.

DEREOTU MEYVASI
(Fructus Anethi)

Anethum graveolens L. (Umbelliferae) türünün kurutulmuş olgun meyvalarıdır. Bu tür 60 cm kadar yükselebilen, tüysüz, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Çiçekler şemsiye durumlarda toplanmış ve sarı renkli. Yapraklar çok parçalı. Meyva 3 - 4 mm uzunlukta, koyu esmer renkli ve üzeri tüysüzdür. Bahçe ve bostanlarda çeşni bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

Meyvalar tanen, rezin, sabit yağ ve uçucu yağ (% 3 - 4) taşımaktadır. Uçucu yağ içinde bilhassa karvon bulunmaktadır.

Meyvalardan hazırlanan infusyon (% 2-5) yatıştırıcı, gaz söktürücü ve hazmettirici olarak kullanılmaktadır. Taze yaprakları salata ve yemeklere koku ve tad vermek için kullanılır.

Diğer isimler : Durakotu, Tereotu, Turakotu.

DEVEDİKENİ
(Herba Cardui mariae)

Silybum marianum (L). Gaertner (Syn : Carduus marianus L.) (Compositae) türünün çiçekli dallarıdır. Bu tür 30 - 100 cm yükseklikte, gövdesi köşeli, seyrek tüylü, 1 - 2 yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar soluk yeşil renkli, beyaz damarlı, kenarları derin dişli ve dikenli. Çiçekler baş şeklinde bir arada, mor (nadiren beyaz) renkli. Meyva 7 mm kadar uzunlukta, esmer renkli, uç kısmında 15 mm kadar uzunlukta, düşücü ve beyaz renkli bir tüy demeti bulunur. Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde yaygın bir türdür. Yol ve tarla kenarları ve boş tarlalarda yetişir.

1 — Baytop, T.: Ephedra major Host var. procera (Fisch. et Mey.) Stapf üzerinde farmakognostik araştırmalar - İstanbul Üniv. Tıp Fak. Mecm. 24 : 518 (1958).

2 — Baytop, T.: Contribution à l'étude pharmacognostique de l'Ephedra campylopoda C.A. Meyer - Folia Farmasötika 3 : 21 (1954).

Bitki tanen, rezin, uçucu yağ ve acı maddeler taşımaktadır. Meyvada sabit yağ (% 25 - 30), nişasta, tanen ve flavono-lignan türevi bileşikler (Silibin, Silidianin, Silikristin ve diğerleri) bulunmaktadır (1 - 5).

Toprak üstü kısmı idrar arttırıcı, ateş düşürücü, romatizma ağrılarını azaltıcı, yatıştırıcı ve iştah açıcı olarak etkilidir. İnfusyonu (% 5) yemeklerden önce bir bardak içilerek kullanılır.

Meyvaları, aktarlarda "Devedikeni tohumu" (Semen Cardui mariae) ismi altında satılmaktadır. Karaciğer hastalıklarına karşı ve safra arttırıcı olarak tozu bal ile karıştırılarak veya meyvalardan hazırlanan dekoksiyon (% 5) kullanılmaktadır.

Son yıllarda silymarin (flavo-lignan karışımı) taşıyan hazır ilâçlar, dış ülkelerde, fazla alkol kullanmaktan ileri gelen karaciğer hastalıklarına karşı kullanılmaya başlanmıştır.

Gövdesi kabuğu soyulduktan sonra, taze olarak yenir.

Diğer isimler : Akkız, Devedikeni, Deve kengeli, Kengel, Kıbbun (Antakya), Meryemana dikeni, Sütlükengel, Şevkülmeryem.

Onopordon tauricum Willd. (Eşekdikeni) : 60 - 100 cm yükseklikte, seyrek tüylü, dikenli yapraklı ve iki yıllık otsu bir bitkidir. Çiçekler 2 - 5 cm çapında ve dikenli kapitulumlarda toplanmış ve genellikle leylak renklidir. Meyva köşeli, grimsi renkli, siyah lekeli, üzerindeki tüy demeti pas renkli ve meyvalardan kolaylıkla ayrılır. Kuzey ve Orta Anadoluda yaygın bir bitkidir.

Meyvalar aktarlarda "Devedikeni tohumu" ismi altında satılır ve karaciğer hastalıklarına karşı kullanılır.

O. acanthium L. (Kocabaş) : 30 - 180 cm yükseklikte, iki yıllık, gövde ve yaprakları kuvvetli dikenli, yapraklar sapsız ve kenarları dişli dikenli, alt yüzleri keçe gibi beyaz tüylü, çiçekler büyük kapitulumlarda toplanmış ve kırmızı renkli, otsu bir bitkidir. Bilhassa Doğu Anadoluda, yol ve tarla kenarlarında, yetişmektedir.

Çiçekli dallar ve kökü idrar arttırıcı, ateş düşürücü, midevi ve iştah açıcı olarak, dekoksiyon halinde (% 2 - 5), kullanılmaktadır.

Scolymus hispanicus L. (Altındikeni, Sarıdiken) : 70 - 80 cm kadar yükselebilen dikenli, tüylü, iki veya çok yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar sapsız, parçalı, parçaların uçları dikenli. Çiçekler gövde ucunda kapitulumlarda toplanmış, korolla sarı renkli ve dış yüzden beyaz tüylü. Trakya, Orta Anadolu ve sahil bölgelerinde yaygın bir bitkidir.

Toprak üstü kısımları ve kökü, idrar arttırıcı ve taş düşürücü olarak, infusyon halinde (% 2 - 5) kullanılmaktadır.

1 — Wömel, A. ve Ceylan, A.: Untersuchungen über Wirkstoffgehalt und Ertrag von Mariendistel - Herkünften (Silybum marianum Gaertn.) bei Anbau im Ege - Gebiet - Uluslararası Tıbbi Bitkiler Kollogiumu, bildiriler 76, İzmir (1975).

2 — Hölzl, J.: Abhängigkeit der Wirkstoffzusammensetzung bei Silybum marianum von ökologischen Faktoren und Herkünften - Uluslararası Tıbbi Bitkiler Kollogiumu, bildiriler 81, İzmir (1975).

3 — Vömel, A. ve ark.: Der Fett- und Flavonoidgehalt der Früchte von Silybum marianum Gaertn. unter extrem variierten ökologischen Bedingungen - Zeitschrift für Acker - und Pflanzenbau 144 : 90 (1977).

4 — Meriçli, A.: Silybum marianum in der Türkei - İst. Ecz. Fak. Mecm. 19 : 57 (1983).

5 — Meriçli, A.: Türkiye'nin değişik bölgelerinde yetişen Silybum marianum türlerinin meyvalarının flavonolignan bileşikleri yönünden incelenmesi - Doğa Bilim Derg. 8 (2) : 203 (1984).

Anadoluda yaygın olan *S. maculatus* L. türü de aynı maksatlar için kullanılmaktadır.

Atractylis gummifera L. (Syn : Carlina gummifera (L.) Less.) (Beyaz devedikeni) : Gövde yapmayan, pembe veya kırmızı çiçekli, yaprakları dikenli, çok yıllık otsu bir bitkidir. Meyva olgunlaştığı sırada, braktelerin üzerinde bir süt meydana gelir ve bu süt kuruyarak bir zamk halini alır. Bitkiye bu nedenle "gummifera (zamk taşıyan)" ismi verilmiştir. Memleketimizde, Batı Anadoluda (İzmir) bulunur.

Kökler inulin ve atractilin isimli bir glikozit taşır. Bu glikozitte şeker olarak glikoz bulunur. Aglikon kısmı diterpen yapısındadır.

Bu türün kökleri (Radix Carlinae gummiferae) eskiden Arap hekimleri tarafından, bilhassa haricen, yara iyi edici olarak kullanılırdı. Dahilen kullanılmaz, çünkü çok zehirlidir. Yanlışlıkla yenmesi sonucu bazı zehirlenmelere rastlanılmaktadır.

Diğer isimler : Beyaz kurtluca.

DİŞOTU MEYVASI

(La. Fructus Ammi visnagae, Al. Zahnstocher Ammei, Fr. Herbe aux cure-dents, İn. Tooth-pick)

Ammi visnaga (L.) Lam. (Umbelliferae) türünün kurutulmuş olgun meyvalarıdır. Bu tür 40 - 100 cm yükseklikte, tüysüz, parçalı yapraklı, beyaz çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir (Resim : 7). Yakın Doğu ülkeleri ve Türkiyede yabani olarak bol miktarda bulunur. Memleketimizde yetiştirilmesi de kolaylıkla mümkündür (1).

Dış görünüş : 2 mm kadar uzunlukta, sivri oval biçimli, esmer renkli ve ekseriya iki parçaya ayrılmış tanelerdir. Özel ve kuvvetli bir kokusu ve acımsı bir lezzeti vardır.

Bileşim : Sabit yağ (% 20), rezin ve kromon türevleri (visnagin, kellin vs.) taşımaktadır. Türkiyede yetişen bitkilerin meyvalarındaki kellin miktarı % 1.10 - 1.68 arasında değişmektedir (2).

Etki ve kullanılış : Asırlardan beri, Yakın Doğu ülkelerinde, mesane taşlarını düşürmek için kullanılan bir drogdur. Mısırlı araştırıcılar sayesinde kalp damarlarını genişletici bir etkisinin de olduğu ortaya çıkartılmıştır. Drogun idrar arttırıcı, öksürük kesici, gaz söktürücü, taş ve kurt düşürücü etkileri vardır (3). Kellin spazmları çözücü bir özelliğe sahiptir. Meyva durumunun sapları Orta ve Yakın Doğu ülkelerinde diş temizliği için kündan olarak kullanılır. Bitkinin ismi de bu kullanılışı ile ilgilidir.

Kullanılış şekli : İnfusyon veya dekoksiyon (% 5 - 10), günde 2 - 3 bardak içilir. Kellin ağız yolu veya adele içine zerk suretiyle kullanılır. Bazı yan etkilerinin bulunması nedeniyle, halen kalp damarları spazmlarına karşı kullanılışı azalmıştır.

Diğer isimler : Dişhilâli, Hıltan, Kılır, Köşni (Muğla), Kürdanotu, Mısıranasonu.

YALANCI DİŞOTU MEYVASI (Fructus Ammi majus) :

A. majus L. türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür 25 - 100 cm yükseklikte, beyaz çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Meyvalar 1.5-

1 — Ceylan, A. ve Aydem, N.: Ammi visnaga (L.) Lam. üzerinde bir inceleme - Bitki 2 (2) : 178 (1975).

2 — Baytop, T.: Ammi visnaga (Dişotu) bitkisinin meyvaları üzerinde araştırmalar - İstanbul Üniv. Tıp Fak. Mecm. 23 : 703 (1961).

3 — Baytop, T.: Ammi visnaga Lam. meyvalarından elde edilen hulâsaların yer solucanları üzerindeki tesirleri - Fol. Farm. 1 : 32 (1949).

2 mm uzunlukta ve kokusuzdur. Anadoluda ve Yakın Doğuda yaygın bir bitkidir. Meyva zamanında çiçek durumu saplarının kahnlaşmaması ve demet halinde bir araya gelmemesi ile *A. visnaga* türünden kolaylıkla ayrılabilir.

Sabit yağ, acı madde, rezin ve furokumarin türevleri (% 1) taşır. Eski Mısırlılar döneminden beri gaz söktürücü ve iştah açıcı olarak tanınan bir drogdur. Tohumlardan hazırlanan infusyon (% 5) günde 2 - 3 bardak içilir.

Furokumarin türevlerinin bazı deri hastalıklarının (sedef hastalığı gibi) tedavisinde yararlı olduğu saptanmıştır (1).

DÖVÜLMÜŞAVRATOTU KÖKÜ

(Radix Tami, R. Bryoniae nigrae)

Tamus communis L. (Dioscoreaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür çok yıllık, otsu, tırmanıcı ve toprak altında bilek kalınlığında silindir biçiminde kökü bulunan bir bitkidir. Çiçekleri beyazımsı yeşil renkli. Meyva kırmızı renkli, 1 cm kadar çapında, üzeri tüysüz ve 2 - 3 tohumludur. Türkiyede Kuzey Anadolu bölgesi dağlarının ormanlarında bulunur. Genç sürgünler semt pazarlarında satılır.

Kökler nişasta, müsilaj ve saponin taşımaktadır. Dahilen kusturucu, müshil ve idrar arttırıcı olarak infusyon (% 2 - 3) halinde kullanılır. Haricen romatizma ağrılarına karşı kullanılır. Bunun için taze köklerden kesilen bir dilim ağrıyan yere kuvvetlice sütülür. Bu şekilde deride kızartı ve ağrılarda azalma meydana gelir. Bu etki drogun taşıdığı kalsiyum oksalat kristallerinin deride yaptığı tahriş sonucu meydana gelmektedir. Taze drogun dahilen kullanılması tehlikelidir. Dahilen ancak kurutulmuş drog kullanılır.

Batı Anadolu bölgesinde (Muğla) yapraklarının ezilmesi ile elde edilen usare, cilt lekelerini giderici olarak deriye sürülür.

Şeklen biraz benzerliği sebebiyle, bu drog bazen Adamotu kökü yerine satılmaktadır. Etki bakımından Adamotu kökünün etkisine benzer bir etkiye sahip değildir.

Diğer isimler : Acıot, Karaasma, Sincan.

DULAVRATOTU KÖKÜ

(Radix Lappae)

Arctium tomentosum Miller (Syn : Lappa tomentosa (Miller) Lam.) (Compositae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 30 - 60 cm yükseklikte, çok yıllık, kırmızı çiçekli ve otsu bir bitkidir. Kuzey Doğu ve Doğu Anadolunun gölgelik ve rutubetli yerlerinde bulunur.

Kökler uçucu yağ ve tanen taşır. İdrar verici ve nikris hastalığına karşı infusyon (% 5) halinde kullanılır.

Kuzey ve Orta Anadoluda yetişmekte olan *A. minus* (Hill) Bernh. türünün kökleri de aynı maksat için kullanılır.

Diğer isimler : Uluavratotu.

1 — Salalı Ramadan : The Ammi majus plant - Hamdard 25 (1-4) : 32 (1982).

DUT MEYVASI

(La. Fructus Mori nigri, Al. Maulbeere, Fr. Baie de mûrier, İn. Mulberry)

Morus nigra L. (Moraceae) (Kara dut ağ.) türünün taze meyvalarıdır. Kara dut ağacı Güney Avrupa ve Türkiyede yetiştirilir.

Dış görünüş : 2 - 3 cm uzunlukta, kırmızımtırak siyah renkli ve ekşi lezzetli bir meyvadır.

Bileşim : Şekerler, organik asitler (Tartarik ve sitrik asitler) ve boyar maddeler taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Meyvalardan hazırlanan şurup gargara halinde ağız ve boğaz hastalıklarına (çocuklarda sık rastlanan pamukçuk'ta çok kullanılır) karşı kullanılmaktadır. Kara Dut kökü veya kök kabuğu (Cortex Mori radicis) müshil ve tenya düşürücü etkilere sahiptir. Yapraklar şeker hastalığına karşı kullanılır.

Kullanılış şekli : Tenya düşürücü olarak 15 gr kök kabuğu 250 gr suda kaynatılır, süzülür ve sabahları aç karnına içilir. Bu kullanmaya birkaç gün devam edilmelidir. Müshil tesir için 5 - 10 gr kök kabuğu yarım litre suda kaynatılır, süzülür sıvı kısım bal ile tadlandırılır ve içilir. Kara dut şurubu şöyle hazırlanır : 500 gr taze kara dut meyvası 500 gr toz şeker ile birlikte bir taşım kaynatılır ve sıcak iken bezden süzülür.

DUT YAPRAĞI (Folium Mori albi) :

M. alba L. (Beyaz dut) türünün taze veya kurutulmuş yaprağıdır. Bu tür büyük bir ağaç olup meyvası için bütün Anadoluda yetiştirilmektedir.

Yapraklardan hazırlanan infusyon (% 5) ateş düşürücü ve idrar arttırıcı etkilere sahiptir. Bu ağacın yaprakları ipekböceği yetiştirilmesinde büyük bir öneme sahiptir.

DUVARSARMAŞIĞI

(Herba Hederae helicis)

Hedera helix L. (Araliaceae) türünün kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür yaprak dökmeyen sarılıcı bir bitkidir. Gövde yaprakları saplı, 3 - 5 loblu, üst yüz koyu, alt yüz açık yeşil renkli, sert ve derimsi. Çiçekler birçoğu bir arada, küremsi durumlar halinde. Çiçek küçük. Korolla 5 parçalı yeşilimsi-sarı renkli. Meyva bezelye tanesi büyüklüğünde, etli, sarı veya morumsu-siyah renklidir. Bilhassa Karadeniz bölgesi ormanlarında bulunur ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Bitki glikozitler (hederin ve diğerleri) taşımaktadır. Dahilen infusyon (% 1) halinde müshil, adet getirici, kurt düşürücü ve terletici olarak kullanılır. Haricen, taze yaprak, çıbanı olgunlaştırmak için çıban üzerine konulur. Her gün yeni bir yaprak ile pansuman değiştirilir. Bilhassa taze bitki zehirlenmeler yaptığı için, bugün dahilen kullanılışı hemen hemen terkedilmiştir.

Diğer isimler : Orman sarmaşığı.

Toksikolojik etki : Yapraklar ve meyvalar zehirlidir. Sindirim sistemi bozuklukları ve kanlı ishal yapar. Yanlışlıkla meyvalarını yiyen çocuklarda ölüm ile sonuçlanan zehirlenmeler görülmüştür.

H. colchica (C. Koch) C. Koch (Kafkas duvarsarmaşığı) : Yapraklarının büyük (10 - 25 cm uzunlukta) ve meyvasının siyah renkli olması ile yukarıdaki türden ayrılır. Kuzey Anadolu bölgesinde yetişir.

Yukarıdaki tür gibi kullanılır. Zehirli bir bitkidir.

EBEGÜMECİ YAPRAĞI

(La. Folium Malvae, Al. Malvenblatt, Fr. Feuille de mauve, İn. Mallow leaf)

Malva sylvestris L. (Büyük ebegümeci) veya *M. neglecta* Wallr. (Syn : M. rotundifolia L.) (Karagöz ebegümeci, Küçük ebegümeci) (Malvaceae) türünün taze veya gölgede kurutulmuş yapraklarıdır. Her iki tür de çok yıllık, otsu ve mor çiçekli bitkilerdir. Bu türler, çiçeklerindeki korolla boyu ile birbirinden kolaylıkla ayırt edilebilir. *M. sylvestris* türünde korolla uzunluğu 14 - 25 mm olduğu halde *M. neglecta* türünde en fazla 18 mm olmaktadır. Her iki tür de Anadoluda yaygın olarak yetişmektedir.

Dış görünüş : Yeşil renkli, tüylü ve uzun saplı yapraklardır. Yaprak ayasının biçimi elde edildiği türe göre değişir. *M. sylvestris* türünde yaprak lobları sivri, *M. neglecta* türünde ise loblar küttür. Hafif kokulu ve yavan lezzetlidir.

Bileşim : Müsilaj (% 15 - 20), glikoz ve pektin taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Taşıdığı müsilaj nedeniyle, diğer müsilajlı droglar gibi, koruyucu ve yumuşatıcı bir etkiye sahiptir. Solunum ve sindirim sistemi tahrişleri ve iltihaplarmda koruyucu olarak çok kullanılır. Taze yapraklarından hazırlanan lapa, cilt üzerindeki çıban ve yaraların ağrılarını dindirmek için, tülbent arasında, deri üzerine konulur.

Genç bitkiler sebze olarak kullanılır (1, 2).

Memleketimizin kırsal bölgelerinde, taze Ebegümeci dalı çocuk düşürücü olarak kullanılmaktadır. Yaprakları alınmış olan taze dal rahim içine sokulur. Ebegümeci dalı yumuşak lifli olduğundan rahmi delmez. Meydana gelen mekanik etki ve oluşan enfeksiyon nedeniyle gebelik önlenebilir. Özel bir etkisi bulunmamaktadır. Bu husus sıçanlar üzerinde yapılan deneyler ile gösterilmiştir (3).

Memleketimizde ebegümeci dalının çocuk düşürücü olarak kullanılışı oldukça yaygındır. Hattâ kış aylarında ihtiyaç olduğunda taze ebegümeci dalı bulmak olanağı olmadığı düşünülerek ebegümeci dallarını tuzlu suda muhafaza eden şahıslar bile vardır. Enfeksiyonu önlemek için kullanmadan önce taze dal kaynar suya veya alkole batırılmaktadır.

Ebegümeci dalının rahme konması ile meydana gelen infeksiyon bazen kullanan şahsın hayatını tehlikeye sokacak bir nitelik kazanır. Bu nedenle ebegümeci dalı ile çocuk düşürmeye teşebbüs edilmemesi tavsiye edilir.

Diğer isimler : Ebemgümeci.

Kullanılış şekli : İnfusyon veya dekoksiyon. Dahilen kullanmak için (% 1 - 3), haricen gargara halinde kullanmak için ise (% 5) oranında hazırlanır. Lapa taze yapraklardan yapılmalıdır.

EBEGÜMECİ ÇİÇEĞİ (Flos Malvae) :

Ebegümeci yaprağı elde edilen türlerin gölgede kurutulmuş çiçeğidir. Çiçekler mor renkli, büyük ve 5 parçalıdır. Özel bir kokusu veya tadı yoktur.

Ebegümeci yaprağı gibi kullanılır. Bazı ülkelerde çiçekler yapraktan daha çok kullanılmaktadır.

Anadoluda 8 *Malva* türü yetişmekte olup bunların çiçek ve yaprakları, bir ayırım

1 — Kalças, E.L.: Food from the fields 56, Bornova (1980).
2 — Çolakoğlu, M. ve Tömek, S.: Ege bölgesinde bazı yenebilen otların bileşimi 16, Bornova - İzmir (1975).
3 — Mocan, Z.M.: Kriminal abortusta ebegümecinin(Malva sylvestris) etki mekanizması - Dirim 58 (5-6) : 131 (1983).

yapılmaksızın, "Ebegümeci" olarak kullanılmaktadır.

Abutilon avicennae Gaertn. (Syn : A. theophrastii Medik.) (Sarı hatmi) : 50 - 100 cm yükseklikte, tüylü, sarı çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Avrupa ve Kuzey Anadoluda yabani olarak yetişir.

Yaprakları ve kökü Ebegümeci gibi kullanılmaktadır.

EĞİR KÖKÜ

(La. Rhizoma Calami aromatici, Al. Kalamuswurzel, Fr. Racine d'acore odorant, İn. Calamus root)

Acorus calamus L. (Araceae) türünün kurutulmuş rizomlarıdır. Bu tür 50 - 125 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu bir bitkidir (Resim : 1). Yaprakları şerit biçiminde, kenarları kıvırcıklı, kokulu ve boyuna çizgilidir. Çiçekler 5 - 9 cm uzunlukta bir başak durumunda toplanmışlardır. Dere ve durgun su kenarlarında yetişir. 1550 yıllarında Türkiyeden Avrupaya tıbbi bitki olarak götürülmüş (1) ve bu şekilde Avrupaya yayılmıştır. Anadoluda Sapanca, Yeniçağa (2) ve Beyşehir göllerinin kenarlarında yetiştiği bilinmektedir.

Dış görünüş : Rizomlar sonbaharda toplanır. Kök ve yaprak bakiyelerinden temizlenir. Dış kabuğu soyulduktan sonra veya soyulmadan güneşte kurutulur. Eğir kökü 0.5 - 1.5 cm çapında ve 5 - 20 cm uzunlukta çubuklar halindedir. Soyulmamış drogların dış yüzü esmer renkli olup kök ve yaprak bakiyelerini taşır. Soyulmuş drog sarımsı beyaz renklidir. Üzerinde kök izleri görülür. Kokusu baharlı ve hoş, lezzeti ise acı ve batıcıdır.

Bileşim : % 1.5 - 3.5 arasında uçucu yağ taşır. Bu yağda asamil alkol, ögenol ve asaron bulunmaktadır.

Etki ve kullanılış : Gaz söktürücü, terletici ve antispazmotik etkilere sahiptir. Memleketimizde dahilen prostat hastalıklarına karşı, haricen ise romatizma ve bazı deri hastalıklarının tedavisinde kullanılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli bir tedavi aracı idi. Evliyâ Çelebi seyyâhatnamesinde bu drog için şunları yazmıştır (3).

"Kağıthâne mesiresi denilen ferah verici gezinti yerinde baruthane çarhlarını çeviren suyun geldiği yer ki (Cendere boğazı) demekle meşhurdur. Orada bir çeşit Eğir kökü çıkar ki, Azakta ve Gerede şehirlerinde çıkanlardan çok daha şifalıdır. Yiyeni bin kere geğirtir. Tuhaf hassası vardır. Fakat çok azdır. Çoğu zaman su kaplunbağası onu yiyip yağlanır. Galata'dan frenk tayfaları gelip adı geçen kaplunbağaları avlayıp bütün çeşitli hastalıklar için ilâç ederler. Doğrusu bin kere şifası görülmüştür."

Halen, kereviz kökü ile birlikte, prostat büyümesine karşı aşağıdaki şekilde kullanılmaktadır.

I — Eğir kökü (kaba toz edilmiş)	50 gr
Su	500 gr

Beş dakika kaynatılır ve soğuduktan sonra bezden süzülür.

1 — Tutin, T.G. ve ark.: Flora Europaea 5 : 269, Cambridge (1980).
2 — Baytop, A.: Türkiyede Acorus calamus - Ankara Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 9 : 12 (1979).
3 — Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi (türkçeleştiren : Z. Danışman) 1 : 63, İstanbul (1969).

Etki ve kullanılış : Theophrastus döneminden (İ.Ö. 3. yüzyıl) beri barsak parazitlerine karşı kullanılan bir drogdur. Omurgasız hayvanların adelelerini felç eden bir etkiye sahiptir. Bu nedenle bazı barsak parazitlerinin düşürülmesinde kullanılır. Bilhassa *Tenia* türleri üzerinde etkilidir. Barsak solucanları bu droga karşı bir dirence sahiptirler.

Kullanılış şekli : Eterli hulâsa (4 - 8 gr) veya taze rizom toz halinde, 12 - 15 gr (bal ile karıştırılarak) alınabilir. Dekoksiyon halinde de kullanılmaktadır. 15 - 50 gr taze drog bir litre suda kaynatılır. Kaynatılarak sıvı kısım yarı yarıya azaltılır. Elde edilen bu yoğun hulâsa, sabah aç karnına, bir defada içilir. Drogun alınmasından bir saat kadar sonra, tenyaları dışarı atmak için, bir müshil (15 - 30 gr İngiliz tuzu -sodyum sülfat-, 400 gr suda eritilir) alınmalıdır. Yağlı müshiller (meselâ hint yağı) uygun değildir.

Tenya düşürmek için kullanılan miktar, bünyesi hassas olan bazı kişilerde, ciddi zehirlenmeler yapabilir. Bu nedenle bu drog ancak hekim kontrolünde kullanılmalı, karaciğer ve kalp hastalığı bulunan kişilere verilmemelidir (1).

Pteridium aquilinum (L.) Kuhn (Hypolepidaceae) (Kartal Eğreltisi) : 50 - 200 cm yükseklikte, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar uzun saplı, lamina 3 defa parçalı. Üst yüz çıplak, alt yüz tüylü. Spor keseleri yaprakların kenarında bir çizgi halinde toplanmıştır. Çiçeksiz bir bitkidir. Anadolu sahillerinde ve bilhassa orman açıklıklarında bol olarak bulunur.

Memleketimizde "Eğrelti" ismi genellikle bu tür için kullanılmaktadır. Tıbbi bir etki ve kullanılışı bulunmamaktadır. Taze yapraklar kavun ve karpuz sergilerinde yatak olarak kullanılır. Kuru yapraklar ise Karadeniz bölgesinde hayvanlara yem olarak verilmektedir.

Toksikolojik etki : Kuvvetli bir zehirliliğe sahip değildir. Taze bitkiyi yaşlı hayvanlar yemez. Genç hayvanlarda, bu bitkiyi yeme sonucu ciddi zehirlenmeler görülür ve 3 - 4 gün içinde hayvan genellikle iç kanama ile ölür. Doğu Karadeniz bölgesinde kurutulmuş bitki hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Bu şekilde beslenen hayvanlarda tümörler (safra kesesi, barsak, mide) meydana gelmektedir. Bu nedenle bu bitkide kanserojen bir madde olduğu düşünülmektedir (2).

Diğer isimler : İfteri (Karadeniz bölgesi), Kartal eğreltisi (yaprak sapı kesitinde, iletme demeti topluluğunun, bir kartalı andırması nedeniyle).

KIRAL EĞRELTİSİ KÖKÜ (Rhizoma Osmundae) :

Osmunda rgalis L. (Osmundaceae) türünün sonbaharda toplanıp kurutulmuş rizomlarıdır. Bu tür 1.5 m kadar yükseklikte çok yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar parçalı, loblar oval biçimli ve tam kenarlıdır. Avrupa ve Kuzey Anadolunun nemli çayırları ve su kenarlarında yetişir.

İdrar söktürücü, kabız ve kuvvet verici özelliklere sahiptir. İnfusyon (% 1 - 2) halinde kullanılır. İnfusyondan günde 2 - 3 bardak içilir.

Tropikal orkidelerin saksılarda yetiştirilmesinde çok kullanılan bir malzemedir.

1 — Güley, M. ve Söylemezoğlu, T.: Karadeniz bölgesinde yetişen Eğreltiotu, Dryopteris filix - mas, ekstresi üzerinde toksikolojik araştırma - Ankara Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 6 (2) : 214 (1976).

2 — Pamukçu, A.M. ve ark.: Lymphatic leukemia and pulmonary tumors in female Swiss mice fed bracken fern (Pteris aquilina) - Cancer Res. 32 : 1442 (1972).

EŞEKHIYARI MEYVASI

(Lat. Fructus Elaterii, F. Ecballii, Al. Springgurke, Fr. Fruit de concombre purgatif, İn. Elaterium fruit)

Ecballium elaterium A. Richard (Cucurbitaceae) bitkisinin olgun meyvalarıdır. Bu tür sarı çiçekli, tüylü, çok yıllık, otsu ve sürünücü bir bitkidir (Resim : 30). Şehir ve kasaba yakınlarındaki viraneliklerde yetişir. Güney Avrupa ve Türkiyede yaygındır.

Dış görünüş : Meyva 4 - 5 cm uzunlukta, oval biçimli, üzeri pürtüklü ve yeşil renklidir. Olgunlukta renk sarımsı yeşile döner ve meyva saptan kolaylıkla ayrılır. Bu şekilde meyvanın dip kısmında açılan delikten tohumlar ve usare dışarı fışkırır. Bu usare bilhassa gözler için çok tahriş edicidir.

Bileşim : Meyva ve köklerde, etkili madde olarak, elaterin ve türevleri bulunmaktadır.

Etki ve kullanılış : Eski Mısırlılar döneminden beri tanınan bir drog olup birçok hastalıklara karşı kullanılmıştır. Bütün bitki (bilhassa meyva ve kök) idrar arttırıcı ve müshil etkiye sahiptir. Dahilen alındığında, yüksek miktarlarda, bilhassa kalın barsağı tahriş eder ve bunun sonucu kanlı ishaller görülür.

Halen tedavide, meyva usaresinden elde edilen ve Elaterium ismiyle tanınan madde, dahilen müshil olarak kullanılmaktadır.

Meyvalarının sıkılması ile elde edilen taze usare, buruna çekilmek yoluyla, sinüzite karşı kullanılması Anadoluda yaygındır. Klinik deneysel araştırmalar ile usarenin sinüzitte, bir miktar, iyileşme sağladığı saptanmıştır (1, 2).

Köklerden hazırlanan lapa ve merhemler eskiden haricen tümörlere ve kronik cilt yaralarına (ekzema gibi) karşı kullanılırdı. Bugün de aynı maksatlar için, taze kökler, İstanbul semt pazarlarında satılmaktadır (3). Kökün iç kısmı bir bıçak ile kazınarak elde edilen usare ağrı kesici ve yara iyi edici olarak cildin üzerine sarılır.

Kullanılış şekli : Elaterium küçük miktarlarda (bir defada 5 - 6 mgr) hap halinde müshil olarak kullanılır. Taze usarenin dahilen kullanılması, karın ağrıları ile beliren, zehirlenmeler yapar. Bu nedenle taze usare dahilen kullanılmamalıdır.

Kökleri kullanmak için aşağıdaki hazırlama biçimi uygundur. 15 gr kuru kök, 1.5 litre suda 10 dakika kaynatılır, sıcak iken süzülür, elde edilen sıvı kısım kaynatılarak yarıya indirilir. Müshil etki elde etmek için bu hulâsadan günde 2 - 3 bardak içilir.

Bu miktarın üzerindeki miktarlar tehlikelidir. Kanlı ishal ile beliren tehlikeli zehirlenmeler yapar.

Diğer isimler : Acıdülek, Acıdüvelek, Acıkavun, Cırtlak, Cırtatan, Hıyarcık, Kargadüveleği, Şeytankeleği, Yabanilıyar.

1 — Sezik, E. ve ark.: Ecballium elaterium meyvalarının sinuzite etkisi - Ecz. Bült. 24 : 33 (1982) ve IV. Bitkisel ilâç hammaddeleri toplantısı, bildiriler 153, Eskişehir (1983).

2 — Sezik, E. ve ark.: Sinüzite karşı kullanılan bir halk ilâcının değerlendirilmesi - Yeni Tıp Derg. 1 (5) : (1984).

3 — Baytop, A. ve ark.: Yalancı iki adamotu - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 1 : 1 (1965).

FESLEĞEN

(La. Herba Basilici, Al. Basilienkraut, Fr. Herbe de basilic, İn. Basil herb)

Ocimum basilicum L. (Labiatae) türünün yapraklı ve çiçekli dallarıdır. Bu tür 10-40 cm yükseklikte, beyaz veya pembe çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Vatanı Hindistan olmakla beraber, bugün bütün Akdeniz bölgesi ülkelerinde ve Türkiyede (Güney Anadolu) yetiştirilmektedir.

Dış görünüş : Çiçekli ve yapraklı dallardan ibarettir. Yapraklar basit, saplı, 2 - 6 cm uzunlukta, oval biçimde, kenarları seyrek dişli, özel kokulu ve baharlı lezzetlidir.

Bileşim : Uçucu yağ (% 0.2 - 0.4) taşımaktadır. Uçucu yağ içinde estragol, ögenol, sineol vs. bulunur.

Etki ve kullanılış : Yatıştırıcı, midevi, idrar arttırıcı ve gaz söktürücü etkilere sahiptir. Baharat olarak da kullanılır. Tohumları da aynı etkilere sahiptir.

Güney Anadolu (Antalya) pazarlarında demetler halinde satılır. Nane gibi yemeklere lezzet ve koku vermek için kullanılır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 1 - 2), günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Fesliyen, Peslan, Reyhanotu.

O. minimum L. (Küçük fesleğen, Saksı fesleğeni) : Yapraklarının küçük (1 - 2 cm uzunlukta) olması ile yukarıdaki türden ayrılır. Bu tür memleketimizde bilhassa saksılarda yetiştirilir ve saksı pencere önüne konulur. Penceresinde fesleğen saksısı bulunan evde "Gelinlik çağında bir kız" olduğu anlaşılır.

Yaprakları koku verici olarak kullanılır.

FESLEĞEN ESANSI (Oleum Basilici, O. Ocimi) :

O. basilicum L. türünün çiçekli dallarından su buharı distilasyonu ile elde edilen uçucu yağdır.

Bilhassa estragol (% 60 kadar) taşımaktadır.

İdrar yolları antiseptiği, midevi ve gaz söktürücü etkilere sahiptir. Bir şeker parçasına 5 - 6 damla konularak alınır.

FESLEĞEN TOHUMU (Semen Basilici):

O. basilicum L. türünün olgun tohumlarıdır.

Dahilen infusyon (% 2 - 3) halinde öksürük kesici olarak kullanılır.

Diğer isimler : Reyhan tohumu.

FINDIK YAPRAĞI

(Folium Coryli)

Corylus maxima Miller (Corylaceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 10 m kadar yükseklikte ve kışın yaprağını döken bir ağaççıktır. Yapraklar kısa saplı (1.5 - 2 cm), tam ve dişli kenarlıdır. Karadeniz bölgesinde 100 - 1000 m yüksekliklerde bol olarak yetiştirilmektedir.

Meyva şekline (Tombul, Sivri ve Badem) göre isimlendirilen varyetelere ayrılmaktadır (1).

Yapraklar, diğer idrar arttırıcı droglar ile birlikte, infusyon halinde (% 2 - 5) idrar arttırıcı olarak kullanılır.

Tohum sabit yağ (% 52) (2), protein, şe-

1 — Zhukovsky, P.: Türkiyenin ziraî bünyesi 795, İstanbul (1952).

2 — Yazıcıoğlu, T.: Türkiye'nin nebati yağ zenginliği, Türkiye'nin yağ tohum ve meyvelerile nebati yağları üzerinde tecrübi araştırmalar - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 2 : 680 (1945).

kerler, fosfor, kalsiyum vs. taşır. Toz haline getirilip bal ile karıştırıldıktan sonra elde edilen macun eskiden beri kuvvet verici ve cinsel gücü arttırıcı olarak kullanılmaktadır.

Karadeniz bölgesinde yabani olarak yetişen *C. avellana* L. ve *C. colurna* L. türlerinden elde edilen yapraklar da yukarıdaki türün yaprakları gibi kullanılmaktadır.

FINDIK YAĞI (Oleum Coryli) :

C. maxima Miller türünün olgun tohumlarından soğukta sıkma ile elde edilen soluk sarı renkli, bir sabit yağdır. Kırılma indisi 0.9150. Bu yağ —20 derecede katılaşır.

Gıda sanayiinde ve tedavide zeytin yağı yerine kullanılmaktadır. Halen memleketimizde elde edilir.

FRENKÜZÜMÜ
(Fructus Ribis nigri)

Ribes nigrum L. (Grossulariaceae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür 1 - 2 m yüksekliğinde, dikensiz, kışın yapraklarını döken, yeşilimsi kırmızı çiçekli, bir bitkidir. Meyva 10 mm kadar çapta ve siyah renkli. Meyvaları için yetiştirilir.

Meyvalar organik asitler ve şekerler taşır, midevi ve gıda olarak kullanılır. Yapraklar (Folium Ribis nigri) idrar verici ve terleticidir.

Aynı maksatlar için Kırmızı frenküzümü (*R. rubrum L.)* ve Doğu frenküzümü (*R. orientale* Desf.) türünün yaprakları da kullanılmaktadır.

BEKTAŞİÜZÜMÜ (Fructus Ribis uva - crispae) :

R. uva-crispa L. türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür 1 - 1.5 m yükseklikte, dikenli bir çalıdır. Meyvalar 10 mm kadar çapta, yumurta biçiminde, kırmızımsı yeşil renkli ve hafif tüylüdür. Türkiyede bahçelerde yetiştirilir.

Meyvalar organik asitler, madensel tuzlar ve vitaminler (A, B, C) taşımaktadır. Müshil, idrar verici, midevi ve iştah açıcı etkilerinden dolayı taze olarak kullanılır.

FUNDA
(Herba Ericae)

Calluna vulgaris (L.) Hull (Syn : Erica vulgaris L.) (Ericaceae) türünün çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 1 m kadar yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen, sonbaharda pembe renkli çiçekler açan, çalı görünüşünde bir bitkidir. Silisli toprakları sever. Yapraklar küçük, karşılıklı, dip kısımları iki kulakçıklı. Çiçekler 4 parçalı, kaliks korolladan daha büyük. Trakya (Belgrat ormanı) ve Kuzey Anadolu bölgesi dağlarında yetişir.

Tanen (% 7), uçucu yağ, glikozitler (arbutin, erikolin) ve şekerler taşımaktadır.

İdrar yolları dezenfektanı, idrar söktürücü ve kabız etkilere sahip bulunmaktadır. İnfusyon (% 5) günde 2 - 3 bardak içilir. Mümkün olan hallerde taze drog kullanılmalıdır. Çünkü taze drogun etkisi daha kuvvetlidir.

Erica türleri (Funda, Piren, Süpürgeçalısı) : Yapraklarının kulakçıksız ve çiçeklerde korollanın kaliksten daha büyük olması ile *C. vulgaris* türünden kolaylıkla ayrılırlar. Memleketimizin sahil bölgelerinde yaygın bitkilerdir.

Memleketimizde *E. arborea* L. (Ağaç fundası) ve *E. manipuliflora* Salisb. (Syn : E. verticillata Forskal) türlerinin çiçekli ve yapraklı dalları da yukarıdaki tür gibi kullanılmaktadır.

Erica türlerinin kökü, yanmaya karşı dayanıklı olduğundan, pipo yapımında kullanılmaktadır.

GELİNCİK ÇİÇEĞİ

(La. Flos Rhoeados, Fr. Papaveris rhoeados, Al. Acker-Mohnbluete, Fr. Fleur de coquelicot, İn. Red poppy petal)

Papaver rhoeas L. (Papaveraceae) ve buna yakın diğer türlerin kurutulmuş petalleridir. Bu tür 20 - 90 cm yükseklikte, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar parçalı. Çiçekler kırmızı renkli, petallerin dip kısmı siyah lekeli veya lekesiz. Meyva tüysüz ve fıçı biçiminde, çok tohumlu bir kapsüldür. Anadoluda yaygın bir türdür. Yol kenarları ve ekin tarlaları içinde bol olarak yetişir (Resim : 64).

Türkiyede 16 kadar tek yıllık *Papaver* türü yetişmekte (1) ve bunların petalleri, bir birinden ayrılmaksızın, halk arasında gelincik çiçeği olarak kullanılmaktadır.

Dış görünüş : Oval şekilli, 5 cm kadar genişlikte ve 6 cm kadar uzunlukta, morumsu kırmızı renkli, dip kısmında genellikle siyah bir leke bulunan, çok ince parçalar halindedir. Kokusu özel ve hafif, tadı ise acımtıraktır.

Bileşim : Müsilaj, renk maddeleri ve alkaloitler (roeadin) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Yatıştırıcı, öksürük kesici, göğüs yumuşatıcı ve hafif uyutucu etkilere sahiptir.

Kurutulmuş gelincik meyvası toz edilip bal ile karıştırılarak öksürük kesici olarak kullanılmaktadır.

Yaprak rozetleri İstanbul ve Anadolu kasabaları pazarlarında sebze olarak satılmaktadır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 1) günde 2 - 3 bardak içilir. Zayıf etkilidir. Daha çok şurup şekli kullanılmaktadır. Gelincik şurubu aşağıdaki formüle göre hazırlanır.

Gelincik çiçeği (kuru)	100 gr
Kaynar su	1.500 gr
Şeker	2.000 gr

Gelincik çiçeği üzerine kaynar su konur ve kapalı bir kapta 6 saat bekletilir. Bu sürenin sonunda karışıma şeker ilâve edilir, bir taşım kaynatılır ve bezden süzülür.

Gelincik şurubundan erginler, günde birkaç defa, 30 - 60 gr, çocuklar ise yaşlarına göre aşağıdaki miktarlarda alabilirler.
1.5 yaş 5 gr, 3 yaş 10 gr, 5 yaş 20 gr, 10 yaş 30 gr. Şurup etkili ve zararsız bir öksürük kesici ve göğüs yumuşatıcıdır.

Haşhaş, Kısamahmut, Nane, Nergis, Menekşe, Mersin, Oğulotu, Ökaliptus ve Pelin şurupları da aynı yol ile hazırlanabilir.

Diğer isimler : Aşotu (Gaziantep).

GEYİKDİLİ

(Herba Scolopendrii)

Scolopendrium officinale (L.) Lam. et DC. (Syn : Phyllitis scolopendrium (L.) Newm.) (Aspleniaceae) türünün kurutulmuş toprak üstü kısmıdır. Bu tür 20 - 50 cm yükseklikte, çiçeksiz, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar 40 - 50 cm uzunlukta, kısa saplı, lamina tam, şerit biçiminde, açık yeşil renkli, alt yüzünde spor keselerini taşıyan, çizgiler halinde, esmer lekeler görülür. Kuzey ve Batı Anadolu'nun sahil kesimlerinde kalkerli kayalıklarda ve orman altlarında bulunur.

1 — Baytop, A. ve Saraçoğlu, M.: Systematic studies on annual Papaver species of Turkey - İstanbul Ecz. Fak. Mecm. 18 : 25 (1982).

Tanen, müsilaj ve vitamin C taşımaktadır.

İdrar söktürücü, göğüs yumuşatıcı, hafif kabız ve yara iyi edici özelliklere sahiptir.

Kurutulmuş yapraklardan hazırlanan infusyon (% 3 - 6), bal ile tadlandırıldıktan sonra, günde 1 - 2 bardak içilir. Zararsız bir drogdur.

GIVIŞGANOTU

(Herba Silene vulgaris)

Silene vulgaris (Moench) Garke (Caryophyllaceae) türünün çiçekli dallarıdır. Bu tür 80 cm kadar yükselebilen, otsu ve çok yıllık bir bitkidir. Çiçekler 5 parçalı, korolla beyaz renkli, kaliks şişkin. Yapraklar karşılıklı ve sapsızdır. Memleketimizde 3 varyetesi bilinmektedir. Anadoluda yaygın bir bitkidir.

Saponin taşır.

Kökleri ve toprak üstü kısımları, infusyon halinde (% 5), idrar kesesi ve yolları hastalıklarında kullanılmaktadır.

Güney Anadolu dağ köylerinde (Akseki, Elmalı), çiçek açmadan önce, yaprakları toplanır ve pişirilerek yenilir. Bu bölgede aşağıdaki deyim yaygındır.

Etler içinde keklik eti,
Otlar içinde gıvışgan otu.

Diğer isimler : İbiş-gıbış. Yaprakları ezildiğinde bir ses vermesinden ötürü bu isim verilmiştir.

S. pendula L. (Nahil çiçeği, Nakıl çiçeği) : 50 cm kadar yükselebilen, bir yıllık, kırmızı çiçekli ve otsu bir bitkidir. Güney Anadolu bölgesinde yabani olarak bulunur ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

GİLABURU MEYVASI

(La. Fructus Viburni opuli, Al. Wasser-Schneeballfrucht, Fr. Fruit de boule de neige, İn. Water-Elder fruit)

Viburnum opulus L. (Caprifoliaceae) türünün kurutulmuş olgun meyvalarıdır. Bu tür 2 - 4 m yükseklikte, kışın yapraklarını döken, beyaz çiçekli bir ağaççıktır. Yapraklar 3 - 5 parçalı, yeşil renkli. Bu renk sonbaharda kırmızıya döner. Çiçek durumu 5 - 10 cm çapında. Dışta steril, içte ise fertil çiçekler bulunur. Kuzey ve Orta Anadoluda orman kenarlarında bulunur. Bahçelerde süs bitkisi olarak da yetiştirilmektedir (Kayseri).

Dış görünüş : Meyvalar toparlak, kırmızı renkli, tek tohumlu ve 8 mm kadar boyda, kokusuz ve lezzetsizdir.

Bileşim : Renk maddeleri, tanen ve organik asitler (izovalerian asidi) taşımaktadır.

Etki ve kullanılışı : İdrar arttırıcı, müshil ve yatıştırıcı etkilere sahiptir. Safra ve karaciğer hastalıklarına karşı, Orta Anadolu bölgesinde, meyvaların usaresi kullanılmaktadır. Meyvalar yemiş olarak da yenilmektedir.

Avrupa ülkelerinde bilhassa çiçekleri veya gövde kabuğu kabız, idrar arttırıcı ve yatıştırıcı olarak kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : Meyvalardan hazırlanan infusyon (% 2 - 3) günde 2 - 3 bardak içilir. Orta Anadolu bölgesinde (Kayseri) taze meyvaların sıkılması ile elde edilen usare veya, meyvaların bir ay kadar suda bırakılması ile elde edilen, meyva turşusu kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Dağdığan ağ.

V. opulus L. var. *sterilis* DC. (Kartopu): Bütün çiçekler sterildir. Meyva vermez. Bahçe ve parklarda süs bitkisi olarak kullanılmaktadır.

GİNSENG

(Radix Ginseng, R. Panax ginseng)

Panax ginseng C. A. Meyer (Araliaceae) türünün kökleridir. Bu tür 100 cm kadar kazık köklü, otsu ve çok yıllık bir bitkidir. Uzak Doğu ülkelerinde (Çin, Japonya, Kore vs.) yabani olarak bulunur ve aynı zamanda yetiştirilir.

10 yıldan daha yaşlı kökler ilâç elde etmekte kullanılır. Kökler çatallı ve etlidir.

Bileşim : Glikozitler (panaksozid'ler), saponinler ve (D grubu vitaminler ve hormona benzer maddeler) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Kalp kuvvetlendirici ve yorgunluğu giderici özellikleri vardır. 2000 yıldan beri Çinde cinsel yetmezliğe karşı kullanılmaktadır. Köklerden hazırlanan müstahzarlar bugün Avrupada bilhassa gençliği muhafaza edici ve cinsel kudreti arttırıcı olarak geniş mikyasta kullanılmaktadır.

Memleketimizde henüz tanınmamakla beraber, Avrupadan özel olarak getirtilen, ginseng müstahzarları meraklılarca kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : Toz, yemeklerden hemen sonra bir defada 1 gr.

GÖBEKTOZU

(La. Lycopodium, Al. Baerlappsamen, Fr. Lycopode, İn. Lycopodium)

Lycopodium clavatum L. (Lycopodiaceae) türünün kurutulmuş olgun sporlarıdır. Bu tür çok yıllık, otsu ve çiçeksiz bir bitkidir (Resim : 5[1]). Kuzey-Doğu Anadolu (Trabzon, Rize, Çoruh) dağlarının nemli kısımlarında (orman açıklıkları) yetişir (1).

Göbektozu elde etmek için, tam olgunluktan biraz önce, başaklar toplanır, ufalanır ve açığa çıkan sporlar kıl eleklerden elenerek ayrılır.

Bitki Anadoluda yetiştiği halde memleketimizde Göbektozu elde edilmemekte ve ihtiyaç ithalat yoluyla karşılanmaktadır.

Dış görünüş : Çok ince, soluk sarı renkli ve hareketli bir tozdur. Suya atılınca batmaz ve su yüzünde yüzer. Ateşe tutulduğunda parlak bir alev ile yanar. Tatsız ve kokusuzdur.

Bileşim : Sabit yağ (% 50 civarında), mum ve şekerler taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Deri hastalıklarında ve bilhassa çocuklarda rastlanan pişiklerde yatıştırıcı olarak kullanılmaktadır. İyi bir yara kurutucudur. Eczacılıkta hapların kaplanmasında kullanılırdı. Bugün memleketimizde bunun yerine meyan kökü tozu kullanılmaktadır.

Katıştırma : Göbektozuna bazen çam poleni, talk, nişasta veya dekstrin katılmaktadır (2). Bu gibi haller kül miktarı tayini veya mikroskobik inceleme ile kolayca meydana çıkarılabilir.

KİBRİTOTU (Herba Lycopodii) :

L. clavatum L. türünün kurutulmuş toprak üstü kısımlarıdır.

Alkaloitler taşır. İnfusyon halinde idrar arttırıcı, yatıştırıcı ve romatizma ağrılarını dindirici olarak kullanılır.

Diğer isimler : Kurtayağı, Kurtpençesi.

1 — Zeybek, N.: Kuzey - Doğu Anadoluda bulunan iki Lycopodium türü (L. clavatum L. ve L. chamaecyparissus A. Br.) üzerinde incelemeler - Biyologi Derg. 9 : 7 (1959).

2 — Apéry, P. et Bonkowski, Ch.: Falsification de Lycopode - Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople 1 : 203 (1879).

GRİNDELYA ÇİÇEĞİ

(Herba Grindeliae)

Grindelia squarrosa (Pursh) Dunal (Compositae) türünün kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 100 cm kadar yükseklikte, dallı, çiçek durumları yapışkan ve sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Vatanı Kuzey Amerika olmakla beraber memleketimizde bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir (İstanbul, Adana).

Uçucu yağ, rezin ve saponinler taşımaktadır.

Toz veya dekoksiyon (% 5) halinde balgam söktürücü, öksürük kesici, bronşit, boğmaca ve anfizemde yatıştırıcı olarak dahilen alınır. Aynı maksatlar için, Boru çiçeği ile karıştırılarak, sigara halinde de kullanılmaktadır.

GÜL ÇİÇEĞİ

(La. Flos Rosae, Al. Rosenbluete, Fr. Fleur de rose rouge, İn. Rose petal)

Rosa gallica L. (Rosaceae) türünün tomurcuk halinde iken toplanıp gölgede kurutulmuş çiçekleridir. Bu gül türünün birçok bahçe formu (yalınkat veya katmerli) memleketimizde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

Dış görünüş : Çiçek tomurcukları veya petallerden ibarettir. Koyu kırmızı renkli ve özel gül kokuludur.

Bileşim : Uçucu yağ ve tanen (% 15) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Kabız bir etkiye sahiptir. Dahilen bilhassa çocuklarda kabız olarak kullanılır. Haricen gargara halinde boğaz hastalıklarına karşı verilmektedir. Zehirli bileşikler taşımadığı için tehlikesizce kullanılabilir.

Gül çiçeği ve şeker ile hazırlanan, macun kıvamındaki bir gül reçeli eskiden Mısır çarşısı aktarlarında "Gülbeşeker" ismi altında satılır ve kuvvet verici olarak kullanılırdı.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 2), günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Gül kurusu.

Türkiyede 25 kadar yabani gül türü bulunmaktadır. Bunlar bitki sistematiği yönünden iyi bir şekilde incelenmiştir (1). Buna karşılık bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen, çiçeklerinden uçucu yağ elde edilen veya reçel yapılan kültür varyete ve melezleri henüz botanik özellikleri ve uçucu yağları bakımından incelenmemiştir. Türkiyede süs bitkisi olarak bilhassa aşağıdaki türlerin kültür varyete ve melezleri yetiştirilmektedir.

R. alba L. (Beyaz gül), *R. banksiana* Ait., *R. centifolia* L. (Van gülü, Sadberk gülü, Katkatı gülü), R. *damascena* Miller (Şam gülü), *R. gallica* L. (Kırmızı frenk gülü), *R. moschata* J. Herrmann (Misk gülü) ve *R. wichurajana* Crépin.

GÜLYAĞI (Oleum Rosae) :

R. damascena Miller (İsparta gülü, Şam gülü, Yağ gülü) türünün taze çiçeklerinden su buharı distilasyonu ile elde edilen bir uçucu yağdır. Bu tür çok dikenli, az katmerli ve pembe çiçekli bir bitkidir (Resim : 80). Melez bir tür olup hakiki vatanı ve kökeni tam olarak bilinmemektedir. Batı Anadolu böl-

1 — Mandenova, İ.P.: A revision of Rosa in Turkey - Notes R.B.G. Edinb. 30 : 327 (1970).

gesinde (İsparta, Burdur) gülyağı elde etmek için yetiştirilmektedir (1 - 7, 12).

Gülyağı ticareti Osmanlı İmparatorluğu döneminde oldukça önem kazanmıştır. Gülyağı miktarını arttırmak için gül yetiştiriciliği teşvik edilmiş, birçok bölgelerde (Diyarbakır, Trabzon, Adana, Kastamonu, Edirne, Aydın, Bursa, Konya, Ankara gibi) bedelsiz gül fidanı dağıtımı yapılmıştır (8). Buna karşılık üretici elinde yeterli miktarda kaliteli imbik bulunmaması nedeniyle başarılı bir sonuç alınamamıştır.

Su buharı distilasyonu ile gülyağı elde etmek için memleketimizde aşağıdaki iki usul kullanılmaktadır (9, 10).

1 — Gül çiçekleri 75 - 100 litrelik bakır imbiklerde su ile açık ateş üzerinde kaynatılır (Resim : 81). Elde edilen distilasyon ürünü tekrar distile edilir ve ayrılan gül yağı alınır. Bu usul ile elde edilen yağa "köylü tipi" ismi verilir. İkinci kaliteli bir üründür. Bu tip gül yağının elde edilişi gittikçe azalmaktadır.

2 — Gül çiçekleri, su buharı ile ısıtılan, çift çeperli distilasyon kazanlarında (2000 litrelik) distile edilir ve ayrılan gül yağı alınır. Bu yöntem ile elde edilen yağa "fabrika tipi" ismi verilmektedir. Birinci kalite bir üründür. İsparta ve Keçiborlu bölgesinde kooperatif veya özel teşebbüse ait olmak üzere, fabrika tipi yağ elde eden, 10 kadar tesis bulunmaktadır.

Su buharı distillasyonu ile ortalama olarak 3500-4000 kg çiçekten 1 kg gülyağı elde edilmektedir.

Gülyağı (gül esansı) soluk sarı renkli, gül kokulu ve keskin lezzetli bir sıvıdır. İçinde kokulu madde olarak bilhassa geraniol ve sitronellol bulunmaktadır (11).

Koku verici olarak kullanılır. Türkiyenin bir dışsatım ürünüdür. Eskiden ticarette "Türk geranium esansı" ismiyle de tanınmaktaydı.

Diğer isimler : İnce gülyağı, Itırşahi yağı.

KALIN GÜLYAĞI (Concrète) :

Gül çiçeğinin bir organik çözücü (memleketimizde heksan kullanılır) ile tüketilmesi ve sonra organik çözücünün alçak basınçta uzaklaştırılması ile elde edilir. Kırmızımtırak renkli, tereyağı kıvamında, gül kokulu bir karışımdır. İçindeki alkollerin % 75 kadarını feniletil alkol teşkil eder. Türkiye'nin bir ihraç ürünüdür. Parfümeri endüstrisinde kullanılır.

Diğer isimler : Katı gülyağı.

1 — Martell, P.: Bulgarisches und anatolisches Rosenöl - Ber. von Schimmel 46 (1916).
2 — Krause, K.: Rosenöleindustrie und Duftpflanzen in südwestlichen Kleinasien -Ber. von Schimmel 1 (1926).
3 — Işık, H.: İspartada gülcülük ve gülyağcılığı, Ankara (1953).
4 — Baytop, A.: İspartada ve Beyşehir havalisinde bir botanik gezi -Biyologi 7 : 1 (1957).
5 — Baytop, T.: Türkiyenin tıbbi ve zehirli bitkileri 197, İstanbul (1963).
6 — İgolen, G.: The Turkish rose-Soap, Perfumery, Cosmetics 39 : 461 (1966).
7 — Açatay, A.: Gül ve gülyağı, İstanbul (1969).
8 — La culture de roses en Turquie-Journal de la chambre de commerce de Constantinople 15 (777) : 370 (1899).
9 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 2 : 140 (1974).
10 — Anaç, O.: Türkiye'de ve Dünyada gülyağı üretimi-Doğa ve Bilim 2 (10) : 30 (1982).
11 — Gürgen, A.R.: Untersuchung über türkische Rosenöle-Commun. Fac. Sci. Univ. Ankara 14 B : 1 (1967).
12 — Gözaydın, N.: İspartaya ait gülyağı ve camii rivayeti-Türk Folklor Araştırmaları 13 (265) : 6056 (1971).

GÜLSUYU (Aqua Rosae) :

Gülyağı elde edilmesi sırasında, yan ürün olarak, elde edilen bir mahsuldür. Özel gül kokulu ve renksiz bir sıvıdır. Bilhassa feniletil alkol taşır. Antiseptik bir etkiye sahiptir. Haricen ve bilhassa göz hastalıklarında, antiseptik olarak kullanılır.

KUŞBURNU (Fructus Cynosbati, F. Rosae caninae) :

R. canina L. (Yabani gül) türünün kurutulmuş olgun meyvalarıdır. Bu tür 1.5 - 3.5 m yükseklikte, dalları sarkık, çalı görünüşünde, dikenli bir ağaççıktır. Yapraklar bileşik, 5 - 7 yaprakçıklı. Yaprakçıklar yeşil veya koyu yeşil renkli ve dişli kenarlı. Çiçekler yalın kat, beyaz veya pembe renkli. Orman açıklıkları, yol ve hendek kenarlarında yetişir. Anadoluda yaygın bir türdür.

Dış görünüş : 1 -2.5 cm uzunlukta, yumurtamsı biçimli, turuncu kırmızı veya kırmızı renkli, uç kısmında kaliks ve erkek organ parçaları bulunan taneler halindedir. İçinde beyaz renkli, üzeri tüylü, çekirdekler (meyva) bulunur. Sonbaharda olgunlaşır.

Kuşburnu ticarette çekirdekli (Fructus Cynosbati cum semine) veya çekirdeklerinden kurtarılmış (Fructus Cynosbati sine semine) olarak bulunur. Çekirdekleri (Semen Cynosbati) yatıştırıcı etkiye sahiptir.

Bileşim : Şekerler, organik asitler, tanen ve vitaminler (A, B, C) taşımaktadır. Bilhassa vitamin C bakımından zengindir. 100 gr kuru kuşburnu meyvası 500-1700 mgr arasında vitamin C taşır (1).

Etki ve kullanılış : Kabız ve kuvvet verici etkilere sahiptir. Şeker hastalığına karşı da kullanılmaktadır. Anadoluda bilhassa ezme şeklinde kullanılır. Meyvalar suda kaynatılır, ezilir, çekirdeklerinden kurtarılmak için elekten geçirilir, sulu kısım, hafif ateş üzerinde, bulama kıvamına kadar yoğunlaştırılır. Reçel gibi ekmek üzerine sürülerek yenir. Bir ihraç ürünüdür.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 5) veya toz (günde 0.5 - 1 gr) halinde kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Gülburnu, Gülelması, İtburnu, Köpek gülü meyvası, Şillan (Pötürge), Yaban gülü meyvası.

Anadoluda 25 kadar *Rosa* türü yetişmekte ve bunların meyvaları bir ayırım yapılmadan kullanılmaktadır. Anadoluda yetişen bu türler henüz kimyasal yönden araştırılmamıştır.

GÜNLÜK

Memleketimizde halen "Ak günlük" ve "Kara günlük" ismi verilen iki drog kullanılmaktadır.

AK GÜNLÜK (Olibanum, Gummi Olibanum) :

Boswelia (Burseraceae) türlerinin kabuklarından elde edilen bir usaredir. *Boswelia* türleri küçük ağaçlar olup Kuzey Afrika (*B. carteri* Birdw. ve *B. frereana* Birdw) ve Hindistan (*B. serrata Roxb.)* yetişmektedir. Ak günlük elde etmek için ağaçların gövdeleri çizilir, meydana gelen süt zamanla sertleşir.

Kuzey Afrika (Arabistan, Somali) kökenli droglar damla veya ceviz biçiminde, Hindistan kökenli olanlar ise reçine görünüş ve kokusundadır.

Zamk, organik asitler ve uçucu yağ taşır. Alkolde kısmen çözünür. Su ile ezildiği

1 — User, T.E.: Memleketimizde Orta ve Kuzey Anadolu'da yetişen kuşburnunun C vitamini bakımından durumu, bununla ilgili halk gelenekleri hakkında bir araştırma-Türk Hij. Den. Biyol. Derg. 27 : 39 (1967).

zaman süt renkli bir emülsiyon verir. Parlak bir alev, hoş kokulu ve beyaz renkli bir duman vererek yanar.

Hippokrates döneminden beri tanınan bir drogdur. Dahilen hap halinde (günde 1 - 4 gr) kuvvet verici, yatıştırıcı, kabız, idrar arttırıcı, adet söktürücü, adet getirici ve romatizma ağrılarını dindirici olarak kullanılmaktadır. Bugün bilhassa mabetlerde tütsü olarak kullanılır.

KARA GÜNLÜK (Cortex Styracis, C. Thymiamatis) :

Liquidambar orientalis Miller (Hamamelidaceae) türünün gövde kabuklarından sığala yağı elde edildikten sonra geriye kalan kabuklardır. Şerit veya ince levhalar halinde, kızılımsı esmer renkli, özel ve kuvvetli kokulu parçalar halindedir.

Dumanı antiseptik etkiye sahiptir. Mabetlerde tütsü olarak kullanılır. Türkiyenin ihraç maddelerindendir. Bilhassa Orta-Doğu ülkelerine ihraç edilmektedir.

Diğer isimler : Buhur kabuğu, Günnük, Yahudi günlüğü.

GÜVERCİN KÖKÜ

(La. Radix Colombo, Al. Kolombowurzel, Fr. Racine de colombo, İn. Colombo root)

Jatrorrhiza palmata Lam. (Menispermaceae) türünün dilimler halinde kesildikten sonra kurutulmuş köküdür. Bitkinin vatanı Doğu Afrika sahilleri olup tropikal bölgelerde yetiştirilir.

Dış görünüş : 2 - 8 cm çapında ve 0.5 - 2 cm kalınlıkta dilimler halindedir. Dış yüzü buruşuk ve sarımsı esmer renkli, orta kısmı ise sarı renklidir. Kolaylıkla kırılabilir. Hafif kokulu ve acımsı lezzetlidir.

Bileşim : Nişasta (% 30), müsilaj, acı maddeler ve alkaloitler (% 2 - 3) (kolumbamin, jatrorrhizin, palmatin vs.) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : İştah açıcı ve ishali önleyici etkilere sahiptir. Bilhassa dizanteriye karşı kullanılır.

Kullanılış şekli : Toz 0.5 - 1 gr, hap halinde günde birkaç defa, veya dekoksiyon (% 2 - 5) günde 2 - 3 bardak, şeklinde kullanılır.

GÜVEYFENERİ MEYVASI

(Fructus Alkekengi)

Physalis alkekengi L. (Solanaceae) türünün kurutulmuş olgun meyvalarıdır. Bu tür 30 - 60 cm yükseklikte, beyaz çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir (Resim : 72). Meyva portakal renkli, 10 - 17 mm çapında ve çok tohumludur. Bilhassa Kuzey ve Güney Anadoluda bulunur. Dere kenarları ve orman altlarında yetişir. Bahçelerde süs bitkisi olarak da yetiştirilmektedir.

Meyvalarda acı maddeler, organik asitler, renk maddeleri, tanen ve müsilaj bulunmaktadır.

Eskiden beri idrar arttırıcı, ateş düşürücü ve yatıştırıcı olarak dekoksiyon (% 5) halinde kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Gelinfeneri, Kambelotu, Kambilotu, Kandilotu.

GÜZELAVRATOTU YAPRAĞI

(La. Folium Belladonnae, Al. Tollkirschenblatt, Fr. Feuille de belladone, İn. Belladonna leaf)

Atropa belladonna L. (Solanaceae) türünün, çiçekli iken toplanıp, gölgede kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 100-150 cm yükseklikte, tüylü, otsu ve çok yıllık bir bitkidir (Resim : 10). Çiçekler tüp biçiminde ve esmerimsi mor renkli. Meyva nohut tanesi büyüklüğünde ve parlak siyah renklidir. Kuzey Anadolu dağlarının, gölgeli orman açıklıklarında yetişmektedir (1).

Dış görünüş : 5 - 20 cm uzunluk, 2.5 - 10 cm genişlikte, saplı, sivri uçlu ve tam kenarlı bir yapraktır. Çok gevrek olduğundan ticarette parçalar halinde bulunur.

Bileşim : Alkaloitler (% 0.15 - 0.80) taşır (2, 3). Başlıca alkaloitleri atropin, hiyosiyamin ve skopolamin'dir. Köklerde alkaloit miktarı daha yüksektir (% 0.8) (2).

Etki ve kullanılış : Ağrı kesici, spazm giderici, ter, süt ve mide ifrazını azaltıcı etkilere sahiptir.

Toksikolojik etki : Bütün bitki zehirlidir. Bazı hayvanlar diğerlerinden daha mukavimdir (tavşan, keçi). İnsan için zehirliliği yüksektir. 10 kadar meyva veya 1 gr kuru yaprak, tehlikeli zehirlenmeler yapar. Bitki alındıktan 15 - 30 dakika sonra boğazda kuruluk, susuzluk hissi, göz bebeği genişlemesi, baş ağrısı, baş dönmesi (sarhoşluk), sayıklama, taşkınlık ve hiddet görülür. Zehirlenmeler genellikle, ilâç olarak kullanılan güzelavratotu preparatlarının (4), tıbbî miktarın üzerinde alınması veya yanlışlıkla meyvalarının yenmesi (bilhassa çocuklarda) ile meydana gelmektedir. Diğer zehirli Solanaceae cinslerinin (*Hyoscyamus, Datura*) alınması sonunda da aynı toksikolojik arazlar görülür.

Yetiştirme : Güzelavratotu bitkisi Kuzey Anadolu dağlarında oldukça yaygın olduğundan küçük ihtiyaçlar yabani bitkilerden karşılanmaktadır. Geniş oranda üretim ve ihracat için bitkinin yetiştirilmesi gerekir. İzmir bölgesinde yapılan yetiştirme denemelerinin sonuçlarına göre bu bölgede yüksek alkaloit verimli (% 0.8 kadar) bol mahsul alınabileceği anlaşılmaktadır (5 - 8).

1 — Baytop, A.: Anadolunun yabani solanaseleri-Ecz. Bült. 3 : 136 (1961).
2 — Gürgen, A.R.: Türkiye zehirli nebatlarının en ehemmiyetlileri üzerinde kimyevi araştırmalar, Ankara Y. Zir. Enst. çalışmaları, sayı 138, Ankara (1943).
3 — Baytop, T. ve Güner, N.: Une étude sur la teneur en atropine et en scopolamine des Solanacées de Turquie - İstanbul Ecz. Fak. Mecm. 19 : 47 (1983).
4 — Castaldi : Considérations sur un cas d'empoisonnement par Belladone-Gazette Médicale d'Orient 4 : 79 (1860).
5 — Ceylan, A., Ozansoy, Y. ve Kaya, N.: Atropa belladonna L.'da morfogenetik ve ontogenetik varyabilite-Ege Üniv. Zir. Fak. Derg. 14 (1) : 131 (1977).
6 — Ceylan, A., Yurtseven, M. ve Kaya, N.: Atropa belladonna L.,da diurnal varyabilite-Ege Üniv. Zir. Fak. Derg. Vamık Tayşi özel sayısı 125 (1979).
7 — Ceylan, A., Vömel, A., Yurtseven, M. ve Kaya, N.: Menemen ekolojik koşullarında azotlu gübre dozlarının ve biçim zamanının Atropa belladonna L.'da verim ile alkaloid oranına etkisi - Ege Üniv. Zir. Fak. Derg. 17 (1) : 43 (980)
8 — Ceylan, A. und Vömel, A.: Untersuchungen über Ertrag und Alkaloidgehalt von Atropa belladonna L., Tollkirsche, bei Anbau in İzmir. Türkei-Herba Hungarica 19 (2) : 11 (1980).

HALİLE

(Fructus Myrobalani, F. Terminaliae)

Doğu Hindistanda yetişen muhtelif *Terminalia* (Combretaceae) türlerinin kurutulmuş meyvasıdır. Halen ticarette iki cins halile bulunmaktadır.

KARA HALİLE (Fructus Myrobalani nigrae) :

Terminalia chebula Retz (Syn : Myrobalanus chebula Gaertn.) türünün olgunlaşmadan önce toplanıp kurutulmuş meyvasıdır. 1 - 3 cm uzunlukta, iğ biçiminde, siyah renkli, sert ve kokusuz tanelerdir.

Diğer isimler : Küçük halile.

SARI HALİLE (Fructus Myrobalani citrinae) :

Terminalia citrina Roxb. (Syn : Myrobalanus citrina Gaertn.) türünün kurutulmuş meyvalarıdır. Erik biçiminde 3 - 5 cm uzunlukta, sarımtırak esmer renkli, sert ve kokusuz tanelerdir.

Etki ve kullanılış : Yüksek oranda tanen (% 20 - 40) ve müshil etkisi olan bir bileşik taşımaktadır. Bu nedenle alınan miktara bağlı olarak müshil veya kabız etki gösterir. Memleketimizde sarı halile müshil, kara halile ise kabız olarak kullanılmaktadır. Kabız etki için günde 2 - 4 gr toz veya hap halinde alınmalıdır (1). Haricen yara iyi edici olarak, % 20 halile tozu taşıyan, merhemler kullanılmaktadır. Bu merhemler taşıdıkları tanen nedeniyle antiseptik ve yara kapatıcı etkilere sahiptirler.

Kara halile infusyon (% 5) halinde dahilen basura karşı, günde 2 - 3 bardak içilerek, kullanılır.

Halile (2) cinsleri halen, taşıdıkları tanen sebebiyle, derilerin tabaklanmasında ve boya sanayiinde de kullanılmaktadır.

HARDAL TOHUMU

(La. Semen Sinapis nigrae, Al. Schwarzer Senfsamen, Fr. Graine de moutarde noire, İn. Black mustard seed)

Brassica nigra (L.) Koch (Syn : Sinapis nigra L.) (Cruciferae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 100 - 150 cm yükseklikte, sarı çiçekli ve bir yıllık bir bitkidir. Avrupa ve Türkiyede yetiştirilir.

Dış görünüş : 0.5 - 1 mm çapında, küre biçiminde, esmer kırmızıdan siyahımsı gri arasında değişen renkli tanelerdir. Tam halde kokusuzdur. Ezilince özel hardal kokusu meydana çıkar. Tadı önce yavandır. Sonra keskin bir lezzet alır.

Bileşim : Sabit yağ (% 20 - 30), müsilaj (% 30) ve sinigrin ismi verilen bir glikozit taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Dahilen nadiren iştah açıcı olarak kullanılır. Haricen hardal lapası, hardal yakısı veya hardal banyosu şeklinde, kanı cilde toplamak ve ağrı kesmek için kullanılır. Sofra hardalı olarak bilinen baharatın terkibine girer.

Kullanılış şekli : Toz, dahilen günde birkaç defa 0.50 - 0.10 gr, hap halinde alınır. Daha yüksek miktarlar sindirim sistemini tahriş ederek tehlikeli zehirlenmelere sebep

1 — Apéry, P.: Étude sur les myrobalans - Gazette Médicale d'Orient 30 : 92 (1887).

2 — Farsça "Halila" kelimesinden.

olur. Hardal banyosu : 25 - 50 gr hardal tohumu tozu, bir tülbent torba içinde, 5 litre ılık su içine konur ve bu su ile ayaklar banyo yapılır. Ayaklarda kızartı meydana gelince banyoya son verilir. Hardal lapası : önce cilt üzerine keten tohumu lapası konur, üzerine hardal tohumu tozu serpilir ve sarılır. Hardal yakısı : yakı cilt üzerine yapıştırılır. Hardal yakısı ve lapası cilt üzerinde 10 - 15 dakikadan fazla (kızarıklık meydana gelinceye kadar) tutulmamalıdır. Unutularak uzun zaman cilt üzerinde kalır ise deride yaralar meydana getirir.

Diğer isimler : Eşek hardalı, Kara hardal, Siyah hardal.

BEYAZ HARDAL TOHUMU (Semen Sinapis albae) :

Sinapis alba L. (Cruciferae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 20 - 50 cm yükseklikte, sarı çiçekli, parçalı yapraklı, genellikle tüylü, bir yıllık otsu bir bitkidir. Batı Anadoluda nadiren yabani olarak rastlanmaktadır.

Tohumlar 1.5 - 2 mm çapında (Siyah hardal tohumundan daha büyük), kırmızımtırak sarı renkli (beyaz değil), üzeri balmumu görünüşünde olan tanelerdir. Ağızda çiğnendiği zaman hafif batıcı bir tad hissedilir, fakat yakıcı değildir.

Sabit yağ (% 30 civarında), müsilaj (% 25) ve sinalbin denilen kükürtlü bir glikozit taşımaktadır.

Tedaviden ziyade sofra hardalı yapımında kullanılmaktadır.

Genç bitki, Ege bölgesinde "Turpotu" ismi altında, sebze olarak da kullanılmaktadır (1).

Diğer isimler : Deve tüyü hardal.

S. arvensis L. (Yabani hardal) : Yukarıdaki türe benzerse de meyva tepesinin konik biçimli olması ile ayrılır. Yol kenarlarında ve boş tarlalarda bol olarak bulunur.

Tohumları (Semen Sinapis arvensis) yukarıdaki tür gibi kullanılırsa da etkisi daha zayıftır.

HASIROTU KÖKÜ
(Rhizoma Typhae)

Muhtelif *Typha* (Typhaceae) türlerinin kurutulmuş köküdür. Bilhassa Anadoluda yaygın olan *T. domingensis* (Pers.) Steudel (Syn : T. australis Schumacher) ve *T. laxmannii* Lepechin türlerinden elde edilmektedir.

Hasırotu kökü eskiden idrar arttırıcı ve idrar yolları antiseptiği (bilhassa belsoğukluğunda) olarak, infusyon (% 2) halinde, kullanılırdı. Bugün tedavideki kullanılışı hemen hemen tamamen terkedilmiştir.

Çiçek durumu "Semerci kozalağı" ismi altında tanınır. Çiçek durumunu acımış yağ ile ezerek hazırlanan merhem eskiden yanıklara ve fıtığa karşı kullanılırdı. Bu şekildeki kullanılış Dioscorides ve İbn Baytar'da kayıtlıdır.

Kurutulmuş yapraklarının örülmesi ile "Hasır" ve "Zembil" yapılmaktadır. Evliya Çelebi, Manyas gölü kenarındaki bitkilerden hasır yapıldığını aşağıdaki şekilde belirtmektedir (2).

1 — Çolakoğlu, M. ve Tömek, S.: Ege bölgesinde bazı yenebilen otların bileşimi 16, Bornova - İzmir (1975).

2 — Evliya Çelebi : Seyâhatnâme (Türkçeleştiren : Z. Danışman) 8 : 156, İstanbul (1970).

"Bu Manyas gölünün kenarında uzun sazlar hasıl olur. Bu göl etrafındaki reâyâ ve berâyâ o sazları mevsiminde koparıp terbiye ettikten sonra çeşit nakışlı hasır seccadeler oturacak şeyler, döşemeler dokurlar ki insan hayran olur".

Diğer isimler : Semercisazı, Semerotu, Sukamışı, Zembilotu (1).

HAŞHAŞ BAŞI

(La. Fructus Papaveris immaturi, Al. Mohnkoepfe, Fr. Tête de Pavot, İn. Poppy head)

Papaver somniferum L. (Papaveraceae) türünün, olgunlaşmadan az önce, toplanıp güneşte kurutulmuş ve tohumları çıkartılmış kapsülüdür. Bu tür 30 - 100 cm yükseklikte, hemen hemen tüysüz, sütlü, bir yıllık ve otsu bir kültür bitkisidir (Resim : 65). Yapraklar dişli kenarlı. Çiçekler büyük, dalların ucunda tek başına, beyaz veya mor renkli. Meyva küre veya fıçı biçiminde, çok tohumlu, stigmanın altında delikler ile açılır (Açık haşhaş) veya açılmaz (Kör haşhaş). Tohumlar küçük, böbrek biçiminde, üzeri ağımsı, deve tüyü veya mor renkli. Birçok alttür ve kültür formu bulunmaktadır. Memleketimizde afyon elde etmek için kör haşhaş ekimi yapılır (2). Eskiden haşhaş ekimi bütün Anadoluda yapılıyordu. Bugün yalnız Orta Anadoluda yetiştirilmektedir.

Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu (24 Haziran 1938, No. 3491) nun 18. maddesi (18.8.1971 tarih ve 1470 sayı ile değişik) uyarınca Türkiyede haşhaş ekimi izne bağlıdır.

'Tesbit ve ilân edilen yerler dışında tohum, süs bitkisi ve ham afyon üretimi maksadıyla haşhaş ekilmesi yasaktır. Bu yasaklara aykırı hareketlerin takibi, kontrolu ve kovuşturması mahalli idare âmirliklerince yapılır".

Dış görünüş : Küre veya fıçı biçiminde, soluk sarı renkli, 4 - 5 cm çapında, tepesinde 10 - 20 ışınlı (stigma) bir tabla bulunan bir kapsüldür. Kolaylıkla kırılır, hafiftir, içi bölmeli ve çok tohumludur. Taze iken özel bir kokusu ve tadı vardır. Kurutma ile özel kokusunu kaybeder.

Bileşim : Afyon alkaloitleri (morfin, kodein, narkotin, papaverin ve diğerleri) taşımaktadır. Olgun kapsüller (Fructus Papaveris maturi) deki morfin miktarı % 0.20 - 0.40 arasında değişmektedir.

Etki ve kullanılış : Haşhaş başında hafif bir ağrı kesici ve uyutucu etki bulunmaktadır. Bu nedenle dekoksiyonu (% 2 - 5), gargara halinde, diş ağrılarına karşı ve diş çekildikten sonraki ağrıları dindirmek için kullanılır.

Anadolunun bazı bölgelerinde haşhaş başından hazırlanan dekoksiyonlar çocukları uyutmak için kullanılmaktadır. Bu şekilde kullanılış, bilhassa küçük çocuklarda, çok tehlikelidir. Ölüm ile sonuçlanan zehirlenmeler yapabilir.

Aynı maksat için İstanbul aktarlarında, eskiden, afyon ile hazırlanmış bir macun "çocuk macunu" ismi altında satılırdı. Bu macun da haşhaş başı gibi ölümle sonuçlanan zehirlenmelere sebep olabilir (3).

Diğer isimler : Haşhaş kabuğu.

1 — Bazı botanik kitabı ve sözlüklerinde Zembilotu karşılığı olarak **Briza** (Gramineae) türleri gösterilmektedir. Bu isim yalnız kitaplarda yazılı olup halk tarafından kullanılmamaktadır.

2 — İncekara, F.: Türkiyede haşhaş çeşitleri ve bunların tohum ve afyon bakımından değeri, Ankara (1949).

3 — Levy, N.: Relation de deux cas d'empoisonnement - Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople 1 : 311 (1879).

AFYON (Opium, Succus Papaveris) :

P. somniferum L. türünün taze kapsüllerinin çizilmesi ve çıkan usarenin kurutulması ile elde edilen bir maddedir (Resim : 66).

Haşhaş, Hititler döneminden (İ.Ö. 2000 yılları) beri, Orta Anadoluda ekimi yapılmakta olan bir bitkidir. Bu maddenin Hitit dilinde karşılığı olan "Haşşikka" kelimesinin bugün kullanılan "Haşhaş" kelimesi ile olan yakınlığı çok ilgi çekicidir. Ayrıca bu kelime Hititçede "uyumak" ve "teskin olmak" kelimeleriyle de alâkalıdır (1, 2).

Dioscorides (1. yüzyıl) tedavide kullanılan haşhaş türleri, afyon elde edilişi, afyonun ağrı kesici ve uyutucu etkileri hakkında bugünkü bilgilerimize çok yakın bilgiler vermektedir (3).

Dioscorides'den yaklaşık 12 yüzyıl sonra hazırlanmış olan İbn Baytar'ın eserinde ise Dioscorides'deki bilgiler hemen hemen aynen tekrar edilmektedir (4).

Daha sonraki yıllarda afyon ile ilgili bazı özel risaleler (5) hazırlanmışsa da bunlardaki bilgilerde de hiç bir yenilik bulunmamaktadır (6).

Dış görünüşü : Ham afyon esmer renkli, özel kokulu, acı lezzetli topak veya parçalar halindedir. Taze iken yumuşaktır. Zamanla kurur ve sertleşir.

Bileşim : Rezin, kauçuk, müsilaj, organik asitler ve tuzlar yanında, etkili maddeler olarak, alkaloitler taşımaktadır. Alkaloit miktarı % 10-20 arasında değişmektedir. Alkaloitlerin adedi 30 kadar olup iki grup altında toplanırlar.

1 — İzokinolein türevi alkaloitler : Narkotin, papaverin, narsein ve diğerleri.

2 — Fenantren türevi alkaloitler : Morfin, kodein, tebain ve diğerleri.

Anadolu afyonu üzerindeki ilk kimyasal araştırmalar 1864-67 yıllarında Faik Paşa tarafından yapılmış ve istihsal bölgelerine göre morfin miktarında büyük değişiklikler (% 2.1 ile % 21.3 arasında) bulunduğu saptanmıştır (7, 8). Bunun başlıca nedeni, bu dönemde bazı bölgelerde, afyona birçok yabancı maddenin katılmakta olmasıdır.

Türk haşhaşları üzerinde, bugünkü anlamda, ilk ilmi araştırmalar 1932 yıllarında Berlin Üniversitesinde Hüsnü Sarım (Çelebioğlu) tarafından yapılmış ve *P. somniferum* türünde süt borularının teşekkülü araştırıl-

1 — Baytop, T.: Türkiyenin tıbbi ve zehirli bitkileri 149, İstanbul (1963).
2 — Ertem, H.: Boğazköy metinlerine göre Hititler devri Anadolusu'nun florası 19, Ankara (1974).
3 — Gunther, R.T.: The Greek herbal of Dioscorides 456, London (1968).
4 — Leclerc, L.: Traité des simples par İbn El-Beithar 1 : 106, Paris (1877).
5 — Şemseddin Ahmed bin Süleyman (Kemalpaşazade) : Risâle fi Tabiat al-Afyon (Konya, Yusuf Ağa kütüphanesi No. 7242/23).
6 — Baytop, T. and Sarıyar, G.: The İslamic contribution to the knowledge of Opium and Papaver species-The Third İnternational Conference on İslamic Medicine, bildiriler, İstanbul (1984).
7 — Faik Paşa (Della Sudda, G.) : Note sur les opiums employés à Constantinople pour les préparations pharmaceutiques - Gazette Médicale d'Orient 7 : 167 (1984).
8 — Faik Paşa (Della Sudda, G.) Monographie des opiums de l'Empire Ottoman envoyés à l'Exposition Universelle de Paris, Paris (1867).

mıştır (1, 2). Berlin Üniversitesinde doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışma türkçe olarak da yayınlanmıştır (3).

Etki ve kullanılış : Mezopotamyalılar döneminden (İ.Ö. 3000 yılları) beri ağrı kesici, uyutucu ve kabız olarak kullanılan bir drogdur. Ağrı kesici etkisi, taşıdığı morfinden ileri gelir.

Alışık olmayanlarda 0.02 - 0.05 gr ağrı kesici, 0.05 - 0.10 gr uyutucu, 0.12 gr miktar ile de zehirlenme görülür. Bu drogun tedavi etkisi ile zehirlilik yapan miktarlar arasındaki mesafe çok dar olduğundan ancak hekim nezaretinde ve tavsiyelerine göre kullanılmalıdır.

Osmanlılar döneminde çok kullanılan bir ağrı kesici idi. Afyon ruhu (Laudanum de Sydenham : Tinctura opii crocata) İstanbul evlerindeki ilâç dolaplarının baş ilâcı olmuştur.

Halen memleketimizde afyon elde edilişi ve kullanılışı tamamen yasaklanmıştır. Bunedenle afyon kullananlar çok azalmıştır. Buna karşılık yarı sentetik ve kuvvetli uyuşturucu etkili afyon alkaloitleri (eroin gibi) kullanılışında belirgin bir artma görülmektedir.

Keyif verici madde olarak kullanılışı Osmanlı İmparatorluğu döneminde oldukça yaygın idi (4, 5, 6). İstanbulda afyon içiciler (afyonkeş) in toplandığı kahveler bulunuyordu. Bu kahvelerde özel olarak hazırlanmış afyon, çubuk veya kabak denilen aletlerde yakılır ve meydana gelen duman çekilirdi. Hattâ İstanbulda uyuşturucu maddeleri satan "Tiryaki çarşısı" ismi verilen özel bir çarşı bile bulunuyordu. Mimar Sinan tarafından 1550 - 57 yılları arasında yapılmış olan Süleymaniye külliyesine ait dükkânlarda kurulmuş olan bir çarşıdır. Süleymaniye camiinin karşısında bulunan bu dükkânların bir bölümü halen "Süleymaniye Dispanseri" olarak kullanılmaktadır.

Eskiden bu çarşıda tiryakilerin ihtiyaçları olan bazı maddeler (tiryak macunu, afyon, esrar gibi) satılırdı.

Afyon, uzun süre panzehir ve her derde deva olarak kullanılmış olan Tiryak macunu (Theriaca) denilen karışımın başlıca etkili maddesidir. Bu karışım 50 - 70 kadar bitkisel, hayvansal ve madensel maddeyi taşımakta olup birçok değişik formülleri vardır (7, 8, 9). Sıvağ olarak beyaz bal kullanılır. 4 gr tiryak 0.05 gr ham afyon taşır. Günde alınacak miktar 1 - 4 gr arasındadır. Eskiden pek geniş bir kullanılışı olan bu macun halen tedavide kullanılmamakta ve ticarette de bulunmamaktadır.

1 — Hüsnü Sarım (Çelebioğlu) : Über die Opiumgewinnung in der Türkei und die Entwicklung der Milchsaftschläuche bei Papaver somniferum - Berlin Üniv. doktora tezi (1932).

2 — Baytop, T.: Türkiyede yetişen Papaver türleri üzerinde yapılan araştırmaların tarihi - Türkiye'nin Papaver türleri üzerinde araştırmalar, İst. Üniv. Eczacılık Fak. Yay. No. 34, İstanbul (1982).

3 — Hüsnü Sarım (Çelebioğlu) : Türkiyede haşhaş ve haşhaşda süt usaresi borularının teşekkül ve muayeneleri - Farmakoloğ 4 : 777, 821, 863 (1934) ve 5 : 965 (1935).

4 — Muhammet Et - Tanci : İbni Batûta seyahatnâmesi 1 : 193 ve 222, İstanbul (1983).

5 — Saka, R.: Uyuşturucu maddeler 37, İstanbul (1948).

6 — Köknel, Ö.: İnsanlık tarihi boyunca uyuşturucu madde sorunları 52, İstanbul (1976).

7 — Lemery, N.: Pharmacopée universelle 624, Paris (1734).

8 — Codex, Pharmacopée Française 397, Paris (1837).

9 — Dorvault, F.: L'officine 820, Paris (1945).

Afyon kullanma alışkanlığı Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerine kadar devam etmiştir. Zambako Paşa (1832-1914), 1882 yılı Tıp Kongresinde yaptığı bir tebliğde (1), bu yıllarda Osmanlı İmparatorluğunda afyon kullanılışının oldukça yaygın olduğunu, genellikle hap halinde ve günde 1 - 3 gr alındığını anlattıktan sonra, haftada 9 - 10 dirhem (yaklaşık 30 gr) gibi korkunç bir miktara erişen 85 yaşında bir ihtiyar tanıdığını bildirmiştir (2).

Ticaret : Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli bir dışsatım ürünü idi (3, 4, 5). Dışsatım İstanbul veya İzmir limanlarından yapılırdı. Anadolu afyonunun başlıca alıcıları Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa olmuştur. 1858 yılında İzmir limanından İngiltereye 41.130, Amerika Birleşik Devletlerinde ise 40.800 Kgr afyon dışsatımı yapılmış tır (5). Amerikan tüccarları İzmirden aldıkları afyonun mühim bir kısmını Çin (Kanton) e naklediyorlardı (6).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, sıkı bir denetleme yapılmaması nedeniyle, Anadolu afyonu ticarete genellikle katkılı olarak çıkartılırdı (7). Bu nedenle de bu dönemlerde Anadolu afyonlarında morfin miktarı çok değişiktir (8).

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında elde edilen afyon çeşitlerini taşıyan bir koleksiyon Faik Paşa (G. Della Sudda) tarafından hazırlanmış ve 1867 Paris Uluslararası sergisinde Osmanlı İmparatorluğu pavyonunda sergilenmiştir. Bu afyon kolleksiyonu halen Paris Eczacılık Fakültesi Farmakognozi kürsüsü müzesinde bulunmaktadır. Prof. Dr. S. Çelebioğlu, Anadoluda afyon elde etmek için kullanılan, çizgi ve algı bıçaklarından ibaret zengin bir kolleksiyonu 1951 yılında bu müzeye hediye etmiştir (9).

Cumhuriyet döneminde de Anadoluda afyon eldesi devam etmiştir. 1933 yılından beri Türkiyede haşhaş ekimi devlet kontrolü altında yapılmaktadır. Ekim alanları kontrollü olarak daraltılmıştır. 1954 yılında 35 ilde haşhaş ekimi yapılır iken 1970 yılında yalnız 7 ilde ekime müsaade edilmiştir. 1952 - 1972 yılları arasında Türkiyenin yıllık afyon eldesi 469 - 60 ton arasında değişmektedir (10).

1972 yılından itibaren Türkiyede afyon eldesi yasaklanmıştır (11). Haşhaş ekimi yalnız kapsül ve tohum elde etmek için Orta Anadolunun yedi ilinin (Afyon, Burdur, Denizli, İsparta, Konya, Kütahya ve Uşak) sınırları içinde yapılmaktadır. Haşhaş kapsüllerinden afyon alkaloitleri elde etmek için Bolvadin'de Toprak Mahsulleri Ofisince bir Afyon Alkaloitleri Fabrikası kurulmuş ve 1983 yılında alkaloit (morfin) üretimine başlamıştır.

Toksikolojik etki : Zehirli alkaloitler bilhassa meyvalarda bulunmaktadır. Zehirlenmeler genellikle kapsül veya bundan elde edilen afyon'un tıbbi dozların üzerinde alınması

1— Zambako Paşa (D.A.) : Congrès médical d'Athènes, 18 Nisan (1882).
2 — Bosc de Vèze, E.: De l'opium et de la morphine 19, Paris (1908).
3 — Landerer, X.: Opiumbereitung in Kleinasien - Arch. Pharm. 113 : 63 ve 293 (1850).
4 — Maltass, H.S.: On the production of opium in Asia Minor - Pharm. Journ. (London) 14 : 395 (1855).
5 — Collas, R.C.: La Turquie en 1861, 175 Paris (1861).
6 — Üner Turgay, A.: Ottoman - American trade during the nineteenth century - Osmanlı Araştırmaları 3 : 195 (1982).
7 — Les fraudes en opium - Le journal de la chambre de commerce de Constantinople 18 (918) : 249 (1902).
8 — Faik Paşa (Della Sudda, G.) : Ayni yayın.
9 — Paris, R.: Le Musée de Matière médicale de la Faculté de Pharmacie de Paris - Rev. Hist. Pharm. 22 (224) : 299 (1975).
10 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 2 126, İstanbul (1974).,
11 — T.C. Resmi Gazete, sayı 13881, 30 Haziran 1971.

ile meydana gelmektedir. 0.20 gr üzerindeki miktarlarda, derin bir uyku ile belirlenen, tehlikeli zehirlenmeler görülür. Alışık olmayanlarda 1 - 1.5 gr miktarlar ölüm ile sonuçlanan zehirlenmeler yapar. Memleketimizde sık görülen bir zehirlenme, küçük çocuklara uyutmak için, afyon başının suda kaynatılması ile elde edilen hulâsanın verilmesi ile meydana gelmektedir.

HAŞHAŞ YAĞI (Oleum Papaveris) :

Haşhaş tohumlarının soğukta sıkılması ile elde edilen sabit yağdır. Haşhaş yağı soluk sarı veya altın sarısı renkli, tatlı lezzetli ve kuruyucu bir yağdır.

Haşhaş yağı eczacılıkta bazı preparatların hazırlanmasında kullanılır. Bilhassa Orta Anadoluda yemek yağı olarak sarfedilmektedir (1).

HAŞHAŞ YAPRAĞI (Folium Papaveris):

Haşhaş bitkisinin kurutulmuş yaprağıdır. Haşhaş başı gibi afyon alkaloitleri taşır ve, bilhassa haricen, ağrı dindirici olarak kullanılan ilâçların terkibine girer.

Genç yaprakları, salata halinde sebze olarak kullanılır.

HAŞHAŞ TOHUMU (Semen Papaveris):

Haşhaş bitkisinin olgun tohumlarıdır. Tohumlar küçük, esmer sarı veya mavimsi renkli ve üzerleri ağımsı pürtüklü tanelerdir. Sabit yağ taşırlar. Tohumlarda afyon alkaloitleri bulunmamaktadır. Türkiyede elde edilen tohumlardaki yağ miktarı % 47 - 51 arasında değişmektedir (2).

Haşhaş yağı ve tohumu ile Orta Anadoluda bazı özel yemek, ekmek ve tatlı çeşitleri (Haşhaşlı bükme, Haşhaş ekmeği, Haşhaş helvası, Haşhaşlı pide vs.) yapılmaktadır. Tohumlar bazı çörek ve ekmek çeşitlerine lezzet vermek için kullanılır (3, 4).

Hititlerin zengin ekmek çeşitleri arasında haşhaş tohumlu ballı bir ekmek çeşidi de bulunmaktadır (5) Yaklaşık İ. Ö. 2000 yıllarında yapılan haşhaşlı ekmeğin bugün de Anadoluda (Eskişehir) kullanılması çok ilgi çekici bir durumdur.

Türkiyede yaklaşık olarak 30 *Papaver* türü bulunmaktadır. Bunların yarısı bir yıllık, diğer yarısı ise iki veya çok yıllıktır (6, 7). Bu türlerden bilhassa aşağıda yazılı olanların genç meyvaları halk tarafından çiğ olarak yenilmektedir. Genç meyvaların zehirliliği düşük olmakla birlikte, çok yenilen durumlarda, baş dönmesi, kusma ve uyku hali ile belirlenen zehirlenmelere rastlanılmaktadır. Çok yıllık türler morfin taşımadıklarından uyuşturucu bir etkiye sahip değildirler (8).

Türkiyede yetişen *Papaver* türlerinin alkaloitleri Prof. Dr. G. Sarıyar tarafından et-

1 — Münir Osman : Haşhaş yağı - Türk Eczacı Alemi 5 (3-4) : 13 (1931).

2 — Yazıcıoğlu, T. Türkiyede nebati yağ zenginliği, Türkiyenin yağ tohum ve meyvelerile nebati yağları üzerinde tecrübi araştırmalar - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 2 : 680 (1945).

3 — Güleç, A.: Haşhaş tarlasında yanık emine - Türk Folklor Araştırmaları 15 (304) : 7138 (1974).

4 — Durmuşoğlu, G.: Senirkent yöresinde haşhaştan yapılan yemekler- Türk Folklor Araştırmalaı 15 (305) : 7172 (1974).

5 — Ertem, H.: Boğazköy metinlerine göre Hititler devri Anadolu'sunun florası 19, Ankara (1974).

6 — Baytop, A.: Türkiye'nin çok yıllık Papaver türleri - Türkiye'nin Papaver türleri üzerinde araştırmalar 15, İstanbul (1982).

7 — Baytop, A. ve Saraçoğlu, M.: Türkiye'nin tek yıllık Papaver türleri - Türkiye'nin Papaver türleri üzerinde araştırmalar 28, İstanbul (1982).

8 — Baytop, T. et Sarıyar, G.: Les alcaloides des espèces de Papaver, Section Macrantha - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 13 : 7 (1977).

raflı bir şekilde incelenmiş ve yayınlanmıştır (1, 2, 3).

P. macrostomum Boiss. et Huet ex Boiss. (Adam haşhaşı) : 30-40 cm yükseklikte, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Meyva 1-1.5 cm uzunlukta ve silindirik biçimlidir. Orta ve Doğu Anadoluda yetişir.

Van bölgesi köylerinde Adam haşhaşı ismiyle tanınır ve meyvaları yenilir.

P. orientale L. (Doğu haşhaşı) : Çok yıllık otsu bir bitkidir. Çiçekler büyük, tek başına ve tuğla kırmızısı renkli. Petal 4, lekesiz. Tomurcuk aşağı doğru sarkık olup tabanında bir brakte bulunmaz. Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum, Artvin, Kars ve Ağrı illeri) yetişmektedir. Genç meyvaları yenilir.

P. pseudo-orientale (Fedde) Medv. (Yabani haşhaş) : Çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Çiçekler büyük ve tuğla kırmızısı renkli. Petal adedi genellikle 6. Petallerin dip kısmında siyah bir leke bulunur (Resim : 63). Tomurcuk dik durumda olup tabanında parçalı bir brakte vardır. Orta ve Doğu Anadolu bölgesinde (Niğde, Kayseri, Sivas, Tunceli, Gümüşhane, Artvin, Kars, Ağrı, Van ve Hakkâri illeri) yetişir. Genç meyvaları yenilmektedir.

HATMİ ÇİÇEĞİ

(La. Flos Althaeae, Al. Eibischblueten, Fr. Fleur de guimauve, İn. Marshmallow flower)

Althaea officinalis L. (Malvaceae) türünün kurutulmuş çiçekleridir. Bu tür 2 m kadar yükselebilen, yumuşak tüylü, çok yıllık otsu bir bitkidir (Resim : 5). Yapraklar tam veya üç loblu. Çiçekler pembemsi beyaz renkli ve küçüktür. Anadoluda oldukça yaygındır. Sulak yerler, dere kenarları ve tarla kenarlarında bulunur.

Dış görünüş : Kaliks 5 parçalı ve tüylü, korolla 5 parçalı pembemsi beyaz renkli, erkek organlar çok adette. Hafif kokulu ve tadsız.

Bileşim : Müsilaj, uçucu yağ ve sabit yağ taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Göğüs yumuşatıcı ve tahrişleri giderici etkilere sahiptir. Bu drogu veren bitki memleketimizde yabani olarak bulunmasına karşılık pratikte bu drog yerine bilhassa Gül hatmi çiçeği kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 5), bal ile tadlandırıldıktan sonra içilir veya gargara yapılır.

Diğer isimler : Tıbbi hatmi çiçeği.

HATMİ YAPRAĞI (Folium Althaeae) :

A. officinalis L. türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Hatmi çiçeği gibi kullanılır.

Anadoluda Tıbbi hatmi (*A. officinalis* L.) yetişmesine karşılık ticarette bu türden elde edilen droglar bulunmamaktadır. Bunun yerine *Althaea cannabina* L., *Alcea pallida* Waldst. et Kit. (Resim : 4), *A. setosa* (Boiss.) Alef. ve *Hibiscus syriacus* L. gibi türlerden elde edilen çiçekler "Hatmi çiçeği" ismi altında satılmaktadır.

HATMİ KÖKÜ (Radix Althaeae) :

A. officinalis L. türünün kurutulmuş köküdür. En az 2 yıllık olan bitkilerin kökleri sonbaharda topraktan çıkartılır, su ile yıkanarak temizlenir, dış kabuğu soyulur, tam olarak veya parçalara bölündükten sonra güneşte kurutulur. Yabani bitki Türkiyede az olduğundan, bol drog elde etmek için ekim yapılmalıdır. Sulak ve kumluk topraklarda tohum ile üretilir.

1 — Phillipson, J.D. ve ark.: Alkaloids from Turkish samples of Papaver orientale and P. pseudo-orientale - Planta Medica 43 : 261 (1981).

2 — Baytop, T.: Türkiye'de yetişen Papaver türleri üzerinde yapılan araştırmaların tarihi - Türkiye'nin Papaver türleri üzerinde araştırmalar 3, İstanbul (1982).

3 — Sarıyar, G.: Türkiye'de yetişen Papaver türlerinin alkaloitleri üzerinde araştırmalar - Türkiye'nin Papaver türleri üzerinde araştırmalar 11, İstanbul (1982).

Dış görünüş : Sarımsı beyaz veya grimsi renkli çubuklar veya silindir biçiminde parçalar halindedir. Tam olanların boyu 20 - 25, çapı ise 0.5 - 2 cm arasında değişir. Kolaylıkla kırılır. Kırılma yüzü liflidir. Kokusu hafif, lezzeti tatlımsıdır.

Ticarette kabuğu soyulmamış (Radix Althaeae naturalis) ve kabuğu soyulmuş (Radix Althaeae mundata) olmak üzere iki tip hatmi kökü bulunmaktadır. Kabuğu soyulmuş köklerin fiyatı diğerlerinden iki mislidir.

Bileşim : Müsilaj (% 15 - 30).

Etki ve kullanılışı : İdrar söktürücü, yumuşatıcı ve koruyucu. Mide, barsak, ağız ve boğaz ülserlerinde, öksürükten ileri gelen solunum yolu tahrişlerinde ve cilt yaralarında yumuşatıcı, koruyucu ve yara iyi edici olarak kullanılır.

Kullanılış şekli : Kök (ince toz halinde) günde üç defa 2 - 5 gr, dekoksiyon (% 10), bal ile tatlandırılarak, günde 1 su bardağı içilir. Solunum yolu tahrişlerinde gargara şeklinde kullanılır.

GÜLHATMİ ÇİÇEĞİ (Flos Althaeae roseae) :

Alcea rosea L. (Syn : Althaea rosea (L.) Cav.) türünün kurutulmuş çiçekleridir. Bu tür 3 m kadar yükselebilen, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Çiçekler büyük, genellikle pembe veya mor renkli. Yapraklar uzun saplı, hafifçe 3 veya 5 lobludur. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Bu türe çok yakın olan *A. lavateriflora* (DC). Boiss. türü Trakya ve Batı Anadoluda bulunmaktadır.

Renk maddeleri, uçucu yağ ve müsilaj taşımaktadır.

Göğüs yumuşatıcı, koruyucu ve idrar arttırıcı etkileri nedeniyle geniş mikyasta kullanılan bir drogdur. Hiç bir zararlı madde taşımadığından tehlikesiz bir ilâçtır.

Bilhassa infusyon (% 5) halinde kullanılır.

Diğer isimler : Mor hatmi çiçeği.

A. setosa (Boiss.) Alef.: Yukarıdaki türe çok yakın bir türdür. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirildiği gibi Kuzey Anadolu bölgesinde yabani olarak da rastlanır.

Çiçekleri, İstanbul aktarlarında, hatmi çiçeği olarak satılmaktadır.

HAVACIVA KÖKÜ

(La. Radix Alkannae, Al. Rotwurzel, Fr. Racine d'orcanette., İn. Alcanna root)

Alkanna tinctoria (L.) Tausch (Boraginaceae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür mavi çiçekli, sık tüylü, çok senelik, 10 - 30 cm yükseklikte, otsu bir bitkidir. Akdeniz bölgesi ve Batı Anadoluda yetişmektedir.

Dış görünüş : 10 - 25 cm uzunluk, 0.5 - 1.5 cm çapında, koyu kırmızı renkli parçalar halindedir. Kabuk kısmı kolaylıkla soyulur. Odun kısmının içi beyazımtırak renklidir. Kokusuz ve yavan lezzetlidir.

Bileşim : Mum, tanen ve % 5 - 6 oranında, kırmızı renkli bir boyar madde olan, naftokinon türevleri (başlıcası alkannin) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Kabız ve yara iyi edici özellikleri vardır. Köklerden elde edilen boyar madde, eczacılık endüstrisinde, merhem, dudak boyası ve yağların boyanmasında kullanılır. Gıda maddelerinin boyanmasında ki kullanılışı terkedilmiştir. Kırmızı rengi, güneş ışığında koyulaşıp mat bir görünüş aldığından kumaş boyası olarak değersizdir (1).

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 2 - 5).

Diğer isimler : Kızılencik, Tüylüboya, Yerineği.

SARI HAVACIVA KÖKÜ (Radix Alkannae orientali) :

A. orientalis (L). Boiss. türünün kuru-

1 — Baylav, N.: Türkiyenin boya bitkileri ile Türkiyede kullanılmış olan yabancı memleket boya bitkileri ve boyaları - Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri 1 : 732 (1963).

tulmuş kökleridir. Bu tür 30 - 50 cm yükseklikte, sık tüylü, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Çiçeklerinin sarı renkli olması ile yukarıdaki türden kolaylıkla ayrılabilir. Orta ve Doğu Anadoluda yaygındır. Köklerinde kırmızı renkli bir boyar madde bulunur.

Dahilen, infusyon halinde, adet kesici olarak kullanılır.

Diğer isimler : Kanburuyan (Gümüşhacıköy), Kurbağaotu.

Arnebia densiflora (Nordm.) Ledeb. (Syn : Macrotomia cephalotes (DC.) Boiss.) : 20 - 40 cm yükseklikte, sarı çiçekli, yaprakları kadife gibi tüylü, kalın köklü, çok yıllık, gösterişli bir bitkidir. Orta Anadolu bölgesinde yetişir.

Bu türün kökleri de Havacıva kökündekine benzer boyar maddeler taşır ve onun gibi kumaş boyamakta kullanılır (1, 2).

HAVUÇ MEYVASI

(Fructus Dauci carotae)

Daucus carota L. subsp. *sativus* (Hoffm.) Arc. (Umbelliferae) türünün olgun meyvalarıdır. Bunlara halk arasmda tohum denilir. Havuç kazık köklü, iki yıllık, otsu bir kültür bitkisidir. Yapraklar parçalı, yumuşak ve tüylü. Çiçekler beyaz veya pembe renkli, birçoğu bir arada ve umbella durumda. Meyva uzunca yumurta biçiminde, 2 - 4 mm uzunlukta, kostaların üzeri dikenli. Birçok kültür formu Anadoluda yetiştirilmektedir (3).

Uçucu yağ (% 0.5 - 1.6), sabit yağ ve rezin taşımaktadır.

Midevi, gaz söktürücü, idrar arttırıcı, kurt düşürücü, adet getirici, gebeliği önleyici (Diyarbakır bölgesi) ve cinsel kudreti arttırıcı olarak kullanılmaktadır. Kökü çok tanınmış bir sebzedir. Yabani bitkilerin genç sürgünleri de sebze olarak yenilir.

İnfusyon (% 5) günde 2 - 3 bardak içilir. Meyvanın dövülmesi ile elde edilen toz, hap halinde, günde 1 - 3 gr alınır.

Diğer isimler : Havuç tohumu. Bitkiye Yeregeçen, Keşür (Diyarbakır yöresi), Pörçüklü (Erzurum) isimleri verilir.

HAVVA ANA ELİ

(Herba Anastaticae)

Anastatica hierochuntia L. (Cruciferae) bitkisinin kurutulmuş meyvalı halidir. Bu tür küçük beyaz çiçekli, basit ve saplı yapraklı, bir yıllık bir bitkidir. Meyvalı halde dallar üst üste gelerek bitki küremsi bir biçim alır. Suya konduğunda, dallar su alarak, yavaş yavaş etrafa doğru açılırlar. Kuzey Afrika ve Batı Asya (Filistin, Suriye) ülkelerinin kurak yerlerinde yabani olarak yetişir.

Eskiden, bitkiden hazırlanan sulu hulâsalar, adet söktürücü olarak kullanılırdı. Bugün bu şekilde kullanılışı terkedilmiştir.

Halen Anadolunun bazı bölgelerinde (Samsun, Sivas gibi) doğumu kolaylaştırıcı olarak kullanılmaktadır. Bitki, doğum yapacak olan kadının yanında, bir kap içinde suya konulur. Dalların açılması ile doğumun da kolaylaşacağı kadına anlatılır ve bitkinin içinde bulunduğu sudan doğum yapacak kadına içirilir.

S. Arısoy bu bitkinin doğumda kullanılış şeklini şöyle anlatmaktadır (4) :

1 — Baytop, T.: Türkiyenin tıbbi ve zehirli bitkileri 326, İstanbul (1963).
2 — Papageorgiou, V.P.: Naphthaquinones from Roots of Macrotomia cephalotes DC. - Planta Medica 37 : 259 (1979).
3 — Zhukovsky, P.: Türkiye'nin ziraî bünyesi 670, İstanbul (1951).
4 — Arısoy, S.: Folklor ve doğum - Türk Folklor Araştırmaları 15 (304) : 7133 (1974).

"Bu dal insan eli şeklinde ve uçlarında parmaklar gibi tali dallar vardır. Mekke'den geldiği söylenir. Dağ tepelerinde kurakçıl bir çalı bitkisidir. Kuru halde büzülerek içeri doğru kıvrılmış ve kapanmıştır. Hamile kadının doğum sancısı çekme anında dal, içinde su bulunan yaygın bir kaba atılır. Suyu emen dal yavaş yavaş el gibi açılır.

Bu esnada doğumun kolaylaşmasına yardım eden, aynı zamanda ebe kadın : "Bak kızım Havva Anamızın eli açılıyor, kısmet kapıların da bununla beraber açılacak ve o zaman sen de yavrunu doğurmuş olacaksın" der. Ayrıca Kur'andan bazı dualar ve bu arada Kulhüvallahü vs. okunur ve kabın içindeki sudan ayrıca hamile kadına içirilir.

Doğumdan sonra sihir dalının işi bitince bir çiviye asılarak kurumaya bırakılır, kuruyan dal tekrar büzülür, içine doğru kapanır.

Derlemeyi yaptığım Aşağı Çinik köyünde Emine Altınbaş her doğum esnasında çağırılır. O da dalı ile doğuma koşar. Bu dal ona babasından kalmıştır. Ortalama 65 yıllık dal olduğu söylenmektedir."

Görüldüğü gibi dal 65 yıl ve yüzlerce doğumda kullanılmıştır. Bu nedenle dalın şişmesi için içine konduğu suyun hamile kadına içirilmesinin herhangi bir ilâç etkisi olamaz. Ancak manevi bir yardımının olduğu düşünülebilir.

Diğer isimler : Havva Ana'nın eli, Mercan Ana, Meryem Ana, Fadime Ana otu, Filistingülü.

HAYIT MEYVASI

(Fructus Agni-Casti)

Vitex agnus-castus L. (Verbenaceae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür, yaprakları el biçiminde parçalı, mavimsi renkli çiçekli, çalı görünüşünde bir ağaççıktır. Meyva küre biçiminde, 3 mm kadar çapında, sert, özel kokulu ve hafif acımsı lezzetlidir. Bir Akdeniz bitkisi olup Anadoluda çok yaygındır.

Uçucu yağ ve rezin taşır. İzmir civarından toplanmış olan materyel (yaprak, çiçek, meyva karışımı) de % 0.75 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır (1).

Meyvalar infusyon (% 2 - 5) halinde, idrar arttırıcı, gaz söktürücü ve yatıştırıcı olarak kullanılır. Diyarbakır (Siverek) bölgesinde meyvalardan hazırlanan infusyonun doğumu önleyici etkisi bulunduğu iddia edilmektedir.

Batı Anadolu bölgesinde (Muğla) çiçek durumlarının distilasyonundan elde edilen uçucu yağ, kekik yağı yerine, kullanılmaktadır. Meyva veya yaprak tozunun, yünlü kumaşları güvelere karşı koruduğu söylenmektedir.

Dalları sepet örmekte ve kumaşları sarı renge boyamakta kullanılır.

Diğer isimler : Ayıd, Ayıt, Beşparmakotu, Hayıt tohumu.

HIYAR TOHUMU

(Semen Cucumeris sativi)

Cucumis sativus L. (Cucurbitaceae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür bir yıllık otsu bir bitki olup meyvası (hıyar, salatalık) için bütün Avrupa ve Türkiyede yetiştirilir.

Tohumları yağlar, azotlu bileşikler ve karbonhidratlar taşır. Kabak çekirdeği gibi kurt düşürücü olarak kullanılmaktadır.

C. dudaim L. (Syn : C. odoratissimus

1 — Gürgen, A.R.: Türkiyenin önemli eterik yağları üzerinde araştırmalar, II - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 9 (2) : 332 (1948).

Moench) (Şamama) : Genel görünüşü kavuna benzeyen bir yıllık otsu ve sürünücü bir bitkidir. Meyva küçük bir portakal büyüklüğünde, basık şekilli, üzeri sarımsı turuncu renkli, soluk kırmızı lekeli ve boyuna çizgili, etli kısım sarımsı beyaz veya gül renkli, hafif tatlı lezzetli, kuvvetli kavun kokulu. Yendikten sonra ağızda acımsı bir tad bırakır. Memleketimizde bilhassa Batı Anadoluda yetiştirilmektedir.

Kuvvetli kokusu nedeniyle bilhassa müslüman ülkelerde (İran, Mısır, Kuzey Afrika) meyvası çok sevilir.

Diğer isimler : Yaylagıç.

C. flexuosus L. (Acur) : Sarı çiçekli, sürünücü, otsu ve bir yıllık bir bitkidir. Meyvası silendirik, genellikle yılanvari kıvrık ve olgunlukta 100 cm kadar uzunluktadır. Meyvanın dış yüzü sarımtırak, yeşil veya sarı üzerine yeşil lekelidir. Batı ve Güney-Doğu Anadoluda yetiştirilir.

Kahramanmaraş bölgesinde "Tüylü acur" ve "Hıta acur" olarak isimlendirilen iki formu yetiştirilmektedir. Tüylü acur üzerinin tüylü, renginin koyu yeşil ve kirli beyaz lekeli olması ile diğerinden ayrılır.

Acur tohumunda (K. Maraş kökenli) % 45 - 47 oranında sabit yağ bulunmuştur (1). İç kısmında ise % 5.98 şeker (sakkaroz, glikoz ve fruktoz) saptanmıştır (2).

Acur meyvası genç iken salatalık gibi yenilir. İçi oyulduktan sonra iplere asılarak kurutulan meyvalarından dolma yapılır. K. Maraş bölgesinde turşu ve yemeği yapılmaktadır.

HİNDİBA YAPRAĞI
(Folium Cichorii endivae)

Cichorium endivia L. (Compositae) türünün yapraklarıdır. Bu tür 50 - 100 cm yükseklikte, 1 - 2 yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar parçalı ve tüysüz. Çiçekler açık mavi renklidir. Türkiyede yabani olarak bulunmaz. Bahçe ve bostanlarda (İstanbul, Bursa) sebze olarak yetiştirilmektedir.

Yapraklar acı maddeler taşımaktadır.

Gaz söktürücü ve idrar arttırıcı özellikleri nedeniyle, infusyon (% 1) halinde dahilen kullanılır. Salata halinde sebze olarak yenilmektedir.

Eskiden tedavide çok önemli bir drog idi. Dioscorides döneminden beri tedavi kitaplarında kayıtlıdır. İbn Sina bu bitkinin yapraklarının yıkanmadan ve soğuk su ile yapılan hulâsalarının kullanılmasının gerektiğini savunan özel bir kitapçık hazırlanmıştır. "Hindiba risalesi" denilen bu kitapçıktan yazmalar, İstanbul kütüphanelerinde bulunur. A. Süheyl Ünver bunlardan birini türkçeye çevirterek yayınlamıştır (3).

İslâm inancına göre Hindiba yaprakları yıkanmadan yenilmelidir. Çünkü "Hindiba üzerine cennet çisintisinden damlar".

Diğer isimler : Bostan hindibası, Endiv, Frenk salatası, Göynek.

YABANİ HİNDİBA KÖKÜ (Radix Cichorii intybi) :

C. intybus L. türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 100 cm ye kadar yükselebilen çok yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar parçalı ve tüylü. Çiçekler açık mavi ve nadiren beyaz renklidir. Anadoluda yaygın bir bitkidir. Bilhassa boş tarlalar ve yol kenarlarında yetişir.

İnulin, uçucu yağ, acı maddeler ve glikozitler taşımaktadır.

İdrar arttırıcı, müshil, terletici, midevi, iştah açıcı, kuvvet verici ve safra söktürücü etkileri nedeniyle, infusyon halinde (% 1 - 5), dahilen kullanılır. Otsu kısmı (Herba Cichorii) ve çiçekleri (Flos Cichorii) de aynı etkilere sahiptir.

1 — Baytop, T.: Yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.
2 — Zhukovsky, P.: Türkiyenin ziraî bünyesi 611, İstanbul (1952).
3 — Ünver,S.A.: Hindiba risalesi, Buharalı İbn Sina, İstanbul (1937).

Kavrulmuş köklerinin toz edilmesi ile elde edilen ürün, Avrupada kahve yerine kullanılmaktadır (1).

Diğer isimler : Hindibai berri.

KARA HİNDİBA KÖKÜ (Radix Taraxaci) :

Taraxacum officinale Weber (2) (Compositae) grubuna dahil bitkilerin kurutulmuş köküdür. Bu türler sarı çiçekli, çok yıllık, süt taşıyan küçük bitkilerdir. Yapraklar rozet halinde tabanda toplanmış olup kenarları derin loblu ve dişlidir.

Karbonhidratlar, müsilaj ve acı maddeler taşımaktadır.

Hafif müshil, idrar ve safra söktürücü etkileri nedeniyle, dahilen, infusyon halinde (% 5), kullanılmaktadır. Aynı etkiler için taze bitkiden hazırlanan dekoksiyon da kullanılabilir.

Rozet yaprakları, ilkbaharda İstanbul pazarlarında, sebze olarak satılmaktadır. Ege bölgesinde de sebze olarak kullanılır (3, 4).

Diğer isimler : Arslandişi, Radika.

HİNT YAĞI

(La. Oleum Ricini, Al. Rizinusoel, Fr. Huile de Ricin, İn. Castor oil)

Ricinus communis L. (Euphorbiaceae) türünün tohumlarından soğukta sıkma ve temizleme sonucu elde edilen sabit yağdır. Hintyağı ağacı, vatanı Hindistan olmakla beraber, Akdeniz bölgesi ve iklimi uygun diğer bölgelerde yetiştirilir. Güney Anadolu sahillerinde yabanileşmiş bitkilere rastlanmaktadır (Resim : 78).

Dış görünüş : Renksiz veya soluk sarı renkli, kıvamlı ve hafif kokulu bir yağdır. Alkolde kolaylıkla çözünür.

Bileşim : Bilhassa bir oksi yağ asidi olan ricinoleik asit taşır.

Etki ve kullanılış : İnce barsak üzerinde etki gösteren ve tahriş yapmayan bir müshildir. 15 - 30 gr lık bir miktar, 6 - 10 saat sonra, sancısız 1 - 2 amel verir. Bu etki, duodenumda açığa çıkan ricinoleik asitten ileri gelir. Tahriş yapmadığından gebelere de verilebilir.

Kullanılış şekli : Yumuşatıcı olarak bir defada 2 - 10 gr, orta bir etki için 15 - 20 gr, tam bir etki için 30 - 40 gr alınır. Alınabilecek en yüksek miktar 50 - 60 gramdır. Çocuklarda yaş başına 2 gr verilir. Hoş olmayan tadını örtmek için kahve, limon veya portakal suyu veya bira içerisinde alınabilir.

Kesif sülfat asidinin hint yağına etkisi ile "Türkiye kırmızısı yağı" (Sodyum sülforicinoleat) ismiyle tanınan değerli bir bileşik elde edilir. Bu madde kökboya ve alizarin ile yapılan boyama ve baskılarda çok kullanılır.

Türkiyede hintyağı bitkisi ziraatinin oldukça eski olması muhtemeldir. Malatya, Diyarbakır ve Güney Anadolu mıntıkalarında tarla kenarlarında veya doğrudan doğruya tarlaya ekilmekte ve tohumlarından elde edilen yağ ekseriya aydınlatma maksadıyla kandillerde yakılmaktadır (5).

HİNTYAĞI TOHUMU (Semen Ricini):

R. communis L. türünün olgun tohumlarıdır. Tohumlar 8 - 18 mm uzunluk ve 4 - 12 mm genişlikte, köpek kenesi biçiminde, üzeri parlak ve esmer lekeli taneler halindedir.

---

1 — Öğe, H.: Hindiba kahvesi üzerinde denemeler - Tekel Enst. Rap 4 : 31 (1946).

2 — Bu isim Vulgaria Dahlst. seksiyonunda bulunan bir grup tür için kullanılmaktadır.

3 — Çolakoğlu, M. ve Tömek, S.: Ege bölgesinde bazı yenebilen otların bileşimi 16, Bornova - İzmir (1975).

4 — Kalças, E.L.: Food from the fields 80, Bornova (1980).

5 — Yazıcıoğlu, T.: Türkiyede nebati yağ zenginliği, Türkiyenin yağ, tohum ve meyvelerile nebati yağları üzerinde tecrübi araştırmalar - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 2 : 680 (1945).

Sabit yağ, ricin, alkaloitler ve fermentler taşımaktadır. Anadoluda yetiştirilen bitkilerden elde edilen tohumlarda ortalama % 50 sabit yağ bulunduğu saptanmıştır (1).

Dahilen bazen müshil olarak kullanıldığına rastlanmaktadır. Taşıdığı ricin'den dolayı çok zehirli olduğundan dahilen kullanılışı tehlikelidir. Ancak hintyağı eldesinde kullanılan bir ilkel maddedir.

İstanbulda bazı aktarlar bu tohumu Habbel muluk (Semen Crotonis) yerine satmaktadırlar.

Diğer isimler : Dedemene, Genegerçekotu, Harrâ tohumu, Hırva (arapça), Hintbaklası, Hintçiçeği ağ., Kenetohumu.

Toksikolojik etki : Zehirlenmeler tohumların yanlışlıkla yenmesi (bilhassa çocuklar tarafından) veya müshil etki için kullanılması sonucu meydana gelir. Tohumların lezzetinin fena olmaması yanlışlık veya oyun için çocuklar tarafından kolayca alınmasına sebep olmaktadır. 2 - 3 tohum bir çocuğun, 10 - 20 tohum ise yetişkin bir insanın, ölümle sonuçlanan, zehirlenmesine sebep olur. Zehirlenmeler kusma, ağrılı ve kanlı ishal ve tansiyon düşüklüğü ile kendini gösterir. Ricin'in toksik etkisi, kuvvetli bir zehir olan, striknin alkaloidinden daha yüksektir.

HİNT REÇİNESİ
(Gutti, Gummi Gutti)

Garcinia hanburyi : Hooker f. ve diğer *Garcinia* (Guttiferae) türlerinin gövdelerine yapılan yaralamalar sonunda elde edilen usarenin kurutulması ile elde edilir. Bu türler Hindistan, Hindiçini, Seylan ve Hint adalarında yetişen 10 - 15 m yükseklikte ağaçlardır.

Hint zamkı kırmızımsı veya yeşilimsi sarı renkli, acımsı lezzetli, kokusuz, kolayca kırılabilen, 3 - 7 cm kalınlık ve 15 - 20 cm uzunlukta çubuklar veya parçalar halindedir. Suda kısmen çözünür. Zamk (% 20), rezin (% 70), boyar maddeler ve az miktarda nişasta taşımaktadır.

Tahriş edici bir müshil ve kurt düşürücüdür. Genellikle diğer müshiller ile birlikte (meselâ Sarısabır) alınır. Alınacak günlük miktar, 0.10 gr hint zamkı taşıyan haplardan 2 - 4 tanedir. Daha yüksek miktarlarda tehlikelidir. 2 gr civarındaki miktarlar ile ölüm görülmüştür. Bu yüzden bugün daha ziyade veteriner hekimliğinde kullanılır. Sarı renginden dolayı boyar madde olarak bir önem taşımaktadır. Memleketimizde limonatalara renk ve lezzet vermek için de kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Batalumba, Batalomba, Kotalomba, Kutalampa, Zamkı noktî.

HODAN
(Herba Boraginis)

Borago officinalis L. (Boraginaceae) türünün çiçekli dal ve yapraklarıdır. Bu tür 30 - 60 cm yükseklikte, sert tüylü, açık mavi çiçekli, bir yıllık, otsu bir bitkidir. İstanbul civarı ve Kuzey Anadolu bölgesinde yetişmektedir.

1 — Baytop, T. ve Bucak, M.: Yerli hintyağı tohumlarındaki yağ miktarları - Farmakoloğ 18 : 87 (1948).

Tanen, uçucu yağ, nitrat tuzları, müsilaj, saponin ve rezin taşımaktadır.

İdrar arttırıcı, terletici, kan temizleyici, yumuşatıcı ve ateş düşürücü etkilere sahiptir. Dahilen infusyon (% 5) halinde kullanılır.

Yaprakları sebze olarak kullanılır.
Diğer isimler : Sığırdili, Zembilçiçeği.

Trachystemon orientalis (L.) G. Don (Acı hodan, Doğu hodanı) : 30 - 40 cm yükseklikte, toprak altında siyah renkli ve yumru biçiminde rizomu bulunan, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Çiçekler kırmızımtırak mavi renkli. Yapraklar sert tüylü, tabandakiler uzun saplı, gövdedekiler sapsız. İstanbul civarında ve Kuzey Anadolu bölgesinde, kayın ormanları altında yetişir.

Etkisi yukarıdaki tür gibidir.

Erken ilkbaharda, çiçek tomurcuklu ve yapraklı gövdeleri İstanbulun semt pazarlarında (Çarşamba, Pendik gibi) sebze olarak satılmaktadır. Fiyatı ıspanak fiyatı ile aynıdır. Yumurta veya pastırma ile birlikte yağda kavrularak yemek yapılır.

Sultan Abdülhamit - II döneminde Yıldız sarayında baş bahçıvan olarak çalışmış bulunan Charles Henry bu bitkinin İstanbulda ıspanak gibi kullanıldığı hakkında etraflı bilgi vermiştir (1, 2, 3).

Diğer isimler : Balıkotu, Hodan, İspit, Kaldıran.

HURMA
(Fructus Dactyli)

Phoenix dactylifera L. (Palmae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür 15 - 30 m yükseklikte, dioik bir ağaçtır. Afrikada yabani olarak bulunur. Pek eski dönemlerden beri Kuzey Afrika (Mısır, Cezayir, Tunus) ve Güney Batı Asyada kültürü yapılmaktadır. Anadolunun Akdeniz sahillerinde süs bitkisi olarak park ve bahçelerde yetiştirilir. Bunlar meyva vermektedir.

Hurma meyvası şekerler (sakkaroz, glikoz toplam olarak % 60 - 70) ve az miktarda da protein, yağ ve vitaminler (A, B ve C) taşımaktadır.

Şeker bakımından zengin bir gıdadır. Göğüs yumuşatıcı, cinsel kudreti arttırıcı ve kuvvet verici özelliklere sahiptir. Kuzey Afrikada meyvaların fermentasyonu ile özel bir içki (hurma şarabı) hazırlanır.

Göğüs yumuşatıcı olarak, meyvalardan hazırlanan dekoksiyon (% 10) kullanılmaktadır.

P. canariensis hort. ex Chabaud : Anadolunun Batı ve Güney bölgelerindeki park ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Meyvaları yenilmez.

P. theophrasti W. Greuter : Girit adası ve Datça sahillerinde yabani olarak yetişir. Meyvaları olgunlukta sarı renkli ve zeytin tanesi büyüklüğünde olup yenilmez.

Bu tür Datça yarımadasının güneyinde Kurucabük ile Lindos arasındaki "Hurmalık" mevkiinde bol olarak yetişmektedir. Bölgede "Deli hurma" ismiyle tanınır. Bu tür Marmaris-Datça yoluna uzak, deniz kenarındaki vadilerde yetiştiği için, topluluklara ancak deniz yoluyla kolaylıkla ulaşılabilir.

1 — Zannétidès, G.: İntroduction d'une plante vénéneuse dans les feuilles de bourrache amère - J. Soc. Pharm. Constantinople 1 : 339 (1879).
2 — Bois, D.: Les plantes alimentaires chez tous les peuples 1 : 315, Paris (1927).
3 — Henry, C.: La bourrache orientale employée comme légume - Revue Horticole 81 (1907).

HÜNNAP MEYVASI

(Fructus Jujubae)

Zizyphus jujuba Miller (Rhamnaceae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür 2 - 8 m yükseklikte, dikenli bir ağaçtır. Meyvası 1.5-3cm uzunlukta, olgunlukta koyu kırmızı veya siyahımtırak renkli ve tatlı lezzetlidir. Yenilen meyvası için bilhassa Batı ve Güney Anadoluda yetiştirilmektedir.

Meyvalar şekerler, müsilaj, vitamin C ve pektin taşır.

Bilhassa Arap hekimleri tarafından göğüs yumuşatıcı, öksürük kesici, müshil ve kan temizleyici olarak kullanılmış olan bir drogdur. Anadolunun bazı bölgelerinde (Kayseri) şeker hastalığına karşı da kullanılmaktadır. Dal kabuğu ve yaprakları kabız ve midevi etkilere sahiptir.

Evliya Çelebi, Karabiga toprağının vasıflarından bahsederken, bu bölgede yetişen Ünnap ağacından şöyle bahsetmektedir (1).

"Beğenilen şeylerden bağ ve bahçelerinde unnap ağacı dünyayı tutmuştur. Unnap meyvası gayet meşhurdur. Bu şehir unnap suyu kullandıklarında hunnak (boğmaca) ve diğer boğaz hastalığı olmazlar".

Z. lotus (L.) Lam. (Yabani hünnap ağ.): 1 - 1.5 m yükseklikte, dikenli ve zigzag dallı bir çalıdır. Meyva boyu 10 mm kadardır. Bu türün vatanı Cezayir olmakla beraber Adana bölgesinde bol olarak bulunmaktadır.

Meyvaları yukarıdaki tür gibi kullanılır.

IHLAMUR ÇİÇEĞİ

(La. Flos Tiliae, Al. Lindenblueten, Fr. Fleur de Tilleul, İn. Lime flower)

Değişik *Tilia* (Tiliaceae) türlerinin kurutulmuş çiçek durumlarıdır. Farmakopelerde ıhlanıur çiçeğinin, Avrupada yaygın olan, *T. cordata* Miller veya *T. platyphyllos* Scop. türlerinden elde edilebileceği kayıtlıdır.

Tilia türleri 15 - 40 m bir boya erişebilen ve kışın yaprağını döken, çiçekleri sarımsı beyaz renkli ve hoş kokulu olan ağaçlardır (Resim : 88). Memleketimizde bilhassa Kuzey Anadolu dağlarında yetişmektedirler.

Farmakopeler tarafından kabul edilen türlerden *T. cordata* (Küçük yapraklı ıhlamur) ıemleketimizde çok nadirdir. Buna karşılık aşağıdaki türler Kuzey Anadolu dağlarında bol olarak yetişmekte ve ıhlamur çiçeği de bu türlerden elde edilmektedir.

T. argentea Desf. (Syn : T. tomentosa Moench) (Gümüşi ıhlamur) : Yaprakların alt yüzü gümüşi-beyaz, yıldız tüylü. Halen İstanbul aktarlarında yalnız bu türün çiçekleri satılmaktadır.

T. platyphyllos Scop. (Büyük yapraklı ıhlamur) : Yaprakların alt yüzü mavimsi-yeşil, basit tüylü.

T. rubra DC. (Kafkas ıhlamuru) : Yapraklar her iki yüzde de yeşil renkli ve hemen hemen tüysüz.

Çiçek durumları ilkbaharda el ile toplanır ve gölgede kurutulur.

Dış görünüş : Çiçekler 5 parçalı, sarımsı renkli, özel ve kuvvetli kokulu ve hafif baharlı lezzetlidir. Ticarette başlıca iki tip bulunmaktadır.

1 — Evliya Çelebi : Seyâhatnâme (Türkçeleştiren Z. Danışman) 8 : 157, İstanbul (1970).

Çiçek ıhlamur : Yalnız çiçek durumlarından ibarettir. İçinde ancak % 1 oranında çiçek yaprağı (brakte) bulunabilir. Birinci kalite olarak kabul edilir. (Flos Tiliae sine bractea).

Yapraklı ıhlamur : Çiçek durumları, çiçek yaprağı (brakte) ile birlikte toplanmıştır. İkinci kalite olarak kabul edilir (Flos Tiliae cum bractea).

Bileşim : Müsilaj, tanen, şekerler, saponin ve bir uçucu yağ (% 0.4 - 0.5) taşımaktadır. Uçucu yağ içinde farnesol bulunmaktadır.

Etki ve kullanılış : İdrar arttırıcı, terletici, yatıştırıcı, uyutucu ve göğüs yumuşatıcı etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler taşıdığı müsilaj ve uçucu yağdan ileri gelmektedir.

Kullanılış şekli : Bilhassa infusyon (%1) halinde kullanılmaktadır. İnfusyon içine bir miktar portakal çiçeği ilâvesi içimi kolaylaştırır.

IHLAMUR KABUĞU (Cortex Tiliae) : Değişik *Tilia* türlerinden elde edilen kurutulmuş dal ve gövde kabuğudur.

Kabuklar yaprak ve çiçekler gibi müsilaj taşır ve bu nedenle de yumuşatıcı ve koruyucu etkilere sahiptir. Ayrıca yatıştırıcı ve safra söktürücü olarak da kullanılmaktadır.

Bilhassa dekoksiyon (% 1 - 5) halinde kullanılır.

ISIRGAN YAPRAĞI

(La. Folium Urticae, Al. Brennesselblatter, Fr. Feuille d'ortie, İn. Common nettle)

Bazı *Urtica* (Urticaceae) türlerinin kurutulmuş veya taze yapraklarıdır. Memleketimizde aşağıdaki türlerin yaprakları kullanılmaktadır.

U. dioica L. (Büyük ısırganotu) : Çok yıllık, dioik ve otsu bir bitkidir. Boyu bazen bir metreyi geçer. Yapraklar koyu yeşil renkli, saplı, dişli kenarlı ve yakıcı tüylüdür. Yaygın bir türdür.

U. urens L. (Küçük ısırganotu) : Bir yıllık, monoik ve otsu bir bitkidir. Boyu 60 cm kadar olabilir. Yapraklar açık yeşil renkli, saplı, dişli kenarlı ve yakıcı tüylüdür. Duvar kenarları ve harabeliklerde bol olarak görülür.

Dış görünüş : Yapraklar 2 - 4 cm uzunlukta, oval veya kalp biçiminde, kenarları derin dişli, tüylü ve koyu yeşil renkli. Taze iken deri ile temas edince deride kızartı ve yanma yapar.

Bileşim : Potasyum tuzları, organik asitler (formik asit), histamin, asetilkolin, vitamin C taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Yaprak veya kök dahilen kan temizleyici, idrar arttırıcı ve iştah açıcı olarak kullanılır. Taze bitki, romatizma ağrılarını gidermek için, ağrıyan yerlere sürülerek tahriş yapılır ve kan toplanması sağlanır. Bitkiden elde edilen bazı fraksiyonların antikoagülan bir etkiye sahip bulunduğu gösterilmiştir (1).

Isırganın deride meydana getirdiği yakıcı etkinin, eskiden tüylerde bulunan serbest formik asitten ileri geldiği sanılırdı. Halen bu etkinin tüylerde bulunan histamin ve asetilkolin nedeniyle oluştuğu anlaşılmıştır.

U. dioica L. türünün yapraklı dalları ilkbaharda İstanbul pazarlarında satılmakta ve sebze olarak kullanılmaktadır.

1 — Akcasu, A. ve ark.: Urtica dioica L. bitkisinin antikoagülan etkisi - IV. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, bildiriler 135, Eskişehir (1983).

Kullanılış şekli : Yapraktan hazırlanan infusyon (% 2 - 5) veya kök dekoksiyonu (% 3 - 4), yemek aralarında olmak üzere, günde 2 - 3 bardak içilir.

Yukarıdaki türlerin meyvaları aktarlarda "Yeşil ısırgan tohumu" ismi altında satılmaktadır. Açık yeşil renkli bir toz olan bu drog ısırgan yaprağı gibi kullanılır.

Diğer isimler : Dızlağan (Kayseri), Dikenli ısırgan.

ISIRGAN TOHUMU (Fructus Urticae piluliferae) :

U. pilulifera L. türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür 30 - 100 cm yükseklikte, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar dişli kenarlı ve saplı. Dişi çiçekler 1 - 1.5 cm çapında, küremsi şekilli ve uzun saplı durumlar meydana getirir. Türkiyede oldukça yaygın bir bitkidir. Yol ve duvar kenarlarında ve bahçelerde yetişir.

Meyvalar 3 mm kadar uzunlukta, yumurta biçiminde, parlak esmer renkli ve keten tohumuna benzer taneler halindedir. Suya konulduğunda üzerinde bir müsilaj tabakası oluşur.

Sabit yağ ve müsilaj taşımaktadır.

Dioscorides döneminden beri tedavide kullanılan bir drogdur. Romatizma ağrılarını dindirici, idrar arttırıcı, müshil, adet söktürücü, kurt ve ateş düşürücü etkileri bulunmaktadır. Eski yazarlar cinsel gücü arttırıcı bir özelliğinin bulunduğunu da belirtmektedirler. Isırgan tohumu havanda dövülür, bal ile karıştırılarak macun yapılır ve günde 2 - 3 çay kaşığı alınır. Bir günde alınan ısırgan tohumu miktarı 8 - 10 gramı geçmemelidir.

Türkiyede aktarlarda "Isırgan tohumu" ismi altında yalnız bu drog satılmaktadır.

Diğer isimler : Karaısırgan tohumu.

ISPANAK YAPRAĞI

(Folium Spinaciae oleraceae)

Spinacia oleracea L. (Chenopodiaceae) türünün taze yapraklarıdır. Bu bitki sebze bitkisi olarak memleketimizde bol olarak yetiştirilmektedir. Vatanı İran olup ancak 11. asırda Araplar tarafından Avrupaya (İspanya) götürülmüştür.

Yapraklar nitrat, fosfat ve oksalat tuzları, lesitin, şekerler, klorofil, yağ, müsilaj, saponin, demir tuzları, iyot ve vitaminler (B, C, P) taşımaktadır.

Besleyici bir sebzedir. Tedavi alanında idrar arttırıcı, müshil, kuvvet verici olarak, haşlama halinde kullanılır. Taşıdığı yüksek orandaki tuzlar (bilhassa oksalatlar) nedeniyle idrar yolları, böbrek, hazım sistemi ve karaciğer hastalıkları olanlar ile şeker hastalığı bulunanlara tavsiye edilmez.

Tohumlarının kalp kuvvetlendirici ve yatıştırıcı özellikleri vardır. İnfusyon (% 5) halinde kullanılır.

ITIR YAĞI

(Oleum Pelargonii, O. Geranii)

Pelargonium graveolens L'Hér. et Aiton, *P. roseum* Willd. (Geraniaceae) ve bunlara yakın diğer türlerden elde edilen uçucu yağdır. Bu türler halen bilhassa Hindistan ve Kuzey Afrika (Fas, Cezayir) da yetiştirilmektedir. Uçucu yağ su buharı distilasyonu ile elde edilir. Verim % 0.1 civarındadır.

Renksiz ve kuvvetli gül kokulu bir sıvıdır. Geraniol, citronellol ve feniletil alkol taşır.

Sabun ve parfümeri sanayiinde önemli bir koku verici maddedir. Fiyatı düşük olduğundan gül yağı'nın tağşişinde de kullanılmaktadır. Bu yağ eskiden, hacılar aracılığıy-

la, Arabistandan getirilirdi. Halen bu yağ yerine gül yağı kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Itırşahi yağı (1).

Orta ve Doğu Anadolu dağlarında yetişen *P. endlicherianum* Fenzl türünün çiçekleri Anadoluda kurt düşürücü olarak kullanılmaktadır (Bak: Elbistan solucanotu).

Güney Afrika kökenli bazı *Pelargonium* türlerinin melezleri ve kültür formları bütün dünyada süs bitkisi olarak kullanılmaktadır. Memleketimizde bilhassa yetiştirilen türler şunlardır : *P. peltatum* (L.) L'Hér. (Sakız sardunyası), *P. radicula* (Cav.) L'Hér. (Itır) ve *P. hybridum* (L.) L'Hér. (Sardunya).

İĞDE ÇİÇEĞİ
(Flos Elaeagni)

Elaeagnus angustifolia L. (Çiçek iğdesi, Yabani iğde) (Elaeagnaceae) türünün kurutulmuş çiçekleridir. Bu tür 7 m kadar bir boya erişebilen, dikenli ve kışın yaprak döken bir ağaççıktır. Yapraklar gümüşi renkli, dar uzun. Çiçekler 4 parçalı, sarımsı-beyaz renkli, hoş ve kuvvetli kokulu. Meyva tek tohumlu, dar uzun, 2 cm. kadar uzunlukta ve sarımsı esmer renkli (Resim : 31). Türkiyede yaygın bir bitkidir. Su kenarlarında çok görülür. Orta Anadoluda tarla kenarlarına çit olarak ekilir.

Çiçekler ve yapraklar, infusyon halinde (% 5) idrar verici ve ateş düşürücü olarak kullanılmaktadır.

Bu türün bir varyetesi (*E. angustifolia* L. var. *orientalis* (L.) Kuntze) Orta ve Doğu Anadoluda meyvası için yetiştirilir. Bu varyetenin meyvaları zeytin tanesi büyüklüğünde, kırmızımtırak esmer renkli, gümüşi pullu, iç kısmı unlu gibi ve tatlı lezzetlidir. Vatanı Orta Asya olduğu sanılan bu bitkinin meyvaları "İğde" ismiyle çerez olarak yenilir. Yaprak ve çiçekleri yukarıdaki tür gibi kullanılır.

Hippophae rhamnoides L. (Yalancı iğde) (Elaeagnaceae) : 3 - 10 ın yükseklikte, kışın yapraklarını döken, dikenli bir ağaççıktır (Resim:39). Yapraklar dar, sapsız, 3-6 cm uzunlukta, grimsi renkli. Meyva 3-7 mm boyda, portakal sarısı renkli, tek tohumlu, ekşi lezzetli. Kuzey ve Doğu Anadoluda dere ve yol kenarlarındaki kumluklarda sık görülür ve tarla kenarlarında çit olarak yetiştirilir.

Anadoluda subsp. *caucasica* Rousi alttürü yetişmektedir.

Meyvaları organik asitler (malik asit), vitaminler (B grubu, E ve C) ve flavon glikozitleri taşımaktadır.

Kabız, kuvvet verici ve antiseptik etkileri vardır. Taşıdığı yüksek oranda vitamin C nedeniyle grip ve soğuk algınlığına karşı koruyucu olarak kullanılır. İnfusyon (% 5), şurup veya reçel halinde alınmaktadır. Etkili ve zararsız bir drogdur.

Kurutulmuş meyvaları, Avrupa firmaları tarafından büyük miktarlarda istenmesine karşılık, toplayıcı bulunmadığından, dışsatımı gerçekleştirilememektedir.

Diğer isimler : Cıcılık, Çıçırgan, Çişkan (Erzurum bölgesi).

1 — Kokulu bezelye çiçeği (Lathyrus odoratus L.) ne de 'Itırşahi" ismi verilmektedir.

İNCİÇİÇEĞİ

(La. Herba Convallariae majalis, Al. Maigloeckchenkraut, Fr. Herbe de muguet de mai, İn. Lily of the valley herb)

Convallaria majalis L. (Liliaceae) türünün çiçeklerini taşıyan toprak üstü kısımlarıdır. İlkbaharda toplanır ve gölgede kurutulur. Bu bitki Avrupa ormanlarında boldur. Türkiyede bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. 10 - 30 cm yükseklikte, iki yapraklı bir bitkidir. Çiçekler beyaz renkli ve çan şeklinde. Meyva küçük, küre biçiminde ve kırmızı renklidir.

Dış görünüşü : Kurutulmuş yaprak ve çiçek karışımıdır. Yapraklar 20 cm kadar uzunluk ve 4 cm kadar genişliktedir. Drog kokusuz ve çok acı lezzetlidir.

Bileşim : Saponinler ve glikozitler (konvallatoksin) taşır.

Etki ve kullanılış : İdrar arttırıcı ve kalp kuvvetlendirici etkilere sahiptir. Taze çiçeklerin etkileri daha fazladır. Hafif kalp zayıflamalarında başarıyla kullanılır.

Kullanılış şekli : İdrar arttırıcı olarak infusyon (% 1 - 3) günde 2 - 3 bardak içilir. Kalp kuvvetlendirici olarak çiçeklerden yapılan infusyon (% 5), iki saatte bir çorba kaşığı içilir.

İNCİR MEYVASI

(La. Fructus Caricae, Al. Feigen, Fr. Figue, İn. Fig)

Ficus carica L. (Moraceae) türünün kurutulmuş meyvalarıdır. Bu tür genellikle 10 m kadar yükseklikte bir ağaçtır. Yapraklar saplı, 3 - 5 loblu ve üzeri pürtüklü. Meyva küremsi veya armut biçimindedir. Meyva şekli ve rengine göre birçok kültür formları ayrılmaktadır. Türkiyede çok tanınmış olanlar şunlardır :

I — forma *grasse* (Lop incir, Sultan inciri) : Meyvası soluk sarı renkli olup kurutmaya elverişlidir.

II — forma *violette* (Kavak inciri, Patlıcan inciri) : Meyvası morumsu siyah renkli olup, taze halde meyva olarak kullanılır.

Türkiyede bilhassa Ege bölgesinde yetiştirilmektedir.

Dış görünüş : Kuru incir kirli sarı renkli, armut veya küre biçiminde, çok tohumlu, tatlı lezzetli ve özel kokulu bir meyvadır.

Bileşim : Şekerler (% 30 - 40) ve vitaminler (A, B, C) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Meyvalardan hazırlanan infusyon veya şurup bilhassa çocuklarda tehlikesizce kullanılabilen bir müshildir. İncir sütü haricen siğillere karşı etkilidir. Siğil üzerine hergün taze süt sürülür ise siğil zamanla kaybolur. Taze yaprak lapa halinde haricen çıbanların olgunlaştırılması ve delinmesi için kullanılır.

Kuru incir ezmesinin bir müddet suda bırakarak fermente edilmesi sonunda elde edilen usare % 3 - 4 oranında alkol taşır. Bu usarenin bakır imbikte distilasyonu sonucu "incir rakısı" elde edilir.

Kullanılış şekli : Dekoksiyon (% 10) ve şurup halinde kullanılır. İncir şurubu şöyle hazırlanır. 120 gr kuru incir parçalanır, 600 gr su içinde 3 saat tutulur ve hafifçe sıkılarak bezden süzülür. Elde edilen sıvı kısım üzerine 400 gr toz şeker ilâve edilir ve bir taşım kaynatılır.

Diğer isimler : Ballıdarı, Bardacık.

İNCİR YAPRAĞI (Folium Caricae) :

F. carica L. (Moraceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Yumuşatıcı ve yatıştırıcı etkileri vardır. Yapraklardan hazırlanan dekoksiyon (% 5) haricen basur memelerini ve çıbanları açmak için kullanılır. Bu maksat için dekoksiyon ile ıslatılan bir tülbent parçası basur memeleri veya çıban üzerine konulur ve sarılır. Dahilen basura karşı, dekoksiyondan günde 2 - 3 bardak içilir.

İPEKA KÖKÜ

(La. Radix İpecacuanhae, Al. Ruhrwurzel, Fr. Racine d'ipéca, İn. İpecacuanha root)

Uragoga ipecacuanha Baillon ve diğer *Uragoga* türlerinin (Rubiaceae) kurutulmuş kökleridir. Bu bitki Brezilyada yetişir. Çok yıllık, küçük bir bitkidir.

Dış görünüş : 5 - 15 cm uzunlukta ve 3-4 mm çapında silindirik biçimli çubuklar halindedir. Dış kısmı esmer, iç kısmı ise sarımtırak renklidir. Kolaylıkla kırılır, kokusuz ve acı lezzetlidir. Bileşim : Nişasta (% 30 - 40) ve alkaloitler (% 2 - 3) taşımaktadır. Başlıca alkaloit emetin olup ayrıca bunun türevleri de bulunur.

Etki ve kullanılış : Küçük miktarlarda (0.05 - 0.30 gr) balgam söktürücü, yüksek miktarlarda (1.5 - 2 gr) kusturucu olarak tesir eder.

Kusturmak için 1 - 2 gr ipeka tozu biraz su ile verilir. 15 - 60 dakika sonra kusma ve bazen de ishal görülür.

Amipli dizanteriye karşı, aşağıdaki formülden, saatte bir çorba kaşığı olmak üzere, üç gün içirilir. İlk gün kusma ve ishal artışı görülürse de sonradan iyileşir.

İpeka kökü tozu	2 gr
Su	150 gr

15 dakika kaynatılır, süzülür ve sulu kısma 30 gr şeker şurubu ilâve edilir.

Eski bir Amerikan drogudur. 1672 yılında Avrupaya getirilmiştir. İstanbulda ise 1686 yılından itibaren kullanılmaya başlanmıştır (1).

Kullanılış şekli : Drogdan hazırlanan toz hap halinde (0.05 - 0.30 gr) balgam söktürmek için günde birkaç defa alınır. Memleketimizde "poudre de Dover" komprimesi halinde kullanılmaktadır.

Toksikolojik etki : Yüksek miktarlarda kusma ve sindirim sistemi tahrişleri ile beliren zehirlenmeler yapar.

Diğer isimler : Altınkökü.

İSFENDAN YAPRAĞI

(Folium Aceris pseudoplatanus)

Acer pseudoplatanus L. (Aceraceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 30 - 40 m yüksekliğe erişebilen, çınar ağacı görünüşünde bir ağaçtır. Avrupa dağlarında yetişir. Memleketimizde yalnız Trakya (Demirköy) bölgesinde bulunmaktadır.

Yapraklar infusyon (% 5) halinde kabız olarak kullanılır.

Diğer isimler : Dağ akçaağacı, İsfendan çınarı.

Anadoluda oldukça yaygın olan *A. tataricum* L. (Tatar akçaağacı, Keleve) türünün dalları sigara ağızlığı yapımında da kullanılmaktadır.

1 — Uzluk, F.N.: XVIII. yüzyıl Türk hekimlerinden Bursalı Ali Münşi'nin İpecacuanha monografisi 7, Ankara (1954).

İSKORÇİNA KÖKÜ
(Radix Scorzonerae)

Scorzonera hispanica L. (Compositae) türünün köküdür. Bu tür 30 cm kadar yükseklikte, sarı çiçekli, çok yıllık otsu bir bitkidir. Kökü kalın, silendirik ve esmer siyah renklidir. Bu nedenle bu türün köklerine "Kara iskorçina" ismi verilir. Türkiyede yabani olarak bulunmaz. Nadiren sebze olarak yetiştirilmektedir. Terletici, göğüs yumuşatıcı ve idrar verici etkilere sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında yılan sokmasına karşı kullanılmıştır. Halen Avrupada bilhassa sebze olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler : İskorçine, Kara iskorçina.

Doğu Anadoluda yetişen bazı *Scorzonera* türlerinin kök ve taze sürgünleri "Yemlik" ismi altında taze veya pişmiş olarak yenilmektedir.

Yemlik Doğu Anadoluda sevilen ve çok kullanılan bir sebzedir. Bilhassa yumurta ile birlikte pişirilerek yenilir. Yemliğin tıbbi özellikleri Siyah İskorçina kökünün özelliklerine benzer. Halen damar sertliği, tansiyon yüksekliği, romatizma, böbrek hastalıkları, nikris ve şeker hastalığına karşı özel bir gıda olarak kullanılmaktadır. Yemlik ancak genç iken (5-6 yapraklı) kullanılır. Kocamış veya çiçek açmış olan bitkiler kullanılmaz.

Türkiyede 40 kadar *Scorzonera* türü bulunmaktadır. Bunlardan bilhassa aşağıdaki türler sebze olarak kullanılır.

S. mollis Bieb. (Goftigoda) : 15-30 cm yükseklikte, kökü silindir biçiminde, sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Gümüşhane bölgesinde Goftigoda ismiyle tanınır ve kökleri yenilir.

S. suberosa C. Koch (Yabani havuç) : 5-20 cm yükseklikte, kökü yumru biçiminde, çiçekleri leylak renkli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Kökleri yenilir.

Bu türün kökleri şeklen az çok *Euphorbia apios* L. (Bırçalık) türünün yumrularına benzer. Bu sonuncunun yumruları ishal ve kusma ile belirlenen zehirlenmeler yapar.

Diğer isimler : Burçalak, Parçalak, Pürçelik (Hamamözü).

YAKI SAKIZI (Latex Scorzonerae latifoliae) :

S. latifolia (Fisch. et Mey.) DC. ve buna yakın diğer *Scorzonera* türlerinin köklerinden elde edilen sütün kurutulması sonucu meydana gelen bir sakızdır (Resim : 83 ve 84). Bu tür 50-60 cm kadar yükseklikte, çok yıllık, sarı çiçekli ve otsu bir bitkidir. Yapraklar mızrak biçiminde, 7-15 cm uzunlukta, tüylü ve kenarları dalgalı. Kök silindir biçiminde, beyaz sütlü ve yaklaşık 5 cm çapında. Doğu Anadolu (Erzurum, Muş, Bitlis ve Van) dağlarında, tarla kenarları, tepe yamaçları ve vadilerde yetişir.

Yakı sakızı elde etmek için kök üst kısımdan kesilir veya çizilir. Meydana gelen beyaz renkli süt teneke kaplarda toplanır ve güneşte kurutulur. Kurutma sırasında sakız önce kahverengi olup sonra siyah bir renk alır. Sakız yumuşak iken kalıplarda şekil verilir. Kalıp olarak küçük bir tabak kullanılır. Bir ipe dizilerek kolaylıkla taşınması için, kalıpta daire şekli verilen sakızın ortasına bir delik açılır. Bu nedenle ticarette sakız daire biçiminde ve ortası delik parçalar halinde bulunur.

Hafif kokulu, lezzetsiz ve siyah renkli bir kitledir.

Etki ve kullanılış : Haricen yakı halinde ağrı dindirici ve kısırlığa karşı, dahilen ise kurt düşürücü olarak kullanılmaktadır. Yakı hazırlamak için 100 gr yakı sakızı 10 gr çekem ile birlikte iyice dövülür (çekiç ile demirci örsü üzerinde), meydana gelen yapışkan kitle bir beze sürülür. Bu bez, ağrıyan yere veya çocuğu olmayan kadınların karnına sarılır ve bir hafta kadar cilt üzerinde tutulur.

Yakı sakızı Gaziantep, Urfa ve Van bölgesinde geniş bir şekilde kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Beniş (Van), Çingenesakızı, Kandilsakızı, Karasakız, Markosakızı, Selsepetsakızı, Yerlemesakızı.

SARI İSKORÇİNA KÖKÜ (Radix Tragopogoni) :

Tragopogon porrifolius L. (Compositae) türünün köküdür. Bu tür 120 cm kadar yükseklikte, iki yıllık otsu bir bitkidir. Çiçekler mor veya erguvan renklidir. Türkiyede nadir olarak bulunur. Sebze bitkisi olarak Avrupada yetiştirilir. Köklerinin grimsi sarı renkli olması nedeniyle "Sarı iskorçina" veya "Beyaz iskorçina" ismi verilir. Tedavi özellikleri Kara iskorçina'nınkine benzer. Sebze olarak da kullanılmaktadır.

Anadoluda yetişen *T. pratensis* L. ve *T. dubius* Scop. (Syn : T. majus Jacq.) türlerinin kök ve yaprakları da sebze olarak kullanılır. Bu iki tür sarı çiçeklidir.

Diğer isimler : Salsifi, Tekesakalı.

KABAK ÇEKİRDEĞİ

(La. Semen Cucurbitae, Al. Kuerbiskerne, Fr. Graine de courge, İn. Courd seed)

Bazı *Cucurbita* türlerinin (Cucurbitaceae) olgun ve taze tohumudur. Türkiyede aşağıdaki türlerin tohumları kullanılmaktadır :

C. maxima Lam. (Helvacı kabağı, Kestane kabağı) : Meyvası küremsi veya basık küremsi, üzeri dilimli, pürtüklü veya düz, kirli sarı veya kırmızımtırak renkli. Etli kısmı sarı-turuncu renklidir. Memleketimizde yaygın olarak yetiştirilir. Genellikle tatlı yapılarak yenir.

C. moschata (Lam.) Poiret (Bal kabağı) : Meyvası kalın ve silindir biçiminde, üzeri genellikle düzgün, etli kısım sarı-turuncu renklidir. Anadoluda az miktarda yetiştirilir.

C. pepo L. (Sakız kabağı) : Meyvası silendirik, beyazımtırak, etli kısım beyazımsı renklidir. Anadoluda çok miktarda yetiştirilir ve sebze olarak kullanılır.

Dış görünüş : 18-20 mm uzunluk ve 8-12 mm genişlikte, beyaz ve sert kabuklu, oval biçimli tanelerdir.

Bileşim : Kabak çekirdeğinin iç kısmında rezin, sabit yağ (% 45-50), steroller ve etkili madde olarak kukurbitin isimli bir amino asit bulunmaktadır. Bu bileşiğin miktarı, türe ve varyeteye bağlı olarak, % 0.5-2 arasında değişmektedir.

Etki ve kullanılış : İnsanlarda zehirliliği bulunmayan bir kurt ve şerit düşürücüdür. Yakın Doğuda tenya düşürücü olarak geniş bir şekilde kullanılmaktadır. Bilhassa çocuklarda rahatlıkla kullanılabilir.

Kullanılış şekli : Dış kabuğu (beyaz renkli ve sert olan kısım) soyulmuş taze tohum (Semen Cucurbitae excorticatum) dan çocuklara 30-40 gr, yetişkinlere 50-100 gr, bir defada ve aç karnına, verilir. Kolaylıkla alınmasını sağlamak için kabuğu soyulmuş tohumlar bir havanda ezilir, bal veya şeker ile karıştırılarak macun haline getirilir.

Barsak parazitlerini kolaylıkla dışarı atmak için, çekirdekler alındıktan bir saat sonra, bir müshil (yetişkinler için 30-40 gr hintyağı) verilebilir.

LİF KABAĞI (Fructus Luffae) :

Luffa cylindrica (L.) M. J. Roemer (Cucurbitaceae) türünün olgun meyvasıdır. Bu tür koyu sarı çiçekli, bir yıllık, kuvvetli ve tırmanıcı bir bitkidir. Meyva silindir biçiminde olup olgunlukta kurur ve içi liflidir. Vatanı Mısır veya Arabistan olup memleketimizin güney bölgelerinde bahçelerde yetiştirilir.

Olgun meyvalardan elde edilen lifli kısım, "bitkisel sünger" ismi altında, temizlik aracı olarak kullanılmaktadır.

L. vulgaris türünün bir varyetesi (var. *cylindrica* Kobiak.) (1) Asma kabağı ismiyle tanınır ve Anadoluda bostanlarda yetiştirilir. Meyvası silindirik şekilli ve 50 - 150 cm uzunluktadır. Sebze olarak yenilir.

SU KABAĞI ÇEKİRDEĞİ (Semen Lagenariae) :

Lagenaria vulgaris Ser. (Syn : L. siceraria (Molina) Standley) (Cucurbitaceae) türünün kurutulmuş olgun tohumlarıdır. Bu tür vatanı Hindistan olmakla beraber bütün Akdeniz bölgesi ülkelerinde ve memleketimizde de Güney Anadoluda yetiştirilir. Bir yıllık, tırmanıcı ve otsu bir bitkidir. Çiçekler beyaz renkli ve uzun saplıdır. Meyva şekli çok değişiktir. Memleketimizde meyvası testi biçiminde olan varyete bilhassa yetiştirilmektedir.

Tohumları saponin ve sabit yağ taşır. Dahilen idrar arttırıcı, müshil ve ateş düşürücü olarak kullanılır. Kurumuş meyvaları, içi boşaltıldıktan sonra, su kabı olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Kantar kabağı, Testi kabağı.

KÂFUR

(La. Camphora, Al. Kampfer, Fr. Camphre, İn. Camphor)

Cinnamomum camphora T. Nees et Ebermaier (Lauraceae) türünün odunundan su buharı distilasyonu ile elde edilen uçucu yağdan kristallendirme ile ayrılan bir bileşiktir. Bitki 20 - 40 m yüksekliğinde, kışın yapraklarını dökmeyen, çok uzun ömürlü (tahminen 2000 sene) bir ağaçtır. Vatanı Japonya ve Güney Çin olmakla beraber, iklimi uygun bölgelerde de yetiştirilmektedir. Bilhassa Formoza adasında elde edilmektedir.

Kâfur ağacı soğuğa oldukça dayanıklıdır. Akdeniz bölgesi ülkelerine (Cezayir, İtalya, Mısır) getirilmiş ve bu bölgeye çok iyi uyum sağlamıştır. İstanbulda da bazı bahçelerde (Emirgân korusu) süs bitkisi olarak yetiştirilmekte olduğu görülmektedir.

Dış görünüş : Renksiz, beyaz ve kristalize, özel ve kuvvetli kokulu ve yakıcı lezzetli bir kütledir. Adi ısıda uçucudur. Bu nedenle kapalı kaplarda ve serinde saklanmalıdır. İsli bir alev ile yanar, organik çözücüler ve yağlarda (zeytin yağı) kolaylıkla çözünür. Ticarette değişik şekilli parçalar halinde bulunmaktadır.

Bileşim : Terpen yapısında bir ketondur.

Etki ve kullanılış : Sinir sistemi, solunum merkezi ve kalp üzerinde uyarıcı bir etkiye sahiptir. Haricen kan toplayıcı, ağrı kesici ve antiseptik özellikleri vardır. Çok eskiden beri tanınan ve tedavide kullanılmış olan bir bileşiktir. Halen bilhassa haricen bazı cilt hastalıklarına, kaşıntılara ve yerel ağrılara (romatizma gibi) karşı kullanılmaktadır.

Eskiden cenazelerin hazırlanması sırasında, amber, ödağacı ve üzerlik tohumu ile birlikte koku verici olarak kullanılırdı (2).

Kullanılış şekli : Haricen alkoldeki çözeltisi (10 gr kâfur 100 gr alkolde eritilerek hazırlanır) veya yağdaki çözeltisi (10 veya 20 gr kâfur 100 gr zeytin yağında eriterek hazırlanır) kullanılır. Bazen toz haline getirilmiş olan kâfur doğrudan doğruya bir gazbezi ile deri üzerine konulur.

Terementi esansında bulunan pinen isimli bileşikten hareket edilerek sentetik kâfur da yapılmaktadır. Tedavi özelliği bakımın-

1 — Zhukovsky, P.: Türkiyenin ziraî bünyesi 644, İstanbul (1951).

2 — Sahillioğlu, H.: Süleyman'ın techiz ve tekfini - Belgelerle Türk Tarihi Derg. (4) : 66 (1968).

dan sentetik kâfur ile tabii kâfur arasında bir fark bulunmamaktadır. Sellüloid denilen ve sanayide çok kullanılan maddenin imalinde bilhassa sentetik kâfur kullanılmaktadır.

Camphorosma monspeliaca L. (Kâfurotu, Yeşilkâfur) : 20 - 60 cm yükseklikte, kuvvetli kâfur kokulu, küçük ve sert yapraklı ve çok yıllık bir bitkidir. Tuzlu ve kumluk topraklarda yetişir. Memleketimizde Orta Anadolunun tuzlu steplerinde bulunmaktadır.

İdrar arttırıcı, terletici, uyarıcı ve astma nöbetlerini yatıştırıcı etkilerinden ötürü dahilen, infusyon (% 2 - 5) halinde kullanılmaktadır.

KAHKAHA TOHUMU

(Semen İpomoeae)

Bazı *İpomoea* (Convolvulaceae) türlerinin tohumudur. Bu türlerin kökeni tropikal Amerika olmakla beraber bazı türler (*İ. acuminata* (Vahl) Roemer et Schultes, *İ. purpurea* Roth ve diğerleri) Avrupa ve Türkiyede süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

Bu türler bir veya çok yıllık, sarılıcı - tırmanıcı ve otsu bitkilerdir. Yapraklar genellikle kalp biçiminde ve saplıdır. Çiçekler huni şeklinde, beyaz, mavi, pembe veya morumsu renklidir. Meyva bezelye büyüklüğünde ve genellikle 4 tohumlu bir kapsüldür. Tohumlar siyah renkli ve üç yüzlüdür.

İ. violacea L. ve diğer bazı türlerin tohumlarında, çavdar mahmuzunda bulunan lisergik asit türevi alkaloitlerin yapısına benzer alkaloitler bulunmaktadır. Bu alkaloitler L.S.D. gibi halusinogen bir etkiye sahip olduklarından, bu türlerin tohumları eski çağlardan beri Meksikada uyuşturucu madde olarak kullanılmaktadır. Tohumlardaki alkaloit miktarı çok düşüktür. Bu nedenle 200 - 500 mikrogram L.S.D. etkisi elde etmek için 200 - 500 adet tohum yemek gerekmektedir.

Türkiyede süs bitkisi olarak yetiştirilen tür ve varyetelerin halüsinojen alkaloitler taşıyıp taşımadıkları henüz araştırılmamıştır.

Diğer isimler : Boruçiçeği.

KAHVE ÇEKİRDEĞİ

(La. Semen Coffeae, Al. Kaffee, Fr. Graine de café, İn. Coffee seed)

Coffea arabica L. veya *C. liberica* Hiern (Rubiaceae) türünün kurutulmuş tohumudur. Bu tür 5 - 8 m yükseklikte, basit yapraklı, kışın yapraklarını dökmeyen, beyaz çiçekli ve kirazı andırır kırmızı meyvalı bir ağaççıktır. Anayurdu Güney Habeşistan ve Sudan olmakla beraber halen bilhassa tropikal Afrika ve Güney Amerika (Brezilya) da yetiştirilmektedir. Brezilya dünyanın en büyük kahve yetiştiricisidir.

Kahve ağacı, ısının +5 dereceye düştüğü bölgelerde, yaşayamamaktadır. Bu nedenle kahve ağacı yetiştirmek için Güney Anadolu (Alanya) da yapılan denemeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Dış görünüş : 8 - 12 mm uzunluk ve 6 - 8 mm genişlikte, sert, soluk yeşil veya sarımsı yeşil renkli, bir tarafı düz, sırt kısmı ise kabarık tanelerden ibarettir. Kokusu hafif, tadı acımsıdır.

Bileşim : Tanen, uçucu yağ (% 0.15), sabit yağ (% 15), şekerler ve kafein (% 0.6 - 2.5) taşımaktadır. Kafein, drogun etkili maddesi olarak kabul edilir.

Etki ve kullanılış : Yeşil kahve tanesi eskiden romatizma, nikris ve böbrek taşlarına karşı ve ateş düşürücü olarak kullanılmıştır. Bu tip kullanılışlar için yeşil kahve toz edilir ve güllaç içinde alınırdı. Halen tedavide yal-

nız kavrulmuş kahve (Semen Coffeae tostum) kullanılmaktadır. Kavrulmuş ve toz edilmiş kahve ile hazırlanan infusyon (% 15), uyku giderici, baş ağrılarını azaltıcı, kalp kuvvetlendirici, hazmettirici ve alkaloit zehirlenmelerinde (bilhassa afyon ile meydana gelen zehirlenmelerde) panzehir olarak kullanılmaktadır.

Halen kahve bilhassa keyif verici içki olarak geniş bir şekilde kullanılmaktadır. Kahvenin, çiğ tohumları yemek şeklinde, kullanılışının Habeşistanda başlamış olduğu zannedilmektedir.

19. yüzyılın sonlarında kahve, Osmanlı İmparatorluğunun ithal ettiği maddelerin başında geliyordu. Bu dönemde kahve ithali için yılda yaklaşık bir milyon lira (altın) ödenmekteydi. Dış ülkelere ödenen miktarı azaltmak için, Yemen'de kahve yetiştirilmesini teşvik için bazı girişimler olmuştur (1).

Memleketimize kahvenin ne zaman girdiği kesin olarak bilinmemekle beraber bunun birinci Sultan Selim (1466 - 1520) döneminin sonlarına doğru hacılar eliyle Yemenden getirilmeye başlandığı kanısındayız. Ticari miktarda ilk kahve Sultan Süleyman (1520 - 1566) döneminde (1551 yılında) İstanbula getirilmiş ise de, verilen fetva uyarınca, kahveyi getiren gemiler, Tophane önünde dipleri delinerek yükleri ile birlikte batırılmışlardır.

İlk kahvehane'nin İstanbulun Tahtakale semtinde 1553 veya 1554 yılında açıldığı sanılmaktadır. Bu tarihi belirten beyit şöyledir: "Zuhuru kahve be diyarı Rum" 962 H. (1554 M.). S. Ünver kahve ve kahvehaneler ile ilgili geniş bir araştırma yayınlamıştır (2).

Daha sonraları kahvehaneler, bir öğrenci ve asker muhiti olan Süleymaniye çevresinde çoğalmıştır (3).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kahve ve kahvehane büyük bir önem kazanmış ve kahvehaneler birer sosyal kurum haline gelmiştir. Halk arasında kahve ile ilgili pek çok deyim vardır. Birkaçını buraya alıyoruz.

Gönül ne kahve ister ne kahvehane,
Gönül sohbet ister kahve bahane.

Kahvelerim pişti gel,
Köpükleri taştı gel.
Eyi günüm dostları,
Kötü günüm geçti gel.

Ehli keyfe taze kahve verse Tazeler,
Ehli keyfin keyfini yelpazeler.

Kahve, fiyatı oldukça yüksek, bir ithal malı olduğundan eskidenberi diğer bitkisel maddeler ile katıştırılmakta veya yokluğunda bazı bitkisel ürünler, kavrulduktan sonra, kahve yerine kullanılmaktadır. Memleketimizde kahve yerine bilhassa arpa, nohut, çitlenbik ve kenger tohum veya meyvaları kavrulduktan sonra yalnız başına veya kahveye karıştırılarak kullanılmaktadır. Kuru incirin bazı Avrupa ülkelerinde (Avusturya, Macaristan, Yugoslavya, Bulgaristan) kullanıldığı bilinmekte ise de incir kahvesi memleketimizde tutunmamıştır (4).

Osmanlı İmparatorluğunda bazı dönemler kahvehaneler "Dedikodu yeri" olarak kabul edilerek bunların kapatılması için "Emr-i Şerif" ler çıkartılmıştır. Kahvehanelerin kapatılması için Ankara kadısına yollanan bir emrin özeti şöyledir (5) :

1 — La culture du Caféier en Turquie - Journal de la chambre de commerce de Constantinople 15 (781) : 402 (1899).
2 — Ünver, S.A.: Türkiye'de kahve ve kahvehaneler - Türk Etnografya Dergisi 5 : 39 (1963).
3 — Bareilles, B.: Constantinople, ses cités franques et levantines 249 Paris (1918).
4 — Le café de figues - Le journal de la chambre de commerce de Constantinople 16 (797) : 113 (1900).
5 — Ongan, H.: Ankara'nın 1 numaralı Şeri'iye Sicili 121, Ankara (1958).

"Dedikodu mahalli olan kahvehanelerin kapatılması evvelce de emredilmiş iken Ankara'da tekrar açılmış olduğu ve kahve alış verişi yapıldığı öğrenilmiştir. Bütün kahvehanelerin kapatılması, kahvehane işletenlerin haklarından gelinmesi. Şaban 991 (1583)".

Bütün yasaklama ve kapatma emirlerine karşın, tütünde de olduğu gibi, kahve alışkanlığı önlenememiş ve bütün Osmanlı ülkesinde kahve kullanılışı artarak sürmüştür.

Tanınmış İtalyan edibi Edmondo de Amicis, Constantinopoli isimli seyahatnamesinde yüz yıl kadar önce İstanbuldaki kahvehaneleri ve kahve içme usulünü şöyle anlatıyor (1) :

"Bulunduğumuz kahve, duvarları adam boyunda tahtayla kaplanmış, çepeçevre alçacık bir peykesi olan bembeyaz bir odaydı. Bir köşede ocak vardı, koca burunlu bir Türk ocağın üstünde küçük bakır cezveler içinde yaptığı kahveyi minnacık fincanlara, şekeri de kendisi koyarak azar azar boşaltıyordu; zira, İstanbul'un her tarafında, kahve, çok şekerli olarak hazır bulundurulur ve bir bardak suyla getirilir. Türkler fincanı ağızlarına götürmeden evvel suyu içerler. Duvarlardan birine küçük bir ayna asılmıştı, aynanın yanında ustura dolu raf gibi bir şey vardı; çünkü Türk kahvelerinin çoğu aynı zamanda berber dükkânıdır, ve kahvecinin hem dişçi hem cerrah olduğu ve öteki müşteriler kahvelerini yudumlarken kurbanlarına onların yanında işkence ettiği görülmemiş şeylerden değildir. Karşı duvara başka bir raf asılmıştı, bunun da içinde yılan gibi kıvrılıp bükülmüş uzun hortumlu billûr nargilelerle, kiraz ağacından yapılmış toprak lüleli çubuklar vardı. Nargile içerek hayale dalmış beş Türk peykenin üstüne oturmuştu, sırtını duvara dayamış, ağzında çubuk olan diğer üçü arkalıksız alçak hasır sandalyelere yanyana çömelmiş kapının önüne yerleşmişlerdi; kahveci çırağı bir aynanın önünde, deve kılından yapılmış bir harmaniye giymiş iri bir dervişin kafasını traş ediyordu. İçeriye girip oturduğumuz zaman kimse bize bakınadı, kahveciyle çırağı hariç kimse konuşmuyordu, kimse kıpırdamıyordu. Kedi mırıltısına benzeyen nargile suyunun sesinden başka bir ses duyulmuyordu. Herkes, hiçbir ifadesi olmayan bir çehreyle önüne sabit bakışlarla bakıyordu. Burası küçük bir mumyalar müzesi gibiydi".

KAKAO YAĞI

(Oleum Cacao, O. Theobromatis)

Theobroma cacao L. (Sterculiaceae) ve buna yakın türlerin tohumlarından elde edilen bir sabit yağdır. Tohumlardan sıkma veya bir organik çözücü ile tüketme yoluyla elde edilir. Kakao ağacı 10 - 15 m yükseklikte bir bitkidir. Vatanı Orta Amerika olmakla beraber halen Brezilya ve Batı Afrika (Nigeria, Altın sahili) ülkelerinde yetiştirilmektedir. Meyva küçük bir topatan kavunu biçiminde olup ağacın ana gövdesi üzerinde meydana gelir. 20 - 25 tohum taşır. Tohumlar 2 - 3 cm uzunluk ve 1.5 cm kadar genişlikte ve kestane renklidir.

Tohumlar % 50 civarında sabit yağ (Oleum Cacao), tanen, nişasta, şekerler, alkaloitler (teobromin, kafein) taşır.

Tohumlar (Hint bademi) besleyici, ve idrar söktürücü etkileri vardır. Kakao yağı beyaz veya sarımsı renkli, özel kokulu ve 30 - 35 derecede sıvı haline geçen bir yağdır. Zamanla hoş kokusunu kaybeder ve acımsı koku kazanır. Basur memelerini, kadınların göğüslerindeki yara ve çatlakları yumuşatmak için haricen kullanılır. Bu maksatlar için yağ hafifçe ısıtılarak sıvı haline getirilir ve bir pamuk ile istenilen yere sürülür. Vücut ısısında sıvı haline geçtiği için eczacılık tekniğinde supposituvar (şaft) hazırlanmasında kullanılır.

1 — Edmondo de Amicis : İstanbul (çeviren : B. Akyavaş) 82, Ankara (1981).

KAKULE MEYVASI

(La. Fructus Cardamomi, Al. Kardamomen, Fr. Cardamome, İn. Cardamom)

Eletteria cardamomum (Roxb.) Maton var. *minus* (Zingiberaceae) türünün olgunlaşmadan önce toplanıp güneşte kurutulmuş meyvalarıdır. Bu tür 3 - 5 m yükseklikte, büyük yapraklı, çok yıllık bir bitkidir. Güney Hindistanın bataklık ormanlarında yabani olarak yetişir veya Malabar bölgesinde yetiştirilir. Bu nedenle de bu droga "Malabar kakulesi" ismi de verilmektedir.

Dış görünüş : 10 - 20 mm uzunlukta, üzeri boyuna çizgili, soluk sarı, soluk yeşil veya kirli beyaz renkli, 3 gözlü bir kapsüldür. Her bir gözde 5 - 7 adet tohum bulunur. Tohumlar böbrek biçiminde, köşeli, buruşuk yüzlü, kırmızımtırak esmer renkli, kuvvetli hoş kokulu ve baharlı lezzetlidir.

Bileşim : Rezin, sabit yağ ve uçucu yağ (% 2 - 8) taşır. Uçucu yağ içinde terpineol, terpinilasetat ve sineol bulunmaktadır.

Etki ve kullanılış : İştah açıcı, midevi ve gaz söktürücü etkilere sahiptir. Çinde, her derde deva olarak, geniş mikyasta kullanılmaktadır. Avrupada yapılan bazı likörlerin terkibine girer. Halen bilhassa baharat ve koku verici olarak önemlidir. Yakın Doğu ülkelerinde kakule tohumu kahve tohumu ile birlikte toz edilerek "Kakuleli kahve" hazırlanmaktadır.

Kullanılış şekli : Kakule tohumu (Semen Cardamomi) toz 0.3 - 0.5 gr, günde birkaç defa ve hap halinde alınır. Dekoksiyon (% 2 - 5) dan günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Hil (farsça), Kakule (arapça), Küçük kakule.

Kitaplarda bazı *Elettaria, Amomum* ve *Aframomum* türlerinin meyvaları da kayıtlı bulunmakla beraber İstanbul piyasasında yalnız yukarıdaki kakule tipi bulunmaktadır.

KAMIŞ KÖKÜ

(Radix Phragmites communis)

Phragmites australis (Cav.) Trin. (Syn : P. communis Trin., Arundo phragmites L.) (Gramineae) türünün kurutulmuş rizomlarıdır. Bu tür 1 - 4 m yükseklikte, yaprakları şerit biçiminde, mavimsi yeşil renkli ve 1 - 3 cm genişlikte, gövde çapı 0.5 - 1.2 cm, çiçekleri gövde ucunda morumsu esmer başaklarda toplanmış, çok yıllık bir su bitkisidir. Bataklıklar, göl ve akar su kenarlarında yetişir. Anadolu göllerinde sık rastlanan bir türdür.

Rizomlarında karbonhidratlar bulunmuştur.

İdrar arttırıcı, terletici ve kan temizleyici özellikleri vardır. İdrar yolları hastalıklarında, gut ve romatizmada başarı ile kullanılır. Aşağıdaki formülün alınması kolaydır.

Kamış kökü	30 gr
Meyan kökü	20 gr
Su	500 gr

Dekoksiyon yapılır ve günde 1 - 2 bardak içilir.

Gövde ve yapraklarından sellüloz elde etmek için kâğıt fabrikalarında (Kütahya) kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Beyaz kamış, Süpürge kamışı.

Arundo donax L. (Kargı) : Gövdesi 5 - 6 m yüksekliğe ve gövde çapı 3 - 3.5 cm erişebilen, çok yıllık ve rizomlu bir bitkidir. Güney ve Batı Anadoluda, tarla kenarlarında, çit olarak bol miktarda yetiştirilir.

Gövdesi sepet ve nefesli sazlar (kaval, ney gibi) yapımında kullanılır.

Rizomlarda uçucu yağ ve acı maddeler bulunmaktadır. Dahilen, dekoksiyon (% 5) halinde, idrar arttırıcı ve iştah açıcı olarak veya yukarıdaki tür yerine kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Masura kamışı.

KANARYAOTU

(Herba Senecio vulgaris)

Senecio vulgaris L. (Compositae) türünün kurutulmuş toprak üstü kısımlarıdır. Bu tür 50 cm kadar yükseklikte, sarı çiçekli, genellikle bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Kumluk yerler ve boş tarlalarda bol olarak bulunur. Türkiyede Trakya ve Anadolunun sahil bölgelerinde yetişmektedir.

Bütün bitki ve bilhassa kökler az miktarda alkaloit taşımaktadır.

Avrupada *Senecio* türlerinden hazırlanan galenik preparatlar (ekstre, tentür gibi) adet söktürücü olarak kullanılmaktadır.

Senecio türleri Türkiyede çok yaygın olmasına karşılık tıbbi bir kullanılışına rastlanmamıştır. Kanaryalara yeşil yem olarak verilir. Koyun, keçi ve sığırlar tarafından yenilmemektedir.

S. jacobaea L. (Yakupotu) türü de aynı maksatlar için kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Küllüceotu.

KANTARON ÇİÇEĞİ

(La. Herba Centaurii minoris, Al. Tausendgueldenkraut, Fr. Herbe de petite centaurée, İn. Centaury)

Erythraea centaurium Pers. (Syn : Centaurium erythraea Rafn.) (Gentianaceae) türünün kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 10 - 50 cm yükseklikte, karşılıklı yapraklı, kırmızı çiçekli, iki yıllık otsu bir bitkidir. Avrupa ve Türkiyede yaygındır.

Dış görünüş : Çiçekli ve yapraklı dallardan ibarettir. Yapraklar karşılıklı ve sapsız. Korolla 4 - 5 loblu, pembe veya kırmızı renkli. Kokusuz ve acı lezzetlidir.

Bileşim : Uçucu yağ, rezin ve acı maddeler (glikozitler) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Taşıdığı acı maddeler nedeniyle, hazmı kolaylaştırıcı ve iştah açıcı özelliklere sahiptir. Ateş düşürücü etkisi çok zayıftır. Bu sebepten bugün yalnız iştah açıcı ve hazmı kolaylaştırıcı olarak kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : Toz (günde 0.5 - 2 gr) veya infusyon (% 2 - 5). Günde iki defa, öğle ve akşam yemeklerinden önce alınmalıdır.

Diğer isimler : Küçük kantaron (1), Kantarion, Kırmızı kantaron. *Hypericum* türlerine de Kantaron ismi verilmektedir.

Anadoluda yaygın olarak yetişmekte olan *E. ramosissima* (Vill.) Pers. (Syn : C. pulchellum (Swartz) Druce) ile *E. spicata* (L.) Pers. (Syn : C. spicatum (L.) Fritsch) türlerinin çiçekli dalları da yukarıdaki tür gibi kullanılmaktadır.

1 — Arapça 'Kantûryôn" kelimesinden.

KARA BİBER

(La. Fructus Piperis nigri, Al. Schwarzer Pfeffer, Fr. Poivre noir, İn. Black pepper)

Piper nigrum L. (Piperaceae) türünün olgunlaşmadan önce toplanıp kurutulmuş meyvalarıdır. Vatanı Hindistandır. Doğu Hint adalarında geniş mikyasta yetiştirilir.

Dış görünüş : 4 - 6 mm çapında, küremsi şekilli, üzeri buruşuk ve siyahımsı renkli tanelerdir. Kokusu özel ve aksırtıcı, tadı yakıcı ve acı.

Bileşim : Nişasta, uçucu yağ (% 1 - 2) ve rezin (% 10) taşımaktadır. Yakıcı lezzeti rezin içinde bulunan bileşiklerden (en mühimi piperin) ileri gelir.

Etki ve kullanılış : İştah açıcı olarak kullanılmıştır. Bugün bilhassa baharat olarak bir önemi bulunmaktadır.

Kullanılış şekli : Toz günde 0.05 - 2 gr hap halinde alınır.

BEYAZ BİBER (Fructus Piperis albi) :

P. nigrum L. bitkisinin olgun meyvalarıdır. Olgun meyvalar birkaç gün su içinde tutulur ve yumuşayan dış kısım yıkanarak ayrılır. İç kısım güneşte kurutulur. Sarımsı beyaz veya grimsi beyaz renkli olması ile Kara biberden ayrılır. Bilhassa baharat olarak kullanılmaktadır.

KEBABİYE (Fructus Cubebae) :

P. cubeba L. türünün kurutulmuş meyvalarıdır. Bitki Doğu Hint adalarında yetiştirilir. Meyvalar 4 - 6 mm çapında, siyahımtırak renkli ve üzeri buruşuk. Meyvanın dip kısmı uzayarak 6 - 8 mm uzunluğunda bir sap haline gelmiştir. Bu nedenle bu bibere "Kuyruklu biber" ismi de verilmektedir. Uçucu yağ (% 10 - 18) taşır. Uzun zaman iştah açıcı, idrar yolları (bilhassa belsoğukluğunda) ve solunum sistemi antiseptiği olarak kullanılmıştır. Toz 0.5 - 1 gr, hap halinde günde birkaç defa veya dekoksiyon (% 5), günde 2 - 3 bardak şeklinde kullanılır.

Diğer isimler : Kübabe, Kuyruklu biber.

DARIFÜLFÜL (Fructus Piperis longi) :

P. longum L. türünün kurutulmuş meyvasıdır. Bu tür tırmanıcı bir bitkidir. Doğu Hint adalarında yabani olarak yetişmekte olup bilhassa Sumatra adasında yetiştirilmektedir. Meyvalar 4 - 6 cm uzunluk ve 6 - 7 mm çapta, koni biçiminde, açık esmer renkli, yakıcı ve keskin lezzetlidir. Tam halde kokusuz olmalarına karşılık, ezildikleri zaman özel bir koku meydana çıkar.

Rezin, uçucu yağ ve piperin isimli bir acı madde taşımaktadır.

Midevi, iştah açıcı ve baharat olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Dârıfülfül (arapça), Uzunbiber.

KARAÇALI MEYVASI

(Fructus Paliuri)

Paliurus spina-christi Miller (Rhamnaceae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür 2 - 4 m yükseklikte, çok dikenli bir çalıdır (Resim : 61). Yapraklar oval şekilli, çıplak ve saplı. Meyva 2 - 2.5 cm çapında, disk biçiminde, esmer renkli ve kenarları kanatlıdır. Anadoluda yaygın bir türdür.

Sabit yağ, tanen ve alkaloitler (paliurin) taşımaktadır.

Dahilen kabız, idrar arttırıcı ve taş düşürücü olarak kullanılmaktadır (1). Eskiden göz hastalıklarına karşı çok kullanılırdı. Halk

1 — Giroux, J., Susplugas, J. et Koçak, H.: Étude des propriétés pharmacologiques du Paliurus australis - Trav. Soc. Pharm. Montpellier 13 : 43 (1953).

arasında "Dişe kerpeten, göze çeşmezen" deyimi halen de kullanılmaktadır. Genellikle dekoksiyon veya infusyon (% 5) halinde kullanılır. Taze yaprakları, çıban açıcı olarak, çıbanların üzerine sarılmaktadır.

Diğer isimler : Çalıdikeni, Çalıtohumu, Çaltıdikeni, Çeşmezen (çeşm farsça göz anlamınadır), İsadikeni, Karadiken, Kunar, Sincandikeni.

KARANFİL

(La. Caryophyllus, Flos Caryophylli, Al. Gewuerznelken, Fr. Clou de girofle, İn. Clove)

Eugenia caryophyllata Thunb. (Syn : Jambosa caryophyllus Niedenzu) (Myrtaceae) türünün kurutulmuş çiçek koncasıdır. Bu tür 10 - 20 m yüksekliğinde kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaçtır. Vatanı Molluk adaları olup bugün bilhassa Zengibar ve civar adalarda yetiştirilmekte ve üretimin büyük bir kısmı bu bölgeden elde edilmektedir.

Dış görünüş : 10 - 17 mm uzunlukta, siyahımtırak renkli, çivi biçiminde bir çiçek tomurcuğudur. Kuvvetli kokulu, yakıcı ve baharlı lezzetlidir.

Bileşim : Uçucu yağ (% 15 - 20), sabit yağ ve tanen taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Uyarıcı, midevi ve antiseptik etkilere sahiptir. Çok tanınmış bir baharattır.

Kullanılış şekli : Toz 0.1 - 0.5 gr, hap halinde, günde birkaç defa. İnfusyon (% 2 - 5), günde 2 - 3 bardak.

Diğer isimler : Kuru karanfil.

KARANFİL ESANSI (Oleum Caryophylli) :

E. caryophyllata Thunb. türünün çiçek tomurcuklarından su buharı distilasyonu ile elde edilen uçucu yağdır.

Ögenol (% 75 - 95) taşımaktadır.

Dişhekimliğinde antiseptik ve ağrı kesici olarak kullanılır. Dahilen gaz söktürücü olarak, yemekler arasında, 1 - 2 damla alınır. Eczacılık tekniğinde bazı preparatların içine koku verici olarak girer.

Diğer isimler : Karanfil yağı.

KARANFİL ÇİÇEĞİ (Flos Tunicae hortensis) :

Dianthus caryophyllus L. (Bahçe karanfili, Bostan karanfili) türünün çiçekleridir. Bu türün birçok kültür formu süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Çiçeklerin kokusu karanfile benzer.

Çiçekleri balgam söktürücü veya öksürük kesici olarak infusyon (% 5) veya şurup (Gelincik şurubu gibi hazırlanır) halinde kullanılır. Zararsız bir drogdur.

KARANFİL KÖKÜ — Bak Sukaranfili kökü.

HÜSNÜYUSUF ÇİÇEĞİ (Flos Dianthi barbati) :

D. barbatus L. (Hüsnüyusuf) türünün kurutulmuş çiçekleridir. Bu tür 60 cm kadar boyda, çok yıllık otsu bir bitkidir. Çiçekler kırmızı renkli olup birçok çiçek bir arada bir baş durumu meydana getirir. Bu bitki memleketimizde yabani olarak yalnız Trakya bölgesi (Kırklareli) ndeki kayın ormanlarının altında bulunmaktadır. Bahçelerde süs bitkisi olarak bol miktarda yetiştirilir.

İnfusyon halinde (% 5) terletici, idrar arttırıcı, yatıştırıcı ve kalp kuvvetlendirici olarak kullanılır. Günde 2 - 3 bardak içilir.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde hanımlar bu bitkinin çiçekleri ile hazırlanan merhemleri yüz ciltlerine renk vermek için kullanırlardı. Orta çağda ise merhem halinde göz hastalıklarının tedavisinde kullanılmıştır. Zararsız bir drogdur.

KARATOPALAK

(Tuber Cyperi rotundi)

Cyperus rotundus L. (Cyperaceae) türünün kurutulmuş yumrularıdır. Bu tür 10-50 cm yükseklikte, gövdesi üç köşeli, köklerinde 10-15 mm uzunlukta, zeytin tanesi biçiminde esmer renkli yumrular bulunan, çok yıllık ve otsu bir bitkidir.

Karatopalak siyah renkli, üzeri buruşuk taneler halindedir. Toz edildiği zaman sakızı andırır bir koku duyulur.

Nişasta, şekerler, alkaloitler, uçucu yağ (% 1.5), sabit yağ ve zamk taşımaktadır (1).

İdrar arttırıcı, kuvvet verici (bilhassa veremde), adet söktürücü, terletici, midevi, kurt düşürücü, kabız, gaz söktürücü ve uyarıcı etkileri vardır. Taze halde yenir veya infusyon (% 2) halinde, kullanılır. Haricen, merhem halinde, yara iyi edici olarak kullanılır. Parfümeri endüstrisinde koku verici olarak önemlidir.

Diğer isimler : Gecebiten (Bursa, Karacabey), Su'd kökü, Topalak.

C. esculentus L. (Abdulleziz, Habbulleziz (tatlı tane), Yerbademi) : 10-60 cm yükseklikte, çok yıllık otsu bir bitkidir. Toprak altında 15 mm kadar uzunlukta, oval biçimli yumruları vardır. Akdeniz bölgesinin kumluk yerlerinde yetişir.

Yumrular rezin, şekerler, nişasta ve sabit yağ taşır ve gıda olarak kullanılır. Göğüs yumuşatıcı, hafif müshil ve cinsel arzuyu arttırıcı etkileri vardır. Baş ağrısı, idrar yolları hastalıkları, safra kesesi hastalıkları ve ekzemaya karşı eski dönemlerde kullanılmıştır (2).

KARDELEN

(La Herba Galanthi nivalis, Al. Schneeglöckchen, Fr. Herbe de perce-neige, İn. Snowdrop)

Galanthus nivalis L. (Amaryllidaceae) ve buna yakın türlerin toprak üstü kısmıdır. Bu tür erken ilkbaharda beyaz renkli, sarkık ve çan şeklinde çiçekler açan yumrulu bir bitkidir. Kuzey Anadolu bölgesinde yetişmektedir.

Bileşim : Yumrularda galantamin isimli bir alkaloit bulunmaktadır.

Etki ve kullamlış : Otsu kısım kalp kuvvetlendirici, midevi ve adet söktürücü etkilere sahiptir. Yumru lapa halinde çıbanları olgunlaştırıcı olarak kullanılır. Yumrulardan elde edilen galantamin son yıllarda adele uyarıcısı (çocuk felcinde) olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Kullanılış şekli : Yumruların dahilen kullanılışı tehlikelidir. Kusma ve ishal yapar. Haricen, taze yumrular ezilerek, lapa halinde kullanılır.

Anadoluda yetişen bazı türler (*Galanthus elwesii* Hooker fil., *G. latifolius* Rupr. vs.) in soğanları süs bitkisi soğam olarak dış ülkelere satılmaktadır. Kardelen soğanı, Türkiyenin ihraç ettiği soğanlarının başında gelir (3).

Diğer isimler : Aktaş.

1 — Sütlüpınar, N.: Yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.
2 — Mikhail, M.A.N.: Chufa habb el'aziz, Cyperus esculentus L. - The history of medicinal and aromatic plants 60, Karachi (1982).
3 — Baytop, T. and Mathew, B.: Bulbous plants of Turkey 21, London (1984).

KARDEŞKANI
(Sanguis Draconis)

Calamus draco Willd. (Syn : Daemonorops draco Blume) (Palmae) isimli palmiyeden elde edilen bir rezindir. Bu bitki Doğu Hint adalarında yetiştirilmektedir. Drog kırmızı renkli, kolaylıkla kırılabilen çubuklar veya taneler halindedir.

Rezin, organik asitler, flavan türevi boyar maddeler taşır. Eskiden kabız ve antiseptik olarak haricen ve dahilen kullanılırdı. Bugün bilhassa cila endüstrisinde boyar madde olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler : İkikardeşkanı (1).

KARGABÜKEN TOHUMU
(La. Semen Strychni, Al. Brechnuesse, Fr. Noix vomique, İn. Nux vomica)

Strychnos nux vomica L. (Loganiaceae) türünün kurutulmuş olgun tohumlarıdır. Bitki 10 m kadar yükselebilen bir ağaçtır. Çiçekler 5 parçalı, beyaz veya sarımsı renkli. Meyva 2 - 12 tohumlu ve küçük bir portakal şeklinde. Vatanı Hindistan ormanlarıdır. Birçok tropikal ülkede yetiştirilir. Drog bilhassa Madras bölgesi (Hindistan) nden ticarete çıkartılmaktadır.

Dış görünüş : 1 - 3 cm çapında, düğme biçiminde, gri veya yeşilimsi renkli, sert, üzeri parlak bir tüy tabakası ile örtülü taneler halindedir. Kokusuz ve çok acı lezzetlidir.

Bileşim : Sabit yağ, alkaloitler(striknin, brusin, vomisin vs.) ve glikozitler (loganin) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : İştah açıcı, kuvvet verici ve afrodizyak etkilere sahiptir. İçindeki alkaloitler çok zehirli olduğu için tıbbi miktarların üzerinde, kusma ve kasılmalar ile beliren tehlikeli zehirlenmeler yapar.

Kullanılış şekli : Toz 0.03 - 0.05 gr, hap halinde, günde 2 - 3 defa.

Diğer isimler : Cevzi mukayyi.

Zararlı hayvanların (karga, fare, köpek vs.) yok edilmesinde bu drogun başlıca alkaloidi olan striknin kullanılmaktadır. Bu madde çok zehirli olduğundan (insan için öldürücü miktar 75 mgr civarındadır) olduğundan çok dikkatle kullanılmalıdır (2).

KAŞU
(Catechu, Gummi Catechu)

Ticarette "Kaşu" ismi altında muhtelif bitkilerden elde edilen, tanence zengin hulâsalar bulunmaktadır. Bunlar aynı şekilde elde edilen ve tanen yönünden zengin olan "Kino" hulâsalarından tükrüğü kırmızıya boyamamaları ile kolayca ayırt edilebilir. Başlıca kaşu cinsleri şunlardır :

SARI KAŞU (Gambir, Gambir-Catechu):

Uncaria gambir (Hunter) Roxb. (Rubiaceae) türünün yaprak ve tomurcuklarından, su ile tüketme yöntemiyle elde edilen bir hulâsadır. Drogu veren bitki Doğu Hint adalarında yetişir ve yetiştirilir.

1 — Doğu Anadolu dağlarında bulunan Phelypaea coccinea (Bieb.) Poiret (Orobanchaceae) türüne de, kan kırmızısı renkli çiçekleri nedeniyle, "Kardeşkanı" ismi verilmektedir.

2 — Levy, N.: Relation de deux cas d'empoisonnement - Journal de la Société de Pharmacie de Constantinole 1 : 311 (1879).

Drog 3 - 4 cm çapında, küp biçiminde, dış yüzü koyu esmer, iç kısmı tarçın renkli, hafif, kokusuz ve kuvvetli buruk lezzetli parçalardan ibarettir.

Kateşik tanen (% 60 civarında) taşımaktadır.

Dahilen kabız, antiseptik ve kan kesici olarak kullanılır. 0.5 - 1 gr lık miktarlarda, hap halinde, günde 2 - 3 defa alınır. Boğaz ve diş hastalıklarında 5 gr kaşunun 100 gr suda çözündürülmesi ile elde edilen karışım ile, günde birkaç defa gargara yapılır. Zararsız ve etkili bir drogdur. Deri, boya ve balık ağlarının hazırlanmasında kullanılan önemli bir maddedir.

SİYAH KAŞU (Catechu, Catechu nigrum, Acacia-Catechu) :

Acacia catechu Willd. (Leguminosae) ve buna yakın türlerin odunundan, su ile tüketilerek elde edilen bir hulâsadır. Bitki 10 - 20 m yükseklikte, pennat yapraklı ve sarı çiçekli bir ağaçtır. Hindistan ve Doğu Hint adalarında yetişir.

Drog dış kısmı siyahımtırak, iç kısmı parlak ve esmer kırmızımtırak renkli, kokusuz, buruk lezzetli, kolayca kırılabilen ve muntazam olmayan parçalar halindedir.

Kateşik tanen (% 25 - 50) taşımaktadır. Dahilen ve haricen Sarı kaşu gibi kullanılır. Memleketimizde halen nadir olarak bulunmaktadır.

Diğer isimler : Kâdıhindi, Kâthindi, Ketirhindi.

SEYLAN KAŞUSU (Areca-Catechu) :

Areca catechu L. (Palmae) türünün tohumlarından elde edilen bir hulâsadır. Drogu veren bitki Hindistan, Seylan ve Doğu Hint adalarında yetişen 10 - 20 m yükseklikte bir ağaçtır.

Seylan kaşusu halen önemli bir drog değildir. Memleketimizde de bulunmamaktadır.

FELFELEK TOHUMU (Semen Arecae):

A. catechu L. türünün olgun tohumlarıdır. Tohumlar yumurta biçiminde, 2 cm kadar uzunlukta, üzeri tarçın renkli, hafif kokulu, buruk ve acımsı lezzetlidir.

Sabit yağ (% 10 - 15), tanen (% 15 - 25) ve alkaloitler (arekolin ve diğerleri) taşımaktadır.

Felfelek tohumu eskiden insanlarda kurt düşürücü (günde 2 - 4 gr alınır) olarak kullanılırdı. Bugün Avrupada yalnız köpeklerde tenya düşürücü olarak kullanılmaktadır. Arekolin bromhidrat eldesi için bir ilkel maddedir.

Diğer isimler : Cevzi fuful, Ferfelek tohumu.

KATIRTIRNAĞI ÇİÇEĞİ

(Flos Spartii juncei)

Spartium junceum L. (Leguminosae) türünün kurutulmuş çiçeğidir. Bu tür 1 - 3 m yüksekliğinde, çok yıllık, dikensiz, dalları yeşil ve silendirik olan bir çalıdır. Yapraklar basit, 1.5 - 2.5 cm uzunlukta. Çiçekler 5 - 20 tanesi bir arada. Korolla kelebek biçiminde ve parlak altın sarısı renkli. Meyva 6 - 9 cm uzunlukta, tüysüz ve 12 - 20 tohumlu bir legümen. Karadeniz, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yaygındır. Denize yakın fundalıklarda bol olarak bulunur.

Renk maddeleri ve alkaloitler (sitisin ve diğerleri) taşımaktadır.

Katırtırnağı çiçeği hafif uyuşturucu ve idrar söktürücü etkileri nedeniyle, infusyon (% 1) halinde kullanılır.

Diğer isimler : Adi katırtırnağı.

Toksikolojik etki : Bütün bitki, bilhassa çiçek ve tohumlar, zehirlidir. Tatlı lezzetine aldanarak çiçekleri yiyen çocuklarda ve ol-

gun meyvalarını yiyen hayvanlarda zehirlenmeler görülür. Zehirlenmeler sıkıntı, baş ağrısı ve ishal ile kendini gösterir.

S. scoparium L. (Syn : Cytisus scoparius (L.) Link, Sarothamnus scoparius (L.) Wimmer ex Koch) (Süpürge katırtırnağı) : Yukarıdaki türden yapraklarının 3 yaprakçıklı ve gövdesinin 5 köşeli olması ile ayrılır. Bir Avrupa bitkisidir. Türkiyede yalnız Trakyada (Terkos gölü civarı) bulunmuştur. Tohumları yukarıdaki türe benzer, fakat çok daha hafif zehirlenmeler yapar. Türkiyede çok nadir olduğu için zehirli bitki yönünden önemsizdir.

KATRAN

(La. Pix, Al. Teer, Fr. Goudron, İn. Tar)

Güney Anadolu dağlarında yetişen bazı ağaç türlerinden Dioscorides döneminden beri katran elde edilmektedir (1, 2).

İstihsal bilhassa Toros dağlarının yaylalarında yapılmaktadır. Katran elde edilmesine yaylalarda karın erimesiyle başlanır ve tekrar kar yağıncaya kadar devam edilir (3).

Katran elde eden şahıslara "katrancı" ismi verilir. Katran elde edilmesi ile tanınmış bazı dağlara da "Katran dağı" ismi verilmiştir.

Katran eldesi Osmanlı İmparatorluğu döneminde şimdikine göre daha yüksek idi. 1913 yıllarında yalnız Seyhan ve İçel vilâyetleri dahilinde elde edilen katran miktarı, yarısı sarı katran olmak üzere, 2830 kentali buluyordu (4, 5).

Bugün elde edilen miktarın, eski yıllara göre çok düşük olmasının başlıca nedeni, katran elde etmenin ormanlarda yaptığı tahribat ve yangınlara sebep olması gibi nedenlerle katran elde etmenin Orman İdaresince sınırlandırılmış olmasıdır (6).

6831 sayılı Orman yasası'nın 18. maddesi uyarınca, katran ocağı yakılmasına ancak, orman sınırının 4 km uzaklıktaki yerlerde müsaade edilmektedir.

Katran eldesi : Eskiden katran eldesi 80 - 150 kantar (7) kadar odun alacak büyüklükteki sabit fırınlarda yapılırdı. Kullanılan odunun reçine zenginliğine göre, elde edilen katran miktarı, sedir odununda % 8 - 10, çam odununda ise % 16 oranındadır (4, 5, 6).

Bugün daha küçük ocaklar kullanılarak katran eldesi aşağıdaki yol ile yapılmaktadır (8).

Toprak içine 30 - 50 cm çapında ve 20 - 30 cm derinliğinde bir çukur açılır, çukurun

1 — Gunther, R.T.: The greek herbal of Dioscorides 57, London and New York (1968).
2 — Leclerc, L.: Traité des simples par İbn El-Beithar 2 : 330 (1881).
3 — Yiğitoğlu, A.K.: Türkiye iktisadiyatında ormancılığın yeri ve ehemmiyeti 112, Ankara (1941).
4 — Yiğitoğlu, A.K.: Ayni yayın.
5 — Katran ve ziftin sureti istihsâli - Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecm. sayı48-51 (1331/1913).
6 — Huş, S.: Ormanlarımızdan katran ve zift çıkarılması imkânları-Orman ve Av 17 (6) : 176 (1945).
7 — 1933 yılına kadar 44 okka olarak kabul edilen kantar, bu yıldan itibaren 100 kgr olan kental üzerinden hesaplanır.
8 — Akseki yaylarında katran elde edilişi hakkında bize bilgi veren, katran ve katran elde edilen ağaçlardan örnekler getiren Beyşehir'li eczacı Reha Bilir'e tekrar teşekkür ederim.

içi çamur ile iyice sıvanır. Bu çukurun yanına daha küçük ve fakat daha derin bir çukur açılır ve bunun da içi çamur ile sıvanır. Bu iki çukur dip kısımdan bir boru ile birbirine bağlanır. Kırılmış çıralı kök ve gövde parçaları büyük çukura doldurulur ve üzeri çamur ile sıvanır. Bu sırada küçük bir yakma deliği bırakılır. Sıvanan kısmın üzerine bir naylon parçası örtülür ve üzeri tekrar çamur ile sıvanır. Sıvama işi tamamlanınca, fırındaki odun parçaları, yakma deliğinden tutuşturulur. Odun parçaları yavaş yavaş yanar ve meydana gelen katran dipteki boru yardımıyla küçük çukur içinde toplanır.

Bu yol ile halen Toros dağlarında 3 cins bitkisel katran elde edilmektedir (1).

KARA KATRAN (Çam katranı, Kalın katran, Bise, Püse) :

Pinus brutia Ten. (Kızıl çam) veya *P. nigra* Arn. subsp. *pallasiana* (Lamb.) Holmboe (Kara çam) türünün çıralı kök ve gövde parçalarının yakılması ile elde edilir.

Siyah renkli, bal kıvamında, özel ve kuvvetli kokulu, kalın bir sıvıdır.

Ciltte meydana gelen yaraların, hayvanların (keçi, deve gibi) derilerindeki hastalıkların tedavisinde çok kullanılan bir katrandır. Arpa veya leblebi unu ile hap yapılarak dahilen mide hastalıklarına karşı da kullanılmaktadır.

SARI KATRAN (İnce katran) :

Güney Anadolu dağlarında yetişen *Cedrus libani* A. Rich. (Sedir ağ., Katran ağ.) türünün çıralı kök ve gövde odunundan elde edilen bir katrandır.

Kırmızımtırak esmer renkli, şurup kıvamında, özel ve kuvvetli kokulu, akıcı bir sıvıdır.

Haricen hayvanların deri hastalıklarında ve derilerinde bulunan bazı parazitlerin (kene, bit, sinek gibi) temizlenmesinde kullanılır. Küçük miktarlarda arı kovanlarına konarak kovan güvesi ile mücadele edilir.

Kara katrandan daha değerli bir katrandır.

ANDIZ KATRANI

Güney Anadolu dağlarında yetişen *Juniperus drupacea* Lab. (Andız ağ.) türünün kök ve gövde odununun yakılması ile elde edilen bir katrandır.

Siyahımtırak kırmızı renkli, hoş kokulu ve akıcı bir sıvıdır.

Andız ağacı memleketimizde, diğer katran elde edilen türlere göre, daha az olduğundan bu türden katran eldesi kaçak olarak yapılmaktadır. Bu nedenle de fiyatı diğerlerine göre daha yüksektir. 1983 yılında, elde edildiği yerde, fiyatı 8.000 TL. idi.

Leblebi unu ile kap yapılarak dahilen ülser ve basura karşı kullanılır. Kömür ateşi üzerine damlatılması sonucu meydana gelen duman, körük ile kovana üflenerek, arı kovanlarının dezenfeksiyonu sağlanır. Halen bilhassa bu maksat için kullanılmaktadır.

Katranların birbirinden ayrılması : Ticarette sarı katran ve andız katranlarının kara katran'dan daha değerli olması nedeniyle katranların birbirinden ayrılması pratik bir önem taşımaktadır.

Renk, koku ve dansite yönünden bu katranlar arasında bazı küçük ayırt edici farklar varsa da, bu ayırım her zaman kolaylıkla ve tam olarak yapılamamaktadır. Bu nedenle kimyasal tanıma deneylerine başvurmak gerekmektedir.

Kara katranı diğerlerinden ayırmak için, bakır asetat ile verdiği renkten yararlanılabilir. Katranın petrol eterindeki çözeltisine bakır asetat çözeltisi ilâve edilir. Meydana ge-

1 — Baytop, T. ve Öztekin, A.: Türkiyede elde edilen bitkisel katran çeşitleri üzerinde araştırmalar - V. İlâç Hammaddeleri Toplantısı, bildirileri, Ankara (1984).

len yeşil renk (abietik asit nedeniyle) kara katran (çam katranları) için özeldir (1). Sarı katran ve andız katranı bakır asetat çözeltisi ile yeşil renk vermezler.

Sarı katran ile andız katranını birbirinden ayırmak için ise ince tabaka kromatografisi yönteminden yararlanılabilir. Meydana gelen lekelerin miktarı, yerleri ve renklerine göre bu iki katran cinsi birbirlerinden kolaylıkla ayrılabilir (2).

KATRAN KÖPÜĞÜ :

Çam katranının bir miktar su ile karıştırıldıktan sonra kuvvetle çalkalanması sonucu karışımın üstünde meydana gelen köpüktür. Bir kaşık ile karışımdan ayrılarak kullanılır.

Katran köpüğü islâm tababetinde çok kullanılan bir ilâçtır. Eski tedavi kitaplarında ismi çok geçer. Haricen ve dahilen kullanılmaktadır.

Dahilen karaciğer ve akciğer hastalıklarına (siroz, verem) karşı ve romatizma, siyatik gibi hastalıklarda ağrı dindirici olarak, haricen ise uyuza ve saç kepeklenmesine karşı ve yaraların temizlenmesinde başarı ile kullanılmaktadır.

KAV MANTARI

(La. Fungus İgnarius, Al. Wundschwamn, Fr. Amadou, İn. German tinder)

Polyporus fomentarius Fr. (Polypodiaceae) türünden elde edilir. Bu tür Kayın, Meşe, Ihlamur, Kavak ve Söğüt gibi ağaçların gövdesi üzerinde meydana gelen, at tırnağı biçiminde bir mantardır.

Kav mantarı elde etmek için mantar sonbaharda toplanır. Dışındaki sert kabuk soyulur. İç kısmı bir süre suda bırakılarak yumuşatılır ve sonra ince bir levha haline gelinceye kadar, tahta bir tokmak ile dövülür.

Dış görünüşü : İnce, esmer kırmızımtırak renkli ve yumuşak levhalar halindedir. Özel bir koku ve lezzeti yoktur.

Bileşim : Yağ, tanen, kitin taşır.

Etki ve kullanılış : Kesik ve sıyrıklar sonucu deride meydana gelen yaralardaki kanamayı durdurmak için kullanılır.

Kullanılış şekli : Kanayan yer üzerine bir parça mantar konur ve sıkıca bağlanır.

Çakmaklarda kullanılan kav da aynı mantardan ve yukarıdaki şekilde elde edilir. Kolaylıkla tutuşması için mantar, potasyum nitrat çözeltisi ile ıslatıldıktan sonra kurutulur ve şeritler halinde kesilir.

Diğer isimler : Ağaçmantarı.

KAVAK TOMURCUĞU

(La. Gemma Populi, Al. Pappelknospen, Fr. Bourgeon de peuplier, İn. Poplar bud)

Populus nigra L. (Salicaeae) ve buna yakın diğer türlerin, erken ilkbaharda toplanıp kurutulmuş tomurcuklarıdır. Bu tür 30-35 m yükseklikte bir ağaçtır. Yaşlı gövdelerin kabuğu çatlaklı ve siyah renklidir. Anadoluda bahçelerde oldukça bol olarak yetiştirilmektedir.

Dış görünüş : 1 - 3 cm uzunluk ve 5 - 8 mm genişlikte, koni biçiminde, parlak kestane renkli tomurcuklardır. Kokusu reçinemsi, tadı baharatlıdır.

Bileşim : Uçucu yağ, rezin ve glikozitler (populin ve salisin) taşımaktadır.

1 — Türk Kodeksi 533, İstanbul (1948).
2 — Baytop, T. ve Öztekin, A.: Ayni yayın.

Etki ve kullanılış : Dahilen kabız, idrar arttırıcı, terletici, yatıştırıcı ve balgam söktürücü, haricen basur ve yanıklarda ağrı kesici ve iyi edici olarak geniş mikyasta kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : Dahilen infusyon (% 5), haricen ise kavak merhemi halinde kullanılır. Bu merhem basur memeleri için zararsız ve etkili bir ilâçtır.

Diğer isimler : Kara kavak tomurcuğu.

TİTREK KAVAK KABUĞU (Cortex Populi tremulae) :

P. tremula L. türünün kurutulmuş gövde ve dal kabuklarıdır. Bu tür 25 m kadar yükselebilen ve kışın yaprak döken bir ağaçtır. Gövdesinin pürüzsüz ve yeşilimsi renkli olması ile yukarıdaki türden kolayca ayrılır. Anadolu dağlarında yaygın bir ağaçtır.

Tanen ve glikozitler (populin ve salisin) taşır. Kabuklardan hazırlanan infusyon (%5) kabız ve ateş düşürücü olarak kullanılmaktadır.

Anadoluda yabani olarak yetişen 4 kavak türü bulunmaktadır. Bunların kabukları, bir fark gözetilmeksizin, yukarıdaki tür gibi kullanılabilir.

KAYIŞKIRAN KÖKÜ

(Radix Ononidis, R. Arestae bovis, R. Urinaria)

Ononis spinosa L. (Leguminosae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 30 - 60 cm yükseklikte, kuvvetli köklü, dikenli, pembe çiçekli, odunlu ve çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar tek veya 3 yaprakçıklı. Yaprakçıklar dişli kenarlı. Boş tarlalar, tarla kenarları, taşlık sırtlar ve bağlarda yetişir. Anadoluda yaygın bir bitkidir.

Şekerler, tanen, organik asitler, uçucu yağ, saponin ve flavon türevleri taşımaktadır.

Pek eski devirlerden beri idrar arttırıcı ve taş düşürücü olarak kullanılan bir drogdur. Haricen antiseptik ve yara iyi edici etkilerinden ötürü, ekzema ve buna benzer deri hastalıklarının, tedavisinde kullanılmaktadır. Çok kullanılan şekil dekoksiyon (% 2 - 5) dur. Dahilen günde 2 - 3 bardak içilir. Yara iyi edici etki için dekoksiyon ile yaralı yerler yıkanır ve bu dekoksiyona batırılmış bir tülbent yara üzerine sarılır ve sık sık yenisi ile değiştirilir. Zararsız ve etkili bir drogdur.

Diğer isimler : Kayık çiçeği, Yandak (Düzce, Bolu), Yantak.

Türkiyede iki alttür bilinmektedir.

subsp. *antiquorum* (L.) Briq. — Meyvanın üzeri kabarcıklı.

subsp. *leiospermum* (Boiss.) Sirj. — Meyvanın üzeri düzgün.

Bir ayırım yapılmaksızın, her iki alttürden elde edilen kökler, tedavi amacıyla kullanılmaktadır.

KEBERE

(Gemmae Capparidis)

Capparis spinosa L. veya *C. ovata* Desf. (Capparidaceae) türlerinin çiçek tomurcuklarıdır. Bu türler beyaz çiçekli, dikenli, genellikle yere yatık, çalı görünüşünde bitkilerdir (Resim : 12). Anadoluda oldukça yaygın türlerdir.

Tomurcuklar flavon türevleri (rutin) taşımaktadır.

Çiçek tomurcukları, meyvası ve kök kabuğu idrar söktürücü, kabız ve kuvvet verici olarak tanınmıştır. Memleketimizde yalnız çiçek tomurcukları ve meyvası kullanılmak-

tadır. Dekoksiyon veya infusyon (% 1 - 3) halinde alınır.

Çiçek tomurcuklarından meze olarak kullanılan ve "kebere turşusu" ismi verilen bir turşu hazırlanmaktadır. Bu turşuyu hazırlamak için, mümkün olduğu kadar küçük tomurcuklar toplanır, 1 kilo tomurcuğa 1 litre sirke konur ve 3 ay kapalı kaplarda bekletilir.

Diğer isimler : Gebreotu, Keditırnağı (Alanya).

KEÇİBOYNUZU

(La. Fructus Ceratoniae, Al. Karoben, Fr. Fruit de caroube, İn. Carob)

Ceratonia siliqua L. (Leguminosae) türünün kurutulmuş olgun meyvalarıdır. Bu tür 10 m kadar yükselebilen ve kışın yaprak dökmeyen bir ağaçtır. Yapraklar 3 - 5 çift yaprakçıklı. Çiçekler küçük ve yeşil renkli. Meyva esmer renkli ve sarkıktır (Resim : 13). Akdeniz ülkeleri ve Kuzey Afrikaya yayılmıştır. Memleketimizde, Akdeniz bölgesinde, yabani olarak yetiştiği gibi aşılama yoluyla kültürü de yapılmaktadır. Yabani formda meyva ince ve donuk kahve renklidir. Aşı ile elde edilen kültür formunda ise meyva kalın, parlak ve siyahımsı kahve renklidir.

Dış görünüş : Kültürü yapılan ağaçlardan elde edilen meyva boynuz biçiminde, 10 - 20 cm uzunlukta, 0.5 - 1 cm kalınlıkta, parlak siyahımsı kahve renkli, 10 - 15 tohumlu, özel kokulu ve tatlı lezzetlidir.

Bileşim : Karbonhidratlar (% 60 - 70), şekerler (sakkaroz % 30, glikoz % 18), sellüloz, azotlu bileşikler, tanen ve sabit yağ taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Taze meyvaların idrar arttırıcı ve müshil etkileri vardır. Kuru meyvalardan hazırlanan bazı preparatlar ise çocuk ishallerine karşı kullanılmaktadır.

Çekirdekleri çıkarıldıktan sonra, kurutulup toz etme ile elde edilen keçiboynuzu unu gıda olarak kullanılmaktadır.

Meyvalar çerez olarak yenilir. Aynı zamanda iyi bir hayvan yemi ve dışsatım ürünüdür.

Bitkinin yaprakları ve dal kabukları da kabız etkiye sahiptir.

Kullanılış şekli : Dekoksiyon (% 5), yemekler arasında, günde 3 - 5 bardak içilir. Zararsız ve etkili bir drogdur.

Diğer isimler : Harnup (arapçadan).

KEÇİBOYNUZU TOHUMU (Semen Ceratoniae) :

Keçiboynuzu meyvalarından elde edilen olgun tohumlardır. Kurutulmuş olgun meyvalardan % 10 civarında tohum elde edilebilmektedir. Keçiboynuzu tohumu genellikle yabani bitkilerin (Deli keçiboynuzu) meyvalarından elde edilir.

Bileşiminde karbonhidratlar (% 60), azotlu bileşikler (% 14) ve sabit yağ bulunmaktadır.

Tohumların kaynar su ile tüketilmesi ve ayrılan sıvı kısmın suyunun uçurulması ile % 20 civarında bir zamk elde edilir. Keçiboynuzu zamkı denilen bu karışım bilhassa galakto-mannan yapısında bir karbonhidrat taşır. Beyaz renkli bir toz olup ılık suda kolaylıkla şişer.

Keçiboynuzu zamkı kozmetoloji, kâğıt ve kumaş endüstrisinde, fiyatının ucuz olması nedeniyle, kitre zamkı yerine kıvam verici süspansiyon yapıcı ve yapıştırıcı olarak geniş mikyasta kullanılmaktadır.

Memleketimizde henüz keçiboynuzu zamkı elde edilememektedir. Yalnız tohum dışsatımı yapılır.

Keçiboynuzu tohumu eskiden kuyumculukta ağırlık birimi olarak kullanılmıştır. Bugün elmas, zümrüt vs. gibi değerli taşların ölçülmesinde kullanılan "Kırat" tabiri, bu tohuma verilen isimden (arapça Kırat, eski Yunanca Keration) gelmektedir. Ağırlığı miskalin dörtte biri olup, halen 0.2 gr olarak kabul edilmektedir.

KEDİOTU KÖKÜ

(La. Radix Valerianae, Al. Baldrianwurzel, Fr. Racine de valériane, İn. Valerian root)

Valeriana officinalis L. (Valerianaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür 1.5 m yüksekliğe kadar erişebilen, beyaz çiçekli, çok senelik ve otsu bir bitkidir (Resim : 93). Avrupa ve Doğu Anadoluda rutubetli çayırlarda yetişmektedir.

Türkiyede 10 kadar *Valeriana* türü bulunmaktadır (1, 2, 3).

Dış görünüş : Rizom 5 cm kadar uzunluk ve 2 - 3 cm çaptadır. Etrafında 2 - 3 mm kalınlık ve 10 cm kadar uzunlukta kökler bulunur. Üzeri sarımsı esmer bir kabukla kaplıdır. Lezzeti baharlı, kokusu şiddetli ve özeldir. Bu kokuyu kediler çok sever. Botanik bahçelerinde, etraftan gelen kediler bu bitkinin kökünü kazıp kökü dışarı çıkardıklarından, bu bitki bir tel kafes ile korunur. Bitkiye "Kediotu" denmesinin sebebi budur.

Bileşim : Kurutulmuş kök ve rizomlarda nişasta, tanen, şekerler ve uçucu yağ (% 0.5-2) bulunmaktadır. Uçucu yağ içinde valerianik asit vardır ve köklere özel kokuyu veren bu bileşiktir.

Taze köklerde valepotriat ismi verilen bir grup madde vardır. Bu grup maddelerin en önemlisi valtrat olup, miktarı *V. officinalis* köklerinde % 0.5 - 1 kadardır. Kuzey Anadolu dağları (Zığana dağları) nda yetişmekte olan *V. alliariifolia* Vahl köklerinde % 2.5, Güney ve Batı Anadoluda yaygın olan *V. dioscoridis* Sm. köklerinde ise % 0.3 - 0.5 arasında valtrat bulunduğu saptanmıştır (4).

Etki ve kullanılış : Eski çağlardan beri sinir sistemi yatıştırıcısı ve spazmları giderici olarak kullanılmaktadır. Histeri ve nevrastenide iyi bir ilâçtır. Sinirsel uykusuzluklar ve çarpıntılara iyi gelir. Haricen infusyonu yara tedavisinde kullanılır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 2 - 6) dahilen günde 3 bardak yemeklerden önce. Haricen infusyon ile yaralar yıkanır ve pansuman yapılır.

KIRMIZI KEDİOTU (Herba Centranthi rubri) :

Centranthus ruber (L.) DC. (Syn : Valeriana rubra L.) (Valerianaceae) türünün çiçekli dallarıdır. Bu tür 50 - 80 cm yükseklikte, kırmızı çiçekli, tüysüz, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Kokusu Kediotu türünün kokusuna benzer. Kuzey-Batı Anadoluda nadir olarak bulunmaktadır.

Toprak üstü kısmı ve kökleri, taze veya kurutulmuş halde, Kediotu kökü gibi yatıştırıcı ve uyutucu olarak kullanılmaktadır.

1 — Karamanoğlu, K. ve Koyuncu, M.: Türkiyede yetişen Valeriana (Kedi otu) türleri üzerinde sistematik araştırmalar - Ankara Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 4 : 149 (1974).

2 — Koyuncu, M.: Türkiyede yetişen Valeriana (Kediotu) türleri - Uluslararası Tıbbi Bitkiler Kollegiumu bildirileri 98, İzmir (1974).

3 — Koyuncu, M.: Türkiye Valeriana (Kediotu türlerinin kök ve rizomları üzerinde anatomik çalışmalar - Ankara Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 6 : 207 (1976).

4 — Stahl, E. und Schild, W.: Über die Verbreitung der aequilibrierend wirkenden Valepotriate in der Familie der Valerianaceen - Phytochemistry 10 : 147 (1971).

Anadoluda oldukça yaygın olan *C. longiflorus* Stev. (Syn : C. angustifolius Bieb.) türünün kök ve çiçekli dalları da yukarıdaki türün yerine kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Kırmızı kantaron, Kırmızı mahmuzçiçeği.

KEKİK

(La. Herba Thymi, Al. Thymian Kraut, Fr. Herbe de thym, İn. Thyme Herbe)

Thymus (Labiatae) türlerinin kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. *Thymus* türleri pembe veya beyaz çiçekli, küçük yapraklı, kuvvetli kokulu, çok yıllık bitkilerdir. Kurak tepe ve sırtlarda kümeler halinde bulunur.

Bileşim : Uçucu yağ (% 0.5 - 3.5), acı madde ve tanen taşımaktadır. Uçucu yağ içinde timol (% 20 - 50) ve karvakrol bulunur.

Etki ve kullanılış : Midevi, yatıştırıcı, antiseptik, kurt düşürücü ve kan dolaşımını uyarıcı etkileri vardır. Halen bilhassa baharat olarak da kullanılmaktadır.

Adapazarı bölgesinde kekik tozunun bal ile karıştırılması sonucu elde edilen macun sedef hastalığına karşı satılmaktadır. Bu karışımın sedef hastalığına karşı etkili olup olmadığı henüz bilimsel olarak saptanmamıştır.

Kullanılış şekli : Toz veya infusyon (% 1 - 1.5).

Diğer isimler : Nemamulotu, Sater.

Halen memleketimizde "Kekik" ismi altında genellikle *Origanum* türlerinden elde edilen drogun satışı yapılmaktadır (bak, sayfa : 325).

T. longicaulis C. Presl ile *T. praecox* Opiz türlerinin çiçekli dalları Türkiyede "Sater, Satir, Zalıter, Zatrin, Yabani kekik veya Yabani sater" isimleri altında kekik yerine kullanılmaktadır.

KEKİK YAĞI (Oleum Thymi) :

Bazı *Thymus* (Labiatae) türlerinin çiçekli dallarından su buharı distilasyonu ile elde edilen uçucu yağdır.

Timol ve karvakrol taşımaktadır.

Dahilen safra arttırıcı ve kurt düşürücü, haricen ise antiseptik olarak kullanılır. Dahilen günde 2 - 3 damla, bir şeker parçası üzerine damlatılarak alınır.

Türkiyede ticarette bulunan ve "Kekik yağı" ismi altında satılan yağlar *Origanum* türlerinden (bilhassa *O. onites* L. ve *O. vulgare* L.) elde edilmektedir (bak sayfa : 325). Bu tip yağ eskiden beri (1) Güney (Alanya) ve Güney-Batı (Fethiye) Anadolu yaylalarında elde edilmektedir. Bu yağlarda antiseptik fenol bileşikleri (bilhassa karvakrol) taşıdıklarından hakiki kekik yağı yerine kullanılabilir (2, 3).

Türkiyede 40 kadar *Thymus* (Kekik) türü bulunmakta olup bunlar birbirlerinden ayrılmadan tedavi alanında kullanılmaktadır. Ayrıca kokusu az çok kekiği andıran birçok bitki türü de "Kekik" olarak isimlendirilmekte ve tedavide kullanılmaktadır. Bunların bazıları, uçucu yağları yönünden, incelenmiştir (4).

1 — Boulouthian, O.: Les essences de menthe et d'origan produites en Anatolie - Revue Médico - Pharmaceutique 3 : 99 (1890).
2 — Gürgen, A.R.: Türkiyenin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar, I - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 6 (2) : 301 (1946).
3 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 2 : 249, İstanbul (1974).
4 — Gürgen, A.R.: Türkiyenin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar, I ve II - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 6 (2) : 301 (1946) ve 9 (2) : 332(1948).

BEYAZ KEKİK (Herba Thymi capitati):

Thymus capitatus (L.) Hoffmans et Link (Syn : Coridothymus capitatus (L.) Reichb. fil.) (Labiatae) türünün kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 20 - 50 cm yükseklikte, tüylü ve kırmızı çiçekli bir bitkidir. Batı ve Güney Anadoluda kurak yerlerde yetişir.

Uçucu yağ (% 0.4 - 1) taşır. Uçucu yağ içinde bilhassa karvakrol (% 60) bulunmaktadır.

Kekik gibi kullanılır.

İSTANBUL KEKİĞİ (Herba Origani heracleotici) :

Origanum heracleoticum L. (Syn : O. hirtum Link, O. vulgare L. subsp. hirtum (Link) İetswaart (Labiatae) türünün kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 60 cm kadar bir boya erişebilen, çalımsı görünüşlü, beyaz çiçekli, çok yıllık bir bitkidir. Trakya ve Ege bölgesinde yetişmektedir.

Uçucu yağ (% 4 - 5) taşır. Bu uçucu yağda fenol türevi olarak bilhassa karvakrol bulunur. Kekik yerine baharat olarak kullanılmaktadır. Bu türden elde edilen uçucu yağ da kekik yağı yerine kullanılır.

İZMİR KEKİĞİ (Herba Origani smyrnaei) :

Origanum onites L. (Syn : O. smyrnaeum L., Majorana onites (L.) Bentham) (Labiatae) türünün kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 60 cm yüksekliğe kadar erişebilen, beyaz çiçekli, sık tüylü, çok yıllık bir bitkidir. Bir Akdeniz bitkisi olup Batı Anadolu bölgesinde bol olarak yetişir. Yapılan kültür denemelerinde İzmir bölgesinde, verimli bir şekilde yetiştirilebileceği de gösterilmiştir (1).

Uçucu yağ (% 2 - 3) taşımaktadır. Bu yağda fenol türevi olarak bilhassa karvakrol bulunmaktadır (2, 3).

Memleketimizde "Kekik" ismi altında baharat olarak kullanılmaktadır. Su buharı distillasyonu ile elde edilen uçucu yağ (Oleum Origani smyrnaei) da kekik yağı yerine kullanılır.

Türkiyenin bir dışsatım ürünüdür. Eskiden Yunanistana ihraç edilir ve bu ülkede işlendikten sonra Avrupa veya Amerikadaki alıcı firmalara sevkedilirdi. Halen bu yöntem terkedilmiştir. Ürün doğrudan doğruya bu droga gereksinme duyan ülkelere yollanmaktadır.

Diğer isimler : Peynir kekiği, Akkekik.

KARA KEKİK (Herba Thymbrae) :

Thymbra spicata L. (Labiatae) türünün kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 50 cm kadar bir boya erişebilen, tüylü, pembe çiçekli, çalı görünüşünde ve çok yıllık bir bitkidir. Trakya, Batı ve Güney Anadoluda bol olarak yetişir.

Uçucu yağ taşımaktadır. Edremit civarından toplanan örneklerde % 1.2 - 1.5 (4), Trakya bölgesinde (Tekirdağ) toplanan örneklerde ise % 1.8 oranında uçucu yağ saptanmıştır (5). Uçucu yağda bilhassa karvakrol bulunmaktadır.

Kurutulmuş yaprak ve çiçek durumları Güney-Doğu Anadoluda (Gaziantep) "Sater" veya "Zater" ismiyle tanınmakta olup infusyon halinde dahilen antiseptik ve uyarıcı olarak kullanıldıktan başka kahvelerde ve halk arasında çay yerine de içilmektedir.

Batı Anadolu bölgesinde kekik yerine kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Karabaş kekik, Zahter.

1 — Ceylan, A.: Origanum smyrnaeum L.'da verim ve ontogenetik varyabilite - Ege Üniv. Zir. Fak. Derg. 13 (2) : 139 (1976).

2 — Gildemeister, E.: Über Smyrnaer Origanumöl - Arch. Pharm. 233 : 182 (1895).

3 — Gürgen, A.R.: Türkiyenin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar, I - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 6 (2) : 301 (1946).

4 — Gürgen, A.R.: Türkiyenin önemli eterik yağları üzerinde araştırmalar, II. - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 9 (2) : 332 (1948).

5 — Baytop, T.: Yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.

KEKLİKGÖZÜ OTU

(Herba Adonis)

Adonis aestivalis L. veya *A. annua* L. (Ranunculaceae) türünün kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 10-50 cm. yükseklikte, kırmızı çiçekli, dallı, tüylü, parçalı yapraklı, bir yıllık, otsu bir bitkidir (Resim : 2). Anadoluda çok yaygındır. Ekin tarlaları ve kenarlarında bol olarak bulunur.

Glikozitler (cymarin) taşıdığı gösterilmiştir (1).

Zayıf bir kalp kuvvetlendirici ve idrar arttırıcıdır. İnfusyon (% 2) günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler : Kanavcıotu.

Bugün tedavide, kalp kuvvetlendirici olarak kullanılan *A. vernalis* L. türü (çok yıllık ve sarı çiçekli bir tür) memleketimizde bulunmamaktadır. Buna karşılık, yine çok yıllık ve sarı çiçekli olan, diğer iki tür *A. wolgensis* Stev. ex DC. (Erzurum, Kars, Tortum) ve *A. cyllenea* Boiss. (Gümüşhane) Anadoluda yetişmektedir. Morfolojik olarak tıbbi türe yakın olan bu türlerin farmakolojik ve kimyasal olarak incelenmesi ilgi çekici sonuçlar verebilir.

KEME

Bazı *Tuber* türlerinin (Tuberales) toprakaltı kısımından ibarettir. Bunlar yumru biçiminde ve kahverengi olup yağmurlardan sonra toprak üstüne çıkan mantarlardır.

Orta ve Güney Doğu Anadolunun bazı bölgelerinde (Konya, Mardin) yetişmekte ve gıda olarak kullanılmaktadır.

Taze mantarın sıkılması ile elde edilen usare göz hastalıklarına karşı kullanılır. Bilhassa mikrobik göz hastalıklarına karşı iyi gelmekte olduğu eski yazarlarca (İbn Baytar) kaydedilmektedir. Etki mekanizması henüz incelenmemiştir.

Diğer isimler : Arap mantarı, Domalan (Konya), Kemi (Mardin), Domuzelması (eski kitaplarda), Tomalan.

KENEVİROTU

(La. Herba Cannabis İndicae, Al. İndischer Henf, Fr. Chanvre indien, İn. İndian hemp)

Cannabis sativa L. (Cannabinaceae) bitkisinin kurutulmuş çiçekli dal uçlarıdır. Bitki memleketimizde lif ve tohum elde etmek için ekilmektedir. 1-3 m yüksekliğinde otsu ve dioik bir bitkidir (Resim : 11).

Dış görünüşü : Yaprak, dal ve çiçek parçalarından ibarettir. Bazen bir miktar tohum da bulunur. Yapraklar 7-9 parçalı, parçalar dişli kenarlıdır. Çok özel bir kokusu vardır. Lezzeti hafif acıdır.

Bileşim : Rezin ve az miktarda uçucu yağ taşır. Rezin içinde drogun etkili maddesi olan tetrahidrokannabinol ve türevleri bulunur. Bu bileşiğin miktarı yetiştirilen bitkinin ırkına, yetişme şartlarına ve iklime bağlı olarak büyük değişiklikler göstermektedir (2, 3).

1 — Kavalalı, G.: İsolation of cymarin from Adonis aestivalis - Loydia 36 : 426 (1973).

2 — Gürgen, A.R.: Türkiye zehirli nebatlarının en ehemmiyetlileri üzerinde kimyevi araştırmalar - Ankara Y. Zir. Enst. Çalışmalar sayı 138, Ankara (1943).

3 — Baytop, T. ve Saviç, Y.: Estimation quantitative du THC dans les races de Cannabis sativa cultivées en Turquie - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 11 : 129 (1975).

Etki ve kullanılış : Ağrı dindirici bir etkiye sahiptir. Afyon gibi kabız etkisi yoktur. Sindirim sistemi, baş ve romatizma ağrılarında kullanılmıştır. Alışkanlık yaptığı gerekçesiyle halen bu drogun tedavi alanında kullanılışı terkedilmiştir.

Ağrı kesici ve keyif verici etkileri eski Mısırlılar döneminden beri bilinen bir bitkidir. Bilhassa Yakın ve Uzak Doğuda kullanılmış ve sonradan Avrupa ve Amerikàya yayılmıştır (1).

Kullanılış şekli : Toz, günde birkaç defa, 0.2 - 0.5 gr.

Diğer isimler : Kendir, Kınnapotu, Deligonca, Gonce.

Kendir gövdesinden elde edilen lifler ile kınnap, urgan ve halat gibi malzeme yapılır. Kaba lifler ise "Kıtık" ismini alır. Kıtık yastık, semer, hamut gibi eşyanın yapımında dolgu malzemesi olarak kullanılmaktadır.

Memleketimizde, beyaz renkli ve dayanıklı olması nedeniyle, Tire urganları tanınmış ve şöhret kazanmıştır (2).

ESRAR (Summitates Cannabis, Haschisch) :

C. sativa L. bitkisinin dişi çiçek durumunun kurutulup toz edilmesi ile elde edilir. Yeşil renkli ve özel kokulu bir tozdur. Genellikle levha ve çubuk halinde bulunur.

Esrar elde etmek için, dişi çiçekler tamamen açıldıktan sonra, bitkiler dip kısımlarından kesilerek yan yana bir araya yığılır ve birkaç gün bu şekilde bırakılarak kurutulur. Kurutma çiçeklerin el ile kolayca ufalanabilir hale gelinceye kadar devam eder. Bitkiler kâfi derecede kuruduktan sonra çiçekler el veya süpürge ile ufalanır ve ince bir elek veya tülbentten geçirilir. Elde edilen ince toz toplanır, sıcak bir yerde, yumuşayıp bir kitle meydana getirinceye kadar yoğrulur ve sonra levha veya çubuk haline getirilir.

Şekline veya saflık derecesine göre esrara değişik isimler verilmektedir. Toz halindeki esrar "Kubar" ismini alır. Toz edilen çiçek durumu ve dal uçlarının elenmesi sonucu elde edilen ilk ürüne "Birinci mal" veya "Kaynar mal" denir. Eleğin üstünde kalan parçaların elle ufalanmasından sonra, ikinci defa elenmesi sonucu elde edilen kısma "Kaba keyif" adı verilir. Geri kalan kısım tekrar ufalanır ve elenir. Bu şekilde elde edilen düşük kaliteli esrar "Paspal" ismini alır. İsimler bölgelere göre değişmektedir. Bazı bölgelerde birinci kalite ürüne "Sıyırma" ismi verilmektedir (3).

12.6.1932 tarih ve 2313 sayılı "Uyuşturucu maddelerin mürakabesi hakkında kanun" un 23. maddesi uyarınca, esrar eldesi için kenevir ekimi yasaklanmıştır. Ekenlere 1 aydan 6 aya kadar hapis cezası verilir.

Türkiyede esrar imali, satışı ve kullanılışı yasaktır. Esrar imal eden veya satışını yapanlara, Türk Ceza yasasının 403. maddesi uyarınca, 10 yıldan az olmamak üzere hapis cezası verilir. Esrar kullananlar veya kullanmak maksadıyla yanında bulunduranlar, aynı yasanın 404. maddesi uyarınca, 3 yıldan 5 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

Uyuşturucu maddeler ve bu arada esrar'ın imal, ithal ve ihraç edenler ile bu maddeleri kullanan şahıslara verilecek cezalar ile ilgili Türk Ceza Kanunu'nun 403. ve 404. maddelerinde yazılı hükümler aynen aşağıya çıkartılmıştır :

MADDE 403 — 1. Uyuşturucu maddeleri ruhsatsız veya ruhsata aykırı olarak imal, veya ihraç veyahut bu fiillere teşebbüs edenler on sene-

1 — De Pasquale, A.: Notices historiques sur le chanvre indien - Hamdard 25 (1-4) : 110 (1982).

2 — Artan, G.: Tire'de urgancılık - Türk Folklor Araştırmaları 8 (174) : 3278 (1964).

3 — Saka, R.: Uyuşturucu maddeler (Afyon, Morfin, Eroin, Esrar, Kokain) hakkında milli ve milletlerarası hukuki ve sosyal durum 73, İstanbul (1948).

den aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası ile birlikte istihsal mıntıkaları dışında ve polis teşkilâtı bulunan kaza merkezlerinden birinde infaz edilmek ve bu müddet içinde emniyeti umumiye nezareti altında bulundurulmak üzere üç seneden beş seneye kadar sürgün ve uyuşturucu maddenin her gram veya küsuru için on lira ağır para cezası ile cezalandırılır. Şu kadar ki hükmedilecek para cezası 1000 liradan aşağı olamaz.

2. Yukarki bentte gösterilen uyuşturucu madde eroin, kokain, morfin veya esrar ise faile müebbet ağır hapis cezası verilir.

3. Uyuşturucu maddeleri memleket içinde ruhsatsız veya ruhsata aykırı olarak satanlar veya satışa arzedenler veya satın alanlar veya yanında yahut başka bir yerde bulunduranlar veya bu maddeleri parasız devredenler veya bu suretle devralanlar veya sevk veya nakledenler veya bunların alınıp satılmasına veya devrine veya her ne suretle olursa olsun tedarikine vasıta olanlar, beş seneden az olmamak üzere ağır hapis cezasiyle birlikte istihsal mıntıkaları dışında ve polis teşkilâtı bulunan kaza merkezlerinden birinde infaz edilmek ve bu müddet içinde emniyeti umumiye nezareti altında bulundurulmak üzere iki seneden beş seneye kadar sürgün ve uyuşturucu maddenin her gram veya küsuru için 10 lira ağır para cezasiyle cezalandırılır. Şu kadar ki hükmedilecek para cezası 500 liradan aşağı olamaz.

4. Eğer geçen bentteki fiil eroin, kokain, morfin veya esrara taallük ederse ağır hapis cezası on seneden ve ağır para cezası 1000 liradan ve sürgün cezası üç seneden eksik olamaz.

5. Yukarki bentlerde yazılı cürümleri işlemek maksadiyle teşekkül vücuda getirenlerle bu teşekkülleri idare edenlere veya bunlara dahil olanlara beş seneden az olmamak üzere ağır hapis cezası verilir.

İki ve daha ziyade kimselerin bu cürümleri işlemek için anlaşmaları teşekkül sayılır.

Cürmün; teşekkül vücuda getirenlerle idare edenler veya bu teşekküle dahil bulunanlar tarafından işlenmesi halinde birinci, üçüncü ve dördüncü bentlerde yazılı cezalar bir misli artırılarak hükmolunur. İkinci bentteki halde faillere idam cezası verilir.

6. Birinci, üçüncü ve dördüncü bentlerde yazılı cürümler bu cürümleri meslek, sanat veya maişet vasıtası haline getirenlerle aralarında anlaşma ve irtibat olmaksızın iki veya daha ziyade kimseler tarafından toplu olarak işlenirse hükmolunacak cezalar yarı nisbetinde arttırılır. İkinci bentte gösterilen halde idam cezası verilir.

7. 18 yaşını bitirmeyen küçükleri veya ceza ehliyetini haiz bulunmayanları birinci, üçüncü ve dördüncü bentlerde yazılı cürümleri işlemekte kullanan kimseler hakkında asıl fail için tertip olunacak ceza altıda bir nisbette arttırılır ve ikinci bentteki halde idam cezası verilir.

Birinci, ikinci bentlerle beşinci, altıncı ve yedinci bentlerin idam cezası tertip veya bu cezalar yerine başka bir ceza tâyin olunduğu hallerde failin bilcümle menkûl ve gayrımenkûl mallarının müsaderesine dahi hükmolunur. (Ağır Ceza)

MADDE 404 — 1. Mahsus bir yer tedariki ile veya başka surette bir veya daha ziyade kimseleri celbederek uyuşturucu maddelerin kullanılmasını kolaylaştıranlarla bu maddeleri 18 yaşını bitirmeyen küçüklere veya görülür şekilde aklen malûl olanlara veya müptelâlarına verenler hakkında 403 üncü maddenin 3 ve 4 üncü bentlerinde yazılı cezalar altıda bir nisbetinde artırılarak hükmolunur. (Ağır Ceza)

2. Uyuşturucu maddeleri kullananlarla bu maksatla yanında bulunduranlar üç seneden beş seneye kadar hapis ve 100 liradan 1000 liraya kadar ağır para cezasına mahkûm edilirler. (Asliye)

Kenevir bitkisine ait tomurcuk, çiçek, yaprak ve dal ucu parçaları, esrar'da bulunan uyuşturucu etkiye sahip bileşikleri taşıması nedeniyle, Adlî Tıp Kurumu ilgili dairesince, T.C.K. nun 403 - 404. maddelerinde yazılı uyuşturucu maddelerden "esrar" olarak mütalaa edilmektedir. Bu yüzden kenevir bitkisine ait yukarıda yazılı bitki parçalarını bulundurmak veya kullanmak da kanun açısından "esrar" bulundurmak veya kullanmak olarak kabul edilerek suç sayılmaktadır.

Kenevir tohumu, uyuşturucu etkiye sahip bileşikleri taşımadığından, T. C. K. nun 403 - 404. maddelerinde yazılı hükümler dışında kalmaktadır.

Kenevir bitkisi veya parçalarının esrar veriminin saptanması adli bakımdan önemlidir. Zira verilecek para cezası uyuşturucu madde miktarı ile orantılıdır (Türk Ceza Kanunu, madde 403).

Kenevir bitkisi veya bitki parçalarının esrar verimini her materiyelde özel olarak saptamak en doğru yol olmakla beraber, materiyelin yokluğu halinde, aşağıdaki rakkamlar verim miktarını yaklaşık olarak saptamada yararlanılabilecek bir niteliktedir.

Esrar verimini saptamak için, materiyel bir havanda iyice toz edilir ve 3 No. bir elekten (göz açıklığının çapı 0.200 mm) elenir ve alta geçen ince toz tartılır.

Çiçekli dal uçlarında verim yaklaşık olarak % 30 civarındadır. Tohumlu olan materiyelde ise verim daha düşüktür.

Bitki başına esrar verimi, yetişme koşullarına, toprağa ve suya bağlı olarak çok değişmekle birlikte, bir kök kenevir bitkisinden, en az 3,5 gr iyi kaliteli esrar elde edilmektedir (1).

Yapılan bütün kovuşturma ve verilen çok ağır cezalara karşılık, memleketimizde esrar eldesi ve kullanımı önlenememiştir.

Halen memleketimizde birçok yörede esrar üretimi yapılmakla beraber Balıkesir, Bursa, Gaziantep, İzmir ve Kocaeli bölgelerinde elde edilen ürün makbul sayılmaktadır (2).

Esrar veya *C. sativa* bitkisine ait parçalar taşıdıkları koni biçiminde, sivri uçlu ve dip kısmında kalsiyum karbonat kristali bulunan örtü tüyleri yardımıyla mikroskopik olarak kolayca tanımlanabilir (3). Esrar veya bitki parçalarında bulunan rezin için karakteristik renk reaksiyonları (Duquénois, Beam reaksiyonları) ile de tanımlama yapılabilir (4, 5). Esrar veya bitki parçalarında bulunan etkili maddeyi ince tabaka kromatografisi ile ayırarak etkili maddeyi renk reaksiyonu ile saptayan metotlar da bulunmaktadır (6). Bu yollardan birisi kullanılarak, eldeki maddenin esrar veya *C. sativa* bitkisine ait parçalar olup olmadığı tam olarak saptanabilir.

Esrardaki etkili madde'nin miktar tayini için R. Hisar ve Ş. Edesen kolorimetrik bir metot teklif etmişlerdir (7). Burada kloroform ile elde edilen ekstrenin sülfat asidi ile verdiği rengin belirli konsantrasyonda iyot çözeltisinin rengi ile karşılaştırılmasına dayanılmaktadır. Çok hassas sonuçlar, materiyelden ince tabaka kromatografisi ile ayrılan etkili maddenin belirli bir belirteç ile verdiği rengin, şahitler ile elde edilen renk ile karşılaştırılmasına dayanan, kromatografik metotlar ile elde edilebilir.

Esrarın etkili maddesi taşıdığı rezin'in içinde bulunmaktadır. Rezin ve etkili madde miktarı, esrarın elde edildiği bitkinin ırkına, yetiştiği yere ve elde ediliş zaman ve şekline göre büyük değişiklikler göstermektedir (8, 9).

Uyuşturucu etkiye sahip bileşik fenolik yapıda olup tetrahidrokannabinol (THC) ismini alır. Birçok izomerleri vardır ve sentez yoluyla elde edilmiştir. Havada kolaylıkla bozulur ve etkisiz hale geçer. Bu nedenle saf etkili maddenin pratikte kullanma olanağı bulunmamaktadır.

1 — Baytop, T.: Yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.
2 — Saka, R.: Ayni yayın, sayfa 75.
3 — Baytop, A.: Bitkisel drogların anatomik yapısı 184, İstanbul (1981).
4 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 2 : 83, İstanbul (1974).
5 — Duquénois, P. et Negm, H.M: Sur une réaction colorée caractéristique du haschich - Bull. Sci. Pharmacol. 45 : 20 (1938).
6 — Baytop, T. et Saviç, Y.: Estimation quantitative du THC dans les races de Cannabis sativa cultivées en Turquie - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 11 : 129 (1975).
7 — Hisar, R. ve Edesen, Ş.: Esrarın tetkikine iştirak-Kimya Annali 3 : 167 (1938).
8 — Pulewka, P.: Türk kenevirlerinin nisbi müessiriyeti üzerine tecrübeler - Türk Hij. Den. Biyol. Derg. 10 : 281 (1950).
9 — Joyce, C.R.B. and Curry, S.H.: The botany and chemistry of Cannabis, London (1970).

Ağrı kesici, uyuşturucu, uyutucu, afrodizyak ve keyif verici etkilere sahiptir. Eskiden tababette ağrı kesici (baş ve sindirim sistemi ağrılarına karşı) olarak kullanılırdı. Alışkanlık yaptığı gerekçesiyle, bu şekildeki kullanılışı terkedilmiştir.

Esrarın fiziksel bağımlılık yapma kudreti önemsiz derecededir. Deney hayvanlarında THC vermek suretiyle, fiziksel bağımlılık ve yoksunluk belirtileri oluşturulmuştur (1). Ancak esrar kullanan kişilerde fiziksel bağımlılık gelişmesi tartışma konusudur (2).

C. Özen ve H. Sözen esrarın kullanılış şekilleri, etkileri ve zehirliliği hakkında çok etraflı bilgi vermektedirler (3). Bu araştırıcılara göre, alınan miktar ve şekle bağlı olarak, esrar öldürücü zehirlenmeler yapabilir. Ölüm solunum ve kalp durması sonucu meydana gelmektedir.

Memleketimizde kullanılan uyuşturucu maddelerin başında gelir (4, 5, 6). Avrupa ve Amerikadaki kullanılışı da son yıllarda büyük bir artış göstermektedir. Esrar, tütün veya tömbeki gibi maddelere karıştırılarak sigara gibi veya kabak veya nargile ile içilmektedir. Bazen bal, lokum, reçel gibi tatlı maddelerin içine konularak yutulur. Esrar alındığında ilk devresi ekseriya zevkli bir sarhoşluk halinde olur. Sonra hayaller devresi başlar. Hayaller bazen hoş, bazen de korkunçtur. Bu dönemi uyku dönemi takip eder.

Esrar kullananlarda kan şekeri düşer. Bu yüzden esrarkeşler esrar içtikten sonra, şekerli maddeler (helva, lokum gibi) yerler. Esrarkeşler arasında buna "Cilalama" tabir edilir (7).

Esrara karşı alışkanlık çok çabuk meydana gelir. Müzmin zehirlenmeler genellikle erken bunama veya delilik ile son bulur (8-11).

Keyf için esrara oldu müptelâ,
Etti tamamile şuurin heba.
Atâî

Uyuşturucu ve sarhoş edici maddeler ilk uygarlık dönemlerinden beri kullanılmaktadır. Bu ilk uygarlık dönemi insanları, ekmek ve su yanında uyuşturucu ve sarhoş edici maddeleri de yaşam için vazgeçilmez maddeler olarak kabul ediyorlardı. Sümerliler döneminde günlük ihtiyaç maddesi olarak, bir miktar hububat ve bir miktar da içki kabul

1 — Kaymakçalan, Ş.: Esrar ve türevlerinin farmakolojisinde ve tedavide kullanılmalarında yeni gelişmeler - Sandoz Bülteni 2 (6) : 4 (1982).
2 — Kayaalp, O.: Rasyonel tedavi yönünden tıbbi farmakoloji 1 : 272 (1978).
3 — Özen, C. ve Sözen, H.: Türkiye ve Doğu ülkelerinde esrar problemi üzerinde araştırmalar - İstanbul Tıp Fak. Mecm. 32 : 543 (1969).
4 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 2: 85, İstanbul (1974).
5 — Demirhan, A.: Geçmişten günümüze esrar ve halk arasında kullanılışı-Farmasötik Bilimler Ankara Derneği Bült. 5 (2) : 36 (1978).
6 — Köknel, Ö.: İnsanlık tarihi boyunca uyuşturucu madde sorunları 110, İstanbul (1976).
7 — Sarıkardeşoğlu, İ.: Tıp ve hukuk gözü ile esrar ve haşişomanlarda diabet ve heredite üzerine araştırmalar - İstanbul Üniv. Tıp Fak. doçentlik tezi (1962).
8 — Mazhar Osman (Usman) : Hachich et démence précoce - Şişli Müsamereleri, İstanbul (1916).
9 — Fahreddin Kerim (Gökay) : Les troubles psychiques dus à l'emploi du haschisch - L'Hygiène Mentale 25 (3) : 13 (1930).
10 — Fahreddin Kerim (Gökay) : Durch Missbrauch von Heroin und Haschisch entstehende Greisteskrankheiten in der Türkei - Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie 158 : 428 (1937).
11 — Özden, A.M.: Tıp müfredatı, farmakodinami ve tedavi dersleri 355, İstanbul (1943).

edilmiştir. Bu dönemde kullanılan başlıca uyuşturucu madde kenevir (esrar) idi (1).

Esrar Osmanlı İmparatorluğu döneminde de kullanılan uyuşturucu maddelerdendir. Kullanılışı zaman zaman yasaklanmış (2) ve kullananların öldürülmesine izin veren fetvalar alınmış (3) olmasına karşılık eldesi ve kullanılışı önlenememiştir.

Mongéri, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, esrar hazırlanışı, cinsleri, kullanılış şekli ve İstanbul esrarkeş kahveleri hakkında etraflı bilgi vermektedir (4). Brotteaux ise bundan sonraki dönemi anlatmıştır (5).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbulda "Esnafı benkçiyan" (esrar satıcıları) ismi verilen bir esnaf sınıfı bulunur ve bunlar Süleymaniye'deki "Tiryakiler çarşısı" ndaki dükkânlarında esrarlı preparatlar (macun ve diğerleri) hazırlayıp ihtiyaç sahiplerine satarlardı. Evliyâ Çelebi bunların 16 dükkânlarının bulunduğunu ve 60 kişi çalıştığını kaydetmektedir (6).

Diğer isimler : Beng (farsça), Haşiş (arapça), Duman, Keyf, Nefes, vs.

Bunlardan başka içiciler arasında kullanılan daha birçok isim bulunmaktadır (7, 8, 9).

Batı ülkelerinde kullanılan hachich, hashish veya haschisch isimlerinin kökeni arapça "Haşiş" (ot) kelimesidir.

KENEVİR MEYVASI (Fructus Cannabis) :

C. sativa L. türünün olgun meyvalarıdır. Halk arasında tohum olarak adlandırılır. Grimsi yeşil renkli, küremsi biçimli, 4 - 5 mm çapında taneler halindedir.

Sabit yağ (% 35 civarında), rezin vs. taşır. Tohumlarda uyuşturucu veya keyif verici bileşikler bulunmamaktadır. Kuvvet verici, müshil ve adet söktürücü olarak dahilen kullanılır. Tanınmış bir kuş yemidir. Tohumların sıkılması ile elde edilen sabit yağ sabun yapımında kullanılmaktadır. Nadiren, idrar tutukluklarına karşı, hap halinde kullanılır. Kavrulmuş tohumlar çerez olarak yenir.

Diğer isimler : Kenevir tohumu, Çedene, Çetnevir (Konya).

YALANCI KENEVİR (Herba Datiscae):

Datisca cannabina L. (Datiscaceae) türünün kurutulmuş çiçek durumu ve yaprakları-dır. Bu tür 1 - 2 m yükseklikte, tüysüz, parçalı yapraklı, çok yıllık ve genel görünüşü keneviri andıran bir bitkidir. Vatanı Güney-Batı Asya olmakla birlikte Anadoluda yaygın olarak yetişmektedir.

Müshil ve idrar arttırıcı etkilere sahip olmakla beraber bugün Anadoluda bilhassa kumaşları sarı renge boyamakta kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Cebelihindi, Gence, Geneç.

---

1 — Akıncı, H.A., ve ark.: Şarkta ziraatın inkişaf tarihi ve amilleri - Türk Tarihinin Anahatları, seri III, No. 10, İstanbul (1936).
2 — Ahmet Refik (Altınay) : Hicri on ikinci asırda İstanbul hayatı 83, İstanbul (1930).
3 — Ahmet Refik (Altınay) : Eski İstanbul 39, İstanbul (1931).
4 — Mongéri, L.: Etudes sur l'aliénation mentale en Orient, cause de la folie-l' esrar - Gazette Médicale d'Orient 8 : 69 ve 102 (1864).
5 — Brotteaux, P.: Hachich, Herbe de folie et de rêve 47, Paris (1934).
6 — Evliyâ Çelebi : Seyâhatnâme (türkçeleştiren Z. Danışman) 2 : 284, İstanbul (1969).
7 — Besim Ömer (Akalın) : Mükeyyifat ve müskirattan afyon, kahve, çay, esrar, İstanbul (1890).
8 — Demirhan, A.: Ayni yayın.
9 — Köknel, Ö.: İnsanlık tarihi boyunca uyuşturucu madde sorunları 91, İstanbul (1976).

KENGER SAKIZI
(Gummi Gundeliae)

Gundelia tournefortii L. (Compositae) türünün köklerinden elde edilen bir sakızdır. Bu tür 30 - 100 cm yükseklikte, sütlü, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar tüylü veya çıplak, parçalı ve parçaların uçları batıcı dikenlidir (Resim : 37). Bütün Doğu Anadoluda bol olarak bulunur.

Kenger sakızı elde etmek için, bitkinin üst kısmı tamamen kuruduktan sonra (Ağustos sonlarında) kökünün etrafındaki toprak açılır. Açığa çıkan kökün baş kısmı keskin bir bıçak ile çizilir. Meydana çıkan süt görünüşündeki sakız, bir gün içinde koyulaşır ve fındık büyüklüğünde olur. Toplanan sakızlar sıcak su ile yıkanarak temizlenir. Bu esnada yumuşamış olan parçaların birkaç tanesi bir araya getirilerek 2 - 2.5 cm çapında ve 3 - 4 m kalınlığında ve disk biçiminde kütleler yapılır. Bunlar bir ipe dizilir ve su içinde muhafaza edilir. Diş etlerini kuvvetlendirici ve iştah açıcı olarak çiğnenmektedir. Kullanılışı bilhassa Doğu Anadolu (Diyarbakır, Erzurum) da yaygındır.

Genç sürgünler ilkbaharda toplanarak sebze olarak yenilir. Sürgünleri topraktan çıkartmak için kullanılan demir alete "Kengerhan", sürgünler ile yapılan yemeğe ise "Boranı" denilir.

Güney Anadolu bölgesinde (Karaman, Mut, Gülnar, Silifke) meyvaların kavrulduktan sonra taş dibeklerde dövülüp elenmesi ile elde edilen ürün "Kenger kahvesi" ismiyle kahve yerine kullanılır (1, 2).

Doğu Anadolunun bazı bölgelerinde (Erzurum, Erzincan) kengerin toprak üstü kısmı kurutulup ezildikten sonra, kış aylarında, hayvan yemi olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Enger, Kengel, Kengiotu, Kengir.

KEPEK
(Furfur)

Triticum aestivum L. (Gramineae) (Buğday) meyvalarının öğütülmesi ile elde edilen unun elenmesi sonucu ayrılan ve elek üstünde kalan kısımdır. Genellikle 100 çuval buğdaydan 30 çuval kepek elde edilir.

Yağlar (% 4), azotlu maddeler (% 13 - 14), azotsuz bileşikler (% 60 - 65), anorganik maddeler (kül) (% 5) ve vitaminler B grubu, D ve E taşımaktadır. Anorganik bileşikler içinde bilhassa demir ve fosfor bulunur.

Tedavide bilhassa müzmin kabızlıkların tedavisinde kullanılmaktadır. Etkisi mekanik olup kalın barsağı tahriş etmesi sonucu meydana gelir. Taşıdığı demir tuzları nedeniyle, kansızlığa karşı da kullanılmaktadır. Etkili ve zararsız bir drogdur.

Hayvan beslenmesinde gıda olarak geniş mikyasta kullanılır.

Kabızlığa karşı yemeklerden önce 1 - 2 çorba kaşığı, su ile karıştırılarak alınmalıdır.

1 — Karamanoğlu, K.: Kenger, Gundelia tournefortii - Türk Biol. Derg. 14 (3) : 5 (1964).

2 — Yund, K.: Kenger ve Silifke'de kenger kahvesi - Türk Folklor araştırmaları 9 (186) : 3623 (1965).

KEREVİZ TOHUMU

(Fructus Apii graveolentis)

Apium graveolens L. (Umbelliferae) türünün kurutulmuş olgun meyvasıdır. Bitki 30 - 60 cm yükseklikte, çok yıllık ve otsu bir türdür. Bir sebze bitkisi olarak yetiştirilir. Çiçekler sarı renkli, yapraklar bileşik, 3 - 7 yaprakçıklı, özel kokulu. Meyva 1.5 - 2 mm uzunlukta, tüysüz, parlak esmer renkli ve özel kokulu.

Meyvalar sabit yağ, uçucu yağ ve apiin isimli bir bileşik taşır. Dahilen infusyon (% 5) halinde gaz söktürücü, idrar arttırıcı ve uyarıcı olarak kullanılır.

Kereviz kökü (Radix Apii graveolentis) idrar arttırıcı, uyarıcı ve iştah açıcı etkilere sahiptir. Eğir kökü ile birlikte kaynatılarak prostat hastalıklarına ve idrar tutulmasına karşı kullanılmaktadır. Memleketimizde çok kullanılan bir sebzedir.

A. nodiflorum (L.) Lag. (Tatlı kerdeme): 10 - 50 cm yükseklikte, beyaz çiçekli, çok yıllık otsu bir bitkidir. Kuzey ve Batı Anadoluda bataklık yerler ve su kenarlarında bulunur.

Yapraklı dalları taze halde sebze olarak yenir. İdrar arttırıcı ve adet söktürücü özelliklere sahiptir.

KESTANE YAPRAĞI

(Folium Castaneae sativae)

Castanea sativa Miller (Syn : C. vulgaris Lam.) (Fagaceae) türünün gölgede kurutulmuş yaprağıdır. Bu tür 25 - 30 m kadar boylanabilen, basit yapraklı bir ağaçtır. Kuzey Anadolunun dağ ormanlarında bulunur ve meyvası için yetiştirilir. Tedavi alanında yaprak ve dal kabukları kullanılmaktadır.

Yaprak ve kabukta gallik tanen (kabukta % 7 - 8) bulunmaktadır.

Yaprak ve kabuktan hazırlanan infusyon (% 5) kabız ve tansiyon düşürücü olarak, günde 2 - 3 bardak, içilir.

Meyvaları gıda olarak kullanılır. Yabani ağaçlardan elde edilen meyvalar küçük olup "Kuzu kestanesi" ismini alır. Bu meyvalar, ipe dizilerek, Kuzey Anadolu kasabalarının pazarlarında satılmaktadır.

KETEN TOHUMU

(La. Semen Lini, Al. Leinsamen, Fr. Semence de lin, İn. Linseed)

Linum usitatissimum L. (Linaceae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 30 - 60 cm kadar yükseklikte, mavi çiçekli ve bir yıllık bir kültür bitkisidir. Memleketimizde tohum elde etmek için yetiştirilir.

Dış görünüş : 4 - 6 mm uzunlukta, yumurta biçiminde, yassı, parlak, kırmızımtırak esmer renkli, kokusuz ve yağlı lezzetli tohumlardır.

Bileşim : Müsilaj (% 10), sabit yağ (% 27 - 41) (1) ve bir glikozit olan linamarin taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Eski Mısırlılar zamanından beri tanınıp kullanılan bir drogdur. Dahilen mekanik müshil olarak tesir eder. Buna sebep keten tohumu müsilajının su alarak barsakta şişmesidir. İnfusyon halinde, sindirim sistemi iltihapları ve tahrişlerine karşı, koruyucu olarak kullanılır. Haricen lapa halinde yumuşatıcı ve ağrı azaltıcı olarak etkilidir.

Kullanılış şekli : Dahilen müshil olarak, yemeklerden önce bir çorba kaşığı tohum tozu, bir bardak su ile alınır. Sindirim sistemi

1 — Della Sudda, G.: Etudes sur les falsifications pharmaceutiques, II. Farine de graine de lin - Gazette Médicale d'Orient 2 : 159 (1858).

koruyucusu olarak infusyon (% 1 - 5) halinde kullanılır. Haricen kullanılan keten tohumu tozu kâfi miktar su ile lapa kıvamında pişirilir. Lapa sıcak iken, tülbent arasında, ağrıyan yere sarılır. Öksürük kesmek için lapa göğüs üzerine konulur.

Satıcıların keten tohumu tozu yerine bazen keten tohumu küsbesi (köftün), verdiklerine rastlanmıştır. Küspe yağ miktarının çok düşük (% 1 - 7) olması ile hakiki keten tohumu tozundan kolaylıkla ayırt edilebilir (1). Küspe ile hazırlanan lapanın etkisi zayıftır.

Antiseptik bir çözeltiye (meselâ % 8 gümüş nitrat çözeltisi) batırıldıktan sonra kurutulmuş olan keten tiftiği (charpie de lin) eskiden çıban ve yaraların tedavisinde pansuman malzemesi olarak kullanılırdı.

Diğer isimler : Kirbâs tohumu, Siyelek, Zeyrek tohumu.

BEZİR YAĞI (Oleum Lini) :

Kavrulduktan sonra öğütülüp sıkılan keten tohumundan elde edilen, kızılımsı esmer veya yeşilimsi esmer renkli, özel kokulu ve havada kolaylıkla kuruyan bir yağdır. Bilhassa doymamış yağ asitleri (linoleik, linolik ve oleik asitler) taşır.

Haricen yara ve yanık tedavisinde kullanılır. Yanık tedavisinde kireç linimenti halinde kullanılması daha faydalıdır. Bu liniment şöyle hazırlanır : Bir şişe içine bir kısım bezir yağı konur, üzerine bir kısım kireç suyu ilâve edilir ve kuvvetle çalkalanır. Meydana gelen beyaz renkli merhem yanıklar üzerine sürülür. Bezir yağı veteriner hekimliğinde müshil olarak kullanılır. Boya ve muşamba imalinde önemli bir ilkel maddedir.

İç Anadoluda elde edilen keten tohumları genellikle *Eruca cappadocica* Reut. (Cruciferae) (Izgın) tohumları ile karışıktır. Izgın tohumu yağı, düşük iyot indisi ve yüksek viskozitesi nedeniyle, keten tohumu yağını boyacılıkta kullanılmaz hale getirir.

Izgın tohumları % 24 - 36 arasında sabit yağ taşır. Bu yağ halen cam macunu yapımında, araba tekerleklerini ve hayvanları (manda) yağlamakta ve nadiren de yemek yağı olarak kullanılmaktadır (2, 3). Tohumların idrar arttırıcı ve uyarıcı etkisi vardır.

E. sativa Miller (Roka) : Tohumları hardal tohumu gibi haricen kızartıcı olarak kullanılır. Yaprakları iştah açıcı olarak salata halinde yenir.

KINA YAPRAĞI

(La. Folium Lawsoniae, F. Hennae, Al. Henna, Fr. Feuille de henné, İn. Henna)

Lawsonia inermis L. (Syn : L. alba Lam.) (Lythraceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür beyaz çiçekli, basit yapraklı, çalı görünüşünde, dikenli bir bitkidir. Vatanı Kuzey-Doğu Afrika olmakla beraber bugün bütün Kuzey Afrika, Hindistan, Pakistan ve Seylan gibi ülkelerde yetiştirilmektedir. Güney Anadoluda (Alanya, Silifke) bazı meraklılar bu bitkiyi bahçelerinde az miktarda yetiştirmektedirler (4).

1 — Della Sudda, G.: Ayni yayın.
2 — Yazıcıoğlu, T.: Türkiyenin nebati yağ zenginliği, Türkiyenin yağ tohum ve meyveleriyle nebati yağları üzerinde tecrübi araştırmalar - Ankara Y. Ziraat Enst. Derg. 2 : 680 (1945).
3 — Baytop, T.: Izgın ve Burç hakkında - Farmakoloğ 18 : 19 (1948).
4 — Yund, K.: Silifke'deki kınanın düşündürdükleri - Türk Folklor Araştırmaları 7 (153) : 2688 (1962).

Dış görünüş : Yapraklar kısa saplı, sivri uçlu, 2 - 3 cm uzunluk ve 5 - 25 mm genişlikte, tam kenarlı, esmer yeşil renkli, kokusuz ve buruk lezzetlidir. Ticarette bugün "yaprak kına" bulunmamaktadır. Yaprak veya kaba toz halinde ithal edilen drog değirmenlerde çok ince toz haline getirildikten sonra ticarete çıkartılır.

Bileşim : Reçineli bileşikler, tanen ve naftakinon türevi boyar maddeler (başlıcası lavson) taşımaktadır.

Kına genellikle bazı bitki yaprakları (ceviz, sumak, incir, palmiye ve diğerleri) veya kum ile katıştırılmaktadır. Saf bir kınada kül miktarı % 10 oranını geçmez. İstanbul piyasasında satılan kınalardaki kül oranının % 10 - 38 arasında olduğu saptanmıştır. Türkiyede elde edilen kına yapraklarında ise kül miktarı % 6.7 olarak bulunmuştur (1, 2).

Etki ve kullanılış : Boyar madde özelliği eski Mısırlılar devrinden beri bilinmektedir. Yakın Doğu memleketlerinde saç, sakal, ve parmakları boyamakta kullanılır. Haricen bazı deri hastalıklarında derinin mukavemetini arttırıcı etkisi bulunmaktadır. Kına ve lavson'un dermatofit mantarların üremesini önleyici bir etkiye sahip bulunduğu gösterilmiştir (3). Bazı araştırıcılar ise etkisiz olduğunu öne sürmektedirler (4).

Dahilen kabız ve kurt düşürücü olarak kullanılır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 1). Kına ile el, ayak veya avuç boyamaya "kına yakmak" denilir. Bunun için kına tozu su ile hamur haline getirilir. Bu hamurdan bir parça boyanmak istenen yere konulur, üzeri ince bir bez ile sarılır ve sabaha kadar böyle bırakılır. Bu şekilde boyanmak istenen yer koyu kızıl bir renk alır. Ağarmış saçlar da bu şekilde koyu kızıl renge boyanabilir. Bilhassa parmaklara kına yakmak Anadoluda halâ yaygın bir adettir.

Eskiden kına hamuru karmak için evlerde bakırdan yapılmış süslü küçük taslar bulundurulurdu. Bunlara "Kına tası" denilir.

Türkiye kına ihtiyacını Pakistan ve Hindistan'dan ithal yolu ile karşılamaktadır.

Ticarette "Esmer kına" ve "Yeşil kına" olmak üzere iki tip kına bulunmaktadır. Doğal olan esmer renklidir. Yeşil kına, ithal edildiği memlekette, özel bir boya ile canlı yeşil renge boyanmaktadır.

KINAKINA KABUĞU

(La. Cortex Chinae, C. Cinchonae, Al. Chinarinde, Fr. Ecorce de Quinquina, İn. Peruvian bark)

Cinchona (Rubiaceae) (Kınakına ağacı) türlerinin kurutulmuş dal, gövde veya kök kabuğudur. Bu bitkinin vatanı Güney Amerika (Peru ve Bolivya) dır. Peru'ya Avrupalıların giriş tarihi olan 1513 yılından sonra kınakına kabuğu Avrupaya getirilmiştir. 1884 tarihinden beri, Hollandalıların gayreti sayesinde, eski Hollanda müstemlekeleri olan Doğu Hint Adalarında yetiştirilmekte ve drogun mühim bir kısmı bu bölgeden gelmektedir. Drog elde edildiği türe göre değişik isimler alır.

1 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 2 : 207 (1974).
2 — Kavalalı, G.: Ülkemizde ithal edilen kına ypraklarının teşhisi hakkında - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 10 : 21 (1974).
3 — Vural, S. ve ark.: Kına ve dermatofitler - Edirne Tıp Fak. Derg. 1 : 113 (1979).
4 — Tat, A.L. ve Erbakan, N.: Kına'nın dermatomycose'lar ve kültürleri üzerindeki etkileri - Türk Hij. Den. Biyol. Derg. 24 : 95 (1964).

Kırmızı kınakına *C. succirubra* Pavon
Sarı kınakına *C. calisaya* Wedd.
Esmer kınakma *C. officinalis* L.

Ticarette daha başka türlerden elde edilen kabuklar da bulunmaktadır.

Tedavide kırmızı kınakına kabuğu (Cortex Chinae succirubrae) kullanılır. Bunun fiyatı diğerlerinin iki mislidir.

Dış görünüşü : Kınakına kabuğunun şekli ve görünüşü elde edildiği bitki türüne ve elde edildiği organa (dal, gövde veya kök) göre çok değişir. Ticarette genellikle genç dallardan elde edilen kabuklar makbuldür. Bunlar boru veya oluk biçiminde, 2 - 5 mm kalınlıkta dış yüzü gümüşi esmer, iç yüzü esmer kırmızı renkli ve boyuna çizgili parçalardır. Hafif kokulu ve acı lezzetlidir.

Bileşim : Tanen, rezin ve alkaloitler (% 2 - 15) taşımaktadır. En mühim alkaloitler kinin ve kinidin'dir.

Etki ve kullanılış : Midevi, kuvvet verici ve iştah açıcı etkilere sahiptir. Kinin tuzları (bilhassa sülfat tuzu) sıtmaya karşı, ve gripal infeksiyonlarda mukavemeti arttırıcı, kinidin tuzları ise kalp yatıştırıcı olarak kullanılır.

Kullanılış şekli : Toz 0.50 gr, kaşe içinde, günde 3 defa. Kınakına şarabı, günde 15 - 30 gr, iştah açıcı ve kuvvet verici olarak çok kullanılan bir terkiptir. Aşağıdaki şekilde hazırlanır :

Kınakına (kaba toz edilmiş)	50 gr
Alkol	100 gr
Su	30 gr
Kırmızı şarap	1000 gr

Kınakına tozu, alkol ve su bir şişeye konur ve 24 saat bekletilir. Sonra karışım üzerine kırmızı şarap ilâve edilir ve sık sık çalkalanarak 10 gün bekletilir. Bu müddetin sonunda sık bir bezden süzülür ve şişelere taksim edilir. Bu preparat iyi bir iştah açıcı ve kuvvet vericidir.

Kınakına kabuğu bir Güney Amerika drogudur. 17. asrın ortalarından itibaren Avrupada geniş bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Türkiyeye gelişi tam olarak belli değildir. XVIII. yüzyıl Türk hekimlerinden Bursalı Ali Münşi (ölümü 1733) nin, kınakına kabuğunun tıbbi özellikleri hakkında, Avrupa kaynaklarından yararlanarak hazırlamış olduğu bir monografisi vardır (1).

Piyasada bazen alkaloit miktarı çok düşük olan kınakına kabuklarına da rastlanmaktadır. Bu kabuklar, lezzetlerinin çok hafif acı olması ile, iyi kaliteli kabuklardan kolaylıkla ayrılabilir (2).

KIRKBAŞ YUMRUSU
(Tubera Leontici)

Leontice leontopetalum L. (Berberidaceae) türünün yumrularıdır. Bu tür 10 - 80 cm yükseklikte, büyük yumrulu, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar mavimsi yeşil renkli, üç yaprakçıklı, yaprakçıklar parçalı, gövde üzerinde ve tabanda. Çiçekler çok çiçekli durumlarda toplanmış ve sarı renkli. Meyva 2 - 3 cm uzunlukta ve şişkin. Batı, Güney ve Güney-Doğu Anadoluda bulunan yaygın bir bitkidir.

Yumruda saponinler ve alkaloitler (leontisin, petalin, tapsin vs.) bulunmaktadır.

Sinir sistemi uyarıcısıdır. Yumruların sıkılması ile elde edilen usare saraya karşı kullanılmaktadır.

1 — Uzluk, F.N.: Die Monographie über die Chinarinde von Ali Münschi aus Bursa - Acta Medica Turcica (Ankara Üniv. Tıp Fak. Mecm.) 7 : 67 (1955).
2 — Séput, A.: Sur le sulfate de quinine et les quinquinas - Gazette Médicale d'Orient 10 : 28 (1866).

Diğer isimler : Arslanayağı, Arslankulağı, Patlangaç.

Bongardia chrysogonum (L). Spach (Çatlakotu, Patpatı) : 30 - 50 cm yükseklikte, büyük yumrulu, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar yalnız tabanda, uzun saplı ve tüysü. Çiçek durumu az çiçekli, çiçekler sarı renkli. Meyva 1 cm kadar uzunlukta. Bilhassa Doğu Anadoluda bulunan bir bitkidir.

Bu türün yumruları, Gaziantep bölgesinde, dekoksiyon (% 2 - 3) halinde dahilen idrar yolları hastalıklarına, basur ve prostata karşı kullanılmakta ve çok etkili olduğu ileri sürülmektedir.

KIRLANGIÇOTU

(La. Herba Chelidonii, Al. Schoellkraut, Fr. Herbe de chélidoine, İn. Greater celandine)

Chelidonium majus L. (Papaveraceae) türünün kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 30 - 70 cm yükseklikte, sarı çiçekli, çok senelik ve otsu bir bitkidir. Avrupa ve Kuzey Anadoluda, gölgelik ve rutubetli yerlerde, yetişir. Sarı renkli bir sütü vardır.

Dış görünüşü : Yapraklı ve çiçekli dallardan ibarettir. Çiçekler küçük, petaller 4 adet ve sarı renkli, yapraklar parçalı, parçaların kenarları loblu. Meyva 3 - 4 cm uzunluk ve 2 - 3 mm çapta bir kapsüldür.

Bileşim : Alkaloitler (kelidonin ve türevleri % 0.31) taşımaktadır (1).

Etki ve kullanılış : Toprak üstü kısmı ve usaresi idrar ve safra arttırıcı, müshil, yatıştırıcı ve uyutucu etkilere sahiptir. Göz hastalıklarına karşı da kullanılmaktadır. Yüksek miktarları zehirlidir. Hayvanlarda, ölümle sonuçlanan, zehirlenmeler yapar. Taze sütü, haricen siğillere karşı kullanılır.

Kullanılış şekli : İnfusyon veya dekoksiyon (% 1 - 3) dahilen yemeklerden önce bir bardak, haricen göz banyosu. Taze bitkiden elde edilen süt, günde 2 - 3 defa siğiller üzerine sürülür.

Diğer isimler : Temreotu (Bolu).

KIRMIZ

(Grana Kermes, G. Chermes, G. Tinctorum)

Quercus coccifera L. (Kermes meşesi) (Fagaceae) türünün dalları üzerinde yaşayan *Coccus ilicis* Fab. (Coccidae) isimli böcekten elde edilen bir boyar maddedir. Kermes meşesi kışın yapraklarını dökmeyen bir tür olup bütün Akdeniz bölgesi ülkelerinde yaygındır.

Kırmız elde etmek için, dişi böcekler kabuklu iken toplanır. Üzerlerine sirke dökülerek öldürülür ve güneşte kurutulur. Eskiden bilhassa İspanya ve Portekizde elde edilirdi.

Kırmız ibezelye büyüklüğünde, parlak ve kırmızı renkli taneler halindedir.

Uzun zaman kumaş (bilhassa ipekli kumaşlar), gıda ve ilâçların kırmızı renge boyanmasında kullanılmıştır. Aynı rengi veren ve çok daha ucuz olan koşnil böceğinin ticarete çıkartılması ile önemini kaybetmiştir. Halen ticarette bulunmamaktadır.

Şekerciboyası (*Phytolacca americana* L.) bitkisinin kurutulmuş meyvalarının bu drog yerine satıldığına rastlanmıştır.

Halen bu drog yerine koşnil böceği kullanılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde çok kullanılan ve tanınan bir karışım

1 — Gürgen, A.R.: Türkiye zehirli nebatlarının en ehemmiyetlileri üzerinde kimyevi araştırmalar - Ankara Y. Zir. Enst. Çalışmalar sayı 138, Ankara (1943).

olan "Kırmız" isimli ilâcın yapımında da kullanılırdı. "Kırmız" baharat taşıyan bir karışımdır. Terkibi için birçok formül vardır. İstanbulda bilhassa Sarayda yapılan kırmız büyük bir şöhrete sahip idi. İstanbullular, Saraya mensup dostları sayesinde, bu "Saray kırmız"ından temin edebilirlendi (1, 2, 3).

Basit bir kırmız formülü şöyledir : Bir litrelik bir cam kavanoz içine aşağıdaki maddeler konulur.

Gelincik çiçeği	50 gr
Limon suyu (15 limonun sıkılması ile elde edilen miktar)	
Kırmız	1 gr
Yasemin çiçeği	2 gr
Gül çiçeği	2 gr
Besbase	2 gr
Tarçın kabuğu	2 gr
Kakule	2 gr
Yenibahar	2 gr
Karanfil	2 gr
Bal (süzme)	50 gr
Şeker	300 gr
Gülsuyu	100 gr

Kavanozun ağzı sıkıca kapatılır ve bir ay kadar güneşte tutulur. Sonra tülbentten süzülür ve bir şişe içinde saklanır. Kırmız daima ilkbaharda hazırlanır. Halk arasında her derde deva olduğu söylenmekte ise de şüphesiz doğru değildir. Buna karşılık etkili bir uyarıcı ve terleticidir. Romatizma ağrılarına, soğuk algınlığına ve iktidarsızlığa karşı kullanılırdı. Alınacak miktar günde 1 - 2 fincandır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu preparatın yapılması için gerekli olan kırmız Mora'dan tedarik edilmekte idi. Batı Anadoluda (Gördes) da bulunduğu bilinmektedir (4).

Diğer isimler : Bitkisel kermes, Çiçek boyası (5), Kermes, Kırmız tohumu.

KOŞNİL BÖCEĞİ (Coccus, Coccionella): *Coccus cacti* L. (Syn : Dactylopius coccus Costa) (Coccidae) isimli böceğin genç larvalarını taşıyan dişilerinin kurutulmuş gövdesidir. Bu böcek Güney Amerika ve Kuzey Afrikada yetiştirilen bazı Kaynanadili türleri (bilhassa *Opuntia coccinellifera* Steud.) üzerinde yaşar. Buradan süpürülerek toplanan böcekler su buharı, eter veya kükürt dumanı ile öldürüldükten sonra güneşte veya fırınlarda kurutulur.

3 - 6 mm uzunluk ve 4 - 5 mm genişlikte, üzeri gri çizgili veya siyah, içi erguvan renkli taneler halindedir.

Ticarette gümüşi koşnil (Grana grisea) ve siyah koşnil (Grana negrilla) olmak üzere iki cins koşnil böceği bulunmaktadır. Bu renk farkı drogun eldesi esnasında kullanılan sıcaklık derecesine bağlıdır. 65 derece civarında kurutulmuş böceklerde üst kısımdaki mum tabakası erimez ve böcekler gümüş renklidir. 106 derecenin üstünde yapılan kurutmalarda mum tabakası erir ve drog siyahımsı renkli taneler görünümünü alır.

Boyar madde olarak karminik asit (% 10 kadar) taşımaktadır.

Kumaş (bilhassa halı ipliği), gıda ve kozmetik endüstrisinde uzun zaman boyar madde olarak kullanılmıştır. Sentetik boyaların bulunması ile önemi azalmıştır. Halen kırınız boyası yerine bu drog kullanılmaktadır.

MADENSEL KIRMIZ (Oxydum stibii sulphuratum rubrum) :

Antimon hidrosülfat yapısında, esmer kırmızı renkli bir tozdur. Suda çözünmez. Asitlerde çözünür. Renginden dolayı kırmız ismini almıştır. Yukarıdaki kırmızlar yerine kullanılmaz.

1 — Baylav, N.: Eczacılık tarihi 177, İstanbul (1968).
2 — Baykal, İ.: "Buhur suyu" ve "Kırmız" imali hakkında - Türk Tıp Tarihi Arkivi 6 (19) : 16 (1942).
3 — Picipio, M.A.: De quelques médicaments populaires - Gazette Médicale d'Orient 5 : 17 (1861).
4 — Baykal, İ.: Ayni yayın.
5 — Ongan, H.: Ankara'nın iki numaralı şer'iye sicili 14, Ankara (1974).

Bu bileşik dahilen küçük dozlarda (günde 0.10 - 0.50 gr) balgam söktürücü ve terletici olarak kullanılmıştır.

Ticarette "Kermès vétérinaire" ismi altında bulunan madde yaklaşık olarak yukarıdaki bileşiğin yapısına sahipse de, genellikle arsenik bileşikleri taşıdığından, ancak veteriner hekimliğinde kullanılabilir (1).

KIRMIZI BİBER

(La. Fructus Capsici, Al. Spanischer Pfeffer, Fr. Fruit de capsicum, İn. Red pepper)

Capsicum annum L. (Solanaceae) türünün kurutulmuş olgun meyvalarıdır. Bu türün birçok kültür formları meyvası için yetiştirilmektedir. Drog bilhassa Kahramanmaraş, Kayseri ve Bursa illerinde elde edilir.

Dış görünüm : Elde edildiği kültür formuna göre, değişik biçimde, parlak kırmızı renkli, özel batıcı kokulu ve çok acı lezzetli meyvalardır.

Bileşim : Uçucu yağ, sabit yağ ve acı madde olarak kapsaisin (% 2) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Dahilen iştah açıcı, idrar arttırıcı ve uyarıcı, haricen ise kızartıcı ve kan toplayıcı olarak etkilidir. Baharat olarak ve pastırma üzerine sürülen çemenin hazırlanmasında da geniş miktarda kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : Dahilen, günde 1 - 2 gr, hap halinde veya tozu bal ile karıştırılarak alınır. Haricen romatizma ağrılarına karşı, 10 gr kırmızı biber tozunun 60 gr alkol (% 50) deki karışımı, deriye sürülür.

Diğer isimler : Hint biberi, Macar biberi, Türk biberi.

KISAMAHMUT OTU

(Herba Chamaedrys, H. Teucrii chamaedrys, Al. Edelgamander, Fr. Herbe de germandrée, İn. Germander)

Teucrium chamaedrys L. (Syn : T. officinale Lam.) (Labiatae) türünün kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 10 - 50 cm yükseklikte, çok yıllık, tüylü, çalı görünüşünde ve otsu bir bitkidir. Yapraklar genellikle 2 cm kadar uzunlukta, dişli veya loblu kenarlı, kısa saplı, üst yüzü parlak yeşil renklidir. Şeklen küçük bir meşe yaprağına benzer. Bu nedenle bitkiye Meşecik veya Yermeşesi isimleri verilmektedir. Çiçekler kırmızımtırak renkli ve dalların ucunda, birçoğu bir aradadır. Çok polimorf bir türdür. Anadoluda 6 kadar alttürü bilinmektedir.

Dış görünüş : Çiçekli ve yapraklı dallardan ibarettir. Çiçekler morumsu kırmızı renkli ve tek dudaklıdır. Gövde dört köşeli ve tüylü. Yapraklar karşılıklı, tüylü, kısa saplı ve yeşil renklidir. Hafif kokulu ve acımsı lezzetlidir.

Bileşim : Tanen, acı madde, rezin, saponinler ve uçucu yağ (% 0.06 civarında) taşımaktadır.

Etki ve kullanılışı : İştah açıcı, mide ağrılarını kesici, uyarıcı ve kuvvet verici etkilere sahiptir. Memleketimizde mide hastalıklarına ve şeker hastalığına karşı çok kullanılan bir drogdur. Zehirli bileşikler taşımadığından tehlikesizdir.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 1), günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Dalakotu, Erkurtaran, Kısacıkmahmut, Kumacıotu, Meşecik, Yermeşesi, Yerpalamudu.

1 — Christidès, D.: Cas de substitution du Kermès minéral par le Kermès vétérinaire - Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople 1 : 157 (1879).

Anadoluda 30 kadar *Teucrium* türü yetişmektedir. Bunlardan bazılarının çiçekli dalları yukarıdaki tür yerine kullanılmaktadır. Bunlar genellikle uçucu yağ ve acı madde taşırlar. Etkileri yukarıdaki türe yakındır.

T. divaricatum Sieber (Kırmızı çiçekli kısamahmut) : Alt kısmının tamamen çalımsı olması ile yukarıdaki türden ayrılır. Anadoluda 3 alttürü bilinmektedir. Batı ve Güney Anadoluda yayılmıştır.

T. flavum L. (Sarı çiçekli kısamahmut) : Çiçeklerinin sarı renkli ve kokulu olması ile tanınır.

T. montanum L. (Dağ kısamahmudu) : 5 - 10 cm yükseklikte, yere yatık ve çiçekleri soluk sarı renkli olan bir türdür. Kuzey ve Güney Anadolu dağlarında yetişmektedir.

T. polium L. (Tüylü kısamahmut) : 10 - 40 cm yükseklikte, yatık veya dik, gri veya beyaz tüylü, çok yıllık bir türdür. Çiçekler beyazımtırak renklidir. Kurak yerler, kayalıklar ve tarla kenarlarında yetişir. Anadoluda çok yaygındır.

Ankara civarında yetişen bitkilerin toprak üstü kısımlarında % 0.04 - 0.06 oranında uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır (1).

Toprak üstü kısımları (Herba Polii), *T. chamaedrys* türününki gibi kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Acı yavşan, Aksedefotu, Anababa kekiği, Anababa kokusu, Cadı, Mayasılotu, Meryemotu, Peryavşan, Sancıotu, Yayla yavşanı.

T. scordium L. (Kurtluca) : 10 - 75 cm yükseklikte, kısa tüylü, taze iken sarımsak kokulu, çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar karşılıklı, dişli kenarlı ve sapsızdır. Çiçekler leylak renkli. Anadoluda bilhassa subsp. *scordioides* (Schreber) Maire et Petitmengin alttürü yaygındır. Bataklık yerler, su kenarları ve orman altlarında yetişir.

İnfusyon (% 5) halinde kuvvet verici ve uyarıcı olarak kullanılır.

Diğer isimler : Susarımsağı.

Ajuga chamaepitys (L.) Schreber (Syn : Teucrium chamaepitys L.) (Yerçamı) : 5 - 20 cm yükseklikte, limon sarısı renkli çiçekleri olan, reçine kokulu (türkçe ismi buradan gelir), otsu bir bitkidir. Polimorf bir türdür. Anadoluda birçok alttürü saptanmıştır.

Toprak üstü kısmı (Herba Chamaepitys, H. Ajugae chamaepitys) uçucu yağ, rezin ve acı madde taşır.

Orta çağdan beri idrar arttırıcı, kuvvet verici, terletici, adet söktürücü, yara iyi edici ve zehirli hayvan (Akrep, Yılan) sokmalarına karşı panzehir olarak büyük bir üne sahip bulunmaktadır.

Halen ancak halk arasında, lapa halinde, haricen yara iyi edici olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Bodurot, Mayasılotu, Yerselvisi.

KIZILCIK MEYVASI

(Fructus Corni maris)

Cornus mas L. (Cornaceae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür 3 - 5 m yükseklikte, sarı çiçekli bir ağaççıktır. Meyvalar oval biçimli, 12 - 15 mm uzunlukta ve olgunlukta kırmızı renklidir (Resim : 18). Kuzey Anadolu ormanlarında yabani olarak yetiştiği gibi, meyvası için Anadolunun birçok bölgesinde bahçelerde yetiştirilmektedir.

Meyvada organik asitler (malik asit ve sitrik asit), müsilaj ve şekerler bulunmaktadır (2).

Taze veya kuru meyva suda haşlanarak dahilen kabız olarak kullanılmaktadır. Etkili

1 — Gürgen, A.R.: Türkiyenin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar, I - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 6 (2) : 301 (1946).

2 — Ekşi, A.: Kızılcık suyunun doğal kimyasal bileşimi üzerine araştırma - Ankara Üniv. Ziraat Fak. Yıll. 30 : 443 (1980).

ve zararsız bir ishal kesicidir. Gövde ve dal kabukları (Cortex Corni) tanen taşır, dahilen infusyon halinde (% 5) kabız, ateş ve kurt düşürücü olarak kullanılır.

Kızılcık yaprağı, kurutulup toz edilir ve bu toz kurutucu ve iyi edici olarak yara ve çıbanlar üzerine konur.

Diğer isimler : Erkek kızılcık, Kızılcık kurusu.

C. sanguinea L. (Dişi kızılcık) : 4 - 5 m yükseklikte beyaz çiçekli bir ağaççıktır. Meyva küremsi, 5 - 8 mm çapında, kırmızımtırak siyah renkli. Karadeniz bölgesi ormanlarında bulunur.

Meyvaları boyar madde olarak kullanılır. Meyva çekirdeğinden elde edilen sabit yağ sabun yapımında ve aydınlatma yağı olarak bir öneme sahiptir.

KİMYAOTU

Değersiz metalleri altın veya gümüşe çevirme özelliği olduğu sanılan Kimya taşı veya Filozof taşı (Lapidis Philosophorum) denilen taş gibi hayvanların dişlerini altın ve gümüşe çevirdiği sanılan bir ota verilen isimdir.

Evliya Çelebi Seyâhatnâmesinde bu ot ile ilgili aşağıdaki bilgi bulunmaktadır.

". . . . . bu Bingöl dağıdır. Nice çeşit bitki ve otları olduğu gibi Kimya otu dahi vardır. Nice kere binlerce koyunların dişleri altın ve gümüş gibi cilalanmıştır" (1).

Doğu Anadolu yaylalarında otlayan bazı koyunların dişlerinin altın sarısı renk aldığı birçok defa görülmüştür. Bunun nedeni hakkında, ilgili kişilerle yapılan görüşmelerde, bir bilgi alınamamıştır.

KİMYON

(La. Fructus Cumini, Al. Kreuzkümmel, Römischer Kümmel, Fr. Semence de cumin, İn. Cumin seed)

Cuminum cyminum L. (Umbelliferae) türünün, tam olgunlaşmadan önce toplanıp kurutulmuş meyvasıdır. Bu tür 50 cm kadar yükseklikte, beyaz veya pembe çiçekli, parçalı yapraklı, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Vatanı Mısır'dır. Akdeniz ülkeleri ve Türkiyenin Orta Anadolu bölgesinde (Eskişehir, Sivrihisar, Polatlı, Konya) yetiştirilir.

Dış görünüş : 5 - 6 mm uzunlukta, iğ biçiminde ve sarımsı esmer renkli taneler halindedir. Genellikle iki yarım meyvaya ayrılmıştır. Her bir yarım meyvada, kolaylıkla görülen, sarı renkli, 5 adet kaburga bulunur. Kaburgaların arası kahve renklidir. Üzeri seyrek tüylüdür. Tüyler 30 defa büyütme ile kolaylıkla görülebilir. Kuvvetli kokulu ve özel lezzetlidir.

Bileşim : Sabit yağ, uçucu yağ (% 1.5 - 4), rezin vs. taşımaktadır. Uçucu yağ içinde bilhassa kuminal (% 50) bulunmaktadır.

Etki ve kullanılış : Midevi, gaz söktürücü, uyarıcı, idrar söktürücü ve terletici etkilere sahiptir. Romalılar döneminden beri baharat olarak kullanılmaktadır. Türkiyenin bir dışsatım ürünüdür.

Kullanılış şekli : Toz 0.5 - 1 gr, hap halinde günde birkaç defa. İnfusyon veya dekoksiyon (% 2 - 5) günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Kemnon, Acem kimyonu.

FRENK KİMYONU (Fructus Carvi) :

Carum carvi L. (Umbelliferae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür 100 cm kadar yükseklikte, beyaz veya pembe çiçekli, parçalı

1 — Evliya Çelebi : Seyâhatnâme (türkçeleştiren Z. Danışman) 5 : 119, İstanbul (1970).

yapraklı, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Memleketimizde ekimi yapılmamaktadır. Avrupada geniş ölçüde yetiştirilmektedir. Doğu Anadolunun sulak çayırlarında yabani olarak bulunmaktadır.

Dış görünüş : 4 - 6 mm uzunlukta, esmer veya parlak sarımsı esmer renkli ve tüysüz tanelerdir. Genellikle yarım meyvalara ayrılmış durumdadır. Her bir yarım meyvada açık sarı renkli 5 kaburga görülür. Kuvvetli kokulu ve baharlı lezzetlidir.

Bileşim : Sabit yağ, uçucu yağ (% 3 - 9), rezin vs. taşır. Uçucu yağ içinde bilhassa karvon (% 60) bulunmaktadır.

Etki ve kullanılış : Gaz söktürücü, süt arttırıcı ve adet getirici etkileri vardır. Avrupada baharat olarak kullanılır.

Kullanılış şekli : İnfusyon veya dekoksiyon (% 2 - 5), günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Karaman kimyonu, Keraviye, Kimyon-u berri, Ermeni kimyonu, Nemse kimyonu.

Bu drog bir Doğu ülkeleri ürünü değildir. Eski kitaplarda kullanılan "Freng kimyonu" ismi de bunu göstermektedir (1). Bazı kitaplarda (2) rastlanan "Karaman kimyonu" isminin Karaman şehri ile bir ilgisi yoktur. Bu isim halen droga arapçada verilen "Karawya" kelimesinden bozma olmalıdır.

Halen İstanbul piyasasında "Karaman kimyonu" isimli bir drog bulunmamaktadır.

Nadiren dış ülkelerden getirtilmekte ve Güney-Doğu Anadolu bölgesinde cinsel gücü arttırıcı olarak kullanılmaktadır.

KEFE KİMYONU (Fructus Laseri) :

Laser trilobum (L.) Borkh. (Umbelliferae) (3) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür 50 - 120 cm yükseklikte, tüysüz, beyaz çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar geniş parçalı, parçalar 3 lobludur. Meyva 7 - 10 mm uzunluk ve 3 - 4 mm genişlikte, esmer sarı renkli ve genellikle iki parçaya ayrılmış durumdadır. Her bir parçada 5 primer, 4 sekonder kosta bulunur. Kimyonu andırır bir kokusu vardır. Lezzeti reçinemsi ve baharlıdır. Bitki Trakya ve Anadoluda oldukça yaygındır. Drog bilhassa Kastamonu, Zonguldak, Eskişehir, Konya ve Adana illerinde elde edilmektedir.

Meyvalar sabit yağ (% 25), uçucu yağ (% 4.5) ve rezin taşımaktadır. Uçucu yağ içinde bilhassa limonen bulunmaktadır (4).

Kefe kimyonu veya Dağ kimyonu ismi altında baharat olarak kullanılmaktadır. Dekoksiyonu (% 2) sivilcelere karşı deri üzerine sürülür.

KİNO ZAMKI
(Kino Malabaricum)

Pterocarpus marsupium Roxb. (Leguminosae) türünün gövdesine yapılan yarıklardan akan usarenin kurutulması ile elde edilen bir drogdur. Bu tür vatanı Hindistan olan büyük bir ağaçtır.

Nohut tanesi büyüklüğünde, köşeli, esmer kırmızı renkli ve hafif buruk lezzetli parçalar halindedir. Ağızda çiğnendiği zaman tükrüğü

1 — Honigberger, J.M.: Thirty - five years in the East 2 : 381, London (1852).

2 — Şerafettin (Tertemiz) : Tıbbî nebatlar (Botanique médicale) 169, İstanbul (1932).

3 — Laser (grekçe Silphion) antik çağda Kuzey Afrikada elde edilen bir gummi - resina'ya verilen latince isimdir. Bu drog, zamanında çok kıymetli olup değeri ağırlığınca altın ile ölçülürdü. Drogun elde edildiği bitki tartışmalıdır. Bazılarına göre bir **Ferula** türünden (**F. silphium** (Oersted) Thellung), bazılarına göre ise bir **Thapsia** türünden (**T. silphium** Viv.) elde edilmekte idi. Halen ticarette bulunmayan bu drogu veren bitkinin şekilleri antik çağda basılmış, Kuzey Afrika ülkelerine ait bazı gümüş paralarda rastlanmaktadır.

4 — Baytop, T.: Yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.

kırmızıya boyar.

Bilhassa tannik asit türevleri taşır. Bu nedenle dahilen, kaşu gibi, kabız ve kan kesici olarak kullanılır. 0.5 - 1 gr lık miktarlarda, hap halinde, günde birkaç defa alınır. Kabız olarak diş sularının terkibine girer.

Ticarette diğer bazı bitkilerden elde edilen zamklara da "Kino" ismi verilmekte ise de en tanınınışı yukarıda bahsedilen türden elde edilenidir.

Diğer isimler : Hindistan kinosu, Zamkı çini (Çin zamkı).

KİRAZ SAPI

(La. Stipites Cerasorum, Pedunculi Cerasi, Al. Sauerkirschenstiele, Fr. Queue de cerise, İn. Cherry stalk)

Cerasus avium (L.) Moench (Syn : Prunus avium L.) (Kiraz) veya *C. vulgaris* Miller (Syn: P. cerasus L.) (Vişne) türlerinin kurutulmuş meyva sapıdır. Her iki tür de memleketimizde, meyvası için, bol miktarda yetiştirilmektedir.

Dış görünüş : 3 - 4 cm uzunlukta esmer renkli çöpler halindedir. Özel bir tadı ve kokusu bulunmamaktadır.

Bileşim : Potasyum tuzları ve tanen taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : İdrar arttırıcı, kabız ve kuvvet verici.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 2 - 3).

Diğer isimler : Kiraz çöpü.

Kiraz ağacı kabuğu (Cortex Cerasi) kabız ve ateş düşürücü, yaprakları (Folium Cerasi) müshil ve çiçekler (Flos Cerasi) göğüs yumuşatıcı etkilerinden dolayı halk arasında kullanılmaktadır.

KİRAZ ZAMKI (Gummi Cerasi) :

Erik, Kiraz, Badem, Kayısı ve Şeftali gibi ağaçların gövde ve dallarında meydana gelen bir zamktır. Kirli sarı renkli, az çok saydam, değişik şekilli parçalardan oluşur. Suda kısmen çözünür. Acımsı ve buruk lezzetlidir.

Hidroliz sonunda şekerler (arabinoz, ksiloz, galaktoz, mannoz) ve glikuronik asit meydana gelir.

Etki ve kullanılış : Öksürük kesici ve barsak iltihaplarını iyi edici olarak şaraptaki çözeltisi (5 gr zamk, 100 gr beyaz şarapta çözülür) kullanılmaktadır.

Kumaş ve şapka endüstrisinde kullanılan bir yapıştırıcıdır. Arap zamkının tağşiş edilmesinde de kullanılmaktadır.

Eskiden dış ülkelere çok miktarda satılırdı. 1862 yılında Fransa ve İngiltereye, toplam olarak 250.000 Kgr kadar zamk satılmıştır (1). Halen de dışsatımı yapılmakla beraber miktar daha düşüktür.

Diğer isimler : Ağaç balı, Ağaç pisi, Ağaç püsü, Ağaç zamkı, Kedibalı, Kitre feskân.

Türkiyede 10 kadar *Cerasus* türü bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının meyvaları yenilir.

C. avium (L.) Moench (Kiraz).

C. microcarpa (C. A. Meyer) Boiss. (Yabani kiraz).

C. padus (L.) DC. (Kuş kirazı).

C. vulgaris Miller (Vişne).

1 — Collas, B.C.: La Turquie en 1864, 224, Paris (1864).

MAHLEP TOHUMU (Semen Pruni mahaleb) :

C. mahaleb (L.) Miller (Syn : Prunus mahaleb L.) (İdris ağ.) (Rosaceae) türünün kurutulmuş olgun tohumlarıdır. Bu tür 10 m kadar yükselebilen, beyaz çiçekli bir ağaçtır. Türkiyede yaygın olarak yetişmektedir.

Mahlep tohumu elde etmek için olgun meyvalar sıyrılarak alınır. Güneşte kurutulur. Silindirler arasından geçirilerek çekirdek kırılır ve elenerek çekirdek tohum kabuğundan ayrılır. Halen memleketimizde mahlep Tokat, Niksar, Zile, Amasya, Çorum ve Mardin bölgelerinde elde edilmektedir. Mardin bölgesi ürünü beyaz renkli ve hafif kokulu olduğundan piyasada fazla tutulmamaktadır (TS 1049).

Sabit yağ (% 27 - 40) ve kumarin taşımaktadır. Mahlep tohumu yağında % 39 kadar eleostearin asidi vardır ve bu yağ boya endüstrisinde kullanılır (1, 2, 3).

Mahlep tohumu kuvvet verici, cinsel gücü kuvvetlendirici, balgam söktürücü, idrar arttırıcı, nefes darlığı (astma) na karşı ve prostat büyümesini önleyici olarak kullanılmaktadır. Ayrıca şeker hastalığına karşı da tavsiye edilmektedir.

Genellikle toz edilir ve bal ile karıştırılarak macun şeklinde alınır. Tehlikesiz ve etkili bir drogdur.

İdris ağ. dalları, kabuklarında kumarin bulunduğu için, hoş kokuludur. Bu nedenle eskiden idris ağacının dallarından tütün içmekte kullanılan çubuklar yapılırdı.

Mahlep tohumu Türkiyenin bir dışsatım ürünüdür.

KİŞNİŞ

(La. Fructus Coriandri, Al. Koriandersaat, Fr. Semence de coriandre, İn. Coriander fruit)

Coriandrum sativum L. (Umbelliferae) türünün kurutulmuş olgun meyvalarıdır. Bu tür 20 - 60 cm yükseklikte, tüysüz, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar parçalı, çiçekler beyaz veya pembe renklidir. Bütün bitki özel bir kokuya sahiptir. Anadoluda yabani olarak rastlandığı gibi, meyvaları için ekimi (bilhassa Konya ve Burdur yörelerinde) de yapılmaktadır.

Dış görünüş : Meyva esmer sarı renkli, küre biçiminde, 2 - 7 mm çapında, özel kokulu, baharlı, tatlımsı ve yakıcı lezzetlidir.

Bileşim : Uçucu yağ (% 0.3 - 0.4), tanen, rezin ve şekerler taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : İştah açıcı, gaz söktürücü ve hazmettirici olarak kullanılmaktadır. Baharat olarak ve bazı içkilerin (likörler) hazırlanmasında da kullanılır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 3) günde 2 - 3 bardak içilir. Üzeri şeker ile kaplanmış şekli "Kişniş şekeri" ismiyle tanınır ve bu şekilde de kullanılır.

Diğer isimler : Kara kimyon.

1 — Alpar, S.R. ve Esin, S.: Mahlep yağı hakkında - İstanbul Üniv. Fen Fak. Mecm. seri A 13 : 199 (1948).

2 — Hisar, R.: Mahlep üzerinde bazı incelemeler - Türk İjien ve Tec. Biyol. Derg. 12 : 227 (1952).

3 — Sezik, E. ve Başaran, AH.: Prunus mahaleb L. üzerinde farmakognozik araştırmalar - IV. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, bildiriler 129, Eskişehir (1983).

Bifora radians Bieb. (Küçük kişnişotu, Yabani kişnişotu) : 10 - 80 cm yükseklikte, tüysüz, parçalı yapraklı, beyaz çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Özel ve kuvvetli bir kokusu vardır. Anadoluda yaygın bir türdür.

Özel kokulu bir uçucu yağ taşır.

Midevi ve gaz söktürücü etkilere sahiptir. Doğu Anadoluda (Van ve Doğubeyazıt) yemeklere (bilhassa çorbalara) tat vermek için kullanılır.

Diğer isimler : Aşuti.

Anadoluda bulunan diğer tür (*B. testiculata* (L.) Sprengel ex Schultes) de aynı etkilere sahiptir ve aynı maksatlar için kullanılmaktadır.

Anadoluda yetişen bu türler henüz kimyasal ve farmakolojik olarak incelenmemiştir.

KİTRE ZAMKI

(La. Tragacantha, Gummi Tragacanthae, Al. Tragantlıgummi, Fr. Gomme adragante, İn. Tragacanth gum)

Bazı *Astragalus* (Leguminosae) (Geven türlerinin gövdesinde meydana gelen bir zamktır. Halen bilhassa Türkiye, İran, Kafkasya ve Afganistanda elde edilmektedir.

Türkiyede 380 kadar *Astragalus* türü bulunmaktadır. Kitre zamkı bilhassa *A. aureus* Willd., *A. brachycalyx* Fischer, *A. gummifer* Lab., *A. kurdicus* Boiss., *A. microcephalus* Willd. türlerinden elde edilmektedir.

Kitre zamkı elde edilen *Astragalus* türleri çok yıllık, dikenli ve pennat yapraklı bitkilerdir. Çiçekler kelebek biçiminde sarı, beyaz veya pembe renklidir. Yastık biçiminde kümeler yaparlar. 850 - 3000 m yüksekliklerde bulunurlar.

Üretim Muğla ilinden başlayarak Hakkâri iline kadar uzanan geniş bir bölgenin dağlarında yapılmaktadır (1, 2, 3). Elde edilen zamkın özellikleri bitkiye, bölgeye ve elde ediliş yöntemine bağlı olarak büyük bir değişiklik göstermektedir.

Halen Türkiyede iki cins kitre zamkı elde edilmektedir.

I — Yaprak kitre : 1 - 3 cm uzunlukta, en az 0.5 cm genişlikte, donuk beyaz veya sarımsı renkli şeritler halindedir. Gövdeye yapılan yaralamalar sonucu elde edilir. Piyasada iyi kaliteli kitre olarak kabul edilir. Bu tip kitrenin Kayseri bölgesinde elde ediliş yolu aşağıda özetlenmiştir (1) :

1 — Mayıs ayı sonlarında geven köklerinin etrafındaki toprak açılarak gövdeler kolayca çalışılabilecek bir hale getirilir.

2 — Temmuz ortalarından sonra geven gövdeleri, özel bir bıçak ile, eğri olarak ve 1 - 2 yerinden yaralanır. Yaralama öz hizasına kadar yapılır.

3 — Yaralamadan 10 gün sonra toplama işlemi başlar. İlk toplanan zamklar beyaz renkli ve yarı şeffaftır. İkinci defa toplanan ürün sarımsı renkli ve kalındır.

Toplama el ile yapılır ve bir işçi günde 1 - 2 kilo kadar kitre toplayabilir. Toplanan mal tüccar tarafından temizlenip kalitesine göre ayrıldıktan sonra ihraç limanlarına sevkedilir.

II — Tragakanton (veya Firde) : Değişik şekilli tane, çubuk veya ince şeritler halindedir. Rengi beyaz veya sarımsıdır. Gövde ve dallarda meydana gelen delik veya çat-

1 — Baytop, T.: Kitre zamkı, Erciyes dağında yapılmakta olan istihsal hakkında - T. Eczacıları Birliği Mecm. 2 : 7 (1959).

2 — Baytop, A. ve Gözler, T.: Türk kitre zamkının menşei ve terkibi hakkında-İstanbul Ecz. Fak. Mecm. 7 : 56 (1971).

3 — Kuttaş, M.: Gevenciler ve geven otu - Türk Folklor Araştırmaları 16 (309) : 7292 (1975).

laklardan dışarı çıkarak katılaşmış olan zamkın toplanması ile elde edilir. Düşük kaliteli bir ürün olarak kabul edilir ve ancak sanayide (boya, kumaş vs.) kullanılır.

1900 yıllarında İstanbul borsasında kitre zamkı için kabul edilen tipler ve uygulanan fiyat (okka başına kuruş olarak) lar aşağıya çıkartılmıştır (1) :

Beyaz, ekstra	(Blanche extra)	30 - 32
» , birinci	(» premiére)	27 - 29
» , ikinci	(» secondaire)	23 - 25
» , tabii	(» naturelle)	21
» , biando	(» biando)	19 - 20.5
Sarı, seçilmiş	(Jaune de choix)	16 - 18
» , ikinci	(» secondaire)	14 - 15
» , calo	(» Djalo)	10 - 12
» , hurda	(» refus)	6 - 7

Bugün ise kitre tipleri aşağıdaki şekilde saptanmaktadır (Türk standardı 523) :

Sınıf A.

Birinci fiyor : Yaralamadan sonra toplanan ilk üründür. İnce, beyaz, yarı şeffaf ve lekesiz şeritler halindedir. Eczacılık tekniğinde bu kalite kullanılır.

İkinci fiyor : Beyaz renkte.

Birinci beyaz : Donuk beyaz renkli.

Sınıf B.

İkinci beyaz : Krem renkte.

Birinci piyanto : Açık sarı renkte.

İkinci piyanto : Koyu sarı renkte.

Sınıf C.

Calo : Kirli kahve renkte. Yağmurdan sonra toplanmış olan bir ürün olup üzerinde çok miktarda siyah veya esmer lekeler bulunur.

Çamurlu : Siyahımtırak renkli. Yağmurdan sonra toplanmıştır.

Firde cinsi kitre de, rengine ve temizliğine göre, yukarıdaki şekilde sınıflandırılır.

Bileşim : Bir polisakkarit karışımıdır. Suda çözünen kısmı tragakantin, suda çözünmeyip şişen kısmı ise bassorin ismini alır. Asit hidroliz sonunda monosakkaritler ve uron asitlerine ayrılır. Monosakkaritler kitrenin elde edildiği bitki türüne göre değişiklik göstermektedir (2).

Etki ve kullanılış : Mukoza üzerinde koruyucu bir etkisi vardır. Bu nedenle boğaz hastalıkları ve iltihaplarında, bir parça zamk ağıza alınarak emilir. Meydana gelen müsilaj yara üzerini örterek koruyucu bir tesir yapar. Bu etkisi nedeniyle ağızda eritilerek alınan birçok pastilin terkibinde kitre zamkı bulunur. Eczacılık tekniğinde emülsyon, süspansiyon, pastil ve tablet gibi preparatların yapılmasında kullanılır. Boya ve kumaş endüstrisinde de kullanılmaktadır. Türkiyenin bir ihraç maddesidir. Türkiyede elde edilen kitre zamkı dış ülkelerde Anadolu kitresi, İzmir kitresi veya Türk kitresi isimleriyle tanınmaktadır.

Geven'in toprak üstü kısmı Orta ve Doğu Anadoluda yakacak maddesi ve hayvan yemi olarak geniş bir oranda kullanılmaktadır. Gevenin her türü, bir ayırma yapılmadan hayvanlara yem olarak verilmektedir. Yem olarak kullanılmak için geven önce harlı bir alevde yalazlanarak dikenleri yakılır, sonra ezilip kıyılır ve akşamdan üzerine yeteri kadar serpilen tuzlu su ile ıslatılarak sabaha kadar yumuşaması sağlanır ve ondan sonra hayvanlara verilir (3).

Diğer isimler : Geven balı, Püs. Kitre zamkı elde edilen geven türlerine ise : Ak geven, Püs geveni veya Zamk geveni gibi isimler verilmektedir.

ANZARUT (Sarcocolla) :

A. sarcocolla Dymock türünün dallarından elde edilen bir zamktır. Bu tür bilhassa İranda yetişmektedir.

1 — Le journal de la chambre de commerce de Constantinople 16 (783) : 8 (1900).

2 — Baytop, A. ve Gözler, T.: Ayni yayın.

3 — Esat - Kadaster, İ.: Birkaç yardımcı yem üzerinde incelemeler - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 5 : 103 (1948).

Anzarut sarımsı beyaz veya esmer renkli ve muntazam olmayan parçalar halindedir. Lezzeti acımsıdır. Suda az çözünür.

Zamk ve karbonhidratlar taşır.

Doğu ülkelerinde, çıbanların tedavisinde kullanılan, merhemlerin ve bazı güzellik preparatlarının terkibine girer.

Diğer isimler : Anzerut, Anzarot, Enzerot.

KOCAYEMİŞ YAPRAĞI
(Folium Arbuti)

Arbutus unedo L. (Ericaceae) türünün yapraklarıdır. Bu tür 3 - 6 m yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen, sonbaharda beyaz yeşilimsi çiçekler açan bir ağaççıktır (Resim : 8). Meyvaları 1 - 2 cm çapında, kırmızı renkli ve küremsi biçimlidir. Sonbaharda olgunlaşır. Bir Akdeniz bitkisidir. Anadolunun Akdeniz ve Ege denizi bölgelerinde bol olarak yetişir.

Yapraklar tanen (% 36 - 37), arbutin isimli bir glikozit ve fenol türevleri taşımaktadır.

Kabız ve antiseptik etkilere sahiptir. İdrar yolları hastalıklarında, infusyon (% 1) halinde kullanılır. Zehirli bileşikler taşımadığından zararsız bir drogdur.

Meyvaları şeker (% 14) ve yüksek miktarda (% 150 - 280 mgr) vitamin C taşımaktadır (1). Kabız ve idrar söktürücü etkiye sahiptir. Yemiş olarak yenilir.

A. andrachne L. (Sandal ağ.) : Gövde ve dal kabuklarının kırmızı renkli, yapraklarının tam olması ve ilkbaharda çiçek açması ile yukarıdaki türden kolaylıkla ayrılır. Anadolunun sahil bölgelerinde yaygın bir ağaçtır.

Yaprakları yukarıdaki tür gibi kullanılır. Meyvası yenmez.

KOKARAĞAÇ KABUĞU
(Cortex Ailanthi)

Ailanthus glandulosa Desf. (Simaroubaceae) türünün kurutulmuş dal ve gövde kabuğudur. Bu tür büyük bir ağaç olup vatanı Kuzey Çin'dir. Türkiyenin sahil bölgelerinde yabanileşmiş olarak bulunur. Yapraklar bileşik, 15 - 41 yaprakçıklı ve fena kokuludur. Bu nedenle bitkiye "Osuruk ağacı" ismi de verilmektedir.

Kabuklar tanen, sabit yağ ve acı madde (ailantin) taşımaktadır. Kabız, antispazmotik, yatıştırıcı, kurt düşürücü, ateş düşürücü ve kusturucu etkilerinden dolayı infusyon (% 2) halinde kullanılmaktadır. Yüksek miktarlarda alındığı zaman zehirlenmeler yapar. Yapraklardan hazırlanan sulu hulâsalar haşere öldürücü olarak kullanılmaktadır. Bu biçimde kullanılış zirai mücadelede bir önem taşır.

Taze kokarağaç yaprağı	500 gr
Arap sabunu	500 gr
Kaynar su	50 litre

Kokar ağaç yaprağı 25 litre kaynar su içine atılır ve suda 24 saat bırakılır. Diğer taraftan arap sabunu 25 litre suda eritilir. İki karışım karıştırılır ve püskürtülerek haşerelere karşı kullanılır.

Bu türün gövde kabukları, İstanbul aktarlarında, "Simaruba kabuğu" ismi altında satılmaktadır.

Diğer isimler : Aylandız ağ.

1 — Hisar, R.: Sebze ve meyvalarımızdaki C vitamini miktarının tayini - Türk İjiyen ve Tecrübi Bioloji Derg. 6 : 42 (1947).

KOMAR YAPRAĞI

(Folium Rhododendri pontici)

Rhododendron ponticum L. (Ericaceae) türünün taze veya kurutulmuş yaprağıdır. Bu tür 10 m ye kadar yükselebilen, kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaççıktır. Yapraklar kısa saplı, eliptik biçimde, 10-20 cm uzunlukta, derimsi ve sert. Çiçekler 5-20 çiçekli durumlarda toplanmış. Korolla çan biçiminde mavimsi-mor renkli. Meyva 2-3 cm uzunlukta, çok tohumlu bir kapsül. Kuzey Anadolu dağlarında yaygındır.

Yapraklar tanen, uçucu yağ, erikolin, arbutin ve andromedol türevleri (andromedotoksin = grayanotoksin-I ve diğerleri) taşımaktadır.

Ağrı kesici etkisinden dolayı dahilen, infusyon (% 2) halinde (günde 2-3 bardak), idrar söktürücü ve romatizma ağrılarını dindirici olarak kullanılırsa da taşıdığı andromedol türevleri nedeniyle tehlikelidir.

Toksikolojik etki : *Rhododendron* türlerinin yaprak ve çiçekleri zehirli bileşikler (andromedotoksin ve diğerleri) taşımaktadır. Memleketimizde insanların bitki ile zehirlenmesi nadirdir. Genç yaprak sürgünlerini veya çiçekleri yiyen koyun ve keçilerde tehlikeli zehirlenmeler görülür.

Doğu Karadeniz bölgesinde yetişen (*Rhododendron* türleri (bilhassa *R. luteum* ve *R. ponticum)* nektarlarından arılarca alınan usare ile yapılan bala bu bölgede "deli bal" ismi verilir (Bak sayfa 178).

Türkiyede, hepsi de Karadeniz bölgesinde yetişmekte olan, 6 kadar *Rhododendron* türü bulunmaktadır.

R. luteum Sweet (Syn : R. flavum G. Don, Azalea pontica Stevenson) (Zifin) : Kışın yapraklarını döken, sarı renkli çiçekleri olan bir türdür. Kuzey ve Batı Anadolu bölgesi dağlarında bulunur.

R. caucasicum Pallas (Kafkasya komarı): Kışın yapraklarını dökmez, çiçekler soluk sarı renktedir. Kuzey Doğu Anadolu ormanlarmda yetişmektedir.

KÖKBOYA

(La. Radix Rubiae tinctorum, Al. Krappwurzel, Fr. Racine de garance, İn. Madder root)

Rubia tinctorum L. (Rubiaceae) türünün kurutulmuş toprak altı kısımlarıdır. Bu tür 1-2 m uzunluğunda, gövdesi köşeli ve sert dikenli, çok yıllık tırmanıcı bir bitkidir. Çiçekler küçük ve soluk sarı renkli. Güney Batı Avrupadan Batı Himalaya bölgesine kadar yayılmıştır. Bu tür, boyacılıkta kullanılan kökleri nedeniyle, eskiden hemen bütün Anadoluda yetiştirilmekte idi. Halen eski kültürden kalan bakiyelere, tarla kenarlarında, sık sık rastlanmaktadır.

Dış görünüş : 10-15 cm uzunluk ve 0.5-1 cm çapta, dış kısmında, kolayca soyulabilen, esmer kırmızı renkli bir kabuk bulunan çubuklar halindedir. Kokusuz ve hoş olmayan lezzetlidir.

Bileşim : Boyar madde veren glikozitler taşır. Bu glikozitlerin en önemlisi ruberitrik asit olup, enzimler ile hidroliz sonucu, kökün boyar maddesi olan alizarin'i verir.

Etki ve kullanılış : İdrar ve safra arttırıcı ve müshil etkilere sahiptir. Bilhassa infusyon (% 3) veya toz (günde 2-5 gr) halinde kullanılır. Bu drogu kullananların idrarı kırmızıya boyanır.

Bugün tedavi alanından ziyade boyar madde olarak kullanılmaktadır. Eski Mısırlılar devrinden beri bilinen bir boyar maddedir. Köklerden elde edilen boyar madde uzun zaman "Türk kırmızısı" veya "Edirne kırmızısı" ismi altında kumaş boyası olarak kullanılmıştır. 1700 yıllarında Türkiye, tek

başına, Dünya kökboya ihtiyacının üçte ikisini sağlıyordu. Kökboyanın boyar maddesi olan alizarin'in 1869 da sentez yolu ile üretilme tekniğinin bulunması ile kökboya ticareti kısa zamanda önemini kaybetmiştir.

Kökboya, boyar maddesinin renginin çok dayanıklı olması nedeniyle, bilhassa halı ve diğer değerli dokumaların yapımında kullanılan yün ipliklerin boyanmasında kullanılmıştır. Halen de Anadoluda, az miktarda olmakla beraber, halı ipliği hazırlanmasında, boyar madde olarak kullanılmaktadır (1, 2, 3).

Dokumaları Türk kırmızısı denilen renge boyamak için, eskiden Anadoluda kullanılan teknik, bugün tam olarak bilinmemektedir. Kesin olarak bilinen, boyanacak olan dokumayı, sırayla yağ, mazı suyu, şap, kireç ve kökboya banyolarından geçirmek olduğudur (4, 5).

Bugün kökboya ile kumaş boyamak için genellikle aşağıdaki yol kullanılmaktadır :

Boyanacak kumaş veya iplik önce pamuk yağı veya sut kostik (sodyum hidroksit) çözeltisine batırılır. Sonra kökboyadan hazırlanmış sulu hulâsa içine konulur. Buradan alınan materiyel kurutulur. Kurumuş kumaş veya iplik sabunlu suya daldırılır, sonra şap çözeltisi ile yıkanır. Yıkanmış olan kumaş veya iplik açık havada kurutulur. Bu şekilde yapılan boyama ile morumsu kırmızı bir renk elde edilmektedir.

Kökboya tohum veya fide ile yetiştirilir. Köklerin sökümü, ekimden 3 - 4 yıl sonra, yaz aylarında yapılır. Kökler güneşte veya fırınlarda kurutulur. En iyi kaliteli kökboya Kırkağaç yöresindeki Bakır çayı ovasında elde edilir ve buna "Bakır" ismi verilirdi. Anadolunun değişik bölgelerinden elde edilen kökboya genellikle İzmir'e yollanır, burada harman edilir ve sonra 6 - 7 kantarlık (350 - 400 kgr yaklaşık), dikdörtgen biçiminde balyalar haline getirilirdi. İhracat İzmir limanından bilhassa İngiltereye yapılmakta idi. Kökboya yetiştirilmesi 19. yüzyılın ortalarında en yüksek miktara ulaşmıştır. Bu yıllarda yıllık dışsatım 5 - 10 milyon kgr arasında değişiyordu (6, 7). Halen Anadoluda kökboya ekimi yapılmamaktadır. Buna karşılık bazı bölgelerde, tarla kenarlarında, eskiden yapılmış olan ekimden kalmış bitkilere rastlanmaktadır. Bugün kullanılan kökler, yabanileşmiş olan bu kültür artıklarından elde edilmektedir (Kayseri bölgesi).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu bitki bilhassa Manisa, Kırkağaç, Karaman ve Suriye bölgelerinde de yetiştirilmekte idi (8).

Diğer isimler : Bostanotu (Şarkışla), Boya kökü, Boyacı kökü, Boya pürçü, Boya çili, Çubuk boya, Kırmızı kök, Kızıl boya, Kızıl kök, Kızıl boya otu, Yumurta boyası.

R. peregrina L. (Yabani kökboya) : Kuzey Batı Anadolu bölgesinde yabani olarak yetişen bir tür olup, yapraklarının tek da-

1 — Eşberk, T. ve Köşker, Ö.: Kökboya (Rubia tinctorum L.) - Ankara Üniv. Y. Zir. Enst. Derg. 4 : 376 (1945).
2 — Kuzucular, E.: Şarkışla'da çorap ve çorapçılık-Sivas Folkloru, sayı 40 : 16 (1976).
3 — Böhmer, H.: Chemical and botanical investigation of the colours in Anatolian rugs - Brüggemann, W. and Böhmer, H.: Rugs of peasants and nomads of Anatolia 88, München (1983).
4 — Hasan Sabri (Atayolu) : Boyacılık Tarihinde Türkler - Türk Tarihinin Ana Hatları seri II, No. 8; İstanbul (1934).
5 — Atayolu, H.S.: Türk Kırmızısı - Türk Folklor Araştırmaları 7 (162) : 2951 (1963).
6 — Baykara, T.: Kökboya - İst. Üniv. Coğrafya Enst. Derg. 7 (14) : 221 (1964).
7 — Collas, B.C.: La Turquie en 1861, 173 Paris (1861) ve La Turquie en 1864, 219 Paris (1864).
8 — Synvet, A.: Traité de géographie générale de l'Empire Ottoman 190, Constantinople (1872).

marlı olması ile yukarıdaki türden ayrılabilir. Bu türün kökleri de boyar madde olarak kullanılmakta ise de boyama özelliği yukarıdaki türden daha zayıftır.

Aynı maksat için Ege bölgesinde *Sherardia arvensis* L. (Rubiaceae) türü de kullanılmaktadır.

Bu türün ismi 1702 - 1715 yılları arasında İzmirde İngiliz konsolosu olarak çalışmış bulunan, İngiliz botanik bilgini W. Sherard (1659 - 1728) hatırasına verilmiştir.

W. Sherard İzmirde bulunduğu sırada İzmir yakınındaki (Seydiköy) evinin bahçesinde Anadolu bitkilerinden ibaret bir kolleksiyon meydana getirmiş ve 10.000 den fazla örnek bulunan bir herbaryum yapmıştır. Halen W. Sherard'ın bahçesinin yerinde Cengiz Han ilkokulu (Seydiköy) bulunmaktadır (1).

KÖKNAR SAKIZI

(Resina Abies cilicica)

Abies cilicica (Ant. et Kotschy) Carr. (Pinaceae) türünün kozalakları üzerinde meydana gelen bir rezinadır. Bu tür 30 m kadar yükselebilen ve kışın yaprak dökmeyen bir ağaçtır. Toros ve Antitoros dağlarında yetişmektedir.

Köknar sakızı halen Kahramanmaraş'ın Andırın bölgesindeki ormanlarda elde edilmektedir. Sonbaharda kozalaklar dağılır ve köknar sakızı, kozalak pulları ile birlikte ağaçların altına dökülür. Sakız pullardan ayrılarak toplanır.

Haricen antiseptik ve çıban iyi edici olarak, yakı veya merhem halinde kullanılmaktadır. Köknar sakızı çıbanı işletir ve iltihabı dışarı çıkartarak çıbanın iyileşmesini sağlar.

Diğer isimler : Köknar reçinesi, Mezda, Mezdeği.

A. nordmanniana (Stev.) Spach (Senaver): Kuzey Anadolu bölgesi dağlarında yetişen bir türdür. Kozalakları üzerinde meydana gelen sakız antiseptik ve yara iyi edici olarak kullanılmaktadır. Yaprakları balgam söktürücü ve kabız etkiye sahiptir.

KÖPEKÜZÜMÜ

(La. Herba Solani nigri, Al. Schwarzer Nachtschattenkraut, Fr. Herbe de morelle noire, İn. Hound's berry herb)

Solanum nigrum L. (Solanaceae) türünün çiçekli iken toplanıp kurutulmuş dallarıdır. Bu tür 20 - 50 cm yükseklikte, bir yıllık, otsu ve beyaz çiçekli bir bitkidir. Yapraklar saplı, tüylü, dişli ve dalgalı kenarlıdır. Meyva bezelye büyüklüğünde olup önce yeşil, olgunlukta ise siyah renklidir. Yol kenarları, boş tarlalar ve su kenarlarında yetişir. Türkiyede yaygın bir bitkidir.

Dış görünüşü : Çiçekli, yapraklı ve genç meyvalı dallardır. Hafif kokulu ve acımsı lezzetlidir.

Bileşim : Tanen, saponin ve gliko-alkaloitler (solanin vs.) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Haricen ve dahilen yatıştırıcı ve ağrı kesici olarak kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 1) günde 2 - 3 fincan içilir. Haricen, ağrı kesici olarak infusyon ile yaralar ve basur memeleri yıkanır veya taze yaprakların ezilmesi ile elde edilen lapa basur memeleri üzerine konulur.

Diğer isimler : İtüzümü, tilkiüzümü.

1 — Kalças, E.L.: İzmir 250 years ago : A famous botanical garden - Garden History Society Journal 26 (1979).

Toksikolojik etki : Halk arasında zehirli olarak tanınmakta ise de kuvvetli bir zehirli etkisi bulunmamaktadır. Bunun sebebi etkili bileşiklerin kolaylıkla parçalanmasıdır. Zehirlenme belirtileri, sindirim sistemi bozuklukları, bol terleme ve halsizlik ile kendini gösterir.

Aynı tip zehirlenmeler çimlenmiş patates (*S. tuberosum* L.) veya yabanyasemini (*S. dulcamara* L.) yenmesi sonucu da görülür.

Anadoluda yaygın olan ve olgun meyvalarının sarı-turuncu renkli olması ile yukarıdaki türden kolaylıkla ayrılabilen *S. alatum* Moench (hemen hemen tüysüz bir bitki) ve *S. luteum* Miller (sık tüylü bir bitki) türleri de aynı zehirlilik etkisine sahiptirler.

Buna karşılık *S. lycopersicum* L. (Domates, Frenk patlıcanı) ve *S. melongena* L. (Patlıcan) türlerinin kültür formlarının meyvaları sebze olarak kullanılmaktadır.

YABANYASEMİNİ (Stipites dulcamarae) :

S. dulcamara L. (Yabanyasemini) türünün kurutulmuş dallarıdır. Bu tür çok yıllık, tırmanıcı ve mor çiçekli bir bitkidir. Bilhassa gölgelik ve sulak yerlerde ve çit kenarlarında yetişir. Anadoluda yaygın olmakla beraber bilhassa Kuzey Anadolu bölgesinde bulunur.

Gliko-alkaloitler (Solanin ve diğerleri) taşımaktadır (1).

İdrar arttırıcı, hafif uyutucu ve ağrı kesici, terletici, balgam söktürücü ve hafif müshil etkilere sahiptir. İnfusyon (% 1 - 3) günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Kıryasemini, Sofur, Tilkiüzümü, Yabanasması.

KROTON TOHUMU

(Semen Crotonis, S. Tiglii)

Croton tiglium L. (Euphorbiaceae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür bilhassa Hindistanda yetişen küçük bir ağaçtır. Tohumları şeklen hintyağı ağacının tohumlarına benzer. Hintyağı tohumu gibi silendirik olmayıp üç yüzlü olması ile hintyağı tohumundan ayrılabilir.

Tohumlar sabit yağ (% 50 - 60) ve rezin taşımaktadır.

Kroton yağı eldesinde ve haricen tahriş yapıcı olarak kullanılır. Bunun için tohum ezilir ve tahriş yapmak istenen deri üzerine sürülür. Kısa zamanda kızartı ve tahriş meydana gelir.

Diğer isimler : Habb-el selatin, Habb-el mulük (arapça).

KROTON YAĞI (Oleum Crotonis) :

C. tiglium L. türünün olgun tohumlarının soğukta sıkılması ile elde edilen bir sabit yağdır. Kroton yağı esmerimsi sarı renkli, kıvamlı, özel ve hoş olmayan kokulu ve yakıcı lezzetli bir sıvıdır.

Tahriş yapan kuvvetli bir müshildir. Bir damlası (bir fincan zeytin yağı içine damlatılarak alınır), yarım ile bir saat sonra, az çok sancı ve yanma hissi ile birlikte 5 - 10 amel verir. Daha yüksek miktarlarda ölüm ile sonuçlanan zehirlenmeler görülür. Kroton yağı çok kuvvetli tahriş edici özelliğinden ötürü dahilen kullanılması terkedilmiştir. Haricen, kanı deriye toplayarak, romatizma ve siyatik ağrılarını gidermek veya deride tahriş yapmak (mesela saçkırana karşı) için kullanılmaktadır. Deriye sürüldüğünde önce sürülen yeri kızartır, sonra kabarcıklar meydana gelir. Bu nedenle dikkatli bir şekilde kullanılmalıdır.

AMBER KABUĞU (Cortex Cascarillae):

C. eluteria Bennet türünün genç dallarının kurutulmuş kabuğudur. Bu tür Küba,

1 — Gürgen, A.R.: Türkiye zehirli nebatlarının en ehemmiyetlileri üzerinde kimyevi araştırmalar - Ankara Y. Zir. Enst. Çalışmalar sayı 138, Ankara (1943).

Meksika ve Peru'da yetiştirilen küçük bir ağaçtır. Kabuk 5 - 10 cm uzunluk ve 1 mm kadar kalınlıkta, dış yüzü beyazımsı yeşil renkli ve benekli, iç yüzü ise esmer renkli parçalar halindedir. Kokulu, keskin ve acı lezzetlidir.

Uçucu yağ (% 1 - 3), rezin, acı madde ve tanen taşımaktadır.

İştah açıcı, kabız ve koku verici olarak, infusyon (% 5) halinde kullanılır. Koku verici olarak yakılmaktadır.

KUDRETHELVASI

(La. Manna, M. Siciliana, Al. Manna, Fr. Manne, İn. Manna)

Fraxinus ornus L. (Oleaceae) ve buna yakın diğer türlerin gövdesine yapılan yaralamalar sonucu meydana gelen usarenin kurutulması ile elde edilir. Bu tür 20 m kadar yükselebilen bir ağaçtır. Yapraklar 5 - 9 yaprakçıklı, yaprakçıklar saplı. Çiçekler beyaz renkli, yapraklar ile birlikte oluşur, korolla 4 parçalı. Kuzey-Batı ve Batı Anadoluda yaygın bir bitkidir.

Bitkinin Anadoluda bulunmasına karşılık bu drog memleketimizde elde edilmemektedir. Halen bilhassa Sicilya'da elde edilir (1). İstanbul aktarlarında Avrupadan getirtilmiş olan drog satılmaktadır.

Dış görünüş : Dış kısmı soluk sarı, iç kısmı beyaz renkli, hafif bal kokulu ve tatlı lezzetli parçalar halindedir. Suda tamamen çözünür.

Bileşim : Mannitol (% 30 - 80), şekerler (glikoz, levüloz) ve rezin taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Hafif ve zararsız bir müshildir. Bilhassa çocuklarda kullanılır. Günde 5 - 30 gr, süt içinde eritilerek verilir.

Diğer isimler : Çiçekli dişbudak, Kudret-helvası dişbudağı.

F. excelsior L. (Dişbudak ağ.) : 40 m kadar yükselebilen gösterişli bir ağaçtır. Yapraklar 7 - 13 yaprakçıklı, yaprakçıklar sapsız. Çiçekler esmer renkli, yapraklardan önce oluşur, korolla yoktur. Kuzey Anadolu dağlarında yetişir.

Yapraklar, infusyon halinde (% 2), idrar ve süt arttırıcı ve müshil, kabuklar ise kabız, ateş düşürücü ve kuvvet verici olarak kullanılır.

ACEM KUDRETHELVASI (Manna Alhagi, Taranjabin) :

Alhagi pseudalhagi (Bieb.) Desv. (Syn : A. camelorum Fisch.) veya *A. mannifera* Desv. (Syn : A. maurorum Medic.) (Leguminosae) türünden İran ve Afganistanda elde edilir. *Alhagi* türleri kırmızı çiçekli, dikenli ve çalı görünüşünde bitkilerdir. Anadolu, İran, Afganistan, Kuzey Afrika ve Suriye bölgelerinde bulunur ve "Deve dikeni" ismiyle tanınır.

Acem kudrethelvası esmer renkli ve tatlı lezzetli bir kütledir. Ağızda acımsı bir lezzet bırakır. Hemen hemen tamamen mellitoz isimli şekerden yapılmıştır. Tad verici, müshil ve kurt düşürücü olarak Yakın Doğu ülkelerinde kullanılmaktadır.

Acem kudrethelvasını veren bitkilerin Anadoluda yetişmesine karşılık, bu bitkilerden kudrethelvası elde edilip edilmediği bilinmemektedir.

Alhagi türlerinin yaprakları idrar arttırıcı, balgam söktürücü ve müshil etkilere sahiptir.

MEŞE KUDRETHELVASI (Manna Quercina) :

Doğu Anadolu (Erzurum, Diyarbakır ve Siirt bölgeleri) da yetişen bazı meşe (*Quercus libani* Olivier, *Q. persica* Jaub. et Spach, *Q. vallonea* Kotschy ve diğerleri) türlerinin yaprakları üzerinde meydana gelen usarenin toplanması ile elde edilir.

1 — Karamanoğlu, K.: Kudret helvası (Manna) - Biyol. Derg. 11 : 114 (1961).

Tatlı lezzetli ve açık yeşil renkli parçalar halindedir.

Sakkaroz ve glikoz taşır (1, 2).

Tat verici ve müshil olarak kullanılmaktadır. Zararsız bir müshildir. Ortaçağdan beri tanınmaktadır (3, 4, 5).

Evliya Çelebi Malatya bölgesinde elde edilen kudrethelvası için şöyle yazmaktadır (6).

"Dağlarında Gerengu denilen kudrethelvası olur. Allahın emriyle gökten yağıp meşe ve pelit ağaçlarının yapraklarında olan bir müshil helvadır".

Türk kudrethelvası, Diyarıbakır kudrethelvası veya Gezengevi isimleriyle tanınır. Bu sonuncu isim farsça Gaze-elefi kelimesinden gelir.

Cotoneaster nummularia Fisch. et Mey. (Dağmuşmulası) : 2 - 3 m yükseklikte, kışın yaprağını döken, beyaz çiçekli bir ağaççıktır. Meyva 6 - 8 mm uzunlukta ve kırmızı renklidir. Batı bölümü hariç hemen bütün Anadoluya yayılmış bir bitkidir.

Meyvaları iştah açıcı, midevi ve balgam söktürücü olarak kullanılır. Bu bitkiden İranda "Şirkhişt" denilen bir nevi kudrethelvası elde edilmektedir (7). Bu şekerli maddenin (glikoz ve sakkaroz taşır) Anadoluda da elde edilip edilmediği bilinmemektedir.

KUDRETNARI

(La. Fructus Momordicae charantiae, Al. Balsamgurken, Fr. Concombre balsamine, İn. Balsam cucumber)

Momordica charantia L. (Syn : M. balsamina Descourt.) (Cucurbitaceae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür sarı çiçekli, parçalı yapraklı, tırmanıcı ve bir yıllık otsu bir bitkidir (Resim : 53). Vatanı Hindistan olmakla beraber bütün tropikal Asya ve Afrikada bulunur. Türkiyede bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

Dış görünüş : 10 - 15 cm uzunlukta, iğ biçiminde, üzeri pürtüklü, önce yeşil ve sonra parlak sarı veya turuncu renkli bir meyvadır. Olgunlukta yarılır ve içinden, üstü kırmızı bir arillus ile kaplı tohumlar görülür. Tohumlar 1 cm kadar uzunlukta, böcek biçiminde, üzerleri desenli ve kenarları kırtıklıdır.

Bileşim : Rezin, müshil etkiye sahip bir bileşik (momordicin) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Midevi, yumuşatıcı, yara iyi edici ve müshil etkilere sahiptir.

Kullanılış şekli : Olgun meyva, bir şişe içinde, bir miktar zeytin veya badem yağı ile 15 gün kadar güneşte tutulur. Bu müddetin sonunda meyva içinde bulunduğu yağ ile ezilir. Elde edilen karışım (Kudretnarı yağı) yara, çıban veya ekzemalı kısımlar üzerine günde iki defa sürülür (8). Olgun meyvaların bal ile ezilmesi ile elde edilen macun mide ve barsak ülserlerine karşı dahilen kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Acayip elması, Mucize elması, Papara.

1 — Ebert, H.: Ztschr. Österr. Apoth. - Ver. 46 : 427 (1908).
2 — Tschirch, A.: Handbuch der Pharmakognosie 4 : 214, Leipzig (1935).
3 — Flückiger, F.A.:, Hanbury, D.: Histoire des drogues d'origine végétale 2 : 57, Paris (1878).
4 — Leclerc, L.: Traité des simples par İbn El-Beithar 1 : 308, Paris (1877).
5 — Moghadam, S.: Etude historique, botanique et biochimique des mannes de Perse, Paris Eczacılık Fak. doktora tezi, Paris (1930).
6 — Evliya Çelebi : Seyâhatnâme (Türkçeleştiren : Z. Danışman) 6 : 105, İstanbul (1970).
7 — Dymock, W. ve ark.: Pharmacographia İndica 1 : 585 (1980). (İnstitute of Health and Tıbbi Research, Pakistan, Karachi, 1972, tıpkıbasım).
8 — Baylav, N.: Momordica charantia (kudret narı) nın memleketimizde kullanılışı hakkında - Ecz. Bült. 4 : 182 (1962).

KURŞUNOTU KÖKÜ

(Radix Plumbaginae, R. Dentelariae)

Plumbago europea L. (Plumbaginaceae) türünün kurutulmuş köküdür. Bu tür 30 - 100 cm yükseklikte, çok yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar kısa saplı, iki kulakçıklı ve pürtüklü. Çiçekler küçük, birkaç tanesi bir arada, morumsu kırmızı renkli. Kaliks 5 dişli, üzeri yapışkan gudde tüyleri ile kaplı. Orta Avrupadan İran'a kadar yayılmıştır. Anadoluda bol olarak bulunur.

Kökler tanen ve naftokinon türevleri taşımaktadır.

Bütün bitki ve kökler, bilhassa taze iken, tahriş edici, yakıcı ve kusturucu etkilere sahiptir. Bu nedenle dahilen kullanılışı uzun zamandır terkedilmiştir. Zeytin yağında kaynatılması ile elde edilen lapa haricen uyuza karşı kullanılmıştır. Bir kök parçasının ağızda çiğnenmesi ile diş ağrılarının hemen kesildiği iddia edilmektedir. Dişotu ismi, bu kullanılış şeklinden ileri gelir. Anadoluda yöresel olarak boyar madde olarak kullanılır.

Ciltte morumsu lekeler, kızartı ve yara yapma etkisinden istifade ederek bazı şahısların düşmanlarını suçladıkları görülmüştür. Bunun için şahıs, cildinin üstüne, bu bitkinin kıyılması ile elde ettiği lapayı sarar ve kısa zamanda meydana gelen kızartı, morarma ve yarayı ilgili şahıslara ve hekime göstererek kendisinin dövüldüğünü iddia eder. Dövenotu ismi bitkiye bu kullanılış nedeniyle verilmiştir.

Diğer isimler : Dişotu, Dövenotu, Kuduzotu, Seçilerotu, Sıtmaotu.

KURTBOĞAN YUMRUSU

(La. Tuber Aconiti napelli, Al. Wolfsturmhut, Fr. Racine d'aconit, İn. Aconite root)

Aconitum napellus L. (Ranunculaceae) türünün kurutulmuş yumrularıdır. Bu tür 50-150 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar el biçiminde parçalı, çiçekler dalların ucunda, mor veya morumsu mavi renkli. Meyva çok tohumlu bir kapsül. Kök havuç biçiminde, siyahımtırak renkli. Bir Avrupa bitkisidir. Anadoluda bulunmaz.

Bileşim : Alkaloitler (% 0.18 - 2.9) taşımaktadır. Başlıca alkaloit akonitindir.

Etki ve kullanılış : Ağrı kesici bir etkiye sahip bulunmaktadır. Çok zehirli olduğundan ancak hekim kontrolü altında kullanılabilir. Halen drog satıcılarında bulunmamaktadır. Preparatları eczanelerden temin edilebilir.

Toksikolojik etki : Bu bitki halen zehirliliği bakımından bir öneme sahiptir. Bütün bitki ve bilhassa kökler zehirlidir. Ölüm kalp durması sonucu meydana gelir. Öldürücü miktar kök için 2 - 4 gr arasında değişmektedir. Zehirlenmelerde, kusturma veya mide yıkama yoluyla, hemen mide boşaltılmalıdır.

Diğer isimler : Boğanotu, Kaplanboğan yumrusu.

Türkiyede aşağıdaki 3 *Aconitum* türü yabani olarak yetişmektedir :

A. cochleare Woroschin : Çiçekler mormavi renkli, sepal ve çiçek sapı tüylü - Van bölgesi dağlarında yetişir.

A. nasutum Fisch. ex Reichb.: Çiçekler mor-mavi renkli, sepal ve çiçek sapı tüysüz - Trabzon ve Çoruh bölgesi dağlarında yetişir.

A. orientale Miller (Syn : A. ponticum (Rap.) Hand.-Mazz.) : Çiçekler soluk leylak renkli, sepal ve çiçek sapı tüylü - Trabzon, Rize ve Çoruh bölgesi dağlarında yetişir.

Doğu Anadoluda yetişen bu türler bilhassa hayvanlarda ağır zehirlenmelere sebep olmaktadırlar. Henüz alkaloitleri (1, 2) ve toksikolojik etkileri bakımmdan iyi bir şekilde incelenmemişlerdir.

1 — Rosenthaler, L.: Notiz über Pontakonitin - Pharm. Acta Helv. 17 : 149 (1942).

2 — Baytop, T. ve ark.: Anadolu Aconitum,larının alkaloitleri üzerinde araştırmalar - İstanbul Tıp Fak. Mecm. 25 : 157 (1962).

KURTPENÇESİ KÖKÜ

(Radix Polygoni bistortae)

Polygonum bistorta L. (Polygonaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür 20-50 cm yükseklikte, koyu veya açık pembe çiçekli, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Bilhassa Kuzey Anadolunun sulak dağ çayırlarında yetişir.

Nişasta, antrasen türevleri ve tanen (% 15-20) taşımaktadır. Kabız, antiseptik ve idrar arttırıcı özellikleri vardır. Dekoksiyon (% 3) ağız hastalıklarında gargara halinde, kabız ve dahili kanamaları durdurucu olarak, dahilen günde 4-5 bardak içilir.

Diğer isimler : Çıyancık, Çıyanotu, Yılankökü.

P. aviculare L. (Kuşekmeği, Kadımalak): Beyaz veya pembe çiçekli, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Bilhassa Kuzey Anadolu bölgesinde bulunur.

Toprak üstü (Herba Polygoni avicularis) tanen ve flavon türevleri taşır. Tanenden dolayı kabız ve kan dindirici özelliklere sahiptir. Dahilen infusyon (% 5) halinde kullanılır. Taşıdığı flavon türevleri nedeniyle boyar madde olarak da kullanılmaktadır. Bu drog ile iplikler sarı renge boyanabilir. Aynı maksat için *P. bellardii* All. (Potuk) türü de kullanılmaktadır.

P. cognatum Meissn. (Madımak) : Gövdesi toprak üstüne yatık, pembe çiçekli, çok yıllık bir bitkidir. Yaprak kını gövdeyi sarar ve zarımsıdır. Yapraklar elips biçiminde, kısa saplı ve ekseriya sivri uçludur. Çiçekler yaprakların koltuğunda kümeler halinde, pembemsi renkli ve 4-5 mm boyundadır. Yol ve tarla kenarlarında görülür. Oldukça yaygın bir bitkidir.

Yapraklı genç sürgünleri ilkbaharda toplanarak sebze olarak yenilir. Semizotuna benzer bir lezzete sahiptir. İdrar arttırıcı ve şeker hastalığına karşı, infusyon (% 5) halinde kullanılır.

Diğer isimler : Çobanekmeği (Van).

P. orientale L. (Hanımsallandı) : Vatanı Uzak Doğu olan bir yıllık otsu bir türdür. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Ekşi lezzetli olan genç sürgünleri sebze olarak yenir.

KUŞKONMAZ KÖKÜ

(La. Radix Asparagi, Al. Spargelwurzel, Fr. Racine d'asperge, İn. Asparagus root)

Asparagus officinalis L. (Liliaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür dikensiz ve otsu bir bitkidir. Yapraklar (dallar) demet şeklinde ve iplik biçimindedir. Meyva nohut büyüklüğünde ve kırmızı renklidir. Avrupa ve Türkiyede sebze olarak yetiştirilir.

Dış görünüş : Parmak kalınlığında, esmer renkli ve özel kokulu parçalar halindedir.

Bileşim : Şekerler, saponin, uçucu yağ ve asparagin taşır.

Etki ve kullanılış : İdrar söktürücü ve kum düşürücü etkilere sahiptir. Genç sürgünleri eski Mısırlılar döneminden beri sebze olarak kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : Dekoksiyon (% 5), günde 3-4 bardak içilir.

YABANİ KUŞKONMAZ KÖKÜ (Radix Asparagi acutifolii) :

Asparagus acutifolius L. (Liliaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomudur. Bu tür 2 m kadar bir boya erişebilen, odunsu, dalları dikenli ve daima yeşil kalan, çok yıllık bir bitkidir. Meyvalar nohut büyüklüğünde ve siyah renklidir. Bütün Akdeniz bölgesinde yabani olarak yetişmektedir.

Kökleri idrar söktürücü ve kabız olarak dekoksiyon veya infusyon (% 5) halinde kullanılır.

Bu türün genç sürgünleri Batı Anadolu pazarlarında demetler halinde satılır ve sebze olarak yenilir. Yöresel olarak "Tilkişen" (Marmaris) veya "Acıot" (İzmir) ismi verilmektedir.

KUŞOTU

(Herba Stellariae mediae)

Stellaria media (L.) Vill. (Caryophyllaceae) türünün yapraklı dallarıdır. Bu tür 10 - 40 cm kadar yükseklikte, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar oval şekilli, karşılıklı ve hemen hemen sapsızdır. Çiçekler dalların uçlarında, küçük ve beyaz renklidir. Yol kenarları, duvar dipleri ve bahçelerde bol olarak bulunur. İstanbul civarı ve Anadoluda yaygın bir türdür.

Potasyum tuzları, organik asitler ve saponinler taşır.

İdrar arttırıcı ve balgam söktürücü etkilere sahiptir. Dahilen infusyon (% 5) halinde kullanılır. Haricen yara iyi edici olarak tanınmıştır.

İlkbaharda İstanbul pazarlarında satılmakta ve sebze olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Serçedili, Serçeotu (Serçe ve diğer kuşların bu otu severek yemelerinden bu isim verilmiştir).

KUZUKULAĞI

(La. Herba Rumicis acetosellae, Al. Kleiner Sauerampfer, Fr. Petite oseille, İn. Sheep sorrel)

Rumex acetosella L. (Polygonaceae) ve buna yakın türlerin kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 20 - 50 cm yükseklikte, kırmızımtırak gövdeli, çiçekleri pembe renkli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar tüysüz, ok biçiminde ve ekşi lezzetlidir. Anadoluda yaygın bir bitkidir.

Yapraklar, potasyum tuzu halinde oksalik asit, kökler ise tanen taşımaktadır. Yapraklar ekşi lezzetleri nedeniyle salata halinde sebze olarak yenilir. Lapa halinde çıbanları olgunlaştırmak için çıban üzerine sarılır. Romatizma, nikris veya böbrek hastalığı olanların dahilen kullanmaları zararlıdır. Kökler infusyon (% 5) halinde dahilen idrar arttırıcı, safra söktürücü ve ateş düşürücü olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Ekşikulak (Muğla), Ebemekşisi (Gaziantep).

Anadoluda yaygın olan *R. scutatus* L. ve *R. tuberosus* L. (Yumru köklü kuzukulağı) türlerinden elde edilen yapraklar da yukarıdaki türün yaprakları gibi kullanılmaktadır.

R. tuberosus L. türüne ait genç bitkiler ilkbaharda İstanbul pazarlarında kuzukulağı ismi altında sebze olarak satılmaktadır.

LABADA KÖKÜ (Radix Patientiae, R. Lapathi) :

R. patientia L. (Büyüklabada) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 1 - 2 m yükseklikte, kazık köklü, çok yıllık otsu bir bitkidir. Bilhassa köyler ve ağıllar civarında yetişir.

Köklerinde antrasen türevleri ve tanenler bulunmaktadır. Türkiyede yetişen bazı *Rumex* (Labada) türlerinin kökleri üzerinde yapılan araştırmalar sonunda bunların % 0.2-1.7 arasında antrasen türevi ve % 6 - 12 arasında kateşik tanen taşıdığı saptanmıştır (1).

1 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 2 : 90, ikinci baskı, İstanbul (1974).

Labada kökü, ravend kökü gibi, kabız ve müshil etki gösterir. Müshil etki taze köklerde, kurutulmuş köklerden daha kuvvetlidir. Bu drog kuvvet verici, kan temizleyici, hazmettirici ve müshil olarak dekoksiyon (% 5) veya toz (günde 1 - 3 gr) halinde dahilen kullanılmaktadır. Zehirli bir madde taşımadığından tehlikesiz bir drogdur. Taze yaprakları sebze olarak yenilir. Haricen lapa halinde çıbanları olgunlaştırmak ve ekzema yaralarını iyileştirmek için de kullanılmaktadır.

Türkiyede yetişen aşağıdaki türlerin kökleri de aynı maksatlar için kullanılmaktadır. *R. alpinus* L. (Dağ labadası), *R. conglomeratus* Murray (Çayır labadası), *R. crispus* L. (Kıvırcık labada), *R. obtusifolius* L. (Yabani labada), *R. pulcher* L. (Güzel labada).

R. crispus türünün yaprakları Anadoluda "Evelik" ismi altında, sebze olarak veya et dolması yapılarak, yaygın bir biçimde kullanılmaktadır.

Yaprak ve dalların, saç örgüsü gibi, örülmesi ile elde edilen demetler, kurutulmuş halde, Doğu Anadolu kasabalarında satılmaktadır.

KÜÇÜK HİNDİSTANCEVİZİ

(Semen Myristicae, Al. Muskatnuesse, Fr. Noix de muscade, İn. Nutmeg)

Myristica fragrans Houtten (Myristicaceae) türünün kurutulmuş olgun tohumlarıdır. Bitki Doğu Hint adalarında yetiştirilen, 10 - 20 m yüksekliğinde ve kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaçtır.

Dış görünüşü : 2 - 3 cm uzunlukta, grimsi renkli, çukur kısımları kireç ile dolu (tohumlar muhafaza için kireç sütüne batırılmış olduğu için), oval şekilli tanelerdir. Kokusu kuvvetli ve özel, tadı keskin ve baharlıdır.

Bileşim : Sabit yağ (% 30 - 40), uçucu yağ (% 5 - 15) ve rezin taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Gaz söktürücü, iştah açıcı ve antiseptik özelliklere sahiptir. Memleketimizde bilhassa karın ağrılarına karşı kullanılır. Çok tanınmış bir koku verici ve baharattır. Bazı içkilerin terkibine girer. Yüksek dozlarda tehlikelidir. Baş ağrısı, susuzluk ve sersemlik belirtileri ile zehirlenmeler yapar.

Kullanılış şekli : Toz 0.5 gr, günde üç defa, hap halinde, veya dekoksiyon (% 5 - 10) günde 1 - 2 bardak.

Diğer isimler : Cevzibevva (arapça Gaws Bawwa kelimelerinden).

BESBASE (Macis) :

Küçük hindistan cevizi meyvası üzerinde bulunan derimsi kabuk (arillus) dur. Besbase sarımsı turuncu veya kırmızımtırak renkli, kalınca (1 - 2 mm), parlak, dalgalı, dallı, kırılmadan eğilip bükülebilen parçalar halindedir. Kokusu özel ve kuvvetli, tadı baharlı ve yakıcıdır. Uçucu yağ (% 8) taşır ve küçük hindistan cevizi tohumu gibi kullanılır.

Diğer isimler : Pespase, Hindistan cevizi çiçeği.

KÜÇÜK HİNDİSTANCEVİZİ YAĞI (Oleum Myristicae) :

Küçük hindistan cevizi tohumlarından, sıcakta sıkma yöntemi ile, elde edilen sabit bir yağdır. Sarımsı renkli olup içinde kırmızımtırak renkli parçalar bulunur. Adi hararette tereyağı kıvamındadır. Kokusu özel ve kuvvetli, tadı baharlı ve yakıcıdır. Haricen romatizmaya karşı merhem halinde kullanılır.

Diğer isimler : Hindistan koza yağı.

KÜÇÜK HİNDİSTAN CEVİZİ UÇUCU YAĞI (Oleum Aethereum Myristicae) :

Küçük hindistan cevizi tohumlarından, su buharı distillasyonu ile elde edilir. Renksiz veya sarımsı renkli, küçük hindistan cevizi kokusunu andırır özel ve kuvvetli kokulu ve yakıcı lezzetli bir sıvıdır. Dahilen küçük hindistan cevizi gibi, haricen ise antiseptik olarak kullanılır. Dahilen bir defada 1 - 2 damla, bir şeker parçasına damlatılarak alınır. Bu miktarda günde 2 - 3 defa alınabilir. Yüksek miktarlarda zararlıdır.

LADEN OTU

(Herba Cisti)

Cistus creticus L. veya *S. salviifolius* L. (Cistaceae) türünün kurutulmuş yapraklı dallarıdır. Bu türler 30 - 100 cm yükseklikte, basit, tüylü ve genellikle yapışkan yapraklı, pembe (C. creticus) veya beyaz (C. salviifolius) çiçekli bitkilerdir. Bütün Akdeniz ülkelerinde ve Anadolunun Kuzey, Batı ve Güney bölgelerindeki makilerde bol olarak yetişmektedir.

Yapraklar rezin, uçucu yağ ve tanen taşır. İnfusyon halinde (% 5) kabız, uyarıcı ve balgam söktürücü olarak kullanılmaktadır.

LADEN (Ladanum) :

Girit ve Kıbrıs adalarından *Cistus creticus* L., İspanyada ise *C. ladanifer* L. türünün yapraklarından elde edilen bir oleorezinadır.

Bu drog çok eski dönemlerde, ladenler arasında otlayan keçilerin tüylerinin taranması ile elde edilirdi. Sonraları ladenler arasından bir sırığa bağlanmış kayış şeritler geçirmek ve kayışlara yapışan laden'i bıçaklar ile kazıyarak elde edilmeye başlanmıştır. Bu şekilde çok saf laden elde edilir. Kıbrıs ve İspanyada laden otu dallarının suda kaynatılması ve dibe çöken rezinin toplanması yoluyla da elde edilmektedir. Bu şekilde ikinci kaliteli bir ürün elde edilir. Laden çok tağşiş edilen bir drogdur. Halen ticarette nadiren bulunmaktadır.

Saf laden esmer renkli, ak anberi andıran hoş kokulu ve parmaklar arasında kolaylıkla ezilerek yumuşayan parçalar halindedir. Tadı acımsı ve yakıcı olup kolaylıkla yanıcıdır.

Rezin ve uçucu yağ taşır. Eskiden çok tanınan ve kullanılan bir drog idi. Dahilen yatıştırıcı, balgam söktürücü ve kabız olarak verilir. Bugün bilhassa tütsü olarak yakılmakta ve parfümeri endüstrisinde koku verici olarak kullanılmaktadır.

C. laurifolius L. (İldon) : 1 - 3 m yükseklikte ve beyaz çiçekli bir bitkidir. Batı Anadoluda, bilhassa çam ormanlarının açıklıklarında, çok yaygındır. Yaprakları, infusyon halinde (% 2) şeker hastalığına karşı ve yün boyamakta kullanılır.

LAVANTA ÇİÇEĞİ

(La. Flos Lavandulae, Al. Lavendelblueten, Fr. Fleur de lavande, İn. Lavender flower)

Lavandula angustifolia Miller (Syn : L. spica L.) (Labiatae) türünün kurutulmuş çiçeğidir. Çiçeklerin tamamen açılmadan önce (tomurcuk halinde) toplanması gerekir. Bu tür 100 cm kadar yükseklikte, çalı görünüşünde, yapraklar gümüşi, çiçekleri ise koyu mor renkli bir bitkidir. Akdeniz bölgesi ülkeleri ve Türkiyede (İstanbul) süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Dış görünüş : Kaliks mavimsi gümüşi renkli, tüp biçiminde, 5 mm kadar uzunlukta, 5 dişli, dişlerden bir tanesi diğerlerinden daha uzun. Korolla koyu mor renkli ve tüylü. Kuvvetli özel kokulu ve acı lezzetlidir.

Bileşim : Bir uçucu yağ (% 0.5 - 1) taşımaktadır (1).

Etki ve kullanılış : İdrar arttırıcı ve romatizma ağrılarını dindirici özelliklere sahiptir. Eczacılıkta bazı preparatlara koku vermekte ve parfümeri sanayiinde kullanılır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 4 - ,5), günde 3 - 4 bardak içilir. Uçucu yağ günde 3 - 4 damla, bir şeker parçası üzerine damlatılarak, alınır.

1 — Gürgen, A.R.: Türkiyenin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar, 1 - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 6 (2) : 301 (1946).

KARABAŞ LAVANTA ÇİÇEĞİ (Flos Lavandulae romanae) :

L. stoechas L. (Karabaşotu) türünün kurutulmuş çiçek durumlarıdır. Bu tür 45 - 50 cm yükseklikte, tüylü, kuvvetli kokulu, çalı görünüşünde ve çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar dar uzun, kenarları biraz alta doğru kıvrık. Çiçekler siyahımsı mor renkli, dalların ucunda silendirik durumlarda toplanmıştır. Batı Anadolunun maki bölgelerinde yaygın bir türdür.

Çiçek durumu sapının boyuna göre iki alttüre ayrılmaktadır :

subsp. *stoechas* — Çiçek sapı 0.5 - 2.5 cm, çiçek durumundan daha kısa.

subsp. *cariensis* — Çiçek sapı 5 - 20 cm, çiçek durumundan daha uzun.

Bir glikozit, saponinler ve uçucu yağ taşınaktadır. İstanbul civarından toplanmış olan örneklerde % 0.5 oranında uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır (1).

Eski yazarlar tarafından çok önem verilen bir drogdur (2). Ağrı kesici, antiseptik, yara iyi edici, yatıştırıcı (sara ve astımda), balgam söktürücü, idrar yolları iltihaplarını giderici, egzema yaralarını iyi edici, sinir ve kalp kuvvetlendirici gibi etkileri nedeniyle geniş bir kullanılış alanı bulmuştur.

Etkileri taşıdığı uçucu yağdan ileri gelir. Zararsız ve etkili bir drogdur.

Genellikle infusyon (% 2 - 5) halinde haricen ve dahilen kullanılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de önemli bir drog idi. Keşiş dağında bulunan Karabaşotu'nun, kolera hastalığı tedavisinde kullanılması ve eczanelerde sattırılması ile ilgili, 1848 tarihli bir padişah emri vardır (3).

Diğer isimler : Gargan (Muğla).

KARABAŞ UÇUCU YAĞI (Oleum Lavandulae romanae) :

Karabaşotu bitkisinin toprak üstü kısımlarından su buharı distilasyonu ile elde edilen bir uçucu yağdır.

Kâfur kokulu, yakıcı lezzetli ve açık sarı renkli bir sıvıdır. Kâfur, fenkon, borneol, terpinol, sineol gibi bileşikler taşımaktadır.

Etkisi Karabaşotu gibidir. Haricen ve dahilen antiseptik olarak kullanılır. Yara iyi edici olarak aşağıdaki merhem kolaylıkla hazırlanır ve iyi bir antiseptiktir.

Karabaşotu esansı	3 gr
Lanolin	10 gr
Vaselin	30 gr

Kokusu hoş olmadığından Karabaşotu esansı parfümeri endüstrisinde kullanılmamaktadır.

Dahilen yüksek miktarlarda alınması zararlıdır.

LİMON KABUĞU

(La. Cortex Citri, Pericarpium Citri, Al. Zitronenschalen, Fr. Ecorce de citron, İn. Lemon peel)

Citrus limon (L.) Burm. fil. (Syn : C. limonum Risso) (Rutaceae) türünün olgun meyvalarının taze kabuğudur. Limon ağacı 3 - 5 m yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen, beyaz çiçekli bir ağaçtır. Vatanı Hindistan olup bugün bütün Akdeniz ülkelerinde yetiştirilmektedir.

Dış görünüş : 2 cm kadar genişlikte, 2 - 3 mm kalınlıkta, dış yüzü soluk sarı, iç yüzü beyaz renkli şeritler halindedir. Kokusu özel ve kuvvetli, tadı aromatik ve acıdır.

Bileşim : Uçucu yağ (% 0.30 - 0.35) (4) ve flavon türevleri taşımaktadır.

1 — Gürgen, A.R.: Ayni yayın.

2 — Leclerc, L.: Traité des simples par İbn El - Beithar 1 : 58, Paris (1877).

3 — Bütün, R.D.: 1838-1908 yıllarında Osmanlı'larda eczacılık ve deontolojisi-İstanbul Üniv. Cerrahpaşa Tıp Fak. doktora tezi 67, İstanbul (1984).

4 — Gürgen, A.R.: Türkiyenin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar, I - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 6 (2) : 301 (1946).

Etki ve kullanılış : Uyarıcı ve koku verici olarak kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 5) ve limon tentürü. Koku verici olarak çok kullanılan limon tentürü şöyle hazırlanır. Taze limon kabuğunun dış kısmı alınır. 50 gr kabuk 100 gr alkol ile kapalı bir kap içinde 8 gün, zaman zaman çalkalayarak, temasta bırakılır. Bu sürenin sonunda sıkılır ve süzülür.

LİMON ESANSI (Oleum Citri, O. Limonis) :

Taze limon kabuklarının sıkılması ile elde edilen bir uçucu yağdır. Limon esansında % 90 kadar limonen ve % 4 - 5 arasında citral bulunur. Halen limon esansı uyarıcı ve koku verici olarak kullanılmaktadır. Parfümeri sanayiinde bileşik limon tentürü (veya Eau de Cologne) denilen kokunun hazırlanmasında kullanılır. Bu kokunun terkibi ve yapılışı şöyledir.

Limon esansı	10 gr
Portakal esansı	10 gr
Bergamot esansı	10 gr
Portakal çiçeği esansı	2 gr
Biberiye esansı	2 gr
Alkol (90 derece)	1000 gr

Beraberce çalkalanır ve süzülür.

LİMON SUYU (Succus Citri) :

Olgun limon meyvasının sıkılması ile elde edilen usaredir. Uzun zaman saklanamaz. Çabuk bozulur.

Bileşiminde organik asitler (bilhassa sitrik asit), şekerler, pektin ve vitamin C (100 gr usarede 60 - 65 mgr) bulunmaktadır (1, 2).

Limon usaresi, şeker ile tadlandırıldıktan sonra, dahilen yorgunluk giderici ve gripal enfeksiyonlarda dayanıklılık verici olarak kullanılır. Haricen antiseptik bir etkiye sahiptir. Bilhassa gargara halinde boğaz iltihaplarında (bademcik gibi) kullanılan zararsız bir ilâçtır.

TURUNÇ KABUĞU (Cortex Aurantii): *C. aurantium* L. (Turunç ağacı) türünün taze veya kurutulmuş meyva kabuğudur. Bu tür yaprak dökmeyen bir ağaç olup bütün Akdeniz bölgesi ülkelerinde, bu arada Türkiyede de yetiştirilmektedir.

Dış görünüş : Dış yüzü esmerimsi sarı veya esmerimsi yeşil, iç yüzü beyaz renkli olan, helezon şeklinde şeritler veya muntazam olmayan parçalar halindedir. Kokusu hoş, tadı çok acıdır.

Bileşim : Uçucu yağ (% 1 - 2.5), pektin, rezin, acı madde ve flavon türevi glikozitler taşımaktadır (2).

Türkiyede yetişen bitkilerin meyva kabuklarından elde edilen uçucu yağın % 93.79 limonen taşıdığı saptanmıştır (3).

Etki ve kullanılış : İştah açıcı, midevi, lezzet ve koku verici olarak kullanılır. Safra söktürücü etkisi de vardır.

Kullanılış şekli : Toz 1 - 2 gr, hap halinde, günde birkaç defa. İnfusyon (% 5 - 10) günde 2 - 3 bardak. Koku ve tad vermek için kullanılan turunç şurubu şöyle hazırlanır. Kurutulmuş turunç kabuğu gayet ince doğranır, 1 kısım kabuk 1 kısım alkol (70 derece) ile kapalı bir kapta 12 saat tutulur. Bu müddetin sonunda karışım 10 kısım sıcak su (kaynar değil) ilâve edilir ve aynı kapta 6 saat daha bekletilir. Bu müddetin sonunda bezden süzülür. Sıvı kısım alınır, bunun her 10 kısmı için 18 kısım şeker ilâve edilir, karışım hafifçe ısıtılarak (kaynatılmaz) şeker eritilir, süzülür ve kapalı şişelerde muhafaza edilir.

1 — Yazıcıoğlu, T.: Turunçgillerin kıymetlendirilmesinde limon tuzu istihsali - Ziraat Derg. 6 : 47 (1945).

2 — Yazıcıoğlu, T.: Turunçgil meyvelerimizin terkipleri üzerinde araştırmalar - Ankara Üniv. Zir. Fak. Yıll. 8 : 121 (1958).

3 — Ünal, H.: Türkiye turunç eteri yağının bileşimi - Ankara Üniv. Ziraat Fak. Yay. 153, Ankara (1959).

Taze turunç kabuğu bulunmayan durumlarda, bunun yerine, taze portakal (*C. sinensis* (L.) Osbeck) meyvasının kabuğu kullanılabilir.

Güney Anadolu (Mersin) kökenli portakalların kabuğunda % 1.3 - 1.5 arasında uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır (1).

TURUNÇ ÇİÇEĞİ (Flos Aurantii) :

C. aurantium L, türünün taze veya kurutulmuş çiçekleridir. Taze çiçeklerden su buharı distillasyonu ile turunç çiçeği suyu (Aqua Flos aurantii) veya kurutulmuş çiçeklerden yapılan infusyon (% 1 - 4) yatıştırıcı, midevi, terletici, ateş düşürücü ve uyutucu olarak çok kullanılır. Turunç çiçeği suyundan, yatmadan önce 2 - 10 gr, infusyondan ise bir bardak içilir. Zararsız ve etkili bir drogdur.

TURUNÇ YAPRAĞI (Folium Aurantii):

C. aurantium L. türünün taze veya kurutulmuş yapraklarıdır.

Yapraklar uçucu yağ, rezin ve acı maddeler taşımaktadır. İnfusyon (% 5) halinde kuvvet verici, yatıştırıcı, iştah açıcı ve midevi olarak, günde 2 - 3 bardak içilir. Zehirli madde taşımayan iyi bir iştah açıcı ve yatıştırıcıdır.

C. medica L. (Ağaçkavunu) : Akdeniz bölgesi ülkelerinde (Korsika, İtalya, Kuzey Afrika) eskiden beri yetiştirilmekte olan kısa dikenli küçük bir ağaçtır. Türkiyenin güneyinde bazı bahçelerde nadiren rastlanır.

Meyva limon sarısı renkli, hoş kokulu, 10 - 20 cm uzunlukta, kalın kabuklu ve oval şekillidir. Etli kısmı, varyeteye göre, ekşi veya tatlı lezzetlidir.

Meyva gıda olarak kullanılır. Çekirdekleri, emülsyon halinde, midevi, acı ilâç ve kurt düşürücü olarak kullanılır. Osmanlı İmparatörluğu döneminde tanınmış bir drog idi. Halen yalnız meyva olarak bir öneme sahiptir.

LİMONOTU

(Herba Lippiae)

Lippia triphylla (L'Hér.) O. Kuntze (Syn: L. citriodora (Lam.) O. Kuntze) (Verbenaceae) türünün çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 3 - 6 m yükseklikte, kışın yapraklarını döken bir ağaççıktır (Resim : 49). Yapraklar 3 parçalı, oğuşturulunca limon kokusu duyulur. Çiçekler leylak renkli ve birçoğu bir arada. Vatanı Şili olmakla beraber Akdeniz ülkeleri ve Türkiyede süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Yapraklar uçucu yağ (% 0.1 - 0.2) taşımaktadır. Uçucu yağ içinde limonen, sitral, sineol vs. bulunmaktadır.

İştah açıcı, yatıştırıcı ve şeker hastalığına karşı infusyonu (% 2 - 3), günde 2 - 3 bardak içilir. Zararsız bir drogdur. İstanbul piyasasında "Hakiki melisa otu" ismiyle tanınmaktadır.

MAHMUDE KÖKÜ

(La. Radix Scammoniae, Al. Skammoniumwurzel, Fr. Racine de scammonée, İn. Scammony root)

Convolvulus scammonia L. (Convolvulaceae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 50 - 100 cm boyunda, çiçekleri huni biçiminde, soluk sarı veya süt renkli, beyaz sütlü, tırmanıcı, çok yıllık ve otsu bir bitkidir (Resim : 17). Suriye, Kuzey Irak ve Anadoluda

1 — Gürgen, A.R.: Türkiyenin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar, 1 - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 6 (2) : 301 (1946).

oldukça yaygındır.

Dış görünüş : 20 - 60 cm uzunluk, 1 - 4 cm çapta, silindir biçiminde çubuklardır. Ekseriya kendi ekseni etrafında bükük olup üst yüzü esmer veya kırmızımtırak renklidir. Kokusuz, önce tatlımsı ve sonra acı lezzetlidir.

Bileşim : Nişasta, zamk, şekerler ve etkili madde olarak bir rezin (% 8 - 13) bulunmaktadır. Bu rezin glikozit yapısına sahiptir.

Etki ve kullanılış : Etkisi ince barsak üzerine olan, tahriş yapıcı bir müshildir.

Kullanılış şekli : Toz, günde 0.50 - 1 gr, hap halinde alınır.

Diğer isimler : Mahmudiye (1), Mahmuze, Skamonya kökü.

MAHMUDE (Scamonnium) :

C. scamonnia L. türünün köklerinden elde edilen kurutulmuş usaredir. Mahmude elde etmek için iki yol kullanılmaktadır.

1 — Etrafı açılan kök bir çakı ile çizilir. Çizginin altına bir midye kabuğu konulur. Bir gün içinde kabukta ve kök üzerinde toplanan usare alınır ve güneşte kurutulur. Bu şekilde saf bir mahmude elde edilir (2, 3).

2 — Kökler parçalar halinde kesilir ve parçalar sıkılır. Bu şekilde elde edilen usare güneşte kurutulur. Bu yöntem ile ikinci kalite bir mahmude elde edilir. Genellikle içinde kök parçaları bulunur (4, 5).

Mahmude esmerden siyaha kadar değişen renkli, hafif kokulu ve özel lezzetli parçalar halindedir.

Eskiden Anadolu (Amasya, Ankara, Antalya, Bursa, Geyve, Gülnar, İskilip, İzmir, İzmit, Kütahya, Muğla) ve Suriye (Halep) ve Irak (Bağdat) da elde edilirdi (5).

Ticarette İzmir mahmudesi (Scammonium Smyrnense) ve Halep mahmudesi (Scammonium Aleppense) olmak üzere iki tip mahmude bulunurdu. Halep mahmudesi birinci kalite olarak kabul edilir. İzmir mahmudesi genellikle tağşiş edilmiş bir halde bulunur.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Mahmude kökü ve Mahmude bir dışsatım maddesi idi. 1857 yılında yalnız İngiltereye 9.419 Kgr mahmude kökü dışsatımı yapılmıştır. Bu dönemde mahmude eldesi ise 400 Kgr kadar idi (6).

Halen ticarette Mahmude kökü ve Mahmude nadir olarak bulunmaktadır. Bu drogların eldesi hemen hemen tamamen terkedilmiştir.

Mahmude nişasta, zamk ve rezin (% 60-85) taşımaktadır.

Müshil etkisi nedeniyle, dahilen günde 0.30 - 0.60 gr, hap halinde alınmaktadır.

Diğer isimler : Mahmudiye, Mahmuze.

Halen ticarette hakiki mahmude köküne çok nadir olarak rastlanmaktadır. Şimdi bu drog yerine Meksikada And dağlarında yetişen *İpomoea orizabensis* Ledanois (Convolvulaceae) türünden elde edilen kökler Meksika mahmudesi (Radix Scammoniae mexicanae veya R. İpomoeae) ismi altında kullanılmaktadır. Bu drog kimyasal özellikleri bakımından mahmude köküne benzer ve onun gibi müshil etkiye sahiptir.

Dikkate değer husus, mahmude kökünün vatanı olan memleketimizde de mahmude kökü yerine Meksika mahmudesi'nin kullanılmaya başlanmış olmasıdır. Son yıllarda İstanbul aktarlarında mahmude kökü yerine, Avrupadan toz halinde getirtilmiş, Meksika mahmudesi "Mahmude kökü" diye satılmak-

1 — Mahmude ismi arapça Al - mahmuda kelimesinden gelir.

2 — Maltass, H.S.: On the production of scammony in neighbourhood of Smyrna Pharm. Journ. (London) 13 : 264 (1858).

3 — Flückiger, F.A. and Hanbury, D.: Pharmacographia, A history of principal drugs 438, London (1879).

4 — Salaheddin Bey : La Turquie à l'Exposition Universelle de 1867, 53, Paris (1867).

5 — Della Sudda, G.: Notice sur les Scammonées de l'Empire Ottoman envoyées à l'Exposition Universelle de Paris, Paris (1867).

6 — Collas, B.C.: La Turquie en 1861, 179 Paris (1861).

tadır. Bunun sebebi, memleketimizde mahmude kökü eldesinin hemen hemen terkedilmiş olmasıdır.

Türkiyede 30 kadar *Convolvulus* türü yetişmektedir (1). Bunlardan bazılarının kökleri veya sütleri müshil olarak kullanılmakta ise de henüz kimyasal veya farmakolojik olarak incelenmemişlerdir.

C. arvensis L. (Kuzu sarmaşığı) : Boyu 3 m kadar olabilen, tırmanıcı, beyaz sütlü, çok yıllık, otsu bir bitkidir (Resim : 16). Yapraklar mızrak veya ok biçiminde, çıplak veya tüylü. Çiçekler genellikle tek başlarına, huni biçiminde, beyaz veya pembe renkli, 15-25 mm boyunda. Anadoluda çok yaygın bir türdür. Deniz düzeyinden 3000 m yüksekliğe kadar olan, tarlalar ve taşlık sırtlarda yetişir. Küçükbaş hayvanlar tarafından yenilmektedir.

Köklerde nişasta, şekerler ve etkili madde olarak Mahmude kökündekine benzer bir rezin bulunmaktadır.

Konya (Karapınar) bölgesinden toplanmış olan bitkilerin kurutulmuş köklerinde, etanol ile tüketilerek, % 14.8 oranında rezin bulunduğu saptanmıştır (2).

Bu türün toprak üstü kısımları ve kökleri Avrupa ülkelerinde müshil ve safra söktürücü olarak kullanılmaktadır (3).

Memleketimizde ise, Orta Anadolu bölgesinde (Konya, Niğde) bu bitkinin taze sütü müshil, safra söktürücü ve kurt düşürücü olarak kullanılmaktadır. Bu şekildeki kullanılışa "Mamıza yalamak" denilir. M. Ataman Konya bölgesindeki kullanılış yolunu etraflı bir biçimde anlatmıştır (Bakınız: sayfa 132) (4).

Bitkiyi bulup tayin etmek ve halen kullanılıp kullanılmadığını saptamak için Konya bölgesine yaptığımız bir gezide (Haziran 1983) bitkinin ve kullanılış biçiminin Konya bölgesinin bazı kasaba ve köylerinde (Karapınar, Cumhuriyet, Yağlıbayat) bugün de bilinmekte olduğunu gördük. Kullanılış iki şekilde yapılmaktadır :

Güneş doğmadan önce bitkinin kök kısmının etrafı açılır. Bir çakı ile kökün üst kısmı çizilir ve akan beyaz renkli süt yere yatılarak yalanır. Buna "Mamıza yalamak" denilir. Kısa bir süre sonra kuvvetli bir ishal meydana gelir. Barsaklar boşalır ve bu arada da barsakta bulunan kurtlar dışarı atılmış olunur.

Çizilen kökten akan süt bir kesme şeker parçasına emdirilir ve bu şeker parçası yenilir. İki şeker parçasının emdiği süt, etki için yeterlidir.

Bölgede koyun miktarının çok artması ve aşırı otlatma sonucu bu bitkinin bulunması çok zorlaşmıştır. Karapınar bölgesindeki Karadağ sırtlarında (1250 m) bu bitkiye ait, üst kısımları koyunlar tarafından yenilmiş, bazı örnekler bulabildiysek de Yağlıbayat köyü üzerindeki sırtlarda, bütün aramamıza karşılık, bir tek bitkiye bile rastlayamadık. Bu durum, yani bitkinin bulunmasındaki güçlük, bitkinin tıbbi maksatlar için kullanışını büyük oranda önlemekte ve bu değerli bitki unutulmaya mahkûm olmaktadır. Yağlıbayat köyünde bitkiyi, kullanılışını ve etkilerini ancak yaşlılar biliyor. Gençlerin bu hususta bir bilgileri bulunmuyor. 5 - 10 yıldan beri de "Mamıza yalamak" için köye veya civardaki dağlara kimsenin gelmediği söylenmektedir.

Diğer isimler : Çadırçiçeği, Kaplumbağaotu, Tarla sarmaşığı.

1 — Karamanoğlu, K.: The species of Convolvulus in Turkey-Comm. Fac. Sci. Univ. Ankara 9 (série C) : 225 (1963 - 1964).
2 — Baytop, T.: Yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.
3 — Fournier, P.: Le livre des plantes médicinales et vénéneuses de France 2 : 437, Paris (1948).
4 — Ataman, M.: Mamıza yalamak üzerine - Türk Folklor Araştırmaları 15 (290) : 6742 (1973).

C. sepium L. (Syn : Calystegia sepium (L.) R. Br.) (Çit sarmaşığı) : Tırmanıcı, beyaz sütlü, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar ok veya kalp biçiminde, tüysüz ve uzun saplı. Çiçekler beyaz renkli. Çit kenarları ve hendeklerde, etrafındaki diğer bitkilere sarılmış olarak, bulunur. Bilhassa Kuzey-Doğu Anadolu bölgesinde bulunur.

Mahmude kökünde bulunana benzer bir rezin taşımaktadır.

Çiçekli dalları ve bilhassa kökü safra söktürücü ve müshil olarak kullanılmaktadır.

C. soldanella L. (Syn : Calystegia soldanella (L.) R. Br.) (Deniz sarmaşığı, Kum sarmaşığı) : Çok yıllık, sürünücü, beyaz sütlü ve otsu bir bitkidir. Yapraklar saplı, kalp biçiminde ve tamamen tüysüzdür. Çiçekler huni biçiminde, pembe renkli ve uzun saplıdır. Türkiyenin sahil bölgelerinde ve kumluk yerlerde yetişir.

Bitki etkili madde olarak bir rezin taşımaktadır.

Bilhassa kökü müshil ve kurt düşürücü olarak kullanılmaktadır.

MALTAERİĞİ YAPRAĞI

(Folium Eriobotryae)

Eriobotrya japonica (Thunb.) Lindley (Rosaceae) türünün yapraklarıdır. Bu tür 10 m kadar yükselebilen, kışın yapraklarını dökmeyen, yaprakları ve çiçek durumları kırmızımtırak-esmer tüylü olan bir ağaçtır. Meyvası 3 - 6 cm uzunlukta, olgunlukta sarı renkli, tatlı lezzetli ve 1 - 2 çekirdeklidir. Yenilen meyvaları için Akdeniz ülkelerinde, memleketimizde ise bilhassa Batı ve Güney Anadolu sahil şeridinde, yetiştirilmektedir.

Yaprakları tanen taşır. Bu nedenle kabız özelliğe sahiptir. Taze veya kurutulmuş yapraklardan hazırlanan infusyon (% 2 - 5), ishallere karşı, günde 2 - 3 bardak içilir. Tehlikesiz ve etkili bir drogdur.

MARUL

(Herba Lactucae sativae)

Lactuca sativa L. (Compositae) türünün yapraklarıdır. Bu tür 30 - 100 cm yükseklikte, tamamen tüysüz, sarı çiçekli, beyaz sütlü, iki yıllık ve otsu bir kültür bitkisidir. Birçok kültür formları, çok eski zamanlardan beri Anadoluda yetiştirilmektedir.

Yapraklar (taze) baş ağrılarını kesici, süt arttırıcı, cinsel arzuyu yatıştırıcı, hafif müshil ve idrar arttırıcı etkilere sahiptir. Sebze olarak da kullanılır.

Marul tohumu (günde 5 - 6 gr) yatıştırıcı, uyutucu, hafif müshil ve süt arttırıcı olarak kullanılır.

Diğer isimler : Bostan marulu.

L. serriola L. (Syn : L. scariola L.) (Yabani marul) : 50 - 150 cm yükseklikte, gövdenin alt kısmı batıcı tüylü, sarı çiçekli, beyaz sütlü, 2 yıllık ve otsu bir bitkidir. Anadoluda yaygın olup yol kenarları ve kayalık sırtlarda bulunur. Bostan marulu'nun bu türden elde edildiği sanılmaktadır.

Çiçekli dalları (Herba Lactucae serriolae) idrar arttırıcı, antispazmotik ve yatıştırıcı etkilere sahiptir.

Kurutulmuş sütü Avrupa ülkelerinde "Lactucarium", memleketimizde ise "Marul yağı" ismiyle tanınır. Uyuşturucu ve uyutucu etkilere sahiptir. Hap halinde günde 1 grama kadar (bu miktarı geçmek tehlikelidir) alınabilir.

Diğer isimler : Acı marul, Eşek marulu, Has marul, Yağ marulu.

Scariola viminea (L.) F. W. Schmidt (Syn : L. viminea (L.) J. et C. Presl) : 30-130 cm yükseklikte, tüysüz, parçalı yapraklı, sarı çiçekli, beyaz sütlü, 2 yıllık ve otsu bir bitkidir. Anadoluda yaygın bir türdür. Yol ve tarla kenarlarında bulunur.

Doğu Anadoluda (Van bölgesi) kökünün kesilmesi ile elde edilen süt "Dağ sakızı" ismiyle tanınmakta ve midevi olarak kullanılmaktadır.

Anadoluda 10 kadar *Lactuca* türü bulunmaktadır. Bunlar kimyasal ve farmakolojik olarak (sütlerinin uyutucu ve uyuşturucu etkisi) henüz incelenmemiştir.

MAYASILOTU

Ciltte kaşıntı, sulanma ve kabuk bağlama gibi belirtiler ile kendini gösteren ve bulaşıcı olmayan bir deri hastalığına halk arasında "mayasıl" ismi verilmektedir. Bu isim tıp dilindeki "egzema" karşılığıdır. Bazı yörelerde basur hastalığına da mayasıl denilmektedir.

Yukarıda tarif edilen deri hastalığına karşı kullanılan bitkilere genellikle "Mayasılotu" ismi verilir. Bu isim bilhassa *Ajuga, Hypericum, Digitalis, Teucrium* türleri için kullanılmaktadır.

MAYDANOZ TOHUMU

(La. Fructus Petroselini, Al. Petersiliensaat, Fr. Fruit de persil, İn. Parsley seed)

Petroselinum crispum (Miller) A.W. Hill (Syn : P. sativum Hoffm.) (Umbelliferae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 50-80 cm yükseklikte, iki yıllık, tüysüz, yeşilimtırak renkli çiçekleri olan, özel kokulu bir bitkidir. Baharat bitkisi olarak yetiştirilir.

Dış görünüşü : 2.5-3 mm uzunlukta, armut biçiminde, esmer renkli ve özel kokulu tanelerden ibarettir.

Bileşim : Uçucu yağ (% 2-3), sabit yağ ve flavon glikozitleri taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : İdrar ve safra arttırıcı, adet söktürücü etkilere sahiptir. Kök (Radix Petroselini) ve yapraklar (Herba Petroselini) da aynı şekilde etkilidir. Memleketimizde yaprakları yemeklere lezzet vermek için kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 2-5), günde 2-3 bardak içilir.

Taze maydanoz yaprağı tavşanlar tarafından sevilerek yenmesine karşılık tavuklar, papağan ve diğer kuşlar için tehlikeli bir bitkidir.

MEKKE PELESENGİ

(Balsamum Meccae, B. Gileadense)

Commiphora opobalsamum Engl. (Syn : Balsamodendrum gileadense Kunth) (Burseraceae) türünün gövde ve dallarının yaralanması ile elde edilen bir belsemdir. Bu tür Kızıldenizin Afrika ve Asya kıyılarında (Somali ve Yemen bölgeleri) yetişen ve kışın yapraklarını dökmeyen, küçük çiçekli bir ağaçtır.

Bu belsem taze iken şurup kıvammda olup zamanla sertleşir. Rengi beyazımsı sarıdır. Hoş kokulu ve acı lezzetlidir % 30 kadar uçucu yağ taşır. Midevi, balgam söktürücü ve koku verici olarak kullanılır. Kullanılışı bilhassa islâm ülkeleri arasında yaygındır.

Diğer isimler : Doğu pelesengi (Balsamum Orientale), Hakiki pelesenk (B. Verum), İstanbul pelesengi (B. Constantinopolitanum), Kâbe pelesengi (B. Meccae), Mısır pelesengi (B. Aegyptiacum), Suriye pelesengi (B. Syriacum), Yahudi pelesengi (B. Judaicum).

MELEKOTU KÖKÜ

(La. Radix Angelicae sylvestri, Al. Brustwurz, Fr. Racine d'angélique sauvage, İn. Wild angelica root)

Angelica sylvestris L. (Umbelliferae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 1 - 2 m yükseklikte, pembemsi beyaz çiçekli, tüysüz ve çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar çok defa parçalı. Yaprakçıkların kenarları dişli. Meyva 5 - 6 mm uzunlukta ve kanatlıdır. Su kenarları ve sulak çayırlarda yetişir. Kuzey ve Güney Doğu Anadolu dağlarında bulunmaktadır.

Dış görünüş : 5 - 6 cm kadar çapta, etrafı köklerle kaplı, esmer renkli parçalardır. Tadı buruk, kokusu hafif ve özeldir.

Bileşim : Tanen ve uçucu yağ taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Kabız, sinir sistemi kuvvetlendiricisi, yatıştırıcı (astma'da) etkilere sahiptir.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 5 - 10) günde 2 - 3 bardak içilir. Toz 0.5 - 10 gr, günde üç defa hap halinde. Toz infusyondan daha etkilidir.

Bu bitkinin gövdelerinden Bursada (bitki Uludağ'ın eteklerinde yetişir) özel bir reçel (Melekotu reçeli) yapılmaktadır. Hoş kokulu olması ile tanınır.

Diğer isimler : Avrupada yetişmekte ve kökleri tedavide kullanılmakta olan *Angelica archangelica* L. türüne de türkçede "Melaike otu" veya "Melekotu" ismi verilmektedir. İki türü birbirinden ayırmak için, fransızcada olduğu gibi, Türkiyede yetişen *A. sylvestris* türüne "Yabani melekotu" demek daha uygundur.

MENEKŞE

(La. Herba Violae tricoloris, Al. Stiefmuetterchenkraut, Fr. Herbe de pensée sauvage, İn. Pansy herb)

Viola tricolor L. (Violaceae) (Hercai menekşe) türünün, çiçek açma zamanında toplanıp, gölgede kurutulmuş toprak üstü kısımlarıdır. Bu tür bir senelik, otsu bir bitki (Resim : 94) olup Avrupa ve Anadoluda yabani olarak yetiştiği gibi birçok kültür formu süs bitkisi olarak da yetiştirilmektedir (1).

Dış görünüş : Gövde parçaları köşeli, içleri boş. Yapraklar sapsız, kulakçık büyük ve parçalı. Çiçekler uzun saplı sarımsı veya açık mor renkli. Meyva hemen hemen 3 köşeli ve tüysüz bir kapsül. Hafif kokulu ve yavan lezzetlidir.

Bileşim : Saponinler, antosiyan ve flavon türevleri taşır.

Etki ve kullanılış : İdrar söktürücü, yumuşatıcı ve kan temizleyici etkilere sahiptir. Deri hastalıklarına karşı kullanılır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 10), günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Benefşe, Menevşe.

1 — Vömel, A. ve Ceylan, A.: Viola tricolor L. üzerinde araştırma - Ege Üniv. Zir. Fak. Derg. 16 (3) : 97 (1979).

KOKULU MENEKŞE (Herba Violae odoratae) :

V. odorata L. (Kokulu menekşe) türünün gölgede kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür çok yıllık, 10 cm kadar yükseklikte, mor renkli ve kokulu çiçekli, otsu bir bitkidir. Yapraklar uzun saplı ve kalp biçiminde. Anadoluda nadir olarak bulunur. Süs bitkisi olarak da yetiştirilmektedir.

Dahilen terletici, haricen lapa veya gargara halinde, yumuşatıcı olarak kullanılır.

Aktarlarda bu drog yerine "Hercai menekşe" satılmaktadır.

Anadoluda 20 kadar *Viola* türü bulunmaktadır. Bunlar henüz kimyasal veya farmakolojik yönden incelenmemiştir.

MERCANKÖŞK

(La. Herba Majoranae, Al. Majoran, Fr. Herbe de marjolaine, İn. Marjoram)

Origanum majorana L. (Syn : Majorana hortensis Moench) (Labiatae) türünün kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 20-80 cm yükseklikte, çalı görünüşünde, yaprakları tüylü, çiçekleri beyaz veya pembe renkli bir bitkidir. Kaliks bir dudaklı olup, alt dudak bulunmamaktadır. Kuru sırtlar, kayalık yerler ve orman açıklıklarında yetişir. Anadoluda nadir bir bitkidir. Yalnız Güney Anadolu (Alanya, Anamur, Mersin) da bulunmaktadır.

Dış görünüş : Yapraklar karşılıklı, saplı veya sapsız, 1.5-2 cm uzunlukta, küt uçlu, beyazımtırak tüylü ve kuvvetli kokuludur. Gövde tüylü ve dört köşeli. Çiçekler çok küçük, genellikle beyaz renkli.

Bileşim : Uçucu yağ (% 0.3-0.6 taze bitkide), tanen ve acı madde taşımaktadır. Uçucu yağda terpenler ve ketonlar bulunur. Anadolu kökenli kurutulmuş bitkilerde % 1.7 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır (1).

Etki ve kullanılış : Yatıştırıcı, midevi, idrar arttırıcı, gaz söktürücü, terletici ve kabız özellikleri vardır. Romalılar döneminden beri, bilhassa Orta Avrupada, baharat olarak kullanılmaktadır.

Aynı maksat için uçucu yağı (Oleum majoranae) da kullanılır.

Kullanılış şekli : Toz veya infusyon (% 5) halinde kullanılır. Uçucu yağı bir damla bir şeker parçası üzerine damlatılarak alınmaktadır.

Diğer isimler : Macuranotu, Mercengüş (farsça Merzengüş'den).

Anadoluda 20 kadar *Origanum* türü bulunmaktadır. Bunlardan bazıları tedavi amacıyla veya baharat olarak kullanılmaktadır.

O. dictamnus L. (Girit kekiği) : Bu tür 20 cm kadar yükseklikte, beyaz tüylü, pembe çiçekli ve çok yıllık bir bitkidir. Girit adasında yetişmektedir. Türkiyede bulunduğu şüphelidir.

Uçucu yağ taşır. Uçucu yağda bilhassa karvakrol bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Girit adasından getirtilir ve infusyon (% 5) halinde, uyarıcı, midevi, gaz söktürücü ve kuvvet verici olarak kullanılırdı. Bugün piyasada bulunmamaktadır.

O. heracleoticum L. (Syn : O. vulgare L. subsp. hirtum (Link) Ietswaart) (İstanbul kekiği) : Sık tüylü, çok yıllık, beyaz veya pembe çiçekli ve kuvvetli kokulu bir bitkidir. Kaliks tüp biçiminde, 5 dişli ve tüylü. Trakya, Batı ve Güney Anadoluda yaygın bir türdür.

Kuru bitki % 4-5 uçucu yağ taşır. Bu uçucu yağda bilhassa karvakrol bulunmaktadır.

Yapraklı çiçek durumları ticarette "Kekik" ismi altında satılır ve kekik yerine baharat olarak kullanılır (bak sayfa : 283).

O. onites L. (Syn: O. smyrnaeum L.) (İzmir kekiği): 50-60 cm kadar yükselebilen, tüy-

1 — Gürgen, A.R.: Türkiyenin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar, II - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 9 (2) : 332 (1948).

lü, beyaz çiçekli, kuvvetli kokulu ve çok yıllık bir bitkidir. Kaliks tek dudaklı olup alt dudak bulunmamaktadır. Batı ve Güney Anadoluda bol olarak yetişir.

Kuru bitki % 2 - 3 oranında uçucu yağ taşır. Bu uçucu yağda bilhassa karvakrol bulunmaktadır.

Yapraklı çiçek durumları ticarette "Kekik" ismi altında satılır ve kekik yerine baharat olarak kullanılır (bak sayfa : 283).

Yukarıdaki iki türün yapraklı ve çiçekli dallarından su buharı distilasyonu ile elde edilen uçucu yağ "Kekik yağı" (Oleum Origani smyrnaeum) ismi altında ticarete çıkartılmaktadır.

Bu uçucu yağ sarımsı-kırmızı renkli, özel ve kuvvetli kokulu ve yakıcı lezzetli bir sıvıdır. Bilhassa karvakrol taşır.

Kekik yağına benzer etkilere sahiptir. Genellikle kekik yağı yerine kullanılır.

O. sipyleum L. (Tahtacıotu) : 80 cm kadar yükselebilen, alt kısmı tüylü ve üst kısmı tüysüz, pembe çiçekli ve çok yıllık bir bitkidir. Kaliks iki dudaklı ve pembe renklidir. Batı, Orta ve Güney Anadoluda yaygın olarak bulunur.

İdrar arttırıcı ve hazmettirici olarak, çay halinde kullanılmaktadır.

O. vulgare L. (Güveyotu, Keklikotu, Fudeng) : 100 cm kadar yükselebilen, pembe veya beyaz çiçekli, otsu ve çok yıllık bir bitkidir. Kaliks tüp biçiminde, hemen hemen birbirine eşit uzunlukta 5 dişli. Kurak tepeler, taşlık sırtlar ve orman açıklıklarında yetişir. Anadoluda yaygın bir bitkidir.

Memleketimizde 4 alttürü (subsp. *gracile*, subsp. *hirtum*, subsp. *viride* ve subsp. *vulgare*) nün yetiştiği bilinmektedir. Bunlar tüylenme şekilleri ve çiçek renklerine göre birbirinden ayrılır.

Uçucu yağ (% 0.1 - 0.2, taze bitkide) taşımaktadır. Uçucu yağda bilhassa karvakrol bulunur.

Terletici, idrar arttırıcı, gaz söktürücü ve yatıştırıcı olarak, infusyon (% 2) halinde kullanılır. Kekik yerine baharat olarak da kullanılmaktadır.

Memleketimizde yetiştiği bilinen 4 alttür, uçucu yağları ve uçucu yağların bileşimi yönünden, karşılaştırılmalı olarak henüz incelenmemiştir.

MERSİN YAPRAĞI

(La. Folium Myrti, Al. Myrtenblaetter, Fr. Feuille de myrthe, İn. Myrtle leaf)

Myrtus communis L. (Myrtaceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 1 - 3 m yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaççıktır. Çiçekler beyaz renkli, 5 parçalı, erkek organlar çok adette. Meyva nohut büyüklüğünde, siyahımsı mor renkli, çok tohumlu bir bitkidir (Resim : 58). Akdeniz ve Ege bölgesi dağlarında bol olarak yetişir.

Meyvaları beyaz renkli olan varyete (var. *leucocarpa* DC.) Fethiye bölgesinde "Aşılı mersin" ismiyle tanınır ve süs bitkisi olarak kullanılır.

Dış görünüş : Yapraklar 1 - 3 cm uzunluk ve 0.5 - 1 cm genişlikte, tam kenarlı, sivri uçlu, tüysüz, derimsi, özel ve kuvvetli kokuludur.

Bileşim : Tanen (% 14 - 19) (1), uçucu yağ (% 0.3 - 0.5) ve acı maddeler taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Yaprak ve meyvalar kabız, mikrop öldürücü, iştah açıcı ve kan dindirici etkileri nedeniyle dahilen ve haricen kullanılmaktadırlar. Dahilen kabız, idrar yolları hastalıklarında mikrop öldürücü ve göğüs hastalıklarında antiseptik, haricen yara iyi edici olarak kullanılmaktadır.

Yapraklar baharat olarak da bir öneme sahiptirler.

1 — Erlaçin, S. ve Erciyas, E.: Myrtus communis L. (Mersin bitkisi) yapraklarının tanen yönünden incelenmesi - Doğa Bilim Derg. 2 (1) : 75 (1978).

Yapraklı dallar, taşıdığı tanen nedeniyle, eskiden beri Anadoluda mazı ile birlikte derilerin tabaklanmasında kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : Toz, günde 3 - 5 gr yemeklerden önce, infusyon (% 2 - 3) haricen veya dahilen kullanılır. Mersin suyu, taze yaprakların su buharı distilasyonu sonucu elde edilir. Bilhassa haricen antiseptik ve koku verici, dahilen ise kabız olarak kullanılır.

Diğer isimler : Bahar, Murt (arapçadan).

MERSİN ESANSI (Oleum Myrti) :

M. communis L. türünün yaş yapraklarından su buharı distilasyonu ile elde edilir. Hemen hemen renksiz, akıcı, özel kokulu ve yakıcı lezzetli bir sıvıdır. Memleketimizde Güney Anadoluda elde edilmektedir. Yaklaşık olarak 100 kgr yapraktan 300 gr esans elde edilir.

Mirtenol, terpenler ve sineol taşımaktadır.

Gıda (bazı salçaların terkibine girer) ve parfümeri sanayiinde önemli bir ilkel maddedir.

Antiseptik, kan kesici ve yatıştırıcı etkileri nedeniyle dahilen bronşit, verem ve belsoğukluğu gibi hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır. Memleketimizde şeker hastalığına karşı da kullanılmaktadır. Alınacak miktar günde 10 damla civarındadır.

Yüksek miktarlarda kullanılması tehlikelidir. Solunum sistemini tahriş eder ve kanamalar yapar. Rahmin kasılmasına ve gebelerde çocuk düşüklerine neden olur.

Esans elde edilmesi sırasında ele geçen 'Mersin suyu" meyva sularına koku vermek için kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Mersin yağı.

MERSİN MEYVASI (Fructus Myrti) :

M. communis L. türünün, kurutulmuş veya taze, olgun meyvalarıdır. Mersin meyvası oval şekilli, önce yeşil, olgunlukta siyahımsı mor renkli, ucunda 5 parçalı kaliks bakiyesi bulunan taneler halindedir. Çok miktarda beyaz renkli, sert ve küçük tohum taşır. Lezzeti buruktur. Güneşte kolaylıkla kurutulabilir.

Meyva uçucu yağ, tanen, şekerler ve organik asitler (sitrik ve malik) taşımaktadır.

Mersin meyvası memleketimizde, yemiş olarak, bilhassa çocuklar tarafından kullanılmaktadır (1). Tıbbi özellikleri yaprağınkine benzer. Meyvalardan hazırlanan infusyon (% 2 - 3) kabız ve antiseptik olarak günde 2 - 3 bardak içilir. Bu infusyonların lezzeti yaprağınkinden daha az acı olduğundan tercihen kullanılmaktadır.

MEŞE MAZISI

(La. Gallae Quercinae, Gallae Turcicae, Al. Gallaepfel, Fr. Noix de galle, İn. Nutgall)

Quercus infectoria Olivier (Fagaceae) türünün dalları üzerinde mazı sineği tarafından meydana getirilen mazıdır (Resim : 73). Sinek mazıyı delip dışarı çıkmadan önce, toplanıp fırınlanmış olması lâzımdır. Sineğin mazıyı delip dışarı çıkması drogun kalitesini düşürür. Mazı meşesi Yunanistan, İran ve Türkiyede yabani olarak yetişmektedir.

Dış görünüş : 1 - 2.5 cm çapında, küre biçiminde, sarımsı veya grimsi esmer renkli, sapsız veya kısa saplı, üzeri pürtüklü taneler halindedir. Ekseriya üzerinde, mazı sineğinin çıkış yeri olan, bir delik bulunur. Kokusuz ve buruk lezzetlidir.

Ticarette mazı, rengine ve taşıdığı tanen

1 — Öztürk, M.A. ve Vardar, Y.: Distribution and economical prospects of Myrtus communis L. - Bitki 1 (1) : 100 (1974).

miktarına göre, aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır (TS 1001).

Çivit mazı (Kara mazı) : Mazılar 1.5 cm çapa gelince toplanmıştır. Petrol yeşili renkli olup üzerinde böceğin çıkış deliği (uçma deliği) bulunmaz. Tanen miktarı en az % 69 olmalıdır. Bilhassa Güney-Doğu Anadolu bölgesinde elde edilir.

Yeşil mazı : Görünüşü yukarıdaki tipe benzer. Tanen miktarı en az % 67 olmalıdır.

Beyaz mazı (Ak mazı) : Soluk sarı renkli olup genellikle üzerinde böceğin çıkış deliği bulunur. Tanen miktarı en az % 67 olmalıdır. Ege bölgesinde elde edilen mazılar bu tipe dahildir.

Kırmızı mazı : Geç toplanmış ve yağmur almış bir üründür. Rengi sarımsı kırmızı ile açık kahve rengi arasında değişir. Üzerinde böceğin çıkış deliği bulunur. En az % 50 tanen taşımalıdır. Ekonomik değeri düşük bir tiptir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadoludan elde edilip dış satımı yapılan mazılar iki grup altmda toplanırdı.

Halep mazısı (Gallae Halepenses, G. Nigrae, G. Turcicae) — Güney-Doğu ve Doğu Anadolu ürünü.

İzmir mazısı (Gallae Smyrnenses) — Batı Anadolu ürünü.

Bileşim : Gallik tanen (% 50 - 70) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Dahilen kabız olarak (tannik asit) bilhassa veteriner hekimliğinde kullanılmaktadır. Nadiren kan kesici olarak da kullanılır. Tannik asit eldesinde bir ilkel maddedir. Boya endüstrisinde ve derilerin tabaklanmasında (1) kullanılır. Türkiyenin bir dışsatım ürünüdür.

Meşe mazısı Hititler döneminden beri Anadoluda elde edilip kullanılan ve dış ülkelere satılan bir üründür.

Meşe mazısı ve Palamut kadehi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de mühim bir dışsatım ürünü idi. 1862 yılında yalnız İngiltereye 207.810 Kgr meşe mazısı ve 25.729.699 Kgr palamut kadehi satışı yapılmıştır (2).

Kullanılış şekli : Toz 0.5 - 1 gr, günde birkaç defa hap halinde, infusyon (% 5), ishal ve kanamalara karşı, günde 2 - 3 bardak içilir.

PAMUK MAZISI (Eldiven mazısı) :

Batı Anadolu (İzmir, Uşak) bölgesinde yetişen bazı *Quercus* türlerinin dalları üzerinde *Andricus quercusramuli* L. isimli böceğin meydana getirdiği mazıdır.

Pamuk mazısı 1.5 - 2 cm çapında, pamuk topağı biçiminde, deve tüyü renginde, yumuşak ve kokusuz taneler halindedir.

Pamuk mazısının % 22 gallik tanen taşıdığı, deri tozu metodu ile saptanmıştır (3).

Haricen, yaraların üzerine sarılarak, kan dindirici ve antiseptik olarak kullanılır. Bu etkileri taşıdığı tanenden ileri gelmektedir.

MEŞE KABUĞU (Cortex Querci) :

Q. robur L. (Saplı meşe) ve diğer meşe türlerinin (4, 5) genç dallarından alınıp kurutulmuş kabuklardır.

Meşe kabuğu 1 - 3 mm kalınlıkta, oluk veya boru biçiminde, dış yüzü gri, iç yüzü es-

1 — Nuri : Türklerin deri sanayiine yaptıkları hizmetler - Türk Tarihinin Ana Hatları, seri III, No. 9, İstanbul (1936).
2 — Collas, B.C.: Turquie en 1864, 220 Paris (1864).
3 — Baytop, T.: Yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.
4 — Kayacık, H.: Orman ve park ağaçlarının özel sistematiği 2 : 62, İstanbul (1963).
5 — Topçuoğlu, A.: Meşe kabuğu istihsali ve kıymetlendirilmesi - Orman Genel Müd. Haber. Bült. 2 (6) : 83 (1963).

mer tarçın renkli, kokusuz, acımsı ve buruk lezzetli parçalardır.

Gallik tanen (% 10-20), gallik asit, renk maddeleri, acı maddeler vs. taşımaktadır.

Kabız, kuvvetlendirici ve antiseptik etkilere sahiptir.

Dahilen kabız olarak 0.5 gr, günde birkaç defa hap halinde veya infusyon (% 3-6) şeklinde kullanılır. Haricen, boğaz hastalıklarında, infusyon ile gargara yapılır. Bazı maddeler (alkaloitler, bakır ve kurşun tuzları) ile zehirlenmelerde, hastaya meşe kabuğu veya mazı ile hazırlanmış infusyonların içirilmesi çok faydalıdır. Bu droglardaki tanen, zehirli madde ile birleşerek onun kana geçmesini önler.

Aynı maksatlar için kabukları kullanılan diğer türler :

Q coccifera L. (Kermes meşesi, Kırmız meşesi) : 10 m kadar yükselebilen, kışın yapraklarını dökmeyen, bir çalı veya bodur ağaçtır. Yapraklar sert, 4 cm ye kadar uzunlukta, kenarları dişli, dişlerin uçları batıcı, her iki yüzde de tüysüz. Batı ve Güney Anadoluda yaygın olan bir türdür.

Bu türün dalları üzerinde yaşayan bir böcek (*Coccus ilicis* Fab.) türünden elde edilen Meşe kırmızı (Grana Kermes, G. Tinctorum) denilen madde eskiden kırmızı boya olarak büyük bir öneme sahipti. Koşnil böceği (*Coccus cacti* L.) türünden elde edilen boyar madde *(Coccus, Coccionella)* nin bol miktarda ticarete çıkması ile önemini kaybetmiştir. Halen ticarette bulunmamaktadır.

Q. ilex L. (Pırnal meşesi) : 10-15 m yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaççıktır. Yapraklar sert, 4 cm ye kadar uzunlukta, dişli kenarlı, dişlerin uçları batıcı, yaprağın üst yüzü çıplak, alt yüzü ise sık tüylüdür. Batı ve Kuzey Anadoluda bulunan bir türdür.

Q. vulcanica (Boiss. et Heldr.) Kotschy (Kasnak meşesi) : 25-30 m yüksekliğe erişebilen, gövde çapı yaklaşık 1.5 m yi bulan ve kışın yapraklarını döken bir türdür. Güney-Batı ve Orta Anadolunun bazı bölgelerinde (Kütahya, Konya, Afyon, Eğridir) küçük topluluklar halinde bulunur.

Odunu hafif ve işlemesi kolay olduğundan eskiden şarap fıçısı ve kasnak yapımında kullanılırdı. Bugün bilhassa mobilya yapımında kullanılmaktadır.

Dal kabukları, dekoksiyon halinde (%5), kabız olarak kullanılmaktadır.

PALAMUT (Semen Querci) :

Türkiyede 20 kadar *Quercus* (Meşe) türü bulunmaktadır (1). Bunların meyvaları, bir ayırım yapılmaksızın, "Palamut" ismi altında toplanmaktadır. Bununla beraber tedavide bilhassa *Q. cerris* L. (Türk meşesi), *Q. ithaburensis* Decne subsp. *macrolepis* (Kotschy) Hedge et Yalt. (Palamut meşesi) ve *Q. robur* (Saplı meşe) türlerinin meyvaları kullanılmaktadır.

Palamut meşesinin meyvaları 3 cm kadar uzunlukta, silindir şekilli, açık kahve renkli ve buruk lezzetlidir.

% 10 civarında gallik tanen taşır. Bu nedenle taze veya kavrulmuş meşe palamudu (Semen Quercus tostum) ndan hazırlanan dekoksiyon (% 5-10) dahilen kabız olarak kullanılır. Batı Anadolu bölgesinde hayvan yemi olarak da kullanılmaktadır.

Kabuğu soyulduktan sonra kavrulmuş olan palamudun toz edilmesi ile Palamut kahvesi (Café de glands) elde edilir. 15 gr Palamut kahvesinin 1 litre suda kaynatılıp süzülmesi ile elde edilen hulâsa, bal veya şeker ile tadlandırıldıktan sonra, midevi ve kabız (bilhassa çocuk ishallerine karşı) olarak kullanılır. Günde 2-3 bardak içilebilir.

Diğer isimler : Palıt, Palut, Pelit.

1 — Yaltırık, F.: Türkiye meşeleri teşhis kılavuzu, İstanbul (1984).

PALAMUT KADEHİ (Valonea) :

Q. ithaburensis Decne subsp. *macrolepis* (Kotschy) Hedge et Yalt. (Syn : Q. aegilops Willd., Q. macrolepis Kotschy) (Palamut meşesi) türünün kurutulmuş meyva kadehidir (Resim : 74). Palamut meşesi 5 - 10 m yükseklikte, kışın yapraklarını döken bir ağaçtır. Yunanistan ve Türkiyenin bilhassa Ege bölgesinde yetişmektedir.

Dış görünüş : Palamut kadehi 4 - 6 cm çapında, üzeri tırnak denilen pullarla kaplı ve yarım küre biçimindedir. Tadı buruk, kokusu yoktur.

Bileşim : Gallik tanen (% 35 - 40) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Dahilen infusyon halinde kabız olarak kullanılmaktadır. Asıl önemi bir sepi maddesi olmasındadır. Antik devirden beri dericilik ve boyacılıkta kullanılan bir ilkel maddedir (1 - 7). Memleketimizin yıllık palamut eldesi 60 ton civarında olup bir kısmı dış ülkelere satılmakta, bir kısmıyla da palamut özü (Extractum Valoneae) hazırlanmaktadır. Bu preparat dericilikte değerli bir sepileyici madde teşkil etmektedir (1-7).

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 2 - 5).

MEYAN KÖKÜ

(La. Radix Liquiritiae, Al. Suessholzwurzel, Fr. Racine de réglisse, İn. Liquorice root)

Glycyrrhiza glabra L. (Leguminosae) türünün soyulmadan veya kabuğu soyulduktan sonra güneşte kurutulmuş kökleridir. Bu tür 30 - 60 cm yükseklikte, tüysü yapraklı, mavimsi mor çiçekli, çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar 5 - 9 yaprakçıklı. Çiçekler 5 - 15 cm uzunlukta olan seyrek durumlarda toplanmış. Meyvanın üzeri çıplak veya guddeli, fakat dikenli değildir. Anadoluda yaygın bir türdür. Bilhassa dere ve nehir kenarlarındaki kumluklarda yetişir.

Anadoluda aşağıdaki iki varyete bulunmaktadır :

var. *glabra* : Meyva çıplak.

var. *glandulifera* (Waldst. et Kit.) Boiss.: Meyvanın üzerinde saplı veya sapsız guddeler bulunur.

Eskiden bilhassa Ege bölgesinde (ticaret merkezi İzmir) elde edilirdi. Bu bölgedeki üretim çok azalmıştır. Halen üretim bilhassa Güney-Doğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yapılmaktadır (8).

Dış görünüş : 0.5 - 2.5 cm çapında, 15 - 50 cm uzunlukta, silendirik çubuklar halindedir. Soyulmuş olanlar (Memleketimizde elde edilmemektedir) da dış kısım sarı renklidir. Soyulmamış olanların dış kısmında esmer renkli ve boyuna çizgili bir kabuk bulunur. Kırıldığı zaman kırılma yüzü lifli ve

1 — Parker, J.: Valonea, A visit to Smyrna and Valonea district - Tanners Year Book 133 (1912).

2 — Homes, N.: Valonea in Asia Minor - J. Am. Leath. Chem. Ass. 585 (1929).

3 — Seligsberger, L. Die türkische Valonea Extraktindustrie-Der Gerber 1453 (1935).

4 — Gerngross, O. ve Öncü, C.: Türkiye ve Yunanistan palamutları üzerine, I - Ankara Üniv. Fen Fak. Mecm. 1 : 59 (1948).

5 — Gerngross, O. ve Ünseren, E.: Türkiye palamutları üzerinde çalışmalar, II - Ankara Üniv. Fen Fak. Mecm. 3 : 87 (1950).

6 — İnal, S.: Türkiye ve Yunanistan palamut meşesi ve ekonomik önemi - İstanbul Üniv. Orman Fak. Derg. 2 : 107 (1952).

7 — İnal, S.: Türkiyede tarih boyunca palamut meşesi (Quercus aegilops) ve sağladığı faydalar - İstanbul Üniv. Orman Fak. Derg. 8 : 1 (1958).

8 — İlisulu, K.: Meyan kökü, çeşitleri, özellikleri, adaptasyonu ve ziraatta faydalanabilme olanakları hakkında araştırmalar - Ankara Üniv. Ziraat Fak. Yıll. 24 : 96 (1975).

sarı renklidir. Kokusu özel, tadı önce tatlı ve sonra acımsıdır.

Avrupa piyasasında kabuğu soyulmamış meyan kökü (Radix Liquiritiae naturalis) ve kabuğu soyulmuş meyan kökü (Radix Liquiritiae mundata) olmak üzere iki cins meyan kökü bulunmaktadır. Kabuğu soyulmuş drogun fiyatı, kabuğu soyulmamış olanın fiyatının hemen hemen iki mislidir. Memleketimiz piyasasında yalnız kabuğu soyulmamış meyan kökü bulunmaktadır.

Bileşim : Nişasta, şekerler, zamk, rezin, flavon türevleri ve glycyrrhizin (glycyrrhizik asit) taşımaktadır. Bu sonuncu madde glikozit yapısında bir bileşik olup, tadı şekerden 50 defa daha tatlıdır. Köklerdeki miktarı, kökün elde edildiği bölgeye bağlı olarak, %5-13 arasında değişir. Drogun etkili maddesi olarak bilinmektedir (1).

Etki ve kullanılış : Göğüs yumuşatıcı, balgam söktürücü, idrar arttırıcı, tad düzeltici gibi etkilere sahiptir. Toz halinde eczacılıkta hapların hazırlanmasında, kıvam ve şekil vermek için kullanılır. Sigara, bira ve plastik sanayiinde mühim bir ilkel maddedir. Kola ismi altında hazırlanan alkolsüz içkilerin terkibine de girer. Türkiyenin mühim bir ihraç maddesidir.

Kullanılış şekli : Toz 0.5 - 1 gr, hap halinde, günde birkaç defa. İnfusyon veya dekoksiyon (% 5) günde 2 - 3 bardak.

Diğer isimler : Piyan (Aydın).

G. echinata L. (Acı meyan, Dikenli meyan) : 1 - 2 m yükseklikte, beyazımsı mor çiçekli, tüysü yapraklı ve çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar 4 - 8 çift yaprakçıklı. Meyvanın üzeri sık dikenlidir. Anadoluda yaygın olmakla beraber bilhassa Batı Anadoluda yetişmektedir. Kökleri acı maddeler taşıdığından makbul değildir. Buna karşılık toplanıp "Meyan kökü" ile karıştırılarak ticarete çıkartılmaktadır.

MEYAN BALI (Succus Liquiritiae) :

G. glabra L. türünün taze veya kuru köklerinden kaynar su ile tüketmek ve sonra alçak basınçta yoğunlaştırmak yoluyla elde edilen bir hulâsadır. Ticarette toz, silindir şeklinde çubuklar veya dört köşeli bloklar halinde bulunur. Parlak siyah renkli, özel ve tatlı lezzetli bir kütledir. Suda kolaylıkla erir. Sudaki çözeltisi çalkalandığı zaman kalıcı bir köpük verir. Memleketimizde meyan balı elde eden tesisler bulunmaktadır (İzmir, Söke, Bitlis). Terkibi Meyan kökünün terkibine benzerse de glycyrrhizin miktarı daha yüksektir. Memleketimizde elde edilen hulâsalardaki glycyrrhizin miktarı % 20 civarındadır (1).

Göğüs yumuşatıcı, öksürük kesici, mukozayı koruyucu ve yara iyi edici etkileri vardır. Bu nedenle bazı pastillerin terkibine girer. Mide hastalıklarında (ulkus, gastrit) faydalıdır. Hap halinde veya bir parça meyan kökünün ağızda emilmesi şeklinde kullanılır. Günde alınacak miktar 1 gr dır. Memleketimizin eski bir ihraç ürünüdür.

Diğer isimler : Meyan kökü özü.

MEYAN ŞERBETİ :

Meyan kökünün su ile tüketilmesi sonucu elde edilen bir hulâsadır. Diyarbakır, Mardin ve Urfa bölgesinde bol miktarda elde edilip kullanılmaktadır.

Urfa bölgesinde meyan şerbeti elde etmek için aşağıdaki yol kullanılmaktadır :

Taze kökler su ile yıkanarak temizlenir. Temizlenmiş kökler güneş altında kurutulur. Kurumuş kökler dövülerek lif haline getirilir. Lif bir miktar karbonat ile yoğrulur. Koku vermek için biraz tarçın tozu ilâve edildikten sonra bir tekneye doldurulur. Üzerine su konulur. Teknenin dibindeki delikten alı-

1 — Baytop, T.: De la composition chimique de la racine et du suc de réglisse d'Anatolie - Mater. Veg. 1 : 396 (1954).

nan su tekrar lifin üzerine dökülerek devamlı bir tüketme yapılır. Sulu kısım istenilen renk ve tadı alınca ayrılarak satışa sunulur.

Meyan şerbeti esmer renkli ve tatlı lezzetli bir sıvıdır. Buz ile soğutulduktan sonra, Güney-Doğu bölgelerinde içki olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Göğüs yumuşatıcı, balgam söktürücü ve öksürük kesici etkileri bulunmaktadır.

Meyan şerbeti elde edilmesinden geriye kalan lifler bölgede yakacak olarak kullanılır.

MISIR PÜSKÜLÜ

(La. Stylus Maydis, Al. Maisgriffel, Fr. Style de mais, İn. Corn silk flower)

Zea mays L. (Gramineae) türünün kurutulmuş stigmalarıdır. Bir kültür bitkisidir. Bütün dünyada yetiştirilir. Dişi çiçeklerden alınan püsküller, ince bir tabaka halinde, gölgelik bir yerde kurutulur.

Dış görünüş : Açık esmer veya kırmızı esmerimsi renkli, hafif ve özel kokulu, tadsız, 1 mm kadar genişlikte,. uzun liflerden ibarettir.

Bileşim : Karbonhidratlar, potasyum, sodyum ve kalsiyum tuzları taşır.

Etki ve kullanılış : İdrar söktürücü ve taş düşürücü olarak kullanılır.

Kullanılış şekli : İnfusyon veya dekoksiyon (% 3 - 10), günde 3 bardak veya daha fazla içilir.

MISIR YAĞI (Oleum Maydis) :

Mısır nişastası elde edilmesi esnasında ayrılan mısır embriyonunun sıkılması ile elde edilen bir sıvı yağdır. Doymuş yağ asidi miktarının düşük olması nedeniyle, damar sertleşmesi olan hastalara, yemek yağı olarak tavsiye edilmiştir.

MISIR KARASI :

Mısır koçanında urlar meydana getiren *Ustilago maydis* (DC.) Corda (Ustilaginaceae) isimli mantarın sporlarıdır. Sporlar siyah renkli ve kömür tozu görünüşünde olup mısır taneleri yerinde oluşan urların içinde bulunur. Halk arasında haricen kan kesici olarak kullanılmaktadır. Çavdar mahmuzu (Secale Cornutum) na benzer bir etkisi olduğu bilinmektedir.

Diğer isimler : Mısırkömürü, Mısıryanığı.

MİRRA

(Gummi Myrrhae, Myrrha)

Commiphora myrrha Engl. (Syn : Balsamea myrrha Baill.) ve diğer *Commiphora* türleri (Burseraceae) nin gövdelerinin yaralanması ile elde edilen bir usaredir. Drogu veren bitkiler Arabistan, Somali ve Habeşistan dağlarında yetişen küçük ağaçlardır. Halen Mirra bilhassa Somali bölgesinde elde edilmektedir.

Değişik şekil ve büyüklükte, sarımsı, kırmızı veya esmer renkli taneler veya parçalar halindedir. Özel kokulu ve acımsı lezzetlidir. Su ve alkolde kısmen çözünür.

Rezin (% 30 - 40), uçucu yağ (% 2 - 10), zamk, acı madde vs. taşır.

Antiseptik ve uyarıcı etkilere sahiptir. Bilhassa solunum sistemi hastalıklarına karşı kullanılır. Toz veya hap halinde günde 0.5 - 1 gr alınır. Yakılması ile elde edilen duman tütsü olarak kullanılır. Parfümeri endüstrisinde, koku verici olarak, bazı terkiplerin içine girer.

Diğer isimler : Mirrisafi, Mürrüsafi.

MİSK
(Moschus)

Moschus moschiferus L. (Cervidae) isimli hayvanın genital organlarının yanında bulunan bir guddenin salgısıdır. Misk keçisi Tibet, Moğolistan ve Tonkin dağlarındaki ormanlarda yaşar. Ortalama 60 cm yükseklikte olup, esmer renkli, gri veya beyaz lekelidir. Tüyleri uzun ve dalgalıdır. Başı küçük, kulakları tavşan kulağı biçiminde ve boynuzsuzdur. Üst çenesindeki dişlerden iki tanesi çok büyük olup, dudaklardan aşağı doğru sarkar.

Erkek keçinin göbeği ile genital organları arasında 5 - 6 cm uzunluk ve 3 - 4 cm genişlikte bir salgı bezi bulunur. Bu gudde kokulu ve kıvamlı bir madde ile doludur. Keçiler avcılar tarafından özel tuzaklar ile yakalanır ve salgı bezi alınir. Kışın avlanan hayvanlardan elde edilen misk, yazın avlanan hayvanlardan elde edilen miskden daha iyi kalitelidir.

Misk esmer renkli, kıvamlı bir kitledir. Acımsı lezzetli ve özel kokuludur. Az bir kül bırakarak yanar. Eter ve etanolde kolaylıkla çözünür.

Rezin, kollesterin, sabit yağ ve uçucu yağ taşır. Uçucu yağda başlıca kokulu bileşik olarak muskon bulunur.

Yatıştırıcı bir etkiye sahiptir. Toz, hap veya tentür halinde kullanılır. Bugün bilhassa parfümeri endüstrisinde koku verici olarak kullanılmaktadır. Eskiden cinsel arzuyu arttırmak için çok kullanılırdı.

"Miski ban yağı ile karıştırıp başa sürseler nezleyi men eder ve dimağa kuvvet verir. Eğer şebboy yağıyla karıştırıp fallos'un başına sürseler cinsi münasebette kuvvet verir. Doğurmayan kadınlar kendilerine ilâç ettiklerinde içine misk de katsalar gebe kalmalarına yardımcı olur" (1).

MİSVAK
(Stipites Salvadorae)

Salvadora persica L. (Salvadoraceae) türünün kurutulmuş gövde, dal veya kök parçalarıdır. Bu tür dikensiz küçük bir ağaçtır. Yapraklar karşılıklı, tam kenarlı ve derimsi. Çiçekler 4 parçalı. Meyva küçük bir kiraz biçimindedir. Bitki Kuzey Afrika, İran ve Hindistanda yetişir.

Misvak parmak kalınlığında, 10 - 20 cm boyda, gümüşümsü esmer renkli çubuklar halindedir. Yakın Doğu ülkeleri müslüman halkı tarafından diş temizliği için kullanılır (2). Misvak diş temizliği için şöyle hazırlanır : Çubuğun bir ucundan kabuk bir cm kadar uzunlukta soyulur. Bu kısım 24 saat kadar suda bırakılarak yumuşatılır. Sonra hafifçe dövülerek uç kısımdaki lifler meydana çıkartılır. Bu şekilde elde edilen fırça ile dişler fırçalanır. Misvaktan yapılan fırça ile dişlerin temizlenmesinde hem liflerin etkisi ve hem de misvakta bulunan bileşiklerin antiseptik ve temizleyici özelliği etkili olmaktadır. Misvak bitkisinin yaprakları kuvvet verici, ateş düşürücü ve yatıştırıcı, meyvaları ise gaz söktürücü ve idrar arttırıcı olarak, bitkinin yetiştiği ülkelerde, yerli halk tarafından kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Arak (arapça), Dişpaklayıcı, Mosfak (farsça).

1 — Ünver, S.A.: Misk'in faydaları - Tıp Tarihimiz Yıllığı 1 : 51 (1966).
2 — Koryak, U.: İslâm dünyasında misvak-Ankara Dişhekimliği Bült. 1 (1) : 24 (1966).

MOR SALKIM

Wisteria sinensis (Sims) Sweet (Leguminosae) : 20 metreye kadar uzayabilen, çok yıllık ve sarılıcı bir bitkidir. Yapraklar bileşik. 7 - 13 yaprakçıklı. Yaprakçıklar basit, tam kenarlı ve sivri uçlu. Çiçekler 15 - 30 cm uzunlukta olan salkımlarda toplanmış. Korolla kelebek biçiminde, morumsu-mavi renkli. Meyva bakla biçiminde ve çok tohumlu.

Vatanı Çin'dir. Türkiyede, bilhassa Batı Anadoluda, bahçe ve parklarda süs bitkisi olarak bol miktarda yetiştirilmektedir.

Bileşim : Glikozitler (vistarin ve diğerleri) taşımaktadır.

Toksikolojik etki : Bütün bitki ve bilhassa dal ve gövde kabuğu zehirlenmeler yapmaktadır. Zehirlenme karın ağrısı, ishal, yüz kızarması, baş dönmesi, uyku hali ve göz bebeklerinin genişlemesi ile kendini gösterir. Memleketimizde nadir olarak zehirlenmelere sebep olan bir bitkidir.

MUŞMULA

(Fructus Mespili)

Mespilus germanica L. (Rosaceae) türünün taze meyvalarıdır. Bu tür yabani halde 2 - 3 m yükseklikte, dikenli bir ağaççıktır. Yetiştirilen kültür formu dikensiz olup boyu 6 m ye kadar yükselebilir. Yapraklar basit, alt yüzde tüylü, tam veya dişli kenarlı. Çiçek beş parçalı ve beyaz renkli. Meyva esmer renkli, küremsi şekilli, genellikle 5 çekirdekli ve buruk lezzetli. Kuzey Anadolu dağlarında yabani olarak yetişir. Çok eski tarihlerden beri Anadoluda, meyvası için yetiştirilmektedir.

Bileşim : Şekerler, organik asitler ve tanen taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Barsak hastalıklarında (dizanteri, kolit vs.) iyi bir kabız ve düzenleyicidir. Zehirli bileşikler taşımadığı için tehlikesizce kullanılabilir. Alınacak günlük miktar 100 - 200 gr.

Kullanılış şekli : Çekirdeği çıkartılmış olan ham meyvalar bir havanda ezilir, süt veya şeker ile karıştırıldıktan sonra yenir. Kolaylıkla alınabilecek olan bir şekil ise aşağıdaki gibi hazırlanır : 100 gr ham muşmula parçalanır ve 500 gr su ile 15 dakika kaynatılır, soğuduktan sonra süzülür. Sulu kısım biraz şeker ile tatlandırıldıktan sonra içilir.

Çekirdeği (Semen Mespili) idrar arttırıcı etkiye sahip olup, infusyon (% 5) halinde, böbrek ve mesane taşlarının düşürülmesinde kullanılır.

Diğer isimler : Beşbıyık, Döngel, Yenidünya.

MÜBAREKDİKENİ

(Herba Cardui benedicti)

Cnicus benedictus L. (Syn : Carduus benedictus auct.) (Compositae) türünün çiçekli dallarıdır. Bu tür 50 cm kadar bir boya erişebilen, tüylü, sarı çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Gövde yaprakları sapsız, dişli kenarlı, dişlerin uçları dikenli, damarlar beyaz, yumuşak ve soluk yeşil renklidir. Anadoluda yaygın bir bitkidir. Yol kenarları ve kurak sırtlarda yetişir.

Tanen, acı madde ve uçucu yağ taşımaktadır.

İştah açıcı, idrar arttırıcı, ateş ve tansiyon düşürücü ve yatıştırıcı etkilere sahiptir. Anadoluda şeker hastalığına karşı da kullanılmaktadır.

Dekoksiyon (% 5), günde iki bardak içilir. Zararsız bir drogdur.

Diğer isimler : Bostanotu, Şevketibostan, Şevketotu, Şevkülmübarek.

MÜDÜRMÜK TOHUMU

(Semen Lathyri)

Lathyrus sativus L. (Leguminosae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 30 - 60 cm yükseklikte, bir yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar 2 yaprakçıklı ve sülüklü, hemen hemen tüysüz. Gövde kanatlı. Çiçekler kelebek biçiminde, tek başına, uzun saplı, beyaz, pembemsi veya mavimsi renkli. Meyva 3 cm kadar uzunlukta, tüysüz, saplı, sırtı iki kanatlı, 3 - 5 tohumlu bir legümen. Tohumlar köşeli, 6 - 10 mm çapında, üzeri düzgün, beyazımtırak, sarımtırak veya esmer renkli. Hayvan yemi olarak yetiştirilir. Tarlalarda yabani ot olarak da rastlanmaktadır.

Tohumlar nişasta (% 30), şekerler (% 3) ve yağ (% 2) taşımaktadır. Zehirli etkiye sahip olan bileşikler bazı özel amino asitler (bilhassa nitriller) dir.

Eski yazarlar tarafından çok kullanılan bir drogdur. Dahilen idrar söktürücü, idrar yolları iltihaplarını giderici, cinsel gücü arttırıcı, kuvvet verici, sarada yatıştırıcı, sarılığı geçirici ve kuvvet verici olarak kullanılmıştır. Toz edilen tohumlar bal ile karıştırılarak macun şeklinde alınır.

Kavrulmuş tohumlar, toz edildikten sonra, nohut kahvesi yerine kullanılır. Otsu kısım değerli bir hayvan yemidir.

Diğer isimler : Burçak tohumu, Külür.

Toksikolojik etki : *L. sativus* L., *Vicia ervilia* (L.) Willd. (Burçak) ve *V. sativa* L. (Fiğ) tohumlarının uzun zaman ve çok miktarda yenmesi insanlarda lathyrismus ve vicismus (veya fabismus) denilen hastalıkları meydana getirmektedir.

Bu şekil zehirlenmelerde sinir sistemi bozukluğu ve buna bağlı olarak da adele zayıflığı ve felçler meydana gelir. Felçler bilhassa bacaklarda meydana gelmekte olduğundan, şahıslarda yürüme güçlükleri görülür. Bu tip zehirlenmeler kıtlık yıllarında ve fakir halk arasında görülmektedir. Zira bu dönemlerde una bir miktar burçak veya müdürmük tohumu unu katılmaktadır.

Eskiden Türkiyenin Akdeniz bölgesinde (Anamur civarı) bu tip zehirlenmelere rastlanılmakta idi (1, 2). Halen burçak zehirlenmesi bilhassa Hindistanda görülmektedir (3).

Tohuma kaçmış *L. sativus* L. veya Türkiyede çok yaygın olan *L. cicera* L. (çiçekleri tuğla kırmızısı veya nadiren pembe renklidir) türlerini yiyen hayvanlarda da tehlikeli zehirlenmeler görülmektedir.

L. odoratus L. (Kokulu bezelye çiçeği, Itırşahi) : 50 - 200 cm yükseklikte, bir yıllık, otsu, yaprakları tüysü, çiçekleri kırmızı renkli (beyaz, pembe, mor, mavi veya alaca renkli kültür formları vardır) ve kuvvetli kokulu olan bir türdür. Vatanı Güney Avrupa (İtalya, Sicilya) olmakla beraber süs bitkisi olarak memleketimizde de yetiştirilir.

L. tuberosus L. (Yumrulu bezelye) : 30 - 80 cm yükseklikte, otsu, çiçekleri parlak kırmızı veya pembe renkli, tırmanıcı bir bitkidir. Tarla kenarlarında ve sulak çayırlarda yetişir. Orta ve Doğu Anadoluda yaygın bir türdür.

Yumru kökleri (Glandes Terrestres) fındık lezzetinde olup gıda olarak yenir. Aynı zamanda kabız etkisinden dolayı ishallere karşı da kullanılmaktadır.

1 — Hisar, R.: Gıdai zehirlenmelerden lathyrisme, Memleketimizde Anamur civarında Fiğ denilen Burçak danelerinin zehirliliği-Türk Hijien ve Tec. Biol. Derg. 9 : 79 (1949).

2 — Altınkurt, O.: Vicia ervilia (L.) Willd. (Burçak) nın kolinerjik etkileri-Ankara Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 2 : 66 (1972).

3 — Ünsal, G. ve Han, A.: Bir lathyrisme vakası münasebetiyle-Ankara Üniv. Tıp Fak. Mecm. 9 (1-2) : 3 (1956).

MÜHRÜSÜLEYMAN KÖKÜ

(La. Rhizoma Sigilli Salomonis, R. Polygonati, Al. Salomonssiegelwurzel, Fr. Racine de sceau de Salomon, İn. Salomon's seal root)

Polygonatum multiflorum (L.) All. (Liliaceae) ve buna yakın diğer türlerin kurutulmuş rizomudur. Bu tür 30 - 80 cm yükseklikte, tüysüz, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar 5 - 15 cm uzunlukta, tam, tüysüz, sapsız veya çok kısa saplı. Çiçekler yeşilimsi beyaz renkli, 2 - 6 tanesi bir arada ve kokusuz. Meyva bezelye tanesi büyüklüğünde, parlak mavimsi siyah renkli ve 3 - 6 tohumludur. Kuzey Anadolu bölgesinde orman ve çalılıklar altında bulunmaktadır.

Dış görünüş : Üzerinde gövde ve kök izleri bulunan, boğumlu çubuklar halindedir. Eski yıllara ait dal izleri bir mühürü andırır. Bu nedenle bitkiye Süleymanın mührü ismi verilmiştir.

Bileşim : Şekerler, tanen, saponin ve müsilaj taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Hafif kabız, romatizma ve gut ağrılarını giderici etkilere sahiptir. Dahilen alındığında kandaki şeker miktarını düşürdüğü görülmüştür. Bu nedenle şeker hastalığına karşı kullanılır. Memleketimizde cinsel gücü arttırıcı olarak tanınmıştır.

Haricen, dekoksiyon (% 5) veya taze köklerin ezilmesi ile elde edilen lapa, çıbanların olgunlaştırılıp açılmasını sağlamak amacıyla pansuman halinde kullanılır.

Kullanılış şekli : Toz veya infusyon (% 1 - 3) halinde verilir. Tehlikesiz bir drogdur.

Diğer isimler : Boğumlucaotu.

Türkiyede 5 kadar *Polygonatum* türü yetişmektedir. Bunların rizomları bir ayırım yapılmadan tedavide kullanılmaktadır.

MÜRVER ÇİÇEĞİ

(La. Flos Sambuci nigrae, Al. Holunderblueten, Fr. Fleur de sureau, İn. Elder flower)

Sambucus nigra L. (Caprifoliaceae) türünün gölgede kurutulmuş çiçekleridir. Bu tür 10 m kadar yükseklikte, beyaz çiçekli bir ağaççık olup memleketimizde yetiştirilir.

Dış görünüş : Krem renkli çiçek ve çiçek parçalarından ibarettir. Çiçekler küçük ve 5 parçalıdır. Kuvvetli kokulu, önce tatlımsı, sonra acı lezzetlidir.

Bileşim : Uçucu yağ (% 0.3), müsilaj, rezin, tanen ve sambunigrin isimli bir glikozit taşır.

Etki ve kullanılış : İdrar söktürücü, terletici ve müshil etkileri vardır. Yaprak ve gövde kabukları da aynı maksat için kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : İnfusyon veya dekoksiyon (% 4 - 8) günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Kara mürver.

CÜCE MÜRVER OTU (Herba Ebuli) :

S. ebulus L. türünün çiçekli dallarıdır. Bu tür 60 - 200 cm yükseklikte, beyaz çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Meyvalar küremsi şekilli, siyah ve parlak renklidir. Türkiyede yaygın bir türdür. Bilhassa tarla ve hendek kenarlarında yetişir.

Bitki tanen, uçucu yağ, acı maddeler, organik asitler ve boyar maddeler taşımaktadır.

Meyva, yaprak veya kökleri infusyon halinde (% 5), müshil, idrar arttırıcı ve terletici olarak kullanılmaktadır.

Meyvalar müshil etki için, günde 4 - 5 gr biraz bal ile ezilerek, alınır. Yüksek miktarlarda, bilhassa çocuklar için tehlikelidir. Meyvalardan mor renkli bir boyar madde elde edilmektedir.

Diğer isimler : Azıotu, Yabani mürver, Yer mürveri.

NANE YAPRAĞI

(La. Folium Menthae piperitae, Al. Pfefferminzblatt, Fr. Feuille de menthe poivrée, İn. Peppermint leaf)

Mentha piperita L. (Bahçe nanesi) (Labiatae) türünün gölgede kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür bir kültür bitkisi olup *M. aquatica* L. ile *M. spicata* L. türlerinin bir melezidir.

Bu tür 30 - 90 cm yükseklikte, kuvvetli kokulu, hemen hemen tüysüz, gövde ve dalları genellikle kırmızımtırak renkli, çok yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar dişli kenarlı, üzeri buruşuk, saplı ve koyu yeşil renklidir. Çiçekler erguvani renkli olup dalların ucunda birçoğu bir arada toplanmıştır. Kuzey-Batı ve Batı Anadoluda bulunur. Sulak ve gölgelik yerleri sever. Tohum vermediği için ancak rizomları ile üretilebilir.

Dış görünüş : 3 - 8 cm uzunlukta, oval biçimli, sivri uçlu, kısa saplı, kenarları dişli, çıplak ve hafif tüylü ve koyu yeşil renkli basit yapraklardır. Kokusu özel ve kuvvetli, tadı ise balharlı ve serinleticidir.

Bileşim : Rezin, tanen ve uçucu yağ (% 0.5 - 1) taşımaktadır. Uçucu yağ miktarı yetiştirilen ırka ve yetişme koşullarına göre büyük değişiklikler gösterir. Anadolu kökenli (Ankara) bitkilerin kurutulmuş dal ve yapraklarında % 0.51 uçucu yağ bulunduğu gösterilmiştir (1). İstanbul civarında yetişen bitkilerin taze yapraklarında % 0.8, kurutulmuş yapraklarında ise % 3.25 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır (2).

Uçucu yağ içinde terpenler, serbest ve ester halinde mentol (% 40 - 60), menton (% 8 - 10) ve mentofuran bulunmaktadır.

Etki ve kullanılış : Bilhassa sinirsel kökenli mide bulantılarını kesici, gaz söktürücü ve koku verici olarak kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 4 - 5) sabah akşam birer bardak, nane suyu günde 20 - 80 gr alınır. Nane suyu şöyle hazırlanır :

Nane esansı	1 gr
Talk	10 gr
Su	1000 gr

Yukarıdaki karışım, ara sıra hafifçe çalkalanarak, birkaç gün bırakılır ve sonra filtre kâğıdından süzülür. Nane kokulu ve lezzetli berrak bir sıvıdır. Serin yerde muhafaza edilir.

Yetiştirme : Nane memleketimizde halen bahçe ve bostanlarda küçük miktarlarda yetiştirilmektedir. Uçucu yağ elde etmek için lüzumlu olan materyel, ancak geniş oranda ve yüksek verimli çeşitlerin yetiştirilmesi ile elde edilebilir. Yabancı kökenli anaçlar ile İzmir bölgesinde yapılan kültür denemeleri memleketimizde yüksek uçucu yağ verimli (% 3.8 oranına kadar) bir mahsulün alınabileceğini göstermiştir (3).

İzmirde yetiştirilen bitkilerden elde edilen uçucu yağda menton oranının Avrupada yetiştirilen bitkilerden daha yüksek olduğu gösterilmiştir (4). Uçucu yağdaki mentol-menton oranı ortama (iklim, toprak) bağlı olarak geniş bir şekilde değişmektedir.

Diğer isimler : Biberi nane, Fülfüli nane.

1 — Gürgen, A.R.: Türkiyenin önemli eterî yağları üzerinde araştırmalar I. - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 6 (2) : 301 (1946).
2 — Baytop, T.: Yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.
3 — Ceylan, A.: Menemen ekolojik koşullarında Mentha piperitâ L. ve Mentha spicata L. türlerinin bazı agronomik ve teknolojik özellikleri üzerinde araştırma-Ege Üniv. Zir. Fak. Yay. No. 379, Bornova-İzmir (1978).
4 — Franz, C.: Arzneidrogen, Qualitätssicherung durch Anbau Züchtung-Dtsch. Apoth. Ztg. 122 : 1413 (1982).

NANE ESANSI (Oleum Menthae piperitae) :

M. piperita L. türünün çiçekli ve yapraklı dallarından su buharı distilasyonu ile elde edilen bir uçucu yağdır.

Nane esansı renksiz, özel ve kuvvetli kokulu ve yakıcı lezzetli bir sıvıdır. Bilhassa mentol (kökenine göre % 40 - 90) taşımaktadır.

Hafif antiseptik, ferahlatıcı, koku verici ve mide bulantılarını kesici olarak kullanılır. Alınacak miktar günde 2 - 10 damladır. Bir şeker parçası üzerine damlatılarak alınır.

Anadoluda eskiden beri bahçelerde yetiştirilen veya yabani olarak yetişen *Mentha* türlerinden, basit distilasyon yöntemleri ile nane esansı elde edilip kullanılmaktadır (1).

Maraş bölgesinde yetiştirilen bahçe nanesi (*M. piperita)* üzerinde yapılan uçucu yağ tayinlerinde, bu bölge nanesinin kurutulmuş yapraklarının % 3 oranında uçucu yağ taşıdığı saptanmıştır (2). Memleketimizde yetiştirilen bahçe nanesi uçucu yağ miktarı bakımından uygun olduğu halde, ekiminin çok az olması nedeniyle, fiyatı çok yüksektir (1982 yılında Maraş'da 750 gr taze nanenin fiyatı 50 liradır). Bu nedenle elde edilen uçucu yağın fiyatı ithal edilen uçucu yağdan daha yüksek olmakta, bu husus da memleketimizde geniş mikyasta nane esansı elde edilmesini olanaksız kılmaktadır.

Anadoluda 7 kadar *Mentha* türü yetişmektedir. Bunların bir kısmı halk arasında "Yabani nane" ismi altında kullanılmaktadır. Başlıcaları şunlardır :

M. aquatica L. (Su nanesi) : 20 - 90 cm yükseklikte, ekseriya kırmızımtırak renkli, az veya çok tüylü, yaprakları saplı ve kuvvetli kokulu, çiçekler dalların ucunda küremsi başlar halinde bir arada toplanmış, çiçekleri leylak renkli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Anadoluda yaygın bir türdür. Su kenarlarında ve bazen suyun içinde yetişir.

Kurutulmuş toprak üstü kısımlarında % 0.3 - 0.4 arasında uçucu yağ bulunmaktadır (3, 4, 5). Uçucu yağ içinde % 5 - 37 arasında mentol bulunduğu saptanmıştır (4).

M. longifolia (L.) Hudson (Syn : M. incana Willd., M. sylvestris L.) (Tüylü nane) : 40 - 120 cm yükseklikte kuvvetli bir türdür. Yapraklar hemen hemen sapsız ve seyrek veya beyazımtırak sık tüylü, çiçekler erguvan veya beyaz renkli. Bilhassa Kuzey ve Kuzey-Doğu Anadoluda yaygındır. Bazı alttür ve varyeteleri yayınlanmıştır.

Kurutulmuş toprak üstü kısımlarında % 0.2 - 0.55 arasında uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır (3, 4, 5). Uçucu yağ % 15 - 29 arasında mentol taşır (4).

M. pulegium L. (Yarpuz) : 10 - 40 cm yükseklikte, çok yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar kısa saplı az veya çok tüylü. Çiçekler yaprakların koltuğunda toplanmış ve leylak renkli. Kaliks dişlerinin birbirine eşit olmaması ve tüp kısmının boğazının içi tüylü olması ile Anadoluda yetişen diğer *Mentha* türlerinden kolaylıkla ayrılabilir. Sulak çayırlarda bol olarak bulunmaktadır.

1 — Boulouthian, O.: Les essences de menthe et d'origan produites en Anatolie - Revue Médico - Pharmaceutique 3 : 99 (1890).
2 — Baytop, T.: Yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.
3 — Gürgen, A.R.: Ayni yayın, 326.
4 — Bayraktar-Alpmen, G.: Bazı Mentha aquatica L. ve M. longifolia (L.) Huds. numüneleri üzerinde gaz kromatografisi ile yapılan çalışmalar-İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 13 : 178 (1977).
5 — Öztürk, M.A. ve Görk, G.: Batı Anadolu Mentha türlerinin korolojisi ve ekonomik değerlendirilmesi üzerine bir inceleme-Ege Üniv. Fen Fak. Derg. seri B, 2 (4) : 339 (1978).

İstanbul civarından toplanan örneklerde % 0.15 uçucu yağ, bu uçucu yağ içinde de % 60 pulegon olduğu saptanmıştır (1).

Eski çağlardan beri tanınıp kullanılan bir nane türüdür. Toprak üstü kısımları (Herba Menthae pulegii)) infusyon halinde hazırlanarak günde 2 - 3 bardak içilir.

Kuvvet verici, hazmettirici, balgam ve safra söktürücü ve adet getirici etkilere sahiptir.

Memleketimizde basit yöntemler ile bu türden uçucu yağ elde edilir. Filiskin yağı (Oleum Menthae pulegii) ismiyle tanınan bu yağ, bitkinin taşıdığı özelliklere sahiptir. Bir şeker parçası üzerine damlatılarak günde 2 - 10 damla alınabilir.

Diğer isimler : Filiskin, Nene (Manavgat), Pülüskün.

Akdeniz bölgesi kasabalarının pazarlarında "Nane" yerine satılmaktadır.

M. spicata L. subsp. *spicata* (Syn : M. viridis L., M. crispa L.) (Kıvırcık nane) : 30-100 cm yükseklikte, kuvvetli kokulu, çıplak veya grimsi tüylü, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar sivri uçlu, hemen hemen sapsız. Çiçekler soluk mavi renkli, dalların ucunda uzun ve dar başak durumlarda toplanmış. Sulak yerler veya su kenarlarında yetişir. Bilhassa Kuzey ve Batı Anadoluda yaygındır.

Yaprakları Folium Menthae crispae veya F. Menthae viridis ismi altında ticarette bulunur. Bitki bilhassa uçucu yağ elde edilmekte kullanılmaktadır.

Bu tür % 1 - 5 arasında uçucu yağ taşımaktadır. Su buharı distilasyonu ile elde edilen uçucu yağ Oleum Menthae viridis ismi altında tanınır. Bu yağ içinde bilhassa karvon (% 40 - 70) bulunmaktadır.

Diş macunları ve cikletlerin içine koku verici olarak konulmaktadır.

Diğer isimler : Rumi nane, Yeşil nane.

M. suaveolens Ehrh. (Syn : M. rotundifolia auct.) : 40 - 100 cm yükseklikte, hoş kokulu, gövdesi seyrek veya sık ve yumuşak tüylü, çok yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar sapsız, küt uçlu, kenarları dişli, üst yüz buruşuk ve soluk yeşil renkli, alt yüz gri veya beyaz renkli ve yünümsü gibi tüylüdür. Yazın kuruyan sulak yerlerde bulunur. Batı Anadoluda yaygındır. Sebze bahçelerinde de yetiştirilir.

Kurutulmuş toprak üstü kısımlarında % 0.14 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır (2).

Türkiyede yetişen *Mentha* türleri taşıdıkları uçucu yağ miktarı ve bu yağ içinde bulunan etkili bileşikler (mentol) yönünden büyük değişiklikler göstermektedir. Bu değişiklikler ekolojik koşullar (3), *Mentha* türlerinin birbirleriyle kolaylıkla melezleşmeleri ve birçok kimyasal ırkın bulunması gibi nedenlerle açıklanabilir.

DAĞNANESİ (Folium Calaminthae niveae) :

Cyclotrichium niveum (Boiss.) Manden. et Scheng. (Syn : Calamintha nivea Boiss.) türünün yapraklarıdır. Bu tür 20 - 50 cm yükseklikte, sık beyaz tüylü, kuvvetli nane kokulu, leylak renkli çiçekli, çok yıllık otsu bir bitkidir. Anadoluya has bir tür olup Doğu Anadolu (Malatya, Sivas, Erzincan) da kayalık sırtlarda yetişir.

1 — Gürgen, A R.: Ayni yayın, 325.
2 — Öztürk, M.A. ve Görk, G.: Ayni yayın.
3 — Ceylan, A.: Ekolojik faktörlerin farklı kökenli Mentha çeşitlerinin verimlerine, uçucu yağ miktarı ve bileşimine etkileri-Uluslararası Tıbbi Bitkiler Kologiumu Bildirileri 68, İzmir (1974).

Kurutulmuş yapraklarında % 5.6 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır. Bu yağda % 26-28 oranında mentol üzerinden hesaplanmış alkol bulunmaktadır (1). Uçucu yağ verimi bakımından çok ilgi çekici bir türdür.

KEDİNANESİ (Herba Nepetae) :

Nepeta cataria L. (Labiatae) türünün kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 50 - 100 cm yükseklikte, tüylü, beyaz (mavimsi-mor lekeli) çiçekli, yaprakları saplı, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Orta ve Doğu Anadoluda yetişmektedir.

Taze bitkide % 0.2 - 0.7 arasında uçucu yağ bulunur. Bu yağda karvakrol ve timol vardır.

Toprak üstü kısımları, infusyon (% 2 - 3) halinde, midevi ve uyarıcı olarak kullanılır.

Kediler bu bitkinin kokusunu sever. Bu nedenle bitkiye "cataria" (Catus : kedi) ismi verilmiştir.

Diğer isimler : Nezleotu.

N. mussinii Sprengel ex Henckel (Arıotu) : Mavi çiçekli bir bitkidir. Vatanı Kafkasya ve Hazer denizi bölgesi olmakla beraber Avrupa ve Anadoluda bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Ankarada yetiştirilen bitkilerde % 0.4 - 0.45 oranında uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır (2).

TAŞNANESİ (Herba Micromeriae) :

Micromeria fruticosa (L.) Druce (Syn : M. marifolia (Cav.) Bentham) (Labiatae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır.

Bu tür 10 - 50 cm yükseklikte, çok yıllık ve tüylü bir bitkidir. Yapraklar 5 - 10 mm uzunlukta, tüylü, grimsi yeşil renkli, alttakiler oval biçimde, üsttekiler dar, kuvvetli nane kokulu ve baharlı lezzetli. Bitki genellikle taşlık yerlerde yetişir.

Memleketimizde Erzurum (Tortum) bölgesinde "Taşnanesi" ismiyle tanınmakta olup, kurutulmuş yaprakları, nane yerine kullanılmaktadır.

Kurutulmuş yapraklarda % 3 oranında uçucu yağ vardır. Bu uçucu yağda mentol eser miktardadır. % 60 pulegon ve % 20 menton taşımaktadır (3).

Diğer isimler : Kaya yarpuzu (Gaziantep).

M. myrtifolia Boiss. et Hohen (Dağ çayı, Topuk çayı) : 10 - 40 cm yükseklikte, çalı görünüşünde, tüylü, kırmızı çiçekli, çok yıllık bir bitkidir. Çiçekli dalları, Güney Anadolu bölgesinde (Alanya, Anamur, Kaş) çay halinde iştah açıcı, gaz söktürücü ve uyarıcı olarak kullanılmaktadır.

KIRNANESİ (Herba Ziziphorae) :

Ziziphora clinopodioides Lam. (Labiatae) türünün çiçekli dallarıdır. Bu tür kekik görünüşünde, tüylü, pembe çiçekli, özel ve kuvvetli kokulu bir bitkidir. İç ve Güney Anadolu dağları (Antalya) nın kurak ve çıplak tepelerinde yetişir.

Uçucu yağ taşımaktadır. İştah açıcı, gaz söktürücü ve antiseptik olarak kekik yerine kullanılır. İnfusyon (% 2) günde 2 - 3 bardak içilir.

1 — Gürgen, A.R.: Ayni yayın, 327.
2 — Gürgen, A.R.: Türkiyenin önemli eterik yağları üzerinde araştırmalar, II-Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 9 (2) : 332 (1948).
3 — Baytop, T.: Yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.

NAR AĞACI KABUĞU

(La. Cortex Granati, Al. Granatbaumrinde, Fr. Ecorce de granadier, İn. Pomegranate bark)

Punica granatum L. (Punicaceae) türünün kurutulmuş kök, gövde veya dal kabuklarıdır. Bu tür dikenli bir çalı veya dikensiz küçük bir ağaç halindedir. Yapraklar basit ve tam. Çiçekler koyu kırmızı veya nadiren beyaz renkli. Meyva 5 - 8 cm çapında, küremsi şekilli ve üzeri kırmızımtırak sarı renkli kabukludur. Meyvaları için Anadolunun birçok bölgesinde bahçelerde yetiştirilir.

Dış görünüşü : 5 - 10 cm uzunluk ve 1 - 3 cm genişlikte, değişik şekilli parçalar halindedir. Kokusuz ve hafif acı lezzetli olup çiğnendiği zaman tükrüğü sarıya boyar.

Bileşim : Tanen (% 20) ve alkaloitler (pelletierin ve diğerleri) taşımaktadır. Tenyalar üzerinde etkili madde pelletierin'dir.

Etki ve kullanılış : Nar ağacı kabuğu eskiden beri barsak şeritlerine (Tenia) karşı kullanılmaktadır. Pelletierin şeritler için özel bir öldürücü etkiye sahiptir. İnsanlar için de zehirli olduğundan saf halde kullanılamaz.

Kullanılış şekli : 60 gr nar ağ. kabuğu toz edilir ve 750 gr su ile 6 saat bekletilir. Bu müddetin sonunda, hafif ateş üzerinde, 250 gr kalıncaya kadar ısıtılır. Süzülür, sıvı kısım bal veya şeker ile tadlandırıldıktan sonra, yarımşar saat ara ile 2 veya 3 defada içilir.

Hulâsanın içimi tamamlandıktan 2 saat sonra bir müshil, 30 gr hintyağı veya 30 gr sodyum sülfat (İngiliz tuzu) 400 gr suda eritilerek alınır.

Bu drog bazı şahıslarda kusma, baş dönmesi ve görme bozuklukları ile meydana gelen zehirlenmeler yapabilir. Bu nedenle ancak hekim kontrolünde kullanılmalıdır.

Bu drog halen aktarlarda bulunmamaktadır. Nar kabuğu denildiği zaman "Nar meyvası kabuğu" anlaşılmaktadır.

NAR KABUĞU (Cortex Granati fructuum) :

P. granatum L. türünün meyva kabuğudur. Taze veya kurutulmuş halde kullanılır.

Nar meyvası kabuğu tanen ve triterpenler (1) bakımından zengindir. Çok düşük bir oranda alkaloit de taşımaktadır.

Kabız özelliği nedeniyle, ishale karşı infusyon halinde (% 5) kullanılmaktadır. İnfusyondan günde 2 - 3 bardak içilir. Tehlikesiz ve etkili bir ilâçtır. Aynı maksat için Nar çiçeği (Flos Granati, Flos Balustiae) ve nar tohumlarının sıkılması ile elde edilen nar suyu da kullanılmaktadır.

Eski yayınlarda "Ekşi nar" ve "Tatlı nar" olmak üzere iki çeşit nar kayıtlıdır. Bu deyimler meyvanın olgunluk derecesine bağlıdır. Ham meyvalar "Ekşi nar", olgun meyvalar ise "Tatlı nar" ismini alır.

Ekşi nar kabuğu veya meyva suyu kabız ve midevi, tatlı nar suyu ise idrar arttırıcı, midevi ve kuvvet verici olarak kullanılmaktadır.

Taze veya kurutulmuş nar meyvası kabuğu ile, kullanılan mordana bağlı olarak, yün iplikler sarı, esmer sarı veya siyaha boyanmaktadır. Çiçeklerinden de boyar madde olarak yararlanılmaktadır.

Diğer isimler : Ekşi nar kabuğu.

1 — Brieskorn, C.H. und Keskin, M.: Über das Vorkommen von Triterpenen in der Stammrinde der Fruchtschale und Blatt von Punica granatum L. - Pharm. Acta Helv. 29 : 338 (1954).

NERGİS ÇİÇEĞİ
(Flores Narcissi tazettae)

Narcissus tazetta L. (1) (Amaryllidaceae) türünün kurutulmuş çiçekleridir. Bu tür Avrupa ve Anadolu'da yetişen, 20 - 80 cm yükseklikte, soğanlı bir bitkidir. Çiçekler kuvvetli kokulu, 2 - 10 tanesi birarada ve beyaz renklidir. Her bir çiçeğin ortasında sarı renkli bir taç bulunur.

Bitki zehirli alkaloitler (narcissin) taşır. Kusturucu ve ishal vericidir. Kurutulmuş çiçekler yatıştırıcı, müshil ve ateş düşürücü olarak infusyon (% 1 - 2) halinde kullanılır. Eski devirlerde, Ege bölgesinde geniş mikyasta yetiştirilir ve çiçeklerinden esans elde edilirdi.

Narcissus türleri, süs bitkisi olarak, büyük bir değere sahiptir. Aşağıdaki türler memleketimizde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

N. jonquilla L. (Fulya).
N. papyraceus Ker-Gawler (Beyaz nergis).
N. poeticus L. (Zerrinkadeh).
N. pseudonarcissus L. (Yabani zerrin).

NEZLEOTU KÖKÜ
(Radix Pyrethri romani)

Anacyclus pyrethrum DC. (Syn : Anthemis pyrethrum L.) (Compositae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür pembe çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Kuzey Afrika (Fas, Tunus, Cezayir) dağlarında yabani olarak yetişmektedir.

Drog 1 - 2 cm çapında, 5 - 15 cm uzunlukta, üzeri esmer kırmızımtırak renkli ve boyuna çizgili çubuklar halindedir. Kokusu hafif, lezzeti acı ve batıcıdır.

Uçucu yağ, rezin, zamk, inulin, tanen ve etkili madde olarak doymamış amidler (pellitorin ve anacyklin) taşımaktadır.

Haricen (bilhassa % 5 dekoksiyon halinde) romatizma ve sinir ağrılarına, gargara halinde boğaz hastalıkları ve dil felcine karşı kullanılmaktadır. Tahriş yapıcı bir etkiye sahip bulunduğundan dahilen kullanılması sakıncalıdır. Kusma ve ishal yapar.

Diğer isimler : Akırkarha, Üdülkahrı (arapça Akir karha ve Üd al-karlı kelimelerinden).

İthal edilen bir drog değildir. Suudi Arabistandan hacılar tarafından getirilerek ihtiyacı olanlara dağıtılmaktadır.

1 — Calendula arvensis L. (Compositae) türüne de türkçede "Nergis" ismi verilmektedir.

NİŞASTA
(Amylum)

Muhtelif tohum, meyva veya köklerden elde edilen karbonhidrat yapısında bir maddedir.

Nişasta beyaz renkli, kokusuz, lezzetsiz bir tozdur. Soğuk suda çözünmez, sıcak suda kısmen çözünür ve bir pelte meydana getirir. İyot çözeltisi ile maviye boyanır. Mikroskop tetkiki ile hangi bitkiye ait olduğu saptanabilir. Çünkü nişasta tanelerinin şekli elde edildiği bitkiye göre özeldir.

Nişasta glikozdan yapılmış bir polisakkarittir. Asit veya fermentler ile hidroliz sonucu glikoz elde edilir.

Nişasta elde etmek için materyel un haline getirilir. Bu un su ile karıştırılır. Dinlenmeye bırakılır. Üstteki sulu kısım aktarıldıktan sonra dipte toplanan nişasta alınır ve fırınlarda kurutulup toz edilir.

Nişasta bir gıda maddesidir. Eczacılık endüstrisinde dolgu maddesi (komprimelerin yapımında) olarak kullanılır. Dekstrin, glikoz ve amil alkol eldesinde bir ilkel maddedir.

Halen memleketimizde bilhassa mısır nişastası elde edilmektedir. Eczacılık ve tedavi alanında kullanılan başlıca nişasta cinsleri ve mikroskobik özellikleri aşağıya çıkartılmıştır.

ARAROT NİŞASTASI (Amylum Marantae) :

Güney Amerikada yetiştirilmekte olan *Maranta arundinacea* L. (Marantaceae) bitkisinin köklerinden elde edilir (Antil ararotu). Mikroskobik özellikleri patates nişastasına çok benzer (1). Yalnız tanelerin çapları daha küçüktür (genellikle 30 - 40 mikron). Halen memleketimizde bulunmamakta ve bunun yerine patates nişastası kullanılmaktadır.

BUĞDAY NİŞASTASI (Amylum Tritici) :

Triticum aestivum L. (Syn : T. sativum Lam., T. vulgare Vill.) (Gramineae) (Ekmeklik buğday) tanelerinden elde edilir. Yuvarlak şekilli küçük (2 - 9 mikron) ve büyük (15 - 45 mikron) tanelerden ibarettir.

MISIR NİŞASTASI (Amylum Maydis) :

Zea mays L. (Gramineae) (Mısır) türünün tanelerinden elde edilir. Taneler çok köşeli, 10 - 25 mikron çapındadır. Memleketimizde elde edilen başlıca nişastadır.

PATATES NİŞASTASI (Amylum Solani):

Solanum tuberosum L. (Solanaceae) (Patates) türünün yumrularından elde edilir. Yumurta veya armut biçiminde ve genellikle 70-100 mikron büyüklüğünde tanelerden yapılmıştır. Bilhassa Avrupa ülkelerinde elde edilip kullanılır.

PİRİNÇ NİŞASTASI (Amylum Oryzae):

Oryza sativa L. (Gramineae) (Pirinç) tanelerinden elde edilir. Çok köşeli, tek başına veya birçoğu bir arada, genel olarak 4 - 5 mikron çapında taneler halindedir. Genellikle pirinç unu, pirinç nişastası ismi altında satılmaktadır.

Aktarlarda "Kola" ismi altında satılan ve gömleklerin kol ve yakalarını sertleştirmekte kullanılan madde, nişastanın su ile kaynatılması ve meydana gelen karışımın kurutulması ile elde edilir.

OĞULOTU YAPRAĞI
(La. Folium Melissae, Al. Melissenblaetter, Fr. Feuille de mélisse, İn. Balm leaf)

Melissa officinalis L. (Labiatae) türünün taze veya kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 20 - 150 cm yükseklikte, tüylü, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar basit, saplı ve dişli kenarlı. Çiçekler iki dudaklı, beyaz, sarımsı veya kırmızımtırak renklidir. Anadolu-

1 — Helm, M.: Recherches sur trois échantillons d'arrow-roots-Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople 1 : 71 (1879).

nun dış kısımlarında ve Akdeniz bölgesinde bol olarak bulunmaktadır. Yaprak ve gövdedeki tüylerin şekillerine ve cinslerine göre, Türkiyede 3 alttür saptanmıştır. Bunlardan yalnız subsp. *officinalis* limon kokulu olup tedavide kullanılır. Diğer iki alttür kokusuz veya fena kokulu olduklarından tedavi alanında kullanılmamaktadır. Tıbbi olan alttür Avrupada geniş bir şekilde yetiştirilmektedir.

Dış görünüş : Oval veya kalp biçiminde, uzun saplı, 3 - 5 cm uzunluk ve 3 cm kadar genişlikte, kenarları dişli ve her iki yüzde de seyrek tüylü yapraklardır. Limon kokusunu andırır kokulu ve baharlı lezzetlidir.

Bileşim : Tanen ve uçucu yağ taşımaktadır. Uçucu yağ içinde bilhassa sitral, sitronellal, sitronellol ve linalol bulunmaktadır. Anadolu kökenli bitkilerde % 0.1 - 0.015 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır (1).

Etki ve kullanılış : Yatıştırıcı, midevi, gaz söktürücü, terletici ve antiseptik etkilere sahiptir.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 2 - 5), yemeklerden önce veya sonra bir fincan içilir. Bu drogun yatıştırıcı olarak kullanılan en tanınmış şekli "Mürekkep melisa alkolası" dır. Sinir yatıştırıcı ve hafif mide bozukluklarında başarı ile kullanılan bu terkip aşağıdaki şekilde hazırlanır :

Oğulotu yaprağı (mümkün ise taze)	120 gr
Taze limon kabuğu	30 gr
Küçük hindistan cevizi	30 gr
Kişniş	30 gr
Karanfil	15 gr
Tarçın	15 gr
Alkol	2000 gr

Yukarıdaki droglar, parçalanmış halde, sekiz gün alkol içinde bırakılır. Bu müddetin sonunda süzülür ve şişelere doldurulur.

Günde 5 - 20 gr alınır.

Diğer isimler : Kovanotu, Limon nanesi, Melisaotu.

ÖDAĞACI

(Agallochum officinale, Lignum Aloes, L. Agallochi verum, L. Aquilariae)

Aquilaria agallocha Roxb. (Syn : Aloexylum agallochum Lour.) ve diğer *Aquilaria* türleri (Thymelaeaceae) nin odunudur. Bu türler Hindiçini ve Doğu Hint adalarında yetişen büyük ağaçlardır.

Ödağacı ticarette esmer renkli, testere ile kesilmiş, kesit yüzleri düzgün, rezinli ve bazen beyaz lekeli parçalar halinde bulunmaktadır. Kokusu kuvvetli, baharlı ve reçinemsidir.

Uçucu yağ ve rezin taşır. Tütsü halinde antiseptik olarak kullanılmaktadır. Dini törenlerde tütsü olarak çok kullanılan bir drogdur.

Diğer isimler : Hindistan ödağacı, Ud hindî.

ÖKALİPTUS YAPRAĞI

(La. Folium Eucalypti globuli, Al. Eucalyptusblaetter, Fr. Feuille d'eucalyptus, İn. Eucalyptus leaf)

Eucalyptus globulus Labill. ve buna yakın diğer türler (Myrtaceae) in yaşlı dallarından toplanıp gölgede kurutulmuş yapraklardır. Bu tür, vatanı Avustralya olan, büyük bir ağaçtır. Halen dünyanın sıcak ve sulak olan bütün bölgelerinde yetiştirilmektedir.

1 — Gürgen, A.R.: Türkiyenin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar, I-Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 6 (2) : 301 (1946).

Memleketimizde bu tür yetişmemektedir. Güney Anadoluda yetiştirilen ağaçlar *E. camaldulensis* Dehnh. türüne ait olup memleketimizde "Adana ökaliptusu" ismiyle tanınmaktadır.

Dış görünüş : 15 - 30 cm uzunluk ve 2 - 5 cm genişlikte, tam kenarlı, orak biçiminde, sert, gevrek ve sarımsı yeşil renkli yapraklardır. Kâfura benzer kokulu, balıarlı ve acımsı lezzetlidir.

Bileşim : Uçucu yağ (% 3 - 5) tanen, acı madde ve rezin taşır.

Etki ve kullanılış : Kabız, antiseptik ve balgam söktürücü olarak kullanılır. Şeker hastalığına karşı da tavsiye edilmiştir.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 2). Bal ile tadlandırılarak günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Sıtma ağ.

ÖKALİPTUS ESANSI (Oleum Eucalypti) :

E. globulus Labill. ve buna yakın türlerin taze yapraklarından su buharı distilasyonu ile elde edilen uçucu yağdır. Renksiz veya hafif sarı renkli, kâfura benzer kokulu ve serinletici lezzetli bir sıvıdır. % 60 - 90 arasında ökaliptol (sineol) taşır. Haricen deri üzerine sürmek veya buğu şeklinde antiseptik olarak kulanılır.

Batı ve Güney Anadoluda bol miktarda yetiştirilen *E. camaldulensis* Dehnh. (Syn : E. rostrata Schlecht.) türünün yapraklarında % 2 civarında uçucu yağ bulunur. Bu uçucu yağ, ökaliptol miktarının çok düşük olması (1) nedeniyle, tıbbi maksatlar için kullanılamaz (2).

ÖKSÜRÜKOTU YAPRAĞI

(La. Folium Farfarae, Al. Huflattichblaetter, Fr. Feuille de tussilage, İn. Coltsfoot leaf)

Tussilago farfara L. (Compositae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Kuzey Anadoluda rutubetli sırtlar ve yol kenarlarında görülür. Çiçek durumları yapraklardan önce (Mart-Nisan) meydana gelir (Resim:91).

Dış görünüş : 8 - 15 cm çapında, yürek biçiminde ve uzun saplı yapraklardır. Üst yüz koyu yeşil, alt yüz ise sık ve beyaz renkli tüylerle örtülüdür. Hemen hemen kokusuz ve hafif acı lezzetlidir.

Bileşim : Müsilaj ve acı maddeler (glikozit yapısında) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Öksürük kesici ve göğüs yumuşatıcı etkilere sahiptir. Çiçekleri (Flos Farfarae) de aynı maksat için kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 3 - 6), günde 2 - 3 bardak, yemekler arasında içilir. Zararsız bir drogdur.

Diğer isimler : Farfaraotu, Kavalak (Bolu), Sulandıkotu (Tekirdağ).

ÖLMEZÇİÇEK

(La. Flos Helichrysi, Al. Strohblume, Fr. Fleur d'immortelle, İn. Everlasting flower)

Değişik *Helichrysum* (Compositae) türlerinin kurutulmuş çiçekli dallarıdır. *Helichrysum* türleri basit ve tüylü yapraklı, parlak sarı çiçekli, çiçekler küçük başlar (kapitulum) halinde biraraya toplanmış, çiçek durumları bozulmadan uzun zaman saklanabilen, özel ve hafif kokulu, çok yıllık ve otsu bitkilerdir.

Avrupada *H. stoechas* (L.) Moench, *H.*

1 — Okay, İ.M. ve Gürgen, A.R.: Türkiye ökaliptus yağları üzerinde bir araştırma-Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 5 : 127 (1945).

2 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 2 : 211 (1974).

arenarium (L.) Moench ve *H. italilicum* (Roth) D. Don türlerinden elde edilen çiçek durumları kullanılmaktadır (bilhassa Almanya, Rusya ve Polonyada). Türkiyede de bu türler kullanılmakla beraber *H. graveolens* (Bieb.) Sweet, *H. orientalis* (L.) DC. ve *H. plicatum* DC. türlerinden elde edilen çiçekler de halk arasında kullanılmaktadır.

Dış görünüş : Çiçek durumu, yaprak ve dal parçalarından ibarettir. Çiçek durumları parlak sarı renkli, yaprak ve dallar tüylüdür. Özel kokulu ve acımsı lezzetlidir. Genellikle demetler halinde satılır.

Bileşim : Uçucu yağ, rezin, acı madde, kumarin, serbest veya glikozit halinde flavon türevleri taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : İdrar ve safra söktürücü ve kum dökücü olarak kullanılmaktadır. Bu etkiler drogun taşıdığı flavon türevlerinden ileri gelmektedir.

Kullanılış şekli : İnfusyon veya dekoksiyon (% 3). Yemeklerden önce bir fincan içilir. Bu şekildeki kullanılışa 10 gün devam edilir. 10 gün aradan sonra tekrar 10 gün daha kullanılır.

Diğer isimler : Altınçiçeği, Altınotu, Arıçiçeği, Güveotu, Haşişeyi lâyemut, Herdemtaze, Kovanotu, Mantuvar çiçeği, Sarıçiçek, Yaylaçiçeği, Yılançiçeği.

Türkiyede 15 den fazla *Helichrysum* türü yetişmektedir. Bunların çiçek durumları, aralarında bir fark gözetilmeksizin, tedavi alanında kullanılmaktadır.

Kullanılan başlıca türler şunlardır :

H. arenarium (L.) Moench (Ölmezçiçek, Güneşçiçeği) : 10 - 40 cm yükseklikte, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar her iki yüzde de keçe gibi beyaz tüylü. Kapitulumların etrafındaki brakteler sarı veya şeftali renkli. Doğu Anadolu dağlarında yaygın bir türdür.

H. armenium DC. : 20 - 50 cm yükseklikte çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar yeşilimsi renkli ve tüylü. Kapitulumun etrafındaki brakteler sarı veya saman sarısı renkli. Doğu Anadolu dağlarında yaygın bir türdür.

Çiçek durumlarının yüz gramının 0.02 ml uçucu yağ taşıdığı saptanmıştır (1).

H. graveolens (Bieb). Sweet (Kokulu ölmezçiçek) : 10 - 35 cm yükseklikte, seyrek tüylü, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar tüylü ve yeşil renkli. Kapitulumun etrafında bulunan brakteler altın sarısı renkli. Kuzey ve İç Anadolu dağlarında yaygın bir türdür.

Bu türün çiçeklerinde % 0.07 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır (2).

H. italicum (Roth) D. Don (İtalyan ölmezçiçeği) : Çalımsı görünüşte çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar az tüylü ve yeşil renkli. Kapitulumun etrafındaki brakteler sarı renkli. Batı Anadolu bölgesinde (Bursa, İzmir) bulunmaktadır.

H. orientale (L.) DC. (Solmazçiçek, Solmaz sarıçiçek) : 10 - 60 cm yükseklikte, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar her iki yüzde de keçe gibi beyaz tüylü. Kapitulumun etrafındaki brakteler parlak sarı renkli. Batı Anadolu bölgesinde yaygındır.

İzmir ve Marmaris pazarlarında küçük demetler halinde satılmaktadır. Bu örneklerin çiçek durumlarının yüz gramının 0.02 ml uçucu yağ taşıdığı saptanmıştır (1).

H. plicatum DC. : 10 - 40 cm yükseklikte, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar az tüylü ve yeşil renkli. Kapitulum etrafındaki brakteler sarı veya sarımtırak beyaz renkli. Anadoluda yaygın bir türdür.

Anadoluda 3 alttürü bilinmektedir. Bunlardan subsp. *polyphyllum* Kahramanmaraş köylerinde "Çıngır çiçeği" ismiyle tanınıp kullanılmaktadır.

H. sanguineum (L.) Kostel. (Kırmızı guddemeçiçeği) : Sık tüylü, otsu ve çok yıllık bir bitkidir. Çiçek durumlarının koyu kırmı-

1 — Baytop, T.: Yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.

2 — Baytop, A.: Helichrysum graveolens M.B. üzerinde araştırmalar-Fol. Farm. 5 : 594 (1963).

zı renkli olması ile diğer *Helichrysum* türlerinden kolaylıkla ayırt edilebilir. Türkiyede yalnız Antakya bölgesinde yetişmektedir.

Yaprak ve çiçeklerinde flavonlar ve antosiyaninler bulunduğu gösterilmiştir (1).

Çiçekli dalları Antakya bölgesinde idrar ve safra arttırıcı olarak kullanılır.

H. stoechas (L.) Moench (Altınçiçeği, Guddemeçiçeği) : Anadoluda subsp. *barrelieri* (Ten.) Nyman (Syn : H. siculum [Sprengel] Boiss.) bulunmaktadır. Bu alttür 10-40 cm yükseklikte, çalımsı bir bitkidir. Yapraklar az tüylü ve yeşil renkli. Kapitulumun etrafındaki brakteler sarı renkli. Batı ve Güney Anadoluda (Antakya) yaygın bir türdür. İstanbul aktarlarında da genellikle bu türün çiçekleri satılmaktadır.

Kuzey-Doğu ve Doğu Anadolu dağlarında bulunan *Antennaria dioica* (L.) Gaertner (Syn : Gnaphalium dioicum L.) (Kediayağı) türünün çiçekleri (Flos Gnaphalii, Flos Pedis cati) de Ölmezçiçek drogu gibi kullanılmaktadır.

PAMUK

(La. Pilii Gossypii, Al. Baumwolle, Fr. Coton hydrophile, İn. Cotton)

Değişik *Gossypium* türleri (Malvaceae) nin tohumları üzerindeki tüylerdir. Memleketimizde bilhassa *Gossypium hirsutum* L. türünün muhtelif çeşitleri, Batı ve Güney Anadoluda yetiştirilmektedir. Bu türün çiçekleri beyaz veya krem renkli olup kapsülleri olgunlukta açılır.

Dış görünüş : Şerit biçiminde liflerden yapılmıştır. Yerli pamuklarda lif boyu 18-27 mm arasında değişir.

Bileşim : Ham pamuk sellüloz (% 90), yağ ve su taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Tedavide hidrofil pamuk (Gossypium depuratum) kullanılır. Bu adi pamuğun taranması, kalevi ile yağının alınması ve yıkanması ile elde edilir. Temizlenmiş haldedir, fakat steril değildir. Bu pamuk sterilize edildikten sonra kan kesici ve yaralarda pansuman malzemesi olarak kullanılır.

Hidrofil pamuğu ham pamuktan ayırmak için, bir parça pamuk kaynatılmış su üzerine atılır. Hidrofil pamuk su çekerek hemen suyun dibine batar. Ham pamuk ise suyun üzerinde yüzer. Taşıdığı yağ, suyu emmesini önler.

Dokuma ve sentetik ipek endüstrisinde önemli bir ilkel maddedir. Türkiyenin mühim bir ihraç ürünüdür.

PAMUK YAĞI (Oleum Gossypii) :

Pamuk tohumlarından sıkma yolukla elde edilir. Yerli pamuk tohumlarında % 30-40 arasında yağ bulunur (2). Pamuk yağı donuk sarı renkli, kokusuz ve tatlımsı lezzetli bir sıvıdır. Saflaştırıldıktan sonra gıda olarak kullanılır. Pomat ve liniment gibi preparatların terkibine girer.

PANAMA KABUĞU

(Cortex Quillajae)

Quillaja saponaria Molina (Rosaceae) ve diğer *Quillaja* türlerinin dış kısmı soyulduktan sonra kurutulmuş olan gövde ve dal kabuğudur. Değişik uzunlukta (bazen 1 metre

1 — Meriçli, A.H. ve ark.: Flavonoids and anthocyanins of Helichrysum sanguineum-Fitoterapia 55 (2) : 112 (1984).

2 — Yazıcıoğlu, T.: Türkiye nebati yağ zenginliği, Türkiyenin yağ tohum ve meyvelerile nebati yağları üzerinde tecrübi araştırmalar-Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 2 : 680 (1945).

kadar), 10 - 15 cm genişlikte ve 0.5 - 1 cm kalınlıkta, sarımsı esmer veya kırmızımtırak renkli parçalar halindedir. Drogu veren bitki bilhassa Şili, Bolivya ve Peru'da yetişmektedir.

Nişasta, şekerler ve saponin (% 10 kadar) taşımaktadır. Balgam söktürücü ve göğüs yumuşatıcı bir etkisi varsa da yüksek miktarlarda alınması tehlikelidir. Kusma ve ishal yapar. 2 - 3 gr kabuğun 1 litre sudaki dekoksiyonundan iki saatte bir 1 kahve kaşığı içilir.

Diğer isimler : Panama kışrı.

PAPATYA

(La. Flos Chamomillae vulgaris, Al. Echte Kamillen, Fr. Fleur de camomille, İn. Camomile)

Matricaria chamomilla L. (Compositae) türünün gölgede kurutulmuş çiçek durumlarıdır. Bu tür 20 - 50 cm yükseklikte, çok dallı, yaprakları parçalı, tüysüz, çiçekleri küçük başlar (kapitulum) şeklinde, bir yıllık otsu bir bitkidir (Resim : 54). Türkiyede, yol kenarları ve boş tarlalarda bol miktarda yetişir. Avrupa'nın bazı ülkelerinde ekimi de yapılmaktadır.

Meyvanın tepesinde taç (korona) bulunup bulunmadığına göre birbirinden ayrılan 3 varyetenin Türkiyede bulunduğu bilinmektedir.

var. *chamomilla* — Yalnız dil şeklindeki çiçeklerin meyvalarında korona vardır.

var. *pappulosa* Margot et Reuter. — Dil ve tüp şeklinde olan çiçeklerin meyvalarında korona vardır.

var. *recutita* (L.) Grierson — Meyvaların hiçbirinde korona yoktur.

Dış görünüş : Çiçek durumu 5 - 10 mm çapında, dil şeklindeki çiçekler beyaz renkli, bir sıra ve 12 - 20 tane. Tüp şeklindeki çiçekler sarı renkli, çok adette ve kapitulumun ortasında. Çiçek tablası az çok koni biçiminde, üzeri çıplak ve içi boş (diğer papatyalardan farkı). Kokusu özel ve kuvvetli, tadı acımsıdır.

Toplama ve kurutma : Çiçek durumları sabahları el veya taraklı faraşlar ile toplanır ve çok ince bir tabaka halinde yayılarak gölgede kurutulur (1).

Bileşim : Uçucu yağ (% 0.2 - 1), rezin, acı madde ve fenolik bileşikler (flavonlar, kumarin) taşımaktadır. Uçucu yağ içinde chamazulen, terpenik ve seskiterpenik (bisabolol, bisabololoksit, bisabolonoksit gibi) bileşikler bulunmaktadır.

Ege bölgesinden elde edilen materyeldeki uçucu yağ miktarı % 0.75 oranındadır (2). Ege bölgesi ve İstanbul civarından toplanan bazı materyelin uçucu yağında kamazulen bulunmadığı görülmüştür (2, 3). Buna karşılık Türkiye kökenli mayıs papatyalarının uçucu yağlarında kamazulen bulunmadığı görüşü (4) doğru değildir. Zira 1984 yılında bazı bölgelerden (Fethiye, Sinop) toplanan materyelin, iyi kaliteli droglardakine eşit bir oranda, kamazulen taşıdığı saptanmıştır. Kamazulen taşıdığı saptanan her iki materyel de morfolojik olarak var. *chamomilla* özelliklerini taşımaktadır (3).

Türkiye kökenli droglar bisabololoksit ve bisabolonoksit yönünden zengindir (2). Almanyadan getirilen tohumlar ile İzmir (Bornova) bölgesinde yetiştirilen bitkilerin çiçek-

1 — Zeybek, N. ve Şekerci, F.: Mayıs papatyası (Matricaria chamomilla L.) toplanması ve ihracında önemli bilgiler-İzmir Eczacı Odası Bült. 12, Ocak (1983).

2 — Franz, C.: Arzneidrogen, Qualitätssicherung durch Anbau und Züchttung-Dtsch. Apoth. Ztg. 122 : 1413 (1982).

3 — Baytop, T. ve Meriçli, A.: 1975 yılında başlanan ve sonuçları henüz yayınlanmayan bir araştırmaya göre.

4 — Sakar, M.K.: Mayıs papatyası (Matricaria chamomilla L.) nın etken madde, farmakolojik etkisi bakımından Türk ilâç sanayi ve dış satım yönünden değeri-İzmir Eczacı Odası Bült. 26 Eylül (1983).

lerindeki uçucu yağdaki chamazulen miktarının Almanyada yetiştirilen bitkilerdekine yakın olduğu saptanmıştır (1).

Dış pazarlar chamazulen taşımayan drogları satın almamaktadırlar. Bu nedenle, dış ülkelere papatya satışı yapabilmek için, chamazulen miktarı yüksek, çiçek açma süreci kısa ve hastalıklara mukavim türlerin tohumlarının dış ülkelerden getirtilerek Ege bölgesinde yetiştirilmesi dışsatım yönünden yararlı olacaktır (2).

Etki ve kullanılış : İdrar çoğaltıcı, iştah açıcı, yatıştırıcı, gaz ve safra söktürücü etkileri bulunmaktadır. Haricen infusyonu boğaz iltihaplarına karşı gargara halinde, iltihaplı yaralara (basur gibi) karşı ise pansuman halinde, ağrı kesici ve yara iyi edici olarak kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : Toz, 1 - 2 gr, günde birkaç defa. İnfusyon (% 1) sabahları aç karnına bir bardak içilir. Haricen yaralar veya basur memeleri bu infusyon ile yıkanır ve pansuman yapılır. Basur memelerinde, ağrı kesici ve tedavi edici diğer bir kullanılış şekli şöyledir : Bir oturak içine bir miktar kaynar su konulur, içine iki üç tutam papatya çiçeği atılır ve sıcak iken üzerine oturulur. Bu şekil sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa tekrar edilir.

Diğer isimler : Adi papatya, Babunç, Mayıs papatyası, Tıbbi papatya.

ALMAN PAPATYASI

(La. Flos Chamomillae romanae, Al. Roemische Kamillen, Fr. Fleur de camomille romaine, İn. Roman camomile)

Anthemis nobilis L. (Syn : Chamaemelum nobile (L.) All.) (Compositae) türünün kurutulmuş çiçekleri (kapitulumları) dir. Bu tür yabani olarak Orta Avrupada yetişmektedir. Drog yabani türden değil, halen Almanya, Belçika, İngiltere ve Fransada yetiştirilmekte olan, hemen hemen yalnız dil biçimindeki çiçeklerden oluşan kapitulumlara sahip, bir kültür formundan elde edilmektedir (Resim : 3).

Dış görünüş : Çiçekler 12 - 20 mm çapında, hemen hemen yalnız dil biçimindeki çiçeklerden yapılmış, beyaz veya krem renkli, çiçek tablası yarım küre biçiminde ve içi dolu. Özel, kuvvetli kokulu ve acı lezzetlidir.

Bileşim : Uçucu yağ (% 0.4 - 1), müsilaj, rezin taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Adi papatya gibidir. Bilhassa saç şampuanı olarak kullanılmaktadır.

Memleketimizde Alman papatyası Adi papatyadan üstün tutulmaktadır. Türkiyede bu tür yabani olarak yetişmediği ve ekimi de yapılmadığı için ihtiyaç tamamen ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Bu türün Türkiyede yetişme imkânlarını saptamak amacıyla 1969 yılında Fransadan getirtilen çelikler ile İstanbulda (Maltepe ve Samandıra'da) iki yıl deneme ekimi yapılmış ve iyi sonuçlar alınmıştır. Elde edilen drog Türk kodeksinin istediği şartlara uygun bulunmuştur. Bu sonuçlara göre bitkiyi Türkiyede yetiştirmek ve uygun kaliteli drog elde etmek mümkündür (3).

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 0.5 - 2).

Diğer isimler : Alman papatyası, Rumî papatya.

1 — Franz, C. ve Vömel, A.: Ökologischer Vergleich von Kamillenkultivars - Uluslararası Tıbbi Bitkiler Kollogiumu bildirileri 62, İzmir (1974).
2 — Sakar, M.K.: Ayni yayın.
3 — Baytop, T.: Yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.

Anadoluda 50 kadar *Anthemis* türü bulunmaktadır. Bunlardan aşağıda isimleri yazılı türlerin çiçek durumları, papatya çiçeği ismi altında, tedavide veya boyar madde olarak kullanılmaktadır.

A. arvensis L. (Yabani papatya, Öküzgözü, Sığırgözü, Sığır papatyası) : 30 - 40 cm yükseklikte, seyrek tüylü, bir yıllık otsu bir bitkidir. Dil biçimindeki çiçekler 12 - 15 tane, 0.75 - 1 cm uzunlukta. Yol kenarları ve boş tarlalarda yetişir. Trakya ve Kuzey Anadoluda bulunur. Oldukça nadir bir türdür.

Çiçekleri adi papatya yerine kullanılır.

A. auriculata Boiss. (İzmir papatyası) : 20 - 50 cm yükseklikte, yatık tüylü, bir yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar 2 - 3 defa parçalı. Çiçekler baş (kapitulum) biçiminde toplanmış. Dil şeklindeki çiçekler beyaz, 0.5 - 1.25 cm uzunlukta. Kireçli sırtlar, boş tarlalar ve çam ormanı altlarında yetişir. Batı Anadoluda yaygın bir türdür.

Çiçekleri Adi papatya yerine kullanılmaktadır.

A. chia L. (Beyaz papatya) : 10 - 30 cm boyunda, seyrek tüylü, bir yıllık otsu bir bitkidir. Çiçekler baş biçiminde bir araya toplanmıştır. Kenarda dil şeklinde beyaz renkli çiçekler bulunur. Bunların uzunluğu 0.75 - 1.5 cm arasındadır. Orta yerde sarı renkli ve tüp şeklinde çiçekler vardır. Çiçek tablası yassı ve içi doludur. Yapraklar 2 defa parçalıdır. Trakya, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yaygın bir türdür.

Bu türün çiçekleri, İstanbul aktarlarında, adi papatya yerine satılmaktadır. Çiçekler adi papatyadan daha büyük ve daha gösterişli ve kolayca dağılmaması nedeniyle halk tarafından tercih edilmekte ve adi papatya yerine kullanılmaktadır.

Kurutulmuş çiçeklerinde % 0.35 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır. Bu uçucu yağın özellikleri şöyledir : Dansite 0.9633, refraksiyon indisi 1.482, optik çevirme —1.7, asitlik derecesi 3.7, ester indeksi 151.4, asetil indeksi 39.4. Koyu yeşil renkli ve hoş olmayan kokuludur. Kamazulen taşımaz (1).

Bu türün çiçekleri, İstanbulda çiçekçiler tarafından, süs bitkisi olarak satılmaktadır. Yabani bitkilerden toplandığı için ucuz olması ve vazolarda uzun süre dayanması nedeniyle halk tarafından çok tutulan bir süs bitkisidir.

Kumaşları sarı renge boyamak için de kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Margariti, Eşek papatyası.

A. cotula L. (Köpek papatyası) : 20 - 50 cm yükseklikte, fena kokulu, otsu ve bir yıllık bir bitkidir. Yapraklar çok parçalı. Çiçekler 15 - 25 mm çapında ve baş biçiminde (kapitulum). Çiçek tablasının içi dolu. Yol kenarlarında, boş tarlalarda ve bilhassa kumluk topraklarda yetişir. Doğu Anadolu hariç, Türkiyede yaygın bir türdür.

Az miktarda uçucu yağ, organik asitler, glikozitler ve bir uçucu alkaloit taşımaktadır.

Çiçekleri dahilen infusyon halinde (% 2) uyarıcı, adet getirici ve gaz söktürücü olarak kullanılmaktadır.

A. tinctoria L. var. *tinctoria* (Boyacı papatyası, Sarı papatya) : Grimsi yeşil renkli, 20 - 50 cm yükseklikte, sarı çiçekli ve çok yıllık bir türdür. Bütün Anadoluda yaygındır.

Flavon türevleri taşır. Bu nedenle de kumaşları sarı renge boyamakta kullanılmaktadır.

1 — Baytop, A.: 1951 yılında yapılmış ve yayınlanmamış olan bir çalışmanın sonuçlarına göre.

PELEMİR

(Semen Cephalariae syriacae)

Cephalaria syriaca (L.) Schrader (Dipsacaceae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür 1 m kadar yükseklikte, bir yıllık, gövdesi tüylü bir bitkidir. Çiçekler mavimsi renkli. Bilhassa Orta Anadoluda tarlalarda çok görülür.

Pelemir tohumu protein (% 14 - 20) ve sabit yağ (% 21 - 26) taşır. Tohumlar Orta Anadolunun bazı bölgelerinde (Kayseri, Erzincan, Diyarbakır) iyi kaliteli ekmek elde etmek için, ekmek ununa karıştırılır, hayvanlara yem olarak verilir ve yağ elde edilir (1, 2, 3).

Pelemir tohumu yağı zor kuruyan bir yağdır. Bu yağ dericilikte, hayvanları yağlamakta ve bezir yağının tağşişinde kullanılır.

Diğer isimler : Acımık.

PELİNOTU

(La. Herba Absinthii, Al.: Wermutkraut, Fr. Herbe d'absinthe, İn. Common wormwood)

Artemisia absinthium L. (Compositae) türünün kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 40 - 120 cm yükseklikte, az çok tüylü, kuvvetli kokulu, çok yıllık otsu bir bitkidir (Resim : 9). Yapraklar parçalı, grimsi veya beyazımsı yeşil renkli. Çiçekler küçük durumlarda toplanmış ve yeşilimsi renklidir (Resim : 9). Kuzey, İç ve Güney Anadoluda yabani olarak yetişmektedir.

Dış görünüş : Yaprak, çiçek ve gövde parçalarından ibarettir. Özel kokulu ve çok acı lezzetlidir.

Bileşim : Uçucu yağ (% 0.5 - 1.3) (4), acı maddeler (artabsin, absintin) ve flavon türevleri taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Midevi, kuvvet verici, iştah açıcı, ateş düşürücü ve idrar arttırıcı olarak kullanılır. Kurt düşürücü ve adet getirici etkileri de vardır. Fakat bu etkiler ancak yüksek dozlarda meydana gelir. Bu dozlarda da, taşıdığı uçucu yağdan dolayı, tehlikeli zehirlenmeler yapar. Eskiden pelinotundan Avrupa ülkelerinde bazı alkollü içkiler yapılırdı. Fakat bu içkileri kullananlarda müzmin zehirlenmeler ve sinir bozuklukları görülmesi üzerine, 1908 yılından başlamak üzere, bu bitkinin içkilerin içine konulması yasaklanmıştır.

Kullanılış şekli : Toz günde 1 - 2 gr (çok acı olduğu için kaşe içinde alınmalıdır), infusyon (% 0.5 - 3), bal ile tadlandırıldıktan sonra, günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Acı pelin, Ak pelin, Büyük pelin.

HORASANİ (Flos Cinae, Santonica, Semen Contra) :

A. cina Berg. ve santonin taşıyan diğer *Artemisia* türlerinin çiçek tomurcuğudur. Bu tür, çalı görünüşünde, çok yıllık, küçük bir bitkidir. Türkistan steplerinde yetişir.

Dış görünüş : 1 - 4 mm uzunlukta, sarımsı esmer veya yeşilimsi esmer renkli tanelerdir. Kâfura benzer kokulu ve acı lezzetlidir.

1 — Yazıcıoğlu, T.: Türkiyenin nebati yağ zenginliği, Türkiyenin yağ tohum ve meyveleriyle nebati yağları üzerinde tecrübi araştırmalar-Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 2 : 680 (1945).

2 — Yazıcıoğlu, T.: Pelemir tohumlarında fiziksel, kimyasal araştırmalar ve bu tohumların buğday un ve ekmeğinin vasıfları üzerinde etkisi - Ziraat Derg. 10 : 14 (1949).

3 — Yazıcıoğlu, T.: Pelemir ve yağı-1974 Türkiye Yağ Semineri 157, İstanbul (1974).

4 — Gürgen, A.R.: Türkiyenin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar, I-Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 6 (2) : 301 (1946).

Bileşim : Uçucu yağ (% 2 - 3), rezin, artemizin ve santonin taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : İyi bir kurt düşürücüdür. Bilhassa barsak solucanlarına ve kurtlarına karşı etkilidir. Yassı barsak parazitlerine (şerit) etkisi çok zayıftır. Bu drog barsak parazitlerini ekseriya öldürmez ve fakat adelelerini felç ederek hareketsiz bırakır. Bu nedenle hareketsiz kalan parazitleri dışarı atmak için bir müshil (Hintyağı) verilmelidir. Tesir 3 gün sonra görülür. Baş ağrısı ve kusma gibi zehirlenme belirtileri görülünce, drogun alınması bırakılmalıdır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 1) günde 3 bardak içilir ve buna 3 gün devam edilir. Toz erginlerde günde 1 - 5 gr, çocuklarda, 5 - 10 yaş arasındakilere günde 2 - 3 gr verilir. İki yaşından küçük çocuklara verilmez. Lezzeti hoş olmadığından bal veya reçel ile karıştırılarak alınır. Çocuklar için aşağıdaki formül uygundur.

Horasani (ince toz halinde)	3 gr
Bal	30 gr

Horasani bal ile karıştırılır ve elde edilen karışımdan üç gün kahvaltıdan sonra birer çay kaşığı alınır.

Drogun etkili olabilmesi için taze olması gerekmektedir. Hekimin tavsiyesine uyularak ve kontrolü altında kullanılması gereken droglardan biridir.

Diğer isimler : Şeyhhorasani, Halep horasanisi, Doğu horasanisi.

TARHUN (Herba Dracunculi) :

A. dracunculus L. türünün kurutulmuş veya taze yapraklı dallarıdır. Bu tür 60 - 120 cm yükseklikte, kuvvetli kokulu, tam kenarlı ve tüysüz yaprakları olan çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Vatanı Orta Rusyadır. Türk göçleri ile Yakın Doğuya (İran, Anadolu) ve Haçlılar ile de Avrupaya yayılmıştır. Türkiyenin bazı kısımlarında (Ankara, Erzurum, Gaziantep, Urfa) baharat bitkisi olarak yetiştirilir. Kültür bitkisi tohum vermez. Bu nedenle çelik veya köklü dalların ayrılması yöntemiyle çoğaltılır.

Bitki uçucu yağ (% 0.4 - 0.8), acı madde ve tanen taşımaktadır.

İştah açıcı, hazmettirici, idrar ve gaz söktürücü, adet getirici, kurt düşürücü ve kabız etkileri nedeniyle Orta Çağda geniş bir kullanılış alanına sahip olmuştur. Halen bilhassa iştah açıcı ve hazmettirici olarak infusyon (% 2) halinde kullanılmaktadır. Anadolunun bazı köylerinde toz edilmiş kuru tarhun tuz ile birlikte ekmek üzerine konarak, iştah açıcı olarak yenilir. Genç dalları taze halde yemeklere koku ve tad vermek için kullanılır. İlkbahar mevsiminde demetler halinde sebze pazarlarında satılmaktadır. Zararsız ve etkili bir iştah açıcıdır.

Tarhun ismi farsça kökenli olup arapçada da aynen kullanılmaktadır.

Artemisia (Yavşan) türleri (1) eski Mısırlılar döneminden beri tedavide kullanılmaktadır. Anadoluda 20 kadar *Artemisia* türü yetişmekte ve bunların bir kısmı, değişik adlar altında, tedavi amacıyla kullanılmaktadır.

A. abrotanum L. (Kâfurotu, Erkek pelin, Miskotu, Kara pelin) : 60 - 120 cm yükseklikte, yaprakları parçalı ve alt yüzden tüylü, limon kokulu, çalımsı görünüşte, çok yıllık bir bitkidir.

Uçucu yağ ve acı madde taşır ve Pelinotu gibi kullanılır.

A. annua L. (Peygamber süpürgesi) : 50-150 cm yükseklikte, tüysüz, kuvvetli ve hoş kokulu, bir yıllık, otsu bir bitkidir.

Uçucu yağ ve rezin taşır. Dahilen dizanteri ve vereme karşı, infusyon (% 2 - 3) halinde, haricen ise çıbanları iyileştirici olarak kullanılmıştır.

A. campestris L. (Kara yavşan) : 20 - 150 cm yükseklikte, hemen hemen tamamen kokusuz, yaprakları genellikle tüysüz, çalı görünüşünde, çok yıllık otsu bir bitkidir.

1 — Bazı kitap ve sözlüklerde "Yavşan" ismi Veronica türlerine de verilmektedir. Anadoluda Yavşan ismi yalnız Artemisia türleri için kullanılır. Yavşan tuzlası, Yavşan düzlüğü, Yavşan höyüğü gibi yer isimleri Anadoluda yaygındır.

Uçucu yağ (% 0.5) taşır. Bu yağda pinen, sineol, tuyon, tuyil alkol ve geraniol saptanmıştır (1).

Çiçek durumları Horasani gibi kurt düşürücü olarak kullanılır.

A. santonicum L. (Syn : A. fragrans Willd., A. maritima L. subsp. monogyna (Waldst. et Kit.) Gams) (Deniz yavşanı, Kokulu yavşan) : 60 cm kadar yükseklikte, yaprakları tüylü, çalı görünüşünde, çok yıllık bir bitkidir. Deniz kenarlarındaki kumluklarda ve tuzlu topraklarda bol olarak yetişir. Kuzey-Batı ve Orta Anadoluda bulunur.

Uçucu yağ, rezin ve santonin taşır. Uçucu yağ miktarı bitkinin yetiştiği bölgeye ve toplama tarihine göre değişmektedir. Kayseri civarından toplanan bitkilerde % 1.5 (2), Ankara civarında yetişen bitkilerde ise % 0.6 (3), uçucu yağ saptanmıştır. Bazı ırklar santonin taşırken, bazıları taşımamaktadır.

Çiçek durumları, infusyon (% 2 - 3) halinde, iştah açıcı, kuvvet verici, kurt düşürücü ve şeker hastalığına karşı kullanılmaktadır.

A. vulgaris L. (Ayvadana) : 50 - 200 cm yükseklikte, koyu yeşil renkli, hafif kokulu, tüysüz, çalı görünüşünde ve çok yıllık bir bitkidir. Kuzey ve Doğu Anadoluda yetişir.

Etkisi pelinotununkine benzerse de daha zayıftır.

PERU PELESENGİ

(Balsamum Peruvianum)

Myroxylon pereirae Klotzsch (Syn : Toluifera pereirae Baill.) (Leguminosae) bitkisinin gövdesine yapılan yaralamalar sonucu elde edilen bir belsemdir. Bu belsem koyu kahve renkli, bal kıvamında, vanilya kokulu, yapışkan olmayan, yakıcı lezzetli bir sıvıdır. Suda çözünmez, 1 kısım etanolde tamamen çözünür.

Sinnamik ve benzoik asitlerin benzil alkol ile yaptıkları esterleri, serbest organik asitler, vanillin vs. taşımaktadır. Haricen merhem halinde antiseptik ve antiparaziter (bilhassa uyuza karşı) kullanılır. Dahilen balgam söktürücü olarak verilir. Parfümeri sanayiinde de kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Peru balsamı, Peru belsemi.

PEYGAMBERAĞACI ODUNU

(Lignum Guaiaci)

Guaiacum officinale L. (Zygophyllaceae) türünün kurutulmuş odunudur. Bu tür 10 - 15 m yükseklikte, kışın yaprağını dökmeyen, bileşik yapraklı ve soluk mavi renkli çiçekli bir ağaçtır. Antil adaları (Küba, Jamaika) ve Venezuellada yetişir ve yetiştirilir.

Peygamberağacı odunu sert, ağır, esmer yeşil renkli, hafif kokulu, acı ve reçinemsi lezzetlidir. Ticarette genellikle yonga veya talaş halinde bulunur.

Rezin (Resina Guaiaci), uçucu yağ ve saponinler taşımaktadır.

Dekoksiyon (% 5) halinde terletici ve uyarıcı olarak kullanılır. Eskiden frengiye karşı yaygın olarak kullanılmıştır.

Diğer isimler : Gayak odunu, Peygamber ağacı.

1 — Güven, K.C.: Türkiyenin Artemisia türleri üzerinde çalışmalar, II. Artemisia campestris L.-Fol. Farm. 5 : 586 (1963).

2 — Güven, K .C.: Türkiyenin Artemisia türleri üzerinde araştırmalar, I. Artemisia fragrans Willd.-İstanbul Tıp Fak. Mecm. 23 : 431 (1960).

3 — Gürgen, A.R.: Ayni yayın.

G. sanctum L. türünden elde edilen odun (Lignum Sanctum) da Peygamberağacı odunu gibi kullanılır. Bu tür bilhassa Florida ve Bahama adalarında yetişmektedir. Odunu yukarıdaki türün odunundan daha açık renklidir.

Bazı eski kaynaklar Peygamberağacı odununa "Pelesenk odunu" demektedirler. Bu odunun kuru distilasyonu sonucu elde edilen sıvı maddeye Pelesenk yağı (Oleum Guaiaci) ismi verilmektedir. Bu yağ haricen romatizma ağrılarını dindirici olarak kullanılır.

Hakiki Pelesenk odunu (Lignum Dalbergiae) değişik *Dalbergia* türlerinin (Leguminosae) dal ve gövde odunudur. Bu türler Hindistan, Amerika ve Honduras'ta yetişmekte olan büyük ağaçlardır.

Pelesenk odunundan hazırlanan infusyonlar dahilen ağrı kesici ve antiseptik olarak, haricen ise romatizma ve siyatik ağrılarına karşı kullanılır.

Morumsu renkli ve çok sert olan bu odun halen bilhassa mobilya yapımında kullanılmaktadır.

Pelesenk veya Peleseng ismi eskiden "Belsem" (Balsamum) ler için kullanılırdı.

PEYGAMBERÇİÇEĞİ
(Flos Cyani)

Centaurea cyanus L. (Compositae) türünün kurutulmuş çiçek durumlarıdır. Bu tür 20 - 60 cm yükseklikte, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar tüylü, diptekiler parçalı. Çiçekler mavi renkli, dalların ucunda kapitulumlarda toplanmış. Batı ve Güney Batı Anadoluda yaygındır.

Renk maddeleri, acı maddeler, sabit ve uçucu yağ taşır.

İshal kesici, kuvvet verici, iştah açıcı ve göğüs yumuşatıcı etkileri nedeniyle, infusyon halinde (% 5) dahilen kullanılır. Haricen saç kepeklenmesine ve göz hastalıklarına karşı kullanılmaktadır. İnfusyon ile, baş yıkanır ve gözler banyo yapılır.

C. behen L. (Ak behmen, Zerdali dikeni) : 50 - 150 cm yükseklikte, çok yıllık, tüysüz ve otsu bir bitkidir. Yapraklar parçalı. Çiçekler sarı renklidir. Doğu Anadoluda bulunmaktadır.

Çiçekleri midevi ve adet getirici olarak kullanılır.

C. calcitrapa L. (Çobankaldıran, Timurdikeni) : 20 - 80 cm yükseklikte, bir veya iki yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar parçalı, parçaların kenarları dişli. Çiçekler soluk pembe renkli ve birçoğu bir arada bir kapitulumda toplanmış. Kapitulumun brakteleri diken halinde, ince, uzun ve batıcı. Kuzey-Batı Anadoluda yetişen bir bitkidir.

Acı maddeler taşımaktadır.

İnfusyon halinde (% 2 - 6) dahilen ateş düşürücü olarak kullanılır.

Anadoluda yaygın ve yukarıdaki türe çok yakın olan *C. iberica* Trev. ex Sprengel türü de aynı maksatlar için kullanılmaktadır.

C. jacea L. (Çayır pergamberçiçeği) : 30-90 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar tam, sapsız veya kısa saplı. Çiçekler morumsu kırmızı renkli. Çayırlarda yetişir. Kuzey-Doğu Anadoluda bulunmaktadır.

Bitki ateş düşürücü, adet getirici, kabız ve iştah açıcı olarak kullanılmaktadır.

PITRAK YAPRAĞI
(Folium Xanthii spinosi)

Xanthium spinosum L. (Compositae) türünün yapraklarıdır. Bu tür 15 - 100 cm yükseklikte, gövdesi sarı dikenli, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar sapsız, parçalı, üst

yüzde yeşil, alt yüzde beyaz renklidir. Meyva 10-15 mm uzunlukta, üzeri çengel biçiminde ve sarı renkli dikenler ile kaplıdır. Anadoluda çok yaygın bir bitkidir.

Yaprakları idrar arttırıcı, terletici ve yatıştırıcı etkilere sahiptir. Fethiye bölgesinde meyvaları ezilip kahve veya rakının içine konulur. Bu şekilde sarhoşluğu arttırdığı ileri sürülmektedir.

Diğer isimler : Dikenli sıracaotu.

X. strumarium L. (Büyük pıtrak) : Bir yıllık, gövdesi dikensiz, otsu bir bitkidir. Yapraklar uzun saplı, dişli kenarlı ve her iki yüzde de yeşil renklidir. Meyva 10-30 mm uzunlukta ve üzeri çengel biçiminde dikenlerle kaplıdır.

Yaprakları yukarıdaki tür gibi kullanılır.

PİREOTU

(Flos Pyrethri rosei)

Tanacetum coccineum (Willd.) Grierson (Syn : Pyrethrum roseum (Adams) Bieb.) (Compositae) türünün kurutulmuş çiçek durumlarıdır. Bu tür 25-50 cm yükseklikte, parçalı yapraklı, soluk pembe veya morumsu pembe renkli çiçekli, otsu bir bitkidir (Resim: 86). Kafkasya ve Kuzey-Doğu Anadolu dağlarında yabani olarak yetişmektedir.

Türkiyede subsp. *chamaemelifolium* (Somm. et Lev.) Grierson alttürü yetişmektedir.

Dış görünüş : Kurutulmuş kapitulumlar (çiçek durumu) veya esmer sarımsı renkli bir toz halindedir. Kapitulumun kenarında 20-30 kadar, pembe renkli, dil şeklinde çiçek bulunur. Özel ve kuvvetli kokulu ve acımsı lezzetlidir.

Bileşim : Uçucu yağ (% 0.5) ve böcek öldürücü bileşikler (piretrinler) taşımaktadır.

Etki ve kullanılışı : Nadiren barsak parazitlerine karşı kullanılmış ise de halen bu yöndeki kullanılışı terkedilmiştir. Halen böcek öldürücü olarak kullanılmaktadır.

Bu bitkinin çiçekleri Erzurum'un Olur kazası civarındaki dağlardan toplanıp kurutulduktan sonra taş değirmenlerde çekilerek toz haline getirilmektedir. Eskiden bilhassa Oltu kazasından ticarete çıkarıldığı için "Oltu tozu" ismiyle tanınmaktadır (1).

Kullanılış şekli : Toz halinde, böcek ve pireler ile mücadele edilecek yerlere ekilir.

DALMAÇYA PİREOTU (Flos Pyrethri dalmatini) :

T. cinerariifolium (Trev.) Schultz Bip. (Syn : Pyrethrum cinerariifolium Trev.) türünün kurutulmuş çiçek durumlarıdır. Bu tür gümüşi renkli ve parçalı yapraklı, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Çiçek durumlarındaki dil şeklindeki çiçekler beyaz renklidir (Resim : 85). Yugoslavya ve Arnavutlukta yabani olarak bulunmaktadır. Çiçek durumları için halen birçok ülkede yetiştirilmektedir.

Türkiyede de yetiştirme denemeleri yapılmış ve çok iyi sonuçlar alınmış (2, 3) ise de geniş oranda yetiştirilip böcek öldürücü bileşikler elde etme olanakları bulunamamıştır.

SOLUCANOTU (Herba Tanaceti) :

T. vulgare L. (Solucanotu) türünün çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 60-120 cm yükseklikte, parçalı yapraklı, sarı çiçekli otsu bir bitkidir. Avrupa ile Orta ve Kuzey-Doğu Anadoluda yabani olarak yetişir.

1 — Baytop, T.: Oltu tozu-Fol. Farm. 4 : 357 (1958).

2 — İpekoğlu, F. ve Aksu, S.: Yerli pireotu üzerinde araştırmalar-Tekel Enst. Rap. 3 : 36 (1943).

3 — Pireotu nasıl yetiştirilir-Tütün Enstitüsü neşriyatından, B serisi, No. 14 İstanbul (1944).

Dış görünüş : Yaprak, çiçek ve dal parçalarından ibarettir. Hafif kokulu ve acı lezzetlidir.

Bileşim : Tanen, rezin ve uçucu yağ taşır. Uçucu yağ içinde bilhassa tuyon bulunur.

Etki ve kullanılış : Kuvvet verici, iştah açıcı ve kurt düşürücü (şeritlere etkisizdir) olarak tanınmıştır. Tıbbi dozların üzerinde zehirlenmeler yaptığı için tehlikeli bir drogdur. Çocuklara verilmemelidir.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 1), günde 2 - 3 bardak içilir.

T. balsamita L. (Marsuvanotu) : 80 cm kadar bir boya erişebilen, çok yıllık, rizomlu ve otsu bir bitkidir. Çiçekler çok adette. Kapitulumda dil şeklinde beyaz renkli çiçekler var (subsp. *balsamitoides)* veya yok (subsp. *balsamita).* Bilhassa Kuzey Anadolu bölgesinde yetişir. Tedavide subsp. *balsamitoides* (Schultz Bip.) Grierson (Syn : Chrysanthemum balsamita L.) alttürünün çiçekli dalları kullanılmaktadır.

Çiçekli dalları idrar arttırıcı, gaz söktürücü, midevi ve safra kesesi taşlarını düşürücü olarak, infusyon (% 2) halinde kullanılmaktadır.

T. parthenium (L.) Schultz Bip. (Gümüşdüğme) : 20 - 60 cm yükseklikte, kuvvetli kokulu ve otsu bir bitkidir. Yapraklar parçalı, parçalar seyrek tüylü. Kapitulumlar dalların ucunda 5 - 30 çiçekli kümeler halinde toplanmış. Kapitulumlar 13 - 22 mm çapında, kenardaki çiçekler dil biçiminde ve beyaz, ortadakiler tüp şeklinde ve sarı renkli. Trakya, Kuzey ve Doğu Anadoluda yetişmektedir.

Çiçek durumlarında az miktarda uçucu yağ (%0.05) ve acı madde bulunmaktadır.

Kuvvet verici, uyarıcı, ateş düşürücü, adet getirici ve böcek öldürücü etkileri vardır. Çiçek durumlarından hazırlanan dekoksiyon (% 2 - 5), günde 2 - 3 bardak içilir. Adet söktürmek için, adetin başlamasından 3 - 4 gün önce, dekoksiyondan her gün 3 - 4 bardak içilmelidir. Lezzeti çok acı olduğundan bal ile tadlandırılır.

Son zamanlarda bu türün taze yaprakları Avrupa ülkelerinde, yarım baş ağrısı (migren) na karşı kullanılmaktadır. Günde 2 - 3 taze yaprak ekmek içine konularak veya bal ile ezilerek yenilir. Tedaviye bir ay kadar devam edilmelidir. Daima taze yaprak bulmak için 5 - 10 bitki saksı içinde yetiştirilir.

PORSUK AĞACI YAPRAĞI

(Folium Taxi baccatae)

Taxus baccata L. (Taxaceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 20 m kadar bir yüksekliğe erişebilen, kışın yapraklarını dökmeyen, çok uzun ömürlü bir ağaçtır. Yapraklar çok kısa saplı, tam, dar uzun biçimli, üst yüz koyu yeşil, alt yüz daha açık yeşil renkli. Meyva (kozalak) tek tohumlu, dış kısmı etli ve kırmızı renklidir.

Kireçli toprakları sever. Yabani olarak bilhassa Karadeniz bölgesi ormanlarında bulunur. Süs ağacı olarak park ve bahçelerde de yetiştirilmektedir.

Bileşim : Alkaloitler (taksin), uçucu yağ, acı madde ve tanen taşır.

Etki ve kullanılış : Yatıştırıcı, adet getirici, midevi ve gaz söktürücü etkilere sahipse de çok zehirli olduğundan nadiren kullanılır.

Toksikolojik etki : Bütün bitki ve bilhassa yaşlı yapraklar zehirlidir. İnsanlar ve hayvanlarda ölüm ile sonuçlanan zehirlenmeler yapmaktadır. Öldürücü doz insanlarda 2 - 5 gr, hayvanlarda (koyun, keçi, inek) ise kilo başına 10 - 12 gr dır. Atlar bilhassa bu bitkiye karşı çok duyarlıdır. Kilo başına 2 gr yaprak, bir atın ölüm ile sonuçlanan zehirlenmesine sebep olmaktadır. İneklerde döl atı-

mına sebep olur. Öldürücü etkinin, kalp üzerinde, yüksükotu yaprağı glikozitlerine benzer bir etki sonucu meydana geldiği sanılmaktadır. Bu bitki ile zehirlenerek ölmüş hayvanların etleri, pişirildikten sonra bile tehlikelidir.

Diğer isimler : Kadım ağ., Püren ağ.(Bolu).

PRANGOS MEYVASI

(Fructus Prangi pabulariae)

Prangos pabularia Lindl. (Umbelliferae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür 50 - 60 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar parçalı, parçalar iplik biçiminde. Meyvalı umbella 12 - 20 kollu, çiçekler küçük ve sarı renkli. Meyva 8 - 15 mm uzunlukta ve kanatlıdır. Kireçli topraklar ve kayalık sırtlarda yetişir. Bilhassa Orta ve Doğu Anadoluda bulunmaktadır.

Meyvalar uçucu ve sabit yağ taşımaktadır.

Dahilen infusyon halinde (% 2) uyarıcı ve gaz söktürücü olarak, Anason meyvası yerine kullanılmaktadır.

Anadoluda 10 kadar *Prangos* türü bulunmakta olup bunlar henüz kimyasal ve farmakolojik olarak incelenmemiştir.

RATANYA KÖKÜ

(Radix Ratanhiae)

Muhtelif *Krameria (K. triandra* Ruiz et Pavon, *K. ixina* Triana, *K. argentea* Mart. vs.) (Leguminosae) türlerinin kurutulmuş kökleridir. Bu türler 20 - 40 cm yükseklikte, basit yapraklı, kırmızı çiçekli ağaççıklar olup Peru, Bolivya ve Şili dağlarında yabani olarak yetişmektedir.

Ratanya kökü 3 - 5 cm çapında, dallı, 20 - 30 cm uzunlukta, esmer kırmızı kabuklu, kokusuz ve buruk lezzetli parçalar halindedir.

Nişasta, şekerler ve kateşik tanen (%10-15) taşımaktadır.

İyi bir kabızdır. Kanamalara ve ishale karşı infusyon (% 1 - 3) veya dekoksiyon (% 5) halinde dahilen veya gargara halinde kullanılmaktadır.

RAVENT KÖKÜ

(La. Rhizoma Rhei sinensis, Al. Chinesische Rhabarberwurzel, Fr. Racine de rhubarbe de Chine, İn. Chinese rhubarb root)

Rheum officinale Baillon ve buna yakın diğer *Rheum* türlerinin (Polygonaceae), kabuğu soyulduktan sonra kurutulmuş olan rizomlarıdır. Ravent elde edilen türler 1 - 2 m yükseklikte, büyük yapraklı, beyaz çiçekli, çok yıllık otsu bitkilerdir. Kuzey Çin ve Tibet bölgeleri dağlarında yabani olarak yetişir veya yetiştirilir.

Dış görünüş : Yassı, silindir veya koni biçiminde, 7 - 10 cm uzunluk ve 3 - 6 cm kalınlıkta, sert, ağır, kırmızımtırak sarı veya kırmızımtrak esmer renkli parçalardır. Kokusu ve tadı hafif ve özeldir.

Bileşim : Etkili madde olarak tanen (% 5) ve antrasen türevleri (% 3 - 5) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Çok eski dönemlerden beri tedavide kullanılan bir drogdur. Etkisi, alınan miktara bağlıdır. Küçük miktarlarda (0.10 gr civarında) midevi ve kabız, daha yüksek miktarlarda (0.50 - 2 gr) müshil olarak etki gösterir. Bu miktarlarda alındığında 5 - 10 saat içinde, ağrısız veya hafif ağrılar ile, ishal meydana getirir. Tesirinin yumuşak olması ve tahriş yapmaması nedeniyle ihtiyarlar ve çocuklarda başarı ile kullanılır. Basuru olanlarda ve gebe kadınlarda kullanılması zararlıdır.

Kullanılış şekli : Tozu hap halinde veya güllaç içinde alınır. İnfusyon (% 1) günde 2 - 3 bardak içilir. Ravent şurubu, müshil etki için, günde 1 - 2 çorba kaşığı verilir. Bilhassa çocuklarda müshil olarak kullanılmaktadır.

Bu şurup şöyle hazırlanır : 90 gr parçalanmış ravent kökü, 500 ml suda 12 saat tutulur. Bu müddetin sonunda bezden süzülür. Ayrılan sıvı kısma ağırlığının iki misli şeker konulur, bir taşım kaynatılır ve sıcak iken bezden süzülür.

Eskiden Çin ravendi Avrupaya deniz yolu veya kervanlar ile kara yolundan yollanırdı. Kervanlar Avrupaya gelmek için Rusya, İran, Suriye veya Türkiye üzerinden geçerlerdi. Bu nedenle bir zamanlar Avrupa piyasasında, ravendin geliş yoluna bağlı olarak, Rus ravendi, İran ravendi, Suriye ravendi veya Türkiye ravendi gibi isimler kullanılırdı. Bugün bu biçimde bir ayrım yapılmamaktadır.

17. yüzyılın başlarında İstanbul aktarlarında Râvend-i Çinî (Çin ravendi) ve Râvend-i Rûmî (Anadolu ravendi) olmak üzere iki cins ravent bulunuyordu. 1640 tarihli Narb Defterinde Râvend-i Rûmî'nin Keşiş dağları (Uludağ) dan geldiği kayıtlıdır (1). Bu bölgede herhangi bir *Rheum* türü yetişmediğine göre bu isim altında satılan drogun bir *Rumex* (Labada) türünün kökleri olduğu kanısındayız.

Diğer isimler : Ravend rizomu.

IŞGIN KÖKÜ (Rhizoma Rhei ribi) :

Rheum ribes L. (Polygonaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür 40 cm kadar yükseklikte, küçük çiçekli, kazık köklü, çok yıllık otsu bir bitkidir (Resim:76). Yapraklar 2 - 5 tane, uzun saplı, böbrek biçiminde ve kenarları dişlidir. İran, Filistin, Lübnan ve Doğu Anadolu (Ağrı, Bingöl, Elazığ, Hakkâri, Kars ve Van bölgeleri) dağlarında bol olarak yetişmektedir.

Işgın kökü bilhassa tanen (% 8) bakımından zengindir. Antrasen türevlerinin miktarı (% 0.025) çok düşüktür (2).

R. ribes türü Arap yazarlar tarafından "Ribas" ismi altında tanınmaktadır. İbn Baytar bu bitkinin Suriye ve civar ülkelerdeki karlı dağlarda yetiştiğini, yaprak ve çiçek durumu sapının ekşi lezzetli olduğunu, mideyi kuvvetlendirdiğini, kusmayı önlediğini ve kabız etkiye sahip olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca hulâsa (mürebba) sının basura, kızamık ve çiçek hastalığına karşı iyi geldiğini, kan ve safrayı temizlediğini ve görüşü kuvvetlendirdiğini İbn Sina, Razi ve El Basri gibi yazarlara dayanarak bildirmektedir (3).

Halen Anadoluda önemli bir tıbbi kullanılışı yoktur. Genç gövdeleri ve yaprak sapı ilkbaharda toplanır ve kabuğu soyulduktan sonra taze olarak yenilir (Resim : 77).

Diğer isimler : Uçgun.

1 — Yücel, Y.: 1640 tarihli es'âr defteri 8, Ankara (1982).
2 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 2 : 90, İstanbul (1974).
3 — Leclerc, L.: Traité des simples par İbn El - Beithar 2 : 190, Paris (1881).

REZENE MEYVASI

(La. Fructus Foeniculi, Al. Fenchelsaat, Fr. Fruit de fénouil, İn. Fennel seed)

Foeniculum vulgare Miller (Umbelliferae) türünün olgun meyvasıdır. Bu tür 1 - 1.5 m yükseklikte, sarı çiçekli, yaprakları iplik biçiminde parçalı, çok senelik otsu bir bitkidir. Kuzey Anadolu bölgesinde yabani olarak bulunmaktadır. Meyvaları tatlı lezzetli olan subsp. *vulgare* (Syn : F. dulce Miller) yetiştirilir ve drog bu alttürden elde edilir.

Dış görünüş : 6 - 10 mm uzunluk ve 1.5-4 mm genişlikte, silindir biçiminde, çok defa biraz kıvrık, tüysüz, genellikle saplı, esmerimsi yeşil veya yeşilimsi sarı renkli tanelerdir. Baharlı kokulu ve hafif yakıcı lezzetlidir.

Bileşim : Sabit yağ ve uçucu yağ (% 3 - 7) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Midevi, gaz söktürücü ve süt arttırıcı etkilere sahip bulunmaktadır. Yaprağı yara iyi edici, kökü ise idrar arttırıcı olarak kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : Toz 0.5 - 1 gr, hap halinde, günde birkaç defa. İnfusyon (% 2), günde 2 - 3 bardak. Bu şekli bilhassa süt çocuklarında gaz oluşmasını önlemek yönünden etkilidir. Avrupa ülkelerinde, Anasona tercihen kullanılmaktadır.

Bitkinin yapraklı genç gövdeleri, bilhassa Ege bölgesinde gıda olarak kullanılmaktadır (1, 2).

Diğer isimler : Arapsaçı, İrziyan, Mayana, Raziyane (farsça Raziyana kelimesinden), Tatlı rezene.

ROKA

(Herba Erucae)

Eruca sativa Miller (Cruciferae) türünün taze yapraklarıdır. Bu tür 1 - 2 yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar loblu ve dişli kenarlı ve tüylü. Çiçekler sarımtırak veya beyazımtırak renkli esmer veya morumsu çizgili. Sebze olarak bahçelerde yetiştirilir.

Yapraklar bir glikozitin parçalanma ürünü olan yakıcı lezzetli bir uçucu yağ ve vitamin C taşımaktadır. Vitamin C miktarı oldukça yüksek olup 100 gr taze yaprakta 150 mgr miktarını bulur.

Taze yapraklar uyarıcı, kuvvet verici ve öksürük kesici olarak, bilhassa salata halinde kullanılmaktadır.

Tohumları (Semen Erucae) da aynı etkilere sahiptir.

SABUNOTU KÖKÜ

(Radix Saponariae rubrae)

Saponaria officinalis L. (Caryophyllaceae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 30-70 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu ve pembe çiçekli bir bitkidir. Karadeniz bölgesi ormanlarında yetişir.

Kökler saponinler (% 5 civarında) taşımaktadır. Terletici, safra ve idrar söktürücü etkileri vardır. Dekoksiyon (% 6) günde iki bardak içilir.

Aynı maksat için *S. vaccaria* L. (Syn : Vaccaria pyramidata Medik.) (İnek sabunotu) türü de kullanılabilir. Anadoluda yaygın bir bitkidir.

1 — Kalças, E.L.: Food from the fields 30, Bornova (1980).
2 — Çolakoğlu, M. ve Tömek, S.: Ege bölgesinde bazı yenebilen otların bileşimi 16, Bornova-İzmir (1975).

SAFRAN

(La. Crocus, Stigmata Croci, Al. Safran, Fr. Safran, İn. Saffron)

Crocus sativus L. (İridaceae) türünün kurutulmuş stigmasıdır. Bu tür 20 - 30 cm boyunda, sonbaharda yapraklar ile birlikte mor renkli çiçekler veren, soğanlı bir kültür bitkisidir. Melez kökenli olduğundan tohum vermez. Yumruları ile üretilir. Halen Türkiyede (Safranbolu) az miktarda yetiştirilmektedir (Resim : 21 ve 22).

Dış görünüş : Kırmızımtırak turuncu renkli, kolaylıkla kırılabilen, bir uçları biraz daha geniş iplikçikler halindedir. Tam olanlar uçta üç parçalıdır. Acımsı lezzetli, kuvvetli ve özel kokuludur.

Bileşim : Uçucu ve sabit yağ, acı madde (pikrokrosin) ve kırmızı renkli boyar maddeler (krosin) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Sinir sistemi uyarıcısı, iştah açıcı, adet söktürücü, koku ve renk verici olarak kullanılmaktadır. Çok eskiden beri (Dioscorides'de kayıtlıdır) tedavi edici, boyar madde ve koku verici olarak kullanılmaktadır. Değerli bir baharattır. Zerde'nin terkibine girer.

Adet söktürmek için, genellikle pelin ve papatya tozu ile, karıştırılır ve bu karışımdan hazırlanan güllaçlardan günde 2 - 6 tane alınır. Aşağıdaki oranlarda bir karışım uygundur.

Safran, toz	0.25 gr
Tıbbi papatya, toz	0.30 gr

Bu miktarlar bir güllaç içindir.

Zehirliliği düşük bir drogdur. Toz halinde, iştah açıcı ve midevi olarak 0.2 - 0.5 gr miktarları günde birkaç defa alınır. Yatıştırıcı miktarı günde 1 - 1.5 gr arasındadır. Daha yüksek miktarlar adet söktürücü olarak tesir eder.

Kullanılış şekli : Toz halinde.

Diğer isimler : Zağferan (arapçadan).

Yetiştirme : Safran Hititler döneminden beri Anadoluda bilinen (1) (hititçe ismi : Azupiru) ve ilâç olarak kullanılan bir drogdur. Grekler döneminde de Batı Anadoluda (İzmir bölgesi) elde edilen ve tisareti yapılan bir maldır. Theophraste bu drogu "drogların kraliçesi" olarak isimlendirmiştir. Safran Osmanlılar döneminde de önemini korumuştur. 1858 yılında, yalnız İngiltere'ye 9.705 kgr safran satılmış olması (2) bu drogun 19. yüzyıl ortalarındaki önemini gösterir. 20. yüzyılın başlarında, işgücü yetersizliği ve ekonomik güçlükler nedeniyle, Anadoluda safran ekimi ve eldesi çok gerilemiştir. 1913 yılında yalnız Safranbolu ve Urfa illerinde ekim yapılıyordu. Elde edilen safran miktarı ise 500 kgr civarındadır (3). Bu miktar memleketin gereksinmesini karşılamadığı için 1923 yıllarından itibaren Avrupa ülkelerinden (bilhassa Fransa'dan) safran dışalımına başlanmıştır. Halen de ihtiyaç dışalım ile karşılanmaktadır.

Bugün safran ekimi Safranbolu ilinin yalnız iki köyünde (Akveren ve Davutobası) yapılmakta ve az miktarda safran elde edilmektedir. Elde edilen safran da balmumu ile tağşiş edildiği için, bu safran düşük kalitelidir (4).

Safran elde etmek için bitki yumrular ile üretilir. Yumrular ağustos sonu ile eylül başlarında tarlaya (safranlık) dikilir ve ekim başında çiçekler meydana gelir. Çiçekler sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa toplanır ve stigmalar, stilusun üç parçaya ayrıldığı noktanın hemen altından, elle koparılarak çiçekten ayrılır. Ayrılan stigmalar, ince bir tabaka halinde, bir elek üzerine konur ve hafif kömür ateşi üzerinde kurutulur.

1 — Ertem, H.: Boğazköy metinlerine göre Hititler devri Anadolu'sunun florası 81, Ankara (1974).
2 — Collas, B.C.: La Turquie en 1861, 176 Paris (1861).
3 — Çelebioğlu, H.S.: Safran-Farmakoloğ 10 (1,2,3) : 14 (1940).
4 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 2 : 59, İstanbul (1974).

Bir safranlıktan ancak 3 yıl yüksek verim alınabilir. Bir hektarlık bir safranlıktan birinci yıl 15 kgr, ikinci yıl 30 kgr, üçüncü yıl ise 20 kgr kuru safran elde edilebilir. 100.000 ile 140.000 çiçek bir kilo kuru safran vermektedir.

Anadolunun iklimi safran elde etmek için uygundur. Piyasanın isteği ve satış fiyatı daimi olarak artmaktadır. Bu nedenle memleketimizde safran üretimi, işçilik ücreti düşük yerler ve kalabalık aileler için, bir yan kazanç ürünü olarak çok yararlıdır.

Ticaret : Eskiden Anadoluda safran ticaretinin büyük bir önemi vardı. Bu nedenle bazı şehirlerde Zağrefan hanı (Ankara), Büyük Safran hanı ve Küçük Safran hanı (İstanbul, Kapalıçarşı, Örücüler kapısı, Yağlıkçılar sokağının iki yanında) gibi safran ismi taşıyan hanlara rastlanmaktadır (1, 2).

Mardin'in doğusunda bulunan, Süryanilere ait, Deyruzzaferan (Zaferan manastırı) manastırının ismini binanın yapılışı sırasında harcına safran katılmasından aldığı söylenmektedir. İnanışa göre, Manastırın yapılışı sırasında bu yere gelen bir kervan sahibi, manastırdaki din adamlarının etkisinde kalarak, bu manastırda yaşamaya karar verir. Bu nedenle kervanın yükünü meydana getiren safranı, yapılmakta olan sıvanın harcına katar. Babasına da Süryani dinine geçtiğini ve kendisini Zaferan manastırında bulabileceği haberini yollar.

14. yüzyılın başlarında Anadolunun bazı bölgelerinde çok miktarda safran elde edilirdi. İbn Batûta seyahatnamesinde Göynük bölgesi için şöyle denmektedir : "Burada ne bağ ne de bahçe vardır. Safran'dan başka bir şey de yetiştirilmez. Kadın bizi safran almaya gelen tüccarlardan zannederek bunlardan epeyce bir miktar getirdi." (3).

17. yüzyılın başlarında İstanbul piyasasında "Viranşehir safranı" ve "Diğer safran" olmak üzere iki tip safran bulunuyordu. Viranşehir safranı, diğer safrandan da kıymetli idi. 1600 yılında Viranşehir safranının dirhemine 3 akçe, diğer safranın dirhemine ise 2 akçe fiyat konulmuştur (4, 5).

Halen safran İspanya, Yunanistan, İran ve Hindistanda elde edilmektedir. Türkiye ihtiyacını İspanya ve İrandan karşılamaktadır. İspanyadan gelen safran ucuz olmakla beraber düşük kalitelidir. İran kökenli safranlar çok iyi kaliteli olmakla beraber fiyatları da yüksektir.

Bazı İranlı üreticiler stilusu dip kısmından keserek toplamakta ve bunları 5 gr lık demetler halinde ticarete çıkartmaktadırlar. Bir çiçek görünüşünde olan bu tip safran İstanbulda normal safranın iki misli bir fiyat ile satılmaktadır.

Türkiyenin yıllık yaklaşık ihtiyacı 1000 kgr civarında olup bu gereksinmenin hemen tamamını dış ülkelerden karşılamaktadır. Safranbolu bölgesinde elde edilen ürün ancak yöresel olarak kullanılmakta ve İstanbul piyasasında bulunmamaktadır.

Katıştırma : Çok değerli bir drog (1984 yılında İstanbul piyasasında 1 gr safran 150 liraya satılmaktadır) olması nedeniyle eskiden beri geniş bir şekilde katıştırılmaktadır.

Ağırlığını arttırmak için, mum, yağ, şurup ve bal gibi maddeler emdirilmektedir (6, 7).

1 — Ongan, H.: Ankara'nın eski esnafını açıklayan bir vesika - Türk Etnografya Derg. (2) : 56 (1957).
2 — Gülersoy, Ç.: Kapalıçarşının romanı, ekli plan, İstanbul (1979).
3 — Muhammed Et-Tanci : İbn Batûta seyahatnâmesi (Sadeleştiren : M. Çevik), 1 : 215, İstanbul (1983).
4 — Kütükoğlu, M.S.: 1009 (1600) tarihli Narh Defterine göre İstanbul'da çeşitli eşya ve hizmet fiyatları - Tarih Enstitüsü Dergisi (9) : 1 (1978).
5 — Yücel, Y.: 1640 tarihli es'âr defteri 8, Ankara (1982).
6 — Çelebioğlu, S.: Ayni yayın.
7 — Baytop, T.: Sur une nouvelle falsification du safran-Plıarm. Acta Helv. 25 : 337 (1950).

Bazen safran yerine, rengi az çok safrana benzeyen, Aspir bitkisi (*Carthamus tinctorius* L.) nin çiçekleri satılmaktadır.

Bu katıştırmalar mikroskopik ve kimyasal araştırmalar ile kolayca meydana çıkartılabilir (1).

SAKAL LİKENİ

(Herba Musci arborei)

Usnea barbata L. (Lichenes) türünün kurutulmuş gövdesidir. Bu liken uzun, grimsi-yeşil renkli ve dallı iplikler halindedir. Karadeniz bölgesi ormanlarında bilhassa Kayın ve Köknar türlerinin dalları üzerinde yaşar.

Usnik asit (% 4 kadar) taşımaktadır. Bu bileşik bakterilerin üremesini önleyici bir etkiye (antibiyotik etki) sahiptir.

Haricen yara iyi edici ve kan kesici olarak kullanılır. Bir miktar liken kanayan yer üzerine konur ve sıkıca sarılır.

Evernia prunastri (L.) Ach. (Meşe likeni) : Tallus kısmı yapraksı, dallı ve çatallı olan bir likendir. Orta kısmı ile bulunduğu yere bağlanır, diğer kısımları serbesttir. Üst yüz sarımtırak yeşil, alt yüz ise beyazımtırak renklidir. Karadeniz bölgesi ormanlarında bol olarak bulunur. Bilhassa Meşe, Akçaağaç, Kayın, Gürgen ve Karaagaç türleri üzerinde yetişmektedir.

Gövdesi, Meşe likeni (Lichen Quercus) ismi altında parfümeri sanayiinde fiksatör olarak kullanılmaktadır. Türkiyenin bir dışsatım ürünüdür.

Türkiyede yetişen likenler, bunların kullanılış alanları ve kimyasal yapıları hakkındaki bilgilerimiz çok azdır (2, 3).

SAKIZ

(La. Gummi Mastix, Al. Mastix, Fr. Mastic, İn. Mastic)

Pistacia lentiscus L. var. *latifolius* Coss. (Syn : P. lentiscus var. chia Duham.) (Anacardiaceae) türünün dal ve gövdesine yapılan yaralamalar sonucu elde edilen bir rezinadır. Bu tür 10 m kadar yükselebilen ve kışın yaprak dökmeyen bir ağaçtır. Yapraklar çift tüysü ve 2 - 4 çift yaprakçıklı. Halen bilhassa Sakız adasında ve İzmirde Çeşme yarımadasının uç kısımlarında yetişmektedir (4).

Dış görünüş : Soluk sarı renkli, kolaylıkla kırılabilen parça veya damlalar halindedir. Özel bir kokusu ve tadı bulunmaktadır. Eter ve etanolde kolaylıkla çözünür.

Bileşim : Rezin ve uçucu yağ (% 1 - 2) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Eskiden balgam söktürücü olarak kullanılmıştır. Diş etlerini kuvvetlendirmek ve ağız kokusunu yoketmek için çiğnenir. Sığala yağı, zift, çam sakızı ve diğer maddeler ile birlikte Mısırda mumyaların hazırlanmasında kullanılmıştır.

Sanayide yapıştırıcı ve cila verici olarak, organik çözücülerdeki çözeltileri kullanılır.

Türkiyede kullanılan sakızın hemen tümü Yunanistan (Sakız adası) dan getirilmektedir. Buna karşılık gereksinmemiz olan sa-

1 — Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 2 : 58 (1974).
2 — Karamanoğlu, K.: Türkiye'nin önemli liken türleri-Ankara Ecz. Fak. Mecm. 1 (1) : 53 (1971).
3 — Zeybek, N.: Likenler ve sanayide önemi-IV. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, bildiriler 91, Eskişehir (1983).
4 — Baytop T.: Türkiyede sakız (Mastix) elde etme imkânları-İstanbul Ecz. Fak. Mecm. 4 : 31 (1968).

kızı elde etmek için sakız veren *Pistacia* varyetesini Batı Anadoluda yetiştirmek mümkündür. Diğer taraftan Türkiyede bulunan diğer *Pistacia* türlerinden de sakız elde etme olanakları araştırılmalıdır. A.K. Yiğitoğlu 1941 yılında bu konuda şunları yazmıştır (1) :

". . . . . sakız ihtiyacımızın yurt ormanlarından karşılanması imkânları mevcuttur. Türkiyeye büyük kıymetler kazandıracak olan sakız istihsali üzerinde ormancılığımızın durması lâzımdır".

Diğer isimler : Damla sakızı, Mezeke sakızı, Mesteki, Sakızlık.

BEYAZ SAKIZ :

P. atlantica Desf. subsp. *mutica* (Fisch. et Mey.) Rech. fil. türünün dal ve gövdelerine yapılan yaralama sonucu çıkan usarenin temizlenmesi ile elde edilen bir sakızdır. Bu tür 6 - 7 m yükseklikte, sık yapraklı bir ağaçtır. Yapraklar tek tüysü ve 5 - 11 yaprakçıklı. Yaprakçıklar küt uçlu, 2.5 - 8 cm uzunlukta, üst yüz koyu yeşil, alt yüz açık yeşil renklidir (2). Anadoluda yol ve tarla kenarları ve mezarlıklarda yetişmektedir.

Sakız elde etmek için, yaralama sonucu meydana gelen ham sakız su ile kaynatılır, yabancı maddeler dibe çöker, suyun soğuması ile katılaşan sakız ayrılır (3). Bu sakız bilhassa İran ve Irak'da elde edilmekte (4) ve memleketimize İran'dan gelmektedir.

Beyaz renkli, sıcakta yumuşayan, özel ve kuvvetli kokulu bir sakızdır.

Midevi ve ağız kurumasını önleyici olarak, damla sakızı gibi, çiğnenir. Eskiden çöllerde yapılan geziler sırasında, ağız kuruluğuna karşı, bu sakız çiğnenirdi.

Bu türün meyvaları İran ve Irak'da yerli halk tarafından yenilir. Yüksek yağ verimi (fıstıkta % 57, kabukta % 30) (5) nedeniyle yağ elde edilmesinde ve sabun yapımında kullanılır.

FISTIK SAKIZI :

P. vera L. türünün dal ve gövdesinde meydana gelen bir sakızdır. Özel kokulu, açık sarı renkli ve taze iken bal kıvamındadır. Zamanla sertleşir. Gaziantep ve Urfa bölgelerinde elde edilir.

Asit ve nötral triterpen türevleri taşımaktadır (6).

Urfa bölgesinde dahilen (ağızda emilerek) mide ağrılarına, haricen ise basura karşı merhem halinde kullanılır.

Basura karşı kullanılan merhem şöyle hazırlanmaktadır : Havacıva kökü su ile kaynatılır ve süzülür. Elde edilen sulu hulâsa, fıstık sakızı ve balmumu ile hafifçe ısıtılarak merhem haline getirilir.

MENENGİÇ SAKIZI (Terebinthina Chia, T. Cypria) :

P. terebinthus L. (Menengiç) ağacının dallarından sızan bir sakızdır. Kendi kendine meydana geldiği gibi, dallara yapılan yaralamalar sonunda da elde edilir (7).

Bal kıvamında, esmer sarı veya yeşilimsi gri renkli, özel ve hoş kokulu bir maddedir.

Halen memleketimizde elde edilmediği için bunun yerine sakız kullanılmaktadır.

Dahilen idrar ve solunum yolları antiseptiği olarak kullanılır. Günde 3 - 4 defa 0.2 - 0.5 gr, hap halinde verilir.

Diğer isimler : Çitlenbik ağ., Çitlangıç ağ., Terebentin sakızı ağ.

1 — Yiğitoğlu, A.K.: Türkiye iktisadiyatında ormancılığın yeri ve ehemmiyeti 115, Ankara (1941).
2 — Rechinger, K.H.: Flora iranica, Anacardiaceae, No. 63 : 4, Graz (1969).
3 — Beyaz sakız hakkında bilgi veren meslektaşım Tahran Üniv. Farmakognozi öğretim üyesi Prof. Dr. Y. Aynehchi'ye tekrar teşekkür ederim.
4 — Townsend, C.C. and Guest, E.: Flora of Iraq 4 (1) : 499, Baghdad (1980).
5 — Aynehchi, Y.: Chemical studies of oil from Pistacia nuts growing wild in Iran-JAOCS 57 : 248 (1980).
6 — Caputo, R. ve ark.: Triterpens from the bled resin of Pistacia vera-Phytochemistry 17 : 815 (1978).
7 — Maltass, H.S.: Note on some products of terebinth (Pistacia terebinthus) - Pharm. Journ. (London) 17 : 540 (1858).

MENENGİÇ MAZISI (Caruba di Guiden) :

P. terebinthus L. (Menengiç) bitkisinin yapraklarında, bir yaprak biti (*Pemphigus corniculatus* Pass.) nin meydana getirdiği bir mazıdır. Bu mazı 30 - 40 cm boyunda, siyahımtırak renkli ve boynuz görünüşündedir.

Tanen (% 60 civarında) taşımaktadır.

Kabız, kronik bronşit ve astmada öksürük nöbetlerini kesici etkilere sahiptir.

Kabız olarak dahilen günde 2 - 3 defa 0.5 gr alınır. Astmaya karşı sigara halinde içilir.

Yaprak ve genç sürgünleri, şap ile birlikte, kumaşları sarı renge boyamak için kullanılmaktadır.

MENENGİÇ MEYVASI (Fructus Pistaciae terebinthinae) :

P. terebinthus L. türünün kurutulmuş olgun meyvalarıdır. Bu tür 5 - 6 m yükseklikte, kışın yapraklarını döken, dioik bir ağaçtır. Yapraklar tek tüysü, 7 - 11 yaprakçıklı, yaprakçıklar tüysüz, parlak ve reçine kokulu. Meyva 5 - 6 mm uzunlukta, hemen hemen küremsi, önce kırmızı, sonra kahve renklidir. Bu renk zamanla mavimsi yeşil bir renge döner. Akdeniz bitkisi olup bilhassa Marmara bölgesinde yaygındır. Bir alttürü (subsp. *palaestina* (Boiss.) Engler) Kuzey ve Güney Anadoluda yetişir.

Meyvalar rezin, uçucu ve sabit yağ taşımaktadır. Anadolu kökenli (Gaziantep) meyvalarda yağ oranı, tüm meyvada % 42, iç kısımda ise % 59 olarak saptanmıştır. Bu yağda bilhassa palmitik, stearik, oleik ve linoleik asitlerin trigliseritleri bulunur (1).

Meyvalar idrar söktürücü ve kuvvet verici etkilere sahiptir. Meyva toz edilir ve bal ile karıştırılarak günde 10 - 20 gr alınır. Olgun meyvaların sıkılması ile elde edilen yağ, bazı bölgelerde, yemeklik yağ olarak kullanılmaktadır.

Meyvaların kavrulduktan sonra ezilmesi ile elde edilen sıvı, Gaziantep bölgesinde "Menengiç kahvesi" ismi altında, kahve yerine kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Yabani fıstık ağ.

ANTEP FISTIĞI (Semen Pistaciae verae) :

P. vera L. türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 10 m yüksekliğe kadar erişebilen ve kışın yapraklarını döken bir ağaçtır. Yapraklar 3 yaprakçıklı veya tek tüysü. Yaprakçıklar koyu yeşil renkli ve tüysüz. Meyva uzunca yumurta biçiminde, kırmızımtırak renkli. Tohumda yeşil renkli ve yenebilen kotiledonlar bulunur. Gaziantep, Kahramanmaraş, Mardin ve Urfa bölgelerinde yetiştirilmektedir.

Dış görünüş : 2 - 2.5 cm boyunda, uzunca oval şekilli olup dış kısmında kırmızımtırak bir kabuk bulunur. Kotiledonlar yeşil renklidir.

Bileşim : Protein ve sabit yağ (% 45 - 59) taşımaktadır (2, 3).

Eskiden şamfıstığı şurubu halinde balgam söktürücü olarak kullanılırdı. Bu şurup kabuğu soyulmuş tohumların havanda su ile ezilmesi ve bu karışıma şeker şurubu ilâvesi ile elde edilir.

Bugün bilhassa çerez olarak yenilir ve cinsel kudreti arttırıcı karışımların terkibine girer. Bu maksatla çok kullanılan bir karışımın terkibi şöyledir :

Antep fıstığı	1 K.
Çam fıstığı	1 K.
Çekirdeksiz üzüm	1 K.

1 — Ayfer, M: Bazı önemli Pistacia türlerinin meyvelerinde yağ miktarı ile yağ asitlerinin çeşit ve oranları ve bunlardan biyokimyasal sistematikte yararlanma olanakları üzerinde araştırmalar-Ankara Üniv. Ziraat Fak. Yıll. 23 : 126 (1973).

2 — Yazıcıoğlu, T.: Türkiyenin nebati yağ zenginliği, Türkiyenin yağ, tohum ve meyvelerile nebati yağları üzerinde tecrübi araştırmalar-Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 2 : 680 (1945).

3 — Yazıcıoğlu, T.: Eine Studie über die Zusammensetzung der Früchte der türkischen Pistazienarten-Zeit. Fette und Seifen 52 : 89 (1950).

Bir havanda macun kıvamına kadar ezilir ve bu karışımdan sabahları 20-30 gr yenilir. Tehlikesiz ve etkili bir karışımdır.

Diğer isimler : Fıstık, Şamfıstığı.

P. khinjuk Stocks (Buttum ağ.) : 7-8 m kadar yükselebilen ve kışın yapraklarını döken küçük bir ağaçtır. Yapraklar tek tüysü, 5-9 yaprakçıklı. Meyva 4-6 mm çapında, yuvarlak, basık, donuk tarçın renkli taneler halindedir. Ekim ayında olgunlaşır ve toplanır. Güney-Doğu Anadolu bölgesinde (bilhassa Siirt çevresi) kayalık sırtlarda yabani olarak yetişir.

Tüm meyva % 40, meyva içi ise % 57 sabit yağ taşır. Bu yağda palmitik, stearik, oleik ve linoleik asitlerin trigliseritleri saptanmıştır (1).

Siirt bölgesinde, bu türün meyva kabuğu ve küçük meyvalarının, öğütüldükten sonra sıkılması ile bir sabit yağ elde edilir.

Buttum yağı, yeşilimsi esmer renkli, hafif belsem kokulu ve zeytinyağı kıvamında bir yağdır.

Bu yağ derilerin parlatılmasında ve sabun yapımında kullanılır. Bu yağ ile elde edilen sabun "Bıtım sabunu" ismiyle tanınmaktadır. Saç bakımında, yağlanma ve kepeklenmeye karşı kullanılır.

Meyvaları Antep fıstığı gibi yenilmektedir.

Diğer isimler : Bıdım yağı, Bıtım yağı, Bıdım sabunu, Gizven (Mardin).

SALEP

(La. Tuber Salep, Al. Salepknollen, Fr. Tubercule de salep, İn. Salep root)

Değişik *Orchis, Ophrys, Dactylorhiza* ve diğer cinslere ait türlerin *(Orchidaceae)* çiçek açma mevsiminde toplanıp, haşlandıktan sonra güneşte kurutulmuş yumrularıdır. Salep elde edilen türler yumrulu, çiçekleri böcek biçiminde, çok yıllık otsu bitkilerdir (Resim : 59). Bilhassa kireçli topraklarda yetişirler.

Salep Anadoluda genellikle yumrusu toparlak olan türlerden *(Orchis* ve *Ophrys* türleri) elde edilmekte ise de Doğu Anadoluda yumrusu dallı olan türlerden *(Dactylorhiza* türleri) de yararlanılmaktadır. Salep elde etmek için Muğla bölgesinde bilhassa *Orchis anatolica* Boiss. ve *O. italica* Poiret, Kastamonu bölgesinde ise *O. mascula* L. ve *O. purpurea* Hudson türlerinin yumruları toplanmaktadır (2, 3, 5).

Salep Türkiye ve İranda, az miktarda da, bazı Avrupa ülkelerinde (Fransa, Yunanistan) elde edilmektedir.

Türkiyede bilhassa Güney-Batı (Muğla, Milas, İsparta, Antalya) ve Kuzey (Kastamonu, Taşköprü, Safranbolu) Anadolu bölgelerinde elde edilmektedir.

Türkiyede salep elde edilen türler ve salep elde etme yöntemi Prof. Dr. E. Sezik tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenerek yayınlanmıştır (4, 5).

Salep yumrusu elde edilen bazı bölgelerde (örneğin Taşköprü) toplayıcılar, yumrusunu aldıkları bitkiyi, söktükleri yere tekrar dikmekte ve bu şekilde diktikleri bu bitkiden gelecek yıl tekrar yumru aldıklarını söylemektedirler. Bu yöntemin yumrusu alınmış bitkiye yaşama olanağı sağlayıp sağlamadığını saptamak için saksıda yetiştirilen bitkiler üzerinde denemeler yapılmıştır.

1 — Ayfer, M.: Ayni yayın.
2 — Baytop, T. ve Sezik, E.: Türk salep çeşitleri üzerinde araştırmalar - İstanbul Ecz. Fak. Mecm. 4 : 61 (1968).
3 — Baytop, T.: Çayır salebinin menşei-İstanbul Ecz. Fak. Mecm. 4 : 69 (1968).
4 — Sezik, E.: Türkiye'de Orchidaceae familyası-IV. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, bildiriler 77, Eskişehir (1983).
5 — Sezik, E.: Orkidelerimiz 141, İstanbul (1984).

1983 ilkbaharında saksı içinde yetiştirilen *Orchis simia* Lam. türü, yumruları alındıktan sonra tekrar saksıya dikilmiş ve bu bitkilerin yaşamaya devam ettikleri görülmüştür. Bu bitkilerden bazıları 1984 ilkbaharında çiçek açmışlardır (1).

Yukarıda anlatılan gözlem, yumru elde edildikten sonra, bitkinin tekrar eski yerine dikilmesinin, gelecek yıllarda aynı bitkiden yumru elde etmede yararlı olduğunu göstermektedir.

Yumru elde etmek için bazı kültür denemeleri yapılmış ise de başarılı sonuçlar alınamamıştır (2). Halen Türkiyede salep yumrusu yalnız yabani bitkilerden elde edilmektedir.

Türkiyede yetişen Orchidaceae türlerini korumak amacıyla 1974 yılından itibaren "Salep" dışsatımı yasaklanmıştır.

Salep elde etmek için, yumrular bitki çiçekli iken toplanır. Yalnız yan yumru alınır. Gövdeyi taşıyan ana yumru alınmaz. Toplanan yumrular su ile yıkanarak temizlendikten sonra, bir sepet içinde 10 dakika kadar kaynar suda tutularak haşlanır ve sonra güneşe serilerek kurutulur. Bazı bölgelerde, yumrular ipe dizilmekte ve bundan sonra haşlama ve kurutma işlemi yapılmaktadır. Kurutulan yumrular değirmende toz edildikten sonra kullanılır (3).

Dış görünüş : Genellikle küremsi şekilli, bazen diş şeklinde dallı, 1 - 4 cm uzunlukta, yarı şeffaf, kirli beyaz renkli, üzeri pürtüklü, kokusuz ve lezzetsiz parçalar halindedir. Bazen ipe dizilmiş halde bulunur.

Bileşim : Nişasta (% 8 - 30), şekerler (glikoz, fruktoz), azotlu maddeler ve glikomannan yapısında bir müsilaj (% 11 - 44) taşımaktadır (4).

Etki ve kullanılış : Eski dönemlerde cinsel arzuyu arttırıcı (afrodizyak) olarak kullanılmıştır. Bugün bilhassa kuvvet verici, çocuk ishallerini kesici ve gıda olarak kullanılmaktadır. Türkiyenin bir ihraç ürünü idi.

Kullanılış şekli : 5 - 10 gr toz salep 100 gr su veya süt ile kaynatılır ve elde edilen karışım bir defada içilir.

Katıştırma : Salep oldukça yüksek değerli bir drog olması nedeniyle, toz halde iken, içine birçok katkı maddesi ilâve edilmektedir. En çok konulan katkı maddeleri buğday unu veya nişastasıdır. Bu gibi katkı maddeleri mikroskopik analiz sonunda kolaylıkla ortaya çıkartılabilir.

Halen Orta Anadoluda (Konya) salep yerine bazı *Ornithogalum* (Akyıldız) türlerinin kurutulmuş ve toz edilmiş yumruları, bilhassa dondurma yapımında kullanılmaktadır. Bu turlerin yumruları iğne biçiminde kristaller ve az miktarda, küçük taneler halinde (çapları 18 - 28 mikron) nişasta taşımaktadır. Müsilaj taşıması nedeniyle dondurmaya iyi bir kıvam verir.

İstanbul piyasasında hakiki salep yanında aşağıdaki isimler altındaki maddeler de satılmakta ve salep yerine kullanılmaktadır.

Adi salep : Kütahya bölgesinden gelir. Beyaz renkli bir tozdur. Bol miktarda nişasta taşımasıyla (45 - 55 mikron çapında) mikroskopta kolayca tanınır.

Sun'i salep : Beyaz renkli ve çok ince bir tozdur. Nişasta ve kristal taşımaz. Suda kolaylıkla şişerek müsilajımsı bir kitle vermektedir. Avrupadan (Almanya) ithal edilmektedir. Eczacılık sanayiinde stabilizatör olarak kullanılan bir bileşiktir.

---

1 — Bu deneme A. Atilla tarafından İstanbul (Samandıra) daki bahçesinde yapılmıştır. Verdikleri bilgiler için kendilerine teşekkür ederim.

2 — İlisulu, K.: Salep çeşitleri, özellikleri, adaptasyonu ve ziraatta faydalanabilme olanakları hakkında araştırma-Ankara Üniv. Ziraat Fak. Yıll. 23 (4) : 393 (1974).

3 — Sezik, E: Orkidelerimiz 141, İstanbul (1984).

4 — Baytop, T. ve Sezik, E.: Ayni yayın.

SANDOLOS SAKIZI
(Sandaraca, Gummi Sandarac)

Thuya articulata Desf. (Syn : Callitris quadrivalvis Vent.) (Cupressaceae) ve diğer türlerden elde edilen bir oleorezinadır. Bu tür bilhassa Kuzey Afrika (Fas, Cezayir) da yetişir ve drog bu ülkelerde elde edilir. Bitki 5-6 m yükseklikte küçük bir ağaçtır. Rezina gövde ve dallardan kendi kendine veya yapılan yaralardan akarak sertleşir.

Sandalos açık sarı veya beyazımsı renkli, üzeri tozlu bir tabaka ile kaplı, kolaylıkla kırılan ve sıcakta sakız gibi yumuşayan özel ve kuvvetli kokulu taneler halindedir.

Uçucu yağ (% 1 civarında), rezin, acı maddeler ve organik asitler taşımaktadır.

Haricen (bilhassa yakı halinde) ve dahilen romatizma ağrılarını dindirici olarak kullanılır. Birçok preparatın içine koku verici olarak girer. Tütsü olarak kullanılır. İyi bir cila maddesidir.

Zeytin yağındaki çözeltisi, Sandalos yağı ismi altında haricen romatizma ve siyatik ağrılarına karşı kullanılır.

Diğer isimler : Sandalus, Sandarak, Sandarus.

SANTAL ODUNU
(Lignum Santali)

Halen ticarette iki cins santal odunu bulunmaktadır.

BEYAZ SANTAL ODUNU (Lignum Santali album) :

Santalum album L. (Santalaceae) türünden elde edilen odundur. Bu odunu veren bitki 10 m kadar yükseklikte bir ağaç olup Hindistan ve Doğu Hint adalarında yetişmektedir. Drog 15-20 cm çapında, değişik boyda, sarımsı renkli parçalardan ibarettir. Hoş ve kuvvetli bir kokusu ve acımsı bir lezzeti vardır.

Uçucu yağ (% 2-5) ve rezin taşımaktadır. İnfusyon (% 5) halinde dahilen idrar yolları antiseptiği olarak kullanılır. Tütsü olarak da kullanılmaktadır. Bu drogdan elde edilen uçucu yağ (Oleum Santali albi) antiseptik bir etkiye sahip olup eskiden dahilen belsoğukluğu tedavisinde kullanılırdı. Bugün koku verici olarak önemlidir.

Diğer isimler : Ak santal, Sarı santal.

KIRMIZI SANTAL ODUNU (Lignum Santali rubrum) :

Pterocarpus santalinus L. fil. (Leguminosae) türünün odunudur. Bu drogu veren ağaçlar Hindistan ve Doğu Hint adalarında yetişmektedir. Kırmızı santal odunu, 10-15 cm çapında ve değişik boyda parçalar veya yonga halindedir. Üst kısmı siyahımtırak yeşil, iç kısmı ise kan kırmızısı renklidir.

Rezin, tanen ve renk maddeleri taşır. Halen bilhassa sanayide boyar madde olarak kullanılmaktadır. Tedavide kuvvet verici ve kabız olarak, bilhassa Hindistanda kullanılır.

SAPARNA KÖKÜ
(La. Radix Sarsaparillae, Al. Sarsaparillwurzel, Fr. Racine de salsepareille, İn. Sarsaparilla root)

Muhtelif *Smilax* türlerini (*S. febrifuga* Kunth, *S. medica* Schlecht. et Cham., *S. ornata* Lam. ve diğerleri) nin güneşte veya hafif ateş üzerinde kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu türler dikenli ve tırmanıcı bitkiler olup bilhassa Orta Amerika, Meksika ve

Brezilya'nın bataklık ormanlarında yetişmektedirler.

Dış görünüş : Genellikle kalem kalınlığında, üzeri boyuna buruşuklu, grimsi esmer veya sarımtırak kırmızı renkli çubuklar veya parçalar halindedir. Üzerlerinde yan köklerin artıkları azdır. Kokusuz ve hafif acı lezzetlidir.

Halen Avrupa drog piyasasında Honduras, Jamaika ve Veracruz olmak üzere 3 cins saparna bulunmaktadır. Fiyatları hemen hemen birbirine eşittir.

Bileşim : Nişasta, rezin ve saponin türevleri (sarsaponin'ler) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Terletici, idrar arttırıcı, kuvvet verici ve kan temizleyici özellikleri bulunmaktadır. Eskiden frengiye karşı kullanılırdı. Bugün bu şekildeki kullanılışı terkedilmiştir.

Kullanılış şekli : İnfuşyon (% 2 - 5), günde 3 bardak içilir. Daha yüksek miktarlarda kusma ve ishal yapar.

S. aspera L. (Özdikeni) : 15 m kadar yükselebilen dikenli, tırmanıcı ve kışın yapraklarını dökmeyen bir bitkidir. Yapraklar ok veya mızrak biçiminde, derimsi, kısa saplı, kenarları dikenli. Meyva bir bezelye büyüklüğünde, olgunlukta kırmızı veya siyah renkli ve 3 tohumludur.

Köklerinde nişasta, şekerler, tanen ve bir saponin bulunmaktadır.

Bu türün körpe sürgünleri Batı ve Güney Anadoluda sebze olarak kullanılmaktadır. Genç sürgünler ilkbaharda toplanır ve demetler halinde pazarlarda satılır. Haşlandıktan sonra yumurta ile pişirilerek yenilmektedir.

Bu sebzeye Batı Anadoluda "Silcan" veya "Sircan" ismi verilmektedir.

S. excelsa L. (Anadolu saparnası) : 20 m kadar bir boya ulaşabilen çok yıllık, dikenli ve tırmanıcı bir bitkidir. Yapraklar yuvarlak veya kısmen kalp biçiminde. Dikensiz veya kenarları küçük dikenli. Meyva 3 tohumlu ve kırmızı renklidir. Anadolu ve Balkanlarda yaygın bir türdür.

Köklerinde bir saponin ve tanen bulunmaktadır (1).

Tohumlarının üzerinde bulunan zar (arillus) "Gıcır" ismiyle tanınan ve elastikiyet vermek için sakız ile birlikte çiğnenen maddeyi verir.

Körpe sürgünleri İstanbul pazarlarında satılır ve sebze olarak kullanılır.

Diğer isimler : Dikenotu, Mehrocan, Melevcan.

ÇÖPİÇİNİ (Radix Chinae ponderosae) : *S. china* L. türünün kurutulmuş rizomlarıdır. Bu tür Çin, Japonya ve Hindistanda yetişen çok yıllık bir bitkidir.

Drog dış yüzü grimsi-kırmızı ve parlak, iç kısmı ise pembemsi renkli olan, çok sert parçalar halindedir. Kokusuz ve hafif lezzetlidir.

Nişasta, rezin ve saponinler taşımaktadır.

Romatizma ve nikriste ağrı dindirici, ekzema ve sifiliste kan temizleyici olarak büyük bir şöhrete sahiptir. Genellikle dekoksiyon (% 5) halinde kullanılır.

Bugün Türkiyede nadiren bulunan bir drogdur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde çok kullanılan bir ilâç ilkel maddesi idi (2).

Diğer isimler : Çin saparnası.

SARIMSAK

(La. Bulbus Allii sativi, Al. Knoblauch, Fr. Ail, İn. Garlic)

Allium sativum L. (Liliaceae) türünün soğanıdır. Bu tür 25 - 100 cm yükseklikte, yeşilimsi beyaz veya pembe çiçekli, otsu bir kültür bitkisidir. Nadir olarak tohum bağlar.

1 — Baytop, T.: Anadolu saparnası (Smilax excelsa L.) üzerinde araştırmalar-Fol. Farm. 2 : 237 (1953).

2 — Ongan, H.: Ankara'nın 1 numaralı Şer'iye Sicili 24, 64, Ankara (1958).

Bu nedenle soğancık (diş) ları ile üretilir. Memleketiinizde "Beyaz sarımsak" ve "Siyah sarımsak" ohnak üzere başlıca iki çeşit yetiştirilmektedir (1). Tedavide beyaz sarımsak kullanılır. Vatanının Orta Asya stepleri olduğu sanılmaktadır.

Dış görünüş : Soğan, beyaz veya pembemsi renkli, az adette soğancık (diş) dan meydana gelir. Soğancıkların hepsi bir arada bir kabuk tarafından sarılmışlardır. Çok kuvvetli ve keskin bir kokusu ve yakıcı bir lezzeti vardır.

Bileşim : Karbonhidratlar (sakkaroz, glikoz), vitaminler (A, B ve C) ve kükürtlü bir uçucu yağ (% 0.10 - 0.20) taşımaktadır. Uçucu yağda bilhassa allil disülfür bulunmaktadır. Bu bileşik kükürtlü bir amino asit olan alliin'in alliinaz isimli ferment etkisi ile parçalanarak allicin'i vermesi, allicin'in de, su buharı veya su karşısında, allil disülfür'e dönüşmesi sonucu meydana gelir. Sarımsağa özel koku ve lezzeti veren taşıdığı kükürtlü uçucu yağdır.

Etki ve kullanılış : Eski çağlardan beri bilinen ve kullanılan bir drogdur. Orta Çağda bilhassa salgın hastalıklar (kolera, veba) ile mücadelede kullanılmıştır. Antiseptik, idrar arttırıcı, solucan düşürücü (bilhassa askarit ve oksiyürlere karşı), iştah açıcı ve tansiyon düşürücü etkilere sahiptir.

Antiseptik etki taşıdığı allicin'den ileri gelmektedir. Bu etki eski Mısırlılar döneminden beri bilinmektedir (2).

Orta Çağda hekimler, bulaşıcı hastalıklardan korunmak için, yüzlerine taktıkları maskeyi sarımsak usaresi ile ıslatırlardı. İkinci Dünya Savaşı sırasında, yaralandıkları zaman yaralarının mikroplanmasını önlemek için, ezerek yaranın üzerine konmak üzere Rus askerlerine sarımsak verilmiştir (3).

Kullanılış şekli : Kurt düşürücü olarak, kabuğu soyulmuş olan bir sarımsak dişi bir ekmek kabuğu parçasına kuvvetle sürülür ve çıkan esansı emmiş olan ekmek parçası yenilir. Aynı maksat için sarımsak şurubu da kullanılır. 100 gr parçalanmış sarımsak, 200 gr su ve 200 gr şeker ile bir müddet bekletilir, süzülür ve elde edilen şuruptan günde 2 - 3 çorba kaşığı içilir. Haricen, yara iyi edici olarak, taze sarımsak lapa halinde yara üzerine konur. Aynı maksat için sarımsak usaresi de kullanılır. Usare hazırlamak için bir miktar sarımsak havanda ezilir, sıkılarak alınan usarenin 1 gr miktarı 10 gr su ile sulandırılır ve bu karışım içine, usarenin bozulmasını önlemek için, 10 damla kadar alkol konulur. Bu usare haricen bilhassa saç hastalıklarının (saçkıran vs.) tedavisinde saçlı deri kısmına sürülür. Tansiyon düşürücü olarak 10 gr sarımsak başı ezilir, üzerine 10 gr alkol konur, karışım bir gün bekletildikten sonra bezden süzülür. Elde edilen hulâsadan günde 3 defa 15 - 30 damla alınır.

PIRASA TOHUMU (Semen Allii porri):

A. porrum L. (Pırasa) türünün tohumlarıdır. Bu tür Türkiyede sebze olarak yetiştirilen bir bitkidir.

Eskiden tohumlarından hazırlanan macunlar cinsel gücü arttırmak için kullanılırdı. Bitkinin balganı söktürücü, idrar arttırıcı, hazmettirici ve uyarıcı etkileri vardır. Beyaz renkli olan kısmı (soğanı) pişirilmeden salata halinde yenildiği zaman etkilidir.

SOĞAN (Bulbus Allii cepae) :

Allium cepa L. (Liliaceae) türünün taze soğanıdır. Bu tür 60 - 100 cm yükseklikte, soğanlı ve otsu bir bitkidir. Yapraklar boru biçiminde, içi boş, mavimsi yeşil renkli. Çiçekler beyaz veya pembe renkli, birçoğu bir arada, küre biçiminde bir durumda toplanmış. Tohumlar siyah renkli, köşeli ve küçük. Birçok kültür çeşidi memleketimizde yetiştirilmektedir (4).

1 — Bayraktar, K.: Sebze yetiştirme 2 : 57, Bornova-İzmir (1970).
2 — Terzioğlu, A.: İlk Budist, Hıristiyan, İslâm hastaneleri ve birbirleriyle olan ilişkileri-VII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler 1 : 299 (1972).
3 — Secrets et vertus des plantes médicinales 306, Paris (1977).
4 — Bayraktar, K.: Türkiye'de yetiştirilen başlıca soğan çeşitleri üzerinde araştırmalar, Bornova-İzmir (1958).

Soğan çok eski devirlerden beri tanınan bir bitkidir. Sümerliler döneminden (4000 yıl önce) beri yetiştirildiği ve kullanıldığı bilinmektedir. Vatanı tam olarak bilinmemekle beraber Batı Asya ülkeleri (Belücistan veya Afganistan) olduğu sanılmaktadır.

Dış görünüş : Değişik biçimli, üzeri zar biçiminde bir kabuk ile kaplı, yakıcı lezzetli ve özel kokulu bir soğandır. Kültür çeşidine göre biçimi ve büyüklüğü değişir.

Bileşim : Karbonhidratlar (sakkaroz, fruktoz, glikoz), yağ, organik asitler, vitaminler (A, B, C) ve alliin türevleri (metilalliin veya propilalliin) taşır. Soğanın yakıcı etkisi, bilhassa allil-propil disülfür taşıyan, uçucu yağdan ileri gelmektedir.

Etki ve kullanılış : İdrar arttırıcı, müshil, kan şekerini düşürücü, hazmettirici (mide asiditesini arttırır), antibakteriyel (ağızdaki mikropların çoğalmasını önler), yara iyi edici, tansiyon düşürücü, kalp kuvvetlendirici, barsak hareketlerini arttırıcı gibi pekçok ve değişik etkileri bulunmaktadır. Bu nedenle pek eski devirlerden beri gıda ve ilâç olarak geniş bir kullanılış alanına sahip olmuştur (1).

Soğanın antibakteriyel etkisinden istifade ederek salgın hastalıklar ile mücadele etme yolu eski devirlerde de bilinmekte idi.

"Herodot, kitabında Mısırdaki Keops piramidinin üzerindeki bir kitabede (2) piramidin inşasında çalışan işçilere 1600 gümüş talenlik (76 milyon Türk lirası) değerde soğan, turp ve sarımsak dağıtıldığının yazılı olduğundan bahseder. Evvelce bu kadar soğan, turp ve sarımsağın piramid inşasında çalışan işçilere dağıtılmasının manası bilinmiyordu. Bugün bunun o inşaatta çalışan pek çok sayıdaki işçileri salgın hastalıklara karşı koruyucu mahiyette kullanıldığı anlaşılmıştır" (3, 4, 5).

Yumuşak ve yakıcı lezzetinin az olması nedeniyle tedavide ekseriya Kırmızı soğan (Tatlı mor-kırmızı soğan, Lakerda soğanı) kullanılır. Bu soğanın şekli yuvarlak ve basıktır. Kabuğunun rengi mor-kırmızıdır. Etinin rengi açık mor ve lezzeti tatlıdır. Bu nedenle çiğ olarak kolaylıkla yenebilir. Dokusu gevşek olduğundan uzun zaman dayanmaz. Az miktarda Bandırma, Kapıdağ yarımadası ve Adapazarı civarında yetiştirilmektedir. Diğer soğanlardan daha pahalı olarak satılmaktadır (6).

Soğan tohumu (Karaca, Karatohum), cinsel kudreti arttıran bazı macunların terkibine girer. Soğan kabuğu, yün ipliklerin boyanmasında halen de kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : Haricen, çıbanları olgunlaştırmak için, külde pişirilmiş, soğan ezilerek çıbanın üzerine sarılır. Dahilen taze ve çiğ olarak yenir (günde 2 - 6 baş). Kolaylıkla alınması için şaraplı bir preparat hazırlanır. 300 gr soğan başı rendelenir, 600 gr şarapta ezilir, üzerine 100 gr bal ilave edildikten sonra, hergün bir miktar içilir.

Türkiyede 100 den fazla *Allium* (Yabani soğan) türü bulunmaktadır (7).

Bunlardan bazıları Körmen, Kömüren, Köpek sarımsağı, Köpek soğanı gibi isimlerle tanınmakta ve sebze olarak kullanılmaktadır. En önemlileri aşağıya çıkartılmıştır.

A. akaka Gmelin : Doğu Anadolu dağlarında yetişir. Yaprakları ve yumrusu Erzurum ve Van bölgelerinde soğan yerine kullanılır.

1 — Soylu, S.: Önemli bir yiyecek : Acı soğan üstüne-Türk Folklor Araştırmaları 15 (290) : 6753 (1973).
2 — Keops piramidi M.Ö. 2800 yıllarında yapılmıştır.
3 — Böttcher, H.M.: Wunderdrogen, Die abenteuerliche Geschichte der Heilpilze, 35, 41 München-Zürich (1963).
4 — Terzioğlu, A.: İlk Budist, Hıristiyan, İslâm hastaneleri ve birbirleriyle olan ilişkileri-VII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler 1 : 299 (1972).
5 — Bois, D.: Les plantes alimentaires 1 : 500, Paris (1927).
6 — Ekici, S.: Özel sebzecilik 61, İstanbul (1976).
7 — Baytop, T. and Mathew, B.: Bulbous plants of Turkey 52, London (1984).

A. atroviolaceum Boiss. (Sirmo) : Doğu Anadolu bölgesinde yetişir ve Van'da yapılan otlu peynir'in içine girer.

A. ampeloprasum L. (Kaya sarımsağı) : Genç yaprakları sarımsak yerine kullanılır.

A. macrochaetum Boiss. et Hausskn. (Kaya sarımsağı) : Adana ve Maraş bölgelerinde soğanları sarımsak yerine kullanılmaktadır.

A. macrochaetum Boiss. et Hausskn. subsp. *tuncelianum* Kollm.: Tunceli ile Ovacık arasındaki dağ ormanlarında yetişir. Yumruları sarımsak yerine kullanılmaktadır.

A. rotundum L.: Adana, Antalya, Mersin ve Sivas bölgelerinde "Körmen" ismiyle tanınır ve kullanılır.

A. schoenoprasum L.: Van ve Hakkâri dağlarında yetişir ve yaprakları soğan yerine kullanılır.

A. scorodoprasum L. (Taş sarımsağı) : Genç yaprakları soğan yerine kullanılır.

A. subhirsutum L.: Batı Anadolu (Marmaris) bölgesinde "Körmen" ismiyle tanınır. Genç yaprak ve gövdeleri börek yapımında kullanılır. Bu bölgede "Körmenli börek" çok meşhurdur.

A. trifoliatum Cyr.: Batı Anadoluda "Keçi körmeni" ismiyle tanınır. Pazarlarda satılır ve yaprakları soğan yerine kullanılır.

A. vineale L.: Van bölgesinin sulak çayırlarında yetişir. "Sirmo" ismiyle tanınır ve bu bölgede yapılmakta olan otlu peynir'in içine konulur.

A. zebdanense Boiss. et Noë : Toros dağlarında yetişir. "Geyik körmeni" ismiyle tanınır ve yaprakları soğan yerine kullanılır.

SARISABIR

(La. Aloe, Al. Aloesaft, Fr. Suc d'aloès, İn. Aloes)

Muhtelif *Aloe* (Liliaceae) türlerinin yapraklarından çıkartılan usarenin, güneşte veya ısıtılarak yoğunlaştırılması ile elde edilen bir maddedir. *Aloe* türleri genellikle Afrikada yetişen çok yıllık ve yaprakları dikenli bitkilerdir. Sarısabır bilhassa *A. vera* L., *A. ferox* Miller, *A. africana* Miller ve *A. spicata* Thunb. türlerinden elde edilmektedir. Memleketimizin Güney-Batı bölgesinde (Demre), Romalılar döneminde yapılan kültürden kalma, yabanileşmiş *A. vera* L. türü yetişmektedir (Resim : 6). Bu bitki çevrede zehirli olarak tanınır.

Dış görünüşü : Koyu kahve renkli, parlak veya mat görünüşlü, özel kokulu ve acımsı lezzetli parçalar veya kütleler halindedir. Suda kısmen, alkolde ise tamamen çözünür. Dış görünüşü elde ediliş şekline bağlıdır.

Halen ticarette Aloe hepatica (Aloe Curacao-Aloe Barbadensis) ve Aloe lucida (Aloe ferox-Aloe Capensis) olmak üzere iki cins sarısabır bulunmaktadır. A. hepatica cinsinin fiyatı diğerinin iki mislidir.

Bileşim : Serbest veya glikozit halinde antrasen türevleri, uçucu yağ ve rezin taşır. Antrasen türevlerinden en mühimi Aloin (Barbaloin) isimli glikozittir.

Etki ve kullanılış : Kalın barsağa etkili bir müshildir. Ağrı ve sonradan kabız yapmaz. Bu nedenle müzinin kabızlarda başarı ile kullanılır. Süt emziren kadınlara verilirse süt ile çocuğa da geçer ve çocukta ishal yapar.

Çiriş ve limon tuzu ile birlikte rahime konularak çocuk düşürmek için de kullanılmaktadır. Bakınız : Çiriş.

Kullanılış şekli : Hap halinde, günde 0.15 - 1 gr verilir.

Diğer isimler : Öd ağacı, Sarısabur.

Bazı *Aloe* türleri memleketimizde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Bunların başında *A. arborescens* Miller (Testere bitkisi) gelir. Bu tür 3 m ye kadar yükselebilen yaprakları grimsi yeşil ve dişli kenarlı, çiçekleri mercan kırmızısı renkli olan bir bitkidir. Bilhassa Batı ve Güney Anadolunun sahil bölgelerinde yetiştirilir.

Bu türün yaprakları kurutulup toz edildikten sonra bal ile karıştırılarak, günde bir kaşık olmak üzere, mide, barsak ve karaciğer kanserlerine karşı kullanılmaktadır. Yugoslav muhacirlerinin etkisi ile bu şekildeki kullanılış İstanbul çevresine yayılmıştır. Olumlu bir etkisinin bulunduğuna dair ciddi bir araştırma bulunmamaktadır.

SARI SALKIM TOHUMU

(Semen Laburni anagyroidis)

Laburnum anagyroides Medicus (Syn : Cytisus laburnum L.) (Leguminosae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 6 m boya kadar erişebilen bir ağaççıktır. Yapraklar 3 yaprakçıklı, uzun saplı. Yaprakçıklar basit, sivri uçlu, üst yüz koyu yeşil ve çıplak, alt yüz daha açık renkli ve yatık tüylü. Çiçekler uzun salkım durumlarda toplanmış, durumun sapı tüylü. Korolla kelebek biçiminde, altın sarısı renkli. Meyva bakla biçiminde, çok tohumlu ve üzeri tüylüdür. Türkiyede bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

Alkaloitler (sitisin ve diğerleri) taşımaktadır.

Eskiden boğmaca ve astım krizlerini geçirici olarak kullanılırdı. Çok zehirli olduğundan dikkatle kullanılmalıdır. Çiçekleri kusturucu, müshil ve safra söktürücü etkilere sahiptir.

Diğer isimler : Altınyağmuru.

Toksikolojik etki : Bütün bitki zehirlidir. Zehirlenmeler bilhassa çocukların meyva ve tohumlarını yemesi ile meydana gelir. Bazı hayvanlara (meselâ keçi) bu bitki zehirli olarak etki göstermez. Buna karşılık, bu bitkiyi yiyen hayvanların et ve sütleri zehirlidir. Türkiyede nadir bir bitki olduğundan memleketimizde bu tür ile zehirlenmelere çok az rastlanır.

SATER

(La. Herba Saturejae hortensis, Al. Bohnenkraut, Fr. Sariette, İn. Savory herb)

Satureja hortensis L. (Labiatae) türünün kurutulmuş, çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 10 - 30 cm yükseklikte, beyaz veya pembe çiçekli, kekik kokulu, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Akdeniz bölgesinde yabani olarak yetişir ve bahçelerde yetiştirilir.

Dış görünüş : Yapraklı ve çiçekli dallardan ibarettir. Yapraklar 1 - 3 cm uzunluk ve yarım cm kadar genişlikte, sapsız ve tüylüdür. Korolla iki dudaklı, beyaz veya pembe renkli. Kaliks 5 sivri dişli, dişler hemen hemen tüp kısmına eşit boyda. Drog satıcılarda genellikle toz edilmiş halde bulunmaktadır.

Bileşim : Uçucu yağ (kuru drogda %0.3-2 arasında) taşır. Uçucu yağda fenol türevi olarak bilhassa karvakrol (% 20 - 30) bulunmaktadır.

Etki ve kullanılış : Gaz söktürücü, terletici, iştah açıcı, idrar arttırıcı, midevi, uyarıcı ve cinsel gücü arttırıcı etkileri vardır. Halen bilhassa baharat olarak kullanılmaktadır. Bulgar muhacirleri tarafından Trakyaya getirilmiş ve baharat olarak kullanılışı bu bölgede yayılmıştır. Yemeklere ve bilhassa kuru fasülyeye tad vermek, muhafazasını kolaylaştırmak ve gaz yapıcı etkisini azaltmak

için konulur. Tuz ile karıştırılıp ekmek üzerine serpilerek veya yağ sürülmüş ekmek dilimi üzerine konularak, bilhassa çocuklarda, iştah açıcı olarak kullanılır. Yünlü kumaşların güvelerden korunması için, tülbent torbalar içinde dolaplara konulur.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 1 - 3), günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Çibriska, Çubriza (bu isimler drogun bulgarca adı olan Çubritsa'dan gelmektedir), Geyikotu, Zater (arapça Sâter kelimesinden).

Sâter ismi eski yayınlarda Kekik *(Thymus)* karşılığı olarak da kullanılmaktadır.

Anadoluda 14 kadar *Satureja* türü bulunmaktadır. Bunlardan bazıları kekik yerine kullanılır.

S. cuneifolia Ten. (Dağ kekiği) : 20 - 30 cm yükseklikte, çalı görünüşünde, tüylü ve beyaz çiçekli bir bitkidir. Batı ve Güney Anadolu dağlarında bulunur.

Şeker hastalığına karşı kullanılır.

S. spicigera (C. Koch) Boiss. (Trabzon kekiği) : Beyaz çiçekli bir bitkidir. Gövdesinin karşılıklı iki yüzünün tüylü olması ile diğerlerinden ayrılır. Doğu Karadeniz bölgesinde yetişir ve yaprakları kekik yerine kullanılır.

S. thymbra L. (Girit sateri) : Grimsi renkli, tüylü, çalı görünüşünde, pembe çiçekli, kekik kokulu, çok yıllık bir bitkidir. Girit adası, Güney-Batı ve Güney Anadoluda bol olarak bulunur. Sater gibi kullanılır.

SAZ KÖKÜ

(Rhizoma Scirpi)

Scirpus lacustris L. (Cyperaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür 1 - 3 m yükseklikte, kalın rizomlu, çok yıllık ve otsu bir su bitkisidir. Gövde yeşil renkli, silindirik ve içi sünger gibi. Yapraklar dip kısımda ve gövdeyi sarmış bir durumdadır. Anadolunun göl ve dere kenarlarındaki kumluklarda bol olarak bulunur.

İnfusyon (% 2 - 5) halinde idrar arttırıcı ve şeker hastalığına karşı kullanılır. İnfusyondan günde 2 - 3 bardak içilir. Zehirsiz bir drogdur. Kurutulmuş gövdeler ile iskemle ve sandalyelerin oturulacak yerleri örülür.

SEDEFOTU

(La. Herba Rutae graveolentis, Al. Gartenraute, Fr. Herbe de rue, İn. Rue herb)

Ruta graveolens L. (Rutaceae) türünün kurutulmuş veya taze çiçekli dallarıdır. Bu tür 50 cm kadar yükselebilen, yaprakları tüysüz, özel kokulu, çiçekleri sarı renkli, çok yıllık ve çalı görünüşünde bir bitkidir. Türkiyede yabani olarak bulunmaz. Bahçelerde yetiştirilir (1).

Dış görünüş : Çiçekler sarı renkli, yapraklar parçalı ve tüysüz, grimsi yeşil renkli, özel kokulu, acımsı ve hoş olmayan lezzetli.

Bileşim : Uçucu yağ (% 0.1), rezin ve flavon türevleri (rutin) taşımaktadır. Uçucu yağ içinde bilhassa metilnonilketon bulunur.

Etki ve kullanılış : Dahilen terletici, iştah açıcı, yatıştırıcı (histeri ve sarada) ve adet söktürücü olarak tesir eder. Bazen çocuk düşürücü olarak da kullanılır. Bu etkisi şüphelidir. Ancak tehlikeli zehirlenmelerden sonra çocuk düşer ve ekseriya kadın daha evvel ölür. Haricen taze drog lapa halinde romatizmaya karşı kullanılır. Çok tahriş edici olduğundan, deride kızartı meydana gelince lapa kaldırılmalıdır.

1 — Vömel, A., Ceylan, A. ve Yurtseven, M.: Ruta graveolens L.'te tohum verimi üzerinde araştırma-Ege Üniv. Zir. Fak. Derg. Vamık Tayşi özel sayısı 107 (1979).

Kullanılış şekli : Toz (adet getirmek için) 0.20 - 0.80 gr, hap halinde (günde 1 gr lık miktar geçilmemelidir). İnfusyon (terletici, yatıştırıcı, iştah açıcı) (% 1) günde 1 - 2 bardak. Sedef otu uçucu yağı, günde 1 - 5 damla, şeker parçası üzerine damlatılarak alınır. Haricen lapa yapmak için, taze yapraklı ve çiçekli dallar havanda lapa kıvamına kadar dövülür ve elde edilen lapa, tülbent arasında ağrıyan yere sarılır.

Tehlikeli bir drogdur. Verilen miktarların üzerine çıkılmamalıdır.

Diğer isimler : Bahçe sedefotu.

SEDEFOTU YAĞI (Oleum Rutae) :

10 gr kurutulmuş sedefotu yaprağı 100 gr zeytinyağı içinde, arasıra karıştırılarak bir müddet güneşte tutulur.

Bu yağ karın ağrılarına karşı, bir pamuk ile karın üzerine sürülür. Anadoluda bilhassa çocuklarda görülen karın ağrılarına karşı kullanılmaktadır.

Fazla kullanıldığı zaman deride kızartılar ve kabarcıklar meydana getirir.

SEDEFOTU UÇUCU YAĞI (Oleum Aethereum Rutae) :

R. graveolens L. türünün yapraklı dallarından su buharı distilasyonu ile elde edilen bir uçucu yağdır.

Küçük miktarlarda (günde 1 - 5 damla) yatıştırıcı ve gaz söktürücü etkileri vardır. Yüksek miktarlarda alındığı zaman sarhoşluk ve ishal ile kendini gösteren tehlikeli zehirlenmeler yapar.

Anadoluda yabani olarak yetişen aşağıdaki türlerin yaprakları da aynı amaçlar için kullanılabilir (1).

R. chalepensis L. (Büyük sedefotu) : 80 cm kadar yükselebilen, sarı çiçekli, çalımsı ve çok yıllık bir bitkidir. Petal kenarlarının, kirpik gibi parçalı olması ile diğer türlerden ayrılır. Kuzey ve Güney Anadoluda, kayalık sırtlarda yetişir.

R. montana L. (Dağ sedefotu) : 50 cm kadar yükselebilen, sarı çiçekli, otsu ve çok yıllık bir bitkidir. Yapraklarının ince parçalı olması ile yukarıdaki türlerden ayrılır. Petaller tam ve küt uçludur. Kuzey ve Batı Anadoluda taşlık sırtlarda yetişir.

SERVİ KOZALAĞI

(La. Fructus Cupressi, Al. Zypressenaepfel, Fr. Cône de Cyprès, İn. Cypress fruit)

Cupressus sempervirens L. (Cupressaceae) türünün yeşil iken (kış aylarında) toplanıp kurutulmuş kozalaklarıdır. Olgunlaşmış kozalaklar etkisizdir. Bu tür, dalları dört köşeli olan ve kışın yaprak dökmeyen bir ağaçtır. Toros dağlarında (Antalya, İçel) doğal olarak yetişir. Mezarlıklar ve bahçelerde yetiştirilir.

Dallarının dik (var. *pyramidalis)* veya yayık (var. *horizontalis)* olmasına göre iki varyeteye ayrılmaktadır.

Dış görünüş : Parlak gri renkli, 2 - 4 cm çapında, küremsi şekilli bir kozalaktır. Reçine kokulu ve buruk lezzetlidir.

Bileşim : Tanen ve uçucu yağ (% 0.4) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Kabız, ateş düşürücü, terletici, idrar arttırıcı ve kan kesici etkileri bulunmaktadır. Haricen basura ve kokulu ayak terlemelerine karşı kullanılmaktadır.

Eskiden beri, çocukların gece işemelerine karşı kullanılır. Yeni araştırmalar da bu etkinin varlığını doğrulamıştır (2).

Kullanılış şekli : Dahilen dekoksiyon (% 2 - 3), yemekler arasında bir fincan içilir. Basura karşı servi kozalağı hulâsası ile hazırlanmış merhem veya süppozituvarlar kullanılır

1 — Baytop, T.: Türkiyenin tıbbi ve zehirli bitkileri 245, İstanbul (1963).
2 — Leclerc, H.: Précis de phytothérapie 97, Paris (1976).

veyahutta servi kozalağı dekoksiyonu ile basur memeleri pansuman yapılır. Kokulu ayak terlemelerine karşı, ayaklar servi kozalağı dekoksiyonu (% 5) ile yıkanır ve ayaklar bir müddet bu dekoksiyon içinde tutulur.

On yaşından büyük çocukların gece işemelerini kesmek için, altı gün süreyle öğle ve akşam yemeklerinde çocuğa 30-40 damla servi kozalağı tentürü, bir fincan suya damlatılarak içirilir.

Diğer isimler : Selvi ağ.

SIĞIRDİLİ

(Herba Anchusae, H. Buglossi)

Anchusa officinalis L. (Boraginaceae) türünün yapraklı ve çiçekli dallarıdır. Bu tür 30-60 cm yükseklikte, tüylü, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar basit, sapsız, kenarları hafif ondulat ve kıllı gibi tüylüdür. Çiçekler dalların uçlarında ve genellikle koyu mavi renklidir. Kuzey-Batı Anadolu bölgesinde bulunur. Orman ve tarla kenarlarında yetişmektedir.

Bitki nitrat tuzları ve az miktarda alkaloitler taşımaktadır.

Yaprak veya çiçekli dalları idrar arttırıcı ve terletici etkilere sahiptir. Bilhassa dekoksiyon veya infusyon (% 2) halinde kullanılmaktadır.

Anadoluda 15 kadar *Anchusa* türü yetişmekte olup bunlar henüz kimyasal ve farmakolojik olarak incelenmemiştir.

SIĞIRKUYRUĞU ÇİÇEĞİ

(La. Flos Verbasci, Al. Koenigskerzenblueten, Fr. Fleur de bouillon blanc, İn. Mullein flower)

Bazı *Verbascum* (Scrophulariaceae) türlerinin, stamenleri ile birlikte toplanıp gölgede kurutulmuş korollasıdır. Bu drog bilhassa *Verbascum phlomoides* L., *V. densiflorum* Bertol. (Syn : V. thapsiforme Schrader) ve *V. thapsus* L. türleri ile bunların grubunda bulunan diğer türlerden elde edilir. Bu türler 50-200 cm yükseklikte, parlak sarı çiçekli, büyük ve tüylü yapraklı ve iki yıllık bitkilerdir. Dağlar ve yol kenarlarında bol olarak bulunur.

Dış görünüş : 1.5-4 cm çapında, 5 parçalı, altın sarısı renkli ve 5 stamenlidir. Stamenlerden 2 tanesinin filamenti hemen hemen tüysüzdür. Özel hafif kokulu ve yavan lezzetlidir.

Bileşim : Müsilaj, uçucu yağ ve flavon glikozitleri taşır.

Etki ve kullanılış : Balgam söktürücü ve göğüs yumuşatıcı etkilere sahiptir.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 2). Aşağıdaki karışım ile yapılan infusyon daha etkilidir :

Sığır kuyruğu çiçeği	20 gr
Gelincik çiçeği	20 gr
Ebegümeci çiçeği	10 gr
Su	1000 gr

İnfusyon sık bir bezden süzülür ve biraz bal ile tatlandırılarak günde 2-3 bardak içilir.

Bazı Sığırkuyruğu türlerinin (Türkiyede yaygın olan *V. sinuatum* L. türü gibi) tohumları taşıdıkları bir saponinden dolayı, balıklar için zehirlidir. Bu türlerin tohumları biraz et ile ezilerek balıklara yem olarak atılır ve uyuşmuş olan balıklar el ile toplanır. Bu usul balık yavrularının toplu halde ölmesine sebep olduğu için çok zararlı bir balık avlama yöntemidir.

SIĞIRKUYRUĞU YAPRAĞI (Folium Verbasci) :

Verbascum türlerinin kurutulmuş yaprağıdır. Drog grimsi yeşil renkli, sık tüylü, kokusuz ve lezzetsiz parçalar halindedir.

Saponinler, müsilaj, rezin ve acı maddeler taşımaktadır.

İnfusyon (% 2) halinde terletici, balgam söktürücü, yatıştırıcı, idrar arttırıcı ve kabız olarak kullanılır.

Aktarlarda, Sığırkuyruğu çiçeğinden daha çok, yaprağı bulunmaktadır. Her iki drog da hemen hemen aynı etkilere sahiptir. Bu nedenle biri diğeri yerine kullanılabilir. Zararsız ve etkili bir drogdur.

Türkiyede 230 kadar *Verbascum* türünün bulunduğu bilinmektedir (1). Bunlardan birçoğu Anadoluya has bitkilerdir. Henüz kimyasal yapıları ve farmakolojik etkileri karşılıklı olarak incelenmemiştir.

SIĞLA YAĞI

(La. Styrax Liquidus, Al. Raeucherstyrax, Fr. Styrax liquide, İn. Styrax)

Liquidambar orientalis Miller (Hamamelidaceae) türünün gövdesinden elde edilen bir balsamdır. Bu tür 20 m yüksekliğe kadar erişebilen çınar görünüşünde bir ağaçtır (Resim : 50). Muğla ilinin muhafazalı ve sulak bölgelerinde (Köyceğiz, Marmaris, Fethiye, Milas) küçük topluluklar meydana getirir (2, 3).

Sığla yağı elde etmek için ilkbaharda (Nisan başı) gövdeler yaralanır, Temmuz ayından itibaren gövde özel bıçaklar ile kazınarak balsam ve kabuklar alınır, bunlar 10 - 30 dakika kaynar suda tutulur, sıkılarak balsam kabuklarmdan ayrılır. Balsamı alınmış olan kabuklara "Günlük" ismi verilir (2 - 7).

Dış görünüş : Grimsi esmer renkli, bal kıvamında, hoş kokulu ve acı lezzetli bir maddedir. Zamanla biri açık, diğeri ise koyu renkli iki tabakaya ayrılır.

Bileşim : Uçucu yağ, rezin, serbest ve ester halinde sinnamik asit (% 45 civarında) taşımaktadır (2).

Etki ve kullanılış : Antiseptik, yara iyi edici, antiparaziter (bilhassa uyuz böceğine karşı) ve balgam söktürücü etkilere sahiptir. Dahilen nadiren balgam söktürücü ve belsoğukluğunu iyi edici olarak kullanılır. Haricen vücut parazitlerine karşı merhem halinde kullanılır. Uçucu yağı parfümeri endüstrisinde önemlidir.

Sığala yağı çok eski devirlerden beri tanınan bir balsamdır. Ticareti Finikeliler tarafından yapılıyordu. Eski Mısırlılar bu balsamı mumyaların hazırlanmasında kullanmışlardır. Sünnet operasyonundan sonra, yaranın çabuk iyileşmesi için, sığala yağı ve bal karışımı emdirilmiş bir bez sünnet yarası üzerine sarılırdı. Türkiyenin bir ihraç ürünüdür.

1 — Huber-Morath, A.: Die türkischen Verbasceen-Denkschr. Schweiz. Nat. Ges. 87 : 1 (1971).

2 — Berkel, A. ve Huş, S.: Sığla ağacı ormanları ve sığla yağı üzerine araştırmalar Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 3 (5) : 9 (1944).

3 — Huş, S.: Reçine ve Sığla yağı elde etme metodları 43, İstanbul (1947).

4 — Berk (Baytop), A.: Sığala ağacı (Liquidambar orientalis Mill.) ve Sığala yağı (Styrax liquidus) - Farmakoloğ 17 : 73 (1947).

5 — Baytop, T.: Sur le Styrax liquidus-Pharm. Acta Helv. 25 : 60 (1950).

6 — Regel, C.: Liquidambar orientalis orman sahasında 3 gün-Biyol. Derg. 12 : 61 (1962).

7 — Pamukçuoğlu, A.: Memleketimizde Liquidambar orientalis orman sahası - Türk Biol. Derg. 14 (2) : 71 (1964).

Kullanılış şekli : Dahilen hap halinde, 0.5 - 1 gr, günde birkaç defa alınır. Haricen merhem (% 30) halinde kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Amber ağ., Günlük ağ., Mia pelesengi, Miai sail ağ., Revgaını suğla, Sığala yağı.

KARA BUHUR (Styrax Solidus, Storax): Sığala yağı içine reçine, benzoe, çadırşağı gibi rezinlerin konması ile elde edilen bir karışımdır. Siyahımtırak renkli, az kokulu ve alkolde tam olarak çözünmeyen bir kitle halindedir (1).

Eski bir drog olup halen ticarette bulunmamaktadır.

GÜNLÜK (Cortex Thymiamatis) : Bakınız, sayfa 240.

SİKLAMEN YUMRUSU

(Tubera Cyclaminis)

Cyclamen coum Miller (Primulaceae) ve diğer türlerin taze veya güneşte kurutulmuş yumrusudur. Bu türler ilkbahar veya sonbaharda pembe renkli çiçekler açan, çok yıllık, otsu ve yumrulu bitkilerdir (Resim : 23).

Yumrular nişasta, zamk, organik asitler ve saponin sınıfı glikozitler taşımaktadır (1, 2, 3).

Kusturucu, müshil ve uyarıcı etkilere sahiptir. Taze yumrulardan hazırlanan infusyondan (% 5) 1 - 2 bardak, kuru yumrudan bir defada 0.5 gr alındığı zaman orta şiddette bir ishal meydana getirir. Tıbbi miktarların üstündeki miktarlar kusma ve kuvvetli amel ile beliren tehlikeli zehirlenmeler yapar.

Yumrusu domuzlar tarafından aranan bir yiyecektir. Anadolu dağlarında, *Cyclamen* yetişen yerlerin domuzlar tarafından kazılarak yumruların toplanmış olduğuna sık olarak rastlanır. Bu nedenle eski devirlerden beri yumrulara domuz ve ekmek ile ilgili isimler verilmektedir. Latince Panis porcinus (Domuz ekmeği, Hınzır ekmeği) droguna eski kitaplarda çok rastlanır. Osmanlı devrine ait yazmalarda ismi, arapçada olduğu gibi, Buhur-u Meryem olarak geçmektedir.

Tütün ekicileri, tütün fidelerine musallat olan solucan ve diğer kurtlar ile mücadele için, fideleri *Cyclamen* yumruları ile hazırladıkları infusyon ile sulamaktadırlar. Sulamadan az sonra solucanlar toprak üzerine çıkar ve elle toplanır (4).

Güney ve Batı Anadoluda (Kuşadası, Alanya, Antakya) yabani olarak yetişmekte olan *C. persicum* Miller türünün kültür formları süs bitkisi olarak büyük bir önem taşımaktadır.

Bu türün yaprakları Batı Anadoluda, haşlandıktan sonra, et dolması yapımında kullanılmaktadır.

18. yüzyılın başlarından itibaren, Topkapı Sarayında "Buhursuyu" ismi verilen bir kokulu su hazırlanıp, ramazan ayında, başta padişah olmak üzere devlet ileri gelenlerine dağıtılmaya başlanmıştır. Bu su Sarı santal, Buhuru meryem, Ödağacı ve Asilbent isimli drogların kaynar su ile tüketilmesi ile elde edilir ve "Gülsuyu" gibi koku verici olarak kullanılırdı (5).

1 — Dorvault, F.: L'Officine, répertoire général de pharmacie pratique 1601, Paris (1945).

2 — Gürgen, A.R.: Türkiye zehirli nebatlarının en ehemmiyetlileri üzerine kimyevi araştırmalar-Ankara Y. Zir. Enst. Çalışmalar, sayı 138, Ankara (1943).

3 — Anıl, H.: Cyclamen neapolitanum Ten. saponinlerinin yapısı-Doğa Bilim Dergisi 1 : 148 (1977).

4 — İpekoğlu, F.: Kırmenekşesi (Topalak)-İnhisarlar Tütün Enst. Rap. 2 : 81 (1938).

5 — Baykal, İ.: "Buhur suyu" ve "Kırmız" imali hakkında - Türk Tıb Tarihi Arkivi 6 (19) : 16 (1942).

Diğer isimler : Alabayrak, Buhurumeryem, Danagöbeği, Devetabanı, Domuzağırşağı, Domuzekmeği, Domuzelması, Domuzturpu, Kırmenekşesi, Kızılmenekşe, Köstüköpeği, Kuskusa, Tavşankulağı, Topalak, Yersomunu.

Türkiyede 10 kadar *Cyclamen* türünün bulunduğu bilinmektedir (1). Bunların yumruları, aralarında bir fark gözetilmeksizin, tedavi maksadıyla kullanılmaktadır.

SİNAMEKİ YAPRAĞI

(La. Folium Sennae, Al. Sennesblaetter, Fr. Feuille de séné, İn. Senna leaf)

Bazı *Cassia* (Leguminosae) türlerinin kurutulmuş yaprakçıklarıdır. Bu türler genellikle 60 - 100 cm yükseklikte, sarı çiçekli, çift tüysü yapraklı ve çalı görünüşünde ağaççıklardır. Kuzey-Doğu Afrika ve Arabistan bölgesinin yarı çöl ve dağlarında yabani olarak yetişmektedirler. Drog halen aşağıdaki iki türden elde edilmektedir :

C. acutifolia Del.: Sudan ve Kartum bölgesinde yabani olarak yetişir. Bu türden elde edilen drog İskenderiye sinamekisi (Folium Sennae alexandrinae) ismini alır. Yaprakçıklar 2 - 4 cm uzunluk ve 0.5 cm kadar genişlikte, grimsi yeşil renkli ve her iki yüzden de ince tüylüdür. Bu tip drog genellikle yaprak parçalarından ibarettir.

C. angustifolia Vahl.: Arabistan ve Somalide yabani olarak bulunur. Halen bilhassa Hindistanda yetiştirilmektedir. Bu türden elde edilen drog Hindistan sinamekisi (F. Sennae Tinnevelly) ismini alır. Yaprakçıklar 3 - 5 cm uzunluk ve 0.7 - 0.8 cm genişlikte, sarımsı yeşil renkli ve hemen hemen tüysüzdür. Drog genellikle tam yapraklardan meydana gelir. Türkiye piyasasında bu tip sinameki yaprağı bulunmaktadır.

Bileşim : Sinameki yaprağı rezin, flavon türevleri ve etkili madde olarak da serbest veya glikozit halinde antrasen türevleri (Sennozit A ve B) taşımaktadır. Antrasen türevlerinin miktarı % 2 - 3 arasındadır.

Etki ve kullanılış : Etkisi kalın barsak üzerine olan kuvvetli bir müshildir. Tıbbi dozlarda, karın ağrısı yapmasına karşılık, mide bulantısı ve kusma yapmaz. 1 - 2 gr, 6 saat sonra, sancı ile amel verir. 4 - 5 gr, ilk ikisi katı ve diğerleri sıvı olmak üzere birkaç ishal verir. Daha yüksek miktarlarda (10 gr) bulantı ve kusma yapar. Memleketimizde çok kullanılan etkili bir müshildir.

Kullanılış şekli : Toz bir defada 0.5 - 1 gr, günde bu miktardan 2 - 3 defa alınır. İnfusyon : 5 - 10 gr sinameki yaprağı 200 gr su ile beş dakika kaynatılır, soğuduktan sonra süzülür. Önce infusyonun yarısı içilir. Beklenen tesir başlamaz ise diğer yarısı da içilir. İyi bir formül de şöyledir : 50 gr sinameki yaprağı ile 8 gr zencefil kökü 500 gr kaynar su içine atılır, bir saat beklenir ve tülbentten süzülür. Sıvı kısımdan bir su bardağı içilir. Beklenen tesir bir müddet sonra görülmez ise geri kalan kısım da içilir.

Diğer isimler : Yaprak sinameki.

SİNAMEKİ MEYVASI (Fructus Sennae) :

Sinameki yaprağı elde edilen *Cassia* türlerinin kurutulmuş meyvasıdır. Meyva 3 - 6 cm uzunluk ve 2 - 2.5 cm genişlikte olup 6 - 10 tohum taşır. Esmer veya yeşilimsi esmer renklidir.

Bileşimi sinameki yaprağınınkine benzer. Müshil olarak infusyonu (% 2 - 5) 2 - 3 su bardağı içilir.

Diğer isimler : Alman sinamekisi, Erkek dinameki, Kara sinameki.

YALANCI SİNAMEKİ (Folium Coluteae) :

Colutea arborescens L. (Leguminosae)

1 — Saunders, D.E.: Cyclamen, The genus in the wild and cultivation, London (1975).

türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür sarı çiçekli, 5 m kadar yükselebilen, tek tüysü yapraklı ve çalı tipinde bir bitkidir. Yapraklar 3 - 5 çift yaprakçıklı. Meyva şişkin, kısa saplı, zarımsı ve sivri uçludur. Orta ve Güney Avrupada yaygın bir bitkidir. Türkiyede bulunduğu şüphelidir. Bir varyetesi (var. *melanotricha* Freyn et Sint.) (Syn : C. cilicica Boiss. et Bal.) Anadoluda yaygındır. Bu varyete çiçeklerinde korolla'nın 20 - 22 mm boyunda ve kanatçıkların daima kayıkçıktan uzun olması ile *C. arborescens* L. türünden ayrılır.

Yapraklar müshil etkiye sahiptir. İnfusyon (% 3 - 10) halinde kullanılır. Tadı iyi olmadığından infusyonun içilmesi zordur. Avrupa sinameki yaprağının tağşişinde kullanılır. Tohumları zehirli ve kusturucu bir etkiye sahiptir.

Diğer isimler : Patluk.

HİYARŞEMBER (Fructus Cassiae fistulae) :

Cassia fistula L. türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür sarı çiçekli, pennat yapraklı, büyük bir ağaçtır. Vatanı Güney Asya (Hindistan) olmakla beraber bütün tropikal bölgelerde yetiştirilir. Meyva silindir biçiminde, 30 - 50 cm uzunlukta ve 3 cm kadar çapta, çukulata renkli, iç kısmı bölmeli ve 25 - 100 tohumludur.

Şekerler, pektin, müsilaj ve antrasen türevleri (% 1 - 3) taşımaktadır.

Ağrısız olarak etki gösteren hafif bir müshildir. 5 - 10 gramlık bir miktar müleyyin, daha yüksek miktarlar müshildir. Genellikle infusyon (% 5) halinde alınır. Yumuşak bir müshil olduğundan bilhassa çocuklarda kullanılabilir.

Ticarette özü (Pulpa Cassiae fistulae) de bulunmakta ve meyva gibi kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Hint keçiboynuzu, Hiyarşembe (arapçadan), Hıyarışember.

SİNİRLİOT YAPRAĞI

(La. Folium Plantaginis, Al. Breitwegerichkraut, Fr. Feuille de plantain, İn. Plantain)

Bazı *Plantago* (Plantaginaceae) türlerinin taze veya kurutulmuş yaprağıdır. Bu türler 90 cm kadar yükselebilen, çok yıllık ve otsu bitkilerdir. Çiçekler küçük ve 4 parçalı, gövdenin ucunda başak durumlarda toplanmışlar. Yapraklar belirgin damarlı olup tabanda rozet şeklinde bulunurlar.

Kullanılan başlıca türler şunlardır.

P. coronopus L. (Kargaayağı) : Yapraklarının derin parçalı, dişli ve yatık tüylü olması ile tanınır. Türkiyede iki alttürü (subsp. *coronopus* ve subsp. *commutata* (Guss.) Pilger) bilinmektedir. Bilhassa Kuzey Anadoluda yetişir.

P. lanceolata L. (Daryapraklı sinirliot) : Yapraklar dar uzun, mızrak biçiminde, tüylü ve çıplak. Çiçekler esmer renkli. Türkiyede yaygın bir bitkidir.

P. major L. (Büyük sinirliot) : Yapraklar oval biçimli, kısa saplı, kenarları dişli veya dalgalı. Çiçek grimsi veya esmer kırmızımtırak renklidir.

Türkiyede iki alttürü (subsp. *major* ve subsp. *intermedia* (Gilib.) Lange) bulunur. Her ikisi de Türkiyede yaygındır.

P. media L. (Beyaz sinirliot) : Genel görünüş bakımından yukarıdaki türe benzer. Çiçeklerinin parlak gümüş renkli olması ile tanınır. Anadoluda dağlık bölgelerin kurak çayırlarında yetişmektedir.

Bileşim : Müsilaj, tanen, pektin ve organik asitler (sitrik asit) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Dahilen kabız, göğüs yumuşatıcı, balgam ve idrar arttırıcı olarak etkilidir. Etkisi taşıdığı tanen ve müsilajdan ileri gelir. Haricen, bilhassa taze yaprak, ya-

ra iyi edici ve çıban açıcı olarak kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : İnfusyon veya dekoksiyon (% 5 - 10), günde 2 - 3 bardak içilir. Zararsız bir drogdur. Haricen taze yaprak, bir müddet sıcak su içinde bırakılarak yumuşatıldıktan sonra, yara veya çıbanın üzerine konmaktadır.

Diğer isimler : Ateş yaprağı, Bağa yaprağı (Sivas), Sinirli yaprak.

KARNIYARIK TOHUMU (Semen Psyllii) :

P. psyllium L. (Syn : P. scabra Moench, P. arenaria Waldst. et Kit.) türünün veya buna yakın diğer türlerin kurutulmuş olgun tohumudur. Bu tür 10 - 40 cm yükseklikte, alttan itibaren dallı, gövde ve yaprakları tüylü, bir yıllık otsu bir bitkidir. Anadoluda oldukça yaygındır.

Karnıyarık tohumu 2 - 3 mm uzunlukta, esmer veya koyu esmer renkli, kayık biçiminde, tatsız ve kokusuz tanelerdir.

Sabit yağ ve müsilaj taşımaktadır. Dahilen müshil olarak etkilidir. Bu etkiyi elde etmek için 15 - 45 gr tohum su ile karıştırılarak içilir. Etkisi tohumların taşıdığı müsilajın, su alarak barsakta şişmesi sonucu meydana gelir. Zehirsiz ve tehlikesiz bir müshildir.

Avrupa piyasasında siyah karnıyarık tohumu (Semen Psyllii nigrum) (*P. psyllium* L. türünden elde edilir) ve sarı karnıyarık tohumu (Semen Psyllii flavum) (*P. ovata* Forskal türünden elde edilir) olmak üzere iki cins karnıyarık tohumu bulunmaktadır. Türkiyede yalnız siyah karnıyarık tohumu kullanılmaktadır.

P. afra L. : Genel görünüş bakımından yukarıdaki türe çok yakındır. Gövdesinin alt kısmının gudde tüylü olması ile tanınır. Batı ve Güney Anadoluda yaygın bir türdür.

Tohumları Karnıyarık tohumu gibi kullanılır.

SOLUCANOTU

(Herba Pelargonii)

Pelargonium endlicherianum Fenzl (Geraniaceae) türünün çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 15 - 35 cm yükseklikte, yuvarlak yapraklı, morumsu kırmızı çiçekli, çok yıllık otsu bir bitkidir. Orta ve Doğu Anadolunun dağlarında yetişir.

Uçucu yağ, tanen, şekerler ve sabit yağ taşımaktadır. Etkili maddesi henüz bilinmemektedir.

Bilhassa Malatya ve Maraş bölgesinde, barsak kurtlarına karşı, geniş bir şekilde kullanılmaktadır (1, 2). Taze çiçekli dallar yaz başında kasaba pazarlarında demetler halinde satılmaktadır. Yazın taze çiçekli dallardan 100 gr kadar yenilmektedir. Kış mevsiminde ise kurutulmuş drog kullanılır. Kuru drog havanda toz edilir, tülbentten elenir, ince kısım pekmez ile karıştırılır ve bu karışımdan sabahları, aç karnına, bir tatlı kaşığı alınır (3).

Bilhassa yuvarlak barsak parazitlerine (askarit, oksiyür) karşı etkili ve tehlikesiz bir drogdur. Çocuklarda da başarı ile kullanılabilir. Taze drogun, kuru drogdan, daha etkili olduğu söylenmektedir.

Diğer isimler : Elbistan solucanotu.

1 — Güven, K.C.: Elbistan solucanotu-Farmakoloğ 19 : 317 (1949).

2 — Baytop, T. ve Tarcan, Ş.: Kurt düşürücü bir bitki (Pelargonium endlicherianum Fenzl) üzerinde ilk araştırmalar-İstanbul Üniv. Tıp Fak. Mecm. 25 : 269 (1962).

3 — Şentürk, A.: Malatya'da ot, çiçek ve meyvalardan yapılan ilâçlar-Türk Folklor Araştırmaları 13 (270) : 6196 (1972).

SOMAK YAPRAĞI

(La. Folium Rhois coriariae, Al. Sumachblaetter, Fr. Feuille de sumac des corroyeurs, İn. Sumach leaf)

Rhus coriaria L. (Anacardiaceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 3 m kadar bir yüksekliğe erişebilen ve kışın yapraklarını döken bir ağaççıktır (Resim : 75). Yapraklar tek tüysü, meyva tek tohumlu, üzeri tüylü ve esmer kırmızı renklidir. Anadoluda yaygın bir bitkidir.

Dış görünüşü : 5 - 21 yaprakçıklı bir bileşik yapraktır. Yaprakçıklar 5 - 6 cm uzunlukta, dişli kenarlı, kalm ve her iki yüzden de tüylüdür. Kokusuz ve buruk lezzetlidir.

Bileşim : Tanen, şekerler, mum ve flavon türevi sarı renk maddeleri (mirisetin) taşımaktadır. Anadolu kökenli yapraklarda % 21.7 tanen bulunduğu saptanmıştır (1).

Etki ve kullanılış : Kabız, kan kesici ve antiseptik etkilere sahip bir drogdur. Derilerin tabaklanmasında ve yünlü kumaşların boyanmasında da kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 5 - 10) halinde dahilen veya boğaz ve diş etleri hastalıklarında gargara halinde kullanılır.

Türkiyenin dışsatım ürünlerinden biridir (2, 3).

Diğer isimler : Debbağ sumağı, Derici sumağı, Sumak, Tatari (Gümüşhane), Tekri ağ., Tetri, Tirimli.

SOMAK MEYVASI (Fructus Rhois coriariae) :

R. coriariae L. türünün kurutulmuş olgun meyvalarıdır. Meyva esmer kırmızı renkli, tek tohumlu, üzeri tüylü ve küremsi şekilli taneler halindedir.

Tanen (% 4), uçucu yağ, organik asitler (sitrik, tartrik ve malik) ve bunların tuzlarını taşımaktadır. Bu nedenle ekşi lezzetlidir.

Baharat (Sumak ekşisi) olarak bilhassa Güney Anadoluda bol miktarda kullanılmaktadır. Sulu ekstreleri üzerinde yapılan farmakolojik deneyler sonucu, bu ekstrelerin kasıcı bir etkiye sahip bulundukları ve bunun da taşıdığı tannik asitten ileri geldiği gösterilmiştir (4).

BOYACI SOMAĞI YAPRAĞI (Folium Rhois cotini) :

Cotinus coggyria Scop. (Syn : Rhus cotinus L.) (Anacardiaceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 5 m kadar yükselebilen bir ağaççıktır. Yapraklar basit, tam kenarlı, 4 - 7 cm uzunlukta ve tüysüz. Güney Avrupa ve Anadoluda yaygındır.

Yapraklar tanen ve flavon türevleri (fisetin) taşımaktadır.

Antiseptik, kabız, kan kesici ve ateş düşürücü etkilerinden ötürü, dahilen infusyon halinde (% 5) kullanılmaktadır. Tehlikesiz ve etkili bir drogdur.

Odunu "Sarı kök" veya "Sarı odun" (Lignum Flavum) ismi altında eskiden beri deri ve kumaş boyamakta kullanılmaktadır. Verdiği renk açık sarı olup zamanla koyulaşır ve sabit kalır (5). Ticarette "kabuklu" veya "kabuğu çıkarılmış" olarak bulunur (6).

Diğer isimler : Sarıboya ağ., Sarıcan (K. Maraş bölgesi).

1 — Öncü, C.: Türkiye sumakları ve ekstraktları üzerinde deneysel araştırmalar - Ankara Üniv. Ziraat Fak. Yay. No. 28, Ankara (1951).

2 — Topçuoğlu, A.: Sumak yaprağı istihsali-Orman Genel Müd. Tek. Haber. Bült. 1 (2) : 11 (1962).

3 — Pirdal, M. ve Öztürk, M.: Sumak-Ormancılık Araştırma Enstitüsü Derg. 29 (57) : 27 (1983).

4 — Altınkurt, O. ve Heper, S.: (Rhus coriaria) Sumak'ın farmakolojik etkileri - Türk Hij. ve Tec. Bioloji Derg. 30 (1) : 41 (1970).

5 — Eşberk, T. ve Hamamcıoğlu, M.: Boyacı sumağı (Cotinus coggyria Mill. veya Rhus cotinus) ve elde edilen renklerin haslık derecesi-Ankara Üniv. Zir. Fak. Yıll. 3 : 1 (1953).

6 — Yiğitoğlu, A.K.: Türkiye iktisadiyatında ormancılığın yeri ve ehemmiyeti 110, Ankara (1941).

SÖĞÜT KABUĞU

(La. Cortex Salicis, Al. Weidenrinde, Fr. Écorce de saule, İn. Willow bark)

Salix alba L. (Salicaceae) ve buna yakın diğer türlerin kurutulmuş dal kabuklarıdır. Söğüt türleri kışın yaprağını döken ağaç veya ağaççıklardır. Genellikle akarsu kenarlarında yetişmektedirler. Türkiyede 25 kadar Salix türünün bulunduğu bilinmektedir. Bunlar arasından, Anadoluda yaygm olan, *S. alba* L. (Ak söğüt), *S. babylonica* L. (Ağlarağaç, Salkım söğüt), *S. caprea* L. (Keçi söğüdü), *S. cinerea* L. (Boz söğüt), *S. excelsa* J. F. Gmelin (Yüksek söğüt), *S. fragilis* L. (Gevrek söğüt), *S. purpurea* L. (Erguvani söğüt) ve *S. viminalis* L. (Bağ söğüdü, Sepetçi söğüdü, Sorkun, Sorgun) türlerinin dal kabukları, kökleri ve yaprakları tedavi alanında kullanılmaktadır.

Dış görünüş : 1-2 cm genişlik ve 1-2 mm kadar kalınlıkta şerit veya parçalar halindedir. Dış yüz kül renkli, iç yüz grimsi tarçın renklidir. Kokusuz ve acımsı lezzetlidir.

Bileşim : Tanen (% 15 civarında) ve etkili madde olarak bir glikozit (salisin) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Dahilen yatıştırıcı, kuvvet verici, ateş düşürücü, kabız ve romatizma ağrılarını giderici etkilere sahiptir. Zehirli bileşikler taşımaması nedeniyle iyi bir halk ilâcıdır.

Kullanılış şekli : Bir günde toz 1-2 gr, dekoksiyon (% 5-10) 2-3 bardak alınır.

Aynı maksatlar için söğüt yaprağı (Folium Salicis) ve Söğüt kökü (Radix Salicis) de kullanılmaktadır.

SUKARANFİLİ KÖKÜ

(Radix Gei urbani, R. Caryophyllatae)

Geum urbanum L. (Rosaceae) türünün kurutulmuş köküdür. Bu tür 20-50 cm yükseklikte, parçalı yapraklı, sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Ormanlarda, akar su ve göl kenarlarında bulunur. Kurutulmuş kökü karanfil kokuludur. Bu iki özelliği nedeniyle "Sukaranfili" ismi verilmektedir. Türkiye ve Avrupada yaygın bir bitkidir.

Köklerde tanen (% 30 civarında), acı madde ve geozit isimli bir glikozit bulunmaktadır. Bu glikozitin parçalanması sonucu ögenol açığa çıkar. Kurutulmuş köklere karanfil kokusunu veren bu bileşiktir (1).

Kökler infusyon halinde (% 6) kabız, inidevi ve kuvvet verici olarak kullanılır. Yüksek miktarlarda alındığı zaman mide bulantısı ve kusma yapmaktadır.

Toprak üstü kısımları (Herba Gei urbani) da aynı etkilere sahiptir ve aynı amaçlar için kullanılır.

G. rivale L. türünün kökleri de aynı maksatlar için kullanılmaktadır.

KARANFİL KÖKÜ (Radix Orthuri) :

Orthurus heterocarpus (Boiss.) Juz. (Syn: Geum heterocarpus Boiss. (Rosaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomudur. Bu tür 15-45 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar tek tüysü, yumuşak tüylü, yaprakçıklar 3-5 çift, yaprakçıkların kenarları dişli. Çiçekler soluk sarı renkli ve 3-10 çiçekli durumlarda toplanmış. Batı, Güney ve İç Anadolu dağlarında yetişen oldukça yaygın bir türdür.

Kökler tanen, rezin, acı maddeler ve uçucu yağ taşır. Gaziantep kökenli bir nümunede % 0.3 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır (2).

1 — Buchner, A.: Repert. für Pharm. 85 : 169 (1844).

2 — Baytop, T.: Gaziantep (Sof dağı, Aceroba köyü) kökenli bir materiyel üzerinde yapılan ve yayınlanmamış olan bir araştırmanın sonuçlarına göre.

Kabız, ateş düşürücü ve antiseptik özellikleri nedeniyle dahilen infusyon halinde (% 2 - 3) kullanılmaktadır. Gaziantep bölgesinde "Zencefil kökü" ismiyle tanınır. Toz halde, karabiber yerine, köfteye ve yemeklere konulur. Koku ve lezzeti nedeniyle çay yerine de içilmektedir. Tehlikesiz ve etkili bir drogdur.

Diğer isimler : Yelliceotu (Elâzığ), Zencefil kökü (Gaziantep).

SUSAM YAĞI

(La. Oleum Sesami, Al. Sesamoel, Fr. Huile de sésame, İn. Sesame oil)

Sesamum indicum L. (Pedaliaceae) türünün olgun tohumlarından sıkma yoluyla elde edilen bir sabit yağdır. Susam bitkisi vatanı Hindistan olmakla beraber Asya, Avrupa ve Türkiyede, çok eski devirlerden beri yetiştirilmektedir. Tohumlardan % 50 civarında susam yağı elde edilebilir (1).

Dış görünüş : Soluk sarı renkli, hemen hemen kokusuz, alkolde az, eter ve petrol eterinde kolaylıkla çözünen bir sıvıdır.

Bileşim : Oleik, stearik, palınitik, linoleik ve miristik asitler taşır.

Etki ve kullanılış : Dahilen müshil, haricen ise bazı preparatların hazırlanmasında, zeytin vağı gibi, eskiden beri çözücü olarak kullanılmaktadır (2). Türkiyede yemek yağı olarak da önemlidir.

Konya bölgesinde şeker hastalığına karşı kullanılır. Bunun için sabahları aç karnına bir kahve kaşığı susam yağı içilir (3).

Kabukları soyulmuş susam tohumlarının ezilmesi ile tahin elde edilir. Bu madde tahin helvası hazırlanmasında kullanılmaktadır (1).

Kullanılış şekli : Müshil olarak, bir defada 50 gr verilir.

Diğer isimler : Şirik yağı, Şırlan yağı, Şırlağan yağı.

SUTERESİ

(Herba Nasturtii aquatici)

Nasturtium officinale R. Br. (Cruciferae) türünün taze veya kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür beyaz çiçekli, yaprak tek tüysü, 3 - 7 çift yaprakçıklı, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Su kenarlarında yetişir. Özel bir kokusu ve batıcı bir lezzeti vardır./ Anadoluda yaygın bir bitkidir. Antalya ve Mersin bölgelerinde yetiştirilir.

Glikonasturtiin ismi verilen kükürtlü bir glikozit, vitaminler (A, C ve D) ve keskin lezzetli bir uçucu yağ taşımaktadır.

Kuvvet verici, vitamin noksanlıklarını giderici, idrar arttırıcı ve iştah açıcı gibi özelliklerinden dolayı eski çağlardan beri sebze ve ilâç olarak kullanılmaktadır.

Taze yapraklar salata halinde veya sıkılarak elde edilen usare (günde 250 gr) tedavide kullanılır. Taze bitki kıyılır, yufka arasına konularak börek yapılır.

Doğu Karadeniz bölgesinde bu bitki "Kardomot" ismiyle tanınmaktadır. Bu bölgede kurutulmuş bitki ince toz edildikten sonra süt veya bal ile karıştırılarak, dahilen ekzema gibi cilt hastalıklarına karşı kullanılmaktadır.

1 — Yazıcıoğlu, T.: Türkiyede nebati yağ zenginliği, Türkiyenin yağ tohum ve meyvelerile nebati yağları üzerinde tecrübi araştırmalar-Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 2 : 680 (1945).

2 — Limet, H.: Pharmaopée et parfumerie sumériennes-Rev. Hist. Pharm. 25 (238) : 147 (1978).

3 — Es, S.: Konya'da şeker hastalığı sağlatma ilâçları-Türk Folklor Araştırmaları 18 (359) : 8685 (1979).

Zehirli bileşikler taşımayan tehlikesiz bir drogdur.

Diğer isimler : Acı gerdeme, Gerdeme, Kerdeme, Sukerdemesi, Sumancası, Suteresi.

Lepidium sativum L. (Tere, Kerdeme, Cırcır) : 20 - 50 cm yükseklikte, beyaz veya erguvani renkli çiçekli, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Meyvalarının tek tohumlu olması ile Suteresi'nden kolaylıkla ayrılabilir. Anadoluda yabani olarak bulunmakla beraber bilhassa bahçe ve bostanlarda yetiştirilmektedir.

Bitkide bulunan bir glikozitin parçalanması sonucu meydana gelen kükürtlü ve yakıcı lezzetli bir uçucu yağ taşır. Toprak üstü kısmı (Herba Lepidii sativi) tedavide Suteresi gibi kullanılır. Halen memleketimizde, bilhassa salata halinde, iştah açıcı olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Gerdeme (Antakya bölgesi).

L. vesicarium L. (Çakçakotu) : 20 - 70 cm yükseklikte, beyaz çiçekli, çok dallı, yaprakları iplik gibi parçalı, bir yıllık otsu bir bitkidir. Nodus kısımlarının şişkin olması ile kolaylıkla tanınabilir. Doğu Anadoluda yaygın bir türdür. Ağrı dağının eteğinde ve Türk-İran sınırında geniş alanlar kaplar. Hayvanlar için zehirli olduğu söylenmektedir.

SÜMBÜL SOĞANI

(Bulbus Hyacinthi)

Hyacinthus orientalis L. (Liliaceae) türünün taze soğanıdır. Bu tür 15 - 20 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Çiçekler 6 parçalı, kuvvetli kokulu, açık veya koyu mavi renkli ve kısa saplıdır. 5 - 15 çiçek gövde üzerinde seyrek bir salkım yapar. Güney-Doğu Anadolu dağlarında yabani olarak yetişir. Birçok bahçe çeşitleri süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

Yumruları haricen yumuşatıcı ve çıban açıcı olarak kullanılır. Soğan ezilir, sütte pişirilir ve elde edilen merhem çıban üzerine sürülür. Tohumları eskiden iştah açıcı, sarılık ve belsoğukluğunu tedavi edici olarak dahilen kullanılırdı.

Evliyâ Çelebi, Belen (Antakya) dağlarında yetişen sümbüller hakkında şöyle yazmaktadır (1) :

"Dağlarında olan sümbül ve müşk-i rûmisi, salıraları süsleyip (Bakras sümbülü ve müşk-i rûmisi) (2) diye meşhurdur. Mevsiminde insanın damağını kokulandırır. Halkın işleri, bağ ve bahçe dağlarında çiçek soğanları çıkarıp İstanbul'a ve diğer şehirlere götürüp satmaktır".

Osmanlılar döneminde çok sevilen bir süs bitkisi idi. Bu dönemde yetiştirilen sümbül çeşitlerinin renkli resim ve isimlerini taşıyan bir elyazması Topkapı Sarayı Kütüphanesinde bulunmaktadır (3).

SÜSEN KÖKÜ

(La. Rhizoma Iridis, Al. Himmelslilienwurzel, Fr. Rhizome d'iris, İn. Flag root)

İris germanica L. (İridaceae) ve buna yakın diğer türlerin soyulmadan veya kabuğu soyulduktan sonra güneşte veya fırınlarda kurutulmuş rizomudur. Yaprakları kılıç

1 — Evliyâ Çelebi : Seyâhatnâme (Türkçeleştiren : Z. Danışman) 4 : 243 İstanbul (1970).

2 — Bakras=Pagrae=Kabaağaç : Kırıkhan Antakya yolu üzerinde, batı kısımda, ana yola 4 km uzakta, kale ve şehir. Eskiden Bağras da denilirdi. Haçlılar döneminden önce kalesi, akar suları ve bahçeleri ile meşhur idi. Haçlılar seferinden sonra harap olmuş ve bugün bir köy halindedir.

3 — Musavver Sümbülname, 1149/1737, Topkapı Sarayı Kütüphanesi No. H. 413.

biçiminde (1), çiçekleri 6 parçalı, büyük ve mor renkli olan, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Memleketimizde, park ve bahçelerde ve mezarlıklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Dış görünüş : 5 - 10 cm uzunlukta ve 2 - 4 cm genişlikte, sert, ağır, kabuğu soyulmuş veya soyulmamış parçalar halindedir. Kokusu menekşe kokusunu andırır. Lezzeti biraz baharlıdır.

Ticarette kabuğu soyulmamış (Rhizoma İridis naturale) ve kabuğu soyulmuş (R. İridis mundatum) olmak üzere iki cins süsen kökü bulunur. Kabuğu soyulmuş olanın fiyatı diğerinin iki mislidir.

Bileşim : Nişasta ve uçucu yağ taşır. Uçucu yağ içinde droga menekşe kokusunu veren iron isimli bir keton bulunmaktadır.

Etki ve kullanılışı : İdrar söktürücü ve safra arttırıcı etkilere sahiptir. Koku verici olarak geniş bir şekilde kullanılır.

Avrupa piyasasında çocuklar için özel olarak hazırlanmış bir cins süsen kök (R. İridis pro infantibus) bulunmaktadır. Bu cins 4 - 8 cm uzunlukta, üzeri torna edilmiş parçalardır. Diş çıkaran çocuklara verilir. Çocuklar bu parçaları ağızlarında geveleyerek diş etlerinin kaşıntısını giderirler.

Kullanılış şekli : Diş tozları, pudralar ve talk tozuna menekşe kokusu vermek için, süsen kökünün ince tozu bu preparatlara bir miktar katılır. Dahilen toz halde 0.25 - 2 gr, veya infusyon (% 1 - 5) halinde günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : İris kökü, Menekşe kökü, Susam kökü. Bazı bölgelerde bitkiye "Zambak" ismi de verilmektedir.

SÜTLEĞENOTU
(Herba Euphorbiae)

Bazı *Euphorbia* (Euphorbiaceae) türleri- (*E. aleppica* L., *E. amygdaloides* L., *E. chamaesyce* L., *E. peplis* L. ve diğerleri) nin taze yapraklı dallarıdır (2). *Euphorbia* türleri bir veya çok yıllık, beyaz sütlü bitkilerdir. Türkiyede 80 kadar *Euphorbia* türünün bulunduğu bilinmektedir.

Süt içinde rezin, kauçuk, nişasta ve enzimler bulunur. Tohumları bir sabit yağ taşımaktadır.

Euphorbia türlerinin sütü tahriş edici ve kuvvetli bir müshil etkiye sahiptir. Tohumlarında bulunan yağ da müshil özelliktedir. Bu nedenle eskiden bu bitkilerin sütü veya yağı müshil olarak kullanılırdı. Çok tahriş edici olduğundan halen dahilen kullanılışı terkedilmiştir. Haricen sütü siğillere karşı kullanılmaktadır. Taze bitkiden elde edilen süt hergün bir defa siğil üzerine sürülür. Bir hafta içinde siğillerin kaybolduğu görülmektedir.

Taze dalların veya tohumlarının ekmek içi veya kıyma ile ezilmesi ile elde edilen karışım, göl veya derelerde, balık avlamak için kullanılmaktadır. Zararlı bir usuldür. Zira bu karışımı yiyen yavruların da yokolmasına sebep olur.

Diğer isimler : Neblulotu, Sütlüceotu, Şebrem.

E. apios L. (Bırçalık (Sungurlu), Burçalak (Antalya), Fıçıotu) : 5 - 20 cm yükseklikte, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Kökleri 2 - 7 cm uzunlukta ve turp biçimindedir. Kökler müshil etkiye sahiptir. Yüksek miktarlarda yendiği zaman, kusma ve ishal ile belirlenen zehirlenme yapar.

1 — Kılıç şeklindeki yapraklarının, fena ruhların gökten mezara inmesini önlediği inancı müslümanlar arasında yaygındır. Bu nedenle bu bitki bilhassa müslüman mezarlıklarında görülür.

2 — Gürgen, A.R : Türkiye zehirli nebatlarının en ehemmiyetlileri üzerinde kimyevi araştırmalar-Ankara Y. Zir. Enst. Çalışmalar sayı 138, Ankara (1943).

E. biglandulosa Desf.: Bu türün çiçek durumları Anadoluda yün ipliğini sarı renge boyamak için kullanılmaktadır.

E. helioscopia L. (Sarı sütleğen, Seherotu) : 10 - 50 cm yükseklikte, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Türkiyede yaygın bir türdür.

Sütü rezin, kauçuk ve nişasta taşımaktadır. Kuvvetli müshil etkiye sahiptir. Çok tahriş edici olduğundan ancak haricen kullanılmalıdır.

Anadolunun bazı yörelerinde sütü bal veya incir içinde, bir defada 2 - 3 damla süt olmak üzere, dahilen müshil olarak alınmaktadır. Çok tahriş edici olması nedeniyle bu şekilde kullanılışı tehlikelidir.

Haricen siğillere karşı ve romatizma ağrılarında kızartıcı ve ağrı giderici olarak kullanılabilir.

E. hierosolymitana Boiss. (Ağaç sütleğeni) : 3 m kadar yükseklikte, dikensiz, çalı görünüşünde bir bitkidir. Güney ve Batı Anadolunun deniz kenarlarındaki kayalıklarında yetişir.

Kökleri eskiden beri müshil olarak kullanılmaktadır (1).

E. lathyris L. (Hubbüsselâtin, Müshil ferbiyon) : 1 - 1.5 m yükseklikte, iki yıllık, otsu bir bitkidir. Kuzey Anadolu bölgesinde bulunur. Tedavide tohumları ve bunlardan elde edilen yağ müshil olarak kullanılır. Hint yağı'nın tedaviye girmesinden önce mühim bir drog idi. Çok tahriş edici olması nedeniyle bugün kullanılışı azalmıştır.

Toz haline getirilmiş 6 - 12 tohum dahilen alındığı zaman kuvvetli bir ishal görülür. Tohum yağı, hap yapılarak alınır. Bir defalık miktar 0.30 - 1 gr arasındadır. Bu miktarların üstünde kanlı ishaller yapar. Tehlikeli bir drogdur.

E. macroclada Boiss. (Syn : E. tinctoria Boiss. et Huet ex Boiss.) : 70 cm kadar yükselebilen, çok dallı, yaprakları uzunca oval şekilli, çok yıllık, otsu bir türdür. Orta ve Güney Anadoluda yaygın bir bitkidir.

Sütü kuvvetli müshil etkiye sahiptir. Kırsal bölgelerde müshil olarak kullanılmaktadır (2).

FERBİYON (Euphorbium, Gummi Euphorbiae) :

E. resinifera Berg. türünün kurutulmuş sütüdür. Bu tür 1 - 2 m yükseklikte, gövdesi dikenli, köşeli ve yeşil renkli, çok yıllık bir bitkidir. Kuzey Afrikanın Fas bölgesindeki dağlarda yabani olarak yetişir.

Drog, bitkinin dal ve gövdesi üzerine yapılan yaralardan çıkan sütün güneşte kurutulması ile elde edilmektedir.

Ferbiyon 1 - 3 cm boyda, açık sarı veya kirli sarı renkli, kokusuz ve çok yakıcı lezzetli parçalar halindedir. Parçaların içinde, çiçek sapı, meyva veya diken artıkları görülebilir. Su ve etanolde kısmen çözünür.

Kuvvetli ishal verici ve tahriş edici özelliklere sahiptir. 0.01 - 0.05 gr miktarlarda (hap halinde alınır) kuvvetli bir amel verir. Çok tahriş edici olduğundan dahilen kullanılışı hemen hemen terkedilmiştir. Haricen, merhem veya yakı halinde, kızartıcı ve yakıcı olarak, bilhassa veteriner hekimliğinde, kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Farbium, Ferbiyun, Ferbiyonu ratinci.

SÜTOTU

(Herba Polygalae vulgaris)

Polygala vulgaris L. (Polygalaceae) türünün kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 30 cm kadar yükseklikte, çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar tam kenarlı ve

1 — Leclerc, L.: Traité des simples par İbn El-Beithar 1 : 19, Paris (1877).
2 — Aynehchi, Y. and Kiumehr, N.: Chemical examination of Euphorbia tinctoria Boiss.-Acta Pharm. Suecica 11 : 185 (1974).

kısa saplı. Çiçekler mavi, mor veya beyaz renkli. Trakya ve Kuzey Anadolu bölgelerinde yetişmektedir.

Golterin ve saponinler taşımaktadır.

Balgam söktürücü, göğüs yumuşatıcı, süt arttırıcı, terletici ve kuvvet verici etkilere sahiptir. Dekoksiyon (% 20) günde 1 - 2 bardak içilir. Yüksek miktarları kusturucudur.

Anadoluda 11 kadar *Polygala* türü yetişmektedir. Bunların ekserisi, aralarında bir fark gözetilmeksizin, yukarıdaki tür yerine kullanılmaktadır.

Memleketimizde yetişen türler arasında, Anadoluda yaygın olmaları bakımından, *P. anatolica* Boiss. et Heldr. türlerine ait köklerin, Tıbbi sütotu kökü (Radix Senegae) yerine kullanılabileceğine dikkat çekilmişti (1). E. Sezik tarafından *P. pruinosa* Boiss. subsp. *pruinosa* üzerinde yapılan fitokimyasal bir araştırmada bu türün köklerinin % 6 oranında ham sapozonit taşıdığı saptanmış ve memleketimizde elde edilmeyen, Tıbbi sütotu kökü yerine kullanılabileceği sonucuna varılmıştır (2).

ŞAHTEREOTU

(La. Herba Fumariae, Al. Erdrauchkraut, Fr. Herbe de fumeterre, İn. Fumitory herb)

Fumaria officinalis L. (Papaveraceae) ve buna yakın diğer *Fumaria* türlerinin gölgede kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 20 - 40 cm yükseklikte, parçalı yapraklı, pembe çiçekli, otsu ve çok yıllık bir bitkidir. Avrupa ve Türkiyede, boş tarlalar içinde yetişir.

Dış görünüş : Yapraklı ve çiçekli dallardan ibarettir. Yapraklar 2 - 4 defa parçalı, tüysüz, çiçekler birçoğu bir arada ve zigomorf, korolla pembe renkli, meyva küçük, üzeri pürtüklü ve küremsi biçimli.

Bileşim : Tanen, potasyum tuzları, fumarik asit ve izokinolein sınıfı alkaloitler (fumarin ve diğerleri) taşımaktadır (3).

Etki ve kullanılış : İdrar arttırıcı, yatıştırıcı, zayıflatıcı ve tansiyon düşürücü (4) etkilere sahip bulunmaktadır.

Dioscorides döneminden beri tedavide kullanılan bir drogdur (5).

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 5) günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Tilki kişnişi. Şahtere ismi farsça "Şah-tara" (sebzelerin şahı) kelimesinden gelir.

ŞAKAYIK KÖKÜ

(La. Radix Paeoniae, Al. Pfingstrosenwurzel, Fr. Racine de pivoine, İn. Paeony root)

Paeonia mascula (L.) Miller (Syn : P. officinalis var. mascula L.), *P. peregrina* Miller (Syn : P. decora Anders.) ve bunlara yakın diğer türlerin kurutulmuş kökleridir. Bu türler kırmızı renkli ve büyük çiçekli, parçalı yapraklı, kökleri yumru biçiminde, çok yıllık bitkilerdir (Resim : 60). Genellikle dağ ormanlarında bulunurlar.

1 — Baytop, T.: Radix Senegae yerine kullanılabilecek yerli Senega kökleri hakkında-Fol. Farm. 1 : 59 (1950).

2 — Sezik, E.: Radix Senegae yerine kullanılabilecek yeni bir kaynak-Ankara Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 13 : 1 (1983).

3 — Şener, B.: Türkiye'de yetişen Fumaria L. türleri ve bu türlerin alkaloitleri üzerinde araştırmalar-IV. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, bildiriler 109 Eskişehir (1983).

4 — Hooper, D. ve Field, H.: Useful plants and drugs of Iran and Iraq 120, Chicago (1937).

5 — Gunther, R.T.: The greek herbal of Dioscorides 504, London (1968).

Dış görünüş : Kökler iğ biçiminde, esmer renkli, hafif kokulu ve lezzetsiz parçalar halindedir.

Bileşim : Tanen, uçucu yağ, bir alkaloit ve paeonol taşımaktadır (1).

Etki ve kullanılış : Yatıştırıcı ve kabız özelliklere sahiptir. Sara nöbetleri ve öksürüğe karşı yatıştırıcı olarak kullanılmaktadır.

Doğu ülkelerinde (bilhassa Mısır) bu bitkinin kökü, hastanın göğsü üzerinde, haç şeklinde gezdirilerek saraya karşı kullanılmaktadır. Bu nedenle Mısırda bu droga "Haçotu" ismi verilmektedir. Eski yayınlarda sar'aya karşı, bu bitkinin meyvaları ile tütsü yapılması veya kökünün hastanın boynuna asılmasının faydalı olduğu kayıtlıdır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 5) günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Ayıgülü, Bocur, Eşekgülü.

Anadoluda 5 *Paeonia* türü bulunmaktadır. Bunlar kimyasal ve farmakolojik olarak henüz araştırılmamıştır. Kök ve çiçekleri Doğu ülkelerine ihraç edilir. Büyük ve canlı renkli çiçekleri nedeniyle, birçok kültür çeşidi, bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

ŞALGAM TOHUMU
(Semen Rapae)

Brassica rapa L. subsp. *rapa* (Cruciferae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 100-150 cm yükseklikte, alt yaprakları parlak yeşil renkli ve ipek gibi tüylü ve çiçekleri sarı renkli bir bitkidir. Yumrusu ve tohumları için yetiştirilir.

Şalgam tohumu, Turp tohumu gibi, idrar yolları hastalıklarında idrar arttırıcı olarak kullanılır. Cermen kanaryalarını beslemekte kullanılan başlıca yemdir.

Aşağıdaki türler, tohumlarının sabit yağ taşıması bakımından, önemlidir (2).

B. rapa L. subsp. *oleifera* DC. (Yağ şalgamı) : Kökünün yumru biçiminde olmaması ve tohumlarının kırmızımtırak esmer renkli olması ile Adi şalgam'dan kolaylıkla ayrılır. Tohumlarından yağ elde etmek için bilhassa Avrupa ülkelerinde ekilmektedir.

Tohumları sabit yağ (ortalama % 33) taşımaktadır.

B. napus L. subsp. *oleifera* DC. (Kolza, Rapistra, Rapiska) : 150 cm kadar yükselebilen, sarı çiçekli, bir yıllık otsu bir bitkidir. Memleketimizde bilhassa Trakya ve Bursa bölgesinde, tohumlarından yağ elde etmek için ekilmektedir (3).

Tohumlar sabit yağ (ortalama % 40) taşımaktadır. Bu yağ (Oleum Napi) yumuşatıcı ve müshil etkilere sahiptir. Erüsik asit yüzdesi düşük olan yağlar ise gıda olarak kullanılmaktadır.

LAHANA YAPRAĞI (Folium Brassicae oleraceae) :

Brassica oleracea L. (Cruciferae) türünün taze yapraklarıdır. Bu tür tüysüz, iki veya çok yıllık, sarı çiçekli ve otsu bir bitkidir. Batı Akdenizin sahil bölgelerinde yabani olarak yetişir. Birçok kültür varyetesi ve formu sebze olarak yetiştirilmektedir. Tedavide bilhassa aşağıdaki varyeteler kullanılmaktadır :

B. oleracea L. var. *capitata* DC. (Başlı lahana

B. oleracea L. var *acephala* DC. (Kara lahana

Lahana azotlu bileşikler (% 1.6 - 3.7), yağlar (% 0.20 - 0.47) ve karbonhidratlar (%

1 — Güven, K.C., ve ark.: Paeonia decora yumruları üzerinde araştırmalar-Fol. Farm. 5 : 15 (1964).

2 — İncekara, F.: Endüstri bitkileri ve islâhı 2 : 148, İzmir (1964).

3 — İlisulu, K.: Türkiye'de yeni kolza (Rapiska) çeşitlerinin üretilmesi olanakları-1974 Türkiye Yağ Semineri 115, İstanbul (1974).

6.6 - 7.1) taşımaktadır (1). Terkibi varyeteye göre değişir. Ayrıca A, B ve C vitaminleri de içerir. Vitamin C miktarı % 0.05 - 0.08 arasında bulunmaktadır.

Lahana Hippokrates döneminden beri tedavide kullanılan bir bitkidir. Dahilen yumuşatıcı, hazmettirici, balgam söktürücü gibi özellikleri nedeniyle dekoksiyon halinde kullanılır.

Kırmızı lahana yapraklarının usaresi ile elde edilen şurup, öksürük ve bronşite karşı faydalıdır. Bu şurubu hazırlamak için kırmızı lahana yaprakları kıyılır, bir preste sıkılır, elde edilen usare ağırlığı kadar bal veya ağırlığının iki misli şeker ile karıştırılır ve bir taşın kaynatılır. Kırmızı lahananm sıkılması ile elde edilen usare, çocuklar için iyi bir solucan düşürücüdür. Bir defada 20 - 30 gr usare verilir. Sonbaharda lahana gövdesi üzerine bıçak ile yapılan çiziklerden akan usare, iyi bir müshildir. Siğiller üzerine sürülür ise siğiller kısa bir sürede kaybolur (2).

Lahana Romalılar döneminden beri alkolün zararlı etkilerini ve sarhoşluk belirtilerini gideren bir ilâç olarak tanınmaktadır. Bu etki için bir bardak lahana usaresi içilir veya bir miktar kıyılmış lahana yenilir. Kırmızı lahananın yeşil lahanadan daha etkili olduğu ileri sürülmektedir. Laboratuvar hayvanları üzerinde yapılan deneylerde kırmızı lahananın sulu hulâsasının, düz adeleli organlar üzerinde, kasıcı bir etkiye sahip bulunduğu gösterilmiştir (3).

Haricen iyi bir yara iyi edici ve ağrı kesicidir. Çıbanları ve cerahatli yaraları iyileştirmek için, bir şişe ile bastırılarak yumuşatılmış lahana yaprağı yara üzerine sarılır ve pansuman günde iki defa taze yaprak ile değiştirilir. Romatizma ve nikris ağrılarına karşı, bir ütü ile ısıtarak yumuşatılmış lahana yaprağı ağrıyan yere bir tülbent ile sarılır. 10 - 12 saatte bir, yaprak yeni bir yaprak ile değiştirilmelidir.

Kara lahana'nın, çiçek tomurcuklu ve yapraklı dalları, ilkbaharda İstanbul pazarlarında "Kara lahana çiçeği" ismi altında satılmakta ve sebze olarak kullanılmaktadır.

LAHANA TOHUMU (Semen Brassicae oleraceae) :

Başlı lahananın olgun tohumlarıdır.

Dahilen kurt düşürücü, cinsel gücü arttırıcı ve idrar söktürücü olarak kullanılır.

ŞEBBOY ÇİÇEĞİ
(Flos Cheiranthi cheiri)

Cheiranthus cheiri L. (Cruciferae) türünün kurutulmuş çiçekleridir. Bu tür 50 cm kadar yükseklikte, dar yapraklı, turunsu sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Çiçekler 4 parçalı ve kuvvetli karanfil kokuludur. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Çiçekler uçucu yağ (% 0.06 civarında) taşımaktadır. Uçucu yağda bilhassa nerol, geraniol, linalol ve esterler bulunur. Ayrıca flavon türevi bir boyar madde (izoramnetin) vardır. Tohumlar sabit yağ (% 25 civarında) ve kalp üzerine etkili bazı bileşikler taşımaktadır.

Eskiden çiçekler veya tohum, kalp yatıştırıcısı, idrar ve adet söktürücü olarak kullanılırdı. Kalp üzerine etkili bileşikler nedeniyle dahilen dikkatle kullanılması gereken bir drogdur.

Çiçeklerden elde edilen uçucu yağ (Oleum Cheiranthi) parfümeri alanında koku verici olarak kullanılır.

1 — Bois, D.: Les plantes alimentaires 1 : 33 (1927).
2 — Fournier, P.: Le livre des plantes médicinales et vénéneuses de France 1 : 387 (1947).
3 — Altınkurt, O.: Brassica oleracea varyete capitata (Morlahana) nın farmakolojik etkileri-Türk Hijien ve Tec. Biol. Derg. 31 : 153 (1971).

Matthiola incana (L.) R. Br. (Bahçe şebboyu) : 80 cm kadar yükselebilen, tüylü yapraklı, kokusuz ve mor renkli çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Tıbbi bir etkisi bulunmamaktadır.

M. longipetala (Vent.) DC. (Gece-gündüz çiçeği) : 50 cm kadar yükselebilen, sarımsı mor çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Anadoluda iki alttürü (subsp. *longipetala* ve subsp. *bicornis*) yetişmektedir.

Süs bitkisi olarak kullanılır. Çiçeklerinin kokusu bilhassa geceleri belirgindir. Bu nedenle Gaziantep bölgesinde bu bitkiye "Gece-gündüz çiçeği" ismi verilmektedir.

Anchonium elichrysifolium (DC.) Boiss.: 40 cm kadar yükselebilen çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Çiçekler sarı renkli ve çok kuvvetli kokuludur. Doğu Anadolu bölgesi dağlarında yetişen 6 alttürü bilinmektedir.

Subsp. *glandulosum* Cullen et Codde Hakkâri dağlarının yaylalarında bol olarak yetişmektedir. Kuvvetli kokusu ve sarı çiçekleri nedeniyle bu bitkiye bölgede "Sarmergis" ismi verilmektedir.

Çiçekleri iplik boyamakta boyar madde olarak kullanılmaktadır.

ŞEFTALİ TOHUMU
(Semen Persicae, S. Persicarum)

Persica vulgaris Miller (Syn : Amygdalus persica L., Prunus persica (L.) Batsch) (Rosaceae) türünün olgun tohumlarıdır. Şeftali ağacı 8 - 10 m yükseklikte, pembe çiçekli bir ağaççıktır. Birçok kültür çeşidi Türkiyede yetiştirilmektedir.

Şeftali tohumu sabit yağ ve amigdalin isimli bir glikozit taşır. Halk arasmda karın ağrısı ve şeker hastalığına karşı zerdali veya acı badem tohumu yerine kullanılmaktadır. Günde 3 taneden fazla alınmamalıdır. Taşıdığı siyanogenetik glikozit (amigdalin) te bulunan siyanhidrik asit nedeniyle tehlikelidir. 20 kadar tohum yiyenlerde ağır zehirlenmeler görülmüştür. Zehirlenme belirtileri görülen hasta hemen kusturulmalıdır.

Yaprakları ekmek içi ile birlikte ezilerek hap yapılır ve derelere atılarak balıklar sersemletilir ve sonra sersemlemiş (zehirlenmiş) balıklar el ile tutulur. Bu usul Balıkotu ile yapılan avlama gibi zararlı bir yoldur. Zehirli yemi yiyen bütün yavru balıklar da ölür.

Diğer isimler : Şeftali çekirdeği.

ŞEKER AĞACI
(Fructus Hoveniae)

Hovenia dulcis Thunb. (Rhamnaceae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür 8 - 10 m yükseklikte bir ağaçtır. Kışın yapraklarını döker. Çiçekler küçük, 5 parçalı ve yeşilimsi beyaz renklidir. Meyva 3 gözlü küçük bir kapsüldür. Çiçek sapları, meyvanın olgunlaşması sırasında kalınlaşır ve tatlı bir lezzet alır. Esas yayılış alanı Himalayalar ile Japonya arasında olmakla beraber, birçok ılıman bölgede, süs bitkisi olarak yetiştirilir. Memleketimizin Kuzey-Doğu Anadolu bölümünde (Rize, Hopa) ve Muğla bölgesinde park ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Bunların Kafkasyadan getirilmiş olması pek muhtemeldir (1).

Meyvaları Hindistan ve Çinde sarhoşluğa karşı kullanılır. Memleketimizde çiçek sapları, tatlı ve hoş lezzeti (kuruüzümü andırır) nedeniyle yenilmektedir.

Diğer isimler : Japonüzümü ağacı, Hurma (Muğla).

1 — Kayacık, H.: Orman ve park ağaçlarının özel sistematiği 3 : 169, İstanbul (1975).

ŞEKERCİBOYASI KÖKÜ

(La. Radix Phytolaccae decandrae, Al. Kermeswurzel, Fr. Racine de phytolaque, İn. Pokeweed root)

Phytolacca americana L. (Syn : P. decandra L.) (Phytolaccaceae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 2 - 3 m yükseklikte, çıplak, gövdesi genellikle kırmızımtırak renkli olan çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar saplı, tam, çıplak ve yeşil renkli. Meyva kırmızımtırak siyah renkli ve bir nohut büyüklüğündedir. Vatanı Kuzey Amerika olmakla beraber Avrupa ve Türkiyede oldukça yaygındır.

Dış görünüşü : Genellikle ikiye bölünmüş parçalardır. Kokusu ve tadı zayıftır.

Bileşim : Saponinler, rezin ve şekerler taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Tahriş edici, kusturucu ve ishal yapıcı etkilere sahiptir. Olgun meyvaların sıkılması ile elde edilen usare bazı gıda maddelerinin (şeker, şarap gibi) boyanmasında kullanılır. Meyvaların aynı zamanda müshil etkisi de bulunmaktadır.

Ticarette meyvaların kırmız (Grana Kermes) yerine satıldığına da rastlanılmıştır.

Kullanılış şekli : Kök tozu, tahriş edici olarak 0.05 - 0.30 gr, kusturucu olarak ise 0.5 - 2 gr alınır.

P. pruinosa Fenzl (Toros Şekerciboyası): Çiçeklerinin tek cinsli olması ile yukarıdaki türden ayrılır. Toros dağları, Kıbrıs ve Batı Suriyede yetişmektedir. Yukarıdaki tür gibi kullanılır. Bu tür üzerinde henüz kimyasal veya farmakolojik bir çalışma yapılmamıştır.

ŞERBETÇİOTU ÇİÇEĞİ

(La. Flos Humuli lupuli, Strobuli Lupuli, Al. Hopfenblüthen, Fr. Fleur de houblon, İn. Hop flower)

Humulus lupulus L. (Cannabaceae) türünün kurutulmuş dişi çiçek durumlarıdır. Bu tür tırmanıcı, çok yıllık, dioik ve otsu bir bitkidir (Resim : 42). Yapraklar tam veya parçalı, kenarları dişli, saplı ve karşılıklı. Çiçekler yeşilimsi renkli. Kuzey Anadolu bölgesinde nadir olarak bulunur. Yol ve çit kenarlarında ve gölgelik çalılıklarda yetişir. Halen Türkiyede (Bilecik, Bursa), dişi çiçek durumlarını elde etmek için ekimi de yapılmaktadır (1).

Dış görünüş : Koni biçiminde, sarımsı yeşil veya sarımsı esmer renkli, kozalak görünüşünde ve 3 - 4 cm uzunlukta, dişi çiçek durumlarıdır.

Uçucu yağ, rezin, mum, tanen ve acı maddeler α ve β acı asitler : humulon ve lupulon türevleri) (2) taşımaktadır. Türkiyede yabani olarak yetişen formların kimyasal yapısı henüz araştırılmamıştır.

Etki ve kullanılış : İştah açıcı, idrar arttırıcı, terletici, ateş düşürücii ve yatıştırıcı etkilere sahiptir. Etkili ve zararsız bir drogdur. Halen bilhassa bira imalinde kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : İştah açıcı ve idrar söktürücii olarak infusyon (% 1 - 2), yatıştırıcı olarak ise infusyon (% 5), günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Biraçiçeği, Mayaotu, Ömerotu.

1 — Akkoyunlu, A.Z.: Şerbetçiotu (Hublon) üzerinde 1940-42 çalışmaları-Tekel Enst. Rap. 3 : 23 (1943).

2 — Kılıç, O.: Ülkemizde yetişen şerbetçiotlarının acı asitleri üzerinde yüksek basınçlı sıvı kromatografisi ile bir araştırma - Ankara üniv. Ziraat Fak. Yıll. 30 : 211 (1980).

LUPULİN (Lupulinum, Glandulae Lupuli) :

Kurutulmuş Şerbetçiotu dişi çiçek durumlarının dövülmesi, elenmesi ve su ile yıkanarak, kum ve taş parçası gibi yabancı kısımlardan ayrıldıktan sonra, kurutularak elde edilen, esmer sarı veya sarı renkli bir tozdur. Salgı tüylerinden meydana gelir. Mikroskopta armut biçiminde ve 160 - 300 mikron uzunluğunda taneler biçiminde görülür. Tüylerin içi esmer renkli bir rezina ile doludur.

Uçucu yağ (% 1 - 2) ve acı maddeler taşımaktadır.

Etkisi şerbetçiotu çiçeğinin etkisine benzemekle beraber daha kuvvetlidir. Bilhassa, yüksek olan cinsel arzuyu yatıştırmak için kullanılır. Günde 0.50 - 2 gr, kaşe içinde veya hap şeklinde alınır.

ŞEYTANTERSİ

(La. Gummi Asa foetida, Al. Teufelsdreck, Fr. Ase fétide, İn. Asafetida)

Ferula assa-foetida L. (Umbelliferae) ve buna yakın diğer türlerin köklerinden elde edilen bir usaredir. Bu usarenin elde edildiği türler, 2 m boya kadar yükselen, kalın köklü, parçalı yapraklı, sarı çiçekli bitkilerdir. İran ve Batı Afganistan dağlarında yetişirler (1). Drog Türkiye'ye İran'dan gelir.

Dış görünüş : Tane veya parçalar halindedir. Sarımsı veya esmer kırmızımtırak renkli, sıcakta yumuşayan, soğukta sertleşen, sarımsağı andırır kuvvetli kokulu, acı ve batıcı lezzetlidir.

Bileşim : Uçucu yağ, rezin, zamk ve organik asitler taşır.

Etki ve kullanılış : Sinir sistemi yatıştırıcısı (bilhassa histeriye karşı), hazmı kolaylaştırıcı, gaz söktürücü ve kurt düşürücü etkileri vardır. İran, Hindistan, Pakistan ve bunlara yakın ülkelerden baharat olarak (sarımsak yerine) yemeklerde çok kullanılır. Bu bileşik bütün ifrazlar (ter, solunum, idrar) ile dışarı atılır. Bu nedenle bunu yemiş olanlar etraflarına çok fena bir koku yayarlar. Kokusundan dolayı bu droga Avrupalılar Stercus Diaboli (Şeytan kazuratı) ismini vermişlerdir. Doğu ülkelerinde ise Cibus Deorum (Cennet yemeği) ismi verilir. Güney-Doğu Anadoluda, kurt düşürücü olarak, sığırlara verilir.

Kullanılış şekli : Toz 0.5 - 1 gr günde, hap halinde verilir.

Diğer isimler : Haltis, Haltit, Hiltit (arapça al-hiltit kelimesinden), Şeytanpisliği (Stercus Diaboli).

ÇAKŞIROTU KÖKÜ (Radix Ferulae meifoliae) :

F. elaeochytris Korovin (Syn : F. meifolia (Fenzl) Boiss.) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 1 - 2 m yükseklikte, sarı çiçekli, çok yıllık bir bitkidir (Resim : 34). Adana, İçel ve Hatay bölgesi dağlarında yetişmektedir.

Kökler nişasta, kateşik tanen, saponin, alkaloit, rezin ve uçucu yağ (% 0.6 - 0.8) taşımaktadır (2).

Bu bitkinin kökleri toz edilip bal ile karıştırıldıktan sonra cinsel kudreti arttırıcı olarak kullanılmaktadır. Antakya bölgesinde bu drogun kısırlığa karşı iyi geldiği ve bunun yapraklarını yiyen hayvanların (keçi) ikiz doğurduğu iddia edilmektedir. Bu bölgede halk bitkiyi erkek (çiçek durumu meydana getirmiş) ve dişi (çiçek durumu meydana getirmemiş, rozet yapraklı) olmak üzere iki kısma ayırmaktadır (2).

Ferula türleri Dioscorides döneminden beri tedavide kullanılan bitkilerdir. Anadolu-

1 — İqbal, N.: Bitkisel harika bir ilâç : Asafoetida-Türk Folklor Araştırmaları 15 (295) : 6902 (1974). (A. Demirhan tarafından türkçeye çevrilmiştir).

2 — Baytop, T.: Ferula meifolia (Fenzl) Boiss. bitkisinin kökleri üzerinde ilk araştırmalar-İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 1 : 157 (1965).

da 17 kadar *Ferula* türü bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının *(F. communis* L., *F. orientalis* L., *F. rigidula* DC. gibi) yaprakları, suda haşlanarak acılıkları giderildikten sonra, bilhassa Doğu Anadoluda gıda olarak kullanılmaktadır. Yumurta ile pişirilerek yenir veya turşusu yapılır (1).

Ferula türlerinin yaprakları, kurutulduktan sonra, "Heliz" veya "Helizan" ismi altında, Doğu Anadolu bölgesinde, hayvan yemi olarak da kullanılmaktadır.

F. rigidula DC. (Siyabu) : 70 - 120 cm yükseklikte, yaprakları çok parçalı ve tüysüz, çiçekleri sarı renkli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Orta ve Doğu Anadolu dağlarında yetişir. Yaprakları Van bölgesinde hazırlanan ve "Otlu peynir" denilen peynirin içine konulmaktadır.

Diğer isimler : Çağşır, Çâşır, Çaşur, Çavşır (2).

KASNI :

Bazı *Ferula* türlerinden elde edilen bir üründür. Ticarette "Erkek" ve "Dişi" olmak üzere iki cinsi bulunmaktadır.

KASNI (Erkek) (Galbanum, Gummi Galbanum) :

F. galbaniflua Boiss. et Buhse ve diğer bazı *Ferula* türlerinden elde edilen bir oleogummi rezinadır. Drog İran ve Afganistanda elde edilmektedir.

Genellikle donuk, kirli sarı renkli, değişik büyüklük ve biçimde parçalar veya kitle halindedir. Taze iken macun kıvamında olup zamanla sertleşir. İçinde genellikle bitki parçalarına rastlanır. Kokusu baharlı, lezzeti acı ve hoş değildir.

Uçucu yağ (% 4 - 10), rezin ve zamk taşımaktadır.

Şeytantersi'ninkine benzer yatıştırıcı bir etkiye sahiptir. Yatıştırıcı ve midevi olarak kullanılır. Divanü Lûgat-it Türk'de kasnı için şu kayıt bulunmaktadır : "Çocukları semirtmek için bir kese içine konularak ağızlarına verilen deva" (3).

KASNI (Dişi) (Sagapenum, Gummi Sagapenum) :

F. persica Willd. türünden elde edilen bir oleogummirezinadır. İran, Afganistan ve Kuzey Hindistanda elde edilmektedir.

Kırmızımtırak sarı renkli, yarı saydam, yumuşak, kuvvetli kokulu bir kitledir. İçinde bitki parçaları bulunmaz.

Uçucu yağ (% 5), zamk ve rezin taşımaktadır.

Etkisi ve kullanılışı Şeytantersi gibidir.

Diğer isimler : At kasnısı, Sek pinez.

ŞİMŞİR YAPRAĞI
(Folium Buxi)

Buxus sempervirens L. (Buxaceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür kışın yapraklarını dökmeyen, çiçekleri küçük ve sarı renkli, odunu sarımsı renkli ve çok sert olan 1 - 5 m yükseklikte, küçük bir ağaçtır. Avrupanın güneyinden Hindistana kadar yayılmıştır. Türkiye dağlarında (bilhassa Karadeniz bölgesi) oldukça yaygındır.

Yapraklar, kök ve kök kabuğu rezin, uçucu yağ, zamk ve buksin grubu alkaloitler taşımaktadır.

Yapraklar ve kök kabuğu idrar arttırıcı, safra söktürücü, ateş düşürücü, terletici ve kurt düşürücü etkilere sahiptir. Dekoksiyon (% 3 - 6), her yemekten önce, bir bardak olmak üzere içilir. Taşıdığı alkaloitler zehirli olduğundan yüksek miktarlarda kullanılması kusma, ishal ve solunum bozuklukları ile

1 — Baytop, T.: Ferula türleri üzerinde kimyasal araştırmalar, II. Ferula communis L.-İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 3 : 47 (1967):

2 — Arapça "Gawaşir" kelimesinden.

3 — Atalay, B.: Divanü Lûgat-it-Türk 4 : 213, Ankara (1943).

meydana çıkan zehirlenmeler yapar. Zehirlenmelerde mide yıkanmalı ve bitkisel kömür verilmelidir. Hayvanlarda da zehirlenmeler yaptığı görülmüştür.

Şimşir odunu, şimşir yongası ismi altında, haricen dekoksiyon (%2) halinde saç çıkartıcı olarak kullanılmaktadır. Hazırlanan dekoksiyon yatmadan önce başa sürülür.

Şimşir bitkisinin odunu sert olduğu için bazı ev eşyası (kaşık, tuzluk, havan, ağızlık gibi) ile süs eşyası (bilezik, kolye gibi) yapımında kullanılmaktadır. Şimşir odunu eskiden beri dış ülkelere ihraç edilmektedir (1, 2).

TAFLAN YAPRAĞI

(La. Folium Laurocerasi, Al. Kirschlorbeerblaetter, Fr. Feuille de laurier-cerise, İn. Cherry-Laurel leaf)

Prunus laurocerasus L. (Syn : Laurocerasus officinalis Roemer) (Rosaceae) türünün taze ve genç yapraklarıdır. Bitki Kuzey Anadolu bölgesinde yabani olarak yetişen, 2 - 6 m yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaçtır. Çiçekler beyaz renkli. Meyva 8 - 12 mm çapında, kiraz görünüşünde, parlak, koyu kırmızı veya siyah renklidir (Resim:71).

16. asır ortalarında İstanbuldan Avrupaya götürülmüş olup halen park ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Anadoluyu gezmiş olan fransız hekimi P. Belon (1518-1564) bu bitkiye *Cerasus trapezuntina* (Trabzon kirazı) ismini vermiştir.

Dış görünüş : 12 - 15 cm uzunluk ve 4 - 6 cm genişlikte, derimsi, kısa saplı, üst yüz parlak, alt yüz açık yeşil renkli ve donuk, tüysüz. Yaprak parmaklar arasında ezildiği zaman özel bir koku duyulur.

Bileşim : Tanen, emulsin isimli bir ferment ve prunasin isimli bir glikozit taşınmaktadır. Bu glikozitin parçalanması ile çok zehirli bir bileşik olan siyanhidrik asit açığa çıkar.

Etki ve kullanılış : Yapraklar yalnız taflan suyu (Aqua Laurocerasi) elde etmekte kullanılır. Taflan suyu yatıştırıcı bir etkiye sahiptir. Öksürük kesici, bulantı ve karın ağrılarını yatıştırıcı olarak kullanılır. Fazla miktarda alındığı zaman baş dönmesi, kusma ve karın ağrıları ile meydana çıkan bir zehirlenme yapar. Bazı ilâçlara tad ve koku vermek için de kullanılır. Meyvaları yenilebilir.

Kullanılış şekli : Taflan suyu, günde 1 - 8 gr.

Diğer isimler : Lazkirazı ağ., Lazüzümü, Karayemiş ağ.

Toksikolojik etki : Yapraklar siyanhidrik asit veren bir glikozit taşımaları nedeniyle zehirlidir. Bu yüzden yaprakların baharat olarak kullanılması tehlikelidir.

Taflan bitkisinin meyvaları Karadeniz bölgesinde "Karayemiş" veya "Lazkirazı" ismiyle tanınır (3). Taze meyvalar pazarlarda satılmakta ve meyva olarak yenilmektedir. Fırınlarda kurutulmuş meyvadan elde edilen tohumlar dahilen, acı badem tohumu gibi, şeker hastalığına karşı kullanılır. Tohum toz edilir ve sabahları aç karnına 1 - 2 kahve kaşığı alınır. Taze meyvaların idrar arttırıcı ve taş düşürücü özellikleri vardır.

1 — Turgay, A.Ü.: Ottoman-American trade during the nineteenth century-Osmanlı Araştırmaları 3 : 189 (1982).
2 — Collas, B.C.: La Turquie en 1864, 225 Paris (1864).
3 — Özbek, S.: Karayemiş (Prunus laurocerasus L.) - Ankara Üniv. Zir. Fak. Yıll. 2 : 309 (1952).

TARÇIN KABUĞU

(La. Cortex Cinnamomi, Al. Zimmt, Fr. Cannelle, İn. Cinnamomum)

Bazı *Cinnamomum* (Lauraceae) türlerinin kurutulmuş kabuğudur. Ticarette başlıca iki cins tarçın kabuğu bulunmaktadır.

ÇİN TARÇINI KABUĞU (Cortex Cinnamomi cassiae) :

C. cassia (Nees) Blume türünün kurutulmuş dal kabuklarıdır. Bu tür 10 - 12 m yükseklikte ve kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaçtır. Doğu Çin ve Doğu Hint adalarında yetiştirilir.

Dış görünüş : 30 - 50 cm boyunda, 1 - 3 mm kalınlıkta, boru veya oluk biçiminde parçalardır. Dış kısmında mantar bulunur ve grimsi esmer renklidir. İç kısmı sarımsı esmer renklidir. Kokusu kuvvetli ve özel, tadı tatlımsı ve batıcıdır.

Bileşim : Tanen ve uçucu yağ (% 1 - 2) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Seylan tarçını gibidir. Bilhassa baharat olarak kullanılır.

Diğer isimler : Darçın.

SEYLAN TARÇINI KABUĞU (Cortex Cinnamomi zeylanici) :

C. zeylanicum Nees türünün dallarının kurutulmuş iç kabuğudur. Bu tür kışın yapraklarını dökmeyen küçük bir ağaçtır. Bilhassa Hindistan ve Doğu Hint adalarında yetiştirilir.

Kabuklar genç dallardan elde edilir. Dış kısmı soyulduktan sonra, güneşte kurutulur.

Dış görünüşü : 0.2 - 1 mm kalınlıkta, açık kahve renkli, boru şeklinde kıvrılmış ve birçoğu iç içe geçirilmiş kabuk parçalarından ibarettir. Üst yüzde mantar görülmez. Özel kokulu ve tatlımsı baharlı lezzetlidir.

Bileşim : Tanen ve uçucu yağ (% 1 - 2) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Kabız, gaz söktürücü ve antiseptik özelliklere sahiptir. Baharat ve koku verici olarak çok kullanılır.

Kullanılış şekli : Toz 0.05 - 0.30 gr hap halinde günde birkaç defa veya infusyon (% 5) günde 2 - 3 bardak.

TARÇIN ÇİÇEĞİ (Flos Cinnamomi) :

C. cassia (Nees) Blume türünün olgunlaşmadan önce toplanıp güneşte kurutulmuş meyvalarıdır. Yanlış olarak çiçek ismi verilmektedir. 7 - 10 mm uzunlukta, çivi biçiminde, esmer renkli bir kaliks ve içinde, daha açık renkli, bir meyvadan yapılmıştır. Baharlı lezzetli ve kuvvetli tarçın kokuludur.

Tarçın yerine kullanılır ve bazı likörlere koku vermek için terkiplerine konulur.

Halen İstanbul piyasasında nadir olarak bulunmaktadır. Şeklen az çok benzemesi nedeniyle bazı aktarlar bu drog yerine Kebabiye (Fructus Cubebae) vermektedirler. Kebabiyenin tarçın kokusu taşımaması nedeniyle, tarçın çiçeğinden, kolaylıkla ayrılabilir.

Diğer isimler : Tarçın tohumu.

TARÇIN ESANSI (Oleum Cinnamomi) :

C. ceylanicum Nees türünün kabuk ve kabuk parçalarından su buharı distilasyonu ile elde edilen bir uçucu yağdır.

Sarımsı renkli, kuvvetli tarçın kokulu, baharlı lezzetli bir sıvıdır. Eskimiş esanslarda renk esmerleşir.

Sinnamik aldehit (% 60 - 75) ve ögenol taşımaktadır.

İştah açıcı ve midevi olarak, bir şeker parçası üzerine 2 - 5 damla konularak alınır. Daha yüksek miktarlarda hazım sistemini tahriş ettiği için zararlıdır.

Halen bilhassa gıda ve parfümeri sanayiinde koku verici olarak kullanılmaktadır.

TATULA YAPRAĞI

(La. Folium Stramonii, Al. Stechapfelblaetter, Fr. Feuille de stramoine, İn. Stramonium leaf)

Datura stramonium L. (Solanaceae) türünün, çiçek açma döneminde toplanıp, gölgede kurutulmuş yaprağıdır. Bu tür 50 - 200 cm yükseklikte, beyaz çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Meyva ceviz büyüklüğünde ve üzeri dikenli bir kapsüldür. Tohumlar böbrek biçiminde ve siyah renklidir. Türkiyede yaygın bir bitkidir. Yol kenarlarında, viranelik ve çöplüklerde yetişir.

Dış görünüş : 10 - 25 cm uzunluk ve 7 - 15 cm genişlikte, saplı, kenarları derin dişli yapraklardır. Hafif bulandırıcı kokulu ve acı lezzetlidir.

Bileşim : Alkaloitler (% 0.1 - 0.6) taşımaktadır. Başlıca alkaloit hiyosiyamin olup az miktarda atropin ve skopolamin taşımaktadır (1, 2, 3).

Tablo 5. Anadoluda yetişen Datura türlerinin yaprak ve tohumlarında bulunan bütün alkaloit miktarları (3).

Tür	*Yaprak*	*Tohum*
D. arborea	0.02	-
D. innoxia	0.05	0.17
D. metel	0.31	0.56
D. stramonium	0.13	0.12
D. tatula	0.08	0.24

Etki ve kullanılış : Spazmları çözücü etkisinden dolayı astma, öksürük ve kramplara karşı kullanılan bir drogdur. Bütün bitki zehirli alkaloitler taşıdığından ancak hekim tavsiyesine göre kullanılır. Bazan sigara halinde astmaya karşı kullanılmaktadır.

Bu drogun sersemletici ve uyuşturucu etkilerinden de istifade edilmektedir. H. Leclerc Osmanlı İmparatorluğu döneminde kocalarına sadık olmayan ve haremin kapalılığından sıkılan bazı hanımların, kocalarını uyutarak ve dikkatlerini azaltarak haremden çıkabilmek için, bu bitkiden hazırlanan bir iksiri kocalarına içirdiklerini kaydetmektedir (4).

Bazı Avrupalı yazarlar ise, Osmanlı ordularındaki askerlerin harplerdeki korkusuzluğunu, muharebelerden önce, bu bitkinin tohumlarının bal ile karıştırılması ile elde edilen bir macunu yemeleri sonucu meydana gelen sarhoşluğa bağlamaktadırlar.

Fransada bazı hırsızların, soymak istedikleri şahıslara Tatula yaprağı karıştırılmış tütün içirdikleri veya şaraplarına Tatula tohumlarından hazırladıkları dekoksiyonu koyarak uyuttukları kaydedilmiştir (4, 5).

Tohumları (Semen Stramonii) da aynı etkilere sahiptir.

Diğer isimler : Abızambak, Abuzambak (Gaziantep), Bengildek, Boruçiçeği, Büyüotu, Cevzi masil, Sehharotu, Sihirbazotu, Şeytanelması, Tatala.

1 — Gürgen, A.R.: Türkiye zehirli nebatlarının en ehemmiyetlileri üzerinde kimyevi araştırmalar-Ankara Y. Zir. Enst. Çalışmalar, sayı 138, Ankara (1943).
2 — Baytop, T. et Güner, N.: Une étude sur la teneur en atropine et scopolamine des Solanacées de Turquie - İstanbul Ecz. Fak. Mecm. 19 : 47 (1983).
3 — Baytop, T. ve Saviç, Y.: Türkiyede yetişen Datura türlerinin alkaloitleri üzerinde araştırmalar - Baytop, T.: Farmakognozi ders kitabı 2 : 264, İstanbul (1974).
4 — Leclerc, H.: Précis de phytothérapie 306, Paris (1976).
5 — Fée, A.L.A.: Cours d'histoire naturelle pharmaceutique 2 : 434, Paris (1828).

Toksikolojik etki : Güzelavratotu gibidir. Tohumları da zehirlidir (1).

Türkiyede, yukarıdaki türden ayrı olarak, 3 tür daha bulunmaktadır (2, 3). Bunlar da yukarıdaki tür gibi zehirlidir.

D. arborea L. (Syn : Brugmansia candida Pers.) (Ağaç tatulasi) : 150-200 cm yükseklikte, büyük (30-40 cm uzunlukta) ve beyaz çiçekli bir türdür. Güney ve Batı Anadoluda, bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

D. innoxia Miller (Tüylü tatula) : 30-200 cm yükseklikte, çok tüylü bir türdür (Resim : 24). Çiçekler beyaz renkli. Meyva küremsi, üzeri dikenli, sarkık. Tohumlar böbrek biçiminde ve esmer renkli, 4.5-5 mm çapında. Vatanı Orta Amerika olup Akdeniz bölgesine yayılmıştır. Türkiyede Batı (İzmir) ve Güney Anadoluda (Dörtyol, İskenderun, Karataş) bulunur.

D. metel L. (Boruçiçeği) : 50-200 cm yükseklikte, hemen hemen tüysüz bir türdür (Resim : 25). Meyvalarının üzerinde diken bulunmaz. Çiçek elde etmek için Gönen (Balıkesir) de yetiştirilmektedir. Çiçekleri (Flos Daturae metel) demetler halinde kurutulur. Bu çiçekler "Boruçiçeği" ismi altında, nefes darlığına karşı, sigara halinde kullanılır.

TAVŞANMEMESİ KÖKÜ

(La. Radix Rusci aculeati, Al. Maeusedorwurzel, Fr. Racine de petit-houx, İn. Butcher's broom)

Ruscus aculeatus L. (Liliaceae) türünün sonbahar veya ilkbaharda toplanıp kurutulmuş kök veya rizomlarıdır. Bitki 30-100 cm yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaççıktır. Yapraklar (dallar) oval biçimde, ucu dikenli, 1-4 cm uzunlukta. Meyva nohut büyüklüğünde ve parlak kırmızı renkli.

Dış görünüş : 5-10 cm uzunluk, 1 cm ye yakın çapta, üzeri sık halkalı, esmer sarı renkli ve kök artıkları taşıyan parçalar halindedir. Hafif reçine kokulu, önce tatlımsı ve sonra yakıcı lezzetlidir.

Bileşim : Uçucu yağ, saponin ve rezin taşır.

Etki ve kullanılış : İdrar arttırıcı, kum dökücü, iştah açıcı, ateş düşürücü ve terletici etkilere sahiptir. Meyvaları kurutulup kavrulduktan sonra kahve yerine kullanılır.

Kullanılış şekli : Dekoksiyon % 2-5, günde 2-3 bardak içilir. Lezzeti acı olduğundan bal ile tatlandırılmalıdır.

Diğer isimler : Dişi kuşkonmaz, Enir, Yaban mersini.

R. hypoglossum L. (Atdili, Yalovamercanı) : Akdeniz bölgesinde yetişir. Yapraklarının 5-10 cm uzunlukta olması ile yukarıdaki türden ayrılır. Kökleri Tavşanmemesi kökü gibi kullanılır.

R. hypophyllum L. (Zirmek) : Borçka havalisinde yetişir. Yeşil dal ve yaprakları, taze halde, süt arttırıcı olarak ineklere yedirilir.

TEFARİK YAĞI

(Oleum Patchouli)

Pogostemon patchouly Pellet. (Syn : P. heyneanus Benth.) (Labiatae) türünün kısmen kurutulup fermente edilmiş yapraklarından elde edilen uçucu yağdır. Bu uçucu yağı ve-

1 — Pulewka, P.: Tatula (Datura stramonium) ile vukua gelmiş nadir bir halk zehirlenmesi - Türk Hij. Den. Biyol. Derg. 8 : 123 (1948).

2 — Baytop, A.: Anadolunun yabani solanaseleri - Ecz. Bült. 3 : 136 (1961).

3 — Baytop, A.: Datura L.-Davis, P.H.: Flora of Turkey and the East Aegean islands 6 : 451, Edinburgh (1978).

ren bitki 60 - 100 cm yükseklikte, büyük yapraklı ve beyaz çiçekli bir türdür. Doğu Hint adalarında bol miktarda yetiştirilir.

Kıvamlı, sarımsı yeşil renkli ve kuvvetli özel kokulu bir sıvıdır.

Böcek kaçırıcı ve antiseptik özellikleri vardır. Halen bilhassa parfümeri endüstrisinde kullanılır.

Bitkinin kurutulmuş ve toz edilmiş yaprakları, elbiseleri böcekler (güve gibi) den korumak için, keseler içinde sandık ve dolaplara konulmaktadır.

Diğer isimler : Tefarük yağı.

TERMİYE TOHUMU

(La. Semen Lupini, Al. Lupinensamen, Fr. Graine de lupin, İn. Lupin seed)

Lupinus albus L. subsp. *albus* (Syn : L. termis Forssk.) (Leguminosae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 100 cm kadar yükselebilen, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar el şeklinde, 5 - 15 yaprakçıklı. Yaprakçıklar iki yüzde de tüylü. Çiçekler kelebek biçiminde, beyaz ve uç kısımları mavi renkli. Meyva önce tüylü, sonra tüysüz ve sarımsı renkli. Türkiyede yabani olarak bulunduğu gibi ekimi de yapılmaktadır.

Dış görünüş : 8 - 15 mm çapında, üzeri düzgün ve genellikle acı lezzetlidir.

Bileşim : Sabit yağ ve alkaloitler (lupinin, spartein ve diğerleri) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : İdrar arttırıcı, kurt düşürücü ve kuvvet verici etkilere sahiptir. Acı lezzetli ve zehirli olan alkaloitlerden kurtulmak için tohumlar kaynar suda haşlanır, haşlama suyu atılır ve kabuğu soyulduktan sonra yenilir. Kavrulmuş tohumlar bazen kahve yerine de kullanılmaktadır.

Termiye Konya'da şeker hastalığına karşı da kullanılmaktadır. Bir miktar termiye kahve tavasında kavrulur, değirmende çekilir ve elde edilen tozdan, sabahları aç karnına, bir kahve kaşığı alınır. Kan ve idrarda şekerin normale döndüğü iddia edilmektedir (1).

Kullanılış şekli : Dekoksiyon (% 2) günde 2 - 3 bardak içilir.

Termiye tohumunun "Tatlı" (alkaloit miktarı düşük) ve "Acı" (alkaloit miktarı yüksek) olmak üzere iki varyetesi vardır. Kuvvet verici olarak tatlı varyetenin kullanılması uygundur.

Toksikolojik etki : Bitki veya tohumlarının yenmesi, sarılık arazları ile belirlenen, tehlikeli zehirlenmeler yapmaktadır. Hayvanlarda da zehirlenmeler görülür. Koyunların bu bitkinin zehirli bileşiğine karşı özel bir dayanıklılığı bulunmaktadır. Tohumlar kaynar suda haşlandıktan veya kavrulduktan sonra yenildiğinde zehirlilik etkisi görülmemektedir.

Diğer isimler : Acıbakla, Delicebakla, Gavurbaklası, Lupen, Kurtbaklası, Mısırbaklası, Termiye, Tirmis, Yahudibaklası gibi isimler yetiştirilen veya yabani *Lupinus* türlerine verilen isimlerdir.

TOLU PELESENGİ

(Balsamum Tolutanum)

Myroxylon toluiferum H. B. et K. (Toluifera balsamum L.) (Leguminosae) türünün dal ve gövdelerinin yaralanması ile elde edilen bir belsemdir. Bu tür Kolombiya, Vene-

1 — Es, S.: Konya'da şeker hastalığı sağlatma ilâçları - Türk Folklor Araştırmaları 18 (359) : 8685 (1979).

zuela ve Kübada yetiştirilen büyük bir ağaçtır. Tolu pelesengi sarımsı esmer renkli, vanilya kokulu ve baharlı lezzetli parçalar halindedir. Suda çözünmez. Etanolde tamamen çözünür.

Benzoik ve cinnamik asitlerin benzil alkol ile esterleri, serbest organik asitler, rezin, vanilin taşımaktadır. Hafif antiseptik, balgam söktürücü ve göğüs yumuşatıcı olarak dahilen toz 0.1 - 0.3 gr, hap halinde günde birkaç defa veya tolu şurubu halinde kullanılır. Zehirli bileşikler taşımayan iyi bir göğüs yumuşatıcıdır.

Diğer isimler : Kabak pelesengi, Tolu balsamı.

TURP

Memleketimizde birçok turp çeşidi yetiştirilmekte ve sebze olarak kullanılmaktadır (1). Tedavi yönünden aşağıdaki çeşitler önemlidir.

TURP TOHUMU (Semen Raphani) :

Raphanus sativus L. (Cruciferae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür sarı çiçekli ve bir yıllık bir bitkidir. Birçok çeşitleri kökü veya tohumu için yetiştirilir.

Tohumlar sabit yağ (% 35 - 50) ve glikorafanin ismi verilen kükürtlü bir glikozit taşır. Bu glikozit hidroliz sonunda, mikrop öldürücü etkiye sahip bir hardal esansı verir.

Turp tohumu, Avrupada pek tanınmamasına karşılık, Osmanlı tababetinde geniş bir kullanılış alanı bulmuştur. Birçok terkibin (macun) içinde turp tohumu bulunur. Uyarıcı, iştah açıcı, safra söktürücü ve mikropların üremesini önleyici etkileri vardır.

Turpun salgın hastalıkları önleyici etkisi pek eski devirlerden beri bilinmektedir. Mısırda Keops ehramının yapımı sırasında, salgın hastalıklardan korumak için, işçilere soğan ve sarımsak ile birlikte turp yedirildiğini biliyoruz (2).

KARA TURP KÖKÜ (Radix Raphani nigri) :

R. sativus L. var. *niger* türünün taze köküdür. Kökler genellikle yumruk büyüklüğünde, üzeri siyahımsı ve iç kısmı ise beyaz renklidir. Hardal esansı ve vitamin C taşır.

İştah açıcı, idrar söktürücü, karaciğeri kuvvetlendirici ve safra söktürücü etkilere sahiptir. Köklerin sıkılması ile elde edilen usare (Kara turp suyu) içilir veya kökler salata halinde taze olarak yenilir.

KIRMIZI TURP KÖKÜ (Radix Raphani radiculae) :

R. sativus L. var. *radicula* türünün taze köküdür. Bu varyetenin kökleri fındık veya ceviz büyüklüğünde olup parlak kırmızı renklidir. Hardal esansı ve vitamin C taşımaktadır.

Kuvvet verici, iştah açıcı, idrar arttırıcı ve balgam söktürücü etkilere sahiptir. Taze olarak kullanılır.

Diğer isimler : Fındık turpu.

YABANİ TURP KÖKÜ (Radix Raphani raphanistri) :

R. raphanistrum L. türünün taze köküdür. Bu tür 20 - 50 cm yükseklikte, az çok tüylü, sarı çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Bütün Avrupa ve Anadoluda yabani olarak yetişir.

Kökü ve yaprakları hardal esansı taşır ve iştah açıcı olarak kullanılır. Tohumlarmdan elde edilen yağdan sabun yapılmaktadır.

1 — Ekinci, S.: Özel sebzecilik 48, İstanbul (1976).

2 — Terzioğlu, A.: İlk Budist, Hıristiyan, İslâm hastaneleri ve birbirleriyle olan ilişkileri - VII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler 1 : 299 (1972).

TÜTÜN YAPRAĞI

(La. Folium Nicotianae, Al. Tabakblaetter, Fr. Feuille de tabac, İn. Tabacco leaf)

Nicotina tabacum L. (Solanaceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 1 m kadar yükseklikte, pembe, yeşilimsi beyaz çiçekli, bir yıllık otsu bir kültür bitkisidir. Vatanı Amerika olup İspanyollar tarafından Avrupaya getirilmiş ve 17. yüzyılın başından beri de Türkiyenin muhtelif bölgelerinde yetiştirilmektedir.

Dış görünüş : 20 - 30 cm uzunlukta, tam kenarlı, saplı veya sapsız yapraklardır. Özel ve kuvvetli bir kokusu, acı ve yakıcı bir lezzeti vardır.

Bileşim : Alkaloitler (% 0.40 - 4.5) taşımaktadır (1). Alkaloitler içinde miktarı en yüksek olan nikotin'dir. Bu alkaloit fena kokulu bir sıvıdır. Tohumlar % 35 - 44 arasında sabit yağ taşır (2).

Etki ve kullanılış : Tütün yaprağından hazırlanan infusyon (% 1) haricen vücut parazitlerine karşı, vücuda sürülmek suretiyle kullanılır. Nikotin'in sülfat tuzu, tarımsal mücadelede, böcek öldürücü olarak geniş mikyasta kullanılmıştır. Zehirliliği yüksek olan bir maddedir. Çok dikkatle kullanılmalıdır.

Tütün Osmanlı İmparatorluğuna 1605 yılında Hollandalı ve Venedikli tacirler tarafından sokulmuş ve kullanılışı kısa bir sürede yayılmıştır (3). Tütün içmeyi yasaklayan fetvalara ve Sultan Murat IV döneminde uygulanan, ölüm cezasına (1635) rağmen kullanılmasının önüne geçilememiştir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde tütün içenler dumandaki zararlı maddelerin bir kısmını tutmak için uzun "Çubuk" lar kullanırlardı. Tütün çubukları yasemin, kiraz, mahlep, gül ve fındık gibi az çok kokulu bitkilerin dallarından yapılırdı. Aynı amaç için Yakın Doğu'da, tütün dumanını sudan geçirerek, zararlı maddelerinden kurtarmak için "Nargile" denilen apareyler kullanılırdı (4).

Tanınmış İtalyan edibi seyâhatnâmesinde (5), tütün için kahve, afyon ve şarap'tan sonra "Şehvet çadırının dördüncü direği" veya "Zevk ve sefanın dördüncü minderi" dir, dedikten sonra yüz yıl kadar önce tütün satıcılarının İstanbulda, Mısır çarşısı ile Balık pazarı arasında, dar bir sokakta toplanmış olduklarını bildirerek çarşıyı şöyle tarif etmektedir :

"Bir zamanlar, kahve gibi, sultan fermanları ve şeyhülislâm hükümleriyle yasak edilen ve iştahı daha da arttırmaktan başka bir şeye yaramayan işkence ve azabın sebebi olan tütün. Bütün sokak tütün tüccarlarının işgali altındadır. Rafların üzerinde, üstüne bir limon konmuş ehram veya değirmen taşı şeklinde tütün mostraları görülür. Antakya'nın Lazkiye tütünü, sarı ve ipek gibi ince Saray tütünü, sigara yahut çubuk tütünü, Galata'daki iri kıyım hamalın içtiği tütünden saray bahçelerindeki köşklerde odalıkların efkârını dağıtan tütüne kadar her çeşnide ve her sertlikte tütün yığınları vardır. Ağıza nargile suyu ile temizlenmiş dumanı gelmese, en eski tiryakinin bile başını ağrıtacak çok sert bir tütün olan tömbeki ilâç gibi cam kavanozların içinde saklanır. Tütün tüccarlarının hemen hepsi kibar görünmeye çalışan calî tavırlı Rumlarla Ermenilerdir; alıcılar bunlarla şundan bundan konuşarak uyuşmaya çalışırlar; Hariciye nezareti ile Serasker kapısı memurları burada görülürler; bazen mühim birisiyle selâmlaşılır. Siyasetten bahsedilir, havadis toplanır, olan biten anlatılır; bu, dinlendirici ve sadece içinden geçerken bile, gevezelik etme ve tütün içme zevkini hissettiren kendine mahsus ve asaleti olan ufak bir çarşıdır„.

1 — Aksu, S. ve Enercan, S.: Türk tütünlerinin kimyasal bileşim karakterleri-İnhisarlar Enst. Rap. 6 : 256 (1954), 7 : 43 (1956) ve 8 : 185 (1958).

2 — Akkoyunlu, A.Z.: Tütün tohumlarından yağ istihsaline ait çalışmalar-inhisarlar Tütün Enst. Rap. 3 : 1 (1943).

3 — Jouannin, J.M.: Turquie 202, Paris (1848).

4 — Apéry, P.: Le tabac - Revue Médico - pharmaceutique 25 : 159 (1912).

5 — Edmondo de Amicis : İstanbul (Çeviren : B. Akyavaş) 102, Ankara (1961).

Bugün memleketimizde çubuk ile tütün içme adeti tamamen terkedilmiştir. Nargile ise meraklıları tarafından bilhassa Batı Anadolu (İzmir) bölgesinde halen de kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Duhan (arapçadan).

Toksikolojik etki : Bitki taşıdığı alkaloitler nedeniyle çok zehirlidir. Bir damla nikotin dil üzerine konulduğu zaman ölüm ile sonuçlanan kuvvetli bir zehirlenme meydana getirir. Tütün yapraklarından hazırlanan hulâsalar (% 1) haricen vücut parazitlerine, ziraatte ise haşere öldürücü olarak kullanılır. Bu şekilde kullanılış bazı kaza zehirlenmelerine sebep olmaktadır. Nikotin'in sulfat tuzu da ziraatte haşere öldürücü olarak kullanılır. Bu bileşiğin zehirlilik etkisi de çok yüksektir. Kaza sonucu dahilen alınması ile öldürücü zehirlenmeler meydana gelir. Bitki ile meydana gelen zehirlenmeler memleketimizde çok nadirdir. Tütün ile zehirlenerek ölmüş hayvanların etleri de zehirlidir.

N. glauca R. Graham (Yabani tütün) : 200 - 300 cm yükseklikte, çok senelik bir bitkidir. Yapraklar mavimsi-yeşil renkli, uzun saplı. Çiçekler sarı renkli ve 3 - 4 cm uzunlukta. Vatanı Amerika olmakla beraber Ege ve Akdeniz bölgelerinde (İzmir, Aydın, Antalya, Mersin) yabani olarak rastlanmaktadır. Alkaloit olarak nikotin ve anabasin taşır. Bu nedenle çok zehirlidir. Yapraklarından su ile hazırlanan hulâsalar tarımda haşere ilâcı olarak kullanılmıştır.

N. rustica L. (Deli tütün, Hasankeyf tütünü) : 150 cm kadar yükseklikte, bir yıllık bir bitkidir. Yapraklar 30 cm kadar uzunlukta ve buruşuk yüzlü. Çiçekler yeşilimsi sarı renkli ve 1.5 cm kadar uzunluktadır. Güney-Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerinde (Gaziantep ve Kahramanmaraş) yetiştirilmektedir.

Yapraklarından çiğneme tütünü, pipo tütünü ve nargile tütünü (Tömbeki) hazırlanmaktadır. Nikotin miktarı *N. tabacum* türününkinden daha yüksektir.

ENFİYE :

Tütün yaprağının özel bir şekilde fermente edildikten sonra kokulandırılıp toz edilmesi ile elde edilen bir üründür. Burna çekilmek suretiyle kullanılır. Keyif verici ve aksırtıcıdır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde enfiye İstanbulda devlete ait tesislerde hazırlanır ve satışa çıkartılırdı. Kaçak olarak gelen malların satışı şiddetle yasaklanmıştır. 1800 yıllarında İstanbulda 40 kadar enfiyeci dükkânı bulunuyor ve enfiye satışından devlet önemli bir gelir sağlıyordu. Sonraları enfiye imal ve satışı Tekele devredilmiştir (6).

Diğer isimler : Burunotu.

ÜVEZ KURUSU

(Fructus Sorbi domesticae)

Sorbus domestica L. (Rosaceae) türünün kurutulmuş meyvalarıdır. Bu tür genellikle 5 - 10 m yükseklikte, kışın yapraklarını döken, beyaz çiçekli bir ağaçtır. Yapraklar tüysü, 7 - 11 çift yaprakçıklı, yaprakçıklar dişli kenarlı. Meyva 15 - 20 mm çapında, küre veya armut biçiminde, yeşilimsi sarı, kırmızı veya esmer kırmızı renklidir. Kuzey Anadolunun Batı bölümü, Marmara bölgesi ve Trakyada yabani olarak yetiştiği gibi, meyvası için bahçelerde de yetiştirilmektedir.

Meyvalar tanen (% 1 - 2), uçucu yağ, organik asitler (% 6 - 7) ve renk maddeleri taşımaktadır. Yapraklarda da tanen bulunmaktadır.

Meyvalar ve yapraklar kabız etkilerinden dolayı, infusyon halinde (% 5) dahilen kabız olarak kullanılmaktadır.

1 — Erdoğan, M.: İstanbulda enfiyecilik - Türk Folklor Araştırmaları 4 (93) : 1477 (1957).

Yaprakları, halk arasında infusyon halinde (% 5), şeker hastalığına karşı da kullanılmaktadır. Laboratuvar deneyleri ile yaprakların kan şekerini düşürücü bir etkiye sahip bulundukları gösterilmiştir (1). Zararsız bir ilâçtır.

S. aucuparia L. (Kuş üvezi) : Meyvalarının küçük (6 - 10 mm) olması ile yukarıdaki türden kolaylıkla ayrılabilir. Kuzey ve Doğu Anadolu dağlarında yabani olarak yetişmektedir.

Bu türün meyvaları da yukarıdaki tür gibi kullanılır.

Türkiyede 11 kadar *Sorbus* (Üvez) türü bulunmaktadır. Bunlar yaprak ve meyva biçimlerine göre birbirlerinden kolaylıkla ayrılabilir (2).

ÜZERLİK TOHUMU

(La. Semen Pegani, S. Harmalae, Al. Peganum Samen, Fr. Graine de peganum, İn. Peganum seed)

Peganum harmala L. (Zygophyllaceae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 70 cm kadar yükselebilen, tüysüz, parçalı yapraklı, beyaz çiçekli, çok yıllık ve çalı görünüşünde bir bitkidir (Resim : 68). Orta Anadoluda geniş alanlar kaplar (3).

Dış görünüş : Meyva bir nohut büyüklüğünde ve çok tohumlu. Tohumlar 3 - 3.5 mm uzunlukta, hafifçe kanatlı, piramit biçiminde, üzeri pürtüklü ve kırmızımtırak esmer renkli, kokusuz ve hafif acı lezzetlidir.

Bileşim : Sabit yağ ve % 4 - 7 oranında alkaloit (harmin, harmalin, harmol ve diğerleri) taşımaktadır (4).

Etki ve kullanılış : Tohum ve kök kurt düşürücü, adet söktürücü, uyuşturucu, terletici ve yatıştırıcı etkilere sahiptir. Dahilen infusyon (% 2 - 5) halinde alınır.

Urfa bölgesinde tohumlar, kavrulduktan sonra, dahilen basura karşı kullanılmaktadır.

Meyvalarının, sıra ile ipe dizilmesi ile, değişik şekilli nazarlıklar yapılır (Resim : 67). Bu nazarlıklar Orta Anadoluda pek çok köy evinde bulunur.

Tohumları nazara uğradığı sanılan kişilerin tütsülenmesinde kullanılan drogların başında gelir. Şahsı tütsülemek için bir miktar üzerlik tohumu ateşe atılır, nazara uğramış olduğundan korkulan kimse, başını, ayaklarını ve kollarını, meydana gelen dumana tutar. Küçük çocuklar annelerinin kollarında dumandan geçirilerek tütsülenir.

Tohumlardan Cezayirde "Türkiye kırmızısı" ismi verilen ve kumaş boyamakta, haslığı nedeniyle çok değerli olan, kırmızı renkli bir boyar madde elde edilir (5).

Diğer isimler : Yabani sedefotu.

---

1 — Yazıcı, Z. ve Akcasu, A.: Sorbus domestica L. bitkisinin yapraklarının içerdiği aktif maddelerin tavşan ve farelerde kan şekeri düzeyine etkileri - IV. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, bildiriler 133, Eskişehir (1983).

2 — Gökşin, A.: Türkiye'de doğal olarak yetişen Üvez (Sorbus L.) taksonlarının yayılışları ile önemli bazı morfolojik ve anatomik özellikleri üzerinde araştırmalar-Ormancılık Araştırma Enst. Yay. No. 120, Ankara (1982).

3 — Elgin, N.: Les caractères morphologiques et anatomiques du Peganum harmala L. - İstanbul Üniv. Fen Fak. Mecm. seri B 15 : 333 (1950).

4 — Kutlu, H. ve Amal, H.: Türkiyede yetişen Peganum harmala L. üzerinde kimyasal araştırmalar - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 3 : 133 (1967).

5 — Fournier, P.: Le livre des plantes médicinales et vénéneuses de France 3 : 191, Paris (1948).

ÜZÜM

(Fructus Vitis minutae)

Vitis vinifera L. (Vitaceae) türünün "Sultaniye" denilen kültür formunun kurutulmuş meyvalarıdır. Sultaniye üzümü bilhassa Batı Anadoluda yetiştirilir. Taneleri küçük, esmer sarı renkli ve çekirdeksizdir. Sofralık olarak az kullanılır. Kurutulduktan sonra ihraç edilmektedir. Memleketimizde üzüm güneşte kurutulur. Bu iş için meyvalar olgunlaştıktan sonra salkım halinde toplanır, potasa çözeltisi (potasyum karbonat + zeytin yağı) ne batırılır ve kâğıtlar üzerine konularak kurutulur.

Kuru üzüm şekerler, organik asitler ve tanen taşımaktadır.

İyi bir gıda maddesidir. Tedavide idrar arttırıcı, yatıştırıcı, müshil ve kuvvet verici olarak, dekoksiyon (% 5) halinde kullanılır. Dekoksiyondan günde 3 - 4 su bardağı içilir.

Tedavide kullanılan kuru üzümler iki cinse ayrılmaktadır. 1 — Büyük kuru üzüm (Uva Passa major), 2 — Küçük kuru üzüm (Uva Passa minor).

Tedavide taze üzüm de kullanılmaktadır. Genellikle taze üzümün sıkılması ile elde edilen usareler koyulaştırılarak kuvvet verici ve gıda olarak kullanılır.

Üzümün sıkılması ile elde edilen usareye "Şıra", bunun ısıtılarak koyulaştırılması ile elde edilen şekle "Pekmez", bunun da kesifleştirilmesi ve renginin açılması ile "Bulama" elde edilmektedir.

ASMA YAPRAĞI (Foliuın Vitis viniferae) :

V. vinifera L. türünün kurutulmuş veya taze yaprağıdır. Bu türün birçok kültür formları Türkiyede geniş bir şekilde yetiştirilmektedir.

Siyah üzüm yaprağı, tanen miktarının yüksek olması nedeniyle, dahilen infusyon (% 5) halinde kabız ve kan kesici olarak, taze yapraklar haricen yara iyi edici ve çıban açıcı olarak kullanılmaktadır.

VANİLYA MEYVASI

(La. Fructus Vanillae, Al. Vanille (Schoten), Fr. Fruit de vanille, İn. Vanilla fruit)

Vanilla planifolia Andrews (Orchidaceae) türünün olgunlaşmadan evvel toplanıp, suda haşlandıktan sonra, özel olarak kurutulmuş meyvalarıdır. Bu drogu veren bitki birçok tropikal bölgede (Meksika, Madagaskar, Java vs.) yetiştirilmektedir. Drog hemen hemen yalnız kültür bitkilerinden elde edilir.

Dış görünüş : 15 - 25 cm uzunluk, 5 - 10 mm genişlikte, yassı, iki uca doğru incelmiş, parlak siyahımsı renkli ve üzerinde vanillin kristalleri görülen meyvalardır. Kokusu özel ve kuvvetli, tadı acıdır.

Bileşim : Sabit yağ, rezin ve vanillin (% 1 - 4) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Midevi, uyarıcı ve cinsel gücü arttırıcı etkilere sahiptir. Bu etkileri, merkezi sinir sistemini uyarması sonucu meydana gelmektedir. Bugün bilhassa koku verici olarak gıda (meyva veya vanillin) endüstrisinde kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : 0.2 - 0.3 gr, günde birkaç defa, hap halinde. Yüksek miktarlarda alındığında kusma yapar.

Diğer isimler : Çubuk vanilya.

VENÜSSAÇI

(La. Herba Capilli veneris, Al. Frauenhaar, Fr. Herbe de capillaire de Montpellier, İn. Venushair)

Adiantum capillus-veneris L. (Adiantaceae) türünün sonbaharda toplanmış toprak üstü kısımlarıdır. Avrupa ve Türkiyede yetişir. Genellikle rutubetli duvarlar, kuyu duvarları, aydınlık mağaralardaki rutubetli kayaların çatlaklarında yetişir. Çiçeksiz bir bitkidir.

Dış görünüşü : Yaprak parçalı, loplar üçgen biçiminde ve uçları dişli. Yaprak ve lopların sapı siyahımsı esmer renkli. Hafif özel kokulu ve acımsı lezzetlidir.

Etkili bileşikler : Acı madde, müsilaj ve tanen taşır.

Tedavi özellikleri : Balgam söktürücü ve öksürük kesici olarak solunum sistemi hastalıklarında kullanılır.

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 2 - 3) bal ile tadlandırıldıktan sonra, günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Karabacak (Muğla).

BALDIRIKARA (Herba Adianti) :

Asplenium adiantum-nigrum L. (Aspleniaceae) türünün kurutulmuş toprak üstü kısımlarıdır. Bitki Güney Avrupa ve Türkiyede eski duvarlar ve kayalar üzerinde yetişir. 10 - 40 cm uzunlukta parçalı bir yaprak görünüşündedir. Yaprak ve lopların sapı parlak siyahımsı renklidir. Venüssaçı yerine kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Bağrıkara, Karabaldır.

DUVAR BALDIRIKARASI (Herba Rutae-murariae) :

Asplenium ruta-muraria L. (Aspleniaceae) türünün toprak üstü kısımlarıdır. Avrupa ve Türkiyede duvarlar ve kayalar üzerinde yetişir. Küçük bir eğrelti olup yaprak sapının yeşil renkli olması ile yukarıdaki türlerden ayrılır. Venüssaçı yerine kullanılır.

YALANCI BİBER

(Fructus Schini mollis)

Schinus mollis L. (Anacardiaceae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür 5 - 10 m yükseklikte ve kışın yaprak dökmeyen bir ağaççıktır. Dallar ince ve sarkık, yapraklar bileşik. Her bir yaprakta 15 - 30 yaprakçık bulunur. Çiçekler beyaz. Meyva 6 - 7 mm çapında, kırmızı renkli. Vatanı Orta ve Güney Amerika dağları olmakla beraber Güney Avrupa ve Akdeniz bölgesi ülkelerinde süs ağacı olarak yetiştirilir. Antalyanın park ve yollarında rastlanmaktadır.

Meyvalar reçine, uçucu yağ (% 3 - 5) taşınaktadır. İştah açıcı, hazmettirici, antiseptik ve idrar söktürücü etkilere sahiptir. Toz günde 1 - 2 gr, infusyon (% 2) günde 2 - 3 bardak, halinde kullanılır. Yapraklar diş ve ağız hastalıklarında, antiseptik olarak, ağızda çiğnenir. Baharat olarak da karabiber yerine kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Amerikan biber ağ.

YAPIŞKANOTU

(La. Herba Parietariae, Al. Glaskraut, Fr. Herbe de pariétaire, İn. Wallwort)

Parietaria officinalis L. (Urticaceae) ve buna yakın türlerin kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür Güney ve Doğu Avrupa ile Türkiyede bulunan çok yıllık otsu bir bitkidir. Eski duvarların üzerinde, kayalıklarda ve viraneliklerde yetişir.

Dış görünüş : Yapraklar 3 - 10 cm uzunlukta, uzunca oval şekilli, tüylü, kısa saplı,

koyu yeşil renkli, tam kenarlı, kokusuz ve tatsız.

Bileşim : Potasyum tuzları, tanen, flavon türevleri, musilaj ve bir alkaloit (1) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : İdrar arttırıcı ve haricen yumuşatıcı etkilere sahiptir. Halk arasında dahilen şeker hastalığına karşı kullanılmakta ise de doğrudan doğruya kan şekerini azaltıcı bir etkisi bulunmadığı gösterilmiştir (1).

Kullanılış şekli : İnfusyon (% 5) günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Bereotu, Duvarfesleğeni.

P. officinalis türü bir Avrupa bitkisidir. Türkiyede çok nadir olarak bulunur. Bu nedenle memleketimizde bu tür yerine, Türkiyede çok yaygın olan, *P. judaica* L. türünden elde edilen drog kullanılmaktadır.

YASEMİN ÇİÇEĞİ
(Flos Jasmini)

Jasminium officinale L. (Oleaceae) (Adi yasemin) türünün çiçekleridir. Bu tür yaprakları karşılıklı ve 5 - 9 yaprakçıklı, çiçekleri beyaz renkli ve kuvvetli kokulu olan tırmanıcı bir bitkidir (Resim : 45). Vatanı Batı Asya olmakla beraber Akdeniz bölgesi ülkelerinde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Çiçekleri uçucu yağ taşır. Bu yağda jasmon, linalol, geraniol ve bilhassa benzil asetat (% 45 - 75) bulunmaktadır. Uçucu yağ bilhassa parfümeri endüstrisinde kullanılır. Çiçeklerinden hazırlanan infusyon (% 5) dahilen göğüs yumuşatıcı, sinir yatıştırıcı ve kabız olarak kullanılmaktadır. Çiçekler koku vermek için çaya da katılmaktadır.

Sigara içmekte kullanılan yasemin ağızlıklar bu türün dallarından yapılmaktadır. Yasemin ağızlık yapmakta kullanılan dallar Çoruh nehri vadisindeki bazı köylerde (Artvin yakınındaki Fıstıklı köyü) elde edilmektedir.

J. grandiflorum L. (İtalyan yasemini) : Vatanı Hindistan dağları olan bir türdür. Çiçekte kaliks parçalarının kaliks tübünün iki misli uzunlukta olması ile yukarıdaki türden ayrılabilir. Memleketimizde (Antalya bölgesi) uçucu yağ elde etmek için yetiştirilir. Taze çiçeklerden, organik çözücü ile tüketme yoluyla, uçucu yağ elde edilmekte ve bu uçucu yağ dış ülkelere satılmaktadır.

J. fruticans L. (Sarı yasemin, Yaban yasemini) : 0.5 - 4 m yükseklikte sarı çiçekli ve çalı görünüşünde bir bitkidir. Güney Avrupa ülkeleri ve Anadoluda yabani olarak yetişmektedir.

Çiçekli dallarından hazırlanan infusyon (% 5) dahilen idrar verici ve kurt düşürücü olarak kullanılmaktadır.

J. sambac (L.) Aiton (Arap yasemini) : 1 - 3 m yükseklikte, yaprakları karşılıklı ve basit, çiçekleri beyaz renkli ve kuvvetli kokulu olan bir türdür. Çiçekleri katmerli olan bir kültür formu memleketimizde süs bitkisi olarak yetiştirilir ve "Ful" ismiyle tanınır.

Plumeria acutifolia Poiret (Syn : P. acuminata Aiton) (Apocynaceae) (Amerikan fulu, Hint yasemini) : Bu tür gövde ve dalları etli, yaprakları mızrak biçiminde, çiçekleri beyaz ve orta kısmı sarı, kokulu ve büyük olan bir bitkidir. Vatanı Meksikadır. Kıbrıstan Güney Anadoluya getirilmiştir. Halen bu bölgede süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

1 — Hisar, R.: Parietaria officinalis (Yapışkanotu) üzerinde araştırmalar - Türk Hij. Den. Biyol. Derg. 11 : 172 (1951).

YASEMİN KÖKÜ
(Radix Gelsemii)

Gelsemium sempervirens Ait. (Loganiaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür sarı çiçekli, kışın yapraklarını dökmeyen tırmanıcı bir bitkidir. Amerika Birleşik Devletlerinin güney bölgelerinde ve Meksikada yetişir.

Rezin, uçucu yağ ve alkaloitler (gelsemin ve diğerleri) taşımaktadır.

Köklerden hazırlanan tentür veya ekstre dahilen sinir ağrılarını azaltıcı (romatizma ve yüz ağrılarında) ve antispazmotik olarak kullanılmaktadır.

Bu drogun Türkiyede yetişen yasemin türleri ile ilgisi yalnız isminden ibarettir.

Diğer isimler : Sarı yasemin kökü.

YENİBAHAR
(La. Fructus Pimentae, Al. Piment, Fr. Poivre de la Jamaique, İn. Pimento)

Pimenta officinalis Lindl. (Myrtaceae) türünün henüz olgunlaşmadan önce toplanıp kurutulmuş meyvasıdır. Bitki Orta Amerika ve bilhassa Jamaikada yetişen ve yetiştirilen 5 - 10 m yükseklikte, kışın yaprağını dökmeyen bir ağaçtır.

Dış görünüşü : 5 - 8 mm çapında, küre biçiminde, uç kısmında 4 dişli bir kaliks artığı bulunan bir meyvadır. Kokusu karanfili andırır, lezzeti batıcıdır.

Bileşim : Tanen, rezin ve uçucu yağ (% 3 - 4) taşır. Uçucu yağda % 60 - 75 arasında ögenol bulunmaktadır.

Etki ve kullanılış : İştah açıcı ve kabız etkilere sahiptir. Koku verici olarak bazı içkilerin terkibine girer. Memleketimizde bilhassa baharat olarak kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : Toz 0.5 - 1 gr, hap halinde, günde 2 - 3 defa.

Diğer isimler : Jamaika biberi.

YERELMASI
(Radix Helianthi tuberosi)

Helianthus tuberosus L. (Compositae) türünün toprak altındaki yumrularıdır. Çok yıllık otsu bir bitkidir. Vatanı Kuzey Amerikanın doğusu olmakla beraber Avrupa ve Türkiyede sebze bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

Karbonhidrat miktarının düşük (% 15) olması nedeniyle şeker hastaları için faydalı bir yiyecektir. Süt arttırıcı, safra söktürücü, idrar arttırıcı ve kuvvetli afrodizyak etkilere sahiptir. Haşlanarak sebze olarak yenilir.

YENİDÜNYA PELESENGİ
(Balsamum Copaivae)

Değişik *Copaifera* türlerinden (*C. officinalis* L., *C. langsdorffii* Desf., *C. guyanensis* Desf. ve diğerleri) (Leguminosae) elde edilen bir oleorezina'dır. Bu türler tropikal Amerikada yetişen büyük ağaçlardır.

Yenidünya pelesengi sarımsı renkli, berrak, oldukça kıvamlı, balsamlı kokulu, keskin ve acı lezzetli bir sıvıdır.

Rezin (% 60) ve uçucu yağ (% 40) karışımıdır.

Eskiden solunum ve idrar yolları antiseptiği olarak kullanılırdı. Bugün bu şekilde kullanılışı azalmıştır. Halen bilhassa boya ve cila endüstrisinde kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Kopalıu balsamı.

YILANYASTIĞI YUMRUSU

(Rhizoma Aronis)

Arum italicum Miller ve buna yakın türlerin (Araceae) kurutulmuş yumrularıdır. *Arum* türleri genellikle 30 - 50 cm yükseklikte, çok yıllık, yumrulu ve otsu bitkilerdir. Yapraklar ok biçiminde, uzun saplı ve koyu yeşil renkli. Çiçekler özel bir çiçek durumu meydana getirirler. Bu durumda dişi çiçekler altta, erkek çiçekler ise üstte bulunur. Çiçek durumu külah biçiminde bir yaprak (spata) ile sarılıdır. Meyvalar sonbaharda olgunlaşır. Bezelye tanesi büyüklüğünde ve kırmızı - turuncu renklidir. Birçoğu bir arada, mısır koçanını andırır bir durumda toplanmışlardır.

Türkiye *Arum* türleri bakımından zengindir. Başlıca türler şunlardır : *A. dioscoridis* Sibth. et Sm. (Muğla, Antalya bölgesi), *A. italicum* Miller (Karadeniz bölgesi) ve *A. orientale* Bieb. (Karadeniz bölgesi ve Batı Anadolu).

Bileşim : Taze yapraklar ve yumru zamk, müsilaj, nişasta, saponin ve bir alkaloit (konisin) taşımaktadır. Kurutulmuş yaprak ve yumrulardaki saponin ve alkaloit oranı eser miktardadır.

Etki ve kullanılış : Taze yapraklar ve yumru, hayvanlar ve insanlar için zararlıdır. Hayvanlar bu bitkinin yapraklarını yemezler. Kurutulmuş ve suda kaynatılmış yumruların zehirliliği bulunmamaktadır. Bu nedenle bazı yörelerde bu bitkinin yumruları gıda olarak kullanılmaktadır (1). Kurutulmuş yumrular dahilen balgam söktürücü ve müshil, taze yapraklar ve taze yumrular haricen çıban açıcı, yara iyi edici (basura karşı) ve kanı cilde toplayıcı olarak kullanılır.

Kullanılış şekli : Dahilen kuru yumru günde 1 - 2 gr, infusyon halinde verilir. Haricen taze yaprak veya taze yumrudan kesilmiş olan dilimler cilt üzerine konulur ve sık sık değiştirilir.

Basura karşı kurutulmuş yumru toz edilir, kakao yağı yardımıyla süpposituvar (şaft) haline getirilir ve elde edilen süpposituvar makata konulur.

Güney-Doğu Anadolu bölgesinde (Adana, Gaziantep, Urfa) *A. dioscoridis* türü "Gavurpancarı, Sarmalık veya Yılanpancarı" ismiyle tanınmakta ve yaprakları sebze olarak kullanılmaktadır.

Sebze olarak kullanmak için yapraklar önce kaynar suda haşlanmakta ve haşlama suyu atılmaktadır. Bu şekilde zararlı maddelerinden kurtarılmış olan yapraklar ile et dolması yapılmakta veya kıyılarak özel yemekler hazırlanmaktadır. Adana bölgesinde bu türün yaprakları ile hazırlanan bir yemeğe "Tırşık" ismi verilmektedir.

Toksikolojik etki : *Arum* türlerinin taze yaprak, meyva ve yumruları insanlar ve hayvanlar için tehlikeli ve zehirlidir. Zehirlenmeler ölüm ile sonuçlanabilir. Taze bitkiyi yiyenlerde ağız ve boğazda yanma hissi, dil şişmesi, mide ağrıları, kusma, ishal, gözbebeği genişlemesi ve kalp atışlarında intizamsızlıklar görülür.

Aynı familyadan olan ve hayvanlarda zehirlenmeler yaptığı billinen türler şunlardır:

Arisarum vulgare Targ.-Tozz (Yılanekmeği) : Yapraklar mızrak biçiminde, çiçek durumu ilkbaharda meydana gelir. Akdeniz bölgesine yayılmıştır.

Biarum bovei Blume : Yapraklar mızrak biçiminde, çiçek durumu sonbaharda meydana gelir. Güney Anadolu bölgesine yayılmıştır.

B. tenuifolium (L.) Schott : Yapraklar mızrak biçiminde, çiçek durumu yaz sonunda meydana gelir. Batı Anadolu bölgesinde yaygındır.

1 — G. de Souhesmes : L'Arum italicum (Le pain des pauvres) - Gazette Médicale d'Orient 32 : 98, 114 ve 146 (1890).

Dracunculus vulgaris Schott (Syn : A. dracunculus L.) (Yılanbıçağı) : 100 cm kadar yükseklikte, çok yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar tabanda, uzun saplı, yaprak ayası daire biçiminde ve parçalı. Çiçek durumu ilkbaharda meydana gelir. Spata büyük, dış yüzü yeşil, iç yüzü koyu kırmızı renkli. Anadoluda yaygın bir bitkidir.

Yumruları (Radix Aronis vulgaris, R. Dracunculi) ve yaprakları (Folium Dracunculi), lapa halinde, haricen basur memelerine karşı kullanılır. Batı Anadoluda kökünün süt içinde tutulması ve sonra bu sütün içilmesi ile akrep sokmasına karşı bir yıllık bir bağışıklık elde edildiği söylenmektedir.

Helicophyllum rauwolfii Blume : Yapraklar daire şeklinde ve parçalı, çiçek durumu ilkbaharda meydana gelir. Güney-Doğu Anadolu bölgesinde bulunur.

Yöresel isimler : *Arum* türlerine Anadoluda "Yılanyastığı, Yılanbıçağı, Yılanekmeği, Buzağıotu, Filkulağı" gibi isimler verilmektedir. Botanik kitaplarında bulunan "Danaayağı" ismi fransızcadan çeviri olup halk tarafından kullanılmamaktadır.

YULAF
(Fructus Avenae)

Avena sativa L. (Graminae) türünün olgun meyvalarıdır. Bu tür 50 - 150 cm yükseklikte, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Bütün Avrupa ve Anadoluda birçok ırkları yetiştirilmektedir. Yabani yulaf (*A. fatua* L.) türünden elde edildiği sanılmaktadır.

Yulaf tanesi sabit yağ, azotlu maddeler ve karbonhidrat (% 60 civarında) taşımaktadır.

Orta çağdan beri gıda ve ilâç olarak kullanılmaktadır. Haricen yulaf lapası çıbanları olgunlaştırmakta kullanılır. Dahilen dekoksiyon (% 5) halinde, idrar arttırıcı, müshil, kuvvet verici ve yatıştırıcı olarak kullanılır.

Küçük çocuklarda ve hastalık sonlarında kuvvet verici olarak hububat dekoksiyonu çok başarılı olarak kullanılabilir. Hububat dekoksiyonu bir litre su içinde, herbirinden 2 çorba kaşığı olmak üzere, yulaf, buğday ve arpa tanelerinin bir arada kaynatılması ve süzülmesi ile elde edilir. Sıvı kısım bal ile tatlandırılarak çocuklara ve hastalara içirilir. Bu karışım çabuk bozulduğu için hergün yeniden hazırlanmalıdır.

YÜKSÜKOTU YAPRAĞI
(La. Folium Digitalis purpureae, Al. Fingerhutblaetter, Fr. Feuille de digitale, İn. Foxglove leaf)

Digitalis purpurea L. (Scrophulariaceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 50 - 150 cm yükseklikte, tüylü yapraklı, kırmızı çiçekli, iki yıllık ve otsu bir bitkidir. Orta ve Batı Avrupa ormanlarında bulunur. Türkiyede yabani olarak yetişmemektedir. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Dış görünüş : 10 - 30 cm uzunluk ve 5 - 10 cm genişlikte, oval biçimli, saplı veya sapsız, buruşuk ve tüylü bir yapraktır. Kokusu özel, lezzeti ise acıdır.

Bileşim : Primer ve sekonder glikozitler (digitoksin, gitoksin vs.), saponinler, tanen taşımaktadır. Digitaline ismi ile tedavide kullanılan bileşik, bu bitkinin yapraklarından elde edilen bir glikozit karışımıdır.

Etki ve kullanılış : Türkiyede birçok *Digitalis* türü yetişmesine karşılık bunların halk

arasında kullanıldığına rastlanmamıştır. Eski devirlerde de Anadoluda bir kullanılışı bulunmuyordu. Eski Arap ve Grek hekimlerine ait tedavi kitaplarında da bu bitkinin kullanıldığına ait bir bilgi yoktur (1).

Etkisi kalp ve böbrekler üzerinedir. İyi bir kalp kuvvetlendirici ve idrar arttırıcıdır. Çok etkili bileşikler taşıdığı için ancak hekim tavsiyesi ve kontrolü altında kullanılabilir.

Yüksükotu yaprağının etkisi ve kullanılışı hakkındaki ilk bilgiler Türkiyeye Şâni Zade Mehmet Ataullah (1771 - 1826) tarafından getirilmiştir (2).

Kullanılış şekli : Eskiden bilhassa infusyon veya tentür halinde kullanılırdı. 0.20 - 0.80 gr yaprak 150 ml su ile infusyon yapılır ve bu miktar 4 - 5 defada ve bir günde alınır. Bir günde alınabilecek en yüksek miktar 1 gr yapraktır. Halen tedavide digital glikozitlerinden hazırlanmış preparatlar kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Kırmızı çiçekli yüksükotu, Mayasılotu, Parmakcıkotu.

Toksikolojik etki : Yüksükotu, taşıdığı kalp üzerine etkili glikozitler nedeniyle, insan ve hayvanlar için zehirli etkilere sahiptir. 10 gr kuru veya 40 gr taze yaprağın alınması insanlarda ölümle sonuçlanan zehirlenmeler meydana getirir. Hayvanlarda 25 - 140 gr taze yaprak ölümle sonuçlanan zehirlenmeler yapmaktadır (3).

Yüksükotu bitkisinin yenilmesi ile meydana gelen zehirlenmelere memleketimizde rastlanmamaktadır. Bunun başlıca sebebi yüksükotu bitkisinin halk arasında ilâç hazırlamakta kullanılmamasıdır. Hayvanlar da yüksükotu yapraklarını yememektedir.

Görülen zehirlenmeler yüksükotu etkili maddelerini taşıyan ilâçların yanlış veya uzun süre alınmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiyede 8 kadar *Digitalis* türü yetişmekte olup bunların yayılış alanları aşağıda gösterilmiştir (4, 5, 6).

D. cariensis Boiss. ex Jaub. et Spach (Muğla yüksükotu) : Güney Anadolu.

D. davisiana Heywood : Muğla, İsparta, Antalya.

D. ferruginea L. (Pasrenkli yüksükotu) : Karadeniz bölgesi (Resim : 28).

D. grandiflora Miller (Büyükçiçekli yüksükotu) : Kırklareli.

D. lamarckii İvan. (Syn : D. orientalis Lam.) (Doğu yüksükotu) : Kuzey ve Orta Anadolu.

D. lanata Ehrh. (Yünlü yüksükotu) : Trakya (Resim : 29).

D. trojana İvan. (Truva yüksükotu) : Çanakkale ve Balıkesir.

D. viridiflora Lindley (Yeşilçiçekli yüksükotu) : Kırklareli.

---

1 — Fournier, P.: Le livre des plantes médicinales et vénéneuses de France 2 : 71 (1948).
2 — Uzluk, F.N.: Şâni Zade Mehmet Ataullah, Ankara (1951).
3 — Fournier, R.: Ayni yayın, 74.
4 — Baytop, T.: Anadoluda yetişmekte olan Digitalis türleri - Fol. Farm. 2 : 61 (1953).
5 — Baytop, T.: Türkiye için yeni bir yüksükotu, Digitalis viridiflora Lindley - İstanbul Üniv. Tıp Fak. Mecm. 22 : 1364 (1959).
6 — Abdurrahman, N.: Les digitales d'Orient - Revue Médico - pharmaceutique 2 : 125 (1889).

Türkiyede yetişen türlerden bazıları üzerinde morfolojik, anatomik ve farmakolojik araştırmalar yapılmıştır (1 - 11).

Yapılan farmakolojik ve toksikolojik araştırmalar sonunda en aktif olan türün *D. lamarckii* İvan. (Syn : D. orientalis Lam.) olduğu saptanmıştır (Tablo 6).

Tablo 6. Türkiyede yetişen Digitalis türlerinin biyolojik aktiviteleri (9).

Tür	*Kedi için öldürücü doz, g/kr*
D. davisiana	0.099
D. ferruginea	0.053
D. grandiflora	0.033
D. lamarckii	0.025
D. schischkinii	0.072
D. viridiflora	0.087

Bu türlerin kimyasal yapıları (glikozitleri) ve farmakolojik etkileri oldukça iyi bir şekilde bilinmektedir. Buna karşılık bunlardan hiçbiri memleketimizde ne halk arasında ve ne de ilâç endüstrisinde kullanılmamaktadır. Bunlar halen ancak zehirli bitki olarak bir öneme sahiptirler.

Türkiyede doğal olarak yetişen *Digitalis* türlerinden yararlanılarak, ülkemizin gereksinmesi olan digital glikozitlerini elde etme yönündeki görüşler uygulama olanağından yoksundur (10). Türkiyenin yıllık digital glikozitleri ihtiyacı çok düşüktür. 1980 yılında 3.400.000 TL. karşılığı 27 kgr digital glikozitı dış ülkelerden getirtilmiştir. Bu kadar az bir miktar için bitki kültürü yapmak ve ekstraksiyon tesisleri kurmak verimlilikten uzaktır. Eğer olanaklar elverir ve alıcı bulunabilir ise, glikozit eldesinde kullanılan, *D. lanata* türünü dağ köylerinde yetiştirmek ve elde edilen yaprağı kuruttuktan sonra dış ülkelere satmak bugün için en uygun yol olarak görülmektedir (11).

1— Yakar, N.: Les caractères morphologiques et anatomiques de Digitalis ferruginea L. - İstanbul Üniv. Fen Fak. Mecm. seri B, 9 : 134 (1944).

2— Yenal, F.: Pharmakognostische Monographien türkischer Arzneipflanzen, III - Digittalis orientalis Lam. - İstanbul Üniv. Fen Fak. Mecm. seri B, 11 : 181 (1946).

3 — Baytop, A.: Sur une différenciation microscopique des feuilles de Digitalis ferruginea, lanata et trojana - Pharm. Acta Helv. 36 : 1 (1961).

4 — Tözün, B.: The anatomy and morphology of Digitalis davisiana Hey. - İstanbul Üniv. Fen Fak. Derg. seri B, 26 : 41 (1961).

5 — Tözün, B.: Morphological and anatomical characteristics of Digitalis viridiflora Lindl. - İstanbul Üniv. Fen Fak. Derg. seri B, 26 : 111 (1961).

6 — Garan, R.: Digitalis ferruginea'ya dair farmakodinamik incelemeler - Tedavi Kliniği ve Lab. Derg. 9 : 160 (1939) ve 10 : 99 (1943).

7 — Gürgen, A.R.: Türkiye zehirli nebatlarının en ehemmiyetlileri üzerinde kimyevi araştırmalar-Ankara Y. Zir. Enst. Çalışmalar sayı 138, Ankara (1943).

8 — Türker, K.: Memleketimizde has bir Digitalis türü (Digitalis davisiana) nün farmakolojik tetkiki - Türkiye Tıp Encümeni Arşivi 10 : 97 (1961).

9 — Sunam, G. ve ark.: Activité biologique des Digitales de Turquie - İstanbul Üniv. Ecz. Fak. Mecm. 5 : 27 (1969).

10 — Baytop, T.: Türkiye'nin doğal kaynaklarından yararlanarak Digitalis glikozitleri elde edilmesi - TÜBİTAK, Tıp Araştırma Grubu Yürütme Komitesi Sekreterliği'ne verilen 22.9.1982 tarihli rapor.

11 — Kuyumcu, N.: Düzce yöresinde Digitalis lanata kültürü - Uluslararası Tıbbi Bitkiler Kollogiumu 105, İzmir (1975).

ZAKKUM YAPRAĞI

(La. Folium Nerii, F. Oleandri, Al. Oleanderblaetter Fr. Feuille d'oléandre, İn. Oleander leaf)

Nerium oleander L. (Apocynaceae) türünün taze veya kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür Akdeniz bölgesi ülkeleri ile Türkiyede, sulak yerlerde, yabani olarak yetiştiği gibi süs bitkisi olarak park ve bahçelerde de yetiştirilir. Pembe çiçekli, kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaççıktır (Resim : 57).

Dış görünüş : 10 - 15 cm uzunluk ve 2 - 3 cm genişlikte, mızrak biçiminde, derinisi, üst yüzü koyu, alt yüzü ise açık yeşil renklidir. Kokusuz ve keskin lezzetlidir.

Bileşim : Glikozitler (oleandrin) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Dahilen idrar arttırıcı ve kalp kuvvetlendirici etkisi vardır. Tıbbi miktarın üzerinde alındığı zaman kalp yetmezliği, kusma ve ishal ile kendini gösteren ağır zehirlenmeler yapar. Tehlikeli bir drogdur. Dahilen ancak hekim kontrolü altında kullanılabilir. Haricen zeytin yağındaki maserasyonu vücut parazitlerine (bilhassa uyuz parazitine) karşı kullanılır.

Kullanılış şekli : Haricen zeytin yağındaki maserasyonu cilde sürülür. 10 gr kaba toz edilmiş yaprak 100 gr zeytin yağı içinde bir hafta bırakılır. Sonra bezden süzülür ve sıvı kısım vücut parazitlerine karşı kullanılır.

Toksikolojik etki : Bütün bitki zehirlidir. Zehirlenme mide ve barsak bozuklukları, solunum güçlüğü ve nabız yavaşlaması gibi belirtiler ile ortaya çıkar. Kalp yetmezliği ölüme sebep olur. Bir gram kuru yaprak insanlarda tehlikeli zehirlenmeler yapar. Zehirlilik kurutma ve kaynatma ile ortadan kalkmaz. Dal ve yaprakların suya konulması sonucu etkili maddeler suya da geçer ve bu suyun içilmesi zehirlenmelere sebep olur. Bu bitkiyi yiyerek ölmüş olan hayvanların etleri de zehirlidir.

Diğer isimler : Ağıçiçeği, Kan ağ. (Muğla), Zıkkım ağ.

ZAMBAK SOĞANI

(Bulbus Lilii albi)

Lilium candidum L. (Ak zambak) (Liliaceae) türünün taze soğanıdır. Bu tür 90 - 100 cm yükseklikte, beyaz çiçekli ve çok yıllık bir bitkidir. Çiçekler kuvvetli kokulu, soğan ise sarımsı beyaz renklidir. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirildiği gibi Batı Anadoluda (İzmir, Karaburun, Söke-Bafa gölü, Marmaris-Bozburun) yabani olarak yetişir. Taşlık ve kayalık yerleri sever (1).

Dahilen, infusyon halinde (% 2), idrar arttırıcı ve balgam söktürücü, haricen ise çıbanları olgunlaştırıcı olarak kullanılmaktadır. Çiçeklerinden kokulu maddeler elde etmek için, eski yunanlılar döneminde, Batı Anadoluda geniş mikyasta yetiştirilirdi. Bugün bilhassa süs bitkisi olarak yetiştirilmekte ve soğanı dış ülkelere ihraç edilmektedir.

Zambak suyu : Zambak çiçeğinin su buharı distilasyonu ile elde edilir. Haricen cilt lekelerinin ve sivilcelerin tedavisinde kullanılır. Zambak yağı : Zambak çiçeğinin bir müddet zeytinyağı içinde tutulması ile elde edilir. Koku verici olarak kullanılır.

Diğer isimler : Akzambak, Bey zambağı (Marmaris), Beyaz zambak, Mis zambağı.

1 — Karamanoğlu, K.: Türkiyede doğal olarak yetişen Lilium (Zambak) türleri - Ankara Üniv. Eczacılık Fak. Mecm. 2 : 31 (1972).

ZENCEFİL KÖKÜ

(La. Rhizoma Zingiberis, Al. İngwar, Fr. Rhizome de gingembre, İn. Ginger root)

Zingiber officinale Roscoe (Zingiberaceae) türünün kurutulmuş rizomlarıdır. Bu tür 100 cm kadar yükseklikte, kamış görünüşünde, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar mızrak biçiminde, sivri uçlu, tarçın kokulu. Çiçekler birçoğu bir arada ve sarı renkli. Vatanı Güney Asya olmakla beraber birçok tropikal ülkede (Hindistan, Güney Asya adaları, Batı Afrika vs.) ekilir. İstanbulda camekânlarda süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

Dış görünüşü : 7 - 15 cm uzunluk ve 1 - 1.5 cm kalınlıkta, dallı, yassı ve esmer gri renkli parçalardır. Kokusu kuvvetli ve hoş, tadı ise batıcıdır.

Bileşim : Nişasta, rezin ve uçucu yağ (% 1 - 3) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Yatıştırıcı ve gaz söktürücü etkilere sahiptir. Halen bilhassa baharat olarak kullanılmaktadır. "Curry powder" tipindeki birçok baharat karışımının terkibine girer.

Kullanılış şekli : Toz günde 0.25 - 1 gr, infusyon (% 1) günde 1 - 2 bardak.

ZERAVENT KÖKÜ

(Radix Aristolochiae)

Bu isim altmda bazı *Aristolochia* (Aristolochiaceae) türlerinin kurutulmuş rizomları kabul edilmektedir. Bu türler çok yıllık, otsu veya çalı biçiminde ve tırmanıcı bitkilerdir. Toprak altı kısmı küremsi, uzunca oval veya silindir biçimindedir. Yapraklar genellikle kalp biçiminde, saplı veya sapsızdır. Çiçekler zigomorf (pipo biçiminde), değişik büyüklükte ve renktedir. Türkiyede 25 kadar tür yetiştiği bilinmektedir.

Tedavi kitaplarında genellikle aşağıdaki 3 türden elde edilen rizomlar kayıtlıdır (1).

A. clematitis L. : Kökler silindir biçiminde, yapraklar saplı, Türkiyede Kuzey Anadolu bölgesinde yetişir.

A. longa L. : Rizom uzunca oval, yapraklar saplı, Türkiyede bulunmayan bir Avrupa bitkisidir.

A. rotunda L. : Rizom küremsi biçimli, yapraklar hemen hemen sapsız, Türkiyenin yalnız Trakya bölgesinde (Edirne, Tekirdağ) bulunmaktadır.

Rizomlar tanen, şekerler, uçucu yağ, rezin, aristolohik asit ve az miktarda alkaloit taşımaktadır.

Zeravent kökü, Dioscorides döneminden beri, âdet getirici, idrar arttırıcı, müshil ve romatizma ağrılarını azaltıcı etkilerinden ötürü tedavi alanında kullanılmaktadır.

Dahilen infusyon (% 1 - 2), bal ile tadlandırıldıktan sonra, günde 2 - 3 bardak içilir. Kök ince toz edildikten sonra bal ile macun haline getirilerek de alınabilir. Günde alınacak miktar 4 - 8 gr arasındadır.

Haricen cerahatli yaralar, ekzema ve buna benzer deri hastalıklarının tedavisinde kullanılır. Eller ve bacaklarda meydana gelen ekzema ve diğer allerjik deri hastalıklarının tedavisi için, hasta kısımlar % 10 oranında hazırlanmış zeravent dekoksiyonunda 10 - 20 dakika tutulur ve yaralı yerler aynı dekoksiyona batırılmış tülbent ile sarılır.

Diğer isimler : Adi zeravent (Radix Aristolochiae longae vulgaris, Rhizoma Clematidis), Uzun zeravent (R. Aristolochiae longae), Yuvarlak zeravent (R. Aristolochiae rotundae).

1 — Fournier, P.: Le livre des plantes médicinales et vénéneuses de France 1 :109, Paris (1947).

Bitkilere verilen isimler : Kabakulakotu, Kurtluca, Loğusaotu, Pipoçiçeği, Zeravendotu (arapçadan), Karaasma (*A. clematitis* için).

Eskiden bu drog yerine *Corydalis bulbosa* (L.) DC. (Syn : C. cava [L.] Schweigg. et Koerte) (Radix Aristolochiae cavae) ve *Cyclamen* türlerinin yumruları (Tubera Cyclaminis) da kullanılırdı (1).

A. serpentaria L. veya *A. reticulata* Nutt. türlerinin kökleri eskiden "Engerek kökü, Yılan kökü" (Rhizoma Serpentariae) ismi altında kuvvet verici, iştah açıcı ve uyarıcı olarak kullanılırdı.

ACIKÖK (Radix Aristolochiae hirtae) : *A. hirta* L. türünün kurutulmuş köküdür. Bu tür silindir biçiminde, 3 - 4 cm çapında, uzun bir kökü olan, tüylü, yaprakları saplı, çiçekleri küçük, siyahımsı kırmızı renkli ve üzeri tüylü, çok yıllık bir bitkidir. Batı ve Güney Anadoluda (Bursa, Balıkesir, İzmir, Antalya) yetişmektedir.

Kökler uçucu yağ, acı madde, tanen, nişasta, şekerler, renk maddeleri ve rezin taşır. Dahilen yara iyi edici (sivilce, basur, çıban vs.) ve kan temizleyici olarak kullanılır. Kurutulmuş kökün dövülmesi ile elde edilen toz biraz şap ile karıştırılır ve hap halinde kullanılır. Uzun zaman kullanılması bazı zehirlenme arazlarının görülmesine sebep olmaktadır.

Muğla bölgesinde, kökten hazırlanan infusyon, dahilen akrep ve yılan sokmasına karşı kullanılmakta, mide ağrılarına da iyi geldiği söylenmektedir.

Diğer isimler : Yılanotu (Muğla).

ZERDALİ TOHUMU

(Semen Armeniaceae)

Armeniaca vulgaris Lam. (Syn : Prunus armeniaca L.) (Rosaceae) türünün kurutulmuş olgun tohumlarıdır. Bu tür 3 - 5 m yükseklikte, yatık dallı bir ağaçtır. Yapraklar basit, saplı, dişli kenarlı ve sivri uçludur. Meyva olgunlukta turuncu renkli, üzeri hafif tüylü ve tatlı lezzetlidir. Tek bir tohum taşır. Tohum acı lezzetli ve özel kokuludur. Vatanı Kuzey Çin (Pekin civarı) dağlarıdır. Halen bütün Akdeniz ülkeleri ve Türkiyede meyva ağacı olarak yetiştirilir. Büyük meyvalı ve tohumu tatlı lezzetli olan kültür formları "Kayısı" ismini alır. Bu formlar, diğer türler üzerine aşılama ile üretilir. Zerdali çekirdeği yağ (% 41) ve amygdalin taşır (2). Tedavide şeftali çekirdeği gibi kullanılır. Meyva müshil etkilidir.

Zerdali ve kayısı meyvası kolaylıkla kurutulabilir ve besin değeri yüksektir. Eski devirlerde gıda olarak büyük bir rol oynamıştır. P. Zhukovsky bu hususta şunları yazmaktadır (2) :

"Kayısı kültürü Anadolu bahçeciliğinde hemen hemen hakim bir mevki işgal eder. Orta Anadolu'nun en fakir bahçelerinde kayısı ağaçları bulunur. Eskiden kervan yolları memleketin hayat damarlarını teşkil ederdi ve yolcu, muhafazası kolay, ucuz, lezzetli ve bozulmayan yolluk gıda maddesi olarak kuru kayısıdan geniş ölçüde istifade ederdi. Böylece kayısı besi maddesi olarak halkın beslenmesinde büyük rol oynardı. Arabistan, Mezopotamya ve Güney İran'da kuru hurmanın oynadığı rolü burada kuru kayısı oldukça büyük mikyasta oynardı.

1 — Fournier, P.: Ayni yayın 1 : 112.

2 — Yazıcıoğlu, T.: Türkiyenin nebati yağ zenginliği, Türkiyenin yağ, tohum ve meyvelerile nebati yağları üzerinde tecrübi araştırmalar - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 2 : 680 (1945).

3 — Zhukovsky, P.: Türkiyenin zirai bünyesi 786, İstanbul (1951).

İbni Batûta ise Seyahatnâme'sinde Anadolu kayısısı için şöyle demektedir (1) :

"Buranın bağ ve bahçeleri çoktur. Meyveleri ise pek nefistir. "Kamereddin" denilen bir çeşit kayısı pek lezzetli olduğu gibi, çekirdeği de tatlıdır. Bu meyva kurutulduktan sonra Mısır'a gönderilir ve orada pek makbul sayılır".

Malatya kayısılarında toplam şeker miktarı % 48 - 73 arasında değişmektedir (2).

Kayısı ağacının odunu, çok sert olması nedeniyle, bilhassa kaval yapımında kullanılmaktadır.

Diğer isimler : Mişmiş tohumu.

ZERDEÇAL

(La. Rhizoma Curcumae longae, Al. Kurkuma-Fingern, Fr. Racine de curcuma, İn. Turmeric-Finger)

Curcuma longa L. (Zingiberaceae) türünün, kaynatıldıktan sonra, kurutulmuş rizomlarıdır. Bu tür vatanı Hindistan olmakla beraber birçok tropikal ülkede yetiştirilmektedir. Sarı çiçekli, büyük yapraklı, rizomlu ve çok yıllık bir türdür.

Dış görünüş : Bitki yumurta veya armut biçiminde olan esas rizom ve parmak biçiminde olan yan rizomlar meydana getirir. Esas rizomdan elde edilen droga "Yuvarlak zerdeçal", yan rizomlardan elde edilene ise "Uzun zerdeçal" ismi verilir. Drog bilhassa yan rizomlardan ibarettir.

Drog genellikle 3 - 7 cm uzunlukta, parmak biçiminde, sert, üst yüzü sarımsı veya esmer, iç yüzü sarı veya sarımsı esmer renkli olan parçalar halindedir. Çiğnendiği zaman tükrüğü sarıya boyar. Kokusu özel, tadı acımsıdır.

Bileşim : Uçucu yağ (% 3 - 5), rezin ve kurkumin isimli sarı renkli bir boyar madde taşımaktadır.

Etki ve kullanılış : Midevi, gaz söktürücü ve safra arttırıcı etkilere sahiptir. Bugün bilhassa gıda maddeleri, tuvalet malzemesi, ipekli kumaşlar ve ince derilerin boyanmasında kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli : Toz 0.25 - 0.50 gr, günde birkaç defa alınır. Dekoksiyon (% 2 - 5) günde 2 - 3 bardak içilir.

Diğer isimler : Hint safranı, Safran kökü, Sarıboya, Zerdeçav, Zerdeçöp.

ZEYTİN YAPRAĞI

(Folium Olivarum)

Olea europea L. (Oleaceae) türünün yapraklarıdır. Memleketimizde bu türün iki varyetesi bulunmaktadır.

var. *europea* (Aşılı zeytin) : Yapraklar 4 cm den daha uzun, meyva 35 mm kadar büyüklükte, dikensiz bir bitki.

var. *sylvestris* (Miller) Lehr. (Delice, Erkek zeytin, Yabani zeytin) : Yapraklar 4 cm den daha kısa, meyva 15 mm kadar büyüklükte, alt dallar dikenli. Ege ve Akdeniz bölgesinde yabani olarak yetişmektedir.

Aşılı zeytin, 10 - 20 m kadar yükseklikte, dalları dikensiz, meyvası uzunca ve büyük, beyaz çiçekli bir ağaçtır. Akdeniz bölgesi ülkelerinde yetiştirilir. Soğuğa dayanıklı değildir. Sümerliler devrinden beri yetiştirilip

1 — Muhammed Et-Tanci : İbni Batûta seyâhatnâmesi 194, İstanbul (1983).

2 — Tekeli, S.T.: Türk kuru meyveleri üzerinde araştırmalar, I - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 5 : 37 (1948).

yararlanılan bir bitkidir. Uzun ömürlüdür. 1000 - 2000 yıl yaşadığı sanılmaktadır.

Yapraklar tanen, uçucu yağ, organik asitler ve rezin taşır.

Yapraklar ve gövde kabuğu, infusyon halinde (% 5) iştah açıcı, idrar verici, kabız, ateş düşürücü etkilere sahiptir. Şeker hastalığına karşı da kullanılmaktadır. Haricen cerahatli yaraların temizlenmesi ve pansumanında kullanılır.

ZEYTİN YAĞI (Oleum Olivarum) :

O. europea L. (Oleaceae) türünün olgun meyvalarından sıkma yoluyla elde edilen bir sıvı yağdır. Bilhassa oleik asit gliseritlerini (% 75) taşımaktadır. Ayrıca vitaminler (A ve E) ve az miktarda fitosterol taşır (1, 2).

Dahilen müshil ve safra söktürücü, haricen ise yumuşatıcı ve yatıştırıcı olarak kullanılır. Kabızlığa karşı, sabahları aç karnına 1 veya 2 çorba çaşığı alınır. Safra kesesi tıkanıklıklarında safra söktürmek için sabahleyin aç karnına 50 - 150 gr alınmalı ve bu tedaviye bir hafta devam edilmelidir.

ZİFT

(Pix Atra, P. Navalis, P. Nigra)

Çam katranı (Kara katran) nın ısıtılarak su ve uçucu kısımlarından kurtarılması ile elde edilir. Çam katranı gibi, Toros dağlarının yaylalarında elde edilmektedir (3, 4, 5).

Siyah renkli, soğukta sert ve kolaylıkla kırılabilen, 37 derece civarında yumuşayan, kaynar su içinde tamamen sıvı hale gelen, çam katranı kokulu bir maddedir.

Merhem (Unguentum Picis Pini) halinde haricen bazı deri hastalıklarına (uyuz, ekzema, mantar hastalıkları gibi) karşı çok eski devirlerden beri başarı ile kullanılmaktadır. Kara sakız merhemi: 2 K Kara sakız, 1 K sarı balmumu ve 1 K sarı vaselin'in hafifçe ısıtılarak karıştırılması yoluyla kolaylıkla elde edilebilir. Kara sakız yerine Çam katranı da kullanılabilir.

Bazı aktarlar, çam katranı zifti yerine, petrol zifti (asfalt) satmaktadırlar. Bu zift kokusunun gazyağını andırması ile çam katranı ziftinden kolaylıkla ayrılabilir ve tedavide kullanılmaz (6).

Deniz vasıtalarının kalafatlanması işinde eskiden çok kullanılan bir madde idi.

Diğer isimler : Kara sakız.

1 — Okay, İ.M.: Marmara ve Ege bölgeleri zeytinlerinin ve zeytinyağlarının kimyasal bileşimi üzerinde bir araştırma - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 1 : 474 (1944).

2 — Yazıcıoğlu, T.: Türkiyenin nebati yağ zenginliği, Türkiyenin yağ, tohum ve meyvelerile nebati yağları üzerinde tecrübi araştırmalar - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 2 : 680 (1945).

3 — Katran ve ziftin sureti istihsâli - Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecm., sayı 48-51 (1331/1913).

4 — Yiğitoğlu, A.K.: Türkiye iktisadiyatında ormancılığın yeri ve ehemmiyeti 112, Ankara (1941).

5 — Huş, S.: Ormanlarımızdan katran ve zift çıkarılması imkânları - Orman ve Av 17 (6) : 176 (1945).

6 — Baytop, T. ve Öztekin, A.: Türkiyede elde edilen bitkisel katran çeşitleri üzerinde araştırmalar - V. İlâç Hammaddeleri Toplantısı, bildiriler (1984).

ZİVİRCİK TOHUMU

(Semen Anagyridis foetidae)

Anagyris foetida L. (Leguminosae) türünün kurutulmuş tohumlarıdır. Bu tür 100-300 cm yükseklikte, kuvvetli kokulu bir çalıdır. Yapraklar 3 yaprakçıklı, saplı. Yaprakçıklar basit, tam kenarlı, üst yüz çıplak, alt yüz tüylü, açık yeşil renkli. Çiçekler, 2-12 çiçekli kısa salkımlar halinde. Korolla kelebek biçiminde, sarı renkli, bayrakçık siyah lekeli. Meyva çıplak, 10-20 cm uzunlukta, 3-8 tohumlu bir legümen. Yapraklar ve gövde kabuğu, hoş olmayan, kuvvetli bir kokuya sahiptir. Ege ve Akdeniz bölgelerinde yaygındır.

Tohumlar alkaloitler (cytisin, anagyrin ve diğerleri) taşımaktadır. Müshil, kusturucu ve kurt düşürücü etkilere sahipse de çok zehirli olduğundan tedavide nadiren kullanılır.

Silifke bölgesinde tohumlarm yağ ile dövülmesi sonucu elde edilen merhem, haricen çıbanlara karşı, yara iyi edici olarak kullanılmaktadır.

Toksikolojik etki : Bütün bitki ve bilhassa tohumlar zehirlidir. Çocuklar tarafından, fasülye tanesine benzetilerek, yenmesi tehlikeli zehirlenmelere sebep olmaktadır.

★ ★ ★

Avrupada tıbbi amaçlar için kullanıldıkları halde memleketimizde pek tanınmayan ve buna karşılık Anadoluda da yetişen bitkilerin bir listesini hazırladık. Bundan amaç Avrupa ülkelerinde kullanılan birçok drogun Türkiyeden elde edilebileceğini göstermektir. Bu şekilde drog dışsatımı yapacaklara bir yardımımızın olabileceğini düşünüyoruz.

Avrupa ülkelerine özgü tedavi kitaplarında kayıtlı (1-8) olan bu bitkiler latince adlarına göre alfabetik sıraya konulmuş ve başlıca tedavi özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu listeye az kullanılan bazı yerli bitkiler de alınmıştır.

Acanthus hirsutus Boiss. (Ayıpençesi) : Yapraklar yara iyi edici, balgam söktürücü ve kabız. *A. dioscoridis* L. türü de aynı maksatlar için kullanılmaktadır.

Agave americana L. (Agav, Sabırlık) : Kökleri idrar verici ve terletici. Bitki çit olarak kullanılır.

Agrimonia eupatoria L. (Koyunotu, Kızılyaprak, Kasıkotu, Fıtıkotu) : Kökleri kabız ve idrar arttırıcı, çiçekli dallar dahilen fıtığa karşı.

Agrostemma githago L. (Katırçiçeği, Karamuk) : Kökler kabız, tohumlar idrar arttırıcı, balgam söktürücü ve kurt düşürücü.

Ajuga reptans L. (Dağ mayasılotu) : Çiçekli dallar kabız, ateş düşürücü, kuvvet verici ve idrar arttırıcı.

1 — Garnier, G. ve ark.: Ressources médicinales de la flore française, 2 cilt, Paris (1961).

2 — Fournier, P.: Le livre des plantes médicinales et vénéneuses de France. 3 cilt, Paris (1947-48).

3 — Gessner, O.: Gift-und Arzneipflanzen von Mitteleuropa, Heidelberg (1974).

4 — Flück, H.: Unsere Heilpflanzen, Thun (1978).

5 — Severino, V.: Plante medicinali et venenose della flora italiana, Roma (1979).

6 — Stuart, M.: The encyclopedia of herb and herbalism, London (1979).

7 — Müller-Dietz, H. ve ark.: Arzneipflanzen in der Sowjetunion, 7 fasikül, Berlin (1960-68).

8 — Schreter, A.I. ve ark.: Medical flora of Caucasus (rusça), Moskova (1979).

Alchemilla pseudocartalinica Juz. (Fındıkotu, Yıldıznişanı) : Yaprakları kabız, idrar arttırıcı ve kuvvet verici.

A. arvensis (L.) Scop. (Arslanayağı, Arslanpençesi) : Kök ve yapraklar kabız, idrar arttırıcı ve kuvvet verici.

Alisma plantago L. (Susinirliotu) : Kök ve tohumları kabız ve idrar arttırıcı.

Alliaria petiolata (Bieb.) Cavara et Grande (Syn : A. officinalis Andrz.) (Kuşekmeği, Sarımsakhardalı, Sarımsakotu) : Çiçekli dalları ve tohumu idrar arttırıcı, terletici ve balgam söktürücü. Usaresi haricen ekzemaya karşı.

Alnus glutinosa (L.) Gaertner (Adi kızılağaç) : Yapraklar idrar arttırıcı, kabuk kabız ve kuvvet verici.

Amaranthus graecizans L. (Ohraşan) : Çiçekli dalları İstanbul pazarlarında satılır ve sebze olarak kullanılır.

Anagallis arvensis L. (Bağırsakotu, Farekulağı, Sülükotu) : Çiçekli dallar balgam söktürücü ve idrar arttırıcı.

Anemone albana Stev. (Syn : Pulsatilla violacea Rupr.) (Rüzgârgülü) : Çiçekli dallar balgam söktürücü ve idrar arttırıcı.

A. coronaria L. (Dağlâlesi, Güllâle) : Çiçekli dallar balgam söktürücü ve idrar arttırıcı.

A. nemorasa L. (Beyaz dağlâlesi) : Çiçekli dallar balgam söktürücü ve idrar arttırıcı.

Antennaria dioica (L.) Gaertner (Kediayağı): Çiçekli dallar safra söktürücü, basurda kabız ve öksürük kesici.

Anthriscus cerefolium (L.) Hoffm. (Frenkmaydanozu) : Çiçekli dallar idrar arttırıcı, hazmettirici, balgam söktürücü ve kuvvet verici.

A. sylvestris (L.) Hoffm. (Yabani frenkmaydanozu) : Çiçekli dallar veya tohum hazmettirici, idrar arttırıcı ve gaz söktürücü.

Anthyllis vulneraria L. (Yaraotu, Çobangülü) : Çiçekli dallar yara iyi edici ve kabız.

Apocynum venetum L. (Syn : Trachomitum venetum (L.) Woodson) (Köpekzehiri) : Çiçekli dallar idrar arttırıcı.

Aquilegia olympica Boiss. (Hasekiküpesi) : Çiçekli dallar kabız, idrar arttırıcı, terletici.

Arachis hypogaea L. (Yerfıstığı, Amerikan fıstığı) : Yağı yumuşatıcı. Tohumları dövülür ve balla karıştırılarak kuvvet verici olarak kullanılır.

Armoracia rustica (Lam.) Gaertner (Syn : Cochlearia armoracia L.) (Bayırturpu, Eşekturpu, Yabani kaşıkotu) : Çiçekli ve yapraklı dallar idrar arttırıcı.

Asperula odorata L. (Kokulu yapışkanotu) : Çiçekli dallar idrar arttırıcı, kabız ve kuvvet verici.

Ballota nigra L. (Syn : B. foetida Lam.) (Kara yerpırasası, Köpekotu) : Çiçekli dallar idrar arttırıcı, hazmettirici, kurt düşürücü, adet söktürücü.

Barbarea vulgaris R. Br. (Nicarotu) : Yapraklar yara iyi edici ve idrar verici. Genç yapraklar salata olarak yenir.

Bellis perennis L. (Koyungözü, Çayırpapatyası) : Çiçekler idrar arttırıcı, müshil ve kuvvet verici.

Beta vulgaris L. (Yabani pancar, Çükündür) : Yaprakları deri yanıklarının tedavisinde yara üzerine konulur.

B. vulgaris L. var. *cicla* (Pazı) : Tohumları kan kesici, yapraklar kuvvet verici.

B. vulgaris L. subsp. *rapa* f. *rubra* (Kırmızı pancar) : İdrar arttırıcı. Sebze olarak kullanılır.

Betonica officinalis L. (Kestere) : Çiçekli dalları yara iyi edici, midevî, uyarıcı ve kuvvet verici.

Betula pendula Roth. (Syn : B. verrucosa Ehrh.) (Huş ağ.) : Yaprakları idrar arttırıcı ve romatizma ağrılarını dindirici.

Cakile maritima Scop. (Denizteresi) : Çiçekli dallar idrar arttırıcı, iştah açıcı ve uyarıcı.

Calamintha officinalis Moench (Tıbbi miskotu, Yabani oğulotu) : Çiçekli dallar uyarıcı, hazmettirici ve antiseptik.

Calendula arvensis L. (Öküzgözü, Altıncık, Ölüçiçeği) : Çiçekler terletici ve adet getirici.

C. officinalis L. (Tıbbi öküzgözü, Tıbbi nergis, Nerkis) : Çiçekli dallar kabız, yara iyi edici. Tohum idrar arttırıcı.

Caltha polypetala Hochst. (Bataklıknergisi) : Çiçekli dallar ve kök yatıştırıcı. Çiçeklerinden sarı renkli bir boyar madde çıkarılır. Zehirli bir bitkidir.

Campanula rapunculus L. (Büyükköklü çançiçeği) : Yapraklar yara iyi edici ve kabız.

Capsella bursa-pastoris (L.) Medik. (Çobançantası, Çıngıldaklıot) : Çiçekli dallar kabız, idrar arttırıcı.

Cardamine bulbifera (L.) Crantz (Syn : Dentaria bulbifera L.) (Dişlikök, Sinanotu) : Kök kabız.

Carex arenaria L. (Ayakotu, Kındıra, Nemse saparnası) : Kök idrar arttırıcı ve terletici.

Carlina vulgaris L. (Domuzdikeni) : Kök idrar arttırıcı, adet getirici, kusturucu, müshil ve ekzemaya karşı.

Casuarina equisetifolia Forst. (Demir ağ.) : Yaprakları yatıştırıcı ve kabız.

Chenopodium album L. (Ak pazı, Ak kazayağı, Sirgen, Sirken) : Çiçekli dallar idrar arttırıcı ve müshil.

Chlora perfoliata L. (Sarıot) : Çiçekli dallar hazmettirici, iştah açıcı, kuvvet verici. Haricen yara iyi edici.

Cionura erecta (L.) Griseb. (Syn : Marsdenia erecta (L.) R. Br.) (Babrik) : Zehirli bir bitkidir.

Cirsium arvense (L.) Scop. (Köygöçerten) : Çiçekli dalları kuvvet verici ve iştah açıcı.

Clematis vitalba L. (Akasma, Filbahr, Filbahri, Fukaraotu, Peçek) : Yaprakları haricen romatizma ağrılarına karşı kan toplayıcı.

Clerodondron foetidum Bunge (Valiortancası) : Yaprak ve meyvaları müshil ve idrar arttırıcı.

Coix lacryma-jobi L. (Düğmeçiçeği, Gözyaşı otu, Tesbihotu) : Uyuza ve göz hastalıklarına karşı.

Corchorus olitorius L. (Mühliye, Yahudi ebegümeci) : Adana bölgesinde yetiştirilir ve yaprakları sebze olarak kullanılır.

Coronilla emerus L. (Bahçetacı, Yalancı burçak) : Zehirli bir bitkidir.

C. scorpioides (L.) Koch (Akrepkuyruğu) : Zehirli bir bitkidir.

Corydalis solida (L.) Swartz (Kazgagası) : Yumru adet getirici, kurt düşürücü, veremde kuvvetlendirici.

Crithmum maritimum L. (Denizteresi) : Çiçekli dallar idrar arttırıcı, iştah açıcı ve uyarıcı.

Cuscuta europaea L. (Bostanbozan, Cinsaçı, Eftimon, Gelinsaçı) : Çiçekli dallar idrar arttırıcı, müshil, gaz ve safra söktürücü.

Cynanchum acutum L. (Panzehirotu) : Kök kusturucu.

C. vincetoxicum (L.) Pers. (Syn : Vincetoxicum officinale Moench) (Kırlangıçkuyruğu, Panzehirotu) : C. acutum gibi kullanılır.

Cynoglossum officinale L. (Köpekdili) : Çiçekli dallar kabız, yumuşatıcı ve yatıştırıcı.

Cytinus hypocistis L. (Yernarı) : Bitki kabız.

Dictamnus albus L. (Akgiritotu, Gazelotu) : Çiçekli dallar midevi, uyarıcı, ateş düşürücü ve kuvvet verici.

Diplotaxis tenuifolia (L.) DC. (Yabani roka) : Çiçekli dallar idrar arttırıcı.

Dipsacus laciniatus L. (Fesçitarağı, Fırçaotu, Çobantarağı, Fesçidikeni, Çırpıcıdikeni, Süzek) : Kök idrar arttırıcı ve ekzemaya karşı.

Doronicum orientale Hoffm. (Syn : D. caucasicum Bieb.) (Kaplanotu) : Kök kuvvet verici. Kısırlığa karşı tavsiye edilmektedir.

Drosera rotundifolia L. (Güneşgülü, Çiğotu) : Bitki idrar arttırıcı, terletici ve yatıştırıcı.

Echium vulgare L. (Engerekotu) : Bitki idrar arttırıcı, balgam söktürücü.

Empetrum nigrum L. (Kargaüzümü) : Bitki idrar arttırıcı.

Epilobium angustifolium L. (Yakıotu) : Yaprak ve kök kabız.

Epimedium pubigerum (DC.) Moren et Decaisne (Keşişkülâhı) : Kök terletici.

Erigeron canadense L. (Kanada şifaotu) : Bitki idrar arttırıcı, kabız ve kan kesici.

Erodium cicutarium (L.) L'Hérit. (Dönbaba, Saatotu, İğneli, Çobaniğnesi) : Bitki kan kesici ve kabız.

Euonymus europaeus L. (İğ ağ., Papazkülâhı) : Meyva idrar arttırıcı, müshil ve kusturucu.

Eupatorium cannabinum L. (Haşişe-i ebu Ali Sina, İbn Sina otu, Koyunpıtrağı) : Çiçekli dallar idrar arttırıcı, terletici ve kusturucu.

Euphrasia pectinata Ten. (Gözlükotu, Gözotu) : Çiçekli dallar yara iyi edici.

Fagus orientalis Lipsky (Kayın ağ.) : Kabuk kabız ve ateş düşürücü.

Filago vulgaris Lam. (Syn : F. germanica L.) (Pamukotu) : Bitki idrar ve safra arttırıcı.

Filipendula ulmaria (L.) Maxim. (Syn : Spiraea ulmaria L.) (Çayırkraliçesi, Keçisakalı, Ergeçsakalı, Tekesakalı) : Çiçekli dallar idrar arttırıcı, terletici, kabız.

F. vulgaris Moench (Syn : Spiraea filipendula L.) (Kandilçiçeği) : F. ulmaria gibi kullanılır.

Fritillaria imperialis L. (Şahtuğu, Ağlayangelin) : Yumru zehirli. Süs bitkisi olarak yetiştirilir.

F. persica L. (Acem şahtuğu) : Yumru zehirli. Süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Galega officinalis L. (Keçisedefotu, Unkutotu) : Çiçekli dallar süt arttırıcı ve şeker hastalığına karşı.

Galeopsis ladanum L. (Kedibaşı) : Bitki balgam söktürücü.

Galium aparine L. (Yoğurtotu, Çobansüzeği, Sünnetliceotu) : Bitki iştah açıcı, idrar arttırıcı.

G. cruciata (L.) Scop. (Haçotu) : Bitki idrar ve safra arttırıcı.

G. verum L. (Sarı yoğurtotu) : Bitki idrar ve safra arttırıcı, kabız, yatıştırıcı.

Geranium robertianum L. (Turnagagası, Leylekkakacı) : Bitki kabız, kan kesici, idrar arttırıcı, kuvvet verici, midevi ve şeker hastalığına karşı.

G. sanguineum L. (Kanrenkli turnagagası) : Otsu kısım kabız, kankesici.

Gladiolus atroviolaceus Boiss. (Mor çiçekli glayöl) : Yumru afrodizyak ve kusturucu.

G. italicus Miller (Syn : G. segetum Ker-Gawler) (Yabani glayöl, Kargasoğanı, Keklikçiğdemi, Kılıçotu) : Yumru G. atroviolaceus gibi.

Glechoma hederacea L. (Yersarmaşığı) : Bitki dahilen balgam söktürücü ve kuvvet verici. Haricen yara iyi edici.

Globularia alypum L. (Küçük küreçiçeği) : Bitki idrar arttırıcı, müshil, midevi, kuvvet verici.

Gratiola officinalis L. (Hudaverdiotu, Fukaraotu) : Bitki idrar arttırıcı, müshil ve kusturucu.

Helianthemum nummularium (L.) Miller (Altınotu) : Bitki kabız ve kan kesici.

Heliotropium europaeum L. (Aygünçiçeği, Bozot, Siğilotu) : Bitki safra arttırıcı, ateş düşürücü ve yara iyi edici. Usaresi siğillere, yılan ve akrep sokmasına karşı kullanılır.

Heracleum sphondylium L. (Tavşancılotu) : Kökleri ishal ve dizanteriye karşı kullanılır.

Herniaria glabra L. (Kasıkotu, Atyaran, Türkotu) : Bitki idrar arttırıcı, kabız. Karaciğer ve safra kesesi hastalıklarının tedavisinde kullanılır.

H. hirsuta L. (Tüylü kasıkotu) : H. glabra gibi kullanılır.

Hesperis matronalis L. : Bitki idrar arttırıcı, terletici ve balgam söktürücü.

Hieracium pilosella L. (Farekulağı, Şahinotu, Tırnakotu) : Bitki idrar arttırıcı, kabız ve yara iyi edici.

Hydrocharis morsus-ranae L. (Kurbağazehiri) : Bitki yumuşatıcı.

Hyssopus officinalis L. (Zufaotu) : Bitki uyarıcı, gaz söktürücü, midevi.

İlex aquifolium L. (Çobanpüskülü, Işılgan) : Yaprak yumuşatıcı, idrar arttırıcı. Meyva müshil, idrar arttırıcı.

İmpatiens noli-tangere L. (Yabani kınaçiçeği): Bitki idrar arttırıcı, müshil ve kusturucu.

Lampsana communis L. (Şebrek) : Yaprak yumuşatıcı, yara iyi edici.

Lathraea squamaria L. (Gizliot) : Bitki yatıştırıcı, uyutucu.

Leonurus cardiaca L. (Aslankuyruğu) : Bitki kabız, kuvvet verici, balgam söktürücü, kalp kuvvetlendirici.

Ligustrum vulgare L. (Kurtbağrı) : Yaprak kabız, yara iyi edici. Meyva müshil.

Linaria elatine (L. (Büyük nevruzotu) : Bitki idrar arttırıcı, müshil. Haricen lapa halinde basura karşı ve yara iyi edici.

L. vulgaris Miller (Nevruzotu) : Bitki idrar arttırıcı, müshil, yara iyi edici.

Liriodendron tulipifera L. (Lâle ağ.) : Vatanı Kuzey Amerika olmakla beraber İstanbulda süs ağacı olarak yetiştirilir ve kabukları kabız ve kuvvet verici olarak kullanılır.

Lithospermum arvense L. (Taşkesenotu) : Bitki idrar verici.

L. officinale L. (Tıbbi taşkesenotu, İnciotu) : Meyva safra kesesi ve mesanede meydana gelen taşların düşürülmesinde kullanılır. Bitki idrar arttırıcı.

Lonicera caprifolium L. (Bahçe hanımelisi) : Yaprak kabız. Meyva müshil ve kusturucu.

Lotus corniculatus L. (Boynuzluyonca, Yalancı bezelye, Gazelboynuzu) : Bitki yatıştırıcı.

Lycium europaeum L. (Tekedikeni, Sencandikeni) : Meyva müshil, idrar arttırıcı ve yatıştırıcı.

Lycopersicum esculentum Miller (Syn : Solanum lycopersicum L.) (Domates) : Meyva sebze olarak yenir. Hafif müshil.

Lycopus europaeus L. (Kurtayağı) : Bitki kabız, kan dindirici ve ateş düşürücü.

Lysimachia mummularia L. (Kargaotu) : Bitki balgam söktürücü, ateş düşürücü ve yara iyi edici.

L. vulgaris L. (Adi kargaotu) : L. mummularia gibi kullanılır.

Lythrum salicaria L. (Tıbbi hevhulma) : Yaprak kabız, kan dindirici, basura karşı ve ekzemaya karşı.

Maclura pomifera (Rafin.) C. K. Schneider (Syn : M. aurantiaca Nutt.) (Hintportakalı) : Meyvalar zehirlidir. Bahçelerde çit olarak yetiştirilir (İstanbul).

Magnolia grandiflora L. (Manolya ağ., Magnolya ağ.) : Çiçekler ateş düşürücü ve terletici. Kabuk midevi ve balgam söktürücü.

Marrubium vulgare L. (Bozotu, İtsineği, Köpekotu, Kukasotu) : Çiçekli dallar idrar arttırıcı, gaz söktürücü ve göğüs yumuşatıcı.

Melia azedarach L. (Hint leylâğı, Yalancı tesbihağacı) : Yaprak yara iyi edici. Meyva romatizmaya karşı ve böcek uzaklaştırıcı.

Melilotus officinalis (L.) Desr. (Koçboynuzu, Pireotu, Tıbbi kokuluyonca) : Çiçekli dallar kabız, yatıştırıcı ve gaz söktürücü.

Mercurialis annua L. (Sultanotu, Yerfesleğeni, Yabani fesleğen) : Çiçekli dallar müshil ve idrar verici.

M. perennis L. (Çokyıllık yerfesleğeni) : M. annua gibi kullanılır.

Millium effusum L. (Yabani darı) : Meyva idrar arttırıcı.

Mirabilis jalapa L. (Akşamsefası, Gecesefası): Kökleri müshil ve kurt düşürücü.

Muscari comosum (L.) Miller (Arapsümbülü, Morbaş, Yalancı sümbül) : Yumru balgam söktürücü, midevi ve idrar arttırıcı.

M. moschatum Willd. (Misksoğanı, Müşkülüm) : Yumru M. comosum gibi.

Myosotis arvensis (L.) Hill. (Boncukotu, Kuşgözü, Unutmabeni) : Bitki afrodizyak, lapa halinde göz hastalıklarında kullanılır.

Myricaria germanica (L.) Desv. (Alman ılgını) : Yaprak ve kabuk idrar arttırıcı, iştah açıcı ve kabız.

Nuphar lutea (L.) Sibth. et Sm. (Syn : Nymphaea lutea L.) (Sarı nilüfer) : Çiçekleri afrodizyak. Kök kabız ve uyarıcı.

Nymphaea alba L. (Beyaz nilüfer, Sugülü, Suzambağı) : Kök kabız. Çiçek yatıştırıcı ve uyuşturucu.

Oenanthe aquatica (L.) Poiret (Surezenesi) : Meyva idrar arttırıcı, ateş düşürücü. Bitki zehirli.

Oenothera biennis L. (Eşekotu) : Kökü kabız ve yatıştırıcı.

Opuntia ficus-indica (L.) Miller (Firavuninciri, Frenkinciri, Hintinciri, Kaynanadili, Martyemişi) : Meyva yumuşatıcı ve çerez olarak yenir.

Orobanche aegyptiaca Pers. (Baklakıran, Canavarotu, Veremotu) : Bitki kabız.

O. epithymum DC. (Kekik canavarotu) : Bitki kabız.

Oxalis acetosella L. (Ekşiyonca) : Bitki idrar arttırıcı.

Parnassia palustris L. (Yürekyaprağı) : Bitki kabız, idrar arttırıcı ve kuvvet verici.

Passiflora caerulea L. (Mavi çarkıfelek) : Çiçekler idrar verici ve yatıştırıcı.

Pastinaca sativa L. (Yabani havuç, Karakök): Bitki idrar arttırıcı, gaz söktürücü ve yatıştırıcı.

Periploca graeca L. (İpekfidanı) : Kabuk uyarıcı. Bitki zehirli.

Petasites officinalis Moench (Syn : P. hybridus (L.) Gaertner) (Vebaotu, Kelotu) : Kök idrar arttırıcı, terletici ve kabız.

Peucedanum longifolium Waldst. et Kit. (Domuzrezenesi) : Kök adet getirici, midevi, idrar arttırıcı ve terletici.

Phillyrea media L. (Akçakesme, Kesme) : Yaprak idrar arttırıcı ve adet getirici.

Phyllitis scolopendrium (L.) Newman (Syn : Scolopendrium officinale (L.) Lam. et DC.) (Gazeldili, Geyikdili) : Yapraklar hafif idrar arttırıcı ve kabız.

Pinguicula balcanica Casper (Uludağ yağotu): Bitki yatıştırıcı, müshil ve kusturucu.

P. cristalina Sibth. et Sm. (Yağotu) : Yukarıdaki tür gibi.

Portulaca oleracea L. (Semizotu, Tohmegan): Bitki idrar söktürücü. Tohum kurt düşürücü. Yaprak lapa halinde basura karşı. Sebze olarak yenilir.

Potentilla erecta (L.) Rauschl (Syn : P. tormentilla Neck.) (Beşparmakotu, İncibar kökü, Sarı tabusluk, Yediyaprakotu) : Bitki *P. reptans* türü gibi kullanılır.

P. reptans L. (Sürünücü beşparmakotu, Büyük hastalıklar otu) : Bitki kabız, ateş düşürücü ve kuvvet verici.

Prunella vulgaris L. : Çiçekli dallar balgam söktürücü.

Psoralea bituminosa L. (Ballık, Katranyoncası, Zilfürotu) : Yaprak ateş düşürücü, adet söktürücü ve yatıştırıcı.

Pulicaria dysenterica (L.) Bernh. (Syn : Inula dysenterica L.) (Dizanteriotu) : Kök ve yaprak kabız ve idrar arttırıcı. Dizanteriye karşı kullanılmıştır.

Pulmonaria obscura Dumort (Akciğerotu, Kara ciğerotu) : Çiçekli dallar idrar arttırıcı ve göğüs yumuşatıcı.

Pyrola secunda L. (Syn : Orthilia secunda (L.) House) (Kekliküzümü) : Bitki idrar arttırıcı, kabız ve yara iyi edici.

Ranunculus acer L. (Düğünçiçeği) : Bitki haricen yakıcı ve tahriş edici.

R. asiaticus L. (Kırmızı düğünçiçeği) : Yukarıdaki tür gibi.

R. sceleratus L. (Zehirli düğünçiçeği) : Bitki süt arttırıcı, adet söktürücü. Haricen yakıcı. Çok zehirlidir. Bu nedenle eski kitaplarda "Haşişe-i katil-i bakar" (Sığır öldüren ot) ismi verilmiştir.

Reseda lutea L. (Sarı muhabbetçiçeği, Yemensafranı) : Kök idrar arttırıcı, müshil. Çiçekler kumaş boyamakta kullanılır.

R. odorata L. (Kokulu muhabbetçiçeği) : R. lutea gibi.

Salicornia europea L. (Syn : S. herbacea L.) (Kurşunotu, Denizbörülcesi) : Bitki idrar arttırıcı ve kuvvet verici. Dalları sebze olarak yenir.

Sanguisorba minor Scop. (Büyük aptesbozanotu, Çayırdüğmesi) : Bitki ve kök idrar arttırıcı, kabız, midevi ve iştah açıcı.

S. officinalis L. (Tıbbi çayırdüğmesi, Sincanotu) : S. minor gibi.

Sanicula europaea L. (Devekulağı, Yaraotu) : Yaprak kabız ve midevi.

Santolina chamaecyparissus L. (Lavantin, Kurtotu, Selviotu) : Bitki kurt düşürücü, adet söktürücü ve yara iyi edici.

Saxifraga paniculata Miller (Taşkıranotu) : Bitki kabız, idrar arttırıcı ve taş eritici.

Scabiosa argentea L. (Gıcıkotu, Mayaotu, Uyuzotu, Kavurtotu) : Bitki kabız, idrar arttırıcı ve yara iyi edici.

S. columbaria L. (Küçük uyuzotu) : Bitki S. argentea gibi.

Scrophularia nodosa L. (Sıracaotu) : Bitki idrar arttırıcı, yara iyi edici. Bilhassa basur memelerine ve deri hastalıklarına karşı kullanılır.

Scutellaria orientalis L. (Kaside) : Bitki kabız, kan kesici, yara iyi edici ve kuvvet verici.

Sedum acre L. (Acı damkoruğu, Kayakoruğu) : İdrar arttırıcı ve müshil.

S. album L. (Damkoruğu) : Yaprakların ezilmesi ile elde edilen usare haricen yara iyi edici.

S. telephium L. (Büyük damkoruğu, Yaraotu) : Yapraklar kabız ve yara iyi edici (bilhassa basur memelerine karşı).

Sempervivum tectorum L. (Herdemtaze, Keçilahanası, Kulakotu, Nasırotu) : Bitki dahilen kabız, kan kesici ve idrar arttırıcı. Yapraklar haricen nasıra karşı.

Seseli tortuosum L. (Horozgözü) : Meyvaları gaz söktürücü ve adet getirici.

Sideritis stricta Boiss. et Heldr. (Dağçayı) : Yaprak ve çiçek durumları iştah açıcı ve gaz söktürücü.

Sison amomum L. (Yalancı kereviz) : Meyva idrar arttırıcı, gaz söktürücü ve midevi.

Sisymbrium officinale (L.) Scop. (Bülbülotu, Çalgıcıotu) : Bitki ve tohumu idrar arttırıcı, balgam söktürücü ve uyarıcı.

Smyrnium olusatrum L. (Yabanikereviz) : Meyva midevi ve nefes darlığına karşı. Yaprak ve kök idrar arttırıcı.

S. rotundifolium Miller (Yuvarlakyapraklı yabanikereviz) : S. olusatrum gibi.

Solidago virgaurea L. (Altınasa, Altınbaşak, Yahudiotu) : Bitki idrar arttırıcı, gaz söktürücü ve antiseptik.

Sonchus oleraceus L. (Eşekgevreği, Eşekmarulu, Sütotu) : Yaprakları süt arttırıcı, kuvvet verici, idrar arttırıcı ve ateş düşürücü. Ege bölgesinde, salata halinde, sebze olarak yenir.

Sophora alopecuroides L. (Otsu sofora) : Tohum kurt düşürücü.

S. japonica L. (Sofora ağ., Şemsiye ağ.) : Çiçek tomurcukları ve meyva kabız ve kanamalara karşı. İstanbulda süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Soja hispida Moench (Syn : Glycine max (L.) Merr.) (Soya fasülyesi) : Bitki kabız. Tohumlar yağ elde etmekte kullanılır. Kültür bitkisi.

Spergularia rubra (L.) J. et C. Presl (Kumotu, Remilotu) : Bitki idrar arttırıcı, antiseptik ve yatıştırıcı.

Stachys officinalis Trevisan (Syn : Betonica officinalis L.) (Kurbağaotu, Tıbbi kestere) : Bitki midevi, uyarıcı, nefes darlığını giderici, kuvvet verici ve yara iyi edici.

Statice limonum L. (Syn : Limonum vulgare Miller) (Kırmızı behmen, Kırmızı kuduzotu, Denizlavantası) : Kök kabız, midevi ve iştah açıcı.

Symphytum officinale L. (Tıbbi karakafesotu): Kök ve yapraklar kabız. Dahilen basura karşı kullanılır.

Syringa vulgaris L. (Leylak ağ.) : Yaprak kabız, iştah açıcı, ateş düşürücü, kuvvet verici. Çiçek ateş düşürücü, kurt düşürücü.

Tamarix tetrandra Pallas (Ilgın) : Yaprak ve kabuk iştah açıcı, kabız, idrar arttırıcı.

Thapsia gargarica L. (Deryas) : Kök dahilen müshil, haricen kızartıcı.

Thuja orientalis L. (Mazı ağ.) : Meyva kabız ve idrar arttırıcı. Yaprak balgam söktürücü, terletici ve romatizma ağrılarını dindirici.

Thymelaea tartonraira (L.) All. (Çobanyastığı, Küçük yalancıdefne) : Dallar müshil. Boyar madde elde edilir.

Trapa natans L. (Gölkestanesi, Sukestanesi) : Meyva kabız.

Trifolium arvense L. (Yonca) : Bitki kabız.

T. pratense L. (Kırmızı yonca, Çayır tırfılı) : Çiçekler balgam söktürücü, antiseptik ve yatıştırıcı.

T. repens L. (Beyaz yonca) : Çiçekli dalları kuvvet verici ve romatizma ağrılarını dindirici.

Trollius ranunculoides (Smith) Stearn (Syn : T. caucasicus Stev.) (Altıntop) : Bitki zehirlidir.

Ulex europaeus L. (Dikenli katırtırnağı) : Bitki idrar arttırıcı.

Ulmus campestris L. (Kara ağ.) : Kabuk idrar arttırıcı, terletici ve kabız. Yaprak şeker hastalığına karşı kullanılır.

Umbilicus erectus DC. (Göbekotu, Venüsgöbeği) : Bitki dahilen idrar arttırıcı. Yaprak haricen çıbanlarda yara iyi edici.

Utricularia vulgaris L. (Sumiğferi) : Bitki idrar arttırıcı.

Valerianella locusta (L.) Laterrade (Frenksalatası) : İdrar arttırıcı. Salata halinde sebze olarak yenir.

Verbena officinalis L. (Mineçiçeği, Güvercinotu) : Bitki kabız, ateş düşürücü, uyarıcı ve kuvvet verici.

Veronica beccabunga L. (Atteresi, Yavşanotu) : Bitki V. officinalis gibi.

V. officinalis L. (Çıbanotu) : Bitki dahilen idrar arttırıcı, haricen yara iyi edici.

Vinca major L. (Büyük cezayirmenekşesi) : Bitki V. minor gibi.

V. minor L. (Küçük cezayirmenekşesi) : Yaprak kabız, idrar söktürücü ve iştah açıcı.

Withania somnifera (L.) Dunal (Yalancı güveyfeneri) : Bitki yatıştırıcı, uyuşturucu. Meyva uyutucu, idrar arttırıcı, ateş ve kurt düşürücü.

Zygophyllum fabago L. (Balduz, Yabani kimyon) : Bitki kurt düşürücü, romatizma ve nefes darlığına karşı.

XVI — RENKLİ RESİMLER

1 — **Acorus calamus**
(Eğir)

2 — **Adonis annua**
(Keklikgözü)

3 — **Anthemis nobilis**
(Alman papatyası)

4 — **Alcea pallida**
(Yabani hatmi)

5 — **Althaea officinalis**
(Tıbbi hatmi)

6 — **Aloe vera**
(Sarısabır)

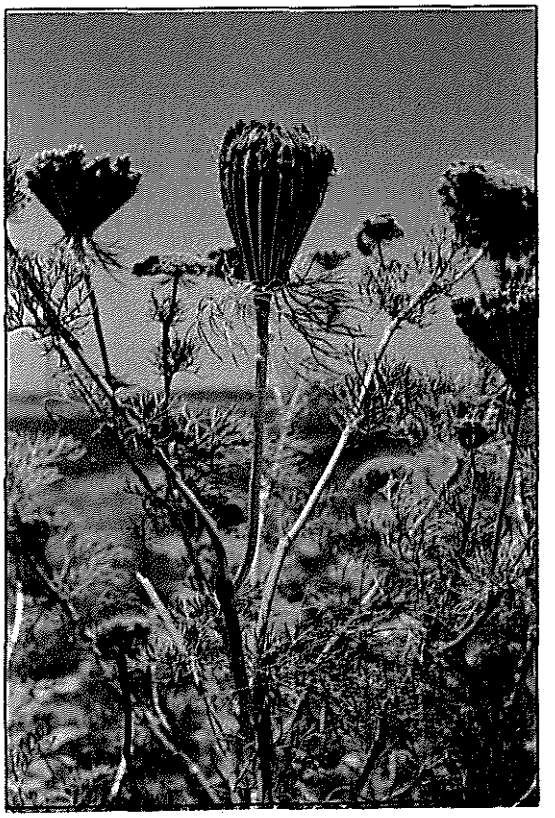

7 — **Ammi visnağa**
(Dişotu)

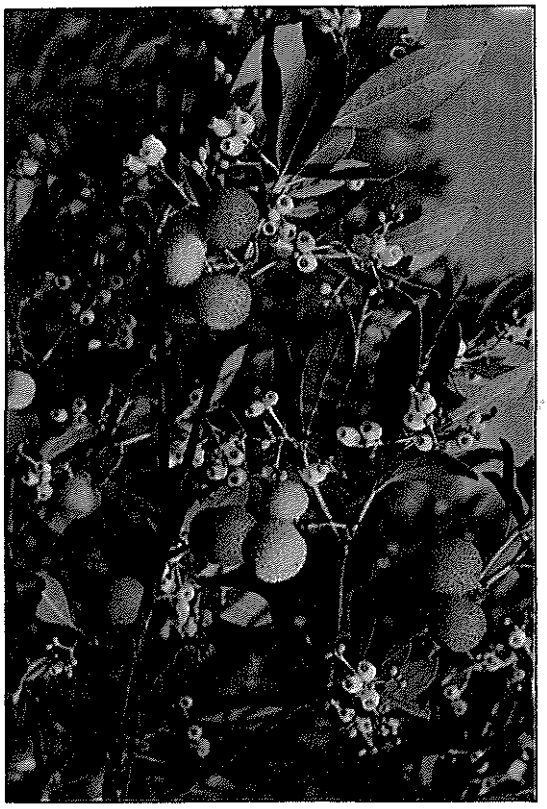

8 — **Arbutus unedo**
(Kocayemiş)

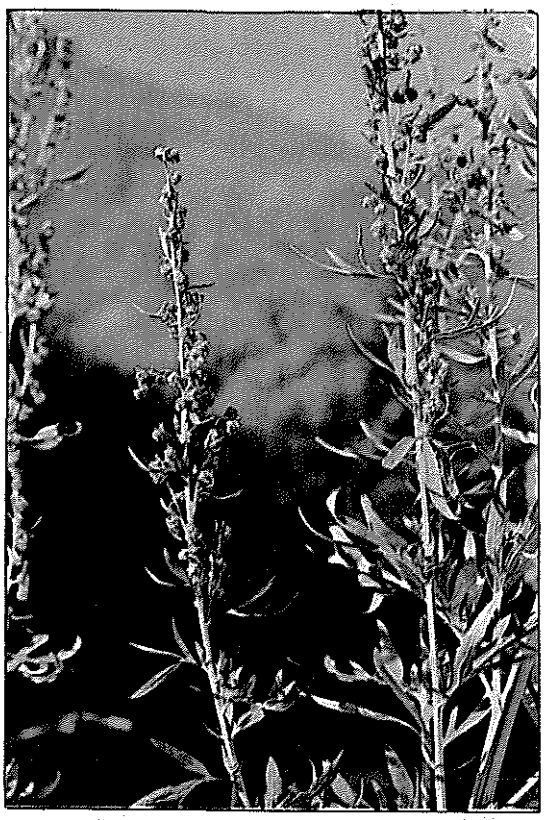

9 — **Artemisia absinthium**
(Pelin)

10 — **Atropa belladonna**
(Güzelavratotu)

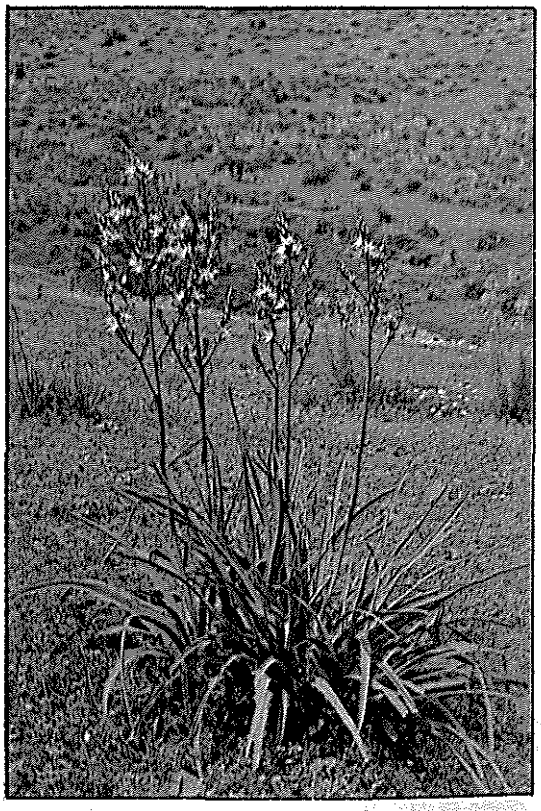

11 **Asphodelus aestivus**
(Çirişotu)

12 — **Capparis spinosa**
(Kebere)

13 — **Ceratonia siliqua**
(Keçiboynuzu)

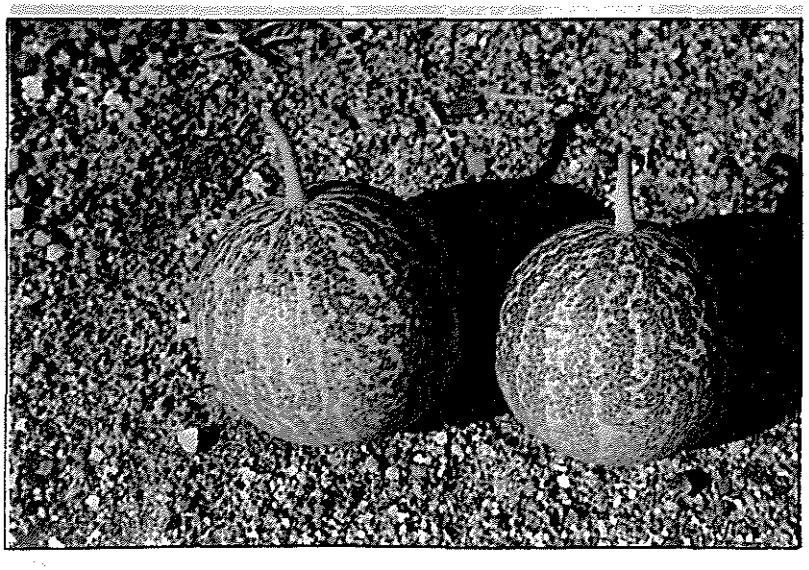

14 — **Citrullus colocynthidis**
(Acıkarpuz)

15 — **Colchicum speciosum**
(Acıçiğdem)

16 — **Convolvulus arvensis**
(Kuzu sarmaşığı)

17 — **Convolvulus scammonia**
(Mahmudeotu)

18 — **Cornus mas**
(Kızılcık)

19 — **Crataegus monogyna**
(Akdiken - Çiçek)

20 — **Crataegus monogyna**
(Akdiken - Meyva)

21 — **Crocus sativus**
(Safran)

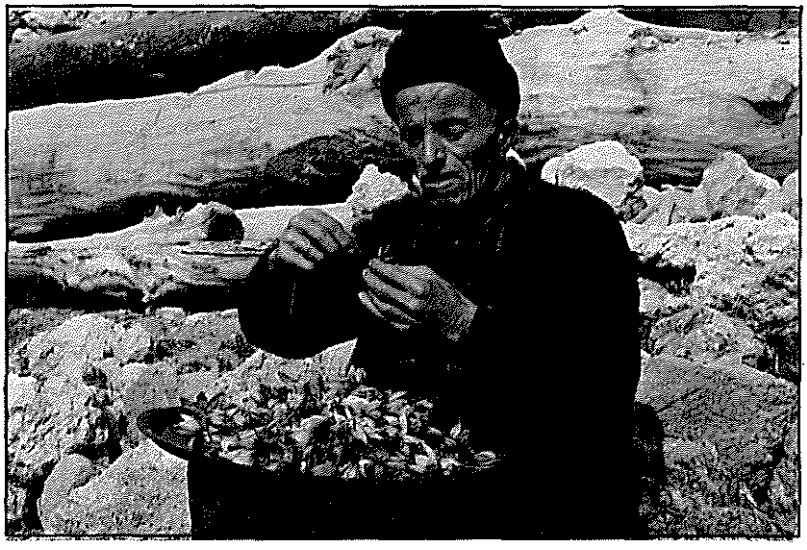

22 — **Crocus sativus**
(Safran elde
edilişi)

23 — **Cyclamen hederifolium**
(Domuzturpu)

24 — **Datura innoxia**
(Tüylü tatula)

25 — **Datura metel**
(Boruçiçeği)

26 — **Datura stramonium**
(Tatula)

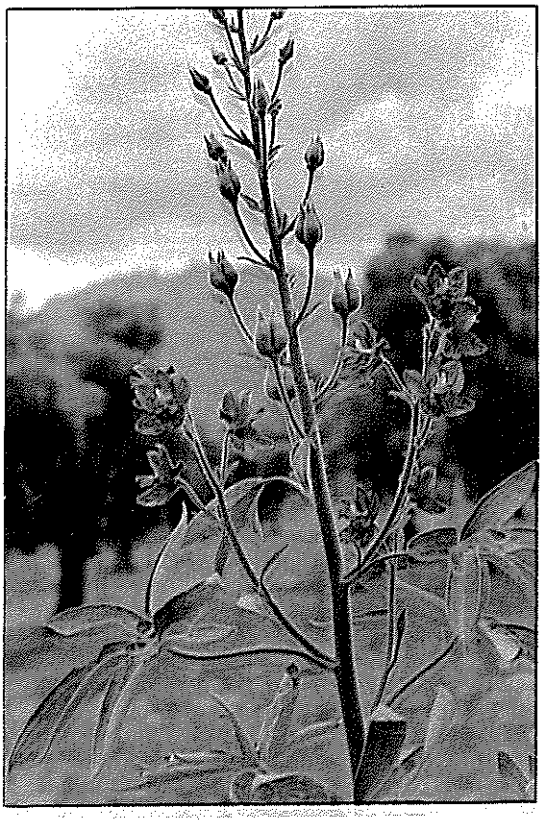

27 — **Delphinium staphisagria**
(Kokarot)

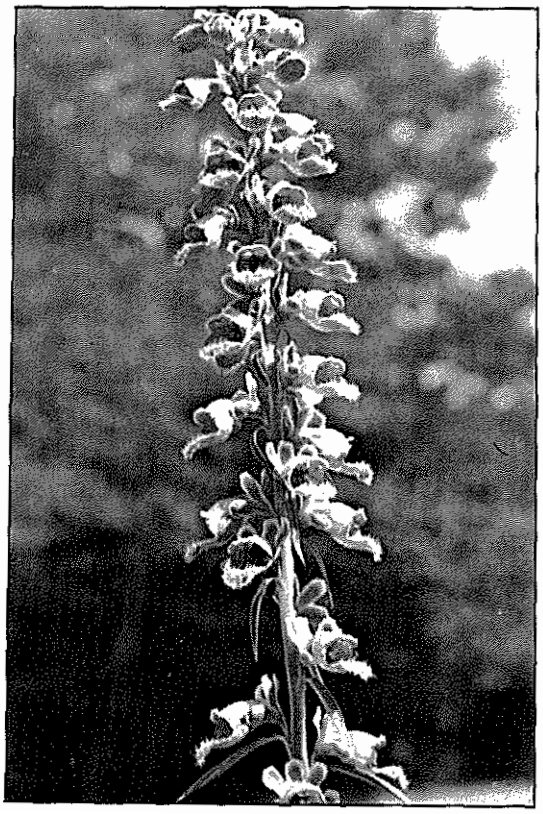

28 — **Digitalis ferruginea**
(Pas renkli yüksükotu)

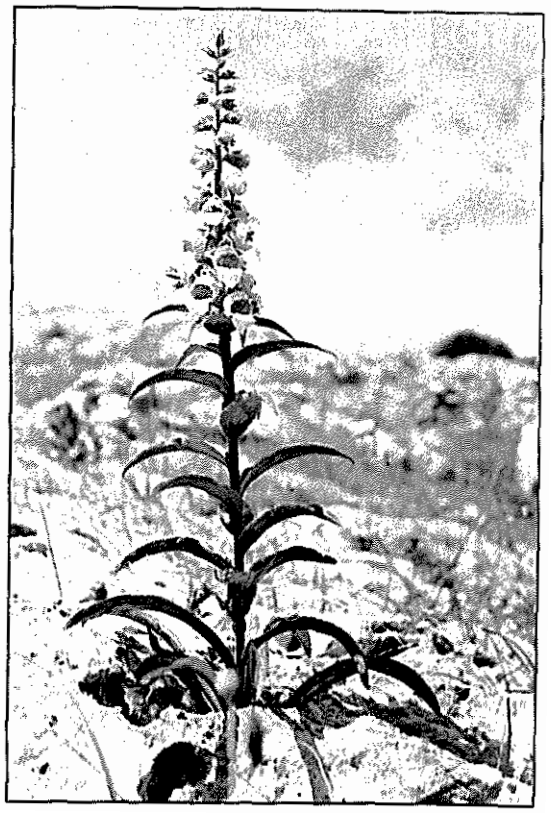

29 — **Digitalis lanata**
(Yünlü yüksükotu)

30 — **Ecballium elaterium**
(Eşekhıyarı)

31 — **Elaeagnus angustifolia**
(İğde)

32 — **Ephedra campylopoda**
(Denizüzümü)

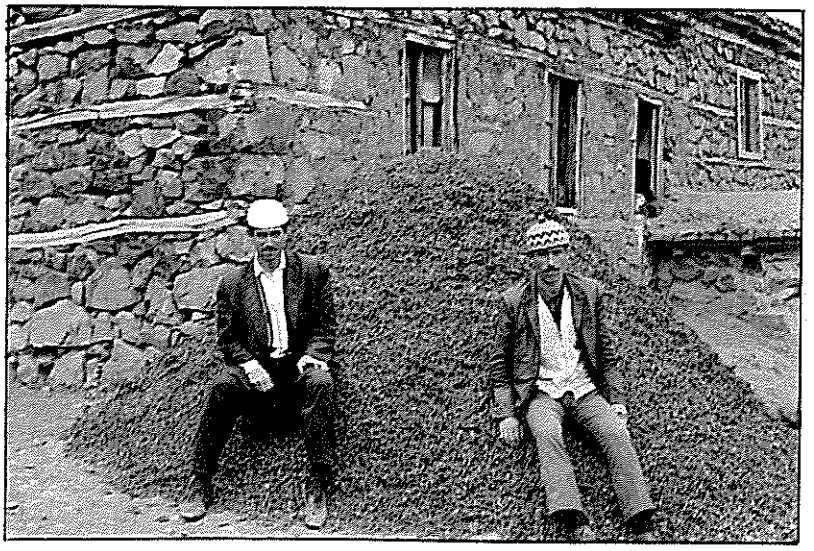

33 — **Eremurus spectabilis**
(Çiriş)

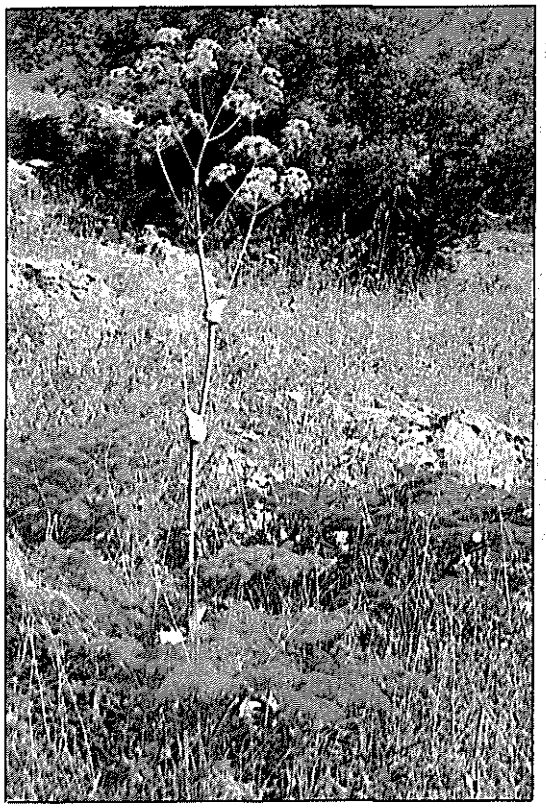

34 — **Ferula elaeochytris**
(Çakşırotu)

35 — **Gentiana lutea**
(Centiyane)

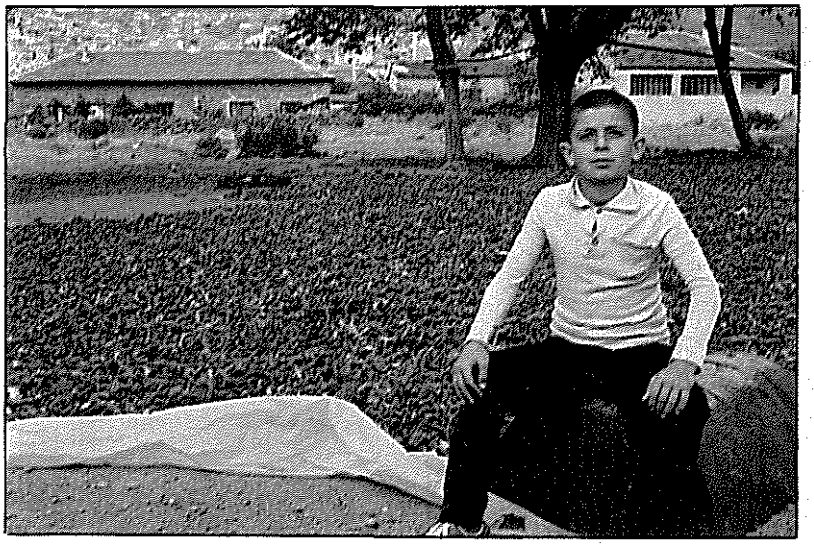

36 — **Gentiana lutea**
(Köklerin kurutulması)

37 — **Gundelia tournefortii**
(Kenger)

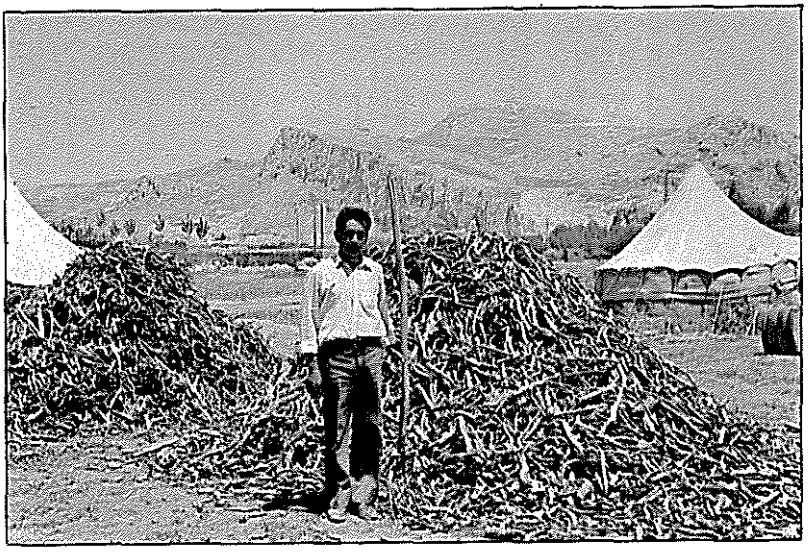

38 — **Gypsophila bicolor**
(Köklerin kurutulması)

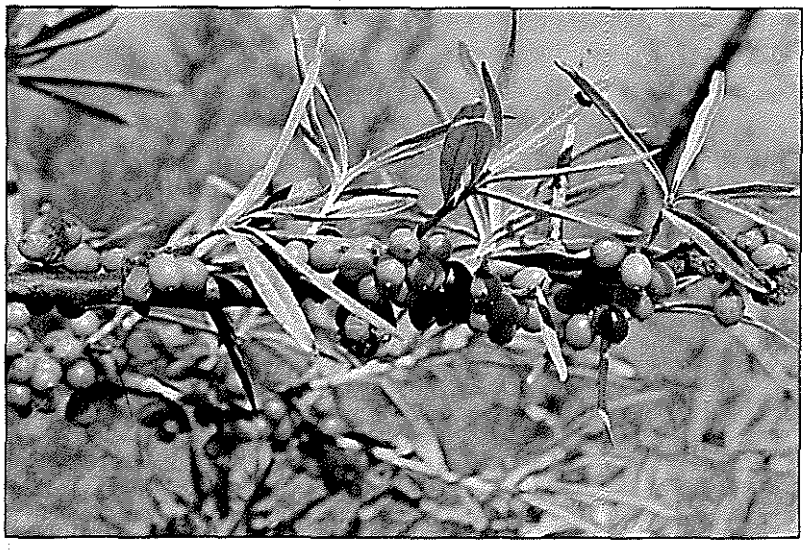

39 — **Hippophae rhamnoides**
(Yalancı iğde)

40 — **Helleborus orientalis**
(Boynuzotu)

41 — **Helleborus vesicarius**
(Patlakotu)

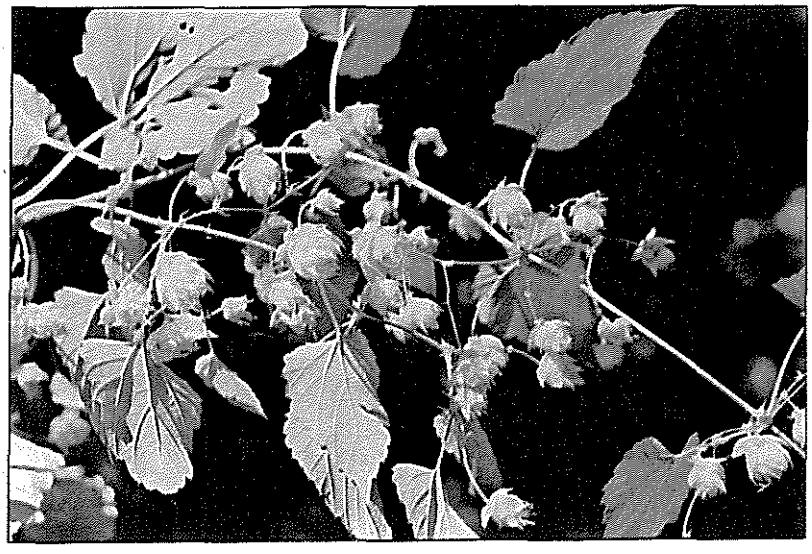

42 — **Humulus lupulus**
(Şerbetçiotu)

43 — **Hyoscyamus niger**
(Banotu - Çiçek)

44 — **Hyoscyamus niger**
(Banotu - Meyva)

45 — **Jasminium officinale**
(Yasemin)

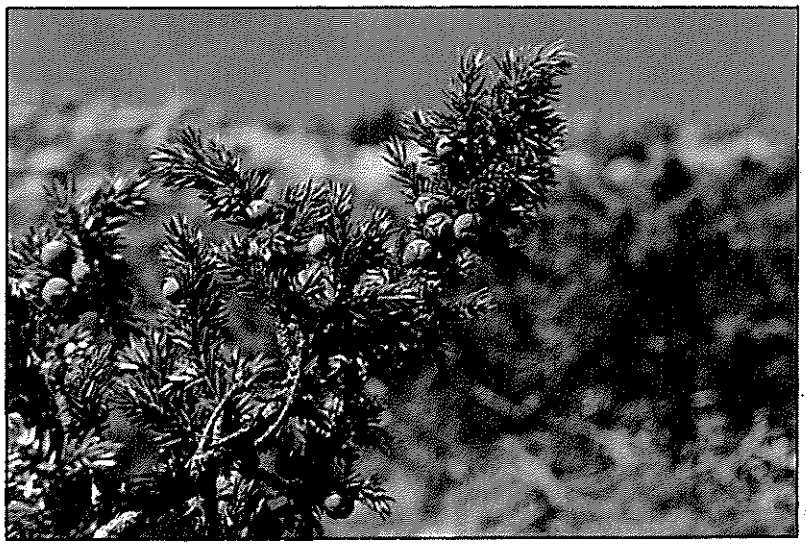

46 — **Juniperus communis** subsp **nana**
(Cüce ardıç)

47 — **Juniperus drupacea**
(Andız)

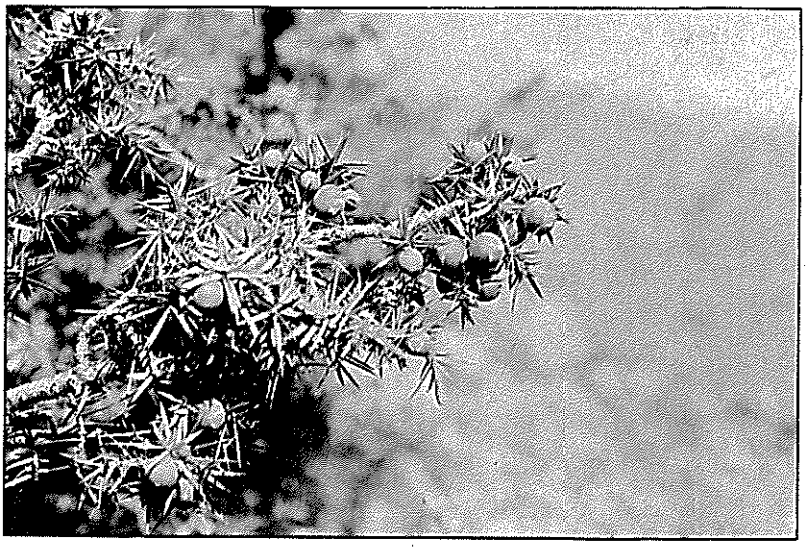

48 — **Juniperus oxycedrus**
(Katran ardıcı)

49 — **Lippia triphylla**
(Limonotu)

50 — **Liquidambar orientalis**
(Sığala ağ.)

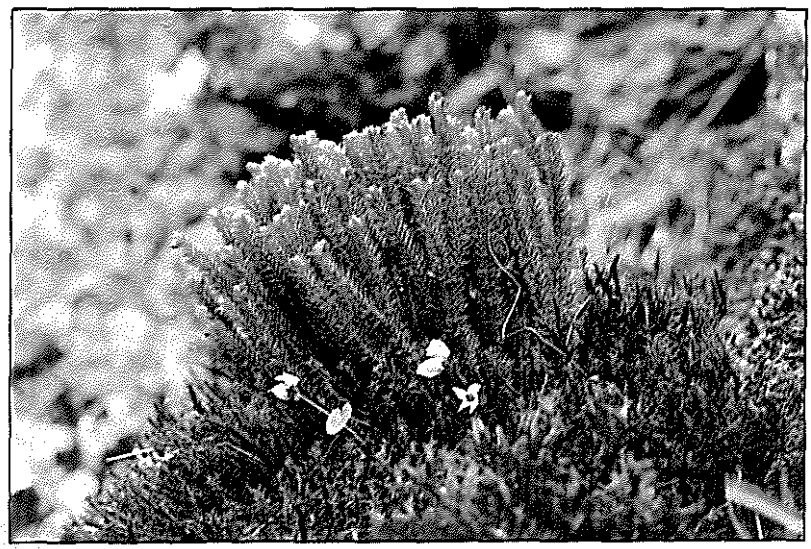

51 — **Lycopodium clavatum**
(Kibritotu)

52 — **Lavandula stoechas**
(Karabaş lavantaotu)

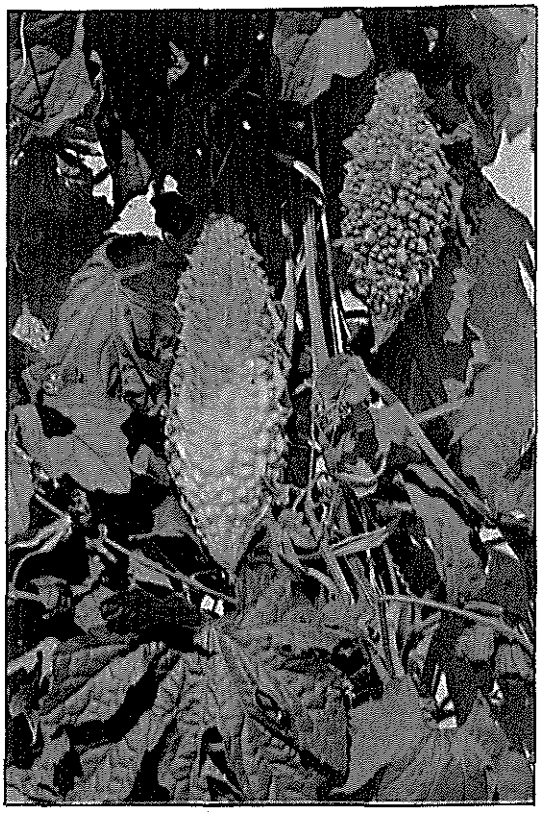

53 — **Momordica charantia**
(Kudretnarı)

54 — **Matricaria chamomilla**
(Mayıs papatyası)

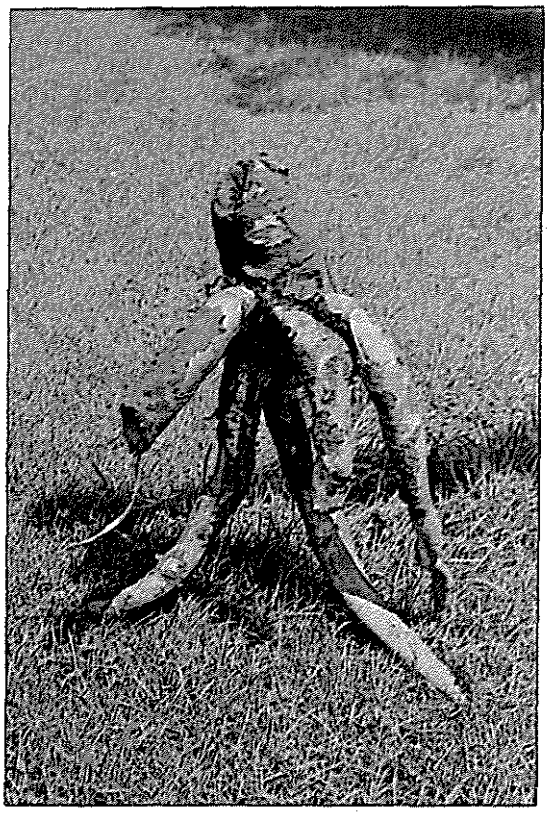

55 — **Mandragora autumnalis**
(Adamotu - Kök)

57 — **Nerium oleander**
(Zakkum)

56 — **Mandragora autumnalis**
(Meyva + Çiçek)

61 — **Paliurus spina-christi**
(Karaçalı)

62 — **Pancratium maritimum**
(Kumzambağı)

63 — **Papaver pseudo - orientale**
(Yabani haşhaş)

64 — **Papaver rhoeas**
(Gelincik)

65 — **Papaver somniferum**
(Haşhaş)

66 — **Papaver somniferum**
(Afyon elde edilişi)

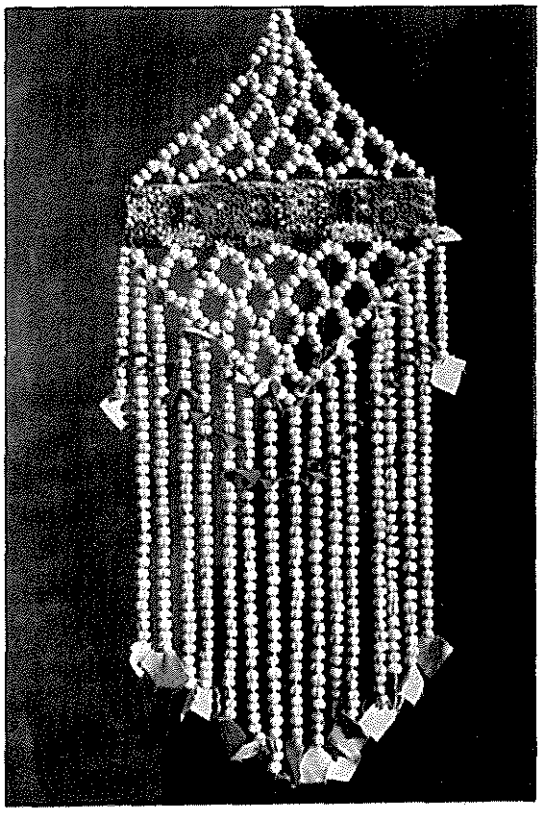

67 — **Peganum harmala**
(Meyvalardan yapılmış nazarlık)

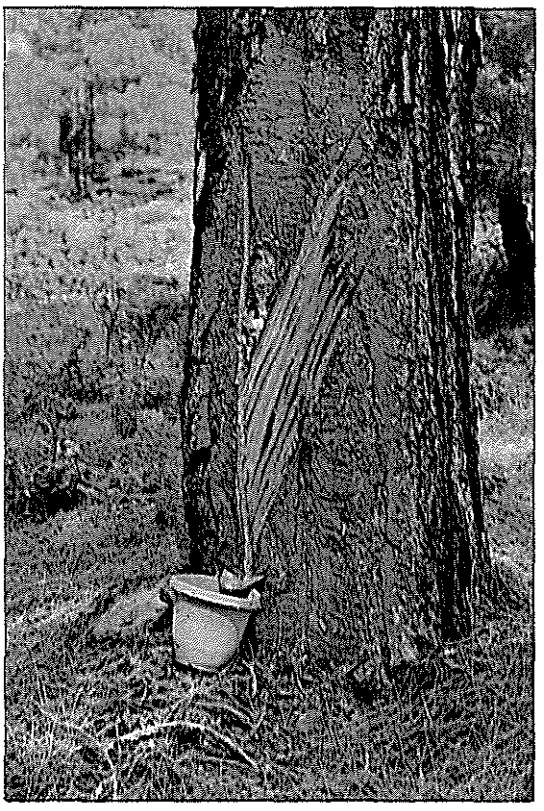

69 — **Pinus brutia**
(Çam sakızı elde edilişi)

68 — **Peganum harmala**
(Üzerlik)

70 — **Primula elatior**
(Tutya çiçeği)

71 — **Prunus laurocerasus**
(Taflan)

72 — **Physalis alkakengi**
(Güveyfeneri)

73 — **Quercus infectoria**
(Mazı meşesi)

74 — **Quercus macrolepis**
(Palamut)

75 — **Rhus coriaria**
(Somak)

76 — **Rheum ribes**
(Işgın - Çiçekli bitki)

77 — **Rheum ribes**
(Işgın)

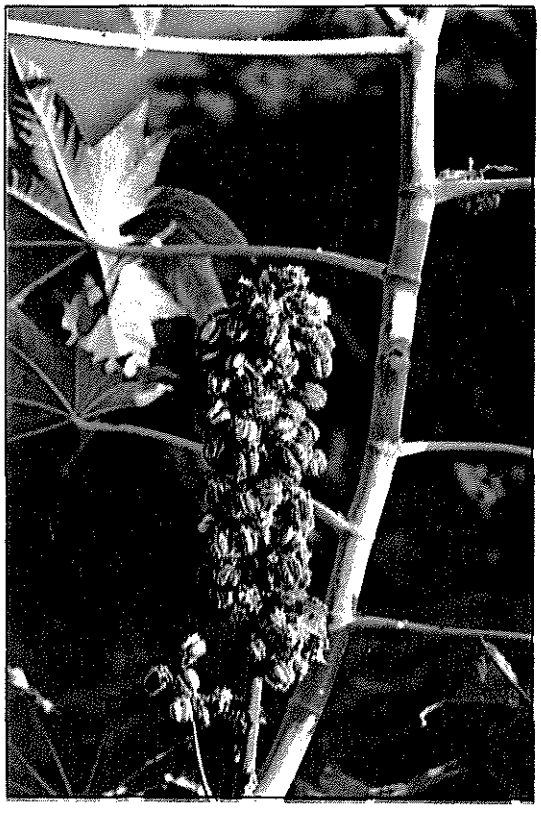

78 — **Ricinus communis**
(Hintyağı bitkisi)

79 — **Rosmarinus officinalis**
(Biberiye)

80 — **Rosa damascena**
(Yağ gülü)

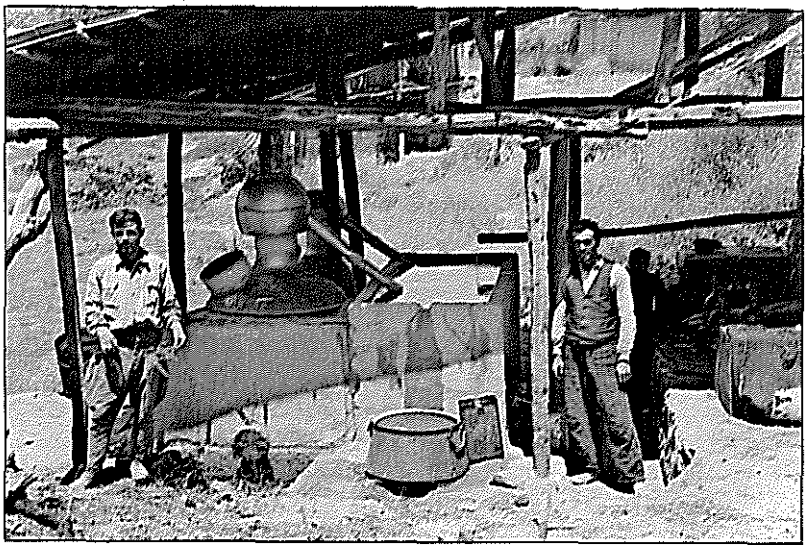

81 — **Rosa damascena**
(Gülyağı elde edilişi)

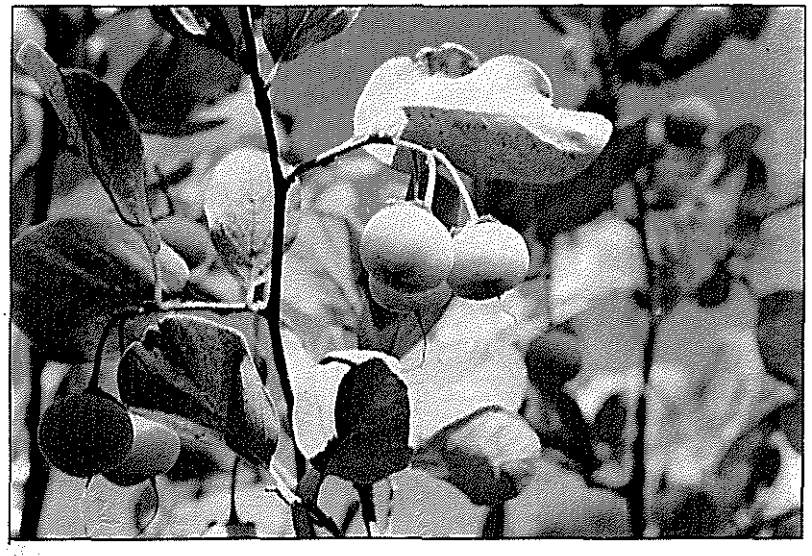

82 — **Styrax officinale**
(Ayıfındığı)

84 — **Scorzonera latifolia**
(Yakı sakızı)

83 — **Scorzonera latifolia**
(Yakı sakızı bitkisi)

85 — **Tanacetum cinerariifolium**
(Dalmaçya pirectu)

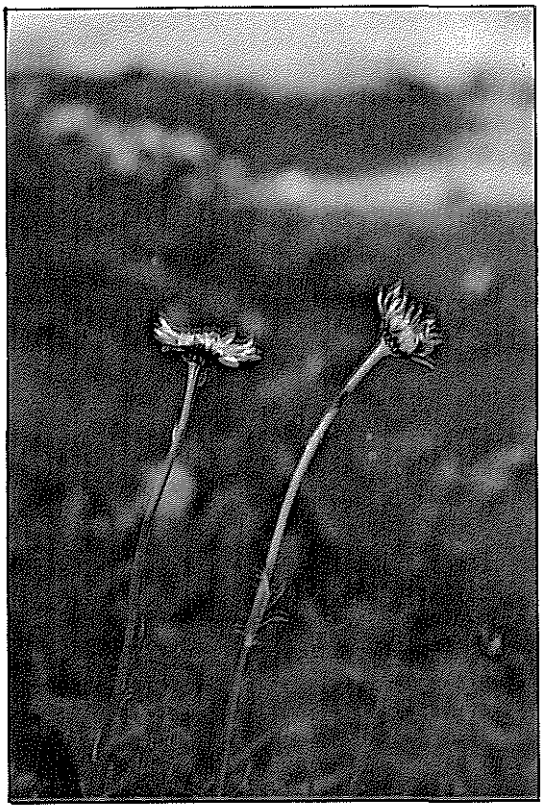

86 — **Tanacetum coccineum**
(Oltuotu)

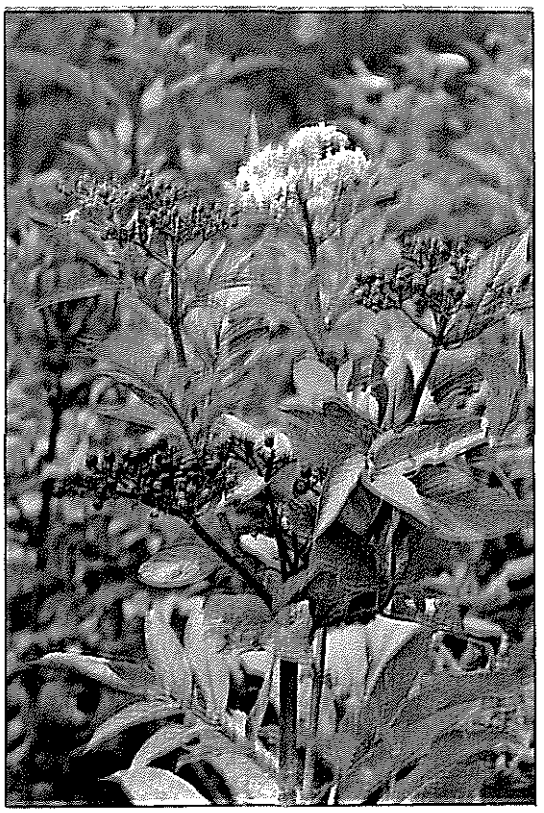

87 — **Sambucus ebulus**
(Cüce mürver)

88 — **Tilia argentea**
(Ihlamur)

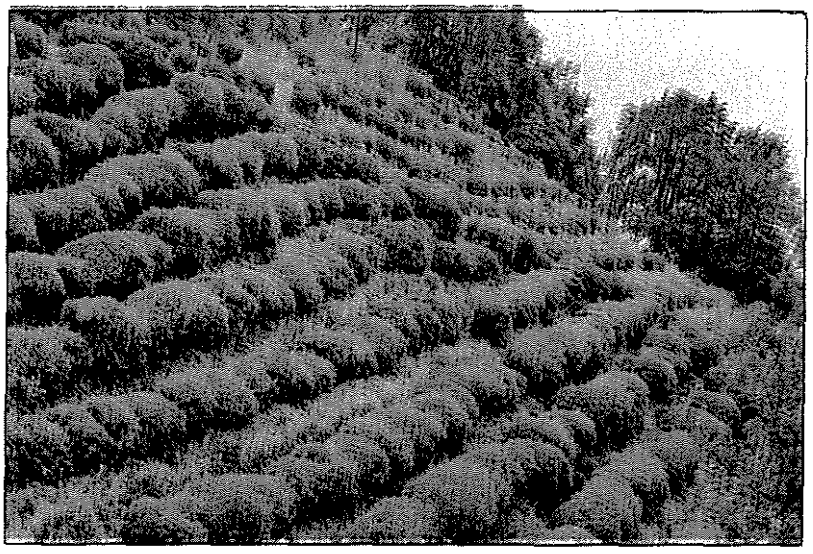

89 — **Thea sinensis**
(Çay bahçesi)

90 — **Thea sinensis**
(Çay yapraklarının
toplanması)

91 — **Tussilago farfara**
(Öksürükotu)

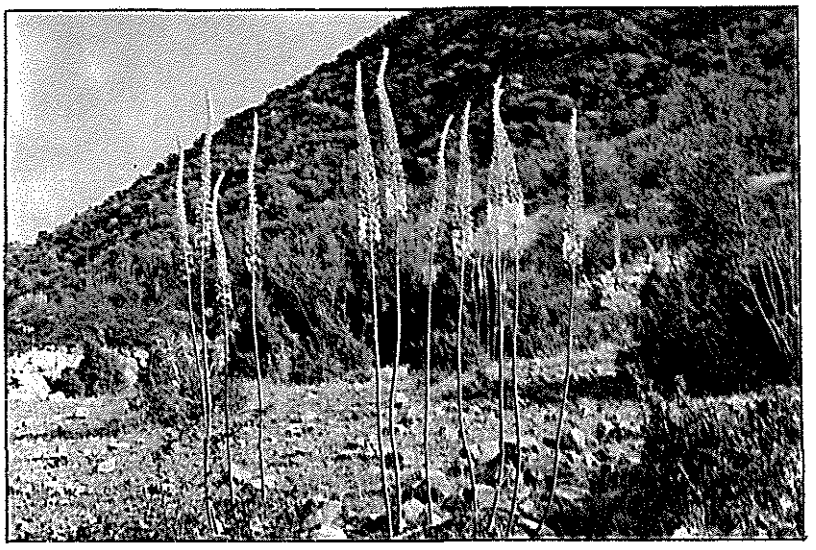

92 — **Urginea maritima**
(Adasoğanı)

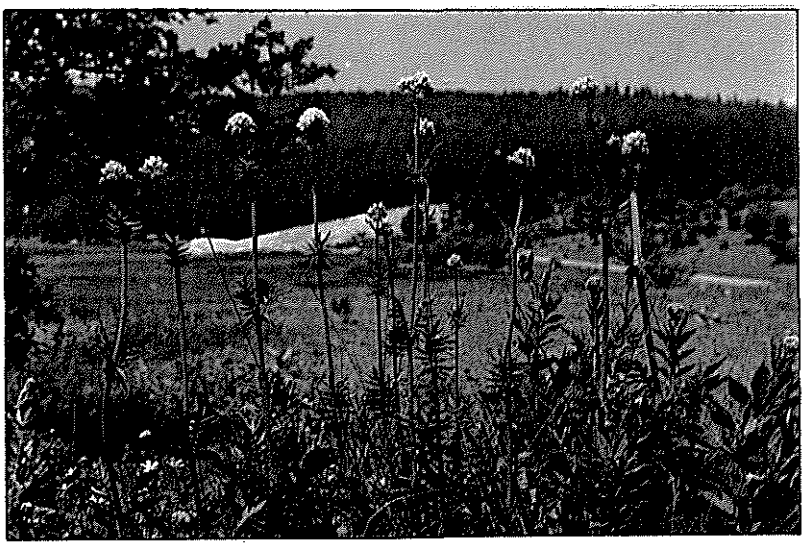

93 — **Valeriana officinalis**
(Kediotu)

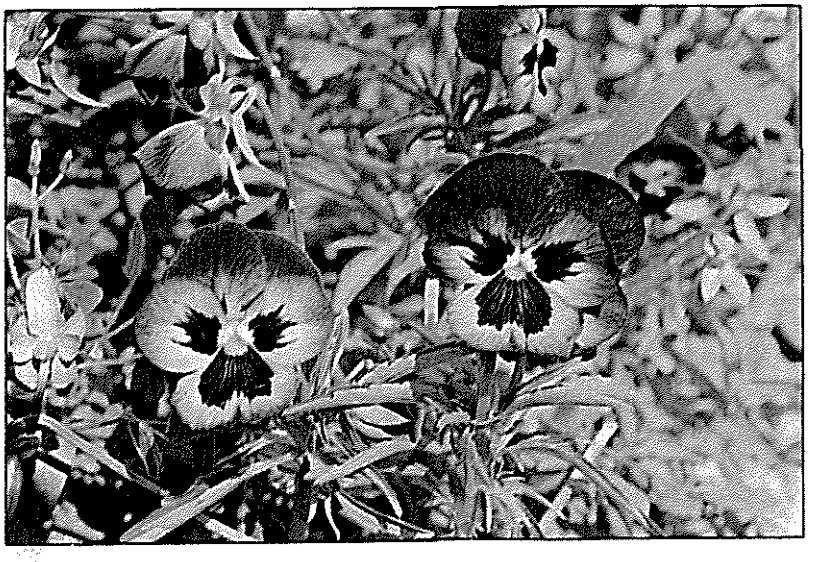

94 — **Viola tricolor**
(Hercaî menekşe)

95 — **Veratrum album**
(Beyaz çöpleme)

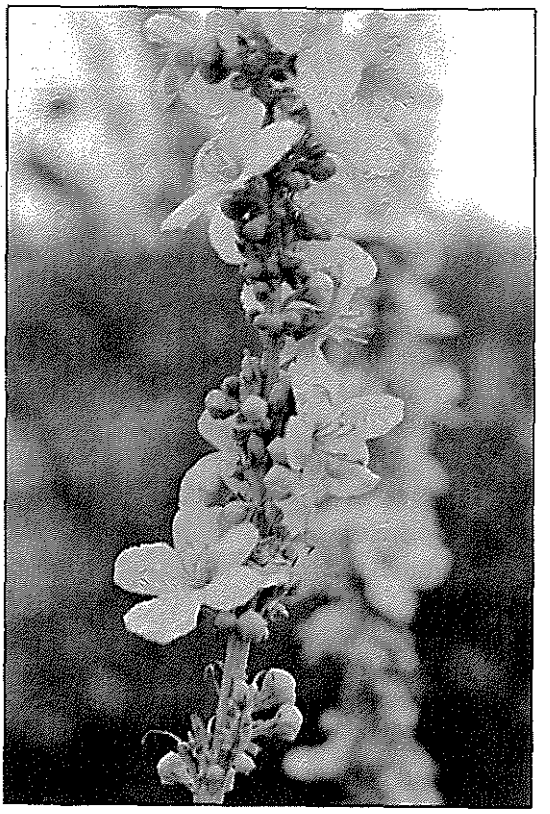

97 — **Verbascum olympicum**
(Sığırkuyruğu)

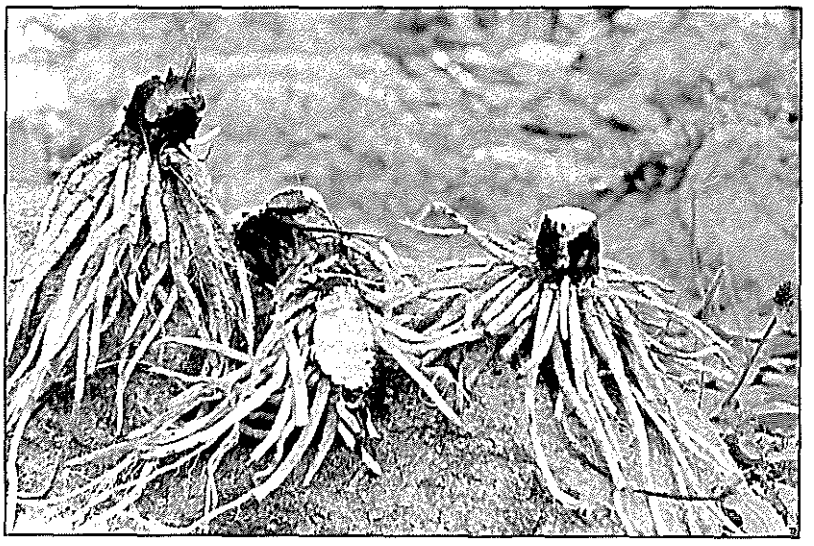

96 — **Veratrum album**
(Beyaz çöpleme - Kök)

Anadoluda yapılan araştırma gezileri sırasında, 1950 yılından beri çekilen resimler ile oluşan kolleksiyonda 4.000 adedin üzerinde bitki ve drog resmi bulunmaktadır. Buna karşılık renkli baskı giderlerinin yüksekliği nedeniyle kitaba bunlardan ancak 100 kadarı alınabilmiştir. Soğanlı ve yumrulu bitkiler ile ilgili olan 120 kadar resim ise "Bulbous Plants of Turkey" isimli kitapta yayınlanmıştır (1).

Resimler bitkinin latince ismine göre alfabetik bir sıraya konulmuştur. Bununla beraber, bitki ile bundan elde edilen drog resminin aynı sayfaya konulmak istenmesi, bir sayfaya mümkün olduğu kadar çok resim alma isteği, dik ve yatık resimlerin sıralanmasındaki güçlükler gibi zorunlu nedenlerle, sıralamada bazı küçük sapmaların yapılması kaçınılmaz olmuştur.

RENKLİ RESİMLERİN LİSTESİ

1 — *Acorus calamus* (Eğir)
2 — *Adonis annua* (Keklikgözü)
3 — *Anthemis nobilis* (Alman papatyası)
4 — *Alcea pallida* (Yabani hatmi)
5 — *Althaea officinalis* (Tıbbi hatmi)
6 — *Aloe vera* (Sarısabır)
7 — *Ammi visnaga* (Dişotu)
8 — *Arbutus unedo* (Kocayemiş)
9 — *Artemisia absinthium* (Pelin)
10 — *Atropa belladonna* (Güzelavratotu)
11 — *Asphodelus aestivus* (Çirişotu)
12 — *Capparis spinosa* (Kebere)
13 — *Ceratonia siliqua* (Keçiboynuzu)
14 — *Citrullus colocynthidis* (Acıkarpuz)
15 — *Colchicum speciosum* (Acıçiğdem)
16 — *Convolvulus arvensis* (Kuzu sarmaşığı)
17 — *Convolvus scammonia* (Mahmudeotu)
18 — *Cornus mas* (Kızılcık)
19 — *Crataegus monogyna* (Akdiken-Çiçek)
20 — *Crataegus monogyna* (Akdiken-Meyva)
21 — *Crocus sativus* (Safran)
22 — *Crocus sativus* (Safran elde edilişi)
23 — *Cyclamen hederifolium* (Domuzturpu)
24 — *Datura innoxia* (Tüylü tatula)
25 — *Datura metel* (Boruçiçeği)
26 — *Datura stramonium* (Tatula)
27 — *Delphinium staphisagria* (Kokarot)
28 — *Digitalis ferruginea* (Pasrenkli yüksük otu)
29 — *Digitalis lanata* (Yünlü yüksekotu)
30 — *Ecballium elaterium* (Eşekhıyarı)
31 — *Elaeagnus angustifolia* (İğde)
32 — *Ephedra campylopoda* (Denizüzümü)
33 — *Eremurus spectabilis* (Çiriş)
34 — *Ferula elaeochytris* (Çakşırotu)
35 — *Gentiana lutea* (Centiyane)
36 — *Gentiana lutea* (Köklerin kurutulması)
37 — *Gundelia tournefortii* (Kenger)
38 — *Gypsophila bicolor* (Köklerin kurutul.)
39 — *Hippophae rhamnoides* (Yalancı iğde)
40 — *Helleborus orientalis* (Boynuzotu)
41 — *Helleborus vesicarius* (Patlakotu)
42 — *Humulus lupulus* (Şerbetçiotu)
43 — *Hyoscyamus niger* (Banotu-Çiçek)

1 — Baytop, T. and Mathew, B.: Bulbous plants of Turkey, London (1984).

44 — *Hyoscyamus niger* (Baotu-Meyva)
45 — *Jasminium officinale* (Yasemin)
46 — *Juniperus communis* subsp. *nana* (Cüce ardıç)
47 — *Juniperus drupacea* (Andız)
48 — *Juniperus oxycedrus* (Katran ardıcı)
49 — *Lippia triphylla* (Limonotu)
50 — *Liquidambar orientalis* (Sığala ağ.)
51 — *Lycopodium clavatum* (Kibritotu)
52 — *Lavandula stoechas* (Karabaş lavanta otu)
53 — *Momordica charantia* (Kudretnarı)
54 — *Matricaria chamomilla* (Mayıs papatyası)
55 — *Mandragora autumnalis* (Adamotu-Kök)
56 — *Mandragora autumnalis* (Meyva+Çiçek)
57 — *Nerium oleander* (Zakkum)
58 — *Myrtus communis* (Mersin)
59 — *Orchis purpurea* ve *O. mascula* yumruları (Salep-Yumruların kurutulması)
60 — *Paeonia mascula* (Şakayık)
61 — *Paliurus spina-christi* (Karaçalı)
62 — *Pancratium maritimum* (Kumzambağı)
63 — *Papaver pseudo-orientale* (Yabani haşhaş)
64 — *Papaver rhoeas* (Gelincik)
65 — *Papaver somniferum* (Haşhaş)
66 — *Papaver somniferum* (Afyon elde edilişi)
67 — *Peganum harmala* (Meyvalardan yapılmış nazarlık)
68 — *Peganum harmala* (Üzerlik)
69 — *Pinus brutia* (Çam sakızı elde edilişi)
70 — *Primula elatior* (Tutya çiçeği)
71 — *Prunus laurocerasus* (Taflan)
72 — *Physalis alkakengi* (Güveyfeneri)
73 — *Quercus infectoria* (Mazı meşesi)
74 — *Quercus macrolepis* (Palamut)
75 — *Rhus coriaria* (Somak)
76 — *Rheum ribes* (Işgın-Çiçekli bitki)
77 — *Rheum ribes* (Işgın)
78 — *Ricinus communis* (Hintyağı bitkisi)
79 — *Rosmarinus officinalis* (Biberiye)
80 — *Rosa damascena* (Yağ gülü)
81 — *Rosa damascena* (Gülyağı elde edilişi)
82 — *Styrax officinale* (Ayıfındığı)
83 — *Scorzonera latifolia* (Yakı sakızı bitkisi)
84 — *Scorzonera latifolia* (Yakı sakızı)
85 — *Tanacetum cinerariifolium* (Dalmaçya pireotu)
86 — *Tanacetum coccineum* (Oltuotu)
87 — *Sambucus ebulus* (Cüce mürver)
88 — *Tilia argentea* (Ihlamur)
89 — *Thea sinensis* (Çay bahçesi)
90 — *Thea sinensis* (Çay yapraklarının toplanması)
91 — *Tussilago farfara* (Öksürükotu)
92 — *Urginea maritima* (Adasoğanı)
93 — *Valeriana officinalis* (Kediotu)
94 — *Viola tricolor* (Hercaî menekşe)
95 — *Veratrum album* (Beyaz çöpleme)
96 — *Veratrum album* (Beyaz çöpleme-Kök)
97 — *Verbascum olympicum* (Sığırkuyruğu)

XVII — BİTKİLERİN TEDAVİ ETKİLERİNE GÖRE SINIFLANDIRILMASI

1 — BASİT DROGLAR

2 — DROG KARIŞIMLARI

Bitkiler binlerce yıldan beri tedavi amacıyla kullanılmaktadır. Bu konuda, bugün için, elimizde bulunan en eski belgeler son yıllarda Ebla (Halep'in güneyinde) yakınında bulunan kraliyet arşivindeki tabletlerdir (1, 2). Çivi yazısı ile yazılmış olan bu tabletlere göre, bitkiler en az 5.000 yıldan beri tedavi alanında kullanılmaktadır.

P. Delaveau ve J.-M. Pelt son yayınlarında (3, 4) tıbbi bitkilerin geçmişi ve bugünkü değeri hakkında çok ilgi çekici bilgileri bir araya toplamışlardır.

Anadolu tıbbi bitkileri ile ilgili bilgilerimizin kökenleri Hititler dönemine kadar dayanmaktadır. Bu dönemde Anadoluda bazı tıbbi bitkilerin yetiştiğini (5, 6) ve bazı drogların (Haşhaş başı, Kitre, Mazı ve Safran gibi) dışsatımının yapıldığını biliyoruz.

Kitaplarda bitkisel droglar değişik şekillerde (alfabetik, botanik, farmakolojik, kimyasal gibi) sıraya konulmaktadır. XV. bölümde Türkiyede kullanılan droglar türkçe adlarına göre alfabetik bir sıraya konulmuştur. Bu bölümde ise, bitkisel drogların kullanılmasını kolaylaştırmak ve hastalığa uygun olanın seçilmesini sağlamak amacıyla, drogların tedavi etkilerine göre bir sınıflandırılması yapılmıştır (7-15).

Listemizde her bir hastalık için birkaç bitkisel drog gösterilmiştir. İlgili, bunları deneyerek, kendi bünyesine ve hastalığına en uygun olanı seçecektir.

Listeden seçilen drog kullanılmadan önce, etkileri ve kullanılış şekli hakkında bilgi edinmek için, drog ile ilgili bölüm dikkatli bir şekilde okunmalıdır. Bu nedenle listedeki drog-

1 — Biggs, R.: The Ebla tablets - Biblical Archeologist 43 : 76 (1980).
2 — Cagni, L.: La lingua di Ebla, Napoli (1981).
3 — Delaveau, P.: Histoire et renouveau des plantes médicinales, Paris (1982).
4 — Pelt, J. -M.: La médecine par les plantes, Paris (1982).
5 — Ertem, H.: Boğazköy metinlerine göre Hititler devri Anadolu'sunun florası 172, Ankara (1974).
6 — Güterbock, H.G.: Oil plants in Hittite Anatolia - J. Amer. Oriental Soc. New Haven 88 (1) : 66 (1968).
7 — Héraud, A.: Dictionnaire des plantes médicinales, Paris (1896).
8 — Özden, A.M.: Tıp müfredatı, Farmakodinami ve tedavi dersleri, 5. baskı, İstanbul (1943).
9 — Fournier, P.: Le livre des plantes médicinales et vénéneuses de France, 3 cilt, Paris (1947-48).
10 — Debuigne, G.: Dictionnaire des plantes qui guérissent, Paris (1972).
11 — Leclerc, H.: Précis de phytothérapie, Thérapeutique par les plantes françaises, 5. baskı, Paris (1976).
12 — Secrets et vertus des plantes médicinales, 2. baskı, Paris (1977).
13 — Stuart, M.: The encylopedia of herb and herbalism, London (1979).
14 — Vren, R.C.: Potter's new cyclopedia of botanical drugs and preparations, Bradford (1980).
15 — Delaveau, P.: Plantes médicinales, Paris (1980).

ların yanına, kayıtlı bulunduğu sayfanın numarası da konulmuştur.

Her drog en etkili olduğu grupta gösterilmiştir. Droglar genellikle birkaç tedavi etkisine birden sahiptirler. Bu nedenle bazı droglar, etkilerine göre, birkaç grupta gösterilmiştir. Bu listede çok kuvvetli farmakolojik etkiye sahip olan droglara yer verilmemiştir. Çünkü bunlar tehlikesizce ancak bir hekim tarafından kullanılabilirler. Bitkisel droglar ile, genellikle hafif hastalıklar tedavi edilebilir veya tıbbi tedaviye yardımcı olunabilir. Ağır hallerde daima bir hekime başvurulmalıdır. Diğer taraftan bazı ciddi hastalıkların ilk belirtileri oldukça zayıftır. Bu nedenle bitkisel tedavi ile kısa zamanda iyileşmeyen arazlar (devamlı karın ağrıları, baş ağrıları, terleme, devamlı öksürük vs.) bulunduğunda hekime müracaat edilmelidir. Zira bu arazlar bazı ciddi hastalıkların ilk belirtileri olabilir.

* * *

1 - BASİT DROGLAR

ADET SÖKTÜRÜCÜ

Çöplemecik kökü 210
Kanaryaotu 270
Kara ardıç yaprağı 169
Maydanoz meyvası 323
Pelinotu 351
Safran 360
Sedefotu 373

AĞIZ AĞRISI (Aft)

Ayva meyvası 174
Böğürtlen yaprağı 190
Gül çiçeği 237
Hatmi yaprağı 249
Karadut meyvası 225
Limon suyu 318

AĞRI KESİCİ

Banotu yaprağı 182
Güzelavratotu yaprağı 241
Haşhaş başı 244
Kenevirotu 284
Köpeküzümü 308
Nane yaprağı 337
Papatya çiçeği 348
Tatula yaprağı 396
Yabanyasemini 309

ARPACIK

Asma yaprağı 403
Ceviz yaprağı 195
Meyan kökü 330
Mürver çiçeği 336
Papatya çiçeği 348
Peygamberçiçeği 354
Sinirliot yaprağı 379

ATEŞ DÜŞÜRÜCÜ

Centiyane kökü 194
Eğir kökü 227
Enginar yaprağı 228
İğde çiçeği 260
Kokar ağ. kabuğu 305
Ökaliptus yaprağı 344
Papatya çiçeği 348
Pelinotu 351
Peygamberçiçeği 354
Söğüt kabuğu 382
Zeytin yaprağı 414

BAĞIRSAK PARAZİTLERİ

1 — Solucan düşürücüler.
Acı badem tohumu 175
Horasani 351
Nane yaprağı 337
Pelinotu 351
Sarımsak başı 368
Solucanotu 355
Solucanotu (Elbistan) 380

2 — Şerit düşürücüler.
Erkek eğrelti kökü 229
Felfelek tohumu 275
Kabak çekirdeği 264
Nar ağ. kabuğu 341

BASUR

1 — Haricen.
Ceviz yaprağı 195
Civanperçemi 196
Mürver çiçeği 336
Servi kozalağı 374
Sığırkuyruğu yaprağı 376

2 — Dahilen.
Asma yaprağı 403
Atkestanesi kabuğu 171
Devedikeni tohumu 221
Ebegümeci yaprağı 226
Kavak tomurcuğu 278
Selvi kozalağı 374
Tavşanmemesi kökü 397
Sığırkuyruğu yaprağı 376

BAŞ AĞRISI (Migren)

Arslanpençesi 416
Biberiye yaprağı 184
Çarkıfelek çiçeği 421
Ihlamur çiçeği 257
Kediotu kökü 281
Kekik 282
Kereviz tohumu 291
Nane yaprağı 337

CİNSEL ARZUYU YATIŞTIRICI

Kediotu kökü 281
Marul yaprağı 322
Nilüfer çiçeği 420
Söğüt kabuğu 382
Şerbetçiotu 391
Genellikle bütün yatıştırıcılar

CİNSEL GÜCÜ KUVVETLENDİRİCİ

Adaçayı yaprağı 156
Antep fıstığı 365
Boğadikeni 188
Boyotu tohumu 189
Fındık meyvası 232
Isırgan tohumu 259
Lahana tohumu 389
Mahlep 302
Maydanoz meyvası 323
Mührüsüleyman kökü 336
Nane yaprağı 337
Pırasa 369
Pırasa tohumu 369
Roka yaprağı 359
Safran 360
Salep 365
Sater 372
Soğan tohumu 370
Tarçın kabuğu 395
Termiye tohumu 398
Vanilya meyvası 403
Zencefil kökü 398
Genellikle bütün uyarıcılar.

ÇARPINTI

Alıç çiçeği 162
Ihlamur çiçeği 257
Kediotu kökü 281
Nane yaprağı 337

DAMAR SERTLİĞİ

Alıç çiçeği 162
Civanperçemi 196
Enginar yaprağı 228
Kocayemiş yaprağı 305
Pırasa 369
Sarımsak başı 368
Zeytin yaprağı 414

DERİ ÇATLAMASI

Ayva çekirdeği 174
Böğürtlen yaprağı 190
Haşhaş yağı 248
Meşe kabuğu 328
Tatlı badem yağı 175

EGZAMA (Mayasıl)

Ayrık kökü 174
Çobanüzümü yaprağı 208
Çöven kökü 213
Domuzdikeni kökü 418
Fesçitarağı 418
Hercaî menekşe 324
Karabaş lavanta çiçeği 317
Kayışkıran kökü 279

GAZ SÖKTÜRÜCÜ

Anason meyvası 164
Kakule meyvası 269
Kimyon meyvası 299
Kişniş meyvası 302
Rezene meyvası 359

GÖĞÜS YUMUŞATICI (Balgam söktürücü)

Baldırıkara 404
Çam kozalağı 200
Çuhaçiçeği kökü 214
Gelincik çiçeği 234
Hatmi çiçeği 249
İpeka kökü 262
Mersin yaprağı 326
Meyan balı 331
Meyan kökü 330
Ökaliptus yaprağı 344
Öksürükotu yaprağı 345
Sığırkuyruğu çiçeği 375
Sütotu 386
Venüssaçı 404

İDRAR SÖKTÜRÜCÜ

Ardıç kozalağı 188
Atkuyruğu 171
Ayrık kökü 174
Çay yaprağı 201
Funda 233
Güveyfeneri meyvası 240
Hercaî menekşe 324
Hodan 255
Kasıkotu 419
Kayışkıran kökü 279
Kereviz tohumu 291
Kiraz sapı 301
Kuşkonmaz kökü 313
Maydanoz tohumu 232
Mısır püskülü 332
Mürver çiçeği 336
Ölmezçiçek 345
Rezene meyvası 359
Soğan 369
Yapışkanotu 404

İŞEME (Gece)

Servi kozalağı 374

İŞTAH AÇICI

Acıağaç 152
Acıyonca 195
Afat 195
Centiyane kökü 194
Enginar yaprağı 228
Güvercin kökü 240
Hindiba kökü 253
Kantaron çiçeği 270

Karamuk kökü 163
Kısamahmut otu 297
Pelinotu 351
Peygamberçiçeği 354
Roka yaprağı 359
Şerbetçiotu çiçeği 391
Tarhun 352
Turunç kabuğu 318

İŞTAH AZALTICI

Kediotu kökü 281

KABIZ

Atkestanesi kabuğu 171
Ayva meyvası 174
Ceviz yaprağı 195
Çay yaprağı 201
Çilek kökü 206
Çobanüzümü meyvası 208
Gül çiçeği 237
Işgın kökü 358
Kaşu 275
Kızılcık meyvası 298
Kocayemiş yaprağı 305
Labada kökü 314
Mazı (Meşe) 327
Meşe ağ. kabuğu 328
Muşmula meyvası 334
Ratanya kökü 357
Servi kozalağı 374
Üvez kurusu 401

KALP KUVVETLENDİRİCİ

Alıç çiçeği 162
İnci çiçeği 261
Keklikgözü 284

KANSIZLIK

Badem 175
Boyotu tohumu 189
Fındık meyvası 232
Havuç kökü 251
Ispanak yaprağı 259
Lahana (Kırmızı) 389
Maydanoz yaprağı 323
Soğan 369

KURT DÜŞÜRÜCÜ

Bakınız : Bağırsak parazitleri.

KUSTURUCU

Azaron kökü 175
İpeka kökü 262
Kardelen yumrusu 273
Kumzambağı yumrusu 160

KUVVET VERİCİ

Boyotu tohumu 189
Centiyane kökü 194
Ceviz yaprağı 195
Civanperçemi 196
Eğir kökü 227
Ginseng kökü 236
Hindiba kökü 253
Pelinotu 351
Salep 365
Tarhun 352
Termiye tohumu 398

MİDEVİ

Kimyon meyvası 299
Kişniş meyvası 302
Oğulotu yaprağı 343
Nane yaprağı 337
Pelinotu 351
Rezene meyvası 359
Turunç kabuğu 318

MİDE BULANTISI

Anason meyvası 164
Ihlamur çiçeği 257
Nane yaprağı 337
Oğulotu yaprağı 343

MİDE ÜLSERİ

Fesleğen 232
Hatmi yaprağı 249
Ihlamur çiçeği 257
Oğulotu yaprağı 343
Papatya çiçeği 257
Meyan balı 331
Meyan kökü 330

MÜSHİL

Acı karpuz 155
Badem yağı (tatlı) 175
Barut ağ. kabuğu 193
Demirhindi 220
Erik meyvası 229
Eşekhıyarı 231
Hint yağı 254
Hiarşember 379
İncir meyvası 261
Karnıyarık tohumu 380
Kepek 290
Keten tohumu 291
Kudrethelvası 310
Mahmude kökü 319
Ravent kökü 357
Sarısabır 371
Sinameki meyvası 378
Sinameki yaprağı 378
Yalancı sinameki yaprağı 378
Zerdali meyvası 413

NEFES DARLIĞI (Astma)

Kâfurotu 352
Kediotu kökü 281
Lavanta çiçeği 316
Melekotu kökü 324
Nane yaprağı 337
Nergis çiçeği 342
Saparna kökü 367
Sığırkuyruğu çiçeği 375
Süsen kökü 384
Tatula çiçeği 397
Tatula yaprağı 396

NİKRİS (Gut)

Eğir kökü 227
Güveyfeneri meyvası 240
Saparna kökü 367
Tavşanmemesi kökü 397
Bütün idrar arttırıcılar.

ÖKSÜRÜK KESİCİ

Anason meyvası 164
Badem yaprağı 175
Ebegümeci çiçeği 226

Fesleğen 232
Gelincik çiçeği 234
Hatmi çiçeği 249
Hünnap meyvası 257
İncir (Kuru) 261
Kekik 282
Kestane yaprağı 291
Marul yaprağı 322
Mercanköşk 325
Meyan balı 331
Meyan kökü 330
Nilüfer çiçeği 420
Öksürükotu yaprağı 345
Sütotu kökü 386
Taflan yaprağı 394
Bütün göğüs yumuşatıcılar.

ROMATİZMA

Ayrık kökü 174
Banotu yaprağı 182
Biberiye esansı 184
Güveyfeneri meyvası 240
Hodan 255
Huş ağ. yaprağı 417
Isırganotu yaprağı 258
Kamış kökü 269
Katırtırnağı çiçeği 275
Kavak tomurcuğu 278
Maydanoz tohumu 323
Mısır püskülü 332
Söğüt kabuğu 382
Tatula yaprağı 396
Terementi esansı 199

SAÇ HASTALIKLARI

1 — Saç çıkartıcılar.
Civanperçemi 196
Isırgan yaprağı 258
Kekik 282

2 — Saç dök. önleyici.
Çam yaprağı 200
Çöven kökü 213
Fesleğen 232
Kekik 282
Lavanta çiçeği 316
Melekotu kökü 324
Nergis çiçeği 342
Ökaliptus yaprağı 344
Şimşir yaprağı 393

3 — Saç kepeklen. önleyici.
Isırgan yaprağı 258
Katran 276
Kavak ağ. kabuğu 279
Kekik 282
Kestane yaprağı 291
Meşe kabuğu 328
Nilüfer kökü 420

SAFRA SÖKTÜRÜCÜ

Akasya çiçeği 160
Biberiye yaprağı 228
Enginar yaprağı 228
Lavanta çiçeği 316
Nane yaprağı 337
Ölmezçiçek 346
Papatya çiçeği 348
Sarısalkım çiçeği 372
Şimşir yaprağı 393
Zerdeçal 414
Zeytin yağı 414

SARA

Çekem yaprağı 203
Mercanköşk 325
Şakayık kökü 387
Şimşir yaprağı 393
Turunç kabuğu 318
Yoğurtotu 419

SARHOŞLUK

Azaron kökü 175
Lahana (Kırmızı) yaprağı 389

SARILIK

Ayrık kökü 174
Boğadikeni 188
Hindiba kökü 254
Güveyfeneri meyvası 240
Sabunotu 359
Tavşanmemesi kökü 397

SEDEF

1 — Haricen.
Çobanüzümü yaprağı 208
Çöven kökü 213
Isırgan yaprağı 258
Karakafesotu yaprağı 422

2 — Dahilen.
Hercai menekşe 324
Söğüt kabuğu 382

SIKINTI (Üzüntü)

Alıç çiçeği 162
Çarkıfelek çiçeği 421
Ihlamur çiçeği 257
Kediotu kökü 281
Kuşburnu 239
Nane yaprağı 337
Oğulotu yaprağı 343
Tarçın kabuğu 395

SİGARA TİRYAKİLİĞİ

Sigara yerine aşağıdaki bitkilerin yapraklarından hazırlanan sigaralar içilir.
Kavak yaprağı 278
Marul yaprağı 322
Mürver yaprağı 336
Öksürükotu yaprağı 345
Söğüt yaprağı 382

SİNİRLİLİK

Bakınız : Yatıştırıcı.

SİĞİL

Siğil üzerine, günde üç defa aşağıdaki bitkilerin sütü veya usaresi sürülür.
Damkoruğu 422
İncir yaprağı 262
Kırlangıçotu 295
Lahana yaprağı 388
Soğan (Kırmızı) 368
Sütleğenotu 385

SİVİLCE

Aşağıdaki droglar ile hazırlanan lapalar sivilce üzerine konulur. Günde birkaç defa değiştirilir.
Duvarsarmaşığı yaprağı 325
Hatmi yaprağı 249
Kenevir yaprağı 384
Kepek 290
Papatya çiçeği 348
Pırasa (Beyaz kısmı) 369
Sığırkuyruğu yaprağı 376
Zambak soğanı 411

SOLUCAN DÜŞÜRÜCÜ

Bakınız: Bağırsak parazitleri.

SÜT ARTTIRICI

Anason meyvası 164
Dereotu meyvası 221
Kimyon meyvası 299
Rezene meyvası 359
Sütotu 386

ŞEKER HASTALIĞI

Hastalar tıbbi tedavi görmeli ve gıda rejimine tam olarak uymalıdırlar. Bitkisel ilâçlar ancak bir ölçüde tıbbi tedaviye yardımcı olabilir.
Adaçayı yaprağı 156
Aptesbozanotu 167
Boyotu tohumu 189
Böğürtlen yaprağı
Ceviz yaprağı 195
Çobanüzümü yaprağı 208
Dulavratotu kökü 224
Dut (Kara) yaprağı 225
Sarımsak başı (368
Soğan 369
Üvez yaprağı 401
Zeytin yaprağı 414

ŞERİT DÜŞÜRÜCÜ

Bakınız: Bağırsak parazitleri.

ŞİŞMANLATICI

İştahsızlık nedeniyle, yeterli gıda alınamama durumlarında, aşağıdaki droglar faydalıdır.
Boyotu tohumu 189
Centiyane kökü 194
Pelinotu 351
Şerbetçiotu 391
Tarhun 352
Turunç kabuğu 318

TANSİYON DÜŞÜRÜCÜ

Alıç çiçeği 162
Anason meyvası 164
Çeçem yaprağı 203
Karamuk kökü 163
Kediotu kökü 281
Sarımsak başı 368
Şahtereotu 387
Zeytin yaprağı 414

TAŞ (KUM) DÜŞÜRÜCÜ

İdrar arttırıcı droglar kullanılır. Aşağıdaki bitkiler faydalıdır.

1 — Mesane ve böbrek taşları.
Alıç çiçeği 162
Ayrık kökü 174
Bakla çiçeği 177
Güveyfeneri meyvası 240
Karamuk kökü 163
Kereviz tohumu 291
Kıral eğreltisi kökü 230
Kuşburnu 239
Mısır püskülü 332
Tavşanmemesi kökü 397
Yapışkanotu 404

2 — Safra kesesi taşları.
Dağ lâlesi 417
Hodan 255
Zeytin yağı 415

TERLETİCİ

Defne yaprağı 218
Dulavratotu kökü 224
Hercaî menekşe 324
Ihlamur çiçeği 257
Hodan 255
Kara ağ. yaprağı 422
Sabunotu kökü 359
Saparna kökü 367
Şimşir yaprağı 393
Yabanyasemini 309

TER KESİCİ

Adaçayı yaprağı 156
Atkuyruğu 171
Hodan 355
Meşe kabuğu 328
Mürver çiçeği 336

UNUTKANLIK

Biberiye 184
Oğulotu yaprağı 343

UYARICI

Adaçayı yaprağı 156
Anason meyvası 164
Biberiye yaprağı 184
Boyotu tohumu 189
Civanperçemi 196
Kahve çekirdeği 266
Kakule meyvası 269
Kara biber 271
Karanfil 272
Kekik 282
Kimyon meyvası 299
Kişniş meyvası 302
Mercanköşk 325
Nane yaprağı 337
Rezene meyvası 359
Safran 360
Tarçın kabuğu 395
Vanilya meyvası 403
Yarpuz 338
Zencefil kökü 412

UYKUSUZLUK (Uyutucu)

Alıç çiçeği 162
Çarkıfelek çiçeği 421
Defne yaprağı 218
Gelincik çiçeği 234
Haşhaş başı 244
Ihlamur çiçeği 257
Kediotu kökü 281
Marul yaprağı 322
Nilüfer çiçeği 420
Oğulotu yaprağı 343
Söğüt yaprağı 382
Şerbetçiotu 391
Turunç çiçeği 319
Üzerlik tohumu 402

UYUZ

Bütün vücut arapsabunu ile iyice yıkanır. Elbiseler kaynatılır. Aşağıdaki bitkiler (taze) ile vücut oğulur.
Kekik 282
Nane yaprağı 337

VARİS

Genellikle bacak damarları (toplardamarlar) nda görülen bir hastalıktır.
Asma yaprağı 403
Civanperçemi 196
Atkestanesi kabuğu 171
Fındık yaprağı 232
Karamuk kökü 163

YANIK

1 — Yanık yeri üzerine aşağıdaki yağlar sürülür.

Badem yağı 175
Bezir yağı 292
Binbirdelikotu yağı 185
Haşhaş yağı 248

2 — Aşağıdaki drogların ezilmesi ile elde edilen lapa yanık üzerine konur.

Duvar sarmaşığı yaprağı 225
Havuç kökü 251
Ispanak yaprağı 259
Kavun 155
Lahana yaprağı 388
Patates yumrusu 309

YATIŞTIRICI

Alıç çiçeği 162
Çarkıfelek çiçeği 421
Fesleğen 232
Gelincik çiçeği 234
Ihlamur çiçeği 257
Kâfur 265
Kasnı 393
Kediotu kökü 281
Lavanta çiçeği 316
Marul yaprağı 322
Nilüfer çiçeği 420
Oğulotu yaprağı 343
Şeytantersi 392
Söğüt kabuğu 382
Şerbetçiotu 391
Taflan yaprağı 394
Turunç çiçeği 319
Zencefil kökü 412

ZAYIFLATICI

Alıç çiçeği 162
Ihlamur çiçeği 257
Şahtereotu 387

2 — DROG KARIŞIMLARI

Birkaç drogun etkisinden birlikte yararlanmak için tedavide drog karışımları kullanılmaktadır. Bu karışımlara Enva (latince Species) ismi verilir.

Enva'lar doğrudan doğruya kullanılacak ise karışım ince doğranmış veya kaba toz edilmiş droglar ile hazırlanır. İnfusyon veya dekoksiyon hazırlamak için kullanılacak enva'larda droglar kaba veya orta incelikte doğranmış olmalıdır.

İnfusyon veya dekoksiyonlar genellikle % 2 - 5 oranında hazırlanır. Yani 100 kısım su için 2 - 5 kısım enva (drog karışımı) alınır.

★ ★ ★

AĞIZ KOKUSU

1 — Anason meyvası 1 k.
Kimyon » 1 k.
Rezene » 1 k.
Süsen kökü 1 k.
Dekoksiyon, günde 3 defa gargara.

2 — Adaçayı yaprağı 2 k.
Kakule meyvası 1 k.
Lavanta çiçeği 2 k.
Dekoksiyon, günde 3 defa gargara.

ARPACIK

Gül çiçeği 1 k.
Mürver » 1 k.
Papatya » 1 k.
İnfusyon, günde 3 defa göz banyosu.

AYAK TERLEMESİ

Adaçayı yaprağı 2 k.
Çam kozalağı 1 k.
Meşe kabuğu 1 k.
Dekoksiyon, ayaklar banyo yapılır.

BAŞ AĞRISI

1 — Biberiye yaprağı 1 k.
Limon kabuğu 1 k.
Oğulotu yaprağı 1 k.
İnfusyon, günde 2 - 3 fincan.

2 — Ihlamur çiçeği 1 k.
Kediotu kökü 2 k.
Lavanta çiçeği 1 k.
Oğulotu yaprağı 1 k.
İnfusyon, günde 2 - 3 fincan.

DİŞ AĞRISI

1 — Karanfil esansı
Diş çürüğünün içine 1 - 2 damla konur.

2 — Papatya çiçeği 1 k.
Nane yaprağı 1 k.
İnfusyon, ağız sık sık çalkalanır.

3 — Haşhaş başı 1 k.
Hatmi kökü 2 k.
Dekoksiyon, ağız sık sık çalkalanır.

GAZ SÖKTÜRÜCÜ

1 — Anason meyvası 1 k.
Kimyon » 1 k.
Kişniş » 1 k.
Rezene » 1 k.
İnfusyon, günde 2 bardak.

2 — Civanperçemi 1 k.
Kimyon meyvası 2 k.
Nane yaprağı 2 k.
Sarımsak başı 1 diş
İnfusyon, günde 2 bardak.

3 — Nane yaprağı 1 k.
Oğulotu » 1 k.
Papatya çiçeği 1 k.
İnfusyon, günde 2 bardak.

4 — Anason meyvası 1 k.
Kimyon » 1 k.
Pelinotu 1 k.
Rezene meyvası 1 k.
Dekoksiyon, günde 2 bardak.

5 — Eğir kökü 1 k.
Kakule meyvası 1 k.
Kediotu kökü 2 k.
Nane yaprağı 3 k.
Papatya çiçeği 3 k.
İnfusyon, günde 2 - 3 fincan.

HAZIMSIZLIK

1 — Centiyane kökü 1 k.
Melekotu » 1 k.
Oğulotu yaprağı 1 k.
Papatya çiçeği 1 k.
Dekoksiyon, günde 3 fincan.

2 — Adaçayı yaprağı 2 k.
Kişniş meyvası 2 k.
Meyan kökü 1 k.
Pelinotu 1 k.
İnfusyon, günde 1 bardak.

İDRAR ARTTIRICI

1 — Ayrık kökü 1 k.
Hatmi » 1 k.
Meyan » 1 k.
Rezene meyvası 1 k.
Dekoksiyon, günde 2-3 bardak.

2 — Anason meyvası 1 k.
Ardıç kozalağı 4 k.
Hercaî menekşe 2 k.
Meyan kökü 4 k.
Dekoksiyon, günde 2-3 fincan.

İŞEME (Gece)

1 — Binbirdelikotu 1 k.
Civanperçemi 2 k.
Meşe kabuğu 1 k.
İnfusyon, günde 2 fincan (10 yaşından büyük çocuklarda).

2 — Civanperçemi 1 k.
Servi kozalağı 2 k.
İnfusyon, günde 2 fincan (10 yaşından büyük çocuklarda).

İŞTAH AÇICI

1 — Devedikeni 1 k.
Kırmızı kantaron 1 k.
Kısamahmut 1 k.
İnfusyon, günde 2-3 fincan.

2 — Centiyane kökü 1 k.
Eğir kökü 1 k.
Kimyon meyvası 1 k.
Dekoksiyon, yemeklerden 1 saat önce 1 fincan.

3 — Centiyane kökü 1 k.
Enginar yaprağı 1 k.
Dekoksiyon, yemeklerden 1 saat önce 1 fincan.

4 — Melekotu kökü 1 k.
Nane yaprağı 1 k.
Pelinotu 1 k.
Dekoksiyon, yemeklerden 1 saat önce 1 fincan.

5 — Kırmızı kantaron 2 k.
Mübarekdikeni 2 k.
Pelinotu 2 k.
Peygamberçiçeği 2 k.
Turunç kabuğu 1 k.
İnfusyon, günde 2-3 fincan. Yemeklerden önce.

KABIZ (İshale karşı)

1 — Böğürtlen yaprağı 2 k.
Eğir kökü 1 k.
Meşe kabuğu 1 k.
Dekoksiyon, günde 3 fincan.

2 — Böğürtlen yaprağı 1 k.
Çobanüzümü » 1 k.
Mürver çiçeği 1 k.
Nar (ekşi) kabuğu 2 k.
İnfusyon, günde 3 fincan.

KALP ÇARPINTISI

Biberiye yaprağı 2 k.
Eğir kökü 1 k.
Gül çiçeği 2 k.
Kediotu kökü 2 k.
İnfusyon, günde 2-3 fincan.

KANSIZLIK

Adaçayı yaprağı 1 k.
Ceviz » 1 k.
Huş ağ. » 1 k.
Isırgan » 2 k.
İnfusyon, günde 2 fincan.

KUSMA (Çocuklarda)

Anason meyvası 2 k.
Kimyon » 2 k.
Nane yaprağı 1 k.
İnfusyon, 2-3 çorba kaşığı.

KUVVET VERİCİ

1 — Hindiba kökü 1 k.
Kuşburnu 1 k.
Nane yaprağı 1 k.
İnfusyon, günde 3 fincan.

2 — Adaçayı yaprağı 1 k.
Hindiba kökü 1 k.
Kuşburnu 1 k.
İnfusyon, günde 3 fincan.

MİDE BULANTISI
(Hamilelerde)

Oğulotu yaprağı 3 k.
Kediotu kökü 2 k.
İnfusyon, günde 2-3 fincan.

MÜSHİL (Kabızlığa karşı)

A — Yumuşatıcı müshiller.

1 — Karnıyarık tohumu 5 k.
Rezene meyvası 1 k.
İnfusyon, günde 3 bardak.

2 — Keten tohumu 1 k.
Meyan kökü 1 k.
Rezene meyvası 1 k.
Dekoksiyon, günde 3 bardak.

B — Kuvvetli müshiller.

1 — Anason meyvası 1 k.
Mürver çiçeği 2 k.
Sinameki yaprağı 3 k.
Rezene meyvası 1 k.
İnfusyon, günde 2-3 bardak.

2 — Anason meyvası 2 k.
Krem tartar (Potasyum tartarat) 1 k.
Mürver çiçeği 2 k.
Rezene meyvası 1 k.
Sinameki yaprağı 4 k.
İnfusyon, günde 2-3 bardak.
Bu karışım «Sağlık çayı» ismiyle ün kazanmış olup, müzmin kabızlıklarda çok yararlıdır.

3 — Eğir kökü 1 k.
Kekik 1 k.
Nane yaprağı 1 k.
Papatya çiçeği 2 k.
Sinameki yaprağı 3 k.
İnfusyon, günde 1-2 bardak.

4 — Eğir kökü 4 k.
Ravent » 2 k.
Sinameki yaprağı 4 k.
Dekoksiyon, günde 1-2 bardak.

ÖKSÜRÜK KESİCİ
(Balgam söktürücü)

1 — Anason meyvası 2 k.
Hatmi kökü 8 k.
Meyan » 3 k.
Öksürükotu yapr. 4 k.
Sığırkuyruğu çiçe. 2 k.
Süsen kökü 1 k.
İnfusyon, günde 3 fincan içilir.

2 — Meyan kökü 1 k.
Öksürükotu yapr. 2 k.
Dekoksiyon, günde 2-3 fincan.

3 — Adaçayı yaprağı 1 k.
Hatmi çiçeği 1 k.
Öksürükotu yapr. 1 k.
İnfusyon, günde 2-3 fincan.

4 — Anason meyvası 2 k.
Kekik 1 k.
Meyan kökü 4 k.
Rezene meyvası 1 k.
Dekoksiyon, günde 2-3 fincan.

5 — Hurma (çekirdeği çıkartılmış) 1 k.
Hünnap (çekirdeği çıkartılmış) 1 k.
İncir (kuru) 1 k.
Üzüm (kuru ve çekirdeksiz 1 k.
Dekoksiyon, günde 2-3 bardak.

SİNİR YATIŞTIRICI

1 — Gül çiçeği 1 k.
Kekik 1 k.
Biberiye yaprağı 1 k.
Lavanta çiçeği 1 k.
Nane yaprağı 1 k.
İnfusyon, günde 3 fincan.

2 — Kediotu kökü 1 k.
Oğulotu yaprağı 1 k.
İnfusyon, günde 3 fincan.

SOLUCAN DÜŞÜRÜCÜ

Horasani 1 k.
Papatya çiçeği 1 k.
Pelinotu 1 k.
Solucanotu 1 k.
İnfusyon, günde 2 bardak.

ŞEKER HASTALIĞI

1 — Böğürtlen yaprağı 1 k.
Çobanüzümü » 3 k.
Keten tohumu 1 k.
Mübarekdikeni 1 k.
İnfusyon, günde 3 fincan.

2 — Atkuyruğu 2 k.
Bektaşiüzümü yap. 1 k.
Çobanüzümü mey. 2 k.
Çobanüzümü yap. 1 k.
İnfusyon, günde 3 fincan.

TERLETİCİ

1 — Anason meyvası 1 k.
Gelincik çiçeği 2 k.
Hatmi kökü 8 k.
Meyan » 4 k.
Öksürükotu yapr. 4 k.
Sığırkuyruğu çiç. 2 k.
Süsen kökü 4 k.
İnfusyon, yatarken 1 bardak.

2 — Civanperçemi çiç. 1 k.
Ihlamur çiçeği 1 k.
Mürver » 1 k.
Papatya » 1 k.
İnfusyon, günde 2-3 bardak.

UYKUSUZLUK

1 — Dereotu meyvası 1 k.
Nane yaprağı 1 k.
Rezene meyvası 1 k.

Dekoksiyon, yatmadan önce 1 fincan.

2 — Kediotu kökü 1 k.
Limon çiçeği 1 k.
Oğulotu yaprağı 1 k.
Şerbetçiotu 1 k.
İnfusyon, yatmadan önce 1 fincan.

3 — Ihlamur çiçeği 2 k.
Limon kab. (taze) 1 k.
İnfusyon, yatmadan önce 1 bardak.

YATIŞTIRICI

1 — Civanperçemi çiç. 1 k.
Kediotu kökü 3 k.
Limon kābuğu 2 k.
İnfusyon, günde 2-3 fincan.

2 — Fesleğen 1 k.
Kediotu kökü 1 k.
Lavanta çiçeği 1 k.
Limon ka. (taze) 1 k.
Oğulotu yaprağı 1 k.
Şerbetçiotu 1 k.
İnfusyon, günde 2-3 fincan.

XVIII — KAYNAKLAR

Bu bölüme yalnız ana kaynaklar alınmış, özel kaynaklar ise, ilgili oldukları yerlerde ve sayfa altında gösterilmiştir.

ABDALLAH ADLY : The history of medicinal and aromatic plants, Karachi (1982).
AFNAN, SOHEİL, M.: Avicenna, his life and works, London (1958).
AHMED İSSA BEY : Dictionnaire des noms des plantes en latin, français, anglais et arabe, Le Caire (1930).
AHMED SÂNÎ İBN HASAN : Günyet ül-muhassilin fi tercemeti Tuhfet ül-Müminin (1733 yılında yapılan farsçadan türkçeye çeviri, elyazması).
AMİRDOVLAT (Amasyalı) : İnutile aux ignorants ou dictionnaire des substances médicales (yayınlayan : K. J. Basmadjian), Vienne (1926).
AMMAR, S.: Médecins et Médecine de l'Islam, Paris (1984).
ANAWATİ, G. C.: Drogues et médicaments dans l'antiquité et le moyen âge, Le Caire (1959).
ANGE DE LA BROSSE : Pharmacopoea Persica ex İdiomate Persico in Latinum Conversa, Paris (1681).
ARENDS, G.: Synonymen-Lexikon, Leipzig (1891).
BACQUÉ-GRAMMONT, J. L. et DUMOND, P.: Économie et sociétés dans l'Empire Ottoman, Paris (1983).
BAYLAV, N.: Eczacılık tarihi, İstanbul (1968).
BAYTOP, A.: Tıbbi bitkiler atlası, İstanbul (1978).
BAYTOP, A.: Farmasötik botanik, 4. ilâveli baskı, İstanbul (1984).
BAYTOP, T.: Farmakognoziye giriş, İstanbul (1966).
BAYTOP, T.: The Turkish names of plants, E. F. Steinmetz : Codex vegetabilis, Amsterdam (1957).
BAYTOP, T.: Türkiyenin tıbbi ve zehirli bitkileri, İstanbul (1963).
BAYTOP, T.: Farmakognozi ders kitabı, 2 cilt, İstanbul (1972-74).
BAYTOP, T. and MATHEW, B.: Bulbous plants of Turkey, London (1984).
BEDEVİYAN, A. K.: İllustrated polyglottic dictionary of plant names, Cairo (1936).
BELGER, M.: Tarihte ilâç nakliyatında Türkiyenin ehemmiyeti-Pratik Doktor 2 (12) : 186 (1937).
BELGER, M.: Un aperçu des matières animales, végétales et minérales employés comme médicament par le peuple turc-Lijeçniçki Vjesnik 60 (9) : 1 (1938).
BERK, İ.: Şifalı otlar kitabı (Karacan yay. No. 124), İstanbul (1982).
BERKEL, A.: Orman mahsullerinden faydalanma bilgisi, İstanbul (1948).
BÉZANGER-BEAUQUESNE, L. ve ark.: Les plantes dans la thérapeutique moderne, Paris (1975).
BİRÛNİ, EBU REYHAN : Kitâb al-Saydala fi al-Tıb (İngilizce çevirisi, H. M. Said : Al-Biruni's book on pharmacy and materia medica), Karachi (1973).
BOİS, D.: Les plantes alimentaires chez tous les peuples et à travers les âges, 4 cilt, Paris (1927-37).
BOZKURT, Y. ve ark.: Türkiye'de orman yan ürünleri, İstanbul (1982).
CAZİN, F. -J.: Traité pratique et raisonné des plantes médicinales indigènes, 5. baskı, Paris (1886).
CHRYSANTHİS, K.: Medicinal plants of Cyprus (wild and cultivated) -Cyprus Medical Journ. 3 : 462 (1950).
ÇELEBİOĞLU, S.: Farmakognozi, İstanbul (1949).

DAVİS, P.H.: Flora of Turkey and the East Aegean İslands, 8 cilt, Edinburgh (1965-1984).
DEBELMAS, A. M. et DELAVEAU, P.: Guide des plantes dangereuses, Paris (1978).
DE CANDOLLE, A. P.: Essai sur les propriétés médicales des plantes, comparées avec leurs formes extérieures et leur classification naturelle, Paris (1816).
DE CANDOLLE, A.: Origine des plantes cultivées, Paris (1883).
DEİCHMANN, W. B. and GERARDE, H. G.: Toxicology of drugs and chemicals, New York and London (1969).
DELAVEAU, P.: Plantes agressives et poisons végétaux, Paris (1974).
DELAVEAU, P.: Plantes médicinales, Paris (1980).
DELAVEAU, P.: Histoire et renouveau des plantes médicinales, Paris (1982).
DERMAN, E.: Şehveti arttıran bitkiler ve yemekler, İzmir (1966).
DERMAN, E.: Sağlığımız 1:185, İzmir (1980).
DİNAWARİ : Bakınız Hamidullah, M.
DİOSCORİDES : Bakınız Gunther, R. T.
DORVAULT, F.: L'Officine, 18. baskı, Paris (1945).
DRAGENDORFF, G.: Die Heilpflanzen, tıpkı basun, München (1967).
DUCROS, M. A. H.: Essai sur le droguier populaire arabe de l'inspectorat des pharmacies du Caire-Mémoires de l'İnstitut de l'Egypte, cilt XV, Caire (1930).
DUMESNİL, R. Histoire illustrée de la médecine, Paris (1935).
EKİNCİ, A. S.: Özel sebzecilik, İstanbul (1976).
ENÉZİAN, G. M.: Les connaissances médico-pharmaceutiques de l'Antiquité et du Moyen-âge à travers les manuscrits arméniens, Rheinfelden (1982).
ERGENE, N.: Ev ilâçları, İstanbul (1962).
EROĞLU, A.: Şifalı bitkiler ve tıbbı nebevi, İstanbul (1980).
ERTEM, H.: Boğazköy metinlerine göre Hititler devri Anadolu'sunun florası, Ankara (1974).
ETESSAMİ, S.: Contribution à l'étude de matière médicale de l'İran -Paris Eczacılık Fak. doktora tezi (1949).
EYÜPOĞLU, İ. Z.: Anadolu halk ilâçları, Hürriyet yay. No. 175, İstanbul (1977).
FABRE, R. et DİLLEMANN, G.: Histoire de la pharmacie, Paris (1963).
FAHMY, İ. R.: The medicinal plants of the Middle East-La Revue Pharmaceutique Libanaise 4 (1) : 12 (1956).
FLÜCK, H.: Petit guide panoramique des herbes médicinales (çeviren: C. Béguin), Thun (1969).
FLÜCKİGER, F. A. and HANBURY, D.: Pharmacographia, A history of the principal drugs of vegetable origin, London (1879).
FOURNİER, P.: Le livre des plantes médicinales et vénéneuses de France, 3 cilt, Paris (1947-48).
FRİEDLANDER, G.: Les plantes médicinales du Proche Orient dans l'ancien temps et de nos jours-Fol. Pharm. 2 : 87 ve 106 (1952).
GARNİER, G. ve ark.: Ressources médicinales de la flore française, 2 cilt, Paris (1961).
GESSNER, O.: Gift- und Arzneipflanzen von Mitteleuropa, Heidelberg, 2. baskı (1953), 3. baslu (1974).
GROSSHEİM, A. A.: Flora Kavkaza, 7 cilt, Baku, Leningrad, Moskova (1939-1967).
GUNTHER, R. T.: The Greek herbal of Dioscorides, illustrated by a Byzantine A. D. 512, 1934 yayınından tıpkı basım, London ve New York (1968).
GÜLEY, M.: Samsun ve Trabzon bölgesi tıbbi ve zehirli bitkilerinden başlıcalarının farmakodinamik etkileri ve tedavideki önemleri - Ankara Üniv. Veteriner Fak. Yay. No. 49 (1953).
GÜNERGUN (Baytop), F.: Osmanlı yükseliş devrinde (14-16 yy.) kullanılan anorganik ilâçlar ve elde ediliş metotları -İstanbul Üniv. İstanbul Tıp Fak. doktora tezi, İstanbul (1984).
GÜRGEN, A. R.: Türkiye zehirli nebatlarının en ehemmiyetlileri üzerinde kimyevi araştırmalar, Ankara (1943).

HAKİM MOHAMMED SAİD : Tıbb in Turkey - 3. İslâm Tıp Konferansı, Idiriler, İstanbul (1984).
HAMİDULLAH, M.: Le Dictionnaire botanique d'Abû Hanîfa ad-Dînawarî (Kitâb an nabât), Le Caire (1975).
HANBURY, D.: Science papers chiefly pharmacological and botanical (yayınlayan: J. İnce), London (1876).
HARTWELL, J. L.: Plants used against cancer, Massachusetts (1982).
HAYATİZADE MUSTAFA FEYZİ EFENDİ : Haza Fihrist-i Risâle-i Feyziye fi Lügat-i Müfredatı et Tıbbiye (bugünkü türkçeye çeviren: H. Tuncer) (cilt 1: Yabani bitkiler sözlüğü, cilt 2: Yabani bitkilerin tıbda ilâç olarak kullanılışları), Ankara (1978).
HEGNAUER, R.: Chemotaxonomie der Pflanzen, 6 cilt, Basel (1962-73).
HEİLBRONN, A.: İspençiyari nebatat (Pharmakobotanik) (çeviren : S. Akdik), İstanbul (1940).
HÉRAİL, J.: Traité de pharmacologie et de matière médicale, Paris (1901).
HONİGBERGER, J. M.: Thirty-five years in the east, 2 cilt, London (1852).
HOOPER, D.: Useful plants and drugs of İran and İraq, Chicago (1937).
HÜSEYİN BEY : Dustur-ül-edviye (1866 tarihli fransız kodeksinin türkçe çevirisi), İstanbul (1291/1874).
İBN BAYTAR : Bakınız Leclerc, L.
İBN SİNA : Bakınız Tokatlı Mustafa Efendi.
İBN SİNA : Bakınız Afnan, Soheil, M.
İNCEKARA, F.: Endüstri bitkileri ve islahı, 4 cilt, İzmir (1963-64).
İZER, M.: Doğal güzelliğin sırları, İstanbul (1984).
JEAN-BLAİN, C. et GRİSVARD, M.: Les plantes vénéneuses, leur toxicologie, Paris (1973).
KALÇAS, E. L.: Food from the fields, Edible wild plants of Aegean Turkey, 2. baskı, Bornova (1980).
KARAMANOĞLU, K.: Farmasötik botanik ders kitabı, Ankara (1973).
KARAMANOĞLU, K.: Türkiye bitkileri, Ankara (1976).
KAYACIK, H.: Orman ve park ağaçları özel sistematiği, 3 cilt, İstanbul (1965-66).
KESKİN, H.: Gıda kimyası, İstanbul (1975).
KÖKNEL, Ö.: İnsanlık tarihi boyunca uyuşturucu madde sorunları. İstanbul (1976).
KREMERS, E. and URDANG, G.: History of pharmacy, Philadelphia (1945).
KUNKEL, G.: Plants for human consumption, An annotated checklist of the edible phanerogams and ferns, Koenigstein (1984).
KURDOĞLU, F.: Türk ziraat tarihine bir bakış, İstanbul (1938).
LECLERC, H.: Précis de phytothérapie, Thérapeutique par les plantes françaises, 5. baskı, Paris (1976).
LECLERC, L.: Traité des simples par İbn El-Beithar (Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale) 3 cilt, Paris (1877-93).
LEMERY, N.: Dictionaire ou traité universal des drogues simples, Rotterdam (1727).
LEMERY, N.: Pharmacopée Universelle, Paris (1734).
LEVEY, M.: The medical formulary or aqrâbâdîn of Al-Kındî, Madison (1966).
LEVEY, M.: Early Arabic pharmacology, Leiden (1973).
LEVEY, M. and AL-KHALEDY, N.: The medical formulary of Al-Samarqandî, Philadelphia (1967).
LİMET, H.: Pharmacopée et parfumerie sumériennes-Rev. Hist. Pharm. 25 (238): 147 (1978).
MAGHAMİ, P.: Culture et cueillette des plantes médicinales, Paris (1979).
MEİKLE, R. D.: Flora of Cyprus, Kew (1977).
MESSEGUÉ, M.: Hayat veren şifalı otlar (çeviren: B. Günaysu, Milliyet yay. No. 6), İstanbul (1982).
MEYERHOF, M.: Un glossaire de matière médicale composé par Maimonide-Mémories de l'İnstitut d'Egypte, cilt 41, Caire (1940).
MİELİ, A.: La science Arabe et son rôle dans l'évolution scientifique mondiale, Leiden (1966).

MİTEV, A. A. ve POPOVA, S. M.: Bulgaristanın tıbbi bitkiler atlası (bulgarca), Sofya (1982).
MÜLLER-DİETZ, H. ve ark.: Arzneipflanzen in der Sowjetunion, 7 fasikül, Berlin (1960-1972).
OSMAN HAYRİ (Tarsuslu) : Kenzal-sıhhatül eb'daniye, İstanbul (1298/1882).
ÖKÇÜN, A. G.: Osmanlı sanayii, 1913, 1915 yılları sanayi istatistikleri, Ankara (1970).
ÖZDEN, A. M.: Tıp müfredatı, Farmakodinami ve tedavi dersleri, 5. baskı, İstanbul (1943).
ÖZTIĞ, F.: Faydalı bitkiler, İstanbul (1959).
PAMUK, A.: Şifalı bitkiler ansiklopedisi, İstanbul (1984).
PARİS, R. et DİLLEMANN, G.: Les plantes médicinales des zones arides, UNESCO yayınları, fasikül No. 1 (1959).
PARİS, R. et MOYSE, H.: Matière médicale, 3 cilt, Paris (1965-71).
PARSA, A.: Darunama (Bitkilerin farsça isimleri ve kullanılışları) (farsça), Tehran (1946).
PARSA, A.: Flore de l'İran, 7 cilt, Tehran (1952-59).
PARSA, A.: Medicinal plants and drugs of plant origin in İran -Qual. Plant. Mater. Veg. 5:357 (1959). 6:69, 131 (1959), 7:65 (1960).
PARSA, A.: Flora of İran, Tehran (1978).
PARSA, A.: Contributions to the knowledge of the useful plants and plant raw material of İran-Mater. Veg. 2:174 ve 292 (1957).
PELT, J. -M.: La médecine par les plantes, Paris (1982).
PENSO, G.: İndex plantarum medicinalium totius mundi eorumque synonymorum, Milano (1983).
PERROT, E. et PARİS, R.: Les plantes médicinales, 2 cilt, Paris (1971).
PLANCHON, L. ve ark.: Précis de matière médicale, 2 cilt, Paris (1946).
POST, A. et POST, B. V. D.: La flore du Bosphore et des environs, 2 cilt, İstanbul (1950).
RAWİ, A.: Medicinal plants in İraq-İraq Dep. Agr. pub. (1951).
REGEL, C.: Probleme pflanzlicher Rohstoffe in Türkei-Zeit. Pflanzenzüchtung 40: 346 (1958).
REUTTER, L.: Traité de matière médicale et de chimie végétale, Paris (1923).
SCHELENZ, H.: Geschichte der Pharmazie, Berlin (1904).
SCHRETER, A. İ. ve ark.: Kafkasyanın tıbbi florası (rusça), Moskova (1979).
SEZİK, E.: Orkidelerimiz, İstanbul (1984).
STEİNMETZ, E. F.: Codex vegetabilis, Amsterdam (1947) ve 2. baskı (1957).
STAPLETON, H. E. and HİDAYAT HUSAİN : Chemistry in İraq and Persia in the tenth century A. D. -Memoirs of the Asiatic Society of Bengal 8:317 (1927).
STOYANOV, N.: Naşite lekarstveni rasteniya (Bizim tıbbi bitkilerimiz) (bulgarca) 2 cilt, Sofya (1972-73) (Bu kitabın birinci cildi B. Makaklı tarafından türkçeye çevrilerek, notlar ve ilâveler ile birlikte, "Tıbbi bitkilerimizi tanıyalım" ismi altında 1982 yılında yayınlanmıştır).
STUART, M.: The encyclopedia of herb and herbalism, London (1979).
SWAİN, T.: Plants in the development of modern medicine, Cambridge, Massachusetts (1972).
SWANKER, A. W.: Türkiyedeki zehirli bitkiler - Tıp Dünyası Derg. 32:684 (1959).
ŞEHSUVAROĞLU, B. N.: Eczacılık tarihi dersleri, İstanbul (1979).
ŞEHSUVAROĞLU, B. N. ve ark.: Türk tıp tarihi, Bursa (1984).
ŞERAFETTİN, T. (Tertemiz) : Tıbbi nebatat (Botanique médicale), 2. tabı. İstanbul (1934).
ŞEREFEDDİN, E. (Köprülü) : Nebatat-ı saydelaniyye, İstanbul (1328/1910).
ŞEREFEDDİN (Magmumi) : İlm-i nebatat, Kahire (1326/1909).
ŞEREFEDDİN (Magmumi) : Kamus-u tıbbî (Dictionnaire encyclopédique médical, Français-Turc), 2 cilt, Kahire (1328-29/1910-11).

TANKABUNÎ, M. M. H.: Bakınız Ahmed Sânî ibn Hasan.
TCHİHATCHEFF, P. de : Asie Mineure, Botanique, 2 cilt, Paris (1860).
TCHİHATCHEFF, P. de : Le Bosphore et Constantinople avec perspectives des pays limitrophes, Paris (1877).
TEKELİ, S. T.: Türk meyve ve sebzelerinde C vitamini miktarları ve işlemede olan değişiklikler - Ankara Üniv. Ziraat Fak. Yıll. 18:525 (1968).
TSCHİRCH, A. ve ark.: Allgemeine Pharmacognosie, 4 cilt, Leipzig, (1930-40).
TOKATLI MUSTAFA EFENDİ : Tabhiz al-Mathun (Kanun tercümesi), el yazması, İstanbul (1761-66), Süleymaniye kütüphanesi, Hamidiye 1015.
TUTİN, T. G. ve ark.: Flora Europaea, 5 cilt, Cambridge (1964-80).
USHER, G.: A dictionary of plants used by man, London (1974).
ÜSKÜP, Ş.: Şifalı otlar ve kuvvet macunları, İzmir (1973).
VARDAR, Y.: Aromatic plants' potantial, economic importance and the characteristics of Aegean macchia of Turkey-İnternational meeting of applied botany, Parma 3-6 October 1980, Tebliğler sayfa 77.
WEHMER, C.: Die Pflanzenstoffe, 2 cilt ve ilâve, Jena (1929-35).
WHİTE, C.: Three years in Constantinople or domestic manners of the Turks in 1844, 2 cilt, London (1845-46).
WOOD, H. C. ve ark.: The dispensatory of the United States of America, 23. baskı, Philadelphia (1943).
WREN, R. C.: Potter's new cyclopaedia of botanical drugs and preparations, Bradford (1980).
YAKAR, N.: Türkiye bitkileri atlası, 3 fasikül, İstanbul (1964-66).
YALÇIN, A.: A'dan Z'ye şifalı bitkiler, ev ilâçları-şifalı sular, ansiklopedisi, İstanbul (1981).
YARDIMCI, İ.: Şifalı otlar ve halk ilâçları, İstanbul (1968).
YARDIMCI, İ.: Şifalı bitkiler ve tatbik edildiği hastalıklar, İstanbul (1970).
YİĞİTOĞLU, A. K.: Türkiye iktisadiyatında ormancılığın yeri ve ehemmiyeti, Y. Ziraat Enst. Çalışmaları, sayı 110, Ankara (1941).
YOUNGKEN, H. W.: Textbook of pharmacognosy, Philadelphia (1948).
ZEVEN, A. C., de WET, J. M. J.: Dictionary of cultivated plants and their regions of diversity, Wageningen (1982).
ZEYBEK, N.: Türkiye'nin tıbbi bitkileri I - Kuzey-Doğu Anadolu bölgesi - Ege Üniv. Tıp Fak. Neş. No. 8 (1960).
ZEYBEK, N. ve ark.: Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında katkısı olabilecek bazı bitkisel ham madde kaynakları - TÜBİTAK, 5. Bilim kongresi, İzmir (1975).
ZHUKOVSKY, P.: Türkiyenin ziraî bünyesi (çevirenler: C. Kıpçak, H. Nauruzhan ve S. Türkistanlı), İstanbul (1951).

XIX — LATİNCE İNDEKS

Amomum granum paradisi 194
meleguetta 194
Amygdalus communis 175
persica 390
Amylum 343
Marantae 343
Maydis 343
Oryzae 343
Solani 343
Tritici 393
Anacyclus pyrethrum 342
Anagallis arvensis 417
Anagyris foetida 416
Anamirta cocculus 180
Anastatica hierochuntia 251
Anchonium elichrysifolium 390
Anchusa officinalis 375
Andricus quercusramuli 328
Anemone albana 417
coronaria 417
nemorosa 417
Anethum graveolens 221
Angelica archangelica 324
sylvestris 324
Antennaria dioica 347, 417
Anthemis arvensis 350
auriculata 350
chia 350
cotula 350
nobilis 349
pyrethrum 342
tinctoria 350
Anthriscus cerefolium 417
sylvestris 417
Anthyllis vulneraria 417
Apis mellifera 177
Apium graveolens 291
Apocynum venetum 417
Aqua Amygdalae amarae 176
Laurocerasi 394
Rosae 239
Aquilaria agallocha 344
Aquilegia olympica 417
Arachis hypogaea 417
Arbutus andrachne 305
unedo 305
Arctium tomentosum 224
Areca catechu 275
Arisarum vulgare 407
Aristolochia clematitis 412
hirta 413
longa 412
reticulata 413
rotunda 412
serpentaria 413
Armeniaca vulgaris 413
Armoracia rustica 417
Arnebia densiflora 250
Artemisia abrotanum 352
absinthium 351
annua 352
campestris 352
cina 351
dracunculus 352
fragrans 353
maritima 353
santonicum 353
vulgaris 353
Arum dioscoridis 407
dracunculus 408
italicum 407
orientale 407
Arundo donax 269
phragmites 269
Asarum europaeum 175
Asparagus acutifolius 313
officinalis 313
Asperula odorata 417
Asphodelus aestivus 207
microcarpus 207
Asplenium adiantum-nigrum 404
ceterach 162
ruta-muraria 404
Astragalus aureus 303
baytopianus 9
brachycalyx 303
gummifer 303
kurdicus 303
microcephalus 303
sarcocolla 304
Atractylis gummifera 223
Atropa belladonna 241
Avena fatua 408
sativa 408
Avicenna 26
Azalea pontica 306

Bacillus acidi lactici 186
kefir 186
Ballota foetida 417
nigra 417
Balsamodendron gileadense 323
Balsamum Aegyptiacum 324
Constantinopolitanum 324
Copaivae 406
Gileadense 323
Judaicum 324
Meccae 323, 324
Myrrha 332
Orientale 324
Peruvianum 353

Syriacum 324
Tolutanum 398
Verum 324
Barbarea vulgaris 417
Bellis perennis 417
Berberis crataegina 163
vulgaris 163
Beta vulgaris 417
Betonica officinalis 417, 422
Betula pendula 417
verrucosa 417
Biarum bovei 407
tenuifolium 407
Bifora radicans 303
testiculata 303
Bongardia chrysogonum 295
Borago officinalis 255
Boswelia carteri 239
frereana 239
serrata 239
Brassica napus 388
nigra 242
oleracea 388
rapa 388
Brugmansia candida 397
Bryonia alba 160
Bulbus 97
Allii cepae 369
Allii sativi 368
Colchici 153
Croci 205
Hyacinthi 384
Leucoji 200
Lilii 411
Ornithogali 161
Scillae albus 159
Scillae rubrae 160
Buxus sempervirens 393

Caesalpinia echinata 176
sappan 177
Cakile maritima 417
Calamintha nivea 339
officinalis 417
Calamus draco 274
Calendula arvensis 342, 417
officinalis 418
Callitris quadrivalvis 367
Calluna vulgaris 233
Caltha polypetala 418
Calystegia sepium 322
soldanella 322
Camelia sinensis 201
Campanula rapunculus 418
Camphora 265
Cannabis sativa 284
Capparis ovata 279
spinosa 279
Capsella bursa-pastoris 418
Capsicum annuum 297
Cardamine bulbifera 418
Carduus benedictus 334
marianus 221
Carex arenaria 418
Carlina gummifera 223
vulgaris 418
Carrageen 220
Carthamus lanatus 170
tinctorius 170, 362
Carum carvi 299
Caryophyllus 272
Cassia acutifolia 378
angustifolia 378
fistula 379
Castanea sativa 291
vulgaris 291
Casuarina equisetifolia 418
Catechu 274, 275
nigrum 275
Cedrus libani 277
Celtis australis 207
glabrata 207
Centaurea behen 354
calcitrapa 354
cyanus 354
iberica 354
jacea 354
Centaurium erythraea 270
pulchellum 270
spicatum 270
Centranthus angustifolius 282
longiflorus 282
ruber 281
Cephalaria syriaca 351
Cera 97
Flava 179
Cerasus avium 301
mahaleb 302
microcarpa 301
padus 301
trapezuntina 394
vulgaris 301
Ceratonia siliqua 280
Ceterach officinarum 162
Chamaemelum nobile 349
Cheiranthus cheiri 389
Chelidonium majus 295
Chenopodium album 418
Chlora perfoliata 418
Chondrilla juncea 203
Chondrus crispus 220
Cibus Deorum 392

Cichorium endiva 253
intybus 253
Cicuta virosa 180
Cinchona calisaya 294
officinalis 294
succirubra 294
Cinnamomum camphora 265
cassia 395
zeylanicum 395
Cionura erecta 418
Cirsium arvense 418
Cistus creticus 316
ladanifer 316
laurifolius 316
salviifolius 316
Citrullus colocynthidis 155
lanatus 156
melo 155
trigonus 156
vulgaris 156
Citrus aurantium 318
limon 317
limonum 317
medica 319
sinensis 319
Claviceps purpurea 201
Clematis vitalba 418
Clerodendron foetidum 418
Cnicus benedictus 334
Coccionella 296
Coccus 296
cacti 296, 329
ilicis 295, 329
Cochlearia armoracia 417
Coffea arabica 266
liberica 266
Coix lacryma-jobi 418
Colchicum autumnale 153
baytopiorum 9, 154
burttii 9
macrophyllum 154
speciosum 154
turcicum 155
variegatum 155
Colophonium 199
Colutea arborescens 378, 379
cilicica 379
Commiphora myrrha 332
opobalsamum 323
Conium maculatum 179
Consolida orientalis 187
regalis 187
Convallaria majalis 261
Convolvulus arvensis 321
scammonia 319
sepium 322
soldanella 322
Copaifera guyanensis 406
langsdorffii 406
officinalis 406
Corchorus olitorius 418
Coriandrum sativum 302
Coridothymus capitatus 283
Cornus mas 298
sanguinea 299
Coronilla emerus 418
scorpoides 418
Cortex 97
Ailanthi 305
Aurantii 318
Berberidis 163
Cascarillae 309
Cerasi 301
Chinae 293
Cinchonae 293
Cinnamomi 395
Cinnamomi cassiae 395
Cinnamomi zeylanici 395
Citri 317
Corni 299
Granati 341
Granati fructuum 341
Hippocastani 171
Mezerei 215
Mori radicis 225
Pini 198
Platani 204
Populi tremulae 279
Poterii spinosi 167
Quillajae 347
Querci 328
Rhamni cathartici 193
Rhamni frangulae 193
Salicis 381
Styracis 240
Thymiamatis 240, 377
Tiliae 258
Corydalis bulbosa 413
cava 413
solida 418
Corylus avellana 233
colurna 233
maxima 232, 233
Cotinus coggyria 381
Cotoneaster mummularia 311
Crataegus monogyna 162
orientalis 162
oxyacantha 162
pentagyna 162
tanacetifolia 162
Crithmum maritimum 418
Crocus 360
abantensis 9
adanensis 9

asumaniae 10
baytopiorum 10
cancellatus 10, 205
esculentus 273
flavus 10
kotschyanus 205, 10
olivieri 10
pallasii 10
reticulatus 10
sativus 360
speciosus 10
Croton eluteria 309
tiglium 309
Cucumis dudaim 252
flexuosus 253
odoratissimus 252
sativus 252
Cucurbita maxima 264
moschata 264
pepo 264
Cuminum cyminum 299
Cupressus sempervirens 374
Curcuma longa 414
zedoaria 192
Cuscuta europaea 418
Cyclamen cilicicum 10
coum 377
persicum 377
Cyclotrichum niveum 339
Cydonia oblonga 174
vulgaris 174
Cynanchum acutum 418
vincetoxicum 418
Cynara cardunculus 228
scolymus 228
Cynodon dactylon 174
Cynoglossum officinale 418
Cyperus esculentus 273
rotundus 273
Cytinus hypocistis 418
Cytisus laburnum 372
scoparius 276

Dactylopius coccus 296
Dactylorhiza 365
Daemonorops draco 274
Dalbergia 354
Daphne mezereum 215
oleoides 215
pontica 216
Datisca cannabina 289
Datura arborea 397
innoxia 397
metel 397
stramonium 396
tatula 396
Daucus carota 251
Decocta 103
Delphinium ajacis 187
consolida 187
staphisagria 187
Dentaria bulbifera 418
Dianthus barbatus 272
caryophyllus 272
Dictamnus albus 418
Digitalis cariensis 409
davisiana 409
ferruginea 409
grandiflora 409
lamarckii 409
lanata 409
orientalis 409
purpurea 408
schischkinii 410
trojana 409
viridiflora 409
Diospyros ebenum 152
kaki 152
lotus 152
Diplotaxis tenuifolia 418
Dipsacus laciniatus 418
Dorema ammoniacum 197
Doronicum caucasicum 418
orientale 418
Dorystoechas hastata 217
Dracunculus vulgaris 408
Drosera rotundifolia 418
Dryopteris filix-mas 229

Ecballium elaterium 159, 231
Echinophora sipthorpiana 212
tenuifolia 212
tournefortii 212
Echium vulgare 418
Elaeagnus angustifolia 260
Elettaria cardamomum 269
Elymus repens 174
Empetrum nigrum 419
Ephedra campylopoda 221
major 221
nebrodensis 221
Epilobium angustifolium 419
Epimedium pubigerum 419
Equisetum arvense 171
ramosissimum 172
telmateia 171
Eremurus spectabilis 206
Erica arborea 233
manipuliflora 233
verticillata 233
vulgaris 233
Erigeron canadense 419

Eriobotrya japonica 322
Erodium cicutarium 419
Eruca cappadocica 292
sativa 292, 359
Eryngium billardieri 188
campestre 188
maritimum 188
Erythraea centaurium 270
ramosissima 270
spicata 270
Eucalyptus camaldulensis 345
globosus 344
rostrata 345
Eugenia caryophyllata 272
Euonymus europaeus 419
Eupatorium cannabinum 419
Euphorbia apios 385
amygdaloides 385
biglandulosa 386
chamaesyce 385
helioscopia 386
hierosolymitana 386
lathyris 386
macroclada 386
peplis 384
resinifera 386
tinctoria 386
Euphorbium 386
Euphrasia pectinata 419
Evernia prunastri 362
Exogonium purga 191
Extracta 104

Faba vulgaris 177
Faex Medicinalis 186
Fagus orientalis 419
sylvatica 199
Ferula assa-foetida 392
communis 393
elaeochytris 392
galbaniflua 393
meifolia 392
orientalis 393
persica 393
rigidula 393
Ficus carica 261
Filago germanica 419
vulgaris 419
Filipendula ulmaria 419
vulgaris 419
Flos 97
Althaeae 250
Althaeae roseae 249
Aurantii 319
Balustiae 341
Carthami 170
Caryophylli 272
Cerasi 301
Chamomillae romanae 349
Chamomillae vulgaris 348
Cheiranthi cheiri 389
Cinae 351
Cinnamomi 395
Crataegi 162
Cyani 354
Daturae 397
Dianthi barbati 272
Elaeagni 260
Fabae 177
Genistae tinctoriae 188
Gnaphalii 347
Granati 341
Helichrysi 345
Hibisci 181
Hibisci rosa-sinensis 182
Hibisci sabdariffae 182
Hippocastani 171
Humuli lupuli 391
Jasmini 405
Lamii albi 181
Lavandulae 316
Lavandulae romanae 317
Malvae 226
Narcissi tazettae 342
Pedis cati 347
Primulae 215
Pyrethri dalmatini 355
Pyrethri rosei 355
Rhoeados 234
Robiniae pseudoacaciae 160
Rosae 237
Sambuci nigrae 336
Spartii juncei 275
Tiliae 257
Tiliae cum bractea 258
Tiliae sine bractea 258
Tunicae hortensis 272
Verbasci 375
Foeniculum vulgare 359
Folium 97
Aceris pseudoplatanus 262
Althaeae 249
Arbuti 305
Arctostaphyli 209
Aurantii 319
Belladonnae 241
Berberidis 164
Brassicae oleraceae 388
Buxi 393
Calaminthae niveae 339
Caricae 362
Castaneae sativae 291
Celtis 207

Cerasi 301
Cichorii endivae 253
Cicutae virosae 180
Coluteae 378
Coryli 232
Cydoniae 174
Cynarae scolymi 228
Digitalis purpureae 408
Dracunculi 408
Eriobotryae 322
Eucalypti globuli 344
Farfarae 345
Hippocastani 171
Hyoscyami nigri 182
Juglandis 195
Lauri 218
Laurocerasi 394
Lawsoniae 292
Malvae 226
Melissae 343
Menthae piperitae 337
Menyanthidis 195
Mori albi 225
Myrti 326
Myrtilli 208
Nerii 411
Nicotianae 400
Olivarum 414
Papaveris 248
Plantaginis 379
Rhododendri pontici 306
Rhois coriariae 381
Rhois cotini 381
Ribis nigri 233
Rosmarini 184
Rubi 190
Salicis 382
Salviae officinalis 156
Salviae trilobae 157
Sennae 378
Sennae Alexandrina 378
Sennae Tinnevelly 378
Spinaciae oleraceae 259
Stramonii 396
Taxi baccatae 356
Theae nigrae 201
Urticae 258
Verbasci 376
Vitis viniferae 403
Xanthii spinosi 354
Fragaria vesca 206
Frangula alnus 193
Fraxinus excelsior 310
ornus 310
Fritillaria imperialis 419
persica 419
Fructus 97
Agni-casti 252
Alkekengi 240
Ammi majus 223
Ammi visnagae 223
Amomi 194
Anethi 221
Anisi vulgaris 164
Anisi stellati 165
Apii graveolentis 291
Avenae 408
Berberidis 164
Cannabis 289
Capsici 297
Cardamomi 269
Caricae 261
Carvi 299
Cassiae fistulae 379
Ceratoniae 280
Cocculi indici 180
Colocynthidis 155
Coriandri 302
Corni maris 298
Crataegi 161
Cubebae 271
Cucumeris melo 155
Cumini 299
Cupressi 374
Cydoniae 174
Cynosbati 239
Dactyli 256
Dauci carotae 251
Ecballii 231
Elaterii 231
Foeniculi 359
Hordei 169
Hoveniae 390
Jujubae 257
Juniperi 168
Juniperi drupaceae 165
Laseri 300
Lauri 218
Lolii 219
Luffae 264
Mespili 334
Millii 217
Momordicae charantiae 311
Mori nigri 225
Myrobalani 242
Myrobalani citrinae 242
Myrobalani nigrae 242
Myrti 327
Paliuri 271
Papaveris immaturi 244
Perseae gratissimae 172
Petroselini 323

Pimentae 406
Piperis albi 271
Piperis longi 271
Piperis nigri 271
Pistaciae terebinthinae 364
Prangi pabulariae 357
Pruni domesticae 229
Pruni spinosae 229
Rhamni cathartici maturi 193
Rhamni petiolari 192
Rhois coriariae 381
Ribis nigri 233
Ribis uva-crispae 233
Rosae caninae 239
Rubi idaei 190
Sennae 378
Sorbi domesticae 401
Tribuli 220
Urticae piluliferae 259
Vanillae 403
Viburni opuli 235
Visci albi 203
Fumaria officinalis 387
Fungus ignarius 278
Furfur 290

Galanthus elwesii 273
latifolius 273
nivalis 273
Galbanum 393
Galega officinalis 419
Galeopsis ladanum 419
Galium aparine 419
baytopianum 10
cruciata 419
verum 419
Gallae halepenses 328
Nigrae 328
Quercinae 327
Smyrnenses 328
Turcicae 327
Gambir 274
Gambir-Catechu 274
Garcinia hanbury 255
Gelsemium sempervirens 406
Gemmae Capparidis 279
Populi 278
Genista lydia 188
tinctorum 188
Gentiana asclepiadea 195
cruciata 195
lutea 194
olivieri 195
Geranium robertianum 419
sanguineum 419
Geum rivale 382
urbanum 382
Gigartina mamillosa 220
Gladiolus atroviolaceus 419
italicus 419
segetum 419
Glandes Terrestres 335
Glandulae Lupuli 392
Glaucium corniculatum 189
flavum 189
Glechoma hederacea 419
Globularia alypum 419
Glycine max 422
Glycyrrhiza echinata 331
glabra 330
Gnaphalium dioicum 347
Gossypium Depuratum 347
hirsutum 347
Grana Chermes 295
Kermes 295, 329, 391
Tinctorum 295, 329
Gratiola officinalis 419
Grindelia squarrosa 237
Guaiacum officinale 353
sanctum 354
Gummi 97
ammoniacum 197
Arabicum 167
Asa foetida 392
Benzoe 170
Catechu 274
Cerasi 301
Chondrillae 203
Euphorbiae 386
Galbanum 393
Gundeliae 290
Gutti 255
Mastix 362
Myrrhae 332
Olibanum 239
Sagapenum 393
Sandarac 367
Tragacanthae 303
Gutti 255
Gundelia tournefortii 290
Gypsophila arrostii 213
bicolor 213
baytopiorum 10
eriocalyx 213
perfoliata 213
venusta 213

Haematoxylum campechianum 176
Haschisch 285
Hedera colchica 225

helix 225
Helianthemum mummularium 419
Helianthus annuus 172
tuberosus 406
Helichrysum arenarium 346
armenium 346
graveolens 346
italicum 346
orientale 346
plicatum 346
sanguineum 346
siculum 347
stoechas 345, 347
Helicophyllum rauwolfii 408
Heliotropium europaeum 419
Helleborus orientalis 210
vesicarius 211
Heracleum sphondylium 419
Herba 97
Absinthii 351
Adianti 404
Adonis 284
Ajugae chamaepitys 298
Anastaticae 251
Anchusae 375
Basilici 232
Boraginis 255
Buglossi 375
Cannabis indicae 284
Capilli veneris 404
Cardui benedicti 334
Cardui mariae 221
Centaurii minoris 270
Centranthi rubri 281
Ceterachi 162
Chamaedrys 297
Chamaepitys 298
Chelidonii 295
Cisti 316
Conii maculati 197
Convallariae majalis 261
Datiscae 289
Dracunculi 352
Ebuli 336
Echinophorae 212
Ephedrae 221
Equiseti 171
Ericae 233
Erucae 359
Eryngii 188
Euphorbiae 385
Fumariae 387
Galanthi nivalis 273
Genistae tinctoriae 188
Glaucii 189
Grindeliae 237
Hederae helicis 225
Hyoscyami 183
Hyperici 185
İsatis 208
Lactucae sativae 322
Lepidii sativi 384
Lippiae 319
Lycopodii 236
Majoranae 325
Micromeriae 340
Millefolii 196
Musci arborei 362
Nasturtii aquatici 383
Nepetae 340
Origani heracleotici 286
Origani Smyrnaei 283
Parietariae 404
Pelargonii 380
Petroselini 323
Polii 298
Polygalae vulgaris 386
Polygoni avicularis 313
Rumicis acetosellae 314
Ruta-murariae 404
Rutae graveolentis 373
Sabinae 169
Salviae sclareae 158
Satureja hortensis 372
Scolopendrii 234
Senecio vulgaris 270
Silene vulgaris 235
Solani nigri 308
Stellariae mediae 314
Tanaceti 355
Teucrii chamaedrys 297
Thymbrae 283
Thymi 282
Thymi capitati 283
Violae odoratae 325
Violae tricoloris 324
Visci albi 203
Ziziphorae 217, 340
Hermodactylus 155
Herniaria glabra 419
hirsuta 419
Hesperis matronalis 419
Hibiscus abelmoschus 181
esculentus 181
rosa-sinensis 182
sabdariffa 182
syriacus 182, 249
Hieracium pilosella 419
Hippophae rhamnoides 260
Hordeum distichon 169
vulgare 169
Hovenia dulcis 390
Humulus lupulus 391
Hyacinthus orientalis 384

Hydrocharis morsus-ranae 419
Hyoscyamus albus 183
aureus 183
leptocalyx 183
muticus 183
niger 182
pusillus 183
reticulatus 183
Hypericum calycinum 185
empetrifolium 185
pamphylicum 10
perforatum 185
scabrum 185
tetrapterum 185
triquetrifolium 186
Hyssopus officinalis 419

Ilex aquifolium 420
Illicium verum 165
Impatiens noli-tangere 420
Indicum 208
Indigofera tinctoria 208
Infusa 103
Inula dysentcrica 167, 421
helenium 166
heterolepis 167
viscosa 167
Ipomoea acuminata 266
orizabensis 320
purpurea 266
violaceae 266
Iris germanica 384
persica 205
pseudoacorus 228
purpureobracteata 10
xanthospuria 10
Isatis tinctoria 208

Jambosa caryophyllus 272
Jasminium fruticans 405
grandiflorum 405
officinale 405
sambac 405
Jatrorrhiza palmata 240
Juglans regia 195
nigra 196
Juniperus communis 168
drupacea 165, 277
foetidissima 169
nana 168
oxycedrus 168, 169
sabina 169

Kephir 186
Kino Malabaricum 300
Koelreuteria paniculata 173
Krameria argentea 357
ixina 357
triandra 357

Laburnum anagyroides 372
Lactuca sativa 322
scariola 322
serriola 322
viminea 323
Lactucarium 322
Ladanum 316
Lagenaria siceraria 265
vulgaris 265
Lamium album 181
maculatum 181
purpureum 181
Lampsana communis 420
Lappa tomentosa 224
Laser trilobum 300
Lathraea squamaria 420
Lathyrus cicera 335
odoratus 335
sativus 335
tuberosus 335
Laurocerasus officinalis 394
Laurus nobilis 218
Lavandula angustifolia 316
spica 316
stoechas 317
Lawsonia alba 292
inermis 292
Leontice leontopetalum 294
Leonurus cardiaca 420
Lepidium sativum 384
vesicarium 384
Leucojum aestivum 200
Lichen Quercus 362
Lignum 97
Agallochi verum 344
Aloes 344
Campechianum 176
Dalbergiae 354
Ebeni 152
Flavum 381
Guaiaci 353
Guaiaci patavii 152
Haematoxyli 176
Pernambuci 176
Quassiae 152
Quassiae Jamaicense 152

Quassiae Surinamense 152
Santali 367
Santali album 367
Santali rubrum 367
Sappan 177
Ligustrum vulgare 420
Lilium candidum 411
Limonum vulgare 422
Linum usitatissimum 291
Linaria elatine 420
vulgaris 420
Lippia citriodora 319
triphylla 319
Liquidambar orientalis 240, 376
Liriodendron tulipifera 420
Lithospermum arvense 420
officinale 420
Lolium temulentum 219
Lonicera caprifolium 420
Lotus corniculatus 420
Luffa cylindrica 264
vulgaris 265
Lupinus albus 398
termis 398
Lupulinum 392
Lycium europaeum 420
Lycopersicum esculentum 420
Lycopodium 236
Lycopodium clavatum 236
Lycopus europaeus 420
Lysimachia mummularia 420
vulgaris 420
Lythrum salicaria 420

Macis 315
Maclura aurantiaca 420
pomifera 420
Macrotomia cephalotes 251
Magnolia grandiflora 420
Majorana hortensis 325
onites 283
Malva neglecta 226
rotundifolia 226
sylvestris 226
Mandragora autumnalis 158
Manna 310
Alhagi 310
Quercina 310
Siciliana 310
Maranta arundinacea 343
Marrubium vulgare 420
Marsdenia erecta 418
Matricaria chamomilla 348
Matthiola incana 390
longipetala 390
Mel 177
Melia azedarach 420
Melilotus officinalis 420
Melissa officinalis 343
Mentha aquatica 337, 338
crispa 339
incana 338
longifolia 338
piperita 337
pulegium 338
rotundifolia 339
spicata 337, 339
suaveolens 339
sylvestris 338, 339
viridis 339
Menyanthes trifoliata 195
Mercurialis annua 420
perennis 420
Mespilus germanica 334
Micromeria fruticosa 340
marifolia 340
myrtifolia 340
Millium effusum 420
Mirabilis jalapa 420
Momordica balsamina 311
charantia 311
Morus alba 225
nigra 225
Moschus 333
moschiferus 333
Muscari comosum 420
moschatum 420
Myosotis arvensis 420
Myricaria germanica 420
Myristica fragrans 315
Myrobalanus chebula 242
citrina 242
Myroxylon pereirae 353
toluiferum 398
Myrrha 332
Myrtus communis 326

Narcissus jonquilla 342
papyraceus 342
poeticus 342
pseudonarcissus 342
tazetta 342
Nasturtium officinale 383
Nepeta baytopii 10
cataria 340
mussinii 340
Nerium oleander 411
Nicotiana glauca 401
rustica 401
tabacum 400

Nigella arvensis 212
damascena 212
sativa 211
Nuphar luteum 421
Nymphaea alba 421
lutea 421

Ocimum basilicum 232
minimum 232
Oenanthe aquatica 421
Oenothera biennis 421
Olea Aetherea 97
Aromatica 104
europea 414
Fixa 97
Medicata 104
Oleum 97
Aethereum Myristicae 315
Aethereum Rutae 374
Amygdalae 175
Anisi 165
Basilici 232
Cacao 268
Caryophylli 272
Cinnamomi 395
Citri 318
Coryli 233
Crotonis 309
Eucalypti 345
Fagi 199
Gerani 259
Gossypii 347
Guaiaci 354
Hyperici 185
Juglandis 196
Lauri expressum 218
Lavandulae romanae 317
Limonis 318
Lini 292
Majoranae 325
Maydis 332
Menthae piperitae 338
Menthae pulegii 339
Myristicae 315
Myrti 327
Napi 388
Nigellae sativae 212
Ocimi 232
Olivarum 415
Origani smyrnaei 326
Papaveris 248
Patchouli 397
Pelargonii 259
Pini 200
Ricini 254
Rosae 237
Rosmarini 184
Rutae 374
Salviae trilobae 157
Santali albi 367
Sesami 383
Templini 200
Terebinthinae 199
Theobromatis 268
Thymi 282
Olibanum 239
Onobrychis cornuta 214
Ononis spinosa 279
Onopordon acanthium 222
tauricum 222
Ophrys 365
Opium 244
Opuntia coccinellifera 296
ficus-indica 421
Orobanche aegyptiacum 421
epithymum 421
Orchis anatolica 365
italica 365
mascula 365
purpurea 365
simia 366
Origanum dictamnus 325
heracleoticum 283, 325
hirtum 283
onites 282, 283, 325
sipyleum 326
smyrnaeum 283, 325
vulgare 282, 325
Ornithogalum comosum 161
lanceolatum 161
latifolium 161
nanum 161
pyrenaicum 161
sibthorpii 161
umbellatum 161
Orthilia secunda 421
Orthurus heterocarpus 382
Oryza sativa 343
Osmunda regalis 230
Oxalis acetosella 421

Paeonia decora 387
mascula 387
peregrina 387
Paliurus spina-christi 271
Panax ginseng 236
Pancratium maritimum 160
Panicum miliaceum 217
Papaver macrostomum 249
orientale 249

pseudo-orientale 249
rhoeas 234
somniferum 244
Parietaria judaica 405
officinalis 404
Parnassia palustris 421
Passiflora caerulea 421
Pastinaca sativa 421
Pedunculi Cerasi 301
Peganum harmala 402
Pelargonium endlicherianum 260, 380
graveolens 259
hybridum 260
peltatum 260
radicula 260
roseum 259
Pericarpium Citri 317
Juglandis nucum 196
Periploca graeca 421
Persea gratissima 172
Persica vulgaris 390
Petasites hybridus 421
officinalis 421
Petroselinum crispum 323
sativum 323
Peucedanum longifolium 421
Phalaris canariensis 218
Pharmacopoea Persica 41
Phelypaea coccinea 274
Phillyrea media 421
Phlomis armeniaca 217
lunariifolia 217
lycica 217
Phoenix canariensis 256
dactylifera 256
theophrasti 256
Phragmites australis 269
communis 269
Phyllitis scolopendrium 421
Physalis alkekengi 240
Physeter macrocephalus 163
Phytolacca americana 295, 391
decandra 391
pruinosa 391
Picrasma excelsa 152
Pigmentum Indicum 208
Pilii Gossypii 347
Pilulae 103
Pimenta officinalis 406
Pimpinella anisetum 165
anisum 164
saxifraga 165
Pinguicula balcanica 421
cristata 421
Pinus brutia 198, 277
halepensis 198
nigra 198
pinea 198
sylvestris 198
Piper cubeba 271
longum 271
nigrum 271
Pistacia atlantica 363
khinjuk 365
lentiscus 362
terebinthus 363
vera 363, 364
Pix 97, 276
Atra 415
Juniperi drupaceae 166
Juniperi oxycedri 166, 169
Liquida 199
Navalis 415
Nigrae 415
Plantago afra 380
arenaria 380
coronopus 379
lanceolata 379
major 379
media 379
ovata 380
psyllium 380
scabra 380
Platanus orientalis 204
Plumbago europeà 312
Plumeria acuminata 405
acutifolia 405
Pogostemon heyneanus 397
patchouly 397
Polygala anatolica 387
pruinosa 387
vulgaris 386
Polygonatum multiflorum 336
Polygonum aviculare 313
bellardii 313
bistorta 313
cognatum 313
orientale 313
Polypodium australe 184
vulgare 184
Polyporus fomentarius 278
Populus nigra 278
tremula 279
Portulaca oleracea 421
Potentilla erecta 421
reptans 421
tormentilla 421
Poterium spinosum 167
Prangos pabularia 357
Primula elatior 215
officinalis 214
veris 214
vulgaris 215
Prunella vulgaris 421

Prunus amygdalus 175
armeniaca 413
avium 301
cerasus 301
domestica 229
laurocerasus 394
mahaleb 302
persica 390
spinosa 229
Psoralea bituminosa 421
Pteridium aquilinum 230
Pterocarpus marsupium 300
santalinus 367
Pulicaria dysenterica 167, 421
Pulmonaria obscura 421
Pulpa Cassiae fistulae 379
Tamarindorum 220
Pulsatilla violacea 417
Pulveres 103
Punica granatum 341
Pyracantha coccinea 162
Pyrethrum cinerariifolium 355
roseum 355
Pyrola secunda 421

Quassia amara 152
Quercus aegilops 330
cerris 329
coccifera 295, 329
ilex 329
infectoria 327
ithaburensis 329, 330
libani 310
macrolepis 330
persica 310
robur 328, 329
vallonea 310
vulcanica 329
Quillaja saponaria 347

Radix 97
Alkannae 250
Alkannae orientali 250
Althaeae 249
Angelicae sylvestri 324
Apii graveolentis 291
Aristolochiae 412
Aristolochiae hirtae 413
Aristolochiae longae 412
Aristolochiae rotundae 412
Aronis vulgaris 408
Asparagi 313
Asparagi acutifolii 313
Asphodeli 207
Berberidis 163
Bryoniae albae 160
Bryoniae nigrae 224
Carlinae gummiferae 223
Chinae ponderosae 368
Cichorii intybi 253
Cicutae virosae 180
Colombo 240
Dracunculi 408
Eremuri 206
Ferulae meifoliae 392
Ficariae 183
Fragariae 206
Gei urbani 382
Gelsemii 406
Gentianae luteae 194
Ginseng 236
Helenii 166
Helianthi tuberosi 406
Hellebori orientali 210
Ipecacuanhae 262
Lapathi 314
Lappae 224
Liquiritiae 330
Mandragorae 158
Ononidis 279
Orthuri 382
Paeoniae 387
Panax ginseng 236
Patientiae 314
Petroselini 323
Phragmites communis 269
Phytolaccae decandrae 391
Pimpinellae albae 165
Plumbaginae 312
Polygoni bistortae 313
Poterii spinosi 167
Primulae 214
Pyrethri romani 342
Raphani nigri 399
Raphani radiculae 399
Raphani raphanistri 399
Ratanhiae 357
Rubiae tinctorum 306
Rusci aculeati 397
Saponariae albae 213
Saponariae rubrae 359
Sarsaparillae 367
Scammoniae 319
Scammoniae Mexicanae 320
Scorzonerae 263
Senegae 387
Tami 224
Taraxaci 254
Tragoponi 264
Valerianae 281
Violae albae 200

Ranunculus acer 421
asiaticus 421
ficaria 183
sceleratus 421
Raphanus sativus 399
Reseda lutea 421
odorata 421
Resina 97
Abies cilicicae 308
Agathis 191
Benzoe 170
Benzoe Sumatra 170, 191
Colophonia 199
Solida 199
Rhamnus alaternus 193
catharticus 193
frangula 193
infectorius 193
oleoides 193
petiolaris 192
tinctorius 193
Rheum officinale 357
ribes 358
Rhizoma 97
Aronis 407
Asari 175
Calami aromatici 227
Curcumae longae 414
Filicis maris 229
Graminis 174
Graminis italici 174
Iridis 384
Iridis pseudacori 228
Osmundae 230
Polygonati 336
Polypodii 184
Rhei ribi 358
Rhei sinensis 357
Salicis 382
Scirpi 373
Serpentariae 413
Sigilli Solomonis 336
Thalictri 202
Typhae 243
Veratri albi 209
Zedoariae 192
Zingiberis 412
Rhododendron caucasicum 306
flavum 306
luteum 179, 306
ponticum 179, 306
Rhus coriaria 381
cotinus 381
Ribes nigrum 233
orientale 233
rubrum 233
uva-crispa 233
Ricinus communis 254
Robinia pseudoacacia 160
Rosa alba 237
banksiana 237
canina 239
centifolia 237
damascena 237
gallica 237
moschata 237
wichurajana 237
Rosmarinus officinalis 184
Rubia peregrina 307
tinctorum 306
Rubus anatolicus 190
caesius 190
idaeus 190
sanctus 190
Rumex acetosella 314
alpinus 315
conglomeratus 315
crispus 315
obtusifolius 315
patientia 314
pulcher 315
scutatus 314
tuberosus 314
Ruscus aculeatus 397
hypoglossum 397
hypophyllum 397
Ruta chalepensis 374
graveolens 374
montana 374

Saccharomyces cerevisiae 186
kefir 186
Sagapenum 393
Salicornia europaea 421
herbacea 421
Salix alba 382
babylonica 382
caprea 382
cinerea 382
excelsa 382
fragilis 382
purpurea 382
viminalis 382
Salvadora persica 333
Salvia aethiopis 157
dichroantha 157
fruticosa 156
horminum 158
multicaulis 157
officinalis 156
sclarea 157
tomentosa 158
triloba 156, 157
verbenaca 158
virgata 158

viridis 158
Sambucus ebulus 336
nigra 336
Sandaraca 367
Sanguis Draconis 274
Sanguisorba minor 422
officinalis 422
Sanicula europaea 422
Santalum album 367
Santolina chamaecyparissus 422
Santonica 351
Saponaria officinalis 359
vaccaria 359
Sarcocolla 304
Sarcopoterium spinosum 167
Sarothamnus scoparius 276
Satureja cuneifolia 373
hortensis 372
spicigera 373
thymbra 373
Saxifraga paniculata 422
Scabiosa argentea 422
columbaria 422
Scammonium 320
Scariola viminalis 323
Scilla maritima 159
Scirpus lacustris 373
Schinus mollis 404
Scolopendrium officinale 234, 421
Scolymus hispanicus 222
Scorzonera hispanica 263
latifolia 263
mollis 263
rigida 214
suberosa 263
Scrophularia nodosa 422
Scutellaria orientalis 10, 422
Secale cereale 201
cornutum 201
Sedum acre 422
album 422
telephium 422
Semen 97
Allii porri 369
Amygdali amarum 175
Anagyridis foetidae 416
Arecae 275
Armeniaceae 413
Basilici 232
Brassicae oleraceae 389
Cardui mariae 222
Cephalariae syriacae 351
Ceratoniae 280
Cicutae virosae 180
Coffeae 266
Colchici 153
Contra 351
Crotonis 309
Cucumeris melo 156
Cucumeris sativi 252
Cucurbitae 364
Cydoniae 174
Cynarae scolymi 228
Erucae 359
Fabae 177
Foenum-graeci 189
Harmalae 402
Helianthi annui 172
Hippocastani 171
Hordei 169
Hyoscyami 183
Ipomoeae 266
Iridis pseudacori 228
Laburni anagyroides 372
Lagenariae 265
Lathyri 335
Lini 291
Lupini 398
Mespili 334
Milii 217
Myristicae 314
Nigellae 211
Sativae 211
Nigellae arvensis 212
Nigellae damascenae 212
Nigellae sativae 211
Papaveris 248
Pegani 402
Persicae 390
Persicarium 391
Pinarum 198
Pini pineae 198
Pruni mahaleb 302
Psyllii 380
Psyllii flavum 380
Psyllii nigrum 380
Querci 329
Rapae 388
Raphani 399
Ricini 254
Sabadillae 187
Secali 201
Sinapis albae 243
Sinapis arvensis 243
Sinapis nigrae 242
Staphisagriae 187
Stramonii 396
Strychni 274
Styrax officinale 173
Tiglii 309
Schoenocaulon officinale 187
Sempervivum tectorum 422
Senecio jacobaea 270
vulgaris 270
Sesamum indicum 383
Seseli tortuosum 422

Setaria italica 217
Sherardia arvensis 308
Sideritis arguta 216
argyrea 216
bilgerana 216
congesta 216
hispida 216
libanotica 216
perfoliata 216
pisidica 216
stricta 422
syriaca 217
tmolea 217
Silene pendula 235
vulgaris 235
Silybum marianum 221
Sinapis alba 243
arvensis 243
nigra 242
Sison amomum 422
Sisymbrium officinale 422
Smilax aspera 368
china 368
excelsa 368
febrifuga 367
medica 367
ornata 367
Smyrnium olusatrum 422
rotundifolium 422
Soja hispida 422
Solanum alatum 309
dulcamara 309
luteum 309
lycopersicum 309, 420
melongena 309
nigrum 308
tuberosum 309, 343
Solidago aurea 422
Sonchus oleraceus 422
Sophora alopecuroides 422
japonica 422
Sorbus aucuparia 402
domestica 401
Sorghum bicolor 218
technicum 218
Spartium junceum 275
scoparium 276
Spergularia rubra 422
Spinacia oleracea 259
Spiraea filipendula 419
ulmaria 419
Sporae Pini 199
Stachys lavandulifolia 216
officinalis 422
recta 216
Statice limonum 422
Stellaria media 314
Stercus Diaboli 392
Sternbergia candida 10
Stipites Cerasorum 301
Dulcamarae 309
Salvadorae 333
Storax 377
Strychnos nux vomica 274
Stylus Maydis 332
Styrax benzoin 170
Liquidus 376
officinalis 173
Solidus 377
tonkinensis 170
Succus 97
Acaciae 168
Citri 318
Liquiritiae 331
Papaveris 244
Summitates Cannabis 285
Symphytum officinale 422
Syringa vulgaris 422

Tamarindus indica 220
Thalictrum aquilegifolium 203
flavum 202
foetidum 203
lucidum 203
minus 203
Tamarix tetrandra 422
Tamus communis 159, 160, 224
Tanacetum balsamita 356
cinerariifolium 355
coccineum 355
parthenium 356
vulgare 355
Taraxacum officinale 254
Taxus baccata 356
Terebinthina Chia 363
Communis 198
Cypria 363
Terminalia chebula 242
citrina 242
Teucrium chamaedrys 297
chamaepitys 298
divaricatum 298
flavum 298
montanum 298
officinale 297
polium 298
scordium 298
Thalictrum aquilegifolium 203
flavum 202
foetidum 203
lucidum 203
minus 203
Thapsia gargarica 422
Thea sinensis 201
Theobroma cacao 268

Thuja orientalis 423
Thuya articulata 367
orientalis 423
Thymbra spicata 217, 283
Thymelaea tartonraira 423
Thymus capitatus 283
longicaulis 283
praecox 282
Tilia argentea 257
cordata 257
platyphyllos 257
rubra 257
tomentosa 257
Tinctura opii crocata 246
Toluifera pereirae 353
Trachomitum venetum 417
Trachystemon orientalis 256
Tragacantha 303
Tragopogon dubius 264
majus 264
porrifolius 264
pratensis 264
Trapa natans 423
Tribulus terrestris 220
Trifolium arvense 423
pratense 423
repens 423
Trigonella foenum-graecum 189
Triticum aestivum 290, 343
repens 174
sativum 343
vulgare 343
Trollius caucasicus 423
ranunculoides 423
Tuber 284
Tuber Aconiti napelli 312
Cyperi rotundi 273
Jalapae 191
Jalapae Brasilensis 191
Jalapae Mexicanae 191
Salep 365
Tubera 97
Cyclaminis 377
Leontici 294
Turiones Pini 200
Tussilago farfara 345
Typha australis 243
domingensis 243
laxmannii 243

Ulex europaeus 423
Ulmus campestris 423
Umbilicus erectus 423
Uncaria gambir 274
Unguenta 104
Uragoga ipecacuanha 262
Urginea maritima 159
Urtica dioica 258
pilulifera 259
urens 258
Usnea barbata 362
Ustilago maydis 332
Utricularia vulgaris 423

Vaccaria pyramidata 359
Vaccinium arctostaphylos 209
myrtillus 208
vitis-idaea 209
Valeriana alliariifolia 281
dioscoridis 281
officinalis 281
rubra 281
Valerianella locusta 423
Vanilla planifolia 403
Veratrum album 209
Verbascum densiflorum 375
olympicum 458
phlomoides 375
sinuatum 375
thapsiforme 375
thapsus 375
Verbena officinalis 423
Veronica beccabunga 423
officinalis 423
Viburnum opulus 235
Vicia ervilia 335
faba 177
sativa 335
Vinca major 423
minor 423
Vincetoxicum officinale 418
Viola odorata 325
tricolor 324
Viscum album 203
Vitex agnus-castus 252
Vitis vinifera 403

Wiedemannia orientalis 181
Wistaria sinensis 334
Withania somnifera 423

Xanthium spinosum 354
strumarium 355

Zea mays 332, 343
Zingiber officinale 412
Ziziphora capitata 217
clinopodioides 341
taurica 217
tenuior 217
Zizyphus jujuba 257
lotus 257
Zygophyllum fabago 423

XX — TÜRKÇE İNDEKS

Abanoz odunu 152
Abdesbozanotu 167
Abdulleziz 273
Abdülhak Molla 43
Abdüsselamotu 159
Abızambak 396
Abuzambak 396
Acayip elması 311
Acem kimyonu 299
Acıağaç 152
, Jamaika 152
, Sürinam 152
Acı badem suyu 176
Acı bal 179
Acıbakla 398
Acıçiğdem tohumu 153
, Türk 155
Acıdülek 231
Acıdüvelek 231
Acıelma 155
, yağı 155
Acıkarpuz 155
Acıkavun 231
Acıkök 413
Acımık 351
Acıot 224, 314
Acı yavşan 298
Acıyonca 195
Acur 252
, hıta 253
, tüylü 253
Adaçayı, Anadolu 156
, büyük çiçekli 158
, misk 157
, tıbbi 156
, tüylü 157
, yabani 158
, yeşil 158
, yünlü 157
Adamotu kökü 158
Ademotu 159
Adana ökaliptusu 345
Adasoğanı 159
Afat 195
Afrika bamyası 182
Afyon 244
ruhu 246
Agav 416
Ağaç balı 301
hatmi 182
pisi 301
püsü 301
zamkı 301
Ağaççileği 190
Ağaçkavunu 319
Ağaçmantarı 278
Ağıçiçeği 411
Ağlarağaç 382
Ağlayangelin 419
Ağu 180
, sarı 179
Alıırkarha 342
Ahududu 190
yaprağı 190
Ak amber 163
Akasma 418
kökü 160
Akasya çiçeği 160
Akbaşlı 196
Ak behen 354
Akcasu, A. 130
Akciğerotu 421
Akçaağaç, dağ 262
Akçabardak 201
Akçakesme 421
Akçöpleme 210
Akdiken, erkek 193
, yalancı 193
meyvası 193
Akgiritotu 418
Akhindiba 203
Akkız 222
Akrepkuyruğu 418
Aksedefotu 298
Aksoğan 160
Akşamsefası 420
Aktar 47
Aktarlarda satılan droglar 58
Aktarlarda satılması yasak droglar 57
Aktaş 273
Akyıldız soğanı 161, 366
Alacehri 193
Alayaprak 378
Al-Gafiki 32
Alıç meyvası 161
Ali Münşi 42
Alkaloitler 93
Alman rakısı 191
Altın ağ. 193
Altınasa 422
Altınbaşak 422
Altıncık 417
Altınçiçeği 346
Altındikeni 222
Altınkökü 262
Altınotu 162,346,419
Altıntop 423
Altınyağınuru 372
Alyanak 221
Amber 163
, ak 163
Amber ağ. 377
Amberçiçeği 181
Amber hatmisi 181
kabuğu 309

Amberparis kökü 163
Amerikan biber ağ 404
fıstığı 417
Amirdovlat 39
Anababa kekiği 298
kokusu 298
Anadolu drogları 139
Selçukları 34
Anadoluotu 209
çay yapraklı 209
Anason, adi 164
esansı 165
, iki yıllık 165
, meyvası 164
, taş 165
, yıldız 165
Anatomik araştırmalar 127
Andız ağ. 277
katranı 166
, kaya 167
kozalağı 165
kökü 166
pekmezi 165
, yapışkan 167
Andızotu kökü 166
Anduz kökü 166
Ange de la Brosse 41
Antep fıstığı 364
Antibiyotikler 94
Anzarot 305
Anzarut 304
Anzerut 305
Apéry, P. 123,128
Aptesbozanotu kabuğu 167
, büyük 422
Arabistan zamkı 167
Arak 333
Arapmantarı 284
Arapsaçı 359
Arapsümbülü 420
Arap zamkı 168
Ardıç, adi 168
, cüce 168
, kara 169
, katran 169
, kokar 169
, yağ 169
Ardıç katranı 169
kozalağı 168
tohumu 168
Arıçiçeği 346
Arıotu 340
Arpa 169
, çok sıralı 169
, iki sıralı 169
Arslanayağı 295,417
Asel 178
Asfalt 415
Asilbent 170
, Siyam 170
, Sumatra 170
Aslanayağı 295,417
Aslandişi 254
Aslankulağı 295
Aslankuyruğu 420
Aslanpençesi 417
Asma yaprağı 403
Aspir 170,362
çiçeği 170
, yünlü 170
Aspur 170
Aşotu 234
Aşuti 303
Atdili 397
Atelması 159
Ateşdikeni 162
Ateşyaprağı 380
Atkestanesi kabuğu 171
tohumu 171
Atkuyruğu otu 171
Attar 47
Atteresi 423
Atyaran 419
Avcıüzümü 209
Avokado meyvası 172
Avşarotu 175
Avukat armudu 172
Ayakotu 418
Ayçiçeği tohumu 172
Aygünçiçeği 419
Ayıd 252
Ayıdanası 197
Ayıfındığı 173
Ayıgülü 388
Ayıkulağı 157,215
Ayıpençesi 416
Ayısoğanı 150
Ayıt 252
Ayıüzümü 209
, kırmızı meyvalı 209
yaprağı 209
Aykut, M.A. 46,123
Aylandız ağ. 305
Ayrık, büyük 174
, otlak 174
Ayrık kökü 174
Ayva çekirdeği 174
meyvası 174
yaprağı 174
Ayvadana 197,353
Azakeğeri 228
Azaron kökü 175
Azer balı 178
Azıotu 336

Babrik 418
Babunç 349
Badem, acı 175
, tatlı 175
yağı 175
Badiyane 165
Bağa yaprağı 380
Bağırsakotu 417
Bağrıkara 404
Bahar 327
Baharat 5
Bahçetacı 418
Bakam odunu 176
, al 176
, hindistan 177
, kırmızı 176
, mor 176
, siyah 176
Bakkam 176
Bakla çiçeği 177
tohumu 177
Baklakıran 421
Bal 177
arısı 179
Balbaşı 217
Baldıran 179
Baldırıkara 404
, duvar 404

Balduz 423
Balıkotu 256
meyvası 180
Ballıbaba, beyaz 181
, kırmızı 181
, lekeli 181
çiçeği 181
Ballıdarı 261
Ballık 421
Ballıkotu 181,217,256
Balmumu 179
, esmer 179
, sarı 179
çamuru 179
Bamya 181
, Afrika 182
, kara 182
çiçeği 181
Banotu, altın renkli 183
, beyaz 183
, cüce 183
, Mardin 183
, Mısır 183
, morçiçekli
, sarı 183
, siyah 183
yaprağı 182
Bardacık 261
Barsamaotu 196
Barut ağ. 193
Basfayiç 184
Basurotu 183
kökü 183
Bataklıknergisi 418
Batalomba 255
Batalumba 255
Batbatotu 183
Bayırturpu 417
Baylav, N.R. 124
Baytaran 197
Baytarname 32
Baytop, A. 127
Baytop, T. 126
Behmen, ak 354
, kırmızı 422
Bektaşiüzümü 233
Belon, P. 46
Benefşe 324
Beng 183,289
Bengildek 183,396
Beniş 264
Berç 183
Bereotu 405
Besbase 315
Besbaye 184
Besfayic 184
Beşbıyık 334
Beşparmakotu 252,421
, sürünücü 421
Beyazdiken 162
Beyaz dut ağ. 225
gül 237
kamış 269
kurtluca 223
sakız 263
soğan 160
yaban kabağı 160
Bezelye, kokulu 335
, yalancı 420
, yumrulu 335
Bezir yağı 292
Bıdım sabunu 365
yağı 365
Bırçalık 385
Bıtım sabunu 365
yağı 365
Biber, beyaz 271
, hint 297
, Jamaika 406
, kara 271
, kırmızı 287
, kuyruklu 271
, Macar 297
, Türk 297
, uzun 271
, yalancı 404
Biberiye esansı 184
yağı 184
yaprağı 184
Bindirdelikotu 185
yağı 185
Binbiryaprakotu 196
Binkulaç 160
Biraçiçeği 391
Biramayası 186
Birûni 25
Bise 277
Bitki isimleri 71-74
Bitkisel drog araştırma ve üretim merkezi 133
Bitkisel kermes 296
sünger 264
Bitotu 187
tohumu 187
Bizans uygarlığı 18
Bocur 388
Bodurot 298
Boğadikeni 188
Boğanotu 312
Boğazköy tabletleri 15
Boğumlucaotu 336
Bohçaotu 211
Boissier, E. 46
Bokrat 17
Boncukotu 420
Boruçiçeği 266,397
Bostanbozan 418
Bostan hindibası 253
Bostanotu 307,334
Boya çili 307
kökü 307
pürçü 307
Boyacı aspiri 170
dikeni 193
katırtırnağı 188
kökü 307
somağı 381
Boyar madde 6
Boynuzlu gelincik 189
, sarı 189
, haşhaş 189
, yonca 420
Boynuzotu 211
Boyotu tohumu 189
Bozot 419
Bozotu 420
Böğürtlen 190
, Anadolu 190
yaprağı 190
Buğday 290, 343
Buğday delicesi 219
Buhur kabuğu 240
, kara 377
, suyu 377

Buhurumeryem 378
Burç 204
Burçalak 385
Burçak 335
tohumu 335
, yalancı 418
Burunotu 401
Buttum ağ. 365
yağı 365
Buyotu 190
Buzağıotu 408
Bülbülotu 422
Büyü 8
Büyük hastalıklar otu 421
Büyük kantaron 194
Büyüotu 396

Cadı 298
Calapa yumusu 191
, Brezilya 191
, Meksika 191
Calinos 23
Cambırt 153
Canavarotu 421
, kekik 421
Cavi 171,191
reçinesi 191
Cebelihindi 289
Ceduvar 192
Cedvar 192
Cehni 193
Cehre 193
Cehri 192
Cenger 203
Cennet biberi 194
Centiyane 194
kökü 194
, mavi 195
Ceviz 195
, kara 196
Ceviz kabuğu 195
kapçığı 196
yağı 196
yaprağı 195
Cevzi bevva 315
fuful 275
masil 396
mukayyi 274
Cezayirmenekşesi 423
, büyük 423
, küçük 423
Cıcılık 260
Cırcır 384
Cırtatan 231
Cırtlak 231
Ciğerotu 421
, ak 421
, kara 421
Cinsaçı 418
Cintiyâne 194
Civanperçemi 196
, beyaz 196
, sarı 197
Cüce mürverotu 336
Çadırçiçeği 321
Çadıruşağı 197
Çağşır 393
Çakal eriği 229
Çakçakotu 384
Çakıldak 173
Çakşırotu 392
Çalba 217
, esas 217
, gerçek 217
Çalgıcıotu 422
Çalıdikeni 272
Çaltıdikeni 272
Çaltıtohumu 272
Çam, fıstık 198
, Halep 198
, kara 198
, kızıl 198
, sarı 198
, Toros 198
Çam fıstığı 198
kabuğu 198
katranı 199
reçinesi 199
sakızı 198
soymuğu 199
sporu 199
terementisi 198
terementi esansı 199
tomurcuğu 200
yaprağı esansı 200
Çançiçeği 418
soğanı 200
Çarıkdikeni 220
Çarkıfelek 421
Çâşır 393
Çaşur 393
Çatlakotu 295
Çavdar 201
mahmuzu 201
Çavşır 393
Çay çalbası 216
üzümü 209
yaprağı 201
Çayırdüğmesi 422
tıbbi 422
Çayırkraliçesi 419
Çayırpapatyası 417
Çayırsedefi kökü 202
Çedene 289
Çehri 193
Çekem 203
tohumu 204
Çelebioğlu, H.S. 124
Çemen 190
Çemenotu 190
Çengelotu 203
Çengel sakızı 203
Çenger 203
Çeşmezen 272
Çetnevir 289
Çetükotu 175
Çevgen 214
Çıbanotu 423
Çıçırgan 260
Çınar kabuğu 204
Çıngıldaklıot 418
Çıngır çiçeği 346
Çırpıcıdikeni 418
Çıtlangıç 363
Çıtlık 207
Çıyancık 313
Çıyanotu 313
Çibriska 373
Çiçek boyası 296
Çiçekpazarı 46
Çidem 205
Çiğdem 161
Çiğdem pilavı 205

yumrusu 205
Çiğotu 418
Çilek kökü 206
sapı 206
Çin anasonu 165
gülü 182
saparnası 368
zamkı 301
Çingenesakızı 264
Çiriş 207
kökü 206
, sarı 207
Çişkan 260
Çitlenbik ağ. 363
yaprağı 207
Çit sarmaşığı 322
Çivit 208
, bitkisel 208
, lahur 208
Çivitotu 208
Çobançantası 418
Çobançökerten 220
Çobanekmeği 313
Çobangülü 417
Çobaniğnesi 419
Çobankaldıran 354
Çobanpüskülü 420
Çobansüzeği 419
Çobantarağı 418
Çobanüzümü 208
Çobanyastığı 423
Çomak 153
Çöğen 414
Çöğre yağı 212
Çöpleme, bevaz 210
, kara 211
kökü 209
Çöplemecik kökü 210
Çöpüçini 368
Çördük 213
Çörekotu, adi 211
ekilen 212
, kara 212
, Şam 212
, yabani 212
Çörekotu tohumu 211
yağı 212
Çöreotu 211
Çörtük 212
, dikenli 212
Çörtükotu 212
Çöven, dağ 214
dişi 214
, helvacı 214
, şark 214
, tarla 214
Çöven kökü 213
Çövenotu 214
Çövürdük 213
Çöyürotu 213
Çubritsa 373
Çubriza 373
Çubuk boya 307
vanilya 403
Çuhaçiçeği kökü 214

Dafne kabuğu 215
Dağçayı 216, 340, 422
Dağdağan 183
Dağdığan ağ. 235
Dağkekiği 373
Dağlâlesi 417
, beyaz 417
Dağmuşmulası 311
Dağnanesi 339
Dağreyhanı 217
Dalakotu 163, 297
Damkoruğu 422
, acı 422
, büyük 422
Danaayağı 408
Danabağırtan 211
Danagöbeği 378
Danakıran 211
Darçın 395
Darı 217
, ak 218
, boza 217
, dağdağan 217
, dağınık 217
, kirpi 217
, konak 217
, kum 217
, kuş 217
, saçak 217
, süpürge 218
, yabani 420
Darıfülfül 271
Davis, P.H. 68
Davud al-Antaki 34
Dedemene 255
Defne 218
meyvası 218
sabunu 219
yağı 218
yaprağı 218
Defneyezit 194
Dekoksiyon 103
Deli bal 178, 306
Deli batbatotu 183
Delice 219
Delicebakla 398
Deligonca 285
Della Sudda, F. 127
Della Sudda G. 123, 128
Demir ağ. 418
Demirdikeni 220
Demirhindi 220
Denizbörülcesi 421
Denizkadayıfı 200
Denizlavantası 422
Denizsarmaşığı 322
Denizteresi 417, 418
Denizüzümü 221
Dereotu meyvası 221
Deryas 422
Devecidikeni 188
Deveçökerten 220
Devedikeni 188, 221, 310
, beyaz 223
tohumu 222
Deveelması 188
Develikotu 215
Devekengeli 188
Devetabanı 222, 378
Devkulağı 422
Dışsatım için drogların hazırlanması 142
Dışsatımı yapılan droglar 141
Dikenli çörtük 212
sıracaotu 355
Dikenotu 368
Dikenüzümü 164

Dineveri 25
Dioscorides 21
Dişbudak ağ. 310
, çiçekli 310
Dişhilali 223
Dişlikök 418
Dişotu 156, 312
, yalancı 223
meyvası 223
Dişpaklayıcı 333
Dizanteriotu 421
Domalan 284
Domates 309, 420
Domuzağırşağı 378
Domuzdikeni 418
Domuzekmeği 378
Domuzelması 284, 378
Domuzrezenesi 421
Domuzturpu 378
Dönbaba 419
Döngel 334
Dövenotu 312
Dövülmüşavratotu kökü 224
Drog 97
dışsatımı 141
hazırlanması 85, 142
nakliyatı 138
ticareti 137
Duhan 401
Dulavratotu kökü 224
Duman 289
Duquénois, P. 128
Durakotu 221
Dut meyvası 225
yaprağı 225
Duvarfesleğeni 405
Duvarsarmaşığı 225
Kafkas 225
Düğmeçiçeği 418
Düğünçiçeği 421
, kırmızı 421
, zehirli 421

Ebegümeci 226
, büyük 226
, karagöz 226
, küçük 226
, yahudi 418
Ebegümeci çiçeği 226
yaprağı 226
Ebemgümeci 226
Ebemekşisi 314
Ebers papirusu 14
Ebucehil karpuzu 155
Ebülmülük 197
École de Médecine Impériale de Galata Seraï 46, 67
École Impériale de Médecine de Constantinople 67
Eczacılık Fakültesi Herbaryumu (ISTE) 10, 67, 127
Eczacılık sınıfı 67
Edirne kırmızısı 306
Edran 162
Edrefil 194
Edviye-i Müfrede 38
Eftimon 418
Eğir 227
, kâzip 228
, yalancı 228
Eğir kökü 227
, yalancı 228
Eğrelti, erkek 229
, kartal 230
, kaya 184
, kıral 230
Ekşi muşmula 162
Ekşi kulak 314
Ekşiyonca 421
Elma çalbası 157
yağı 157
Emir Çelebi 40
Endiv 253
Enfiye 401
Enger 290
Engerek kökü 413
Engerekotu 418
Enginar, diken 228
, yabani 228
tohumu 228
yaprağı 228
Enir 397
Enison 164
Enzerot 305
Erez 219
Ergeçsakalı 419
Erik meyvası 229
zamkı 229
Erkek akdiken 193
eğrelti kökü 229
Erkurtaran 297
Esanslar 94
Esrar 285
Eşekçayı 216
Eşekdikeni 222
Eşekgevreği 422
Eşekgülü 388
Eşekhıyarı 231
Eşekmarulu 422
Eşekotu 421
Eşekturpu 417
Etem Pertev 115
Etki ve kullanılış 97
Etki mekanizması 98
Etkili madde 98
Evelik 315
Evliya Çelebi 45
Evvel baharotu 215

Fadime Ana otu 252
Faik Paşa 123
Farbium 386
Farbiyun 386
Farekulağı 417, 419
Farfaraotu 345
Farmakognozi 46
Farmakolojik araştırmalar 129
Farmasötik botanik 127
Felçotu 215
Felfelek tohumu 275
Ferbiyon 386
, müshil 386
, ratenci 386
Ferbiyun 386
Ferferek tohumu 275
Fesçitarağı 418
Fesleğen 232
esansı 232
, küçük 232

, saksı 232
tohumu 232
, yabani 420
Fesliyen 232
Fıçıotu 385
Fındık 232
yağı 233
yaprağı 232
Fındıkotu 417
Fırçaotu 418
Fıstık, Amerikan 417
, Antep 364
, Şam 364
, yabani 364
, yer 417
Fıtıkotu 417
Fiğ 335
Filbahr 418
Filbahri 418
Filiskin 339
Filistingülü 252
Filkulağı 408
Firavuninciri 421
Firde 303
Flora of Turkey 68
Flora Orientalis 46
Folklor araştırınaları 130
Frenkinciri 421
Frenkmaydanozu 417
, yabani 417
Frenksalatası 253, 423
Frenküzümü 233
, doğu 233
, kırmızı 233
Fudeng 326
Fukaraotu 418, 419
Ful, Amerikan 405
Fulya 342
Funda 233
, ağaç 233

Gafiki 32
Galatasaray Askeri Tıp Okulu 46
Galeden 153
Galen 23
Gargan 317
Gavurbaklası 398
Gavurhaşhaşı 183
Gavurpancarı 408
Gayak odunu 353
Gaze-elefi 311
Gazelboynuzu 420
Gazeldili 421
Gazelotu 418
Gebreotu 280
Gecebiten 273
Gece-gündüz çiçeği 390
Gecesefası 421
Gelincik çiçeği 234
Gelinfeneri 240
Gelinsaçı 418
Gence 289
Geneç 289
Genegerçekotu 255
Gerdeme 384
, acı 384
Gerengu 311
Gevele 204
Geven 214, 303
, ak 304
, püs 304
, zamk 304
Geven balı 304
Gevher Nesibe 36
Geviş 162
Geyikdikeni 162, 193
Geyikdili 234, 421
Geyikotu 373
Gezengevi 311
Gıcıkotu 422
Gıcır 368
Gıda 5
Gıvışganotu 235
Gilaburu meyvası 235
Gilikşeker 207
Ginseng 236
Girit kekiği 325
sateri 373
Gizliot 420
Gizven 365
Glayöl, mor çiçekli 419
, yabani 419
Glikozitler 93
Goftigoda 263
Gonca 285
Göbekotu 422, 423
Göbektozu 236
Gökçe 204
Gölkestanesi 423
Gövelek 204
Gövelez 176
Göynek 253
Gözdikeni 188
Gözenek 205
Gözlükotu 419
Gözotu 419
Gözyaşıotu 418
Grek uygarlığı 17
Grindelya çiçeği 237
Guddemeçiçeği 347
, kırmızı 346
Gül, beyaz 237
çiçeği 237
, İsparta 237
, katkatı 237
, kırmızı frenk 237
, misk 237
, sadberk 237
, Şam 237
, Van 237
, yabani 239
, yağ 237
Gülbeşeker 237
Gülburnu 239
Gülelması 239
Gülesansı 238
Gülfatma 189
Gülhatmi 249
Gül kurusu 237
Güllâle 417
Gülsuyu 239
Gülyağı 237
, ince 238
, kalın 238
, katı 238
Gümüşdüğme 355
Gündöndü 173
Günebakan 173
Güneşçiçeği 346
Güneşgülü 418
Günlük 239, 377
, ak 239
, kara 239, 240

Günnük 240
Güşadotu 194
Güvelek 204
Güveotu 346
Güvercin kökü 240
Güvercinotu 423
Güveyfeneri meyvası 240
, yalancı 423
Güveyotu 326
Güzçiğdemi 153, 155
Güzelavratotu 241

Habb-el mülük 309
, selatin 309
, leziz 273
Hacılarotu 159
Hacıotu 388
Haçotu 419
Hakiki melisa otu 319
Halile 242
, kara 242
, küçük 242
, sarı 242
Haltis 292
Haltit 292
Hanımeli 420
Hanımsallandı 313
Hanzal 155
Hap 103
Harbak, beyaz 210
, ebyaz 210
, siyah 211
Hardal, beyaz 243
, deve tüyü 243
, eşek 243
, kara 243
, siyah 243
Hardal tohumu 242
Harnup 280
Harrâ tohumu 255
Hasalban 184
Hasekiküpesi 417
Hasır 243
Hasırotu kökü 243
Haşhaş 244
, adam 249
, doğu 249
, yabani 249
Haşhaş başı 244
kabuğu 244
tohumu 248
yağı 248
yaprağı 248
Haşiş 289
Haşişei ebu Ali Sina 419
Haşişe-i katil-bakar 422
Haşişe-i lâyemut 346
Hatmi, ağaç 182
, sarı 227
Hatmi çiçeği 249
, beyaz 182
, mor 250
, tıbbi 249
Hatmi kökü 249
yaprağı 249
Havacıva kökü 250
, sarı 250
Havadana 215
Havuç 251
meyvası 251
tohumu 251
, yabani 421
Havva Ana eli 251
Hayatizade Mustafa Feyzi 40
Hayıt meyvası 252
tohumu 252
Hazambel 228
Hazanbel 228
Hazır ilâç 115
Heilbronn, A. 124
Heliz 393
Helizan 393
Helvacı çöveni 214
Hercaî menekşe 324
Herdemtaze 346, 422
Hevhulma 420
Hezaren 187
Hıltan 223
Hınzırekmeği 377
Hırva 255
Hıyar tohumu 252
Hıyarcık 231
Hıyarşember 379
Hil 269
Hiltit 392
Hindiba, kara 254
, yabani 253
, yaprağı 253
Hindiba-i berri 253
Hindistan kinosu 301
, bakam odunu 177
, ödağacı 344
Hindistancevizi çiçeği 315
Hintbaklası 255
Hintçiçeği ağ. 255
Hintinciri 421
Hintkeçiboynuzu 379
Hintportakalı 420
Hintreçinesi 255
Hintyağı 254
tohumu 254
Hippocrate 17
Hitit tababeti 16
reçeteleri 16
tanrıları 16
uygarlığı 15
Hiyarşembe 379
Hiyarşember 379
Hodan 255
, acı 256
, doğu 256
Horasani 351
Horozgözü 422
Hubbüsselâtin 386
Hulâsa 104
Hurma 256, 390
, deli 256
Huş ağ. 417
Hüdaverdiotu 419
Hünnap meyvası 257
Hüsnü Sarım (Çelebioğlu) 124
Hüsnüyusuf 272

Ihlamur, büyük yapraklı 257
, gümüşi 257
, kafkas 257
, küçük yapraklı 257
Ihlamur 257
, çiçek 258

, yapraklı 258
kabuğu 258
Ilgın 422
Alman 420
Isırganotu, büyük 258
, küçük 258
Isırgan tohumu 259
, kara 259
, yeşil 259
Isırgan yaprağı 258
Ispanak yaprağı 259
Işgın kökü 358
Işılgan 420
Itır 260
yağı 259
Itırşahi 335
yağı 238, 260
Itrifil 194
Izgın 292

İbiş-gıbış 235
İbn Batûta 44
İbn Baytar 32
İbn Sina 26
İbn Sina otu 419
İdris ağ. 302
İfteri 230
İğ ağ. 419
İğde 260
çiçeği 260
, yalancı 260
İğneli 419
İkikardeşkanı 274
İlâç 7, 97
İldon 316
İncibar kökü 421
İnciçiçeği 261
İncir meyvası 261
yaprağı 262
İndus kökü 166
İnfusyon 103
İnsanotu 159
İpeka kökü 262
İpekfidanı 421
İrziyan 359
İsadikeni 272
İsfendan çınarı 262
yaprağı 262
İskorçina 263
, beyaz 264
, kara 263
, sarı 264
İshak El-Kindî 35
İshak bin Murad 38
İslâm uygarlığı 25
İspit 256
İstanbul kekiği 325
İtboğan 153
İtburnu 239
İtkabağı 160
İtsineği 420
İtüzümü 308
İtrah 99
İzmir kekiği 325

Jamaika biberi 406
Japonüzümü 390

Kabak, asma 265
, bal 264
, helvacı 264
, kantar 265
, kestane 264
, lif 264
, sakız 264
, su 265
, testi 265
Kabak çekirdeği 264
pelesengi 399
Kabakulakotu 413
Kâdıhindi 275
Kadım ağ. 357
Kadımalak 313
Kadıntuzluğu 164
Kâfur 265
Kâfurotu 266, 352
Kahkaha tohumu 266
Kahve 267
çekirdeği 266
Kakao yağı 268
Kakule meyvası 269
Kakuleli kahve 269
Kaldıran 256
Kalkgit 153
Kambelotu 240
Kambilotu 240
Kamış kökü 269
Kan ağ. 411
Kanada şifaotu 419
Kanaryaotu 270
Kanavcıotu 284
Kanburuyan 250
Kandilçiçeği 196, 419
Kandilotu 240
Kandilsakızı 264
Kankurutan 159
Kanotu 185
Kantaron, büyük 194
, kırmızı 270, 282
, küçük 270
, sarı 185
Kantaron çiçeği 270
yağı 165
Kantaron-u kebir 194
Kanun (İbn Sina) 27
Kaplanboğan yumrusu 312
Kaplanotu 418
Kaplumbağaotu 321
Kara ağ. 422, 423
ağu 179
ardıç yaprağı 169
Karaasma 224, 413
Karabacak 404
Karabaş kekik 217
lavanta çiçeği 317
Karabaldır 404
Karabaşotu 317
uçucu yağı 317
Kara biber 271
buhur 377
Karaca 370
kökü 211
Karacaot yağı 212
Karacaotu 211
Karaceviz ağ. 196
Karaçalı meyvası 271
Karadiken 272
Kara dut ağ. 225
kökü 225
hindiba kökü 254
Karahurma 152

Karakafesotu 422
Karakavut 203
Karakök 421
Karamuk 416
Karamukdikeni 163
Karanfil 272
, bahçe 272
, bostan 272
çiçeği 272
esansı 272
kökü 382
yağı 272
Karaot 211
Karasakız 264, 415
Karatohum 370
Karatopalak 273
Karayemiş ağ. 394
Kardelen 273
Kardeşkanı 274
Kardomot 383
Kargaayağı 379
Kargabüken 274
Kargadüveleği 231
Kargaotu 420
Kargaüzümü 419
Kargı 269
Karnıyarık tohumu 380
Karpuz 156
Kartal eğreltisi 230
Kartopu 235
Kasıkotu 416, 419
Kaside 422
Kasnı 393
, at 393
, dişi 393
, erkek 393
Kaşalot balığı 163
Kaşıkotu, yabani 417
Kaşu 274
,sarı 274
, Seylan 275
, siyah 275
Katalomba 255
Kâthindi 275
Katırçiçeği 416
Katırtırnağı, adi 275
, dikenli 422, 423
, süpürge 276
çiçeği 275
Katıştırma 147
Katran 276
, andız 199, 277
, ardıç 169
, bitkisel 199
, çam 277, 415
, ince 277
, kalın 199, 277
, kara 199, 277, 415
, sarı 277
, sedir 199
ağ. 277
köpüğü 278
ruhu 199
Katranyoncası 421
Kauri 191
Kav mantarı 278
Kavak, kara 278
, titrek 279
tomurcuğu 278
Kavalak 345
Kavlan 204
Kavun 155
, yabani 156
Kavurtotu 422
Kaya eğreltisi 184
Kayakoruğu 422
Kayıkçiçeği 278
Kayın ağ. 419
Kayısı 413
Kayışkıran kökü 279
Kaynanadili 421
Kazgagası 418
Kebabiye 271
Kebere 279
Keçiboynuzu 280
, deli 280
, Hint 379
tohumu 280
Keçilahanası 422
Keçisakalı 419
Keçisedefotu 419
Keçitırfılı 418
Kediayağı 347, 417
Kedibalı 301
Kedibaşı 419
Kedinanesi 340
Kediotu 175
, kırmızı 281
kökü 281
Keditırnağı 280
Kefir 186
sütü 186
Kekik 282
, ak 283
, beyaz 283
, Girit 325
, İstanbul 283, 325
, İzmir 283, 325
, kara 283
, karabaş 217, 283
, peynir 283
, yabani 282
yağı 282
Keklikgözü otu 284
Keklikotu 326
Kekliküzümü 421
Keleve 262
Kelotu 421
Keme 284
Kemi 284
Kemnon 299
Kendir 285
Kenetohumu 255
Kenevir 289
, yalancı 289
Kenevirotu 284
Kengel 222, 290
Kenger 290
sakızı 290
Kengiotu 290
Kengir 290
Kepek 290
Kepirotu 185
Keraviye 300
Kerdeme 384
, tatlı 291
Kereviz 291
, yalancı 422
kökü 291
Kermes meşesi 295
Kesme 421
Kestane yaprağı 291
Kestere 417
, tıbbi 422

Keşür 251
Keten tohumu 291
Ketirhindi 275
Keyf 289
Kıbbun 222
Kılıçotu 185
Kılır 223
Kımız 186
Kına 292
, esmer 293
, yeşil 293
yaprağı 292
Kmaçiçeği, yabani 420
Kınakına kabuğu 293
, esmer 294
, kırmızı 294
, sarı 294
Kındıra 418
Kınnapotu 285
Kıral eğreltisi 230
Kırat 281
Kırkbaş yumrusu 294
Kırlangıçkuyruğu 418
Kırlangıçotu 295
Kırmenekşesi 378
Kırmız 295
, madensel 296
Kırmızı bakam odunu 176
Kırmızı biber 297
kök 307
Kırsafranı 170
Kıryasemini 309
Kısacıkmahmut 297
Kısamahmutotu 297
, dağ 298
, kırmızı çiçekli 298
, sarı çiçekli 298
, tüylü 298
Kızılağaç 417
Kızıl boya 307
boyaotu 307
kök 307
Kızılcık 298
, dişi 299
, erkek 299
kurusu 299
Kızılencik 250
Kızılmenekşe 378
Kızılyaprak 416
Kibritotu 236
Kimyaotu 299
Kimyasal araştırmalar 127
Kimyon 299
, Acem 299
, dağ 300
, Ermeni 300
, Frenk 299
, kara 302
, Karaman 300
, Kefe 300
, Nemse 300
, yabani 423
Kimyon-u berri 300
Kino zamkı 300
Kiraz 301
, kuş 301
, yabani 301
çöpü 301
kabuğu 301
sapı 301
zamkı 301
Kirbâs tohumu 292
Kişniş 302
Kişnişotu, küçük 303
, tilki 386
, yabani 303
Kitab-al Haşayiş 21
Kitre feskân 301
, yaprak 303
zamkı 303
Kocabaş 222
Kocayemiş meyvası 305
yaprağı 305
Koçboynuzu 420
Kokarağaç kabuğu 305
Kokarot 187
Kokulu menekşe 325
yağ 104
, yonca 420
Kokarot 187
Kola 343, 420
Kolza 388
Komar 179
, kafkasya 306
yaprağı 306
Kopahu balsamı 406
Koşnil böceği 296
Kotalomba 255
Kovanotu 344, 346
Kovri 191
Koyungözü 417
Koyunkıran 185
Koyunotu 416
Koyunpıtrağı 419
Köftün 292
Kökboya 306
, yabani 307
Kökenfiye 210
Köknar reçinesi 308
, sakızı 308
Kömüren 370
Köpek gülü meyvası 239
otu 417, 420
soğanı 161
üzümü 308
zehiri 417
Kördiken 193
Körmen 371
, geyik 371
, keçi 371
Köstüköpeği 378
Köşni 223
Köygöçerten 418
Kroton tohumu 309
yağı 309
Kudrethelvası 310
, Acem 310
, Diyarıbakır 311
, meşe 310
, Türk 311
Kudretnarı 311
Kuduzotu 312
, kırmızı 422
Kukasotu 420
Kulakotu 422
Kullanılış şekilleri 103
Kumacıotu 297
Kumotu 422
Kum sarmaşığı 322
zambağı 160
Kunar 272
Kunduz kökü 210
Kurbağaotu 250, 422
Kurbağazehiri 419

Kurtayağı 236, 420
Kurtbağı 216
Kurtbağrı 420
Kurtbaklası 398
Kurtboğan yumrusu 312
Kurtluca 298, 413
Kurtotu 422
Kurtpençesi 236
kökü 313
Kurtum 170
Kuru karanfil 272
Kurutma 89
Kurşunotu 421
kökü 312
Kuskusa 378
Kuşalıcı 162
Kuşburnu 239
Kuşdili 184
Kuşekmeği 313, 417
Kuşgözü 421
Kuş kirazı 301
Kuşkonmaz 313
, dişi 397
, kökü 313
, yabani 313
Kuşotu 314
Kuşyemi 217, 218
Kuşyemişi 162
Kutalampa 255
Kutnu 157
Kuzu kestanesi 291
Kuzukıran 185
Kuzukulağı 214
Kuzusarmaşığı 321
Kübabe 271
Küçük hindistancevizi 315
yağı 315
uçucu yağı 315
Kül miktarı tayini 147
Küllüceotu 270
Külür 335
Kürdanotu 223
Küreçiçeği 419
Kürt reyhanı 157

Labada, büyük 314
, çayır 315
, dağ 315
, güzel 315
, kıvırcık 315
, yabani 315
kökü 314
Laden 216
Ladenotu 316
Lahana, başlı 388
, kara 388
tohumu 389
yaprağı 388
Lavanta çiçeği 316
, karabaş 317
Lavantin 422
Lavoisier, A. -L. 93
Lazkirazı ağ. 394
Lazüzümü 394
Leylak ağ. 422
, Hint 420
Leylekkakacı 419
Likaba 209
Liken 362
Limon esansı 318
kabuğu 317
suyu 318
Limon nanesi 344
Limonotu 319
Loğusaotu 319, 413
Lokman Hekim 49
Loteşirsoğanı 160
Lök 176
L.S.D. 201, 266
Lupen 398
Lupulin 392

Macurotu 325
Madımak 313
Mahlep tohumu 302
Mahmude 320
, Halep 320
, İzmir 320
, Meksika 320
kökü 319
Mahmudiye 320
Mahmurçiçeği 153
Mahmuzçiçeği, Kırmızı 282
Mahmuze 320
Mahrut 153
Malt hulâsası 170
Maltaeriği yaprağı 322
Mamıza yalamak 132, 321
Manolya ağ. 420
Mantuvar çiçeği 346
Margariti 350
Markosakızı 264
Marsamaotu 196
Marsuvanotu 356
Martyemişi 421
Marul 322
, acı 322
, bostan 322
, eşek 322
, has 322
, yabani 322
, yağ 322
Mazıra kamışı 270
Materia Medica (Dioscorides) 21
Matthioli 28
Mayana 359
Mayaotu 391, 422
Mayasılotu 185, 298, 323, 409
, dağ 416
Maydanoz meyvası 323
yaprağı 323
Mazı ağ. 423
Mazı, beyaz 328
, çivit 328
, eldiven 328
, Halep 328
, İzmir 328
, kara 328
, kırmızı 328
, menengiç 364
, pamuk 328
, yeşil 328
Mehmet Akif (Aykut) 46
Mehmet bin Ali 42
Mehrocan 368
Mekke pelesengi 323
Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane 46, 67
Melaikeotu 324
Melekotu 324
, yabani 324

kökü 324
Melevcan 368
Melisaotu 344
, hakiki 319
Menekşe 324
, hercaî 324
, kokulu 325
kökü 385
Menengiç 363
kahvesi 364
meyvası 364
Menevşe 324
Mercan Ana 252
Mercanköşk 325
Mercengüş 325
Merhem 104
Mersin esansı 327
meyvası 327
suyu 327
, yabani 397
yağı 327
yaprağı 326
Meryem Ana 252
Meryemana dikeni 222
Meryemotu 298
Mesteki 363
Meşe, kırmızı 329
, kasnak 329
, kermes 295, 329
, kırmız 329
, mazı 327
, palamut 329, 330
, pırnal 329
, saplı 328, 329
, Türk 329
kabuğu 328
likeni 362
mazısı 327
Meşecik 297
Mevzek tohumu 187
Meyan, acı 331
, dikenli 331
Meyanbalı 331
Meyankökü 330
özü 331
Meyan şerbeti 331
Meyhaneciotu 175
Mezda 308
Mezdeği 308
Mezeriyon 215
Mezevek 187
tohumu 187
Mezopotamya uygarlığı 13
Mısıranasonu 223
Mısırbaklası 398
Mısırçarşısı 50
Mısırkarası 332
Mısırkömürü 332
Mısır papirusları 15
püskülü 332
yağı 332
Mısıryanığı 332
Mısır uygarlığı 14
Mikroskopik inceleme 147
Mia pelesengi 377
Miai sail ağ. 377
Mine çiçeği 423
Mirra 332
Mirrisafi 332
Misk 333
Miskotu 352
, tıbbi 417
Misksoğanı 420
Misvak 333
Mişmiş tohumu 414
Mithridates 19, 153
Morbaş 421
Morca 153
Morfolojik araştırmalar 127
Mor salkım 334
Mosfak 333
Mucize elması 311
Muhabbetçiçeği 421
, kokulu 421
, sarı 421
Murt 327
Muşmula 334
çekirdeği 334
Mübarekdikeni 334
Müdürmük tohumu 335
Mühliye 418
Mührüsüleyman kökü 336
Mürrüsafi 332
Mürver, cüce 336
, kara 336
, yabani 336
, yer 336
çiçeği 336
Müstahzar 115
Müşkülüm 421
Müzüdek 187

Nahil çiçeği 235
Nakil çiçeği 235
Nanahan 164
Nane 337
, bahçe 337
, biberi 337
, fulful 337
, kır 340
, kıvırcık 339
, rumi 339
, su 338
, tüylü 338
, yabani 338
, yeşil 339
esansı 338
ruhu 217
yaprağı 337
Nar ağ. kabuğu 341
, ekşi 341
, tatlı 341
Nasırotu 422
Naşid Rıfat Baylav 124
Navruz çiçeği 205
Nebulotu 385
Nefes 289
Neft yağı 200
Nemamulotu 282
Nemse saparnası 418
Nene 339
Nergis, beyaz 342
, tıbbi 418
çiçeği 342
Nerkis 418
Nevruzotu 420
, büyük 420
Nezleotu 340
kökü 342
Nicarotu 417
Nilüfer, beyaz 421
, sarı 421
Nişasta 343

, ararot 343
, buğday 343
, mısır 343
, patates 343
, pirinç 343
Nuteşirsoğanı 160

Oğulotu, yabani 417
yaprağı 343
Ohraşan 417
Olivier, G.A. 4, 6
Oltu otu 355
Organik asitler 93
Orman sarmaşığı 225
Ormanlardan drog elde edilmesi 140
Osmanlı uygarlığı 36
Osuruk ağ. 305

Ödağacı 344, 371
, Hindistan 344
Ökaliptus esansı 345
yaprağı 344
Ökseotu 203
Öksürükotu yaprağı 345
Öküzgözü 350, 417
, tıbbi 418
Ölmezçiçek 345
, İtalyan 346
, kokulu 346
Ölüçiçeği 417
Ölüsoğanı 160, 417
Ömerotu 391
Özden, A.M. 129
Özdikeni 368

Palamut 329
kadehi 330
özü 330
Palıt 329
Palut 329
Pamuk 347
yağı 347
Pamukotu 419
Panama kabuğu 347
kışrı 348
Pancar, kırmızı 417
Panzehirotu 418
Papağan yemi 170
Papara 311
Papatya 348
, adi 349
, Alman 349
, beyaz 350
, boyacı 350
, eşek 350
, İzmir 350
, köpek 350
, mayıs 349
, rumi 349
, sarı 350
, sığır 350
, tıbbi 349
, yabani 350
Papazkülahı 419
Papazotu tohumu 186
Parmakçıkotu 409
Patates 309, 343
nişastası 343
Patlakotu 211
Patlangaç 295
Patlıcan 309
Patluk 379
Patpatı 295
Pazı 417
Peçek 418
Pelemir 351
Pelesenk, Doğu 324
, hakiki 324
, İstanbul 324
, kabak 399
, Kâbe 324
, Mısır 324
, Suriye 324
, Yahudi 324
odunu 354
odunu, hakiki 354
yağı 354
Pelin, acı 351
, ak 351
, büyük 351
, erkek 352
, kara 352
Pelinotu 351
Pelit 329
Pertev Laboratuvarı 115
Peru balsamı 353
belsemi 353
pelesengi 353
Peryavşan 298
Peslan 232
Pespase 315
Pespaye 184
Peygamber ağ. 353
odunu 353
Peygamberçiçeği 354
, çayır 354
Peygamber süpürgesi 352
Peynir kekiği 283
Pırasa 369
tohumu 369
Pıtrak, büyük 355
yaprağı 354
Pipoçiçeği 413
Piren 233
Pireotu 197, 355, 420
, Dalmaçya 355
Pirinç 343
Pişik geveni 214
Piyan 331
Porsuk ağ. yaprağı 356
Potuk 313
Poy 190
Pörçüklü 251
Pulevka, P. 129
Pülüskün 339
Püren 185
ağ. 357
, sarı 185
Püs 304
Püse 277

Radika 254
Rapiska 388
Rapistra 388
Ratanya kökü 357
Ravent kökü 357
Raziyane 359
Raziyane-i rumi 164
Reçine 198

Reçineli bileşikler 94
Remilotu 422
Revganı suğla 377
Reyhan, dağ 217
, Kürt 157
tohumu 232
Reyhanotu 232
Rezene 359
, tatlı 359
Roka 292, 359
, yabani 418
Roma uygarlığı 18
Rosenthaler, L. 128
Rüzgargülü 417

Saatotu 419
Sabırlık 416
Sabit yağlar 93
Sabuncuoğlu 39
Sabunotu kökü 359
Safran 360
, Hint 414
kökü 414
, yalancı 170
Sakal likeni 362
Sakız 362
, beyaz 363
, damla 363
, fıstık 363
, kara 415
, menengiç 363
, mezdeke 363
, yakı 263
Saklama 89
Salep 365
, adi 366
, sun'i 366
Salih bin Nasrullah bin Sallum 42
Salkım çiçeği 161
Salsifi 264
Samak 168
Sancıotu 298
Sandal ağ. 305
Sandalos sakızı 367
Sandalus 367
Sandarak 367
Sandarus 367
Sapancaçayı 209
Santal odunu 367
, beyaz 367
, kırmızı 367
, sarı 367
, yalancı 177
Saparna, Anadolu 368
, Çin 368
, Nemse 418
kökü 367
Sarayçiçeği 187
Sardunya 260
, sakız 260
Sarı ağ. 164
boya 381, 414
Sarıcan 381
Sarıçiçek 346
Sarıdiken 222
Sarı gentiyan 194
iskorçina 264
kantaron 185
Sarımsak 368
, kaya 371
, köpek 370
, taş 371
Sarımsakhardalı 417
Sarımsakotu 417
Sarı nergis 390
kök 381
odun 164, 381
Sarıot 418
Sarısabır 371
Sarısabur 371
Sarı salkım tohumu 372
süsen 228
tabusluk 421
Sarmalık 407
Sarmısak = Sarımsak
Sater 217, 272, 282
, yabani 282
Satir 282
Saymuk 199
Saz kökü 373
Scheele, C.W. 93
Seçilerotu 312
Sedefotu 373
, bahçe 374
, büyük 374
, dağ 374
, yabani 402
uçucu yağı 374
yağı 374
Sedir ağ. 277
Seherotu 386
Sehharotu 396
Sek pinez 393
Selçuk eczaneleri 35
hastaneleri 36
uygarlığı 34
Selotu 422
Selsepetsakızı 264
Selvi ağ. 375
Semerci kozalağı 243
Semercisazı 244
Semerotu 244
Semizkabak 160
Semizotu 421
Senaver 308
Sencandikeni 420
Serçedili 314
Serçeotu 314
Servi kozalağı 374
Sığala yağı 377
Sığırdili 256, 375
Sığırgözü 350
Sığırkuyruğu çiçeği 375
yaprağı 376
Sığır öldüren ot 422
Sığla yağı 376
Sıracaotu 422
Sırımağu 216
Sırınıbağı 216
Sıtma ağ. 345
Sıtmaotu 312
Siğilotu 419
Sihirbazotu 369
Siklamen yumrusu 377
Silcan 368
Simaruba kabuğu 305
Sinameki, Alman 378
, erkek 378
, kara 378
, yalancı 378
, yaprak 378
meyvası 378

yaprağı 378
Sinanotu 418
Sincan 224
Sincandikeni 272
Sincanotu 422
Sinirliot 379
, beyaz 379
, büyük 379
, dar yapraklı 379
Sinirli yaprak 380
Sircan 368
Sirmo 371
Sivri çayı 217
kökü 194
Siyabu 393
Siyah kimyon 212
Siyelek 292
Skamonya kökü 320
Skorides 21
Sofora ağ. 422
, otsu 422
Sofur 309
Soğan 369
, kırmızı 370
, köpek 370
, yabani 369, 370
tohumu 370
Solmaz çiçek 346
, sarı 346
Solucanotu 355, 380
, Elbistan 380
Somak, boyacı 381
meyvası 381
yaprağı 381
Sorgun 382
Sorkun 382
Soya fasülyesi 422
Soymuk 199
Söğüt, ak 382
, bağ 382
, boz 382
, erguvani 382
, gevrek 382
, keçi 382
, salkım 382
, sepetçi 382
, yüksek 382
kabuğu 382
Stetter, R. 129
Suçiçeği 215
Su miktar tayini 148
Subaldıranı kökü 180
Su'd kökü 273
Sugülü 421
Sukabağı çekirdeği 265
Sukamışı 244
Sukaranfili kökü 382
Sukerdemesi 384
Sukestanesi 423
Sulandıkotu 345
Sultanböğürtleni 190
Sumak 381
, debbağ 381
, derici 381
ekşisi 381
Sumancası 385
Sumiğferi 423
Surezenesi 421
Susarımsağı 298
Susam yağı 383
Susinirliotu 417
Suteresi 383
Suut kökü 210
Suyoncası 195
Suzambağı 421
Sülükotu 417
Sümbül soğanı 384
, yalancı 421
Sünnetliceotu 419
Süpürgeçalısı 233
Süpürge kamış 269
Süreyya Bey 115
Sürincan 153, 155
Süsen kökü 384
, sarı 228
Sütleğen, ağaç 386
, sarı 386
Sütleğenotu 385
Sütlii güşadotu 195
Sütlüceotu 385
Sütlükengel 222
Sütotu 386, 422
Süzek 418

Şahtereotu 387
Şakayık kökü 387
Şalba 217
Şalgam tohumu 388
Şamama 253
Şalkabağı 155
Şebboy 389
Şebrem 385
Şeftali 390
Şeker ağ. 390
Şekerciboyası 391
Şenhıyar 155
Şerbetçiotu 391
Şevketibostan 334
Şevketotu 334
Şevkülmeryem 222
Şevkülmubarek 334
Şeytanelması 396
Şeytanpisliği 392
Şeytanşalgamı 160
Şeytantersi 392
Şırlağan yağı 383
Şırlan yağı 383
Şillan 239
Şimşir odunu 393
yaprağı 393
Şirik yağı 383
Şiringiyar 155
Şirkhişt 311

Tabusluk, sarı 421
Taflan suyu 394
yaprağı 394
Tağşiş 147
Tahtacıotu 326
Tanenler 93
Tankabuni 41
Taranjabin 310
Tarçın çiçeği 395
esansı 395
kabuğu 395
kabuğu, Çin 395
kabuğu, Seylan 395
tohumu 395
Tarhanaotu 212
Tarhun 352
Tarla sarmaşığı 321
Taşkesenotu 420

Taşkıranotu 422
Taşnanesi 340
Tatala 396
Tatar akçaağacı 262
Tatari 381
Tatlı tane 273
Tatula, ağaç 397
, tüylü 397
yaprağı 396
Tavşancılotu 419
Tavşanelması 162
Tavşankulağı 378
Tavşanmemesi kökü 397
Tedavi değeri 99
Tefarik yağı 397
Tefarük yağı 398
Theophraste 17
Tehnel yaprağı 218
Tekedikeni 420
Tekesakalı 264, 419
Tekri ağ. 381
Temirhindi 220
Temreotu 295
Tengeldikeni 188
Tentür 104
Tere 384
Terebantin 198
Terebentin 198
sakızı ağ. 363
Termiye 398
tohumu 398
Tereotu 221
Tesbih ağ. 173
, yalancı 420
Tesbihlik 173
Tesbihotu 418
Testere 372
Teşhis 99
Tetri 381
Tıbbi adaçayı 156
Tıbbi bitkiler, araştırmalar 123
, bileşim 93
, tanınma 67
, toplantılar 133
, yetiştirme 79
Tıbbi yağ 104
Tıfıl 194
Tırfıl, çayır 423
Tırnakotu 419
Tırşık 408
Tilkikuyruğu 197
Tilkiüzümü 308
Tilkişen 314
Timurdikeni 354
Tirimli 381
Tirmis 398
Tiryak 19
, macunu 246
Titrek kavak 279
kabuğu 279
Tohmegan 421
Tolu balsamı 398
pelesengi 398
Tomalan 284
Topalak 273, 357
Toplama 85
Topuk çayı 340
Toskafakavunu 159
Tournefort, P. de 46
Tömbeki 401
Trabzonçayı 209
Trabzonhurması 152
Trabzon kekiği 373
kirazı 394
Tragakanton 303
Tuhfet ül-Mümin 41
Turakotu 221
Turnagagası 419
Turp 399
, kara 399
, kırmızı 399
, yabani 399
tohumu 399
Turpotu 243
Turunç ağ. 318
çiçeği 319
kabuğu 318
yaprağı 319
Tutar bal 179
Tutya çiçeği 215
Tükrükotu 161
Türk acıkarpuzu 155
kırmızısı 306, 402
kırmızısı yağı 254
Standartları Enstitüsü 142
Türkçe bitki isimleri 71
Türkiye florası 107
kırmızısı yağı 254
Türk tababetinde bitkisel droglar 113
Türkiyede kullanılan tıbbi bitkiler 151
Türkotu 419
Tütün, deli 401
, Hasankeyf 401
, yabani 401
yaprağı 400
Tüylüboya 250

Uçgun 358
Uçucu yağlar 94
Ud Hindî 344
Uluavratotu 224
Unkutotu 419
Unutmabeni 421
Uyuzotu 422
, küçük 422
Üdülkalırı 342
Ülüngür 160
Üvez 401
kurusu 401
, kuş 402
Üzerlik tohumu 402
Üzüm 403

Valiortancası 418
Vanilya meyvası 403
Vargit 153
Vebaotu 421
Venüsgöbeği 423
Venüssaçı 404
Veremotu 421
Veriliş yolları 98
Vişne 301
Vitaminler 94

Wieting Paşa 115

Yaban asması 309
ayvası 173
mersini 209
yasemini 309
Yabani gül 239
gül meyvası 239
havuç 263

hıyar 231
hindiba 253
kavun 156
mersin 397
kereviz 422
kınaçiçeği 420
kiraz 301
roka 418
Yağ, kokulu 104
, sabit 93
, tıbbi 104
, uçucu 94
Yağlıçiçek 183
Yağotu 421
, Uludağ 421
Yahudi baklası 398
günlüğü 240
Yahudiotu 422
Yakıotu 419
Yakı sakızı 263
Yakupotu 270
Yalamık 199
Yalancı biber 404
defne 423
dişotu 223
safran 170
sandal odunu 177
Yalovamercanı 397
Yandak 279
Yantak 279
Yapışkanotu 404
, kokulu 417
Yaprak sinameki 379
Yaraotu 185, 417, 422
Yarpuz 338
, kaya 340
Yasemin, Arap 405
, Hint 405
, İtalyan 405
, sarı 406
, yabani 405
çiçeği 405
kökü 406
Yavşan, deniz 353
, kara 252
, kokulu 253
, yayla 289
Yaylaçayı 216
Yaylaçiçeği 346
Yaylagıç 253
Yediyaprakotu 421
Yelliceotu 383
Yemensafranı 421
Yemişen 162
Yenibahar 406
Yenicami 46
Yenidünya 334
pelesengi 406
Yerbademi 273
Yerçamı 298
Yeregeçen 251
Yerelması 159, 406
Yerfesleğeni 420
Yerfıstığı 417
Yerineği 250
Yerlemesakızı 264
Yermeşesi 297
Yernarı 418
Yerpalamudu 297
Yerpırasası 417
Yersarmaşığı 419
Yerselvisi 298
Yersomunu 378
Yılan bıçağı 409
çiçeği 197, 346
dili 197
ekmeği 407
kökü 413
otu 180, 413
pancarı 407
yastığı 407
Yılancık 158
Yıldıznişanı 417
Yoğurtotu 419
Yonca 423
, beyaz 423
, kırmızı 423
Yulaf 408
, yabani 408
Yumurta boyası 307
Yüksükotu 408
, büyük çiçekli 409
, Doğu 409
, kırmızı çiçekli 409
, Muğla 409
, pasrenkli 409
, Truva 409
, yeşil çiçekli 409
, yünlü 409
Yürekyaprağı 421

Zaferan-ı kâzib 170
Zağferan 360
Zahter 282
Zakkum yaprağı 411
Zalumba kökü 192
Zambak, Ak 411
, bey 411
, beyaz 411
, mis 411
soğanı 411
Zamkı Çini 301
noktî 255
Zater 217, 373
Zatrin 282
Zehirliçiğdem 153
Zembil 243
çiçeği 243, 256
otu 244
Zencefil kökü 383, 412
Zeravent, adi 412
, uzun 412
, yuvarlak 412
kökü 412
Zerdali 413
dikeni 354
tohumu 413
Zerdeçal 414
Zerdeçav 414
Zerdeçöp 414
Zerrin, yabani 342
Zerrinkadeh 342
Zeyrek tohumu 292
Zeytin yağı 415
yaprağı 415
Zıkkım ağ. 411
Zidvar 192
Zifin 179, 306
Zift 415
, petrol 415
Zilfürotu 421
Zirmek 397
Zivan 219
Zivircik tohumu 416
Zulfaotu 419
Zurumbaz 192